

[Erdélyi Magyar Adatbank]

IMREH ISTVÁN
A TÖRVÉNYHOZÓ SZÉKELY FALU

[Vákát oldal]

[Erdélyi Magyar Adatbank]

IMREH ISTVÁN

A TÖRVÉNYHOZÓ
SZÉKELY FALU

KRITERION KÖNYVKIADÓ • BUKAREST 1983

[Erdélyi Magyar Adatbank]

LEKTORÁLTA
JAKÓ ZSIGMOND

I

A SZÉKELY FALUTÖRVÉNYEK VILÁGA

Mondanunk kell a törvényhozó, a rendtartó falu, a közösség történetét. Mondatja velünk az ősöknek sok-sok nemzedéke, akiktől szülőföldet jussoltunk, akik „élet”-nek keresztelt telkeiken az elődök egymást váltó generációinak otthont teremtettek, oltalmazva e hajlékokban lakozó véreiket s gyakorta szomszédaikat is. Dologtevő kezük munkája, helytálló konokságuk nyomán sokasodtak az embereltartó rendeltetésű szántóföldek, tágult a határ és gyarapodott megbecsülésben az eszköztartó kézművesség. Emberségükből jó társas kapcsolatok születtek, intézmények formálódtak ki, fészkei a közösségnek, olyan életkeretek, amelyekben kivirágozhatott a jog, tiszteltté válhatott az egymás megbecsülésére intő parancsolat, erőt sugárzóvá a gonosz, az ártó cselekedetet tilalmazó szabály. Tűzhelyeik pedig mindenkoron árasztottak családias, ünnepi fényeket, s melengették a derűt faszto életkedvet.

Közvetítenünk kell, ugyancsak hitelesen, az önemésztő belső harcokat, tudósítanunk kell az egymásnak feszülő érdekek szövvényéről, valamint szólanunk kell azok kártevéseiről, akik hatalomra, javakra vágyakozón másokat uralni és szolgálatba hajtani akartak. S mert a székelyek hosszasan éltek a Birodalom szorításában, a kormányzó jószándékról és elnyomásról szintén szót kell ejtenünk.

Mindennek oly módon szeretnénk a krónikásává válni, hogy a székely falutörvények gyűjteményét is átnyújthassuk az olvasóknak. A közösség belső szabályzata, a falu rendtartása, a százados együttélés során kicsiszolódó normák foglalata, a falutörvény a nép történetének világszerte megbecsült forrása. Érték, mert a hajdanvolt életforma tanúsága, vallomás egy olyan társadalmi rendről, amelynek kevés az írásos hagyatéka. Még kevesebb az olyan, amelyet paraszti szándékot, akaratot rögzítő tollal vetettek papírra.

A teljesebb és igazabb história, a néptörténet ugyanakkor mai önmagunk felől is jobban eligazító. Hinnünk kell ugyanis, hogy számtalan olyan eleme van személyiségünknek, amelyet a bennünket dajkáló, óvó, küzdelemre szoktató szülőföld hagyományos világa formált. Nem a vérség jussán, hanem a lélek, a tudat örökhagyói szerepvállalása folytán csoportosan is sajátos jellemvonások hordozói vagyunk. Vallottuk és valljuk, hogy nem csupán egy adott társadalmi szerkezet viszonyrendszerébe születünk bele, hanem az annak kereteit kitöltő, ránk maradt légkörbe, a gondolkodást, a magatartást s az azt kormányzó értékítéleteket közvetítő hagyományok világába is. A jelenbe ágyazottan így él és munkál bennünk a történelem. Ezért a magunk megismerésének egyebek között jó forrása az ősök

írásba foglalt szokásjogi rendje, a szavakba öltözködött megmutatkozni tudó való élet, a múlt gyakorlata, a hosszú évszázadokon át jól szolgáló, a nemzedékről nemzedékre átöröklött szabályok rendszere: a falu törvénye.

Végül szólanunk kell arról, hogy szükséges az embernek, de a népeknek, nemzeteknek is az önértéktudat. Az olyan büszkeségre buzdító önérzet, amely nem mások ellen támaszt ellenérzéseket, hanem rokont illető szeretettel kapcsol egybe azokkal, akik maguk szintén kialakították az emberi társas kapcsolatok, a munkavégzés hasonlatos, jó keretét. Az emberi együttélés formái ugyanis igen érzékeny szintjelzői, minőségi mutatói a művelődési életnek. A sárgult papíron, bodzatintát sejtető tollvonások nyomán rögzítődött szabályzat, a rendtartás, a falu státútuma igen értékes alkotása népi, közösségi kultúránknak. Ugyanúgy, mint a komor szépségű ballada, az örömet, bánatot kifejező népdal, a csodában reménykedni és az igazság győzelmében bizakodni tanító, biztató népmese, a székelykapu, a színeket harmóniába egybefogó festékszőnyeg, a térkitöltés mesteri díszeit hordozó varrottas, a nemes formájú bokály, valójában mindaz, amit művelődésünk hagyományos népi értékeként szeretettel, jogos büszkeséggel tartunk számon. Értéket őrizők, közvetítők tehát ezek a paragrafusok, „articulusok”, „contractusok”, „constitutiók”, „conclusumok”, rendtartások — a falu törvényei, amelyek ugyan nem nélkülözhetetlen művészi szépséget vittek a hajdanvolt székelyek életébe, hanem szép rendet, s életük folyásának teremtettek töltésekkel, gátakkal óvott, állandóan tisztított medret. Hadd foglaljuk be tehát a múltunk népi értékeit, alkotásait számba vevő hagyatéki leltárba a falutörvényeket is, és értékeljük azokat igaz becslési árak szerint.

Színes világ ez a mi országunkbeli. Szemrevételeznie kell tehát mind a jelent, mind a múltat megismerni akaró honpolgárnak azokat az összetevőket, amelyekből a teljesség megépül. Szükségesek ily módon a területi, társadalmi, úgy is mondhatnók, a helytörténeti jellegű vizsgálatok. A mi kérdéskörünk beletartozik a romániai parasztság történetének kereteibe s azon belül is a faluközösségek históriájának fejezeteibe. A rendiségbeli falu a népi együttélésnek otthont nyújtó társadalmi alakulat. Nincs olyan community Erdélyben — de rajta kívül sem —, amelybe ne azonos jogokkal és kötelezettségekkel épülne be az azonos rendi helyzetű román, magyar, német vagy más nemzetiségű földet művelő ember. Ott pedig, ahol többféle nemzetiség lakott együtt, igen szorosra sodródtak az együttélőket egybefűző szálak, azok, amelyek minden más eszmerendszeri sugalmazásnál erőteljesebben határozták meg a valóban *közös múltat*.

Románok, magyarok, németek és más etnikumúak kapcsolattörténetének elemzésére jó alkalmat tehát a helyi kisközösségi formák kínálnak. Ezért oly érdekkeltőek emiatt is a faluközösségek.

Mi magunk a Dimitrie Gusti monografikus szociológiai iskolájában született művekből, írásokból ismerhettük meg a recens vizsgálatok felől a múltba vezető faluformákat, az őket éltető népi jogot, az íratlan szokásrend gazdagságát és jelentőségét, valójában az első székelyföldi tapasztalatainkkal rokonítható jelenséget, ismérveket. E tu-

dóskörből való a román tudományosságnak az a számottevő egyénisége, Henri Stahl, aki háromkötetes nagy művében — amelyet munkánk során még idézni fogunk — megírja a román faluközösség eposzát és elemzi szerkezetét. S teszi ezt oly módon, hogy a szociológia, néprajz és történelem módszereit korszerűen ötvözve tárja fel a paraszti élet alapsejtjének szilárd hagyományait, valamint lüktető, változó életrendjét. A román történetírásnak olyan nagy alakja és a társadalomtudományi felkészültségben oly sok társa fölé nőő személyisége, mint P. P. Panaitescu, szintén alapvetésként tisztelhető könyvet szentelt a havaselvi és moldvai communitynek. Se szeri, se száma azoknak a társadalom- és gazdaságtörténeti részletkutatásoknak, amelyek akár a tulajdonformák története, akár más probléma fölvetése során ugyancsak gazdagítják a román faluéletéről begyűjthető ismereteinket. Majd pedig a jogtörténészek (néprajzosokkal is társulva) léptek sorompóba, küzdve a paraszti múlt e szektorának feltárásáért. A harc terei változatosak. Szerepel köztük a levéltár, a múltbeli faluról ránk hagyományozott tudás, valamint az, ami még élő szokás, eleven joggyakorlat.

A külön jogi státusú, sok helyi hagyományos elemet tartalmazó — és tegyük hozzá: rendkívül összetett, bonyolult — székely székekbeli állapotok, viszonyok rajza azonban még nem készült el. Az ezért való felelősséget minékünk kell vállalnunk. A részletfeldolgozások, adatközlések egybefogása, a rendkívül gazdag ismeretlen forrásanyag feltárása mind mireánk háruló feladat. Joggal követelheti meg a román társadalom- és gazdaságtörténet szintézisében dolgozók munkaközössége vagy az országos történetet alkotó bármely historikus, hogy mutassuk be, elemezzük, értelmezzük azt a helyhez kötődő jelenségcsoporthoz, amellyel az *együttélés* alapvetően hasonlóságot mutat, de sokszínűsége is dokumentálható.

Lemaradást kell tehát behoznunk, le kell faragnunk valamit az adórováspálcáinkon jelzett terheinkből ahhoz, hogy úgy érezhessük, teljesítjük köteleességünket. Mind a nemzetiségi önismeret szolgálatának, mind a romániai országos történelmi tudatformálásban ránk háruló követelményeknek, valamint a népeink együttes életsorsa példázatának gondja terhel tehát bennünket, s a súlyos felelősség, amivel ősöknek és utódoknak egyaránt tartozunk. Ezért is kell mondanunk a törvényalkotó székely faluról az eddig megtudottakat.

I. A FALUTÖRVÉNY SZÜLETÉSÉNEK KÖRÜLMÉNYEI, MEGÍRÁSÁNAK OKA ÉS MÓDJA

1. AZ ELSŐ SZÉKELY FALUTÖRVÉNYEK ÉS A MINTÁK

Gyergyóújfaluban 1981. április 26-án azért sereglett egybe sok száz ember, hogy azokat az ősöket ünnepelje, akik négyszáz évvel ezelőtt írásba foglalták a falu szokásjogi normáit, megszavazták a falu törvényét. A múltidéző előadásokat hallgató, az ősi táncokban, dalokban gyönyörködő újfalusiak ezen az egyedülálló évfordulón ugyan-

akkor az első ránk maradt írásos székely falutörvény megszületésének ünnepét is megülték, a háromszéki Zalánal vetélkedve az elsőségért, (Jóllehet Marc Bloch a történetírás rákfenéjének nevezte az eredetkérdést, ez esetben a primátus vitatása megnyugtató módon ért véget, azzal a megállapítással, hogy az viszont bizonyos, miszerint: a világon először itt ünnepelték meg a törvényhozó falut.) Különben mindkét írás a XVI. század utolsó negyedéből való. A gyergyószékbelin csupán az évszám olvasható („Anno Domini 1581”), míg a zaláni jelzi a hónapot és a napot is („pünköszt nap után való kedden”, vagyis május 16-án).

Az azonban világosan megállapítható az újfalusi articulusokból, hogy e településnek már 1581 előtt volt kikristályosodott szokásjogi rendje. Az 5. pontban kimondták, hogy „ennek előtte való törvényünk” szerint cselekedjenek a lólegeltetés dolgában. A 19. szakaszban pedig az olvasható, hogy „az falunak végezése volt még a régi székely szabadságnak idejében is” arról, hogy közföldet senki se foglaljon, hanem a faluközösségtől kérjen. A régi székely szabadság pedig az 1562 előtti évtizedeket jelenti, azt a korszakot, amely a székely felkelés leverését és a közszékelyek jobbágysorba süllyedését előzte meg. Negyedfél megyének, hét csiki falunak 1620 táján írásba rögzített havastörvényéből megtudható, hogy abban is — miként az újfalusiakéban — még Báthori Kristóf korabeli szabályok szerepelnek. Márkosfalva népe 1772-es törvényében az 1600-as évből „boldog eleinkről reánk maradt” *contractus*ra, egyezségekre hivatkozik. Az első székely falutörvények tehát a XVI. század mélyében már bizonyíthatólag kiformalódtak, s feltételezhető, hogy szóban (esetleg írásban is) már ezt megelőzőleg életigazító elvekként virágoztak.

A késő középkori Európa nyugati térségein már korábban falutörvényeket, így például Weistümereket alkottak a szabad vagy uraikkal egyezséget kötő, alávetettségbe jutott parasztok. Ott ezek a státutumok az ezredfordulótól kezdődőleg és a polgári forradalmak koráig is eljutóan vállalták a munkás hétköznapi rendjét megszabó szerepüket az írásbeliség fejlődésének ütemében. Minálunk megkésettbben váltak élelalkító tényezővé; de természetesen jóval korábban, mint ahogyan az első megőrzött székely falutörvény keltezése nyomán hihetnők. A szokásjog uralmát tükröző és az azt kodifikáló Hármaskönyv, Werbőczy *Tripartituma*, a székely falujegyzőkönyvekben oly gyakran citált „*Decretum*” kimondja: „*valamint a jobbágyok állapota, úgy a törvényes szokás is sokféle, amelyet a helyek régi gyakorlatához képest kell megtartani*” (III. rész, 30. cím, 6. §.). Az íratlan, esetleg írásba is foglalt, de feljegyzésekben ránk nem hagyományozódott paraszti normarend kialakulása a XV. században tehát már joggal feltételezhető, sőt az időben még mélyebbre nyúló gyökerei is gyaníthatóak.

A székely faluközösség számára serkentő példaként, mintavételre ösztönző modellként nem csupán az országos érvényű szokásjog kínálkozik. A XIII. és XVI. század közötti időszakban, „a régi székely szabadságnak idejében” számtalanszor szó esik a székelyek sajátos, különállást sejtető vagy bizonyító szokásairól, jogi normáiról. 1279-ben a telegdi székelyek „törvényéről és státutumáról” beszélnek,

1408-ban, 1427-ben Marosszék „szokásos törvényéről” szólnak, 1451-ben „minden székelyek dicséretes törvénye és régtől megtartott szokása szerint” az örökösödést szabályozzák, 1466-ban Zabolán összefoglalják a székelyek „régii törvényeit és jogait”, majd 1505-ben Udvarhelyen és 1506-ban Agyagfalván tartanak közgyűlést és szövegeznek meg a maguk számára követendő végzéseket, és a felsorolást még tovább is folytathatnánk. A nemzeti életrendből a rendi szerkezetbe átvezető küzdelmes útszakasz, viharos időszak elemzése azonban messzire vezetne. Célunk pedig nem több annál, mint hogy jelezzük: a székely falu mint társadalmi alakulat része volt egy olyan nagyobb testületnek, alkotóeleme volt egy olyan tágabb határu egységnek, a Székelyföldnek, amely a maga szokásjogi rendjét, specifikus életrendező normáinak corpusát szakadatlan veszélyeztetettségében oltalmazni, fenntartható formában írásba rögzítetten átörökíteni kívánta.

A szintén már korán statútumalkotó és példamutató székről az előbb már említést tettünk, Marosszékra hivatkozva. A „törvényeket” alkotó városok ugyancsak utánzásra ösztökélhették a szomszédos falvakat. Példaként a talán egyik legkisebbet, Bereket említjük. Ennek a mezővároskának a lakói — 1799-ben — 1400 előtti privilégiumaikra hivatkoznak, majd pedig 1426-beli határozatukra és az 1541-ben kelt „városi jó rendtartásra”.

A feudalizmus felvirágzásának kora tavaszi időszakában a falut önálló jogalkotásra serkentő társadalmi alakulatokat keresve, be kell vallanunk, először a szász községek helyi statútumalkotóinál, majd a földesúri birtokon instrukciókat, utasításokat szerkesztőknél állapodtunk meg. Kevés időre, mert jöhet eleinte a nagyobb irodalom, a több elemző feldolgozás ezeknek példát mutató súlyát, jelentőségét is sugallni, növelni tudta, végül mégis inkább a különféle rendtartások párhuzamosságára, egymásmellettségére találtunk több bizonyítékot.

2. KIK FOGLALTÁK ÍRÁSBA A SZOKÁSOKAT, KIKTŐL VALÓ A NÉP TÖRVÉNYE?

Hogyan születtek a falutörvények, kik és milyen módon foglalták írásba a szóban élő szokásjogot? A feleletet keresőnek elsősorban a rendtartások bevezető sorait, az iratnak jogi erőt is kölcsönző formulákat kell szemügyre vennie. „Mű, kik vagyunk Gyergyószékben Újfaluban lakozandók — olvashatjuk az 1581-es szabálygyűjteményben —, nemesek, darabontok és vajda urunk önagysága jobbágyi közön-séggel, mind a teljes falu, íratuk az emléközetre ez levelet...” A háromszéki legrégebbi fogalmazvány kezdősorai így szólnak: „Zalánfalvával töttünk ilyen végezést...” A következő, a XVII. században szintén „a teljes falu”, a közösség egésze, a komunitást alkotó minden társadalmi réteg gyülekezik össze a törvényhozáskor. Ott van tehát a birtokos nemes, a „possessor” vagy gondviselője, gazdaságvezető inspektora, és ott vannak a lófők, a gyalogok, a darabontok vagy más csoportjai a szabadoknak, s megjelennek a falunak alkot-

mányt adók, az egymással szerződést kötők testületében a jobbágyok is. Csehérfalván 1649-ben nemesek és nemtelenek, libertinusok és jobbágyok, a lakosok összessége sereglik egybe. A csíkszentmihályiak „kicsinytől fogva nagyig, mind fejenkint” vesznek részt a végzések meghozatalában. Ozsdolán 1774-ben a gróf, a nemesurak, a katonák és a jobbágyok lépnek egyezsége, és így tovább.

Valójában falugyűlés ez, amelyen közakarattal határoznak dolgaik felől, mindannyian, akik akaratukat kinyilváníthatják, és mind, akik az együttesen vállalt törvények megtartására kötelezettek.

A XVIII. század folyamán keltezett falutörvények között már olyanokat is találunk, amelyek a faluközösségen belüli küzdelmeket, a rétegek, osztályok közötti harcok rendjén formálódó erőviszonyok változásait is határozottabban és új formában tükrözik. A kilyéniek „közönséges egyenlő akaratból” írják meg falujuk régi törvényeit, és másutt is eleven még az ősi rend. A sepsiszentiványiak és laborfalviak 1719-ben azonban már kénytelen-kelletlen utalnak arra, hogy „a patrónusok [birtokos nemesek] híre és consensusa nélkül a falu magára semmi végezést, se törvényt ezelőtt sem szabhatott, úgy ezután is nem hozhat bé”. A sepsibodokiak 1731. évbéli „Constitutiójában” pedig ez olvasható: „A falu semmi végezést a tekintetes úr s udvar híre nélkül ne végezessen.” E feltételek, miként a hasonló széki határozatok is, a birtokos nemesi rétegnek, a possessoroknak az érdekvédelmét, jogainak megóvását, a pártfogó beavatkozás szükségességét tükrözik. Jelzik azonban a teljes falu két részre szakadását is. Azt, hogy mind gyakrabban szerepel „a Falu”, a „*Communitás*” olyan entitásként, amely elkülönül a „*Possessoratus*”-tól.

A bodoki példához visszatérve, ők törvényük bevezetőjében elmondják, hogy Mikó Ferencnek „lévén perlekedése sepsibodokfalvi szabad rend uraimékkal, *mint faluval*... melyet megnyervén... azután ígéri a falu mindenkiben engedelmisségét a tekintetes úr és posteritáshoz”. Egy esztendeig a szabad rendbeliek két-két napot robotolni kénytelenek a faluval békességre lépő földesúrnak, s a „falutörvény” minden sora árulkodik arról, hogy az egyéredkiek szövetségén belül van már erősebb, a maga akaratát érvényesíteni tudó fél is. (A mellérendeltségi viszony véglegesen azért mégsem változik alá- és fölérendeltségi helyzeté. A határország felállítása a szabadokat erősíti, és különben is, a régről öröklött törvények csak kiállják az idő próbáját.)

Ott, ahol — mint Európa nyugatán — eléggé gyakran a falu köt egyezséget a földesúrral, s a falutörvény ezt a kötést foglalja írásba, hasonló szembefeszülésre éppen úgy van példa, mint arra, hogy a faluközösség felett eluralkodó, hatalmát kiterjesztő földesúr törvényt is maga igyekezzen szabni alávetettjeinek. Oltszem községben, ahol az eljobbágyosodás folyamata igen előrehaladt, olyannyira, hogy 1703-ban a szabad székelyek részaránya éppen csak hogy meghaladta a tíz százalékot, 1806-ban gróf hídvégi Mikó Miklós a „Falut” „a maga oltszemi méltóságos udvarába hívatta, és az oltszemi *communitás* meghallgatván az önagysága által felállítandó constitutiókat, önként, minden erőltetés és kényszerítés nélkül magát annak megtartására kötelezé”. A falu lakosságának törvényt diktáló, időlegesen még a falu-

gyűlést is eltörlő földesúr azonban még itt sem tartósíthatta a hatalombázist építő, erősítő jogrendszer. A falu ellenállt, és éppen a community gyűlésén szerveződött a következő évtizedekben a régi állapotok visszaállításáért folyó küzdelem.

A földesúri típusú, valamint az együttes szabályalkotást igen jól példázzák a Felső-Fehér megyei falvak statútumai. (Ennek az igazgatási egységnek jó néhány települése beékelődött a Székelyföld területébe, majd 1876 után igazgatásilag jórészt véglegesen Háromszékhez csatolták őket.) Jellemző módon a XVIII. század elején az erdőbeli kártevések ellen végzéseket hozó hídvégi possessorok így írnak: „magunkat kötelezzük megtartani s embereinkkel megtartatni...” A szintén felső-fehértbeli Peselneken azonban 1715-ben a nemesség „az egész faluval megegyezvén” írja össze a szabályokat. 1739-ben Karatnán ugyancsak a „possessorok és lakosok” együtt állapodnak meg közösen betartandó normákban. A nagyon közeli kézdíszéki Szentkatalonán, jöllehet a birtokosok a XIX. század elején már kétharmadát uralják a falunak és határának, a végzések meghozatalában a mindenki érdekeinek megfelelő, az ő akaratukkal egybehangzó, a céljait jól szolgáló artikulusokat mégis együtt a szabadokkal, a falugyűlésen szavazzák meg. És így cselekedtek a székely székekbeli falvak nagy részében, mindenütt, ahol a szabad székelyek, a jobbágyok harci készsége az ősi mintát még megőrizni s megújítani tudta. Különben is a többség akaratának tiszteletben tartása, a kisebbségnek ahhoz való alkalmazkodása szintén alapelveként érvényesült. A teljesség, az összesség javára való döntés elfogadása gyakran a possessorátus akaratára ellenére is megvalósult. Ezért lehet néha még protestáló, háttérbe szorítottságát panaszoló vagy ellenszegülését jegyzőkönyvbe foglaltató birtokossal is találkozni. Gróf Kálnoky György 1841-ben Árkos falurendtartásába íratja be, hogy bizonyos erdőrészek használatának megtiltását el nem ismeri, hozzáfűzve: „és ellene protestálok”. Azt azonban már Marosszék 1610—1718 közötti statútuma kimondja: „végeztetett azért, hogy valamely falunak nagyobb része falu közönséges javára (:nem maguk privátumára nézve:) másoknak károk nélkül valami jót elvégez, ha a faluban fő vagy jobbágyos nemesember lakik, azzal is a dolgot megértetvén, ha az is jóváhagyja, ha a minor pars nem akarja is, kényszerítsék réája ...” Az esztelniekiek 1843-ban a határozathozó gyűlésen meg nem jelenőket kötelezik a parancsolat megtartására. Aki a végzés hozatalában részt nem vett, az „okot nem vethet”, tehát a „nagyobb rész” határozatát el kell hogy fogadja.

A határőrség 1764-ben történt bevezetése Csík-, Gyergyó- és Káoszonszékben, Háromszékben, Bardóc-fiúszékben kétségkívül számottevő társadalmi erőgyarapodást jelentett a fegyvert felvevő szabad székelyeknek. Meg is osztotta azonban még jobban a „teljes” falut, és a falutörvényhozók nemegyszer hangsúlyozták, hogy mind a katonai-, mind a jobbágyrészről valók (gránitzerek és provincialisták) együttes akaratára nyomán és egybegyülekezése rendjén született a törvény.

Jöllehet a széki statútumokkal és az országos hatályú törvényekkel, rendeletekkel a falu szabályalkotóinak korábban is számolniuk kellett, a feudalizmus utolsó száz évében önálló tevékenységük mind

több oldalról vált fenyegetetté. Az amúgy is növekvő állami beavatkozási készség szerepe a határőrség vezető köreinek munkálkodása folytán igen-igen megnövekedett. A csík-, gyergyó- és kászsónszékbeli szabad székelyek 1763 nyarán a sanyarú jövendőt jól érzékelően tiltakoznak: „se hadi törvény alá, se idegeny, extraneus, törvényünköt, nyelvünköt nem értő, tudó... kapitányok alá magunkot nem submitáljuk...” Az alárendelődést a tiszteteknek és a katonai törvényeknek, mint tudjuk, el nem kerülhették. Ily módon pedig a falutörvény szerint kormányozók választott testülete mellett egyre jobban eluralkodott az az újabb rendező felsőbbtség, amely szintén alapjaiban támadta az autonómiát őriző székely faluközösséget. A védekezők, miként várható, a hagyományos jogforrások legtekintélyesebbikére, a Decretumra hivatkoznak. Így Márkosfalva népe 1772-ben a *Tripartitum* prólógusának 10. titulását idézve hangoztatja szabályalkotói jogosultságát, mondván: „minden communitás s falu facultáltatik maga között törvényt és rendet szabni”.

A középkori létben a jogalkotás nem jelentett állami monopóliumot, a társadalom kisebb-nagyobb entitásai építették a normák várfalait az önkénnyel, a közösségellenességgel, a rendet zavarókkal szemben. Ez az állapot a székelyeknél akkor változott meg a legszembevetőbb módon, amikor már határőrtisztek diktálták a törvényt a falunak. A parancsolatok protocollumába, külön jegyzőkönyvbe kellett bejegyeznie a falu nótáriusának a sűrű végzésözönt, majd itt-ott a külön ősi falutörvénytől „Rendtartásokról való punctumokat”, amelyeknek megfogalmazói már a General-Commando tisztikarából való férfiak voltak, s nem a „teljes falu”.

Mégis éltek, újrafogalmazódtak, sőt új paragrafusokkal bővültek a székely falutörvények 1764—1849 között is. A gyergyóújfalusi és zaláni ősi mintához hasonlatos autonóm rendtartások így kísérték végig történeti életútján a feudalizmust, a kötöttségekben a szabadságot oltalmazva, mindaddig, amíg Gábor Áron rézágyúii egy újfajta szabadság szószólóivá nem váltak.

3. MILYEN FORMASÁGOK KÖZEPETTE SZÜLETETT MEG A FALU STATÚTUMA?

A régi faluélet szertartásos, feszes formák, mellőzhetetlen alakiságok ünnepteremtő rendjébe illesztette jeles napjait, az emberélet jelentős fordulópontjait, ilyenek voltak a paraszti írásbeliség gyakorlatának ritka alkalmai is. Hogyne lett volna tehát éppen az írott jog születésének szükséges kelléke jó néhány előírás vagy velük társult eljárás mód, kötelezővé vált szokás!

Mindenekelőtt — mint láttuk — jelen kellett lennie a törvények írásba foglalásának szertartásán a falu minden lakójának vagy minden osztály, réteg képviselőjének. A kicsinytől nagyig íelsorakozókat itt-ott felválthatta ugyan a „faluképében” reprezentáló három személy, ez is azt jelentette azonban, hogy az oklevélszabályoknak érvényt adó egyik lényeges feltétel, kellék, a közösség egészének akarattnyilvánítása nem szenvedett csorbát.

A törvényhozók rendszerint valamelyik tekintélyes nemes, ritkábban lófő vagy a bíró házánál gyülekeztek össze. Az iratban szerepelnie kellett ugyanis a keletkezés pontosan megjelölt helyének, még ha egy-egy udvarház nem is tudta befogadni a jelenlevők összességét. A zalániak 1699-ben jelzik is, hogy a kúria előtt, a templom terén se-reglett egybe a nép: „midőn volnánk nemes Sepsiszékben, Zalánban nemzetes Séra István uram házánál, jelen lévén müelőttünk — írják — elsőben is az templum előtt az egész falu ...”

A zalániak bő egy évszázaddal azelőtti, 1581-béli végzéseiknek meghozatalakor megírták, hogy „ennek megállására *kötöttük bíróul*”, és megneveztek három szomszéd falusi, bodoki székelyt, aki a megegyezést írásba foglalta, a közösség tagjait megtartására feleskette, aláírásával és pecsétjével a kötést szentesítette. A csíkszentmihályiak 1622-ben szintén három [delnei, rákosi és szépvízi] nemesembert hívtak meg, s őket „*megbírálván*”, bíróvá tévén, „végezének és tevének ilyen örökös és állandó dolgokat...” A homoródszentpáliak 1670-ben három bágyi nemest invitálnak meg, akik azt írják magukról: „Mü, kik ez ide alább megírt dologban *kézen fogott bírák vagyunk...*” Zalánban 1699-ben ugyancsak „kezek beadásával” *megbírált* személyeket találunk. Szacsván 1717-ben ketten vannak „bírák”. Karácsonyfalván 1790-ben két káposztásszentmiklósi szól így: „*kézen fogott közbírák vagyunk*”. A meghívottak, akiket a kézfogás szertartásával és az ebből folyó jogi érvényű elkötelezettséggel maguk fölé, bírói státusba emeltek és fogott közbíráknak neveztek, ismeretes szerepvivői a rendiségbeli jogéletnek. Ők — idegenből jöttekként is — érdektelenek, pártatlanok, ugyanakkor jogot tudó és mindenekfelett igaz emberek, akik így végrehajtóivá és tanúságtevőivé, majd ellenőrzőivé válhatnak a nép megállapodásának. „Becsületes embereknek” (probi viri) is nevezik őket, és gyakran szerepelnek nemcsak ítélkező bíróként, hanem „kötelező levelek”, kötlevelek, egymással szerződő felek számára kiállított iratok megfogalmazói- és aláíróiként. Az ő jogérzékükre való apellálás törvényes formát, nagyobb állandóságot, tartósságot kölcsönöz az egyezsége lépésnek.

Közöttük gyakorta találunk deákat, tisztségviselőt, vicekirálybíró, széki ülnököt. Tekintélyük, jogi ismereteik növelik a falutörvény erejét, hatékonyságát, törvényhozóknak azonban semmiképpen sem tekinthetők. Az 1699-es esztendőben a zalániak — miként máskor mások — már eleve megfogalmazott, írásba, pontokba foglalt szöveget nyújtanak át a közbíráknak. Másutt azok meghallgatják a végzéseket, leírják, majd a jelenlevőknek helybenhagyás végett felolvassák. A csíkszentmihályiak 1622-ben a fogott közbírákkal a végzéseket: „elolvastatták, és ha illendő volt, helybenhagyták, és némely dolgokat augeáltak...” 1617-ben Madaras, Bálintfalva, Szentlászló választott embereket küld ki, akik „az mint ott eleiben adták... azt ők megíraták”. A falu szerepe tehát vitathatatlan a rendtartásalkotásban, mint ahogyan a végzések majd minden sora letörölhetetlenül magán viseli a törvénycikkek világában járatos, jogtudó értelmiség szakismeretének keze nyomatát is.

A XVIII. század második felének, a XIX. század elejének a határozatai már kevesebb ilyenyszerű formai kellék hordozói: a tekintélyes

fogott közbírák megfogyatkoznak, majd igen-igen ritkán jelentkeznek. A *communitás* sokszor már csak a régi törvényt újítja meg, vagy a faluközösség egésze vállalja magára a felelősséget — külső megerősítő erők mozgósítása nélkül — a szabályok hitelességéért, igaz formában való létrejöttéért.

A falutörvényt éltető századokban emellett mindenkoron kell szerepelnie annak a néhány szónak, amely a *közakaratra*, az egyetértésre, az egyhangú akarattal való megállapításra utal. A homoródszentpáliak 1670-ben „egyező értelemből” teszik végzéseiket. A szentkatolnaiak, jóllehet „meg nem egyezhetvén egymás között”, Kézdiszék segítségét kérik, végül is egyetemlegesen kötelezik el magukat, igaz hitük szerint. Az a pár szó, miszerint „unanimi voto”, „communi voto et unanimi consensu”, „egyező akarattal” fogadták el magukénak a rendelkezéseket, szintén szokásos tartozéka tehát a falutörvénytörvényeknek.

A legalizáló kellékek között szerepel a falunak, valójában a kijelölt falutagoknak, a birtokosoknak, valamint a fogott közbírának, több vagy kevesebb személynek az *aláírása* és *pecsétje*. 1760-ban az árkosiak azt írják, hogy húsz pontból álló törvényük „annál is erősebb legyen, mind az fő és nemes possessorátus, mind pedig az falu hütössei az előbbiekkal együtt su[b]scriptiónkkal és pecsétünkkel megerősítvén, állandónak tesszük”. A nagybaconiak 1748-ban így fogalmaznak: „Mely végzésünket hogy állandóképpen observálják, de modo ad posteros subscriptiónkkal és pecsétünkkel is megerősítettük.”

A leírás azonban már önmagában is erősítője a szokásnak. Georges Duby írja: „Tekintsük példának okáért a jogszabályokat. Amikor írott törvény szövege rögzíti, akkor lassabban, de amikor csak a kollektív emlékezet őrzi őket, akkor sokkal könnyebben fejlődnek.” A szájhagyományban élő szokásjognál kevésbé változó, tehát erősebb a jogiratok formuláiba fogott és a szigorú törvényesség alapját jobban biztosító írott szokásjog. Amikor a gyergyóújfalusiak ezt mondják: „íratuk az emlékezőre ez levelet”, valójában az írásba foglalással, a *kötelező-levél* megszerkesztésével adnak nagyobb súlyt, a jövőre nagyobb teherbírást az életrendező régi parancsolatoknak. A szentiványiak és laborfalviak 1719-ben intézkednek afelől, hogy „szokás” színe alatt visszaélésre ne kerüljön sor, tehát kirekesztik azt a joggyakorlatból. Ha viszont az méltónak ítéltetik, a falu írott törvénye közé „inseriratik”. Az írásbeliséggel rangosított, megerősített és tartós érvényűvé szilárdított szokások közé való besorolás e példája mellett említendő a jegyzőkönyvbe foglalás gyakori esetei is. Több ízben követelik a falutörvényalkotók gyülekezetében a nótáriustól: másolja be örök emlékezőre a falu jegyzőkönyvébe is mindazt, amit írásba foglaltak. A taplocaiak 1837-ben úgy vélik, hogy egyezéseiket és végzéseiket akkor tehetik igazán a maguk rendes útján akadály nélkül haladóvá és a közhasznat szolgálóvá, ha azok „inprothocoláltatnak”. A kézdimartonfalviak még 1872-ben is amiatt tartanak bizonyított erejűnek egy szokást, mert az 1837. évbéli artikulust a régi jegyzőkönyvből idézhetik.

A falusi jogszabályt ugyanakkor ismeretessé is kell tenni, annak közfelfogássá kell válnia és bele kell sulykolódnia az emberek tudatába. A falutörvényalkotásnál rendszerint jelen van és megismeri a

normákat mindenki. Időnként azonban ismét emlékezetükbe kell idézni. A sajátos okokat, amelyek még hasznossá teszik a jogismereti nevelést, a nagybaconiak mondják el. Szerintük vannak sokan, „szüntelen” közjük telepedő jövevények, távoli falvakból beszármazó szolgáléenyek, „esztendőnként a bírák is változnak, úgy a szolgák is hasonlóképpen, a jámbor falunak pásztori, úgy két-három esztenán lévő idegen bėjővő pakulárok, hogy ezekben [a falutörvényekben] megírt tilalmokat ne tudhatnák, *esztendőként változásokkor nékiek felolvastatnék...*” A papolciak 1759-ben azt igénylik, hogy „távolabb valókért a piacon is kiáltassék meg” a rájuk is vonatkozó paragrafus. A szárhegyiek pedig 1813-ban a templom előtt teszik közhírré az 1804-es Constitutióban szereplő tilalmat.

4. A FALUTÖRVÉNYT ERŐSÍTŐ ŐSISÉG

A faluközösségi normák lassan alakultak ki. A communitybéli ember, amikor rendszerbe foglalta és megerősítette őket, már időtlen idők óta meglévőknek, öröktől fogva adottaknak érezte e szabályokat. A múlt tehát a jelenbe ékelődött, vagy úgy is mondhatnók: mélyen beleépítődött.

A. J. Gurevics a középkori ember világképét nyomozva írja, hogy a régiségbeliek számára a „megtörtént és a történő nem különül el világosan, minthogy a múlt újra és újra visszatér, életre kel, a jelen valóságos részévé válik. A jelen viszont, míg egyfelől elveszti önmagában való értékét, másfelől mélyebb, maradandóbb tartalmat nyer azáltal, hogy közvetlen kölcsönviszonyban áll a mitikus múlttal, amely nem csupán betelt idő, de egyben örökkévaló és örökkön tartó is.” Nem csodálható tehát, ha nálunk a XVI. századig sem az ítéletmondók, sem az oklevelek nem annyira a törvényre, mint inkább az ország valamelyik *régi szokására* hivatkoznak. A *Tripartitum* szerint is a szokás megerősítéséhez kell, hogy az okszerű, továbbá ismétlődő legyen, de kell az „idősülés” is, azaz: „kellő időn át tartson és az elévülésre megkívánt időnek folyása alatt megerősödjék”. A jognak tehát jónak és réginek kell lennie.

A jog tekintélyét ily módon növelte ősisége, az a körülmény, hogy a hajdankorból való, az elődök sok-sok nemzedéke hagyományozta, élvén véle, szentesítette — mindez hatalmas szövetségként állt a falu státútuma mellé is, nagyobb erőt, súlyt kölcsönözve neki.

Az ősiség legitimizáló ereje rendszerint ott munkál a falutörvényt bevezető sorokban. A csíkszékbéli menasági, mindszenti, szentléleki, csobotfalvi, csomortáni, pálfalvi, delnei székelyek 1620 táján közös havasuk törvényének bevezető soraiban írják: „tetszett annak okáért közönséges akaratból, hogy minémű szabadságokkal, erős törvényekkel és büntetésekkel *az mi régi eleink* az megírt helyeket bírták... megíratnók és megerősitenők és megtartatnók, *melyeket ennek előtte való időben is* az boldog emlékezetű meghalt Báthori Kristóf erdélyi fejedelem igaznak lóttnek lenni comperiálván, helybenhagyott és confirmált volt.” A szemerjaiak 1771-ben írott törvénye „Preambulum”-jának ezek a kezdő szavai: „Jóllehet *régtől lógván való rendtartásai*

és szokás által megerősített törvényei Sepsiszermerjafalvának rész szerint írásban meglévén, rész szerint *usu antiquo* roboráltatván, annak okáért tetszett comuni voto et unanimi consensu, *mint eleinktől bévétetett szép rendelkezéseket és régi törvényeket*, amennyiben ratio status ac temporis megengedte, változás nélkül többire helybenhagyunk és confirmálnunk...” Még 1807-ben is a lécfalvi rendtartás arról szól, hogy a *communitás régi jó ususait vagy szokásait* kívánják megtartani. A szárhegyiek írók 1822-ben: „*az azelőtt való régi öregatyáink* constitutióját eszerint erősítők meg...” És a „*régi eleinkről reánk deveniált*” szokásra évszázadokon át majdnem ugyanazokkal a szavakkal hivatkoznak, mint az erdélyiek diétájára sereglők, akik 1619. május 17-én Fehérvárra „*az mi régi eleinktől reánk maradtott jó szokásunk és szép rendtartásunk szerint...*” gyülekeztek egybe.

A változás veszély magvát rejtő, hordozó lehet, az újítás rosszabbodást hozhat; fel-felbukkan tehát a Szent Ágoston-i tézis: „Minden változtatás veszedelmes.” A rosszabbodónak érzett paraszti sors, a megnehezedettnak vélt helyzet így sirattatja vissza a lázadó jobbágyokkal a múltba veszett aranykort, a székelyek közrendű népét pedig harcba küldi az egyetemleges szabadság hajdankori boldog állapotának helyreállításáért.

A falutörvények hosszas fennmaradásának elsőrendű oka természetesen a mezőgazdaság termelőerőinek, a termelési technikának az igen lassú változása volt. Az *Annales* hasábjain a XIX. századbeli feudális maradványokról (1968-ban) érkező Albert Soboul a mechanizmusban és azután a mentalitásban keresi a régi jogot fenntartó tényezőket. Évszázadok megállapodottságát, a hagyományok uralmának világát tükrözte tehát a tartóssá váló szabály, a régít tisztelettel őrző, ismét és ismét újraszentesítő szokásrend. Hadd szóljunk egy-két szót erről a megmerevedettebb, mozdulatlanabbnak tűnő társadalm szerkezetben hosszasan funkcionáló jogrendről. A kicserélődés lassú üteméről — s ezen belül a mégiscsak érlelődő változásokról — a zalániai falutörvényei jól tájékoztatnak. Ennek a falunak 1581-ben íródott törvénye, majd 1699-ben, 1780-ban szerkesztett rendtartása, valamint 1848 utáni időket is felölelő falujegyzőkönyvei századokon át jól nyomon követhetővé teszik az említett folyamatot. Szentkatolna falu jegyzőkönyvében 1815-ben hivatkoznak az 1744. június 20-án költ Törvényes Contractus 5. pontjára; 1817-ben a foglalás kapcsán határozzák meg, hogy „a falunak 1738-dik esztendőbeli Contractusának változatlanul kellitk maradni”; 1839. április 19-én elmarasztalólag emlegetik fel az 1738-as végzés, tehát a falu százéves törvénye elleni vétséget; 1843. augusztus 17-én pedig azt írják: „még az elenyészett század, 1744-be költ s következőleg 1841-be október 31-én tartott falugyülésébe ismét felújított falurendtartásainak s törvényeinek következésében...” kell a szentkatolnaiaknak cselekedniük.

A feudalizmus korát túlélő, a gyáripar uralmát megérő, a gépi termelés polgári szerkezeti rendjében még virágzó népi jogszokások gazdag kincstárai a legeltetési társulatok, esztenabírák, erdőközirtokosságok jegyzőkönyvei. Bennük még fellelhetők az erdélyi fejedelemiség korabeli formulák, elnevezések, s ráismerhetünk százado-

kat átvészelt eljárás módokra s a kevésbé változó gazdasági gyakorlatot tükröző hajdankori jogszabályokra. Szokatlan voltáért hadd idézzük a következő példát: Szemerján 1826-ban szabályzat született „a harangjogról”, amelyet 1871-ben, majd 1928-ban alkottak újjá, nem sok változtatással. Ugyanígy tűnt a kutatónak sokszor joggal ősinek a csak múlt századbeli pástorszerződés.

Arról, hogy volt ősi szabályzata, rendje az aranyosszéki mészköi közös zöldségesnek, a Kopta-kertnek, másként Hurkajuki Társaságnak, 1933-ban tudósít Balázs Ferenc, jelezve, hogy 1798-ból, majd 1881-ből datálódó az akkor még élő jogrend alapzata. A törvények hálójába fogott faluról Móricz Zsigmond *Életem regénye*-beli leírásai szakkutatóknak is felmérhetetlen becsértékű anyagot szolgáltatnak. Ő a kérdést is felteszi: „Milyen titokzatos erők működnek a parasztleletben, hogy harminc nemzedéken át annyira egy arányban, stílusban és törvénnyel élnek?” Ítélete pedig így hangzik: „A falu törvénye vastörvény. A falu törvénye alól menekedni nem lehet.”

A falutörvények világának emberei igen-igen ősi érzett életrendjüket a jövőbe is tartósíthatónak, mondhatnók, örökkévalónak képelték el. A csíkszentmihályiak „örökös” állapotra és megmaradásra szánják végzéseiket. Gyakran okként is felhozzák: azért kellett törvényeket alkotniuk, hogy a „maradvák”-nak, a posteritásnak, az eljövendő nemzedékeknek biztonságos változatlanóságban oltsalmat nyújtó állapotokat teremtsenek.

Némelykor szerepel az „örök emlékezetre” való utalás, a megőrzés kötelezővé tétele, vagy az is, hogy a norma megváltoztathatatlan, mert jó és az eljövendőket is jól szolgáló.

Jóllehet a gondolkodásban a múlt, jelen és jövő szorosabban kapcsolódik, erősebb pántokkal egybefogott, idővel a változást engedélyező vagy éppen megkövetelő szemlélet is szót kér és meg is fogalmazza érveit. A XVIII. század elején a kilyéniiek a régít konzerválják; „falunk régi törvényét compiláltuk és írtuk meg” — hangoztatják. Ugyanakkor a szűk időkre hivatkozva, magukat a mostohára változott viszonyokkal mentetve közlik: „írtunk újabb törvényeket is.” Itt-ott a falutörvényhez csatolnak pótlólagos paragrafusokat, időnként bővítenek, változtatnak, mindig — vagy legalábbis az esetek többségében — megőrizve azonban a falutörvény ősi szerkezetét. Bővülésről még inkább szólhatunk. Új jelenségek kérnek szabályozást, átalakult viszonyok sürgetnek megmászott normát, vagy éppen a felsőbbrendű rendeletáradatainak kell építeniük új, maguk szerkesztette artikulussal szilárd gátrendszerrel. A kézdiszéki martonfalviak 1837-ben fogalmazzák meg erről a problémáról vallott nézeteiket. Mindenekelőtt a törvény dicséretére találnak szép szavakat, majd az újítás szükségességét indokolják: „Hanem változók az emberi gondolatok — írják —, változnia kell a törvényeknek is, s az idők szelleméhez szükséges azokat alkalmaztatni. E célból indult ki közönségünk, ezért kellett elődeinkről ránk maradt törvényeket változtatni s a nem tetszők helyett újokat alkotni...”

A martonfalviak példája a hagyomány és haladás kapcsolatrendjének oly lényeges kérdését már e fejezet záró soraiban is említésre érdemesé teszi. Abból indultunk ki ugyanis, hogy korszakunkban az

ősi rendre, a régiség szentesítette nyugalomra vágyakozás egyént, társadalmat egyaránt jellemez. Akkor azonban, ha a jelen túl sok szorongást okozó, ha alig kínál tartós életszervezési lehetőséget, s ha így nyomasztó gondok lepik el a jövőre gondolt — a változtatás igénye is sürgetőbben jelentkezik. A helyi kisközösség falai között meghúzódó egyszerű földművelő emberek az új társadalmi rendszernek, a korszerűbb struktúrának megfelelő *új forma* kialakítását egyedül nem tudják magukra vállalni. Ezért is őrzik a biztonságot sugalló múltbelit, tűnnek nemcsak hagyományörzőnek, hanem konzervatívnak is, holott a kereten belül nem csupán könnyen kiigazítható kis kérdések reformjain munkálnak, hanem a belső tartalom megváltoztatásán, a kereteket kitöltő viszonyok átalakításán is dolgoznak a mindennapok határozathozó, törvényalkotó tevékenységének a rendjén.

5. A RENDTARTÁS SZERZŐDÉSSZERŰSÉGE ÉS ELISMERTETÉSE

A zalániak 1581-ben írják, hogy a végzéseink „megállására köttünk bíról...”, és felsorolják a fogott közbírákat. Az utóbbiak tehát az egyezés megtartásának is elbírálói. A *szerződésjelleg* még világosabban kitűnik az udvarhelyszéki szentmihályi 1663-as „falutörvények levelé”-ből. Itt szintén három idegen falusi adja tudtára mindenknek, „az kiknek illik”, hogy a megállapodás öelöttük lett, „és kötelet is vetettünk közibe, flor. 12, az mely fél meg nem állana, mindaddig, míg a nagyobb rész megállja, az megálló fél az meg nem álló felen ezen bírák adta levélnék erejével megvétetheti az megálló fél az meg nem álló felen...” A szerződésszegő tehát bánatpénzt fizet, s abból 8 forint a bíraké, 4 pedig a kötelezettségeket híven teljesítőké. A szentkatolnaiak a XVIII. század derekán úgy döntenek, hogy aki határozataikat részben vagy egészben veszélyeztetné, „32 forintot maradjon”. Ez a büntetéspénz pedig „ezen *contractusunk* ereivel exequáltassék is”. A vétkes fellebbezhet ugyan, de ha igaza nincs, még ezen felül 3 forintot kell fizetnie. Akik pedig nem fizetőképesek, rendi hovatarozásra való tekintet nélkül 40 botütésre ítéltetnek. A „*contractus*” természetesen ennek ellenére érvényben marad. Különben 1790. május 14-én is a *communitas* jegyzőkönyvében valaminő kis változtatás után azt írják: „egyébképpen az *falu Contractusa* mindenkben ... helyben maradjon ...” 1807-ben a lécfalviak is 12 forint „vinculummal”, kötbérrel büntetik azt, aki szerződésszegővé válik. „Ezen... egyezésekre — írják — közönségesen mi magunkat és posteritásunkat megmásolhatatlanul tizenkét magyar forint *büntetés alatt* kötelezzük, s mégis ezen egyezés örökösön in vigore maradjon...”

A csíkjenőfalviak 1815-ben ugyan „*constitutió*”-nak nevezik falutörvényüket, miként annyiszor mások, a település *alkotmányát* azonban *kontraktusnak* tekintik, mondván, hogy kénytelenek voltak „*megyezett akaratóból...* *constitutióra* lépni”.

A párhuzam kedvéért hadd említsük meg, hogy az Erdélyben talán legkorábbi, 1584. évbéli — Lozsádon, Huny ad megyében keltezett

— kismemesi falurendtartás a két nagy nemzetségnek, a Zudoroknak és a Farkasoknak a „kötése” volt. Szerződés tehát, amely fiakról fiakra átszálló-átháruló kötelezettségeket ír elő. (Nem érdektelen, hogy Kelemen Lajos odatelepedett székelyeknek gyanította őket.)

A kötbérrel, bánatpénzzel is igazodásra készített emberek, úgy véljük, nem annyira a pénzbeli szankció miatt ismerték el jogforrásként a falutörvényt. A jogszabályt önkéntesen vállalták, a mindenki javára váló intézkedést együttesen protokollálók önként fogadták el a sok-sok parancsot hordozó paragrafusokat. Ezek megegyeztek alapvető érdekeikkel, s tehát nem kényszer vagy nem csupán az szorította rá őket a jogkövetésre, hanem a saját magukéként vállalt normarendben megérzett, átélt szabadságtudat. A magatartások időtlen idők óta ismétlődő szabályosságából kicsapódó, artikulusokban megtestesítendő normának ezért volt a társadalmi közfelfogásban szilárd bázisa, s az egyéni lélekben nagyobb hajlandóság vagy akarat a kényszer nélküli elfogadásra.

A szerződésre lépők egyezményének pontjai így módon a XVI. század végén igen nagy tiszteletnek örvendhettek. A perlekedés, bíráskodás rendjén az udvarhelyszéki tisztek, az egymással torzsalkodók vagy a tanúságtevők gyakran döntő érvként említik a falu határozatát. Ilkei egyházhelyes nemes vallja 1589-ben: „Tudja, hogy falu végezte volt, hogy ki-ki megoltalmazza örökségül az vetéskertet.” A lengyelfalviakról 1590-ben hangzik el jelentős állításként: „olyan végezések volt faluul”. Számtalanszor mondják más alkalmakkor is azt, hogy szilárd, ősi, falu szentesítette a törvényt, a rend, valamilyen cselekvés, tiltás vagy megkövetelés, és ezért kell az igazságtevőknek aszerint ítélniük.

A falujegyzőkönyvekből a belső bíráskodás rendjén még több adattal bizonyíthatóan lép eléink a jogforrássá izmosodott írott népi szokásjog. Magyarhermány 1766-ban abból indul ki, hogy „a falu törvényiben constál”, abból bizonyossá, nyilvánvalóvá válik, mit kell cselekedniük. Zalán protocolluma szerint „a régi falu törvénye” alapján ítélniük. A „constituciónak”, a „contractusnak” meg nem tartásáért a taplociaiak, jenőfalviak éppen úgy büntetnek, mint az árkosiai vagy a szentkatolnaiak.

Jellemző, hogy 1784. december 13-án Czerjék Ádám szolgabíró (a jobbágyság védelmében panaszolkodva a határőrség vezetőségénél) szól a büntetések elvtelenül különböző szigorúságáról: „melyek tudniillik a falu törvényéből” folynak. A szemerjaiak 1788-ban 1727-béli falutörvényükre hivatkozva, a falu terheit nem vállalóknak nem hajlandók közös haszonvételeikből, szántóból, kaszálóból, erdőből részt adni. Hiába dönt az Állandó Tábla ellenük, mivel az ítélet ellenkezik a falu rendtartásával, megtagadják az engedelmeséget. A II. székely gyalogezred rendelete ellen 1802. november 23-án protestálnak a szentkatolnai kismemesek, s visszautasítják „mint az azelőtt is fennállott szokásunkkal s rendtartásunkkal ellenkező parancsolatot...”

Az írott szokásjog nem ronthatta le az országos törvény erejét. A székely székekbeliek mindig is tudták ezt, és igazodtak hozzá. Ugyanakkor számoltak azzal: kell az *állami elismertetés* is, a szentesítés,

az a központi kormányzás ajándékozta többlet, amitől a szokás „joggá” izmosodhatik; elfogadás esetén pedig számíthat a falu a felsőbb-ségnek a kényszert alkalmazni tudó hatalmára is.

Az elfogadást különben már a *Tripartitum* szelleme századokra szóló érvénnyel írja elő, és van is példa az elv valósággá válására. Ismét visszatérve az újfalusiak rendtartásához, abból is kiviláglik, hogy a fejedelmi tanácsnak és az országgyűlésnek a határozatait — Báthori Kristóf „önagysága országával való kegyelmes végzésit és önagyságának erről kiadatott articulását” — vették alapul, tehát az országos törvényekhez igazítva a magukét, számíthattak az állami elismertetésre. Büntethettek, bírságozhattak tehát. Az udvarhelyszéki ravaiak „falutörvényének érvényesítéséről” 1610-ben Báthori Gábor gondoskodott. Az őhöz párossal fordulónak igazságát helybenhagyta, és „elrendelte a széknek a falutörvény betartását”. A dályaiak rendtartásának egy rendelkezése ebben az időszakban szintén csorbát szenvedett. Ezt 1618. február 26-án Bethlen Gábor intézkedése nyomán orvosolták a széki tisztek, akiket a fejedelem utasítása kötelezett a falutörvény megtartására.

Az a feszültség azonban, ami az államrendet képviselő szék, majd az ahhoz társuló határőrkatona vezetőség, valamint a törvényhozó székely falu között fennáll, hovatovább mind erőteljesebbé válik, Csík-, Gyergyó- és Kászsónszék urai 1650-ben a tusnádiak ellen lépnek fel, akik „más törvényt szabtak volt magoknak, de mivel ökegyelmek is egy főtiszt alatt vannak mivelünk és a szék szabadságával ökegyelmek is egyenlőképpen élnek... — írják a széki statútumban — a szék végzéséhez tartsák magokat, s azzal is éljenek, mert ha ahhoz nem akarnák magokat accomodálni is, de a főtiszt uraink ökegyelmének keze legyen és hatalma ökegyelmeken, büntettesse is. Rövid idővel a székely határvédő ezredek megalakulása után, 1771-ben a határőrtisztek is szigorúan parancsolják: „*az falusi törvények az katonasághoz alkalmaztassanak*”.

Végül kialakult a széki elismertetés gyakorlata is. Felső-Fehér vármegyében természetesnek tűnik, hogy Karatna falutörvényét 1749-ben a birtokosok aláírásukkal ellátva *bemutatják a szék ülésén*, ahol azt azután az országos törvényekkel egyezőnek találják és minden pontjában jóváhagyják. Az 1775. év februárjában olaszteleki keltezéssel Bardóc-fűszék állapítja meg, hogy a falutörvények, constitúciók „mindenkor ezelőtt a generális székek gyűlésiben rondáltattak és ugyanakkor prothocoláltván, a nemes anyaszék [Udvarhely] archívumába bé is tétettek”. Miklósvárszék hasonló módon számol be a helybenhagyás szertartásáról. Majd pedig 1848. január 17-én — a feudalizmus végső pusztulása küszöbén — Csík-, Gyergyó- és Kászsónszék somlyói közgyűlésén kerül bemutatásra Csatószegnek „falujok kebelében felállítandó rendszabályok iránt alkotott constitutio megerősítését kéro kérelevele”, ami a széki jegyzőnek, Biális Ferencnek „véleményadás végett jövő közgyűlésig kiadatott”.

Jellemző az is, ahogyan a két Oláhfalu [Szentegyházafalu és Kápolnásfalu) fokozatosan elveszti különleges jogszabályalkotó és önálló bíraskodási jogát, amelyet a fejedelmi korban, 1614-ben Bethlen Gábor is megerősít. Az az előjog, hogy a széki tisztektől ne függje-

nek, idővel az Approbata Constitutiók gyűjteményében már így jelentkezik: „A két oláhfalviaknak privilegiumok in ea parte abrogáltak, és hogy a szék törvényével éljenek, imponáltak..1804. június 28-án azonban azt írják a főkormányzéseknek, hogy sok esztendővel azelőtt már volt falutörvényük, constitutiójuk, „amelyet helybenhagyás és állandó megtartás végett az akkori méltóságos fő-director úrral [Hilibi Gál Jánossal] anno 1772. 23-a Julii generalis sedria alkalmatosságával subscribáltattunk, helybenhagyattunk”.

A falutörvény jogforrás voltán nem változtat sokat az, hogy a falubelieknek a szék vagy más felsőbb szerv hozzájárulását is kérniük kell. A bíróságok előtt, perbeli döntésekkor a falu egyezségének, szerződésének ettől függetlenül nagy bizonyító ereje van továbbra is. Az elismertetés gyakran formasággá degradálódik. Amikor pedig már vitatottá válik a communitás statútuma, eléggé szembeűnő, hogy nem maga a szokásjogi norma áll az érdeklődés homlokterében, hanem a hierarchia kérdése. Az elismertetés kierőszakolásában — valamint az önrendelkezés egyéb elemeinek kérdésessé tételében — a falu felett úrrá válni kívánó rétegek, a hatalmi helyzetet szilárdítani vágyó idegen uralombéliek autonómiát csorbító vagy éppen pusztítani akaró szándéka mutatkozik meg.

6. MIVEL INDOKOLJÁK A FALUBELI TÖRVÉNYHOZÁS SZÜKSÉGESSÉGÉT?

A falutörvényhozók, éppen úgy, miként az országos szinten munkálkodók, mindenekelőtt a közösségi létet biztosító *törvényesség* szolgálatába szegődtek. Kell a törvény, kell a rend az összhang, a lét, a felvirágzás feltételeinek biztosításáért. Archaikus ízű szövegeink elé mottóul illenek Hésziodosznak több mint huszonhat évszázaddal korábban megfogalmazott verssorai. Az aszkrai pásztorköltő szerint:

Nem pusztítja a törvénytartó népet az ínség,
sem rontás, a nehéz munkát a siker koszorúzza.
Bőséges termést hoz a föld, erdő a hegyekben,
tölgy koronáján makk, odvában méhek, a réten
sűrű gyapja alatt már szinte leroskad a bárány,
szülnek az asszonyok és a fiú az apára hasonlít.
Minden jó az övék, ily népnek azért sohasem kell
szállni hajóra: az áldott föld meghozza a termést.
Ámde akiknek a gabszág tetszik, a gögös erőszak,
törvényt köztük a messzetekintő Zeusz maga hirdet.

A verselő kedvű alsócsernátoni nótárius hasonlóképpen tesz hitet a törvény szükségességéről:

A mi jó atyáink, a jámbor régiek,
A törvényt mondták a város lelkeinek.
Anélkül fennalni nem lehet senkinek.
Szükséges hát lenni falutörvényeinek.

Ehhez tartsa magát jámbor és csintalan,
Vakmerő és nyakas, bátor s bátortalan.
Erős és erőtlen, gazdag s gyámoltalan,
örökös, jövevény, tudós, bölcs s tudatlan.

Törvény és igazság ebből kimondassék.
Ki mire lesz méltó, consideráltassék.
Vétségtelen igaz megszabadíttassék,
A vétkes és bűnös megbírságotassék.

Fű, fa, vetés tiltva, s a falu utcája,
Falu gyümölcsének s kertjei karója.
E könyvben van írva módja és poenája.
Itt megtalálhatja a falu bírāja.

A kézdimartonfalviak 1837-ben így vallanak a „törvény” felől: „Ha az elhunyt nemzetek történeteit megtekintjük, úgy látjuk, hogy minden közönség, nép csak addig virágzott és nevedett, míg a törvénynek engedelmeskedett és egyetértett; úgy van, mert a törvény és engedelmisség az ember méltósága s az élet boldogsága. Ez korlátolja a gonosztevőt ottan-ottan kitűzött célzataiban, ez védi özvegyek, árvák jogait... Adja isten, hogy az előhaladás és kivilágosodásánál fogva oda jusson közönségünknek minden tagja, hogy az büntető törvényeket ne lehessen használni.”

A falutörvények bevezető soraiban a formális kellékek egyikeként eléggé gyakran szerepel az arra való hivatkozás, hogy miért is írták össze, tették törvényükké a régi szokásokat. Az újfalusi, tehát a legrégebbi motiváció szerint: éltek a fejedelem adta joggal, azzal, hogy „Székelyországban” maga a falu és ne a királybíró rendelkezék a határbeli kártételek felől. Megszerzett vagy visszaszerzett autonóm jog ez, lehet felette vitázni. Mi hajlunk arra, hogy az 1581-es végzésben is az önrendelkezés korábbi hagyományos formáját lássuk, hiszen egyebek mellett annak 21 pontja nem csupán a határkárt rendezi, hanem az régen kialakult tágabb összefüggésrend része csupán. A gazdálkodás a mi dolgunk, tehát mi is akarjuk rendezni — ezt a meggyőződést tükrözi a zalániai egykorú végzése, amely a közföldek igaz elosztását, rendjét szabályozza. 1617-ben három marosszéki falu éppen azért háborog, panasolja törvényei megromlását („törvények s végezések meggomolyodott”), mert „az törvényt *kivitték* volt a faluból”, s ezért kellett a határkerítések dolgát írásba rögzíteni. A nagyon-nagyon nehéz, az elsődleges élelemtermelő, életfenntartó munka eredményeinek, gyümölcseinek védelmezését kell tehát saját hatáskörükben, ősi tapasztalataik szerint rendezni, és ugyanezért kell a kártevőt visszariasztó tilalmazó csóvákat, a szabályozó jogi paragrafusokat felállítani.

Az uzoniak 1699-ben írják: „látván azt, hogy az eddig való törvényünkkel határunkot meg nem oltalmazhatnók az olyan emberektől, az kik sem az istennek törvényével, sem az embereknek büntetésével nem gondolnak, határainkot, réteinket rontják és étetik, hogy azért mind magunk s mind az szegénység valamennyire pihenést ve-

hetne, *annyi kárt ne vallanánk* és ne fizetnénk, töttünk ilyen végzéseket”. Azért, hogy mezeinkre vetett gabonáink megmaradjanak, hogy végső pusztulásra jutott erdeink megóvassanak — e szavak számtalanszor szerepelnek a falutörvényekben, a határ- és erdőrendtartásokban. Az sem véletlen, hogy több ízben csak szántóföldi növénytermesztést vagy erdővagyonot oltalmazó státútumot alkotnak a falvak.

Tapasztalás és értelem mondatja a kilyéniakkal: „mind az közönséges társaságnak, mind az falubeli lakosoknak megmaradása az jó rendtartásoktól függ...”

Az udvarhelyszéki szentmihályiak 1663-ban arra a falutörvényekben ki nem mondott, de a szabályalkotókban mindenkor megfogalmazódó kérdésre: miért is öntik formába együttélésük normáit, így válaszolnak: „falu közönséges javára, erdők-, mezőknek, gyümölcsfáknak, gyümölcsösöknek megoltalmazására, utak csinálására, azonkívül is *minden falu közönséges dolgainak igazítására...*” A zalániaiak 1699-ben szintén a „*falu javára s megmaradására*” gondolnak.

A köz javára immár tudatosan törekedő, a nagyobb, az országos közösség érdekeit szolgáló erdélyi fejedelmek számára a faluközösség is mintául szolgálhatott. Abban is, hogy a békességet, virágzást, bőséget kínáló jelent a megmaradás feltételeként értelmezték, s mindazt a posteritásnak, az utódoknak az életébe is szerették volna átplántálni. A gyermekek, unokák és dédunokák sorsában konkretizálódó jövőndő szolgálata mondatja az árkosiakkal, hogy „a következő *successoraink boldogságára*” szolgálnak rendteremtő törekvéseik, s a szárhegyiekkal, hogy a jussolt „jó harmóniát” fenntartva szeretnék utódaik nyugodalmát a jövőndőre megszerezni. S. Weil szavaira kell gondolnunk, aki úgy véli: „Az emberi lénynek akkor vannak gyökerei, ha valóban aktív és természetes módon vesz részt egy olyan közösség életében, amely megőriz valamit a múlt kincseiből, és *sejt valamit a holnapból.*” Nos, a közösség életvitelében oly cselekvően beépülő, az ősit továbbvivő és a jövőndőt bár a megőrzött egyetértés formáiban maguk előtt látó falutagok eszerint valóban nem lehettek gyökértelenek.

Kik ellen kell mindezt védelmezni, kik ellen kell a tilalmak sorompóival jelzett, a közösségellenes cselekvésnek megálljt parancsoló, büntetéssel fenyegető végzéseket hozni? A zágoniak 1680-ban a közösségnek kárt tevő *hatalmaskodók*, az egyenetlenkedők miatt vélik, hogy sújtja őket sok istencsapása. Sepsiszentivány és Laborfalva 1719-ben a *contraversió*, a perlekedés, veszekedés, villongás, egyenetlenség, a *difficultás*, a nehézségek, vitatások, az *excessusok*, a kihágások, garázdálkodások eltávoztatására, fékezésére törekszenek, és a szép harmónia, a *concordia*, az összhang, egyetértés, békesség megteremtésén munkálnak.

Hasonlóképpen vélekednek az árkosiak, a szemerjaiak, a márkosfalviak; s a homoródszentpáliak 1760-ban azért rögzítik normáikat: „*hogy minden törvénytelenég kiszálljon a szentpáliak közül.*” A jénőfalviak szerint a „*makaesos, nyakas*” emberek szintén törvénytenségre hajlók, a papolciak pedig a maguk hasznát kereső, a más javaira ráéhező falusfeleiket kívánnák megfékezni, s szeretnék rászó-

rítani őket a közhasznú tevékenységre. „Minden helységek s rendek között — írják 1759-ben — úgy tapasztaltatik, hogy még a keresztyé-nyek is magokat inkább szeretik, mint felebarátokat; maga hasznát keresi inkább ki-ki, mint a másét, holott az isten törvénye azt kívánja, hogy amit magának kíván valaki, mással is azont cselekedje. Éppen erre mutat a nemes haza törvénye is ezen mondásban: Quod tibi vis fieri, nihil fac, quod non tibi noli. Mindezen törvények ellen való cselekedeteket tapasztalván eleitől fogva Papolcfalva is, úgy azt is, hogy sokan meg nem elégedvén a magokéval, mások jovan kapdosnak, egymást sok dolgokban kívánják károsítani, és a közön-séges haszonra ritka ember, aki célozna.” Isten, haza és falu kötáblás intelmeinek háromságába fogottan nevelnék rá tehát az önérdekhaj-hászásban kártevővé alacsonyodó embert a közösségi, az erkölcsös-nek minősített magatartásra.

Az „igyenetlenség” amiatt is gyakori, mert erős *ellentétek* állít-ják szembe egymással a társadalmi csoportokat. Hosszas, kemény küzdelmekkel teli előzmények követelik meg mindenekelőtt azt, hogy az ellentétek „*mind nemesuraimék és az egész lakosok közül*” eltá-voztassanak, mint ahogyan a XVIII. század derekán a szentkatolnaiak mondják. A székely székek sajátos tagozódású feudális szerkezeté-*ben* a XVII. századtól kezdve lassacskán már nem a harcmező az ösz-szecsapások színtere, hanem a faluközösség, ahol viszont továbbra is mindennapos a feszültség a szabad és a nemessé vált székely, a job-bágy, a zsellér, valamint ura között. A falutörvények a társadalmi békeszerződés feltételeinek foglalatjai, és amint már láttuk, tükrözik az erőviszonyokat, a vetélkedésbe vesztettek pillanatnyi helyzetét. Fékezik tehát a felsorakozó paragrafusok általában a birtokos neme-seket, különösen pedig a faluban nem lakó, ott csak jobbágyaiknak a telkei jussán maguknak előnyöket szerezni akaró ún. *bebíró-pos-sessorokat*.

A falutörvények rendjébe beleszokottak harmóniára vágyakozó életrendjét zavarják a jövevények, az ősi szabályokat nem ismerő be-telepedettek. A *máshonnan jött* zsellér, a telekbe ültetett jobbágy s igen-igen gyakran a béres szolga, a cseléd nem ismeri a közösség normáit, s miattuk is kell a megfogalmazás és az állandó kihirdetés, a törvénytudásra kötelezés. A nagybaconi 1748. évbeli „megállandó” tör-vény meghozatalának indokai között ez is szerepel: „Mint hogy teljes-séggel majd utolsó pusztulásra jutott szegény falunk s határunk a számtalan bebíró conpossessorok miá, ... hasonlóképpen más távol lé-vő faluból esztendőnként beszármazó béres szolgalegények, valamint a pásztorok miatt, akik a tilalmazott erdő-, legelőbeli helyeket nem ismerik, szüntelen károkat tésznek”, sok zavar támad, s a következ-ményektől úgy próbálnak menekedni, hogy a törvény nemtudására hivatkoznak.

Az udvarhelyszéki kőrispatakiak 1640-ben jó érzésekkel telten nyugtázzák, hogy az atyáikról rájuk maradt törvényeiket senki meg nem háborította, „de a mostani ifjú rendek közül voltak, akik nem tudták-e a falu végzéseit vagy nem akartak vele élni?, de azokat meg-kezdtek volt háborítani; azért akarók egész falustól, hogy azok meg-írassanak, s maradvárol maradvára megtartassanak...” A *nemzedék-*

váltás tehát szintén arra szorítja a faluközösség tagjait, hogy írásba rögzítsék, megújítsák szokásjogi szabályaikat, hadd közölhessék a fiatalokkal, tehessék eleikbe kanonizált jogaikat és kötelezettségeiket.

Vannak természetesen olyan székely falvak, amelyek nem foglalják írásba vagy nem újítják meg hajdanvolt státútumaikat. A szokások szóbelileg hagyományozódnak, hiszen ismerik azokat, és bizonyára nem hat kis közösségükben a fentebb említett indokok közül egyik sem oly erővel, hogy a falutörvényírást szükségessé tegye. „Minden történeti, írott szokásjogokkal szemben — írja Tagányi Károly — minden népnél vannak élő, megíratlan, jogi alakokba nem öntött jogszokások, jogi szertartások és jelképek, amelyek szinte öntudatlanul, pusztán az ősi hagyományok és megszokás erejénél fogva élnek benne s öröklődnek át nemzedékről nemzedékre.”

Benedek Elek, még ha csak társadalmi szokásokról szólva is, szintén megemlékezik a kötelező erejű íratlan faluéletbeli törvényekről: „Csudaszép világ volt az én gyermekkorom — írja. — Ha öreg ember végigment az utcán, a kapuban üldögélő fiatalok felálltak s kalapemeléssel fogadták köszönését. Nem volt ez sem világi, sem egyházi törvény, s mégis megtartották: Az öreg ember előtt állj fel s kalapot emelj!” Éppen a Kisbaccnál szomszédos tájegység falvaiból van 1774—75-ös évekbeli példánk arra, hogy a miklósvárszéki települések némelyikében a mindennapi élet gyakorlatában szerepet vivő lejegyzett falutörvények már nem voltak. Elevenen éltek azonban a „szokásbéli törvények”, amelyeket felsőbb hatóságaik parancsára jegyeztek le. Szárazajta 1775-béli „alkotmányának” bevezető sorai így hangzanak: „Mi szárazajtai bírák Rettegi Péter és Nagy László hiteseinkkel együtt *felsőbb tiszt uraimék poroncsolatát* vévén arról, hogy falunknak akár usuális, akár írásban letölt törvények lött légyen, egyesesen kiadnók. Mi azért a vett poroncsolatnak engedelmeskedni kívántunk, és hogy *a mi falunkban mindeddig írt törvény nem volt*, hanem csak az régi atyáinktól mireánk szállott és *szokásbéli törvény*, azért írásban foglaltuk...” (Jóllehet a kormányzat ösztökélésére engedelmeskednek, és maguk vallják, hogy írott falutörvény nélkül éltek, ugyancsak ők teszik kétségessé szavaikat azzal, hogy a 16. pontban megemlítik: „azért concludáltatott anno 1724-ben”. Fél évszázados határozat dátumára, ha azt legalábbis nem jegyzőkönyvezték, tehát nem éltek az esetjogi írásos törvényalkotással, nehezen emlékeztek volna.) Mindenképpen szólanunk kellett azonban a falutörvényalkotásnak erről a változatról is.

A kuruckori mozgalmas, gyakran vészt hozó küzdelmes napokban több falunak semmisül meg a falutörvénye. A szacsvaiak írják 1717-ben: volt községüknek „ennek előtte is írott törvénye, de *a sok háborúságos időkben azok elvesztek*”; a szemerjaiaké, árkosiaké, csomakőrösieké szintén „az közelebb elmúlt disturbium és háborús idők mostohasága miatt” semmisült meg, s mint írják: „eleinkről reánk maradt, írott törvényeinket is kárré vallottuk”. Többször sok kerül azonban a megújításukra, emlékezetből való rekonstrukciójukra.

A falutörvényalkotás indoklása tartalmaz néha megkérdőjelezhető állításokat is. Kérdéssé tehető, de talán megfeythető és megmagyarázható például a szemerjaiak állítása, miszerint ők ősi törvényeiket

azért is protokolálják: „hogy a mostan dicsőségesen országló felséges Mária Theresia nagykegyelmességű apostoli királynénk és az második Josephus császár szolgálatjára annál serényebben és hívebben” elállhassanak és abban örökösön és állhatatosan megmaradhassanak. A falu statútumát 1771-ben aláírás, jóváhagyás végett be kell mutatniuk mind a széki tisztség, vagyis az Állandó Tábla, mind a katonatiszti vezetőség előtt. Feltehetőleg a készségesebb elismertetés kiérdemlése, valamint a madéfalvi vérengzés után továbbra is keménynek bizonyuló elnyomás készíteti őket ezeknek a hamis lojalitással terhelt mondatoknak, az álorcáskodást takaró szavaknak a leírására.

A zalániak 1844. szeptember 5-én azt írták jegyzőkönyvükben, hogy tilalmaik, végzéseik értelme az, hogy „minden egyenlő akarattal legyen”, egymástól el ne vonják magukat, sőt egy testté válni törekedjenek, vigyázzanak: a hatalmasabbak, a nagyobbak erősebbek ne legyenek és a vakmerők az igazság útjára szoríttassanak. Mindaz, amit az előzőkben említettünk, együtt az 1848-as mozgalmak hajnalán megfogalmazottakkal, egy, a maga céljait körvonalazni tudó közösségről ad hírt. Közösségről, amelyet saját törvényei is egybeforrasztanak.

7. A FALUTÖRVÉNY SZÜLŐFÖLDJE: A KIS TÖMBÖKRE TAGOZOTT KÖZÖSSÉGEKKEL TELI VILÁG

A históriát vizsgálónak idő múltával rá kell döbennie arra, hogy vannak hosszan tartó történelmi jelenségek, az embert és társadalmát ha nem is örökösön, de igen-igen tartósan, sok százados érvénnyel meghatározó jellemző jegyek. Ugyanakkor vannak egy-egy időszakot, tájegységet, társadalmi szerkezetet rövidebb távon egyedivé tevő sajátos vonások. Johan Huizinga a középkor alkonyának világát idézve latolgatja a kor nagyobb feszültségét és szenvedélyesebb hangulatát, beszámolva arról az érzésről is, hogy akkor „a tél és a nyár ellentéte sokkal határozottabb volt, mint a mi életünkben, ugyanilyen éles a különbség fény és sötétség, csend és zaj között. A modern város alig ismeri már a tiszta sötétséget és az igazi csendet, alig érzi a magányos fénysugár vagy egy távoli kiáltás hatását az éjszakában.” A ma embere a központosításhoz, az egyöntetűsített és szabadosabb életformához szokottan nehezebben tudja képzeletében újraformálni azt a sokszínű világot, amelyben elődje, mélyen betagolódva, több kis közösséghez szervesen kapcsolódva, meghatározottabban, kötöttebben élte le egész életét. A feudalizmust, s nálunk annak rendiségbe, majd a bomlás korába elvezető évszázadait, évtizedeit, ennek *a közösségibb jellegű világnak az uralma* jellemzi. Az országos méretű közösségi forma lazább szerkezetű, az állam tehát kevésbé kapcsolja közvetlenül magához az egyént. Annál inkább épül az bele kis, őt egészében magába ölelő társadalmi alakulatokba.

A falutörvényt akkor tudjuk igaz valóságában felfogni, ha itt, eredetének forráshelyén: a sok kis formáció egyikében, a faluközösségben szemléljük. Kissé el kell tehát időznünk a közösségben egygyéforrott falunál, valamint annál a struktúránál, amely ilyen elemekből építkezett.

A központi hatalom viszonylag gyengébb, apparátusa nehezebben mozgó, szervezettsége kezdetlegesebb, s mindebből következőleg nem tudja parancsolataival minden életterület legapróbb zugába is behatolóan irányítani az alattvalókat. Maradnak olyan szférák, ahol — az engedményezett joggal, privilégiumokkal élön — más intézmény vonja hatáskörébe az embereket. Mindenekelőtt a helyi jogkörű, a területi igazgatási egységek. A vármegyének, a széknek, a kerületnek, a vidéknek például így jut bővebb önrendelkezési lehetőség. Ezeket pedig nemegyszer szintén sajátosságokat őriző, gyakran *országnak, földnek is nevezett tágabb keret* fogja egybe. A Királyföld, a Székelyföld, de Hátszegország (Țara Hațegului), Fogarasország (Țara Făgărașului), Kővárvidék és így tovább éppen úgy egyéni vonásokkal és tevékenységi körrel felruházott, mint azok a kisebb entitások, amelyekből maguk is összetevődtek. A sok-sok privilégium, ajándékozói királyi, fejedelmi levél valójában osztozó társsá tett társadalmi alakulatokkal népesítette be az országot.

Az egész tehát részekre bomlik, s ezek a részek maguk is egészek valamilyen formában. A tagozott társadalom mozaikszerűen áll össze, éppen csak hogy az alkotóelemek, a mozaikszemek kapcsolódnak lazábban, a „részek” fűződnek egymáshoz különállást őrizőn, kevésbé központosítottan.

A tömb nagyobb összegezést sugalló fogalom, jelez azonban valami erősebb belső egybekapcsoltságot, kohéziót. Nos, ha a márványtömb szilárd kristályosodottságú egyneműsége nem is található meg a „rész-egészekre” osztódó feudális világban, úgy véljük, mégis ilyen szerű tömbökből szerveződik az egybe. A sajátos feladatkörű társadalmi együttesek sorában számottevő szerep jut mint tömbnek, részegésznek *a városnak*. Városaink közül példaként hadd idézzük a XVIII. századi Kolozsvárt. Ősi településünk nyilvánvalóan önmagában megálló egység. Ugyanakkor azonban maga is más kis „összességek” összessége. Sajátos szerepkörű alkotórésze: a városnegyed, a fertály. Jellemző, hogy (miként a városnak vagy a faluközösségnek) ennek az alakulatnak szintén van választott vezetője (kapitánya), tagjainak rendszeres gyűlése, a végzéseket rögzítő jegyzőkönyve és tollnoka, nótáriusa. A fertálykapitány több tized fölött rendelkezik. Ezek is különálló tömböcskék, élükön tizedesekkel. Az iparúzó — a legjellegzetesebbeket választva ki a foglalkozási rétegek közül — céhekbe, mesterségük szerinti testületekbe szerveződnek egybe (gyakran közeli szomszédságban, ugyanabban a fertályban vagy utcában telepedve meg). A kolozsvári Belső-Közép fertálybeli polgár (aki lehet Szentegyház, Belső-Közép vagy Király utcai tízes tagja) mészárosként céhének mestere, ha pedig szőlője van, esetleg éppen a „Békás Pataki Hegynek”, a bortermelők gazdasági egyesületének, a hegyközösségnek keretébe is beletartozik. Az egyházközség szintén külön tömörítő góc; de az az életkor is, amely például legénytársaságba fogja egybe a fiatal fiúkat.

A falvakat külön gazdasági keretként *az uradalom*, a földesúri, egyházi, kincstári birtokszervezet is egymáshoz kapcsolhatja. Nagyobb összefüggő domíniumok Erdély-szerte ritkák, még inkább hiányoznak a székely székekből. A közigazgatás azonban teremt vagy átvesz bi-

zonyos entitásokat, amelyeket az etnográfusok, mint Kászonszéket, Erdővidéket és így tovább, sajátos tájegységként ma is számon tartanak. A legerőteljesebb belső kohéziójú tömb, rész-egész azonban a *communitásnak*, *faluközösségnek* nevezett települési, munkavégzési életegység.

A faluközösség — bármennyire kisméretű eleme a nagy, országos összetettségnek — maga szintén *több kisebb entitás foglalata*. A határország bevezetése Háromszék, Csík-, Gyergyó- és Kászonszék, valamint Bardóc-füszék területére megteremti a falun belül a provincialista (a széki igazgatás alá tartozó), valamint a katonarendi (a határőrtisztek adminisztrációja alatt álló) falurészt. Néha még ez a „mixta *communitás*” keretei közötti katonafalu is megoszlik huszárok és gyalog szolgálok valamilyen tömörülésére. (1797. november 15-én a csíkjenőfalvi „gyalog részről való com[m]onitás” fogad fel mészáros, és lovas részről valók szintén egybeszerveződnek időnként. Itt ott a „lovagoknak” külön erdőrészt birtokló szervezete is megjelent.) A székely falvakban különösen gyakoriak a tízesek, amelyek gazdasági és igazgatási szerepkört töltenek be. Ritkábban, de az inkább napverte tájakon még a szőlőtermesztők hegyközsége is előfordul. Ugyancsak az azonos gazdasági érdek alakítja ki a juh-tartó gazdák esztenatársaságát vagy a szarvasmarhát tartók külön pásztorfogadó és a gazdák törvényén külön ítélező szövetkezését. Az egyház ugyancsak szoros kötelékkel fűzi közösségbe tagjait. Még tagozottabbá teszi azonban a székely székek sok tájegységbeli faluját az a körülmény, hogy két-három, sőt ritkábban négy felekezet is alkot egyházmegyét vagy társul valamelyik szomszéd községbelihez. A legénytársaságot természetesen itt is megtaláljuk, helyenként még más időleges célra alakuló tömörüléssel egyetemben. Végezetül ott van a család (esetleg nagycsaládi formát is őrizve), e rendkívül tagozott feudális világ kis entitása, a faluközösség legkisebb egysége. (A sok-sok kis, zárt, szerves alakulatba, köztük a *communitás*ba is beletartozó ember a kötöttségek és a tradíciók világában is benne élt. Magáról erről a társadalmi alakulatról, értékeiről, hasznáról vagy káros voltáról azonban itt még nem szólnunk.)

Friedrich Teutsch az erdélyi szász földközösségről s keretében a „Gemeinde”-ről, a „Mark”-ról szólva említi, hogy mindenik kis város, mindenik jelentősebb helység központja volt valaminő különös, egyedi művelődési és szellemi életnek. Ugyanezt a különállást, a hajdani tagozottságból származó sajátos román falutípusokat találja meg országszerte Dimitrie Gusti és sok tanítványa, olyanokat, amelyekben a másság a különállás terméke, a fakuló vagy itt-ott még felragyogó színek pedig legfőképpen a népművészetben jelzik a sok zárt kis körben folyó értékteremtést.

Az alkotáshoz, a tevékenységhez, de legfőképpen az élet gazdasági alapjainak a megteremtéséhez szükség volt tehát *társadalmi alakulatokra*. Ezekben a formációkban szerveződtek egybe a termelőerők, s ezeknek kereteiben szilárdultak meg a *termelési viszonyok*, amelyek egyben a kis tömbökben, „rész-egészekben” egymáshoz kapcsolt embereket belsőleg is tagozottabb szerkezetbe, a rendi hierarchiába sorozták be. Az alakulatok és a bennük rögzített viszonyok kínáltak

tehát feltételeket a tágan értelmezett *alkotáshoz*. De csak feltételeket, mert ez a rendszer még megkövetelte a mozgásrendet, a funkcionálást szabályozó elemet, a működtető tényezőt: *a normát*, a mi vizsgálódásunk szempontjából pedig: *a falutörvényt*. Hadd idézzük ismét a XVIII. század elején élt kilyéniek szavait: „mind az közönséges társaságnak, mind az falubeli lakosoknak megmaradása az jó rendtartásoktól függ...”

8. SZABADSÁG, ÖNRENDELKEZÉS ÉS ÍROTT SZOKÁSJOGALKOTÁS

A falutörvény gazdasági kényszerből fakad, de a társadalmi szabadságban virágozhat ki igazán. Bethlen Gábor 1616. április 29-én Marosvásárhelynek adott kiváltságlevelében olvashatjuk: „Az emberek sűrű *nyomorúságaikat* csak a törvényesen öszveköttött társaságok enyhíthetik...” Ugyanott, abból indulva ki, hogy „törvény nem létiben bármely város is olyan, mint a test lélek nélkül”, az a *szabadság* hangsúlyozódik, amely szerint eddigi szokásos törvényeikkel élhetnek, mint más királyi városok, valójában tehát statútumokat is alkothatnak.

Mindenütt, ahol a feudális társadalomban megjelenik valaminő kisebb kört érintő szabályozás, ahol felbukkan az önálló normaalkotás, ahol rendtartás születik vagy a paragrafusokba rendezett és jóváhagyott szokás statútummá rangosítódik — ott nem csupán az említett tömbösödési folyamat deríthető fel, hanem felfedezhető a szabadság feltételeket biztosító minimuma is. Annyi, amennyi a kimondást megelőző mély lélegzetvételhez szükséges, annyi, amennyi a megvédelemzés reményével kecsegtetheti a normaalkotókat. A szabadság fogalma azonban nehezen békíthető össze a feudalizmussal, amely a szoros kötelékek, a kötöttségek rendszere. A rendi társadalom osztályuralmon nyugvó, sok szegényt elnyomó, járadékszedő szerkezet volt; s hogy elősorolt funkcióit gyakorolhassa — Petőfi Sándor fogalomtárából is idézve —, a kötöttségek, a béklyók, a rabláncok, a sorompók, a tilalomfák tömegére szorult. Ugyanakkor a szokások, a konvenciók sűrű szemű hálójával az egyént rabul ejtő kisközösségek világának bizonyult.

Erdély vezető rétegei, a rendek képviselői, az 1623. évbeli gyulafehérvári országgyűlésre seregléskor így írtak magukról: mi, kik „az felséged guberniuma, pálcája és protectiója alatt vagyunk”. A szokványos szövegezés sugározza a kormányzás és törvény úri rendekre nehezedeő súlyát. A fejedelmi pálcá, az uralkodói jogar tehát a függés jelképe, és jelzi, hogy a szabadságból a legbővebben részesülők sem birtokosai valaminő abszolút szabadságnak. Beépülésük további intézményekbe, alakulatokba, újabb pálcá alá kerülésük tanúsítja, hogy nem csupán a központi hatalom előtt kell fejet hajtaniuk. A szék törvénye, a királybíró pálcája is ott várja a nemest az alsóbb igazgatási, bíraskodási fokon. S van olyan falu, ahol a communitás annyira erős, hogy sok dologban a jobbágytartó urat is alárendeli a bíró hatóságának.

A feudális világ egymás alá és fölé rétegzett szintjein azonban nem csupán a kötöttség, a függés változó, de mindig jelen való formáival találkozunk, hanem a „tömbösítő” keretekben átengedett jogkörben mélyre szállottan is ott található a szabadság és függetlenség megőrzött vagy kivívott része. Ahogyan A. J. Gurevics megfogalmazza: nincs teljes „szabadság”, sem teljes „szabadságtalanság”. A társadalomba való beleszületés, beletagolódás, aszerint, hogy ki milyen alakulatok tagja, tehet bárkit különböző nagyságrendű szabadságjogok élvezőjévé. Az abszolút alávetettség és szabadságtól fosztottság sem jellemző tehát a feudális századokra. A „libertas” mindenkifölött alanyi jog, amelyre Erdélyben is mindenki igényt tarthat.

Sokat idézték Otto Gierke szavait, miszerint minden jog szabadság, minden szabadság jog is. Nos, tegyük hozzá, hogy a középkorbeli és újkor eleji ember tudatában a szabadság szó ugyanazt a tartalmat hordozta, mint a privilégium, a kiváltság. A Bethlen Gábor országgyűlésére siető nemes a rendi kiváltsággal, szabadsággal élt. A marosvásárhelyi polgár ugyancsak az ő kiváltságlevele okán élvezhette a királyi város lakójának kijáró jogokat. A, mondjuk, sepsiszentkirályi falusi székely pedig a megőrzött, visszaszerzett, a vad küzdelmek, véráldozatok árán biztosított „székely szabadság” birtoklójaként a szabadparaszti státust biztosító kiváltságokat mondhatta magáénak. Akkor, amikor fejekötötté, földönlakóvá, úrnak alávetetté vált e „kiváltság-szabadság” kötelékből kihullottan, még a „székely” név használatához való jogát is elvesztette. Jellemző, hogy a falutörvényt író gyergyóújfalusiak fejedelmi privilégiumra hivatkoznak (még hogyha saját ősi szokásukat védelmezik is), tehát a kiváltság biztosította, az engedélyezett szabadságszférában kezdenek közösségi jogalkotáshoz.

A falutörvényalkotást dajkáló feltételek nyomait keresve, szükségszerűen meg kellett állnunk a több szabad embert, a több „székelyt” magába foglaló falunál. Azért, hogy elmondhassuk: általában a „libertas”-t nagyobb mértékben jussolók faluja inkább válhatott külön *kollektív szabadságjogok hordozójává*, a szabad emberek települése inkább minősülhetett szabad *communitássá*.

Említettük a kollektív, a különféle rendeket, társadalmi alakulatokat megillető szabadságokat is. Szükséges volt, miután a kötöttségek világában mind a függőségnek, mind az alárendelődéstől való mentesítésnek volt közösségi formája; lényegében a szabadság valaminek „rész-egészek”, entitásnak volt a joga. Kurt von Raumer szerint *a korporatív szabadság* a feudális időknek a valósága, és G. D. Roth is a rendekbe szervezett emberek kollektív szabadságáról beszél, arról, hogy nemcsak a rendi mezbe öltözött osztályoknak, hanem a kis-közösségeknek is volt kiosztott, létezésüket, fennmaradásukat biztosító területi, közösségi szabadságszférájuk. Ezt, másként megnevezve, *a paraszti önrendelkezést*, autonómiát kellett a falutörvényíróknak szokásjogi gyűjteményben megörökíteniük.

Az önálló paraszti falutörvény születésének, az írott szokásjogalkotásnak tehát segítője vagy éppen nélkülözhetetlen előfeltétele a szabadság, az önrendelkezés. Mindenesetre ott, ahol a gubernium-

nak, a széknek vagy a birtokos nemesúrnak nem egyesekkel, hanem a paraszti élet önrendelkező testületével, a *Faluval* kellett szembeállnia, megnyílt a lehetőség az önálló szabályozás, normarögzítés számára is.

Az állami jogrendszer hosszú időn át teret engedett az országos jogélet parlagján virágzó népi, paraszti, falusi szabályalkotásnak. Ily módon a tételes jogtól megkímélt, érintetlenül hagyott hézagokat háborítatlanul betölthette a Communitás a maga normáival. A központi hatalom természetesen elismerte a „haza törvényeivel egyező” végzéseket, és néhol sikerült a faluközösségeknek a felsőbbség (döntéseitől eltérő határozataikat (mint ősi és elevenen élő szokásjogot) még magasabb bírói fórumokkal is elismertetniük.

Az írott népi jogszokások, a székely falutörvények azonban nemcsak azért léteztek, mert a felettesek megtűrték, megengedték vagy elismerték, hanem azért is, „mert a jogi népszokásokat a társadalom különböző, kisebb-nagyobb csoportjai — írja Tárkány Szücs Ernő —, belső autonómiájuknál fogva, életviszonyaik rendezésére alkalmasabbnak találták, mint az állami, az egyházi vagy egykor a földesúri előírásokat”. Hosszú időtartamra szólóan a faluközösségek lakóit nem lehetett alapvető érdekeiket sértő, életvitelüket bénító magatartásra rávenni.

Érthető, tehát, hogy a székely falvak korai rendtartásaiban minden mondat erős „mi-tudat”-ot sugároz. Elárulja azt, hogy hitük szerint kollektív jogukkal élnek, maguknak szabnak előírást, mondanak ki tilalmat, parancsolnak meg magatartás-, cselekvésmódokat. Mindezt a környező világgal is mint a *Falu Törvényét* ismertetik el. Valójában szabadságukat foglalják írásba, még akkor is, amikor önként vállalt kötelezettségeik jármába, a falu közakaratótól meghatározott függőségek igájába hajtják fejüket. Az autonóm törvényalkotás — akár mennyire kis körű és kis hatósugarú — szabadságot jelentő, hiszen rendszerint a „teljes falu” szavazza meg, tehát minden falutag személyes akaratával eggyé lett szabályozást fogad el, éspedig önkéntesen, nem külső kényszer nyomásának engedve. Erich Fromm — a társadalmi jellemről, a csoportok számára előírt magatartásformákról értekezve — mondja, mennyire szükséges az, hogy az „emberek akarják is követni a fennálló társadalmi normákat, és hogy boldog megelégedettséget érezzenek, ha saját kultúrájuk követelményeinek megfelelően cselekedtek”.

A faluközösségbeli gondolkodásmódra Beke Sámuelnek, a reformkori népnevelő lelkipásztornak a szavai is fényt vetnek: „S én azt mondom, hogy Sz[ent] Pál tanácsai: »mindenek jó renddel legyenek«, nemcsak az istentiszteletre, de a dologtételre is illeszthető...” A szabadság, az önrendelkezés adta lehetőségek egyre-másra ki is virágoztatják a *legváltozatosabb rendtartásokat*. Georges Duby a szerzetesség és a mezei gazdálkodás közötti kapcsolatokat elemezve jut el a *regulákig*, a kolostori szokásoknak és rendelkezéseknek a legkisebb részletre is kiterjedő, az életrendet szigorúan kormányzó szabályoknak a kodifikálásához. Kézdiszentléleken a XVI. század végén a Tarnóczy Sebestyén udvarában fenntartott és működő iskola oktatója szintén „regulák” egybegyűjtője, valamint szerzője a *Rendtartás az*

deákságrul címet hordozó iskolaközösségi státútumnak. Pápai Páriz Ferenc iskolai rendtartástervezetében szintén a fiatalok *communitásának* az életrendjét írja elő „a régi jó szokás és törvény szerént”, s még hány példát idézhetnénk csak abból a körből is. A marosvásárhelyi *ispotály* 1722-es 23 pontos rendtartása még Bethlen Gábor korabeli szokásról is tudósít. S ha van iskolának, ispotálynak, koldusintézetnek normagyűjteménye, miért ne lenne a börtönöknek is, hiszen az együtt szenvedők, bűnhődők testületében szintén kell a kor mentalitása szerint a jogállapot, mint ahogyan azt a székelyudvarhelyi 1734. évi *tömlöctartói utasításból* megtudhatjuk. Ott pedig, ahol a közösségi egybetartozás és sok-sok együttes cselekedet, többféle kapcsolat kíván státútumot — *a céhek világában* —, szintén nélkülözhetetlen a céhszabályzat, „a jogrendtartás”. Azok számára pedig, akik bányákban dolgoznak, vagy egy-egy hámor körül kiváltságos státusban élnek, szintén „különös” bíraskodási, ún. „hátori fórum” szabja ki a helytelen magatartást illető büntetést.

Jellemző, de érthető módon minden kis sajátos életközösség, különösen ha privilégium jussán még kollektív, korporatív szabadságjogok őrizője is, s ha még önálló ítélkező fórum, valaminő bírói szék felett ugyancsak rendelkezik, rendszerint megfogalmazza a maga státútumát.

A nagyenyedi kollégium ősi törvényei, az 1580. évi gyulafehérváriak, amelyeket a marosvásárhelyiek is átvesznek, szólnak arról, hogy „Sérelemért magának senki eleget ne vegyen...” Kell tehát a konfliktust megoldó, a vétkességet mérlegelő és minősítő pártatlan külső és felső erő, amely az ököljog állapotából kiemeli a közösséget. Még nagyobb gonddal intézkednek a falvak lakói afelől, hogy tudhasa mindenki, mi illő, mi becsülendő, mi helyes, helytelen, kinek mihez kell tartania magát, azért, hogy „vetélkedésre”, vitára, erőszakoskodásra ne kerüljön sor. Nos, ha a hajdanvoltak rendkívánó, -teremtő, lényegében „társadalmat” építő szándékát, eredményeit becsülni tudjuk, szintén tisztelettel kell felidéznünk azt a gondosságot és jogérzést, amellyel eleink a békességes, szép nyugodalmú élet előfeltételeit is igyekeztek megteremteni.

Kevés hézagot, rést hagyni a jogrendben és minden részletet szabályozni csak az tud, aki előre minden lehetséges esetre gondol. Példázatért hadd forduljunk a falujegyzőkönyvekhez, hiszen a mellékelt falutörvények lehetővé teszik annak ellenőrzését, hogy a székely falvak mit és hogyan, milyen kiterjedtségben, mélységben szabályoznak. Az árkosiak 1826-ban a sertéspásztor tennivalóit veszik számba. Ekkor vetik papírra a következő szavakat: „és mivel az ennek előtti megírott és praedecesorainkról reánk maradott törvényeinkben világos nyomát *a malacoknak meghatározásáról* nem látjuk...”, pótló articulussal kell kiteljesíteni a törvényt, hiszen ahol tiszta meghatározottság nincs, ottan sok a „controversia” és a „zenebona”. A taplocaiak a csíksomlyói rendháznak a falu közföldjéből átengednek egy kaszálóréteget, amelyért cserébe egyházi szolgálatokat kérnek; de nem általában, hanem pontosan négy paragrafusba foglaltan és részletezőn meghatározva. Amikor pedig téglát vetnek a templom számára közmunkát vállalva, ma szinte csodálkozásra készítő aprólékos gonddal, tempós mindenre gondolással szabják meg: hányan, hányszor, mennyi

téglát vetnek, milyen rendben, honnan és mennyi fát kell szállítaniuk, hogyan kell a téglát kivetni és kiégetni, milyen előírtan egyöntetű formát kell használni, s milyen minőségűnek kell lennie a téglának. A mellékelt falutörvények között tartalmáért külön is érdemes megsemmélni azt, amelyik hat falu népének egyesített akaratából születik azért, hogy rendezze a lovak sörényét, farokszőrét levágók dolgát. Bizony még mosolyra készítő is volna ez, ha nem lenne a kisemberek hétköznapi életrendjének igen fontos eleme mindaz, ami ehhez a kérdéskörhöz kapcsolódik. Az viszont már megborzongattató, ahogyan a böllöniek 1690-ben megalkotják a háború, a harc, a végveszedelem óráira a templomerődbe, a várba szorulás törvényes rendjét, a megmaradás vagy pusztulás „rendtartását”.

Déván, 1616. május 20-án Bethlen Gábor, Erdély fejedelme a háborúba induló seregnek készít 24 pontos instrukciót, hadi rendtartást, „törvényt” a hadakozásra. Ő a határozott célra egybeszervezett katonai, emberi közösség működési szabályzatát alkotja meg, világosan rögzítve az igényeket, az előre látható magatartásoknak medret, korlátokat szabva, rendet, szervezettséget, kiszámíthatóságot teremtve. Valahogy a kor vélekedéseinek összefüggésrendjében és egyetemes-ségében a nagy fejedelem és az árkosi, taplocai, böllöni falutanácsbeli előljáró rokonítható: mindenik teszi azt, amit tennie kell, és megkísérli pontosan, színtesen, értelmesen végezni el munkáját, *a köz javára szolgálóan* betölteni a törvényalkotó nehéz szerepkörét.

Ahhoz, hogy a szokásjogot írásba foglalják, a szabadság, az önrendelkezés és a társadalmi felelősségtudat mellett serkentő tényezőként szükséges az írásbeliség bizonyos fejlettségi foka is. A falujegyzőkönyvekről szólva régebben már írtunk arról, hogy a nyugat-európai középkori faluközösségek ún. falukönyveket vezettek, s az e tájak múltját feldolgozó historikusok sok szép, értékes monográfiát alkothattak a Markbücher, Haingerichtsbücher, Voltingsbücher, Register tanulmányozását követően. Mariusz Kulczykowski az *Annales* hasábjain arról ír, hogy a keleti hegyvidéki parasztság ipari tevékenységéhez is sok támpontot talál Andrychow falujegyzőkönyvében. Szabó István szintén Európa keletibb tájairól tudósít, fájlatva azt, hogy „a középkorból csak néhány székely falu törvénykönyvét vagy legalábbis néhány jogszabályát ismerhetjük meg. Létrejöttük — teszi hozzá — minden bizonnyal összefügg a székely társadalom szabadságával.” Jóllehet az újabb kutatás a hasonló forrásokat sokkal nagyobb számban tárta fel, mint ahogyan az reális becsléssel is előrelátható lett volna, makacsul tartja magát (az a különben logikusnak látszó) következtetés, hogy nem lehet ott paraszti írásbeliség, ahol írástudatlan és szabadságtól megfosztott a paraszt. Nos, valóban: ami általános, az az, hogy a falvak népének nagy része nem ismeri a betűt, és saját kézzel írt vallomást nem hagyhat ránk életéről. Van azonban már a fejedelemség korabeli székely székekben egy, a faluhoz közel álló, második vonalbeli, nem hivatásos jogtudó, szépen fogalmazó kisenemesi, lófői réteg, amely együtt a deákokkal, papokkal a paraszti szó leírására szívesen vállalkozik. Hovatovább pedig mind szélesebbé válik a falusi, a paraszti írástudók tábora is.

Ennek a folyamatnak a kezdeteiről tudósít Jakó Zsigmond: „Valóban — írja —, a XVI. század második felében Erdély magyar lakossága körében ugrásszerűen megnőtt az írástudók száma. Az írás ismerete ekkor már társadalmi követelmény volt a nemesség körében is. Még fokozottabban ez a helyzet a városok és mezővárosok iparos lakóinál. De ugyanabban az időszakban a falusi környezetben szintén megszorodtak az ún. parasztdeákok, tehát az olyan személyek, akik írástudók ugyan, de csak az anyanyelvükön. Főként a székelyföldi szabad társadalomban figyelhető meg az anyanyelvű íráshasználat gyors terjedése a falvakon.” Jellemző módon Szabó T. Attila is úgy véli, hogy a peres eljárásokban a XVI. század második felétől kezdve kerül előtérbe a magyar jogi műnyelv, „persze úgy, hogy a magyar »szakmai« nyelvbe latin szókapcsolatokat, sőt nagyon gyakran egész mondatokat vegyítenek bele”. A XVIII. század eleji székelyudvarhelyi kollégiumi könyvtár számára hagyakozók példája és sok más jelenség igazolja, hogy a szegényes gazdasági szint ellenére a könyvgyűjtés és -hagyományozás szokássá, az írásbeliség és könyvkultúra meggyökeresedetté vált. A XVIII. század második felétől, valójában a feudalizmus utolsó évszázadában, igen-igen megnövekszik a tollforgató falulakók száma. A határország iskolapolitikája — Benkő Samu elemzése tanúsítja — szintén számottevő előrelendítője ennek a folyamatnak. Számos az iskolát elmarasztaló vagy dicsérő, gyakori az alfabetizmust panaszoló és ugyancsak sok a székelyek írni-olvasni tudását lelkesen, büszkén dicsérő korabeli adatszolgáltató. Úgy véljük, a mérleg nyelvét nem kell valamelyik irányba elhajlitanunk, valójában az az ide-oda lengésével mutatja a valóságos helyzetet: azt, hogy az általános erdélyi lemaradottság keretében korán megindult itt és a feudális feltételek közepette igen magas csúcsokra jutott fel az iskolai oktatás és a paraszti írásbeliség. Benda Kálmán idézi azokat a XVIII. század végi nyugat-európai adatokat, amelyek szerint az ottani parasztságnak legföljebb tíz százaléka tudott olvasni. Ha ennél többet nem is mutathatunk ki minálunk, de azért felelősséget merünk vállalni, hogy a falutörvényalkotó székelyek mikrokozmoszában sem volt ennél alacsonyabb az arányszám. Meggondolkoztató például, hogy 1807-ben Lécfalva falutörvényét 61 személy írja alá, s közülük huszonnégy az írástudatlan, vagy az olyan, aki más okból ad megbízást neve leírására.

Árkos sokat idézett faluközösségében 1566-ban már iskola működik. Nagyborosnyón 1607-ben van scholamester. Sőt az alsócsernátoni csodálatos falutörvény szülőfalujában — jóllehet „nem eléggé bizonyos” a tanúsítás — az iskoláztatásra már a feudalizmus kezdeti szakaszából van jelzés. Az viszont igazolható, hogy 1715-ben a pap és a scholamester egymás közti viszonyát szabályozni kell. (Mi magunk is azzal a soha, pillanatig sem feledhető jóérzéssel élünk, hogy Imreh János a XVI. század végi harcokban való halála előtt Háromszéken — Kelemen Lajos tanúsítása szerint — ludi magisterként munkálkodott.)

A sepsibodoki schola azonban arra is példa, hogy az iskola nem mindig az igen magas képzettségű oktató műhelye. Jóllehet ez még nem föltétlenül jelentett sikertelen tanítást is. Hadd idézzem Berecz

Gyulá-monográfiájából azt, hogy itt 1784-től Kovács István tanított, akiről azt is tudjuk, hogy „a Mikó grófnál mint asztalosinas szolgál, de mert igen értelmes és jóhangú fiú volt, a grófok bodoki meszternek állították be. Az iskolába járó gyermekek száma akkor még csak 15—20 között ingadozott... Kovács igen jól elvégezte dolgait; úgy tanításának sikeréről, mint énekvezéri működéséről a leghízelgőbb nyilatkozatokat találjuk. Iskolahelyiségül a tanító lakásán egy külön szoba szolgált, míg a leckét a rektor úr lakására jártak felmondani. Jellemző, hogy Kovács István egész 1830-ig, tehát 46 évig működött. Községében nagy népszerűségnek örvendett.”

A faluközösség életrendje megkövetelte a fiatalok részvételét a pásztorlásban. 1757-ben lófő, a csikcsicsói Balló András vallja, hogy „marhákkal és juhokkal hét-nyolc s több esztendő s koromban... jártam...” 1829. július 30-án Kolozsváron Kovács Miklós erdélyi püspök Háromszék, a Barcaság, Felcsík, Gyergyó falvaiban, az udvarhelyi és marosvásárhelyi distriktusokban tett látogatását elemzi. Az iskoláztatás dolgát panaszolja, s főleg azt, hogy „oskolaház nincs vagy romlandó”, a gyermekek pedig csak télen járnak iskolába, nyáron pásztorolnak.

Az írásbeliség funkcionális létezését talán nem is annyira az iskola, a tanító igazolja, mint a falubeli sokféle jegyzőkönyv vezetésének meggyökeresedett gyakorlata.

A két Oláhfalunak 1620—1655 között már van jegyzőkönyve. Szermerján 1665-től ismeretese az egyházi protocollumok, a csíkkozmasít pedig 1688-ból említik. 1666-ban az alsócsernátoniak falukönyvéről adnak hírt forrásaink. 1707-ben a központi kormány felügyelő biztosa a kvártélyok elosztása miatt a falubeliek regestrumait kéri be. A történetíró Cserei Mihály 1735-ben öccsének írott levelében megemlíti, hogy büntetés elől menekülő emberének Bölönben szombaton lesz törvénye, s „az protocollumból — fűzi hozzá — kivettem ugyan az kegyelmed ellene való actióját”. Szentkatolnán 1790-ben a határbíró is vezet írásos feljegyzéseket „az hajtásról és károkról”, de van a homoródszentmártoninak is hasonló kimutatása. A köpeciek jegyzőkönyvéből pedig (XVIII—XIX. század) kis birtokösszeírások, szerződések, tanúvallatások másolatait adhatja ki Pető József nótárius. (A faluközösségi vitákban, perekben sokszor idéznek, be is mutatnak régi, évszázadot megért iratokat. Csíktaplocán 1781-ben olyan belső jószágról van szó, amelyet bizonyíthatólag 1652-ben vásároltak; egy másik ügyben pedig 1676-ból való a „contractus”. 1782-ben Csíkjenőfalván Kósza Benedek 1668. június 8-án kelt regestrumával tanúsítják egy darab föld jogi természetét. Az élet más területein tehát sok írás keletkezik; tisztelik ezeket és őrizésükre is gondolnak.) A falujegyzőkönyvekből már közöltünk mi magunk is szűkre szabottabb válogatást. A határőrségnél „regnáló” Leopold kapitány 1832-ben kisbacioni keltezésű parancsában már a következő jegyzőkönyveket követeli meg: 1. a falugyűlések végzéseiről, 2. a community törvényes dolgairól, a Civile Forumon hozott ítéletekről szólót, 3. a felsőbbség parancsolatait tartalmazót, 4. a bevételekről és kiadásokról vezetett protocollumot. Benedek Eleknek is volt „nagyapója”, aki nemcsak gyümölcsfákat ültetett Kisbacionban a XIX. század hajnalán, hanem

a kapitány, a tisztség parancsolta jegyzőkönyvek egyik tollnoka is volt: „Lúdpennával rajzolt gömbölyű betűi mind egy-egy nevető gyöngyszem. Minden mondata — írja unokai minőségében lelkesen Elek nagyapó —, mit kontraktusokba, protokollumokba vésett, kerek mondat, nincs egy henye szava. Pedig iskolája a falusi, akkor még latin szavakat is tanító iskola volt, s a katonaélet! A katonaélet tizenkét esztendeje. Többet idegen tartományokban, mint a haza földjén. Mégis magyar betű volt az ő betűje, s nem az a jobbra dülő, amely a Bach-korszakból maradt ránk örökül.”

9. AZ ŐSI RENDTARTÁSTÓL A KODIFIKÁLÁSIG ÉS A RENDELETÖZÖNIG

A feudális Erdélyben nagyon hosszú út vezetett a régies formáktól és jogviszonyoktól az újakig. Nem véletlenül láttatja Pierre Chauvau az egész „klasszikus” Európát mint olyan szerkezetet, amelyben a lakosság 85 százaléka továbbra is a faluközösségek és az uradalmak „nagyjából megingathatatlanul szilárd keretei között él”. A nagy polgári forradalomig Franciaország népe is úgy jut el, hogy még őrzi a múltbeli feudális agráralkotmányt. Ezért jelöli meg E. J. Hobsbawm az agrárkérdést világméretben is a születő tőkés rendszer alapvető problémájának. Határozottan állítja: „1789-ben a világ túlnyomórészt falusias volt, s aki ezt a tényt szem elől téveszti, az sohasem értheti meg a világot.” Nos, ez a falusiasság magába foglalta a közösségi jelleget is. Az említett tömbösödés, a „rész-egészek” kialakulása sokasította azokat az alakulatokat, formációkat, amelyek legtöbbször nem volt sem szervezet, sem egyszerűen csak intézmény, hanem szerves emberi közösség, community. Ezeket a kisebb nagyságrendű és zártabb organizmusokat pedig nem csupán hosszas élettartam jellemezte, hanem az is, hogy sajátos gondjuknak tekintették, lényegüket meghatározó feladatként ápolták a megőrzést, a már létező viszonyok, állapotok fenntartását. S ahogyan az ősökre hivatkozva szentesítették a maguk működési normáit, láttuk, szívesen hirdették életrendjük megváltoztathatatlanságát, az örökkévalóságra való alkalmatosságát is.

A szokásszerűség társadalmának zárt kisközösségei tehát konzervatív szellemiségűek. Kereteikben a különös, a sajátos virágozik tovább, és jóllehet a XVIII. században néhány háromszéki település mintául veszi némelyik szomszédos community teljesebb, szebben jobban kidolgozott statútumát, valójában nincs egységes székely falutörvény, hanem sok-sok faluközösségnek van külön szokásjogi rendje. (Nagy eltérések természetesen nem lehetnek közöttük, hiszen a jog a valós élet képét hordozza, és az, ha nem is eléggé azonos, csak egy mintáról kiszabott.) Érthető azonban, hogy a fejedelmi korban — a korai központosított államhatalom szilárdabb szerkezetében — már fölbukkannak a jogélet egységesítését célzó törekvések.

A külön székely szokásjog összeírására 1555-ben — országgyűlési felszólítás nyomán — került sor. Az ősi törvényeket a hagyomány szerint Udvarhelyen kodifikálók azonban nem jutottak el a falusi jellegű joggyakorlat számbavételéig. Erdélyi szinten 1619-ben megszü-

letett a gyulafehérvári diétán jóváhagyott egységesített perrendtartás [a „Specimen juridici processus”]. A „dekrétumok” sokasága serkentette összefoglalásra Bethlen Gábor után a két Rákóczi is. 1659-ben az *Approbatae constitutiones*, 1669-ben a *Compillata constitutiones* foglalja egybe az erdélyi végzéseket, de természetesen szintén csak az országos érvényűeket és jóváhagyottságúakat. A faluéletet szabályozó *articulusok* ugyan nem hiányzanak lapjaikról, maga a faluközösségi jogalkotás azonban továbbra is szabad terep marad.

A kodifikálás számára igazán érett feltételeket a Habsburg-abszolútizmus időszakában találunk. Már maga az a körülmény, hogy a felvilágosodás a személyi szabadság számára töri a parlagot, azt sugallja a központi kormánynak, hogy a sok-sok alakulatban ősi, tradicionális formák, jogszabályok kötöttségében élő embereket szabadítsa fel. A fiziokraták nem véletlenül építik ki elméletüket a természetes, az isteni rendről, amelybe beavatkozni tilalmas, s hagyni kell az állampolgárt kötetlenül cselekedni. Az osztrák felvilágosodás korabeli uralkodók azonban elsősorban hatalmas, viszonylag egységes birodalom építésén munkálkodnak. A jozefinizmus gyakorlatában már az egységes monarchia megteremtése érdekében más célkitűzés is hangsúlyosabbá válik; II. József császár a soknemzetiségű, rendkívül változatos tradíciókat élető, seregnyi kisközösség konzervatív normarendjébe beleépült alattvalók halmazából kíván központosítottabb és homogenizáltabb, korszerűbb államszerkezetet kialakítani.

Az előzőkben azt mondtuk a szokásjogról, hogy az a parlagon, az ugarnak hagyott területen virágzik. Ilyen művelésbe be nem fogott terület minden „rész-egész”, a rendiségbeli társadalmi alakulatok többsége, köztük a faluközösség is. Érthető tehát, hogy a centralizálók a tradicionális formációk önállóságát, belső kohézióját úgy akarták gyengíteni, hogy törvényalkotási autonómiájukat támadták. Még akkor is, ha a kisebb szerkezeti egység nem volt helytelenül, rosszul szabályozott, az országos szintű, a „legfelsőbb”, az „udvari” jogalkotás szívesen újrendezte a viszonyait, megajándékozta a maga normáival. Ezek lehetnek sokszor korszerűek, talán még haladást szolgálók is, de hozzájuk tapadt a bomlasztási szándék, az az akarat, hogy kiküszöböltessenek az ősiség szentesítette hagyományos végzések s helyükbe lépjenek *a mindenhol egyforma elvet és gyakorlatot rendszerezítő*, parancsba adott rendeletek. Amikor 1786-ban a megyei önkormányzat teljes megszüntetését latolgatja, II. József azt írja: „A megye egy kis része a királyságnak. Nem azért nevezem kicsinek, mert jelentéktelen lenne, hanem azért, mert a királyság körülbelül 43 hasonló részre oszlik. *Ez a rész azonban az irányítást kizárólag csak az egészről kaphatja.*”

Fritz Hartung, a felvilágosult despota országvezetői feladatának általában azt tekinti, hogy elismerje, proklamálja és tiszteletben tartsa a természetjogot és biztosítsa a természetes rendet, a „l'ordre naturel” szabad uralmát. Ugyanő állapítja meg azt is, hogy II. József császár egyedüli uralkodása évtizedében 6000-nél több törvénnyel és renanggal árasztotta el alattvalóit. Az eddigiekből leszűrhető az a következtetés, hogy a falutörvények világát kívülről támadó központi hatalom beavatkozása nem is olyan könnyen minősíthető. Hiszen le-

hetne azt a szükségszerű fejlődésmenetet, a köz javát és a közösség jövődjét szolgáló tevékenységként nagyra értékelni. S lehet, ha nem is lebecsülön, de bizalmatlanul szemlélni, látva azt, hogy a sűrű rendelkezések célja nem a szerkezetet fenntartó avult termelési viszonyok felbomlasztása, nem a feudalizmus megszüntetése, hanem a dinasztikus érdek szolgálata, a korhadt épületnek reform-bürokrácia szállította támaszokkal való aládúcolása; a korszerűsítés okán, ürügyén a sajátos életviszonyokat még mindig megfelelően szolgáló hagyományok szétzúzása.

A mind több rendelet, a sokszínű, helyi szabályozás egyként arra kényszerítette a központosító, egységesítő szándékú bécsi kormányzatot, hogy sürgesse az általános érvényű összefoglalások megszerkesztését. 1732 és 1787 között a vallás, az úrbériség, a tanügy, az erdőügy, a törvénykezés, a büntetőjog terén születtek kodifikálások, nem is szólva a sok elvi jellegű rendeletről, döntésről. A XVIII. századi erdélyi kodifikációs törekvések történetét — a jogélet birodalmi összefüggésrendjében — nyomozó Hajdu Lajos tudósít a Codex Theresianus Transsylvanicus 1764-ben való elkészültéről. A tervezet első részében a jogról általában szóló titulusok között az 5. a szokásról, a 6. a helységek státútumairól, a második rész 17. címe pedig a városi és falusi előljáróságokról szól.

A falusi törvények egységesítését még külön is megkísérlik végrehajtani. Ennek előmunkálatai során igyekeznek begyűjteni minden helyi kiváltságot, jogszokást tartalmazó iratot, s bekérik következőképpen a falutörvényeket is. Ozsdola végzéseinek bevezető soraiból megtudható, hogy „Mostani ozsdolai falus hütös bíró primipilus Szöcs János idejében érkezvén kemény parancsolat az nemes székely gyalog regimenttől de dato ut in praemissis, nemkülönben nemes Kézdiszéknek mostani érdemes vicekirálybírája, tekintetes Dombi Balázs úr által, de dato 1774. die ut supra, a méltóságos királyi gubernium comissiójából, hogy *amely faluknak írásból álló törvényei vadnak*, azokat a méltóságos nemes háromszéki inelyta Continua Táblára *adják be*.” Bardóc-fiúszék 1775. február 20-án jelenti: „Nem régiben mihozzánk jött comisiójában parancsolja a méltóságos királyi gubernium, hogy minden helységek *magok constitutiójokat*, melyeket eleitől fogva tettenek, s melyekkel éltenek, azokat öszveszedvén, a királyi guberniumnak *küldjék fel*.” Az udvarhelyszéki levéltárban pedig a „locales Constitutiones” tárgyában kiadott 1774. évi 7573. számú guberniumi rendelet szintén megtalálható. Trócsányi Zsolt kérésünkre végzett kutatásai is igazolják, hogy az 1774 : 7573. számú rendelet nyomán mindenféle helyi privilégiumot, státútumot bekértek. Az Országos Levéltárban őrzött anyag azonban nem nagy, ami tanúsítja a megyék, székek ellenállását. A „Privilegia et constitutiones jurisdictionum” elnevezésű állagban 1785-ből találhatók nagyobb számmal városi kiváltságlevél-másolatok, falutörvények azonban nem. „A Gubernium — állapítja meg Trócsányi — 1799 elején (G. P. 1799 : 159. számmal) még egyszer rádörrent a törvényhatóságokra constitutióik ügyében. Erre is érkezett egy csomó válasz; székelyföldi belőle: Marosszék constitutiói (1718) és a Bereckéi.”

A helyi statútumok 1785. évbeli ismételt napirendre tűzése bizonyára kapcsolatos II. József igazgatási reformjával. A kancellária csaknem 700 kérdést tartalmazó „Questiones” címet viselő okmánya arra vet fényt, hogy kerületeiknek milyen alapos megismerését várta el a császár a főispánoktól. A „Kérdések” jó néhány esetben a falu igazgatására vonatkoznak, s a vezetőknek még a falu megalkotta szabályok felől is érdeklődniük kell. Ennek a birodalmi jellegű nagyobb uniformizáló hullámnak bizonyítéka az is, hogy Erdélyben szintén 1775-ből valók Szerdahely, Szászrégen, Szászváros statútumai. Ugyancsak az ezeket közlő Fr. Schuler-Libloy ismertet meg bennünket azokkal az 1797-ben írásba foglalt szabályokkal, amelyeket a szász közösségek („Sächsischen Communitäten”) az 1795. június 22-i udvari leírat nyomán fogalmaztak meg. Ezt a helyi statútumkodifikálást követi az 1804-es, majd az 1805-ös évbeli („Auszug aus den Regulativ-Punkten des Jahres 1805 für die Ortschaften der Stuhle und Distrikte”). Ez utóbbiban a bíróválasztás módjáról, az igazgatási, valamint a törvénykezési eljárásokról, a közösség gazdálkodásáról és számadásvezetéséről éppúgy szó van, mint az iskoláról vagy az egyház és falutag viszonyáról.

Közbe kell iktatnuk egy, az összehasonlító történetvizsgálat tág lehetőségeire utaló *párhuzamosságot*. Azt nevezetesen, hogy Havasalföldön szintén ebben az időszakban sokasodnak meg a falu életét is részletesen szabályozó, egységesítő, összefoglaló jellegű jogi kódexek. Az 1775—1782. évekbelieket Valentin Al. Georgescu és Emanuela Popescu szövegközlése és feldolgozása nyomán tanulmányozhattuk, és egybevetettük a Habsburg-birodalom hasonló kormányzati elképzeléseivel (lásd például a „Pravilele pentru plugari” címűt). A népi jogszokások összegyűjtését szorgalmazó Bogdan Petriceicu Hasdeu pedig azokra a részleges kodifikálásokra utal, amelyeket a franciák, németek, spanyolok és olaszok végeztek el a Coutume, Weisthümer, Fueros, Statuta stb. elnevezésű gyűjteményeikben.

Erdélyhez visszatérve, itt a társadalmi harcok, a politikai küzdelmek erőteljesebbé válásával a reformkor útkereső lázában a jobbágy-ság megszüntetése, az örökváltás vagy úrbérrendezés dilemmája mellett a falusi igazgatás jobbítása, a helyi önkormányzat és szabályalkotás megőrzése vagy elvetése ugyancsak szóba került. A faluigazgatásra vonatkozó 1842. évbeli törvényjavaslat („Faluk beligazgatásáról a magyar és székely nemzet kebelében”) azonban inkább csak a jobbágyfalura, úr és úrbéres viszonyára figyelmez. A marosszéki követ óvást jegyeztet be ellene. Az Erdélyi Híradó sem foglalkozik alaposabban vele, de Kemény Zsigmond és mások vitatják a kodifikáció kérdését. Mi is hadd mondjuk meg: falusi törvényalkotók szakjogi szempontból is igen sok többre értékelhető statútumot szerkesztettek, magasabb rendűt annál, mint amilyent a kiküldöttek a diétának prezentáltak.

A községi törvénykönyv, amely már országos érvényű rendelkezéseket, uniformizált viszonyokat kényszerít rá a falusi állampolgárokra, nem született meg. Maradt tehát az egyes kérdéseket esetenként szabályozó döntések rendszere, maradt a rendeletözönlés, sokasodott a minden jogi vonatkozást felvető mindennapi probléma láttán tollat ragadó és rendelkező hivatalnok. A Székelyföldön ezek sorában

is külön társadalomformáló erőtenyezökké váltak a jogalkotó katonák, a jogalkotó falusbíráknak és hütöseiknek versenyt támasztó határőrvisztek. A szék és az uradalom természetesen szintén élénkebb tevékenységbe kezdett a határőrvidéken. Kellett, ha nem akarták átengedni a terepet és kiharcolt jogaikat a velük szemben hatalmi túlsúlyra törekedő és gyakran ellenséges határőrezredek parancsnokainak.

Jelképként is felmutathatjuk a feudalizmus utolsó évszázadának jellemzésére a falu ládájában ekkor megothonosodott új protocollumot, a *Parancsolatok könyvét*, amelyben jól, rosszul, hiányosan (hiszen mindent bejegyezni lehetetlen lett volna) ott sorakoztak fel az udvar, a főkormányiszék, a megye vagy szék, a határőrség különböző rangú vezetőinek parancsolatai. II. József „1782. évi decretuma” nyomán a gubernium általánosan kötelezővé teszi e jegyzőkönyvfajta vezetését, és a román nyelvű rendelkezés a papságot, más intézkedés pedig a nótáriust bízza meg e feladattal.

Háromszék, Csík-, Gyergyó- és Kászonszék, valamint Bardóc-fiúiszék népe Rákóczi kurucainak veresége után 1764-ben ismét fegyvert fogott, de most már parancsra. A vezénylők pedig igen fontos szerepkört vállaltak, ők léptek a hajdani „teljes falu” örökébe jogalkotóként. A falutörvénynek már volt egy régi társa, többé-kevésbé elismert és tisztelt fölöttese: a széki státútum. Most emellé, vagy talán inkább helyébe furakodón, megjelentek a naponkénti katonatiszti rendelkezések, valamint ezek új formája, a falutörvénypótló, helyettesítő, annak örökébe lépő „*Regement parancsolat*”, „*Instrukció*”, és így tovább.

A tisztikar egyes tagjai rádöbentek arra is, hogy a sokféle irányítás zavart okoz, a sokféle rendtartás nagy rendtelenséget teremt. Jellemző, hogy V. Huth kapitány Ilyefalván 1772 novemberében (jóllehet a bírának külön utasítást szerkeszt) úgy véli, kell a jó, egyetemes, jóváhagyott rendtartás, és ezért elrendeli: „Minden bíró írásba nekem adja be, hogyha falu vagy városi törvények le vadnak-e írva, kitől vadnak subscribálva és confirmálva, mely esztendőől fogva és melyik napon adták ki. Ha már egyik vagy másik faluban nem volnának leírva, tehát a bíró és hütösök a compossessorok egyetértésenek, hogy újra leírassák és revideálják, melyeket én subscribálni fogom.” 1774 júliusában ugyanő a némely falvak régi törvényeiben meglévő szokásokat szeretné bevezetni „minden helységekbén”. A falutörvény tisztii, rendeleti kodifikálása tehát szándékában volt több, jogérzékkel megáldottabb katonának. Kezdetben a szék és a katonaság rendelkezéseit kívánták egyeztetni. Ily módon vett részt közös értekezleten Csikkozmasón 1775. szeptember 14-én több jeles személyiség, megalkotva a 15 pontba foglalt határrendtartást, „a közönséges jókra szolgálókat”, amelyek azonban a két státus közötti jó harmóniát is biztosítani hivatottak. A két „státus” képviselői a következők: militáris részről „mint elnök” „Méltóságos Generális Brigadéros gróf Gyulai Sámuel de Marosnémeti”, továbbá „Emanuel Carato Colonelus, az első Székely Regimentnek Commendánsa”, s mellettük még egy-egy alezredes, főstrázsamester, hadügyi biztos és alhadnagy. A „provinciális részről” kevésbé népes és rangos a küldöttség, de szín-

tén nem jelentéktelen személyiségekből álló. A szék képviselőjében a háromszéki királybíró és a Continua Tábla nótáriusa hagyja jóvá a végzéseket.

Más alkalommal ugyanazt a határozatot közli a csík-, gyergyó- és kászonszékiekkel a tisztség, amit a faluszéki bíraskodásról a háromszékieknek hirdetnek ki.

Voltak olyanok is, akik az ősi falutörvényekből és a bécsi, a katonai érdekektől befolyásolt rendeletekből kíséreltek meg összeszőni új, sajátos rendtartást, „tiszti” falutörvényt. Íme egyiknek a kezdősorai: „*Rendtartásokról való punctumok*, melyek a nemes 2-dik Székely Regiment comendánsátul, obesteritől, méltóságos Kiss Mihály úr önagyságától comendója alatt lévő faluknak s lakosoknak jövődöbeli hasznokra, rendtartásokra parancsolatul kibocsáttatik.” Jellemző módon ez is, mint annyi más „kodifikálás”, a régi, az ősi székely falutörvény elemeire épül. Éppen csak hogy ezekben az instrukciókban a katonatisztek sorából való törvényhozók beleszerkesztenek még mindent, ami „a felséges királyi udvarnak” és a „méltóságos General Commandónak”, tehát a Habsburg-hatalomnak fontos. Van az új paragrafusok között sok hasznos is, ami javára válik a népnek, s van több, amely bizony csak amúgy sem könnyű életét nehezíti. Az alapvető jelentőségű különbség azonban az, hogy ez már nem a falu törvénye, hanem törvény a falunak, hogy ez már nem a közösség ősi szokásainak a foglalata s újának a bevezetése, gyakorlatba való átültetése, hanem „parancs”.

10. ROKONTALAN-E A SZÉKELY FALUTÖRVÉNY?

A XVII. századbéli udvarhelyszéki falutörvények láttán Jakab Elek büszkén mondja el: „Vigasztaló a közszerencsétlenségek között látni a székely községek kebli ügyeinek önkormányzati joguk keretében igazi gyakorlati érzéssel intézését. Ősi szokásaikat helyhatósági szabályokká foglalták össze ... a községi életnek oly szervezetet adtak, hogy koruknak és vezérlő férfiaknak becsületére váltak.” Orbán Balázs szintén meleg szavakkal szól Bölön vártörvényéről, dicsérve a falu népének alkotmányos érzékét, demokratikus érzelmeit. Az agrár-múlt kutatói közül a népi jogszokások vizsgálói sorából olyan szaktudósok is említhetők, mint Szabó István, Weltmann Imre, Tárkány Szücs Ernő, akik szintén kivételesen értékes teljesítményként becsülték a korai székely „jog-könyveket”.

Nehéz véka alá rejteni a büszkeséget, kiviláglik az, és talán nem is bűn, ha jogosult. Valljuk meg, mi magunk szintén őszinte megilletődöttséggel vettük mindenkor kezünkbe a székely földművelő nép státútumait, örvendezve, hogy hagyományaink között ezek a becsületünkre váló dokumentumok is szerepelnek.

Ezért szükséges, félve valaminő újromantikus szemléletmód akaratlan ébresztésétől is, e fejezet végén elmondani a székely falutörvényekről azt, hogy azok nem egyedülálló, nemcsak a székely földön kivirágzó népi alkotások. Ugyanakkor sietősen azt is hozzá kell fűznünk, hogy átvételről, idegen minták szolgálai másolásáról sem beszél-

hetünk. Tehát nem a fejlett városi polgárok, a művelt nemesek, az előrehaladottabb szomszédok korábbi vagy párhuzamos szabályteremtő képességeinek kisugárzása készítette utánzásra a székely székek népességét. Tehát nem rokontalanul egyedi, s nem is utánézés vagy átvétel a rendtartásuk, hanem: szükségszerű produktuma a székely faluközösségi életnek. Az ő communitásuk (miként a korszak többi erdélyi közössége vagy tágabb időkeretben több földrész sok embercsoportja) bizonyos feltételek létrejötte nyomán szükségszerűen jut el az önszabályozásig. Majd bizonyos kedvezővé tett körülmények folytán (az autonóm lét biztosítása révén) a paraszti együttélésnek rendet szabó, a termelőmunkának alkalmas keretet kínáló törvények írásba foglalásáig.

Mindenekelőtt arra kell fölhívunk olvasóink figyelmét, hogy *Erdély vármegyei részein*, a Lakságon, szintén vannak népi, falusi szokásjogi normák, s vannak tehát a jobbágyfalvakban is. Jakó Zsigmond a gyalui vártartomány településeinek vizsgálata rendjén általános érvényű törvényszerűségként említi azt, hogy „lehetne kutatni a falusi életnek azokat a részleteit, ahol a parasztközség hagyományai, nem pedig a földesúri hatalom voltak a döntők, hogy megismerjük a jobbágyságnak kétségtelenül egyre inkább szűkülő keretek között megnyilvánuló önálló életét”. A helyi igazságszolgáltatásra s más életszektorokra figyelmeztetve állapítja meg: „a jobbágyság életének voltak a földesúri beavatkozástól mentesen maradt részei.” Nos, itt, ezeken a területeken születtek meg a gyakran csak szóbelileg megfogalmazott jobbágyi falutörvények. Küküllő megye statútuma 1679-ben határozottan előírja, hogy a gyepükertet fel nem tevő nemesembert: „azon falusi bírák a *Falu Törvénye* szerint büntessék meg.” A jobbágyközségek tehát maguk is törvényalkotók. Gyakran azonban, a XVI—XVII. században, már a földesúr adja ki írott utasításait, földesúri instrukciók pontjaiba foglalva az élet rendjét. Az sem szokatlan, hogy több birtokosa lévén egy-egy településnek, a jobbágytartók egyeznek meg egymással a követendő szabályok dolgában. Arra is van példa azonban, hogy a nemes patrónus, possessor vagy azok egyeteme a *Falual* egyezik meg, azokkal a szolgáló emberekkel, akiknek mindennapjait regulázzák az írott vagy íratlan normák, és akik némelykor éppen jogaik foglalataként és biztosítékaként fogadják el a számukra kibocsátott írást.

Az 1592. esztendőben írták meg és 1602-ben egészítették ki például a gyerőmonostori határozatot, amely közeli rokona a székely falu e korbéli rendtartásainak. Jellemző módon itt kilenc birtokos nemes nemzetség és az ő jobbágyaik szerződnek. A „monostori nemesek és parasztek között tett végezés”-nek nevezik megállapodásukat, és ha van is annak egy-két olyan pontja, amely jelzi a falu fölötti nemesi uralmat, az sem érdektelen, hogy a bírót nem tisztelő, „megszidogató” possessor éppúgy, mint az, „aki a „törvényeket” meg nem tartaná, nagyon nagy, ötven forintos „vinculumot”, büntetést köteles fizetni. A felvidéki forrói jobbágyok 1601 előtt 12 pontos falutörvényt terjesztenek uraik elé. „Erről pedig nekünk írott könyvünk volt mind falu akaratójából, mind peniglen az uraságtok akaratójából...” — írják, s kéri: „hadd építsünk falu könyvét”.

A nemrég megjelent *román jogtörténet — Istoria dreptului românesc* — első kötetében szintén szó esik a szokásjoggal uraival szemben is élni tudó erdélyi parasztságról. A „*ius valachicum*”, a „kenéség intézménye” mind-mind olyan elemei a román paraszti életrendnek, amelyek mögött ugyancsak ott áll egybefogó keretként a szabályokat fenntartó közösség, az „*obșteea sătească*”. A görgényi uradalom XVII—XVIII. századi viszonyai vizsgáló Liviu Ursuțiu a falusbíró székét három forintig büntetni jogosult fórumként mutatja be. Ugyanitt további, igen régi hagyomány továbbélését tanúsítja a kenéz elnevezés, valamint a krajnik-szék mint falu feletti föllebbviteli bíróság megléte.

A legkövetlenebbül, korlátozásokat nem ismerően azonban természetesen a szabadok, a kispapok, a különböző libertinusi státust megőrző vagy megszerző néprétegek hozhatnak önrendelkezésük bizonyosságaként falusi statútumokat. A „*nemesi községek*” még a földesúri hatalom alatt álló jobbágyfalvak kereteiben is külön szerveződhetek, élükön rendszerint hadnaggal és természetesen — a székely faluéhoz hasonló — normákkal és az ítélkezést megörökítő jegyzőkönyvekkel. Erdélyben a legismertebb 1652-ből való. „Az rettegi egész nemesség magok szabad akarátjok szerint és subscriptiójok alatt való uniójok és contractusok...” szerint a közösség élén principális áll, s mellette a szintén szabadon választott assessorok. A tíz pontból álló rendtartás ellen vétőre kimondják: „maradjon magának”, őt igazsággal nem éltetik. (A példákat szaporíthatnók, azonban ez alkalommal csak még a Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle hasábjain megjelent végzésekre hívjuk fel a figyelmet.)

A szabadparaszti, hajdú, a szász, a katonáskodó, várat szolgáló, darabonti rendbe emelkedett román mind-mind élt ezzel a közösségi létet szabályozó lehetőséggel. Camil Mureșannal együtt a romoszi parasztság szász és román közösségében találkoztunk a statútumok medrében folyó étellel. A kővárvidéki román puskások is pontokba szedték jogaikat és kötelezettségeiket még 1848 után is.

Doboka vármegyében, Magyarújfaluban Csáki Zsigmondné Haller Kata asszony a szentmihályi pusztáját 1736. június 3-án betelepíteni akarja. Puntumokba foglalja a feltételeket, mondván: „Nemesi szabadságban élő emberekből akarván megszállítani a helységet”, azt negyven nyílra, parcellára osztja, és a negyven telepes „hadnagyot tartván magok közül, a taxát az szedje, s ha mi olyas visszavonó, háborgó, veszekedő vagy ragadozó ember találtatnék közöttök, azt a hadnagy cura consilio kitudhassa szabadosan...” a létesítendő faluközösségből. Az ősi telepítési móddal élő birtokos úrnő önmagától is már a kispap falurend formáival ajándékozta meg tehát a még csak születőben lévő komunitást.

A kis, a *mezővárosi joggal élő* települések „constitúciói”, statútumai már ismertebbek. Közöttük ugyanúgy megtalálható a bánffyuhnyadi, a berecki, a kézdivásárhelyi, mint sok szász helység rendtartása. Ezek autonómiája természetesen különböző volt, és így például a földesúri függőségbe jutottak kisebb, korlátozottabb jogkörrel rendelkeztek. Ezt tanúsítja a Kolozs megyei Teke vagy a bihari Belé-

nyes (az elsőben például 3, a másodikban 6 forint bírságot meg nem haladó ügyben mondhatott ítéletet a mezőváros tanácsa).

Az erdélyi írott jogi népszokások majdani kodifikálójának a királyföldi (német nyelvű) szász *rendtartások* gazdag anyagot és sajátos külön helyi variánsokat kínálnak. Amikor 1880-ban Johann Wolff az erdélyi szászok mezőgazdaságtörténetének adatgyűjtését szorgalmazza a falu- és földközösség képének megrajzolásához, a periratok, számadáskönyvek mellett a helyi statútumokat említi fő forrásként. A falutörvények megismertetésében Fr. Schuler-Libloy szerzett kivételes érdemeket. *Constitutiones Pagorum Sedis Saxonicalis Schaesburgensis* címszó alatt 14 falu végzéseit ismerteti. Ismeretesek Oltszadát, Felek, Oroszcsúr, Dános rendtartásai is. Fr. Teutsch a bogácsi (bogeschdorfi), 1772 táján megírt erdőrendtartás és pásztorszerződés közlésével ajándékozott meg. Az ismertebb helyhatósági rendszabályok a nagyobb királyi városokból valók. Vannak azonban kisebb mezővárosi jellegűek. Igen részletes Szentágotának 1717-ből való statútuma is.

A specifikus tájegységbeli változatok legbővebb tárháza azonban a faluközösséget alkotó „rész-egészek”, a *szomszédsági szervezetek*, az ún. *Nachbarschaftok* rendtartásai. Ferdinand Tönnies a közösségek elvi kérdéseinek, tipológiájának jelentős értelmezésében éppen úgy foglalkozik ezzel a társadalmi formációval, mint legutóbb Hans-Achim Schubert. (E fejezet gondolatmenetét erősítve, alátámasztva, a *Nachbarschaftok* e jó ismerője sem tekinti azokat „sajátosan germán vagy európai jelenségnek”, hanem a társadalmi rétegződés bizonyos lépcsőfokának megfelelő jellegzetes képződménynek.) Mindenesetre a sárosi, nagyszőlősi vagy éppen a segesvári rendtartás éppen úgy rendkívül érdekes forrása a falutörvények erdélyi világának, mint Erwin Wittstock legutóbb magyar nyelven megjelent regénye, a *Végítélet Ónyírbén*, amelyben ezt az oly hosszú kort megérett közösségi formát a szerző az első világháború előtti állapotában rajzolja meg.

Mondanunk sem kell, hogy az írásba foglalt normáknak ez a bővebb áradata szintén összefügg a szabadabb társadalmi helyzettel. Így aztán az sem csodálható, hogy a *román és a szász* szabadparaszti jogszokások sok esetben rendkívül összefonódtak, mint ahogyan azt Romosz falujegyzőkönyveiben tanulmányozhattuk is. A szomszédsági intézmény — bizonyára vallási funkciói, az egyházi szervezethez való szorosabb kapcsoltsága miatt is — már zártabb volt. A szász városok külnegyedeiben 1796-tól épültek be a román háztulajdonosok is ebbe a közösségbe. Szászvároson pedig a szászok és a magyarok külön tömörültek, és 1824-ben már három szász és két magyar „szomszédság” állott fenn.

A székely falutörvényekkel rokonítható rendtartásokról szóló híradások oly bőségesek, hogy áradásuknak gátat kell vetnünk. Még inkább eleve kitűzött és parancsoló erejű célkitűzéssé kell válnia ennek a visszafogottságnak akkor, ha az európai peremvidékiekből Kilepve, *nyugatabbra* keresünk hasonlatos jelenségeket.

Max Weber panaszkolta ugyan a család, a falu-, a földközösség kérdéskörének feldolgozatlan voltát, azonban ez a vélekedés nála a

szaktudományi jellegű magas igényesség szülte elégedetlenség; az ugyanis, ami a falutörvényekből kodifikáltan vagy tájegységenkénti gyűjteményekben ma rendelkezésünkre áll, oly sok, hogy külön ismertető könyvet igényelne. Miránk mindenesetre, majd négy évtizeddel ezelőtt, rendkívüli kutatásra sarkalló erővel hatott Jacob Grimm hétkötetes „*Weistümer*”-, falurendtartás-sorozata, amely 1840-től befolyásolta a tudományt (és amelyet a hálás német nép nemrég, 1957-ben ismét publikált). Az osztrák Weistümekek akadémiai kiadása nyomán 1870—1960 között szintén tájegységenként jelent meg tizenhat kötetnyi statútum, a külön kiadottakról nem is beszélve. Ferdinand Tremel Ausztria gazdaság- és társadalomtörténetében elmondja, hogy a városi, mezővárosi jogszabályokkal egyetemben publikálják a falu végzéseit, megdicséri az akadémiát azért, hogy idejében felismerte a „*Weistum*” igen-igen magas forrásértékét, de elmarasztalólag jegyzi meg 1909-ben, hogy a sorozat még nem teljes. Mindenesetre az első világháború után Alfons Dopsch bécsi gazdaság- és művelődéstörténeti szemináriumában a módszeres kutatás Közép-Európát és természetesen az osztrák földet felölelő jelentős műhelye alakult ki.

A német és az osztrák falutörvények mellett természetesen más országokbeli rendtartások is születtek az első ezredfordulótól a késő középkoron és újkoron át, töredékes formában pedig majdnem napjainkig, a második évezred végéig. Mindenesetre a feudális rendszer századaiban ősi, az életviszonyoknak megfelelő közösségi parancs szerint „*rendelkezett*”, és nem önkényesen, hanem ismeretes és szigorú törvény alapján „*ítélkezett*” a falusbíró, a német „*Bauerrichter*”, a „*Schuttermeister*”, a fríz „*Kedde*”, az angol „*Wirvens of the Fields*”, a francia „*rois de village*”, de még a norvégiai déli és keleti tanyákon szétszórtan élő parasztnak szomszédsági szervezetének („*grannesamlag*”) eljárása is.

A formák és az azokat tartósító szabályzatok ereje igen számottevő. „Az erdő szorosan kapcsolódik a falvak életéhez egy emberemlékezet előtti hagyomány révén — írja Pierre Chaunu —, amely a XV. század végén, a XVI. század elején meg tudta védeni és fenn tudta tartani magát, hála az erdőhasználati szokások összegyűjtésének és kinyomtatásának. Saint-Yon 1610-ben közzétett monumentális, ezerszázharmincnyolc lapra terjedő gyűjteménye száznolcvannolc szokásról emlékezik meg a teljesség igénye nélkül. A szokás megszabja az erdőhasználat határait, de védelmezi is azokat, egyúttal pedig kincsesbánya a történész számára.”

A forma, a keret, az intézményesség, bárhogyan nevezzük, önmagában is megálló alkotás. Annál is inkább, mert ezek az önszabályozó életgyűttesek a társadalomszervezet eleven sejtjei. A paraszti lét teljesítményei sorában tehát nem csupán az életet fenntartó föld művelhetővé tétele, az irtás tisztelhető. Kijár a csodálat azoknak a falu- és határformáknak is, amelyek a termelőerők működtetési feltételeit teremtették meg. A kölcsönös igazodást megkövetelő ún. nyomáskényszer, a falusi legeltetési, pásztorlási rend kiépítése, az igazgatás és a törvénykezés szilárd szerkezete — mind-mind a gazdasági és társadalmi funkcionalitást szolgálta. Tegyük hozzá, az akkor lehetséges

legjobb módon, egyesítve a közösségi és egyéni munkálkodás természeti feltételek és technikai színvonal diktálta követelményeit.

Hogyne volna tehát rokonítható a székely falu törvénye más országbeli, más népcsoportbeli formateremtők, intézményépítők hasonló szabályalkotásával.

Legfeljebb igaz jussunkat védelmezőn örvendhetünk annak, hogy a történelem sorsformáló kérdésfeltevésére egy adott időszakban és igen fontos életterületen elődeink is helyes választ adtak: jelentkeztek arra, miszerint a falusi bíraktól „számot végyenek”.

II. A FALUKÖZÖSSÉG TAGJAI ÉS VEZETŐI

1. A FALUTAGSÁG, A FALUBAVÉTEL

Mi is a faluközösség? Erdély hajdani nagy hírű jogtudósa, Dósa Elek szerint olyan „magánjogi és köteleztetési képességgel bíró” *testület*, amely ingó és ingatlan vagyont birtokolhat, komunitásként jószágot, jövedelmet szerezhet, testületileg büntethet, de maga is perelhet és végül falugyűlést tarthat. Az 1555. évbéli udvarhelyi gyűlésen 88 pontba összefoglalt „régii székely törvények” szerint is ilyen *entitás*: „mert három személyek egy egész falu felől mindenkor szabadon felelhetnek”, majd később, a 60. artikulus megismétli: „Az ítélet a Székelyföldén ilyen: hogy az falu három igaz jámbort fogad, és ez a három ember megfelel a faluért...” 1571-ben a csík-, gyergyó- és kászonszékiek képviselőiben minden közösségből a bíró és két esküdt jelenik meg az erdélyi vajda biztosa előtt. Ugyanígy: a bírót harmadmagával a gubernium 1711-ben „megkaróztatással” fenyegeti, természetesen a falu képeben, ha rendelését nem teljesítik. Az is igaz, hogy az ozsdolaiak három deputátust küldenek a marchális székre. 1763-ban pedig, amikor erőszakkal fegyverletételre akarja őket kényszeríteni a Habsburg-kormányzat, meg szeretnék tiltani, hogy egy vagy több ember „a Communitás nevével felszóljanak...” — ki akarván szakítani a szervezett, a képvisellel eggyéforrottságát bizonyító faluból az egyént, aki így kénytelen lenne elerőtlenedettebbül „magáért szólani”.

A hajdani egység tudatát a falutörvények szintén sugározzák felénk. Hány és hány szabály, végzés, de más jogcselekményt tükröző írás kezdőszava is az, hogy „mű”, valójában „mi”, akik közösen döntünk és mindnyájan egyetemlegesen felelünk határozatunkért.

Sem a székelységbe, sem a városba vagy a céhbe csak egyoldalú akarattal betagoiódnia senkinek sem lehet. Minél kisebb formátumú egy ilyen hajdantól népi tömb, annál zártabb mint életegész, mint közösség. A szorosabb belső kötelék talán a nemzeti szervezettel még felderengő képe, de minden biztonnal a leszármazási közösség tudata diktálja a keresztúrfalviaknak azt, hogy 1726-ban településük-ről „mint egy vértől” valóról szóljanak. A falutagság legtermészetesebb formája tehát a *beleszületés* egy családba, esetleg nagycsaládba, rokoni bokorba, az egyneviük szomszédóságába, a família nevét vi-

selő utcába vagy tizedbe. Örök nyugalomra is gyakran az ő temetőrészükbe tért meg az, aki „törzsökös”-ként élte le életét.

Aki nem volt „ősörökös”, aki nem „ősfíú”-ként tagolódott be a közösségbe, azt csak a közösség jóváhagyásával vehették be soraikba. A *falubavétel* feltehetőleg nem volt rideg, csupáncsak szerződésjellegű aktus. A múltba süllyedt faluélet telve volt iktatási, avatási rítusokkal. Az ünnepteremtő igény mellett a jogi szentesítés és az új közösségben dívó szokásrend elfogadása is szerepet játszhatott azokban a hagyományos formákban, amelyek például a más faluból hozott asszony betelepődését megelőzték. „Amikor pedig a völgegy falujának határába érkeznek — írja a néprajzkutató Szendrey Ákos —, az odaválók leszállanak a szekerekről s a menyasszonnyal fogadalmat tételnek, hogy a maga falujának szokásait elhagyja s az új szokásokat fogadja el magára kötelezőnek. Majd szalmatüzet gyújtanak s átugratják rajta a menyasszonyt...” A tűz tisztító, a régi életközösség normáit elemésztő, az új szokásrendjének befogadására felszabadító erejét másutt a faluba került idegen vízbe mártása helyettesítette, ugyancsak hasonló erőt tulajdonítva a szertartásnak. A talán még ősbibb, de legtovább élő faluba iktatási szertartás az áldomás volt. Ez a régen áldozást, áldozatbemutatást, szerencsét kívánó, hálaadást jelképező formalitás nemcsak az adásvételt követte részeként a vásár legalizáló elemeinek, hanem „*statúció*” néven a falubavételt is. Annak, aki a szoros, zárt emberi együttélési társulásnak tagjává vált, kis, jelentéktelen összeget kellett fizetnie, amelynek elfogadásával és áldomásra, mulatságra fordításával a befogadó közösség hozzájárulását pecsételte meg.

A színességében emlékezetes szertartásrend azonban csak kísérő, befejező mozzanata volt valaminő meggondolt, mérlegelt határozathozatalnak. A faluközösség zártságát indokolta s növelte ugyanis az, hogy — mint Dósa Elek meghatározásában olvasható — ingó, de főleg ingatlan javak (szántók, kaszálók, legelők, erdők) birtoklója volt. Teherviselési közösségnek szintén joggal nevezhetjük. Így hát nem volt jelentéktelen esemény az, ha valakit javakban és terhekben osztozó társként maguk közé fogadtak. Meg kellett adniuk a módját, megszabták rendjét, de a tilalmazó csóvák felállításáról sem feledkeztek meg.

Mindenekelőtt a letelepedéskor még egyenlően szabad és vagyonságban is hasonlatosabb, egyneműbb kis világukat akarták megővni a módban és hatalomban följük nővő, az elnyomásra képes és igen-igen kész birtokosoktól, előkelőktől. Az 1466-os zabolai határozatok kimondják: „Senki a főrendűek közül meg nem szállhat az olyan faluban, ahol öröksége és joga nincs, hacsak a falusiak azt meg nem engedik.” A szabadparaszti falu és a nemesi státust székely módra megteremtő rétegek közötti elkeseredett küzdelem tanúsága az 1555. évbéli „nemzeti gyűlés” keretében hozott határozat is: „valamely faluban a főembernek vagy lófőnek öröksége vagyon, a falu ellen is, akinek pedig ott közöttök öröké nincsen, ellenek ott örököt nem vehet; ha ki vett volna is, ha ki akarják vetni, 32 esztendeig kivethetik.” (Az örökség itt falubeli, belső telket és tágabban jószágot jelent.) A zabolai végzést több mint három zaklatott, társadalmi har-

cokkal teli évszázad követte. A küzdelmek csitulásával azonban 1780-ban is ilyen ősi fenyegetést, a közösség ellen cselekedőt a közösségből kizáró, vagyont elkobzó ítélkezést tartalmaz a zalániai döntése. Kimondják: aki idegen possessort, bebíró nemes birtokost „szaporít a faluban”, „a cselekedőnek jószága falu hasznára fordíttassék s elfoglaltassék minden törvényozdításon kívül, mégis decretális columnián maradjon”.

A XVII. században a katonáskodásban, a *honvédelemben érdemeiket szerző szabadok* és a személyükben alávetetté, fejekötötté váltak szerettek volna falutaggá s így megtelepedett, kis gazdasággal életlehetőséget biztosító emberekké lenni. A marosszéki Udvarfalván a falusbíró Szász András házában 1632. április 15-én fogott közbírák elé állott a falu népe, szabad székelyek és a fejedelem katonái, veres darabontok. Itt ismertetik I. Rákóczi György parancsát, aki a földtelen hadviselő embereinek panaszát akarja orvosolni és ezért kötelezi a falvakat, hogy „Valahun falu földje vagy királyi föld találtatik, [és] hadviselő emberek lesznek, ott illendő árán hely adassék nekik, mert ha többé panasz jü reám, fejedelmi hütemre mondom, hogy az bírókban vagy esküttekben akasztatak fel.” A pretendensek közül három kismemes, négy darabont; kettőnek a sógora, ötnék pedig a falu ad házhelyet, belső telket, és így veszik be őket a kényszerítő fejedelmi szóra a faluba. Természetesen a statúció sem marad el: „azért adának mielőttünk — bizonyítják a fogott bírák — flor. 3, id est hárommagyar forintokért bennvaló ülés házhelyet nyílváltságával együtt, nyílváltság pedig egy-egy forint, [egy pecsi]-nye, egy fazék éték...” A marosvásárhelyi emlékiró, Borsos Tamás is ura két földtelen jobbágnak, akiket kérésére az udvarfalvi vagyonszövetség tagjává avatnak.

A nagyborosnyóiaktól 1650-ben Basa Tamás szintén csak a fejedelem parancsára kaphat gyermekének falutagságot. Rákóczi kötelezi a bírót és az eskütteket, hogy a puszták telkeiből egyet valamelyik fia számára átengedjenek; pedig azelőtt: „pénzével is meg nem vehett volna benne az falutól...”, feltehetőleg azért, mert nem akarta a község a maga osztozó társának a befolyásos, tehető család.

Kisborosnyó 1724-ben a jövevényekkel szemben bizalmatlan. Harmadnapon túl csak úgy lakhatnak ott, ha az egy forint statúciót lefizetik, de bikát tartani, korcsmározni, mézszárszékot nyitni nekik akkor sem szabad. Márkosfalva még részletesebben intézkedik a szintén bizalmatlanul szemlélt „jövevények” felől: „Tapasztaljuk azt is nagy kárunknak — írják 1772-béli falutörvényükben —, hogy némely szegények az ma[gok] gonosz cselekedeteik mián az eddig lakott helyekben nem maradhatván meg s eddig lakott helyekből kibodorgani kéntelenítetnek, Márkosfalván pedig helyet találván, mindenféle gonosztevő, sőt semmijek nem lévén, más jámbor tartván tőlök, praedominálnak s mortificálják a más jámborokat, s a falut is sok kárban hajtják...” Ezért határozzák el, hogy senki még csak lakóként sem fogadhat be puszták házába idegent a falu híre nélkül. A szomszéd faluból valónak is „jó magaviseletéről hiteles, jó levelet”, bizonyítványt kell bemutatnia, és a márkosfalviak döntenek el, tetszik-e vagy nem nekik a „vándor”.

A vándorlók között, a belső migráció időnként megnövekedő hullámaiban állandó elemként a még nomadizáló „sátoros” cigányok szerepelnek. Szemerja 1771-ben elhatározza, hogy a falu területén belül nem szabad megtelepedniük „az alá s fel járó” cigányoknak, hanem az ugarhatárban, a falutól egy puskalövésnyire, és ott is csak három napig ülhetnek. Zalán 1777. szeptember 29-én még úgy dönt, hogy a communityba beszállni akaró jövevény ember, „legyen magyar, román, cigány”, ha az egyforintos statúciót leteszi, megmaradhat a faluban. 1835-ben azonban Voni nevű cigányt lopás miatt kiteszik a községből, s 12 forint bírsággal sújtják azt, aki házat ad neki. 1848 áprilisában, ugyanott, „burde”-helyet kérőkkel közlik, hogy a falu felső részén „cigány egy óráig is meg ne szenvedtessék”. Júliusban a már „újparasztoknak” tituláltak „burde”-helykerését azonban sok feltétel kiszabásával engedélyezik. A letelepítésüket állandóan szorgalmazó és újparashti elnevezésüket is adományozó Habsburg-kormányzatnak a helyi szervei, köztük elsősorban a katonatisztek, igen-igen ellenük vannak. Így 1799-ben a csíkszeredaiak haragosan vádolják őket azzal, hogy „lopnak”, „dombolnak”, „részegeskednek”, „rikoltoznak” és „hényélnék”.

A közösségbevitel természetesen alapformáiban Európában mindenütt hasonlatos. A középkori német Mark-tagok például a népi szokások hagyományai alapján egyhangúlag döntöttek afelől, hogy megadják-e valakinek, természetesen belépési, felvételi pénz [„Aufnahmsgeld”] ellenében a letelepedési engedélyt. A döntés joga azonban sok helyütt idővel a földesurak kezére jutott. Erdélyben a jobbágyfalvak java részében szintén az úr vagy a több birtokosból álló együttes döntött a falubavétel felől, igazából egymás közt vitázva azon, kinek hány újabb jobbágy betelepítését engedélyezzék.

A szabad szászok székeiben szintén megtiltották a „jövevények” falu engedélye nélküli megtelepedését, és például a lekencei és szász-szentgyörgyi román jobbágyok a főkormányshékhöz panaszt nyújtottak be, mert belső telket s hozzá közföldet nem kaptak, sőt épületeiket is lerombolták, hogy eltávozásra bírják őket. A szász autonómia féltve őrzött kiváltságát, jogát, azt, hogy városaikban házat nem vehet és le nem telepedhet a nemes vagy más idegen — kemény küzdelmek rendjén igyekeztek hosszú időn át megoltalmazni.

Kissé még el kell időznünk a *falubavétel módja* felett. Szemerja 1711-es falutörvénye ugyanis elárulja azt, hogy rendi hovatartozandósága szerint kellett többet vagy kevesebbet fizetnie a belépőnek. Még érdekeltőbb azonban a következő mondat: „A lakos pedig valahányszor származik: flor. Hung. 1.” Bővebben 1727-ben szabályozzák a szemerjaiak a falubavételt, annak idejét, módját, „Az, ki az faluban lakó emberek közül az falu közibe akar állani vagy az falu közül ki akar állani, annak karácson hete az ideje, a ki bé akar állani, egy forinttal áll bé, az ki ki akar állani, ajándékon kiállhat.” A külön füstöt alapító, a maga külön családi gazdaságát megalapozni akaró falubeli fiatal szintén kötelezett a statúcióra, őt azonban a házépítésben, az otthonteremtésben is megsegíti a falu. A communityba beálló, ha „ösfijú” és épülete nincs, „épületbe való fát” a falutól kap. Természetesen akár idegenből jött, akár régi falutag gyermeke, a sta-

tuálás után jogosult a közös vagyon használatára, de kötelezett a terhek hordozására is. Az, aki háztulajdonosi minőségében lakója a községnek, annak az eszmei közösségnek a keretéből, amit Falu-nak hívnak, azonnal kilépettnek tekintendő, mihelyt nem viseli a közösség terheit. „A falu közül kiáll”, nem falutag többé, s így „az falunak közönséges helyeiből, úgy fűviből és fájából, gyümölcsiből is részt nem vehet”.

A statúció összege rendszerint egy forint, de 1666-ban Kőrispatakon 3, 1813-ban pedig Cseh András Szentkatolnán „egy veder bor áldomást is hozatott volt a falu számára, kupáját 4 petákban”.

Aki a faluban lakik, az tehát még nem falutag. Azzá kell válnia a vállalással és az elfogadattal. Étfalván 1827. március 6-án megvolt a telek, befejeződött az építkezés a Kitsid utcában, az Intze funduson, amikor letette Jordáki Miklós meghatalmazottja az egy forintot, ami kellett ahhoz, hogy a community úgy tekintse „ezután mind Falu tagját az abba való házba vagy magát, vagy lakosságát”. Ugyanott 1834-ben a jobbágyrendű Bőjte Bálintnak is egy forintot kell fizetnie ahhoz, hogy nem a falunak, hanem csupáncsak a falubeli „bikás gazdaságnak”, a bikatartó gazdák közösségének tagja lehessen. Esztelneken 1843-ban Jakab István kántor „tulajdon ős jószágán” lakik. De a „falu ős lakossai közé” azáltal vétetik be, hogy statúciót fizet, vállalva a közterheket és belépve a közvagyon hasznélvezői közé. Kovásznán pedig az előjáróság engedélyezte, túl a feudalizmus széthulló rendszerének elmúltával is, a falubavételt, s még 1920-ban is szükséges volt a betelepüléshez ez a testületi hozzájárulás.

Kik tehát a faluközösségbeli emberek, kik a falutagok? Az eddig felsorakoztatott múltbeli jelzések nyomán úgy vélhetjük, azok, akiket ősi falulakók leszármazottaiként vagy idegenből jöttekként *a közösség befogadott*. Nem felesleges azonban annak szemügyre vétele sem, hogy ők hogyan emlegették ezt a kapcsolatot. A falutörvények és jegyzőkönyvek szerint, aki „falu szeriben lakó”, „falu szeribe szolgáló”, aki „tanorokkapun belül lakik”, aki „házat tartó gazda”, valamint „minden bíró botja alatt lévő”, a bíró parancsát meghallgatni köteles, belső telekkel rendelkező, a statúción átesett lakos a faluközösségbe tartozik.

A századokon át dúló osztályharcok, a faluközösséget feszítő belső ellentétek megkövetelték: legyen biztos alapja, meghatározója a communityhoz tartozásnak. A nemzetségi szervezetben a vérség, a leszármazás jussán személyhez kapcsolt jogosultság rendjét a XVI. században már hiába keresnők. A területi közösségbe tartozás jelképévé, a részesedési jog hordozójává egyre inkább a ház, a telek, az örökség, az ülés-hely, majd az ősi telek, az *antiqua sessio* váltott. Aki a „ház”-ban objektíválódott jogosultságot megszerezte, a vagyonközösségi falunak is osztozkodó társává lehetett. Éppen csak néhány járulékos feltételt kellett teljesítenie, köztük a legfőbbet: a terhek alá a vállát oda kellett vetnie, hogy együtt hordozza azokat osztozó társaival. (Minderről azonban később kell bővebben szót ejtenünk.)

Vannak a vagyonbeli differenciálódás előrehaladtával olyan lakói egy-egy falunak, akik több más falubeli „ház”-nak, sőt más commu-

nitásbeli ülészhelyeknek az uraivá is váltak. Ők a possessorok vagy *a bebíró possessorok*, akik sajátos módon kapcsolódnak a közhathoz, és specifikus rendje van a faluhoz tartozásuknak. E kérdések azonban már a birtokközösségi viszonyokhoz kapcsolódnak, és ott is kell részletesebben szólnunk róluk.

2. A FALUSBÍRÓ

A székely szabad tágabb körben, inkább élhetett a választás jogával, mint jobbágysorba taszított társa. Kevesebb korlátot ismerően cselekedhetett, nem kellett oly sok rárótt terhet viselnie, életvitelében pedig inkább követhette öröklött, vállalt és alakított belső életrendjének parancsszavait. Ehhez — láttuk — testületileg formált jogot. Minél kevésbé volt tehát függőségbe szorított az a társadalmi alakulat, az a közösség, amely oly szorosan magába zárta, annál inkább volt ő is szabad. Az autonómiával, az önrendelkezés lehetőségeivel bővebben élő székely faluközösség szervezettségében valóban fellelhetők a teljesebb szabadság jellemző vonásai. Mindenekelőtt pedig az önkormányzatnak az a lényegbeli sajátossága, hogy maga állít vezetőt, szabadon választja meg azt, aki a „falu képében”, az ő nevében eljár és őt magát is igazodásra, engedelmességre szorítja. Szava van ily módon abban: ki is legyen a falusbíró, a hűtös, a polgár, a nótárius. Az ép önrendelkezésnek szintén nélkülözhetetlen eleme az olyan fórum, tanácskozó testület, mint amilyen a falugyűlés, ahol a falutag akarátát érvényesítheti, meggyőződését hangoztathatja, vitázhat a közdolgok intézésének mindenki javára szolgáló legjobb módja felett.

Az eszményi modell, az ideáltípus azonban egészebb, hézagtalánabb, repedésmentesebb, mint az élet sodrában megszülető valóságos, történeti forma. Mindenekelőtt azt kell hangsúlyoznunk, hogy a székely faluközösség nem egynemű, lakói nem mind a kollektív szabadság hordozói, hiszen a hierarchia alsó rétegeibe süllyedtek, jobbágyok és zsellérek is élnek benne. A hatalomnak s így az uralkodási lehetőségeknek nagyobb részét birtokolók, a nemesek is ott építenek kúriákat, udvarházakat, kastélyokat, s megkísérlik alárendeltté tenni, szolgálatukba fogni a szabadnak és önrendelkezőnek született communityt. Hasonló úton járnak a felsőbbiségek s mindenekelőtt maga a mind erősebbé váló államhatalom. Mindez talán leginkább az autonómia megtestesítője, a bíró helyzetének alakulásában tükröződik.

A bírói funkció eredetéről értekezők igen gyakran a „már” szócskával kezdik fejtegetéseiket. Ez a „már” azonban éppen úgy előfordul a XI., mint a következő századok említése előtt, el egészen a XV.-ig. Az bizonyos, hogy a kisebb népcsoportok vezetői, a telepítő soltészek, kenézek vagy a bíraskodást a falu, esetleg több település fölött gyakorló vezetők sokszínű hadából tájegységenként más és más formában alakult ki a falusbírói intézmény. A XVI. században — és mi csak innen indulóan figyelmezzünk a bíró sorsára — már meggyökeresedett, szilárd szerepkörében, mint a falu képviselője tü-

nik fel mind a székely „nemzeti” gyűlések határozataiban, mind a sajátos jogszabályokat summázó gyűjteményekben, így az 1555. évbeliben is.

Nevezetes dátum 1564. július 5-e, amikor is János Zsigmond a háromszékiek panaszlevelére válaszolva meghagyja, hogy a helységek bírái két forintig terjedő ügyekben szabadon ítélkezzenek. A század végén már úgy emlegetik a bírót, mint aki földet oszt („[A] földeket... az falusbíró úgy adta...”), vagy embereket fogságra vet: „az farcádi bíró — 1595-ben mondják, hogy úgy három esztendeje — megfogatta Nagy Ferencet, Szabó Balázsnét...” A széki statútumokban — így a marosszékiekben — a XVII. század elején mint az adóért, a falu jövedelmeiért felelős személyt nevezik meg. A fejedelmi kor országgyűlési végzései a legváltozatosabb dolgokért — az ünnep megtartásáért, az árak felügyeletéért, a mézszárszék ellenőrzéséért és így tovább — őt jelölik ki felelősségre vonható hivatalviselőként, mint ahogyan a dézsmálásban szintén neki kell eskü alatt fontos szerepet vállalnia. Bethlen Gábor nem tud megenni nélkülük. Szeretággázó terveiben helyük van, és kéri is kötelelességteljesítésüket. A feladatkör tehát már kezdetben sokrétű és kettős jellegű is. A bíró a faluban vezéregyéniség, a hatalom számára jól szolgáló és felhasználható alárendelt.

A bíró tennivalóinak széles körét jelzi az, hogy elsősorban neki kell vállalnia a vagyonközösségi falu ezernyi gondját. A falu gazdasági mérlegének egyensúlyát ő biztosítja, számadóként felel jövedelemért, kiadásért. Reá vár a teljes termelési közösségnek, az egybehangolt munkavégzésnek, az egész bonyolult legeltető, pásztoroltató és szántóvető mechanizmusnak a vezénylése. Emellett igazgatni, közmunkáztatni, rendet és fegyelmet fenntartani is köteles. S az „osztó igazság” lesújtó kezének erejét éreztető, ítélkező férfiúnak kell lennie. Gondja ily módon faluja, e kis életegész gazdasága, rendje és békessége, de ő közvetíti a community felé a hatalmasságok minden végzését, szabályozását, az államérdeket vagy az alattvaló kiszípolozását szolgáló rendelkezést, így az adót és a katonát, a fiak erejét és életét, a parasztok kevéske pénzét követelő parancsot. Az értelmes községvezető, a felemelt fővel járó, jól kormányzó falugazda ezért válik élete egy másik síkja révén a dúló, a királybíró, a hadnagy vagy kapitány jóvoltából a hatalmasok, az elnyomók kiszolgálójává, népsorsot nehezítő szándékaik eszközévé. Ezért összpontosul a bírói szerepkörben a jó mellett annyi rossz s alakul ez a funkció mindinkább kedvetlenül vállalttá, olyanná, amitől menekedni jó.

Ott, ahol — más országokban — a bíró a földesúrnak is képviselője, megbízottja, helyzete még elviselhetlenebb. A XVII. századi Lengyelországban például még a robothátrálékos megbotozásának nagyságát is meg kell szabnia. Önállósága az újkorban Németországban is elszorvad, és sok erdélyi levéltári példa, valamint David Prodan erdélyi kutatásai is igazolják a földesurat szolgáló jobbágybíró még nehezebb helyzetét. (Csoda-e, ha Kraszna megyében 1772-ben úgy döntenek, legyen három hónapig szolgáló a bíró, negyedévig talán elviselheti.)

Az állam, a szék, a határőrség s a földesuraság, ki mikor és hol tehetette, a faluközösségnek sok évszázad során kicsiszolódott, jól működő szervezetét sajátította ki a maga igazgatási apparátusa számára. Érthető, hogy 1623-ban a gyulafehérvári országgyűlés úgy dönt: „azon falusbíró harmadmagával karóba veressék”, aki a gonosztevőket nem jelenti vagy nem fogja meg. Rákóczi György is fejedelmi hitére esküszik: „az bírókban vagy esküttekben akasztatak fel”, hogyha — mint láttuk — rendelkezését a marosszéki udvarfalviak nem teljesítik.

A Habsburg-hatalom Erdélyben való berendezkedése, uralmának megszilárdítása idején azonban még inkább megromlott a bíró helyzete. E hivataltól majd mindenütt szabadulni igyekeztek. Az adóterhek súlya, felszedésének módja, a falvakba beszállásolt német katonaság visszaélései és kegyetlenkedései igen nagy csapássá változtatták a bíróságot. A háromszékiekről állapítja meg Cs. Bogáts Dénes: „Éveken keresztül a megválasztottak majdnem mindig fellebbeztek a széki tisztséghez, valamilyen címen, a megválasztás ellen.” Kézdiszentlélekről írja 1737-ben Kálnoki Borbála férjének, Apor Péternek, hogy oda két kompánia katonát kvártélyoztak be. Az utóiratból tudjuk meg, hogy „Szegény Miklós Mártont is mind egybenrontották, egy szegény nyomorú asszonynak az tehenét is most üttették meg ezek a gonosz katonák.” Ellenállásra kevés lehetőség lévén: „Bíró, polgár, az jova mind elbűt még tednap, fűért, vágómarháért rútol szakatolyák az falut...” Csíkszék vicetisztjei rá egy évre, 1738-ban írják a főkormányzéseknek hasonló jelenségek nyomán: „A mostani nehéz és terhes időben pedig csak az falusbíró viselésére is nagy ügygel-gonddal található székünkben embert.” Csoda-e, hiszen 1739-ben Szentgyörgyön, Kozmáson és Delnén a falusbírákat megkínózták, „Fyrstenbursch zászlótartó a falusbírót és tíz gazdát megkötötzetett, négyszer egymás után elzáratta...”, pénzt vett el tőlük és így tovább.

Amikor a bécsi kormánykörök hozzákezdenek a székely határőrség szervezéséhez, 1762. június 24-én Gyergyóban összehívják a falvak előljáróit, akik a fegyverfelvételre biztatóknak azt felelik, „hogy ők a nép tudta és beleegyezése nélkül semmit sem válaszolhatnak”. A bírák tudják, hogy a népet képviselik, és helytállásuk tiszteletre méltó. 1763-ban Csíkszépvízen, de másutt is, a fegyvert már felvevő, félrevezetett székelyek azonban a „bírákot, hütösököt... megverik, rongálják, árestumba hajtják”. Az elégedetlenség vagy éppen a felelősségrevonás tehát erről az oldalról is fenyegeti a falusi előljáróságot.

Még nyugodalmasabb időkben is sok a panasz. Az aranyosszéki felsőszentmihályfalvi Józsa István írja a királybírónak 1783-ban: „Én minthogy az elmúlt 1782. esztendőben falasbíró voltam, és igen sok bajoskodásim voltak és mostan is igen nagy nyomorúságim vannak miatta, mivel egy ökröm most is kötve van...”

A határőrség bevezetése az érintett székekben új formájú, új keletű nehézségekkel teli helyzetet teremt a bírák számára. A falvakban vagy katonarendi székelyt tesznek meg bírónak, vagy még

azt is megkísérlik, hogy kisajátítsák határőri jussként ezt a szerepkört, természetesen azért, hogy a komunitást is jobban uralmuk alá hajthassák. A katonai fegyelemmel még külön lebéklözött falusbíró ily módon mind nehezebben tudja igazi előjárói tisztjét betölteni. Arról nem is szólva, hogy a rendeletáradás korszakában, a katonai terhekkel, munkálatokkal, szolgáltatásokkal még jobban igénybe vett falu igazgatása mind több energiát, erőt, időt követelt. Aki pedig falusfeleit védelmezte, vagyis kemény volt és szembefeszülő, azt bírói tisztje, szabad székely státusa ellenére keményen megbotozták, életveszélyt teremtőn megvesszőzték vagy börtönbe zárták. (Jellemző, hogy 1842-ben a kodifikálók reformtervében az áll, hogy ezután testi fenyegetéstől mentesek lennének a bírák.)

Jánosfalvi Sándor István írja 1846-ban (vagy 1858-ban teszi pótlólag hozzá) a Homoród menti falusbírákról: „... ők nem a falu tekintélyes előjárói, hanem a falusi nagyobb gazdáknak szolgálói és csupa bábjai, s ahol nem, azok is gyáva lelkűek, s már egyszer divatba véve, félnék hatalmukkal maga helyén élni s a közjóra legkisebbet is mozdítani, nehogy felégyessék...” Tisztelet, becsület illeti a kevés jobbkat, de általában — mondja — inkább elviselik a büntetést, mintsem hogy e tisztséget vállalják. Jellemzőnek tartja, hogy két év alatt az almási, oklándi és bágyi faluvezető házáat gyújtották fel.

A korábbi falutörvényekben még szokásos formula az, hogy *aki nem vállalja az előjárói tisztet*, azt megbüntetik, mégis engedelmessé kell a közakaratnak. Csehérfalván 1649-ben még megválthatja magát egy forinttal az, „akit a falu közdolgai igazítására választanak”. Kissolymoson 1659-ben a büntetése három forint, a következő évben azonban ismét „reá vessék”. „Ha mégis szófogatlanodik, az tisztí büntetés legyen rajta.” Az udvarhelyszéki Szentmihály lakói 1663-ban a tisztséget el nem fogadóra kimondják, hogy az „falu bosszúján maradjon”; az egy forint büntetést pedig annak adják, aki a hivatalt „elviseli érette”, más évben azonban az engedetlen itt is felvenni tartozik a terhes tennivalókat. A későbbi szabályozásokban kevesebbszer esik szó erről a kérdéskörrel, jóllehet, mint láttuk, inkább súlyosbodnak, mint könnyebbednek a bírósággal járó gondok.

A kollektivitással szemben vállalt *felelősséget* igen erőteljesen körvonalazzák a szabályalkotók. Már Gyergyóújfaluban 1581-ben azt írják, hogy ha a bírák miatt esik mezei kár, azt ők fizetik, „a falu tisztán marad”. Ha feladatait elhanyagolja, ha rest volna, henyélne, ha elnézőnek bizonyulna, kártevést behunytt szemmel nézne, ha dolgában el nem járna vagy éppen „részeg lenne”, a komunitás kemény bírsággal sújtja. A lécfalviak 1807-ben még azt is hozzáfűzik: „szaporodván a tökéletlenség, szaporodik a büntetés is”.

Ugyanakkor mind az adófelszedés, mind a falu bevételeinek kezelése miatt szintén felelni tartoznak a falu színe vagy a kiküldött számadásvizsgálók előtt. Uzonban 1699-ben kimondják, hogy az ellenőrzők „arra rendeltetett becsületes emberek legyenek, akik számot vegyenek, azok pedig tartozzanak eljárni benne és számot venni tőlük”. Szentiványban 1719-ben még a falu előtt kell tanúságot ten-

nie a bírónak arról, hogy miként sáfárkodott, de mindinkább a dúló, majd a határőrtsztek feladatkörévé válik a revizorkodás. Aranyos-
szék statútuma például 1764-ben kimondja, hogy a dúlók kötelezet-
tek arra, miszerint a falusi bírától „számot végyenek”.

A falutörvények ugyanakkor a *bíró tekintélyét* is körülbástyáz-
zák, védelmezik személyét, szavának erejét a szokásos egyforintos
bírsággal is növelik. Ha hív, ha küld, ha dolgokkal bíz meg valakit
és parancsát az semmibe veszi vagy éppen szidalmazza, „mocskol-
ja”, vagy az udvarhelyszéki kőrispatakiak 1666-os szabályozása sze-
rint, ha a tisztségviselőknek nekitámad, „megüti, megveri vagy föld-
re leejti”, szigorúan büntetik. A maksai székgyűlésen 1697. december
30-án a felsőbbség is támogatást nyújt, kimondván: „ki bírót, polgárt
megtámad, ha nemes lenne is, 12 forintig dúlassék, a jobbágy pedig
ily hibázásért fogságra jut”.

Az 1555. évbeli jogszabálygyűjtemény 48. paragrafusában ott áll
a minta: „Ha egy személy valamely bírónak tisztibe hág, 3 gyrán
marad érette.” A falujegyzőkönyvekben a gyakorlatban, a minden-
napokban felvetődő kérdésekben hozott ítéletek tanúsítják: nem ma-
radt holt betű a statútum előírása. Zalánban 1783. január 29-én Vas
András uram magát menteni akarón vádolva a falusbíró, a commu-
nitás színe előtt kérdés nélkül mondja, hogy „énreám olyan em-
ber teszi a törvényt, aki a tilalmast rontja”. A határozat: „falu gyű-
lésében senkit pedig szembe nem szabad vádolni falu törvénye sze-
rént, hanem ha hitit elsőbben letészi” — a bírógyalázásért 24 dénárt
kell tehát fizetnie. Magyarhermányban 1798. január 6-án a törvényte-
vő bíró házától elmenőben mondja Pető Sándor hites Barabás Mi-
hálnak: „sajnálom ezt az embert, mert jó igazsága vagy, mégsem
boldogodhatik; és Barabás Mihály kér, hogy hát: édes komám, mi
az oka, hogy mégis nem boldogodhatom? Azt feleli Pető Sámuel,
hogy annak csak az, hogy egy ember csak egy ember és eltekerik,
facsarják”, mármint az igazságot. A felingerelt panaszos visszatért
a falusbíróhoz, és azt megvádolta. A falu végére járt a dolognak, s
miután a bíró igaz volta kiderült, az elöljáróság becsülete érdekében
a hamisgatóknak ökegyelmét meg kellett követniük és a bírságot
letenniük. Étfalván gyalogszeres asszony erdőtisztítás dolgáról szól-
va 1835-ben odavágta a vezetők arcába a sértést: „ketten-hármon
egybegyűlnek s minden hamislelkűséget véghezvisznek”, s azzal el-
ment. Amikor a bírák becsületének védelmében házához mentek,
hogy megzalogolják a bírság erejéig, bezárta a kaput, és azt kiál-
totta: „aki bémegy, mingyárt levágja”. Ezért azután egy forintot
kell fizetnie, s kötelezik: „a bíró becsületét adgya vissza”. Szentka-
tolnán 1842-ben meg is verik a bírót. Ezt követően születik a határo-
zat: „Az bíró tekintetének sérthetetlennek és mindenekelőtt becsült-
nek kelletvén lenni, a történt sérelmet a nemes község magáénak té-
vén” — átírnak mind a királybíróhoz, mind a századhoz, hogy ők
büntessék az elmarasztaltakat. Amikor pedig Barátoson Balogh An-
tálné nemesasszony 1846-ban a tisztségében eljáró hűtösséget „do-
rongokkal” az udvaráról kivereti, a „közkereset” súlyos gondját ve-
szi a nyakába.

A bíró botjáról, a bíró pálcájáról már említést tettünk. Itt azt kell hangsúlyoznunk, hogy e tárgyak is kifejezői a bírói tekintélynek. A bot, a pálcá s más hatalmi jelvények elemeivé váltak a rítusoknak. A szertartásrend pedig erősíti, a közösség fölé emeli a kiszabott néhez vezetői státusban munkálkodó embert. A néprajzkutatók tanúsága szerint a bíróválasztás végső mozzanataként került sor a bot, a falu ládája, kulcsa, a községi pecsét, néhol pedig a kaloda átadására. Ott, ahol a választás olyan időszakra esett, az új bíró háza előtt még fát is ültettek. (Szabó Károly írt arról, hogy miként jutott a „zöld ág” szerephez igen régen már a székely tisztségviselői státus jelképeként.)

A bíró botja a mindennapos szóhasználatban is ott élt, miként a bíró széke, a bíró kalapja, amelyek szintén az ő számottevő hatáskörének szimbólumai. Csíkjenőfalván 1786-ban így szólnak a falu egyik tizedének lakói: „mindenkor az falusi bíró pálcája alatt legyen a Kús híd”. A székelyudvarhelyi városi polgár 1817-ben méltatlankodva mondja, hogy „nemtelen, sehonnai vándorok botja alá mégsem adja magát”. (Alsó-Fehér megyében a falu botját továbbadva, a szeriben végzendő feladatot is átruházták a soron következőre.)

Ugyanilyen, a közösség, a bíró erejét kifejező, sugározható jelkép volt a falu pecsétje, a bírópecsét is. Az alsócernátoniak 1666-os falutörvényükben írják: „pecsétünk falustól nincsen”, de ebből az is következtethető, hogy lennie kellene. A taplocaiak 1770-ben már a falusbíró uram pecsétjével” idézik meg a falu törvényes székére a perben állókat. A nap és a hold ősi jelképeit viseli a gyergyóalfalusiak 1838-ból való pecsétje. Akinek ezt felmutatják, az kötelezetté válik a mondott szó, a rendelkező utasítás megfogadására. Az engedetlen nem menekedhet a megbírságolástól.

A bíró szerepkörének jelentős voltát, nagy felelősségét, tennivalóinak sokrétűségét kezdettől fogva megkísérlik *anyagi juttatás* útján is elismerni. Báthori István 1571-ben az udvarhelyszékiek adóügyi biztosait utasítja: „Az falusbíró soholt meg ne róttassék.” A kolozsvári országgyűlés pedig 1578 áprilisában úgy határoz, hogy a „ravatalból minden faluban egy falusbíró legyen exemptus”. A marosszéki statútum (1610—1718) szerint: „Mivelhogy a falusbíráknak sok futkosások és [saját] dolgok haladékja vagyon, erre nézve mind főről, mind marháról s mind köbölről, mind a portióban, mind falu közönséges expensáiban felényit contribuáljanak.” A jobbágyrendű bírák ugyanakkor a földesúri robotra meneteltől is mentesülnek, igaz, a tenyeres és igás napszámot uruk falusfeleiken veszi meg. A határőr előljáró szintén addig, amíg tisztjét viseli, a katonai függés alól felszabadultan él. A falutörvények nem szólnak a bírói javadalmaszról, a számadásokban azonban mind többször bukkannak fel a bírói munkát honoráló kis juttatások. Azt pedig a falutörvények gonddal szabályozzák, hogy egyes munkákat pár dénárral meg kell fizetnie annak, aki a bíró idejét igénybe veszi. És természetesen az övék a bírság egy része, leginkább egyharmada, ha az ő tevékenységük nyomán jutnak el valaki megbüntetéséhez. A díjaktól, bírságpénztől azonban nem válik módosabbá a bíró, miután azt rendszerint

„consumálják”, a döntést megpecsételő, áldomásszerű, de a hétköznapok megszínesítését is jól szolgáló italozás rendjén „elfogyasztják”.

A XVIII. század végén, a XIX. század elején már az válik szokássá, hogy a közvagyonból — fából, fűből — juttatnak egy keveset, sok mindentől mentesítik a bírót, és fölbukkan a *fizetés* is. A szentkatolnaiak 1841-ben igen ellene vannak az „ingyenbíróság” rendszerének, és úgy döntenek: a bíró évi jutalma legyen 40 forint s az alkalmas hivatalnok, a jól szolgáló férfiú „több esztendőre is marasztassék meg”. 1847-ben a katonarendi bérként már csak 15, a jobbágybíró 5 forintot jussol. Bodoson ugyancsak kijár neki néhány forint, Zalánban szintén, Zabolán pedig 1848 novemberében 60 forintot utalnak ki számára. Ez az idővesztést pénzzel díjazó új rendszer azonban a tisztségbeli választott faluvezető alakját háttérbe szorítja. Mintaként előtérbe kerül a hivatalnokként dolgozó közigazgatási tisztviselő. Úgy látszik, a sok falut képviselő, a közösség javán munkálkodó nemzedékre nehezedő teher, felelősség, mindennapos gond nem csupán az előjárói tisztségtől való menekülési kísérleteket sokasította, hanem magát a szerepkört is értékvesztésre kárhoztatta.

Arról az előbbieken már szóltunk, hogy a bíróságtól szabadulni kívánók mindig voltak és időnként meg is sokasodtak. A *bíróválasztás* kérdésének elemzésére rátérve, mindenekelőtt azt kell hangsúlyoznunk, hogy a bíróság (választás vagy kijelölés nyomán) nem volt a főemberekre, a birtokos nemesurakra is kötelező feladat. A jobbágyember helyzete sem volt kezdettől fogva mindenütt és minden időben azonos. Vegyük szemügyre először is a közvetlen források kínálta információkat. Pataki Józseffel együttesen végzett kutatásaink során az 1614-es lustra adatai alapján mutattuk ki, hogy Csík-, Gyergyó- és Kászonszék, valamint Udvarhelyszék falvaiban elsősorban a gyalogrendi és a felszabadított székelyek a bírók:

Szék	Lófő	Gyalog	Felszabadított	Jobbágy	Ismeretlen
Csík	6	6	11	2	11
Gyergyó	1	–	4	–	3
Kászon	2	2	–	–	–
Udvarhely	20	31	43	7	27
Összesen	29	39	58	9	41

Többségben tehát libertinusok, az alávetettségből felszabadítottak adnak előljárót, őket követik a gyalogok, majd számarányukhoz mérten kisebb számban a lófők következnek. A jobbágyok számára — úgy látszik — csak ott nyílik meg az út a faluvezetői megbízatás felé, ahol a társadalmi összetételre az ő túlsúlyuk a jellemző. Gyergyóremetén például nem is lehetne más a bíró, mint ősjobbágy, hiszen a falut alkotó 30 családból 27 ebbe a rétegbe tartozik és a fenn-

maradó 3 kóborló. Recsenyédén szintén ők a többség (27-ből 19 család). Hidegkúton, Véckén is, más társadalmi állású nem lévén, természetesen szolgáló ember a „iudex”. Oroszhegyen azonban, ahol 53 szabad familia mellett csak 20 jobbágycsalád él, mégis alávetett, „fejekötött” rendbéli a bíró.

Marosszékre csak 30 faluból van jelzésünk. Itt huszonhat települést igazgat felszabadított, egyet gyalog és három helységet (Remeteszeg, Kisfalud, Malomfalva) pedig jobbágy. A hütösök sorában már jóval több a lófő. Csíkszékben pedig Taploca egyetlen főembere éppen ekkor szintén tagja az előljáróságnak.

Endes Miklós, azt a körülményt tekintetbe véve, hogy 1562, a nagy székely felkelés leverése után vannak jobbágy és fejedelmi jobbágy „iudexek”, arra gondol, hogy a székely faluközösséget az új, adományos földesurak régi jogaikban nem merték bántani. A „rég-i székely szabadság” visszaszerzése után pedig a libertinus, a közrendi réteg együtt a szabadságát megőrzött gyalogokkal és lófőkkel — úgy tűnik — ismét úrrá akart és tudott is lenni a falun.

A falu társadalmi rétegződésében bekövetkezett változások összefüggésben vannak mind Bethlen Gábor, mind II. Rákóczi György székely katonáskodó szabadokat pártfogoló politikájával. Minthogy számottevő kezdemény járt annak a gyalogrendinek, fejedelem katonájának (veres darabontnak), aki vállalta a lovas szolgálatot, megszorodott a „lovas puskások” száma, s mind gyakrabban került sor a fogyatkozó alsóbb csoportokbeliekre. Ezért mondotta ki az 1656. évi országgyűlés XVII. törvénycikke, hogy a Székelyföldön a lovas puskások, valamint a régi lófők is tartoznak falusbíróságot viselni. (Ezt a határozatot különben a Compillata Constitutióba is beiktatták.) Az 1678. évbéli októberi III. tc. meghatározza azt, hogy „a Székelyföldön a tömeges nemesítés miatt alig akadván bíróság vagy polgárság viselésére alkalmas lófő vagy darabont, a főrendeken kívül mindenki legyen köteles viselni a bíróságot”. A fehérvári diéta az egyházi nemest, az 1680-as végzés pedig az utóbbi években nemesedett székelyeket nevezi meg mint a faluvezetést szintén vállalni tartozó kategóriát.

Apor Péter háromszéki főkirálybírói minőségében úgy 1730 táján ugyanezt a problémát még előrehaladottabb szakaszában mutatja be. (Időközben ugyanis még több székely kísérelte meg armálissal, nemesítő levéllel biztosítani az őt születése révén megillető jussát.) Az országos főkomisszáriusnak írta: „Nyújtódon három vagy négy szabad emberen kívül több szabad ember nincsen, az ki bíróságot viselhetne...”, mert jóllehet többen régi nemesek (a Jakabos család is 1662-beli), sokan falusfeleik miatt vettek nobilitást, hogy bíróságot ők se viseljenek. 1674-ben Kézdiszék határozatban mondotta ki, hogy csak két család exemptus. 1677-ben a bírónak megválasztott Jakabos Mihály perre vitte a dolgot, s úgy tűnt, mivel három ház jobbágyot igazolt, nyert ügye van. Kibányásztak azonban az ellenfelek egy olyan gyulafehérvári határozatot, miszerint „Nyújtódon valakik ab anno 1657 nobilitálódtanak, az bíróságot mind tartoznak viselni”. A szék nem is állt Jakabosék mellé, Apor Péter uram pedig a főkor-

mányszék esetleges ellentétes döntését akarta meggátolni, s csúfondárosan írta, hogy Nyújtódon majd „az méltóságos gubernium kételenítették bírót tenni”.

Csíkuszék szabad székelyei néhány év múlva, 1738-ban kérdik az említett háromszéki főkirálybíró a teherviselés ottani rendje felől, és azt a választ kapják: „Itt Háromszéken olyan rend vagy, hogy a nemesség, kik ante 1657 nobilitálódtanak... bíróságot viselni nem tartoznak ...”

Végül is a bécsi udvar 1751. június 18-i rendelete így szabályozza ezt a kérdést: „Ahol 12 pixidárius (gyalog) található, ott a falusi bíróság a primipilusokra (lófőkre) ne háromolják, hanem polgárok a primipilusok közül is adjungáltassanak számukhoz illő renddel. Ahol pedig csak 11 pixidárius van, ott minden 11. évben a bíróságot rendre a primipilusok supleálják. Ahol pedig 10 található, érvén a 10. évben a nevezett primipilusokat, magok között observálandó rend szerint ők a bíróságot két esztendeig viseljék. Ahol pedig pixidárius oly számmal nem volna és 12 primipilus található, viseljék a fenn megírt mód szerint azon terhet rendre, ide nem értvén az armálisták és a jobbágyok. Ha pedig azok száma oly mértékben fogyatkoznék, tehát oly faluban a megírt mód szerint supleálják az *armálisták és jobbágyok is*, ha az nemességnek ellenére nem leszen a jobbágyok bírósága alá submitálni magokat.” (A keresztúrfalvi gyalogok, a darabonti rendbeliek azonban még 1764-ben is a tisztségviselés alól magukat kivonni akaró lófők ellen panaszolnak.)

A jobbágybírók kérdése a határórségbe besorolt székekben megoldódott, hiszen a „szabad bíró”, a „katona bíró” mellett sok vegyesen lakott communityban külön „iudex”-et tettek a szolgáló emberek közül.

Kit választottak, kit tettek meg tehát faluvezetőnek? Láttuk, hogy azok elsősorban a szabad székelyek, a gyalogosok, a darabontok rendjéből rekrutálódtak. A lófők, a kisebbrendű nemesek szintén vállalták — bizonyos körülmények között — a bíróságot, jöllehet társadalmi helyzetük rangosítására való tekintettel is megkísérelték mentesíttetni magukat. A jobbágyok ugyancsak tisztségviselővé válhattak, felmentve a tehertől a nemesurat, de a nekik való engedelmességre is rákényszerítve őket.

Akkor, ha azt a kérdést, hogy kit választottak, kit ültettek a falubírói székbe, nem csupán a rendi hovatartozásra gondolva tesszük fel, a válaszban elsősorban annak kell bennefoglaltatnia, amit Cserei Farkas örökített meg, nevezetesen: az asszonyok nem viselhettek tisztséget, a jövevényt, amíg ez a jelző hozzátapadt, szintén kizárták a jelöltek sorából. A megyebíró, az egyházi ugyancsak felmentést kapott.

A negyedfélmegyebeliek 1620-ban azokat választják meg: „valakiket akartanak és ismertenek jó lelkiismeretű, jó ítéletű és tisztességbeli személyeket, nemesembereket...” Marosszék statútuma így határozta meg a feltételeket: „... falusi bírakat pedig a falukon a középértékű, félhúsú, nem az igen tehetős s nem is az igen szegény emberek közül eskessenek, szeresebb embereket, a faluk [válassza-

nak] nem is goromba és értetlen embereket, hanem értelmes embereket s alkalmazhatókat...” Írástudás és érettség is szerepelt a kiválmak között. (A tanúvallomásokban szereplő bírák életkorát figyelve, megállapíthatjuk, hogy mind ők, mind esküdtjeik időt töltöttebb férfiak.) Az ozsolaiaiak 1774-es falutörvényükben írják: „végeztetett, hogy ennek utána bírónak ösörökös, jószágos hazafiából s ahhoz értő jó lelkiismeretű emberből tétessék a bíró”.

„Bírót esztendőnként falu közönséges egyező akarattól választanak”, így szab rendet a falu törvénye. A választás a faluközösség önrendelkezését biztosító, ősi jogosultsága a székely falvak népének. Idő múltával egybefonódott ezzel *a sor, a szer szerinti vállalása* a bíróságnak. Uzonban például 1679-ben az alsó faluvégen „ahová a nyíl leesik”, ott kezdődik a bíróság egy-egy évnvi időre. Szentiványban 1719-ben „per seriem folyván a szabad rend között a bíróság és polgárságnak hivatali...”, Kisborosnyón 1724-ben a bíróság „rend szerint” jár és így tovább. Természetesen az egymás mellett lakók sorában olyanok is vannak, akik a feltételeknek nem felelnek meg, így a választás más módon, de a szeres rendben is érvényesül. A zabolaiak például az új „iudex”-et (házsorjában haladva) az egymás után következő három gazda közül választják.

A *bíróétel időpontja* a régi mód szerint karácsonyra esett. Így azonban az évi adó két bíró kezén fordult meg, és végül a főkormányzók is arra ösztöklélte a communitásokat, hogy már Szent Mihály napján legyen meg a változás. Udvarhelyszék 1727-ben szintén úgy dönt, hogy „ezután minden falukban a bírák Szent Mihály-napban változzanak”. A hagyományok megszabta rend szerint azonban október végén, november elején is sor kerülhetett erre a jelentős eseményre.

A bírói székben *egy évig* ült a választott, de a falurendtartásokban azt is kikötik, hogy a magát jól viselő, érdemes bíró 2—3 vagy több esztendeig is megmaradhasson a falu tanácsának az élén. Szentkatolna jegyzőkönyvébe 1838. november 7-én jegyezték be, hogy „lovaskatona Györbíró Istvánt újra megmarasztották az 1839-re”.

A falu hivatalbeli főemberének megválasztása autonóm jogkör, amely azonban *állandó veszedelemben forog*. Földesúr, szék, gubernium, határőrparancsnokság mind-mind szeretné a maga felsőbbségét érvényesíteni. A székely székekben azonban nem válhatott tipikussá az az erdélyi rend, hogy a földesúr három jelöltjéből lehessen a falu népének a legkevésbé talpnyaló, közösségellenes jobbágyembert megválasztani. A szék, a határórség *a beesketés, az ünnepélyes szentesítés* aktusával fenntartotta elismertetési jogát. Martini óbester azonban már 1788-ban azt parancsolja Kézdivásárhelyen keltezett rendeletében, hogy a falu három bírójelöltet válasszon, akik közül azután a kommandáns egyiket nevezze ki a falu élére. Jellemző, hogy Szentkatolnán az 1840—1841-es katonai évre a legtöbb szavazatot elnyerő Pál Istvánt kell (az ezt a rendszert ismét kierőszakolni akaró) parancsnokságnak elfogadnia. Amikor viszont 1843-ban a század vezetősége az újraválasztott Incze Andrászt elismerni nem akarja, a falu nem nyugszik bele autonómiája csonkításába. Meg is

indokolja: „hogya közönségünk végzései ilyen ürügyök alatt el-mellőzettek, nagy romlására szolgálnak a belső oeconomicai igaz-gatásnak”. S mert Bálint Andrást a „communitás akaratján kívül” juttatta a tisztség hivatalba: „tehát őt el sem fogadgyuk” — mondják a szentkatolnaiak. Elérkezett végül az 1848-as esztendő is, amikor az autonómiájukat féltő csíki falvak azt is kimondhatták, hogy a falus-bírák többé felesküvésre se az ezredhez, se a századhoz be ne men-jenek, mert az: hazaárulás. A faluközösségbeli székelyeknek, vélhet-nők, nem létfontosságú jussáról van szó. Ők azonban érzik, mennyire döntő jelentőségű a megőrzése, védelmezése, tudják, hogy emberibb életük lehetőségének egyik biztosítéka porlik szét, ha veszni hagyják.

1848. november 1-én Esztelneken már nem a communitás, hanem a falusi, „a nemzeti közönség” választ „nemzeti fungens bírót”; ün-nepélyesen, mert feladatuk már országos szintű is, többek között az alkotmány szentesítése. Amikor pedig 1849. június 20-án „a szegény haza” a legnagyobb veszélyben forog, új vezetőséget választanak, s jegyzőkönyvbe veszik: „ezennel kívánunk részt venni mind válasz-tott közönség-tanácsosai a haza megmentésébe[n]”. A tágabb közös-séget, az országot — vállaltan és eredményesen — akkor tudja ösz-szetevő eleme, a komponens rész-egész a legjobban szolgálni (s ezt tanúsítja nemcsak Esztelnek példája, hanem Háromszék önvédelmi harca, valamint a székely székek népe egészének forradalmi küzdel-me), ha maga dönt, célt maga választ és az akaratát képviselő elől-járói, kormányzói, vezérlői mögé sorakozik fel.

Végezetül a falusbíró és az egész falusi tanács faluéletben ját-szott nagy-nagy szerepének illusztrálására hadd éljünk egy sajátos érvvel, azzal, hogy felsorakoztatjuk, amit a falu népe önmaga szá-mára mint nagyon fontosat sorsától kér. A székelyföldi húsvéti határ-kerületi szertartás ünnepies rendjének keretében (Jakab Elek köz-lése) a következőkért esedezik, könyörög a választottak egyike: „Úr-isten, áldd meg határunkot, szőlőhegyeinket, kerteinket; áldd meg falunkat, hajlékainkat; áldd meg hazánkat és nemzetünket; *küldd el hozzánk az igazságot, a törvényt, adj jó elöljárókat...*”

3. A HÜTŐS, A POLGÁR ÉS A NÓTÁRIUS

A bíró nem egyedül kormányozta a falut, mellette állott a hü-tösök (hitesek), esküdtek testülete. Őket együtt a polgárokkal és a nótáriussal szokták elöljáróságnak nevezni.

A legrégebbi falutörvényekben a *szerepkörük* pontosan meghatá-rozott. Gyergyóújfaluban, Báthori Kristóf végzése nyomán, 12 hütös bírákat esketnek, akik a tilalmasokra is vigyáznak. A zalániak vá-lasztanak 10 „személt” a falu földinek megosztására. Valójában kez-detben mintha a törvénytétel és a közjavak feletti örködés volna a fő feladatuk, s lassan-lassan veszik ki részüket egyre teljesebb mér-tékben a közösségi gondból. A kissolymosiak 1659-ben azt írják rendtartásukban: „Az bíró mellé hat emberséges öreg emberek ren-deltessenek, kik hűtellel legyenek kötelesek az bíró mellett a törvény-

tételre és a falu között való dolgoknak igazgatására.” Alsócsernátonban 1665-ben szintén első helyen a faluszéki ítélkező szerepük áll: „Az hütös emberek mind szegénynek, boldognak igaz törvényt tegyenek; a többiről az oda fel megírt articulusoknak continentíájához tartásák magokat.” Homoródszentpálon négy „törvénytevőt” választanak; a papoknak tizenkét személyt, akik „törvényt tehessenek”. Valójában ők a legrégebbi helyi, népi bíróság, mint amilyen sok országban az öregek tanácsa.

Számuk, mint láttuk, rendkívül változó, négytől kezdődőleg tizenkettőig terjedően. Sokszor még egy-egy faluban sincs nagy állandóság. Jellemző, hogy 1614-ben Csík-, Gyergyó és Kászsónszék 48 helységéből 29-ben hét esküdtet, 10-ben hatot választanak. Van egy falu, ahol nyolc, s egy másik, amelyikben kilenc esküdtet állítanak a bíró mellé. Ez utóbbi Dánfalva, amely több mint száz családot fog egybe, míg az akkor még kicsiny falvak, mint Ditró, Remete, vagy Verebes és Lázárfalva, csak két-két esküdtet jelölnek meg a bethleni lustra alkalmával. (Miótán ez esetben egy szék teljességét ismertethetjük, hadd tegyük hozzá az eddigiekhez, hogy egy helységben három és kettőben öt esküdt jelenik meg az összeírásra.)

Társadalmi megoszlásukat elemezve, induljunk ki ismét az 1614-es csík-, gyergyó- és kászsónszéki állapotokból. Nos, a hitesek közül egyedülálló példaként kiemelkedik az említett taplocai főember. Jobbágy is csak négy található. Gyalog, felszabadított és darabont együttesen 172, és a szintén jelentős számú, 124 lófő teszi ki az esküdtek döntő többségét. Uzon 1699-béli rendtartása falu közé szolgáló hét szabadot és négy jobbágyot tesz meg hütösnek. Szentivány és Laborfalva 1719-ben ilyen végzést foglal írásba: „A bíró mellé szükségesképpen választassanak adjunctusok; mindenik falu részről külön. Annyira, hogy a bíró hetedmagával legyen. Együtt pedig [a két faluban] tizenhárman légyenek. Légyenek pedig elegyesen szabad és jobbágy rendből. Amennyiben lehet, annyi jobbágy, amennyi szabad személy; igazságszerető, jó lelkiismeretű.” A hütösök sorában tehát már több a jobbágy, könnyebben töltődik fel ez a testület az alsóbb rétegbeliekből, de az ítélkezés, az igazságszítás a lófők és még a kisnemesek számára is elfogadhatóbb tevékenység, mint a bírói tiszt betöltése; s talán érdekeik védelme miatt is inkább megbékelnek a hütösség szerepkörével. Az uzoni falutörvény ilyen vonatkozásban is feltár valami szokatlant. Azt olvashatjuk az első paragrafusban, hogy az „urak tisztartói és az exemptus nemesemberek, mikor érkehetnek, az falu [a hütösség] gyűlésire, törvényire ha elmehetnek, hasonló voxok legyen, mint egy-egy hütös embernek”. Őket természetesen nem sújtja a távolmaradásért kijáró büntetés, sőt a hiányzó birtokos nemesek a szavazatukat is megizenhetik. De még ez esetben is törvény, hogy „az major pars vox megmaradjon”.

Értekes adalék őrizője az ozsdolai 1774. évbéli falutörvény. Ebben a „törvénytevő hütösség” a falu lakóinak társadalmi rétegződése szerinti arányban tevődik össze szabadokból és alávettettekől: . a katonák közül, minthogy két[annyi] számmal vannak, mint a job-

bágyság, legyen a bíróval együtt nyolc hütös, a jobbágyok közül, minthogy harmadrész szerint vannak, legyen négy hütös”.

Azt említettük, hogy az esküdti posztra idősebb embert kívánnak megválasztani. Azt is igénylik, hogy a tisztességes élet ajándékozta jó lelkiismeret mellett legyenek igazságszerető, értelmesek, sőt tanulnak, írást ismerők is. A szentiványiak és laborfalviak statútuma 1719-ben megköveteli, hogy a hütösök közül „négyen jó értelmesek, s amennyiben lehet, írástudók [legyenek], akik mind az adópénzt feljegyezhessek, s mind a falu írott törvényét megolvashassák. A többi[ek] tanulásra alkalmasabbak legyenek, ha ifjabbak is.”

Szükséges volna még a teendőikről, javadalmazásukról, a szerezés választás körülményeiről is szólnunk, de ezekre a kérdésekre a bírói tiszt elemzése rendjén már kitértünk. Elengedhetetlen azonban annak a hangsúlyozása, hogy több ízben és több időszakban próbálják megszüntetni az esküdtségek évente változó összetételét. Az esküdtek közösségében tehát megfáradásukig, elerőtlenedésükig legyenek benne az emberek, vagy éppen, „ha magokot jól viselik, holtig azon hütösségben maradjanak”.

A hütösségbeli szolgálat *elsőbbiségét* is meghatározzák az egyén és közössége viszonyát oly aprólékos gondnal és értelemmel rendező magyarhermányiak. 1798. január 12-én döntenek úgy, hogy büntetik azt a hütöst, aki „az maga bajainak folytatása vagy az maga életének előmozdítására, csak csupán az maga hasznára akarja fordítani” a köznek kellő, a tanácskozással, ítélezésre szükséges néhány órát, egy-egy délutánt is.

Miután azonban szaporodnak a közdolgok és főleg a vagyonszűkösség, a termelészabályozás kér, követel mind több dologtevőt, *új formák* is fel-feltűnnek, közöttük olyan tanács létrehozása, amely a főleg „törvénytevő bírák” mellett gazdasági kérdésekben, a falu peres ügyeiben járna el. A szentkatolnaiak 1818-ban 24 ún. *arbitert* választanak. Ők a fogott közbírákhoz hasonlatosan a közösség fölél önként emelt döntőbírókként ítélnék meg, rendeznek el olyasmint, mint a falu gyepeinek kiborozdálása, a marhalegeltető helyek kijárása, kijelölése, a tavaszhatár feltiltása és így tovább. Az 1839-ben választott 13 ún. *sensor* segíti a hütösöket, „többféle peres dolgai és egyéb bajai lévén” a falunak, s vezetőjükre bízzák a falu ládáját és annak egyik kulcsát is. Szembetűnő módon minden réteg képviselője részt vesz ebben a „bizottmányban”: 4 possessor, 6 vitélő és 3 provincialista. Az 1841. évbéli arbiterválasztáskor öt férfiút tisztelnek meg bizalmukkal a méltóságos és tekintetes nemescsaládok részéről és ugyanannyit a vitélő katona- és az adózó, a jobbágyrendből. A lécfalvi community 1807-beli rendtartása szintén jelez egy ilyen bírót és hütösök mellé rendelt kis népi tanácsot, külön ügyintéző bizottságot. A döntés így szól: „választassanak ki minden familiából az értelmesebbek, kik is teljenek ki huszonnégy személyekre, mely huszonnégy személyeket a community kiválasztván s mindjárt a közösség előtt béesketvén, kötelességek leszen minden communityunkat illető dolgokat jó lelkiismerettel a következő punctumok szerint [tehát a falutörvény szerint] folytatni...” Ennek a külön, nem-

zetségek képviselőiből összeálló szervezetnek az élén „praeses” áll, és rendelkezéseinek a falutagok engedelmeskedni kötelesek.

A valóban sokasodó tennivaló, de talán a határórség s egyáltalán a felsőbbség szorításából való menekedés vágya is sarkallja őket az intézményessé vált formák fölcserélésére. Meggyökeresednek a XIX. század első felében egyes új funkciók is. Taplocának „plenipotentáriussa”, teljhatalmú megbízottja van, aki törvénytudó és folyamatosan intézi a falu ügyeit, miközben a falusbíró a rendeletözönben próbálja valahogy védelmezni a communitást. Esztelnek „perceptort” választ Szacsvai Mihály uram személyében, aki, „mi kevés pénz bėjövend, arra gondot viselne, úgy a ládára s benne levő levelekre”. (Hagyománya is van ennek a hivatalnak, hiszen 1665-ben Alsócsernátonban már szerepel.) Zalánban előbb „procurátort”, majd „törvényes bajainak igazítására” fizetéssel „felügyelőt” fogadnak, szintén nemescsaládból valót. Mellettük azután sokasodnak még azok, akik egy-egy tennivalóért, a gondok valaminő kisebb köréért felelősek. Így hárul például az adószedés gondjának nagyja a „collector”-ra. A régi szolgálattevők, a határ-, kert-, erdő-, sár-, korombírák mellett felbukkannak az „inspektorok”. Nemcsak a határinspektor, hanem az egészséginspektor, a faluőrzés, a koldusügy stb. inspektorra is.

A faluközösségi szervezet jó működése megkövetelte a kiadott feladatokat címzethez juttató, a sürgős tennivalókat közhírré tevő, a gyűlést egybehívó személy munkálkodását. E szerepkör ellátója a *polgár* volt (Gyergyóban később „dobos polgár”-nak nevezték), akit a fejedelemség kori országgyűlések a bíróval együtt emlegetnek. Jóllehet „kisbírói” tevékenysége nem döntő fontosságú a communitás életrendjében, még lófőrendinek is vállalnia kell, ha a házsorjában valamelyik évben órá száll a „polgárság”. Akkor azonban, ha valaki öreg és szegény, s kéri, oldják fel e kötelezettség alól, a falu mentesítheti. Számuk nem meghatározott, de van néha kettő is, Árkoson pedig 1845-ben nem kevesebb, mint négy polgár segíti a bírót.

A *jegyző* nem központi alakja a faluközösségi önkormányzatnak, de azzá válhat és azzá is lesz igen sok esetben az írásbeliség jelentőségének megnövekedésével. Mint tisztség a nótáriusság a kérdés vizsgálói — Barta László, Alsó László, Szabó István, Szabó Miklós — szerint a XVI. században formálódott ki. (Első gyakorlói sorában Ilosvai Selymes Pétert említik, aki a Szatmár, később Szilágy megyei Béltek tollvivője volt.) Általánossá a XVIII. században válik. Az árkosi 1711-ben, az uzoni 1715-ben már a falu esküdt nótáriusaként írja alá a nevét.

A funkció meggyökeresedésére azonban már a XVII. században jobban figyelmeznünk kellene. Induljunk ki Benkő Samu fejtegetéseiből. Ő idézi az 1805-ös lőrincfalvi tanúvallomást, amelyben a rártarti, szabad székely státusukra büszke nyárádmontiek elmondják, hogy a földesúrnak nincs semmiféle jussa a jegyző kinevezéséhez: „Mi magunk szoktunk nótáriust tenni magunk közül, egy olyas embert, aki a notariusi hivatalt viheti; és akinek írásbeli gyakorlása legyen, s annak fizetünk...” Ebből a citátumból kiindulva állapítja

meg: „S ha volt jegyző, kellett lennie jegyzőkönyvnek is.” Hadd éljünk mi is ezzel a logikával, amellyel ő a marosszéki falujegyzőkönyvek létét meggyőzően bizonyítja, csak megfordítva a kapcsolatot: ha volt jegyzőkönyv, kellett lennie jegyzőnek is. Nos, a két Oláhfalunak 1620—1655 között már van protocolluma, s van Alsócsernátonnak is 1666-ban „Falukönyv”. Jóllehet a falu közföldjét és jövedelmét abba beíró „perceptor” a számadásvevő, pénzkezelő, zálogló feladatkört tölti be („esztendőnként felírván a Falukönyvében szép renddel”), a jegyzői szerepkörrel rokonítható a munkája, hiszen a bírót mentesíti az írásbeli feladatoktól. Különben is túlságosan megszilárdult már a XVIII. század elején ez az intézmény ahhoz, hogy frissiben kialakuló, akkor keletkező lehessen.

A nyárárdmentiektől kölcsönzött idézet különben a jegyzőséggel kapcsolatos egyik leglényegesebb probléma eldöntéséhez is hozzájárul. Kétségtelenné teszi azt, hogy a székelységben a faluközösség tagjai *választják* a nótáriust. Márkosfalván 1774-ben azt szabják meg normaként, hogy „a falu unanimitas vóto válasszon nótáriust”. Eszterneken 1842-ben egy gyalogkatonára káplár „nyervén a vótumbeli többséget”, elnyeri a tisztséget és fel is esküszik. Zabolán három jelölt közül választ 1846-ban a falutagság, és az eljárás demokratikus voltát biztosítják azzal is, hogy két katonarésztől való és egy jobbágyrendbéli falutagot neveznek ki „szavazatot szedni”. (Jellemző, hogy 1847-ben „a régi jegyzőt” választják újra.)

Az még megtörténik, hogy a katonák igyekeznek rendjükbeli nótáriust tenni. (1764 januárjában a határőrség szervezői az „elegyesen” lakott falvaknak ezt elő is írják.) Arra azonban nem találtunk példát, hogy a székely székekben földesurak erőszakolnának tollvívőt a falura. Kivételesnek mondható Aranyosszéknek az az 1723-ból való statútuma, amely szerint öt falunak törvénytelen, rendetlen életfolyását látva, maga a szék rendel ki értelmes, haza törvényeihez értő nótáriust.

Messzire vezetne, ha megkísérelnők a bécsi kormányzatnak a jegyzői intézményre vonatkozó rendelkezéseit nyomon követni. A *Habsburg-hatalom* ez esetben is szabályoz, rendszeresít és kiterjeszt valaminő már kialakult formát, valójában vadon burjánzó, de már a talajban megkapaszkodott, a helyi mikroklímában megotthonosodott növényt nemesít. És fel is használja azonnal a birodalomépítő célok érdekében. Mária Terézia, majd II. József mind a főkörmányszék, mind a határőrkatonaparancsnokság útján elsősorban a jegyző tennivalóit szabja meg. Azok sorában pedig első helyen áll a királyi adó adminisztrálása. A bíró, a hűtösök, a „collector” mellé, ha azok nem pennás emberek, kellett az írásbeli ügyintézés végző hivatalnok. A katonaság számára szükséges élelem, szállítási eszköz előteremtésében és a költségek nyilvántartásában, a kiadás és bevétel feljegyzésében, a falu számadásának elkészítésében „a közkormányzás helybeli” orgánusaként kellett szorgoskodnia. A paraszti közösség falujegyzőkönyvét is ő vezette, krónikásává válván a közösség hétköznapjainak. Falutörvényeket, határozatokat is protokolált, s kérvényt, panaszt urat, hatóságot támadó iratot is gyakran ő szer-

kesztett. Valójában tehát a Székelyföldön nem vált egyszerűen a felsőbbség írástudó mindenesévé, keze-lábává; hiszen a jegyzők döntő többsége a faluban gyökerezett, egy volt nemzetségével, atyafiságával, és az ő választottjukként élt.

A továbbiakban ott és akkor említjük őket, ahol és amikor egy faluközösségi életszelvényben szerephez jutnak, amikor a falutörvények világában ezek a számottevő, de a falu sorsát törvényadta joggal nem irányító férfiak a szerkezet működtetéséből részt vállalnak. Sok (hivatalosan) nem jut számukra a döntési hatáskörből. Az Erdélyi Híradóban olvasható 1842-es faluigazgatási törvényjavaslat is inkább az írónoki szerepkörben jelölné ki a helyüket, mondván, hogy a jegyzőnek: „eldöntő szava nincs”. Befolyásuk azonban van. A valóságos eljárásához számíthatók, s azok a „literátus”, „deákos” emberek, akik az együvé tartozást sorsként vállalják, nem elégszenek meg a kormányhatóságok kiszolgálásával, hanem megkísérlik a faluközösséget is hívségesen szolgálni.

4. A TÍZES ÉS A TIZEDES

A településtörténet kutatói közül többen úgy vélik, hogy *a székely falu alapsejtje volt a tízes*, s a tíz családonként egybetelepülők és honvédelmi kötelezettséget hordozók összetömörüléséből született meg a székely faluközösség. A néprajzosok a nemzetségek, a hadak külön falubeli zugokba, szorosokba, szerekbe, szegekbe települt emberek csoportjait, települési alakzatait vizsgálva jutottak el a tízesekhez is. A falurendszer XI—XIV. századi kialakulását kutató Szabó István vagy Maksay Ferenc azonban nem szól róluk, sőt az előbbi határozottan megfogalmazza vélekedését, hogy a falvak kialakulásának idején „sokkal inkább a széttelepülés, mint az összetelepülés, az integráció volt jellemző”. Ez természetesen nem zárja ki a tízes rend megőrzését (sőt a településkori jelentőségét sem), hiszen fellelhető az a mező- és királyi városokban, a székely falvakban és a szász településekben is.

Azt, hogy a mi korszakunkban a tízes szervezet mennyire társadalomigazgatási gyakorlattá vált, tanúsítja Kolozsvár 1585. évbéli dekrétuma is, amelyben kimondják, hogy a tizedesnek „az ő tizede alatt való kösséget”, tehát „közösséget” kell igazgatnia. Ilyen kis közösségek — a munkát, tulajdonkezelést, igazgatást jobban egybefoghatóvá, szervezhetővé, ellenőrizhetővé tevő alegységek — még a falvakban is szükségessé váltak. A faluközösség korlátlan növekedése amúgy sem képzelhető el. A falutelepülés kiterjedésének útjába sorompót állított a termelési mód, amely közeli, bizonyos kiterjedtségű, de meg is művelhető szántóhatárt követelt meg a rendszerint nem sok családból álló falu számára. Csaknem 400 székely település 1614-beli nagyságrendjét felmérve, megállapíthattuk, hogy átlagosan mintegy 51 família lakik egy faluban. Jellemző módon ott, ahol, mint Csíkszékben, az átlagosnak majd kétszerese az egy falura eső népesség, ott a tízesek szerepe, önállósága (vagyonjogi té-

ren is) a legnagyobb. A hasonlatos módon 75—100 családot tömörítő Gyergyószékben pedig megfigyelhető a falvak osztódása, a lakosság egy részének új közösséget alapító kirajzása.

A falutörvényekben tallózó olvasó már az 1581-es gyergyóújfalusi rátalál *a tízes közmunkakötelezettségére*: ha „a falu között gonosz sár vagyon”, annak „megtöltése falura vagy tízesre néz”. Csík-szentmihályon 1639-ben külön áll, őriztetik a zálog Al- és Feltízben. Zágomban (1680) határpásztorságra minden tízesből adnak egy embert, s a tízesek: Alsó-Tatárszeg, Felső-Tatárszeg, Derék szeg, Közép tízes, Guruzda tízes, Felszeg, Sáska tízes, Hosszú tízes. Csíkkozmáson (1688) egyházi és építési funkciót tölt be a sok tízes. Uzonban (1699) a falu határkapuit tartják a Felső, Közép, Nagy, Nemes tízbeliek. Zalánban (1699) a falu fűvit osztják meg „tízes számra”, majd „az tízek magok között”. Árkoson (1711) előjáróként büntethet a tizedes. Uzonban (1715) a határpásztorságot viselik rendre az említett négy tízbeliek. Márkosfalván (1772) a hidakért hárul rájuk egyetemleges felelősség, de a közös kaszálókat is a tízek között sorsolják ki. Ozsdolán (1774) fát osztanak így el, de a határkert feltételét is a két-két tizedes ellenőrzi, s aki nem engedelmeskedik, azt ők is zálogolják meg. Szárhegyen (1814) tízesenként adnak munkára embert. Szentkatolnán (1846) a tűzoltást ellenőrzi, szervezi a tizedes. Árkoson (1830) az erdőt osztják tízekre. Csíkjenőfalván (1845) két tíz két utat gondoz és így tovább.

Zalán falujegyzőkönyvében még közelebről és folyamatosabban szemlélhető a tizedes munkálkodása. 1776. szeptember 14-én tekintélyes primipilus és a felső patakszeri jobbágy tizedes között támad nézeteltérés; s ez utóbbi a „tíz képében” tárgyal. Máskor a faluszékén, a bírák gyűlésén kérnek kárfizetést a határért egyetemlegesen felelős tízbeliek képviselőjétől. 1778. január 3-án egy primipilus, a felszegi tizedes a bíró ellen indít a faluszékén keresetet. Ugyanabban az évben májusban a zabbeli kárt követelő panaszost a falu felhatalmazza, hogy „akármelyik tízbeli ember” marháját befoghatja „satisfactio végett”. 1783-ban mind a falunak, mind a tíznek együtt kell kárt megtérítenie. 1786. január 14-én szintén a community színe előtt külön entitásként, jogalanyként szerepel a tízes, s együtt tesznek le perbeli díjat, jelölnek ki szószólót. Anyagi felelősséggel is tartozik az előjárók eme legkisebbike. 1786. szeptember 29-én például lovas-katona Kis János, a felszegi tíz tizedese „a falu fűviből név szerint a helyeket ki nem mérte”, hanem csak magának és egy-két embernek jegyezte ki a részibe jutó kaszálót. Annak utána a mérőeszközt, a „rudat levette”, és az ott jelen levőkre bízta a további osztozkodást. Az így okozott kárt meg kell fizetnie. A XIX. század első felében pedig főleg az erdőőrzésre vetik ki tízek szerint az embereket.

A faluban a határ, az erdő, a közös szénarét, az út, a híd, tehát minden közös vagyon, valamint a közhasználatban és -fenntartásban lévő falu java megköveteli a gondviselést. Még akkor is, hogyha például a felügyelet az erdő- és határpásztorok különös terhe és feladata, a fára, a gabonára vigyázás, a könnyebb szervezés igényeli a tize-

dest, és talán a továbbgyűrűző, megosztott felelősség rendszerének előnyei is elősegítik a tízesek feudalizmus kori virágzását.

A tízesekre osztottság konzerválójaként a XVIII. században a *szék és a határőrség* vezetői, parancsnoki karát is meg kell említenünk. Háromszéken — Bogáts Dénes gyűjtése szerint — 1727-ben arról intézkednek, hogy hűtöst tizenként tegyenek. 1755-ben „determináltattott, hogy minden faluk tizedekre osztassanak, az faluknak állapottyához képes két, három, négy vagy több tizedekre is, minden tizednek egy-egy jó értelmes tizedes rendeltessék, akik kötelesek legyenek minden estve, reggel magok tizedeségek alá bizatott házakot eljámbni és meghvisgálni”. Ugyancsak rendészeti célú az az 1758-ban keltezett végzés, amely kimondja: „Éjszakára minden falunak három tízre kell szakadni, kik [ti. a tizedesek] a falut mind uccánkint, mind küljel is szorgalmason strásálják.” Az adózó nép egészségének védelme, a járványok, a lappangó gonosztevők elleni küzdelem készteteti a hatóságokat arra, hogy a XIX. század első felében is szorgalmazzák ennek az igazgatási rendszernek a fenntartását. Valójában azt a szervezési módot, amely kisszámú csoportra és az élükön álló felelősré ruházta át a rendészeti tennivalókat. 1829-ben ugyancsak Háromszék dönt úgy, hogy „minden helységet, akár legyen, akár ne legyen marhadög, tizedekre osszák... Minden tized külön tizedest [tegyen], ki ügyes, mégpedig marhás gazda és a célra alkalmas ember legyen...”

Ha kezdetben volt is a honvédelemre kötelezett székely nemzetiségek keretében a tízesnek mint legkisebb egységnek katonai szerepe, a kétfejű sast faluja bejáratához kénytelen-kelletlen kitűző és jelképként hordozó vitézlő rendnek, a határőröknek már a General Commando is azért akarja újjáépíteni a tízesszervezetét, hogy adminisztratív ügyekben a falu és falusbíró mellett a tizedesekre is támaszkodhasson. 1846. november 12-én születik meg például az a Compagnia-parancsolat, amely új tizedesek választását írja elő, olyanokét, „akik minden történetekről ezen évben fognak a tizedekben számolni...”

A legtovább a tízes talán Csíkszékben maradt fenn, „*tízes-birtokosság*” formájában mint *közvagyontulajdonos* átvéve a polgári életrendben a hajdani communitás sok-sok funkcióját. (Gyergyóújfaluban még 1870-ben is a tízesek irtásából a községnek jutott részen legeltették a bikát, és szívósan élt az öt tízes [Alsóvész, Vészhágó, Fenyés, Hosszúbükk és Kosza] neve, amelyek régi dülőnevek is.)

A székely falu belső szervezési tagozottságát vizsgálva, végezetül meg kell említenünk a *szomszédságot* is. Helyesebben azt, hogy az ő székeikben nem volt ez a kapcsolat oly jelentős, mint a szász vidékek, kerületek, székek településeiben. A nemzeti viszonyok bomlásával általában a területiális kötődés formái jutnak előtérbe. Ezek egyike, a szász „Nachbarschaft”, igen jelentőssé válik. Sokan vélik azt, hogy náluk a falu szervezete teljesen a szomszédságok kezében van. Jellemző módon 50 dénárral büntetik is azt, aki verekedésbeli sérülésével a falu bírójához fordul és nála tesz panaszt, nem pedig

először a Nachbarschaft választott eljárójánál, a „szomszéd atyá”-nál.

A székelységnél megvan a szomszéd háramlási joga. Ahogyan Cserei Farkas írja: a magvaszakadt embernek a jószága a legközelebb való szomszédé. Hasonló birtokjogi formulák a falujegyzőkönyvekbeli határozatokban is előfordulnak. A szászságnak a külön gyűlést tartó, gazdasági szerepkört vállaló, kihágásokat saját ítélőszékén büntető, fegyelmet, rendet tartó, a magánélet szokásrendjét alakító, hagyományfenntartó, ünnepszervező szerepkört betöltő szomszédügyi közössége azonban sokkal többet vesz át a community feladataiból, mint a székelyek tízese. A tízesek (Zehntschaften) természetesen szász városokban, falvakban is fellelhetők. A határőrkatonáság kereteiben élő Beszterce-Naszód vidéki románság szintén — miként a székelyek — a tízes szervezet felsőbbség útján ráparancsolt rendszerével teremt kicsinyke aligazgatási sejteket, továbbá mindenütt, ahol a főkormánysház rendelkezik (különösen járvány idején, s általában a faluőrzés érdekében), tízesekbe szerveződik, a community („obşteasa tească”) keretében.

A faluszervezetet, tagjait és vezérlő férfait számba vevő fejezet végén szembe kell néznünk azzal a kérdéssel, hogy a felsőbbség nyomása, a közösség zártsága, tradicionalizmusa, fegyelme nem torzította-e el a személyiséget. Az önrendelkezést rendelkezéssel, az autonóm szabályozást kényszerítő, nevelő paranccsal helyettesítő terjeszkedő államiság — gyakori jó szándéka ellenére — tartósítani akarta az alapformákat, kémlelte, nyomozta, üldözte és büntette azt, aki szembe fordult a struktúrával. A faluszervezet nem tartalmazott alapvető, társadalmat konstituáló viszonyokat; azok beleépültek ebbe a közösségbe. Az egyéniség kibontakozásának, a személyiség forradalmivá nevelődésének azonban maga sem kedvezett. A kötöttségek rájuk kérgesedtek, gátolták őket a szokásszerűségek, és erős visszafogó erőként működött a rendi keretek áttörésének nehéz volta. Ha nem is tisztelte, nem is mindig féltte, de tudta, érezte mindenki Aquinói Tamás transzcendens erővel támogatott parancsolatát: „Bűnös, aki rendjénél magasabbra tör.”

A feudális székely faluszervezet megismerése azonban arra is figyelmeztet, hogy a zártság — történeti képződmény lévén — maga szintén oldódik, a community nemcsak az elnyomás bomlasztja, hanem azok a rejtetten munkáló erők is, amelyek már szívesen öltének magukra új formák burkát. Sokan elfeledik, hogy a belső mozgás — mind a határőrség, mind a gazdálkodás miatt — itt jóval nagyobb, mint másutt. A rétegek közötti válaszfalak áttörhetőbbek, több a lecsúszás vagy felemelkedés. És rengeteg a menekült; az olyanok, akik a szűk, határkertekkel zárt társadalmi mezőt az össztársadalom tág, több szabadságot kínáló életterületével cserélik fel. Az újítók, a forradalmárok azonban — és ezt sem feledhetjük — gazdaságilag, politikailag, szellemileg helyi életcsoportjuk, a faluközösség neveltjei. A székely falu nemcsak helytállásból jól vizsgázó eljárákat nevel, hanem az öngazdálkodáshoz szokott, azt mint életető levegőt, táplálékot szüntelen kívánó, annak hiányától szenvedő embereket is.

Olyanokat, akik a faluközösség fegyelmével békétlenkedve ugyan, de az ősi szabadságnak akarnak tágabb kereteket, a hajdanvolt autonómiának mind a személyiség, mind a társadalmi alakulat esetében szabadabb érvényesülést. Olyanokat, mint a berecki nótárius legnagyobb fia, Gábor Áron.

III. A BÉKÉLTETŐK, AZ IGAZSÁGTEVŐK. A FALUSZÉKE TÖRVÉNYKEZÉSI RENDJE

1. A FALU ÍTÉLŐSZÉKE

A XVI. század derekán innenről már fejedelmi határozatok maradtak ránk, olyanok, amelyek éppen székely falvaknak engedélyezik a kisebb vitás ügyeknek a maguk bíróságán való eldöntését. Az Approbátákban a XVII. század közepén „a latrok büntetésekről” szólva kodifikálták a következő országos irányelvet: „Hogy annak okáért mind a szegénység a lopók ínsége alól bátorságot és pihenést vehessen, mind pedig a vétek megbaboláztassék, végeztetett, hogy valaki száz pénz érő marhát ellop és megtudatik, a *falu büntesse* egy forint bírsággal és a kárnak megfizetésével.” Idős Szász Karoly 1836-ban nagyenyedi tanítványainak kiadott kéziratos perjogi előadásfoglalatában a „rendkívül való” ítélőszékek sorában említi a faluszékét (*forum pagense*), amelynek tagjai a bíró és az esküdtek. Jellemzéséül szolgáló szavai így hangzanak: „egész aktivitására nézve határtalan, mindenestre csak a parasztok apróbb egyenlenségeiről ítél, egyébaránt ezek közül melyek is mennyi mértékig tartozzanak ide, a helybeli szokásoktól függ...” Majd — a forradalom hajnalhasadása idejének szemlélete szerint központi rendezést igényelve — megjegyzi: „néhány vélekedése szerint nem is lehetne a törvényes ítélő székek sorába számlálni”.

A székely falvak gyakorlatában azonban, függetlenül a jogelméleti minősítő kritériumoktól, a faluszéke igen jelentős funkciót vállalt magára a feudalizmus utolsó három évszázadában; s működött mindaddig, míg a communitás önrendelkezését el nem hantolták, míg valahol még pislákolhatott a belső öngazgatást jelző kicsinyke láng. A faluközösséget elsősorban gazdasági, társadalmi tényezők formálták ki. Ahhoz azonban, hogy a termelő élet szabadon fejlődhessen, hogy az életvitelt belső tényezők ne zavarják, a törvény és igazság uralmát kellett paraszti tapasztalattal és értelemmel biztosítani. A communitás szabályokat őrzött, alkotott, és ragaszkodott ahhoz, hogy közösségi normáinak megszögőit maga büntethesse s a rendbontók felett ítéletet mondhasson. A jogforrás tehát az írott falutörvények s az ősi szokásrend; a bírák a testületileg elfogadott rendtartás szerint mondtak ítéletet, olyat, hogy a „Vétségtelen igaz megszabadittassék, / A vétkes és bűnös megbírságotassék”. (A faluközösség gyűléséről és ítélőszékéről a falujegyzőkönyvekről szóló kötetünkben már részletesebben szólottunk. Ezért itt, ebben a fejezetben szűkebbre

méretezzük a mondandónkat, és inkább a lehetséges kiegészítésekre fordítunk nagyobb figyelmet.)

Az, ami a falutörvények falusi, paraszti világát önrendelkezővé teszi, legszebben a „teljes falu” gyűlésében virágozik ki. Az önkormányzat legfőbb szerve tehát a *falugyűlés*. Igazgatási, végrehajtói és igazságtévő fóruma pedig a hitesek gyűlése, a *falu ítélőszéke*. A falugyűlésre egybesereglenek, a hitesek tanácsába sietők vagy a faluszékére törvényt tenni megjelenők és megidézettek tudatában azonban nem mindig választják el jól őrzött határsorompók ezeket az intézményeket. Mindenik fórumon dönthetnek például a közös kaszáló szétosztásának rendjéről, és ugyancsak bármelyiken ítélezhetnek azok felett, akik a közösség fűvében, kaszálójában kárt tettek. Még leginkább a vádat emelők, pert indítók személyes ügyeit, dolgaikat, sérelmeit tárgyalják meg a faluszékén, zártabb keretben, meghatározott, a falutörvények előírásai szerinti formák tiszteletben tartásával.

Az igazságszolgáltató faluközösség valójában igen erősen tagozott. A szükségletek, a sajátos kérdéskörök teremtik meg itt az illetékességet. Így azután területi alapon a faluszéke előtt már ítélezhet például a tizedes. A közös tevékenységet folytatók választottja, a hegybíró szintén törvényt ülhet a hegyközségbeli szőlősgazdák felett. Külön intézi sokszor a pásztor és az állattartó falubeli viszályát a „gazdák törvénye”. Az „esztenabíró”-nak a neve is utal szerepkörére. A pásztorok — ahol többen vannak — maguk között rendezik el vitáikat. Az erkölcsi kérdésekben az egyházi bíróság az illetékes. Ha olyan a „causa”, a legénytársaság vezetője, a legénybíró hoz határozatot.

A csíkjénőfalvi 1772. évbéli jegyzőkönyvbe foglalt ítéletek közül három-három ízben birtok- és örökösödési problémákról döntenek, ugyanannyiszor a pásztorok és állattartók közötti viszályban tesznek igazságot, egyszer pedig vetésben, egyszer szénafűben tett kárért kell valakinek a bíró törvényén megjelennie. Csak egy példát említettünk arra, hogy mennyire központi helyet foglal el a faluszéki vitákban a föld, de nem volna nehéz más bizonyítékokat is felsorakoztatni. Ez érthető is. A paraszti életforma alapja a földfelszín, a szántó, a kaszáló; a legelő, amit élelemtermelésre fordíthat. A földközösséget nálunk felfedező és feldolgozó Tagányi Károly még úgy látta, hogy a korábbi századokban a föld semmi, az ember minden. Igaza volt. A fejedelmeit elvesztő és a bécsi császár-király botja alá jutó erdélyieknek azonban — kivételesen gazdag dombvidéki erdőségű tájaitól eltekintve — már korlátozottabb a szabad terjeszkedési lehetősége. Különbösen is, míg korábban az szabott határt a földfoglaló szabadparaszti sorsú embernek, hogy győzi-e erővel az irtást, igásállatokkal a sok szántást, most már az is korlátozta, hogy urát tudta egy-egy szántóvá tehető erdőrésznél és mind távolabbivá, mind nehezebben „leaszalhatóvá”, fejszére vehetővé vált a fás terület. Ugyanakkor mind a falu, mind a kormányzat erőteljesebb erdőóvásba is kezdett. A határőrfalvakban még az is arra készíteti a katonarendieket, hogy foggal, tíz körömmel védelmezzék birtokukat, ha a rendi státusukat meg akarják őrizni. S ehhez kell a föld, a kenyérrel ellátó, a gyapjával, a

zekével adózó, a lovat nevelő, mert például huszárrendből gyalogsorba hullani, itt a feudalizmus tartós másodvirágzása idején, valóban lesüllyedés. A gyalog még inkább fél az élet elviselését, eltűrhetőnek ítéletét biztosító tekintély vesztésétől, a szabad emberi életrendből való kieséstől, miután őt a szolgál-, a jobbágysors várja. Harc folyik a földért, a tulajdonviszonyok ősi rendje miatt is. Sokan a régi szokásjogi normák alapján testamentumot tevők végakarata ellen is lázadznak, a megkisebbités ellen pörrel védekeznek.

A székely szabadok, általában a székek lakói nem perlekedőbbek nyugat-európai vagy szomszéd országbeli társaiknál. Erdélyben más tájegységek jegyzőkönyvei is tanúsítják azt, hogy a békéltető, igazságtévő faluszékének ilyen természetű vagy elsősorban ilyenyszerű kérdéseket, vitákat, nézeteltéréseket kell megoldania. A Szászváros melletti Romosz szász és román lakóinak protocollumaiban (1805 és 1847 között) a királyföldi állapotok tükröződnek. Ezek a jegyzőkönyvek elsősorban az osztozó társak örökrészeiről szólnak, és közlik a hagyatéki leltárakat. Hasonló örökséget vitatók ügyében hozott döntésekről vezetett jegyzőkönyvet ismertet Bujor Surdu a fogarasföldi Porcești község lakóinak jusskeresését vázolván.

Az 1774. évi udvari rendelet, amely a falusi fórumok kötelességéről szól, elsősorban a székely székekre és a királyföldi román—szász, szintén „szabad conditiójú és földesúri hatalom alatt nem lévő” lakosságra vonatkozik. Hatáskörét szabályozva kimondja: a falusi fórumok „oly hatalommal állítottak fel, hogy mindennemű civilis törvények, akár személyes, akár pedig jószág- és vagyonbéliek legyenek is ...”, megtárgyalhatók a bírák, az esküdtek előtt.

Igen jellemző az, hogy az 1805. évbéli rendelkezés során a szász székek, kerületek, vidékek lakóinak falusi bíróságát megszüntették. Ezek csak szóval előadott panaszokat hallgathattak meg és törekedhettek eligazítani. Megteremtik viszont e mellett a „békéltető szék” mellett az „osztóztató szék”-et (Forum divisionale, Theil-Amt), amelyen csak egy esküdt, egy falutag és a jegyző vesz részt, s munkálkodásukra (amely igen korlátozott; egyenlenségben ítéletet sem hozhatnak) még felülről kinevezett „inspector” is vigyáz. Az 1842. évi országgyűlési javaslat már tágabb körét szabja meg a faluszékén megvitatható ügyeknek, s ezek között az örökösödési, az osztályos problémák szintén szerepelnek, bizonyos értékhatárig. Végül is a faluszéke, ahogyan Szász Károly jellemezte, működésében „határtalan” és ítélkezése a helyi szokásoktól függ.

A *communitás bíraskodási jogkörét* a központi hatalom, a szék elsősorban *az értékhatár megszabásával* igyekezett korlátozni. Már az első fejedelmi parancs és engedelem, amelyet a háromszékiek jussoltak János Zsigmondtól, két forintot meg nem haladó értékű, tárgyú perben engedte ítélni a bírót.

Marosszék statútuma (1610—1718) szintén egy forintra akarja csökkenteni, a „falu büntetései rendiről” szólván, a bírság értékét, de kivételesen a hármat is engedélyezi. Az udvarhelyszéki Szentmihály rendtartása (1663) kimondja: „Senki három forint érő dologért székre ne menjen perelni, sem jobbágy is ura eleibe, hanem itt a falu

előtt indíttassék meg minden elsőben.” Kissolymoson, Szárhegyen, Ditróban és Remetén ugyancsak három forintig terjed a bírói fórum hatásköre. A határőrtsztek hol egy, hol három forint értékhatárig terjesztik ki, vagy inkább ettől a határtól szorítják vissza a faluszéke bíraskodását. (Kivétel az 1785-ben Madéfalván kiadott, királyi rendelkezésre hivatkozó dúlói parancs, amely 12 forintot felül nem haladó „causák”-ban engedélyezi a bíraskodást.)

A mindennapok gyakorlatát illetően a székely falvak jegyzőkönyvei a perdöntő tanúk. Márpedig ezekben széles körű, ha nem is hártalan a pereskedés, függetlenül a per tárgyának értékétől. A felsőbb fórumok tilalmazásáról tudnak. Ahol valami ok miatt nehéz dönteniük, sürgősen hivatkoznak is rá. Másutt azonban még a falutörvényben megszabott büntetéspénz is sokkal nagyobb összegű, mint az az egy magyar forint, amelyet az Approbaták, majd a már letűnt korszak jogrendjét summázó Dósa Elek és társai a tárgy határértéként említenek.

A falutörvények nem részletezik, hogy *kikre is terjed ki* a falu fórumának ítélkező hatásköre. Érthető, hiszen a falutagokra gondolnak. Mindenesetre a protocollumok tanúsága szerint perel itt possessor, szabadrendű, jobbágy és zsellér, mindenki azzal, akivel „controversiája”, egyenetlensége, vitája van.

A vármegyei részeken, így például 1712-ben Alsó-Fehér megyében kimondják: „a parasztbírónak semmi jurisdictiója az egyházi nemesemberen”. (Korábban, az 1619. évi fehérvári országgyűlés is a viceispán és királybíró feladatává teszi a káromkodó nemes büntetését, de a falusi bírának eskü szerinti kötelezettségévé a róluk szóló jelentéstételt.) A zetelakiak — privilégiumaik jussán — azonban rá támadnak a nemesekre, és követelik, „hogy előttük pereljenek” s fellebezniük is csak közvetlenül a fejedelemhez lehessen. Az 1624-es országgyűlés azonban kimondja, hogy joguk van a székre apellálni.

Általában kialakult azoknak az ügyeknek a köre, amelyek a kisenest vagy akár még a birtokos nagyúr képviselőjét is a falu színe elé kényszerítik. 1772. február 1-én jegyezték be Zalán protocollumába ezeket a sorokat (falubeli nemesúrral való vitát lezáró határozatról van szó): a falugyűlés „igenis méltán lehet competens bírása ökegyelminek, mivel soha eddigelé nem volt olyan praxis és szokás, hogy külső bírakat ültessen le Zalánfalva, mivel úgy maga lenne régi jó törvényeinek megrontója”. Érdekes, hogy még Peselnek Felső-Fehér megyei falu rendtartása is kimondja: nemes is köteles faluszékén törvényt állani.

A határőrség bevezetése a peres ügyekben zűrzavart teremt, és se szeri, se száma azoknak a rendeleteknek, amelyek a provincialisták és a katonák közötti vagyoni jogi, személyi és más ellentétek megítélését szabályozzák. Gyergyószentmiklóson (1773) például, ha a jobbágyrendű a katonával három forintot felülhaladó értékrendű ügyben perre viszi a dolgot, megegyezhet vele, hogy a falu ítélőszékét fogadják el fórumuknak. Ha nem, a jobbágy a királybírónak jelentheti, és az ő pecsétjének erejével citálhatja a katonát a Continua Tábla elé. Szentkatolnán 1843. szeptember 6-án gyalogkatonát büntet határbeli

kártevésért a falu. A bírságot a 8. századnál eléri, hogy azok kirendeljék nyomozni a gelencei hűtösséget. A szentkatolnaiak azonban nem engedik be őket a faluba, és autonómiájuk védelmében önérzézetesen követelik: „a század kormánya szűnjék meg ilyen hatalmak gyakorlatával”, ne gyakoroljon gyámságot a falu felett, miután „közösségünkön legkisebb hatósága sincsen”.

A feudalizmus utolsó évtizedeiben sokasodik azok száma, akik a széki tisztséghez vagy a határőrparancsnoksághoz fordulnak kisebb-nagyobb ügyekben, orvoslást várva. A felsőbbség erejében, pártfogásában bizakodók a dúló, vicetiszt vagy kapitány kegyeit keresők talán a legveszedelmesebb ellenségei az örendelkezőeknek, hiszen önként mondanak le ősi jogaikról. Az Ilyefalván 1772-ben keltezett kapitányi parancsolat még a tradíciók tiszteletében fogant: „Minden ember a törvény szerént éljen és ne merészelje senki azt preferálni és panasználni nálam, az mi az faluban eligazíthatatik.” Zalánban pedig 1802-ben Séra Lajos uramat inti a királybíró, hogy cselédjé ellopott ökrének ügye „elsőbbben a falu törvényén láttassék meg”, és csak azután kerülhet sor esetleges fellebbezésre. A határország keretében mégis kialakul végül a fogadó-, a panasznapok szokása. Ez azt jelenti, hogy a faluszéke szerepkörét (rendszeresített formában) hagyománytalan, a nép jogszokásait, a helyi viszonyokat, de még a vitás ügybe bonyolódott embereket sem ismerő fórum veszi át. A jogfeladás révén kiterjesztett gyámkodás azonban korlátozott. Sokszor a határőrtisztek megalégszenek azzal, hogy rendelkező főhatalomként megszilárdult a tekintélyük, és azzal, hogy alázasabbá vált alárendeltjeik, ha élnek is őseikről rájuk hagyományozott jogaikkal, az ő „engedelmükkel” cselekszik azt.

A *falu egybegyűlekezését* a bíró rendeli el. Csíkszenttamáson büntetik is, ha elmulasztja. A szentiványiak és laborfalviak a „negligens” bírót azonnal megzalogolják, s ha az érdekeltek igényelik, a polgár vagy hűtös rendelkezhetik helyette. A szotyoriak a bíró mellett a hűtösöket is felruházzák a falugyűjtés jogával, sőt „az falu akaratjából” is egybehívható a falu fóruma. A faluszéki tárgyalások leggyakrabban szombati napra esnek; 1667-ben így járnak el a szenttamásiak, de az uzoniak, a kilyéniek, a szentiványiak és laborfalviak vagy a zalániak is. (A második világháború után Magyarhermányban Balló József Feszés úgy tudta, hogy hajdan „a törvénynap mindig szombaton volt”, ekkor „a bíró és az esküdtek a rend és törvények ellen vétőket maguk elé idézték és büntetéseket róttak ki”.) Egy-két helységben, Kisborosnyón, Szotyorban, hétfőn gyűjtenek falut. Ünnepeken azonban — miként az 1506-os agyagfalvi nemzeti gyűlés is kimondja — „törvényt” nem tehetnek.

A „hagyomány” (a falu törvénykezésére, a falugyűlésre való idézés, meghívás) Kissolymoson egy héttel, Csíkszenttamáson három nappal azelőtt tudomására jut a falutagnak, ha nem, akkor vasárnap a templomból kijövet teszik hírré. Az uzoniak szokása szerint: „Az falusbíró vasárnap reggeli praedicationról kijövén, az falu edgyezéséből az szombati törvényes napon kívül más napra is az templom előtt hirdesse meg, melyik napon leszen falu törvénye.” A szentiványiak

rendelése szerint a bíró „a perlekedni akaró instáns félnek requisitiójára falut gyűjteni” köteles. Mégpedig úgy, hogy „faluhívogatás és -gyűjtéskor kinek-kinek kapuján vagy ablakán [kötelesek a polgárok] békiáltani s declarálni, miért kell a falunak öszvegyülni; hogy így ki-ki magára s dolgára vigyázhasson”. A márkosfalviak (1772) a „bekiáltás” módját sem tartják elég jónak. A falu törvényében pontosan meghatározzák, hogy a „hírtévő a házba menjen bé, ott mondja meg, hogy miért gyűl öszve a falu, hogy így a maga dolgáról is ki-ki gondot viselhessen, a bíró pecsétjével citáltatván vagy certificáltatván...” Nagy gonddal intézkednek afelől is, hogyan történjen a csengetés, a harangszóval való összehívás. Csak Marosszék statútumaiban találunk olyan határozatot, amely arra inti a falut, hogy idézés, megszólítás és törvénytetel nélkül ne büntessen. És az is rendhagyó, de nem is hosszan tartó gyakorlat, hogy az oltszemieknél az „udvar”, a Mikó család parancsára nem szabad falugyűlést tartaniuk, legfeljebb egyszer egy évben, akkor is az elhalálozott hütösök pótlását tűzve napirendre.

A *gyűlés helye* rendszerint a bíró vagy esetleg a jegyző lakása, de a XVII. század végétől felbukkanó adatok már mind többször szólanak a faluházáról. Szemerján például 1692-ben esik szó róla. Az esztelniekiek 1841. december 4-én úgy határoznak, hogy a régi faluházát elárverezik s tavasz táján újat építenek „olyan móddal, hogy egy fedél alatt legyen egy gyűléstartó ház, egy lakház... végiben mészárszék is”. Természetesen a templom előtti térségen szabad ég alatt is sor kerülhet közdolgok vitására, de nem törvénytetelre.

A magyarhermányiak 1803-ban azt is szépen megfogalmazzák, miért kötelesek a falutagok a hívásra egybeseregleni: „Mínthogy a bíró nem a maga gazdaságának folytatására kívánja az falut — mikor szükséges — egybegyűjteni, hanem a közönséges falu bajainak eligazítása végett, ez okáért, midőn a bíró az polgár által falut gyűjtet, minden gazda, akit a poroncsolat honn talál, szorgalmatosan a falu gyűlésiben megjelenjék ki-ki. Aki pedig meg nem jelenik — [s] betegség vagy királyi szolgálat el nem fogja —, minden kifogás nélkül 1 garasra megbüntettetik...” A bírság néhány krajcár és 1—3 forint körül váltakozó összegű. (Érdekes módon Szemerján 1727-ben a „csengetésre” nem jelentkező lakos 12 pénzt, a „hagyományra”, falu törvénytetelére el nem menő 20 pénzt köteles fizetni.) Megértésre utal az a formula, hogy a büntetést akkor érdemli, „ha jó okkal magát nem mentheti”. Ilyen Kilyénben még az is, ha harangkongatáskor már a tanorokkapun kívül, a határban van valaki. Súlyosbító ok viszont az, ha a falutag „a falu gyülekezetit megvetni” merné s magát függetlennek tartaná, tehát renitenskedne. Ilyen esetben Szentkatolnán egy forintra nő a bírság.

Végezetül a *gyűlésrendről* kell szólanunk. A szemerjaiak 1771-ben a falu statútumában megírták: „Mínthogy minden társaságban vagy közönséges gyűlésben tisztességes a jó rendtartás, és az egymást becslés tisztességes dolog, és eszerint szükséges a jó regula, tehát ezután senki a falugyűlésiben doronggal, bottal és ehhez hasonló darab fákkal, sőt fejszével is ne menjen... Hasonlóképpen dohányozni

nem szabad, mikor törvény foly, sub poena den. 2. A bíró házánál senki részegítő italt ne igyék, míg a dolgok el nem igazodnak...” Különben aki „magát illetlenül viseli a falu gyűlésiben, vagy attáz, teremté, más[t] hazuttat, hamisgat vagy egyéb alkalmatlanságot viszen végbe, büntetődjék ad den. 2”. A nyárádmenti karácsonyfalvi szőlősgazdák 1790-ben törvényfolyás idejére megkövetelik, hogy „akkor, sőt egyébkor is, minden ember egyik a másikat érdeme szerint megbecsülje. Egymást illetlen szókkal ne illessék, ne szidják és fenyegezzék. Házban ne pipázzanak. Minden a maga rendjén üljön, és senki törvény alatt süveget fejében ne tartsa. Gyermekek és asszonyember a törvényben ne légyen, és senki is részegen törvényt ne tegyen; s az atyafi is atyafia ellen ne deliberáltathasson.” A gyűlés formális követelményeinek nagy fontosságot tulajdonítanak, hiszen azok a közösségi létforma szintjét biztosítják, tanultságot és önmegbecsülést fejeznek ki. A köpeciek meggondolt szavai szerint azért büntetnek egy forinttal, hogy „minden ember oly közönséges gyűlésben magát megbecsülje s az komunitást respectálja”.

Az indulat kitöréséről árulkodó káromló szavak elhangzása, a szitkozódás, másokkal való veszekedés, hangos szóval való vitázás, indulattal, haraggal szólás, más szavába vágás, a bíró, a hütös szidalmazása, becstelenítése, hamisgatása, a törvénytétel ideje alatti csendzavarás, beszélgetés vagy éppen asztalra verés mind-mind büntetődik.

Különösképpen azokat bírságozzák, akik italos állapotban fékte-lenkednek. A kissolymosiak törvénye az, hogy „ital közben ne ítélnenek, hanem először józanon vegyék igazításban”. Az árkosiak azt, aki „részegen menne a falu gyűlésében és ottan alkalmatlanul viselné magát”, egy forintra büntetik. A szemerjaiak pedig arra is gondolnak, hogy ha a bíró veszítené el önellenőrzését, mértéktartását, s italos lenne, kétszeres büntetést szabjanak ki rá.

A *hütösök, a bírók védelme* igen határozott. „Ha ki az bíróra, esküttekre támadna a törvényes igazvételekben — írják a kissolymosiak —, három forinton maradjon”. Ők finoman megkülönböztetik a gyűlésben történő „ellene szólást”, fenyegetést, szidást, „rájuk támadást”, amit széktörésként súlyosabban büntetnek, mint ha a napi életvitelben engedetlenséget követne el valaki a falusbíróval szemben. A legsúlyosabb vádak az ozsdolaiak fogalmazzák meg falusfelek ellen, „örökös szokása volt Ozsdolafalvának, hogy a vétkes embert a bíró megbüntethette egy forintig; de most annyira felment [!] a bíró hatalma, hogy most csak a fogadja a bíró szavát, aki akar. Senkin egy krajcár érő hatalma nincsen, s ami nagyobb, a legalábbvaló ember is szemtől szemben anyját, lelkét káromolja, hamisgatja, cáfolja — s meg is verték s vérbe keverték.” Szigorítják tehát a büntetést.

A gyűlésrendet becsmérlik néha határőrítisztek is, azzal a rejtett szándékkal nemegyszer, hogy a katonai előljárók káplárok, kommandánsok, inspektorok fegyelmi rendjébe kényszerítsék a falut. Úgy véljük, nem ok nélkül éppen, hiszen a gyűlésen fontos anyagi érdekek kerülnek szóba, közmegegyezésre sem oly könnyű jutni, és sokszor súlyos büntetést szabnak ki emberekre — csoda-e, ha az

érdekeit védő, az akaratát keresztülvinni akaró, a büntetéstől féltő vagy éppen csak hogy az indulatait — bár a maga faluházán, a maga fórumán — fékezni kevésbé akaró és tudó székely néha rosszabbul vizsgálzik közösségi fegyelemből és rászorul az önellenőrzöttséget kikényszerítő, nevelő erejű megzabolázásra.

2. A COMMUNITÁS PERRENDTARTÁSA

A faluszékén folyó törvénykezés igen-igen összetett folyamat. Bonyolulttá teszi a hagyományok sokszínűsége, a sokféle igazodás, valamint az a törekvés, hogy (a mintaként minden biztonnal felhasznált alsóbb fokú széki perfolyáshoz hasonlatosan) minden eresztékében kidolgozott, visszaélésre, törvénytelenésre lehetőséget nem kínáló és nem engedélyező rendtartást állítsanak össze.

A falu ítélőszékének tevékenysége a *perbe hívással* veszi kezdetét. Ez ugyanakkor felveti az illetékesség kérdését. Ki milyen ügyben idézhető a falu fóruma elé, ki milyen problémájából csinálhat „causá”-t, döntésre váró peresetet? A szokásos értékhatár — mint láttuk — sok, egy-három forintnál többre értékelt „controversiát” elvben számúz a communitás színe előtt. A gyakorlatban azonban ez a „tisztálás” igen nagy szemű rostával történik. A középajtaiak (1775) tömören ezt így fejezik ki: „Valaki perlekedni akar valami dologért: elsőbbben a falu előtt perlekedjék.” Van úgy, hogy a faluszéke már második lépcsőfoka az igazságtetésnek. Kézdiroszfalu törvénye (1782) határ dolgában úgy dönt, hogy a vitás kérdéseket először a határbírák, s csak azt követően tárgyalják a hűtösök. Sok esetben maga a falu, az esküdt a perbe hívó, de vádolhat „tisztességbeli személy” is, különösen ha esküt tesz igazára. A szentiványiak és laborfalviak (1719) azt is tisztázzák, hogy a bevádolt kívánságára, „mint-hogy a vádlásnak nyilvánvalónak kell lenni, a vádlót ki kell nevezni”. De ha falubeli embernek a communitással szemben van követel-nivalója, vagy csak azt sérelmezi, hogy mást hasonló vétségért nem büntetett meg, „szabad légyen a bírót — falu képiben — szembefogni”. A *citálás*, *citáció* történhet a bírópecsét ősi idéző erejének segítségével vételével, de Kissolymoson (1659) úgy döntenek, hogy szabadon bárkit „Bíró eleiben, mind törvényre, s mind bizonyságul, ne pöcséttel, hanem csak egy ember állításával híjjanak, az ki valakit akar”. Homoródszentpál rendtartása (1670) külön artikulusban szabályozza a „Bíró törvényivel való citálás” dolgát. „Végezzék azt is — olvashatjuk —, hogy ha valaki bíró törvényével citálni akar valakit, *csak maga is citálhatja*. Ha a citátus törvény előtt megfogadná, hogy őtet nem citálta, a citátor juráljon, ha már ő citálta; és jurálván, a citátus ellene egy forinton maradjon...” A perbeidézőnek még ahhoz is joga van, hogy az igazságtetés előtt elmenekülni akaró ellenfelének marháját zálogként megkösse, s abból bírságának háromnegyedét fedezze. Az egynegyed, a 25 pénz, a falué legyen.

Az sem ritka, hogy a szokásos törvénynapra egybegyülekezettek előtt jelenti be valaki keresetét: „teszi panaszát — mondják a jegy-

zökönnyekben — a nemes falu széke előtt”. A perlekedést sokszor megelőzi azonban a *megintés*, az *előintés* (*admonitio*). Erre a tárgyalás során hivatkozni is szoktak, de nevezik így, „admonialás”-nak a citációt is.

Akkor, ha már a falu széke előtt állanak a felek, a *perfölvétel* is megtörténik; a szokásos formula is megjelenvén a protocollumban: „causa levata”. A felperes, aki a vitás kérdés eldöntését kéri, az „actor”. Aki ellen döntőbírákhoz folyamodott, az az „in causam attractus”, röviden „incattus”, a nótárius tolla nyomán: „inctus” vagy „alperes”.

Jóllehet a perbeli eljárás közvetlen, szóbeli és nyilvános, a formások szigorú rendje minden kis mozzanatot szabályozó. Zalánban például 1776-ban azért akad el a perfelvétel, mert a felperes óvást tesz amiatt, „hogy nincsen actualis notarius, azért nem folyhat ezen causa. Íteltett: nem folyni.”

Az 1774—75. évbéli udvari parancsolatok a falusi ítélőszékek kérdését taglalva sok mindenről szólnak, az ügyrendre, a perfolyásra azonban kevés szavuk van. Előírják azt, hogy a per vitelére az alperes községének a bírója illetékes, ha nem falusfelek. S ami fontosabb, arra intenek, hogy „a törvények csak éppen a panaszlóknak pusztá propositiójukra és az elvádolt embernek feleletekre és mind a két félnek documentumaikra és előállítandó bizonyásaiknak mondasokra tételnek”. További rendelkezések szerint semminemű írott bizonytságot elfogadni nem szabad, hanem a szemben álló felek valomásaira kell támaszkodni. A határország tisztikara szintén igyekszik meggyőzni a falu fórumát arról, hogy elégséges a perlekedők szembesítése. Eredménye azonban nem sok van az ilyenszerű újításnak. A régi, a hagyományos bírósági *bizonyítási módok* (*attestatum, relatoria*), írásban előterjesztett bizonyító levelek, mégpedig sok esetben igen régiek, évszázadot meghaladó ősiségűek ugyanis továbbra is szerepelnek a falu törvénykezési rendjében.

A széki peres iratok több száz *tanúvallomást* megőrkítő lapjai, a hajdanvolt igazságot nagyon tisztelő és — mondjuk ki e föltételezésünket is — ráérős nyugalommal dolgozó, az ítélethez szilárd, szélesen alapozott tanúságbázist teremtő jogtudó értelmiségről tudósítanak bennünket. Ők mintául szolgálhattak a falusbíráknak, hütösöknek is, miután a communitys ítélőszékén sokszor hallgatnak ki nem kevesebb mint 10—20—24 tanút. Magyarhermányban a XVIII. század végén még arra is van példa, hogy a tanúságtételt írásban nyújtják be. Sőt valamelyik peres fél fogott közbírák, regiusok előtt tételhet vallomást, és ezt a „testimoniumot”, relatoriát adja át a bírának. A tanú azonban nem kizárólagosan ez egyik felé. Ebben a nagyon fejlett jogérezékű faluban 1794-ben elkárosodott marha ügyét napirendre tűzve, a communitys küld ki embereket, hogy megvizsgálják a körülményeket, a helyet, az állat elhullásának okát és így tovább. A tanúságtevőt tehát nem az actor vagy az inctus hozza, hanem megbízottjai útján maga a falusi törvényszék kísérli meg felderíteni a valóságot. A rendiségben azonban az igazságtevést is befolyásolják a társadalmi előjogok. Érdekes, hogy 1804. február 17-én Szárhegyen kis ügyben, három sing pántlika elkárosodása dolgában ítéleznek,

amikor elhangzik „a hármas törvények”-re, a *Tripartitumra* alapozott vélekedés: „a nemesember ellen a parasztnak bizonyosága nem használ”. A döntést azonban ezzel az érveléssel sem sikerül módosítani. Akkor, amikor nem perdöntő, hézagos a bizonyítás, sor kerül az *eskütételre*, ha már eleve nem „hitelték” meg a feleket és a tanúságtevőket.

A *bizonyítás eljárásrendje* olyan sokszínű, hogy ha sorra vennénk a különböző életterületeket, még sok-sok formai elemet, jogszokásbeli változatosságot hozhatnánk felszínre. Olyannyira kimunkált a faluszéke perrendtartása, hogy itt-ott már *ügyvédek* veszik át a vád vagy a védelem szerepkörét. Ők már alakiságokban, törvény, rendelet és szokás szövevényében is tudnak — feltehetőleg szintén széki bíróságbeli tanultságuk révén és iskolázottságuk folyamányaként — részt találni, kedvezőbb helyzetet teremtő érveket fölhajtani. A határőrség, de a szék is fél a pörbonyolító ügyvivők, prokurátorok, prókátorok hadától. Szentmihály falutörvénye (1663) azonban még elfogadja, sőt természetesnek veszi szereplésüket a falu fórumán: „Hogyha valamely szegény nyomorult embernek perleni kelletnék az falu előtt, ... oly emberrel, ki ellen procatort nem kaphatna, az falu tartozék de necessario procatort melléje adni, vagy pedig annak mellett(e) is ne legyen szabad procatornak szólani.” Magyarhermányban 1770-ben sepsibaconi prókátor védi a pásztort. Csíktaplocán 1773-ban jobbágyember csíkszentléleki Veres Mihály nevű fogadott ügyvédje útján védekezik vádaskodás ellen. Ugyanitt 1786-ban azonban már nem fogadják el az egyik perlekedő bizonyáglevelét, mert azt a falu nótáriusa regiusként állította össze. A XIX. század első felében amúgy se túl sűrű megjelenésük a faluszékén még inkább megritkul. Néha azonban szükséges szereplője a pörnek az érdekvédelemre képtelenek szószólója, meghatalmazottja (a plenipotentiárius). Az „erőtlensége és tehetetlensége” miatt törvénybe elmenni nem tudó Fodor Istvánt Csíkjenőfalván természetes módon írásban meghatalmazott falusfele képviseli. (Mind gyakrabban fogad azonban fel maga a *communitás* jogászi szaktudású férfiakat, *ügyvivőket*, „expressusokat”, kiküldött, kirendelt megbízottakat a falvak, a falu és a szomszéd birtokosok közötti perek miatt.)

A faluszéki perrendtartást a szokások sokszínű szálai szőtték át, és a főkormányzékhez, határőrséghez, székhez való kényszerű igazodás szintén sok új formával gazdagította a „perbeli gyakorlás”-t, a „törvényszéki ügyfolyások” rendjét. Jóllehet a bírák nem szakképesített, jogászi tanultságú férfiak, jó ismerői a falu törvényeinek, hagyományainak és így a helyi törvénykezési szokásoknak is. Megfigyelhető, hogy a döntést nem sietik el. Ítélethozatalra első alkalommal nem mindig kerül sor, mert gyakran maguk kérnek perhalasztást, újabb bizonyítékokat. Csíktaplocán 1784-ben úgy határoznak a bírák: „minthogy a pársok magok documentomokat csak szóval s nem literale documentumokból egymás ellen assertálják, nem jó világosságra keresetek, azért exmittáltatnak mind a két rész, ad futurum bővebben producáljanak. Ítéltett.”

Az *exmissió*, a *perkibocsátás*, a haladékkiszolgáltatás történhet a peres felek kérésére is. Az alperes a jobb felkészülés érdekében *idő*

haladékat (*dilatatio*) is igényelhet. A kissolymosiak (1659) úgy szabályozzák ezt a kérdést, hogy az „első törvénybe álláson”, ha szükséges a bizonyítás miatt: „üdő is adassék. De ha mindenik fél készen lehet bizonyosságával s elő [is] kaphatja: törvények legyen, haladék nélkül, azon széken.” Az a fél, aki nem jelenhet meg a bírák előtt (anélkül, hogy birságfizetésre köteleznék), megtilthatja az ítélethozatalt. Ezt követően már nem tilalmazhat: hiszen „az tiltással vetette el peressét az igazvételtől”. Azt, aki „együgyűségében”, igazsága védelmezésében gyengeséget mutat, a bírák megsegíthetik, újabb „törvényt” várhat, de csak egy ízben, azt követően „végső törvénye legyen”.

Perorvoslat (*remedium*) címén engednek a homoródszentpáliak (1670) újabb tárgyalásfelvételt, mégpedig három formában: „üdövétséggel, újabb felelettel és prókátorhivatallal. Ezenkívül — mondják — több *remedium* nem engedtetik.” A per várható kimenetelével elégedetlen fél nagyon sok esetben „*novizál*”, „*novummal él*”, „*simplex novumot*”, tehát *perújítást* kér. „Ha gravé törvénye adjudicáltatik — valakinek, mondják a magyarhermányiak —, szabadságában vagyon *novummal* élni.” Ugyanott 1766-ban protokolálják, hogy „Pető János junior *novizál*. Az *novum* megengedtetik.” Majd az ítélet így hangzik: „Pető János az *novum* virtussa mellett semmit nem *producál*, azért az *novum* mód nélkül [valónak] ítéltetett” — és a protestáló *novizáns* ellen döntenek a perben. Végül még azt is elárulja a hermányiak jegyzőkönyve, hogy ők mind a fel-, mind az alperesnek nyolc-nyolc napban szabják meg a *novumra* engedélyezett időt; visszaverve azt a kísérletet, hogy Udvarhelyszék statútumára hivatkozva hatvannapos halasztást csikarjanak ki *perújítás* címén. Zalánban, de másutt is természetes módon halasztják el a pert, ha betegség miatt nem állhat igazáért sorompóba valaki. (Rendkívüli esetben, így például 1796-ban, amikor a háború miatt a székely katonaság nagyobb része táborba vonult, minden törvénykezést megtiltottak.) A csehérfalviak rendtartása (1649) arra is rávilágít, hogy a pereskedés idejének elnyújtását a falu is korlátozni akarta. Itt kimondották, hogy ugyan minden perben „adassék idő”, tehát sor kerülhet halasztásra, kivéve a nyilvánvaló adósság dolgát, valamint a hatalmaskodást.

Jóllehet a faluközösség minden részletében finoman kidolgozott eljárásrendet, perrendtartást akar és aszerint is ítélkezik, a bírák sok nyilvánvaló esetben, élve a vitázók jólismertségéből fakadó előnyeikkel is, megfontoltan, de rövid úton döntenek. Természetesen első-sorban jogérzékükre hagyatkozva, de ismerve sok-sok korábbi jegyzőkönyvbe írott határozatot, precedenseket, tudva országos törvényekről, a széki statútumokról s főleg mindarról, ami a falu írott és íratlan szokásjogi szabályaiban kodifikálódott. Az ítéletek indoklásában állandóan előforduló utalások ezek: „az eddig *usuált* törvény szerint”, „minden székely *constitúciók* és régi *usus* szerint”, „a *constitúciónk* szerint”, „a falu végzése szerint”, „minthogy pedig régi eleinkről reánk maradt szokás és törvény az” és így tovább.

Arról már szólottunk, hogy a felsőbb hatóságok rendeletáradata idején nehezen elháríthatóvá válik a központi hatalom beavatkozása, hagyományokat újrafogalmazó, de mellőző vagy megdőntő aktivitása.

Természetesen ennek is nyoma van a határozatokban, ítéletekben. A szokás és a rendelet párviadalát tükröző periratok mellett azonban nagyon sok az olyan rendtartás és jegyzőkönyvbe vett határozat, ítélet, amely követi a XVI—XVII. századi falutörvényekben megfogalmazott normák iránymutatását.

Az *ítéletet* a faluközösség nevében mondják ki: „közönségesen egyetértőleg”, „megegyezett akaratból” és így tovább; vagy csak egyszerűen azt írják a jegyzőkönyvbe: ítélet, deliberátum. Az is előfordul azonban, hogy a felek megegyeznek, megbékélnek egymással, mint ahogyan az árkosi protocollum 1785. március 19-i bejegyzése is tanúsítja: azonközben, míg végső ítélet mondatnék ki, „megbékélnek a pársok, megkövetvén a fórum előtt egyik a másikat. Mely szerént minden controversia kiszálla közüllük.” Választották tehát, mint annyiszor a bírák meggyőző szavaira hallgatva, „a mindennél jobb békességet”.

A faluszékén békéltetnek, perlekedésben, vitában, egyenetlenségben ítéletet hoznak, de büntetnek is gyakran, hiszen sok olyan esetet tárgyal a fórum, mint amilyen például az erdei vagy mezei kártétel vagy a communitás ellen elkövetett vétség. A *büntetés* gyakran meghaladja a három forintot, de ha nem is lépi túl a megszabott határt, még társul hozzá a vesztes fél, az elítélt, a megbírságolt terhére felszámított perköltség, az idővesztésért járó pénztérítés. Az árkosi faluszékén 1790. december 11-én kéri a vádló felek „költségeket, fáradságokat, dologmúltságokat”. Szárhegyen 1806. március 10-én költés és fáradság címén két Rfrt. 6 krajcárt köteles fizetni a bepanaszolt. A falutörvényekben gyakran közlik azt, hogy bizonyos törvénykezési eljárásnak, perbeli bírói cselekedetnek mennyi az „onussa”, terhe, díja. Alsócsernátonban a per letétele 12 dénár, Kissoyimoson a prókátorvallás, bejelentés 2 pénz, a perletétel 12 pénz, Szentmihályon ugyanazért hasonló díjat kell fizetni, a novumkérés szintén 12 pénz, de ugyanannyi az Bodoson több mint száz év múltán, 1774-ben is; itt különben a végrehajtásra való menéskor fizetendő tilalom is 12 dénár, a „repulsió”, az ellenzés 18 dénár és így tovább. Aki hiába fásasztja kárlátni vagy más ok miatt a bírakat, aki helytelenül vádol, a másik fél „tisztaságáért” fizet. A marosszéki Madaras, Szentlászló, Bálintfalva lakója 1617-ben, ha falukerítést ellenőrizni hívja „a kert törvény látó bírát” és állítása hamisnak bizonyul, „három veder boron marad”.

Az elítélt, megbírságolt falutagban senki sem élesztheti büntetlenül a döntés megváltoztathatóságában való bizakodást. A „törvényt” rontja meg az, aki annak kimondása után a „bűnös” érdekében szót emel, „instálni” merészel. Nagybaconban (1748) és Karatnán (1756) egy forint a büntetése. Lécfalván (1807) „akik az ilyen kártékony embereknek pártjokat kívánják fogni”, azok szószólóivá válnak, szintén bírságot fizetnek.

A büntetés rendszerint pénzbeli. Nagy ritkán mond olyan ítéletet a falu tanácsa, hogy abban „botozás”, „megcsapatás” vagy a megszégyenítés valamilyen más formája szerepelne. (Az erkölcsi vétségek kérdését külön kell majd szóvá tennünk. A kaloda, szegyenkö, eklézsiakövetés és így tovább ott viszont szóba kerül majd.) A gyer-

mek, a kiskorú, a nem teljes korú — ahogyan említik — csak ritkább esetben szorítható pénzfizetésre, természetesen ha nem szülei tudtával vétett a falu statútuma ellen. Így Szemerján (1771), ha lopásra vetemedik, vesszővel verik meg. Márkosfalván (1772), aki mákot, borsót stb. lop, 30 dénárral büntetik. Másodszor azonban már vesszőzik. Középajtán (1775) azt „a kisebb korú”-t, aki kerti veteményt tulajdonít el, apja, anyja vagy gazdája köteles a falu eleibe vinni és annak rendje szerint vesszővel megbüntetni, ellenkező esetben őket terheli az egyforintos bírság. A széki joghatóság a jobbágy-, zsellérembert felnőtt-, érettkorban is gyakran ítéli megbotoztatásra, s udvarhelyszéki adatok bizonyítják, hogy a falut is kötelezik ilyen-szerű „poenák” kiszolgáltatására. Arról pedig már írtunk, hogy a katonarendi székelynek parancsnokai részéről nemcsak a botozás, hanem a vesszőfutás kegyetlen, véres és gyakran a kivégzéssel egyet jelentő „bírsága” is kijárt. „Áristomba” a faluházánál elzárva is tarthattak ideig-óráig büntetett embert, mint a magyaróriak is; s megköltözött fogolyként is kerülhetett bíró elé a vádlott. Étfalván 1834-ben a provincialisták számára akartak készíteni — a többség szavazata alapján — „két rabvasat”.

Az „*executio*”, a *végrehajtás*, a büntetés „felhajtása” a bíró hatáskörébe tartozó feladat volt. Gyergyóújfaluban 1581-ben kimondották: „az executiónak eleiben ne állhasson” senki. Aki erre vetemedne, az „12 forintokon maradjon”. A csehérfalviak 1649. és 1666. évi rendtartásából megtudhatjuk, hogy a büntetést a bíró egy esküdttel szedheti fel, de végrehajtónak is kirendelhet valakit. Csíkszenttamás 1667-ben írott statútuma szerint „executióra” két esküdt embert kell választani, s rendelni kell melléjük még két, feltehetőleg tekintélyes embert. Ha a falubeli ember mégis „átkozódnék”, azt mondaná, hogy „arra szonnyúhoztak”, tehát italozásra való rákiváncózással vádolná az esküdteket, egy, ha „támadást [is] tenne”, három forintja bánja. A szárhegyiek 1810-ben elhatározzák, hogy ha az elítélt „harmadnap alatt eleget nem tészen, executió küldetik reá, s akkor az elégtétel mellett az engedetlensége büntetése is fel fog vétetni”. Arról is szólanunk kell, hogy a viceszolgabíró kötelességének mondják ki 1784-ben a „Falusi Törvényes Székek” ítélezéseinek egzekúcióba vételét. 1834-ben lényegében megismétlik ezt a rendszabást, hozzátéve, hogy a dúlók semmi olyan határozat végrehajtásához ne adjanak segítőkezet, amelyek a „határori intézményt törvényeiben vagy materiális mivoltában megsértenék”.

Elkövethet valaki olyan cselekedetet is, ami miatt *megzalogolják*; ha kártételben találják például erdőn vagy mezőn, elveszik fejszékét, behajjták marháját. Ugyanígy sor kerül zálogvételre a bírság, a büntetés kiszabása után, amit azonban megkülönböztetnek az egzekúciótól, hiszen ezzel még csak a fizetést akarják előre biztosítani. Háromszéken 1632-ben az a szokás, hogy ha valakit „az falusbíró ... falu előtt vagy falu képiben törvény szerint megnyerne”, mindjárt záloglót kell küldenie reá, és valami értékes holmiját el kell hozatnia. A vesztes fél azonban „konok”, „makacs”, „morózus”, „ellenálló” is lehet, és már csak ezért is részletesen szabályozzák a záloglás módját. Néhol az is kitűnik a falu törvényéből, hogy a kártevő, a pert vesztő

fél megbántását akarják elkerülni, jogait kívánják számára is pontosan meghatározottá tenni. A gyergyóújfalusiak törvénye szerint: „Valakinek az falu közül házához küldenek bírságért, a falu adta emberrel együtt egy vagy kettő a bírák közül legyen, kérje a törvények annyi érő marháját, az mennyit az bírság térszen, ha törvénynek nem adgya, az bírák eleiben híjják azt az embert, engedetlenségen marad az falu végezése szerént, mint lófő 8, darabont és szabad székkel, jobbágy 3 girán marad érette.” Csíkszentmihályon (1639) azonban a zálogot nem adó büntetése már 6 frt. Homoródszentpálon (1670) megkülönböztetik a „támadás” különböző fokozatait: a vádlott vétet „embertelenkedéssel”, „gyalázatos és bestelen” szóval, azzal, hogy „fegyvert vagy pálcát fogna”, ha azzal „hozzáütne” a zálogló bíróhoz, esküdthöz, ha „kivonná kezekből a zálogot” és így tovább. Gondosan meghatározzák azt is, hogy mi történjék akkor, ha a gazda, vagy se ő, se háza népe nincs otthon; mi történjék az elvett záloggal, ki őrizze, meddig, hol, és kiadható-e az kezesállítás esetében. Külön gondot okoz a jobbágyos nemesember a szacsvaiaknak az 1717-es statútumalkotás idején. Róla oly módon határoznak végül, hogy nem zálogoltatható meg, „hanem az jobbágyát, azt felszólítván az falu előtt; földesura is jelen lévén, igazittassék úgy a nemesember dolga a falu előtt”. Szentivány és Laborfalva (1719) úgy dönt, hogy „a dominus terrestris” helyett kijelölt jobbágya adjon zálogot. A márkosfalviak azonban 1772-ben fölébe helyezik a nemesi kiváltságnak a falutagságot (miként a városiak igyekeznek a nemesi immunitással szemben a polgári kötelezettségeket érvényre juttatni). „Noha a jobbágyos nemesember, juxta leges patrias, nem az maga, hanem az jobbágya által zálogoltathatnék meg, de mindazonáltal, juxta sacrum textum, amely lélek vétkezett, az haljon meg; itt is, amely test vagy ember vétkezett, az fizessen.” Következésképpen „az nemesember is megzálogoltathatik az maga házától...” A zsellér, a faluszeribe nem tartozó ember viszont nem zálogoltatható meg. Ők rögtön büntetésre szoríthatók, vagy helyettük az uruk, gazdájuk rendezi a vitát a communityssal. A zálogot ki is köteles váltani a megbüntetett személy. A falutörvény ennek is rendezi a módját (mikor, hogyan kell átvennie, hogyan kell izennie, ha utána nem mehetne stb.). Még arra is van gondjuk a márkosfalviaknak, hogy meghányják-vessék, zálogügyben kivel izentessen a bíró, hiszen ő a falu képében perel, nem éppen helyes tehát, ha falubeli ember hívja törvénybe az ellenfelet. Költségüket, fáradságukat nem akarván szaporítani, végül rendtartásukban határozzák meg: ezt mégis megtehetik.

A bírságpenzek sorsa minden falutörvényalkotó közösséget erősen foglalkoztat. 1581-ben a gyergyóújfalusiak már úgy döntenek, hogy fele-fele arányban oszolja meg az a falu és a bírák között. Negyed-félmegye havasbirtokának bírságát „a havas bírái vötték meg”. Kis-solymoson 1659-ben említik azt a formát, amely azután a legáltalánosabb 1848-ig elmenően, nevezetesen, hogy a falué legyen a bírság kétharmada. Igaz, a XVII. század második felében még dívik az a szokás, hogy a bírságot két vagy három részre osztják, és fele vagy csak egyharmada kerül a falu „cassájába”. Mi történik a falu számadásában bevételként fel nem jegyzett összegekkel? Ezeket vagy a

hütösök, bírák jussolták, vagy a pörös fél, a károsult, az erdei, határbeli vétkeseket felfedő pásztor érdemelte ki fizetség gyanánt. Jenőfalván meg is írják, egyharmada a bírságnak azé, aki utánajárt. A rendhagyó esetek sorába tartozik a csíkszentmihályi, ahol úgy döntenek: a Szent György-nap után szénafüben talált tehénbarmok közül egyet, a juhok közül hármat „megüthetnek”. (Ebből egyik a hajtóé, kettő a falué. Azt, hogy elárusítják-e vagy elfogyasztják, nem sikerült megállapítanunk.) Főleg az erdővidéki falutörvényekben fordul elő, de másutt is fel-felbukkan az a forma, hogy a részesedés arányát a büntetéspénz összegétől teszik függővé. Nagybacon (1748) úgy rendelkezik, hogy a bírák, hitesek „fáradságok jutalmáért egy forintból, ha el akarják költeni, elvehetnek két sustákat”. (Vagyis 24 dénárt, tehát rajnai forint esetében mintegy harmadát a bírságnak.) A papolciak szintén külön szabják meg a három- és kétforintos bírságok sorsát (amelyeknek két része a falué) és az egyforintos „poenákat”, amelyeket a falusbíró és a záloglók jussolhatnak. Bizonyos esetekben a mező- és határkapuk, határkertek szabályzata ellen vétők büntetése ugyancsak egészében a tizedeseké és határpásztoroké. Szemerján (1771) a két sustáig terjedő bírságpénz szintén a bíróé és a hütösöké. (A gyalui vártartomány helységeiben — Jakó Zsigmond urbáriumközléséből tudhatjuk — az egy forinton felül lévő bírság „nem a falusbíráké, hanem vagy a vármegye tisztjeié, vagy az udvaré”.)

A falusi perrendtartás legvidámabb mozzanata a törvénytevők számára kétségkívül a „causá”-t lezáró áldomásozás volt. A fáradozásuk díját ugyanis rendszerint a közös mulatozásra költötték. A szentiványiak és laborfalviak rendtartásában az áll: „Minthogy a bírságnak két részét falu közönséges szükségére megtartván, harmadrészét *libere elkölthetik* a büntető bírák és esküdtek. Azért a régi szokás abban is megmaradván, mindenféle korcsomán tartozzanak falu büntetésekor készpénzért vagy zálogra adni afféle italt, amiféle korcsmáltatik...” A berekeresztúriak pedig 1662-ben egyházmegyei gyűlésen tettek ilyen törvényt: „Végeztük ezen egyezésnek megmaradásáért, hogy megye gyűlésében minekelőtte *bírságnak italához* kezdene a megye, minden dolgokat isten s az igazság szerint igazítson, hogy részesegen ne láttassék törvényt tenni.” A józan ítéletmondást viszont már követhette az áldomás, hiszen a megbírságolt ember „asztalterítésen maradt”. Nos, ha az eklézsia erkölcsi rendjét vigyázó eleink ilyen szabályokat fogalmaztak, csodálható-e, hogy a karácsonyfalvi bortermelők jogérzéke sem bizonyult kiszikkadtnak, és bőven foglalkoztak a büntetéspénz sorsával. Mindenekelőtt a három forinton felüli összegeket utalták a szőlőbíró pénztárába. A kisebb italbéli bírságok már elfogyaszthatónak minősültek; de ebben azt a rendet szabták, hogy „minden háztól csak egy bírságot ivó személy” lehet jelen. A bort vagy egyéb italt pedig nem szabad az ajtón kivinni. (Kivéve azokat a gazdákat, akik eleve hazavinni akarták a maguk részét.) Feltehetőleg keserű tapasztalatból leszűrt bölcsesség mondatja velük azt, hogy a bírság fogyasztására kijelölt házba botot, dorongot vagy akárminémű más fegyvert vinni tilos. A csíkjenőfalviak hasonló, közpénzből rendezett áldomás krónikásaiként büszkén jegyzik meg 1822-

március 14-én: „... egy ilyen gyűlés lévén, ahol egész falubeli lakosok megjelentenek, sok zenebona, felforgatás közben, az áldomás megívása közben... hazamenvén minden harag nélkül, aki ha vétett vala elsőbben egymásnak, azok is elmenetele idején egyik a másikat megkövetvén”.

Természetesen a „más kontójára”, a köz számlájára történő mulatozással a visszaélésnek is káros hagyománya teremődhet. A bírságra „szomjúhozó” esküdtek, a falu rovására italozó falusbírák már nem dicsérhetők a „posteritásnak” oly kedvesen, mint ahogyan a szép ünnepteremtést ajánlják a „jövendőbeli emlékezetnek” a jenőfalviak. (Nehéz eldönteni, a mintavétel honnan is történik. A céhbeli kézművesek kézdivásárhelyi és más helységekben áldomása, társposhara, vendég-, derék-asztala „városi” példamutatást gyanítatnak. A felsőbb rendbéliek széki közigazgatásának gyakorlata azonban a „nemesi rendet” ugyancsak modellként kínálhatja. Hiszen például Gabriel Franz Gösseli 1703-ban adóösszeíró kincstári kiküldöttként éppen Gyergyóújfaluban veti papírra, hogy Mikes és Apor uraimék hogyan gondoskodtak Kárpátokon túli borról, miként adtak „a királybírók egyetlen ebédre 20—24 ételt”, és vacsora után összegyűjtve 6—12 nemesembert, milyen módon „dözsöltek” éjfélig, mondván: ez ilyen alkalmakkor országos szokás.)

A *büntetésként kirótt összeg* különösen a XVI. és XVII. században *súlyos tehernek* számított. A falutörvényekben szokásos háromforintos bírságot az 1614-es lustra előtt és idején sok székely megfizetni nem tudta volna. Báthori Kristóf 1586-ban a királybírók büntetése alól szeretné kivenni a székely székek lakóit, az „ennek előtte való súlyos büntetéstől megoltalmazni” kívánja őket. A „fejekötött”, magukat jobbágságra adó székelyek jelentős hányada büntetését nem tudta kifizetni, s eladósodottként jutott el szabadságának elvesztéséhez. Azon is elgondolkozhatunk, hogy egy ökör átlagos ára 1590—1597 között Gagy, Farkaslaka és Telekfalva községekben 4—8 forint között váltakozott. Szemerján pedig 1673-ban 8 forintot ért, miközben a háromforintos bírság gyakran nem is volt a legmagasabb a falutörvényekben. Egnéhány törvényszegés miatt „egy fél igát” veszteni — ez mint fenyegetés feltehetőleg meggondolkodtatta a törvényszegésre hajlamos falutagokat is. A jog kikényszeríthetőségét jól szolgálta tehát a különben a további években csökkenő terhet jelentő szankció, a bírság is.

A *közösséggel szembeforduló*, a véle egygyéforrottan élők testületét eláruló *ember* a székely hajdankorban a legkeményebb ítéletre számíthatott. A hagyományos büntetési formát Oláh Miklós, Verancsics Antal is leírták: a közjó ellen cselekedő, a közösség határozatának nem engedelmeskedő, annak hívó szavát meg nem hallgató székelynek házáat lerombolták, maguk közül kivetették. Ennek a hagyománynak a bocsánatot nem ismerő határozottságát a gyergyóújfalusi falutörvény még őrzi. A hatalmaskodóra mondja ki az ősi ítéletet: „az egész falu ugyan rámenjen”, s annak, aki a közföldről foglal: „a falunak vesszen minden marhája, az örökség is”. Zalán pedig még 1780-ban is jószágá, vagyona elfoglalásával bünteti azt, aki a falu veszedelmére sokasítja a bebíró birtokosokat.

A népítélet szerű büntetési mód még fel-felbukkan. Siklódon például 1846-ban, amikor az onnan való, a kormánynak kémkedő, jelentgető s falujában is a lakosság adóterhet növelve, az összeírást Metternichkel fenyegetőzve, kegyetlen szigorral végrehajtó Bakó Józsefet a nép a faluházán egyszerűen „agyonnyomta”. A szobába az emberek kezdtek betódulni, mind többen-többen — írja Pálffy János —, nyomva az elsőket előbbre, s ezek Bakót egész a falig, míg a tömeg testsúlya agyonnyomta, anélkül, hogy valaki csak egy ujjal is bántotta vagy hogy ezen feldühödött sokaság az egész eljárás alatt egyetlenegy szót volna”. A cselekedetet egy nyolcvan éves öregember vállalta magára. (A moldvai Szabófalván tovább élt a népítélet szokása, huszonöt embernek adva meg a jogot a közösségbéli gonosztevő emberek megöléséhez.) Háborús időkben a várban szorulás idejére Bölön 1690. évbéli törvénye kimondja, hogy az, aki veszedelmet hoz rájuk, a nép törvénye szerint „haljon meg érette”.

A léteért küzdő, a konok helytállással magát fenntartani, megőrizni akaró közösségnek végső esetben, igen nagy próbatételek idején vagy egyes emberek komunitást veszélyeztető elvetemültsége okán kellett a büntetésnek ilyen eszközeihez folyamodnia. Ezek és a felsorakoztatott perrendtartási hagyományos szankciók mellett a mindennapok rendjén állandóan és kegyetlen erővel működött a *közvélemény ítélete*, a népi büntetőszokások seregnyi formája a megszólástól a faluban való meghordozásig, meghurcolásig vagy a kiközösítésnek elbírhatatlan botozásnál fájdalmasabb, pénzbírságnál súlyosabb terhet jelentő alkalmazásáig.

A falu hivatalos fórumán kimondott és írásba foglalt ítélet ellen az elmarasztaltnak *fellebbeznie* lehetett. Ez személyi jogait erősítette. Élve az apellációval azonban nemegyszer a felsőbb hatóságok malmára hajtotta a vizet, és saját komunitásának önkormányzati státusát gyengítette, azt a közösséget támadta, amely az ő kollektív, korporatív jogait védelmezte. Az egyén és közössége között e téren támadható konfliktust a kormányzat növekvő gyámkodási szenvedélye csak elmélyítette. A faluközösség viszont a rendtartás artikulaisaiból épített védelmi övezetet s küzdött az autonómiájában mindenkit oltalmazó, önálló bíraskodásért. Mindenekelőtt azzal, hogy írásba foglalta: döntése ellen nincs apelláta, fellebbezni nem lehet, vagy hogy az ítélete ellen protestáló ember széki vagy katonai fellebbviteli hatóság elé nem járulhat.

A felsőbbség beavatkozásának kizárása miatt vették szokásba azt, hogy a szűkebb körben, a hütösök tanácsában született döntést a falu egyeteme, a falugyűlés elé vihessék a fellebbezők. Másutt, miként Márkosfalván is, maguk teremtettek apellációs fórumot; fogott közbírákat, hét „immunis és vitélző renhez tartozó” embert választottak, és esküt tétetve vélük, rájuk hagyományozták az ítélet ellenőrzését. Zalánban minden harmadik törvénynapot tesznek szabaddá apellációk megtárgyalására. A negyedfélmegyeiek se székre, se táblára nem engedik a továbbvitelt. A zágoniak 1680-ban még súlyos büntetést is kivetnek a továbbpereskedőre: „Ezeket az bírságokat penig az ide alább megírt személyek az provisorral együtt eligazítván, senki ne apellálhasson sem együtt, sem másutt; ha valaki apellálna, flor. 12 marad-

jon, az büntetést ugyan megvehessék rajta.” A karácsonyfalviak 1790-ben döntenek úgy, hogy „a szőlősgazdák elől se székre, sem akármely tisztnek is ítélletéltelbe ne apellálhassa sem szőlősgazda, sem pásztor...” Aki ez ellen cselekednék, itt ugyancsak 12 forinttal válik szegényebbé.

A csehérfalviak, kissolymosiak, alsócsernátoniak a számukra bírósági felső határként megszabott összeget mint egyben apellációt is tiltó határsorompót tüntetik fel. Mások, így a homoródszentmártoniak megnevezik azokat a jogeseteket, amelyekben nem szabad fellebbezni. Zalánban, Árkoson, Magyarhermányban, Csíktaplocán, Csíkjenőfalván és még sok más helységben is szokás az, hogy a gazdák és a pásztorok közötti pert nem engedik felsőbb fórum elé jutni. A falujegyzőkönyvekben igen gyakori tehát a community határozata: „Deliberatum non transmittitur”, „Határozat: nem bocsáttatik fel”.

Hasonlóképpen örendelkezést védő és távoli hagyományokra visszavezethető az a szokás, hogy a falu fórumán kimondott ítéletet az elégedetlenek a szomszédos community bírái elé viszik. Gyergyóújfalu törvényhozó népe már a XVI. század végén úgy dönt, hogy ha „valamely embernek ítéltett törvénye a bírák előtt nem tetszik, apellálhasson más falubeli bírák eleiben újjabb való ítélesnek okáért, hogyha jobban ítélnének. Ámen.” A márkosfalviak, majd kétszáz év múltán, hasonlóképpen intézkednek (éppen csak Mátisfalvát zárják ki valami ok miatt a fellebbviteli fórumok sorából). Marosszéki falvak 1617-beli végzése a határkertbeli vétségek dolgában még jellemzőbb formát vet fel. Itt a bálintfalvi határozatot Madarasra lehet apellálni, innen Szentlászlóra, majd ismét visszajut Bálintfalvára a per (egyébként mindenütt újjabb és újjabb három-három veder bor az apellálás díja). Továbbvinni azonban nem lehet: „...vagy tetszik, vagy nem — sohva nem apellálhatja” — mondják.

Székely viszonylatban érdekes szokást rögzített Alsócsernáton 1666-beli rendtartása. Eszerint sem nemes, szabados vagy jobbágyrendből való „senki ne apellálhasson, a falu régi szokása szerint, csak a nemes uraimék eleibe, ott végképpen eligazíttassék...” Szentivány és Laborfalva lakói 1719-ben ugyancsak közösségükben nemeseket, összesen hét személyt jelölnek ki, akik kötelesek esküt tenni és díjukat, „homágiumokat” letenni. Falubeli fellebbviteli fórum ez, miként a márkosfalviak szabadokból és nemesekből álló bírósága. Semmiképpen sem úriszék, amely mint a földesurak joghatósága gyakorolna ellenőrzést a community fölött.

Míndez természetesen nem jelenti azt, hogy a faluközösség kezdetől fogva nem ismeri el a szék felsőbbbségét. Azonban a XVIII. század második felétől hovatovább mind több ügyben kerül sor perújításra, az ítélet megváltoztatására irányuló kérelem bejelentésére, vagy arra, hogy a tiltakozó al- vagy felperes a szék, a század bíróságához fellebbezi ügyét, s a faluszéke ítélete: „transmittitur”, áttétetik a felsőbb bírósághoz jogorvoslat végett. Árkoson — hogy egy példát is említsünk — 1786. február 17-én a nótárius azt jegyzi be a protocolumba, hogy „az alperes megfellebbezi a jelen ügyet, annak teljes persorával és perfolyamatával, a századparancsnok huszár Székely kapitány úrhoz. Ítélet: áttétetik.” Egyes falutörvényekben szintén

bennefoglaltatik annak elismerése, hogy a faluszéke felett álló fellebbviteli fórumoknak joguk van ítéleteik helyes vagy helytelen voltát ellenőrizni. Így kerülnek communitásbeli perek a széki bíróság elé, a civile fórumra, fennállása idején a Continua Táblára, a dúlók (szolgabírák) vagy királybírák elé, a katonarendiek pedig mind gyakrabban fellebbeznek a Compagnia Székéhez, a Regimenthez.

A peres eljárást is szabályozó 1784. évbeli királyi rendelet így dönt az apellációról: „Hogyha pedig az oly causában, melyek három forintot meghaladnak, apellatio interveniálna, azok a magok Continua Táblájokra transmittáltassanak...” A fellebbezés módjáról még megírják azt is, hogy a nótáriusok kötelesek az egész peresetet ítéletével egyetemben leírni, a pereskedőkkel megismertetni, aláírni és pecsételni s úgy adni az apelláns fél kezébe.

A perfolymat, a falusi perrendtartás önkormányzati alapokra ráépülő szokásrendje természetesen másutt, más falvakban, népcsoportok keretében is felfedezhető. Így ítéleztek a moldvai falvak lakói, a szász szomszédsági szervezetek, osztoztató bíróságok. Ilyen szokásjogi hagyományokról, a falu öregjeinek és esküdtjeinek ítélezéséről számolnak be az Érchegység havasi falvait kutató néprajzosok, helytörténészek, és 1848—1849 küzdelmei idején is működnek a falubeli bíraskodási fórumok („scaunul sãtesc”). „A román nemzetiségű jobbagyok ügyei — véli Nagy Lajos — magyar sorstársaikéval együtt az úriszék, illetőleg a faluszék hatáskörébe tartoznak. A fejedelmi korban is fennmaradt román kenézségi falvaknak bizonyos — a székely falvakéhoz hasonló — önkormányzatuk volt, ami kisebb jelentőségű ügyekben a jogszolgáltatásra is kiterjedt.”

Az analógiakeresőt messze sodorhatja az igen sok általános és sajátos népi, táji forma. Meg kell tehát elégednünk a jelzéssel s annak hangsúlyozásával, hogy miközben Nyugat-Európa országaiban sok helyütt a XVI. században már vereséget szenved a közösségi önkormányzatnak ez a formája, eleme, a mi kelet-európai térségeinken és közvetlenül a székely medencék és folyóvölgyek falvaiban még csak ekkor kezdenek a jogvédő írásba foglaláshoz, perrendtartási formák protocollumokba, statútumokba rögzítéséhez. S amit építenek, az tartós, további századokban is megálló. Olyannyira, hogy a két világégés között még azt vallhatta róla Tamási Áron: „Mint egy balladának, olyan szigorú a formája ennek az életnek. De emberi számítás szerint legalább biztos, megtartó és erős.”

IV. AZ EGÉSZSÉG, A REND, A BIZTONSÁG OLTALMAZÓI

1. A TISZTASÁG ÉS AZ EGÉSZSÉG GONDJA

Az erdélyi parasztság tudatvilágát a feudalizmusban meghatározta, magatartását, cselekedeteit át- meg átszötte a babonáság, a hiedelmek sokasága. Így volt ez a székely székekben is. Az újító jószándék különösen a felvilágosult abszolutizmus korától kezdődőleg azonban — harcának jogosultságát igazolandó — nemegyszer a valóság-

gosnál is sötétebb képet rajzolt az állapotokról. A nép ugyanis nem csupán a természetfölötti hatalmakat, a füvekben, azok főzeteiben rejtőzködő — vélt vagy valóságos — gyógyító erőket hívta segítségül élete és egészsége védelmére, hanem ősi ésszerű elveket, sok tapasztalatból leszűrt hasznos parancsolatot is.

A *köztisztaság* kérdésére például a community többféle módon is gondot viselt. Mindenekelőtt kialakította az ítéletmondó közvéleményt. A népdal, a népi vers gyakran szólt a test gondozása, a tiszta kéz, ruházat, használati eszköz szükségességéről. A homoród-szentpáli énekeskönyvbe 1721—28 táján jegyezték be:

Hol mosdatlan kézzel az tehent megfejik ...
A tejszűrőt pedig ágy alatt keresik,
Nem kár az kerítő ha onnat elkésik.

A Vadrózsákban ugyancsak a tisztaságot tekinti fő szempontnak a jövődóbeli élettársat kereső:

Ahol a nagy léány borzos fővel szítál,
A lisztlang a fején, mind malomba, úgy áll,
Napestig ahogy jár, éccaka is úgy hál...
Dagasztván az ingit nem meri főtűzni.
Mett fél, hogy meglássák rút, koszos könyököt.
Három hétre egyszer fésűli meg fejét:
Heába fárasztod oda a nász népit.

Aki a „házat”, a szobát délben söpri ki és nem kora reggel, ahhoz sem küldi a népdal a kérőt, és azt is elmondja, hogy ahol mosdatlan kézzel szelnek a kenyérből, „Ne keresd ott hímit a tiszta életnek”. A nyáradmenti legény azonban büszkén hirdetheti, hogy szeretőjének „Tükör a tűzhelye, gyémánt a házfődje”. Tiszta az utca is. Az „élet”, a telek előtti szakaszt ha gyakrabban nem, de szombaton tisztára kell söpörni.

A norma, a követelmény ott áll, kőtáblába véssett sok-sok parancsolathoz hasonlóan, a community rendtartásában, a falujegyzőkönyv végzéseiben is. Különösképpen vigyáznak arra, hogy „*útra ház szemétit, udvaron való gazt senki se hányjon*”. A szemerjaiak 1727-ben úgy döntenek, hogy „szoba szemetét vagy genéjt ha valaki utcára kihányja, megbünteti az falu ad den. 50”. 1771-ben pedig már kétszeresére növelik a bírságát „a szoba szemetét” vagy mást az útra kiszórónak.

Különösképpen oltalmazták a helység *patakjának*, a falut átszelő *folyóvizeknek* a tisztaságát. A szacsvaiak 1717-ben „az falu közönséges élő vizit” rútitók, a fonalat, egyebet festők, a mészárosok ellen szólanak. A papolci 1759. évbéli statútum kimondja: „A víz mellé, úgy az utcákra is semmi házbéli szemetet, ganét, annál inkább akárminémű dögöt senki hánni, vetni ne merészeljen. A szöcsök, tímárok a csávált bőrököt belé ne mossák, se ne áztassák, úgy a kendert se falu között, se a falun feljel vagy alol...” Másutt szintén hasonló tilalmak születnek, s büntetik azt, aki a levágott szarvasmarha, sertés

beleit vagy más „rútságot” a patak vizébe mossa, „lúgzó hammát” patakba tölti, gazt hány a patak martjára, fűz-, égerágot belevagdos, „mivelhogy a tisztaság mindenféle dologban jó...”

A szankciók sem formálisak, nem szorítkoznak csak a megítélésre, a megszólásra. A protocollumok bejegyzései tanúsítják, hogy a köztisztaság ősi rendje és rendszabása ellen vétőket kemény pénzbírsággal sújtják. Zalánban például 1783. január 29-én az, aki olyan helyre épít sertéspaját, „ahonnan minden gazság a falu patakjába folyik”, míg el nem viszi onnan, minden héten köteles egy forintot befizetni a falu pénztárába.

Külön rendelkezésekben intették a falusi *mészárszék*ekben húst kimérőket, hogy betegséget, járványt okozó körülményeket ne teremtsenek. Az ozsdolaiak 1774-ben továbbra is megengedik mindenkinek a „pecsenye”-vágást, de kimondják: „ezelőtt tapasztaltott, hogy némelyek döglött s némelyek beteg, nyavalyás marhájokat kivágták és pénzen eladták. Arra nézve végeztetett, hogy aki húst akar vágni, ha más faluból hozza a marhát, hiteles testimoniumja legyen, hogy igaz, nem lopott marha és egészséges és tiszta helyről való. Így bíró hírével leütheti. Ha pedig falubeli, a bírónak vagy hütösseinek hírt tegyen, lábán megmutatván a marhát, addig le ne üsse egy forint bírság alatt...” Az árkosiaiak 1824-ben a falu „hét pontokban irt constitutiójá”-ban kötelezik a mészárosokat, hogy a „húsvágó széket” tartásuk tisztán. Oda vért, bőrt, belet bevinniük nem szabad. A falusi tímármestereket pedig, „minthogy azok sokféle bőrrrel s düggel bajolnak”, eltiltják a húsvágástól. A Gyergyóalfaluban 1825. február 18-án kiadott parancsolat szerint kell lennie egy „húsbíró”-nak, aki két esküdttel megvizsgálja a vágásra szánt állatot, majd 1832-ben — mert Gyergyószentmiklóson sokan megbetegedtek — azt is kötelességükké teszik, hogy ha az állat egészséges voltáért felelősséget vállalnak, szarvára sütővassal jelzést égessenek.

A népdalban tükröződő értékrend, a falu törvényében megfogalmazódó igény, a mértékül kiszabott színvonal természetesen nem mindig vált valósággá. A népi verselők csúfondáros gonoszkodása, a rendtartásokban szereplő jelentős összegű bírságok is erre utalnak. Megvolt és szabályba rögzítődött azonban a követelmény, s nem is minden eredmény nélkül. Különben Újfalvy Sándor sem írhatta volna emlékiratában, hogy például Háromszéken: „bent a házban és künt az udvaron s mezőben oly szép rendben láthatni mindent...”

A főkörmányszék és a határőrparancsnokság érdemeit is meg kell itt e fejezetben említenünk. Az ész, a ráció jelszavaival díszített zászlakkal a népszámnövesztés kormányzati programjának megvalósításáért harcba induló — felvilágosult abszolútizmus korabeli — katonatisztek szintén a mindennapok gyakorlatával egybekapcsolódó egészségvédelmi határozatokat hoztak. Jellemző, hogy az 1787. évi ozsdolai „Compagnia-parancsolat” határvédő őseink számára nemcsak a fegyverzetet, az öltözetet, sőt a gondozott, rendes külső megjelenést írta elő, hanem arra is kötelezte őket, hogy kirukkoláskor egy darab szappant is vigyenek magukkal.

A személyes tisztaságra vigyázás mellett — csíkszenttamási 1828-as kapitányi parancsolat tanúsítja — a lakószobák rendje, tisztasága

is gondoskodásuk tárgya. A „házak vizitációja során” arra intik a népet, hogy reggel a szobákat kiséperjék és naponta többször szel-
lőztessék. A hálószobában rúdra parádénak bőrlőtözetet ne aggassan-
nak, főleg burgonyát, káposztát a lakóházban ne tartsanak, még in-
kább marhabőrt ott ne szárítsanak; és azt is előírják, hogy vaslapoc-
kát tűzben melegítsenek, arra bőven házi ecetet töltsenek, és azzal
fertőtlenítsék a szoba levegőjét. Ez utóbbi rendelkezés azonban már
a ragályos betegségek és elsősorban a pestis elleni védekezést szol-
gálja.

A II. székely gyalogezred vezetősége 1776-os rendeletében elő-
írja az egészségügyi inspektori tisztség megteremtését. Kiss Mihály
ezredes parancsa így hangzik: „... minden tíz-tíz szomszédban lévő
házaknál egy arra rendelt ember legyen, aki is azon tíz házat min-
dennap meg-megvizitérozzon, és ahol beteget tanál, kötelessége sze-
rént az bírónak és káplárnak jelentést tegyen; és annak az embernek
hivatalt viselő neve lészen az Egészségnek Inspektora.” A falujegyző-
könyvekbe a XVIII. század utolsó harmadában, majd a következő fél
évszázadban gyakran jegyzik be orvosnak, sebésznek, felcsernek a
nevét. A számadásokba beírják a nekik járó juttatásokat, fizetéseket,
vagy például említik a kézdívasárhelyi „Regiment felcsernél scholá-
ra” járt és hitet tett bábák alkalmazását. A parancsolatok könyvében
a himlőoltás szükségességéről, a vérhas, a görcsös, lázas megbetege-
dés orvoslásáról, de főleg a pestis, majd a kolera gyógyításmódjáról
olvashat bő leírásokat „a testről való gondoskodás” múltját kutató.
Megfigyelheti, hogy újat és régít együtt sodorva, miként mozdul elő-
re ez a kis részlege a világnak, hogyan formálódik át az ember, va-
lamint a természetlátás és mi a szerepe ebben a communitynek, az
előjáróságnak és a falutörvénynek.

2. A REND ÉS A NYUGALOM BIZTOSÍTÁSA

A kemény munkában megfáradott ember teste, lelke megköveteli
a naponta ismétlődő pihenés csendes óráit, az éjszakai nyugodalmat,
valamint a hétfégi önösszeszedésnek a vasárnap kínálta változatos-
ságát és időnként a mulatságnak oldódást hozó pillanatait, a szürke
hétköznapokat színesítő jó érzéseket, a gondokat feledtető vidám
perceket. A faluközösségbeli ember életének minden eseménye, böl-
csőtől koporsóig, az egyház szentesítette ősi ünnepek, az együttes
munkálkodás, életigazgatás sok kínálkozó lehetősége mind-mind el
nem szalasztható alkalmává válik a vigalomnak, a szórakozásnak, az
örömkeresésnek, az ünnepteremtésnek.

A falutörvény tanúsága szerint mind a community, mind a fel-
sőbb hatóságok éberem örködtek afölött, hogy mindez ne csapjon át
mértékvesztésbe, másokat zavaró, káros következményeket érlelő
tombolásba. Marosszék statútumai (1610—1718) az éjszakai *italos*
csendzavarókat („Vannak olyan emberek, kik... éjszakának idején
dözsölnek, kiáltoznak, virdítnak vagy inkább ordítanak, káromkod-
nak etc.”) súlyos pénzbírsággal, kalodázással büntették.

A szotyoriak, a szemerjaiak 1727-ben azt, aki magát „az falu között illetlenül viseli”, éjszakának idején „részegségiből rikótozna” vagy lövöldözne, a faluszékén ítélik el. A papolciak határozatukban 1759-ben a „Falu között éjjel vagy nappal alá s fel járó alkalmatlan részeges, kiáltozó, káromkodó, verekedő, vérengző” emberre egy forint bírságot rónak ki. A szemerjaiak részletesebb 1771-es rendtartása pedig így intézkedik: „ha valaki éccakának idején, úgymint estvéli nyolc óra után falu közönséges utcáján kiáltással, rikoltozással, danolással, furulyálással és füttyöléssel lármázna, vagy puskával löne, büntetődjék először 24, másodsor 48 dénárra”.

Csik-, Gyergyó- és Kászonszék, Bardóc-fiúszék falvainak sok a fegyveres lakója. Újesztendő napjain, húsvétkor, karácsonykor, lakodalmak, táncmultságok idején „tüzes szerszámokkal”, „apró puskákkal”, „fegyverrel” *lövöldözni* is szoktak. Ellenük a katonatisztek is fellépnek. 1790-ben a határőrvidéken mindenütt megróják azokat, akik „mindha ellenség előtt volnának, lövöldöznek”. A csikjenőfalvi jegyzőkönyvbe is azt írták be: „Kemény büntetés és vesszőfútás által parancsolom — ismétlik kapitányuk szavait —, hogy az fegyverrel való lövöldözés mátol fogva szabad ne legyen semminemű multságokban.” Fegyvelmező rendelkezéseik hatástalanságát azonban abból is gyaníthatjuk, hogy például még 1832. december 16-án is úgy dönt Gyergyóalfaluban Weppel kapitány, hogy egy káplárt és nyolc közembert rendeljenek ki, akik karácsonykor a lövöldözőkre, rendezavarókra vigyázzanak. (Jellemző módon csíki népszokásként ír Orbán Balázs arról, hogy a lánynak pisztolyt kell elsütnie a húsvéti locsolódás idején.)

A falutörvények a táncot nem tiltják, *a táncmultság rendjéről*, vagyis inkább az ilyen alkalmakkor rendezavarásra vetemedőkről nem szólnak. Annál inkább a széki s katonai végzések. Udvarhelyszék 1727-ben tiltja kemény szavakkal a guzsalyosba járást. Csikjenőfalva nótáriusa örökítette meg az 1795. évbéli parancsot: „Az ifjúságnak ki kell adni és publikálni, hogy senki ne merészeljen »táncolni«, testi büntetés alatt, sem mijes nap, sem ünnep- és vasárnap...” A 25 bot a jobbagynak, katonának egyformán kijár ezért a vétekért. A szigor hiábavalóságát igazolja az, hogy ugyancsak jenőfalvi jegyző másolja le 1847-ben azt a rendelkezést, miszerint, aki engedély, mégpedig ezredparancsnoki engedelem nélkül „az táncosoknak helyet ad”, pénzbeli és testi büntetésben részesül. Nem szól a falurendtartás *a guzsalyosba járás* ellen sem, és nem tilalmazza a kaláka végeztével szokásos mulatozást, s még az ilyenkor meg-megszerveződő táncot sem. És mert nincs együttérzés, belső elfogadás a falu részéről, nincs hatékonysága az újra és újra kibocsátott széki, katonai végzéseknek sem. Udvarhelyszék 1727-ben kemény szavakkal tiltja a guzsalyosba járást. A háromszékiek pedig 1784-ben mind a „guzsalyosság által való egybegyűlést”, mind a vasárnapokon és ünnepeken való táncolást, a karácsonykor szokásban levő kántálást, a külömféle alakoskodást és így tovább. A zaláni és a többi helységbeli falujegyzőkönyv, valamint ezeknek a szokásoknak a meggyökeresedett volta és szívós fennmaradása tanúsítja, hogy a féktelenkedésnek lehet és kell gátat vetni, a szabályozás is szükséges, de az ünnepeitől a nép meg nem foszt-

ható. Az 1662. évbeli szigorú vallásos szemléletmód jegyében született berekeresztúri egyházi rendtartás is csak szombat estére mondja ki: „senkinek ne legyen szabad dorbézolni, kalákázni és táncolni”. A II. székely gyalogezred 1823-ban azonban eltiltja a kalákát, bármilyen időben legyen is az, és 1833-ban a gyergyói falvaknak az említett Weppel kapitány megparancsolja, hogy a táncmulatságot — kaláka idején is — a bírónak be kell jelentenie, ő az ezredet tudósítja erről, onnan pedig egy „patrult” rendelnek ki („egy frájttert és három közembert”), akik a szomszéd házban tanyáznak és ketten-ketten szüntelenül a vigalom körül „patroléroznak”, nehogy valaminő kihágás vagy verekedés történjék. Igazi rend azonban ott van, és a tilalom, az ellenőrzés is ott válik fölöslegessé, ahol a mulatságot, a táncvigalmat rendező legénytársaság biztosítja a fegyelmezettséget.

Az az ember, akinek keményen meg kell küzdenie a mostoha természeti feltételekkel, akit helyzete, sorsa évszázadokon át fegyveres harcra, határvédő küzdelemre kényszerít, természetesen nem a legbékebb, a legszelídebb erkölcsök hordozója. Való igaz, hogy a székely székelyekben a férfiak erőpróbaára, italos egymásnak feszüléseire vagy az indulatok gátlástalan kirobbanásaira számítani lehet. Márkosfalván több halálos végű összecsapásra is sor kerülhetett, mert 1772. évi falutörvényükben „a gyilkosságról” külön artikulusokban rendelkeznek. Mindenekelőtt elítélik ezt a gonosztettet, jó híréket, nevüket oltalmazzák, a transzcendens erők büntetésétől is félnek, és ezért ezt a „cégéres” vétket úgy is igyekeznek korlátozni, hogy megtiltják a vasvilla, bot, lándzsa, kard, fejsze kézben hordozását vagy más „halált okozó eszközzel” való járást.

Vásár idején is sok rendzavarás történhetik. Papolcon négy ízben is van évente sokadalom és minden hétfőn vásár. „Sokadalom és vásár napján — írják 1759-es falutörvényükben — gyakorta esni szokott gyilkosság, vérengzés, verekedés, tolvaj-kiáltás”, és szeretnének a vicetisztek ezekért kirótt büntetéseitől menekedni.

A falurendtartásokban gyakran kimondják, hogy az ország törvénye szerint „a harang félreverésre”, „a négyet csengetésre”, „a csengetésre vagy falu közti való hivatásra” mindenki tartozik egybegyülekezni, „felkelni és támadni”. Ugyanúgy kell viselkednie bárkinek akkor is, hogyha „tolvaj-kiáltással” kér a falutag segítséget, bármilyen rendzavarás, veszedelem vagy éppen rablási szándék elleni oltalmat. (Ugyanakkor szigorúan büntetik azokat is, akik ok nélkül zavarják meg a falubeliek nyugodalmát és indok nélkül lármázzák fel a falut.)

3. A STRÁZSÁLÁS MEGSZERVEZÉSE

A feudalizmus évszázadaiban általános az, hogy a tájba, a faluközösségbe növény módjára tartósan megkapaszkodik, a röghöz hozzátapad a paraszti nép. Nem ritka azonban a társadalmi, politikai viharok idején a mozgásba lendülés sem. Azok, akiket a kizsákmányolás, az elnyomás fokozódása, a háborús pusztítások kiűznek otthonaikból, növelik a „vándorló”, „keringő”, „kóborló” népréteget. A létbizony-

talanság miatt többen szánják rá magukat a tolvajságra, latorságra, gonosztevésre is. Az országon belül romlik a közbiztonság állapota. A határokon túlra menekülők, az új életlehetőséget kivándorolva keresők apasztják az úrnak, a kincstárnak járadékot termelők seregét. A belső migrációt fékezni, az emigrációt megszüntetni akaró állam a communitáshoz fordul, a társadalomnak ezt az alapsejtjét igyekszik felhasználni arra, hogy az úton lévő embereket feltartóztassa, elfogja és a hatóságoknak kiszolgáltassa.

A fejedelemség korában főleg a megtelepítés, a telekbe ültetés, valamint a gonosztevők elleni fellépés foglalkoztatta az országgyűlést. A Habsburg-uralom idején már a kameralizmus eszméit gyakorlatba átvivők kívánják helyben marasztani a lakosságot. „Ubi populus, ibi obulus”, hol a népesség, ott a pénz — hirdetik ennek a kornak az osztrák populacionistái. Érveik nyomán pedig kiformalódik az a sajátos szociálpolitika, amelyben a népvédelmi gyámkodás a szigorú népőrzési rendszerrel ötvöződik. Még jobban megnövelve természetesen a faluközösség felelősségét, nehezítve a strázsá, az őr, a vigyázó, a bakter szerepkörét, akik végzik hagyományos munkájukat, óvják falusfeleiket az éjszakai házfelverőktől, marhatolvajoktól, tűzvészkeletkezéstől és szolgálják az államhatalom népesedéspolitikai célkitűzéseit.

Nyomon követve a strázsálás megszervezését, mindenekelőtt a falusbíró, általában pedig a falu egyetemleges felelősségét kell említenünk. Az 1623. évi országgyűlés és a főkormányshé 1711. évbéli rendelkezése egyaránt megkaróztatással, karóba veréssel fenyegeti harmadmagával a bírót, ha nem lép fel kellő módon a kóborlók, gonosztevők ellen. Az orbaiszéki törvénykezési jegyzőkönyvben 1608-ban szintén a falut teszik felelőssé (12 forint bírsággal fenyegetve) a minden éjjeli őrizésért. Viszont ki is veszik 1616-ban a széki tisztekből a strázsálók büntetésének jogát, a communitásnak tartva fenn azt. Marosszéki statútuma (1610—1718) így szabályozza ezt a kérdést: „éjszakának idején minden falukban őrzők légyenek, nem úgy pedig, hogy estve kiálljon a falu közé s virradtig aludjék, hanem vigyázzon, melyre a bíró gondot viseljen és megcírálja...” Ha a strázsálást a bíró meg nem szervezi, 12 forintja bánja. Aranyosszéki (1764) a dúló kötelességévé teszi, hogy ellenőrizze a bírákat. Háromszéki, Csík-, Gyergyó- és Kászonszéki, Bardóc-fiúszéki területén 1764 után a General Commando tisztjei szervezik, falusbírákkal szervezetik a felvigyázást. Természetesen elsősorban az országhatárokat tartják szigorú zár alatt, de a falvaknak is igazoltatniuk kell az úton járókat. Az 1772-es, Ilyefalván kibocsátott kapitányi parancsolatban olvasható: „Azért a falusi strázsákat jól meg kell tanítani, hogy az embereket, az kik jönnek, megállítsák és megkérdegyék, honnan jönnek és hova mennek, és mi dolgok vagyon, és ha passusuk nincsen, meg kell állítani és a tiszthez vagy a bíróhoz kell vezetni, azokat is, az akiknek passusok vagyon és kételkednek, hogy nem igaz passus, azért választatni fognak emberek, az kik megolvassák a passust.” Az útlevel, engedély nélkül otthonról kimozdulni merészkedők egykönnyen szállást sem kaphatnak. Még az is, aki valamilyen szomszédos székelv székéből való, csak a bíró hírvél pihenhet meg éjjelre akárme-

lyik faluban, és a káplárnak értesítenie kell róla a tiszti előljáróságot.

Hadiállapot idején természetesen még szigorúbb az utasok ellenőrzése. A strázsáknak a XVIII. század végi törökellenes harc éveiben — közelebbi utasítás és kitanítás nélkül is — fel kell ismerniük a franciákat, lengyeleket, szlovákokat!), el kell fogniuk őket. A határra még a jobbágyokat is kivezénylik — kaszával, vasvillával, cséppel —, hogy a határfelvigyázóknak segítségére legyenek. A bírácoknak pedig hetente egyszer-kétszer fegyveres férfiakkal rajta kell ütniük a gyanús házak, malmok, bokros helyek menedékeiben meghúzódókra, s az erdőket is járőrökkel szükséges átvizsgálniuk.

„Az éccakai és nappali strázsálásról” 1771-ben így rendelkezik Szemerja falutörvénye: „Végeztetett, hogy a faluban egy fenn álló strázsza légyen a falu végén; mely strázsára a bírónak kötelessége lésszen jó gondot viselni. De ehhez többek is kívántatván a parancsolat szerint, tehát akik erre a strázsálásra akár éjjel, akár nappal rendeltetnek és annak idejében ki nem állanak vagy idő előtt strázsálásból hazamennének vagy kötelességek [szerint] nem strázsálnának, akár hadi rend, akár jobbágy, akár zsellér, büntetődjék ad den 12.” A falu azonban legfőbb kötelességüknek a tolvajlás meggátolását tekintti, valamint azt, hogy idejében jelentsék az éjszaka támadt tüzet. Ha restek, és más jelzi a tüzet, büntetéssel kell számolniuk.

A falura vigyázás mindenki terhe. Szerre járó kötelezettség. Rendszerint (mint Háromszéken is 1758-ban): „Éjszakára minden falunak 3 tízre kell szakadni, kik a falut mind utcánkint, mind küljel is a falun egész éjjel szorgalmason strásálják.” Aki nem viselte ezt a terhet, hogy elkerülje az Approbata Constitutióban is megörökített 12 forintos súlyos büntetést: fizetett. A csíkszéki szabadok írják 1741-ben, hogy az „örzésért ennek előtte való boldog időben zabbal fizettek, hogy falut ne őrizzenek, amely most is faluőrző zabnak nevezetik...” A bakterek száma eleinte nagy: tizenketten is járják ellenőrző útjukat. Később, a XIX. század első felében azonban már az a gyakoribb forma, hogy két baktert fogadnak. Bérük Étfalván 1829-ben fél véka őszgabona minden gazdától, egy fél ezüsthúszas a gyalogszerektől és 2—2 szekér ágfa. Esztelneken egy kupa őszgabona és négy krajcár az esztendei fizetség. Szentkatolnán pedig még 1844-ben is szerre járó kötelezettség: „Készíttessék egy négyszögű fatábla, megpecsételve, és az tizedesek között kézről kézre fog járnai, ti. ki hogy az éccakai. felügyeletre következik.” Különben haton, három-három váltásban strázsálnak, és bért is szed fel számukra egy bizottság. Néhol, így Zalánban is, kötelességük „csengettyűvel az órákot az utcákon kikiáltani (10, 12 és 2 órát)”. Itt viszont az éjjeliőr kétszer kap évente 4—4 kupa őszgabonát, a gyalogszeres pedig fizet neki 15 krajcárt, és az özvegy is 8-at.

A falujegyzőkönyvek a „strázsaház”-at is említik (Udvarhelyszék protocollumában különben már 1595-ben szó esik „estrázsza”-állásról). Csíkszékben 1798-ban a szeredai zászlótartó amiatt zúgolódik, hogy a strázsaházakból sok helyütt korcsmát csináltak. A főkormányszék pedig 1824-ben elrendeli, hogy a faluvégi kapuk mellett építsenek lak-

helyet a vigyázóknak. Csíkjenőfalván 1828-ban Antal József ifjú leány az erre a célra szolgáló épületet, „a falu őrző házát helyivel együtt” kéri a communitytől, s ígéri, hogy lakbér fejében vállalja „a strázsálási szolgáltatást”.

4. A TŰZOLTÁS RENDJE

Az „égés”, a „gyúladás” veszélye ellen szüntelenül védekeznie kell a faluközösségnek. A felsőbb hatóságok, az adóalanyt oltalmazva, mind több utasítást, tanácsot adnak. Ezen a téren azonban elsősorban a közösség szavaz meg óvó rendszabályokat, az önmegőrzés parancsszavára hallgatva. Mindenekelőtt a strázsák védik falusfeleik otthonait az elhamvadástól. Korszakunkban vacsora táján harangozó jelzi azt, hogy immáron az éjjeliőrök vigyázzák a falut. Lakói csak zárt lángú lámpással járhatják az utcákat. Ha pedig, mint Szacsván is 1717-ben, „négyet csengetnek”, mindenkinek kötelessége tűzoltani sielni.

A falurendtartás alkotói természetesen *megelőzni* igyekeznek a veszedelmet. Például a nagybaconiak 1748-ban, a bölöniek 1751-ben „koromjárókat” jelölnek ki, akik a kormos kemencék, kürtők, kémények gazdáit büntetik, a gyulladásveszélyt támasztó, rossz helyre épített sütőházat, égettbor-főző katlant pedig le is bontatják. Szemerja falutörvénye (1771) így rendelkezik: „Mint hogy a kemencék, kürtők és sütőkemencéknek gondviséletlensége miatt sokszor sok károk történének és tüzek támadtanak, ennek eltávoztatására szokás minden héten legalább egy vagy két hűtős emberrel, a szeresekkel a falut megvizsgáltatni, és ahol a kürtő, kemencekémény sepreten találtatnék vagy pedig a sütőkemence körül hamuba vagy egyebütt tüzes szén találtatnék vagy csak egy szikra is, büntetődjék ad den. 24.” Márkosfalván (1772) nemes, katona és jobbágy rendbeli „visitáló emberek” járják a házakat. Barót, Szárazajta, Középjajta lakóinak telkén sem tűrnek meg kormos kemencét, padlást, (zsendelyes) tetőzetet. Azt, aki „sütőkemencéit úgy építi, hogy annak héjazatja vagy födele nem volna”, szintén mindenütt bírságotják, sőt a kemencéket azonnal le is üttetik. Szalma, szárítani való kender, pozdorja sem tárolható tűzelőkemencéhez közel, és a hamut sem szabad olyan helyre kitölteni, ahol valami meggyulladhatna tőle. Éjszakának idején tilalmas a disznóölés, sertésperzselés vagy más okból való házon kívül rakott tűz. Nem szabad tüzet tenni a határban, a szénafüveken, közel a faluhoz. Külön szólnak a szemerjaiak a sátoros cigányokról, akiknek „tüze miatt is némely helyeken sok házi gazdák égetnek el ezelőtt...” Ők a faluban meg nem szállhatnak. Az ugaron, a falutól egy puskalövésnyi távolságra is csak három napig időzhetnek.

A székely határhozredek tisztjei szintén készítenek tűzveszély elleni szabályokat, megismételve a régi falusi rendelkezéseket. Ajánlják még, hogy telekmegosztáskor istállót, csúrt sokat és szorosban ne építsenek, a gabonát, szalmát, szénát gonddal helyezték el udvaraikon, és igyekezzenek épületeiket „fatéglával [zsendellyel] vagy deszkával befedni”.

Nagyon sokszor említik a *communitas* státútumai a „nemcsak utcán, hanem életeken, csűr, istálló, szalma, széna körül égő pipával járó alkalmatlan személyeket”. A felsőbbségnek a „*pipázásról*” majd minden hónapban kiadott intései, fenyegetései — mint ahogyan a márkosfalviak írják — nem oly hatékonyak, mint amilyen gyakoriak. Lucas Joseph Marienburg 1813-ban azt írja, hogy 1576-ban a török révén jutott be a dohány Erdélybe (Báthori Kristófnak szánt konstantinápolyi ajándékként). Egy évszázad múltán a gyulafehérvári országgyűlés kezdi tilalmazni a behozatalát. A maksai székgyűlés 1696-ban úgy határoz, hogy „aki dohányt szív, 12 forintig dülássék meg”. 1727-ben azonban már zúgolódnak a csík-, gyergyó- és kászonszékbeliek „a pipára” kivetett adó ellen. Egyelőre sikerrel jár a tiltakozásuk, de 1739-ben a dohányzókra ismét két susták adót rónak ki elkedvetlenítő teherként. Udvarhelyszék, Aranyosszék csak a veszedelmet okozók büntetését szorgalmazza; a főkormányszék szintén. (Ugyanakkor azonban 1788-beli román nyelvű guberniális rendelkezésben olvashattuk, hogy II. József dekrétuma értelmében a tiroli fapipák erdélyi importjának útjába csak a tízszázalékos vámtarifa áll.)

A márkosfalviak falutörvényében haragosan szólnak azokról, akik füstölő pipájukról nem szégyellik azt mondani, hogy nincs tűz benne. Közösségük létét veszélyeztetőnek, felebarátaik kárával kedvüket töltőnek tekintik őket, és ha ők okozzák a tüzet, nekik is kell megtéríteni a kárt. Az, aki csak esetleges bajt okozóként kerül az előljáróság elé, ha katonarendi, 50 pénzt fizet, a jobbágy „huszonöt megérezhető pácakot” kap, de azt megválthatja a határőrökre kiszabott pénzbírság összegével. A büntetést a nemesek sem kerülhetik el. 1776 októberében Zalánban három nobilis „nem respectálván a falu törvényit, hanem pipáltak, azért falu törvényivel poenáltattak”. Keresztúrfiúszékben 1823-ban 38 faluban 47 könnyelműen pipázót találtak, olyat, aki a pajtában, az ólban, a csűrben, az udvaron, az utcán teszi rá a „bakk-szenet” a pipára.

Vannak azonban *szándékos kártevők* is. A szentkatolnaiak „gonosz ember tüze által falunkban történt égés”-ről beszélnek. S rá-rárepül a vörös kakas egy-egy népet nyomorgató tisztségviselő, birtokos nemesúr épületére. A gyújtogató azonban ritka, és a népítélet ilyen esetben megelőzheti a törvénykezést. Vargyason 1792-ben — Cserey Zoltán gyűjtéséből tudjuk — Székely István feleségét, mert tüzet okozott volna (boszorkány vagy gyújtogató hírében állhatott), a katonák kivették a főtiszt kezéből, karóra kötötték, tűzbe vetették és megégették, (öten tízévi sáncmunkával, többen vesszőfutással bünhődtek tettükért.)

A tűzoltásról rendszerint úgy határoznak, hogy az adott jelre mindenki vagy minden háztól egy ember köteles alkalmas edénnyel, eszközzel megjelenni. A közösségellenes magatartást oly érzékenyen észlelő és elítélő márkosfalvi közösség az „égésről” írott 1772-es artikulusában szigorúan szól azokról, akik segítség helyett „nagy hidegséggel és keresztyénekhez nem illő restséggel” szemlélik a felebarátjukat sújtó szerencsétlenséget. Sőt egyesek, a zavarosban halászók, még lopásra is vetemednek. Az, aki félreállva, pipálva, közömbösen visel-

kedik, azzal sem gondolva, hogy ez vele is megeshetik, aki nem oltja a tüzet, fejszével, kártya-cseberrel forgolódva, a faluszéke elé kerül.

A tűzoltásról szóló 1846. évbéli szentkatolnai statútum szerint tízesekre kell felosztani a falut. A tízdesek az értesítőtáblát, amelyre a sorosok kötelezettségei fel vannak jegyezve, körbejárják, s ezzel a feladatra is kijelölik a lakosokat. A tízdes felel azért, hogy a tűzvész helyén egyesek gyalog „öntő jó kártyával”, mások szekerekkel megjelenjenek, és mindent megtegyenek, ami kötelességük. A lakosokat pedig rászorítják arra, hogy hosszú létrát, lajtorját készítsenek maguknak, mert tapasztalták, „hogy a lajtorják nem léte miatt a segítségre sietőknek nincsen módjokba az épületekre felmenni, s ezáltal a ... gyakran kevés igyekezettel megakadályoztatható tűznek ellene nem léphetnek...” A szervezettebb oltási rendszert itt az is hatékonyabbá teszi, hogy a „megtörtént égés után legfeljebb harmadnap alatt köteleztetik a közösség bírása gyűlést tartani, ahol is a tízdesek mindnyájan megjelenvén... jelentést tésznek; amidőn a szabályok[nak] ellenszegülők rögtön meg is büntettetnek”.

Kiss Mihály, a II. székely gyalogezred parancsnoka 1776-ban tűz esetére fegyveres katonákat helyez készenlétbe. Rájuk hárul a mozgósítás és a rendtartás gondja. A bajt különben azonnal jelenteniük kell a faluban szálláson lévő vagy a szomszéd faluban „kvartélyt tartó” főtisztnek vagy tisztnek. A harangfélreverés, dobolás, lármaverés hallatára a férfiak fejszével, vasvillával, az asszonyok vízzel teli edényekkel siessenek a helyszínre. A strázsaháztól hozzák el a vashorgot, a lajtorját, s az ott levő négykerekű talyigán vízzel teli kádakat is vontassanak oda.

A tűzoltó szerszámokról az I. székely gyalogezred falvaiban rendszeresen jelentést kell tenniük a falusbíráknak. Ezeket Csíkjenőfalván a „falu őrző házánál” tartják, s a vashorgokat, kádakat, sajtárokat és létrákat innen viszik a tűzveszedelem helyére. Másutt a vashorog „a falu közepiben” áll, s onnan lehet és kell elszállítani. A reformkori fejlődés nemcsak a tűzkármentő egyesületeket sokasítja még a falvakon is, hanem a tűzoltás eszköztárát gépi szerkezetekkel szintén gazdagítja. Ezek sorában a szivattyús, ún. vízpuska áll első helyen. Az árkosiak már 1825-ben megbízzák Daniel Elek urat, hogy Kolozsváron szegődjön meg „egy közönséges nagyságú, sárgarézből öntött esőjű, cserefa kádjával, veresrézzel kibérelve, vasas szekerivel elkészítve szüntelen vizet adó” vízpuskát. (1840 után ilyeneket különben Rajka Péter is készít kolozsvári gyárában.)

Külön nem szólnak a falutörvények *a tűzkárt szenvedettek megsegélyezéséről*. Minthogy azonban a falujegyzőkönyvek is rendelkezésünkre állanak, azokból megtudhatjuk, hogy az „égeteknek” rendszerint a közerdőből utalnak ki fát, hogy házukat, csűrüket újra felépíthessék. Kell is a melléállás, mert Berecken például 1839-ben 266 ház, összesen 574 épület égett le. A gyergyószentmiklósi gyalogkatonák tűzkára pedig 1832-ben 2762 forint és 19 krajcár. Érthető, hogy a szárhegyiek és más szomszéd falubeliek pénz, fa, deszka, gabona, széna, szalma adományozásával kísérik meg gondjaik enyhítését. A következő évben Szentimrén villámcsapás miatt kilenc embernek a csüre, istállója, szekérszíne és szénája válik a lángok martalékává.

Nekik is gyűjtenek, miként a bánkfalvi Kováts Istvánnak és Jánosnak, akiknek háza minden egyéb épületeikkel egyetemben ez alkalommal már harmadszor égett porrá.

Felsőrákos jegyzőkönyvébe 1840-ben beírták a Felső-Fehér vármegye keretében alakuló tűzkármentesítő egyesület alapszabályzatát. Tapasztalván a rendek a kormányzatnak az egyesületekkel szembeni ellenszenvét, ezt végül statútummá alakították át, de becületükre való határozatokat hoztak az adózó népet illetőleg is. „Midőn egy szegény, kenyerét, életét munkájával kereső embernek csak egyszerre lángok prédájává lesz mindene”, elsősorban hajlékra van szüksége. Ezért az egész vármegye egyesült erővel adjon fát, kézierőt az építéshez. Mentsék fel egy évig a közmunka, úri járadék, kincstári adó terhe alól. „Káranak felét (:oda nem számlálva az épületbelit:) fordítsa meg néki az adózó közönség” — írják az emberi szolidaritás jegyében buzgólkodó vármegyei gyűlés résztvevői.

V. A DICSÉRETES TISZTESSÉG, A JÓ ERKÖLCS ÓRIZŐI

1. EGYHÁZKÖZSÉG, FALUKÖZÖSSÉG ÉS FELSŐBBSÉG

Mondottuk, hogy a feudális társadalom kis rész-egészekből, önmagukban is megálló, zárt, de más tömbökkel, entitásokkal kapcsolódó alakulatokból áll. Ilyen az egyházközség is. Része a faluközönségi organizmusnak, de külön is megszervezett, hiszen van választott vezetősége, vagyona feletti önrendelkezése, és van olyan rendtartása, amelynek előírásai, normái szellemében saját törvényszékén ítélik. Viszonyát a faluközönséghez az határozza meg, hogy segíti tagjait az erkölcsi követelmények, ideálok megvalósításában. Mintát, előírást kínál tehát, amely befolyásolja az emberek magatartását, egymás közti viszonyát, szabályozó erőként előrelendíti vagy fékezi cselekedeteiket. A rendiség századaiban az egyházi rendtartásokba foglalt társadalomerkölcsi posztulátumok valójában meghatározott társadalmi szükségletek szolgálói. Jurij Levada, végignyomozva történetiségében a vallásos világot, talán ezért nevezi azokat a társadalmi világ kiegészítésének.

Az egyházközség vagy a lelkész részére szerkesztett artikulások már a XVI. századból ismeretesek. A gyergyószentmiklósi „megye” (parókia, eklézsia) *első rendtartása* Fábián nevű papnak készült 1586-ban, de olyanként, mint amely ennek a közösségnek „régóta fogva való törvénye”. A marosszéki „megyék” kiküldöttei 1657-ben mindenik katolikus egyházközség számára kötelező statútumot alkotnak. Az orbai református egyházmegye levéltárában 1701-ből való az a harminc pontból álló gyűjtemény, amelynek címe: „Háromszéki ecclesiáknak régi bevett és szokott törvényei avagy ususi, melyek szerint az ecclesia dirigáltatik.”

A nyárádszentimrei s a vele egyesült torboszlói és seprődi „megye” az 1615-ből datálódó statútumát „az mi megyénknek régtől fogván való” végezésének és rendtartásának nevezi. A berekeresztúriak

az 1602-ben keltezett paragrafusokat többször is, még 1662-ben is ki-egészítik. Ismeretes Csíkkozmás megyéje, valamint a csíkszentgyörgyi egyházmegye (1643) hasonló szövegű konstitúciója. A kozmásit 1692-ben összeállító Lakatos István megemlíti, hogy „azt a régi bevött, megtartott ususokból, az régi megye könyveinek írásaiból vettem és írtam igazsággal...” Hasonló népi fogantatású, paraszti, falusi életrendet tükröző instrukciók még bőven vannak. Szemerján 1759-ben említi a „konstitúciókban” megállapított ülésrendet, Márkosfalván (1772—74) pedig bizonyos kérdésekről azért nem szól a falu törvénye, mert külön is van az eklézsiának regulamentuma.

A csíkszentgyörgyi írás a következőkben foglalja össze alkotói-nak célját: „Eleitől fogva közönséges szokás és törvény volt a teljes megyében a jó rendtartásoknak megmaradására, a megye közönséges javainak vagy in toto, vagy in parte eligazítására, hogy bizonyos becsületes személyeket választottak az egész megye közönséges értelméből és megegyezett akaratjából, úgymint: megye bírait, szent-egyház fiait, kik a megyét és annak dolgát rendelnék, igazgatnák és a megye közönséges igazságát megtartanák; kiknek plenipotencia is adatott az vakmerőknek és szófogadatlanoknak megbüntetésére, hogy a közönséges jó megálljon.”

A státútum valóban meghatározza az egyházi élet vezetőinek, a tisztséget viselőknél választási módját, teendőit, bérét, a „megye” vagyona kezelésének formáit, a templomozás rendjét, az iskola és a „scholamester” dolgát; és ami bennünket ez alkalommal a legközelebről érdekel, szabályozza az erkölcsi vétségek egy részének büntetését, a „vakmerők” megbírságolását. Miután azonban ezeket a kérdéseket országos, püspöki, széki és faluközösségi szinten is jogi normák hálójába fogják, nehéz eldönteni, hogy a széles körű feladatvállalás során mi marad meg a communitás és eklézsia külön-külön gondjának vagy közös tevékenységre kötelező munkaterületnek. Nos, ha e sűrű bozotosban fényverte, tágas tisztásokat nem is irthatunk, megkíséreljük itt-ott szűk kis ösvényt vágni a továbbhaladásra vállalkozóknak.

21-Rákóczi György egyházi vonatkozású kívánalmakra 1640-ben adott válaszában azzal érvel, hogy az egyházi emberek nem az ő főpapjaiktól, prelátusaitól függenek, hanem „az *községtől*” és a világi emberektől. Endes Miklós kategorikusan meg is fogalmazza: „a communitás viselte az összes kegyúri terheket, tehát a kegyúri jogok is méltán megillették”. A székely katolikus egyházközségről pedig külön is elmondja, hogy az „mint szervezet a székely közbirtokossággal [faluközösséggel] mint patrónussal függ össze, s mint ilyen, *sajátlagos székely jogalkotás*, amelynek létrejöttére a reformáció befolyással nem volt”. A módos nemesúr kegyúri, patrónusi szerepet természetesen azért igényelhet magának. (Így például Demény Antal, a szentkatolnai római katolikus egyházmegye kurátora templom építésére ötezer forintot adott, s elkészíttette a Szent Katalin „képének rajzolatját” s a tiszteletére szánt oltár asztalosmunkáját. Az is jellegzetes azonban, hogy ezért adományoztak neki a „commune terrenumból” kiszakított falubeli belső telket, és mindezt 1832. szeptember 21-én a communitás jegyzőkönyvében örökítették meg.)

A templom építésének, tatarozásának a gondját rendszerint a faluközösség vállalta magára. Csíktaplocán 1840 tájban közel 1100 forintos összeget fizetnek ki „egy építendő templom költségére”. A falugyűlés határozza meg azt is — 1841-ben —, hogy negyven ember három-három napig dolgozik a téglavetésen, ki-ki ad egy öl száraz fát a kiégetéshez. S még 1843 márciusában is a toronyhoz Feltíz két szál cserefát, Al- és Középtíz pedig egyet-egyet vásároltat három kiküldött biztos útján az alcsiki csekefalviaktól, akik még „négy csekefalviakkal megajándékozták” őket.

Esztelneken minden falubelinek kiosztanak a Rakottyás nevű bércecs oldalról „egy egész rész” fát, amelyért egy forintot kell befizetnie „a megye cassájába a torony építésére”. A fa az árához mérten kevés, de a falu még az urakkal is megfizeteti, miután az „szent célra van téve”. A zabolaiak 1846 és 1848 között hol a közpénztárból segítik a templomépítő katolikusokat, hol több mint ezer forint értékű erdőrészt fáját árvereztetik el egyházi célra, valójában három felekezetet segítve. Zalánban 1848-ban a megyebíró kérésére engedik át a közerdőbeli „holt és heverő” fákat „a torony és vár” javítási költségeire.

A székely faluközösség különben már a XVII. századi adatok szerint is külön erdőt szakított ki az eklézsia szükségére. Az 1655. évi kolozsvári országgyűlés végzése bizonyítja, hogy ezeknek a tulajdona vitássá vált. „Vannak Háromszéken és egyéb helyeken is a székegyeségen oly darab erdők — rögzíti a határozatot a Compillata Constitutio —, melyek *szentegyház erdejének* hívattatnak. Melyeknek mind gondviselése, mind jövedelmének erogálása eddig a falubeliek dispositiójában állott; mostan pedig az authoritást az egyházi rendek maguknak akarván vendicálni, végeztetett, hogy e dologból eddig observáltatott usus tartassék meg, és abból való proventus templom épületeire convertáltassék.” Jóllehet az ország törvénye továbbra is a communitást jelöli meg tulajdonosként s az eklézsiaát haszonélvezőként, a „szentegyház erdejét” néha mint a „megye” birtokát emlegetik. Már 1656-ban az erdőt foglaló Kadicsfalvával szemben a szenttamásiak azt erősítgetik, „hogy a memoria hominum a sz[ent]tamási templomhoz volt az erdő legálva, több szántófélde s kaszálófüvel is...” Az alsócsernátoni konstitúció (1666) szerint a falu a tulajdonos, de ő a szíves patrónus is. Itt ugyanis a szentegyház (a templom) és az eklézsia építésére külön tilalmasként kijelölt erdőből eladott fa árát az egyházfiaak veszik át, sőt az erdőben kárt tevők bírságát sem adják a falusbírónak, hanem „templom építésébe” a szentegyház fiaiának. 1716-ban továbbra is fenntartják tilalmasként az „ecclésia” erdejét. Miután azonban van az egyházközségnek kamatra kiadható pénze és búzája, nem árusítanak el többet — az újabb határozatig — ebből az erdőrészből. Bodokon is a falu erdei között sorolják fel 1731-ben a szentegyház avását. 1788-ban Karatnán, Futásfalván, Felsőtorján szintén van „ecclésia erdeje”, sőt a futásfalvira még külön erdőpásztor is vigyáz.

Jellemző az a mód, ahogyan 1326-ban „a Nemes Nagy Boldog Aszszony Templomához tartozó elegyes közönség” (Csíkjénőfalva, Karcfalva és Dánfalva) a Terkő nevű havasrészt átadja a főkurátornak.

Mindenekelőtt hivatkozva az 1714-es egyezségekre, eladását megtiltják; jövedelméről a három falu kinevezett biztosai előtt kell számot adni, az így gyarapodó tőkéből fedezik azután a templomfenntartás költségeit, kivéve „ha különösen nagy fátum”, „földindulás vagy menkő” nem tesz benne kárt. A feudális idők múltával a Szentpéter-egyházmegyéhez tartozó községek (Taploca, Somlyó, Csobotfalva és Csomortán) pereskedésbe is bonyolódnak az eklézsiával a mintegy tizennégyezer holdnyi erdő miatt. (Az 1907-ben megkötött egyezés szerint a tulajdon ez esetben is a falvaknak s a használat az egyházmegyének marad.)

A falunak kell gondoskodnia a lelkész és a tanító számára *szántóföldről, szénafűhelyről* is. Berekeresztúr megyéje (Berekeresztúr, Bere, Mája, Márkod, Kendő, Nyárádmagyarós, Nyárádselye) 1602-ben 12 forintos bírsággal tiltja a szentegyház, a pap, a deák fűvének, földjének elfoglalását. S a rendtartásuk külön is szól arról, hogy ha prédikátoruk szántani, vetni kívánna, az egyháziak tartoznak neki földet adni. Ha viszont e földeket művelni nem akarná, tizedébe másoknak adják ki. Csíkkozmás megyéje (Kozmás, Lázárfalva, Szeretseg, Tusnád, Verebes) 1608-as határozatra hivatkozva szól rendtartásában a „szántóföldek hasznáiból” származó jövedelemről. A csíkszenttamási 1667. évbéli falutörvény a „templom- és papföldek felől” ilyen végzést rögzít: a prédikátornak szánt földeket vesse be maga a pap, másnak viszont át nem engedheti, hanem a falubeliek, a földesúr, a megyebírák határozzák meg: „kinek akarják adni falustól”.

A falujegyzőkönyvekben gyakran esik szó a „*canonica portió*”-ról, amelyet Árkoson 1829. március 19-én mérnek ki az unitárius, református, katolikus és unitus „tiszteletes minisztereknek”. Ezek az egyházi embereknek juttatott és „cinkushúzással”, sorsolással igazságosan kiosztott szántó- és kaszálóhelyek tehát szintén a faluközösségtől jussolt jószágai e parókiáknak. A többségében unitárius Sepsi-szentkirály a közhelyekből még 1780-ban kiszakított az ilyefalvi katolikus plébánosnak „egy darabocská kaszálót *canonica portió*” gyanánt, (1848. június 9-én a fiókmegyebeli napszámosok és gyalog zsellérek kihányták a határköveket és elfoglalták ezt a részt.)

Az egyházmegye a Székelyföldön nem nagybirtokos. Erdőt itt ott még bővebben szakít ki számára a *communitas*, de már szántót kevesebbet. Hagynak azonban testamentumot tevők, kegyes adakozók telket s hozzá tartozó szántót, kaszálót „a templomra”. Mindenesetre 1726-ban csík-, gyergyó- és kászsónszéki határozat szól arról, hogy az eklézsia földjén lakó jobbágyok és zsellérek fejadót tartoznak fizetni, éppen úgy, miként a plébánosok ősi telkén, jószágán lakó zsellérek.

Igen érdekesek az egyházvizsgálati jegyzőkönyvekbe foglalt vagyoneleírások, a leltárak. Az 1759. évbéli szemerjai „urbárium” például részletesen felsorolja az épületeket, a parókiához és külön „a templomhoz” tartozó szántóföldeket, szénafűveket, a közel kétszáz holdas „szentegyház erdeit”, az egyház pénzeit, a templomi felszerelési tárgyakat és így tovább. 1804-ben a harangalapra ajándékoznak földet a falutagok, 1829-ben pedig maga a *communitas* egy telkét, házat, a hozzátartozó jószágokat „erdőn, mezőn, réten” adományozza az új orgonát készítő Serester Dávidnak.

A rendtartások igen részletesen szabályozzák a *papilak*, a *tanítólakás*, a hozzátartozó épületek karbantartásának rendjét is. A telkek körüli kerítések feltétele és javítása szintén falvanként, tízesenként megosztott közmunka. Az említett Nagy Boldog Asszony Megyéjének temetőhelyet a falvak adnak, a kertelés pedig huszonöt, kilenc-kilenc tagból álló csoport munkafeladata. Ugyancsak mint patrónus gondol a falu az iskolára, annak épületére, fenntartására, felszerelésére. A szentkatolnai jegyzőkönyvben olvasható: „előhozott az is, hogy az iskolánkban tanuló gyermekeinknek székek nem lévén, és az iskolára is egy ablakot szükséges csináltatni”. A falu egyik közföldjének az évi termését licitálják el erre a célra. Az árverésen bevételezett tizenegy forintot pedig az iskola gondját hordozó megyebíró kezébe adják.

Az egyházat gondos törődéssel gyámolító faluközösség természetesen várákozással tekint „a lelkekre vigyázó”, az erkölcsi értékrend ápolását magára vállaló testületre, s az élén állókra, ahogyan egy ízben nevezik, „a tanító rendre”. Alá- és fölérendelődési viszonyról nem volna helyénvaló szólanunk. Jóllehet a hütösök, a falusbírák nem egy falurendtartás szerint még meg is bírságozhatják a rest, vétségek büntetését elhanyagoló egyházi-világi előljárókat, inkább kölcsönös egymásrautaltság, két életkeret szoros összefonódottsága jellemzi viszonyukat. (Az 1734. évbéli sepsiszéki református egyházmegye vizitációs jegyzőkönyve arról tudósít — csak egy kicsinyke példára hivatkozunk —, hogy a komollói komunitást az egyháziak intik meg: „Az harangokkal ne abutállyanak az helységbeliek, hogy minden dib-dáb dologra csengessenek...”)

Az *állam és az egyház* kapcsolata ismeretesebb. A történeti élet magasabb szintjét kutató historikusok feltárták azokat az érdekeket, amelyek a központi hatalmat arra készítették, hogy maga mellé állítsa és célrendszerébe segítő erőként beillesse ezt a szervezetet, vagy mint Erdélyben is, annak különféle, egymással is torzsalkodó testületeit. A rendiségben az autonómiáért küzdő bevett vallásfelekezetek, valamint az egyenjogúságért harcolnak a falu alsó szintjén számolhattak tehát az országgyűlések határozataival, az uralkodói döntésekkel, a vármegyei, széki statútumokkal.

Végezetül néhány szóban még e viszony eltakartabb, a falujegyzőkönyvekben fel-felbukkanó részletét, a határőrkatona vezetőség és az egyházmegyei szervezet kapcsolatát érintenők. Mindenekelőtt az állapítható meg, hogy a jámbor, engedelmes, felsőbbiséget tisztelő, az adott „földi” világrendet elfogadó ember a katonatiszteknek a jó alattvalóról kialakított modelljébe is beleillik. Ezért szorgalmazzák az egyházi fegyelemnek minden külső, járulékos elemét, elsősorban a „*templomozást*”. Gyakori az ezred-, századparancsolatokban az ünnepi rendet megszabó, a katonarendiekre kötelező előírás. Palugyai kapitány 1820-ban szokásos módon az erkölcsös élet biztosítását s a „templomba járást” mint feladatkört a megyebírákra osztja ki. Maguk is el-elrendelik a templomba gyülekezést például olyan alkalmakkor, mint amilyen az uralkodó születésnapja. 1833. február 4-i feljegyzés szerint Gyergyóalfaluban keltezett kapitányi parancs már szombaton „összerukkolatja” a katonaságot, a falusi hütösök pedig házról házra

járnak, hogy a lakosokat a hétfőn sorra kerülő ünnepélyes szentmisére „szólítani és parancsolni” el ne múlassák. Csíkjenőfalván jegyezték fel 1788-ban, hogy a húsvéti gyónás igazolását elküldötték a pátereknek, hogy „ne okozhassák magukat, hogy hozzájuk nem gyónnak, mostani világ állapotja szerint [II. József hadat üzent a török portának] ki itt, ki másutt gyónt meg”.

Szorgalmazták a papoknak járó *kepe fizetését* is. 1787-ben aki a képét nem fizette, Bereckben „árestomba” került, ha pedig az első székely gyalogezredhez tartozott, Csík-, Gyergyó- és Kászsorszékben is hasonló sors várt rá. 1791-ben viszont elkülönítik a katonák dolgát a provincialistákétól, kimondva, „e részre gongyok ne legyen” s a kepe hatalmi erővel való felhajtásához katonát ne adjanak. 1787. szeptember 21-én a tisztek megparancsolják a sárfalvi és oroszfalvi megyebíráknak, hogy a plébános kertjét, épületeit, kútját tétessék rendbe. A reformátusok általános egyházlátogatásain az esperes, az egyházmegye jegyzője és ülnöke, a világi gondnok és a széki kiküldött mellett a katonai érdekeket egy katonatiszt vagy altiszt képviselte. Az összefonódottságot az ellenőrzőknek ez az összetétele önmagában is eléggé tükrözi.

A hierarchiában magukat előbbre helyező ezredparancsnokságok azonban a népek és az egyházi vezetőknek főleg anyagi természetű vitáiban döntő fórumként lépnek fel. 1780. augusztus 23-én Étfalván jegyzik fel azt a „compagnia és regiment”-parancsolatot, hogy adjanak képét a papoknak (de se legjobb, se legrosszabb gabonát), aratás után pedig mindjárt vegyék ki a parókia búzarészét, hogy ne tartsa termését a mezőn, kárt vallva, a katona. Amikor 1822. február 1-én a szárhegyi protocollum szerint „a papi megterhelés” ellen panasznak a katonák, a határőrtisztek minden egyházi szolgáltatás, funkció díját pontosan meghatározzák. 1825-ben a csíkszeredai parancsnokság foglalkozik azzal a panasszal, hogy a plébánosok temetni, esketni csak úgy akarnak, ha a fizetést előre ezüstpénzben s nem „bángó cédulában”, devalválódott papírpénzben kapják. (Bécs különben már 1822-ben szintén elrendelte, hogy a hadiadót papírpénz helyett azonos névértékű ezüstpénzben fizessék az emberek.) Az ezred döntése mégis az, hogy a regiment káplánja elvégzi majd e feladatokat, ha a falusi plébánosok vonakodnának.

Barátoson 1803. december 24-én Ernst kapitány Szotyori főhadnagynak írja Kovásznára: „Kováts Moyses jelenti, hogy a főmegyebíró által a templomból kitiltatott volna. Tessék az úrnak, az főmegyebírónak általadni, hogy mivel az felsőbbstől által van adva: hogy semmi templombeli büntetést ne engedjünk, semmiképp az katonát meg nem engedjük, hogy templomból kitiltsák...” Kívül azt jegyezte fel Ernst kapitány a levélre, hogy „által kell adni, nehogy valaki az templomban gyalázatot tegyen az katonán, mert okolni fog osztán róla”. 1804-ben, amikor a református prédikátorok kihirdetik, hogy a válás ismét papi fórum előtt történik, az ezred — hangoztatva, miszerint semmi új rendelkezést nem kapott — megtiltja válás ügyében az egyházhoz való fordulást. „Olyan esetek is fordultak elő — írja a tiszteket vádolva Eröss József —, hogy a kicsapongó, részeg kato-

nák tisztjeik biztatására bűneiket megfeddő lelkipásztoraikat tetteg is bántalmazták.”

A birodalom politikai célrendjébe illeszkedő katonatiszti buzgalom és akarat a személyes vonatkozású népi ünnepeket ugyancsak sajátos szándékai szerint formálgatná. Már I. Rákóczi Györgynek döntenie kellett abban a kérdésben, hogy lehet-e lakóháznál lefolytatni az esketés és a keresztelés szertartását, és miként prédikáljanak a halott mellett. A határország azonban nem a népszokást is az erdélyi tolerancia szellemében megítélő fejedelemhez hasonlóan dönt („mindenben a rendtartás jó”), hanem tiltva és veréssel fenyegetőzve. „Újra repetáltatik die 7-dik Julii kiadott parancsolatja a méltóságos Canton Commandónak — írják 1790. december 11-én —, a meghalt testek mellett levő búcsúztatás és verseknek csinálása vesszőfutás alatt tiltatik, hogy amely megyében történnék, azon fenn írt büntetést az inspectorok és cantorok el nem kerülnek.” Foganatja a szigorú megintésnek nem nagyon lehetett, mert 1791. február 5-én ismét elrendelik, hogy „a kántorok semminemű új éneket ne próbáljanak a halottak mellett mondani”. A torozás, a búcsúztatás valóban súlyos anyagi megterhelést jelentett. (Ez idő tájt Bíró András, Csíkjenőfalva kurátora 31 magyar forintot szán temetésére, míg a betegségében való „dajkálásra” csak 23-at.) Az azonban, hogy a torozást „a legszegényebb... is kívánja”, mutatja, hogy a halálra készülők a végtisztesseget tevők tudatába éltük elfogyását, emléküket szépen akarják beépíteni, régi formák, hagyományok előírásai szerint szeretnék nehezen feledhetővé tenni. A nagybaconi templomtorony gombja őrizője annak az 1863-ban odahelyezett rendeletmásolatnak, amely az 1805-ös parancsolatot örökíti meg, miszerint a temetési torok eltöröltetnek, az adózó nép esküvője pedig „csak” három napig tarthat.

A katonai beavatkozást, uralmi törekvést, sokféle hatáskör-átlépést vagy éppen felülvizsgálati, döntőbírói szerepkör-követelést azért kellett említünk, hogy jelezhessük az erkölcsi kérdésekben illetékes két hagyományos alakulatnak — a communitynek és az ekléziának — e beavatkozás révén is fogyatkozó önrendelkezését.

2. A PAP ÉS A TANÍTÓ FOGADÁSÁNAK, A KEPEFIZETÉSNEK A RENDJE, MÓDJA

A székely faluközösségbeli embernek joga van a maga számára megyebírót, egyházfit választani, akit a közös javakért számadoltathat, majd aki előtt a megyeszékén esetleges ítélethirdetéskor fejet hajthat. Így van ez 1608-ban Csíkkozmás megyéje falvaiban, így döntenek Marosszékbén, Háromszék gyűlésén. 1847-ben pedig a jenőfalviak, dánfalviak és karcfalviak még mindig „fejenkénti szózatolás” útján választják meg a megyebírákat. Századokon át szívósan meggyökeresedett ez a jog a népi életrendben, miként a falusi eljárás szabadság megválasztása, amely feltehetőleg mintául is szolgálhatott az eklézia számára. (Igaz, a jenőfalvi választáson is ott van a felsőbb egyházi szerv képviselője, s a felvett jegyzőkönyvet néhány nap múltán fel kell olvasniuk a határőr hadnagy jelenlétében.)

A pap- és a mesterfogadás még inkább próbája az önrendelkezés szilárdságának. Ha a fölöttes egyházi szervek nevezik ki őket, az egyházmegye autonómiája kisebbedik, ha pedig a földesúr, akkor a community erővesztésének lehetünk tanúi. A berekeresztúri (1602) törvényhozók statútumuk első paragrafusában ilyen rendelkezést tesznek: „a praedicátor fogadása forogjon oly bizonyos személyeken, kik a tanító rendet mind tudományokban, mind erkölcsökben meg tudják ítélni és ismerni. Mindazáltal a megfogadás mindenkoron az egész megye hírével és jóakaratójából lehessen.” Tehát sem a felsőbbség, sem egy vagy két személy prédikátort nem hívhat, csak úgy válhat bárki „tanító renddé”, ha a „megyének nagyobb része egyetértene”. „Scholamester” szintén megye akaratójából s olyat kell választani, „akit a megye is szeressen”.

A fejedelem elé 1640-ben már úgy kerül a kíváncsóság, hogy „Papot, deákot az falura ne imponáljanak, hanem az falu fogadja, az kit akar”. Az országgyűlési válasz így hangzik: „Mű úgy tuggyuk, hogy ez eddig is úgy volt.” Mindazonáltal a jó választás érdekében a felelet felveti az egyházi főemberek ellenőrzésének szükségességét.

Zavartalanul ez a rendszer a katolikus egyházakban sem működhetett. A háromszékiek 1740-ben amiatt vádolják a státust, hogy Kézdiszentlélekre plébánost, Futásfalvára megyés deákot, Lemhénybe erőszakosan papot tettek, ami miatt mondják: „Azon szép őstől maradt szabadságainkban turbálóttunk”; s azzal is érvelnek, hogy „az pap és deák az kösséget nem is becsüli, hogy tudja, hogy öröklős a megyében”. A pap újrválasztásának kérdéséről Endes Miklós írja: „A kálvini reformáció két első századában úgy a reformátusoknál, mint az unitáriusoknál, az egyházközségekben a papok csak egy évre választattak meg, egy év után búcsúzni tartoztak, és a községi szokás szerint további egy évre megmarasztották...” Juhász István „a papmarasztás” rendszeréről szólva azt is elmondja, hogy megváltoztatására „Bethlen Miklós tette az első — eredménytelen — kísérletet 1700-ban. Hivatalos megszüntetését Mária Terézia 1778. évi rendelete mondta ki...”, de úgy látja, hogy még 1842-ben is a református egyházi főtanács által kért szabályzat megszerkesztőinek ugyancsak küzdeniük kellett a régi rend ellen.

A falusi rendtartásoknak természetesen szintén rendezniük kell ezt a kérdést. Mindenekelőtt pedig azt, hogy miként történjen a választás és a marasztás. „Szentlélek megyéjé”-ben (Farkaslaka, Malomfalva és Bogárfalva) 1663 táján „amelyik fél több és nagyobb léssen”, annak akarata a döntő. Így határoznak 1666-ban az alsócsernátoniak is, kimondva: „a potior(b) párt hozhasson mind papot és mestert”. Hozzáteszik — utalva a sok veszekedésre, egyet nem értésre —, hogy „nemesuraimék ellen nem cselekszünk”.

A földesúri hatalom falu fölé tornyosulása, fölényhelyzetének időleges megszilárdulása idején nem a faluközösség ígérte, hanem a birtokos urak követelték meg a beleszólás jogát. Sepsibodokon is így történt, és 1731-ben ezért került be a rendtartásukba első artikulusként: „Pap, deák fogadása, marasztása, úgy mindenféle falusi pásztorok fogadása a tekintetes úr s udvar hírével és akaratójával légyen, másként ne lehessen.” Súlyosabbá ott vált a helyzet, ahol a vallási

villongások földesúri templomfoglaláshoz, erőszakos térítéshez is elvezettek. Sepsiszentivány 1719-es falutörvénye még csak az ősi autonómia fenntartását munkálta, és azt mondta ki: „Nem recedálunk eleinktől bévetett dicséretes rendtartásról a prédikátor és mester marasztásában vagy megválasztásában, melyek hogy ezután is observáltassanak és aszerént közönséges tetszésből légyenek, concludáltott...” Nem telt el azonban több hat esztendőnél, és a buzgó katolikus Henter és a csernátoni Kálnoki család (a Henterek mint hajdani templomépítést segélyező patrónusok a maguk katolikus emberei számára követelték az épületet) egy század dragonyossal karácsony első napján kardlapoztatták ki az unitárius híveket templomukból, akik kínzást, fenyegetést, hosszas üldöztetést szenvedtek a hatalmaskodó és az állami elnézésre alapozó famíliától.

A *pap és mester létének biztosítása* a faluközösséget is terhelő gond. 1789-ben Ozsdolán rosszul termett az őszgabona, a sok esőzés miatt árvíz is sújtotta őket, de a communitás mégis úgy döntött, hogy a papbért, a képét pénzben megadják, „mivel a lelkipásztor csupán szalmával el nem élhet”. Marossszék constitúcióiban (1610—1718) ott áll a parancs: „az eleitől fogva usuált bért a praedicátoroknak és scholamestereknek megadni tartoznak...” a falubeliek.

A bér alapkomponense (mondhatnók: „ősidők” óta) a három kalangya ősz- és három kalangya tavaszgabona. (Csak néhol szokásos a 2—2 kalangya.) Így van ez 1643-ban Csíkszentgyörgy megyéjében, 1772-ben Zalánban, 1837-ben Csíkjenőfalván, s így adóznak a múlt század hatvanas éveiben Alsócsernátonban is. Miután aprólékos gondolat kidolgozott, igen-igen részletes bérszabások, egyházmegyei, katonai parancsnokság által kibocsátott „capitia” rendezések, „fizetéseknek rendi” állanak a kutató rendelkezésére, csábító feladat volna részletező nyomon követésük. A törvényhozó szándék, kedv és a szabályalkotó képesség dicsérete szintén hosszas elemzést érdemelne. A fizetség alkotóelemei, a szolgáltatás időpontja, a bérfelszedés módja igen pontosan megszabott. A faluközösség társadalmi rétegződésének hű tükörképe például az, ahogyan a családokat keresőképesség szerint osztályozzák. A falu több részre oszlik, olyanokra, akiknek legalább 12 kalangya őszi és ugyanennyi tavaszgabonája terem, akiknek kevesebb (a félbéresek), és azokra, akiknek „semmi vetések” nincs (a pénzfizetők, az oszporások). Külön csoportba sorolódik az özvegy férfi, a magános, a kisgyermekkel, a felnőtt fiúval, a szolgálval együtt gazdálkodó özvegyasszony. Az is külön kategóriába tartozik, aki farsangkor vagy Szent György-napkor házasodott, az, aki házasként anyjának telkén lakik, az ifjú, nőtlen, erős legény, aszerint is különbözve egymástól, hogy kinek jár ki és kinek nem a jószágtalan vagy marhátlan minősítés a megyebíró részéről.

A General Commando hangsúlyozza, hogy amelyik családfenntartó férfiúnak hatvan s még több kalangya terménye is van, papnak, tanítónak, kántornak, harangozónak nem tartozik többet adni, mint az, akinek éppen csak hogy megtermett a tizenkét kalangyányi gabonája. Ezt sokan igazságtalanságnak, a tehetősek számára igen előnyösnek tekintik, s gyakran kerül sor falutagot, lelkészt és tanítót keserítő vitákra, bérfizetés körüli nézeteltérésekre. „A kepe — epe” szólás

régi volta éppen úgy jelzi ezt a feszültségócot, mint az, hogy a falu-törvények, egyházi rendtartások milyen büntetést írnak elő az engedetlenkedők számára. Bizony a 12 forintos bírság vagy a kalodázás, misét, prédikációt kézi kalodában végighallgatás, sőt kalodában való megveretés (Csíkszentgyörgy, 1643) is kijár azoknak, akik vonakodnak a „lelkipászoroknak bérét beszolgáltatni”. Ahogyan van udvari jobbágyvédő politika azért, hogy a mértéktelen földesúri kiszákmányolás ki ne szikkassza a „misera plebs contribuens” államnak adózó képességét, van határőrtiszti aggodalom is, hogy a maga költségén katonáskodó székely el ne szegényedjék.

Az 1811—13-as években „az eklézsia libellusa” szerint a zaláni „miniszter”, a pap 2 lakostól kap 6 kalangya ős- és tavaszgabonát, 2-től 4-et, 68-tól 2-t. Egész oszporát fizet 42 zaláni, felet 20-an, fakepét pedig 48-an hoznak neki. A mester mindennek felét kapja itt, ahol még külön is díjazták a tanítót az iskolába járó gyermekek száma szerint. Más falvakban egyharmadnyi a részesedése. Ha nem is elviselhetetlen mindez, a sokrétű fizetési, adózási, szolgáltatási rendszerbe illeszkedetten, a terhek súlyát növelve, az egyházközség fenntartása is gondot okozott a székely székek lakóinak. A komollói református domus historiában feljegyezték, hogy a XVIII. században több család azért tért át a görögkeleti hitre, mert az átkeresztelő vándor papnak nem kellett egyházi adót fizetni. (1791. március 16-án katonai parancsot inti a falvakat, hogy a kóborló papokat szerzeteseket, képárusítókat, akik hamis útilevéllal járnak s a paraszttal „alattomba gyűléseket tartanak”, fogják el.) Az ilyen és ehhez hasonló jelenségek azonban nem túlságosan gyakoriak, hiszen az ősi szokásrend ellen lázadni nehéz, és a hagyományos közösségből kivetettek sorsa sem irigyléreméltó.

A társadalmi szükségletek sürgetését, nyomását érző székelyek tehát ezen a területen is kiformálták az alkalmasnak vélt keretet, kidolgozták a faluközösség és az eklézsia rendtartásában az intézmény struktúráját és funkcionálását meghatározó szabályokat, amelyek évszázadokon át szolgálták őket abban, hogy ne vesszen ki közülük a dicséretes tisztesség, a jó erkölcs, az emberi méltóságot megoltalmazó fegyelmezettség.

3. A MEGYESZÉKE, A TOLVAJSÁG, PARAZNASÁG, TÁNCOLÁS, ÜNNEPRONTÁS, KÁROMKODÁS, BECSTELENÍTÉS BÜNTETÉSE

Benedek Elek néhány mondata, pár szavas jelzése ösztönzött bennünket hajdanában „nyomon követésre”, régi falujegyzőkönyvek föl-kutatására. Erdővidék útját járva, a segíteni kész támogatást mindenütt élvezve, így olvashattunk bele 1947 nyarán Nagybaconban más-fajta régi kéziratos könyvekbe, az egyházi, presbiteri protocollumok-ba is. Az eklézsia törvényszékén mérlegelt, megbeszélt, megmértetett és megítéltetett vétségek, bűnök pöriratainak ezek a gyűjteményei először bizonyították számunkra azt, hogy az etikai értékrend történeti életútja paraszti szinten is megismerhető. Ez alkalommal az ilyen becses történeti forrásokat termelő intézményre, ez *egyházközség*

(megye, eklézsia, presbitérium, domesticum consistorium) *ítélőszékére* szeretnők felhívni a figyelmet, s utalni arra, hogy törvényhozó őseink a faluközösség keretében az erkölcsi normák életterületét sem hagyták gyom felverte parlaggá válni.

A berekeresztúriak 1602-ben már úgy döntenek, hogy a „megye” színe előtt kell egyházi embernek falutag elleni vagy „a harang alatt való személy”-nek pappal, mesterrel szembeni panaszát eligazítani. E kérdések sem külső székre, sem földesurakra nem tartozók, és fellebbezni is csak bizonyos módon lehet. Marosszék statútuma (1610—1713) szintén úgy dönt, hogy a vitás kérdéseknek, bírságolásoknak „elsőbbben legyen törvénye a megye székin, ha ott valamelyik félnek nem tetszik, apellálja viceszékre...” (Gyergyóban is így határoznak 1718-ban.) Az 1626. évi gyulafehérvári országgyűlés olyan emberekről is beszél, akik vétkükért „az ecclésiának büntetését” érdemelnék. Csehérdfalva 1649. évi falutörvénye a community fórumáról szólva kimondja, hogy „tisztesség dolgában pedig itt senki se tartozzék törvényt állni”. Ha itt elkülönül az ügyintézés, Oroszhegyen 1656-ban nem ez a szokás, e községben a tizenkét falusi esküdet is segítségül hívhatják a megyebírák „szükségekben s törvényszolgáltatásban...”

Láttuk, hogy az eklézsia több falut is egybefoghat. A XVII. század derekán Marosszékben, például Hodoson négy helység, Köszvényesen három választ főmegyebíró is, aki „minden megyebéli dologban parancsol, a többivel együtt igaz törvényt szolgáltatván, executiót is tehessen és tehet”. A „Falu” és a „Megye” törvénykezése azonban össze-összefonódik még sok helyütt. Így Csíkszenttamás falutörvényében (1667) a megye vagy falu gyűléséről ugyanabban az artikulusban rendelkeznek. Az *ítélkező fórumról* pedig azt mondják ki, hogy „Háromforintos dologból mindenkor perelhessenek *megyebíráik és esküttek* előtt...” 1676-ban azonban külön szólnak a faluszéki bíráskodásról, amit ha elmulasztának, büntessék a bírót és hűtösöket a főkirálybíró és a megyebírák.

Sem mindenütt való egyformaság, sem állandóság nem tapasztalható tehát a formákban, az azonban bizonyos, hogy a székely székekben joggal föltételezhető intézmény a megyeszéke, valamint annak büntető szerepköre. A csíkkozmásiak (1692) rendtartásában a megye bírái és a szentegyház fiai számára előírt esküformában ott szerepel a követelés: „megyészékiben igaz törvént szolgáltatasz szegénnek, boldognak; az innepszegőket, böjtszegőket, tisztátalan személyeket megbüntetted...” Általánosítható bizonyossággként fogalmazhatjuk meg még azt, hogy a minta a megyeszéke számára a falusi ítélezési fórum volt. Rendje, perfolyása, ha nem is oly részletező aprólékossággal kidolgozott, mint a falué, ugyanolyan szokásrendet, jogi szabályozottságot mutató. Az analógiák sorából tanúsággként hadd idézzük a legkedvverítőbbet, azt, hogy 1662-ben a berekeresztúri egyházi rendtartás parancsa: „részegen ne láttassanak törvént tenni”, addig, míg mindent el nem igazítanak, bírságnak italához ne kezdjenek; ugyanúgy hangzik, miként a falutörvény előírása, és az egyháziak tilalmát meg nem tartók a megye székein is „asztalterítésen maradnak”. (Ha pedig a bűnösök emiatt pert indítanak, a megbírságolást el nem kerülhetik.)

Vegyük szemügyre most már az erkölcsi vétségeket büntető intézményeket s a keretükbe illeszkedő falusi *ítélkezési szokások* egynémelyikét is. A XVI. század végén, de még a XVII. század elején is rendkívül súlyos büntetéseket szabtak ki a falu felett álló ítélkezési fórumok. Miután éppen ebben a korszakban amúgy is nehéz napok jártak Erdélyre, s a pénzgazdaság erőteljesebbé válása is új feltételeket teremtett, mindez végzetessé tette a bírság-, büntetés-forintokat lefizetni nem tudó vétkes személy helyzetét. Az, hogy Báthori Kristóf kivette a határprédálók büntetését a királybírók kezéből és a falunak adta át, jele annak, hogy a központi hatalom maga is enyhíteni kívánta a minden kis törvénytértés miatt perbe fogott és a súlyos büntetések miatt elnyomorodott, maguk költségén szabadparaszti katonaként országot védeni nem tudó, jobbagysorba zuhanó székelyek helyzetét. A „fejekötött”, az úri szolgálatra kényszerülő, az alsóbb rétegekbe hulló családok, emberek százai, ezrei váltak a bírói hatalommal visszaélők és a nyertesek kegyetlen önzésének, haszonlesésének áldozataivá. Nemcsak az akasztófától megváltottak, az éhhaláltól szabadító kölcsönt felvevők lehettek „subiugati”-vá, hanem a gyümölcskertbe betévedő, az özet fogó, az ünnepi szokásrendet megszegő, vagy az is, akit (jobbagyszerző hatalmasságként) valaki azon foghatott, „hogy jegyesével az ő földén jáccott” Az sem véletlen, hogy Bethlen Gábor 1619-ben már azzal is igyekszik a dicséretes régi jó rendtartás útjára visszavezérelni az országot, hogy rendezzi az igazságszolgáltatási tevékenységet. Országgyűlési végzések, központi rendeletek továbbra is foglalkoztak az emberközi kapcsolatok szabályrendjével, a bűnösség kritériumaival, a büntető szankciók kirovásának módozataival. A felvilágosodás korához közelítve azonban mind több enyhülés észlelhető büntetőjogunkban, s az egyszerű embert „védelmező” központi hatalom, ha nevelői szigorát nem is feledi, ha mai mértékkel még mindig középkorias is, valójában sokat változik.

A székelységnek magának, Európa e korbéli viszonyait ismerve, nem osztható ki az erkölcsi vétségek miatt önostorozó, súlyos elmarasztalás. Szabályozni-, rendezni- és büntetni való azonban itt is bőven volt. A szegénység, sőt az éhhalál, valamint a pestis egymást váltó, egybeáramló hullámainál fenyegetett, a háború borzalmaitól rettegő, a mindennapokbeli erős elnyomattatástól szenvedő székely ember erkölcsiségét ebben az őt formáló történeti környezetben kell megítélni. A véleményalkotónak pedig jó mérlegelnie azt, hogy vajon az éhezők, a biztonságra vágyakozók nem későbbek-e javakat ragadozni, a sanyargatottak, a korai elmúlás rémétől borzadóak életvágya nem felfokozottabb-e. Talán megérthető, hogy az örömeiket keresők, mohón gyűjtők zabolátlanságba, féktelenségbe csaptak át, hogy a felszabadultság ritkább óráiban fékezetlenebbül vágattak velük ösztöneik, robbantak ki indulataik. A pestisjárvány több ízben is végigpusztított a XVIII. század első évtizedeiben a Székelyföldön, s közben és előtte a kuruc szabadságharc hadi népeinek küzdelmei, dúlásai pusztítottak vagyont és életet. Ezt követően kell a fő kormánysszéknek 1720. január 22-én megrovólag írnia Csík-, Gyergyó- és Kászsónszék népének, hogy közöttük „mindenféle latorság eláradott, lopások, erőszakos foglalások, húzás-vonás, szitok, káromkodás, átok,

dorbézolás véteknek is alig tartatik, nemes, paraszt egyaránt követi...”

A legáltalánosabb és leglényegesebb büntető fórum a széki, majd később a széki és a külön határőrkatonai törvénykező testület volt. Az erdélyi büntetőjog különben eléggé kusza szövevényében ígéretes formaként állandósult azonban a *cirkálás rendszere*. A törvényhatóság képviselőjében alakult bizottság, élen a vármegye, a szék egyik választott vezető tisztviselőjével, évente vagy három évben egyszer bejárta a vármegye, a szék minden faluját, és alaposan kikérdezte a lakosságot a tolvajok, latrok, féktelenek, garázdálkodók felől, s helyben büntetést is szabott ki a társadalomellenes cselekedeteket elkövetőkre, a törvényszegőkre. Marosszékben 1612-ben hét vicekirálybíró, négy ülnök és a jegyző a tagja a komisszióknak. Udvarhelyszékben 1614-ben a cirkálásnak rendiben paráznaság vétkében találatot takat a felső egyházi bíróságnak adják át, de döntésüket ellenőrzik. 1635—1636-ban ugyanott a jobbágy vétkest földesurának kezére, úriszékére bocsátják. Máskor és másutt pedig a community vagy az eklézsia széke az, amely a büntetésvégrehajtó szerepkört jussolja a cirkáló bizottságtól. A Habsburg-hatalom idején továbbra is fennmarad ez a rend. 1702-ben például „ispánjárás” alkalmával az „inquisitorok” Csíkszentimrére érkeznek, és teszik dolgukat, „a régi bévött jó szokás szerint examinálván, kik micsodás vétket perperáltak volna”. Udvari rendeletek több ízben is szabályozzák a vizsgálóbiztosok tevékenységét, ezek jegyzőkönyvei pedig, miként a keresztúr-fiúszéki 1823. évbéli is igazolja, nagy becsértékű forrásai az erkölcs, a büntetőjog, az igazságszolgáltatás történetének.

A falutörvények maguk mindenekelőtt a szankció kilátásba helyezett fenyegetésével igyekeztek útjába állni a társadalomellenes cselekedeteknek. Somló Bódog a szokásról értekezve írta, hogy „a jogi szabály csakis cselekvést igényel attól, akihez szól, az erkölcsi szabály ellenben csak a meggyőződésből való cselekvéssel éri be”. Nos, ha metszik is, fedik is egymást e két körből való normák, jellemző módon nevelő hatást gyakorló indoklást ugyancsak tartalmaznak a falutörvények szabályozó pontjai. A *gyilkosságról* szóló artikulust ily módon fogalmazzák meg 1772-ben a márkosfalviak: „Nagy lelkünk fájdalommal tapasztaljuk, hogy mindenféle gonoszság annyira eláradott falunkban, nevezetesen a gyilkosság, mely az egész helységünkre is az istennek büntető ostorát nemcsak személyünkre, hanem helységünkre is hozhatja s hozza. A világ előtt is egynehány gonosztévőkért közönségesen szenvedünk; hogy azért Márkosfalváról folyó rossz hírt-nevet levetkezzük s ezen mocskos hírt-nevet jó hírrelnévvel felváltsuk, s az istennek reánk bocsátandó ostorát elkerüljük, s amennyiben lehet, falunkból ezen cégéres vétek kitöröltessék, végeztük...” A hirtelen haragúaknak, a régóta ellenségeskedőknek jó, ha a vita elfajulása, verekedés esetén nincs halálos seb ejtésére alkalmas eszköz a kezük ügyében. Az ezekkel való járás-kelest tiltják — s így igyekeznek a meggyőzés mellett a megelőzést is jogszabályba foglalni. A gyilkosság büntetése természetesen túlhaladja a faluközösség beavatkozási jogkörét. (A gyergyószentmiklósi György Mihályt „tolvajos gyilkosságért” 1834-ben halálra ítélték. A csík-

szeredai akasztást a határőrparancsnokság közhírré tette, hogy „példavételül” szolgáljon minden embernek.)

A *verekezésről*, a legényeknek virtuos egymásnak feszüléséről nincs szó törvényeinkben. Egy különben rendkívül érdekes hagyományt, mégpedig bizonyára igen-igen ösít elevenítő erőpróbáról azonban más vonatkozásban szó esik. Csíkkozmás, Lázárfalva, Szerecszeg, Tusnád, Verebes lakói közül azt, „*aki mást bajra hívott és megöletett*”, „szent helyre” eltemetni nem szabad. A sajátos székely bajvívásról, párbajról lehet itt szó, amely kovásznai szokásként vált ismeretessé. „Régebben az emberek sokkal kényesebbek voltak a becsületbeli konfliktusokra, mint napjainkban — írja Tárkány Szücs Ernő székelyföldi adatokra is támaszkodva. — Nehezen lehetett megakadályozni, hogy a személyi összetűzés... ne vezessen kihívásra és a kihívás elfogadására, lényegében *párbajra*. Neveztek ezt sok helyen »szólózás«-ra való felhívásnak, ami birokra, ökölharcra, bicskázásra, fejszésésre stb. szólhatott. A kihívás elől kitérni gyávaságnak számított, az önbíráskodásnak ezeket a formáit szokásjogilag elfogadott megoldásnak ítélték meg.”

A *rablás, betörés, házielverés, lótolvajlás* rendszerint az arra magát egy életre rászánó, a faluközösség kereteiből kilépő lator, gonosztevő, házfelverő, lappangó, keringő, erdei, hegyitolvaj műve volt. (Az Approbaták ezért is bízzák a kisebb, 100 pénzt érő érték eltulajdonításának büntetését a communitásra.) A falubeli szokványosabb lopások és kártevések felsorakoztatására a szemerjaiak vállalkoznak 1771-es falutörvényükben. Itt tíz paragrafus gyűjti egybe a bűnöket és szabályozza a büntetéseket. Első helyen a mezei kártételek állanak. Gabonát, törökbúzát, füvet, szénát, kerítéságot a szántóról, rétről, veteményt, kapásnövényt (pityókát, mezei borsót, mákot, répát) és gyümölcsöt a kertekből és a határról, másodsorban pedig akármilyen eszközt vagy fát az udvarról — tilalmaznak a lopóktól és kártevőktől. Az erdei kártételeket külön tárgyalják. Aki a más „kertit meghágja”, kiváltképpen éjszaka átlépi, akármit akárhonnán a gazda híre nélkül elvisz, de az is, aki orgazdává válik, keményen megbüntetik. A visszaeső rendszerint kétszeres bírságot fizet. A kárt természetesen meg kell térítenie. A számottevőbb vétkest átadják a tiszteknek. Lécfalván (1807) a sok „aprólékos lopások” tetteseit „eklézsiakövetetés végett” először kiszolgáltatták a megye székének („a Domesticum Consistoriumnak”), s csak az, aki „orozni” meg nem szünnék, kerül az illetékes tiszt urának a kezére. (Általában azonban elegendő a küszöbön keresztbe tett seprű, ami az üres házat jelzi és távol tart egymagában is bárkit a bemeneteltől.)

A „lopócskolással” vádoltak, — mint ahogyan a nagyajtaiak említik rendtartásukban — a faluszékén ítéltettek meg. Elegendő volt azonban a népi közvélemény nap mint nap megnyilvánuló büntetése, a lenézés, a semmibevevés, a tiszteletet érdemlők seregéből való kivettség. Ezért szerepelnek tekintélyes számban olyan pöresetek a falujegyzőkönyvekben, amelyekben a tolvajsággal vádolt falutag becsületét keresi. A bűnösségbizonyításnál gyakoribb a vádolt megkövetése, a rágalmazás vétkének falu színe előtti elismerése.

Sem a falutörvény, sem az egyházmegyei rendtartás nem szól a *gyógyító bűbájoskodókról* vagy a *boszorkányokról*. Más forrásból derül ki, hogy a csíkszentimrei Szakács Katáról 1702-ben azt mondják, hogy boszorkányol és paráználkodik, s hasonló esetről még történik itt-ott említés. Sepsibodokon máshonnan odaköltözött jobbágyaszszonyt tesznek felelőssé szerelmi bájolásért, férfiakkal „akaratum ellenére” közeli, távoli helyre való röpültetéséért. Ő sem a falu szintjén felel azonban a csak ráfogott cselekedetekért. Az altorjai, karatnai, peselneki és kovásznai tanúvallatás nyomán 1752-ben perbe fogott Benkő Anna a háromszéki világi papok egyházi törvényszékének ítéletét várja. S még csak alakulóban van a határórség, amikor Bécs haditörvényei — és nem a falubeli szabályozás — mondják ki, hogy „A varázslásnak és ördögségnek büntetése tűz”.

Bethlen Gábor 1619-ben a fehérvári országgyűlésen elfogadta ugyan a reformátusságnak a küiküllővári zsinaton tett javaslatait a cégéres vétkek megbüntetéséről, mégis mind a (kezdeményezés, mind a törvénykezés végrehajtása inkább az egyház jogkörében maradt. A *paráznaság* a cégéres vétkek közé soroltatott, és elkövetőire, éppen úgy, miként a házasságtörőkre vagy a gyilkosokra, halálbüntetést követeltek. A nőtlen paráznákra megvesszőzés várt. A világi hatóságoknak csak a nagyobb bűnösöket adták ki; a kemény önfegyelmet követelő és a súlyos szankciókat kirovó ortodoxia és puritanizmus igen-igen nagy szigorral ítélte meg a szexuális kapcsolatok normarendjét megbontókat. Jellemző, hogy 1640-ben ugyancsak a fehérvári országgyűléstől kéri: „A vétkezett személyek felől való 1619. esztendőbeli articulus observáltassék, és ha nőtlenek egymást elveszik, meg ne pellengéreztessek...” A fejedelmi válasz: „Az ecclesia mint kegyes anya megítéli, kinek kedvezhet, kinek nem.” Az Approbata Constitutióba végül is ilyen végső törvénycikket vesznek fel. „A nős parázna személyek halállal büntetessenek, a nőtlenek pedig ne bírsággal, hanem vesszővel... és annak utána ecclesiát követni tartozzanak... de ha egymást elveszik, meg ne vesszőztesenek, hanem ecclesiát tartozzanak követni.”

Csík-, Gyergyó- és Kászsorszék statútuma 1650. október 24-én az „uras asszonyállatokra” és férjekre nézve azért csak tesz könnyítést („a tisztól megváltozhatnak fizetéssel, az falutól is változzék...”). Az „ifjak”-ra első ízben 3, a második vétségért 6 forintot ró ki, harmadik ízben vár rájuk a pellengérré állítás. Fontos az, hogy nemcsak a jobbágy vagy szabad, hanem a nemesember gyermekére is vonatkoztak az előírások, sőt az utóbbiak „duplásan” büntetődtek. Még lényesebb nekünk, a törvénykező falut minden paragrafusban keresőknek az, hogy a széki végzés kimondja: „A megye bírának pedig akárki házára is szabad legyen menni és a paráznákot kivenni, sőt ha kívántatik, tartozik a falusbíró polgárokkal edgyütt segítségre elmenni.” Ezt hajdan a csíkközömségi Domus Historiába jegyezték be. Ugyanannak az egyházmegyének rendtartásában olvashatjuk, hogy 1692-ben „megye követése és egy font viasz” a büntetése az első vétket elkövető „tisztátalan személyeknek”, a második vétkekért három font viasz vagy egy forint, a harmadikért pedig kézi kaloda jár, s ha idegen, keringő, az egyházmegyéből is kizárják. Mindenképpen a me-

gyebírák és szentegyháziak kötelezettek és jogosultak tehát a megbüntetésükre. (Érdekes módon 1687-ben Ferenczi Miklós udvarbíró miklósfalvi jobbágyok „fajtalanságáért” büntetésként egy tehenet vesz el, azért, hogy „a külső tisztek is meg ne foghassák őket, mivel engemet illetett őket megbüntetnem...” Úriszékre azonban ritkán kerül paráználkodók dolga.)

Miután a házassági bíráskodás hosszú időn keresztül az egyház kezében volt, az örködött a család szilárd egybekapcsoltságán s küzdött eleve a bomlasztó tényezők eluralkodása ellen. Fő eszköze a szabadoság elleni küzdelemben az ekléziakövetés volt. A XVII. század derekán az ítéletet szenvedőnek még két hétig is ott kellett állania a templomajtóban a reggeli és esti prédikáció idején, majd vasárnap nyilvánosan bocsánatot kellett kérnie a gyülekezettől. (Mind Schuler-Libloy 1681-beli adatai, mind vingárdi, Alsó-Fehér megyei információk tanúsítják, hogy a szász falvakban szégyenkövet akasztottak a lány nyakába, és úgy kellett a templom előtt állania. Ezt követte a lányanyáknak a szégyenpadra ültetése.) Az ekléziakövetés sokat szelődött a felvilágosodás évtizedeiben. Sok helyütt az egyházi vizitáció alkalmával intették, feddték meg a vétkeseket. Mégis például 1823-ban Keresztúr-fűszékben még mindig az egyházmegyét kellett megkövetniük a „fattyat vetett” lányoknak. Akik számára mentséget nem találtak, vagy akik visszaesőknek bizonyultak, azok „árestom”-ba kerültek, és meg is korbácsolták őket. A népi büntetőjogi szankciókra Benedek Elek még emlékezett: „Gyermek-ifjú koromból — írta — két leány emléke maradt meg, akiknek nem volt szabad hajdonfővel mutatkozniuk: fekete kendő borult a fejükre s a kendőnek széle lecsúszott az arcukra, le a szemük fölé. Legénynek, leánynak, kik magukról megfélemezének, meg kellett követniük az ekléziát...”

A büntetésbe a széki tisztség szintén bekapcsolódott, majd a határórség felállítása után néha maga is küzdelemre kényszerült a bécsi hatalom képviselőivel. A tisztos élet államot erősítő, népet fegyelmező etikai parancsa és a minél több katonát igénylő népesedéspolitikai dogma szintén szembekerült egymással. Megtiltják például a határőr szülőknak, hogy szemrehányást tegyenek megesett lányuknak, követelik, hogy ne szidják, verjék őket, de 1790. március 30-án vargyasi Pap Józsefet „őfelsége dekretumainak balra való magyarázásáért”, azért, mert Henter Sámuel lányát megszeplősítette, vesszőfutással büntették, és tartásdíj-fizetésre kötelezték, hadd tudja meg, hogy „az efféle gyalázatos fajtalanságot is nemcsak nem üdvösséges, hanem nem is szabad folytatni”.

Még szigorúbban ítélik el a gyermekeltevőket. A nép a helyi szokásrend szerint, a határórség pedig az országos törvényeket követve, mert „ez a hazának legnagyobb romlására van”. A falunak természetesen hatásköre fölé nő az ilyen bűnös cselekedet, de jelentéstétellel a bíró tartozik.

Romlására volt az erkölcsöknek a határőrvidéken a férfiak hosszas távolléte. Szemerjén például két és fél évszázad alatt házasságtörés, válóper nem sok akadt, törvénytelen gyermek viszont a török, majd a napóleoni háborúk idején „elég szép számú volt”. (A katonatisz-

ti erkölcsstanra” különben az 1790. október 16-án Csíkszeredában kiadott utasítás is fényt vet. Ebben figyelmeztetik a falut és az inspektorokat, hogy az ezred kivonulása után „a tiszt uraktól hátra maradt szolgálók, gazdasszonyok, azoknak nem igaz házasságból esett bitangjokot a tiszti quartélyházból” kitiltsák, kiküldjék, s egyet se engedjenek meg ott lakni.)

A népi élet társas, szórakoztató, vidám munkás egybegyülekezéseit, a *guzsalyosságot*, a *fonót* és a munka végeztével nemegyszer táncos összejövetellé váló *kalákákat* — miként az előzőkben is említettük — mind a szék, mind a főkormányzók tilalmazta. Marosszék statútuma (1610—1718) a vasárnapokon és a sátoros ünnepek első napján lakodalmazók, tombolók, táncolók számára szabott ki vice-tiszti büntetést. Csík-, Gyergyó- és Kászsorszék az éjjeli korcsmázást, guzsalyosba járást, gyülekezést tiltotta. Háromszéken 1709-ben nem engedélyezték a muzsikálást. Udvarhelyszéken 1727-ben a lányok és legények fonó-, guzsalyosbeli szórakozását minősítették a hivalkodó dolgok, a gonoszság, a ledérség, a verekedés és a fajtalan, buja élet alkalmainak. A főkormányzók, a legfőbb fórumnak kijáró tekintélyére alapozva, szintén a guzsalyosság ellen foglalt állást.

Nincs olyan, a népnek kőtablás parancsolatot fogalmazó felső fórum és nem találni olyan falusi joghatóságot sem, amely ne küzdene kemény szankciókkal az *ünneprontók* ellen. A vasárnapok pihentető csendjét őriző határozat ott szerepel már a középkori első királyi törvényekben. A fejedelemség korában pedig a leghatározottabban az 1619. évbéli májusi országgyűlés mondja ki az ünnepek megtartásának kötelező voltát: dologra se jobbágyot, se szolgát nem küldhetnek, útra senki sem indulhat, menyegzőt, lakodalmat nem tarthatnak, a prédikáció végéig vásárt nem lehet szabadítani, és égett bort sem árulhat senki az esti ima bevégeztéig. Az erdélyi törvénygyűjtemények, széki statútumok, a papi gyülekezetek határozatai hasonlóképpen intézkednek, közvetlenül is utalva arra például, hogy a vasárnapi tétlenkedők vadászni, halászni ne járjanak, és a fűrészek, döröckölők, ványolók, kásatorók s általában a malmok munkája se zavarja meg az ünnepi érzésekkel töltekezőket.

A mívesnapoktól főként a templomozás rendje különböztette meg az erkölcsi nemesedésre, önvizsgálatra készített emberek vásár- és ünnepnapjait. A határőrvidék számára 1787. június 28-án az ezredparancsnokság (bizonyára egyetértésben ez alkalommal a katolikus egyházzal) így szabta meg a rendet: húsvétól Szent Mihály-napig fél kilenc órakor (télen félórával később) vette kezdetét a reggeli imádság, ezt kilenckor prédikáció, tízkor mise követte. Ezután a „templomparádén” publikálták a közérdekű tudnivalókat, felsőbb rendelkezéseket. Egy ideig még katonai gyakorlatok műsorba iktatásával is kísérleteztek, hiszen a tisztek ezt nem érezték ünneprontásnak. Délután három órakor (télen már kettőkor) az ifjak „tanyítására”, a „catecizációra” került sor. Az a fiú vagy leány, aki az egyházi oktatásra el nem ment, „keményen megvesszőztetett”. Négykor kellett mindenkinek ismét a templomba sietnie vecsernyére, litániára, „az estvéli imádságra, a ciboriummal való áldásadatásra”. Hétköznapiokon a korábbi reggeli s későbbi délutáni órákban természetesen szintén harangszó

hívta templomba a híveket. Mindez még bonyolódott, változott a különböző felekezetek szertartásrendjének összeegyeztetése következtében.

A templomot szorgalmasan nem látogatókat mint a világot más-ként értelmező, a közfelfogással szembehelyezkedő, renitens, vétkes személyeket megbüntették. A csík-, gvergyó- és kászonszéki státutumok 1650-ben a templomba nem menőt egy, a szentmiséről hiányzót három forint bírságra ítélték. 1664-ben országos végzés büntette kalodával a „templomot nem gyakorló” parasztot. A XVIII. század derekán Szemerján az ilyeneket intették, s azzal fenyegették, hogy holtuk után „szamar temetésük” leszen. A felvilágosodás enyhülést hozó szelleme a kalodázást, az egyházi szolgáltatások megvonását vagy éppen a kiközösítést háttérbe szorította, szelídebb formákat sugallva. Mégis 1823-ban Keresztúr-fiúszékben a cirkáló bizottság még mindig ellenőrizte és büntette a templomkerülőket.

A vasárnapi kikapcsolódásra elsősorban a megyebírónak és egyháziaknak kellett felügyelniük. De a faluközösség és bírója sem mentesült ettől a gondtól. A berekeresztúriak határozata így szólt: „kézi munkát senki ne tégyen, ne dolgozzék semmit, se a világi dologban ne fáradjon (hanem ha ilyen nagy kételensége lenne), hanem isteni dologban, illendőkben. Kire az egyháziak és a bíró vigyázzon.” (Ünnepszabadtásra, feltehetőleg rendkívüli okok miatt, csak a prédikátornak volt joga.) A szemerjaiak 1711-ben ugyan falutörvényükben kötelezik a falutagokat az ünnepnapok megszentelésére, az ellenőrzés és büntetés feladata azonban az egyháziakra hárul, és a bíró meg is büntetheti őket, ha hanyagok vagy elnézőek. Ugyanabban az esztendőben az árkosiak hasonlóképpen rendelkeznek. A zalániak el is különítik ezt a feladatkört a falutól, s a református egyház jegyzőkönyvében határoznak például 1814-ben is azok felől, akik vasárnap kalákát rendeznek, kalákába mennek, szénatakarni járnak, szénahordani indulnak: Még itt is hoz azonban a falu olyan határozatot, miszerint akit vasárnap erdőlni látnak, nem kevesebb, mint három forintra büntetik, s ha az illető még erdópásztor is, kétszeresét fizeti a bírságnak.

A falusi törvényalkotóknak nemcsak az emberhez méltatlan életvitel, hanem a méltatlan ünneplés is paragrafusalkotási gondokat termő pászmája. E területen pedig éppen az szorítja rá őket a kiegyezés keresésére, hogy az ünnep nem csupán „tempós vonulás, állandóság, / Biztosság, nyár, szépség és nyugalom”, hanem ugyanakkor alkalom a mulatságra, a vidám életöröm kibontakoztatására. A kozmásiak így kísérlik meg a dilemma feloldását: „Eleitől fogva, régi időben is mindenkor tilalma volt az (sátoros) innepeken való táncolásnak, királynéasszony ültetésnek [feltehetőleg pünkösdi királynéválasztásnak], mely pogányoktól maradt szokás ezután is tilalmas; hanem az ifjak abból az ordinarius parochus paptól vegyenek engedelmet és szabadságot...” Tehát engedélyt kell kérniük, és akkor szabad a tánc, de semmiképpen sem, még akkor sem vecsernye idején. Ugyanígy időbeli korlátot szabnak a „Szent János estin való virrasztásnak”. Nem szabad éjfélíg, még kevésbé hajnalig, virradatig táncolni ezen az estén sem, hanem csak „késő vacsora ideig, mikor ember le szokott nyugonni ágyába, az is tisztességesen...” Általánosságban a falu óvako-

dott az ünneprontástól. Tanúsítja ezt nemcsak az, hogy megszülethetett Arany János ilyen tárgyú balladája, hanem például az a forma is, ahogyan a múlt században a gyergyaiak mulatságba invitálták a lányokat: „Bátyámuram és nénemasszony, egy kérésünk lenne, ha lennének szívesek meghallgatni. A mulatságbeli fiatalok tisztelt magukat s a magok becsületes házokat, s minket ide azért küldött, hogy becsássák el kedves leányokat a mulatságba... Nem is lenne sokáig maradásunk, s ott *egy vagy két órát mulatunk, s avval haza lesz indulásunk.*”

A XVII. század derekán a marosvásárhelyi polgárok arra ösztökölték közösségük tagjait, hogy miután az egész hetet a maguk szolgálatában, „robotaságban” töltötték, vasárnap ne foglalataskodjanak hiábavaló dolgokkal. A sok hasonló intelem, sőt a század végén a gubernátor Bánffy György rendelete sem tudta azonban teljesen megszüntetni a templomba sereglőknek világias kedvtelések iránti vonzalmát. Miként a búcsúra egybegyülekezők, úgy ők is jólesően pihentették el lelküket az együttes buzgólkodás áhítatos nyugalomban, viszont a sok kalmár vásárlásra, a piacos, sokadalmi hangulat pedig egyeseket italfogyasztásra, többeket együttes mulatozásra is csábított. Láttuk, hogy *a vásár* a falutörvényalkotókat is paragrafusszerkesztésre kényszerítette, nos, az egyházmegyeiek sem tétlenkedhettek, hiszen e jelenségek főleg az ő hatáskörükbe tartoztak. Berekeresztúr megyéje 1602-ben szigorúan lép föl garázda hívei ellen, igaz, súlyos, vérzivataros, az elvadulásnak is kedvező időben. „A templom, cinterem imádságnak háza és helye. Senki azért — írják — prédikáció alatt semmit ne áruljon, kiváltképpen égettort, kalmárárut. Hanem húst éneklés előtt és azután mindent szabad légyen árulni. De visszavonás, szitkozódás, verekedés vagy vérontás se a templomban, se a cinteremben, se a cinterem előtt egy hajtásnyi földön [szabad] ne légyen.” A szabályrendelet ellen vétő kalmárok áruit elkobozzák, a megbotránkozató magaviseletűeket súlyos, 12 forintos bírsággal sújtják, s azt, aki „haszontalan dologban tölténé el az időt a prédikáció alatt, tehát a megye kézi kalodát csinálván, abban rakják, és az egy napot abban töltsé el”. A csíkszentgyörgyiek 1643-ban szintén büntetik a piacon hivalkodókat, a részegeskedőket, a templom előtt, a kerítés mellett szórakozókat, ők is, miként a kozmásiak 1693-ban, időhatárok közé szorítottan engedélyezik a húskimérést, pontosan limitálva azonban az árakat és megkövetelve a mészárosoktól, hogy „igaz fontjok legyen” és jó húst áruljanak.

A széki statútumok szintén intézkednek a templom elé korán gyülekező, italozó, hangoskodó vasárnapolók bírságolása felől; 1739-ben azonban úgy látják jónak Csík-, Gyergyó- és Kászonszék gyülekezetében, hogy jobb a vasárnapi vásárokat más napokra áthelyezni. A szépvizit és gyergyószentmiklósi például péntekre, a csíkszentgyörgyit hétfőre teszik, szombat, illetőleg vasárnap helyett.

A féktelenkedőket lehet és kell is szabályozással szelídíteni, az alkalmat kínáló szokást azonban társadalmi-gazdasági szükséglet hívta életre, és amíg az virágzik, a vasárnap vásárlás színessége sem tűnik, nem hervad el. (A múlt század hatvanas éveiben Csernátonba vasárnap kóberes szekérral érkeznek — mások mellett — a sepsibo-

doki fazekas. Sietve, hogy még harangkondulás előtt vevőkre találjon — ezt követően ugyanis elkergetik —, ilyen árukat kínál eladásra: „Tálak, tányérok, háromlábú, fogantyús lábasok vagy lábatlan, egy- vagy kétfülű kászók, nagy fazakak, kicsi csiporkák, zsírfogó serpenyők, kalácsütő formák, nyílt szájú kancsók és szűrőkésfejú, zörgentyűs korsók. De vannak egyes, kettős, sőt hármas só-, bors-, paprikatartók. Aztán játékszerű cserépmadarak, sípok, állatformájú vagy egyszerű gömb alakú pénzgyűjtő némák.” Még nézni is örömet okoz, válogatni belőlük annál inkább.)

A normaalkotó egyháziak duhajkodásra készítő ösztönöket zaboláztak, világias, gazdasági szükségletkielégítő vásárlókedvet korlátoztak, és végül a templomban helyet foglalók *ülérendjét* is szabályozták. Kellett, hiszen a joggal entitásként szemlélt faluközösség belsőleg igen rétegzett volt, és ennek következményei voltak a megyére nézve is. Még a parasztságon belül is épültek alig látható, de nagyon számon tartott válaszfalak, és éles határvonalak különítették el egymástól a rendeket. A tisztesebb helyzetbe születettek, a megbecsültségükért sokat fáradozók, de a kevélység, a rátartiság sarkallásától üzöttek ugyancsak hajlamosak voltak a rendbontásra, a botránkozató cselekedetekre, ha a státusukat jelképező előkelőbb ülés helyüket másvalaki akarta elfoglalni. A súrlódások kiküszöbölése végett kialakították azt a szokásrendet, hogy az első pad a primoroké vagy számottevőbb földesuraké legyen. A következő sorokban helyezkedtek el, szintén a hierarchia sorrendjét tisztelve, a címeres levéllel rendelkező ármalista kisnemesek, majd a lófők, gyalogok és végül a jobbágy rendbéliek. Az ülő- és állóhelyekről azt is tudnunk kell, hogy megvásárolhatóak voltak, tehát még öröklésük, adásvételük, elzalogosításuk is lehetséges volt, s így rendtartást követelt. Háromszéken már 1544-ben tulajdonjogát bizonyítja az angyalosi Forró család. Csíkszentmiklóson 1618-ban az egyházmegye bírái határoznak a templombeli állóhelyek dolgában. Szemerján 1667-től 1861-ig nyomon követhető az ülésrend, a templomi hely körül ismét és ismét felizzó vita. Volt ilyen okon baj Eresztevény, Bodok, Zágon, Füle templomaiban is.

Azért, hogy az ellenségeskedés, egymás helyének elfoglalása, tászigálódás elkerülhető legyen, a megyei rendtartások részletesen szabályozzák „a székek” árát, vételét, öröklési módját, mégis nehéz helyi joghatóságként ennek a nagyon is világias érzésekből táplálkozó egyházi konfliktusnak a rendezése. A református főkonzisztórium 1768-ban kimondja, hogy „Ne légyenek a templomban senkinek külön helyei...” Ez esetben azonban a felsőbbség példamutatása sem használ. Maga a császár, II. József 1785-ben a guberniumot sürgeti: teremtsenek rendet. Ennek ellenére 1797-ben a kolozsvári zsinaton kell foglalkozniuk azzal a perrel, amely amiatt keletkezett, hogy egy rétyi nemesasszony torkon ragadta a templomban egy másik rendjébéli asszonytársát az ülés hely miatt.

A puritanizmus parancsa — úr és szolga lelki dolgokban egyenlő és azonos rendtartással éljen — nem érvényesülhetett maradéktalanul a rendi tagozottságra, alá- és fölérendeltségi viszonyra építő társadalomban. Nehéz volt tehát a rendi szerkezetben az alázat fegyvel-

mének igájába betörni az embereket, és nem volt könnyű a *káromkodás, szitkozódás* elleni küzdelem sem. Az udvarhelyszéki szentmihályiak 1663-beli falutörvénye ilyen paragrafust is tartalmazott: „Ha valaki lélekeződik, toties quoties két pénzen maradjon, ha pedig ördög lelkével, adtával és egyéb afféle Isten ellen való szitkokkal szitkozódnék, toties quoties egy forint az bírsága...” Mind a csik-szentgyörgyi, mind a kozmási egyházmegyei rendtartás megszabta, hogy aki „lélekkel” s egyéb módon, formában szitkozódik, ha parasztember, délig kell kalodában ülnie (de 25 pénzzel megválthatja magát), ha nemes, egy forintot kell fizetnie. A kozmásiak 1666-ban már megtudakolták a vétkeket, és meg is büntették őket. A csiksomlyói határozat szerint (1710) az ördögattával, -teremtettével káromkodót az egyházmegye színe előtt kellett büntetni, 25-öt csapva rá, majd duplázva, ha megisméltódott a szitkozódás. A szabadrendűek megválthatták pénzzel a szégyenítést, a nemesek viszont igen magas (12—24 forint) büntetésre ítéltettek, kétszeresére annak, amit a darabontal vagy lófővel fizettettek. A zalániaiak 1779. szeptember 20-án azt jegyezték be protocollumukba, hogy egyikük „Isten és hazánk törvénye ellen káromkodott éktelenül, attával, teremtettével”, s ezért egy forintot kellett a faluközösségnek fizetnie.

A káromkodás bűnébe esőket, azokat, akik illetlenül, másokat megbotránkoztatva szabadjára eresztették indulataikat s a tisztos, erkölcsös életvitel normáit ily módon megszegték, állandó szigorú szankciókkal fenyegette már a XVI. század közepétől Erdélyben is nyomon követhetőleg az ország törvénye. Részletekbe bocsátkozni nem tudunk, de azt jeleznünk kell, hogy a büntető community és egyházközség szigora idő múltával mintha enyhült volna. Szotyorban 1670 körül egy nemesurat, aki megrögzött káromkodó volt, még megkövezésre ítélnék. Az 1697. évi kolozsvári országgyűlés a másodízben is önuralmát vesztett szitkozódóra kimondja, hogy nyelvéből egy darab kivágassék, harmadszor pedig: „kövel veressék agyon”. 1767-ben Domokos Mártont Marosvásárhelyen az Approbata Constitutióra (III. R. Tit. 47. Art. 22.) hivatkozva arra ítélik, hogy „kövel agyonverettesék”. Végül megkegyelmeznek neki, és „csak” két pénteken 25—25 kemény csapásokkal verettetik meg és újbóli véték elkövetésekorra halasztják a megkövezést. Keresztúr-fűszékben 1823-ban szintén osztogatják még a 12—24 botot, vagy az udvarhelyszéki börtönbe is elküldik a káromkodót, de már széki szinten is meg-megbocsátanak. Háromszéken pedig 1842-ben arról panaszkodnak, hogy immáron „senkit sem adnak fel”, és 1843-ban azt írják, hogy nem is csodálható a vétők nagy száma, hiszen a katonatisztek járnak elől jó példával.

Jóllehet a „becstelenítés”, a *rágalmazás* inkább a belső „jó” békesség és csendes élet feltételeit megteremtő szabályalkotás körében tárgyalható, végezetül itt, e fejezet végén is megemlítenők, hiszen tisztesség dolga az, hogy mást igaztalanul meg nem vádolunk. A falutörvényekben ilyen szabályokat olvashatunk: „Látván következni naponként a nagy egyenlenséget és a csendességet megzavarodni, ha szabad lészen egymást a kösségnek besteleníteni. Azért a régi szép szokást követvén — írják 1719-ben a szentiványiak és laborfalviak —, tetszett közönségesen minden egymás ellen való bestelenítéseket

s gyalázatokat sub poena flor. 1 interdicálni [!].” A falujegyzőkönyvekben rendkívül gyakoriak azok a pörleírások, amelyekben tolvaj-sággal, erkölcstelen étellel, hamissággal vádolják egymást a falustagok, az asszonyok, a szomszédok, a régi haragosok. A sértő gyanúsítások, a becsületesrontások ellen elsősorban a faluszékén küzdenek az esküdtek, de az egyházi széken is békítgetnek haragosokat, egymással viszálykodókat. Nem is eredménytelenül. Legalábbis igen sok „causa”, alperes és felperes összecsapása végződik megbékéléssel, egymás és a falu megkövetésével, a jó életérzés feltételeinek helyreállításával. A kisenemesi falutagok, mint a zaláni Sérák, Aporok, Szabók, még a communitás előtt rendezik viszályaikat. A főnemesek ügyében azonban már az országgyűlés is törvényt ül. (Példa rá homoródszentmártoni Bíró Bálint esete, aki Bethlen Gergelyt „diffamálta és mocskolta”, de az egész fejedelmi tanácsi rendet is megsértette. Nyelveskedéséért pellengér alatt megverettetett, fején szalmasüveggel kellett vádjait visszavonnia.)

A falu ítélőszéke békéltető missziójának ismertetése során még el kell mondanunk, hogy azok, akik elismerik: „emberi gyarlóságtól viseltetvén” szólottak gonoszul, vallják, hogy „ennek utána egyik a másikával mint testvératyafiai, úgy kívánják élni”, vagy aki a becsületesértó pletykaságot beismerőnek megígéri, „soha meg nem emlékezik, fel sem veti [haragosa] becsületesítő szavait” — mind-mind egy tisztultabb, igazabb erkölcsiség fokára emelkedetten szólnak közösségük színe előtt.

A székely communitás feladatai sorába tehát beletartozott a kor értékrendje szerint kialakított erkölcsi, tisztességbeli normák védelme, az emberek megnevelése, ha kellett, büntetése, a társas kapcsolatok zavartalansága fölötti örökös is. Ezt a feladatkörét az egyházmegyével osztotta meg, egyes szférákat teljesen át is engedve a megyebírónak, egyháziaknak és a papnak. Irányt szabóként ott állt fölöttük az állam, az egyházi főhatóság is, védelmezve a tulajdont, a rendet, a kereteket fenntartó etikai elveket. A falu pedig át-meg-átszötte ezeket a parancsolatokat a maga szokásjogi normáival, azokkal, amelyek valóban a többségnek a békés, szép életvitelét szolgálták és a becsületesnek, tisztességnek teremtettek szilárdabb alapot.

VI. A KÖZTERHEK HORDOZÓINAK KÖZÖSSÉGE

1. AZ ADÓFIZETÉS EGYÜTTES VÁLLALÁSA, A VÉRADÓ LEROVÁSA

Madách Imre „politikai hitvallását” kutatva, Szabad György bukant rá a Tragédia szerzőjének képviselőjelölti programadásában a következő sorokra: „A szabadság alatt értem hazám minden beolvastástól megóvott integritását, saját ügyei s különösen legnagyobb két kincse: a nép vére és pénze fölötti rendelkezhetőségének minden idegen befolyástól való megőrzését...” Nos, ahogyan ő a „vér és arany” e kettősségét országos szinten a szabadság perdöntő kritériumává rangosította, a székelyek számára is — időtlen idők óta —

katonafiai véradójának és a családok adófizetésének a módozata vált a szabadság, az önkormányzat minősítő tényezőjévé. Kezdetben a székelység oly nagy mértékben teljesített honvédelmi feladatokat, hogy anyagi szolgáltatásként, sajátos adónemként csak „ököradást” igényeltek tőle. A fejedelemség korában (igaz, kezdetben önkéntesen elfogadott időleges és együttes teherként) már rendszeres pénzbeli rovattal is vállalnia kellett. Majd a Habsburg-uralom idején mindkét szolgáltatást mind nagyobb mértékben kellett teljesítenie, mind kevesebb „rendelkezhetési”, önrendelkezési joggal élve.

A falutörvényalkotók világában, a communities feladatrendszerében helyet kellett tehát szorítani e nagyon fontos kérdésnek is. Előre kell bocsátanunk, hogy szerte a világon (a társadalomfejlődés adott szakaszában) *a központi hatalom megkísérelte a faluközösséget az adóért egyetemlegesen felelős állampolgárok testületévé formálni.* Az obscsina, a Mark tagjait éppen úgy adófizető kollektivitásként szemlélték, mint ahogyan az egy összegben kirótt adóért együttesen vált felelőssé akár a török, akár az angol hódolatok előtt a délkelet-európai vagy ázsiai paraszti entitás. Kellett és jól hasznosítható volt számukra ez az alapvető társadalmi alakulat, ez az életsejt, hiszen így testületileg könnyebben szolgáltatásra szorítható, ellenőrizhető és számadásra kényszeríthető volt az adó alá vetett ember.

Az adót tehát *a községre vetették ki*, a community pedig a nyílföldek birtokosai között osztotta fel a rovattal. Aki jussolt a javakból, arányos részt vett magára a terhekből is, vagy a kapcsolat sorrendjét megfordítva, mondhatnók: adózott, tehát kérhette a részét szántóból, rétből, erdőből, legelőből. János Zsigmondhoz folyamodó székely főemberek és lófők írják 1566-ban, hogy „az mi kevés földünkön lakók házához szántóföldet, szénafüvet szakasztasson, ... mert azok is ugyan megróttatnak és ország közü adót fizetnek, mint az egyéb székelyek”. 1581-ben a háromszéki jobbágyosító urak hasonlóképpen érvelnek Báthori Istvánhoz címzett levelükben. „Ha pedig adóra írták az jobbágyot — mondják ki 1625-ben —, meg kell adni neki az nyilat.”

A háromszékiek viszont utalnak egy másik föltételre is, arra nevezetesen, hogy a pretendenseknek háza, üléshegye van a községben, tehát falutagok. A nyílföldet pedig belső telke, háza után kapja az adózó, érthető, hogy a gyakorlatban néha az válik adóalappá. A maratonosi Nagy György vallja 1595-ben: „én valék a bíró a rováskor”, és hogy akkor a falut egy summában hét forintra rótták meg. Majd ugyanabban a pereskedésben mondják: az „örökségen [házon, telken] való adóval vötte meg”; vagy: „Kádár Ambrus öröksége 40 pénz adón vala”. Ugyanabban az esztendőben Telekfalván azért engednek át földeket és belső telket Sebestyén Demeternek, hogy „szolgáljon róla és adaját adja”.

Igen erős lehetett azonban a tehetősebbek, főbbek szándéka, hogy zselléreiket, jobbágyaikat kivegyék az államnak rovattal szolgálók közösségéből. A marosszékiek ellen már 1554-ben panaszkodnak. 1571-ben hangsúlyozni kell, hogy csak a szegődött, béres szolgálk mentesek ettől a szolgáltatástól. Még tanulságosabb az 1558-as tordai és az 1559. évi gyulafehérvári országgyűlés, ahol arról van szó, hogy a

kapuszám szerint falvanként kivetett terhet a közszekelyekre hárították. A legkeményebben Bethlen Gábor lép fel ez ellen az irányzat ellen. A beszercei országgyűlésen 1622-ben elmondja: „illetlennek, sőt az igazsággal ellenkezőnek látjuk teljességgel, hogy az egész székelységen való jobbágyság in genere (kik számmal a tízezret meg fogják haladni)... sem adót, sem dézmát nem adnak, hadba nem mennek, akármi szedés terüh legyen a székelységen, a jobbágyság semmi effélében nem ad, hanem egy szóval mindenféle terhet csak az kevés lófő, veres darabant, szabad székely supportál, hadba azok mennek, ha mit az ország szükségére vagy egyébre magok között felvetnek, azok fizetik...”

A rendkívül összetett szerkezetű székely társadalom állandóan változó osztályerőviszonyaival különösen fontos vitakérdéssé tette tehát azt, hogy ki az országos teher hordozója. A Habsburg-hatalom még a kapuszám szerinti — változó számú falubeli telket magába foglaló adóegység — rendszert örökölte. Hovatovább azonban mind erőteljesebben érvényesült a személyhez még inkább kötött, az egyes gazdaságok helyzetét mérlegelő adóztatás. Az ún. calculus-rendszer 1730-tól, majd a Systema Bethlenianum 1754-től, az 1763-ban és 1769-ben szenvedett módosításokkal állandósult is egészen a forradalomig. Eszerint inkább az adózóképességre (föld, állat stb.), a facultásra és a személyre (fejadó) hárult a teher.

A szabadok azonban 1726-ban Gyergyószékben is írnak még kérelemlevelet, amelyben panaszozzák, hogy a jobbágyok, zsellérek és önálló személyek az adónak, a portiónak csak felét fizetik, és „noha mindenütt az faluk határát ők is velünk együtt egyaránt bírják... csak néhány szegény szabad ember húzza az igát...” És végig, 1848-ig, a feudalizmus rendjének pusztulásáig hangoztatják a székelyek a falutörvényekben, protocollumaikba bejegyzett végzéseikben, hogy a falu terheit viselniük kell mindazoknak, akik a falu javaiban is részesztársak. Meggyökeresedett lassacskán az a szokás, hogy a rendi státus szerint a közjavakból nagyobb részt kapott a nemes, mint a szabad, és ő szintén többet jussolt, mint a jobbágy.

A XVIII. század elején a kisnemesek és a lófők nagy része már rendszeres adófizető, és csak a néhány jobbágyot robotoltatók mentesülnek. „Az mely nemes vagy lófő embernek három vagy annál több jobbágyi vagy zsellérei találtnak — mondja ki az 1712. évbéli háromszéki constitúció —, az capitalisban nem az ura, hanem az jobbágyi tartozzanak contribuálni.” 1714-ben azonban a „kétjobbágyosok” adómentessége ellen tiltakoznak a teherből nagyobb részt vállaló rendtársaik. Minden rendezési kísérlet kitermelte a sértettek újabb rétegét, és mind az adó növekedése, mind igaztalannak vélt elosztása állandó ok volt a lázongásra.

Az adót a rendek ajánlották fel, az országgyűlésen ők szavazták meg, az állami igazgatás tisztségviselőivel együtt szedték be. A közvetlen adóügyi igazgatás, az összeírás, a szétosztás és a pénzfelszedés csöppet sem kellemes feladata azonban már a faluszervezetet is súlyos gondként terhelte. Mondottuk, hogy Szentiványban és Laborfalván (1719-ben) azért kellett a rendtartás szerint a hűtösök közül négynek jó értelmesnek és írástudónak lennie, hogy „az adópénzt”

feljegyezhessek. Kisborosnyó törvénye (1724) tisztázza, hogy ki az, aki „a faluval nem adózó”, majd meghatározza: „Mikor az falu közönséges porcióját parancsolják, hogy admon[iszkálják?], valahová az falu parancsolja, harmadnapra minden ember tartozzék bevinni.” Ha vakmerő módon nem így cselekedne, 33 pénzt kell fizetnie, vagy ha esküvel kész hibátlanságát, ártatlan voltát bizonyítani, törvény elé kell állania. A papolciak (1759) statútuma a falubavétel egyik lényeges mozzanataként szabja meg, hogy „azontúl a faluval contribuáljon” az új gazdaságot alapító.

Az adózást szabályozó normák idő múltával mind ritkábbakká válnak a falutörvényekben és a jegyzőkönyvekben. A széki statútumokban szintén apadóban vannak, hiszen a XVIII. század derekától kezdődőleg a megyei autonómia is összezsugorodik, a comunitás pedig ekkor már főleg az udvari rendeletek végrehajtójaként szerepel. Az adókiivetésnél a tájékoztatás az előjáróság feladata. Mária Terézia adóügyi reformja, az 1780. december 6-án keltezett leirat után például az ún. járasonkénti „igazgató”, „adóügyi” biztos (rectificator comisarius) hívhatja maga elé a hűtösöket, hogy megtudja, kire mennyi adót vethet ki. Kemény Zsigmond az Erdélyi Híradóban 1842-ben is még ezt az állapotot ismerteti: „A falu székező bírái fölhívatnak, hogy hiteltetés után mondják meg a marhák s egyéb rovat-alattiak mennyiségét.” A biztost természetesen megvendégelik, hiszen, ismét Keményt idézve: „Rajtok is segít az eltagadás...”, az adót kevesbítő mesterkedés, miután „a biztos legtöbbször nem gazdag, fizetsége nevetségig kevés... Ím a corruptio... bűnnek nem tekintve, büntetés alá nem esve.”

Az *adófelszedésben* ugyancsak a végrehajtói szerepkörbe szorított faluvezetőknek kell tevékenykedniük. Vagy van adókönyvük (a miklósvárszékieknél kedvetlenül veszik tudomásul 1703-ban, hogy nincs a bírának ilyen „Register”-ük), vagy az adópálcákra felrótt, forintokat jelző vonásokat metszve, majd lefaragva igazolják a bevételeket, amelyekkel november végéig el kell számolniuk. Az adópénzt elköltő, eltulajdonító bíró, collector viszont nem egyedül felelős. Az 1799. évi rendelkezés is hangsúlyozza: minthogy a közösség választotta őket, az egész communitás rászorítható a kártérítésre.

A határörvidéken külön hajtották fel az adót a katonáktól. A Kézdivásárhelyen 1789. július 16-án kiadott parancs így hangzik: „Mint-hogy a cantonnál elegendő tisztek nincsenek, akik az adószedésben foglalatoskodhassanak, tehát ezáltal más módot kellett feltalálni ennek beszédésében, úgymint: minden faluban a commendáns, katonabíró s nótárius fogják hárman az adót szedni.” Nekik írásban kell a minden hónap végén átvett pénzt nyugtázniuk, s már október 15-ig be kell fejezniük a „contributio rendezését”. Időközben pedig a pénzt a falu „cassájában” vagy pedig bizonyos embernél „deponálják jó őrizet alatt”.

Az adószedés mellett szintén a faluközösség igazgatási gondjai közé tartozott az ún. *naturálék beszoigáltatása* és adóban való elszámolása. A falutörvények nem szólnak róla; mivel ez a feladatkör a bírákra felülről rárótt kötelesség, adminisztrálását udvari, királyi parancsoknak engedelmességgel végzik. Az államháztartás ingatag egyen-

súlyát biztosítani akaró központi hatalom a reguláris hadsereg szállásának és élelmezésének gondját közvetlenül a lakosságra hárította. Igaz, ígérte, hogy az ilyenszerű „salgamális” kiadások adótörlesztésnek számítanak. Az élelem, a szállás, a különféle szolgáltatások leírhatatlan nyomorúságot, sok szenvedést jelentettek a falvak népének. „Én állítom a katonát, / Én fizetem annak zsoldját; / És hogy az urat őrizze, / Nálam kovártélyozzák be” — mondja a népi vers. Hasonló forrásból idézzük e pár sort is: „Ez a Portio micsoda ember, / Lovon jár, kiált: »Gib mein Pfert. Haber!« / Házamba beszáll, ágyamban hever, / Magamat pedig hidegre kiver.” Az oklevéltárak pedig telve azokkal a keserves panaszokkal, amelyek garázda, élelmet, értéket pusztító, családi tűzhelyet feldúló, mindenféle zabolátlanságban, féktelenségben jeleskedő katonákról szólnak. Sajnos a rendszer leírására ez alkalommal nincs terünk, miként azt a veszteséget nem elemezhetjük, amely az elszámolási kulcs és a valóságos árak közötti különbözethez „deperdita” néven terheli, károsítja a porciózó, a forspontozó parasztokat.

A pénzürték változása, a papírpénz bevezetése, majd devalválódása szintén súlyos károkat okozott az adózóknak. A felsőrákosi jegyző így örököltette meg protocollumában csúfondároskodó keserűséggel ezt a jelenséget: „1811-dik esztendőben martius 15-dikén dördüle ki a felső poroncsolat a bankónak és folyó rézpénznek öszveromlásáról, amely bankót és rézpénzt négy részében megölé, csak az ötödikben élhet, úgy hogy öt eddig volt német forint tész egyet, ... és ezen ötödrészében is már vonaglik, tartván halálos fájdalom az 1812-dik esztendő első holnapjának utolsó napjáig, akkor teljességgel meghal, új bankó állván ki azalatt helyébe a megbolondult világ piacára... Volt eddig az hazában 1 060 198 793. Jött helyébe 212 150 700.”

A *szolgáltatások szervezése és elszámolása* az előjárók gondja. S tegyük hozzá, nem is a legkellemesebbek közé sorolható kötelesegeik egyike, igazságosnak kell lenniük, s az erőssel s kíméletlenül szemben védelmezniük kellene a falutagok érdekeit, miközben őket is verik, kínozzák, s láttuk, még a faluból is el kell futniuk néha gonosz indulatú vendégeik elől. Még a nyugta megszerzése is gond, különösen a falvakon keresztülitazó katonaság részéről, holott az 1785. évbéli királyi leirat szerint a szék köteles „minden adminisztrációról való quietantiákat a falusi bírától beszédni és azokat a perceptoroknak általadni”. Az 1818. évbéli, jegyzők számára kiadott instrukció az eleség, a naturálé szétosztásának külön jegyzőkönyvbéli megörökítését is előírja.

A felsőrákosi protocollum tanúsága szerint 1828—29-ben a falusbíró a kirótt naturálét, búzát, zabot, szénát, szalmát falugyűlésen osztotta ki a gazdákra, biztosítva így a közös teherviselés közösségi ellenőrzését.

Mindenképpen súlyos teher tehát a „contributio”, amelyet 1718-ban — igaz, más csapásoktól is sújtottan — így panasznak az adóprés szorításában vergődő csík-, gyergyó- és kászonszékiek: „faluink gyűlésiben vagy sír az ember, aki öt s hat hetek alatt kenyeret nem látott, vagy bizony [úgymond] hogysem gyermekei szigorú halálát meglássa, magát felköti...” Az 1846—1847. katonai év végén felsze-

detlenül maradt adóhátralék a székely székek közül Udvarhelyszékben a legnagyobb, majdnem 20 000 forint. A lakosság „noha mind polgári, mind pedig katonai erő alkalmaztatott, mégsem volt képes lefizetni”. (Csoda-é, ha az említett, a népével szemben bűnös, túlzóan lojalis adóösszeíró 1846-ban a siklódiak megölik?) A marosszékiek, aranyosszékiek szintén a szegénység miatt váltak képtelenné az állammal szembeni kötelezettségük teljesítésére.

Mondottuk, hogy a *communitas* teherviselési közösség. Az adófizetők testülete kénytelen e minősítést azzal is kiérdemelni, hogy egyetemleges felelősségként vállalja az *elszökött falusfelek* adóját. Természetesen ennek a kérdésnek történeti változásaira szintén figyelmeznünk kell. Időnként a fejedelemség korában igaztalannak tartják azt, hogy a porciózás elől elfutók szolgáltatását a megmaradottaktól hajtsa be a katonai egzekúció. Így dönt 1610–1718-as statútumában Marosszék. Az 1691-beli fogarasi diéta hangsúlyozza: „Egy faluban lakók közül az adózás rendjében egyik az másiknak terhét nem tartozik supportálni, az 1689-beli segesvári árticulus in ea parte cassáltatik.” Hiába válik azonban személyre szabott kötelezettséggé az adózás, Háromszék rendtartása (1708) mégis azt a határozatot rögzíti, hogy „mindenik falu az incolakra úgy impariálljon, hogy ha az adózó emberek közül auffugiálnának, az olyan profugusoknak minden adójokat tartozzék a falu megfizetni”. „A megmaradtak” fizetik az adót, a „falura száll a szökött adója”, mondja ki több más rendelkezés is, míg ki nem alakul a XVIII. században a szomszédokra hárított személyesebb és közvetlenebb felelősség rendszere. Mind Bibarcfalva, mind Zalán közli például a felsőbb rendelést a falutagokkal: szomszédjaikra úgy vigyázzanak, hogy azok el ne szökjenek, mert adójukat rajtuk hajtják fel. A főigazgatótanács 1823-ban azt parancsolja: „Minden gazdaembert mindkét részről lévő szomszédjai személy alatt tartasanak, mozdulatjait observálják, s ha elszökő vagy vándorló szándékát észreveszik, töstént jó előre az illető szolgabírónak jelentsék”, különben terheit ők tartoznak viselni.

Az adófizetés, „az ingyen gazdálkodás” mellett *katonát* is a közösségnek kellett állítania. A határőrvidéken minden szabadrendbeli ember önfenntartó parasztkatonaként szolgált, a többi szék maga kebeléből állította ki, majd később fogatta el és szolgáltatta ki az államnak a katonát. A rendszer elemző leírásáról le kell mondanunk, azt azonban szükséges jeleznünk, hogy milyen módon kapcsolódik bele a „véradó szolgáltatásába” a faluközösség. A népdal személy szerint a bírót teszi felelőssé a „kötéllal fogottakért”, az erőszakos katonállításért, jöllehet neki és hütöseinek a széki tisztség parancsára kell cselekednie. Azt róhatják esetleg joggal fel neki, hogy nemegyszer a gazdagnak kedvez. A főkormányzéki rendelkezések is úgy szólnak azonban, hogy ne a gazdálkodásban hasznosítható legényeket soroztassák be, valamint arra is ők adnak utasítást, hogy „inkább a gazdátlan keringők”-et fogassák el.

A Habsburg-időben azonban a legnagyobb számmal a két székely gyalogezred és a huszárezred keretében kellett honvédelmi szerepkörükben áldozatot hozniuk a székely székekbelieknek. Ismeretes, hogy az ő elszegényedésük azért is státusgondja már sok fejedelmük-

nek, mert emiatt gyatrább fegyverzettel tudnak a lustrára kiállani. 1655-ben több udvarhelyszéki lófősitő levelében olvasható, hogy „jó lovakkal, dárdákkal, hosszú puskákkal és elégséges porral, golyóbis-sal jól felkészülve” kell hadba menniük. A Habsburgok határőrizője-ként pedig „egy lovas katona — olvasható Háromszék vármegye em-lékkönyvében — évenként magára legkevesebb 80 frtot és egy gyalog 40 frtot kellett hogy áldozzon, nem számítva itt a ló felszerelését vagy más, a katonáskodással járó megfizethetetlen munkáját. Az a 40—80 frt pedig nagy pénz volt abban az időben.” Szentiványi Mihály így írta le a ruházatukat: „A katonák öltözete meglepő mindennek, ki katonát csak egyenruhában látván, csak abban tudja képzelni. Egy durva fekete posztójú, szemre görbedő ellenbőrű, suta sapka; egy nagy fekete zeke vörös szegéllyel, galléránál császárszín (fekete-sár-ga) zsinórral összekötve s egy széles fekete szarvasbőr szíjú által nyakába vetett nehéz lőszertárral (patrontasche) s péterkés (bajonét) tokkal megnyomtatva; egy vastag fekete nyakravaló, fehér harisnya s egy csoszogó bakancs vagy bocskor teszi a kosztümjüket.” A ru-házat színeiben, díszében változott ugyan a szolgálat helye szerint, döntően azonban a székely asszonyok osztovátája, szövőszéke, a posztóványolók terméke volt. Az egyes kisebb értékű felszerelési cik-keket a parancsnokság osztotta ki, más egyebet, így például a bakanc-sot és csákót vizitációkor adták ki, s árát előre jelezték, hogy a nép idejében kifizethesse. 1783-ban jegyezték fel az ozsdolaiak, hogy a főhadnagy úr a kimasírozáshoz megkövetel kétnapi eleséget, két jó inget, ugyanannyi alsónadrágot, egy szőr nyakravalót, posztósüveget és egy pár posztókesztyűt. A vizitáció után azonban gyakorlatoznak, és ahhoz rossz harisnya, zeke és kélti is szükséges. A szárhegyieket, alfalusiakat afelől faggatják, van-e otthon minden katonának „fegy-ver-, vagyis köntöstartó ládája”? Akinek a ruházata nem tiszta és rendes, a fegyverének szíja nincs újrafestve, csákója keféletlen, nem visel új hajpántlikát és így tovább, az ezred előtt szenvedni el a hu-szonötözést. Az ozsdolai, sárfalvi, lemhényi határőröket például azzal fenyegetik, hogy igyekezzenek a tavalyi jó hírben és becsületben maradni, „mert az a gazember, aki a Compagnia hírit, becsületit ron-taná”, tudja meg, hogy irgalmatlanul megbüntetik. (Van az ozsdolai protocollumban egy 1787. március 23-án keltezett ezredparancs arról, hogy mit kell beszereznie mint felszerelési tárgyat minden egyes ka-tonának. Itt hadd szorítkozzunk annak a közlésére, hogy számuk 63-ra rúg.) A súlyos anyagi terhek elviselését megkönnyítendő, a katonai tulajdonba jutott ún. revindikált havasok s más pénzalapok létesíté-sével igyekeztek valamelyest könnyíteni az önköltségen birodalmat védelmezők pénzgondjain. 1802-ben a francia háborúk miatt az adót is levették róluk. A véradótól azonban nem mentesítették őket.

Különben a már 1773-ban Bécsnek készült emlékiratban így jel-lemzik a székely határőrezredek helyzetét: „Hogy egy-egy házban minden férfi kivétel nélkül katona, akár családapa, akár nem, úgy hogy 5—6 testvér kénytelen a plájokat őrizni, magukat ruházni, szíj-szerszámokat venni stb. Hogy tarthat el egy ház 4—5 határőrt, hogy ruházhat és nélkülözhet?!” Benedek Elek mondja édesapjának sza-vaira emlékezve, hogy volt idő, amikor tíz fegyverforgató fia is volt

az ő águknak. Majd ezt írja: „A mai nemzedék nem tudja, mi volt a székely huszár, s mely nagy terhek nyomták a székely huszárfamiliákat. Az én nagyapám apja huszonnégy esztendeig szolgált a maga lován, míglen a fia felváltotta; hétszer ment a franciára, mialatt ott-hon a gazdaságot gyenge asszonyi kéz kormányozá.” Az ő falujának, Kisbaconnak a toronygombjában lévő emlékeztető írás szerint az 1788—1790-es küzdelmekben „Kisbaconból 27 személyek hadakoztak a török előtt, 13 személy elesett”, de még elfogtak és Konstantinápolyba vittek kettőt, akik ott két évig raboskodtak. „Ennyi sok viszontagságok és fogyasztások között — írják — a keserűség epesztette a megmaradott kevés népünket.” Csak az 1788. évbéli hadjárat során Konstantinápolyban fogságban és még életben lévők számát közlik a kézdivásárhelyi cantonbeliek, de így is 60 nevet sorolnak fel. Moldva és Havasalföld harcterein, az erdélyi szorosok védelmében sokan halnak meg csík-, gyergyó- és kászonszékiek is, falujegyzőkönyveik tanúsága szerint. Végezetül hadd idézzük a kovásznai feljegyzést az 1814. esztendőből: „Mivel többen kétszáznál ecclesiánk tagjai között özvegyen és árván [maradtak], kiknek férjeik ki vagy-nak rukkolva a mostani folyó véres francia háborúba...” — joggal gondolnak arra, miként segítheti őket a community.

A XVIII. században már világszerte igen megnövekedett a fegyverkezés üteme. A versenyben alulmaradni nem merő és nem is akaró Habsburg-birodalom tehát ezért növesztette nagyra a termelő és hadakozó ember fejedelemség kori egységét, teremtette meg a mezei gazdaság és falusi életrend kereteibe beépített „katona-paraszt”, „csatázó-szántóvető” típusát és vitt ezzel új elemeket a vért és aranyat áldozók közösségi szerkezetébe.

2. A „KÖZÖNSÉGES” FALU DOLGA

Az adót az állam jussolja, mércét ő állít, elosztási kulcsot ő szab, tehermentesítést ugyancsak ő engedélyez. A közmunka, a közösségi munkaszolgáltatás terhe már összetettebb; kell dolgozniuk a falutagoknak a saját érdekükben, community-juk javára, a székek és más felülrétegzett uralmi szerveknek, de egyben maguk hasznukra is, és végül csupán csak az őket uraló, kormányozó testületek, emberek számára.

A törvényhozó székely falu életvitelében azonban ez újabb jogalkotási szükségletet teremtett. Rendelkezniük kellett, hogyan szervezzék meg a közmunkákat, például az út, a sánc, a híd javítását, gondozását vagy a postálkodást. A normaalkotóknak figyelmeznük kellett arra, hogy a viszálykodás elkerülése érdekében igazságosan döntsék el, ki, mikor, miként köteles kivenni részét a falura nehezedő terheknek ebből a részlegéből.

A falutörvényekben sok ilyenszerű általános formula található, miszerint „ha valaki *közönséges falu dolgára nem menne*, den. 8 az bírsága” (Szentmihály, 1663). Másutt 1—3 forintra is megnövekszik a büntetés. Külön szabályozzák a szófogatlan, vakmerő távolmár-dókra kiróható díjakat. S azt is, hogy a büntetést meg kell fizetni,

de „a bírsággal az szertől meg nem menekedhet” senki. A szotyoriak (1727) azt is meghatározzák, hogy ha „Az jobbágyembert az falu hagyományára először éri, mint az ura-dolga: tartozik előmenni, sub poena den. 20.” Ugyancsak ők gondolnak azokra, akik valamilyen ok miatt elkerülnek, nem végzik a közmunkát, és kimondják, hogy az, aki bíró botja alatt van „és falu közi nem szolgál, minden esztendőben tíz polturával tartozik az falunak”. Néha *tízese*k szerint szervezik meg a szerre szolgálatba menőket (mint ahogyan a nagyszőlősiek *szomszédsági* szervezetük keretében tervezik el a munkálkodást).

A falutörvények világának alapvető elve az, hogy aki részesedik a falu javaiban, annak a terhekből is viselnie kell a ráeső részt. Ennek a posztulátumnak a függvényeként épül ki azután a rendtartásokban a köz vállaira nehezedeő tennivalók, szolgáltatások lehetőség szerinti igazságos és megbízható *megosztásának a rendszere*. A hajdan egyenlően szabad társadalom azonban már a székely székekben is a múltba süllyedt, ami a felszínen van, az a rendkívüli társadalmi megosztottság. Ez azután, miként a bíróság viselésénél, az adózásnál, itt is felveti az egymással ütköző szabadságok kérdését. A falu liberálása azt követeli, hogy a haszonban részesülőt önkörében a közmunkára is rászorítsa. A rendi szabadság viszont ekkorra már mentességet, védelemet kínál a nemeseknek, státusát, privilégiumait oltalmazva. A többjobbágyos nemesúr, földbirtokos előkelő székely természetesen nem engedi vitatni immunitását. Állandó torzsalkodást okoz azonban az adót fizető szegényrendű *kisnemesek, egyházi nemesek vagy armalisták rétege*. A fejedelmi korban eléggé egyöntetűen kötelezik falu dolgára az egyházi nemeseket. (1637-ben Küküllő megye, 1640-ben Kolozs megye is csak azt követeli statútumában, hogy értesítse őket a falusbíró.) Marosszéken (1610—1718) az egy örökös jobbágyot uraló nemes nem tartozik falu dolgába eljárni, de ha zselérei vannak, akkor igen. Hovatovább azonban mind többször kell ügyükben a falunak is magasabb fórumokhoz fordulnia. A csíkszentsimoniak 1738. június 9-én írják a főkirálybíróknak: „Falunkban olyan szegény armalisták vannak nr. 6, kik sem falu közi nem szolgálnak, sem a nemes székeknek. Némelyeknek közüllök marhája is semmiféle nincsen. A falustól szolgálunk érettek, holott gyalogszerre elmehténének, mivel jobbágyok is nincsen.” Csíkszék a háromszéki főkirálybírótól kérde az ottani gyakorlatot, és az közli is, hogy ott a nemesek, azok, akik 1657 előttiék — ha jobbágytalanok is —, a közterhektől mentesek. Azok viszont, akik 1657 után „nobilitálódtak, hacsak jobbágyok nincsen, az extraordináriát in persona supportálják”. Még udvari rendelet is születik ebben a kérdéskörben, „Az adózó nemesek — olvasható az 1759. évi leiratban — falu őrzésére, forspontozásra, rabok és foglyok kísérésére s őrzésére, cursus hordozásra és kalauzolásra semmiképpen ne szoríttassanak”, a székhez se szolgáljanak, s kvártélyozásra se erőltessenek, csak ott, ahol a számuk nagy.

Gondot éppen az okoz, hogy mint például Csíkszentsimonban is, az említett hat armalista mellett sok az olyan *jobbágy, szolgál, aki szintén mentesített*, és így a falu fele kénytelen az egész közösségre szabott munkát elvégezni. Ebbe a félrészbe pedig az a szabad szé-

kely tartozik, aki semmilyen felsőbb mentességbe nem kapaszkodhat, s így zömmel ráhárul a százféle tennivaló. A csíkszentimreiek 1738-ban elpanaszolják, hogy az a széki végzés, miszerint „a jobbágyember semmi szolgálatra és extraordinariákra ne aggraváltassék, az egy adóján és fűhordáson kívül” — igen hátrányos számukra: „mely miatt is immár végső romlásra jutott a szegény szolgáló szabad ember...” A Gyimesi-szorozhoz strázsálni például saját ökrükön, szekerükön ök ötvenhárman mennek, sokszor a harmadik hetet is ott érve, a szolgálat miatt a vetést is elmulasztva, olyan sokan úton lévén, „hogy nincs kinek parancsoljon a bíró, mind elvagyunk az őfelsége szolgálatjára”. A csíkszéki szabad rendbeliek még 1741-ben is amiatt keseregnek, hogy a szombati szolgálók a Gyimesi-passzust nem őrzik, a szeredai várba fát nem hordanak, a havasra strázsába nem járnak, kvártélyost nem tartanak, s a falu szeribe megszállókat sem fogadják, szekérszerre sem mennek, fűvet a katonaságnak nem hordanak, „sem falu között való szedésben nem adnak” és így tovább. De mentes, „exemptus” a jobbágy, az egyházi nemes, az armalista, a puskás is. A szabadokra nehezülő terhek könnyítése végett azt kívánják, hogy bár félannyival a jobbágyok is segítsék őket.

Székenként is változó a helyzet. Háromszéken és Marosszéken félnyi teher jut csak a jobbágycsaládokra. 1727-ben a szemerjaiak kategorikusan kimondják falutörvényükben, hogy a jobbágy közmunkából, jogosultságból fél részt jussol, a nemes pedig másfelet; 1787-ben pedig ennek az elvnek védelmében helyezkednek szembe az Állandó Tábla ítéletével is. A zalániakat 1806-ban még amiatt szintén figyelmeztetnie kell a vicekirálybíróknak, hogy akinek — nemesembernek — a falusi jövedelemből nem juttatnak, azt „extraordinarium praestálására” se erőltessék, közmunkát se követeljenek tőle.

Az azonban, aki úton járó, de azt nem javítja, aki átmegy a hídon, de gerendát nem hord hozzá, aki passzust nem őriz, leveleket nem hordoz és így tovább, kiváltja a közérdekű munkavégzők, a teherviselők ellenszenvét. Különösképpen a székelyek székeiben, ahol a meggyökeresedett nemesi kiváltságokat még mindig mindnyájuk egyenlősége és szabadsága sérelmeként tekintik. Csoda-e, ha 1848. július 27-én Gelencén Kádár József „így kiálta a nép között: nemesembert semmire meg ne válasszon senki; rendelje őkegyelmiket az falusbíró mindenre, mint mást; nincs úr többé”.

Rendkívül sok közszolgálat terhelte a feudalizmus utolsó erdélyi évszázadában a Csík-, Gyergyó- és Kászonszék, Háromszék és Bardóc-fiúszék lakóit. „A határőr katonának szolgálata — írja Teleki Domokos — sokkal terhesebb a jobbágyénál... A katonai szolgálatokon kívül továbbá, melyek az év nagyobb részét igénybe veszik, még számos másnemű szolgálatokat is teljesít a határőr, minők a katonaszállások, lovardák, istállók építése körüli kézi munkák, anyagok beszerzése, mely mindkét nemű szolgálatokért csak akkor kap tisztjei által megszabott némi kárpótlást, midőn az építkezések felsőbb parancs folytán történnek, más esetekben pedig midőn a munka a katonatisztek kívánatára, csak magánkényelmök végett történik, nem szokás sem a munkát, sem az anyagot kárpótolni. Sőt az úgyne-

vezett ordonanz szolgálat cím alatt, saját dolgaik érzékeny hátramaradásával, a határőrök tetemes szolgálatot tesznek tisztjeik kertjeiben és a tiszti szállások körül.” A háromszékiek csak *failetmény* fejében 5256 öl fát termelnek ki a közösségek közerdeiből. A szárhegyiek 1805-ben mintegy 30 öl bükk- és fenyőfát fuvaroznak tisztjeiknek. A csíkjenőfalviak 1834-ben 30 öl fát visznek be feletteseik szállásaira, 1842-ben pedig nem kevesebbet, mint 86 ölet (igaz, ebből mintegy 12 öl „oskola-fa”).

Állandó dolgot, szerszámokkal felszerelkezett embert, sok fogatot követeltek a *határvédelmi építkezésekhez*. A gyimesi sánchoz „a szeredai parancsnokság” küldte folyton-folyvást az anyagot és a munkást. A jenőfalviak például 1799—1800-ban 37 ökrösfogatot állítottak ki (ezek közül többen kétszer is jártak Szeredába, Szárhegyre, Taplocára). Postaszolgálatra 34-en, gyalogszeresen útcsinálásra pedig 25-ön álltak ki. Példaként hadd idézzük Puskás József szárhegyi bíró 1816-beli intézkedéseit. Ő katonai közszolgálatra, munkára Tölgyesbe 40 gyalogszerest és fogatot küldött, a szeredai várba téglával 24-et, „magazinért” (élelemért) 37 szekér ment, de rövidesen Háromszékre indult még 17, Borszékre kenyérért 5, Brassóba pityókáért 5, közelebbi helyre pedig 6. Emellett Taplocára, Tamásfalvára, Borszékre a Közrezre, a várba vagy máshová forspontra még 51 ízben kellett — csak ebben az egyetlen esztendőben — kiparancsolnia falusfeleit. Sepsiszentgyörgyön 1847-ben „alezredesi lak” épült. Ehhez csak egy századnak 200 dolgot és 1140 kétmarhás szekeret kellett kiállítania. (A sepsiszentkirályi öregek még századunk második felében is őrizték „a katonaházak” építésének emlékét; mint ahogyan 1956-ban a madarasi Kedves Lázár Ferenc emlékezetében is élt annak tudata, hogy a régieknek „minden évben 12 hetet a sáncban kint kellett teljesíteni”).

Ugyanakkor munkát követelt, igényelt, parancsolt vagy kért még a szék, a tisztség, az egyház és végül maga a falu. Mindezt a faluvezetőknek kellett a falugyűlésben hozott törvények, határozatok és felsőbb rendelkezések értelmében elosztaniuk a lakosság között. Különösképpen sok szó esik a rendtartásokban az *útcinálás*, *-javítás*, *-karbantartás* körüli teendőkről. Az újfalusiak 1581-ben már megszabják: „Ha valahol az falu határában vagy a falu között gonosz sár vagy és annak megtöltése falura vagy tízesre néz, a bírák meghirdessék, hogy megcsinálják; annak bírsága flor. 1.” Az alsócsernátoniak (1666) még egy vagy két „sárbíró” is tesznek, akik felügyelnek az ághordásra, arra, hogy a szabad erdőből hozzák-e, miként kötik, és közösen hogyan töltik fel a gödröket, gűbbenöket. Az útcinálásra ki nem álló embert a bíró bünteti; s a falu közötti utaknak, az utcáknak gondozására kijelöli a felelősöket. Időnként a bíró a faluval együtt „járja ki” a határbeli utakat és a falu határába eső országútját. Megbírságot a foglalást tevőket, az „elszántókat”, kimérik az út megszabott szélességét, megszüntetik a törvény ellenére vert, taposott utakat, ellenőrzik a falu közötti kerítések fedelét, sátorát, támaszát (nem fogja-e el a 3—4 öl szélességű út egy részét), és kirendelik útcináló közmunkára (lehetőleg a mezei munka kevesebb dolgot igénylő időszakában) az embereket.

Jóllehet sok a panasz, hogy „az utak majd az egész hazában veszszővel, fával csináltnak”, árokkal, sánccal övezett, közbül kövel feltöltött utakat is készítenek. A szemerjaiak 1763-ban számba veszik a falu és az ország útjainak hibás voltát, és kijelölik, melyik részen kell oldalfás töltést építeni, hova kell „követ és fővényt” hordani, mégpedig egy részhez 600 szekérnyit, máshova 150 terünyit. Jelentik azonban a széknek, hogy ők nem „inzsinérek”, s kérik plánjuk ellenőrzését. A zalániaiak viszont 1847 novemberében négy öl szélességű sánccal utat készíttettek — külön osztva ki részüket a határöröknek és külön a jobbágyoknak; de ami érdekeltebb: ők már mérnököt alkalmaznak, és az „ingenér” úr költségeire a gazdáknak 4, a gyalogszereseknek 2 garast kell adniuk. Esztelnek, Szentkatolna és más falvak is köveztetik már útjaikat. Jól példázza az útépités közös munkájának gondos megszervezését a csiktaplocai 1837. évbéli — kötetünkben közölt — részletes constitutió. Ők a kőhordást marhaszám szerint vetik ki, a kőberakás munkáját pedig a gyalogszeresekre bízzák. Időhatárokat is pontosan kiszabnak az útépitőknek, és súlyosan büntetik az elmaradozókat, hiányzókat. „Hogy a falusi népet is reájavenni s hajtani lehessen rendesebben követ hordani... ha a kőhordást egymás után nem teszik, amely nap hír nélkül félbenhadná, két ezüstforintot fizet büntetésül. S aki a követ bé nem hordaná, fél ölért hat ezüstforintot fizetni köteles, mégis a Rétbéli nyílrészt azon esztendőben nem fogja kapni.” A taplocaiakat azonban Balázs strázsamester is kiharcolja közutat javítani 1842. május 22-én. Első váltásban ad a falu: „20 dolgost fészével és lapátokkal, 40 dolgost pediglen ásókkal, kapával és csákánnyal, négy-napi eleséggel június 2-dikától 4-éig; a második váltóba pediglen 46 dolgost... június 9-től 11-éig”. Tehát 106 embernek saját eszközeivel, maga ételmivel négy napot kell szolgálnia.

A közmunkát legtöbbször együtt végzi a falu népe. Arra is van azonban példa, hogy kimérik, szakaszokra tagolják a javításra váró utat, és felosztják a falutagok között. Zalánban 1848-ban a Sepsiszentgyörgyre menő utat a hütösök mérik fel, és elrendelik, hogy minden ember „négy cövekkel” jelenjen meg átvenni a részét, amit két hét alatt kell megcsinálnia, különben három magyar forintja bánja. A sánccal a gyalogszereseknek kell kiásniuk.

(Túl jó útviszonyokról még így sem szólhatunk. A háromszéki mellékútvonalakon járó utas 1837-ben feljegyezte, hogy a két ló a „szekeret alig vonta néhány lépésnyire, s újra pihenő percek tartott. Több ízben megakadtunk a szinte félölnyire mélyedt sárban, s néhányszor lovaink s szekerünk szinte elsüllyedt a göbék mélységeiben.” Az országúton viszont már könnyebben, gyorsabban haladt a szekér.)

Nemcsak az út, hanem a patakok árkan, folyók medrén átívelő *híd* megépítése és gondozása is falu dolga volt. A XVIII. század elején a kilyéniek ún. *hídlátókat* rendeltek ki (három-három embert, két hétig), és jelentésük alapján parancsolta ki munkára a bíró a híderő felelősöket. Mert itt is, valamint Szotyorban, Szentiványon és Laborfalván, miként sok más faluban dívott az a rend, hogy a hídpadlásdarabokért eleve kijelölt személy felelt. Ha ott az ő részén rés tá-

madt (akkora, hogy „az keze bokáig bémegeyen”), megbüntették, ha pedig gondatlansága miatt, az ő hibájából például valaminő állat elkárosodott, árát ő fizette meg a tulajdonosnak. Több híd lévén, az embereket megosztották, vagy pedig tizedenként tették őket egy-egy hídnak a gazdájává. A márkosfalviak így határoztak (1772): „A falu határin való hidak a nemrégiben partiáltatott mód szerint tartattassanak, és minden tíz jó gondját viselni tartozik. A falu hídjára a bíró — s más hidakra is — inspicíáljon. És ha ki-ki tapasztalja a maga padlásfáját rossznak, a bíró vagy tízes hírtétele nélkül is csinálja meg. Mert ha valaki amián kárt vall, a[z] fizeti, aki rossz hídfája mián esett a kár; vagy ha a bíró vagy tízes incuriája mián léssen, azok fizetik.” A jenőfalviak 1840-ben „a bíró botja alatt lévő” hidakat így osztották fel a 193 közteherviselésre kötelezett között: a nyolc híd mindenikéhez beosztottak bizonyos számú embert (79, 54, 17, 15, 12, 9, 4, 3). Ők kötelesek voltak meghatározott számú gerendát, hídfát (2 hídfa ért fel egy gerendával), ászokfát, cöveket szállítani és gyalogszeres munkát végezni. Megvolt „a híd regesztruma”, amelybe jegyzőkönyveztek az elvárást és az elvégzett munkát. Nagy ritkán, így 1841-ben Taplocán az is előfordult, hogy távolabbi hidat karbantartásra valakinek átadtak, egy kis kaszálófölddel fizetve meg a munkáját.

Az ország útján lévő hidakhoz a dúló rendeli ki a fát és a munkálkodót. 1780-ban például a gidófalviaknak mentességet adnak, mert saját hídjukat „renoválják”, a zalániaknak azonban 4 szál 4—4 öles cserefát kell szállítaniuk a szentiványi hídhoz. A szentkatolnaiak Csernátonban vásárolnak 1844-ben 6 szál cserefát a debsei, cőfalvi és rétyi hídhoz (két szálat négy ökörnek kell vontatnia), és a zalániak is falu pénzén vesznek három darab fenyőszálat a kökösi hídhoz 1847. június 27-én. (Az esztelnekiek, lázongva „a sok repartitio” miatt, nem is adnak fát a rétyieknek. Csereerdejük nincs, ők azon a hídon nem járnak, mint mondják, előbb adjon Kézdivásárhely és Bereck.)

A vizek *árterületeit* is szabályozniuk kellett a falu dolgára kirendelteknek, hiszen utat, hidat gyakran rontott, elmosott a tisztítatlan medrű patak vagy a töltésekkel meg nem rendszabályozott folyó, vízlevezető árkokkal rendszerben nem tartott árterület. Ilyenszerű munkákra is igényel a faluközösség — pünkösd napjáig — minden házat tartó gazdától egy-egy dolgot, ásni, sáncot mélyíteni, töltést magasztítani, gátat építeni, arra cövekeket vagy bojtot (vízmosást töltő fenyőgallyat) hordani.

A *gátak* dolgával szintén foglalkozniuk kellett a falu előljáróinak. Csíkjenőfalván 1776. június 23-án hoztak határozatot, amelynek az volt a célja, hogy a közösség védelmét szolgálja a gátat építő malmos emberek önzésével szemben. Jóllehet gondosan szabályozták a kérdést, 1789-ben ismét vissza kellett térniük rá, mert Szekeres János molnár négyöles malomárka úgy vétetett gát közé, hogy az Olt vize Karcfalva felé kicsapott. A malomgátaktól felduzzasztott vizek utakat árasztottak el, hidakat rongáltak, itt-ott akadályozták a tuta-
 jozást, érthető tehát, hogy a falugyűlés napirendjére tűzte ezeket a problémákat is.

Vízről esvén szó, hadd említsük meg itt, hogy sajátos „faludolga”, közös munka volt a *csordakutak*, *itatóhelyek* ásása, gondozása, valamint a *küpiüknek*, a forrásoknál kivájt, kiformált, kövel kirakott ivóhelyeknek, kis medencéknek a rendben tartása.

Példaként említve, az előzőkben már szóltunk azokról a közmunkafajtákról, amelyeket többször megtalálunk forrásainkban *szállítás*, *fuvarozás*, *szekérszer*, *vektura*, *forspont*, *postálkodás* néven emlegetve. Ezek már egészében a központi hatalmat és intézményeit szolgáló közterhek, és súlyos voltukról is igaz szóval panaszolhatnak őseink. Kisborosnyó falutörvénye (1724) egy forintra bünteti azt, akit „szekérszerre parancsolnak [és] szófogatatlankodnék”. Szemerja 1727-ben szintén így bírságolja a „militia servitumára vagy postára vagy egyéb vecturára” el nem menőt. Majd 1771-ben még részletesebb a szabályozás: „Mínthogy a postálkodás egyenesen az öfelsége szolgálatját néző dolog, tehát akinek a bíró parancsol a series szerint, minden haladék és tartozás nélkül tartozzék befogni s előállni, akár éjjel, s akár nappal... Ha pedig casu quo a szeres ember elbűnék, a bíró, polgár és hütösök marháját megkapnák a kiparancsolt szeresnek, azt befoghassák, és hogy aufugeált, büntetődjék ad flor. Hung. 1.” A „szükséges és szorgos” levélhordozást megtagadónak is ez a bírsága. A lécfalviak 1807-ben szintén sorra jártják a faluban a postaszert, „minden személyválogatás nélkül”, a hagyományos büntetést helyezve kilátásba. Ha pedig a bíró a soron következő helyett más szekereset kénytelen fogadni, annak díját az engedetlen köteles megfizetni.

Mínthogy a fuvarozó falu az állam igazgatási és hadi kiadásait csökkenti, mérsékeli, a fejedelmi kor országgyűlései, törvénygyűjteményei többször foglalkoznak a postálkodással, az „ingyen gazdálkodással. Elsősorban a szegénységet tartják védelemre szorulóknak a sok sarcoltatással, önkényeskedéssel szemben. (Különben a csfkiak 1620-ban kérik, hogy ott a nemeseket ne terhelje a postálkodás. A háromszékiek pedig 1626-ban a vámjövdelemből kívánják a postálkodás költségeit fedezni.) A futárszolgálat és a központi hatalom hírszolgálat a fejedelemség korában igen bonyolult volt. A Habsburgok 1691-ben a Leopoldi Diplomában a postálkodás régi rendszerét meg is szüntették. Maradt azonban a sok szállásadás, a rengeteg fuvarozás, és virágzott a postálkodás is, még ha így vagy úgy a kincstári szervezet mellett, széknél, katonaságnál burjánzott is fel.

A szék gyakran szabályozza a vekturázást. Marosszék (1610—1718) a gazdagok és a szegények arányos megterhelésére vigyáz, elrendelve, hogy marháik száma szerint fogjanak be, valamint arról is intézkedik, hogy a szabad ember mindenkor kétszer annyi szekeresiséget tegyen, mint a jobbágy. Az udvarhelyszékiek (1723, 1727) szintén sürgetik az igaz rend tartását, előírva, hogy lóval és ökörrrel az adófizetés arányában postálkodjanak. Azt is hozzáfűzik, hogy „az mely faluk pedig a tisztektől reájok vettetett szekeret vagy commissariusnál, vagy németnél elfizetik... a tiszt is megbünteti 24 forintig a falut, mégis szeres legyen”.

A szárhegyi protocollum például bő részleteléssel örökítette meg a forspontot teljesítők szolgáltatásait. Az ezred számára a határőrök

rendkívül sokféle ingyenes szállítási munkálatot végeztek, s azokhoz nagyon hasonló természetűeket, amelyek után azonban valami kevés pénz is járt volna. Fuvaroztak élelmet, fegyvert, muníciót, mundért, építőanyagot, szállítottak tisztákat, mérnököket, orvosokat és így tovább. Mindez oly bonyolult helyzetet teremtett, hogy a falusbíróknak a XVIII. század végén meghagyták, válasszanak forspont-felelőst, „kommisszáriust”, és főleg vezessenek ún. „forspont-protocollumot”. (Annyi jegyzőkönyv és felelős lévén, a falvak egy része azt a megoldási módot választotta, hogy a nótáriussal a falu protocollumába íratta be a falu nevében végzett munkát.)

Az 1782—1784-es években a taplocaiak „Forspont Prothocollum”-ának ilyen rovatok vannak: „Házi numerus, Gazda neve, Adott lovat, ökröt, Kinek, hova és miért, Fizetett, Nem fizetett és miért nem, Quietantia.” (Háromszéken 1818-ból, majd 1836-ból való rendelkezésekre találtunk, amelyek hasonló jegyzőkönyvezést sürgetnek.)

A sokféleképpen megnevezett, de hasonló természetű szolgáltatásból, mint láttuk, idő múltával kiválott a *levélvivés*. A határőrpáncsnokság szintén igyekezett külön megszervezni a maga hatáskörében ezt a főleg parancsokat továbbító rendszert. A hadosztálynál szolgáló személyekből tettek ún. ordinantzokat, akik fizetést is kaptak, és megtiltották, hogy a hivatalos és tiszti magánleveleket határőrökkel hordoztassák. (Az ordonánc-szolgálattal falvanként 2—3 embert lényegében a tiszték személyes szolgálatára rendeltek.)

A faluközösség szintén igyekezett bár ettől a köztehertől megszabadítani a falutagokat. Természetesen úgy, hogy fizetett hivatallá változtassa a levélhordozást. A jenőfalviak például: az 1797. esztendőre Borboj Ferencet mind a „gyalog részről való komonitás és a lovasok részről is megfogadták a falu postájának 8 Rforintokkal”. Emellett még minden embernek öt kéve zabot is kellett adnia, kivéve a huszárokat. Az esztelniekiek 1843-ban „levél hordozni” megfogadtak egy jobbágyot, akinek „minden ahhoz tartozó ember” fizetett egy ejtel gabonát és egy krajcárt. A zalániak 1848-ban „rövid posta szerekre, levélvitelre” ingyen kötelezik a lakosságot, a forspontozást viszont árverés útján „bérbe adják”. Ily módon a közösséget terhelő vagy a communitynek közdolgai miatt szükséges forspontot egy évig Sepsiszentgyörgy és Málnás között, és kétszer Szotyorig vagy Ilyefalváig megteszik a vállalkozók, amiért 28 forintot fizet bérként a falu.

Jóllehet 1848 felé közeledve mindinkább erősödik az az irányzat, hogy bizonyos szolgáltatások ne mindenkit, hanem csak egy azzal megbízott és azért fizetett embert terheljenek, és az államigazgatásban is erősödő az a tendencia, hogy az adózók pénzén a kormányzat alkalmazzon, béreljen munkavégzőket, a középkorias változatosság és szokásszerűség még tartja szilárd pozícióit. Ilyen például a *verébféjbeszolgáltatás* kötelezettsége. Rendszerint 50 kártékony madár fejét kellett egy-egy családnak beszolgáltatnia, kemény pénzbüntetés, botozás terhe alatt. (A varjú, csóka, szarka öt verébbel ért fel, egy hörcsög tízzel.) A bereciek 1823-ban 1720 varjú és csóka, 2300 veréb és „féreg” (egér) tetemét, fejét szolgáltatták be és égették el hivatalos közeg előtt. Sepsiszentgyörgyi 1847-béli századparancs pedig

Kézdivásárhely környékén megjelenő más kártevők, a sáskák ellen küldte „közmunkaszerű” küzdelembe a falvak lakóit.

Vannak olyan időszakok is, amikor a „közönséges falu dolga”, a „közterhek supportálása” nagyon nagyra növekszik, és mégsem válik panaszolkodó kérelmek indítékává. Ilyen a polgári demokratikus forradalom és szabadságharc s különösen a háromszéki önvédelmi küzdelem, amely olyan anyagi erőfeszítésekre sarkallja a népet, amely nemcsak önkéntességében példás, hanem értékében is rendkívül tekintélyes nagyságú. (Szinte hihetetlen, hogy ezt a hatalmas erőbedobást követően még képesek voltak újabb szolgáltatások előteremtésére, immáron az ellenforradalmi haderő ellátására, fenntartására. 1849. szeptember 21-én ugyanis a háromszékiekkel közlik, hogy a hat zászlóaljnyi cári orosz gyalogság és 1200 lovas számára naponta szükséges beszállítani a következőket: sült kenyér 1200 köből, marhahús 40 mázsa és 65 font, szalonna 2 mázsa és fél, árpakása 9—10 kupa, ecet 31 veder, bors 10 és fél font, só 2 mázsa 8 és fél font, pálinka [20 próbás] 74 veder, zab 90 köből, széna 142 mázsa, fa 7 öl.)

3. A FALUSBÍRÓ SZÁMADÁSA

A közterhek hordozóinak közösségi intézménye, a community a legváltozatosabb bevételi forrásokkal rendelkezett, és igen-igen sokféle kiadása volt. A falutörvényekben még az az állapot rögzítődött (ez későbbben sem változott meg teljes egészében), amelyet az jellemzett, hogy *a bevételeket a kiadásokhoz szabták*. Megállapították tehát, hogy mire kell költenie a communitynak, és miként a másfajta terheket, a közdolgát, ezt is *rovatalként* osztották ki a falutagok között.

Igen tanulságos Uzon rendtartása (1699), amely így szól erről a kérdésről: „Ha valami falu szükségire való *pénzt vagy gabonát* — kivel az falu tartozik — kelletik felvetni, csengessen az bíró az nagyobb haranggal; és az hütösökkel, tisztartó és nemesuraimékkal, az kik előmennek, felvessek azokra, az kik az haza törvénye szerint abban tartoznak.” Fizetni minden rendbelinek, aki „a falu közi” szolgál, egyformán kell. Ami költsést pedig szemesgabonával kell fedezni, azt vonómarhára vetik ki. (Itt Uzonban nem tesznek különbséget szabad és jobbágy között, egyformán kell szolgáltatást adniuk; még a falu szerin kívül való zsellér is, ha van gazdasága, részt vállal, sőt a marhátlan szegény is, ha vetése van, a legkevesebbet, az egy marha után járó részt szolgáltatja be a falusbírónak.)

A lécfalviak 1807-ben így határozzák meg statútumukban a pénzfelszedés, -felhajtás módját: „határozottat, hogy midőn communitysunk szüksége az oly pénzfelvetéseket kívánja, tehát az olyan felvettett pénzt minden ember tizenötöd nap alatt megfizesse. Ezen pénz pedig úgy fog felszedettetni, hogy készítettessék egy lista, melyben minden embernek neve beíratassék, házról házra való következés szerint, azon lista pedig a communitysunktól kiválasztott 24 személyek által pecsételtessék meg, és így ezen listával mind a katona, mind pedig a provinciális bíró együtt megindulván, amint ki-ki meg-

adja, jegyezze fel, kalamárist, pennát hordozván magánál.” A fizetni nem akarót megzálogolják, a zálogot pedig két hét múlva elárverezik („kótyavetyéztetni fognak”).

Az étfalviak 1794-re vonatkoztatva mondják 1802-ben, hogy jövedelme a falunak nincsen, hanem ha költenie kell valamire a közösségnek, a bíró felosztja a terhet, és a pénzt fel is szedi hűtőseivel. A pereskedő szentkatolnaiak is így tesznek 1817-ben. Zalánfalva hasonlóképpen „törvényes bajai igazítására” a huszárezredtől kölcsönöz 125 forintot. Az adósságfizetésre van egy kis alap (a közerdőből osztott fa árával tartozóktól beszedhető pénz), a többit a falu katona vagy jobbágy vezetősége: „Répártizálják minden falusi lakosokra illendőül”, és mondják, hogy „szedessék es fel töstént”. Ebben a közösségben különben gyakran kell „felvetni” pénzhozzájárulást a falutagokra. Ilyenkor — az 1848 felé közeledő években — már nem rendi, hanem vagyoni alapon történik a rovat (például a marhás gazda két ezüsthúszast, gyalogszeres egyet s özvegy felet fizet).

A pénz azonban kevés, „szüköcskén van”, s ezért hovatovább mind általánosabbá válik az a gyakorlat, hogy a falu szükségére eladnak egy-egy közföld-parcellát, földcsekét, bokros részt, szénafűhelyet, sőt belső teleknek való faluközi területet is. Természetesen gondoktól szabadító az az eljárás is, hogy a terheket nehezen viselő falusiaknak kiosztanak valami szükségeset vagy éppen eladhatót, rendszerint fát, és ők alacsonyabb árat fizetve ezért, így adják össze a szükséges summát. (A szemléletmódra jellemző, hogy amikor „az esztelneki nemes közönségnek” 1843-ban megszűkül a papirosa, Bartha Jánosnak ad a falu négy szekér nyárfát, „amit úgyis eloroztak volna”, ő pedig kiségti faluját másfél konc papirossal.)

Nem tudjuk azt, hogy mióta van *számadáskönyve* a falusbírónak, mióta jegyzik fel — a könyvelési nyilvántartás alapkövetelményeinek megfelelően — a bevételt és a kiadást, mióta készítik el évente rendszeresen a községi háztartás pénzügyi mérlegét. A bíró, miként minden közpénzzel bajoskodó tisztségviselő, kezdettől fogva számadással tartozik közösségének. A falunak írott, külön elszámolása, e célnak szentelt könyve — egyelőre azt mondhatjuk — a XVIII. század közepétől maradt ránk. (A szentkatolnai bírakat — egy vállalat leírása tanúsítja — már 1755-ben ellenőrizték, s több évre szólóan megvolt a „ratio”.) A főkormányzók különben rendszeressé tette és egész Erdély minden falujának előírta a számadás készítését, a „perceptum” és az „erogatio” feljegyzését. A XIX. század első felében már általánossá vált ez a pénztárkönyvféleség.

A falu bevételei fölött a bíró rendelkezett. A pénz, a rovat *a falu „cassájába”*, a „Cassa Ládába” került. Ez háromzáras volt, s a három kulcsa feletti rendelkezés egyben a falu külső, belső erőviszonyait is tükrözte. Az 1802-es év táján a háromszéki falvakban leggyakrabban a bírónál, a jegyzőnél és (az önrendelkezés korlátozójánál) a „Compagnia Commendáns úrnál” állott a kulcs. Szentkatolnán azonban ugyanakkor a földbirtokosok képviselője és a katonatiszt osztozott a bíróval a pénzörzés gondján. Később külön is akarták választani a possessorok a jövedelmet katonai és provincialista részre, s a kétharmad felett maguk akartak örködni. Taplocán 1843-ban a

falú választott bizalmi embere, a huszár renden lévő esküdt és a bíró vigyázta a háromzárás pénztartó ládát.

A *bevételek* az említett rovatok és eladások, árverések mellett igen változatos forrásokból valók voltak. Nagyobb összeg a havasbirtokok bérbeadásából, a legelőrészek taxájából, a marhákat legeltető kereskedők, örmények, a juhásztorlók, berszányok díjaiból, a makkos erdő hozamából került a bírók kezébe. Jelentősebb tételként számolhattak még a büntetéspénzekkel, a falu malmának, korcsmájának árendájával, a falu földjének, fűvének, fájának áruba bocsátásával. Ha végleg kiürült a falu ládája, s a lakosság sem bírta fizetni a rovatalt, leginkább az egyházközség vagy a határőrezred pénzalapjaiból vettek fel kölcsönt.

A *kiadások* bemutatása ez alkalommal reménytelen vállalkozás lenne. Oly sok apró, sajátos, időben, térben változó fizetnivalója volt a community-nak, hogy az külön elemzést kívánna. Az Alsó-Fehér vármegyei falvak 1797—1800 közötti kiadásait egy korábbi dolgozatunkban így csoportosítottuk: az adóval, az adóbehajtással, a katonai állítással járó költségek, a szolgabírák és más tisztségviselők „tartása”, a falu szükségére fizetett összegek és a bíró adója. A székely székekbeli falvakban az adóigazgatás és katonai állítás kevesebb pénzt emésztett fel. Több rovatalt követelt e tájon a perek vitele, a falu ügyes-bajos dolgát intézők költsége, díja, a nevezetesebb események, fontos tennivalók utáni ünneplés, az áldomások és a falu szükséges hasznos kiadásai.

A falvak pénzügyi helyzetét a számadások jelzik valamelyest. Ozsdola 1755—1759 között például évente mintegy harminc forintot költött. Étfalva bevételei és kiadásai pedig így alakultak:

Év	Bevétel		Kiadás	
	frt	kr	frt	kr
1803	20	—	20	—
1805	44	92	12	—
1806	62	73	9	92
1807	50	22	9	96
1808	45	26	44	81
1809	77	39	72	43
1810	106	12	72	62
1811	228	10	95	6
1812	129	53	53	11
1813	16	44	15	12
1814	279	19	281	28
1815	154	30	110	—
1816	224	15	200	45
1817	40	28	21	52
1818	26	—	32	28
1819	154	1	134	34
1820	31	26	26	45
1821	105	3	47	10
1822	85	17	36	17
1823	55	—	63	26

Év	Bevétel		Kiadás	
	frt	kr	frt	kr
1824	66	27	55	28
1825	69	49	69	13
1826	77	43	69	39
1829	87	75	71	31
1830	254	9	197	15
1832	21	40	29	19
1833	64	5	42	4
1834	106	32	105	22
1835	172	1	169	56
1836	145	—	145	—
1837	208	4	166	55
1838	136	28	116	55
1839	140	5	87	52
1840	184	35	184	35
1841	122	34	121	12
1842	115	2	114	17
1843	148	38	58	14
1844	284	6	221	18
1845	308	28	222	59
1846	232	26	223	59

Az étfalviak majdnem fél évszázados költségvetési feljegyzései elárulják, hogy bizony a szükségletekhez mérten növekedett a rovat, s ahhoz igazította bevételeit az előjáróság. A pénzügyi igazgatás másutt sokrétűbb és nagyobb summákkal dolgozó volt. Így például Zalánban, ahol 1845—46-ban 530 frt felett volt a ládában gyűlt pénz és 529-re rúgott a kiadás, a következő évben 400 frt körüli összeget bevételeztek, majd 1848—49-ben 700 frt nagyságrendű summa jelezte a megsokasodott fizetnivalót; jöllehet a háborús években a „székely tábor” számára gyűjtött anyag és adomány csak kis részben szerepelt a községi háztartási naplóban. A szintén kicsinyke Bodos 1816-ban 1081 Rft és 9 krajcárt vett be, de ebből 365-öt kölcsönkért.

A közösségek között vannak egyensúlyban lévők, mások takarékosan, gyűjtögetve gazdálkodók, de számosak a sok költéstől megszegényedettek, a terhek alatt roskadozók. Az árkosiak 1791-ben 90 magyar forintot adnak ki törvényes kamatba („egy forintra egy garas”). Taploca pedig 1840-ben oly gazdag, hogy „interesre kiadott capitálissa” 4089 magyar forint és 78 krajcár. A legtöbbet idézett Csík-, Gyergyó- és Kászón-, valamint Háromszék falvai 1703-ban közel 40 000 forinttal tartoznak. (A szegénységjelző adósságszint a mintegy 140 faluban átlagosan 2500—3000 frt.)

(A székely városok tőkealapjai 1844-ben is igen szerények. Marosvásárhely a 40 000 frt feletti summával még dicsekedhet, Sepsiszentgyörgy azonban a 262 frt-tal már nem. Bereck, Székelykeresztúr, Csíkszereda 2—3 ezer frt-ot halmozott fel, míg a szász falvak például majd egy félmilliót, és Szászrégen egyedül 100 ezer frt-ot meghaladó kölcsönözhető tőkealapítvány felett rendelkezett.)

Kezdetben a bírói pénzkezelést a falu ellenőrzi. (Igaz, előre meg is határozzák, hogy például a falu dolgában járónak mennyi legyen aapidíja stb.) A szentkatolnaiak 1792. december 30-án „revideálják” a katona bírót. Az *ellenőrzés*en jelen van a falu és nagyobbrészt a possessorok is. A sepsiszentgyörgyi ezredparancsnokság 1802-ben előírja, hogy a bírák nyugtákkal igazolják kifizetéseiket, s hogy a „számadáson az embereknek a vénei jelen legyenek, úgy az esküdtek is, káplárok és frájterek, polgárokkal edgyütt”. Az árkosi 1803. évi vizsgálaton határórtiszt, széki ülnök is részt vesz, és minden embernek az utolsó krajcárig meg kell mondania, miután otthon előtte felszámolta, „mennyi pénzt fizetett egész esztendőben a bírónak...” A gyergyószentmiklósi század kormányzata a nyugták mellett a szerződéseket is kéri, sőt azt is, hogy a huszár, a gyalog, a provincialista költsége és jövedelme külön legyen nyilvántartásban. A főkormányzók a jegyzőnek szabja meg köteletségként a számadáskészítést, a rovatál-felszedési listák „formuláré” szerinti megírását és köröztetését. Elsősorban a vármegyékre gondolva azt is előírják, hogy a földesurak vagy tisztszeik ellenjegyezzék a falu számadását, majd (a nyomtatásban kiadott norma szerint szerkesztett iratot) a tisztségnek kell beadni. Az 1825. esztendőben a „falusi ratiókat” helyszínén végző szolgabírákat udvari rendeletben intik, hogy „megjelenésekkel és mulatásokkal” a falunak sok költséget ne okozzanak, akkor menjenek ellenőrizni, amikor más hivatalos dolguk miatt amúgy is ellátogatnának a faluba.

Az a vigyázat, amivel meggátolnák, hogy a falu rovására ne „po-harazgassanak” a hütösök, falujuk javait ne prédálják, költségeiket igazolják, sok helyütt szükségesnek is látszik, miután a falujegyzőkönyvek tanúsága szerint nem egy bírót ítélnék el pénztárhány miatt, köteleznek arra, hogy „adósságát” megfizesse, vagy kisebb tartozását elengedik, mert különben „hivatalát híven folytatta”.

4. A KÖZÖS KÁRVISELÉS. SEGÍTÉS A BAJBAJUTOTTAKON

Ősi törvénye a communitásnak *az egymásért való felelősségvállalás*. A terhek hordozására egybefogottak közössége a kölcsönös segítségnyújtás szüntelen gyakorlatában válik még összeforrottabbá. Osztoznod kell embertársad, falusfeled gondjában, bajában, segítőkészet kell nyújtanod a rászorulónak — talán ez volt a leglényegesebb normája a falutörvények világának. A rendtartásokban néha szavakba öltözködöttek rejtőzködő, az életvitelből azonban mindenkor kisu-gárzó, parancsoló erejű szabály előírta tehát az egymásért való felelősségvállalást. A rendkívül súlyos életviszonyok, a mostoha sors szorításában nehéz lett volna helytállni, szabadabban lélegzetet venni, ha a székel székely lakója a szorongásokkal teli napokat magárahagyottságban és nem társultságban élte volna át. A közösségtudat, a szolidaritásvállalás így tette a gyengét erőssé és másokhoz kapcsoltságában az elmagányosodástól menekedetté.

Mindez elsősorban a magánélet köreiben, a családok viszonyrendszerében valósult meg. A falutörvényekben is föl-fölcsillantak azon-

ban a mi-tudatnak, a még kalákázó emberi világ szellemiségének a fényjelei.

Valójában ezt a szemléletet tükrözi az a mód, ahogyan a hártárpásztoroknak kicsinyke bért fizetnek, ami nem csupán fáradozásuk díja, hanem olyan alap, amelyből azután *a károsultnak meg lehet téríteni veszteségét*, ha a kárért felelőst elő nem állíthatják. Ennek a szokásnak tehát *önbiztosítási* jellege van, hiszen jelentéktelen juttatás révén megszerezhető bár e téren a nyugalom.

A *tűzkárt szenvedettek* megsegítéséről már szólottunk a tűz elleni védelem, a tűzoltás megszervezésének ismertetése rendjén. Hadd tegyük itt hozzá, hogy jóllehet státútum nem írja elő, az újraépítkező mellett segítőkészen ott áll a falu.

Nincs szó a rendtartásokban az *árvaügyről* sem, mégis — a jegyzőkönyvek árulják el — megbeszéltek ilyen természetű dolgokat, és határozatot is hoztak, amelynek végrehajtását ugyancsak biztosították. Zalánban például 1776-ban „a jámbor falu” eleibe került három „kiseded árva” ügye. Édesanyjuk meghalt, mostohájuk kegyetlenül bánt velük. Apjuk bács lévén, otthon nem ülhetett, így a gyermekek a szintén „szegény állapotú” anyai nagyanyjukhoz húzódtak. A community döntése: az apa havonta két véka gabonát és egy veder túró adjon, ha tejet nem adhat, és a gyermekek „egyetmását” ugyancsak adja az árvákat gondozó nagyszülő kezére. A gyámokkal szintén sokszor foglalkoznak, és ellenőrzik őket.

A teljesten magukra maradtak, elnyomorodottak, munkaképtelené váltak és családi gondozottságra nem hagyatkozhatók, ahogyan a protocollumban nevezik, „*a szegények, az ügyefogyottak, a koldusok*” hasonlóképpen számíthatnak a közösségre. Ozsdolán és másutt is szokásban volt, hogy a falu tanorokkapujánál a hordás idején levetettek a szekerekről egy-két kévét az adományokat gyűjtő falumegbízottnak. A határőrség azután még rendszeresebbé, még szervezettebbé igyekezett tenni ezt a karitatív tevékenységet. 1787-ben elrendelték, hogy minden faluban válasszanak „koldus inspektort”, ő pedig vezessen „egy kis protocollumot”, amelybe írja be mindazt, amit hetente — a tizedesek, a szentegyházfi, hütösök, bíró vagy az altisztek — a koldusoknak kéregettek. A pénzt kis záras dobozkába dobták s ezt a pap vette és adta át a rászorultaknak. A kenyeret, lisztet, szalonnát, húst, fuszujkát, borsót, lencsét pedig kiosztotta. Kézdivásárhelyen a katonák ugyanabban az évben úgy döntöttek, hogy minden faluban válasszák ki a dologtehetetleneket. Fő gondviselőjük a pap legyen. Sokadalom, vásár, keresztelő, temetés alkalmával „lakatos persellyel” a templomajtóban gyűjtsenek számukra. A három rendbe sorolt szegények legesetettebbjei napi 3 krajcárt, mások négy naponként 2-t, az utolsó kategóriájúak 1-et kaptak. Mind a csikjenőfalviak, mind a zalániak arra törekedtek, s ez volt az általános a székely székekben, hogy ne személy szerint kérjen a rászorult, hanem helyette, öneki másvalaki, falu megbízottja vagy a hütösök közül kettő.

A *katonaasszonyoknak*, akiknek férje, fia hadba vonult, igen megkeseredett a sorsa. Az atyafiság, a baráti körből valók segítették őket. Egyes helyeken minden pénteken kalákaszerű fahordást szerveztek a marhatartó gazdáknak, és más módon is megkísérelték a gazda-

ságban való hátramaradás leküzdését. A határőrparancsnokság szintén rendelkezésekben támogatta és még szervezettebbé tette ezt az önkéntes melléállást. 1790-ben például mentesített a katonai szolgálat alól családapákat azért, hogy „atyjok, fajok, testvérek vagy más atyafajok jószágára még jobb gondot viseljenek, mint a magokéra...” Az itthon maradt „gyámoltalanok” gondja rájuk hárult tehát, s ha ők ezt híven nem cselekedték, a vesszőfutást ígérték nekik. Az egerpataki Kiss Dávid — mert táborban levő öccsének feleségét nem segítette — „harminc pálcaütéssel büntettetett”.

A falutörvények a legbővebben a *kárt szenvedettek* kérdéseiről szólnak. Mindenekelőtt, országos szokás szerint, megparancsolják a falutagoknak, hogy ha „harangot csengetett az káros ember” (1660), „ha valaki csengetne és az falut nyomra híná, hogy kára vagyon, és valaki el nem menne — az ki az tanorokkapun belől lakik —, flor. 1 büntettetik” (1727). Aki tehát a falut éjjel vagy nappal „egybecsengeti”, számíthat arra, hogy a lakosság felkel mellette és „portékáját vagy marháját” segít keresni. A „tolvaj kiáltás” ugyanígy erős parancsot hordozó, és aki hallja, köteles engedelmeskedni, vagyis nyomozásra, üldözésre sietni. (Aki indokolatlanul gyűjti egybe a falut, súlyosan megbűnhődik érte. 1750-ben Sepsiszentgyörgyön Király Ferenc tolvaj kiáltásért megdúlátott, „és 12 forintig marhája el is adott”).

Sumner Maine a jog őskorát nyomozva döbönt rá arra, hogy az életet másként szemlélők a maitól eltérő módon alkottak törvényt. Azok, akik a társadalmi alakulatot, a közösséget örökké fennállónak, soha el nem pusztulónak hiszik, az erkölcsi vétséget a testület bűnének tekintik, az érte járó büntetést szintén kollektív gondnak, egyetemlegesen vállalni szükséges tehernek vallják. „Ha a közösség vét — írja —, bűne sokkal nagyobb, mint a tagjai által elkövetett vétek összege; a bűn testületi cselekmény, és következményeiben sokkal több személyre terjed ki, mint ahány tényleges elkövetésében részt vett.” Érthető tehát, hogy a germán, a szláv, a latin és sok más etnikumú, még törzsi, nemzeti emlékeket őriző faluközösség az együttes teherviselés, a kölcsönös segítségadás elvét együtt tartotta fenn a *vétekért vállalt közös felelősség* tézisével.

Az udvarhelyszéki Szentmihály falutörvénye (1603) szerint, ha valakit „nyomra” hívnak és ő szót nem fogad, sőt ha nem is hívják, de tudja, hogy mennie kellene segíteni a kártevőt kinyomozni, és nem megy, megbírságozzák. A nyomon követésről az Approbata Constitutiókban az áll: „Az elveszett marháknak nyomoknak felvétele, azoknak követése és azokból következett károknak megfizetése felől sok külömb-külobbféle végezések lettenek...” A fehérvári országgyűlés 1617 májusában még azt is meghatározza, hogy kötelező a nyomon követés „az székely földéről az lakságra [vármegyékre] vagy az szászságra”, s ha a nyomot ki nem adják, tartoznak a károkat kielégíteni. A Compilata Constitutiók azonban arra is engedélyt adnak, hogy amely „helyek eddig nyomot fel nem vettek, ezután se tartozzanak felvenni; úgy, hogy azok marhájok nyomokat sem tartoznak mások felvenni”. (A gyaluiak 1737-ben így is járnak el.) A székely falujegyzőkönyvek azonban arról tanúskodnak, hogy itt a régi szokás érvény-

ben volt, és a falusbíró harmad- vagy hetedmagával vállalta a falu képében a kárt, ha megbizonyosodott, hogy a „gonoszul elveszett”, az „elorzott”, „gonosz ember által megnyúztatott” marha nyomát más falu határába továbbkövetni nem lehet. A bodosiak 1816-ban — hogy csak egy példát említsünk — sepsibaconi Bardócz Sámuelnek „megnyúzott és elkárosodott ökréért” falustól 230 Rft-ot fizettek. A sikeres elhárításra is van példa. A gyergyótekerőpatakiak jenőfalvi Kedves Jánosnak nem fizetnek, s így szülőfaluja segíti 15 Rftal, megtekintve „szép kérését”.

Hogyha valakinek az igavonó marháját ellopják, vagy az elkárosodik, a falu együttesen viseli el a veszteséget, osztozik a kárban, ami így megosztva kicsire zsugorodik, míg ha csak egy családot sújt, azt hosszantartó anyagi gondok prédájává teheti, vagy éppen az elszegényedés útjára vetheti. Árkos falutörvénye (1711) úgy intézkedik, hogy az a községbeli, aki hetedmagával esküszik és a nyomot is feladja, jogosult arra, hogy kárát a falu magára vállalja. A szemerjaiak (1771) szintén rendtartásukba foglalják, hogy „a marhabéli kárt” a falu a károsnak megfizeti.

A falutörvényekben azokat az eseteket is mérlegelik, amelyekben *nem köteles* a community a kollektív felelősség vállalására. Ilyen mindenekelőtt az, hogyha éjszakai szállást ad valaki (szomszédjainak, a falunak hírt nem adva), és azon az éjszakán „kár esne”, a szállásadó gazda tartozik a felelősséget magára vállalni. A márkosfalviak és az oltszemiek az orgazdák és a könnyelműen szíves vendéglátók ellen hoznak hasonló határozatot. Csík-, Gyergyó- és Káoszonszék constitutiója 1650-ben úgy intézkedik, hogy „ha valaki pásztor nélkül marháját mezőre kibocsátja és a falu határáról elvész: a falu nem tartozik megfizetni...” A falutörvények szintén követik ezt az elvet. Így például Közéapajta (1775) is normává teszi: hogyha valaki sertése mellé „széri pásztor” nem állít, s az állat elvész, „nem adja meg a falu az árát”. Azért se felel a community, ha valaki idegen falusi marhát hoz a közlegelőre és az elkárosodik. Teelöbe is csak úgy fogadhatnak be a szemerjaiak máshonnan valamilyen marhát, ha kezeset adnak, hogy elkárosodása esetén árát a falun nem követelik.

A *pásztorkézre adott állatért* őrizője felel. Mégis, „ha vad vagy gonosz ember mián kára leszen, minden háztól egy poltrát tartozzának fizetni” — mondják ki 1778-ban a tehén- és ménespásztorral kötött szerződésükben a zalániak. A felsőrákosiak 1806-ban szintén kemény feltételeket szabnak a pásztoroknak, de a segítség módját is megtalálják: „Ugyan a régi mód szerint: ha a pásztorok tetemes kárt vallának, oly[an]kor a négyökrű gazda tartozik a bérbe a pásztoroknak egy véka tiszta búzát fizetni, melyből ő is a maga kárát pótolhassa...” Az étfalviak úgy döntenek 1831-ben, hogy ha medve tesz kárt a marhában, „de húsa használható, cinkus szerint osztódjék ki a marhatartó gazdák között”, s a hét krajcárt fontjáért az is tartozik megfizetni, aki a húst nem veszi át. Ha az állat húsát nem lehet felosztani, a kétesztendősökön felül lévőkéért 5—5, az annál fiatalabbakért 2—2 garast fizetnek; lovakért szintén 5 garas a kárban való részesedés, és csak ha „rossz” a ló, tehát gazdája még nyerne

is a szerencsétlenségen, akkor szállítják le 2 garasra a segítséget az étfalvi törvényhozók. Egy 1836. évi tanúvallatásból tudjuk, hogy a Hatodon — amely több falu közös legelője, birtoka volt — a kár megtérítésében mindenik falu, kicsi, nagy egyformán vett részt.

A károsult megsegítésében a kölcsönösség elve érvényesült. Tehát a marhatartó gazdák egymás között szereznek érvényt a kollektív felelősségnek. Az uzoniak (1699) falutörvénye szerint is „az falu szeribe szolgáló marhás emberek egyaránt fizessenek”, de a „nyomorult, marhátlan, vetés nélkül való szegények se az lopott marhák árába, sem az határon lőtt kárba ne fizessen[ek]”. Mentésítik a papot, tanítót és a jobbágyos nemesembert, de ez utóbbi, ha marhája elvész, ő maga sem számíthat a falu támogatására. (Érdekes, hogy Marosszék statútumai [1610—1718] úgy érvelnek, hogy minden falutag fizessen, a marhátlan is, hiszen a jövőben neki is lehet marhája, mint ahogyan a most állatot tartónak is idő múltával üressé válhat az istállója.)

Ismét a falujegyzőkönyvek tanúságtételéhez folyamodva bizonyítjuk, hogy a szép törvény nem maradt halott betű, üres szó. A jenőfalvi falugyűlés 1846-ban „megtekinti”, hogy a gyalogkatona Vízi Lajosnak csupán három marhája volt „és mind a hármat a gonosz ember úgy elorozván, hogy még csak egy szőrit se találhatta a szegény káros atyánkfia”. Abban egyeznek meg tehát, hogy mindenki, aki „a közönség kebelében lakik”, keresztényi kötelessége szerint tartozik két garassal, vagy ha „szintén pénze nem volna, annyit érő gabonával felsegélteni a szegén káros”. A pénzt és gabonát az előjáróság szedi be, máskor a falu pénztárából fizetnek, vagy magasabbra szabják a rovattal, hogy segíyezni tudjanak. Az is gyakorlattá válik itt-ott, hogy a falu közjavaiból vagy azok hasznából részeltetik a szerencsétlenül járt embert. Szentkatolnán 1791. január 23-án a plébános vall 120 forintnyi kárt két lova vesztével. Két esztendeig a falu kaszálóját engedik át neki — kárpótlásul. A „faluközönségből” később is kiutalnak 60, 115 forint értékű részecskét olyanoknak, akiknek jármos ökre, lova károsodik el. Az esztelenekiek 1842-ben szántónak való darabocská földdel segítik Nagy Antalt, de úgy, hogy halálakor az visszaszálljon a közösségre.

Külön szólnak a falutörvények a — rendszerint lopás miatt esett — *kisebb károkról*. A marosszéki statútum (1610—1718) szerint: ha valakinek házbeli vagy ládabeli javai, pénzei vesznek el, a falu tartozik megfizetni az árát, és csak a „dib-dáb sikotyú, kapa, csatló, lánc s ehhez hasonló apróságok” miatt nem kérhet kárpótlást. Szermerja (1771) úgy dönt, hogy „a házbeli portékák elveszése”, a „háza felferésével valakinek történhető sérelmes károsodása” jogosulttá tesz a kártérítésre. Csikjenőfalván 1773-ban szintén megfizetik az ellopott gabonát és fél ökörbört, de esküdni kell a gazdának. 1791-ben pedig megfizetik ugyan a kárt, de kimondják azt is, hogy „aki azon lett kárban nem fizet, azon embernek a becsületes falu, ha kára történik, egyszer se fizessen...” A kártérítésre kölcsönösen szövetkezők közül így zárja ki magát azután Szekeres János.

Márkosfalva falutörvényében (1772) az ingó javak eltulajdonítása esetére kimondják a kártérítés megtagadását. Ők a betörést, a ház-

felverést azonban különveszik, s ez esetben fizetnek. Az ozsdolaiak (1774) viszont határozottak: „örökös, megrögzött szokása volt a falunak, hogy soha senkinek lábatlan portékáját meg nem fizette, a falu most is abban marad...” Természetesen náluk is törvény az, hogy a bírónak hűtőseivel nyomoznia kell, de ha a tettest meg nem találják, a károsult „túrje el” kifosztását.

Vannak falvak, amelyekben rossz tapasztalatok nyomán lemondanak arról, hogy a kis, „apróság” károkat vagy éppen a nagyobb állatkárt megtérítsék. A jó szándékkal visszaélők ugyanis maguk javára akarják kamatoztatni a falu ősi segítőkészségét. Zalánban, ahol kezdetben szintén dívott a felsegélyezés, 1683-ban azt a határozatot hozták, hogy „senkinek is falubélinek kárát meg nem fizetik”. Úgy 1776 táján azután mégis ismét elkezdték a károsultak támogatását, de ezek száma emiatt megsokasodott. Gondatlanabbakká váltak, őrizet nélkül csapták ki marháikat, gyenge bőrben lévő állataikat megnyúzták, s mint elkárosodottakért, a falun vették meg a jó árat; portékáikat elhagyták, elvesztegették, bízva abban, hogy a falu megfizeti. Okoztak is olyan költségtöbbletet a lakosoknak, hogy a királyi adó szintjére emelkedett a rovatal. Megszületett tehát 1782-ben „s jövődő törvényül” jegyzőkönyvbe foglaltatott a tilalom: a falu semmiért semmilyen rendből valónak nem fizet. Az 1781-es és 1785-ös esztendőben azonban fát, erdőt osztnak és mégis fizetnek; 1787-ben pedig éppen a constitútióra hivatkozik Jakots Pál, s pereli is a falut 16 Rft és 54 krajcár gonosz emberek miatt esett káráért.

Szentkatolna 1805. május 12-én változtatja meg szokásrendjét: „eddig minden legnagyobb és legkisebb lopásokat, károkat megfizetett a becsületes falu — olvashatjuk jegyzőkönyvükben —, már moston, hogy az lakosok is szorgalmatosabb gondot viseljenek minden névvel nevezendő portékájokra, teczett a nemes communitásnak ily conclusumra lépni: hogy ez mai naptól fogva senkinek az életéről, házából, fűstházából, gabonatarató házából, sütőházából, árnyék vagy szín alatt történhető károknak megfizetéséről végképpen teczett az nemes communitásnak lemondani”.

A más vagyónára ráéhezett, a munkátlanul gyarapodni vágyó, a faluközösség etikai normáit megszegő, megzabolázásra érett „gonosz ember”, a tolvaj — mint láttuk — nemegyszer falubeli. Azok is, akik a falu ősi segítőkészségéből szeretnének hasznot húzni. A közös teherviselés és a kölcsönös segélynyújtás testülete azonban szabályok korlátaiba fogják őket, s bünteti is, ha kell. Ami jellemző viszont, az az egymást-segítés. Ha lassacskán fogyatkozó erővel is, de századokon át kemény öleléssel fogta egybe ez az egymáshoz kötöttség a kisközösségek embereit. Azokat, akik a gyermek születésekor radinát vittek az anyának s becsületes végtisztességben részesítették az életből távozót. S időközben, ha rászorult, még munkás és vidám *kalákával* is erősítették, gazdagították. Mert hiába méltatlankodott a szék és a határőrparancsnok, ha a gabonatermés bő volt, s az igerő kevés, az aratókalákák megszaporodtak, s velük a hála embereket egymáshoz kapcsoló kötelékei is.

Az életbe induló fiataloknak, a családot alapítóknak a fészekrakásban, a házépítésben segítő faluközösség örök szimbóluma lehet

a falutörvények világának. Magyarhermányi emlékeket sorjázott Máthé János, aki 1970-ben, 75 évesen írt a házat ajándékozó kalákáról, hosszú századok gyakorlatát elevenítve meg: „Házak, csűrök ősidők óta kalákamunkával készültek el. Meghívták a rokonokat, komákat, kit egy szál borna hozatalra, kit faragni, építeni. Az épületfát a törzsökös családoknak komunitási határozattal, díjmentesen utalták ki, az e célra kijelölt erdőrészből... s amíg a fákat nem faragva, hanem gömbölyű állapotban, ún. bölcsőgerezdbe fektetve rakták fel, az volt szokásban, hogy egy napon zajlott le a »fahozó« és »felrakó« kaláka. Az építőket egy hozzáértő vezető osztotta be: fáfelhajtani, gerezd- (bölcső-) vágni, lécfaragni, lécezőszegeket, ajtótokokat, ablaksasokat stb. készíteni. A szekérrel hívottak hajnalban indultak, s frustokra bent volt a fa. Az építők azalatt az épület sarkai alá nagy köveket hengerítettek, azokra kezdődött a keresztezés. Estére fel volt rakva és beszarvazva az épület, de ha történetesen aznap nem sikerült bevégezni, a kalákások nem ették meg a vacsorát, hanem másnap pitymallatkor megjelentek, készbe tették, s azután került sor a kalákavacsorára. Mikor a ház »megnyomult«, azaz kiszáradt és önsúlyától összeállt, akkor meghívták a falu fiatalságát »tapasztó« kalákába...” Ami nagy-nagy vigassággal, sok tréfával, klarinétszóval és táncsal tette vidámságban születetté, a telket „élette” változtató, otthont nyújtó házat.

Ez az önfenntartó, megtartó szokásrend és szemléletmód még átöröklődött, átsugárzott a tőkés-polgári világ egyénközpontú társadalmába is. Így rendszeresítődött a faluközösség helyébe lépő közbirtokosság segítő gondoskodása. A pénzbeli „törzsalap” a madarasiaknak például arra szolgált, hogy veszély, elemi csapás idején legyen mihez nyúlniuk. De ebből a tőkéből jutott segélyezésre, kevés kamatos kölcsönre, a leszerelt, a fiatal házas fiú, a tanulni vágyó gyerek támogatására. S volt a rászorulókat támaszaként (ideértve az elszármazottakat is) jól hasznosítható „szegényalap”-juk.

VII. A FÖLDET KÖZÖSEN BIRTOKLÓ FALU

1. ELŐJÁRÓBAN A MEZEI GAZDASÁGRÓL

Előjáróban magáról a növénytermesztő és állattenyésztő tevékenységről kell néhány szót szólnunk. A XVI. és XVII. században az erdélyi s egyben a székely mezőgazdaságot az *elmaradottság* határozta meg. Sietve hozzá kell tennünk: egy, a maga fejlődési menetében szintén *megettorpanó világgazdaságban*. Olyan európai agrár-revolúcióba ágyazottan, amelynek csak a nyugat-európai tenger-melléki szektora munkálja az eljövendő forradalmasodást. „Valamivel a XVIII. század fordulója után Nyugat-Európa néhány kiváltságos helyén az emberi tevékenység minden területén újból beleüt-közünk — írja Chaunu — a nagy technikai változás egyik vonatkozásába. Ez a »mezőgazdasági forradalom«, ahogy azt Marc Bloch óta nevezzük.” Ezt másfél évszázad észrevétlen változásai készítik elő.

A mi késő középkorias mezei gazdaságunk — külső tényezők súlyos, romboló, termelőerőket pusztító hatását is elszenvedve — nem kísérheti meg az ugrásszerű felzárkózást. Ebben a megtört lendületű fejlődési szakaszban tartósnak tehát a rendi jellegű feudális viszonyok. Nem teljes stagnálásról, mozdulatlanságról van szó, hiszen a megmerevedettnek tűnő szerkezet keretein belül mind a termelési eljárások, mind a termelőerők jobbító, növekedtető irányzatokat érlelnek. Mindazt, amit az agrárius tevékenység kiszélesítésében és elmélyítésében megtehet a kelet-európai körzetnek e kis peremvidéki tájegysége — sikerrel teszi meg. Ezt tanúsítja az, hogy Európa sok országáéhoz hasonlatos a termelési technikájának a szintje. Erdélynél fejlettebb tartománya van ugyan a Habsburg-birodalomnak, mégis éppen a kiváló osztrák gazdaságtörténeti irodalom győz meg bennünket arról, hogy a székely székek gazdasága nemcsak tradicionalizmusban tart lépést kiváltságosabb, jobb helyzetű körzetek egy-némelyikével, hanem a mezőgazdaság szervezett kereteinek megteremtésében és jobbra tételében sem marad el mögöttük. A Thünen-körök elmélete szerint az intenzív gazdálkodás hullámszerűen haladó, tovagyűrűző zónái valóban nyugat-keleti irányba terjedő mozgásrendben rajzolhatók meg. A megtorpanó, megmerevedő, majd módosulásokkal előremozduló székely székekbeli gazdálkodás külső körként, extenzív zónaként jelezhető egy képzeletbeli térképen. Az Atlanti-óceán parti belterjes központi mag körüli ívekkel azonban északon, délen és még nyugaton is egybekapcsolható. Önkörain belül pedig külön kis színvonal-növekedésben megugró gócok keletkeztek, jobb természeti feltételek, piaci viszonyok, kedvezőbb nemzetközi konjunktúrák hatására.

Miként a szász székekbeli mezőgazdaságban, a székelyföldiben ugyancsak a *paraszi gazdálkodás*nak jutott jelentősebb szerep. Mindenelőtt kevés volt a nagy földesúri birtoküzem. A meglévők fejletlenebbek voltak, és ez azt eredményezte, hogy itt a korszerű alodiális, majorsági árutermelés nem emelkedett a székely szabadparaszi és jobbágyi fölé. A nemesúri gazdaságok nem váltak mintává, és a hagyományos formák szétrobbantásában vagy lassú megváltoztatásában sem játszottak számottevőbb szerepet. Javuló szintű, helyenként igen szép haladást elérő, de egészében tradicionális mezőgazdaságról szólhatunk tehát, amely a természeti gazdálkodás sok vonását viseli magán, és az önellátás elvét (a Bedarfsdeckungsprinzip-et, ahogyan Werner Sombart nevezi) sem adja még fel.

E vázlatosság jegyében fogant gondolatok sorában a munkaerő minősítésének még helyet kell szorítanunk. Ismeretes, hogy a Székelyföld természeti környezete mostoha vagy nem éppen kedvező feltételeket kínál a gazdálkodó embernek. A szántóföld sem sok. Átlagosan mintegy 20 százaléká csupán a művelhető területnek, míg az erdő 45 százalékát borítja a székely székek földjének. Az egy családra eső, gabonatermelésre alkalmas, elszórt parcellák összesen sem tesznek ki sokat. (Legtöbbet, átlagosan nyolc holdat az 1703. évi összeírók Háromszékben, Csík- Gyergyó- és Kászoszékben jegyezték fel. Sepsiszékben a szabadrendi tíz, a jobbágy hat, Miklós-várszékben a szabad hét, a jobbágy négy, 1722-ben Marosszékben

mind a két réteg három hold körüli átlagos birtokot művelt. A nincstelenek természetesen hiányoznak ezekből az átlagszámításokból.) Ha mégis van eltartó erejük ezeknek a kis- és törpegazdaságoknak, úgy a magyarázatot elsősorban a nagyszámú és értékes tulajdonságokat öröklő és hagyományozó *munkaerő*ben kell keresnünk. Nagy Elek uradalmi főtiszt írta 1841-ben: „bátran s minden nagyítás nélkül elmondhatni, hogy az egész birodalomban a székelyeknél munkásabb, szorgalmasabb s életrevalóbb gazda nincs”. Újfalvi Sándor szintén „hangyaszorgalmú és munkásságú”-nak ismeri meg őket. „Künt a mezőben — írja a háromszékiekről — maga idejében minden megművelve. Görönyös [!] földjét fejszefokkal veri szét: és úgy megműveli, mint a megyékben legfeljebb a veteményeskertet szokták. Holdvilágon egész éjjel szánt, kaszál. E nép szorgalma s kitartása minden keleti fajok közt páratlan s példátlan.”

A székelyföldi falutörvényeknek a XVI. század végétől a XIX. század közepéig nyomon követhető világában tehát a legfőbb termelési ág a mezőgazdaság. A termelőeszközök sorában első helyen a föld áll. A dologtevés színtere főleg a falu határa. A munkavégző alapegység a család. Az egész termelőszervezetet egybefogó alakulat pedig a faluközösség. Ebben az összekapcsoltságában jól működő szervezetben jelentős a szántó, kaszáló, legelő, erdő közösségi birtoklásának, hasznosításának a szerepe. Bármely vetületét vizsgáljuk is a székely székekbeli feudális termelőmódnak, az elvezet a sajátos hagyományos tulajdon- és birtoklási formákhoz. Azok pedig szorosan kapcsolódnak a communityhoz, pontosabban: a vagyonszociális jellegét megőrző faluközösséghez, végső fokon pedig a működtető szociálisrendet rögzítő és tükröző falutörvényekhez.

2. A SZÉK VAGYONA, TÖBB FALU KÖZÖS BIRTOKA

„A földre vonatkozó teljes tulajdon — írja Émile de Laveleye — nagyon is új intézmény.” S valóban, a community hosszú évszázadokon át lehetett vagyonszociális, a falu lakója pedig, Marx szavaival élve, „a közösségi föld társtulajdonosa is volt”. Maga a faluközösség azonban szintén lehetett társtulajdonos. A törzsi, nemzetségi szervezet formáiból kibontakozó és széki, tehát territoriális, szomszéd-sági keretekben újjárendeződő népesség nem minden területet osztott meg a falvak között. Maradt olyan is, amelyhez minden egyes település jogot, formálhatott. A Moldvával szomszédos határrészek, az elpusztult települések megművelhető területei szintén több falu vagy az egész szék tulajdonává váltak. A kollektív rendelkezés e legtágabb formái fellelhetők tehát itt is, felzárkózva a német tájak több falut egyesítő „nagy Mark”-jai, alpesi, havasi „almendé”-i, a svájciak völgyközösségei, a szászok „Freythum”-jai mellé. A kezdeti földbőség nem tette szükségessé azt sem, hogy az egy-egy hegy-csoport, havasi erdő-legelő együttes környékén elhelyezkedő települések szigorú határvonalakkal válasszák, különítsék el a használatba vett erdő-, legelő-, kaszálóhelyeket. Ez *több falu osztatlan* „köz élő

földje” maradt, a hajdani nemzetségi települési rend emlékét is őrizve.

A XV—XVI. századból idéznénk néhány jellemző adatot. 1415. július 19-én Barót, Gidófalva, Borosnyó, Uzon, Szentgyörgy, Bölön és Árapatak képviselői egy darab Olt menti erdős földet adnak saját személyükben és a sepsiszéki összes community nevében Botfalunak. 1511. február 1-én Marosszék ad földet a sóspataki ispotálynak, azzal a kikötéssel, hogy ha az elpusztulna, a birtok a szék közösségére szálljon vissza. 1568-ban a szentimrei, bethlenfalvi és patakfalvi közös birtokról szólnak az udvarhelyiek; 1569-ben Szentlélek és Bogárfalva békességes birodalmát említik; 1584-ben a Kézdivásárhely környéki falvak, de a szentlélekiek és kászoniak „egyaránt éltek a földet”, amit „ország szabadjának” hívtak; 1591-ben állítják, hogy Domokosfalva, Tamásfalva és Szörcse Kovásznával, Pávával és Kőrössel „emberemlékezet óta békességesen” birtokol földet társulajdonosként; 1594-ben ugyancsak „emberi emlékezet óta szabadon használt közös erdőt, havasokat” mondhat magáénak Farcád, Pálfalva, Váralja és Farkaslaka; 1596-ban pedig Tarcsafalva és Csehérdfalva rendelkezik közös erdő fölött. Ez a tulajdonforma száll át a további századokra.

Legjellegzetesebb példája az *aranyosszéki bogáti puszta*, „praeidium”, ez a mintegy kétezer holdnyi jó minőségű szabad szántó, amelyet Harasztos, Polyán, Kercesed, Rákos, Várfalva, Kövend, Bágyon és Szentmihályfalva öveztek. Statútumát 1728-ból, 1827-ből ismerjük (1837-ben nyomtatásban is közzétették). A bogáti széki szabad szántó „szokásos törvénye” szerint: „csak a székbeli residentias nemes birtokosok, törzsökös székely és székely szabadsággal élő jószágos hazafiak” bírhatják ennek egyes részeit s hagyományozhatják fiukra, vagy ha nincs, a fiú-leányra. Tulajdonosi juszt azonban senki sem formálhat e földekhez, el nem cserélheti, még felibe való megművelésre sem adhatja át senkinek (kivéve a „kurta idő alatt” sok napszámot, munkáskezet igénylő törökbúzaföldeket). Kötelezettség a szüntelen művelés is, és még azt sem engedi meg a rendtartás, hogy a „henye”, lusta birtokos kaszálóvá változtassa.

A közösségre visszamaradó vagy két év óta művelésbe nem vett parcellát a harmadik esztendőben pünkösöd harmadnapján „kapával vagy ekével való keresztezés által” bárki felfoghatta, „jegyét” tanúknak megmutatva és a nemesek főhadnagyának, később a királybírónak bejelentve, aki „egy ülnökkel, lóháton azonnal megjelent a helyszínen”. Ebben a tiszteletre méltó jogérzékkel ősi hagyományt — a szabad foglalás módját — elevenítő vagy továbbörökítő rendszabásban a föld nem mint a munka terméke, nem mint áru jelenik meg, hanem természeti feltételként, amelyhez jogot a dologtevő élni akarás és a közösséghez való tartozás biztosít.

Igazgatása azonban gondokat okozott. Hiába szabályozták aprólékosan törvényt értő módszerességgel a felmerülő viták, pereskedések eljárásrendjét — a felosztás gondolata 1723-ban, 1788-ban fölmerült, és 1838 áprilisában ki is mondották az örökös egyéni birtoklás elvét.

A másik jelentős aranyosszéki közvagyon „a Kő mögött való nagy közös erdő”, a „*székely erdő*”, amely a Hidas, Csegez, Torockó, Torockószentgyörgy és Rákos közötti térséget borította. Erről 1538-ban már említést tettek, 1640-ben pedig I. Rákóczi György mondta ki róla, hogy Aranyosság népének szabad, közös békés használatban lévő erdeje. Az erdőigazgatás legfőbb kérdéseiben „egyöntetű megegyezéssel és akarattal” döntöttek. Szavazataikat falunként adták le, ezzel is bizonyítva azoknak entitásként, együttesként értelmezett társtulajdonosi voltát. A széki tisztségviselők természetes módon váltak a vagyonközösség ügyeinek eligazítóiává, de 1718-ban külön „provizor”-ról, 1728-tól „erdőinspektor”-ról szólnak, akiknek az alkalmazott erdőóvók közvetlen alárendeltjeik voltak.

A törvényhozó aranyosszékiek rendtartásában szerepel a használat szabályozása is. Az erdőn tüzet gyújtani, vadgyümölcsfát kivágni, csereszénát (lombtakarmányt) csinálni nem volt szabad. A sok fát fogyasztó mészégetőknek erdőhasználati díjat kellett fizetniük. Egy-egy erdőrészt, míg a fák megnövekedtek, tilalom alá fogtak, és amikor azután letarolták, a bevett pénzt a szék hasznára fordították. A falvaknak a makkra odahajtott sertéseit a szék disznópásztorai őrizték és így tovább.

Végezetül még a közösségi erdőbirtoklási mód egy jellemző vonására utalunk, arra, hogy a széki erdő a szükségletkielégítést szolgálta. Senki pénzért értékesíthető fát az erdőből nem vágathott, csak a háza szükségére valót. Az irtást, a foglalást 1699 óta bizonyíthatólag tilalmazták, és igen sokat pereskedtek a földfoglaló szándékkal erdőt pusztító szomszédos falubeliekkel.

A communitásonkénti felosztásra már 1723-ban gondoltak. A néhány faluban meghonosított határőrség azonban igen megzavarta az ősi használati módot. Orbán Balázs írja, hogy a központi kormány a „Szék szabad erdeit a fegyvert felvett faluk szabad prédájára bocsátotta...” Ilyen előzmények után 1788-ban még inkább megérlelődött az az óhaj, hogy a széki közbirtokot kisebb falusi köztulajdoni formákra redukálják, „a faluknak quantitása és az antiqua sessióknak numerussa szerént”; de úgy, hogy még így se válhasson az erdő „földre” örökös elidegeníthető egyéni jussá. A tulajdonjog bizonytalansága is hozzájárult ahhoz, hogy 1848-ban úgy határoztak a székgyűlésen: az erdők azok kezén maradjanak, akik bírják. Jóllehet azok degradálódását, a terület elkopárosodását már nem akadályozhatták meg.

A széki földközösség, a kelet-európai térség tulajdonformái történetének ez az oly szükségszerű és sok sajátos vonást hordozó példája azonban nem egyedüli. A szék földjéből, erdejéből foglalókról okleveles forrásaink is említést tesznek néha, de „*Marosszék közhavasa*” mind a gazdasági, mind a jogi értekezésekben többször is szóba kerül, s még inkább az 1848 utáni tulajdontisztázási pereskedésekben. Benkő Károly szerint „Marosszék nagyobb havasa, minek keleti része Illyésmezejének hívatik”, Szováthoz tartozik. „Második és kisebb havasa Marosszéknek az Iszuja nevű”, ez több határvita tárgya. Harmadikként „a közönséges nagy ország havasá”-t említi. A régi görgényi fejedelmi váruradalom tartozéka volt hajdan e ha-

vasok egy része (15—16 000 holdnyi erdő, legelő és belsőség), és 1600 óta az „ősmarosszékiek”, a 127 község birtokába került, jóllehet tizenhat bekecsalji falu is igényelte. Jövedelme azonban bizonyíthatólag a szék pénztárába folyt be és közcélokra fordítódott. Jellemző, hogy mind az elpusztult települések földjét, örökét, mint az aranyosszékiek, mind pedig a fiskustól szerzett javakat, miként a marosszékiek, a legtágabb igazgatási egység, a szék osztatlan tulajdonának minősítették.

A legértékesebb és normáinak kidolgozottságánál fogva is különleges figyelmet érdemlő az ún. *Negyedfelmegye havasának vagyonszövetsége*. Ezt „hét község havasá”-nak is nevezik, miután Pálfalva, Delne, Csomortán, Csobotfalva, Szentlélek, Mindszent, Menaság fel- és alcsíki helységek az egyenlő jogú társtulajdonosai. (Csobotfalva helyett Várdotfalvát említi az 1620-as rendtartás.) Eredetéről azt is elmondják, hogy ezek az 1562-ben feldúlt, felgyújtott falvak kárpótlásul kapták „a Borda, Peres és Galambhalma nevű Moldvával határos havasrészeiket”; hosszában nyolc, széltében négy óra jársnyi területet. 1586-ban már (Szellő, Hosszúhavas és Borjústelke) rendtartásáról, „ab antiquo” választott bíráikról, a használat módjáról, a legeltetés szabályozásáról értesülhetünk. Az 1620 körüli státutum még a Báthori Kristóf hajdani fejedelmi megerősítésére, konfirmálására is hivatkozhatik. Ez a „törvény” mindenekelőtt meghatározza a jogosultságot és a részesedés arányát. „A kaszálás rendiben ilyen mód tartatott — írják —: az havasbíró és prókatori ötödmagukkal, lófő ember negyedmagával, veres drabant és szabad székely harmaddal, az ősjobbágy másodmagával és ki nem örökös jobbágy, egyedül.” (Különbén a választott tisztségviselők között is képviseltette magát mindenik rendi csoport.) A közös kaszálók használatában az első foglalás elve érvényesült. A rendtartás 1612. évbéli végzésükre hivatkozva megszabja, hogy „szent Lőrinc napján az foglaló felmenjen, napnyugtakor foglaljon, de senki ne kaszáljon... ha ki penig az napnak előtte felmenne és csak megszállana is: az havasból kivessen”. (Az első világháború előtti időkre emlékezve csikdelnei Kányai Imre mondotta el a több mint három évszázados, csak formájában változó gyakorlatot: „Szent Istvánkor minden birtokos kiment a Szellő havasra, a közös kaszálóra, ahol a kaszálót előre annyi részre osztották, ahány birtokos családfő volt a hét községben. Mindenki választhatott magának helyet, parcellát, s ott »felütötte« a kaszáját. Ez a választási jog azonban csak azokat illette meg, akik indulás előtt misét hallgattak.” A vezetőség gondoskodott egy hordó pálinkáról, „s azt a munka megkezdése előtt szétosztotta a jelenlevők között, hogy a munka így vígabban menjen”, megalapozva a hét falu népének ünnepi hangulatát, felfokozva a közösségi együttlét amúgy is pezsdítő örömét.) Hatalmas legeltetési közösség is keletkezett Negyedfelmegye térségein, hiszen „az hol eszténahely vagyon, oda egyenlő akaratból és kérelem szerint vittek juhokat” a hét falu lakói; emellett pedig „Mindenféle marhát Pünkösdnapig az havasban tartani szabad volt...” A tilalmasban legeltetőket és más szabályokat be nem tartókat a bírák büntették, állataikat a Tatrosig is követték, megtizedelték, és az ilyen vagy más vétségeket, ellentéteket azu-

tán saját bírói székükön vitatták, ítélték meg. A bírság lehetett 200 aranyforint is (aki külső, idegent hozna be a törvénytételre, vagy ha akár egyén, akár falu „practicálna, hogy az havas megoszoljon”), és eléggé sokszor az, hogy a rendet nem tartóra kimondatott a szentencia: „Az havasból kivesszen.” A kizárás, a jogfosztottság várt például arra, aki részét másnak adta el, vagy szénáját úgy árusította el más falusinak, hogy nem kínálta fel azt először a negyedfélmegeyi embereknek.

Annak, aki nem a belső megrendszabályozottságra, hanem csak a közösségi tulajdonformákra kíváncsi, a falvak közötti határperek kínálnak sok-sok tanulságos adatot. A *csíkszentimrei határper* közel 1400 oldalas periratai a XVIII. században (a tanúvallatások főleg 1732 és 1777 közöttiek, de megőrkítettek 1554—1696 közötti bizonyítékokat is) még mindig bizonytalan, sok helyütt meg nem szilárdult határvonalakról árulkodnak. (A Szentimre és Bardócszék közötti vita még 1841-ben is tart.) A per valójában azt a kérdést veti fel, hogy hol a határ Csík- és Udvarhelyszék között, természetesen bardóc-fiúszéki és háromszéki falvak bizonytalan kiterjedettségű erdeiről is szólva. Az 1757-es tanúvallatásból megtudható, hogy a Nagy Erdő útján járó zsögödi, taplocai, somlyai és csicsói lakosok szabadon kaszáltak, legeltettek és erdőltek. Ugyanott olvasható: „Mint-hogy a mi falunk, Madéfalva határos Csicsóval, egyik a másik határát szabadosan éljük”, „közre éltük”; a taplocai és somlyai határ is „közre bíratott”. 1777-ben mondják, hogy a Kis Jáhoroson a tusnádi, kozmási, verebesi és lázárfalvi embereknek „szerre esztenájok szokott lenni”, de a bardócszékiekkel a határt nem tudják. A tusnádiak vallják ugyanakkor, hogy ők a nagybaconiakkal a Nagy Jáhoroson a kuruc világban békességesen szénát csináltak; „a határ felett nem virgottunk — mondják —, hanem békességben voltunk, arra nézve bizonyos terminusát a határoknak nem is igen vizsgáltuk”. (Az 1871. év után megalakuló közbirtokosságok is kénytelenek voltak néha több falut egybefogni; így alkotott egységes szervezetet Csíkszépvíz, Szentmiklós, Borzsova, továbbá Szentmárton és Csekefalva.)

A falujegyzőkönyvekben ugyancsak található jelzések hasonló közösségekre. Terkő havasát (később egyházi célra adják) Jenőfalva, Karcfalva, Dánfalva, Madaras együtt birtokolta, és „forgólag járt”. A szárhegyiek, ditróiak és remeteiek, jóllehet már 1662-ben fogott közbírák elé viszik ellentéteiket, tartósan legeltetnek, erdőlnek, kaszálnak közös javaikon. Szárhegy és Ditró 1821-ben írja, hogy „Borszék mint osztatlan közönséges havas minden erdejével, mezeivel a ditrai és szárhegyi commonítások által váltólag használtatik”. Megosztásra csak 1832-ben került sor. Borszék havasa azonban „közre maradt” továbbra is. (A borszéki gyógyfürdő és gyógyforrás, valamint a környező erdőség később is a ditróiak és szárhegyiek közbirtokossági vagyona volt.)

A háromszéki „*Kilenc falu erdeje*” ugyancsak a bodoki havas aljában fakadó borvíz miatt vált ismeretessé. Ennek a számottevő erdő- és legelőterületnek a birtokosai a következő községek voltak: Bodok, Fotos, Martonos, Étfalva, Zoltán, Gidófalva, Angyalos, Bese-

nyő, és Eresztevény. 1826-ban a falvankénti körülhatárolással kísérleteztek. Megmaradt azonban a vagyonszövetség, hiszen 1833. november 19-én az étfalvi jegyzőkönyvbe azt írták be, hogy „a 9 falu gyűlésiben Gidófalván határoztak” az erdőt károsítók büntetése felől, s megmaradt a társközségek együttesen választott vezetőségének a bírósági joga. Étfalvának különben van saját erdeje, külön birtokol Zoltánnal egy Avast (arról jegyzőkönyvet vezetnek), részes — mint láttuk — a kilenc falu erdejében, és Háromszéknek közelebről meg nem határozott helyen fekvő széki birtokából is jussol.

Az ugyancsak háromszéki *Hatod* elnevezésű közerdő-legelő tulajdonosa Zalán, Oltszem, Málnás, Barót, Bodos, Sepsibacon. Ennek az „áldott fűtermő hely”-nek, kiváló legelőterületnek és makkosokban is gazdag erdős részeknek „compossessor”-ként intézik az ügyeit az említett falvak. A zaláni katonabíró írja 1816. február 25-én: „admonióltattam, hogy gyűlést csinálnánk”, mivel háromszáz idegen sertés járta a Hatodot „makkolás végett”; minden communityből három küldöttnök kell megjelennie február 29-én 10 órakor az együttes döntés meghozatala végett. 1834-ben a barótiak makkra hajtottak „a rendelt 200 darabnál sokkal több sertést”, amit a többi falu „egyétértésből konfiskált”, behajtott és megbírságot. A törvényük ugyanis az volt, hogy „a nagy Barót is annyi sertést adhasson a makkra, amennyit a kicsi Bodos, minthogy minden közös költségekbe egyaránt részesedett a hat közönség”. Fát is elsősorban onnan hordtak; a barótiak ugyan tilalmasnak mondták ki saját erdeiket, és főleg a Hatodot vágták, hordták. Az 1836. évi vizsgálatkor vallják: „oly erősen vágja, pusztítja, hogy az egész esztendőben nem lehetne két órát találni, melybe a barótiak szünet nélkül tűzi és épületre való fára ne vágják a Hatod erdejét. Kalákákat is csinálnak, s úgy hordják mindenféle szűkségre a fát...” Bibarcfalvi huszár katona szerint: „meghidjék az urak, hogy csak egy nap is ezen a jó szánúton legalább 150 szánat meg lehet számlálni, melyek mind a Hatodról jönnek...” Mindenféle marhacsordájukat is ott „nyároltatják”; a falunak pedig, „marhája iszonyú sok van”, melyek „külön-külön nyolckilencszáz számból állanak, egész tavasztól őszig legelődnek ott...” Igaz, 1847. március 17-én Zalán szintén „felfogja” minden erdejét, „utasítván mindenkit falubeli szűkségeinek kipótlására a Hatodból...”

Az 1774. évi falutörvényükben Ozsdola szabályalkotói a szabad erdejüket, havasukat védelmezik „a mezőföldiektől”, a szomszédos hat falutól. Ezek — mondják — nem tudni, milyen jogcímen erdőlnek. A „nemes kézdiszéki osdolai közerdőkre szabad erdőlésgyakorló közönségek”, 1826-ban hat falu, Nyújtód, Szászfalu, Sárfa, Oroszfalu, Hatolyka és Szentkatolna, gyűlésén mondják ki, hogy „emberi emlékezetet felyülmúló időtől fogva szabadosan beerdőltek [az osdolai szabad erdőbe], minden különbség nélkül edgyütt erdőltek, hordották...” Nem is akarják felosztani, hanem elhatározzák, hogy táblákra osztják, s azokat sorra tilalomba fogják, míg tűzifát nem nevelnek, azoktól pedig, akik „roppant helyeknek kiorotásával, megégetésével magoknak kaszálóhelyeket csinálnak, veteményeshelyeket

is fognak fel”, határkijárást után visszaveszik a köztulajdonból szerzeteket.

Jellemző, hogy a szászfalusiaknak Martonossal is van közös erdejük, amelyből 1741 óta kezdik kiszorítani őket. Az 1773-ban II. József császárhoz intézett kérelmükben panaszkodnak az ozsdolaiakra is, hogy azok ugyancsak tilalmazni kezdték az erdeiken való legeltetést, a fáknak gyümölcsseit, a tűzifahordást: „holott — állítják és 1635-ből való bizonyító írásra hivatkoznak — ezen faluval is, midőn az erdő aránt perlekedett, együtt költöttünk, futottunk, fáradtunk”.

Közös gyűlésen határoz — 1840 és 1843 közötti adataink szerint — erdei és szénafüvei felől Esztelnek, Bélafalva, Kurtapataka, Szytyor, Ilyefalva, Bikfalva, Uzon, Kökös; Aldoboly pedig 1831 és 1841 között szintén a hat község erdőbirtokának protocollumában rögzíti határozatait. (Ez esetben 1775-ben Bikfalva tagadta, hogy a többi településnek joga lett volna e birtokhoz.) De együtt tilalmaz és hasznosít erdőt Szentivány és Laborfalva; Uzon, valamint Lisznyó; Árkos és Sepsiszentgyörgy, és így tovább. Az említett falvakkal egy térségbeli Felső-Fehér megyei *kantai járás közerdeit* számba véve 1788-ban Felső- és Alsótorja három darab közerdejét említik. Peselnek Szentlélekkel és Volállal társtulajdonos, míg Oroszfalva — mint láttuk — a „hat falu” egyikeként a háromszéki Ozsdola helyeit éli, és nincs is semmilyen külön faluerdeje. 1837-beli útleírásban olvasható, hogy „a háromszéki erdőpusztításnak az is oka, hogy a nagy térség sor falvai közül a két közbeeső sorbeliek egyenként vagy páronként emléket haladó szokás vagy egyezmény szerint a közelebbi erdőháti faluk erdőségeiben faiznak, az ilyen más határon faizó falukat szisztkéknek hívják. Szörce és Tamásfalva tartanak ily ősi jogot a kovásznai erdőségekhez.”

A Hargitáról, annak fiókhavasáról útibesámoló reánk hagyományozó Jánosfalvi Sándor István tudósít arról, hogy Udvarhelyszék sem volt kivétel, a több falu erdeje ott is fellelhető: „A környékben elterült... roppant nagy erdőség észak felől *tizenhét falu havasának* nevezetik azért, mert azt, mint tulajdon örökséget, tizenhét, nem éppen közelében, hanem messzebb; távolabb lakó falvak bírják, úm.: Kis- vagy Kápolnásoláhfalu, Fenyéd, Bethlenfalva, Bikfalva, Ócfalva, Felsőboldogasszonyfalva, Miklósfalva, Szentlászló, Ábránfalva, Sándorfalva, Telekfalva, Árvádfalva, Patakfalva, Kénos, Lokod, Bágy, Homoródszentmárton...”

(Nem szólunk itt a revindikált havasokról, valamint más, a határörparancsnokság által kezelésbe vett erdőkről, legelőkről.)

A társtulajdonos, a „compossessor” faluközösség nyomait kutatók bizonyára még több jó szervezést, meggondolt hasznosítást, vagyont óvó rendet tanúsító normára találnak. Maga a tulajdonforma azonban — különösképpen a feudalizmus bomlása idején — nemcsak összefogásra ösztönöz volt. Mindinkább szaporodott a lakosság, és növekedett a piaci kereslet. Következésképpen nehéz volt továbbra is a szokásszerű szükségletkielégítő hasznosítási formát fenntartani. A lazább statuáltságot pedig máris sokan igyekeztek kihasználni. Falvak, egyének akartak több fűvet, fát szerezni, esetleg különszakítani, elfoglalni ilyen közföldeket. Megszaporodtak tehát a küzdel-

mek, a már külső fórum elé vitt belviszályok. Mindenképpen jelez-nünk lehetett és kellett azonban e fejezetben a vagyonszociális fa-lu köztulajdonainak egyikét, amelyet más közösségekkel együtt birtokolt és — a bogáti, valamint negyedfélmegyei példa bizonyít-ja — okos, jogtudó férfiak időt álló rendtartása szerint hasznosított.

2. A FALU KÖZÖS FÖLDJE

A legkorábról ránk maradt székely falutörvény rangjára a gyergyóújfalusival együtt jogot formáló, 1581. évbeli zaláni végzés egészében „a falu jószágáról” szól, mintegy igazolva Tagányi Károly szavait, miszerint *a régi falu „a vagyonszociális elvén alakult”*. A pünkösdi ünnepek múltával gyülekeztek össze a zalánfalviak, s vá-lasztottak tíz falubeli embert, hogy ők az ország törvénye szerint igazságosan elosszák a falu földjét. Hagytak legelőnek való „élő” földet; az irtásokat elvették, de leégett erdőhelyeket adtak helyébe. Súlyos büntetéssel fenyegették a foglalókat. Ha pedig a tíz hites osztóbíró döntése ellen „valamely kisebbség szót szólna”, a reni-tenskedőket a faluszékén törvénykezők bírságotlák meg. Egyezségük megtartására vigyázóul három bodoki bírót kértek fel. A gyergyó-újfalusiak is földtulajdonosok, s törvényeik szerint adhatnak örök-birtokot a faluéból, vagy a súlyosan vétőtől mindenét, jószágát is elvehetik, hogy az „falunak vesszen”, vagyis a közösség tulajdo-na legyen.

A nemzeti keretből kiszakadó, helyi szervezemmé váló falu tehát a hajdani legelő- és szállásbirtokbeli közösség örökösévé lé-pett elő. Majd pedig — a székely falutörvények megjelenése idején — már *az osztásos földközösség* intézményeként működött. Igaz viszont, hogy ekkor már nem csupán a falu „élő földje”, „szabadja”, közös szántója, rétje felett gyakorolta hatalmát, hanem — bizonyos ter-melési szükségletek következtében — a határban mindinkább soka-sodó örökirtokok felett is.

Az adható-vehető, cserélhető, zálogba vethető „*magántulajdon*”-ról már a székelyek 1555-ben összefoglalt törvényei is bőven szóla-nak. A Székely Oklevéltár pedig már a kodifikálás előtti időszakból való bizonyítékokat közöl. Mátyás király 1473-as székely társadalmi rendi tagozódást rögzítő intézkedése a lófőnek a főemberi státuszba emelkedését attól teszi függővé, hogy van-e három nyíl földje („tres terre sortes”).

A felső rétegek az osztás során nekik jutott nyílföldeket, szán-tóparcellák együttesét gyakran nem bocsátották vissza a közösbe, egyéni tulajdonukká tették, és irtás útján is szaporították örökbir-tokukat. Pataki Józseffel együttesen végzett kutatásaink meggyőztek arról, hogy például Udvarhelyszékben — 1570—1606 között — a falu népe szintén régi tulajdonról, olyan örökségről szól tanúságtétel ide-jén, amelyhez vérsége folytán jussa van, őstől maradt, több évti-zeden át békésen birtokolt „örök”. „Pénzen vett”, „szerzett” szántó, rét is szerepel a vitákban. Jóllehet sokszor az örökség elnevezés mö-gött csak a ház, a belső telek tulajdona búvik meg, vagy pedig az

örökség címén igényelt föld, a falu közbirtokából irtott, foglalt terület vagy éppen évekkal azelőtt osztott parcella, mégsem tagadható, hogy régen meggyökeresedett itt az „örök birtok”, a közföldek rendjébe nem sorolható, a communitás vagyonszösségéből kivett tulajdon.

Ugyanakkor a XVI. századi forrásanyag gyakran említi a *faluközös tulajdonát*, az egyéni, családi használatra kiosztott *nyílföldet*. A marosszéki Sospatak nevű, egykor elpusztult helységben 1511-ben tett adományozás rendjén előre jelzik, hogy a majdan megszaporodó lakosoknak földet kell osztani. A jánosfalvi határban 1514-ben vizsálykodásra okot adó nyílföldek felett tartanak helyszíni szemlét. A Marosvásárhelyen 1554-ben tartott gyűlésen a „falunyilat” bírókról hoznak határozatot. Az 1562-es fegyveres felkelést követően az országgyűlési végzéseken, a fejedelmi utasításokban igen sokszor intézkednek a faluközösség földjei, a nyilas osztás felől. A birtokviták során szintén gyakori az örökföld mellett a falu földjéből jussolt rész említése. A XVII. században szintén élő, eleven ez a rendszer. (Sőt itt-ott még újra felvirágzó is.) Mindenképpen jellemző Csík-szenttamás falutörvényének (1676) ez a mondata: „Első, hogy a falu határa közös.”

Mindkét tulajdonforma együtt fordul elő tehát a XVI. századi falu művelhető határrészeiben, jelezve, hogy talán a valósághoz igazodóbb volna, ha a XVI. és a XVII. században nem az egyik vagy a másik uralmáról beszélnék, hanem a hosszan tartó átmeneti vegyes formáról, amely lehetővé teszi a vagyonszösségi falu társtulajdonosának, hogy egyéni tulajdon fölött is rendelkezék. (Marx a történetibb terminológiáról szólva mondja: „Az ősi közösségek (communautés primitives) nincsenek egy kaptafára szabva. Ellenkezőleg, összességük olyan társadalmi csoportosulások sorát alkotja, amelyek mind típusban, mind korban különböznek egymástól, és amelyek különböző fejlődési szakaszokat jelölnek.”) Nos, már 1454-ben Domonkosfalván két birtokos család osztozott a szántókon, amelyek ugyanakkor a falu „szabad szántóföldjeivel” érintkeztek. Böződi és kissolymosi cserénél 1568-ban tisztázzák, hogy az egyiké őről maradt nemes örökség ugyan, de falu földje, a másiké pedig a „falun kívül” való. Jánosfalván ilyen vallomást tesz 1592-ben a felperes: „Tiltat tettem az Inctus ellen... tiltottam ki őről maradt örökségeinkből, mind az falun Jánosfalván és határában Udvarhelyszékben valókról, mind pedig a nyílföldből.” Máskor, másutt is a házhoz járó nyílföldet és az örökösét, örök áron vettet emlegetik egymás mellett. Időben nagyot lépve előre, 1664-ből idézzük a koronkai határbeli (a Toldalagi-udvarházhoz tartozó szántók és rétek összeírásából való) elnevezések egynémelyikét: „faluréti”, „falufüve”, valaki „házhoz való föld”, „egy örök föld, kit most is az jobbágyok bírnak”, „két hold örökben”, „két holdnyi nyílföld”, „egy nyíl hold föld” (ez igen sokszor ismétlődően) és így tovább.

A földtulajdonjogot rögzítő térkép megrajzolásának azonban arra is figyelnie kellene, hogy mind az „örök”, mind a „nyíl” származását, *eredetét* tekintve ugyancsak igen különböző fajta. Lehetett mindenekeelőtt a hűtösök által kiosztott, de vásárolt, zálogsumma el-

lenében birtokolt, örökölt, szerzett, cserélt is. Az örökség fiágon történhetett, és lehetett apai vagy anyai részről való, fiú-leányt illető, osztott, osztatlan, váltólag használt, „székely örökség”, adomány és így tovább. Mindez végtelen sorát teremtette meg a tulajdonformáknak és a vitáknak, azoknak a falu előtti, majd felsőbb fórumokon folyó pereknek, amelyek „a juss keresését” szolgálták és a termelésre is nem kis mértékben károsan hatottak vissza. A falvak népe maga faluszéki döntéseivel igyekezett rendezni, ésszerűsíteni a viszonyokat. Még földesúr is megkísérelte például 1632-ben Udvarfalván a tarkaság helyébe egyszínű, tisztább és áttekinthetőbb birtokjogi állapotot állítani. Két jobbágyát beadta a falu földközösségi szervezetébe, azért, hogy a community osszon azután nekik falu földjét, erdejét. (Ezért átadott magán erdőrészeket, egy kaszálórétet, öt-tíz vékás saját szántóföldeket, amelyek egy része éppen a nyilas földek közé ékelődött be, majd az egyezés nyomán ezek is mind közfölddé váltak.)

Az agrártörténetírás érdeemes, jeles művelői a XVII. századra még a nyilas osztás, a földközösség általános voltát tartják jellemzőnek. A XVIII. századot viszont többen alapos vizsgálódás nyomán a személyes tulajdon, a magánbirtok győztes tényerési, végleges eluralkodási időszakának minősítik. Az 1750-es összeírás alapján Trócsányi Zsolt azonban, akárcsak korábban Tagányi Károly, még jelentős maradványokról szól, amelyekbe a conscriptorok is belebotlanak. Az urbáriumokat is vallomástételre készítette, helytől és időtől meghatározott változatosságot találtunk. Szemléltetésképpen idézzük, hogy 1712-ben Mezőbodonban a jobbágy szántókat azért nem írták össze: „Mert az határ sem az hercegasszony [II. Apafi Mihályné Bethlen Kata], sem pedig az néhai méltóságos úr, Bethlen Ferenc uram részire nincsen felosztva, hanem ki-ki az mennyit és hol akar szántani, az mennyire tehetsége vagyon, ott és annyit szánthat, valamennyit akar, úgyhogy ha az egyik possessor részére való jobbágyok az egész határt felszántának is, csak az önnönmagok possessorra vészi el a dézmát.” Valójában tehát még az ősi szabad foglалás rendszere volt itt érvényben. A Lázár család számára készített összeírás 1713-ban Kászonjakabfalván, Gyergyóalfaluban, Ditróban, Gyergyószentmiklóson, Csomafalván, Gyergyóújfaluban, Szentdomokoson szól nyilas földekről. Jellemző azonban, hogy ilyen sorok is olvashatók az urbáriumban: „Ezen Újfalunak igen kicsind határa lévén, falu nyilas helye is kevés vagyon...” Gyergyószentmiklóson már csak egy köből férejú föld jut egy személyre, az alfalusiak pedig ekkor a templom újjáépítésére fordítják a közföldek hasznát. 1736-ban több marosszéki községben szólnak a falu nyiláról, néhány szekér szénát termő réti és 4–6 vékás fordulókénti szántóparcellát említve. Székelykálnak viszont 1772-ben már „közönséges helyei nincsenek, mivel a határ nemrégiben osztatott fel...” A Wesselényiek levéltára az 1774. évből ad hírt arról, hogy sok marosszéki faluban, ahol ez a főúri család jobbágyai révén érdekelt, a szántó- és rétbeli „commune terrenumok” már csak maradványaikban található meg. Ravai összeírók szerint: „Osztatlan közföldek, szántó- és kaszálóhelyek nincsenek határainkban, ha hol valahol olyasok találtak, azok

is csak afféle suhodozások és az olyanokból szoktunk pásztorainknak osztani; azért nem osztattanak eddig is fel, ha mi megmarad, falu bikájának számára kaszáljuk meg.” Makfalváról mondják: „ezen faluban semminémű osztatlan [!] közföldek, sem pedig kaszálók, melyek nyilakra feloszthatók volnának, nem taláztatnak, hanem a király szabadja, vagy amint nevezetik, a Lókötő hely megvagyon közönséges helyül...” Sóvárád, Vadasd, Havad, Geges, Havadtó, Bözöd, Bözödújfalú helyzetét hasonlóképpen írják le. Az erdők azonban mindenütt „közönségesek és mindedig is osztatlanok ...” Itt-ott van még részekre arányosan felmért és kaszálónak kisorsolt rétbeli parcella és közös marhalegeltető hely. Hasonló példákra, egy-egy faluban több-kevesebb szántó nyílföldre találtunk a Naláczi, Szentkereszthy, Bánffy családok összeírásaiban felsorakoztatott székely települések földvagyon-lajstromaiban is.

Érdekes, hogy a főkormányshék 1795. évbéli körrendeletére küldött jelentések — Tagányi Károly elemezte ezeket — inkább azt igazolják, hogy a Székelyföld valóban még a XVIII. század végén is a földközösség klasszikus hazája. Marosszék feleletében az olvasható, hogy „A közhelyek székünkben fel szoktak osztatni, hol egy ideig, hol örökösen”. Háromszék azt jelenti, hogy ott végleges határfelosztás sohasem volt, „ahol osztottak is, csak esztendőnként és nem állandóképpen”. Csik-, Gyergyó- és Kászoszék az osztási aránykulcsot is közli. Aranyosszék a közönséges falu földjének felosztásáról szintén mit sem tud. Udvarhelyszék pedig másról, főleg a határvitákról beszél. Tagányi vélekedését több, ebben a kötetben közölt falutörvény is alátámasztja. Mégsem volna tanácsos — a földközösség monografikus feldolgozása előtt — kategorikus véleményt mondani a föld osztásos közösségének meglétéről vagy elpusztulásáról. Óvatosan, de — gondoljuk — a valósághoz közelítőbb érvényességgel azt mondhatjuk, hogy az 1848 előtti évszázadban néhol teljesen kiveszett, másutt végnapjait élte vagy itt-ott még mindig virágzott a szántó nyilas osztása; általában azonban maradványokban mindenütt fellelhető volt a falu földje; bővebben fordult elő a kaszáló nyilas osztása, és általános volt még mindig az erdő közössége.

Az talán mégis érdekeltő és jelzője a leegyszerűsítve semmiképpen sem általánosítható állapotoknak, hogy 1848. március 15-e után négy nappal egybegyülekeztek a csíkjenőfalviak Gegő Albert jegyző lakásánál, és afelől tanácskoztak, hogy miképpen állíthatna a community a maga szükségire egy „zabkertet”. Az esküdtek és 14 „dépotátus” ki is jártak és újrarendezték a szántó-, rét-, legelő-területeket, örökségeket cseréltek, meg is húzták a „határléniát”, ekkor — a polgári demokratikus forradalom születésnapján — teremtve sajátos rendeltetésű, külön közös határrészt, „commune terrenumot”.

4. A KÖZJAVAKBAN VALÓ RÉSZESEDES JOGCÍME

A nemzeti életrendben „a vérség jussán” tisztán rajzolódik ki a közösség létfenntartási zónájához (legelőhöz, szállásbirtokhoz) való területi s ebből származtatott egyéni jogosultság. A múltba súly-

lyedt évszázadokban minél régebbi időszakba tartozó a társadalom-gazdasági szerkezet, annál önállótlanabb az egyén, annál inkább egybeolvad az őt dajkáló és uraló közösséggel. Tulajdona is közösségi tehát, és ő csak birtokol belőle egy részt. A területi kisközösség, a *communitas* ennek a társtulajdonosi állapotnak az örököse. Az „ősfüű”, a „törzsökös” vagy a falubavétel révén statuált falutag már a faluszeribe tartozás okán részirtokos. A környező természeti világot pedig úgy szemléli, mint embereltartó, családellátó, szükséglet-kielégítő alapot. A fő termelési eszköz, a föld tehát mindenkié, aki élni akar és ezért dologtevésre kész. A munka és a tulajdon szintén egygyéforrik. Aki termelni akar, földet fog fel, s a művelésbe vett földfelszín fölött úrrá is válik. Ezt természetesen közössége felé jeleznie kell, annak pedig a szentesítés a feladata. A foglalás jelzésével — a földbe hasított, eke vágta barázdával, a földbe szűrt, fölütött kaszával — azt közölte a *communitas*-sal: kész termésre kényszeríteni a szűzföldet, a gazdára váró mezőt vagy a sorshúzással neki jutott területet. A munka tehát a tulajdonszerzés jogcíme. Ezért veszi el birtoklási jussát az az aranyosszéki, aki műveletlenül hagyja a bogáti parcellát, vagy lustán csak kaszálni hajlandó azt, ugyanígy jogosulatlan a szőlőföldre a Maros, Küküllő, Nyárád menti tunya bortermelő.

Láttuk, az adózó, a közteherviselő falutagnak azt is meg kellett tanulnia, hogy nincs jog kötelezettség nélkül. (A terhek együtt növekedtek a mind magasabb rendű, mind több szerepkört vállaló államiság kiformalódásával.) A közföld használatára jogosító szabadság egyben a közösségi kötöttségek forrása.

Amíg teljes egészében érvényes, igaz Tagányi Károly találó mondata: „A föld semmi sem volt tehát, az ember volt minden”, addig nincsen is számottevőbb zavaró mozzanat. Marc Bloch ezt a korszakot jellemzi úgy, hogy „a szántóföld nem volt egyéb, mint a szűzföld ideiglenes és rövid ideig tartó meghódítása”. Ő is a népsűrűség csekély voltában keresi a magyarázatot. Amikor azonban a földigénylők száma megnövekedett, amikor mind nehezebbé vált tovább kiterjeszteni a könnyen szántható-vethető, kaszátható területet, a szoroson egymás mellé telepedettek, a falvak lakói rákényszerültek a normaalkotásra. Törvényt, szabályt kellett megfogalmazni és jogcímet találni, ami a birtoklás igazolását szolgáltatja, határt szab a korlátlan földszerző ösztönöknek, rendet teremt, írott szabályok jármába fogja, normálttá formálja a magától kialakult viszonyrendszert, így született meg a birtoklási jog jelképe, a használati jogosultság hordozója, *a ház, az üléshely, a falubeli lakótelek*. (Ez már régen több annál, mint amire használata révén alkalmassá tehető. Aki háztűzet gyűjt, akinek „fűstje” van, aki „életet” teremt, az a szoros közösségben élők világában egy sereg társadalmi, gazdasági, sőt kulturális többlettel gazdagodik. Itt csak annyit jegyeznénk meg, hogy a lakótelek külön, biztosított, háborítatlan létre jogosító hely a jogszokás szerint is. 1555-ben a székelyek gyülekezete nem véletlenül mondja ki, hogy ha valakinek házára törnek, halált szenvedjen érte, vagy ha hatalommal házára megyen valaki, a gazda „házánál meg-

ölheti”. És azt, aki közösségével szembefordul, annak árulójává válik, a krónikások hiteles vallása szerint: házát földig rombolva vetik ki maguk közül.)

Aki tehát a vagyonszövetségben élő falunak a lakója, az a „házban megtestesítődött, objektiválódott jogosultság” révén, vagyis a „belső telek” tartozéka, „appertinentiájaként” veszi ki részét a közösség földjéből, rétvéből, erdejéből. A bizonyítékok felsorakoztatása helyett megelégszünk néhány szokásos fogalom felemlítésével. Így az írott forrásokban gyakran olvasható formula: a „házhoz járó”, „üléshelyhez járó falufölde”, a „nemes üléshez adott nyíl”, „üléshelyhez való”, „házhoz járó földek”, „házához való örökség”, „a bennevaló örökséghez járók”, a „fő ülés hely s a hozzájuk tartozandó szénafüvek”, „ehhez a házhoz [járó] valami szántóföldek, szénafüvek, erdők, mezők, akármi névvel neveztesse”, az „antiqua pertinentiájai”, „az antiqua sessióhoz tartozandók”. Nevezik még egy alkalommal, igen kifejezően, „nyilas-ember-telek”-nek is. (Bikafalván 1589-ben 17 belső telek után osztottak földet.)

A falubeli belső telek a rajta lévő építményekkel, házzal, gazdasági épületekkel együtt forrásainkban több néven szerepel. A neve lehet „élet”, „jóság”, „örökség”, „örök”, „telek”, „üléshely”, „bennvaló”, és úgy is említik, mint „fundus”, „particula”, „portio” és így tovább. A falu lakóterülete telkekre volt tehát felosztva, amelyek a jogi irodalomban, ha ősiektől voltak, elnyerték az „antiqua sessio” nevet. Az 1643. évi fehérvári országgyűlés 9. cikkelye kimondja, hogy „Legyenek az földek, szénarétek és erdők juxta quantitatem et numerum sessionum antiquarum, s ki-ké az maga portiójához járandó szántófölddel, szénaréttel, erdővel legyen contentus, ne bántsa az másét”. Az Approbata Constitutio (III. rész, 29. cikk, 1. cikkelye „Faluk birodalmának módjáról”) már meg is indokolja: miért is vált szükségessé a jogosultság tárgyiasulása, *miért kell a mértékszabás*. „Amely faluk — írják — részekre szakadozva és oszolva vannak néhány possessorok között, aminthogy némelyekben fiscusnak és egyéb patronusoknak is bizonyos rész portiója és házhelyei vannak; sőt némelyek egy s két házhelyeknek bírásának alkalmatosságával feles embereket is telepítenek a faluba, és mindarra nézve és azonkívül is egyaránt akarják élni a falunak közhatárait a nagyobb részt bíró patronusokkal; azt kívánván annak okáért a közönséges igazság, végeztetett, hogy az olyan helyeken szénarétek, erdők, szántóföldek és egyéb haszonvételekre való pertinentiák, a köz és nyomásban lenni szokott határokon kívül, juxta quantitatem et numerum sessionum antiquarum osztassanak és bírassanak a határokat, és ki-ké maga rata portiójával legyen contentus...” Dósa Elek utólagos magyarázata szerint az „antiqua”, a régi telek az, amelyről sem oklevél, sem tanúságtétel segítségével nem lehet azt bizonyítani, hogy valaha közhatárból foglalták, sem azt, hogy valamelyik „ülés ház hely” feldarabolása következtében létesült. A bögöziek 1817. évi perében hozott ítéletben mondja ki a királyi tábla: „törvényre vált szokása hazánknak: hogy amely telkek emberi emlékezetre felhatólag hatvan esztendőktől fogva egyformán antiqua sessióknak tartat-

tak, azok egész telkeknek vétessenek; amelyekről mindazonáltal megbizonyítatik, hogy eredetképpen egy *antiqua sessio*, azt a felosztás által több *antiquának* felvenni és megállítani nem lehet...” Azt is hozzáfűzik, s erre még visszatérünk, hogy a belső telkek „integritását azoknak nagyobb vagy kisebb voltából megítélni nem lehet...”

Ezt a birtokot, vagyont is jelentő *antiqua sessiót*, a házát ajándékozták, adományozták a fejedelmek, amikor a székely szabadság felett indokolt volt megkongatni a vészharangot. Báthori Zsigmond 1585-ben Vargyason éppen úgy a telket és tartozékait adta Boér Györgynek, mint ahogyan 1562 után János Zsigmond százával iktattatta be híveit szabad székelyek házának tulajdonába. Ő rendszerint bizonyos számú „ház” urává tette a megadományozottat, s ezáltal az *antiquák* gazdái nem csupán személyükben váltak a szolgáló emberek rendjébe süllyedteké, hanem a közföldbeli részesedésükkel is gazdagították új uraikat. A földesúr tehát a termő, a művelhető területre ránőtt tulajdonosi jussával egyetemben vette kézhez a szolgáltatásokra kötelezett munkaerőként kihasználható székelyt. *A föld társtulajdonosának tették így tulajdonosává.* Az obscsinát fenntartó orosz parasztok mondása: „Mi a tiétek, de a föld a miénk”, székely vonatkozásban is jellemző, de úgy is módosítható volna, hogy „A ház, a belső telkek a tiétek, s így mi is a tiétek vagyunk”. Varga János fogalmaival élve, „a földtulajdon és az embertulajdon” sajátos módon olvadt egybe. Különböznél úgy véljük, azért is lehetett időnként könnyebben visszaállítani a korábbi szabad állapotokat, mert elégséges volt deklarálni azt, hogy az „*antiqua*”, a belső telkek ismét szabad székely juss.

A tulajdonviszonyok terén természetesen még igen sok változatot találunk. Adományoznak a fejedelmek „embertulajdont”, és léphet önként is (birtokkal vagy elszegényedetten) földesúri szolgálatba valaki. Lehet például a székely primornak, nemesnek személyes, magántulajdonban használt földje, és arra telepíthet jobbágyot, zsellért. Telket is adhat, „régii örökét”, pénzen vett, cserélt bennvalót a nincstelennek, és teheti ily módon nem „fejekötötté”. hanem „földönlakóvá”.

A beltelek, a ház, az örökség a falutörvények tanúsága szerint már belekerül *a csereforgalomba*. Adhatják, vehetik, természetesen a faluközösség ellenőrzése és jogainak fenntartása mellett. Az „egyház jobbágyot... örök áron” éppen úgy vásárolják tehát, mint ahogyan adományozzák, és a szabadok ugyancsak elidegenítik, elzalogosítják néha örökségüket. A marosszéki mezőmadarasiak 1569–71-beli perirata az ülés helyek sokféleségére is fényt derít. Többször felvetődik itt a kérdés, „nemes ülésen” lakik-e valaki, vagy „falu szeribe való ház” az ülés helye. Van falu szeribe nem tartozó vásárolt ház is, amelynek jobbágy lakóját „az falu semmiben ököziben nem számlálta, földeket, füveket neki nem adtak, hanem [a jobbágy] az ő földesura földét élte”. Az egyik örökségből pedig „kiholt az falus ember”, az hagyta atyjafiának, ez adta egy özvegynek, aki jobbágyhoz ment férjhez, s földesurat szolgálva, a falu terheiben sem véve részt, annak földjén halt is meg.

A nagy többség, tehát a vagyonszövetségben élő falubeliek, a nemesi telkek vagy nemesek uralta *jobbágybelsőségek szaporodását igyekeznek visszaszorítani*. A székelyek az 1555. évi nemzeti gyűlésükön különben már korlátozni kívánják az örökségvásár révén való földesúri terjeszkedést: „Valamely faluban a főembernek vagy lófőnek öröksége vagyon, a falu ellen is, akinek pedig ott közöttök örök nincsen, ellenek örököt nem vehet.” 1586-ban a szentdemeteriek és nagykendiek egy cserénél kikötik, hogy egy háznál többet a birtokos nem csináltathat, ha jobbágya meg is szaporodik, s a neki jutó részen kívül a jobbágy sem irthat magának. Báthori Gábor 1610-ben a ravaiak falutörvényének azt a döntését is elismeri, hogy aki közülük jobbágyásra köti magát, az nem részesedhet a falu földjéből, „hanem menjen a földesúr földjére szolgálni”. A dályaiak falutörvényében (1618) szintén az áll, hogy nyílföldet adhatnak a faluba szálló idegennek, de a nemesember nem vehet ott közföldet, s a faluból elköltöző vagy a magát jobbágyásra adó ember nyilai is visszamaradnak a közösségre, függetlenül a joghordozó „ház” meglététől.

Ez az irányzat azonban véglegesen nem gyökeresedhetett meg. Túlságosan is elevenébe vágott mind a földesúrnak, mind a központi kormánynak. A falubavétel módjának tárgyalásakor már beszámoltunk arról, hogy akasztást ígérő fejedelmi parancs is arra kényszeríti az előjáróságot, hogy bátor katonákat, vitéz darabontokat tulajdonhoz juttassanak, bevegék a vagyonszövetségükbe, belső telket adjanak nekik, vásárolni engedjék őket. Későbbben a Habsburgok szolgálatában sürgölődő határőrtsztek — a falu régi törvényeit semmibe véve — szintén telepítettek katonai szolgálatot vállaló „nem törzsökös” embereket, a közjavak kínálta létalap használóiként, falubeli telkekbe.

A belső telkek nem örök, mozdulatlan szimbóluma a földhöz való jogosultságnak, s változatlan hordozója a jogcímnak. Mindenekelőtt azért, mert a gyakorlati használatban épül, bővül, oszlik, csonkul és az örökösödés rendjén is módosul. *A beltelek méretei* változóak ugyan, de feltehetőleg kezdetben terjedelmesebbek. „Üres telkek, kertek, sőt mezők, legelők ékelődtek mindenfelől a házak közé...” — írja a nyugati feudalizmus első szakaszát vizsgáló Marc Bloch. A faluközi gyepet, hompot felszántották, legeltették sok csíki faluban még a XVIII. században is. Az 1837-ben Szemerján átutazó viszont már úgy látja, hogy a falu „dugva lakosokkal, egy kicsiny hangyafészek... Ház házon fekszik, a telkek szűkek.” (Az udvar sok esetben még baromtartó szállás is, a telkek megosztását ez is nehezíti.) Árkos népe 1773. május 23-án a béérdőlés alapjaként szolgáló ülés-helyeket veszi számba, és sok kicsi telket talál. Az egyik például „keskeny és csak hatlépésnyi szélességű”.

A székely székekben dívó öröklési jogszokás parancsa szerint a vagyon, az örökség a fiat illette, az apai telket pedig a legkisebb fiú vette kézhez. A csíktapolcai falu előtt pereskedő mondta 1781. november 10-én, hogy „az belső fundus, ős örökös lakóhely kiseb-

bik fiat törvényesen szokta illetni...” A különköltözőnek viszont segítségére kellett lenni. Selyében 1611-ben Balogh Benedek és Pál veres darabontok megosztottak, mivel „meggyermekesültek”. Balogh Pál „kimenvén az ős helyéből”, testvérének kellett letennie „a ház ülés helybe” való részének az árát. Az említett madarasi pörirat szerint még a főember s lófő is a komunitástól kért házhelyet, vagy pénzén „kellett vennie”. Eladóvá vált ugyanakkor a falvakban a puszta telek, az elköltözötték jószága. (Új, önálló gazdává válni azonban a súlyos teherviselési kötelezettségek miatt sem volt könnyű. Malomfalván 1595-ben egy örökségen élt a darabont Piros János, aki „fő gyükér” volt, „ő hozta be [a lófő] Galambfalvi Pétert az házhoz” akivel azután egy kenyéren maradt. Ily módon alakulhatott ki „a más háta megett lakó” zsellérek” csoportja is.)

A komunitás földjéből osztott házhely szintén visszamaradt, „*redeált újólag az falura*”, amit ismét odaajándékozhattak vagy örökösen eladhattak az új falutagnak. 1632-ben fejedelmi parancsra Udvarfalván kapott öt hadviselő ember pénzért „ülés ház helyet”, kétőnek pedig sógora adott belsőséget. Vitézlő Bede Tamás szintén fejedelmi segítséget kért, hogy 1650-ben Nagyborosnyón puszta telket fiának pénzért megvehessen a falutól. A csehérfalviak 1657-ben megtiltották a beltelek eladását mindaddig, amíg „künnvaló” tartozik hozzá, feltehetőleg azért, hogy ne teremtsenek így két közföldbíró társtulajdonost. Mind Udvarfalván, mind más falvakban gyakori volt a kikötés: *idegennek el nem adható* a házhely, ha valaki áruba bocsátja, „a falut tartozzék megkínálni véle, úgy adhassa másnak, hogyha a falu meg nem váltaná, aszt is úgy, hogy rendünkön való embereknek adgyák, máskülemen meg nem engedgyük...” Nagyborosnyón 1655-ben Pál pap azzal a feltétellel kapott „örökséget”, hogy ha eladná, idegennek ne adhassa, „hanem az falubeli embernek”. Az is általános kíváncsi volt, hogy először *a rokonoknak* adják meg a falubeliek közül a vásárlási lehetőséget. Csókfalvi jobbágy panasolta 1773-ban, hogy lakóhelyet pénzért sem adnak, ha pedig „venni találunk is, abban meg nem maradhatunk, mert a vér szerint való atyafiak kezeinkből kiveszik”. A székely székekben még számolni kellett *a szomszéd* háramlási jogával is. Végrendeletben kijelölt örökös nem létében például a jószág a szomszédra szállott. Backamadarason 1728-ban „a falu közönséges földéből való” házhelyről és épületekről mondják, hogy a falu engedelmével eladható, de először a szomszédokat kell megkínálni, „mivel idegennek eladni meg nem engedik”.

A *tágasabb belső telken* több lakóház és gazdasági épületegység születhetik. Taplocán (1778) a faluszéke állapítja meg, hogy a feleknek: „egy oszlás jószágok vagyon, azon az öcs is kezd házat építeni”. Jenőfalván (1821) háromféle oszlik a belső jószág. Az örökösök egyike kéri, hogy a telekből hosszában „elejétől végig” hasítsák ki az ő harmadát. Ezt a javaslatot azonban helytelennek találják, és másutt ajánlanak fel szabad belső jószágot. A hűtösök ezt a megoldást tartják jónak. A megegyezésre jutó testvérek, különösen ha alsó

és felső részre hasítható ketté a telek, gyakran vesződnek a kijárat kérdésének megoldásával. Jenőfalván 1781, 1794, 1823-ban is a régi bejáró út meghagyásával, szabados átjárás engedésével vagy „utca-hely”, új út adásával igyekeznek megoldani a nehézségeket. (Az egyes családbokrok, nemzetségek Csíkborszován például eleve egy-egyesen települtek. Szentkatolnai 1829-es listán pedig a 2—3 azonos családnevű, egymás mellett lakó szomszéd igen gyakori.)

Az *antiqua sessio* jogi természetű, közföldhöz juszt biztosító volta az ilyenszerű *osztódás* által megváltozhatna. A három részre szakított belsőség például már nem igazi, teljes értékű *antiqua*, vagy ha annak is veszik, elvben csak egyharmadnyi részre jogosíthatja tulajdonosait. A gyakorlatban azonban érvényesül a többi társtulajdonosi juszt biztosító feltétel, az nevezetesen, hogy a megosztott székely család önálló (teljes „ház”-nyi) egységként viseli a közterheket és esetleg még véradóval is szolgál, ami a közös javak élvezetére is följosítja. Megfogyatkozik időközben az osztott szántóföld, és ez szintén csökkenti az *antiqua sessio* szerepét, súlyát, hiszen annak elsősorban emiatt és a földéhes nemesi térfoglalás elleni küzdelem rendjén kellett megszületnie és a jogszerűség szimbólumává válnia. A falutörvények mindenestre ezzel a kérdéssel nem foglalkoznak. A jegyzőkönyvekben sincs szó — eddigi ismereteink szerint — az „aranykulcs” miatt falu és falutag közötti közjavak feletti harcról. Jellemző, hogy a belső telkek, a lakóterület szűkké válását tapasztaló falu maga orvosolja a bajt. 1789-ben például Zalánban „bizonyos hely[y]ket lakhelynek kinek-kinek” felosztottak, amin egyesek „lak-helyet fundáltak”. Szentkatolna pedig 1807-ben így határoz: „Látván a falu, hogy sok lovas és gyalog katonáknak gyermekei nagyon megszorodván, annyi lakó jószágok, hogy azoknak építhessenek, nem tanáztatik, tehát ahol lehetett, és igen nagy csonkulás megeshetett, a szegényebb tehetségű, jószágtalan katonáknak lakhelyet szakasztott.” Ugyanakkor a határőrezrednek — rendkívül bő indoklással — megtagadják egy kvártély-házhely vásárlási kérelmét. Mint ahogyan a szárhegyiek Lázár József grófnak is elutasítják 1826-ban azt a kérését, hogy Borszéken házhelyet kapjon, „mivel a maga rátáját ki-kapta”.

Végezetül csak az Esztelnek jegyzőkönyvében pontosan megörökített adatokra hivatkozunk: a XIX. század első felében rendkívül gyakori az, hogy egy-egy ifjú legénynek vagy más falubeli lakosnak pénzért eladnak „egy darabocska jószágnak valót”, „egy kis particula jószágocskát”, hogy „életét” megépíthesse. Sokan kapnak egy kis „üdüllöt”, kis helyet, jószáguk melletti „particulát”, „szaporodást” a maguk telkéhez, hogy falu helyéből bővíthessék, tágíthassák szűkké vált udvarterüket, természetesen szintén pénzfizetés ellenében (az összeg 2—15 forint között váltakozik, és csak egy esetben éri el a 130 forintot).

Az *antiqua sessio* mérceként, osztási kulcsként majd a birtokközösségek 1871 utáni felosztásakor, az arányosítás idején kerül valójában előtérbe. Akkor sajnálatos módon meghamisítottan, fegyverként használdik fel az erdőkisajátítók kezében a falu népe ellen.

5. A KÖZHATÁR MEGOSZTÁSÁNAK MÓDJA, A RÉSZESEDÉS ARÁNYA

A feudális földközösség lényege Európa-szerte azonos, formái azonban igen változatosak. Sok helyütt a polgári-demokratikus forradalom a „népek tavaszát” és a legkezdetlegesebb földhasználati formának, a „szabad foglалás” rendjének végnapjait egyszerre hozta el. Ez sokszor „talajváltó” termelési eljárással is társult, azzal a földművelési gyakorlattal, amelynek keretében a több éven át használt szántót egy ideig parlagon hagyták, pihentették, és új darab földet törtek fel, vettek művelés alá. Gyakoribb volt ez a szokás ott, ahol a tanyás település honosodott meg. Más lakótelepek táján sem mindig találunk meg azonban a múltbeli határképben a feudalizmusra jellemző, szilárd mezsgyékkel keretezett parcellákat, a keskeny földsávokra szabdaltságot.

A föld bősége, a munkaerőhiány, vagy mindkettő együttesen, lehetővé teszi tehát, hogy „mindenki ott csinál házat, az hol akar, ott kaszál, ott szánt, az hol tetszik”, miként még Mária Terézia úrbérrendezése idején a szalontaiak, ahol: „ki mennyit foghatott vagy szereshetett magának, annyit bír”. A török-tatár csapatok vagy a Bécs zsoldjában álló hadak pusztította falvak sokszor már szilárd telekrendszerüket, osztásos földközösségüket felhagyva térnek vissza e korábbi módszerekhez. Fenntartva a reménységét — marosszékbeli 1511-es adat tanúsítja — vagy éppen biztos tudatát annak, hogy „a falu megnépesedvén”, szántóit és kaszálóit ismét sorsolás útján osztják majd ki. Jellemző Felvinc példája, ahol 1761-beli esketés derít fényt arra, hogy lakói elpusztult falvak határát nyerték el adományként a széktől, s azt a szabad foglалás hagyományos formája szerint használták: „ki mennyi szántóföldet felfogott, facultásához képest bírta és örökölt”. Később, 1846-ig pedig már „marhaszám szerint” osztott meg a felvinciek között a föld. Egy-egy határrész is minősülhetett — bizonyos feltételek mellett — szabadon művelésbe vehetőnek. „Az Bozzai birodalmat — olvasható Kisborosnyó 1724. évi statútumában — az régi atyáinkról maradt szabadsággal bírják az falusi lakosok... Az őslakosok is, ha ekével akarják szántani, valamely részit bekerteljék...” (Ha nem, a közlegelőre járó csorda a termést „eltapodja”.)

A székely székek falvai település-földrajzilag általában eléggé tartós állandóságúaknak bizonyultak a történelem folyamán, s volt stabilitása a határnak, a tulajdonnak is. Az „első foglалás” szerinti osztzkodási mód — Negyedfélmegye havasán, a bogáti széki szántón — ekkor már inkább hagyományéltető, korábbi szokásrendre visszautaló. A *szántóföld megosztásának* általánossá váló gyakorlata az volt, hogy a teljes határt dűlőkre osztották, minden dűlőt (a két vagy három fordulóra bomló széles, nagy szántóhatárban) kis, egyenlő számú parcellára szabdaltak fel. A fordulókban és a dűlőkben lehetőleg hasonló minőségű és mennyiségű parcellákból állott össze azután az egy-egy megjelölt, sorsolásra váró birtokegység, az arra jogosultaknak a nyila. A kezdetekkor a határ egészére kiterjedő felosztás az örökbirtok térfoglalásának növekedése következtében visz-

szaszorult, csak egy-egy dűlőre, néhol a személyes tulajdonba vett földek közé ékelődő részekre szorítkozott; arra, amit még falu földjének neveztek.

Az *egyenlőség* elve mellett igyekeztek az *igazságosságot* is jól szolgálni, és ezért a sorsra bízta, kinek melyik rész jusson. Ezt nevezték *nyilvánásnak*. A székely előidőkben — miként más népeknél is — a nyilvánosságot tulajdonjeggyel volt ellátva, és alkalmas, jól használható segítőeszköze volt azoknak, akik a sorsra akarták bízni, kinek mi jusson. A tulajdonjegy, tehát a család, a falutag megszemélyesítő jelzése később fapálcikákra, falapokra, papírszeletekre tevődött át, és a nyílvasztás mellett a „cinkushúzás” is meghonosodott a nyelvben (Háromszéken 1794-ben így írnak; „Nyilvánás szerint: Első cinkus...”). A parcella azonban „nyílföld”, az egy egységnyi közföld pedig „nyíl” néven szerepelt továbbra is.

A faluközösségi föld kisorsolását „*fűvön osztás*”-nak is nevezték a parcellákat elválasztó füves mezsgye után, vagy ami szintén igen valószínű, azért, mert kezdetben gyepet, pázsitot, füves legelőterületet törtek fel, vagy ilyen fűtermő részeket sorsoltak ki. A szénarétek egy főre jutó darabkáját „*kötél fű*”-nek nevezték. A csíktaplocai Antal Márton 1787-ben „a kötél fűin egy mérés szénát megcsinált” és elvitt. Ez — írta a nótárius — a „negyedik kötél fű”, tehát a cinkushúzáskor negyediként gazdára talált, kiosztott szénafű. Szentkatolnán 1807-ben arról szóltak, hogy a föld „az falu mérő láncával megmértet”, Étfalván is (az 1820-as években) a mérőláncot, mégpedig a tízölelet használták.

A „faluközösségi föld megosztására” vagy külön választottak megbízható embereket, mint tették 1581-ben a zalániaiak, vagy — s ez vált általánossá — az eljárás a bíróval az élen végezte el ezt a feladatot. A nyílak egyformaságát a falutörvény is megkövetelte: „Mind az három határookban és lábokban mérőföldek lévén — írják a szentkatolnainiak (1738—40) —, kiknek rend szerént egy mérsékűeknek kell lenni...” Ha valaki jogosultságánál többet kíván szerezni magának, megbírságozják: „Midőn erdő, rét, mező osztatik — mondják ki 1771-ben a szemerjaiak —, ha valaki illendő nyílán több nyílat térszen, büntetődik ad flor. Hung. 1, akár történetből, akár szánszándékból.” A birtokolt nyíl fölött gazdája *nem rendelkezhetett szabadon*. „Végeztük ezt is — mondják ki a csíkszentmihályiak —, hogy senki se nyiresi, se másutt való szénafüvit, se szántó nyílföldöt faluhír nélkül se zálogon, se egyébképpen ne adja, hanem a helyi tizesít kínálja meg vele; ha meg nem veszik az falubeli emberek, azután úgy adhassa más falubeli embernek. De más falubeli embernek ugyan nem zálogosíthassa, hanem csak egy idei hasznát; ha pedig valaki ezelőtt elvétette [mással] zálogon, s meg nem váltja öt esztendeig, és azután a falu megváltja, annak utána az falu köziben száll, és az enélkül marad.” Az alsócsernátoniak (1665) szintén kiveszik a falu földjét annak a kezéből, aki el akarja azt idegeníteni.

A falu mint vagyonszövetség testületként tulajdonosa tehát a nyílföldeknek. Az udvarfalviak 1632-ben ezt így fogalmazzák meg: „A falu törvénye pedig ez, hogy akar szabad ember, akar jobbágy ember házában az füst megaluszik, harmadnapig vagy legtovább két

hétig hogy nem szolgálják róla a falu közi, a falura visszamarad azon falu nyila.” A felvinciek 1643-ban törvényükben határozzák meg az osztás módját, s a nyílrészről megírják, hogy az „csak addig mienk, míg róla szolgálhatunk, ha nem szolgálunk, városra marad viszontag”. Az 1826-os akkori rendtartás a falut teszi meg a magtalanul elhalt „részes gazda” örökösének. A nyíl sem el nem zálogosítható, sem el nem adható, és „vére”, atyafira sem hagyományozható, de az árkosiai tanúsítják — fel sem halmozható. Az egyenlőséget és a fiatalok jövődjét szolgálni akaró faluközösség tehát úgy határoz, hogy senki két vagy több részt nem birtokolhat, hiszen azáltal a „szaporodások”, a fiatal házások, az új családok életlehetőségeit szűkítenék.

Itt-ott fölbukkan az az állítás is, hogy a nyilat a főemberek „örökként” kezelhették, az ő részük nem száll vissza a falura. Cserei Farkas szerint ők „bebírók is lehetnek (a lófök és darabontok nem)”: „régí szokások és végezések szerént — írja — maga nyilat egyik faluból másikba szabadosan elbírhajta”. A férfíörökös hiányában fíúsított „fíu-leány” — ha más faluban talál férjet magának — az apai örökség után osztott nyílföldeket tovább nem birtokolhajta. Ő magyarázza meg azt is, hogy mit neveznek a székelyeknél „kegyelemrés”-nek. „Mikor a falu nyilat ad valakinek — írja —, hogy arról szolgáljon, s kifogyván erejéből, többé nem szolgálhat, kivéteődik ugyan a nyíl az ő kezéből, de megmaraszt a falu nála bizonyos részt táplálására, attól töle, míg él, semmi szolgálatot nem kívánván.” A kegyelemrés így mentesíti az elöregedettek, előzvegyülteket a „kegyelemkenyérre” jutástól.

A mezőmadarasi perirat (1569—1571) szól az *újraosztás*ról, mondván, hogy ha a falu népe megszapordott, ha idegen lakos telepedett be a faluba és „ház helyet kellett neki adni”, akkor minden ember kibocsátotta a nyilat a kezéből, és újólag osztották fel a határt. Mégpedig oly módon, hogy az új embernek is annyi jusson, mint amennyi más, az ő rendi-állásabeli embernek. Udvarhely városa 1589-ben a botosbeli földeket ment ki újraosztani, és a parcellák közé sajátos módon az irtásföldeket is bevette, éppen csak hogy akinek részibe a másé jutott, megfizette a munka bérét. Ugyanígy részleges újraosztást is szerveztek 1589-ben, de itt már a régi vagy megmunkált földet „mindennek részében hagyák”. A széki jegyzőkönyv szerint: „kimenének — az udvarhelyiek — az Gyepü-cseréjében, mivelhogy sok panasz vala, hogy csak egynéhányan bírnák az Gyepü-cseréjét. Kimene a város, kötelet vének, hogy megmérjék. Ott azért mindennek részében hagyák, akinek ott földé vala. Másutt az több kösségnek ahelyett mérének földet.” Az udvarfalviak (1632) az ismertett falubavétel kapcsán: „Az földek felől tőnek ilyen conditiót, hogy ezen ős emberek sok ganéjozással csinálták földjeket”, ezért a két fordulóban két-két hold földet megtarthatnak „fogott földnek”, a többit azonban be kell adniuk az újraosztandó földterületalapba. Az igazságosság és méltányosság szolgálatában állva, úgy határoz a communitás, hogy a faluba bévett új emberek szintén megtarthatnak majd ugyanannyi „fogott földet”, és ezt, ha valaha a határt „felrázánák”, akkor sem kell közrebocsátaniuk. Két osztás közötti időszak-

ban is ad vagy elvesz, igazít a faluközösség az egyenlőség érdekében a fennálló állapotokon. Akinél Udvarhelyszék egyik falujában 1591-ben többet találnak, „mely ötöt nem illeti”, azt másnak adják. Jenőfalván 1785-ben egy vitatott helyről határozzák el, hogy az „maradjon a falu keziben, mindaddig, míg az falu elossa az falu helyeit”. Ugyanitt 1815-ben osztanak egy huszár katonarendi embernek „egy darabocska szántóföldet portióba, mind másoknak hogy adtak volt”.

Jóllehet az osztást és az újraosztást többször említik forrásaink, s máig is őrzik emlékét a helynevek („Új-, Apró-, Rövid-, Kis-osztások”), gyakoriságát csak térben és időben változó formában jelezhetjük. Az évenkénti újraosztásról forrásaink is szólnak. A maroszeői Sárpatok 1736. évi konskripciójában a jobbágycsaládok felsorolása után elmondják: „Ezen jobbágyoknak és selléreknek *annuatim* a falu nyilat osztván, de *mind szántó, mind kaszáló* nyilat, sőt ha az alább megírandó pusztá telekre is ember száll, azokra is osztanak nyilat az falu földiből.” A maroszeői Felfaluban pedig azt a szokást jegyzik fel a zsellérek számbavételét követően, hogy „... nyilat szintén úgy osztanak nekik is *annuatim* az falu földiből, mint akár melyik falusi gazdaembernek.” Ozsdola falutörvényének (1774) e szavai alapján: „Végeztetett az is, hogy amely földei vadnak Ozsdola-falvának, minden ugar szerint változzanak...” — feltételezhetjük, hogy az ugarba, pihentetőbe jutott földet ismét és ismét felosztották. Arról már említést tettünk, hogy időnként „felrázták” a határt, vagy éppen egyénileg juttattak egyik vagy másik falutagnak földet. Az úrbérrendezés lehetőségeit vizsgáló bizottság 1775-ben úgy vélte, hogy Erdélyben „vajmi kevés olyan föld van, ami állandóan egy-egy gazda művelése alatt áll, mert a földközösség szabályai szerint a határt 2—3 évenként újraosztják a falu lakói között”. Rendszerességet, még hozzá időben tartósan érvényesülőt azonban nem mernék feltételezni. Erre ösztönöznek az olyan tanúvallatások szövegei is, amelyek gyakran emlegetnek „ős örökös”, „östől maradt” nyílföldeket, mindenképpen már hosszabb idő óta osztályra vissza nem bocsátott földdarabokat. Az egyik felsőboldogasszonyfalvi nyílrész például már 16 esztendeje birtokolják megművelői, sőt a dályai határban 1607-ben olyan östől hagyományozott nyílföldről vitáznak, amelyet a felperes család 50 év óta birtokol, apáról fiúra szállva a nyílföldhöz való juss. Jenőfalván pedig 1786-ban a föld a felperes kezén marad, mert ő tanúkkal bizonyítja, hogy „vagyon 37 esztendeje, hogy az becsületes jámbor falu résziben adta”. Taplocán a következő évben jegyzik be a protocollumba, hogy egy szántóföld még a „régii osztáskor jutott” Gergely Jakab és Ábrán József atyafiságának a kezére.

Az osztás rendszerességét ha nem is, azt mindenképpen kiolvashatjuk ezekből a feljegyzésekből, hogy nagyon sok faluközösségben a nyílföldosztás hosszú-hosszú éveken át nem ismétlődött meg, az emberek a kezükre jutott közföldet éppen csak hogy más birtokjogi eredetű, de örökös, személyes tulajdonuként kezdték használni, míg az idő, amely a rögzített határu, osztás nélkül birtokolt termőterü-

let kialakulásának az érdekében dolgozott, még ezeket a különbségeket is elmosta.

Más gazdasági szerepkör hárul a *közös kaszálókra*, *szénafüvekre*, mint a szántókra. Ezért jóllehet az alapvető kérdésekben nincs lényegbeli eltérés, a használat módjában fellelhetők sajátos vonások. Mindenekelőtt arra kell figyelmeznünk, hogy a szántóföld lehet ugyan a falu közvagyon, de használatba vétele teljesen egyéni. Nem szántanak-vennek együtt, nem osztoznak közösen termelt növényeken. A kaszáló esetében azonban, ha ritkábban ugyan, de ez is előfordul. Néprajzi adatközlők emlékezetébe rögzítendő történelmi adalékok jeleznek ünnepi közös kaszálásokat, vidám együttléteket, majd az egyforma buglyák sorsolását. Az írott források szerint 1785. április 30-án Korda István öt tanúval igazolja a neki Karcfalván jutott szénafüvről, hogy „a falu aszalta az erdőt le róla...” Jenőfalva protocolluma 1788. március 28-án még meggyőzőbben igazolja, hogy a „teljes falu” vonult ki erdőt irtani és közös munkával közös szénafüvet csinálni, majd vitatják is itt-ott „a falu aszalásából lett szénafüvet...” Még egyértelműbben vallanak — immár az együttes kaszálásról és szénacsinálásról is — jegyzőkönyvükben a szentkatolnaiak, akik 1818-ban írják, hogy gyalog strázsamester uramnak „a falu gyepeiről cincus szerint részében jutott egy bugja szénáját” a lovas káplár fia vitte el, mert másvalaki viszont az övékét rakta székere.

A szabad foglalás rendszerére elég kései, 1817. április 27-i szárhegyi példát is idézhetünk. „Falugyűlése tartatván a szénakert felállítására végett — írják —, ahol is legjobban úgy tanálók közönségesen a possessor urak személyesei jelenlétekben, hogy *ki-ki kerteljen, amennyit akar*, és annak idejében kinek-kinek kertje szerint felosszák a szénafüvet a szénakertben.”

A falu füvéről, a közös szénarétekről a közösségekbeli törvényalkotók rendszerint úgy határoznak, hogy évente osszák meg, általában tízesenként, s az részeltesse azután kaszálóparcellákban a tagjait, és gyakran valami anyagi ellenszolgáltatást is kérnek a falu közös pénzügyi gondjainak enyhítésére. Az alsócsernátoni rendtartás szerint: „A falu füve, mint eddig — írják 1665-ben —, úgy ezután is azon úton és módon, annyi fizetésért járjon.” A részfű árát a perceptor kezébe kell letenniük, és ha a végső határidőt be nem tartva kívánna fizetni valaki, parcelláját már más használatban találhatja, olyanban, aki helyette az árát letette. A zalániai statútuma (1699) szerint: „Nyírest, az mint az falu megegyezett, tízes számra hogy felosztották, úgy bírják, és az tízek magok között annak idejében osszák el...”, de Szent Mihály-nap után a le nem kaszált füvet „communiter” ki hol akarja, ott takaríthatja be a maga számára.

A szentkatolnai törvénye (1738—44) a „*falugyepeiről és üdölőről*” szólva, érdekes használati módról tudósít. Eszerint kinek-kinek a szükségleteihez képest szabad füvet vinni haza (az egylovas egy, a kétlovas két szekérral hetente, „az kinek több vagyon, az lovaknak számához képest moderálja az fűhozást”). Ezekben a gyepeken anyaszopó csitkón és borjún kívül más állatot legeltetni tilos, de itt szénát csinálni sem szabad; feltehetőleg ezek a fűtermő részek csak

a kósbeli szorultságon hivatottak enyhíteni, hiszen — láttuk — a falu együttesen is kiszáll szénacsinálásra. Van úgy, hogy a közös kaszálóhelyek a nyomáshatárba esnek, és ilyenkor ezeket csak marhalegelőnek használják, a csordák járnak. Így van ez Papolcon (1759), ahol a rendtartás szintén fizetséget követel a szabadítás idején kaszálni akaróktól.

A márkosfalviak (1772) a falu közös kaszálóhelyeit ugyancsak tízesekre osztják, és árendapénzt szednek a parcellákért, de keményen tilalmazzák, hogy bárki idegen falusinak a kezére juttassa, sőt még azt is, hogy más tizedbeli embernek adja el a maga részit. Így van ez általában másutt is, de azért a szárhegyiek 1804-ben megengedik, hogy osztott szénafüvét, „ki-ki a magáét szorult állapotában” eladhassa.

Végezetül a taplocai falutörvényekben (1837) megfogalmazott szemléletmódot említünk, miszerint aki a közmunkákból ki nem veszi részét, a „Rétbeli nyílrészt” is elveszti. Ha pedig anyagiakkal kell a falutagnak közösséget segítenie és nem cselekszi: „a falu terheit viselni nem akaró szófogadatlan, engedetlen s a köz hasznát nem teendő annyi esztendőig fog kimaradni a falu felosztandó köz Rétje hasznávéteiből, ahány ezüstforintokat kellett volna fizetnie”.

Sajátos formája volt a közösség fűtermő közföldjének a „lókötő hely”. („Lókert”, „Lovaskert” elnevezéssel őrizték meg emléküket helyneveink.) Ezeket rendszerint a település közelében, útmentén jelölték ki. A fejedelem, a szék vagy általában a közdolgok intézésében fáradozók szekeres- vagy hátszlovait legeltették rajtuk, de a falu is igénybe vette a „lókötöző” helyeket. Ozsdola vagy Csíkszenttamás, Kézdi- vagy Háromszék egyaránt szabályozta a XVII. században a lókötöző hely használati rendjét. (Gondot az okozott, hogy foglaltak belőle többen, prédálták is egyesek.) Számunkra e kérdéskör kapcsán még az tűnik említésre érdemesnek, hogy a Maros menti falvakban kötelezővé vált, hogy a maradék fűvet „tarló szabadulásának előtte kevésel kaszálásra osszák fel”.

A szentkatolnai törvény (1738—1744) együtt említi a falu mezeit, réteit, pusztáit, üdüllőit, lókötő helyeit. Ki is választanak kijárásokra hat-hat nemest és szabadot, valamint két jobbágyot, ők az üdüllők és lókötöző helyek nagyságát „hatöles kötél mértékinél” sem nagyobbra, sem kisebbre nem hagyják „az régi elejeknek rendtartása szerint”. A faluközösség tehát hasonló méretű fűtermő, a szántókhoz nem csatolható lókötő helyeket is rendszeresít néhol „az szántóföldeknek és szénafüveknek lábain és közötté” — a faluból mezei munkára kiszálló szekeresek, a vonómarhákat, lovakat pihentető, legeltető számára. (Ahol pedig — mint a Vízelve nevű kaszálóhelyen — üdüllő és lókötöző hely nincs, kaszálás idejéig tilalmazzák a fűhordást.)

Hasonló funkciója vagy helyesebben elsősorban ilyen szerepe az „ökörtilalmas”-oknak van. Ezekről az ugyancsak legeltetésre használt közföldekkel együtt az állattartás kérdéseit taglaló fejezetben szólunk majd.

A közös szántók idővel kicsinyke, a határ több részében szigetekként fölbukkanó helyekként szerepeltek az összeírásokban. A ve-

téshatárt — sok-sok falu esetében — a már rögzítődött, egyénekhez kötött, tulajdonosi jussal birtokolt szántóföldek tengere borította el. A közös kaszálóknál ugyancsak hasonló állapotokat találunk, de a falu még rendelkezhet igen bő, főleg *havasi szénafü-tartalékokkal* is. Ezek egy részét szintén nem osztották ki a community lakói között, hanem mindinkább állandósuló gyakorlat szerint esetenként *fizettek vele, évente elárverezték a hasznát, vagy kiárusították, véglegesen áruba bocsátották.*

A „pap füve”, a „bíró füve” kifejezésekkel többször is találkozunk forrásainkban. Egy-egy szántó-, kaszálóparcellát pedig több ízben engednek át egy vagy több esztendei használatra azoknak, akik a közösséget szolgálva állandó vagy alkalmi munkát végeznek.

A szentkatolnaiak 1790 táján olyan helyeket adtak bérbe a falubelieknek, amelyekből mindenki számára elégséges parcellákat nem hasíthattak ki. A hatodbeliek nagy darab kaszálóterületeket fogtak fel, és mind a hat falu kiküldte az arra alkalmas embereket, akik a füvet eladták és az árát elosztották a köztulajdonos communityk között. Kisborosnyón (1785) három évig a szabadok kaszálták a szénafüvet, s a negyedik évben fordították azt a falu hasznára. Taplocán (1839) nyolc darab rétet 262 forintért licitáltak. Az esztelniekiek több évre is hajlandók voltak bérbe adni a kóstra rászorulóknak a falu üdüllőit, az Alsó rétet viszont 350 forintért úgy „árendálták el”, hogy a sarjú levétele után a legeltetés joga is a bérlőt illette.

A jenőfalviak sok kis, apró kaszálóhelyet adtak bérbe a XVIII. század utolsó harmadában, majd a XIX. század első felében. Nagyobb havasi erdő-, legelő- s főleg kaszálóterületeket pedig gyimesieknek, örmény állatkereskedőknek, de főleg háromszéki „berszány”-oknak, majd ott megtelepedő juhászoknak adtak át egy vagy több évi használatra. Az Ivány feneke nevezetű havasrészt, a Vete havasát berecki berszányok együttesen is bérlik, jelentős összegeket fizetve. Évtizedeken át veszi ki Ráduly Vaszi, több száz forintot fizetve, a havasi kaszálók egy részét. Olyannyira, hogy a jenőfalviak 1826-tól az ivánosi jenőfalvi zsellérek vezetőjeként említik. (Ők, Ráduly Vaszi, Lomora Gábor, Kirilla Nitza, Ungorán Nyikoláj, Ungorán Filip, Blosa Peter, Lomora Todor, Flora Simon, Demeter és Todor évente 12 Rft taxát is fizetnek lakhelyükért.) Időnként (1844. július 7.) szilisztrai Joan Barb és Gligorin Barb bérlik a Vete havasát. Nem ritka eset az sem, hogy „elposztítás végett”, „aszalásra” azért adnak ki valakinek hegyi erdős részt, „hogy tegye haszonvehetővé, pusztává”, és birtokolja árenda nélkül 5, 15 esztendeig, azután pedig elővételi joggal bérelhesse továbbra is. Általában a bérlők igyekeznek hosszú időtartamra használóivá válni a szénafüveknek. Így például a gyimesloki Tankó György a Békás melletti részt 40 esztendőre évi 20 forintért veszi kézhez. Gerbelitz Simon ugyanott az általa tisztított kaszálót „illendő árendáért” megtarthatja „élteig”. Zalánban hat évre adnak árendába „egy szegelet helyet”, amely szántóként hat év múltán „ingyen, szabadon marad” a közösségnek. Egy ízben pedig a jenőfalviak (1777. április 12.) szintén szántóföldeket adnak több falutagnak „oly formán, hogy harmadrészt kiadják az falunak belőle... akárminemű vetés legyen benne”. Az árendálás licitáció útján

való meggyökeresedését tanúsítja, hogy 1848. február 1-én a zabolaiak egyszerre árvereznek el szántóföldet évi használatra, szénafűhelyet ugyanúgy, a falu házait, épületeit kilenc évre, és még erdőket is.

A licitáció a falu népének egyeteme előtt folyt, és az esetleges áldomás is együttes mulatság okává, ürügyévé vált, tehát az ügylet a közösség ellenőrzése alatt állott. Ritkán, így egy alkalommal 1817-ben szóltak a szárhegyi protocollumban visszaélésről, feljegyezve, hogy a hütösök „a magok hasznokra” gondoltak, ahelyett, hogy „az rendes utat követték volna”.

A XIX. század első felében sok igazgatási gondot rótt a faluközösségre a kis, szétszórt közfölddarabok igazgatása. A pénzszükséglet ugyanakkor megnövekedett. Mind több parcellát *adtak el* tehát — különösen a határperekbe bonyolódott községek —, hol csak zálogsumma fejében, hol „örök áron”. Esztelneken például 1844-ben 63-an 2—2 forint értékű „ugart” birtokoltak zálogban. Ekkor a többi lakosnak is kimérték hasonló nagyságú, értékű falu földjét, s a zálogföld visszaszolgáltatásának határidejét húsz évre hosszabbították meg. A magtalanul elhaltak ingatlan javait — legyen az zálog vagy örökös tulajdon — most már nem osztották ki arra rászorulóknak, hanem licitáción végleges tulajdonként adták át a többet fizetőknek.

A falujegyzőkönyvekben megörökített szerződések tanúsítják, hogy a hajdan egyeduralkodó földközösség maradványait — egy-egy partikulát, portiót, kis porondot, gypűt, üdüllöt, falu szabadját, földjét, irtást, szaporítást — gyakran áruba bocsátották. Az is jellemző, hogy a falu szabad pusztájából elárverező zalániak például arra utasítják a bírót, hogy fizessen tüstént oda, „ahová adós a közönység”.

A communitás vagyonának számbavételekor nem feledkezhetünk meg a „kert”-ekről sem. Sepsibodokon a falu településterülete és az Olt közötti termékeny részen voltak hajdan a *kenderes- és leneskeretek*. [A régenvolt gyakoriságukat mutató háromszéki helynevek közül csak néhányra utalunk: Dálnok (1600): kenderesi füzes; Bodok (1677): kenderszer; Kálnok (1688): kenderes szege; Málnás (1694): kenderföldek; Szemerja (1701): kendereskert; Árkos (1712): kendereskút; Laborfalva (1721): kenderhely; Sepsikőröspatak (1798): leneskert; Uzon (1799): kenderszer, kenderrét; Egerpatak (1828): kender-szárasztató partja és így tovább.]

A falutörvények a kenderáztatónak használt tavakat, patak mellett külön-külön birtokolt, de az egymás mellett létesített tóhelyeket, tókereteket is szigorúan szabályozzák. Szükségesek ezek, de veszélyeztetik is a falu folyóvizének tisztaságát, más célra való használhatóságát. Zalánban 1782. augusztus 18-án határoznak úgy, hogy aki a falu helyén épült kenderáztató tavat használni kívánja, az előjáróknak egy forintot tartozik fizetni.

A falun kívül levő kenderföldeket a communitás „portiózta” mint „commune terrenumot”. A csikjenőfalviak 1831. augusztus 21-én szólnak jegyzőkönyvükben az osztott kendereskertről. (Szárzajtán 1950 ben még úgy emlékeztek, hogy az 1840-es évek közös szer-

számokkal együtt dolgozták meg a kendereskert földjét, s úgy osztották meg.)

Néhol a *káposztást* is kivették a határ egészéből. Megfelelő talajviszonyok kellettek ennek a közkedveltté váló, a néptáplálkozásban fontos szerepet játszó növényfajtának a termesztéséhez, és — miként a kenderes-, lenes-, krumplis- s más kerteket is — igyekeztek különszakítani az ős- vagy tavaszhatártól, amelyekben a kalászosok (dülőutak nélküli) táblákban uralkodtak. Taplocán 1784. október 20-án „a közönséges falunak kezure engedik” a vitás falu helyin lévő káposztásföldet. Máskor s másutt ugyancsak úgy szólnak káposzta-termő parcelláról, mint falu adományáról. (A szárhegyiek Káposztáskertjében — Tarisznás Márton közlése szerint — a káposztavágás ünnepszámba menő, mindenki által egyszerre végzett munka volt. Ugyanígy Vaslábbon is.)

Szentkatolnán 1806-ban *tököskertet* említenek, amelyet körös-körül a falu közös földjei („közönséges helyei”) vesznek körül. *Dinynyésről* a marosvásárhelyiek, székelykocsárdiak is szólnak. Mezőbándon viszont közösségi jellegéről is tudnak. A „Dinnyés” a falu közönséges helye, s ezt a kerthelyet a mezőbándi „commune terrenumok” felosztásakor „nova sessiók”-ként adományozták a falutagoknak.

Názánfalván 1802-ben a *törökbúzafield* szerepelt külön kertszerű köztulajdonként, amelyet minden évben felosztottak.

Ismeretes, hogy az 1760—1770-es években meghonosodó *burgonyát* (1780-ban Csíksomlyón már pityókaként említik a székelyek) először ház körüli kertekben, majd külön erre a célra osztott határbeli közföldrészekben termesztették. Szárhegyen 1817. április 27-én írják a protocollumba: „A crumpil kertet a falu végén, Alszeg tízében, egy közönséges helyet tanáltunk fel — a nemes mixta communitas egybelétibe.” Az árkosi falutörvényben (1832) külön passzusban intézkednek „A Nagy avasi Pityókáskert őrizetéről”.

Beszélnék még forrásaink *borsós-, komlóskertekről* (Márkosfalván a XVI. század derekáról való helynév a Komlósberék, Komlós-rét, Komlósszeg), de egy tagban kiszakított és falu közföldjeként évente vagy időnként kiosztott közvagyonként a falutörvények éppúgy nem említik, miként a törökbúzafieldeket.

A szénafü-, gabona-, kapásnövénytermő földek mellett természetesen az erdők füve és fája szintén közvagyon volt. Az erdőhasználat módjáról azonban külön fejezetben szólnunk. Itt végezetül a vízről tennék említést, mint olyan közjóról, amelynek szabályozásáról a community törvényhozóinak kell gondoskodniuk. A *patak, a folyó védelmét*, tisztaságának őrzését már említettük. A közmunkák azonban azt a célt is szolgálták, hogy halászható legyen a patak, a folyó, a tó. Marosszék statútuma (1610—1718) igen nagy bírságsummával sújtja a falukat vagy magánszemélyeket, akik szokásba vették, „minthogy vasárnap egyéb dolgot nem tehetnek, hogy vadászni, halászni akkor járnak”. Csíkszenttamás falutörvénye (1667) az egyes falutagok jószágának partján engedélyezi a halászatot, ezenkívül „senki szikannyal és kappagatóval vagy maszlaggal halászni ne me-

részljen”, egyébformán „garküvel, habval halászhasson...” A Lesőd patakát pedig a lakosok számára teljes tilalomban tartják, csak „a falu szükségére” halászhatják, „arra tartásák”. Majd egy évtized múltán ismét három folyóvíz, Babora-, Lebed-, Köd-patakát oltalmazzák újabb rendtartásukban a halászsoktól. A nagybaconiaknak „halászsától és rákászsától” a falu engedélye és hírtétel nélkül tilalmas a Dimén-patak, a Pisztrángossal együtt. A rendi szerkezetben erőteljesebben érvényesülő nemesi szupremáció a szacsvai státútumból (1717) olvasható ki. Itt „a falu közönséges élő vize” egyben a „faluközönséges haszonvevő helye” is. S mint ilyenben a nemesnek három, a szabadnak két, a jobbágnak egy részt juttatnak, de ott áll a törvényben az is, hogy a patak felső részét „senki se halássza, rákássza, csakis a faluban levő nemesség”. Ugyanez a jelenség Papolcon (1759) oly formában bukkan fel, hogy a „halászsok, vadászsok és madarászsok” zsákmányukkal először a possessor urakat és a falubírókat kínálják meg, őket illeti meg az elővásárlás joga. Ozsdolán (1774) a rendtartásban felemlégetik, hogy máshol szabadok a vizek, de náluk immár tisztségviselőnek, uraságnak, lelkiatyának szükségére sem lehet halat kapni, ezért a más falubelieket, kóborlókat elűzetik, s „halászsportékájok” elvételét parancsolják meg. Alsórákoson (1785) a vizekből ugyancsak szabadon foghat halat, rákot bárki, aki a falu lakója.

A régi falvaink határában több volt a *halasztó*. Ezeket ugyancsak közös birtokként igazgatták sok székely faluban. 1628-ban Háromszéken nyilas-tónak neveztek egy ilyent, mondván, hogy „az mint az nyíl hozta, ki-ki oda vetette az részire az kúrteött”. Nevezetes volt a lekencei tó, amely már 1470. december 2-án Madaras, Sámsond és Kölpény közös tulajdonaként szerepelt. Bethlen Gábor öt részre osztotta a halászsati jövedelmet: a három falu egy-egy részt, a Mikesudvar kettőt jussolt, s ezt a szabályozást ottjártakor még Orbán Balázs is fellelte, megállapítva, hogy a három falu s az udvar még mindig közösen halászsik.

Miután Imreh Barna 1970-ben ismét közzétette 1648-ban készült és 1746-ban megújított „Constitutióját”, a mezőbánci közös tóhasználat szintén ismeretesebbé vált. Volt itt tava a possessor uraknak, és volt a szabadok egy csoportjának, a „tós emberekének. Az ezt a külön vagyont együtt használók halastavukat 15 pontos rendtartás alapján kezelték, együtt igazgatták, hasznát is úgy látták, és mondanunk sem kell, hogy e szövetkezés élén választott tóbíró állott.

A halászsat, vadászsat, madarászsat összekapcsolható foglalatosságként már a XVIII. század eleji szóhasználatban szerepel. Jóllehet az erdőkről külön szólunk, itt érezzük helyét az elmúlt századokban többet zsákmányoló, telibb tarisznyájú vadászsokról is szólni, hiszen a csapdával elfogható, puskavégre kapható állat is közös vagyon, vagy éppen a közös csordát fenyegető állandó veszedelem. A zeteklakiak — Benkő József leírása szerint — „vadászsak vadkecskére, nyúlra, farkasra, medvére, borzra, sőt olykor-olykor szarvasra és vadkanra is”. A vadászsati szabadság és a tilalom váltakozva fordul elő a székely székekben. A csík-, gyergyó- és kászsonszékeli parasztsokot 1726-ban a főkormányzsék tiltja el a vadászsattól; puskájukat

elkobozhatják, s még meg is verhetik őket. Fogantja a parancsnak nem lehetett, hiszen a csíkszentimrei határper várdotfalvi jobbágy tanúságtevője, Márton Tamás 1757-ben így kezdi vallomását: „Én vadász ember lévén fickó legény koromtól fogvást...”, s mások is szólnak hasonló módon. Jóllehet a vadúzás örömszerző úri foglalatosság, sok helyütt, így Bodoson is több ízben ejtenek el őzet a falusiak. (1803-ban „a sepsiszéki királybíró” ajándékozzák meg, de még több ízben fizetnek „öz-elvitelért”, és egyszer a prokurátor számára nyúlért ad 30 krajcárt a falu.) Az árkosiak a csak egy nyáron át is több mint 10—12 marhát elpusztító farkasok és medvék ellen falustól rendelnek hajtóvadászatot. Nem nagy sikerrel azonban, mert úgy döntenek az 1826-os falutörvényben, hogy farkaslövésért 3 Rft-ot, medve elejtéséért 6-ot kap a szerencsés vadász. Zalánban 1849-ben 5 forintot adnak Bentze Lajosnak egy „fenevad elpusztításáért. Több urbáriumban, falujegyzőkönyvben közlik is a helyi vadászati jogszokásokat.

Közjavakért, jogosultságokért, valójában az anyagi ellátottságért, bőségért, a társadalombeli hatalmi helyzetért *állandó küzdelem folyt*. János Zsigmond 1569. július 14-én Fehérváron írott sorai: „... az nyilas föld elosztása felől is nagy igyentlenség volna egymás között...” — még sokszor idézhető lett volna a századok folyamán. A társadalmi rétegek, rendek harcában azonban a szabadparaszti ellenállás oly sikeres volt, hogy a „Falu” és a „Possessorátus”, a „Mixta Communitás” együttes birtokosa maradt a „commune terrenumoknak”. Közös vagyon volt tehát a szántó, szénafű, erdő jelentős része, de általában nem illette meg azonos arányban a társtulajdonosokat. Rendi világ ez, amelyben az egyenlőség is csupán a hierarchia rendjébe illeszkedetten valósulhat meg. Ismét idéznünk kell a tomista tézist, amely a tulajdonjogi szokásrendet is uralta: „mindenkinek add meg a magáét...”

Amikor Udvarhelyen 1555-ben a szokásos törvényeket összeírják, azt is feljegyzik, hogy „Székely földön a nemesek között való jegyruha 24 forint...”, a lófőknél fele, a gyalogoknál annak is a fele, „a paraszt székelyek” (tehát a jobbágyok) ismét az őfölkük elhelyezkedő rend köreibe dívó összeg felével tartoznak: 24 : 12 : 6 : 3 tehát az arány. Az 1566-ban János Zsigmondhoz folyamodó főemberek és lófők a „földönlakó”, a jobbágyá lett székely háza után is annyi szántórészt igényelnek, mint „azon falubeliek közül egyiknek”. A madarasi perirat (1569—1571) szerint a falu nyilat kinek-kinek az ő kondíciója szerint kénytelen osztani: a lófő kétszer annyit jussol, mint a jobbágy, a főember „annál is többet”. Báthori István idejében egész- és félnyilasokról szólnak. Báthori Kristóf viszont az aranyosszéki székelyek panaszára 1576-ban úgy dönt, hogy a nyílföldeket a gyalogok és a föld népe között egyenlően osszák ki.

A XVII. században — mintha az újraszilárduló feudális viszonyokat tükrözné — az alá- és fölérendelődést kifejező aránykulcs is többször törvénybe rögzítődik. A marosszéki statútumok fenntartják a felezési hagyományt: nemesember négy, szabadrendű két, darabont és jobbágy egy nyílhoz formálhat jogot. A negyedfélmegyeiek kis eltérésekkel hasonló tradíciót követnek. A Közhasas szénafüvébe a

lófő család részéről négy, a veres darabont és szabad székely famíliából három, az ősjobbágy portáról kettő s a többi jobbágyháztartásból egy kaszás állhat be a rendbe. Szemerja falutörvénye 1727-ben állapítja meg, hogy ha az örökös jobbágy félrészt kap a szénafűből, a nemesembernek másfél részt kell juttatni. Zalán 1781. május 8-án ilyen határozatot hoz: „... régi eleinkről ránk maradt törvényünk, hogy a possessornak két rész, a szabad embernek egy rész, a jobbágynek fél rész” a járandósága; de nemcsak a szénafűben részesednek így, hanem ilyen arányban hajthatnak sertést is a falu cseremakkot termő erdejére.

Néhol, mint például Csíkszékben — 1756-os országgyűlési föltérjesztés tanúsága szerint —, a jobbágyoknak a falu határából semmit sem adnak, más székekben pedig csak fél- vagy negyedannyit osztanak számukra, mint a szabadoknak. A határország bevezetése előtti hónapok társadalmi viharaiiban a fegyverfelvételre szorított székeklyek a nemeseket és a jobbágyokat sok helyütt ki is akarják zárni a közvagyon élvezetéből.

A valóságos egyenlőséget, a jobbágy és szabad egyforma jussát is éltetik helyi szokások. Elsősorban ott, ahol a köztelherviselés gondja is ugyanolyan mértékben nyomasztja mind a „székelyt”, mind a „parasztot”. Így van ez 1713-ban a Gyergyói-medencében és Kászon-székben is. Szentmiklós, Ditró, Újfalu, Alfalu, Csomafalva, Kászonjakabfalva, Kászonfeltíz (Felsőfalva) és mellettük Csíkszentdomokos tartja ezt a rendet. „Akárholt legyenek nyilas helyei ezen mű helységünknek — olvashatjuk a Lázár-javak konskripciójában Ditróhoz érkeve —, a jobbágynek szintén annyi részt adnak benne, mint a szabad embereknek... azért vagyon ez így közöttünk rendelve, hogy a jobbágyok is szintén úgy, mint a szabad ember, hordozz[ák] a falu terhit.” Mezőkölpényben még 1839 táján, a székekkel vitázva is a régi elvet követik: „mind possessor, mind szabad, mind pedig jobbágyoknak egy-egy nyíl adassék kinek-kinek, akár erdőből, akár szántóból”.

Ritkábban — ott, ahol egynemű, azonos rendi besoroltságú a lakosság — marhaszám, igaerő szerint is osztanak közföldet, a gazdasági és teherviselési hierarchia szerinti viszonylagos egyenlőség rendjét valósítva meg. Így van ez például Felvincen, ahol 1817—1818-ban egy négyökrös gazdának osztanak egy juszt (mindkét fordulóban hét holdat), a kétökrös fél, a marhátlan pedig negyed juszt birtokolhat. (1846-ban az osztáskor Felvincen mintegy 17 és fél hold jut egy mezővárosi belső telekre a 4418 holdas határból.)

Másutt viszont, ahol a földbőség már megszűnt és már csak visszavágyott állapotként élt az emlékezetben, ott, ha volt is nyílrészhez joga valakinek, az nem alapja, csak járulékos eleme lehetett a családi gazdaságnak. Szentmiklóson 1713-ban egykőbőlnyi földet jussolt mindenik lakos. Mezőszentmártonban 1737-ben Petrichevich-Horváth Boldizsár egy zsellérének a falu osztásából évente 2—2 szekér szénát termő nyíl jutott, és az egyik szántóhatárban 6, a másikban 4 véka vetőmagot befogadó szántóföld. Marosbogáton 1768-ban két szekérre rakható széna terem a falu nyílán minden részesnek.

Az, aki a polgári tulajdon formáihoz szokott szemmel néz vissza ezekre — a feudalizmust nálunk oly sokáig tartósító — századokra, sok mindent rosszul s egyet-mást egyáltalán meg sem lát. Aki a szocializmushoz előzményként csatlakoztatható, a maihoz hasonlítható közjavakat keres, ugyancsak hamis nyomra téved. Ez az erdélyi társadalmi-gazdasági szerkezet sajátosan egyedi, korhoz kötött; a maga székely székekbeli változataiban pedig még inkább sokszínűségeket tükröztető, a struktúrából kinövő, autonóm tulajdonformákat termelő. S még hozzá igen tartósakat, ugyanakkor nem is állandósultakat, hanem folyamatos változásban lévőket. Az általánosabb meghatározó, a jellemző jegyeket kereső talán a közösségi alapon nyugvó személyes birtoklást, a falu földjéből való egyéni gazdaságépítést (átszöve itt-ott a feudális úr egyénekre és néha a közösségre is ráépülő uralmi, vámszedő jogaival) találhatná fontosabb, említésre érdemesebb jellegzetességeknek.

Mindenesetre a személyest és a közösségit egybeolvasztó falutörvények világát jelképezi a gyümölcsfaültető ember. E fejezet zárószóiban mondjuk el, hogy Sükő határában az osztott nyílföldön állott egy körtefa, „sütő körtvély, melyet név szerint pap körtvélyének hínak”; tulajdonjogát az ültető Nagy András vitatta, állítván, hogy a föld cserélhet gazdát, de a körtefához neki van jussa. Az alsó-csernátoniak falutörvényébe egy évszázad múltán, 1716-ban írták be ezt a pár szót: „Az ecclesia jószági körül, az vízparton akik füzet felverték és vernek, proprietást benne ne tartsanak...”, kériék a földet birtokló hozzájárulást. A körte és a fűzfavessző tehát a munkálkodó embert illette, azt, aki termést, bárminőt, csikart ki a földből; és végső soron a föld is mindnyájuk „proprietása” volt, igaz, változó, majd egyre inkább megszilárduló személyi jussként. (1942-ben a Szolnok-Doboka megyei Bálványosváralján mi még szólhatunk olyan nincstelen cseresznyefa-tulajdonossal, akinek a százados szokás adta meg a jogot ahhoz, hogy a más földjén ültetett fát magáénak tudja.)

6. A KÖZFÖLDFOGLALÁS, AZ IRTÁS

A föld — a legfőbb termelőeszköz — tulajdonosi vagy birtoklási jogát megszerezni — ez a feudalizmusban hatalmat és gazdagságot, osztályokban gondolkodva pedig a nemesség uralmi helyzetének megszilárdulását jelentette. Sok ország számos agrárhistorikusa leírta a folyamatot, hogy miként igazta le a nemes a földművest, hogyan szerezte meg a birtoklási jogot megszemélyesítő „ház”-at vagy egészében magát a földhasználó faluközösséget, milyen úton-módon foglalta el a „commune terrenumok”-at, uraságivá téve a falu földjét. Friedrich Engels a XVI. századi nagy német parasztháborúk előzményeit kutatva éppen úgy jelentős tényezőként említette a közös markföldek urasági földdé változtatását, mint ahogyan Max Weber is a közterület bitorlását, kisajátítását tekintette a felkelések legfőbb okának. A székely székek jobbaggyá váló szabadjai, sokasodó „fejeköltött”, „földönlakó” földművesei hasonló folyamat részesei voltak. A

XVI. századi szabadságküzdelmekben azonban sikerült megvédelmeznük szabad emberi méltóságuk alapját, a falu szabad élő földjét, szénafüvét, a *communitas* közerdejét.

A két legkorábbi, 1581-beli székely falutörvénybe, az újfalviba és a zalániba ezért nem véletlenül került be a *foglalásról, irtásról szóló határozat*. A gyergyóiak kemény megtorlással, vagyonek Kobzással fenyegetik azt, aki „az falu határában mezőn, erdőn, falun is” a *communitas* híre nélkül örökséget foglal magának. A háromszéki kis falu népe pedig a falu irtásosztási jogát védelmezi. A XVII. századi rendtartások (például Csíkszentmihály, az udvarhelyszéki Szentmihály, Csehérdfalva és Kőrispatak) tilalmazzák a foglalást, az irtást, kötelezik a szénafüvet foglalókat, hogy bocsássák azokat vissza a közösbe, vagy fenntartják a faluközösség jogát ahhoz, hogy engedélyt adhasson az erdőből szántót elhódítani akaróknak az irtásra. A XVIII. századbeli falusi törvényhozók (például Kilyén, Peselnek, Szemerja, Papolc, Márkosfalva vagy Ozsdola lakói) hasonló módon intézkednek. Védelmezik a falu útjait az elszűkítéstől, eltulajdonítástól; ezeket ellenőrzik, kijárják, „kikeresik”, és visszaállítják a régi rendet, miként a határban lévőket is. Az ozsdolaiak (1774) nemcsak a mezei utakat, országutakat foglalókat, hanem a falu „üdülleit”, marhalegeltető helyeit elszántókat is megengedezik, és rendi állásuktól függetlenül büntetik őket, „minthogy sok erőszakos emberek vadnak”. A márkosfalviak (1772) szintén minősítik a hatalmaskodókat, és törvényükben szólnak megrendszabályozásukról, mondván: „Kik az potentiákról az haza törvényében megírt articulussal semmit nem gondolván, a magok erejekben bízvák: falu földeiből foglalásokat tettek s tésznek. Azért a boldog eleinkről reánk maradt, de anno 1600 die pr[otestatur] emanált contractus szerint a bíró hetedmagával, a falutól melléje rendelendő elégséges jólelkű öregekkel, idvezüendő lelkek szerint megvizsgálván a foglalást, ha foglalt s meg nem békéllik a faluval, a kerti levágattassék és in super maradjon büntetésen, Hung. flor. 3.” A hasonlatos XIX. század eleji statútumok közül a Felső-Fehér megyei hídvégi (1800—1820) azért érdemel figyelmet, mert ebben a székely falvakkal szomszédos helységben a törvényt kibocsátó földesurak a jobbágyoktól követelik vissza a colonusok által „orotott” és „felfogott” sok szántó- és kaszálóhelyet; amelyeket azután ők vesznek használatba vagy osztanak ki újra.

A törvényhozó székelyek az egymás mellé sorakozó sok évszázadban változatos módon értékelték az irtást és a foglalást. Ép jogérzékük dicséretére válik, hogy e műveleteket aszerint minősítették: *ki, mikor, hol és milyen célra* szakított vagy sajátított ki magának a falu közjavaiból.

A vakmerő, az erőszakos, a hatalmaskodó foglaló lehetett possessor, nemesúr, és lehetett jobbágy vagy szabad székely. A központi hatalomhoz címzett keserű panaszok, fölterjesztések, kérelemlevelek, perek bizonyítják, hogy különösen a székely feudalizálódási folyamat kezdetekor, de későbbben is elsősorban a *magánbirtokszerző földesurak ellen kellett a köztulajdont oltalmazni*. A XVI. században elhalt székely főemberek gyakran testáltak utódaikra irtványföldeket, amelyeket nem egy esetben szolgálkakkal, embereikkel tettek

szánthatóvá-vethetővé. A jobbágytelepítési vagy majorságbirtok-növelési alapot szolgáló közföld-kisajátítást gyakran mint elbitorlást ítéli meg a falu, míg a kisparaszti telket, tehát a paraszti létalapot bővítő területszerzést — különösen ha falu hírével történik — jog-szerű cselekedetként szentesíti.

A nagy székely szabadságvesztő vereség, 1562 után a királyi bir-tokokhoz, várakhoz oly nagy lendülettel foglaltak János Zsigmond em-berei, hogy főemberek, lófők székely örökségei is veszedelemben fo-rogtak. Majd 1566 után a jobbágságra vetés lázában az adományo-zottak, a donatáriusok kísérelték meg mind szabadoknak, mind com-munitásoknak a földjeit donációikhoz csatolni. Báthori István 1571-ben kibocsátott utasításában olvasható: „Az kiknek urunk jószágot donált, lássák azt is meg, mennyi [!] földeket foglalta el a donatárius, és mint tartja az szegény népet...” A madarasi peres iratokban (1569—1571) a birtoklás békés voltát tagadók állítják, hogy a vitás földet: „Bernáld Balázs süvege levévén, mikor megkérhette az falu-tól...”, úgy használta; és amikor egyszer vagy kétszer hatalmasko-dón megkaszáltatta, ellenállott a falu, és további birtoklást nem en-gedett. Jellemző példája az önkényes földszerzésnek az, amelyről Kornis Mihály 1581. évi, Báthori Istvánhoz intézett kérelme tudósít. Ő panaszolja, hogy Várad Kis Pál deák kamaraispánként a sóvidéki falvak által használt Szováta mezejét elfoglalta. A sóaknához tartozó havas alatti nagy kaszáló mezőt a környékbeli falvak legeltetésre s az erdőket faizásra is használták. Kis Pál azonban „kezdette volt megszállítani egynéhány népekkel”. Kornis Mihály — saját jobbá-gyainak életlehetőségeit védelmezve — az ott építkező 16 embernek a házát, „kit falunak neveznek”, lerontatta. Kászon rétje vagy me-zeje nevű helyről 1584-ben jelentik, hogy Károly István „mind az egész nagy völgyet erdeivel, mezeivel elfoglalta mind az kézdivá-sárhelyiektől, az melyet donatióval bírtak, mind az többit az faluk-tól, kik communiter éltek...”

Különösen a még több falu használatában lévő, nem szilárd bir-tokhatáru területék megszállását vagy kisajátítását kísérelték meg a nagyobb hatalmú földesurak. Jellemző a lassú foglalási módra az, ahogyan Czerjék János szerez birtokot. A szentimrei 1757-es perirat egyik vallomástevője mondja: „... azt is tudom, hogy a Kis Kapus régen a Kuruc Világ előtt egészen miénk, kozmásiaké volt a tusná-diakkal; hanem Szentsimonon lakott néhai Czerjék János uram, ki abban az időben Kozmásnak és Tusnádnak hadnagya volt, benne tart-ván sok időig juhait, másokéval együtt, végre p[re]tendálni kezdet-te, s el is nyerte törvénnyel.” A viharosabb összecsapásokat eredmé-nyező foglalási kísérletek közül mi magunk a XVIII. század végéről való példákat dolgoztunk fel. A Mikó családnak a hatodbeli Gohány puszta és a Kilenc falu erdejéhez tartozó Herec nevű közerdő és közlegelő kisajátítási kísérletét „a szövetkezett falvak” szabad és függőségben élő parasztjai pereskedéssel vagy fegyverrel a kézben hiúsították meg. A széki jegyzőkönyvek, a főkormányshék iratai még sok hasonló küzdelemről számolnak be, különösképpen a feudalizmus bomlási szakaszában.

A székely falvakban a jobbágyviszonyok térhódítása nyomán megsokasodtak a földesurak, a possessorok. Ritka volt azonban az olyan település, ahol egyetlenegy jobbágytartó élt. A vetélkedő birtokos nemesek egymást is ellenőrizték, korlátozták tehát, és egyebek mellett ez magyarázza azt, hogy a *széki határozatok* ugyancsak a foglalási tilalom erősítői voltak. „Sok falukban vannak ilyen difficultások — írják a marosszékiek —, hogy néhol egy, néhol több privatus, tehetős és erős emberek, úgy nemes possessorok is falu közönséges földét, lóköttö helyét, ország és falu útját elfoglalták, s naponként foglalják, és a falu kérésére nem remittálják...” A szék vicetiszteket rendel ki, és a bírakat kötelezi, hogy évente ellenőrizzék a foglalásokat. A csík-, gyergyó- és kászonszéki 1650-béli statútum „az erdők alatt lakó uraink között” dívó kerteléseket tilalmazza, és elmondja, hogy „sok illetlen kertelésekkel annyira elfoglalták az faluk határait és marhalegeltető helyeit, hogy az marha enni nem találna, kényszerítetik annyira felmenni az erdőre, hogy a vadak miatt számtalan károkat vallnak...” Ezért mind azok, akik 32 évnvi békés birtoklást nem tudnak igazolni, szabadítsák fel ezeket a helyeket a legeltetőknél. Aranyosszéken 1699-ben a széki erdőket oltalmazva mondják ki, hogy „senki... a nemes szék híre és engedelmé nélkül az szabad erdőt irtani, ásni, égetni és vájni oly véggel, hogy szántóföld, rét vagy mező legyen belőle, ne merészelve...”

Az 1703-ban megfigyeléseiket a kormányzattal közlő összeírók (természetesen az adózóképessegre figyelmezve) felháborodottan írják, hogy a „szénabevallásnál hallatlan csalást állapítottunk meg. Itt [Háromszéken, Kászomban, Csíkban és Gyergyóban] ugyanis rengeteg erdő van, és a parasztok úgyszólván valamennyi faluban házaikhoz igen nagy területet kerítenek be korláttal...” Különösen II. József erdőrendtartásának bevezetése idején azután rendkívül sok szó esik az erdőpusztítás meggátolásáról, az erdőt irtók megzabolázásáról. A XIX. század elején mind Marosszék, mind Háromszék ellene van az „orotás”-nak, irtványcsinálásnak. Udvarhelyszéken pedig 1808-ban, számba véve az erdők állapotát, 32 olyan falut említnek, amelyek erdeik bizonyos részében irthatnak, 70 olyat, amelynek erdeje van, de nem irthat, és végül 26 erdőben szegény települést sorolnak fel. Valójában tehát csak a falvak egynegyedében tekintik megengedhetőnek az irtást. Érdekes a főkormányzék 1807-ben megfogalmazott vélekedése is: „Az erdők pusztítását és irtásokat hazánk közepében közönségesen megtiltván, azt csak a széleken levő havasos helyeken engedjék meg.”

Függetlenül a széki, guberniumi döntésektől, parancsolatoktól, az ősi törvényeik szabta úton haladó *faluközösségek* maguk korlátozták a foglalást, az irtást. Láttuk, különösképpen a possessorori erőszakkal szemben kellett erőseknek lenniük, de tilalomból, bírságból korlátokat emelni, ismét és ismét határt kijárni azért is kellett, mert egyesek a falu könnyen megművelhető területeit, a szénafütermő részeket, legelőket vették el, ragasztották a maguk jószágához. Ezt a kisparaszti — úgy is mondhatnók, a készből történő — közföld-kisajátítást, birtoklást elítélték, és a tetteseket büntették. A falujegyzőkönyvek sok

olyan ellenőrzést is megörökítettek, amelynek során „a foglalást” visszavették, de az irtott, nehéz munkával „kitisztított” földeket — árukat megszabva — a falutag kezén hagyták. Így jártak el 1847-ben Esztelneken. Zabolán ugyanakkor bérleti szerződéssel engedték meg többeknek a foglalások használatát. A zalániak az idegen falusiak miatt zúgolódtak, akik „tetemes károkat okoznak”, s a falubeli „kerelőket” intették, majd bírságotlák.

A megművelhető terület kiterjesztését szolgáló, a kaszálót, szántót gyarapító irtást észrevehetően másként ítélik meg a falvak, mint az erőszakos foglalást. Különbözik is az irtást sok helyütt tekintik engedélyezett cselekedetnek. A madarasi perben elhangzó érvek között szerepel az, hogy „mind szegénynek, mind gazdagnak szabad volt irtani, az községnek is”. Az, amit birtoklási jogcímként tekintetbe vettek, elsősorban az volt, hogy milyen mértékben kapcsolódik a földhöz többletmunka, különleges erőbefektetés, sajátos jellegű fáradozás. Udvarhely előjárói 1589-ben „az föld színin” mondják Szabó Istvánnak egy darab föld felől: „István uram, sok ez neked. Monda Szabó István: ihol jó uraim, ha az én költségemet, munkámat leteszik énnekem, én kieresztem kezemből, az mely jámbornak kegyelmetek adja.” (Jellemző, hogy a város a kezén hagyja, és Szabó István később így adhatja e földet a vejének.) Az udvarfalviak 1632-ben a falubavétel kapcsán nyilatkoznak így: „mivel vadnak irtásiak is, kit csináltunk sok munkánkkal, szántóföldet vagy szénarétet, ezeket osztásra nem bocsátottuk...”

A központi hatalom a *fejedelemség korában* pártfogolta a határ-bővítést. Igaz, itt ekkor pusztásodott falvak külterületeit egészükben is munkába kellett venni. Az 1615-ös országgyűlés hatéves adómentességet biztosított a régi faluba visszatérőknek. A pusztá faluhelyekre telepedőkre, a „pásintra” új falvakat építőkre 1616-ban szintén kiterjesztették a mentességet. A *Habsburg-birodalom* egészén belül kivételes módon szorgalmazták az agrártevékenység bázisának kiterjesztését. 1767-től tiltották a megmunkált szántók parlagon hagyását, és az újonnan feltört földek után — miként a fejedelmi korban — hat esztendeig nem követeltek adót. A falvakhoz közel lévő erdők irtását és szántófölddé való átalakítását, a vetésterületnek az Olt mellékére való kiterjesztését 1771-ben, majd 1776-ban Carato ezredes is elrendelte. Mivel elsősorban Csík-, Gyergyó- és Kászonszéket biztatta, az sem érdektelen, hogy ezek (1801. július 28-án) miként vélekedtek erről a kérdésről. Az erdők megóvása tárgyában készített és a fő kormányshoz felterjesztett véleményük így hangzott: „itten ellenkezőleg, még abban kellene módot és utat találni, miként az szükség felett való és a gazdaság előmentének akadályára szolgáló erdők pusztíthatnának. Mire nézve ezen más helységekre igen hasznos, kegyelmes intézet nem ide való lévén”, mondták, ők nem akadályozni, hanem ösztönözni szeretnék az erdők pusztítóit, hogy szénafüveiket tágasítsák és marhalegeltető helyeiket növeljék.

Az erdőtől gabonatermő földeket elhódító, a mai mezőgazdasági kultúrtájat megteremtő emberek szükséges nehéz munkáját ismerte el és értékelte több falutörvény, valamint sok falujegyzőkönyvi határozat, amely kimondta, hogy az, aki engedélyt kér az irtásra,

szabadon foghat fel a falu földjéből. A taplocaiak a falusbíró és az örökös földeket művelő szomszédokat is kötelesek értesíteni, mielőtt maguknak „örökséget csinálnának”. Különben a szintén taplocai primipilus Lajos Jakab két fiával 1781. június 30-án így jár el: először is hivatkozik arra, hogy a főkörmányszék és a főhadparancsnokság egyetértőleg szabadságot adott az eleven erdőből való irtásra; tudván, miszerint feltétele ennek, „hogy hírvél légyen azon falubéli eskütteknek és hütös szabad bírónak, hogy hol kíván helyet felfogni és miképpen, nehogy valakinek, privátusnak kárára legyen az felfogott hely”; miután az előjáróság tagjai az „orotást” megtekintették, a Lajos családbeliek kérték, hogy az „improtocolláltatnék a falu protocollumában, hogy tudva legyen jövőben is, hogy a falu engedelméből fogták fel”; végül néhány „pénzt” adtak a Szent Lőrinc kápolnájának viaszra, és „az eskütséggel megbékélének fáratságokért”.

A törvénykező faluközösségbeliek az osztott, de nem művelt és így bozotosodott vagy éppen erdősült részeket, a termelési folyamatból több évtizede kiesett („vagyon harminc esztendeje, hogy senki munkát reá nem tett, amelyet az erdő bírta...”) jószágokat, parcellákat az ismét „kiszisztító” falutagoknak ítélte oda. A tulajdonjogi viták során különben gyakran 10—30—50 esztendeje irtott, folyamatosan használt és békességesen birtokolt földekről szóltak a fölvonultatott tanúskodók.

Az előzőkben — a közföld bérbeadásáról szólva — jenőfalvi példakkal igazolva azt mondtuk, hogy távoli havasi részeket azzal a feltétellel adtak át helybeli, sőt messziről jött embereknek, hogy takarítsák le az erdőt, tegyék legeltetésre, kaszálásra, szántásra alkalmassá, és akkor biztosítják nekik, sőt itt-ott még utódaiknak is a bérlet jogát.

A közösségellenes, a vagyonra éhező, a community rovására gazdagodni vágyó ember és a dolgos, a kormányzat és a falusi előjáróság által egyként „orotásra” biztatott falutag között különbséget tevő hütösök természetesen a helyi feltételeket is tekintetbe vették. Ott, ahol bő volt az erdő, szűk a szántó, mint például a hegyvidéki, havasalji falvakban, kezdetektől fogva kézbe kellett venni a fejszét és az „orotványcsináló” más szerszámokat. *Módját tekintve*, a Székelyföldön mind a fák levágása, mind égetése szokásban volt. Az aranyosszékiek szerint a szabad erdőből szántót elhódítónak „irtani, ásni, égetni és vájni” kell. Jenőfalva jegyzőkönyvébe 1821-ben írta le a nótárius a Gyertyánról, hogy „azon kaszálóhelyen lévő nyers erdőt leoszolták”; a környékbeli eleven erdőket is aszalni, pusztítani kezdték, az Osztorosba pedig kötelesek voltak a falutagok „tavaszonként kimenni, hogy ottan a Söröt (sűrűt?) felpörsöljék, hogy az is hadd pusztullyon”. A kisbaconiak 1829-ben azokról szólnak, „akik fát aszalnak vagy leégetnek”.

Az aszalás úgy történt, hogy körberódalták, meggyűrűzték a fát, a kergét kereken lehántották, azért, hogy az „aszalt” fa őszire kiszáradjon, könnyen ledönthetővé, meggyújthatóvá, felégethetővé váljon. (Orbán Balázs panaszolja is, hogy „meggyújtják a gyönyörű őserdőket; a szél tovakapja a lángot, több száz, néha ezer hold erdőséget hamvasztva el”.) Gyakran inkább csak az avargyújtás volt a cél,

hogy a „przselők”, „harapégetők” — rendszerint juhászok — legelőterületüket tágítsák és javítsák. A fáknek, az aljnövényzetnek, az avarnak a hamva régóta szolgált talajjavító célt is.

Bozotos, ciheres, bokros részeket viszonylag könnyebben lehetett legelővé, kaszálóvá tenni. („Kimönyön a gyermek az ekével — mondja a hajdani udvarhelyszéki mesemondó —, hát lássa, hogy a sűrű bokor mián egy borozdát nem lehet szántani; gondolkozik, hogy má micsinájjon? Ő bizony fogja magát, elévöksi az élős szekör-céjít, vágni kezdi ki a sok tüskét, bokrot...”) A „nyers”, „eleven”, „öreg” erdők talajának művelhetővé tétele azonban még a csutakok, gyökerek elkorhasztását, kiásását, kövek eltávolítását is megkövetelte. Néha segítőt kellett fogadni vagy kalákásokat hívni azért, hogy közös erőfeszítéssel végezzék el a munka nehezét. A Lázár családnak 1627-ben az Új vészben az erdőt „két falu két nap mind aszalta vala”. Magyarhermányban 1794. március 29-én a felső határban fekvő Likat nevű helyről bizonyítják a felperesek, hogy „az ők kalákájok onnan nagy cserefát orotott volna ki...”

Azt is említik, hogy a community vagy a tízes együtt is irtott, közös földet szaporítva. „Minden tízes külön kijelölt irányban, rendszeren valamely dülő irányában — mondja Kölönte Béla Gyergyó történetében —, a saját maga részére irtott, s a területet a tízes kebeléből választott két »tanácsos« osztotta fel.” (Ugyanott olvashatjuk, hogy Újfaluban „még 1870-ben is a tízesek irtásából a községnek jutott részen legeltetik a falu bikáját”. Bartók Béla és Kodály Zoltán pedig éppen ebből a faluból közli az 1911-beli népdalt: „Szántottam gyepes gyükeret, / S vettem bánatot eleget.”)

Általában kevés szó esik a víztől, a mocsártól elhódított területekről, holott ilyen is volt bőségesen. A falutörvényekben az árkolásról, az ároktisztításról szóló passzusok jelzik, hogy közmunkával is gondoskodni kellett, nehogy eliszaposodjék, nádassá, ingovánnyá váljék a közös kaszáló vagy legelő.

Az irtásföld jogi természetének kérdése ez alkalommal csak abban a vonatkozásban foglalkoztat bennünket, hogy míg az irtás a jobbágyi, paraszti magánbirtokszerzésnek általában egyik megszokásosabb formája volt, addig Erdélyben a földesúrnak jogában állott a ráfordított munka árának megtérítésével saját kezelésébe venni a termővé tett területeket; a székely székekben azonban — ott, ahol (s ez volt az általános) a közerdő a falu vagyona volt — az irtás a community ügykörébe tartozott, és a hűtösök legfeljebb a possessorátussal egyetemben, vele való egyetértésben döntöttek arról, visszavegyék-e, árendába adják-e, megvétessék-e vagy tulajdonába engedjék a falutagnak az irtásföldet.

7. A KÖZHELY-FELOSZTÁS

A szántóhatárbeli köztulajdon életsorsa nyomonkövetőjének az *elsorvadó földközösségről* is tanúságot kell tennie. Vallhat arról, hogy a társtulajdonosok communityja lassan már csak az együtt birtoklók, a termelést összehangolt akarattal igazgatók testületévé vá-

lik, majd ez az egybekapcsoltság is lazulni kezd. Az irányzat tehát a bomlás jegyeit mutatja. Éppen csak hogy a pusztulás ritmusa nem egyenletes. (A XVII. században és a XVIII. század elején például a földközösség újraszerveződését hozó történeti periódusok ismét magasabbra rajzolják a képzeletbeli folyamatjelző grafikon különben lefelé tartó vonalát.)

Az osztásos földközösség — túljutva történeti életútjának deklarációján — sok helyütt valóban már *fékezőjévé válhatott a termelésnek*, hiszen az egymást gyakran, néhol éppen évente váltogató parcella-birtokosoknak kevés érdeke fűződött a földminőség javításához, termőerejének fenntartásához. Az ismétlődő sorshúzásos felosztás alkalmával az igazságosság megoltalmazásáért is küzdeni kellett. Ez a harc pedig fárasztóvá válhatott, és ugyancsak arra ösztönözhetette a falutagokat, hogy szüntessék meg a földközösséget. Jellemző szavakkal indokolják ilyen irányú szándékukat 1672-ben a marosvásárhelyiek: „a határnak több minden részei, az melyek eddig esztendőként újabban szoktanak volt osztatni, egyszer igazságoson osztatnának fel házak után, hogy ki-ki maga sajátját építhetné...” A XVIII. század második felében a maroszekek — a possessorátus elleni indulattal — sürgetik a tisztséget, hogy „a földeket osztaná fel: mert némelyiknek igen sok, némelyiknek pedig semmi sincsen”.

Az árutermelés fokozódása, a paraszti osztályrétegződés növekedő üteme hovatovább mind gyakoribbá teszi a földfoglalásokat is. Ezek már nem földközösségi vagyont csonkító kísérletek, hanem „közösséget” felszámoló vagy a falusiak többségét kis, paraszti különszerveződésbe kényszerítő támadások. A nemesi birtokosok mind gyakrabban szeretnék „végleges osztályt” tenni, és módosuló paraszti csoportok is itt-ott szintén hasonló módon a „divisio” pártfogói. A föld hovatovább már nem munkára kötelező juss, családellátó, népfenntartó élelembázis, hanem birtoklóját — üzleties gondolatokkal, pénzszerző célokkal — a piac felé sodró tulajdon. Míután azonban a föld feletti rendelkezés jogosultsága nem teljes, a kötöttségektől, a közösségbe zártágtól immáron menekedni vágyakozók megkísérik a közföldek felosztásának kimondatását, vagy kieroszakolnak megosztást célzó pereskedéseket.

Az Approbatae Constitutio rendelkezését („A faluk birodalmának módjáról”, XXIX. cím) később egyesek az osztályt tiltó, mások a felosztást engedélyező fejedelemség kori törvényként idézik. Valójában ez a törvénycikk csak azt mondja ki, hogy *a közjavakat osszák meg, és a maga illendő részével mindenki érje be*. Annyit, igaz, tisztáz, hogy „a köz nyomásban lenni szokott határon kívül” valókat sorolják ki. A XVIII. század második felében, különösen pedig II. József 1781. évi erdőrendtartásának kibocsátása után a kormányzatbeliek már szilárdabb alapot teremtenek a felosztáshoz. A vármegyei részekre gondolva mondja ki a rendelet, de a székely székekre is érvényes módon azt, hogy a közerdők — az egymással versengve pusztító birtokos urak között — osztassanak fel. Így dönt azután az 1791. évi országgyűlés is (XXX. cikkely „Az erdők fönntartásáról”): „a közbirtokosok valamelyikének a megkeresésére vagy keresetére... fel kell osztani, és a közbirtokosok vagy községek mindegyikének az

ő saját része a törvények értelmében átadandó...” 1811-be pedig „az ország rendjei is egyenesen kinyilatkoztatták, hogy a közhatárok osztályáról szóló törvények, s nevezetesen az Approb. Const. 3. r. 29. t. nemcsak a vármegyékre, hanem a székely nemzetre is kiterjesztetett...” (Az 1831-ben megjelent *Törvénybéli gyakorlat mutató táblája, vagy az erdélyi ügyfolyások* című könyvben már külön esetenként, pörtípusként szerepel a „Közhelyek felosztását sürgető ügy”. Az 1846/47. évi országgyűlés végül már igen részletesen szabályozza az „osztályt”, de az ott születő artikulusok törvényé sohasem váltak.)

Az irtás, a foglalás, az újraosztás több évig való halasztásának falubeli gyakorlata, majd az állami szintű, felosztást engedélyező, sürgető törvények a közösségfogyatkozás útját egyengették. Született is sok olyan falugyűlési döntés, amely részleges vagy teljes szántóföld-divíziót mondott ki, majd kaszálókra vonatkozólag hoztak ilyen határozatokat, végül pedig erdőrészeket is felosztottak, vagy a teljes falu erdejének szétosztási módja felett vitázva indítottak hosszan tartó, kemény küzdelmet hozó pereket. Mindenképpen többlépcsős eseménysorozat volt tehát a földközösség megszűnése.

Jenőfalván például 1749-ben „a becsületes falu” a szabad helyeket, „a falu szabadgyát” felosztotta. 1780 körüli vitákból tudhatjuk meg ezt az emlékezetes divíziót, de még sok szabad helye, „falu közönséges élő földje” maradt a jenőfalviaknak. Nemcsak a távolabb fekvő vagy havasi legelő—kaszáló—erdő tömbökben, hanem a szántóhatárban is. 1848-ban — félszáz nappal március 15-e után — írták be protocollumukba: „Közönséges falu gyűlése tartatván, aholott is azon egyezék meg közönségünk, hogy a napnyuguti forduló határunkon lévén a közönségünknek, Nagy Szegben és Köves Cserén falu közös helyek, hogy azon közös helyeket a communitásunk magok között *egyenlőképpen* osszuk fel...” (Itt 113-an jussoltak, a jobbágyok éppen úgy, mint a katonák.) Júliusban Bogoz dombot osztották fel — ugyancsak a nyugat felé eső határrészben. Ugyanabban a hónapban szentesítették a foglalásokat az alszegi határban, Ikó nyírin, Gelencében, Seprődben, Gyertyános oldalban, a Borvíznél és másutt. Ez alkalommal 35 familia kapott porciót, amelyekhez azonban a falu továbbra is juszt formált. Sokaknak ugyanis csak „éltéig” hagyták használni a földet, s kikötötték: „azután marad az falunak”.

Zalánban hasonlóképpen többször említik a „sors”, az osztály szerint örökös birtokba jutott földeket. 1780 táján a Pásint nevezetű puszta helyet osztják fel. 1846. június 19-én azonban még mindig virágzik a Pásintban a földközösség rendje, hiszen tekintetes Séra Lajos úr „pásinti osztályból” a jobbágytelkeire jutó részek kiadatását szorgalmazza. 1844. június 30-án a Béfűggő erdőt osztják meg egyelőre „polgári” és „katonai” részre. A személy szerinti végleges felosztásra 1857. október 23-án került sor. (A névre szóló, telekkönyvezett tulajdonokról a zalániak azután gyorsan le is pusztítottak, „levettek” egy rend fát — ahogyan 1946-ban Szabó Béla elmondotta. A felsarjadó erdő azonban hosszú időn át még nem volt hasznot hozó. Keveset is törődtek vele. A határok összefolytak, a gyérebbé vált

helyeket legeltették. Végül is az átlag kétholdas parcellákból álló területen újjáalakult a földközösség, ekkor természetesen már közbirtokossági formában.)

Szentkatolnán 1806-ban a tanorokkapun belül házhelynek való földet is tudnak osztani. Itt is először a nemesek és a szabad székeleyek különítik el a belső teleknek valókat. A „vitézlió rend” azután a szűkölködő atyafiaknak árusít el egy-egy házhelynyit. Esztelneken 1809-ben és 1848-ban szintén így cselekszenek.

A közjavakban való részesedés jogcíméről és arányairól az előzőkben már szólottunk. Természetesen a felosztás napján is ezeknek a százados szokásoknak kellett érvényesülniük. Általában így is történt. *Esztelneken* 1809-ben „a Bor kútnál levő commune terrenum” felosztott a *régi jószágok után*, egy magyar forint letétele mellett. „Egy részre pedig jutott a Bor kút patakán alól harmadfél öl szélességű bokros hely öt tízeknek.” Összesen 51 jogosult között osztottak fel 55 részt, ketten jussoltak tehát csak két nyilat és egyetlenegy hármat. 1848 márciusában „cinkusvonás szerint” *minden személy* kapott (ekkor fizetési kötelezettség mellett) Doris nyaka, Karó patak, Deló mező és más dűlőkben a falu földjéből. 1849-ben egy rész ugarnak való, bokros helyet „osztottak meg” — nagy anyagi gondok idején —, s engedték, hogy 2, 3, sőt 4 részt is megvásároljanak a tehetősebbek. A *zabolaiak* 1848. május 6-án bocsátották „osztály alá” a közhelyekből foglalt földeket. Itt: „osztályos kulcsul vevődik a legnagyobb mértékbeni népes család foglalása”. Így tehát a külön „háztüzet tartó” háromtagú családnak jutott egy „osztályos rész”, a négy, öt, hat személyből álló famíliáknak kettő, a hattól kilencig terjedő nagyságrendűeknek háromszor annyit osztottak ki. Igen-igen jellegzetes, hogy a nemesség, a possessorátus sem követelhetett többet: „A főbb birtokosoknak osztályrészekre — írták — anynyi [jár], mint a háromra szaporodott családnak.” Igaz, jobbágyaik — ha külön nem is említik ezt — szintén részesedtek. (1852. január 12-én megint sokan kérik a részüket a közhelyből. A zabolaiak ekkor „füst után” adnak egy-egy nyilat azoknak, akik „a terhet hordozzák”. Az aranyosszéki *Felvincen*, hosszas per után, 1846-ban a városi belső telkek „székely” tulajdonosai között szabdalták 24 egyenlő részre a 4418 holdas határt. Itt tehát a jobbágy nem részesedett, csak ura jussán, annak belső telke után. (A használat — említettük — 1817—18-ban még ökörszám szerinti volt.)

A legádázabb csaták a fokozatosan mind értékesebbé váló, gyakran nagy kiterjedésű *közerdők* részesedési kulcsának meghatározásáért folytak. Míg az eddigi példákban a rendek — a falutörvények előírása szerint — a community keretei között küzdöttek végig érdekarcaikat, ezek az erdőpererek jórészt már magasszintű külső törvénykezési fórumok elé kerültek. A legkorábbi és legfontosabb állásfoglalást Mária Terézia jogászai készítették elő. A *koronkai* szabad székeleyek és a Toldalagi család között hosszú időn át dúló viszálykodást udvari rendelet zárta le 1772. augusztus 6-án. Ebben igen-igen határozottan az ősi elvhez fordultak vissza, ahhoz, hogy a föld minden falutagnak fejenkénti illetősége, személyhez kötött jussa. „A székely nemzet ősi szokása s különös törvényénél fogva a

határosztály *ne az ülések száma szerint, hanem a lakosok számához képest* per tribus et generationes atque lineas generationum essék. Aminthogy az írt gróf [Toldalagi László] atya is 1727-be az erdőket így osztotta vala fel: a primoroknak két nyíl, a szabad székelyeknek egy, a jobbágyoknak pedig fél nyíl adattatván: — melyre nézve az egész határosztály megsemmisítettven, a felosztott helyek közre bocsáttatnak.” Arra is gondolkodnak, hogy „az eredeti székely jószágától”, tehát a székely örökségtől megkülönböztessék az adományozott, „ius regium”-mal terhelt birtokokat, jogi szempontból más lévén a természetük.

Ennek az utóbbi érvnek és feltételnek a gyakorlati fontossága a *bögözieknek* Jakab András és részesei ellen folytatott pörében, 1817-ben ismét napirendre kerül. Az alperesek ugyanis a koronai community javára hozott döntés indoklása nyomán igénylik, hogy a „*Jure Regio birtokosok a közhelyekből részt ne kapjanak*”, hanem csak a székely jussal rendelkezők és azok is fejenként részesedjenek.

A legszámottevőbb jogtörténeti adalékok azonban a *zágoniak* (birtokosok és faluközösség) pörében, a királyi táblának Marosvásárhelyen 1831. február 26-án született ítéletében található. A bírák mindenekelőtt azt hangsúlyozzák, hogy a kérés, miszerint „a zágoni commune terrenumok a birtokosok között feloszoljanak, nem ellenkezik sem a székely nemzet jussaival, sem a haza törvényeivel”. Az osztás kulcsának meghatározása során visszautasítják a possessor pretenciót, nevezetesen: „az egész felosztandó massa osztassák elébb három részekre: — ebből két rész légyen a nemességé, egy rész pedig a primipilusoké és pixidáriusoké”. A továbbiakban is a szabad székelyek javára döntenek akkor, amikor kimondják: a székelység valójában „személyes nemesség”, ezért *a primor, primipilus, pixidárius birtokjogi téren egyenlő*. Belső telkeik tehát hatvanesztendő, antiqua sessionak vétessenek; mégpedig kettőnek. (Ha megosztott házhely, az osztás mértéke szerint kell kevesebbnek venni.) A jobbágytelek esetében — a possessorátusnak az érdekeit védelmezve — azt a felfogást hangoztatják, hogy valójában: „a colonusok telkeik után a proportionális részt nem a colonusok, hanem azok, akik azoknak tulajdonosai, pretendálják...” Egy ilyen jobbágylakta házhely után azonban csak félannyi jár szerintük, mint amennyit egy főember, lófő vagy gyalogrendbéli igényelhet. (A donatáriusokat szintén jogosultaknak minősítik, és számukra az adományozási joggal terhelt vagy védett telkek után is osztának a „commune beneficiumokból”.) Végül kizárják a felosztásból a lőkötő helyeket, az ökörtalmasokat és közlegelőket; ide sorolják a havasokat is, valamint a más falukkal közösen birtokolt javakat. Mindezek tehát: „a székely közönségnek osztály alá nem jöhető bónumai”. A divízió ekkor azonban még nem ment végbe. A két alperes csoport — a „nemes katonai közönség”, valamint a „nemes possessorátus — fellebbezett a Mikes-udvar ellen, más és más érdek szolgálatában álló jogi érvekkel. (Jogerős ítéletről 1859-ben esik szó. Ezt a dátumot említik a Csíki Lapok 1900. évi 40. számában.)

A közjavakban való részesedés arányát a zágoni, a koronkai, a bögözi falusbíró a helyi évszázados szokásrend alapján állapította meg: a marosvásárhelyi királyi tábla ítélőmestere pedig századokat megélt törvények és az „usus” együtteséből kísérelt meg „igazságos” döntést egybeötvözni. Eltérés bőven van, a határozatok nem egyezők. Mégis általánosként tekinthető az, hogy az „osztály”-kor a *communitas* tagjai a *helybéliség, a vérség jussán* vagy még *gyakrabban a belső telek tulajdona* révén egyenlő módon vagy rendi állás szerint meghatározott arányban részesedtek a szántóból, kaszálóból és erdőből.

A tőkés termelőmódnak polgári jellegű tulajdonformákra volt szüksége. A közhely-felosztás e felé a cél felé vezérelő cselekedetnek tekinthető. (Teljesen azonban még mindig nem vezett ki a tudatból az egyén, a „társbirtokos” fölött álló vagyonközösségi falu tulajdonjoga. Az esztelniekiek 1848 márciusában a már kiosztott föld felől például ilyen határozott rendelést tettek: „Akinek pedig falutól adatott örökségei vannak — írták — és fia nem volna, hanem falubeli legény száll a jussba, arra maradgyon a falutól adatott örökös belső telkek és szántóföldek. Akire más falubeli legény száll, az is maradgyon hasonló módon. De a faluból senki el ne vihesse leányágon; hanem maradgyon, ha testvére van, arra, ha pedig nincs leánytestvére — maradgyon a nemes közönség dispoziója alá...” A „magtalanok” falutól kapott jószágá szintén a közösség tulajdonába jutott vissza. És továbbra is élő volt a parancsolat: eladni senkinek sem szabad.)

Végezetül érdemes egy pillantást vetnünk a jövőbe. A feudalizmusban éppen csak hogy meginduló földrablási, de főként erdő-kisajátítási folyamat 1871 után ugyanis — az arányosítási és tagosítási törvény végrehajtása során — számottevő méreteket öltött. Ugyanakkor nagy-nagy csapássá is vált: aránykulcsként jelölték meg a külhatárbeli (szántó) földmennyiség nagyságát, valójában soha nem volt osztási alapot találva ki, és ezzel sok ezer székely család tönkretűnését segítették elő. Éppen azt ölvé ki a faluközösség életrendjéből, ami népmegtartó, egybekapcsoló és biztonságot nyújtó erő volt annyi évszázadon át. (Az 1902. évi székely kongresszusnak üzenik a papolciak, hogy az arányosítás és tagosítás miatt: „Papolc község közbirtokossága a pusztulás szélén áll”, s kijelentik, „hogy az ezután meg nem élhetés miatt ki kell vándorolnunk. Okozza pedig ezt az, hogy erdeink használatából, melyhez ősi jogok csatoltak, kizártunk, legelőink baromtenyésztésre nincsenek... Ily viszonyok között ittmaradni vérrel szerzett drága hazánkban képtelenek leszünk.”)

VIII. A MEZEI GAZDASÁG RENDJÉT BIZTOSÍTÓ COMMUNITÁS

1. A FÖLDHASZNÁLAT ÉS A MUNKA RENDJÉT MEGSZABÓ FALU

Meddig terjed a földhöz fűződő tulajdonjog? A rendiség korabeli életrendben semmiképpen sem távoli határokig. Sorompók állják útját, hogy hadd szolgálja mindenki javát; az egyénét is, de csak addig, míg a köz hasznára nem kell válnia. Ott, ahol a művelési kényszer (a szakirodalomban Flurzwang néven nevezett rendszer) uralkodik, *a falutag nem csupán a vagyonszövetség tagja, hanem az egyémmel egyezségre lépő, a közösségi határozatok uralmának engedelmeskedő termelői szervezetnek is.* A „proprietárius juss” megvan tehát, sokszor hivatkoznak rá, csak beleépülve a közös birtoklási, használati közösségbe.

Ez gyakorlatilag azt jelentette, hogy ugart hagyván a falu, a határnak nem minden részében művelhette földjét a falutag; közakarral kellett az egyes növények termesztési helyét, a dűlőket kijelölni, a vonó-, az ígásállatoknak pihenőhelyet kiszakítani a határban, a határrészeket tiltani vagy szabadítani, hiszen együtt használták a betakarítás után a tarlót. A közösségi munkavégzési parancsnak azért is szükséges volt engedelmeskedni, mert az őszhatárban — ahol például csak búza termett — a vetés egyneműsége miatt dűlőutak alig voltak, nem lehetett egymás földjén átgázolni, sem sietni a munkával, sem elmaradni vele. Aki pedig az előjáróság gondosan mérlegelt és kihirdetett határidejét nem tartotta be, tehát az aratással késlekedett, munkája gyümölcsét prédájául hagyhatta a közösség csordájának, amelyeknek a pásztorai ekkor már egybefüggő közlegelő-szárzalatnak tekintették a korábban egyénileg használt parcellaszíjakat.

A szentiványiak 1719-ben ezt így fogalmazzák meg: „Aki maga birtokát, akármi névvel neveztesse, *falu kezében adja* s falu tilalmával akarja tilalmazni: tartozik a falu tilalmazni s róla büntetni... Melyért az olyan helynek — ha szántóföld vagy szénafűhely lésszen — tarlóján vagy sarjúján a falu marhája szabadon legelődhetik.” Az önkéntesség fennállt tehát. Az Approbata Constitutiók országos szinten rendelkeznek úgy, hogy a „közönséges szabadsággal ellenkező dolog”, ha bárki más embernek helyét annak kedve ellen éli. Ugyanakkor azonban „a köz és nyomásban lenni szokott” földeket a közjavak sorában említik, mint ugyan meg nem osztott, de együttesen használt (és feloszthatatlan) jószágot. Az tehát, aki falutaggá minősül, a bíró botja alá adja magát, földjével egyetemben részesévé válik a közösség munkálkodási szervezetének, termelvényei védelmet élveznek, tarló- és ugarlegelőhöz jut, de aláveti magát és tulajdonát a termelőközösség rendtartásának.

Bonyolult folyamatok mechanizmusa volt ez a rendiségbeli termelési közösség. Évszázadok során csiszolódtak ki működtetésének szabályai. Azt is mondhatnók, hogy a korszak fejlettségi szintje követelte meg ezt a formát, amelyben a termelőerőknek a leghatéko-

nyabban lehetett és kellett funkcionálniuk. Az okok közül hadd említsünk néhányat. Mindenekelőtt azt, hogy csak nagyon *mostoha természeti, időjárási feltételek* közepette lehetett Erdélyben a mindennapi kenyérért dolgozni. A középkor emberpusztító éhínséges esztendei itt Európa keletén ekkor már múlttá váltak ugyan, de időnként még vissza-visszatértek. (1717-ben például Csíkban „merőben akkora szárazság volt, hogy csak egyszer is a föld termények termesztésére nézve meg nem ázott, a földön annyira kiszáradtak a füvek gyökerei, úgy a fáké és nádaké is, hogy ahol meggyúlt, azok lassan égtek a földben egy öl mélységre is füstölögve... a tavak, kutak, kisebb folyók főképpen kiapadtak...” Háromszéken olyan éhínség pusztított, hogy a fagyökér, rügy is emberi táplálékká vált, sőt az elhullott állatok tetemei is. Még az emberhúsevés híresztelése sem maradt el.) A mezei gazda átlagos élethelyzetéről pedig a *Vadrózsák*-beli népi vers pár szakasza így módon tudósít:

Szerelmes édös istenünk!
Ugyan bizony mi lesz velünk?
Mind csak szántunk, mind csak vetünk,
Még sincs mégévő kenyertünk.

...

Földünk tiszta búza helyett
Az üdön és konkolyt termett;
S ha vaj egy szál búza sarja
Mégmaradt, az bogár marja.

Tavaszt és hëába várunk,
A tavaszba sincs áldásunk;
Nyugoti még északi szél
Leforrázza, ami kikél.

A *termelőeszközök szintje* alacsony. A XII. század mezőgazdasági forradalmát Georges Duby a „felszerelés” forradalmának is nevezi. Nos, a második, a XVIII. századi agrárrevolúciót nem eredeztethetjük a belső, öntörvényű fejlődésből, nem értékelhetjük az eszközváltás produktumaként. Keserűen nevezik a reformerek nyolcadfél századosnak az erdélyi növénytermesztést. Valóban van ok a busongásra, hiszen a gazdaság szoros egybekapcsoltságú entitás, amelyben csak több tényező együttmozdulása lendítheti ki a holtpontról valamelyik alkotóelemet, ez esetben a mezei gazda eszközlétárát. Fakó szekér, kenderhám, faeke, -borona sok XVIII. századi testamentumban szerepel. 1722-ben „egy ásó fából való lapáttyá”-ról esik szó, 1823-ban „egy hitvány faásó”-ról, de az 1890-es években még említenek vasazott faásót, és Kőröspatakon 1950-ben magunk is láttunk még olyan kerti szerszámot, amelynek „az éle egy falás helyt vas” volt.

A *növényfajták* igen változatosak. Az 1592. évbéli, Kovacsóczy Farkas szavait őrző gazdasági instrukció — amely tisztjének székelyföldi falvakat is gondjába ajánl — így szól: „Nemcsak búzavetésre legyen pedig gongya, ki az is igen szép és tiszta legyen, hanem

egyéb mindenféle veteményekre is: rozsra, árpára, zabra, kölesre, alakorra, tenkelre [tönkölyre], cirokra, hajdinára, borsóra, lencsére, babra, lenre, kenderre...” Két és fél évszázad múltán Csík-, Gyergyó- és Kászsorszékben Benkő Károly szerint bővebben vetnek rozsot, árpát és zabot, búzát kevesebbet, „pityókát” is többet természetnek, valamint sok kerti veteményt és főleg káposztát, törökbúzát pedig inkább csak kertekben csemegéül.

Az 1761/62. esztendei összeírás alapján néhány gyakrabban idézett falu vetésterületének adataiból mutatnánk be a főbb termékfajták megoszlását jelző számokat. (A számok köblöket jelentenek, tehát mintegy félholdnyi szántó földet.)

Helység	Őszi búza	Tavaszbúza	Zab	Árpa	Haricska	Lencse, kender stb.	Köles	Kukorica
1 Magyarhermány	214	—	192	5	12	26	—	—
2 Homoród-szentmárton	162	1	112	—	6	22	1	4
3 Bálintfalva	26	1	6	—	—	2	—	1
4 Backamadaras	171	3	38	—	—	17	—	5
5 Alsócsernáton	1208	5	414	366	64	74	1	1
6 Esztelnek	329	9	65	55	28	19	—	—
7 Ozsdola	471	19	183	204	42	35	—	—
8 Szentkatalna	291	2	131	186	23	14	2	—
9 Zágon	747	—	343	165	89	85	—	4
10 Árkos	926	—	477	181	150	61	3	3
11 Bodok	516	—	266	100	52	23	—	—
12 Szemerja	373	8	200	50	68	30	2	1
13 Uzon	807	—	328	140	156	69	7	—
14 Zalán	368	—	188	68	62	22	1	—
15 Csíkjenőfalva	295	—	218	67	—	30	—	—
16 Szenttamás	358	—	179	84	—	29	—	—
17 Csíktaploca	331	—	54	80	—	27	—	—
18 Gyergyóújfalu	473	3	316	129	—	28	—	—

A határozatot hozó előjárónak, a törvényt szentesítő falugyűlésnek ehhez a termelési változatossághoz kell igazodnia. Ahhoz, amelyben nagyobb szerepet az őszygabonának szánunk. A tavaszbúza általában kisebb jelentőségű, és a XVIII. század derekán még jelen-

téktelen a kapásnövények térfoglalása is a falu szántóhatárában. Ez az arány idő teltével természetesen változik. Az azonban közösségi gond marad, hogyan osszák be az egyes terményfajtáknak szánt földterületet, s hogyan szorítsanak helyet később a törökbúzának, majd a burgonyának, valamint a sokféle veteménynek.

A kedvelt és a XVI. század végén már nemesített, mesterségesen telepített gyümölcsfák külön kertekben kínálnak almát, körtét, szilvát, de meggyet, cseresznyét, diót is mind a tulajdonosnak, mind azoknak, akik „gyümölcskárt” okozókként kerülnek a faluszéke elé.

Nem természetek azonban külön, a vetésmezőn takarmányféleiséget. Ugyanakkor a szántóhatárban felsarjadó növényeknek egy része az állattenyésztést szolgálta. Külön, télire tárolható, állati táplálékul használható kapásnövényeknek, pillangósoknak nem lehetett a szűk határban helyet találni. Tavasztól késő őszig azonban ott járt a csorda, a vonómarha, a külön legeltetett állat a határbeli közlegetlőn, füves szigeteken, üdüllőkön, pázsintokon, gypükön, lókötő helyeken, valamint az ökörtilalmason, a friss fűbúzában, a tarlón, az ugaron, egyszóval mindenütt, ahol harapásnyi, falásnyi élelemhez juthatott.

A székely falvak külön határrendtartásai vagy a falutörvények e kérdéskört rendező paragrafusai tehát egy rendkívül összeszövődött és gondosan egységbe szervezett termelési programot tükröznek. Ennek egyik meghatározó sajátosságát, azt, hogy a gazdálkodó ember tulajdonjoga korlátozott, már említettük. Ugyanakkor a mezei *munka rendje sem a földműves tetszésétől függő*. A faluközösség előre meghatározza, melyik határrészben mit termelhet, mikor kell bizonyos talajelőkészítő munkákat elvégeznie, a szántóföldeknek, szénafüveknek mikor melyik részét tilalmazzák számára, s mikor szabadítják fel a legeltetés céljaira. Igazodnia kell tehát, vállalva a függőséget. A döntéshozataltól személy szerint megfosztott ember azonban egyik megalkotója a közakarattal fogalmazott határozatnak; vagy úgy, hogy választott vezetőinek adja át rendelkezési jogát, vagy oly módon, hogy az egybegyülekezettek testületében maga lép egyezsége társaival.

A zágoniak 1680 táján mondják ki: „ennek utána is observáltassék, hogy a határok közönséges akarattal szabaduljanak, együtt tiltassanak...” A homoródszentpáliak (1670) szintén azt vélik jónak, hogy a falu „egy akarattól” szabadítson vagy tiltson. A „közegyezés” mellett, időnként, ha megbeszélésre már nem futotta az időből, a bíró vagy az előjáróság döntésére szorultak. A betakarítási munkáknak a határnapját, különösen az aratás befejezését mindenütt meghatározzák. A határszabadtásra említendő példaként a szentkatolnaiak végzését, akik úgy döntenek, hogy „mától” (szeptember 18-tól) számított szombatig minden „veteményt” kötelesek a falusiak betakarítani. Az uzoni rendtartás szerint (1699): „Mikor az falu egyező akarattól az határt meg akarja szabadítani, az mely ember gabonáját, szénáját annak idejében bé nem takarítaná, az bíró az faluval edgyező értelemből izenje meg néki, hogy egy hétre eltakarítsa, mert azután az mi kár benne lesz, az falu meg nem fizeti.” A kézdi-oroszfalusiak (1772) törvénye ez: „Ha nyári takarításkor olyan em-

ber tapasztaltatnék... aki vagy henyeség, vagy egyéb balszándék-
ból nem kívánna gabonája körül szorgalmatoskodni, forgódni, lát-
ván ezt, admoniáltassék azon gabonás gazda, és ha harmadnap alatt
bétakarítja, jó, ha nem: abban esendő kárát magának tulajdonítja —
kárát az határpásztorok nem tartoznak megfizetni.” A homoródszent-
mártoniak gyakorlata (1808-ban) a következő: „Mikor a törökbúza-
szedésnek ideje eljön, azt senki addig le ne merészelje szedni, míg
a teljes community arról határozást nem téssen. A zabhatár is egyen-
lő akaratból szabadíttassék fel.” A kukoricatörésnek a kezdőnapját
gyakran, de a befejezés időpontját is rendszerint meghatározzák. Az
esztelnekiek 1847. augusztus 15-én döntenek úgy, hogy „az öszhatá-
runkat mindaddig be nem szabadítsuk, amíg a kendereink el nem
készülnek”, míg „a kender tökéletesen megérik”. Az uzoniak a „sar-
júkaszálás idején a késlekedőnek megizenik, hogy „harmadnap alatt
elvigye”. A hídvégiek akaratja, hogy a kendert, borsót, lencsét, má-
kot, pityókát, fuszujkát, disznódinnyét — mind a közösség, mind a
földesurak — a kijelölt „héten és napokon gyűjthessék egybe”, még-
pedig fényes nappal, „egy erővel”, nem pedig éjszaka. Természe-
sen a nyárádkarácsonyfalviak is (1790-ben) közösen indulnak ki szü-
retelni a szőlőkbe.

A marosszéki statútum előírja, hogy a rét- és búzatarlókat „egész
faluvál, egyező értelemről szabadítsák”; de ott, ahol főrendi vagy
jobbágyos nemesember is lakik, „elsőbbben is annak adják értésére,
és ha az consentiál, úgy szabadíthassanak”. A hídvégiek — uraik
írják elő számukra — sem az ősz-, sem a tavaszhatárt mindaddig fel
nem szabadíthatják, míg „az határak bé nem takaríttatnak. De ak-
kor is csak a földesurak hírek és akaratokból eshetik az meg.” A
csík-, gyergyó- és kászonszékiek 1650-béli statútuma se magánsze-
mély, se faluközösség számára meg nem engedi, hogy „tiszt híre nél-
kül” határt szabadítson. A függőség növekedésével, a XVIII. század
elején ebben a székben még a határörtsztek is ki-kimondják az ara-
tás szabaddá válását, sőt néha ők rendelkeznek, hogy „minden ember
a gabonáját, szénáját betakarítsa, mivel az üdő elkövetkezett a ta-
karodásra”. Másutt a bírák kötelesek jelenteni a tarlófelszabadítást
határőrségbeli parancsnokaiknak.

Amikor azután a nyomáshatárra, a pihentetett, ugarnak hagyott
dűlőkre a szabadítás nyomán legelni indulnak a csordák, senki kerít-
és, „kert” nélkül a maga földjét ki nem veheti a közösség legelőte-
rületéből. 1671-ben a fehérvári országgyűlés külön döntésében mon-
dja ki, hogy a székelységen „nyomásban tilalmast fogni törvény sze-
rént való kert nélkül nem szabad”. Ezt a törvényt más és más fo-
galmazásban a falusi rendtartásokban ugyancsak föllelhetjük.

2. A FÖLDMŰVELÉS RENDSZERE. A KÉT VAGY HÁROM FORDULÓRA OSZTOTT HATÁR

Orbán Balázs a régi világ várfalait omlasztók táborába tartozott.
Azt is hozzátehetnők, hogy a győztesek seregéből való volt. Ezért
is jóleső érzés eljátszani azzal a gondolattal, hogy a feudalizmus vég-

napjai után pár évtizeddel még mindig ősi színeiben mutatkozott meg neki a háromszéki rónaság, a fálvakat övező középkorias agrárius terület. A bodoki havastetőről — az Oltfej irányából a Szépmező felé — széttekintve látta: „E térségen a határoknak sárga (érett búza), zöld (tavaszhatár) és fekete (ugarhatár) foltjai mint óriási sakk-tábla kockái váltakoztak...” Igazából a hármashatár, a háromfordulós, a nyomásos rendszer színei, formái voltak ezek. Erről a termelési szisztémáról pedig már Max Weber azt írta, hogy „megjelenése legkésőbb a VIII. századra tehető, miután 770 körül a Rajna menti Lorsch kolostor egyik okmányában már mint magától értetődő dolgot említik”.

A háromfordulós művelési mód kereteiben a faluközösség teljes határát három részre, nagy táblára osztják. Az egyikbe őszi, a másikba tavaszi gabonát vetnek, a harmadikat pedig parlagnak hagyják. Egyszerűbb kezdeti forma a kétnyomásos határrend, amelyben a két forduló egyikét művelik meg, a másikat pedig vetetlenül, ugar-ként pihentetik.

Több neves agrártörténész a nyomásos, művelési rendben valóminő sajátos gazdálkodási rendszer elemeit vélte felfedni. A székely falutörvények világát vizsgálónak hasonlóképpen kell eljárnia. Feladatát nehezíti azonban az, hogy mind a paragrafusok, mind a protocollumok határozatai külön élettevékenységi köröket vetítenek elé. Holott ahhoz, hogy a megértés lehetőségeihez közelebb férközhessék, valójában teljességet, szerkezetegészet kell maga előtt látnia. Az entitás elemeinek, az alkotórészeknek az egybekapcsoltsága, működés közbeni dinamikus kölcsönhatása szintén eltakartabb, pedig a közösségekben való életben éppen a dolgoknak és mozgatóiknak, elsősorban és legtágabban a természetnek és az embereknek „a szerves együttese a lényeges mozzanat. Ez a rendszer (miként a falutörvény) nem föltétlenül átvétel. A népesség bizonyos mértékű sűrűsége, a szabadon felfogható földek megfogyatkozása, a talaj termőerejének pótlása, helyreállítása ezt a keretet kínálta, ezt a formát kényszerítette rá a székely gazdákra is. Ők hosszú évszázadok földművelői tapasztalatait testálták utódaikra. A nemzedékek egymást váltó sora pedig átvette a természeti törvényszerűségek ismeretanyagát, s a maga szükségletei szerint hasznosította azt a mindennapi termelőmunkában. Így kellett eljutnia a kezdetleges parlagon hagyó formától a két- vagy háromfordulós rendszerig.

A gazdálkodás tényezőit ismerő, a természeti, termelési feltételek egyensúlyát fenntartani akaró, bátran mondhatjuk, hogy az *ökológiai szisztémát érzékelő parasztemberek már a „parlagon hagyó” rendszerben arra törekedtek, hogy a kiszarolt föld visszanyerhesse termőképességét.* Néhány esztendeig, 2—3, 5—6 vagy éppen 10 évig is szántották, vetették a feltört gyeplet, az irtott földet, majd — oltalmazva az elbokrosodástól, attól, hogy az „erdő fel ne vegye” — felhagytak művelésével, kaszával még esetleg rámentek, állataikat is ráhajtották, de általában hosszabb ideig parlagon hagyták.

A *nyomásos rendszerben* még megtervezettebbé, közösségi szabályozottságúvá módosult a pihentetés, és ritmusa is egyenletessé, két- vagy háromévenként ismétlődővé vált. A székely székelyekben ez

az ugarhagyó rendszer eleinte két határrésszel számolt: a tilalmasal, amelyet bevettek, és a nyomással, amelyet pihentettek, legeltettek. A háromnyomásos rend első erdélyi említése az udvarhelyszéki jánosfalvi határral kapcsolatos. Vas György kérte testvérétől 1592-ben „azhoz az üléshegyhez járandó” földeket: „...Mind az három fele való határba valóknak az felét kívánom, az nyílnak is.” (Örményesen csak 1650-ben vezette be Rákóczi György a háromnyomásos formát.) A Habsburg jobbítási törekvések idején 1770—71-ben még Erdély-szerte a két fordulóra osztott határ vette körül a falvakat. Kivétel néhány Felső-Fehér megyei község, s ahogyan Tagányi Károly írta: „...Háromszéken már akkor is hármás nyomás divatozott, miként az összes százsz székekben.” (1703-as adatok valóban ezt a helyzetjelentést igazolták. S jellemző az is, hogy 1750-ben 21 felcsíki falu mindenikében még mindig kétnyomásos rendszert találtak.)

A parlagoló rendszerrel szemben a nyomásos formák, miként Wellmann Imre írja, „mind a megművelést, mind a pihentetést meghatározott területre összpontosították...” A tilalmas, a termő határrészben lehetőleg egynemű növényfajtákat csoportosítottak; a hármashatárban pedig még az őszgabonát is elkülönítették a tavaszitól. Az egybefolyó, egymás mellé szorosan felsorakozó keskeny földdarabok tömkelegében sűrű úthálózatot nem kellett vagy nem lehetett kiépíteni. Ezért *dülőutak*, tagutak, bekötőutak nem vagy csak a legszükségesebb helyeken voltak. (1944-ben az Erdélyi Gazdasági Egylet szakembere még mindig ugyanezt látta az ugarhagyó falvakban, ahol „alig pár méter széles és 60—80 méter hosszú »nadrágszík« földekkel is találkozunk, melyekhez bekötőutak nem vezetnek”. Gyergyóalfaluban 1950-ben, jóllehet már sok dülőút volt, „Sokan nem tudják földjüket megközelíteni, ilyenkor a földeken keresztül mennek”. Magyarhermányban, Zalánban, Kőröspatakon szintén emlékeztek arra, hogy a gazdák szántóikat csak „egymáson keresztül” tudták megközelíteni.) A munka rendjét megszabó faluközösség parancsszavára hallgatva ezért kellett egyszerre munkába indulniok a falutagoknak, hogy egymásnak kárt ne tegyenek. A falutörvények azt is tanúsítják, hogy ilyen feltételek közepette szükségessé vált a szabályozás, a szántáson-vetésen átgázolók, az útverők, a szomszéd földjét csonkítók, *elszántók* fékentartása, néha-néha szigorú megbírságolása.

Az 1581. évben Gyergyóújfaluban már megróják az utak elszántóit, s szigorúságukra jellemző, hogy végzésük szerint, ha a hatalmaskodást „a bírák meg nem látják”, akkor: „az egész falu ugyan rámenjen, és felkeressék ki-ki nyugodalmáért”. Csíkszentmihály 1622-ben a más ember vetéskertit elszántót egy forintra bünteti, s ez az összeg hagyományos; Lécfalván még 1807-ben is így büntetnek. Sokan a határkövet mozdítják el, kivetik, felássák, s mindez megköveteli a falu elöljáróinak helyszíni szemlélését, amiért azután a vétkesnek kiszállási és munkadíjat kell fizetnie. Sőt aki ilyen szolgálatot igényel, nagyon sok falu szokása szerint: kezezt állít, és növekszik a bírság, ha a hütösöknek többször kell fáradozniuk, fellépniük azok ellen, akik — a márkosfalviak szerint — bírók, tanúk,

végrehajtók maguk lesznek, s a „magok erejében bizakodók” lévén, „veszekedésre való alkalmatosságot csinál”-nak. Szorosan egymás mellett fekvő parcellák esetében („ha valaki szomszédjának földit vagy szántsándékkal, vagy történetből el találná szántani”), például Szentkatolnán, a falusi bíró a két oldali szomszédok parcelláját „tíz-tíz ember földekig” is kiméri, hogy a háborgó, a sérelmes félnek igazságot szolgáltatson. Ennek a kérdésnek igen alapos, aprólékos részletességű szokásjogi kidolgozottsága tanúsítja, hogy a jelenség nem ritka, s az eljárás is gyors. A bölöniek (1751) szerint: „ha valaki földmérésre kiviszi a bírót és hütösököt, és azok in facie loci valamelyik félt vétkesnek találják s ítélik, tehát a vétkest egy forintig megbüntethetik, melyet a vétkesnek se törvényre, se egyéb szín és praetextus alatt kiadni nem tartoznak, hanem azt megfizetvén, annak utána keresheti maga igazát törvényes úton”.

A szorosan egymás mellé illeszkedő földparcellák, az „egymásra rúgó” földek, szénafüvek nehezebben elkerülhetővé teszik a kártételt. Az eke és a sokszor négy vagy éppen hat ökör szántáskor óhatatlanul ráfordul a szomszédos területre, különben néhány bárázdányi földsáv műveletlenül marad. A szentiványiak (1719) számolnak ezzel, és megfogalmazzák a törvényt: „Amely ember vádoltatik, hogy szántáskor felebarátjának földében úgy bement a marhával s ekével, hogy *megtapodásával* két kéve felett való kárt tett a termett gabonában, dénár 40 mulctetur. Ezt nem értjük a dőlőföldről.” Az árkosiak (1767) így döntenek: „ha valakinek az szántófölde öszveütközik a máséval, vagy ha út vagyon is közte, azt el ne nyomtattassa, és az ekét felemelje rajta...” Középjátán (1775) szintén fel kell „más dőlőföldiben” az ekét emelni, vagy vetésén átalmelve az eke kabaláját kell megemelni. A lécfalviak (1807) szintén büntetik a marhájukkal és ekéjükkel kárt téve „megtérőket”. Zalánban 1782-ben Séra Ferencet 12 hütös menti fel a három bárázda elszántásának vádjá alól, megemlítve azt is, hogy „kétféle szántotta, nem öszve” (a föld oldala felől kezdve befele, a közép felé haladva végezte a szántást).

A leggyakrabban azonban az ellen hoztak törvényt, aki más ember vetésin, gabonáján, szénafüvén „hosszára vert *utat csinált*”, aki vetés idején, holott elkerülhette volna, a másén járt át („jobb utat látván”). A communitynek azért kellett, egyebek mellett, ezt a kérdést jól elrendeznie, mert majd minden gazdának majd mindenik dülőben volt egy-egy darabocská földje. A Németh Sándor árváinak jutó örökség Magyarhermányban például 32 részre oszlott. A három határban 7, 13, 12 parcellát írtak össze, amelyek együttesen is alig tettek ki 6 katasztrális holdat. A jussolt öt-hat szekér szénát pedig 12 kaszálórétről kellett begyűjteni.

A legnagyobb horderejű kérdés azonban a föld termékenységének a megújítása volt. Láttuk, a kettes, a hármassal fordulóban nyugalmi időt hagytak a talajnak. A nyomás-, az ugarhatárról kell tehát elsősorban szólnunk mint a vetésforgó jellegzetes eleméről s egyben a korszakunkbeli földművelési rendszer alapjáról.

A természetet, közelebbről az *ugarhagyást* azért kellett segítségül hívnia a gazdálkodó székelynek, mert trágyázással nem tudta viszapótolni azokat az anyagokat, amelyeket gabonatermesztőként elvont a földből. Onnan kell tehát kezdenünk az összefüggések keresését, hogy a nagyméretű állattenyésztés ellenére miért nem rendelkezett a földműves elég vegyi hatású „tápszerrel”. A választ az állattartás rideg módjában kell keresnünk. Annak lényege az istálló formával szemben az volt, hogy a szarvasmarha, a ló igen keveset tartózkodott istállóban, rendszeres trágyagyűjtésről tehát nem lehetett szó. Jelzi és igazolja ezt az is, hogy kora tavasztól késő őszig kinn járt az állat a legelőhelyeken, ugyanakkor az istálló sem volt a mai értelemben vett enyhelye a jószágnak.

A belterjesebbé váló állattartásnak mindenütt az *istálló* a jelképe. A székely falvakban a XVI—XVII. században — a csűr, a szín, a pajta, az ól, az akol mellett — állandóan feltűnik a mai szóhasználatnak megfelelő formájú istálló. Így Sófálván 1602-ben Kelemen András boronafából olyan külön istállót épített, amelyben „tíz ökör fért” el. Az istálló szó feltűnése forrásainkban azonban nem mindig az istállózó állattartás jelzése, igazolása. Háromszéken beszélnek olyan épületről, amelynek célja a marhateleltetés, s bár ajtaja, jászla is van — *pajta* a neve. 1613-ban a Tompa Gáspár két ajtós, zárt, zsendelyezett épülete melletti színt nevezik szekér-istállónak. Igen gyakoriak azonban az ősbibb, a rideg tartásra utaló *nyitottabb telelőszállások*, az akolkertek, aklok, árnyékok, színek, baromkertek, kosarak, karámok, az elkerített marhatartó részek és bennük az ágasokra épült, fedett, egy-egy oldalról jól-rosszul védett enyhelyek. Háromszéki példa jelzi 1729-ből, hogy a különböző telelőszállások egy időben, faluban, de még egy telken is előfordulhatnak, hiszen van istálló, mögötte marhakosár, ebben lábakon álló marhaszín, vagyis akol. S miközben már kőistállót épít egy-egy gazda, 1753-ban Karácsonyfalván az állatot télen ilyen enyhely is védelmezi: „egy hitvány gyalogkerttel békerített marhaakol, mely akolyban is tizenkét vékony tölgyfa ágasokra épített perelyés marhaszín jászlaikkal együtt minden kapu nélkül”.

A határorkatona-parancsnokság 1776-ban rendeletet ad ki, hogy a falvak gondoskodjanak „magok marhájoknak pajtákba bekötéséről, főképpen télnek idein, nehogy a marhákat mint nyáron által az udvarokon idestova heverni hadják, hanem bekössék.” Érthető, hogy miért kell Kilyén falutörvényében hangsúlyozni, hogy enyhítő, de nem felmentő körülmény az, ha éjjel „jó rekesz alól”, „zár alól” megy el és tesz kárt a marha valakinek a vetésében. Valójában a gazdasági udvar állattartó helyként szerepel. Szentiváni Mihály Gyergyóban figyelmeztet 1839-ben, hogy a székely telken van ház, csűr, két végénél pajtákkal: „több apró ólak, néhol aklok a rideg marha számára, de többnyire akol helyett az udvar használtatik, ez okból korláttal elkülönözve a kijáró udvartól. A házak nem az utcára építvék, hanem erős korlátokon belül az udvar közepére, néha egészen eldugva.” A kettős telek, a kettős udvar — amelyben az állattartó kert gyakran a külső utca felőli részt foglalja el — ismeretes a néprajzi irodalomból. (Gyergyóújfaluban 1981-ben mutattak

meg nekünk a templomtól nem messze ilyen telket. A ház hátul helyezkedik el, és előtte az igen hosszú, keskeny udvar.) Az állatok istállózása tehát már szokásossá és általánosodó gyakorlattá válik, miközben a jószág még sok helyen a külön külső udvaron, ridegebb feltételek közepette szabadon mozog még télen is, és az enyhelyek sem ismerik mai zártságukat.

Mindezt azért kellett előrebocsátanunk, hogy jelezhessük: a szükösen almozott, akolban, istállóban keveset tartott állat után *nem gyűlt össze elég trágya*. (Az ugarhagyás ezért is vált elkerülhetetlen szükségességgé.) Gyűjtéséről, tárolásáról sem tudunk sokat. Nem véletlen azonban, hogy csíszenttamási keltezéssel az ezredparancsnokság 1828. április 15-én elrendeli: „Minden gazda a marhájának mennyiségéhez képest a jószágára a ganéjának akkora szélyes gödört ásson, hogy abban rakja.”

A pihentető rendszer természetesen nem zárta ki a *trágyázást*. A nyomásos rendszer ismertetői kissé túlhangsúlyozva a kétségbevonhatatlan igazságot, eljelentéktelenítik vagy alig említik az istállótrágya szerepét, részvételét a termelési folyamatban; pedig a medesériek már 1590-ben szólnak két hold osztott nyílföldről, amelyről birtokosa azt vallja: „megszántottam, ganéztam vala”. (A földközösség sem zárta ki tehát teljesen a talajminőség ilyenszerű javítását. Igaz, az osztás sem volt mindig és mindenütt évente ismétlődő.) Mi a továbbiakban csak meggondolkoztatóbb példákat idéznénk azzal a bevallott szándékkal, hogy ráirányítsuk a figyelmet az ugarhagyó rendszernek erre az elemére. Nos, a szentkirályi Fábíán István a XVII. század elején húsz éve birtokolt irtásföldjéről állítja, hogy „meg is ganajoztam, vagyon száz szekér ganaj rajta”. Azt, hogy a XVIII. században már mennyire szokásos, rendszeres az istállótrágya kihordása, tanúsítják a falujegyzőkönyvek. A jenőfalviak 1776-ban a trágya hasznát megfizettetik, amikor valaki „három vetésig hogy megtrágyázta volt”; de szólnak itt trágyázott szénafűhelyről is; 1787-ben pedig Péter András zálogos földjére „negyven szekér ganét vitte[k] volna rá kalákával...” Az árkosiak 1781-ben, ha háromszor termőre fordult a szántó, jöllehet még ugarként pihent is, már új trágyázást követelnek: „minthogy 3 ugarszer a trágyázásnak legitimus terminussa...” Taplocán 1788-ban dönt úgy a hűtősség zálogföldről, hogy „trágyája lévén már most, negyedik vetés idein, az még két vetés idein elbírja...” Benkő Károly úgy véli, hogy Csík-, Gyergyó- és Kászonszék lapályosabb terein 4—5 évig tart a trágya hatása, a meredekebb helyeken „minden harmadik évben újítani kell...” Az istállótrágya értékét mi sem tükrözi inkább, mint az, hogy 1831-ben egy háromvékás földet a jenőfalvi előljárárság úgy ítélt vissza a „vérnek”, a jogosultnak, hogy az, „amíg a trágya haszna eltelik — perbeli ellenfelének — minden vetésből a negyedik kalongyát általadgya”.

Egy évtizeddel a polgári demokratikus forradalom és szabadságharc után Berde Áron *Mit tegyen az edélyi gazda, hogy jóllétre jusson?* címmel kitüntetett pályamunkájában írja, hogy egy hold föld 16 szekér trágyát kíván, de nálunk „30 tízmázsás szekér is könnyen reáamegy”; tehát 160—300 q a holdankénti egy-egy trágyaszerre eső

szükséglet. Ő, hathónapi istállózás esetében, marhánként 5 szekér (50 q) földre szórható talajjavítót számít. (Az EGE adatgyűjtése szerint 1941-ben egy számosállat — 1 szarvasmarha vagy ló, 2 borjú vagy csikó, 5 sertés, 10 juh — évi trágyatermelése mintegy 60 q. Georg Blohm a keletnémet kisgazdaságoknál ugyanezt a hozamot állapítja meg.) A falutörvények világába visszahelyezkedve azonban, ha becslésre szánók el magunkat, nem mernénk három hónapnál hosszabb istállóban, pajtában, akolban tartást föltételezni. Eszerint számosállatonként évente csak 2,5 szekér trágyával számolhatnánk. Gondoljuk el — egy tizholdas kisgazdaság-modellt véve mintául —, hogy 160—300 szekérnyi (természetesen több évre szóló hasznú) szükségletet 64—120 számosállatnak kellene (egy esztendőben) megtermelnie. Másként vetve fel a kérdést, az a székely, aki öt számosállattal rendelkezik, és azokat csak december, január és februárban tartja a gazdasági udvarában lévő enyhelyeken, 12,5 szekér trágyát termeltethet állatállományával. Ez pedig még egy hold földre sem elegendő, és ha biztonság kedvéért kettőzött mennyiséget veszünk, akkor sem fedezi a föld igényelte tápanyagot.

Ha számításaink nyomán túlzottnak tűnhet is ez a gond, súlyos volta letagadhatatlan, különösen a századok óta megművelt folyómenti térségeken, dombos tájakon. Megoldásként az a módszer kínálkozik, hogy nyugalmi állapotában regenerálódni hagyják a szántót, s mert legelőként ugyancsak szükséges igénybe venniük ezeket a földeket, az istállótrágyát *a pásztorolt, a kihajtott állatok trágyájával pótolják*. Meg kell tehát szervezni az *ugarlegeltetést*, ami — s ezt is szükséges hangsúlyoznunk — már a *tarlólegeltetéssel* megkezdődik.

Még nem fonták meg a koszorúkat s aratóünnepről sem vidámodhattak a szántóvetők, az előjáróságbelieknek — a falutörvények parancsa szerint — már vigyázniuk kellett, nehogy a korábban lesarlózott parcella gazdája (másoknak kárt okozva) saját tarlójára hajtsa a jószágot. A homoródszentpáliak falutörvényében (1670) külön paragrafus szól a „Hordáskor való szabadításról”. Az alsócsernátoniak is csak cövekelve engedik a munkára kivitt vonómarháknak a fűvelést; de Kilyén, Szentkatolna, Magyarhermány is bünteti azt, aki „a tóróba az ökrit kiereszti, akár lovát is...” Külön gond az, hogy például Csík-, Gyergyó- és Kászonszékben az aratás és a vetés időben egybeesik, s az 1650-béli statútum szerint „a marha igen sok károkat szokott tenni, kiváltképpen a disznó”, tehát „minden falu öszvetéskor fogadjon disznópásztort, és három hétig őriztesse, ne jártassák azt vetésen, meddig a tarló beszabadul..

A faluközösség gazdasági rendszerében rendkívüli fontossága van az idő- és a sorrendnek. Ahhoz, hogy a bonyolult összefüggésségbe csoportozódott érdekek szolgálata köz javára való lehessen, szabályozni, határozni kell. Íme a tarlólegeltetés papolci, 1759-beli rendje: „Annak idejiben, mikor a falu megegyezéséből vagy a rétet, vagy pedig az ősz- és tavasztarlókat meg akarja szabadítani, a mezőket két- vagy háromfelé kell szakasztani. Mikor az első részt a vonómarha bizonyos napokig éli, akkor a más részire bocsátassák, és a csorda oda, ahol a vonók megjárták. Azután elébb men-

vén a vonómarha, ahol s mikor helye találtatik, mindenkor elől őriztessék, és a csorda idővel utána bocsáttassék. A juhok pedig, amelyeket honn tartanak... a csorda után járjanak; se egyszer, se más-szor az ökör élésire ne bocsáttassanak.” Hiába mondja Apáczai Csere János, hogy „A tarlón legeltetés mind a juhoknak hasznos, s mind a földnek” — a szemerjaiak mégsem engedik, hogy tarlózabادلás idején juhokkal szállást üljenek. Másutt a bácsnak csak a sorrendet kell betartania. Így Uzonban (1699) a szabadítás után az ökröt, a háts- és hámos lovat, a kancát illeti meg az elsőség. Étfalva 1827-ben dönt úgy, hogy senkinek addig a „tollóban esztenát csinálni nem szabad, amíg a csordák által nem depaseuáltatik”, majd úgy határoznak, hogy a tavaszhatár tarlójára húsz napig a tehének s azt követően a juhok, majd a sertések járhatnak. A szentiványiak hasonlóképpen intézkednek, hozzáfűzve azt is, ami ugyancsak szokásos, hogy mind a gabona, mind a szénafű tarlóján „a falu marhája szabadon élődhetik”, hiszen birtokát mindenki a falu kezébe adta.

Az időrendre is figyelmeztetve nehéz az aratás elvégzését, tehát a tarlózabادلást meghatározott naphoz kötni. „Alcsikon egy héttel aratnak előbb, mint Felcsikon; itt ismét egy héttel korábban — mondja Orbán Balázs —, mint Gyergyóban.” Szentiváni Mihály viszont úgy látja, hogy a gyergyóiak is Margit-nap körül aratnak, „nem sokkal később, mint Udvarhelyszéken...” Valóban, 1590-ben — jó sok évtizeddel korábban — mind Lengyelfalván, mind Zetelakán július 13-a táján, Szent Margit asszony nap körül került kézbe a sarló, de Bethlenfalván 1602-ben augusztus 15-én gyűjtötték be a búzát és a zabot is. Bethlen Miklós 1673-ban augusztus első napjaira minden búzáját betakarította volna, ha családi gondok nem gyötrik, foglalkoztatják. Apor Péter csíkszentgyörgyi jószágán augusztus 24-én járt vége felé az aratás. Ozsdolán 1787. augusztus 13-án rendelte el a falu, hogy takarítsák be a gabonát, egy év múlva pedig július 26-án döntöttek úgy, hogy eljött az aratásnak és a kepezésnek az ideje. Jenőfalván 1790. augusztus 9-én „az aratás békövetkezett”. Szentkatolnán 1844. augusztus 11-én „a kalongyák bé sincsenek hordva”. Zömmel talán július második felében és augusztusban (ritkábban szeptember első heteiben) nyílt meg tehát a legelő állatok előtt az addig tilalmasnak nevezett határ.

Az aratás sokáig tart. A sarlóval arató székelly azonban másként is vágja a gabonát. Araszos vagy még magasabb szalmaszárát, tarlót (rozsnaál még szárközépig érőt is) hagy. Az „aljbujányt” szintén a földeken hagyja. Mind az ős-, mind a tavaszhatárban van tehát mire kihajtani a csordát. A tarlólegelőt az állatok is trágyázzák, de ezt a célt szolgálja a tarló beszántása is. Amikor a következő tavaszon megjelennek a határban az ekék, a megmaradt (télen havat fogó) szalmaszárát, tarlógyomot visszajuttatják a földbe. Ez is az istállótrágyát pótolja, s növeli a humuszban szegényebb talajok termőképességét.

Az ugarnak hagyott határrészen általában augusztustól a következő évi őszi szántásig párhuzamosan több termelési mozzanatra is

sor került. Erősödött a föld, hiszen pihent; az ugarszántások nyomán gyomtalanítódott és szerves anyagokkal gazdagodott a talaj; leghőz jutott az állatállomány, és az egymást váltó csordák, nyájak trágyáztak is. A community-nak az élelemtermelést és a természeti egyensúlyt biztosító szorgoskodása sokrétű feladatkört alakított ki. Az időben és sorrendiségben váltakozó tennivalókat szabályozniuk kellett. Elsősorban számolniuk kellett azzal, hogy ritkában kétszer, gyakrabban háromszor szántották meg az őszgabona alá a földet, s a csordajárást is ehhez kellett igazítaniuk. (A csikcsicsai udvarbíró-nak 1675-ben kiadott gazdasági utasításban olvasható: „Szántásnak, vetésnek idein földemet úgy műveltesd, hogy az vétkes szántás miá ne gaz teremjen, hanem inkább mint illik, igen jól háromszor megszántasd, boronáltasd el...”)

A *háromszori szántásra* azért is szükség volt, mert a pihenő földet a marhák, juhok nemegyszer keményre taposták, s a gyomosodás is számottevővé válhatott. Milotai Ferenc — a korban benne élő agrárszakember — szerint: „az ugarban való hagyás csak úgy felel meg a célnak, ha felszántás, megforgatás által megpuhíttatik a föld, és a hasznot nem hozó vadplántáktól megtisztíttatik”. Az első szántásig szabadon járhatta a marha az ugarföldeket. Erre az ugarlásra május végén, sokszor Szent János-nap táján, június 24. körül került sor. A második, a forgatás Nagyboldogasszony (augusztus 15.) körül adott munkát az ekevonó állatoknak. (A július végi, augusztus eleji szántás az emlékező öregek szerint egy hónappal előzte meg a harmadik mozzanatot, a vetőszántást.) Majd a szeptemberi napokban, Szent Mihály (szeptember 29.) hetében elvetették a most már jól előkészített magágyba az őszgabonát, és ezt követően tilalmasá vált a korábbi nyomáshatár.

Az időjárás természetesen ezt a vázolt időrendet is módosította, szárazság vagy esőzés siettette vagy késleltette a munkálatokat. Az azonban bizonyos, hogy az ugarhatárba három alkalommal is kivonultak a vonómarhák, és ezeknek szükséges volt pihenő- és etetőhelyet kijelölni. A falu nemegyszer panaszolt, hogy „szénán tartott marhával] nem jó ugarolni”. A community-nak azért is gondoskodnia kellett az *igavonó marhák legeltetéséről*, mert a feudalizmus agrotechnikai színvonala, közelebből a faeke kezdetleges volta még négy vagy hat ökörrel is nehezzé tette a szántást. A rosszul táplált és elcsigázott állatokat ezért rendszerint inkább a hűvösebb órákban, csak reggel vagy délig dolgoztatták. Friss fűre és pihenőre néha másnap reggelig az erdőre hajtották ki, vagy pedig az ún. ökörtilalmasban, az elkerített, árnyékos közlegelőrészen, a „tanorok”-ban legeltették állataikat. A zalániai (1699) falurendtartása előírta, hogy kertet tartsanak fenn, ami „kétszer szabadulhasson a járómarhának”, és a Nagy Avast is minden esztendőben nekik biztosítsák. Ugyanakkor az uzoniak szintén kijelöltek a vonó- és hátszmarhának való tilalmast. A szotyoriak (1727) úgy határoztak, hogy „Szent György-naptól fogva Szent Mihály-napig az tanorokkapun belől az járómarhán kívül semmi marhát nem szabad legeltetni...” A hídvégieket megrótták a XIX. század elején azért, mert „Járomhúzó marháknak tilalmas külön helyeket nem igyekeztek fenntartani”. Az árkosiak

rendtartásából (1760) az is kiderül, hogy a communitás a possesso-rokkal egyetemben fogott fel „a falu territoriumában” helyet a vo-nómarháknak, és egyetértésben szabadította fel azt legeltetésre.

Az ökörtılalmas a szántóhatár része volt, s csak itt-ott jelöltek ki füvelőhelyet — aratás és szántás idejére — közeli erdei térsé-geken. A magyarhermányiak 1803-ban a pásztorszerződésben azt is kikötötték, hogy „ugarlaskor és őszi vetéskor a jármos ökrök és hámos és hátslovak a dértzeg csikóktól és tulkoktól, az hol a falu helyet ad, külön járjanak. Az igahúzó barmok pedig minden reggel korán bėjőjjenek...” — természetesen a mezei munka miatt. Ha a pásztor hanyagságából kifolyólag nem tud dolgozni a gazda, „a nap-számját megfizetni legkisebb méntés nélkül tartozik”.

A paraszti tapasztalatot igazolja Milotai Ferenc, amikor maga is külön és sorrendben javallja a legeltetést, ő írja 1839-ben: „tudjuk azt, hogy a szarvasmarha inkább a szálosabb füvet kedveli és válo-gatja, minthogy szájának alkotása szerént felső harapó foga nem lé-vén, nyelvével segíti a harapást, azzal sodorja a füvet szájába; a lónak felső harapó foga is lévén, minden törpe füvet le tud harap-ni; a juhnak sincs ámbár felyül harapó foga, de hegyes szájával és keskeny nyelvével a fűnek a cikáját is le tudja harapni, és minden fűlevelet szálanként lemetél; tehát a réteken elöl mehet a szarvas-marha, azután a ló és végre a juh még jóllakik ott, ahol a többi már megkoplalna...” Arról nem is szólva, hogy a marha a juh után nem szívesen jár. A falujegyzőkönyvek is ezt a sorrendiséget bizo-nyítják, legfeljebb még a sertések ugarbeli pásztoroltatásáról is szól-nak, hiszen ezek a gyökerek föltúrásával, az évelők pusztításával ugyancsak cselekvő részeseivé tudnak válni a határ vetés előtti gyomtalanításának.

Az 1660. évbeli fehérvári országgyűlés a juhoknak a szomszéd fa-lubeli ugarhatárt tiltottá teszi, s hozzáfűzi: „Az ökröknek, ünőbar-moknak, lovaknak és disznóknak nyomások így legyen, hogy csak ott járjon, hol szabad hely és nyomás...” A juhok ugarlegelőre jártatása ugyancsak számottevő gond — azért is, mert sorrendbeliségük miatt utolsók ugyan, de trágyázás szempontjából igen lényeges funkciójuk az, hogy éppen a dombos helyeket, magas hátságokat, ahová szekérrel „igen bajos volna menni és trágyát vinni, juhfektetéssel meg lehet igen jól kövéríteni...” S valóban, igaerővel nehezen bírják a trágya-kihordást (nem véletlen a sok kalákázás, mint ahogyan az sem, hogy terjed a felibe szántás is), míg déli nyugvás, fejés és éjjeli kinn há-lás idején a kosárban tartás a szakaszos trágyázást megkönnyíti. A felsőrákosiak 1824-ben szabályozzák is a mindenkit érdeklő és érintő rendet: „kosárba tartani — egy helyen —, két éttzakánál többször hálni nem szabad”. Egy kosarazó juh hetente egy és fél, két négy-szögölet képes megrágyázni (egy szarvasmarha tízet, ha délben es éjszaka is ugyanazon a helyen fekszik). Az erdélyi kosarazó juhá-szat kutatói a juhtartás legfőbb hasznát, értelmét éppen a szántó fel-javításában keresik. Mégis a nyomáshatár legeltetési rendjében — mi-ként a csordáknak és a vonómarháknak — pontosan kijelölik a ju-hok tartózkodási idejét. A papolci rendtartás (1759) megtiltja számuk-ra a „vonómarhák élésin” való járást, a csordák után mehetnek. Esz-

tena a nyomáshatáron „tavaszkor” legyen — mondják—, nyáron vagy gyakrabban ősszel az erdőre hajsák ki a juhokat. (Bárányokat nyírásra, berbécseket, kecskéket hizlalásra hozhatnak azonban az ugarra.)

Bármennyire egyneműsített is egy-egy forduló, a gabonatermő határban akadnak rétdarabok, csak kaszálásra alkalmas parcellák. A nyomásmezőben lévő szénarétet az említett 1600. évi fehérvári országgyűlés is védelmezi, mondván: „az disznókkal fel ne túrassák, mert ha afféle helyeken találják, behajtassák és az ország törvényei szerint megsarcoltassák”. A marosszéki statútumok (1610—1718) külön artikulusban szólnak arról, hogy „nyomásban kert vagy pásztor nélkül tilalmast nem tarthatni”. Kaszálóhelyet a kantai falutörvény (1720) szerint „nyomásnak idején kert nélkül nem bírhatni...” A falvak — hogy a vitáknak elejét vegyék —, ha bővebb szénarétek birtokosai, a *nyomásban lévő kaszálókat* együtt a szántóval mind ugarlegelőnek minősítik, amikor azok nem a tilalmas határba esnek. Sőt a tilalmas határ széliben törökbúzáat vagy más később érő növényt sem vethetnek kertelés nélkül, mert a nyomáshatárt a legelő állatoktól nehéz megvédelmezni. Az uzoniak a juhokat és a „csordamarhákat” a nyomásokon „fél láb földig” kitiltják. Ott, ahol a kukorica is egy tagban növekszik a gabonafélékkel, aratás után még lábon marad, és a tarlóra kihajtott állatoktól szintén nem könnyű megoldalmazni.

A tilalmas határ termelési gondjairól nem emlékeztek meg a falutörvényalkotók. Érthető, hiszen azok egyéni s nem közösségi megoldásra váró problémák voltak. Az őszhatárban azonban mindenkinek búzáat, kétszerest vagy rozsot kellett vetnie. A tavaszi fordulóban a búza, árpa, alakor, zab, köles, haricska, borsó, lencse, paszuly és más veteményféleség kapott helyet. Jó néhány kapás növény, a kukorica, burgonya, dohány például nehezen illeszkedett be a hagyományos beosztású vetésmezőbe. Eleinte a hűtősség külön közföldtagokat, falu szabadjából formált kerteket szakított ki számukra. A „tengeri”- és „pityóka”-földek honfoglalása a tavaszhatárban vált szokásosabbá. „Egy esztendeig pihen a föld nálunk — írja 1920-ban, jelen időt használva, Benedek Elek —, juhnyájak legelik s trágyázzák, közben háromszor megszántja a székely, ősszel acélos búzáat vet belé, a második esztendő tavaszán zabot, árpát, kukoricát, pityókát...”

A fordulók sorrendje megváltoztathatatlan volt. Őszi, tavaszi, ugar vagy tilalmas és nyomás követte egymást. Ezt a fajta folyamatosságot nem a hagyomány, hanem a termelés egymáshoz kapcsolódó több mozzanata, a munka ritmusát megszabó rendszer diktálta. Futólag utalnánk példaként arra, hogy az őszi fordulónak azért kellett az ugar után következnie, mert a többszöri szántást, pihentetést, trágyázást így el lehetett végezni. (Elég azonban az ugarlással megkésni, a „dudva”, a „tövis” megérik, magvát elhullatja, a szél is sodorja, s megtelik a határ gyommal.) A soron következő tavaszi termények alá viszont csak egyszer, március végén, április elején szántottak. Számoltak azzal is, hogy az őszi vetés számára végzett nyári talajelőkészítés valamennyire enyhíti az őszi munkatorlódást. (Ez ugyan a nyomásos rendszerben is megmaradt a mezei gazda „kritikus időpontjá-

nak”, hiszen ekkor kaszát, kapát, takaróvillát, gereblyét éppúgy kézbe kell fognia, mint ahogyan az eke szarvát is meg kellett ragadnia.) Mindenesetre a faluközösség ebben a vonatkozásban is igyekezett a sorrendiség és időbeli megtervezettség ésszerű menetrendjét kialakítani, hogy az a sokféle szükséglet és érdek jó szolgálójává válhasson.

A *kétfordulós határ* rendjéről az eddigiekben kevesebbszer tettünk említést. Azért természetesen, mert fejlettebb forma több szerkezeti elem bemutatására adott lehetőséget. A fő különbséget e fejezet végére érve azonban hangsúlyoznunk kell. A kétfordulós szisztéma nemcsak azért okozott gondot a hűtősségnek, mert az egyetlen tagban termesztett növények megmunkálása újabb sajátos problémákat vetett fel, hanem azért is, mert ennek kereteiben még inkább domináltak az állattenyésztés érdekei. Úgy kellett kenyérgabonát termesztetni, hogy minél több legelő, a határ fele a marhatartásnak kedvezzen. A falu szántóföldje ugyan kevés volt, a kétfordulós rendszerben annak is csak fele termett, de a marha, a juh, a sertés kora tavasztól késő őszig „ott élődhetett a határban”. Nem csoda, ha 1770—71 táján a bécsi udvari körök tiszteletreméltó erőfeszítései és okos érvelései nyomán sem lehetett például a csík-, gyergyó- és kászonszékieket, de több más székbeliéket sem meggyőzni a „háromas nyomású rendszer behozatalának előnyeiről és szükségességéről”. Az ellene állók igen lényeges okra hivatkoztak: ők nem növénytermesztésből, hanem állattenyésztésből élnek. A nyomásos rendszer kezdetlegesebbnek tűnő változata pedig ennek a termelési ágnak kedvezett, és a hűvös éghajlatú, magasan fekvő medencékben, hegyes-völgyes tájakon lakók valóban rákényszerültek arra, hogy létfenntartásuk alapjává az állattartást tegyék.

3. A LEGELTETÉS RENDJE

Messzire vezetne az állattenyésztés helyzetképeének folyamatszerű elemzése. A székelyek hajdanvolt ökorádója — az ökörbélyegzés, ökörsütés — jelzi az állattartás ősi voltát. Hasonlóra utal a székely lótenyésztés már XIV. századbeli jó híre, amikor a bajvívó tornákhoz használt lovak legszebb példányai Erdélyből és a Székelyföldről kerülnek ki. A XV. században a lótenyésztésben nagy múltú Alföldön is szívesen tartják a székely lovakat. A juhászat jó hírét igazolja az, hogy Bethlen Gábor Udvarhelyen 1623-ban keltezett gazdasági utasításában előírja, hogy „székelyföldi módra csinálják az sajtokat, tömlőket...”

Időnként megcsappan az állatállomány. Már 1571-ben igaz szóval panaszozzák, hogy akinek eddig 12 ökre volt, most négy vagy kettő ha van, akinek nyolc vagy hat volt, kettő ha még van, „de nagyobb részének már egy sincs”. 1720-ban is azt írják, hogy a szárazság miatt „minden marháinkból kifogyánk”. Apor Péter 1737-ről szóló verses gazdaságrajza szerint:

A szarvasmarhának nagy döge érkezék,
Nem vala oly ember, az ki emlékeznék
Oly kegyetlen dögre, az mint ezt szemlélték,
Edgy marha sem
marad, az, mint dolgot vélték.

Az állatállomány azonban a további évek sok-sok természeti csapása, pusztító járványa ellenére ismét és ismét felszaporodott. (Benda Gyula 1973-ban közzétett statisztikai táblái felmentenek a részletes számadatok közlésétől.) Olyannyira, hogy a brassai piacra, „a bécsi köre” egyaránt eljutott, később pedig — az örmény kereskedők jóvoltából is — már az adópénz alapja, a szegénység „fő gyógyszere” lett.

Az istálló állattartás rövid időre szabott. A tartás módjára a rideg vagy félszilaj jelző illik. Ismételten hangsúlyozzuk, hogy a nyomásos gazdálkodási rendszer a szántóhatárban, a közlegelőkön s az erdőségekben bizonyos helyekre irányítja az ember háziállatait, ahol nekik maguknak kell táplálékukat megkeresniük. *Takarmányozás* természetesen ekkor is van már, és elsősorban a *szénacsínálás* jó lehetőségeiről kell a communitynek gondoskodnia. A közös rétek, a falu osztott szénafüvei mellett gyarapodnak az irtásból születő, a közlegelő rovására keletkező, bővülő kaszálók. Az 1703-as adóösszeírás szerint Háromszék, Csík-, Gyergyó- és Kászoszék falvaiban egy családra 3 és 1/2 szekérnyi évi átlagos szénatermés esik, a valóságban azonban még több is, ha a be nem vallott — erdőkből felfogott — területeket is számításba vesszük.

Ott, ahol a növénytermesztés oly szorosan egybekapcsolt az állattartással, érthető, hogy változatos módon bővítik növényi melléktermékekkel a takarmányalapot. Az 1591. évi országgyűlés határozatából tudjuk, hogy a dézsmagabonát a határban ki is cséplték s tarlójára rögtön disznókat, szalmájára barmokat hajtottak. *Szalmát* tehát használtak takarmányozásra, és Apor Péter 1732. november 26-án keltezett levelében írta, hogy Ohábából december 9-én „befejele indulok, mert az széna is kevés, szalma nincsen, az marhák elvesznek, negyven ló vagyon penig rajtam. Torján, Nyújtódon elég szalma van, ha kell, rágja.” A haricska és a köles szalmáját sokszor dicsérték mint „jó marhaeledelt”. A csűrökben a cséplés télidőre is elhúzódott, a „gabonafölözetet” az ökrökkel etették föl, s voltak, akik a cséphadaróval „a zabot csak egyik oldalán verték meg”, s a zabszalmát úgy szemesen is adták állataiknak.

A vásárra menendő, hizlalóba fogott állatok árpát, zabot, korpát, „malomport” s később törökbúzáat is láttak. Háromszéken 1692 és 1779 között a répát, disznódinnyét, fekete borsót, majd a század végén a „pityókát” is említik takarmányként. 1848 előtt a mezőgazdasági szakirodalom a lóhere, lucerna, baltacím, bükköny, tarlórépa és más, ugarba telepíthető takarmánynövény termesztését szorgalmazza. A Vasárnapi Újság cikkírója 1847-ben azonban úgy látja, nem sok sikerrel, mert a gazda abból indul ki, hogy „burjánt vetni idő-, munkavesztegetés, ez csak szobai tudósok ábrándozása”.

A megelőző hosszú időszak pedig telítve van *takarmányhiány* miatti panaszokkal. Hadd idézzük Bethlen Miklóst, aki Béli Pálnak Za-

bolán írja 1674. február 23-án: „Némely nap búsítottam volt kegyelmedet valami széna dologból, melyre bizony az utolsó szükség kényszerített, nem is hiszem, hogy az kegyelmed mestere olyan szép éneket tudna mondani, hogy avval az juhok hasa megtelnék...” Érthető (a sokszor felemlegetett eleségínség eléggé indokoltta teszi), hogy a XVIII. század közepének mezőgazdasági szakírói nemcsak a gabonaszalmát, hanem a *lombot*, a *faleveleket* is takarmányként emlegették. Az 1781. évbéli II. József-féle erdőrendtartás elmondja, hogy „a leveles vagy rügyes ágokkal marhák szoktak legeltetni”, és ajánlja a füz- és a nyárfaultetést, ezek ugyanis télire levágott ágaik helyett gyorsan újat nevelnek. Háromszék 1802-ben arról ír a guberniumnak, hogy a „csereágaknak levágásával, melyből úgynevezett *csereszéna* juhok eledelére szokott készíttetni”, hozzájárulnak az erdőpusztításhoz. A falutörvények szintén szabályozzák a lombtakarmány, a csereszéna készítését, korlátozva főleg a juh- és kecskepásztorokat. Szükséges is, mert például Jenőfalván 1794-ben „téli üdön legeltető marhák számára s tartására” 351 szál fát vágtak ki.

Marad tehát a minél jobb és minél hosszabb időre kiterjesztett *legeltetés*. Gyomot, burjánt, tarlószalmát legelő, füvelő állatokról már az ugar haszonvétele és a növénytermesztés rendje vázolásakor szóltunk. A communitynak a székely székekben sok gondot okoz a tilalmas, a vetésmező legeltetése is, hiszen éppen a legnagyobb szükség idején, a tavaszi napokban és sokszor már azelőtt is a *zsendülő, sarjadó gabona* szintén takarmányul szolgálhat. Az Erdélyi Híradóban (1846-ban) dohog a cikkíró, hogy „Alig zöldellik a vetés, s már sereg juh telel rajta, és a juhosgazda kész a mentséggel, miszerint azért éteti le, nehogy a gabona megdőljön”. (Sok adat utal arra, hogy nemcsak a juhokat, hanem a szarvasmarhákat, sőt sertéseket is jártatják a vetésen.) A homoródszentpáli falutörvény (1670) külön szól a „juhok búzavetésre való kihajtásáról”. Jellemző módon mindenkinek csak a magáén engedi meg a juhjártatást, s ha más földjén kell általmennie, az engedelemkérést senki el nem mulaszthatja. Így döntenek a nagyajtaiak, árkosaiak is. Az utóbbiak rendtartásában szintén szerepel, hogy a fűbúzára, a zöld őszvetésre csak nagy szükségűtől kényszerítve, a falu döntése nyomán engedik rá a juhokat. Éjjel kihajtani nem szabad, s mielőtt a föld „megmérgeződne”, már haza is kell terelni az állatokat. Étfalván 1822. február 21-én megengedik a juhok kibocsátását a fűbúzára, de ha a föld lágylul, minden embernek haza kell hajtania. Március 13-án és 19-én pedig arra figyelmeztetik a közösség tagjait, hogy a maga földjén is mindenki csak akkor etethet, ha az fagyott. A kisbaconiak 1829. november 1-én tiltják az őszhatárt, mert „ezen lágyságban nemcsak szájával, hanem lábával is megbecsülhetetlen károkat tesz” az állat. A zabolaiak 1846. évi november végi határozata így indokolja a hasonlatos döntést: „Noha felsőbb rendelésnél fogva téli fagyos napokban minden egyénnek — a csupa csak a maga vetésén — a legeltetés szabados, mindazonáltal, minthogy a jelen időben mutatkozó fagynak oly feszültsége nincsen, mely a gyenge gabonanövénynek a juh éles körme általi pusztítását megakadályozná, mindaddig, míg egy újabb hó nem fedi földeinket s meg nem fagy”, tilalmas a kihajtás. Esztelneken (1848.) december 24.

és január 1. között engedik a juhokat a fűbúzára, s akkor is csak reggel 10 óráig. A zalániaiak pedig 1781-ben azért követelik meg, hogy április 23. után „a vetésmezőre barmokat ne jártassanak, mert ha tavasszal az első jövés az ő sengéjében kirágitik, az azután következő termés sovány és ösztövérlészen”.

A tarló és az ugar mellett tehát a vetésmező is szolgálja téli és tavaszi napokban az állattartók érdekeit. Mind a tavasz-, mind az ősztartásban, két forduló esetén pedig az egyetlen tilalmasban szintén maradnak azonban olyan területek, amelyek nyáron át is fűtermők. A székely székek falvait körülölelő termőterület általában tagoltabb, változatosabb, mint a síkvidéki. Különböző minőségű, hasznosíthatóságú dűlők, parcellák, földcsávok, foltok tarkítják a tájat, így azután a vetésmezőn is akad *szénafű, parlag, gyep, mezsgye, legeltethető útmente* és így tovább. A falusi törvényhozóknak intézkedniük kell ezek hasznosítása felől. Nem hagyhatják veszendőbe menni a takarmányótló füveket, de a gabonát is védelmezniük kell a szarvasmarhától, lótol, juhtól. Miután a kaszálóra tavasszal s szénacsínálás után gyakran ráhajtják az állatokat, mindenekelőtt meghatározzák, miként az udvarhelyszéki Szentkirály 1595-ben, hogy „Szent György nap után tilalmas a vetés közt a szénafű”. A jenőfalviak 1822-ben úgy intézkednek, hogy ha vetés között „szénafűhelyek tanáltatik és [gazdáj] hasznot akar belőle, minden ember tartozik kertet tenni”.

A XVIII. század első negyedében többek között Alsócsernáton, Szacsva, Szotyor, Kisborosnyó, Mindszent és Kotormány esetében merül fel a *magánosok* vetésmezőbeli *parlagjának* a problémája. A szacsvaiak döntése a falvak egy részére jellegzetes: „Az tilalmas határban kinek-kinek szabad legyen maga marháját, lovat, járó ökröt maga tulajdon pallagjára cövekelni, szénafüvében is, és annak ősszel sárjúján, csak másnak nyilvánvaló kárára ne essék.” Tehát egyes falvakban még a tilalmas határ is, és még nyáron át is élelemforrás, éppen csak hogy ott kikötve, „fejeket őszvekötvé”, járomban, jó őrizet alatt kell a marhákat tartani. Van azonban több falutörvénynek olyan paragrafusa is, amely keményen tilalmazza a vetés között lévő bármilyen terület etetését. A szentkatolnaiak (1738–44) a tilalmasban lévő „parragok”-at szántani, szénafüvé tenni engedik, de senkinek „sem egy, sem más alkalmatossággal marháját ott legeltetni, kibocsátani, kötelen vagy kézen vagy szabadon, interdicálódik”. A peselnekiek (1749), kicsiny lévén a határ, károsnak tartják, „ha minden ember az magáén szabad lészen...” A kézdioroszfalusiak (1782) a föld végén lévő gyepet és az egész vetésmezőt tilalmazzák. A példákat szaporíthatnók, mind az olyanokat, amelyek a legeltető, mind az olyanokat, amelyek a gabonatermesztő érdekeit helyezik előtérbe.

A közösségnek az is állandó törekvése, hogy lehetőleg minél kisebb körre szorítsa vissza — a több kártétel lehetőségét rejtő — „magányos”, *egyéni legeltetést*. A vonómarhának ezért alakítják ki az ökörtilalmat, s a széki tisztviselőknek, állami tevékenységet végző útonlevőknek a *lökötő helyeket*, hogy mind a tilalmat, mind a közlegelőket mentesíthessék tőlük. A lengyelfalviak 1589-ben szólnak olyan szénarétről, „kire lovakat szoktak kötni”. Az ozsdolaiak 1617-ben döntenek úgy, hogy „az hol mi szabad lökötő helye Ozsdolafal-

vának vagyon, valamit abban valaki elfoglalt, akarhun, arra tizenkét öreg embereket választván, megeskessék, és valahun [van] az határok, az féle közönséges falu marhája szabad élőhelyének kijárják”. Kézdiszék 1650-ben szabadít fel egy „megtiltott lókötoző helyet”. A csík-szenttamásiak 1667-ben kerestetik ki az ilyen helyeket és hagyják a falu szükségére. Maroszsék 1610—1718-as statútumai azt is említik, hogy a malomba, sokadalomba menők a jármos ökröket ráhajtják a lókötoző helyekre, s a maradék füvet „tarlószabadulásnak előtte kevéssel használatra” osztják fel. Jellemző tehát az eredetileg a bevetett határ védelmét szolgálni hivatott „lókötoző helyek” foglalása, étetése, s az, hogy ezek is elsősorban a falu állatállományának szolgálatába állítódnak. Lassanként meg is kevesbedik a számuk, és a bírának szénával, zabbal kell ellátniuk a széki tisztségviselők lovait.

Az egyéni, családonkénti külön legeltetést bizonyos területek kihasználhatósága, egy-egy állat gazdaságbeli szerepe szükségessé teheti ugyan, de *a csordába gyűjtött állatok* legeltetését ésszerűbben lehet megszervezni, és csoportos ki- és hazahajtás esetében a kártételt is könnyebb megakadályozni. Általánossá válik tehát a faluközösségi norma: otthon marhát senki se tartson, szabadon ne járassa, adja a falu nyájába, gulyájába, csordájába. „Ha nem anyaszopó borjút pásztor nélkül tartja — olvashatjuk az 1666-os alsócsernátoni falutörvényben — vagy egyéb pásztor eleibe való marháját (:kártétvőt:) otthon tart: első cselekedeteiért ad den. 12, másodsor flor. 1. harmadszor (:ha ugyan nem szűnik meg:) üttessék meg. Ide nem értvén a hizlaló marháját.” A csík-szentmihályiak (1622) Szent György-nap után harmadnappal már nem tűrnek külön őrzött marhát a kaszálóréteken, ha az „pásztoros marha”. (Ha harmadszorra is kártételben találnak szarvasmarhát — írják rendtartásukban —, „üssenek meg egyet benne”, juhból pedig hármát fogathatnak el, harmadszor pedig a falu javára megtizedelik a kártévő juhnyáját.)

A csordáslag pásztorolt állatok tartásában azután főszerep jut, az ugar és a tarló mellett, *a közlegelőnek, közfüveknek, közhasznosoknak*. Mindenekelőtt az eddig említett fűbázist szélesítik — sok falusi statútum szerint — a kaszálók Szent György-napig, majd pedig szénacsinálást követően késő őszig. A hegyes-völgyes, bokros, kaszálásra alkalmatlan falu szabadjai, pusztái az osztatlan közös erdők között lévő tisztások, fátlan térségek s végül maga az egész erdő is az állattenyésztők szolgálatában áll. A törvényt a szemerkai rendtartásból (1727) idézzük: „A falu közönséges élőhelyeire minden embernek marhája, valaki a faluban lakik, szabadon jár...”

Az időrend és a sorrend természetesen a közlegelők hasznosításában is szerephez jutott. Gondot okozott tehát és a falusi előjáróság megoldásra váró feladatait szaporította, hogy mikor, hol, milyen állatfajtának lehet legelőhelyet kijelölni. A hűtősségnek, élen a falusbíróval, vagy pedig a teljes falu gyülekezetének tekintetbe kellett vennie: a tulajdonjogot (közös, esetleg időlegesen közösnek nyilvánított vagy elismerten magánhasználatú-e a hely), a legelő helyzetét a termelési rendszerben (gabonatermő, kaszáló, tarló, ugar, kizárólagosan legelőnek fenntartott vagy elsősorban erdő), a növényi

táplálék különbözőségét, minőségét, az állatfajta sajátos igényeit, a hely közeli vagy távoli voltát (hazajáró vagy kiháló csorda számára való), az állatállomány gazdasági funkcióját, gazdaságbeli rendeltetését (hámhúzó, igavonó, tejelő, hizlalásra befogott), állapotát (kifejlett vagy növendék), az időszakot (hiszen más feltételeket kínált a négy évszak mindenike), és végül figyelmeznie kellett a növénytermesztésre is (védelmeznie a vetést, biztosítania a trágyázást) és így tovább.

A székely székekbeli állattartásnak sajátos feltételeket szabott az, hogy erdőben gazdagabb tájegységben fejlődött ki. Ismét Benedek Eleket idézzük, aki arra figyelmeztetett: „Ne hidd, hogy a mi ötezer holdas erdők — erdő és semmi egyéb. Vannak az erdőben nagy területű legelők... Szentgyörgy napjától Szentmihály napjáig e legelőkön épülnek az ökrök, a borjak, a lovak; a faluhoz közel eső részeiben a tehenek és kaszálás után a juhnyájak is. Akkor az egész erdő — legelő.” (Pedig Kisbaconnak volt — 1829-es határozat tanúsítja — jó falu melletti marhalegelőhelye is, amelynek szélén a „gánés helyeken” a pásztorok és a gazdák szénát, sarjút is kaszálhattak, míg újabb szigorú bírsággal nem tilalmazták.)

Az *ökör*csorda erdei legeltetésénél az igaerő-szükségletet kell mindig elsősorban tekintetbe venni. A zalániak 1774-ben úgy határoznak, hogy az ökörpásztorok addig tartoznak a csordával „kihálni”, míg a búzatarló megszabadul. 1784-ben úgy intézkednek, hogy három hétig a búzatarlóban, négy hétig az erdőn, kaszálás után négy hétig és ősszel két hétig a falu közelében hál a csorda. Még részletesebb az 1848. évi szabályozás. Ekkor az ökörpásztoroknak előírják, hogy „Mihelyt a kemény tél megnyitja kebelét, vagyis Szentgyörgy-nap tájéka körül” az ökröket számadásba veszik és az erdőnek a felső, távoli részére hajtják, s ott hál a csorda, míg a bíró rendelést nem tesz, hogy a közeli „béfüggő erdőbe” hajtják. Innen minden reggel korán a faluba kell terelni az állatokat. Mezei munka, szántás idején a falu négy „eregeltetőt” is ad „szeribe” minden éjszakára a pásztorok mellé. Annál inkább szükséges a segítségnyújtás, mert a határozat szerint, akiknek nem kell dologra az állat, azokét egész nap a temető mellett őrzik a pásztorok, akiknek pedig eke eleibe kell az ökör, azokét délben összegyűjtik, és szintén etetőre, pihenőre hajtják. Kaszálás végeztével ismét a távolabbi erdőrészen kell jó legelőt keresnie a pásztornak. Ősszel pedig egy hetet a Nyíresben — a falu mellett —, majd pedig a felszabadított búzatarlón legeltet, mindaddig, „míg az idő enged”.

A két tehénpásztor, amikor „az idő annyira nyilatkozik, mindjárt gondviselése alá veszi a *fejősteheneket*. Koránt, jó reggel elhajtja. Estve, rendes idejében, mindaddig kijárva, míg az idő viszont elzárja a kijárástól.” A tehenek helye ugyancsak az erdei részekén van, és intik a pásztor, hogy köteles: „az erdőnek hátulsó részére, ameddig elérhet, elmenni”.

A *meddő csorda* pásztorának pedig a kövér füve miatt sokra becsült, több falu közös birtokára, a Hatodra kellett, Zalántól eléggé távoli legelőre hajtania állatait. Ezek a szénacsinalás után a kaszálókra jöttek le, és kéthetenként „sózás végett” eresztették be őket

a faluba. A lovak, a juhok, a sertések szintén falugyűlési határozatba, majd pásztorszerződésbe foglalt, megtervezett legeltetési rend szerint járták a határt, az erdőt. (A falujegyzőkönyvekbeli határozatok különben igen változatos helyzeteket tükröznek, a helyi adottságokhoz igazodóan.)

A *juhok* — mint láttuk — a legeltetési sorrendben eléggé hátul állanak, és a rendtartásokban gyakori az olyan mondat, amely arról szól, milyen csordát mikor s hol követhet a juh. Csíkszentmihály 1622-ben tiltja el a juhokat két erdős részről. Kisborosnyó 1724-ben így rendelkezik: „Az ökrölegeltető helyekben pedig... juhoknak járni nem szabad, annál inkább eszteniát csinálni...” A szemerjaiak 1727-ben mondják ki, hogy egyik erdejükben vagy annak aljában „Torló szabadulásának idején és egyéb időben is hogy a juhokkal szállást üljenek” — meg nem engedik. Étfalván a tavaszhatár tarlójára húsz napig a tehének, azt követően a juhok, majd a sertések járhatnak. Jenőfalva 1838-ban falutörvényébe írta be, hogy „a juhnyájak mindenkor a havasban, a nyároló helyeken Küssasszony-napig helyben maradjanak”.

Báró Novák óbester 1824-ben a szárhegyi jegyzőkönyv szerint arról tudósította a főkormányszéket, hogy az iskolázás akadálya az, hogy „nagyobb része az ide való ifjúságnak tavasztól fogva késő őszig mindig a havasokon, a juhok mellett vadnak”. A Csíkszereda és Székelyudvarhely között fekvő hegységben — a csíkszentimrei határper iratai bőven tudósítanak róla — se szeri, se száma mind a falvak, mind a magánosok juhnyájainak, és valóban sokan vallották, hogy igen fiatalon már az eszteniát mellett pásztorkodva éltek. A csíkszentkirályiak és a bardócszékbeli falvak vitájából (1757) meg tudható, hogy „pünköst tájban” Bojtor, Nagy Lugos Pusztája körül mint „nyaraló helyre” telepedtek meg több falu ökröcsordái. A bükk-erdőkben pedig makkra hajtott sertések „kasárai” állottak a Hargita sok-sok részén. A jenőfalviak Szent János-napig Vete havasára hajtották vonómarháikat. Nagy Mihály szárazajtai gyalog katona pedig még november 11-e után is legeltetett a Hatodon: „Én Szent Márton-nap után is voltam ott ökrökkel, s bőven volt fű.” Valójában sok székely falu lakója vallotta volna azt, amit mások a Hatodról mondtak: „Olyan marhajáró helyek vagynak ott, hogy az egész országban nem lehetne jobbakat találni.”

Csík-, Gyergyó- és Kászsónszék 1650-beli statútuma már jelzi az *erdei legeltetés* szokásosabbá válásának egyik okát. Azt nevezetesen, hogy „az erdő alatt lakó uraink” közül sokan elkertelték és birtokukba vették a marhalegeltető helyeket, és emiatt kényszerítették „a barom felmenni az erdőre”. Ott azután nem csupán az őszszefüggő füves térségeken, oldalakon legeltettek a pásztorok, hanem hasznosították a tisztásokat, patakpartokat, az erdők aljnövényzetét, a fiatal sarjadó fák csúcsait, rügyeit, leveleit. A főkormányszékhez intézik 1804-ben ezeket a szavakat a két Oláhfalú lakói: „erdeink fái helységi lakosaink élő okára szolgáljanak, földje pedig, vagyis erdeink alja a barmaink közlegeltetésére maradjon”. A közösség pásztoraikat sokszor kell azonban az esküdteknek figyelmeztetniük, hogy óvják a fiatal erdőrészeket, kerüljék a vágottasokat, és ha a

szakaszos erdei legeltetésre a guberniumnak nem is sikerül még a XVIII. század végén rászorítani az erdélyi falvak népét, a falutörvényalkotók kijelölnek táblákat, erdőrészeket, amelyekben tilalmazák a talajt keményre taposó, a fiatal hajtásokat, gyenge ágakat pusztító állatok pásztorlását. (Legtöbbször említett a kecske, ezt fő kártevőként sokszor csak „szálas erdőbe” engedik járni. A pásztorlónak pedig ott sem szabad fejszét hordani magával, hogy ágakat ne vágjon számukra.) A papolciak rendtartása (1759) jelzi az erdő oltalmazásának szándékát: „A falun kívül lévő Alsó-, Felső-hegy, Csűrös és Csorják-kerti fele, a Tök, Gyükeres mellyéke, Aszalván pusztája és ezeken kívül való hegyoldalok mindenféle nagyobb és apróbb, csordába járható marháktól, annál inkább juhoktól s kecskéktől tavasztól fogva őszig egész nyáron tilalomban léznek és a járó marhák számára [is] tilalomban tartatnak... Amelyekre e tilalmas erdői pásztorok szorgalmatosan vigyázzanak, éjjel-nappal...” Bölcseken azt is törvényükké teszik, hogy „A kecsketartó emberek ősszel, télen és tavaszkor a kecskékkal csak olyan helyen járjanak az erdőn, ahová a falu szabadítja őket. Ott is se az utakat csapodással meg ne vesztegezzék, és semminémű fákot is le ne vagdaljanak.” A karatnaiak (1788) az egyik „nyíl-erdőt” használják a marhák legelőjeként. A taplociaiak (1842) pedig amiatt aggályoskodnak a legelőerdő kérdésben, hogy a hegyekben „a dőlt fák miatt szarvas és juh marhák legeltetés idein bátron nem járhatnak”.

A sertéseket viszont nem féltették az erdőtől, sőt különös gonddal óvták az ő életterükként a *makkos erdőket*. A csere- és bükkfákat semminő szükségre, sem épületre, sem szerszámnak, eszköznek aszalni, vágni, hordani nem volt szabad. A falutörvények, a külön erdőrendtartások mind-mind elmondták azt, amit a nagybaconiak 1748-ban: „Ha ki cserefát vagy kéretlen, akár épületbe, akár eszköznek, annál inkább juhoknak, kecskének levágna, ez is büntetődjék ad Hung. flor. 3, akárholott legyen a falu erdején.” Az ellenőrzés szigorú volt, és a hídvégiek a faluban, az utcákon is vigyáztatták az erdőpásztorokkal az erdőről hazatérő cserefafusztítókat. Szabályozták a makkszedést is. Oltszemen aki önkényesen gyűjtötte s a falu szabadítását nem várta meg, 1806-ban 3 forintot fizetett és 25 botütést szenvedett el.

Makkot gyerekek, de felnőttek szintén gyűjtöttek. „Láttam a lövétei Gábos Antalt is itt a tóhely környékbe — vallotta 1604-ben egy lokodi primipilus —, hogy makkot szedett. Azután Ter bikbe szállánk másodszállásba, az kik makkra.” A „makkászásra” menők első sorban a disznóknak rázták, szedték, seperték a bükk- és cserefafák termését, néha azonban a juhoknak és még lovaknak is. (Az olajütrsől nem is szólunk itt.)

Nagy kincs tehát a sertésnevelő makkos erdő. A *Tripartitum* is a legértékesebbnek a fejszés és makkos erdőt tekinti. Ahol bőségben van és ezrivel hajtható erdőre az állat, ott a falujegyzőkönyvekbe a beszedett makkbért is feljegyzik, míg a szűkölködő falvak árendát fizetnek az ilyen területekért. A szemerjaiak törvénye az, hogy bebírók és nemes possessorok makkra állatokat soha be nem hozhatnak és a makkbértből sem részesednek. A marosszéki statú-

tum hat módját sorolja fel annak, hogy a falusiak miként zárják ki a bebíró possessorokat a makkot termő erdők hasznából. 1718-ban kötelezik is a marosszéki communitásokat, hogy fizetésért fogadják be ezek disznóit és a bérből is részesítsék őket.

Georges Duby Európa középkori paraszti népeinek életében joggal nagyon nagy szerepet tulajdonít az erdőknek; szerinte a nagy kiterjedésű erdőségek szolgáltatták a legfőbb táplálékforrást az állatállománynak, „amely a szabad levegőn élt, és enyhelyen ritkán pihent”. A székely székek hegyes vidékein ez az extenzív állattartás hosszú időn át szokásos volt. A *szállások rendszere* — a havasi füves térségeken, kiterjesztett kaszálóterületeken, irtásokon — mind a takarmánytermesztést, mind a legeltetést egyszerre szolgálta. Jóllehet közföldből felfogott részek voltak ezek, magántulajdonná válásukat kevésbé ellenezték. Udvarhelyszék végzése (1635—36) az, hogy „a Havas dolga is a régi mód szerint legyen, kinek-kinek szállása és kaszálóhelye maga birtokában legyen”. (Néhol a szántásra is befogott „aszalványok” s a tanyás szétszórtságú építmények — mint Székelyvarságon is — faluvá állottak össze.) A szállás azonban általában megmaradt a falu távolabbi, sajátos funkciójú állattartó telepeként, a nagyobb méretű állattenyésztést szolgálva. A lekaszált fűvet — bizony hosszú és nehezen járható utakon — nem volt könnyű hazahordani. Sok időt és igaerőt is igényelt (éppen a munkatorlás idején). Ésszerű megoldásként kínálkozott tehát a szénának az erdei kaszálón való tárolása s ott helyben való feletetése. A havasi szállás tájékán — minden évszakban — még más táplálékforrások is akadtak az élelemkereső állatoknak.

Az udvarhelyszéki Ország havasán 1592-ben Farcádnak, Lengyel-falvának, Malomfalvának „szálláshelyek vagy on oda fel, s több falunak is...” Szó esik még Ülke, Bogárdfalva, Farkaslaka, Abosfalva, Lövéte, Keresztúr hasonló telepéről is. Az Oroszhegy és Fancsal közötti vita ugyanakkor Nyuladért folyik. Ennek az erdőrésznek a területén mindkét falu népe ősztől tavaszig telettette barmait, az ott kaszált szénával táplálták az ökröket, s védelmükre még enyhelyet („istállót”) is építettek. Helye volt azonban ott a ménesnek, a juhok esztenáinak és a makkoló sertéseknek is. Kővári László 1842-ben feljegyezte, hogy a homoródalmásiak szénacsinálás jöttekor kiköltöztek állataikkal a havasra, s csak vasárnapjukat töltötték otthon. Jánosfalvi Sándor István szerint pedig ünnepnapokon is kint maradt a gazda egész háza népével, és „télen által is” ott élt a család öregje vagy fiatalja. A szállások tartói nem kívánták meg a faluközösség számukra külön cikkelyeket alkotó törvényhozó munkálkodását. A hütösök rendezték az irtást, a foglalás kérdését, törvényt ültek tehát a többi ember érdekei ellen cselekvő fölött, de itt a legeltetés már inkább csak magángondként szerepelt. (A székelyföldi életnek viszont olyan tartozékává váltak a szállások, hogy például az almásiakat a szobrász Márkos András még 1947-ben is leírta, s szólottak a félszilaj állattartás, a különpásztorlás szokásairól Orbán Balázs, Benedek Elek, a csíkszentdomokosi politikus Kurkó Gyárfás, a gyergyócsomafalvi parasztember Czirják Gergely vagy az író Szabó Gyula, hogy csak néhányukat említsük.)

A szállásokat — lett légyenek azok állandóak vagy ideiglenesek — *a rideg, teleltető állattenyésztési formákhoz* is szoros szálak fűzték. A sertést téli makkoltatásra felfogadó pásztorok a falu népével léptek szerződésre, és helyet is a közösség adott, jelölt ki számukra. A csíkszentkirályi sertéseket 1757-ben szabadoson hizlalták, és „tél étszaka” is legeltették a makkos erdőben. Ugyanakkor mondja el a fülei Borsos Jónás, hogy „Télbe egy alkalmatossággal valami két hétig a Bojtorokban a magam juhaival én is kijártam”, és akkor látott ebben az erdőrészen „valami vargyasi sertéskosárt”. 1776-ban a bardóc-fűszékiek tanúsítják, hogy a Két Kormos közin „télben” mindenkor félve jártak be a patakra, az csiki határ lévén.

Magyarhermány is 1798. január 13-án intette a makkon, a sertések mellett lévő pászort, hogy a nem életre való, beteg állapotba „kést üssön, megpersellye, kettéhasítsa, megtakarítsa, megsózza és alkalmas helyen megfűstölje és számadásig úgy tartsa”. 1803-ban pedig azt határozta a falu, hogy a „telelő rideg sertéseket” újesztendő napjától április 28-ig járassák az erdőn.

Az egy, legfeljebb (de csak a közepinél) háromujjnyi „szalonnára hízó” sertések falubeli óljai, aklai, kosárai távolról sem voltak állatkényeztető építmények. Maros- vagy Háromszékben a hízó vagy rideg sertések enyhelyeit számba vevő leltárakban szükségesnek tartották külön feljegyezni; ha azoknak még szalmával fedett tetejük is volt. Különben Apáczai Csere János szerint „a disznópajtának nem kell fellyül befedtetnek lenni”. „Fedetlen módon „készített sertésolat gyakran emlegetnek forrásaink is, és a szakíró Pethe Ferenc megállapítja, hogy a „makkon telelő nyájnak nincs egyéb honja télen által egy jó akolnál a sűrűben...”

Természetesen a tél sokszor kegyetlen hidegét, az akol, a pajta kínálta mostoha feltételeket csak sajátos, akklimatizált fajtajú állatok viselhették el. A rendszer ezt is megkövetelte éppen úgy, miként a szállásokat vagy „a téli legelőn tartást”. Az oroszhegyi híres „fürgé ló”; s általában a gyors, erős, kitartó, kicsi, igénytelen székely ló, amelyről mint kiváló tájfajtaról annyit írtak, télen is szabadon legelt a havasokban. (A XX. század elején, a két világháború között, majd a század negyvenes éveiben is megfigyelték, leírták Oroszhegy, Zetelaka, Békás és még sok falu és tájegység rideg lótarását, és elmondották, hogy a hó alól élelmet, fűvet kivájó, kikaparó, rügyeket, gyökereket fogyasztó, lombtakarmányt rágó „lósereg” szénát ritkán kapott. Itt-ott pásztor nélkül is legeltek. 1792-ben Tolna megyében már dívott „az őrizetlen” legeltetés, ami természetesen nem jelentett felügyeletlenséget, csak más szokásokat. Tanúsítják e formák elterjedtségét a svédországi néprajzosok közléseiből ismert állathívogatók, amelyekkel a szállás mellett szabadon legelő teheneket fejésre hívták este — sajátos, énekszerű hívogató szöveggel.)

Jóllehet az erdei vadak elől a gyengébbet oltalmazva összetömörlült a lósereg, és farkastámadás ellen is tudott védekezni, az „elkárosodás” veszedelme kétségkívül jelentős volt. A szemerjai falutörvény (1771) ezért is mondta ki, hogy az, aki marhát akar telel-

tetni, köteles kezessel fogadni meg a bíró előtt, hogy ha állata elpusztulna, nem fogja kárát a faluközöségtől követelni. (Különben az ökör- és tehénpásztor számára több rendtartás javallja: hogyha az idő engedi, bár karácsonyig tartsa legelőn a barmokat.)

Az erdő egy részét a juhok és kecskék számára hasznosítani akaró jenőfalviak falurendtartása szerint (1838) ezek itt-ott télen is szabadon járhattak. Állataik a hóval vékonyabban borított legelőkön élelmet kereshettek, avarlevelet, mohát fogyaszthattak, de a pásztorlónak a faágak vagdalását tilalmazták, és kimondták: „az olyan regeltető pásztoroknak nem léssen szabad magával fészét hordozni, sem pedig semmiféle fákat levagdálni”.

A juhok telettésének gondját Erdély-szerre még *vándor pásztorlással* is igyekeztek megkönnyíteni. A pásztorok nagy távolságokat bejártak, csak hogy alkalmas téli legelőhöz juttassák állataikat. Háromszékről Csíkon át a máramarosi legelőkre is áthajtottak nyájukat, de volt keletje a bánági, a Duna-parti enyhébb telű tájaknak is. (Bojtárkorára emlékezve Sinka István, a költő írta le, milyen is volt a teletető jelenkori bihari tájat járó juhászbojtár élete: „A bárányfalka benn egy supában telet, az anyáknak meg karámot hánytunk dudvából, kazaltetőből egy szalmakazal mellett ott etettünk. A vályú teljesen az én gondom volt: hogy mindig legyen benne víz, de azért soha bele ne fagyjon. Hatalmas tél kerekedett ugyanis, olyan, hogy még a varnyút is megszelfítette. Este izikszalmából mindig nagy tüzet raktam, csak az volt a baj, hogy amíg az arcom melegedett, a hátam akart megfagyni, ha meg a hátam fordítottam a tűznek, az arcom dermedezett.”)

A székely faluközösség embere olyan gazdasági rendszer keretében élt, amely mélyen belegyökerezett az őt körülölelő természeti környezetbe. Ezt az összekapcsoltságot különösképpen az állattenyésztés szolgálta. A tavasszal kizöldülő határ, a rét, az erdő minden zege-zuga, a nyár, a tél, sőt napnyugtával az éjszaka is az élelmet kereső szarvasmarha, ló, juh, sertés mellett találta a fogadott pásztorokat vagy a családi munkaszervezet keretében kiadott feladatként egyénileg marhát őrizőket.

A legeltetés rendjének futó szemrevételezését az *éjjeli etetés* szokásával kell kiegészítenünk. Az uzoniak falutörvénye (1699) például jelzi, hogy a határbeli magánföldrészekon: „Éjjeli hálóban pedig senki olyan [füves] szegeletre virradatig ne vigye” állatait. A kilyéniak is tilalmazzák a falu pusztáján „éccának idején” a ló és egyébféle marha tartását, és seregestül sorakoztathatók fel az éjszakai legeltetőktől a vetésmezőt oltalmazó paragrafusok. Az 1848 előtti és későbbi népi verses füzetekben újra és újra felbukkanó paraszti szövegben így él a szokás:

Vajon ki kiabál ama zöld erdőben?
Talán a galambom lovát hajtották be.
Ej hadd hajtsák, hadd hajtsák,
Hadd fizessen érte,
Mert a piros hajnal tilalomban érte.

Étfalva falujegyzőkönyvébe 1830 őszén jegyzik be, hogy többen „künn hálnak” éjszaka lovakkal az erdőn, és a fiatalabbakat elküldik „pityókát lopni”, s az esküdteknek kell a kárt megítélni. Különbözően telve a falu iratanyaga az éjjeli legeltetés nyomaival, tiltó, engedélyező, szabályozó határozatokkal. (Kozma Ferenc 1879-ben írja: „Jól tudom, mert... én is jártam lovakkal kihálóba, mily szilaj örömet ébreszt és kártékony vágyat táplál azon alkalom, ha a meg gondolatlan ifjú népesség marháját a tilalmasban jól tarthatja.” A munkavégző) állatokat sok helyütt déltájban kihajtották, és másnap hajnalig erdőszélen, erdőn legeltették. 1949-ben mintegy húsz székely faluban beszéltek el kérdéseinkre válaszoló korosabb emberek a régi szokást, s azt, hogy milyen vígan éltek a hűvös éjszakákban „a régi, vasból való fiatalok” még akkor is, ha „béállott az eső, a zímankós, borsós idő”. Ilyenkor sem panaszkodtak, kalibát csináltak, és a marha is megkereste a szél nem járta, védettebb helyet. Igaz, a tilalmasba is behajtották néha az ökröt vagy a lovat, s nemegyszer fizették a szülők a kárt, vagy békéltek meg „egy kupa pálinkával”. Az esztelneki gyermekvilág rajzában Gazda Klára napjainkban gyűjthette össze az állatokkal külön járó hajdani fiatalok emlékeit.)

A legeltetés rendje jól meghatározott, minden eresztékében ki-munkált, összetett rendszer alkotóeleme. Méghozzá igen számottevő, a kapcsolatsort vezérelő, sok más cselekedetet, eljárást, szokást meghatározó tényező. Érthető tehát, hogy bázisa, a „zöldtömeg”, a természetes növénytakaró mint nélkülözhetetlen közvagyon állandóan óvott, csak a közösség számára biztosított kincse a community-nak. A legelőterületre tehát jogosult a falutag állatállománya. Ki van azonban zárva erről az élettéről azoké, akiknek belső fundusuk nincs, s a „hozott”, az „idegen”, a „vidék” marha. „Tapasztalta azt is a falu — statuálják 1772-ben a márkosfalviak —, hogy némelyek csalárd módon, magunk marháit romlására, legelei elvonattatásával, idegen falukból marhákat — mintha-mintha megvásárlották volna — hoztak be, s egész nyáron határunkon jártatták. Azért aki ezután ezen móddal a falu és a maga marhájának annyiban torkát megszakasztaná akármilyen módon a falu akarátja ellen, hacsak szállást adna is, büntesse meg a falu a szállásadót. És a pásztor is, ha ki nem adná, tudva idegen marhát őrzene.” Csíkszentmihály, Homoródszentpál, Csíkszenttamás, Kilyén, Kanta, Szemerja, Szotyor, Szentkatolna falutörvényeiben mind szólnak erről a tilalomról. Az álláspont ugyan változó, hiszen itt-ott a falu hírvél megengedik, néhol pedig az esz-tena kiegészítése határáig a juhokkal kivételeznek, de az elv szilárd: csak a felesleg, a falubeli közösség szükségleteinek ellátását már nem szolgáló fű, sarjú, erdei legelő enyhítheti a szomszédos településekben szűkölködők takarmányozási gondjait. Minden befele szorosabban kötődő közösség zártabb a kívülállókkal szemben. Emellett azonban a törvény mögött ott van a legeltetési szükség kényszerítő ereje is. A rendszer tartozéka, vagy talán úgy is mondhatnók, fő eleme az, hogy a közösség minden fűtermő földterülete, az egész vegetáció minden állattartót, szegényt, gazdagot többé-kevésbé egyaránt szolgál. Így könnyebb élni a kevésbé módosnak, a nincs-

telennek is, és van lehetősége a felemelkedésre; természetesen a rendi határok és az általános gazdasági szintkeretek engedélyezte méreteken. Ennek a rendszernek a megszűnése gyorsította meg az agrártársadalom proletarizálódását, azt a „kitántorgási”, kivándorlási folyamatot, amely az általános erdélyin belül ugyancsak telve volt sajátos székegyföldi tragikus vonásokkal.

4. A PÁSZTORLÁS

A nyomásos rendszer megkövetelte a legeltetés szervezetségét. A növényi táplálékot kínáló földeken járó állatok őrzése pedig ugyan csak igényelte a szabályozást. A rendtartást a faluközösségnek kellett megalkotnia ez esetben is. A falutörvények mindenekelőtt arról szóltak, hogy mikor milyen háziállatot kell csordába adni. A szotyoriak (1727) határozata az, hogy amikor „az Bozzára marhát visznek, minden ember tartozik odaadni meddű teheneit, tulkait és odavaló lovait...” Azt mondhatnók, hogy a papolciak rendtartásában (1759) olvasható az engedetlenek legsajátosabb büntetési formája, az nevezetesen, hogy akik „ha mégis csordába nem jártatnák, a bért a falusi pásztoroknak fizettesse meg a falusbíró — az olyan kerिंगő-bógó marhákról”. A szentiványi statútum (1749) ennek ellenére számol azzal, hogy „gyermekecske pásztorolván” tesz kárt a marha. Az eszternekiek pedig 1848. március 16-án lépnek fel azok ellen, akik még mindig külön járatják, pásztorolják barmaikat.

A két legeltetési forma, a csordabeli és a külön való őrizés szükséges, mert nagyon nehéz csak az elsőt általánossá tenni. A közrend azonban — mint már említettük — ezt követeli meg, és ezért a széki törvényhozás is szorgalmazza. A maroszséki statútumok (1610—1718) megrójják azokat a falvakat, amelyek csordapásztor nem tartanak, valamint azokat, akik, ha van is, a pásztor eleibe nem adják marháikat, hanem gyermekekkel őriztetve, vagy sertést otthon tartva sok kárt okoznak a növénytermesztőknek. Csík-, Gyergyó- és Kászsorszék 1744-ben régi végzésként említi, hogy „mindenféle rüdeg marhának, ménesnek, sertésnek, borjival együtt, úgy az ökröknek is pásztorok legyen”. Aranyosszéken (1764) a dúló kötelessége a falusi pásztorok idején való kiállítására vigyázni, valamint „Bitang marháknak kikeresésében és kikiáltásában” eljárni.

Szegődött csordapásztorról korszakunk első évtizedeiben már említést tettek forrásaink. Bardócfalván 1596-ban, s a XVII. század elején másutt is emlegették a nyájak szerződéses őrizőit. A „felelő pásztor” tartását eleinte Háromszéken tilalmazták ugyanolyan súlyos (36 forintos) bírság terhe alatt, mint amilyenel szomszédságunkban később a pásztor negligáló falvakat büntették. Bethlen Gábor 1616-ban Bölön, Középpajta és Nagyajta községeknek azonban külön engedélyezte az olyan felelős (bizonyára jobban is díjazott) ember alkalmazását, aki a kezére bízott jószág dolgában vagy az elkövetett károkért személyesen volt törvény elé idézhető.

A *pásztorfogadás* a faluközösség, közvetlenül pedig az elöljáróság gondja. Árkos törvénye (1711) előírja: a „falusbíró és hűtösök

kötelessége leszen, hogy a csordapásztorokat idejében kiállítsák. Így döntenek a szemerjaiak is. Szentiványban (1719) „ex communi consensu” történik az őrizők szegődtetése. Márkosfalván (1772) a „bíró tartozik jó idején csordapásztorokat fogadni, a faluval egybe...” A sepsibodokiak pásztorfogadása (1731) az udvar hírével, tehát a Mikó familia hozzájárulásával eshetik meg. Abban azonban árnyalatnyi eltérés sincs falvaink között, hogy a szerződésre lépest áldomás követi. A bodosiak 1817-es számadásában olvasható: „Mindenféle csorda-, nyájfogadaskor áldomásra a pásztoroknak költ” nem kevesebb, mint 4 forint és 53 krajcár.

Azt, hogy gondviselő nélkül ne maradjon a falu állatállománya, Szemerja (1727) úgy biztosította, hogy — mint vallják — ha „valamelyik csordának pásztorát nem találtunk s nem fogadtunk, vagy fogadott pásztorunk medio tempore elszökött, olyankor azon csordát szerre őriztük...” Mindenki, „akárki rendbeli ember” köteles volt az őrzésben részt venni, ha marháját csordába járatta. Kézdi-oroszfaluban (1768) „futkosó szérben minden ember tartozik őriznie, akinek vagy egy csordabeli marhácskája vagyon”. A *szerbe-pásztorlás* helyett azonban a *kezes-pásztorlás* válik mindinkább általánossá. 1771-ben a szemerjaiak is új törvényt hoznak, miszerint ha a pásztor elszöknék, a kezes tartozik mást állítani helyébe, vagy köteles maga őrizni a gazdátlaná vált nyáját. A márkosfalviak 1772-ben ugyanilyen kötelezettséget rónak a kezesre.

A kezes intézményéről a pásztorszerződések szólnak; s ha a falubíró úgy íratja meg a „contractust, hogy kezeset nem állíttat a pásztorral: bíró uram hűtösseivel egyetemben köteles őriztetni a nyáját”.

„A pásztoroknak pedig — írják 1711-ben az árkosiaiak — mindekben a falutól és bírótól kell függeni, a falu régi contractusa szerént.” Szárazajtán 1775-ben szintén a rendtartásba iktatják a különben mindenütt élő gyakorlatot: „falunknak pásztoraival ilyen szokása vagy törvénye vagyon: *minden pásztornak különös contractusának kell lenni*, írásban”. (Ha írásbeli szerződésről nem is, de „szertartásról”, a fogarásföldi juhásztorfogadási feltételekről először Daczó Máté 1549-beli leveléből tudunk.)

A *pásztorbért* a falu a kontraktusban határozza meg, de néhány-szor iránymutatóként „a régi szokás és gyakorlat” szerint magába a falutörvénybe is belefoglalják, „a csordapásztorokról”, a „csordapásztorságról” címszó alá. Mindenekelőtt azt, hogy pénz, gabona és kenyér jár az őrizőknek. (A bogeschdorfiak 1772-ben ugyanilyen összetételű bért fizetnek ökörpásztoruknak.) Szemerján 1771-ben azt írják rendtartásukba: „Az ökörpásztornak bére: minden ökör den. 6, egy véka gabona, fele ősz, fele tavasz, s egy kenyér.” A tehén-, a ménes-, a sertés-, a juhásztor bére a szerződésekben szintén részletesen és pontosan meghatározott. Ugyanúgy, miként a csikó, a borjú, a malac őrzésének díja is. Rendszerint Szent János-napkor kell fizetniük a gazdáknak a fél bért. Ritkábban jár előleg, néhány krajcár, és „élő pénz”, „bocskorpénz” szintén jut nekik. Van, ahol egy darabocská föld, kaszálóhely haszna növeli a pásztor bérét, vagy megengedik neki, hogy néhány saját marháját, disznóját, juhát együtt

ettesse a faluéval. S minthogy „felelő pásztor”, aki az elkárosodott állatért néha nagy összeget kénytelen fizetni, erre külön pótlást is előír számára a kontraktus. „Ugyan a régi mód szerént: ha a pásztorok tetemes kárt vallának — foglalják bele szerződésükbe 1806-ban a felsőrákosiak —, oly[an]kor a négyökrű gazda tartozik a bérebe a pásztoroknak egy véka tiszta búzát fizetni, melyből ő is a maga kárát pótolhassa...” Másutt néhány krajcárt ígérnek ilyen esetben minden gazda részéről.

Az állatokra vigyázás, a jó gondviselés, a számadásra átvett marhák táplálékáról való gondoskodás, azok testi épségének megóvása, a betegek orvoslása mind-mind kötelessége a pásztoroknak. A *teendőket* külön részletesen szintén az írásbeli egyezés sorakoztatja fel, de van szó róluk a falu törvényekben is. A leglényegesebb kérdésekben pontos és szakszerű határozatot szavaz meg a faluközösség. Megszabja a pásztorlás kezdetét, végét. Kijelöli a legeltetés helyét, annak időbeli változását, a hazajáró vagy kiháló csorda pásztorlásának módját. Tilalmazza az idegen, a „vidék marha” befogadását. Kötelességévé teszi a pásztornak, hogy csak egészséges állatokat vegyen be a nyájba. Nagyon sok szó esik a pásztorszámadásról, arról, hogy milyen károsodásért milyen feltételek közepette milyen mértékben felel a pásztor, és milyen a vitás kérdések rendezésének eljárás-módja.

A faluközösségi törvényhozás széles körű voltát a pásztorfogadási feltételek igen jól tükrözik. Részletezőn ismertetni ezeket csábító feladat volna. Sajnos ez alkalommal meg kell elégednünk a közösségszabályalkotást, a határozatfoglalmazást csak egy-két vonással gazdagító példákkal. Ilyen többek között az a mód, ahogyan az állattartók közössége formákat igyekszik keresni a sajátos jelenségek, problémák megoldása számára. Ilyen a *juhtartás dolga* is. A falu bácsot (pakulárt, gyűjtőt, majort) szegődtet, hiszen a legelő az övé, de a több juhnyáj azt is szokásossá, szükségessé teszi, hogy a birtokos úr és a falu külön-külön majort fogadjon, vagy a tízesek tartsanak állataik mellett pásztor, sőt hogy esztenatársaságokat, juhtartó gazdaságokat alakítsanak a faluközösségen belül. Az esztenatársaság pedig választ magának bírót, gyűlést tart, és azon tárgyal meg ellentéteket, hoz ítéleteket. Szentkatolnán például a nyári legelésre árendált havasba hajtott juhok (és szarvasmarhák) pásztorlásának ellenőrzését, a szükséges segítségnyújtást a tízesek vállalják. Az irányítást, a szervezést a választott főfelügyelőre ruházzák, munkásságukról, tapasztalataikról pedig külön jegyzőkönyvet vezetnek, s ennek alapján tesznek jelentést a falugyűlésnek.

A legfőbb gond a legeltetés — már vázolt — rendjének meghatározása. A juh hasznát hajt, méghozzá nem is keveset, de a különböző fütermő területeket, helyi adottságokhoz alkalmazkodva, védelmezik is, óvják is tőlük. Se szeri, se száma azoknak a határozatoknak, amelyek kimondják: „se egyszer, se másszor az ökör élésre ne bocsátassanak”. Egyik faluban érdekes módon éppen a tarlót, másutt az ugart vagy legtöbbször az erdei, szarvasmarhának fönntartott legelőt tiltják meg az esztenaállítók számára. Szent György és Szent Mihály napja között néhol a faluba „bémenni meg nem engedtetik”

a juh. Az erdőt is védik — mint már említettük — a lombot, ágat, rügyet fogyasztó állatoktól s fejszével járó bácsoktól. Nagybacon falutörvénye (1748) azt írja: „Legnagyobb kárunk szófogatatlansága mián esnek, a juhásztorok mia; kik is se füveinkkel, se makkos erdeinkkel meg a vetéseinkkel, gabonáinkkal is eleitől fogva nem gondoltak.”

Jóllehet például Szárhegyen öt esztenatársaság is alakult, Jenőfalván szintén igen sok bácsot fogadtak, és Háromszéken 1699-ben már úgy határozott a székgyűlés, hogy száz juhon alul nem alakulhat külön juhnyáj, állandó kérdésként szerepelt, hogy kinek szabad állatait a pásztorok kezére adni. Fontos volt ez, hiszen a szűk letelejtű falvak népe szívesen juttatta be más közösségek nyájába az állatait, miután csak pásztorbért kellett fizetnie, s kapott — a gyapjún kívül — minden fejőjuhra egy veder jó túrot s egy ejtel ordát. 1791-ben Csík-, Gyergyó- és Kászsorszékben „az esztenákon egy juhra csak 15, 14 vagy még ennél is kevesebb font hasznót adtak a pásztorok”, és ezt a székgyűlés is kevésnek tartotta, s együtt a határőri intézménnyel megkövetelte, hogy „a régi Constitutio szerént” 16 fontra növeljék a pásztor tartozását. Felsőrákoson 1806-ban három juh után jár egy kompona túró (ami másfél véka búza súlyával egyenlő) és három ejtel orda.

Papolcon (1759) a falutörvényalkotók a nyomáshatáron tavasszal létesített esztenákra beengedik a faluközösséghez tartozó birtokos nemesek szomszéd helységi cselédeknek, a bácsoknak, a pásztoroknak a juhait is. Falu híre nélkül más „vidék juh” azonban nem tartózkodhatik a papolci mezőkön. Az a falubeli gazda, aki „nyereségre berbécsket, kecskét tavaszkor szedne” s egy hétig legeltetve lábán eladná, számolhat a faluközösség engedélyével, de ha Papolc nyomáshatárán tartósan őriztetni, meghizlalja: „tartozék falu számára illendő árán kivágni”. Különben ugyanitt az esztenatartás rendjét így határozzák meg: „Az eszténa a nyomáson addig légyen, míg a nyírás végbenmenyen, aztán vigyék ki az erdőre, és azontúl egész nyáron a nyomásunkon még a meddő juh se legeltessék. Hanem ha bárányok nyírásra két-három napra, míg megnyírik. Azontúl ismét vigyék ki az erdőre. Mikor béhozzák Szent Mihály-nap után az elhánnyásra, azután is, ha seregbe gyűjtik, vigyék az erdőre; amelyeket darabokba akarnak őrizni, a csorda helyin járjanak...”

A szegény ember tehene, a *kecske*, szintén gondot okozott a szabályalkotó falugyűlések résztvevőinek. Ott, ahol a kecskenyájak erdőpusztítása nyomán elkarsztosodott a vidék, talán nem volt eléggé gondos és erős a faluközösség ahhoz, hogy korlátokat szabjon. A székely falutörvények a magánosan vagy helyenként még csordáslag is pásztortolt állatokat, a teletetés végett erdőre hajtott „káp-rák” számát szigorú tilalmakkal limitálták, és főleg a lombvágást, a fák „csapodással” való vesztegetését, az ágak levagdálását büntették. Papolcon azt is belefoglalták a rendtartásba, hogy „akinek tehene nem lészen, a tejiért két vagy három kecskét egész nyáron egy-egy ember honn tarthat”. Az étfalviak és a zalániak a XVIII. században az erdei „tetemes” károk eltávoztatása végett csak két kecske tartását engedélyezték. A keresztúr-fiúszékbeliek is 2—3 ál-

latot nevelhettek, ha szegények voltak, a többit el kellett adniuk, a szembeszegülőktől pedig elkobozták a többletet.

A *sertéspásztorlás* különleges kérdéseit mind a marhajártatás, mind a téli legelőrehajtás kapcsán említettük már. Talán azzal gazdagíthatnók a róluk mondottakat, hogy a soros pásztorlás Középjárában 1775-ben még szokásos volt. Falutörvényükben olvasható, hogy „mikor szerre őrzik a nyáját, tartozzék minden ember szeri-pásztort állítani...” Így van ez Árkoson is, ahol 1781-ben naponta négyen állnak ki őrzésre. Jóllehet egy-egy faluközösség erdeire ezrivel is hajthatnak sertéseket, a legelőre hajtási jogot sokszor meg kell határozni, leginkább szűk makktermés idején vagy ott, ahol kevés a bükk- és a cseereerdő. Étfalván például 1774—1827 között egy-két sertést csaphat ki a makkra egy gazda. A zalániaiak 1847-ben úgy látják jónak, hogy „az egész fizető”, tehát a teherviselésben egy részt teljesen vállaló marhás gazda két sertést, a gyalogszeres egyet küldhet a nyájba. A sertéspásztorokat „a makkbírók” segítik itt, akik ellenőrzik, hol legelhet a többi makkot fogyasztó állat, s vigyáznak arra, hogy három forint bírságtól fenyegetetten senki makkot szedni ne merjen. Az így kedvezményezett helyzetben levő disznókat kell pásztoraiknak Zalánban kétujjnyi, 1851-ben „három ujj szalonára meghizlalni”. A csíktaploci sertéspásztorokkal kötött szerződésben (1840) a nem makkos, hanem legelőn tartott állatok pásztorlái utasítását így fogalmazzák meg: „Tavasza jutván, mihelyest a sertés túrni tud a fagytól, azonnal tartozzanak a pásztorok jó móddal s erővel kiállni s kitanýítani s az úttal is [megszoktatni]; ... a fenn írt két pásztor közül egyik minden üdőbe a csorda mellett legyen reggeltől fogva estig, s estve úgy hazaerestve, hogy az vetéska-puig szép csendes lassú lépésben jöven a csorda, onnan úgy eresztessenek el a sertések; s így addig őriztessék a csorda ősszel, valamedig a fagytól túrni tudnak a sertések...” A kihajtás pedig Pápolcon így történik: „Tehén- és sertéspásztorok mezőföldi faluk szokása szerint ketten [induljanak], egyik faluvégítől fogva a két utcán szájjal kiáltozván: hajts ki, hajts ki a marhát előmbe. Ostorral is csattogtasson, s úgy hajtsa ki a mezőre vagy fel vagy alá, amerre útja lészen a csordának a legeltetésre.”

A *szarvasmarha és a ló* pásztorlását szabályozó pontok mind a falujegyzőkönyvekben, mind a szerződésekben tekintettel vannak a tehéncsorda fejésére, illetőleg a vonómarhák pihenőre és munkára hajtására. Melléjük segítségül még „eregeltetőket” is adnak a falusbírák, akik szerre kötelesek a csorda terelésében a pásztor mellé állni.

A sajátos rendszabályozni valók sorából a *bikatarást*, a „magállat” gondját említendő példaként. A közösség mindenekelőtt megszabja a bikavétel rendjét. A szotyoriak törvénye (1727) szerint: „A bikáhozás szerre jár minden esztendőben három emberen, és virágvasárnapra elő kell állítani, sub poena flor. 1. És az mely embereket bikalátni választanak, és megnézik, ha azoknak nem tetszik, hozzanak mást...” Van úgy is, hogy nem csupán a kijelölt „bikalátók” ellenőrzik a vételt, hanem a közösségbeliek mind. „Elévezetik” az állatot (így emlegetik: a falu „kék szőrű szarvas bikáját”, „szür-

ke szőrű hegyes szarvas magmarháját”, bizonyára fehér, magyar fajtát), és ha „jófajta”, megterítik a megbízottak költségeit, díjazzák fáradozásukat. Jó megoldás az, ha falubeli hozzáértő állatnevelő bocsátja bikáját a tehéntartók rendelkezésére. Így történik például Magyarhermányban 1797-ben, ahol Pető János adja át a falunak apaállatát 9 forint, egy véka búza és vékányi „malompor” ellenében. Nemegyszer pásztor nevel szép bikát, amelyet bérért, egy kaszálórét fűvéért csaphatnak azután ki a tehéncsordába.

A bika, miként különben a ménló s gyakran a sertéskan, rendszerint a faluközösség tulajdona. Télire, helyesebben Szent Márton-naptól Szent György-napig éppen ezért gazdát, gondozót kell keresni számára. A jászol mellé szoruló, telelő bika helyzetét a középajtaiak (1775) így rendezik: „A bikatartással, akinek tehene van, minden ember tartozik; még a papok is. A falu tartozik bikatartót tartani. Ha jól nem tartják, büntetődjenek ad flor. 1. Úgy a bikalátó is, ha nem vizsgálná, hanem eltitkolná s kedvezne... Aki pedig bikabért nem akarna fizetni, esküdjék meg, hogy tehenit a falu csordájába azon üdön nem jártatja, amikor jártatja pedig, akkor tartozzék megadni...” A bér gyakran „pénzfizetés”, de természetbeni juttatás is lehet, vagy ezek együttese. Csíkjenőfalván 1798-ban Karda Istvánnak minden tehéntartótól jár fél véka zab, akinek két borjúzó tehene lesz, juttat neki egy szán fát s egy szekér trágyát, egyet pedig földjére „kalákképpen” kifuvározni köteles. A gondozó járandósága az 1790—1848 közötti időben ebben a faluban is sokszor változik. Néha 25—35 forintot fizetnek. Máskor „akinek futosó számbeli tehene vagyon”, 1—2 kéve zabot, 1—2 szekér trágyát, a gyalogszeres „búzaarató napszámot” tartozik fizetségként, járandóságként szolgáltatni a bikateleltetőknek. Jogosulttá teszi őt arra is, hogy az őszi napokban, valamint tavasszal, „amikor a lábával kárt nem teszen a lágység mián, a vetésmezőre (fűbúzára) egy tehenet szabad lészen kibocsátani”. Zalánban vannak a „bikás”-nak járó kaszáló- és szántóhelyek, amelyeket egy hétig a csordapásztorok a kiháló állatokkal trágyáztatni is kötelesek. (Vita csak afölött van, hogy bikabért „gazdánként vagy tehenenként” fizessenek a falutagok.)

Feltételként azt írja elő a falu, hogy vigyázással legyenek, esetleges betegségét jelentsék a bírónak, jól tartsák (az esztelnekiek megszabják: szénán kell tartani és két köböl zabot megetetni vele), hogy tavasszal, kihajtáskor ne legyen rosszabb, mint ősszel, amikor bekötik, hogy „Szent György-napban meg legyenek vetkezve”.

A „fungens bírónak — Zalánban 1848. május 2-án — kötelességévé tétetett, hogy huszonnégy óra alatt a két bikát a maga helyire hajtsa, a kissebbet a meddübe, a nagyobbát a tehéncsordába; különben ami kár történék, a bíró szenved”. A csordával nyáron át tehát kijárt a bika, és okozott is gondot bőven az előjáráságnak. Szentkatolna határrendtartásának (1790) utolsó pontja eléggé tanúsítja a sajátos problémákat, amelyekkel a szabályalkotóknak meg kell birkózniuk: „Mivel azt is tapasztaltuk — írják —, hogy az falu bikája igen sok károkat tett, és behajjztatván, senki ki nem váltja. S ha az kár réá repartialtatik is, nincsen ki megfizesse, s következőképpen az kárt láttató gazda kárban marad. Azért az

bírák az falu bikáját bocsássák csorda szerre, és ki-ki estve az bikát hajtsa vagy hajtassa magához. Az ki pedig ezt elmúlná... az bikára repartíált kárt fizesse meg.” Hogyha senki se váltaná ki a határbírótól, „hogy ottan soká ne éhezék”, a falusbírák váltják ki, büntetve azt, akin elmarad „az bika-szer”. Tekintetes Séra Elek úr Zalanban 1782 augusztusában a falu bikáját „be nem rekesztette”, amiért a faluszéke ítéletet is mondott ki rá. Ő azzal védekezett, hogy „a communitás usussa” annak előtte az volt, hogy a bika eltévelyedéséért a szeres egy garassal tartozik. A végső határozatban a hűtösök elismerik igazát, és a falu törvénye szerint „mentődik” a nagyobb büntetéstől.

A szentkatolnaiak azonban azt is belefoglalták rendtartásukba: „Hogy pedig a bikának is egy keveset kedvezzünk, elvégeztük közönségesen, hogy májusban kárra ne repartíaltassék júniusnak első napjáig.” Megbecsüléséről, kedvezményezettségéről sok jel árulkodik. Jenőfalván 1781-ben állapították meg: „Mivelhogy az falu, minden ember elnézte, hogy a falu bikája az gabonában jár[t], s minden embernek kárt tett az gabonájában, senki bé nem hajtotta, eltűrték minden kártételit...” (Csernátonban az 1860-as években — Bodor János emlékezése szerint — a bika nyáron át „üldözött, gondozatlan” vadként élt, éjjeli pihenőhelye a mezőn volt, de „bárkinek a földjén szabadon lakmározhatott...”)

Az előregedett bikát a falugyűlés vagy a tehéntartó gazdaság döntése alapján „megintették”, levágták, majd mindenki köteles volt bizonyos mennyiségű húst (1—2 fontnyit) szabott áron átvenni. Megtörtént azonban az is, hogy a kivénült bikát, kant eladták, „elkótyvázták”, majd az árából megpótolva újat vásároltak.

A *pásztorszámadáskori tanácskozás* rendjén sok szokás meggyökeresedett, idő múltával jogi szabállyá vált. Az ezt követő esetleges faluszéki pereskedésben, a „gazdák törvényén” pedig úgyszintén több, az ügyfolyást meghatározó, biztos fogózkodót kínáló perrendtartási, alakí, formai kellék született. Az őrizésre átvett állatért anyagi felelősséget vállaló pásztor elszámoltatása különben régi keletű. Csík-, Gyergyó- és Kászonszék constitúciói 1650-ben szólnak a „Számadásról és annak módjáról”, felsorakoztatva a meghibásodott, sebesült, betegedett s főleg az elpusztult állatokért a pásztort terhelő felelősséget. A falutörvények szintén rendelkeznek efelől. Árkos lakói szerint (1711): „a pásztor, amely marhát eleibe adnak, arról tartozik számot adni. Ha elvesz a keze alól, tartozik megfizetni. A káros ember pedig a pásztoron és az kezeseken vegye meg a kárát 15 napok alatt.” Szentiványban és Laborfalván azt is hozzáfűzik, hogy ha a pásztor „vádoltatik hivatalja iránt[i] negligentiával, megzalogoltassék s el is igazíttassék”. Szárazajta 1775-ben szintén a falura bízza a „számot vevés” utáni ítéletmondást: „Mégpedig úgy — írják —, hogy akár a gazda, akár a falu pásztora promoveálja a causát a falu törvényszékíró”, míg akármelyik fél is tizenöt forintot le nem tesz, ne felbezhessen sehová.

A pásztornak természetesen joga, sőt kötelessége kihajtáskor, számbavételkor a „rühös, taknyos vagy egyéb fekélyes” vagy más fertőző betegségben szenvedő marhát be nem fogadni a csordába. Az

uzoniak szerint (1699) „Szaparnycás, rühös, fekélyes marháknak se hult az falu határán nem szabad járni. Ha pedig szántszándékkal — a bíró megizentetése után — ott jártatná, üssék meg.”

Az időközben megbetegedett állatról a pásztoroknak hírt kell tenni, és ha olyan bajban szenvednek, orvosolniuk is kell. A faluszékén vagy a gazdák törvényén részletekbe menő, aggályoskodó, törvénytudó vizsgálódás és vita folyik, a pásztor vagy a gazda felelősségének mértékét latolgatva. A falujegyzőkönyvek egyikéből, a felsőrákosiból idézünk egy példát. A felperes azt állítja, hogy tehenének csupán teje apadott el, s „vérárban” dögött meg, ami gyógyítható betegség, a bűnös tehát a pásztor. A falu ítélőszékén a vizsgálatra kiküldött hütösök azt a vallomást teszik, hogy „a kereset alatt lévő tehen nem vérárba vagy vérhülésbe dögött meg, hanem torokgyékba, mert szeme nem könnyezett, ajjaka, utója, (:salvum sit:) segge nem volt kidagadva, és a megdöglés után is nem volt megdagadva, bőre alja vízzel nem volt megtelve, amint ezek mind megszoktanak lenni a vérhülésben megdöglötten. Ellenben a toroka méreggel meg volt telve, s nyelve szájából hosszan és egyenesen kinyújtva találtatott, amelyek a torokgyék nyavalya ismertetőjelei.” Miután a bajt a gazda felismerhette volna („mert a torokgyék lassan és nem egyszerre elérhető nyavalya”), ahelyett ígézet ellen orvosolta, és így ő is hibás; de vétkes a pásztor is a falu ítélőbírái szerint, „mert a contractus tartása szerint nemcsak a vérártól, vérhetéstől, békától mint specificált nyavalyáktól, de minden más nyavalyáktól tartozik orvosolni a keze alá adott barmot”. Egyharmadát kell fizetnie a kárnak, mert jóllehet gyógyíthatatlan betegségben pusztult el a tehen, ő idejében észre nem vette. Jellemző módon, habár 10 forintja bánja, a pásztor köszöni az ítéletet.

A megszabott időhatáron belüli hírtételnek szintén jelentősége van. Magyarhermányban 1770-ben érvelnek egy peres ügyben így: „Hermányfalvának régi megírott törvénye, hogy jármos ökörről, hámos lóról és bornyús tehenről harmadnapján adjon számot a pásztor”; ő viszont az eltévelyedett s így elkárosodott marháért azért nem akar jóvátételt fizetni, mert a tulajdonosa „azon estve”, tehát még aznap hírt nem adott.

Talán az úgynevezett vadkár, az erdei vadak kártétele okozza a legtöbb gondot a pásztoroknak. A csík-, gyergyó- és kászonszéki státutum (1729) farkasveremnek állítását írja elő, a zalániaiak szép summa pénzt fizetnek az elejtett vadállatért, az étfalviak tehénpásztora fegyverrel őrzi nyáját, és a communitástól külön is kap „egy fertály puskaport” s „golyóbist”. A szentkatolnaiak közül többen 1846-ban a havasi legelőkről hazahajtják állataikat, oly gyakori a vadállatok pusztítása. Ezért „erszenyből fizetendő” puskás embert fogadnak a pásztorok mellé — Máthé Antal jobbágyembert, napi 18 krajcár fizetségért és 15 krajcár ételmezési költségért ;—, hogy éjjel-nappal felügyeljen a csordára. Jóllehet nemcsak védelmezték őket, hanem a pásztortól állatok maguk is védekeztek, valóban gyakorta kellett vadkár miatti peres ügyben ítékeznie a faluszékének. Nos, a széki szabályozás, a norma ez esetben is határozott és mindenki által tudott. A csíkszéki státutum 1650-ből a következőket mondja: „Az farkas-

ételt [a pásztor] fizesse meg. Az medve-ételről, ha valamely marhának fület, bélyegit vagy fe[j]lit elé nem hozza, hanem csak haszontalan dirib-darab bőrt vagy csontot hoz elé”, tartozzék kárpótolni a gazdát. Még akkor is, ha a falu vagy a tulajdonos jegyével megbélyegzett részt mutat fel, meg kell esküdni, hogy mellette volt a baromnak s a medve „erővel vötte el”, így is árának felét öneki kell megfizetnie.

A falutörvények már tekintetbe vesznek több mentő körülményt, és még differenciáltabb a faluszéki, falugyülési norma vagy az eset megvizsgálóinak ítélkezése. Íme a zalániaiak 1777-béli szokásjogi rendeje: „mivel eleitől fogva usussa és törvénye volt falunknak, hogy ha a pásztor jelenlétiben kár esik, 1-mo, olyformán, hogy a kárt tevő vadot maga kergeti el a marháról s lábán hazahajthatja a gazdának, bátor azután megdögölyék is, nem tartozik megfizetni a gazdának; de, 2-do, ha a pásztor jelenlétiben megöli a vad a marhát, felit tartozik a pásztor megfizetni, 3-tio, hogyha pedig a pásztornak gondviseletlensége mián elmarad vagy eltévelyedik és efféle incuriajok mián a pásztoroknak, vad mián elkárosodik... az efféle kárt egészen tartozik megfizetni a pásztor.” Szemerja népe 1771-ben úgy rendelkezik, hogy ha nappal nincs a pásztor a kártétel idején a csorda mellett vagy elhagyja az állatot, árát egészében, ha azonban „oda nem hagyja éccakára, csak felit fizeti...”

Magyarhermány jegyzőkönyvében örökítődött meg (1798) az a vád, hogy a jármos ökrök őrizője „nem volt elég gondviselő és talpon álló s vigyázó, jó számadó pásztor”. Valójában hárman feleltek az állatokért, s ketten hallván, hogy a nyájba vad ment, „megbődülvén az ökrök”, és látván, hogy „ráment a medve”, üzték, kergették, de nehezen nyomozhatták, mert sötét éjszaka volt, eső esett, szél fújt, ködös is volt az erdő, s a szétszéledt csordát is féltették; tehát „több kártól is tartván”, visszamentek az ökrökhöz. Miután a pásztorok teljes tehetségük szerint hajtották a vadat, felmentődtek, csupán a kár egyharmadát fizette a nyáj mellől hiányzó pásztor. A szentkatolnaiak 1829-ben szintén elnézőek, megértőek voltak „medvekár” esetén. Ha a pásztor hasonlóképpen bizonyított, a kárt a community vállalta és rovatal útján a falutagoktól szedte össze.

Árkoson (1782), jóllehet nincs is a tehéncsorda mellett vadkár idején a két pásztor, csak félárral tartozik, mert a károsultak egy hétig „keresni nem mentek”. 1797-ben Jenőfalván a vad által nappal, a pásztorok előtt elkárosodott tinóért ugyancsak fél összeggel terhelődnek az őrizők, mert idejében még hírt is tettek.

A „pásztor eleibe adás” szintén fontos mozzanata a pásztor—gazda jogviszonynak. Ozsdolán 1794. november első napján farkasok támadják meg Fejér Ferenc lovait és a vetésmezőben is üzik. Az egyiket pedig el is „rontották”. Megbizonyosodván azonban, nyomkövetés útján, a hütösök, hogy a faluból jöttek ki a lovak, tehát nem adták számba, a pásztort felmentik. 1779-ben Zalánban csak feltételesen fogadnak be hét malacot a pásztorok, mondván, „nem valók csordába”. A gazda azt feleli: csak őrizzék, „ha vagy egyet elkap a farkas, légyen a szerencséje”. A baj megtörténtkor nem is fizetnek kárt.

A farkas-kárt se ítélik meg olyan szigorúan, ha az elpusztított állat valamelyik testrészét felmutatják és hittel bizonyítják helytállásukat a pásztorok. Néha felit, máskor semmit sem fizetnek a károsultnak. Ha a farkas sebesítette marha lábán megyen a faluig, őrizőit felmentik attól, hogy előkeressék pásztorbérből szerzett forintjaikat, de természetesen a gazda is sajátos jogokkal rendelkezik, ha betartja a szokás szerinti „szertartásrendet”. Ez pedig Jenőfalván 1778-ban például ilyen: Szekeres Mihály perbe idézi a csordapásztorokat „egy marha végett, amelyet a farkasok megszagattak. De az marha hazament a lábán... De Szekeres Mihály akkor reggel meg nem kénáltatta az csordapásztort azon farkas mardalta marhával, hanem harmadnapján kénálta meg a pásztort, Kába Jánost, azért a pásztorok nem tartoznak az tinót megfizetni... Mivel maga kezét reája tette Szekeres Mihály...”

Az állat nagy érték. Csoda-e, ha széki statútum, falutörvény, pásztor-szerződés foglalkozik azokkal a normákkal, népszokásokkal, amelyek a pásztor és az állattenyésztő gazda jogviszonyait illetik. Igazából azonban ezeknek csak kis része foglalódik írásba; sokkal többet mint szóban élő, tudatokba belevésődött ősi, helyi normát tartanak számon és tisztelnek törvényként. Bepillantást e gazdagságba a falujegyzőkönyvek engedélyeznek. Néha azonban egy látszólag kisebb kérdés is falu írott törvényévé, sőt falvak együttes rendtartásává válhat. A ménespásztor-szerződések például kimondják, hogy a lovaknak: „Sem a patkókat lehúzni, farkikat kiszedni, serényeiket levágni nem szabad.” A szitának, szíjpótlónak használt állati szőrt azonban oly sokan szerzik be tolvajmódra, hogy Szentdomokos, Szenttamás, Jenőfalva, Dánfalva, Madaras és Karcfalva együttes törvényt alkot 1841-ben ennek az „alattomos gonoszságnak megakadályoztatására”.

Végezetül még egyszer szeretnők megemlíteni azt, hogy a fáradsággal, igen nagy gonddal és anyagi felelősséggel járó pásztor-kodás nemcsak az állatot számba adó és béhajtáskor számba vevő gazda és az őrizésre vállalkozó ellentéiteit termeli ki, hanem a szolidaritás lehetőségét is megteremti. Károsult állattartót vagy pásztort egyaránt sok helyütt sokszor segít a bajbajutott mellé álló faluközösség.

5. A SZÁNTÓHATÁR VÉDELME. HATÁRKAPU, HATÁRKERT

Abban a termelési rendszerben, amelyben a szántó bővítés temérdek munkanapot igényel s az erdő, legelő gabonatermesztésbe való befogása évszázadok kemény, gyötrelmes munkáját követeli meg, becsülete van a határbeli parcellának. Még értékesebb a termőre forduló határ, hiszen igen sok munka, többszöri szántás után takarítható be a gabona. Vegyük tekintetbe azt is, hogy a termés nem valami bőséges. A bodoki, zaláni, málnási, oltszemi, hídvégi búzatermésátlag még a jobbak közül való: 4—5 szemet is hoz jobbacská esztendőben egy elvetett mag. Az átlagos azonban a 3—4 szem. Jenőfalva, Karcfalva, Szentmihály, Szenttamás, Szentdomokos, Taploca egy és fél — négy és fél búzaszemes hozammal dicsekedhet, és a 21 felcsíki falu

átlag a 1750. évbéli összeírás szerint alig haladja meg a két szemet. Még ha tekintetbe vesszük is, hogy az emberek a „konskriptoroknak” jónak látták minél kevesebbet vallani, ez bizony igen kevés, és itt Benkő Károly idejében, a XIX. század közepe táján sem haladja meg a 3–4 magos átlagot. Tárnyilagos és megbízható jenőfalvi falujegyzőkönyvi adatok szerint — maguk között vannak az 1778. évbéli falugyűlésen, nincs miért elferdíteniük az igazságot — mind a búza, mind az árpa egy szem utáni hozama nem több három szemnél. Hogyne volna tehát nagy-nagy közösségi gond a vetésmező oltalmazása.

A legfőbb határbeli kártevő az az ember, aki szükségből vagy mohó kapzsiságból szeretne munka nélkül jussolni, vetés nélkül aratni. S talán még veszedelmesebb az az állattenyésztő falutag, akinek — láttuk — az év minden szakában küzdenie kell barmainak takarmányozási gondjaival. A rideg vagy félszilaj tartás mellett mindekelőtt attól szükséges megóvni az ős- és tavaszhatárt, a tilalmast, hogy a falubeli aklokból, pajtákából, udvarokról ki ne jussanak, rá ne szabaduljanak a gabonára az állatok. A településrend, a kettős udvarok, a kerteletlen telkek, a csak sövénykerítéssel védett enyhelyek, telelők sokkal inkább módot nyújtanak a jószágoknak az elbitangolásra, a kártételre. A *falut szükséges tehát kerítéssel oltalmazni*. A „mezőre kirúgó”, a határral szomszédos telkek végén ezért biztonságos „örökfal”-nak, „gyepű”-nek kell lennie. Ezt rendszerint a gazda teszi, de betudják a mezei kertből reá eső részbe. Érdekes Árkos 1781. évbéli határozata: „Ennek előtte — mondják — usussa volt a communitysnak, hogy a mezőre kimenő jószágok lábján levő kerteknek felit-felit örökfal kert helyett acceptálták”, de most kihirdetik, hogy „kiki a maga jószágát kertelje be, a falu senkiét nem kerteli”. „A határba kifüggő vagy -rúgó jószágokon — írják 1748-ban a karatnaiak — senkinek részét s kaput az határban ki tartani szabad ne légyen azért, hogy a határon kárt tétessen. Hanem ha kaput tart, határ tilalmának idején jó zár alatt vagy jól bécövekelve tartsa...” A márkosfalviak (1772) is büntetik a vízre járó kapukat, áll-ajtókat nyitókat. Az oltszemiek (1806) törvénye: „Senki is a jószágának a faluból kirúgó kaput semmi szín alatt ne tartson”, mert ha kár történnék és a nyom odavezetne, a falu meg nem fizeti; neki kell megtérítenie a mezei természetvényekben okozott pusztítás ellenértékét.

Volt viszont *határkapuja* a falunak a mezőre kivezető utca végén. 1581-ben Gyergyóújfaluban már kapus embert tartottak. A *tanorok-*, *porgolátkapu* állítása, gondozása gyakran a tízesek gondja volt. Uzonban 1699-ben négy ki-bejáró helyet a falubeli négy tíz tartott, s az ötödiket sor szerint kellett a tízeseknek vállalniuk. Árkoson (1711) szintén a tizedeseket büntették, ha „a tanorokkapuk rossznak találtattak”. Étfalván (1828) a falu alsó végén lévő két „tanorokkapukhoz, amelyek elromlottak”, a faluközösség adott fát, de a megcsináltatásuk a tízesre várt. Szokásban volt az is, hogy megbízott, felfogadott, javadalmazott ember felelt a falut lezáró építményért. Gyergyóújfaluban 50 dénáros kapubírságot róttak ki a „kapus emberre”, s ha az ő hibájából határba kijutott barom kárt tett, a jóvátétel is őt terhelte, a hajtónak járó díjjal egyetemben. Jenőfalva XVIII. század végi

jegyzőkönyve nyomán azt a formát is feltételezhetjük, hogy a tízesek állították, javították a kaput, de a kapus ember felelt azért, hogy zárva legyen. Szárazajtán ugyanakkor „személyes emberek” tartották a kaput, s ha idejében fel nem tették, a bíró büntette őket. Szentkálolnán a XIX. század elején három falutagra hárult a Vízelve kapu karbantartása, s úgy tűnik, hogy ők ennek fejében határkerttételel nem tartoztak. Kézdioroszfaluban (1781) a tanorokkapukhoz tartozó földekről rendelkeztek, amelyek feltehetőleg a tízeseket illették („Ezek pediglen három tízre járandók”). Néha itt is „személyes ember”-re bízták a mezőkaput, s közfölddel hálálták meg munkálkodását. „Tovul illő határkapu építtessék. Azon kaputartónak — írták 1778-ban a csíktaplocaiak — az Töltés alsó részén való helyből mindenekelőtt bizonyos rész kiszakasztassék illőképpen jutalmául...” Lakhattott az őriző esetleg a falu házában, kaphatott a hordás idején egy-egy kévét a gazdáktól, lévén néha rokkant családfő a megbízott. (1884-ből való bihari útirajzban említik, hogy a székelyeknél „legalább a koldus élhet a kapunyitogatásból”.)

A kapu sokféle formájú lehet. Jenőfalván 1796-ban még kő kapulábat is említenek, de az új „sorokkapuláb”, tehát a fa kapuzábé kirotadását is szóvá teszik. Háromszéken 1701-ben jegyzik fel, hogy a vitatott vetéshatárvédő építmény: „az Mező kapu galamb[b]úgos, annak fa horga és vas sorka...” Néhol egyszárnyú, csak egyfelé nyíló, itt-ott gerendából ácsolt, másutt léces vagy csak sövényből font.

Rendszerint csak hajnalban nyitja és este zárja a kapuőríző, s napközben mindenki köteles becsukni maga után. Szacsva (1717) rendtartása szerint: „Tilalmas határunkon levő kaput tartozik minden ember hogy betegye...” Peselneken (1715) a tanorokkaput nyitva hagyónak („mást nem látván, hogy közel utána menjen”) három forint a bírsága. Papolcon (1759) a „kertlátó hütösök” vigyázzák a tanorokkaput is, és az arra rendeltettekkel úgy kell készíttetniük, hogy „a ki- s bójárók lóhátról is megnyithassák s bétéhessék, hogy azok mia kár ne keletkezzék”. Jó állapotáról is gondoskodniuk kell, különben — mint Bodokon is — a hütösöket büntetik.

A gyergyóújfalusi 1581. évbéli falutörvény már második cikkében rendelkezett a tilalmast a nyomástól, a vetésmezőt az ugartól elválasztó, a termést védelmező *határkert*től. „Káros kert bírsága — mondták — den. 25, ha valami barom mégyen bé rajta és kárt tézen, a kárt hajtópénzzel együtt a kertés ember megfizesse...” A falut tehát kerítés övezte, és ugyancsak kerítés oltalmazta a forgórendszerben külön kiszakított határokat, sőt egy-egy felfogott szénafű szintén elkertelten állott, miként az ökörtilalmasok, a legelőhelyek is.

A faluközösségnek meg kell építtetnie az emberekkel ezt a védelmi rendszert, jó karban szükséges tartania, s keményen büntetnie a renitenskedőket, hanyagokat, azokat, akik miatt a többi falutag kárt szenvedhet. Közösségvédelem ez is, de állandó teher, közmunka-kötelezettség is egyben. A széki statútumok, határőr katonatiszti parancsolatok követelik, a falurendtartások részletesen és gondosan szabályozzák a határ-, tanorok-, a köz-, a falu-, a porgolát-, a vetés-, a mező-, a fal-, az örökfal-, a hasító-, a mérés-, a sövénykertet, a gyeput. Marosszék (1610—1718) a falusbírónak parancsolja

a gondos kerítéscsináltatást és ígéri a széki ellenőrzést. Csík-, Gyergyó- és Kászonszék (1650) kétszer évente küldi ezért rá a falura a dúlót, és megköveteli, a sövény legalább nyolc arasz magasságú legyen.

A legelső lépés a faluközösségi törvényhozatalban annak eldöntése, hogy kik is kötelezettek erre a munkára. Általában azok, akiknek „ösföldök”, szántásuk-vetésük vagy marhájuk van, a bebíró possessorok, akiknek belső telkük nincs, de földet bírnak a vetésmezőben, akik (nemes, lófő, jobbágy, idegenből jött zsellér) marhájukat a falu határán járatják. Ez utóbbiaknak Szentkatolnán is (1738—44) a „régii rendtartások szerént a nyomás szélére vagy oda, az hova az falu kívánja, kilenclépés kertet” kell tenniük. A falu szeribe tartozók mellett tehát az „ide bírós vidék emberek is” kerttel tartoznak, mint ahogyan azt 1727-ben és 1771-ben a szemerjaiak is elrendelik.

Szentkatolnának 1736 és 1829 között külön vezetett, faborítású, igen szépen írott falkert-jegyzőkönyve, határkertek „Legistruma” van. Ebben például 1736-ban 190 falutagot sorolnak fel. Az első csoportba tartozó 111 gazda közül a legtöbbet, 18 lépést, a legkevesebbet, 1 $\frac{1}{2}$ -et tesz valaki (van általában 14, 12, 9, 7, 4, 3 $\frac{1}{2}$ lépésnyi kötelezettség). A város felőli kaputól 33-nak mérik ki a maximum 38, minimum 3 $\frac{1}{2}$ lépést, majd következnek a Kő házon alól, a Templom kapun túl, a Kerítésen, az Alsó kapun alól kerítést tevők, akik ugyancsak változatos hosszúságú gypűvel szerepelnek. A legtöbb a Toldi urak része, 65, s van 56, 25, 18 lépésnyi kirovás is. 1785-ben, majd fél század múltán a Toldi-udvar még mindig 65 lépés kertért felel, és nagy a hasonlatosság másoknál is. 1816-ban szomszédról szomszédra haladva mérik fel az egész határt a falu mérőláncával, és ölekből és lábban számítják ki a porciót (van 18, 16, 14, 12, 8, 7, 6, 4 stb.). Ekkor azonban már külön, csoportosan jelölik ki a nemesurakét, a katonakét, a jobbágyokét, 88—213—412 ölet. Az is gyanítható, hogy a rendek között vita lehet, hiszen meghatározzák, hogy a birtokos nemesúr kerítése jobbágyaira nem osztható fel. Előtte egy esztendővel még feszültebbé válik a helyzet, ekkor, 1815-ben tekintetes Elekes uram és a királybíró úr kúriája után határkert „nem répartiáltatott”, s erre a többi lakos sem akarja a ráeső ketrészt feltenni. Taplocán 1758-ban 73 lakosra osztanak ki különböző nagyságú lábkeretet. Jenőfalván 1846-ban a határőr hadnagy parancsára a szénafűhelyek körül határozzák meg, ki hány ölet tesz a 145 kötelezett közül. Zalánban 1780-ban, akik megosztottak és külön kenyéren vannak, azoknak a bíró „személyre” ad kerttételt, tehát akinek „vagyon két véka féreje földök, tartoznak nyolc öl kerttel, külön a bebírósok”. 1848-ban „a bütükertet”, a beltelek végén lévőket nem számítják be a határkert-tartozásba, s külön szorgalmazzák az ún. gyalogszeresek ellenőrzését, mert ők is gyakran marhatartók.

A szentiványiak és laborfalviak (1719) falutörvénye jelzi, hogy a kertmérés nem kis esemény. „A határ őrzésére szükséges lévén a kert — mondják —, azért annak igazán való elrendelésére falut gyűjtven, cum omnium scitu et consensu kell menni.” Ozsdolán (1774) füstönként osztanak kerítést, de „tized számára”, és minden tíznek két tizedese minden füstre rója ki a határ külön részeiben a „négyfelé

való kertet”. Itt, számolva azzal, hogy jogokból is kétannyit jussol a kúria, mint az antiqua sessio — úgy döntenek, hogy „a méltóságos grófi és a tisztelt possessorátus urak udvari füstire dupláson” kell kimérni a kertet.

Az is szokásos — a köpeciek rendtartásából (1774—75) tudható meg —, hogy a bíró a polgárral megjárta a falut, és figyelmezteti a lakosokat a kertjavítási kötelezettségükre. Három nap elteltével a falusbíró felülvizsgálja a kerítéseket, és azt, akié hitvány, ha résben van, megbünteti. Újabb három nap múlva ismét ellenőrizni megyen, s a „vakmerőt”, a „morosust” kétszeresen bírságolja. Ezt követően pedig már falut gyűjt, s ha a forintot le nem teszi a vétkes, és kertet nem javít, a vicetiszt kezére kerül.

A bíró egymaga vagy ő és hütösei ellenőrzik tehát tavasszal, ősszel vagy meghatározott gyakorisággal (Kilyénben hetente) ezt a közkötelezettséget. Van azonban a maroszéki falvakban (1617) választott „kertjáró bíró” is. (A többszöri vétkezés, a konokság itten négy ízben is növeli a bírságot, oly módon, hogy végül három veder bort kelljen fizetnie a „kertes embernek”). Kissolymoson két-két külön bíró. megjárván a kerteket, jogosult a bírságotra. Alsócernátonban (1666), Homoródszentpálon (1670) szintén a kertbíráké a felügyelet gondja, akiket „szer szerént” választ a falu. Jenőfalván, Árkoson pedig a XIX. század első felében — a határpásztorok vagy a határinspektor is részt vesz a vetéskert-revízióban az előjáróság mellett.

Gyakran szerepel a falutörvényekben a „réses ember”, az, aki „nem teszi fel a kertet”, vagy oly rosszul végzi e munkát, hogy az állatok átmehetnek az ő részén, s akit akkor is büntetnek, ha csak akkora a nyílás, hogy süvegét áthajíthatja rajta a kertlátó ember. A megbüntetettnek rendszerint tiltják, hogy ügyével, esetleges sérelmével felsőbb fórumhoz forduljon. A homoródszentpáliak (1670) azt is szabályozzák, mikor ihatják meg a zálogsummát, de ugyancsak világosan meghatározzák, hogy ha „valamely contumax ember ugyancsak nem akarná megcsinálni kertit és zálogjáért székre citálna, onnan is visszahozhassák, egy forintra meg is büntethessék érette...”

A „réses” mellett van „privát kertés ember” is, aki leginkább kaszálórétet kerít be, és Nagyajtán (1774—75) Szent György-nap után három héttel mindenkinek rés nélküli „törvényes” kerítést kell tennie szénafüve köré. Kőrispatakon (1666) aki külön kaszálót fog fel, tanorokkertet tart, hónaljig érő sövénykertet kell felállítania körülötte. Feltehetőleg ez már új szakasz jelzője, mert Gyergyóújfaluban 1581-ben a „csóvás szénafű vagy parlag” még elismert, és aki a jelt kitűzi, jogát védelmezheti. Kőrispatakon azonban az is törvény, hogy a vetéskertbeli szénafüvet megkaszáló, ha még használni akarja földjét, „jegyet, csóvát, bármit tegyen rá”, s akkor marháját senki rá nem hajthatja. Kissolymos (1659) szokásrendje ez: „Senki vetését, szénafüvét, sem utat három csóvával meg ne csóválja, hanem éljen falu végezésével.” Az udvarhelyszéki Szentmihályon (1663) ha valaki „csóvát akar tenni, három csóvát tegyen fel, az teteje leszegve”.

A réses, a kertés ember mellett gyakori szereplője a falutörvényeknek a „kertrontó”, a „kert-prévarikátor”. Különösen „teletszaka” mind a falu, mind a határ, mind a tanorokkertek körüli kerítés száraz

vesszejit, fáját sokan hordják, pusztítják, lopják, tűzre, prédára hányják, egyesek ősszel már „levonják”, leszedik. Általában egy forinttal büntetik őket, néhol pedig még új kerítést is tétetnek a vétkessel. S van olyan falu is, ahol évente köteles a bíró vizsgálatot tartani: „kik hordottak, kik pusztítottak”.

A sövénykerítés, amelyet vastag karók köré fontak, itt-ott cövekek tartottak, rendkívül sok fiatal, növendék fát emésztett fel. A falvanként rendszerint több kilométer hosszúságú kerítésrendszert az erdővédelmi felbuzdulás idején, a XVIII. század végén több kormányintézkedés, majd az erdőtörvény akarta kiküszöbölni. A falutörvények, míg a határrend kapcsán megkövetelik az elkertelést, az erdőrendtartás pontjai közé olyanokat is beiktatnak, amelyek a sok vesszőhordást tilalmazzák. Kanta 1720-ban úgy dönt, hogy „Minden ember az határnak nagyobb oltalmáért” a kerítés közé legalább tizenkét szál fűzfát ültessen. (Az árkosiak azonban ezeket a fűzberkeket azért tartják rossznak, mert a „kártevő verebek ott szállást vervén”, sok kárt tesznek a gabonában.) Gyepút plántálni, eleven kerítést ültetni, élőkeretet telepíteni és sáncot ásni, ez az, amit az országvezetés parancsolatként értelmezett javaslata előír. Az 1785. esztendőben Czerjék Ádám viceszolgabíró Zoltánból jelenti: hasztalan kísérelte meg a háromszéki falvakban, hogy ahol a kert elromlott, érvényesítse a Continua Tábla előírását, „mégis ezen poroncsolat ellen mindenik fél morosuskodott”, s ismét új vesszőkeretet állított. Az udvarhelyszékiek 1808-ban magyarázzák is, hogy erdős-havasos helyen az erdő tisztítható, sőt gyéritesre szoruló, a fűz, nyír, éger, gyertyán nyeshető, és így kerítést hagyományos módon nagyobb kártétel nélkül is állíthatnak. Idővel azonban a székely falvakban sáncot, porgolát-bozóttal együttesen, már több helyen említenek, és Homoródszentmárton 1808-ban végzéseibe közé felveszi azt is, hogy „Senkinek nem lesz szabad (:ide nem értvén a régi tanorokokat:) az ugarban vagy akármelyik határban vagy rétben új tanorokot bekeríteni, vesszővel békertelni. Úgyis az erdőpusztítás meg lévén tiltva öfelségétől, kik ezt cselekszik, büntetődjenek az öfelsége circulálta normativum szerint.” Az 1848 előtti években már az agrár szakírók is a sáncolást és eleven gyepút ajánlják galagonyatövisből, kökényből, kecskerágóból, fagyalból, borzafából, akácfacsemetéből, fűzfából és így tovább.

A kerítésrendszer jogi szabályozása végezetül kiterjedt a *falvak közötti viszonyokra* is. Ha ugyanis a két szomszédos communitás ugarföldje volt határos, kertelésre nem volt szükség. Csak arra kellett vigyázni, hogy aratás után egyszerre szabadítsák fel legeltetésre a tarlót. 1600-ban a fehérvári országgyűlés döntött úgy, hogy a vicinuszok egymásnak „nyomást adjanak”, „az hol összefoly az két szomszédos falunak határa”. Eresztevény és Maksa ügyében az volt a határozat (1597), hogy „Az ország szokása és törvénye szerént... Szent Mihály-nap után Szent György-napig ahol egyiknek szabad, a másiknak is szabad legyen”. Csík-, Gyergyó- és Kászsónszék 1650-ben elvékonyként szögezte le, hogy „ha valamely falu elébb eltakarítaná az ő határát, hogysen az mely faluval összefolyó határa volna”, meg kell várnia, míg a szomszéd is befejezi a hordást, s csak azután csaphatja ki a tarlóra a nyájakat.

A Szászföldön 1630-ban járta az a mondás, hogy „Frucht gegen Frucht, Brachen gegen Brache.” Ha azonban az egyik község ugarföldje a másik falu vetésmezejével volt szomszédos, akkor a kerítés-állítást sem lehetett elkerülni. Ugyanígy, ha legelőterület vált határossá más falusi vetett határral. Gyakorlati szabály volt, hogy aki potenciális kártevőt hajt ki a maga területére, az köteles akadályt állítani a gabonában szívesen elbogarzó barmok útjába.

A sajátos helyzetek azonban változatos rendezést követelnek. A remeteiek és szárhegyiek még 1745-ben megegyeznek, hogy a szárhegyi rétek és a remetei ugar között kerítést nem húznak. Ezt 1819-ben helybenhagyják, de csak 1825-ben 31 kártétel történik a szénafüvekben. (16 remetei gazda fia, 5-nek a lánya és 10-nek a szolgálja nem bír ellenállni a kísértésnek.) Van a két falu között olyan rész is, ahol az 1674-es döntés szerint: „felit vetéskerttel tartásuk a szárhegyi uraimék, s az más részit pediglen a remetei uraimék...” A Maros vizétől az erdő aljáig a két community között ugyancsak összefolyó a határ (1825), de ott kétezer láb kerttel a szárhegyiek védelmezik szénafüveiket. 1822-ben azon gondolkodnak, hogy Gyergyószentmiklós felé a tilalmas erdő helyett létesítsenek örökfalat, különben 12 ezer láb vesszőkertet kellene tenniük.

1628-ban a marosszéki Kál egyezik meg a gyepek közösség dolgában Csanáddal (Erdőcsinád). A porgolátkaputól számítva az egyik részt az egyik, a másikat a másik falu kerteli, de a vetéskaput a Csanádiaknak kell megcsinálniuk. („Az kapu pedig oly légyen, hogy ha valaki kinyitná és nyitva hagyná is, önmagától bémenjen és bétévődjék.”) Lényeges az is, hogy a kártételt illető eljárást együtt szabályozzák, s ha rés lenne a kerítésekben s a vétkes meg nem csinálhatná három nap alatt, a két falu együtt bünteti meg három forintra. Szentdemeter és Nagykend 1586-ban úgy egyezik meg, hogy a tilalomszegőt, a kárt okozót mindig saját falujában ítélik el akkor is, ha a szomszédoknak árt. Ha tehát szentdemeteri a prevarikátor, az ő faluja gyűl össze, idézi maga elé, és meghív három nagykendit a sérelmes falu képeben, és így együtt büntetik meg egy forintra az alperest, ha arra érdemes. Madaras, Bálintfalva és Szentlászló 1617-ben együtt tesz törvényt „az három falu kerti felől”. Együtt választanak a három faluból három kertjáró bírót és öt esküdt embert, akik együttesen ellenőriznek. Aki a három egyéredű falu törvénye ellen „rugoldoz”, keményen megbüntetik (itallal főként), s fellebbezni a bálintfalvi faluszékére lehet, azután apellálhat Madarasra, majd Szentlászlóra.

A *határkerülés*, a két szomszédos falu vagy falvak közötti határkijárást volna még e fejezetben megemlíthető. A taplocai falutörvény (1837) előírja: „hogy a taplocai egész határ a falu költségén törvényesen körületeendő halmok hányása által (:minekutána az szomszédok törvényesen előre 15 napi hírtétel áltol megintetnek:)... kijártottasék”. Aki a gazdák közül ki nem menne, minden napnyi távolmárásért egy ezüstforintot tartozik fizetni.

6. HATÁRREND, HATÁRPÁSZTORLÁS, HATÁRKÁR

Mit jeleznek a 48 felé közeledően megsokasodó határrendtartások? Fegyelmezve egyre inkább növekedő szükségességükre, magunk is hajlamosak vagyunk ebben a jelenségben a belső széthullás előkészítésén munkáló tényezők dúsulásának jelét, az agrárszerkezet megromlásának tüneteit látni. Széthullóban van-e a hagyományos szokásrend, előregedett-e a faluközösség intézménye? Kétségtelen, hogy ezen az úton halad. Meg kell azonban gondolnunk azt is: az egyéni érdekeiket hajszolók sűrűbb jelentkezése, a közösségbomlasztó erők gyarapodása nem előzmények nélküli. Sőt az első, a XVI. századi, határoltalmazó jogszabályok megszővegezőinek még zabolátlanabbul feltörő, az egész communitásra rázúduló hatalmaskodási hullámot kellett megfékezniük. Ebben a kései szakaszban funkciózavart okozó feszítőerőként működhetett a megszaporodó népesség nyomán szűkülő szántóhatár is. Végül a bomló feudalizmus korszakában valóban érdekeltvőbbé válhatott a székely faluközösség nem egy tagja, ami újfajta árutermelői minőségével is egybecsendülő magatartásforma volt. Nézzük azonban meg elsőbben magát a határvédelem szerkezeti rendjét.

A fejedelemség korában az *Approbata Canstitutiók* azokat, akik hatalmaskodón ellenszegültek a kárt tévő állatok behajtásának, a széki tisztekkel mint „minor potentiának poenájára” érdemeseket büntetnek; de szólnak ugyanott az ilyen összetűzés miatt kirobbanható verekedésről s végül az esetleges halálos végű szembefeszülésről is (III. R. XXXIII. Tit. 1. art.). A marosszéki *statútumok* (1610—1718) a tilalmasrontók ügyében ily módon vélekednek: „Türhetetlen eláradott székünkben, hogy némely malitiosus emberek és szolgálégyenyek sem isten, sem emberek törvényével nem gondolván, felebarátynak kárát nem sajnálván, éjszakának idején, sőt még nappal is a félen való helyeken más emberek gabonáját, füvit étetik, vesztegetik, és gyümölcsöket lopják, hordják, pusztítják, sőt kérkedékenységből azt mondják, arra teremtette isten a gyümölcsöt, hogy megegyék...” A büntetést a falura bízzák, de ha a bírák büntetlenül hagyják a vétkest, a szék lép fel ellenük. Udvarhelyszék 1713-ban született határozata szintén a falura ruházza a büntetés jogát. Háromszék és Csík-, Gyergyó- és Kászonszék határőr-tisztjei 1848 felé haladólag mind több falutörvényhez hasonlító, sőt annak az elemeiből építkező rendelet-törvényt fogalmaznak („Szájfertik” óbester ugyan már 1790-ben „meglövöldöztetésre” ítéli a vetésmezőn talált marhát. „Dragalovits” óbester és „Leovits” major 1830-ban dönt úgy, hogy a kárt okozó „szabadon járó sertések és marhák” „agyonveretessenek vagy agyonlövettessenek”).

A faluközösség kiépítette a *határpásztorok szervezetét*, amely — ha jól és tisztességgel, tehát a hagyományok rendjéhez igazodva működött — jobban betöltötte szerepét, mint a későbbi államilag szervezett „mezei rendőrség”. Az 1581. évi gyergyóújfalusi falutörvényt olvasva az a feltételezés is kialakulhat az emberben, hogy a 12 hütös bíró egyben határpásztor is volt („kik az tilalmas vetésnek oltalmazására vigyázzanak”), a szerepkörök tehát ekkor talán még nem dif-

ferenciálódtak oly nagy mértékben. Mindenesetre 1578-beli országgyűlési döntés alapján a faluközösségre hagyták a „tilalomszegők” büntetését. (A XVI. század végi és a XVII. század eleji földesúri instrukciók ugyancsak emlegették, miként a városi statútumok is, a határőrzt, a zsitárt.)

A határpásztorok rendszerint „szerre” következnek, esetleg tízesenként, „nyilvánás” szerint kezdve a sort. Szokásos az, hogy nem csupán rendelik, teszik őket, hanem választják, jelezve, hogy arra alkalmas ember szükséges e posztra. Mindez Szent György-nap előtt történik, hiszen áprilistól áprilisig tart a megbízatásuk. Ezt a közmunkák közé sorolható tevékenységet általában mindenkinek vállalnia kell. Zágonban (1680) gondviselővé Jankó Györgyöt teszik, melléje záloglónak és hajtónak a birtokos nemesek jobbágyaiból egyet-egyet (csak Mikes Pál uram részéről az ő két bíróját), a „szabados részről” pedig minden tízesből egy-egy, összesen nyolc embert, vagyis munkába áll húsz határpásztor. Sok communityban szokásossá válik, hogy nemesurat, possessort is választanak e testületbe, sőt elsősorban őket illeti meg a *főhatárbírói tisztség*. Jellemző Szentkatolna jogszabálya (1738—44): „Az határpásztorság a falun rend szerént menjen tizenhárom emberig, possessor urak, nemes uraimék és egyszóval minden rendeken egyaránt. Kik is hittel legyenek kötelesek a határ őrzésére. Mely tizenhárom közül választassék arra capax, értelmes határbíró, nemesember. És ha [vala]melyik nemesuraimék közül impedáltatnék akármitől is a határőrzssel, tartozzék vagy szolgálja, vagy jobbágya által a több határpásztorokkal egyaránt őriztetni a határt.” A szentkatolnaiak 1790-ben 16-ra emelik számukat, s ebben az övben nem tesznek határbírónak possessort, miután „kézügyben nemesember nem lakik”, de az elvet, a szokást továbbra is megerősítik.

Szükséges is a határozott szabályozás, hiszen itt nem csupán egyszerű agrárszervezeti kérdésről van szó. Egyfelől óvni kell azt a princípiumot, hogy aki közösségbeli javakat, hasznokat, szolgáltatásokat jussol, az a terhekben is osztozkodó társ. A kiváltságos, módos és sokszor széki vagy magos országos tisztséget betöltő földesurat azonban nehéz a faluközösség mindennapjainak egyik legfáradtságosabb és legerperpatvarosabb munkakörébe belekényszeríteni. A főkormányshék 1800-ban ugyancsak tétovázik. Rendeletében határozottan közli, hogy nem lehet jobbágyos nemesembert határbíróságra kényszeríteni. Hasonlatos eréllyel fogalmazza meg ugyanakkor azt, hogy a szokást kell követni akkor, ha a falu régi törvénye olyan egyezséget rögzít, miszerint a possessoroknak is rendre viselniük kell a határinspektori tisztséget. A szokásrend sokféle. A fülei határőrök 1804-ben követelik, hogy a nemesek is őrizzék a határt. A homoródszentmártoniak 1808-ban falurendtartásukba iktatják a nemes határbírói szerepvállalását. A Felső-Fehér megyei (de Háromszék falvai között fekvő) településekben szintén ez a rend. Zalánban viszont csak március tizenötödike után egy hónappal kötelezik e munkára a „tekintetes urakat”.

Aki a közszolgálatnak ezt a fajtáját *nem tudja vagy nem akarja vállalni*, mást fogadhat fel maga helyett. Így van szokásban Vargya-

son (1836) s több faluban, ahol a bebíró nemesek udvarbírájukat vagy jobbágyukat küldik ki vetésmező-őrítésre. Egy-egy communitásban azal is megelégednek, hogy a bebírók fizessék a határbért, ha már maguk nem laknak a községben. Különben azt, aki visszautasítja a megbízatást, mindenütt keményen bírságozzák és rászorítják a köteleességvállalásra. Itt-ott megkísérik a *fogadott mezőőri rendszer* meghonosítását, de nem sok sikerrel. A valójában nem közösségi, hanem csak fizetett ellenőri státusban fellépő embereket a falubeliek megfenyegetik és lemondásra kényszerítik.

A szerre, tízesenként megválasztottak *száma* változó (4, 6, 8, 10, 12, 13, 15, 16 vagy 20). *Feladatuk* minden terményt oltalmazni. 1737-ben Zalán falujegyzőkönyvébe bejegyezték azonban, hogy „minden helységben a törökbúzának külön pásztora vagyon”. Árkoson (1832) a Nagy avasi Pityókáskert őrizetéről eleinte szintén mások gondoskodnak, de aztán ismét a falu határpásztoraira bízzák ezt a feladatot. Esztelneken (1843) az erdei fű pásztorlására választanak tizenkét személyt, akiknek előljárója Szacsvai Ádám úr.

A határpásztorság nem irigyelni való foglalatosság. Éjjeli-nappali állandó vigyázást követel, és ha „tunyálkodnának”, szigorúan bünteti „a rest őrizőket” a falusbíró. A termésben esett kárt — ha okozóját elő nem állíthatják — nekik kell megfizetniük. Ezért a nagy anyagi felelősségért — amely hasonlatos a csordapásztorok számadásra kötelezettségéhez — bérfizetés, a bírságból való részesedés és hajtópénz jár nekik. Eresztevény rendtartása (1767) kimondja: „Az határbért Szent Miklós-napban tartozzék minden ember megfizetni, hogy a határpásztorok is hadd fizethessék ki a károsokat.” Szemerja törvénye (1771) így szól: „A határpásztorok tartoznak mindenféle embernek mindenféle kárát megfizetni. Úgy ellenben mind falubeli, mind vidék tartozik bért a határpásztoroknak fizetni. Aki pedig bért nem ad, kárt sem fizetnek [neki], sem falu, sem határpásztor.”

A *pásztorbért* rendszerint gabonában kell fizetniük a mezei gazdaságot folytatóknak, de nem egyenlőképpen. Az uzoniak (1715) egy szántóra kijáró eke után egykőbölnyi gabonát adnak (egy-egy véka búzát, árpát, zabot, haricskát); a félekés a pásztort is félannyival díjazza, az, aki „pénzzel” szántat, egy vékát ad (egy sajtár ősz-, egy sajtár tavaszgabonát). Karatnán (1748) házanként szednek fel két-két véka zabot. Homoródszentmártonban (1808) szintén minden pár iga-vonó után egy véka búza vagy törökbúza a fizetnivaló. Itt még a tizenkettedik kosár kukorica adásának is hagyománya van. Az étfalviak (1832) a két ekével szántó emberrel három véka gabonát méretnek ki; itt is kevesebbet kérve a szegényebbrendűtől. Abban az esetben, ha mint Árkoson is 1786-ban, egy nagycsaládban két testvér él együtt, de „külön gazdálkodik és a falu jövedelmeiből részesül, minden[ik] külön magáról megadja a határbért”. A bebírók szintén kötelezettek leróni ezt a tartozásukat. Ozsdolán 1777-ben „egy köből féreje földről” 12 dénárt kell adniuk. S ha aratásig határőrök kezébe nem jutna a pénz, akkor 12 kéve gabonájukat kobozzák el.

A bírságnak ugyancsak jelentős része, egy- vagy kétharmada, ritkábban fele illeti meg a határpásztorokat. A határinspektornak rendszerint kétszer akkora a járandósága, mint társainak. Alsócernáton-

ban (1716) ő szedi fel a bírságot, amiből „magának két részt” tarthat meg. Végezetül hoz valamit a konyhára a hajtáspénz is, amelyet azért igényelhetnek, mert a tilalmasban talált állatokat a falusbíró vagy inspektor házához kell terelniük, vezetniük. A hajtópénz Gyergyóújfaluban 1581-ben már aszerint változik, hogy „öreg” (nagy) vagy „apró” (kis) állattal bajlódott „a hajtó ember”. Más a fáradozás díja fajoként, és függ attól is, hogy tilalmasba szabadult vagy szándékosan odahajtott marháról van szó.

Sajátos szokásrendszerrel ad hírt a magyarhermányiak constitutiója (1803), amelyben az olvasható, hogy ott „az határpásztorok nem olyan számadók, mint más communitásban”. A hermányiak a tetten ért kártevőt ugyanis helyben egy forintra büntetik és kiadják a széki tisztségnek. Ez valójában azt jelenti, hogy ők lemondanak az önbiztosítás szokásos formájáról.

A határpásztorok felelőssége nagy, munkájuk terhes és időt rabló. Eresztevény törvénye (1767) szerint „Mind éjjel s mind nappal tartozzanak ... a határbíró szavát engedelmesen megfogadni és teljesíteni; különben a határbíró panaszolván a falusbírónak, tartozzék a bíró a határbíró mellett kikelni és az engedetlen határpásztort sine misericordia egy forintig megbüntetni...” A szolgálat helyét — miként Homoródszentmártonban — ugyancsak az inspektor jelöli ki, s pénzbírságot vetnek ki rájuk, ha nyakaskodnának. Peselneken (1749) pedig parancskiosztásra naponta berendelnek egy határőrítőt.

A falusbírónak ki kell mennie nyári éjjeleken is a falukapun, és *ellenőriznie* kell a határpásztorlókat, akiket a faluszékén szigorúan megbírságnak, ha „mind az őrzésbeli hanyagságban, mind a szándékos kártételbe észrevéttetnek, vagy a kártevőkkel titkon megbékélnék”. A hiteszegett, rossz példát mutató, kivételező, titkon egyezkedő, hanyag, vigyázásban tunyálkodó, szerepkörét a maga javára hasznosító határpásztort tehát büntetik, és a falujegyzőkönyvek tanúsága szerint mind keményebben. Szentkatolnán például 1842. október 3-án Páll János falusbíró Szabó Dénest és Szabó Ferencet etetésen, prédáláson érte és „összemenvén” a két határpásztort szidta, megverte az ellenőrző faluvezetőt. Mentik ugyan magukat, hogy „a bíró tette az első támadást”, de oly érthető a falugyűlés előtt az előljáró jogos indulata (visszaeső büntetésekről lévén szó), hogy nemcsak a többség elé küldik őket, hanem a falujegyzőkönyvbe örök emlékezetre bejegyeztetik, hogy „hitetlen emberek”.

Kell tehát a felügyelet, kell az őrizők ellenőrzése, és kell mind a határpásztorlók, mind a termést veszélyeztetők számára a pontos, világos, határozott törvény és a kemény büntetéssel való fenyegetés. Kell tehát a szántó, a szénafű, a gyümölcsös, a veteményes védelmét szabályozó artikulusz, kell — mint láttuk — a tilalmas-, a nyomáshatár, a legeltetés módját megszabó pontum, a külön határrendtartás, a falutörvényben oly jelentős súllyal beépítkező növénytermesztést oltalmazó norma. Valójában azonban nehéz a rendszert egészében egybekapcsolt intézkedéseket könyvünk fejezetcímei szerint szétválasztani. A legeltetés, a pásztorlás, a határkapu, a határkert s annyi más kérdéskör szorosan egybefonódik a határrenddel. A határkeretet fel nem tevő, az azt nem gondozó s így „*réses embernek*” minősülő falu-

tag gondatlansága, tunyasága természetesen mentesíti a határpásztorokat kárfizetéstől, hiszen az ő felelőtlensége miatt törhetett be a vetésmezőre az állat. A tanorokkerteket, porgolátkerteket lerontó s így a „kertes embernek” is kárt okozó, titkon legeltető ember Homoródszentpálon (1670) nemcsak a falunak, hanem a gyepükerttartónak is huszonöt pénzt fizet. Az őrizők tehát keresik a „réses embekeket”, és jelentik a falu előljáróinak.

A törvények szigorúan tilalmazzák, a határpásztorok ugyancsak gondosan vigyázzák az *éjszakai határjárókat*. Senki este „vacsorakor után” marháját a vetés között ne őrizze, mondják ki a csíkszentmihályiak (1622). A hasonló előírások sokaságához társulnak a hordást, az éjszakai termésbetakarítást tiltó szabályozások. Naplemente után, holdvilágnál útnak indítani a szekereket és rakodás közben vagy annak ürügyén másét „felrakni, étetni, prédálni nem szabad. Érvényes ez mind a gabonára, mind a fűre vagy a szénára. (Arra is gondolnak, hogy az éjszaka fogalma se legyen bizonytalanul értelmezhető. A kilyénieknek 1671-ben például „olyan törvények vagy, hogy az hajnalt nappalhoz értik; az kinek marhája hajnalban jár az falu tilalmasában, csak úgy büntetik, mint a nappalit”. Esztelneken 1842-ben azt írják elő, hogy gabonát senkinek sem szabad hordani „Maria harangozás után” és virradat előtt.)

Mind az állattartás, mind a mezei munka rendszere megkövetelte azonban, hogy a tilalmasban nappal ökrök, lovak, sőt más háziállatok is tartózkodjanak. A vetésmezőn keresztül utak vezettek az erdőre, kaszálókra, legelőhelyekre, volt tehát „*úton járó marha*”, hiszen a sokféle füvelőhelyre gyakran hajtották és ott etették is az állatokat s dologidőben az igavonókat. A zágoni falutörvény (1680) azt írta elő, hogy aki Botmezejire „úzi be” ökreit, fejüket összekötve terelje. Az alsócernátoniak számára az volt a közösségi parancs, hogy akik marhájukat hajtják „erdőre vagy más falu határára vagy mag[uk] privilegiumos helyire legeltetések okáért, a gabona között két marhánál többet egyszerre kötvé szabad ne legyen hordozni; hanem egymás után fűzze, kettőnként, mind mikor jární bégfogja. Úgy a lovakot is gyeplön...” Így volt ez Zalanban (1699), Csíkszenttamáson (1667) s más közösségekben is, ahol „az úton járó marhát” fejtől összekötve, járomban, kötélben, hámban, gyeplön kellett vezetni. A csíkjénőfalviak a felső és az alsó tíznek két utat jelöltek ki, és az ökröket az erdőre és haza csak ezeken engedték jární.

„Aki dologra megyen mezőre, rétre, kaszálni, gyűjteni vagy aratni — írják Papolcon 1759-ben —, ha megcövekelhető a marhája, cövekre üsse. Ha felesebb marhákkal lészen, a fejeket egybekötvé, jó pásztorral őriztesse, hogy kárt ne tegyen.”

Veszedelemes volt a földek végein, szélein, útfélen, gyepükön, *szélföldeken való legeltetés* is, tehát erre is születik szabályozás. Az uzoniak (1699) megengedik, hogy a magukéra talyigába vagy szekérbe fogva kivihessék marháikat, de máshová se járomban, se kötélben ne vezethessen legeltetni senki semmiféle állatot. A szentkatolnaiak (1738—44) a szántók és a szénafüvek végein, valamint a köztes helyeken „élődő” lovak számára megszabják, hogy a cövek „egy

arasznál s egy tenyérnél rövidebbek” ne legyenek, s a hozzájuk erősített kötél hossza ne haladja meg a három ölet.

Falvanként változó módon meg is szigorodhatik a szokásrend. Így van Kilyénben a XVIII. század elején, Márkosfalván (1772), Árkoson (1760), Karatnán (1748) s másutt is, ahol határszabadításig cövekhez kötöttek sem legeltethet senki. A szemerjaiak (1771) két határrészben szabaddá teszik dologidőben a „cöveken etetést”, a harmadikban azonban már nem, a hermányiak pedig Szent György-nap múltával senkinek sem engedik, hogy a tilalmas határban „másoknak károkra szénafüben, erdőlni, szekérrel” járjon. Tiltják az összekötött fejű ökrökkel való „gázlatást”, s még saját tarlóján sem legeltethet senki szabadon tilalomoldás előtt. (Külön bírálják el és falu hírvél engedélyezik a beteg — de nem fertőző — marhák legeltetését, ám kárt ezek sem tehetnek.)

Árkos 1845. évbéli rendtartása színes képet rajzol azokról a fiatalokról, akik a leleményes virtusoskodást lazábbra fogott lelkiismerettel ötvözve például csak gróf Kálnoki Györgynek 70 köből gabona kárt tesznek, amit a határpásztoroknak kell megfizetniük. Szokássá vált, hogy aratni járás ürügyén addig bolyonganak szekérbe fogott állataikkal, míg jóltarthatják azokat. Bedugott kolomppal vagy anélkül kevés marhájukat a gabonába, a sarjuba hajtják, s félrehúzódnak, hogy ne tekinthessék szándékos kártévőknek őket. Prédálják legfőképpen — ketten-hárman összeállva — a felső vetéshatárt, hiszen az út az erdőig azon át vezet. Itt déltől estéig, estétől másnap délig hajtogatják és az út melletti parcellákon etetik a jószágot: „egy őrző áll Törökcsicsaj tetein, a más Közép dombon: nézni a határpásztor jöveletit. Ha jó — már el is tudják a bokorba kergetni. Így a határpásztor semmit se kap egyebet kárnál. Ha nem jó, addig eteti a gabonát, míg majd kihasad.” Az „alattomos mesterkedéseknek” úgy akarnak gátat vetni, hogy az egyik falukaput lezárják, s megtiltják az erdei legelőre hajtást.

A faluközösségi jegyzőkönyvek gazdag változatossággal kínálják az agrármúlt megismerésére törekedőknek a gondos mérlegelés nyomán hozott ítéleteket. Ezekből kirajzolódnak a faluközösségi mezei gazdaság és állattartás egy rendszerbe fogottságából és egymásra utaltságából születő ellentétek, valamint az a sokszínű, helyi sajátosságokkal tele szokásrend is, amely egyensúlyt, rendet, biztonságot kíván fenntartani. Jellemző például, ahogyan érzékenyen különbséget tesznek „szaladásból”, „történésből” esett kártétel és tudatos, szándékos cselekedet között. A gyergyóújfalusi statútum már külön említi „az akarattal való kártétel” és a nyűgben, kötélen tartott, de elszabadult ló prédálását. Az udvarhelyszéki Kőrispatakon (1666) még azt is számon tartják, hogy kötélről szabadul s szalad el a ló (16 pénz a bírság) vagy nyűgből (ekkor csak 2 pénz). A kezdeti megértés, engedékenység hatja át Homoródszentpál szabályalkotóit is, akik: „Végezék azt is — 1670-ben —, hogy ha valaki marhája szaladásképpen, nem szánszándékból, kártévő helyre menne, egyéb bírsága ne legyen, ha kárt téssen, azt fizesse meg...” De mentenie kell magát esküvel vagy tanúságtevőkkel. A márkosfalviak (1772) külön szólnak arról, hogy „a gyarlóságból s nem szánszándékból esendő megszegé-

se is a törvénynek nem oly nagy büntetésre méltó, mint az, aki eltökélt gonosz szándékból való... Ők éppen ezért külön bírálják el „az elkapott” marhát, az ugyanis, ha tilalmasban járáshoz szokott, a pásztor keze alól is megszökik és prédál. Az uzoniak (1699) szintén súlyosan büntetik a szándékkal tetetett kárt, de megkülönböztetik ettől a nappal kertrésen vagy tanorokkapun át határba szaladó károsító állatot. Első szaladáskor kisebb a büntetés, másodszor — ha a gazda megesküszik — növekszik ugyan, de fokozatosan, s ha végül „szokást vesz a marha”, a szaladás miatt kijáró engedékenységnek már nincsen helye. A szacsvaiak (1717) törvénye hasonlatos: „Az kinek marhája tilalmas határban híre akarátja ellen elszalad, első vétkét az falu engedje meg, másodszori vétkét is, ha szokásos volt az marha, mivel az ilyen marhát nehezen oltalmazhatni, ebből is legyen engedelem, harmadszori vétkéért a falu büntesse den. 20...”

Különbséget tesznek aszerint is, hogy milyen állatfajta, milyen korú, nemű, milyen körülmények között ki hol pásztorol. Ha gyermek, ha szolga, ha felnőtt ember, történetesen éppen a csordapásztor a vétkes — más és más a kiszabott büntetés. Változik aszerint is, hogy milyen körülmények közepette fedezték fel a tilalomszegést: mellette volt-e az állatnak valaki, vagy az elszökött előle, éjjel pedig elaludt-e vagy nem az őrizője. Súlyljal esik a latba az, hogy hányszor prédált valamelyik gazda, hiszen van olyan rendtartás, amely a negyedszeri kártételt is számításba veszi.

Külön szabályozzák a bebírók, az idegenek, más vidékiek által elkövetett vétségeket. Papolc éppen ezért statútumába illeszti (1759) a szomszédos falvak, Zágon, Barátos, Páké, Kőrös megintését, hogy „erdőbe járással, utazással, semmiféle marhájokkal rétünkben a füvekben, mezeinkben a gabonában, szántóföldeken semmi kárt ne tégyenek...”

A növénytermesztés és az állattartás egybefonódása, az utóbbinak a gazdaság rendszerében elfoglalt jelentős helye valamennyire magyarázza, miért kell a határőriző szervezetnek az étetőkkel oly nagy mértékben hadakoznia; vagy mondhatnók úgy is, miért szükséges a community tagjainak hol szükségleteik, hol erkölcsi normáik ösztökélésére figyelmeznük. A falutörvények ugyanakkor a mezőőrök kötelezettségévé teszik a „lopók”, a *gabonát, füvet, veteményt, gyümölcsöt orozók*, a „becstelenségre vivő út”-ra tévelyedettek felfedését, jelentését s megfegyelmzését. A rendszer ezen a területen csak egy meghatározó elemét kínálja mentséget hordozóként, azt nevezetesen, hogy a társadalomban eléggé nagy a szegényebbrendűek száma s az olyan fiataloké, akik a szó eredeti, valóságos értelmében ráéhezettek más ember mezejének, kertjének gyümölcsére.

A falutörvények megfogalmazzák a tiltást, szabályozzák az eljárásmodot, és kiszabják a büntetést. A védelemre éjjel-nappal és területileg is széles körben szükség van, hiszen a rét, a vetésmező és a falubeli kert egyaránt igényli az őrizőket. Oltalmazzák a gazdákat „a *fűbéli kártól*” is. Ozsdolán 1774-ben mondják rendtartásukban: „Mínthogy némelyek megszokták, hogy mihent a fű akkorát nő, hogy a kasza megfogja, mindjárt praedálni kezdik a határt, és annyi füvet

hordanak, [hogy] otthon megszarasztván, rakás-szénát raknak belőle.” Az ilyeneknek nemcsak kaszáját veszik el, hanem szekeresül-marhástul a határbíróhoz hajtják, és egy forintig büntetik. Sok helyütt csupán a határpásztor hírével engedik a szénafüvekről is a behordást. Az alsócsernátoniak (1666) a gabona- és fűhordók ellen úgy védekeznek, hogy takarodás idejéig meg sem engedik senkinek a kaszával, sarlóval határra való kijárását.

Nagyon sokszor szerepel már a XVII. századi falutörvényekben a borsó mint féltett mezei termék, s társul hozzá a mák, a lencse, a „hüvelyes gabona”, a répa s természetesen a kender és a len. A XVIII. században azután a *törökbúzát* is idesorolják, s idővel nem csupán a kertekben, hanem a határban is őrizni tartoznak a mezőpásztorok. „Minthogy az mostani szűk üdöre nézve kételenítettünk határunkra törökbúzát vetni — írják a kilyéniek —, valaki — szemlés után — pásztor-híre nélkül törökbúza között lappang, az pásztor szabadoson megfoghassa.” A szentkatolnaiak (1790) úgy döntenek, hogy a törökbúzát is kötelesek őrizni a határpásztorok („Minthogy a törökbúzavetés is üdővel béharapózott, hasznos gabonának is tartjuk...”). Sőt feladatává teszik a határőrízőknek, hogy „a tanorokkapuban a törökbúzának idejekor az mezőről jövöket” megvizsgálják, s „hogya gonoszság el ne palástoltassék”, egy cső törökbúzát se hozhat be senki. A határőr katonatisztek rendeletéből tudjuk meg, hogy 1774-ben némely háromszéki faluban nemcsak a magáét nem hordhatja haza a gazda, „valamíg a falu meg nem szabadítja”, hanem mind a falukapunál, mind otthon is vizsgálódhatnak a határpásztorok, és az óbesteri parancs az, hogy aki „akár egy csőnek is urát nem adná”, huszonöt pálcával szégyenítettessék meg.

A külön termesztett *burgonya* a pityókáskertekből szintén kikerül a hármashatárba, és ha már nem kap külön pásztorlót, mint Zalánban, maga is felsorakozik a határőrízők gondjait szaporító többi termék mellé.

A *falubeli kertek* száma eléggé nagy lehetett, hiszen a borsót, veteményt, káposztát, hagymát, általában a „kertveteményt” szintén szigorú bírsággal oltalmazták a kártevőktől. Sőt néhol — mint Kisborosnyón is (1724) —, aki tarisznyával, szotyorról „hüvelykes gabonát” vagy mákot lop, csak 33 pénzt fizet, az pedig, aki „kert-veteményt pusztítana és más ember gyümölcsöskertit kóborolná, pusztítaná, lopná: forint az büntetése”. A csehérfalviak (1666) szintén ezt a bírságot szabják ki arra, aki más ember gyümölcsét tarisznyával, zsákkal és ingébe rejtve („kebellel”) hordja el. A szentiványiak és laborfalviak (1719) törvényéből kitűnik, hogy a cselédek, valamint a gyermekek, a fiatalok ugyancsak vádoltatnak „a kert meghágásával” vagy hasonló büntetettel. Az ő szüleiknek vagy gondviselőiknek meg kell esküdniük, hogy nem volt róla tudomásuk. Ha viszont másodszer is lopáson érnék őket, a falu embere előtt „vesszőztetés a bírságuk”. Mintegy fél évszázad múltán ugyanez a szokás Márkosfalván, valamint Középpajtán is.

Lécfalván, Esztelneken, Étfalván a rendtartásszerkesztők kimondják, hogy a burgonya-, törökbúzatarlózók („tallózók”), a gabonaféjszedők, sőt még a gabona közötti burjánvágók is csak betakarodás

után indulhatnak gyűjtőútjukra, nehogy a megszorult emberek jus-suk gyakorlása közben ürügyet találjanak a lopásra. Homoródszent-márton rendtartása (1808) ugyancsak szól erről: „Tallózni se meré-szeljen senki menni mindaddig, míg a búzahatár bé nem takarodik. Az ilyen tallózók[tól] pedig, akik kalongyák között találtatnak, a gyűjtött gabonát vegyék el a határpásztorok; legyen övék, mégis, 6 pálcával veretessenek meg az ilyen szegények.”

A *határbeli kártételek felfedésének és büntetésének eljárásrend-jét* részletesen szabályozzák a falutörvények. „Valamely marhát be-hajtanak pedig, a bírák házához hajtsák — foglalják írásba 1581-ben a gyergyóújfalusiak ősi szokásukat —, a bíró pedig kezesen ki tarto-zik adni, de úgy, hogy mind kárról, hajtópénzről igazat fogadjon a kezes.” A vetésmezőt prédáló marha *behajtása* mindenkinek köteles-sége. Legfeljebb abban térhet el egyik falu rendje a másiktól, hogy nem a falusbíróhoz, hanem a határinspektor házához kell terelni az állatot. Óvatosan, mert ha ütök, verik, ők felelnek érte. A csík-szentmihályiak (1622) végzése szerint a vétket felfedezőknél hármat, de ha arra erejük nincs, elégséges egyet is befogniuk a kárt tevő ál-latokból. Ha úgy adódik, elegendő a jelentéstétel is, hiszen a falusi előjáróság hajtókat küld ki (akiket eleve védelmez, mondván, hogy per esetén „tartozik a falu megmenteni” őket). A tilalmasban étető „szaladással” sem menekedhet, sőt elégséges a jól megalapozott gya-nú is ahhoz, hogy „falu törvénye” elé idézzék és eskütelre kötele-lezzék.

Gyergyóalfaluban 1950-ben például még ismerték azt a szokást, hogy a tilalmast területtel járó bűnöstől csak kisebb *zálogot* vettek (lánc, kötőfék, villa, gereblye, de egy bicska is elégséges volt), amit azonban tisztesség dolga volt kiváltani. Nos, jó két-háromszáz eszten-dővel azelőtt is akár a helyszínen, akár a behajtott állat visszaadá-sakor zálogot vettek a vétkestől; vagy pedig a kezességet vállaló falutag jóállása mellett vihette haza „megkötött” marháját.

Súlyosan, nagyon gyakran háromforintos bírsággal büntették azt, aki a behajtók ellen „támadást tett”, hatalmaskodón ellenállott, a zálogot „elvette a határpásztorok elől”, kivette a kezükből, szidta, becsmérelte őket, vagy megrekesztett kártevő marháját „erővel vagy orozva” elvitte. A „resistáló ember” Peselneken (1749), ha nem falu-beli vagy pásztor, a bíró hűtőseivel köteles „megfogni” és „nem úgy, mint tiszt rabját, hanem a faluét” fogságban, láncban tartani, míg ügyét el nem rendezik. A falujegyzőkönyvek igen sok, a behajtás miatt tá-madt verekedésről adnak hírt. Van, amikor fegyvert fog s azzal fen-yegeti a határ őrizőit a vétkes, máskor fejszefokkal érvel a tetten-ért legeltető, 1847. november 17-én pedig Zabolán a szénafüprédálá-son fogott petőfalvi jobbágyról jegyzik fel a protocollumba, miszerint az „ellent álló csatázás közben... elhalálozott”.

A fűben, gabonában esett kárt meg kell *becsültetni*. A szokások eltérőek abban, hogy vagy a kárt szenvedettet (általánosabb azért ez a mód), vagy a kártevőt kötelezik: hívják ki a hűtőseket (vagy kö-zülük hármat), hogy megállapítsák, mennyi és milyen értékű termék pusztult el. Ha hites embert nem kaphatnának, „külső” emberrel ugyancsak elvégeztethetik ezt a feladatot. A „kárlátók”-nak „becsü-

pénzt” tartoznak fizetni; igaz azonban, hogy ha a falusi esküdt el nem menne, maga is büntetéspénzzel tartozik. Szentkatolnán (1830) szeretnék elkerülni azt a formát, hogy „a hűtösség pálinkaért becsül kárt”, s néhány krajcárt szabnak ki munkadíjul. Zalánban (1848) már többel, egy forinttal tartozik a kárláttató, és azt is előre le kell fizetnie.

Akkor, ha urát tudják adni a kárnak, a határpásztorok mentesülnek a felelősségtől és minden költség, díj fizetésétől is. Mind a falurendtartások, mind a jegyzőkönyvi végzések bizonyítják azonban, hogy a *kártérítés* nem is olyan egyszerű dolog. Böven van példa arra, hogy a sok finoman kidolgozott jogi előírás, a valóságban bekövetkezhető változatok java részének előrelátása sem segít, és a faluszékén tanúk, esketések igénybevételével, okos mérlegeléssel esetenként kell eldönteni a határpásztorok, a károsok, a kárt okozók felelősségét s annak mértékét. A helyi hagyományok is eltérőek. Csak néhány példát említünk a variánsok sokaságából. Homoródszentmárton (1808) törvényalkotói úgy látják jónak, hogy egy kárt tevő marha után a kimutatható, megnevezhető bűnös is csak fél véka gabona vagy öt porció szénakárt fizessen. A többit az őrizőknek kell bérükből megadniuk; „nem egyébért — mondják —, hanem azért, hogy a pásztorok annál szorgalmasabban őrizzék a határt, rétet, és igyekezettel legyenek több-több marháknak kárból való behajtásokra”. Szokásos az is, hogy a kárt vallott vesztesége becsüjével megkínálja a vétkest vagy a határinspektort, sőt Csikjenőfalván így is kell cselekednie, különben jogait veszti. Előfordul az, hogy — mint Zalánban — közösen felelős a kárfizetésért a pásztorkodásban éppen soros Felszezi tíz, s ha nem kapja meg idejében jussát a kárt szenvedett, szabadságában áll akármelyik e tízbeli ember marháját zálogként megrekeszteni.

A „*károk feladása*”, jelentése és elrendezése különbözőképpen történik. Gyergyóújfalu törvénye szerint esztendőnként „megfeleltetik” a falut. Csík-, Gyergyó- és Kászsorszék gyűlésén 1844-ben viszont úgy rendelkeznek, hogy a fő határbíró minden héten a falugyűlésen jelentse be a történeteket. Szentkatolnán (1790) az a gyakorlat, hogy a határinspektornak Szent Márton-nap előtt kell a károkat szétosztani és a fizetést elrendezni. A határpásztorok előjárójának jegyzőkönyvet is kell vezetnie „az hajtásról és károkról”, s vita esetén azt mutatja be a faluszékén. Homoródszentmárton statútumában (1808) az áll, hogy „A határbírónak is kötelessége a lészen, hogy Szent György-napkor, Szent János-nap után egy héttel, aratáskor, Szent Mihály-napkor gyűlést hirdessen; jedzőkönyvivel, határpásztoraival, a cassával megjelenjék, és mindenekről számoljon”.

A határkár vagy marhahajtás dolgából *törvénykezésre* kényszerülő ember rendszerint a faluszéke elé viheti ügyét. Szokásbeli eltérések is akadnak, hiszen van olyan community, ahol először a határbíró előtt kell a vitázó feleknek megjelenniük, s csak ha az ő ítéletével elégedetlen valamelyik perlekedő, kérheti a falusbíró vagy a falugyűlés törvénytelenét. Bizonyos esetekben maga a falugyűlés dönt úgy: a „makacs”, a „hatalmaskodó” megérdemli, hogy a szék fóruma

elé állítsák, máskor az apellálni akarónak engedélyezik, hogy igazságát ott keresse.

Az Erdélyi Híradóban 1846. június 29-én szó esik *A mezei rendőrségről*. A cikk szerzője vármegyei részeken szerzett tapasztalatai nyomán úgy véli, hogy „minden feltiltott helyeni szándékos kártételben Péter ha elől megy, nyomban követi Pál...”, és igényli, sürgeti a „határrendet”. Azt, amely — és ez a meggondolkodtató — sok helyütt régen megvolt és ekkor ugyancsak funkcionált, még ha megromlottabb állapotában is. Igaz, hogy ez már új rendszer követelése; olyané, amely nem önkormányzaton, hanem központosításon alapszik, nem helyi közösségi keretben, sajátos és változatos formák tömkelegében virágzik, hanem az egységes állami szabályokba illeszkedten, s amely végezetül a módos birtokos érdekeit szolgálja, nem pedig a „kétvékások”-ét. Az 1894. évi XI. törvénycikk — majd fél évszázad múltán — teljességében megfelelni látszik a reformkori várakozásoknak. Fenntartással kell azonban élnünk e különben értékes jogi rendezéssel szemben, hiszen mellette tovább kell funkcionálnia a jogi népszokás rendszerének, és csak reménység maradt sokak számára az, hogy „a mezei gazdálkodással foglalkozókat a zaklatásoktól megkímélik és olyan jogbiztonságba helyezik, hogy érdekeik védelmét nem kell hosszadalmas úton, nehéz alakiságok terhével keresniök...”

7. A HAGYOMÁNYOSSÁG BOMLÁSA ÉS A KORSZERŰSÖDÉS SZÜKSÉGESSÉGE

A tulajdonforma, valójában a földközösség lassú és nem teljes mértékű, de erőteljes és feltartóztathatatlan bomlása alapvetően meghatározta a mezei gazdaságot. A communitásokban azonban a vagyonszociális tömörülés mellett a föld művelésének közössége — az, amelyről az előzőkben szóltunk — szintén számottevő intézményként élte a maga életét. Ebben a szerkezetelemben nehezen ment az átforgalmazás. Az agrotechnika, a termelés forradalma, valamint a hagyományos nyomáskényszer, a legeltetési rend, a határrend felbomlasztása csak úgy valósulhatott volna meg, ha a földnek nem csupán a birtoklási, hanem a használati formája is megváltozik: ha a szántó szabaddá és tulajdonosának rendelkezési lehetősége mindenféle közösségi korlátozástól mentessé válik. Az önrendelkező közösségek kötöttségeinek világából ki kellett szakadnia annak, aki tagosított határban, ugarhagyást felszámolva, korszerű vetéskört bevezetve, takarmánynövényeket termesztve, az istállózó állattartást rendszeresítve a korszerűség útján kívánt járni. A szabadság világának hazai társadalmi-politikai feltételei a XVIII. században már erőben voltak. A külföldi minták szintén készen állottak és tanúságot tehetek a korszerű, tudományos alapozottságú eszmék hasznos voltáról és diadalmaskodásáról. A tudatok meghódításáért is megindult már a küzdelem. A szabadelvű Kemény Dénes 1846-ban írott sorai híven tükrözik azt a módot, ahogyan a reformer-birtokosok legjava küzdött a tagosított határért, egyéni tulajdonba vett földért, s

ahogyan a hagyományos földhasználati rendszert szemlélték: „Mondhatja-e valaki teljes értelembeli tulajdonának azon földet, melyet nem akkor használhat, mikor tetszik, és nem akként használhat, miként tetszik? Soha. S pedig ilyen minden erdélyi földtulajdon, néhány egész birtokokat kivéve. Néhol három fordulóra van a határ osztva, ugar, őszi és tavaszi vetés váltogatják egymást. Ha valaki ugarát bé akarja vetni, sok helyt (:különösen a székelyek közt:) teljességgel nem teheti: azt pedig szinte sehol, hogy őszi közé tengerit vessen. Néhol meg csak két forduló van, és tavaszi s őszi ugyanazon fordulóra összevissza vettetik. Mekkora kár van ott egyfelől abban, hogy a tarló legelője tengeriszabadulásig vagy éppen nem, vagy... örökös marhahajtogatásokkal vesződés és nagy kárvallás mellett használtathatik; másfelül abban, hogy minden föld fele része minden évben parlagon hever?” A maga részéről a „legkeserűbb” kenyérnek tartja a „mostani szélyelszórtsága” és a közbirtokosi rendszer mellett az erdélyi gazdálkodást, ő inkább kér minden holdja helyett egy felet, mintsem egész életét a közbirtokosokkal való „örökös versengés”-ben élje le.

A hagyományos művelési kényszert kárhóztató, a mezei gazdaság sok évszázados rendszere felett ítélező vélekedések a XIX. század derekán egyre inkább sokasodnak. Felsorakoztatásukról ez alkalommal le kell mondanunk. Tanúságtételük azonban nélkülözhetetlen számunkra, hiszen az eszmék, a gazdasági nézetek síkján példázák az intézmények kikerülhetetlennek tűnő sorsát, azt, hogy kezdeti, haladást szolgáló, fejlődést biztosító szerepkörük az idő múltával összezsugorodik, majd elenyészik. A történeti életút során századokon át jól szolgáló faluközösségi keret s a benne kikristályosodó földművelési rendszer merevvé válik, a továbblépni akarókat, a haladáson munkálókat visszafogja — tehát új formának kell helyét átadnia.

A változás azonban lassan következik be. Bizonyára igaza van a Vasárnapi Újság cikkírójának, amikor 1843-ban — bár a háromnyomásos rendszer bevezetését sürgetve — azt írja, hogy „Nehezen hágy fel az ember a megszokott rosszal a még nem ismert jóért...” Kell lenniük azonban más olyan igen számottevő objektív feltételeknek is, amelyek lefékezik a fejlődést, gátolják az átalakulást. Tessedik Sámuel a parasztember sorsát jobbító töprenkedése közepette írta az „uralkodó rosszáról: „Mélyebben fekszenek gyökerei, hogysen azokat közönséges emelőfával fundamentumból ki lehetne szaggatni.” A szabad, egyéni földtulajdon 1848 mindenképpen ellenére győzedelmes nemzedékének köszönhetően megszületett. Mind a földesúr, mind a határőrtszét kiengedte munkavégzési kötelezettségei nyűgéből a székelyföldi jobbágyot és határőrkatonaát. A mezei gazdaság rendje mégis lassan változott, s csak a századfordulón gyorsult fel az ütem. A parlag-, az ugarhagyó rendszer együtt a maga legeltetési és határrendjével úgy érkezett el a második világháború végéhez, hogy az EMGE adatai alapján Csík megyében még a szántóhatár több mint egynegyedét uralta, Udvarhely megyében pedig 23,4%-nyi volt. Márkos András Homoródmás szállásait vizsgálva leírhatta: „1947-ben, amikor ott jártam, a falu határán még nyomásos gazdálkodást foly-

tattak, s abban az esztendőben éppen a Vargyas felé forduló dülő volt ugar, rajta pár esztenányi juh.”

Mi tette szükségsszerűvé a hagyományos formák ilyen lassú eltűnését? Erre a kérdésre a kapitalizmus paraszti életrendjének kutatói, minálunk Egyed Ákos és mások keresték és keresik a választ. Mindenesetre jellemző az, hogy mi magunk, ha arra alkalmas, ritka számadatokhoz jutva megkíséreltük kiszámítani, hogy egy elvetett mag mennyit hozott, nagyon alacsony terméseredményekhez jutottunk, akár 1848 előtt, akár a forradalmat és szabadságharcot követő évtizedekben vizsgálódtunk. Más vonatkozásokban szintén a paraszti életforma válságának számtalan jelével, bizonyítékával találkoztunk. Mégis akkor, amikor a székely székek sok falujában idős embereket kérdeztünk emlékeik, az ugarhagyó rendszer felől, ők apáik vélekedésére is hivatkozva nem győzték magasztalni a régi gazdálkodási módot és dicsérni a hajdanvolt bő terméshozamot. Kálnokon (1947-ben) mondták például, hogy százszor szebb gabonák teremtek, mint máma”, s hogy ma egyharmadnyit sem takarítanak be a határról, s az sem olyan tiszta. Egyvalaki határozottan követelte is: „mindenképpen vissza kell állítani” a nyomásos rendszert. Szárazajtán mondták, hogy az egyik földről a letisztított kévét a másikra kellett áthordaniuk, hogy férjen. Számtalan formában vallották: „Többet termett a föld, s több állatot lehetett tartani.” S ha Gazda József kérdezte őket (1979-ben) Kovásznán, akkor is azt mondták: „Olyan őszgabonáink lettek, mint a Duna.”

Kell lennie mégis valaminő igazságmagnak — a matematikával szemben vesztés, a valóság reális felmérésének nyomán nagyon is kétségessé váló — emlékezetanyagban. Talán mindaz, ami életérzést jobbtóként virágzott ebben a szerkezetben, együttesen munkálhatott azon, hogy elárassza és meghatározza az emlékezést. Vajkai Aurél írta, hogy „a nyomásos rendszer közösségi életet jelentett, elhagyása az egyén erősödését és a közösség elhalványodását”. Talán éppen ez a közösségibb életforma segítette az ifjúságukat — a fekete ugar világával együtt — mindenkoron szépítőn, gazdagítón visszaálmodókat abban, hogy a hagyományost, az előregedettet, a régít tartósító formát, az előrelépés útját eltorlaszoló rendet — bőséget ajándekoznak, biztonságot adónak, megőrzőnek minősítsék.

IX. AZ ERDŐLŐK KÖZÖSSÉGE

1. AZ ERDŐ IGAZGATÁSA

A két Oláhfalu — Vlahica és Kápolnásfalu — népének kicsinyke kiváltságait indokolva 1609-ben mondja róluk a fejedelmi levél, hogy a „havasok közt lakva terméketlen, silány helyen, csak bajjal élhetnek...” Majd 1804-ben ők írják a guberniumnak, hogy „nekünk csupáncsak fába van minden élő okunk”. S hogy az élő okukra szolgáló erdeik megmaradjanak, „megegyezett akarat szerint tett és szerzett Constitutiót” is alkotnak, amelyet 1772-ben a generális sedrián bemutatnak, a fődirektorral aláíratnak, helybenhagyatnak, majd pedig közhírré is tesznek („... nemcsak a közönségesen tartott gyűlések-

ben, hanem bírák által házról házra hordoztatván — írják —, publikáltattuk és mindeneknek elegendőképpen tudtára és értésére is adattuk”).

Több olyan eleme, mozzanata van a két falu jelentéstételének, amely az egész Székelyföldre vagy legalábbis annak nagy részére érvényesnek tekinthető. Mindenekelőtt általánosítható az, hogy a mezői gazdaságból bajosan élő székelyek létfenntartásért vívott mindennapi küzdelmében nagy-nagy szerepet játszott az erdő. Nemcsak háttér, támasz volt, hanem a paraszti gazdasági élet egyik alaptényezője, amely szervesen épült bele a szántó-vető, állattenyésztő szimbiózisba. Másodsorban jellemző az, hogy maguk hoztak törvényeket, teremtették meg az erdőigazgatás alkotmányát, az erdőrendtartást. Harmadikként említhetnők, hogy a főkormányshékhöz küldött jelentés sem ritkaság. A XVIII. század derekától a központi hatalom mind több érdeklődést mutatott az erdőrendészet iránt, és beavatkozási készsége, rendelet-, törvényalkotói kedve is megnövekedett. Mind a falu, mind az állam rendezési törekvéseit befolyásolta az a körülmény, hogy itt olyan termelőeszközt kellett rendelkezniük, amely nagyobb részben köztulajdonban volt. Nos, erről a székely székekbeli erdőbirtoklásnak szintén nem jelentéktelen jellemző jegyről a földközösségről értekezve már szólottunk. A települések többségében a „személyes”, „privát”, „dominális”, „udvari” erdő kis sziget csupán a közerdők tengerében. A feudalizmus kezdetén még szabadjára eresztette az embereket a leggyakoribb tulajdonos: a faluközösség, a több község vagy a szék. Hovatovább azonban mindinkább szükségessé vált az erdőgondozás, az igazgatás megszilárdítása, hiszen sok falu körül „a gyertyánosok, tölgyesek, bükkösök, fenyvesek megfogyatkoztak, a befüggő erdők lepusztultak”, az irtás és a közföldfoglalás kapcsán sűrűsödtek a visszaélések, a hatalmaskodások, sokasodtak a beavatkozást követelő, szabályozást kívánó ellentétek, nézeteltérések, összeütközések.

A korszerű erdészeti kultúra megszületésének úttörő kutatója, Tárgányi Károly elsősorban *az állam rendező tevékenységét* elemzi, és megállapítja, hogy „Az erdőkről — több mint harmadfél századon át — elégnék tartották azokat az intézkedéseket, amelyeket Werbőczy a becslésről s a károk megtorlásáról »Hármas könyv«-ben előírt.” Beszél azonban az uradalmi, városi, széki instrukciókról, státutumokról, sőt a falutörvényekről is, és megállapítja, hogy „A legrégebb, amelyben az erdőkről is szó van, 1639-ből való, Csík-Szent-Mihályfalu törvénye”. Ez a régiség korábbiságot, elsőbbséget is jelent, hiszen Erdélyben ez a csíki falu a városokat megelőzi a rendtartásalkotásban (a tordai például 1670-ből való). Ez természetesen nem jelentette azt, hogy mind a bányák környékén, mind a fiskus birtokában vagy a feudális úri kezelésben lévő falvakban vagy a városokban nem alakult ki az erdőt oltalmazó, hasznosítását szabályozó szokásrend. Volt ilyen természetesen a székely falvakban is, még mielőtt írásba rögzítették volna azokat. Szentdemeter és Nagykend 1586. november 24-én keltezett egyezségében szerepel ez a mondat: „Hogy Nyújtódi György uram az tilalmas erdőben az patronusok és az falu ellen egy szál fát is le ne vághasson, az tűzre való erdőből is csak az része

szerint hordasson.” Megvan tehát a birtokosok és a falu képviselőiből formált igazgató, rendelkező testület, van óvott, tilalomban tartott, és van külön tűzifa-kitermelésre szánt kijelölt erdőréssz, s kinek-kinek öt megillető része, amelynél többet nem vághat, haza nem szállíthat. (A gyalui vártartomány XVII. század végi urbáriumaiban szintén bőven olvashatók az erdőlés rendjét megszabó előírások.)

Az írott, külön egyezséglevélbe vagy falutörvénybe foglalt erdőrendtartási szabályok azután mindinkább szokásossá váltak a székely székekben. Feltehetőleg volt olyan communitás is, ahol csak a szóbeli hagyomány élte az erdő népi jogi normáit. (Aranyosszéken 1802-ben állapítják meg, hogy egyes falvakban ismeretesek „az erdőkről való constitutiók”, másutt azonban szükség van „helységhez alkalmaztatott”, írott és a szék által elismert rendtartásra.)

Az államhatalom érdeklődése az erdőügyek iránt a felvilágosult abszolutizmus időszakában növekedett meg. A bányavidékek erdeinek fáját már régóta szabályokkal óvták, most pedig a kamarai birtokokon is foglalkoztak az erdővel. Végül a Habsburg-monarchiában lévő egyes tartományokban már be is vezették az átfogó, egységes szabályozást, amikor Erdélyben még az avargyújtók, a kártevő kecskék és juhok elleni rendeletek jelezték csupán a reformerkedő agrárpolitikának az erdőkre való kiterjesztését. Az 1768. esztendőben Hadik András tábornagy Erdély gazdasági és politikai viszonyait tárgyaló jelentést és javaslatot készített. Ebben siralmasnak minősítette az erdők állapotát, és országos szintű erdőtörvényt igényelt. Ennek az írásnak a nyomán Mária Terézia mozgósította az erdélyi cancelláriát, s munkába lendítette azt a bürokratikus apparátust, amely sokat tárgyalt, véleményezett, javasolt, míg végül II. József ki nem terjesztette Erdélyre is a magyarországi erdőrendtartás hatályát. Az 1781. évbéli 62 pontos dekrétumot a gubernium több nyelven is ki nyomtatta és ismertette. (A széki igazgatás 1788-ban még csak azt jelezte, hogy a „silvestris ordo nem observáltatik”). Mindenképpen igaz azonban Tagányi Károly megállapítása, hogy „Erdélyben az erdők ügye ettől kezdve közügy”. Az 1791. évi országgyűlés a közös erdők kérdésével is foglalkozott, majd 1795-től országgyűlési bizottság munkálkodott erdészeti rendszabályok megalkotásán. Végül 1812-ben jelent meg a XXXIV. törvénycikk, amely 16 pontban főként az erdők megóvásának módszereit ismertette. (Jellemző Háromszék rendjeinek 1815-ben a fő kormányshoz fölterjesztett végzése az erdők megóvásáról, amely már az 1790. és 1811–12. évbéli törvények alapján szerkesztetett, ez ugyanis hat kerületre osztotta a széket, és minden kerület élére erdőfelügyelőt rendelt.) A *széki normaalkotás* különben szintén a XVIII. század utolsó harmadában kezdett a Székelyföldön fokozott erdőóvó tevékenységbe. Megőrződött mind az 1784., mind az 1786. évbéli, az erdők konzerválását célzó háromszéki rendelet is, amelyet a szék a határőr katonatisztekkel együtt bocsátott ki. Hadd tegyük hozzá, egyes részletei nem érdektelen források ugyan az erdőtörténetnek, de semmilyen téren nem vehetik fel a versenyt a falutörvényekkel, sőt jórészt azokból inspirálódott a parancsolat szerkesztője. Maguk a szék vezetői is elégedetlenek lehettek a státúttal, mert még 1780 augusztusában ismét egybegyűltek Sepsi-

szentgyörgyön a császári határőrisztekkel, és megalkották szabályrendeletüket, amelynek címe: „A nemes háromszéki officiolátusnak az erdők conservatiójáról való végezése a felséges királyi és császári szent rendelkezések szerént.” A tervezet második részének bevezetőjében is ez olvasható „Továbbá a felséges királyi és császári rendelkezések tartása szerént, mely költ Bécsben 30-dik május 1781-dik esztendőben...” Lojalitásuk bizonyoságként a rendelkezés bevezető soraiban szintén megírták mind a „silvestris ordo”, mind II. József dicséretét: „Dicsőségesen uralkodó felséges urunknak pedig azon atyai gondja és szorgalmatosságai között, mellyel viseltetik ezen kedves erdélyi nagyfejedelemséghez, méltóztatott kegyelmesen ezen erdőlésbéli ártalmas gonoszságoknak eltávoztatásáról olyan jó és hasznos rendet és módot az erdőlésben felállítani és mindeneket az erdők conservatiójáról írott törvények mellé szorítani, hogy azok által a felséges királyi és császári rendelkezések kívánt végeket consequálhassák.” A bécsi erdőtörvényt a helyi viszonyokhoz alkalmazó széki végzés valójában azokat az elemeket, fő pontokat tartalmazta, amelyek akármelyik communitybeli írott szokásjogi kodifikálásban megtalálhatók (A taplocai, árközi erdőrendtartásban éppen úgy, mint a neudorfi vagy bogeschdorfi paraszti Waldordnungban.) Új, helyesebben sok helyütt új elemként szerepelt a széki tisztek fokozott ellenőrzése, az erdő táblákra osztott, szakaszos letarolásának és felújításának szorgalmazása, s a védelem módzatai között a fiatal fákból vágott és sövényként állított „vesszőkert” (határkerítés, porgolátkert) tiltása, helyette sánc ásásának, élősövénynek, bokorkerítésnek a javallása. Sok mindent hangsúlyosabbá is tett a központi szabályozás, így a csak bizonyos napokon történő erdőlést, az avarégetést, a fa kérge meghántásának tilalmát és így tovább.

Az erdőigazgatás a XVIII. század végén, a XIX. század elején valóban rendelkezett már a korszerű tudományosság és az egységesítő törvényalkotás irányzásabásával. Hatása érződött is. Alapjában véve azonban a faluközösség ősi szokásrendje uralkodott, és az szabta meg mind az erdő óvását, mind használatának módját.

2. AZ ERDŐHASZNÁLAT RENDJE

Az erdőnek a régi székely népi életben igen nagy szerep jutott. Az erdőségek faállománya szolgáltatta az otthon óvó tetőzetét, védő falait, biztosította a tűzhely melegét, nyújtott enyhelyet az állatoknak, adott munkaeszközöket és sok termékhez nyersanyagot. Az erdő füve, lombja, makktermése a takarmányozási gondot enyhítette vagy szüntette meg. Érthető tehát, hogy a székely székek lakói terv szerint használták, minden eresztékében kimunkált, évszázadokon át épülő, csiszolódó normák szerint éltek erdeiket. Ily módon teremtették meg a feudalizmus kori népi erdészeti kultúrának azokat a formáit, amelyek — mint már jeleztük — a felvilágosult abszolútizmus erdő-óvó rendelkezéseivel egybevetve sem vallanak szégyent.

A székelyek a „maradékra”, a jövőre gondolva igen korán, mondhatnók idejében, még a féktelen pusztítás eláradása előtt —

nem ahogyan sok országban történt — „*felfogtak*”, *tilalmasnak minősítettek egyes erdős részeket*. Jóllehet a feudalizmus korai szakaszában az erdők bőségesen szolgáltatták a fát, már 1231-ből ránk maradt írott formában az „eresztevény” szó (és az Eresztevény falunévvel találkozhatott is az olvasó az előző fejezetekben), ami sardzódó, fiatal erdőt jelentett, de tilalmas értelemben is használták. Ugyanakkor az „Avas” az ősi, nagy fákból álló, majd pedig a makos erdőknek az elnevezése volt, de miután ezeket értékes voltuk miatt védelmezték, az „avasnak fogás” a tilalomba vétel megjelöléseként is előfordult. Jellemző, hogy tilalmas szénarétet is avasként említettek. A XVI. században a tilos, a tilalmas erdő kifejezés vált használatossá. Háromszéken 1560-ban — a falutörvények születése időszakában — „szánszándékkal” levágott tilalmas erdőről szóltak; 1591-ben pedig arról vallott az egyik tanúságtevő, hogy „az Bodolára csüggő erdőnek túlsó oldalánál több tilalmat nem tud...”

Az a körülmény, hogy az 1622—1639-es keltezésű csíkszentmihályi falutörvény tiltja a fák lábán való aszalását, az alsócsernátoniak 1666-beli „conclusumainak” jó néhány pontja pedig igen részletesen és minden körülményt tekintetbe véve szabályozza a falu tilalmas erdeit — mind a régi gyakorlat írásba rögzítését s egyben a népi erdészeti kultúra korai megalapozását bizonyítja. Hadd idézzük a csernátoni falutörvény első szakaszát: „Ha valakit a falu tilalmas erdeiben kaphatnak az erdőőrzők, ha falubeli ember, mind marhástól, szekerstől vagy szánostól a bíró házához bévigyék, és ha nem szolgál, az marha magájé lesz, a jobb ökre megütessék és a húsa falu számára felosztassék. A bőre az erdőőrízőké legyen, vagy az[é], ki ott találja, és amellet mind lánc, kötél, furu, féjszi és egyéb eszköz, mely nála vagyon, övék legyen.” Szabályozzák azt is, mi a teendő, ha gazda, nemesember szolgálja a tilalomrontó, ha „bajoskodniok” kell vele és így tovább. A „musdajos tölgyfát” például szigorú büntetéssel óvják itt, ebben a faluban ugyanakkor a tilalmas erdőből nyír-, nyár-, gyertyánfát eszközöknek, szekéralkatrésznek, „ki embernek hirtelen kelletik”, szabad hozni, de falu hírével és fizetség ellenében. A tilalmas rendjét meghatározó kilencedik pont szintén azokról szól, akik „ebből a tilalmas erdőből fát pénzen vesznek”, de csak az erdőpásztor tudtával hordhatják haza.

A tilalomban tartva fölnevelt, tehát gondviseléssel felújított erdőt pontosan kijelölik, ha szükséges, határát minden oldaláról megnevezik. A tilalmasok változnak, és természetes módon a vágásra alkalmas rész idő múltával szabad erdővé minősülhet. A falu végzéseiben — törvényekben, jegyzőkönyvekben — pontosan megjelölik a két erdőféleséget. Ahogyan fogyatkozik a faállomány, a szabad erdő is mind kevesebb. Szemerján 1727-ben a rendtartás szerint „Az falunak pedig szabad erdeje teljességgel suhult nincs, az egy Bodos nevű helyen kívül”. Majdnem fél évszázad múltán, 1771-ben már azt írják, hogy „Szemerjafalvának szabad erdeje nem lévén, minden erdejét szoros tilalom alatt kívánja tartani...”

A tilalmasban tartás néhol oly szigorú, hogy, mint Kilyénben is, ha „valaki tilalmas erdőben akár fenn álló, akár holt fát erdőljön, büntetessék ad flor 3. Faosztáskor pedig, ha történetből nyerset ta-

lál levágni, büntetessék ad flor 1.” Szárazajtán (1775) szintén az a rend, hogy aki „száraz vagy terméketlen fát” hír nélkül vágni merészelne, a büntetést el nem kerüli. Szacsván (1717) azonban a tilalmasból megengedik, hogy „az afféle ledölt fát és földön fekvő fáknak ágait szabad legyen hordani”. Másutt, így Árkoson (1767) nyáron, marhajáráskor elnézik, hogy a pásztorlók aszúsággal tüzeljenek, vagy tűzükre nyír-, nyárfát vágjanak. Az 1824. évben ugyancsak az árkosiak a Hatforintos csere (annyi a tilalma) nevű erdőből korábban megengedett épületbeli fa adását is megtiltják, s hozzáfűzik, hogy sem a széknak, sem a határórségnek ott fát nem vághatnak, csupáncsak a tűzkárosultaknak.

A tilalmas erdő pusztítói, a szabályok ellen vétő hatalmaskodók, a prevarikátorok büntetésének nagysága azt is elárulja, mennyire tartják becsben az egyes fafajtaikat. Sokszor csak azt írják, hogy aki nyers, lábön álló fát vág, aki fejszével jár, aki tilalmasnak mondott erdőben szekérral megtaláltatik — az váltakozó nagyságrendű büntetéspénzt ró le a közösségnek. Külön feltüntetik a tölgyfát (sokszor a feltehetőleg kocsánytalan tölgyet, a cserét is), a bükköt, vagy ahogyan még nevezik, a makktermő fát, mint kemény bírságozással óvott fanemet. (A sertéspásztorlás kérdéseit taglalva e fanemeknek az állattartásban való megbecsüléséről már szövegtünk.) A differenciált megítélésre a tilalomrontás módja is lehetőséget nyújt. Kisborosnyón (1724) ha fejszével vágják, ha szekéren, ha háton hordják, ha élő vagy ha holt fát visznek, különbözik a büntetés. A bodoki tilalmasok (1731) bírságai a helyek védelmezettségét is jelzik. Egy szál fáért a Szentegyház avasában 6 forint, a Borvíz avasában 4, az Alsó avasban 3 a díj.

Az erdővédelem része a *harapégetés*, az *avargyújtás* tilalma. Ezt a falutörvényekbeli intézkedést a pásztorok ellen kellett hozniuk, hiszen, mint a háromszékiek írják 1802-ben a főkormányzéseknek: „Mivel pedig az erdők égetése mindinkább a kecskés gazdák és pásztorok mián okoztatnak, azon előre való látásból, hogy a következő esztendőkre mind tágas hely, mind pedig fű ottan jobb lenne...” Az új fű a marhák nyári legeltetését és a rétjavítást is jól szolgálta. Ez esetben az állattartó és a fakitermelő érdekellentétében a közösség (már a szék és a gubernium parancsolatai előtt) az utóbbi javára dönt, és a falutörvényekben az erdőt égetők, pusztítók ellen hoz határozatokat. Peselneken (1715), Szemerján (1727) három forint a bírság, és több falu úgy határoz, hogy a vétkeket a széki tisztek kezére adja. A juh- és kecsketartóknak a fiatal fák levágása, a *lombtakarmány* gyűjtése során elkövetett kártételei szintén e körbe tartozóak, és — mint láttuk — gyakori és nagy gond az erdők megóvása a sarjadékpusztító állatoktól.

A legtöbb fogyatkozást az erdőben a szántónak, kaszálónak, legelőnek letakarított, *irtott földek* térnyerése okozott. Az aszalással, égetéssel s más módon művelhetővé tett földre (miként egyik előbbi fejezetünkben már megkíséreltük bemutatni) nagy szükség volt a szűk határu falvakban. A falutörvények az irtást tilalmazva a szántóvető és a fakitermelő érdekellentétében ugyancsak az utóbbi mellé

állottak; de nem mindenkor és nem mindenhol, hiszen az erdő sem volt mindenütt azonos mértékben elpusztult, megfogyatkozott.

A cél mindenképpen világos, a közösségek vezetői erős kézzel igyekeznek, ott, ahol szükség van erre, gátat vetni az oktalannak, csak egyéni érdeket szolgáló erdőpusztításnak. *A magról történő erdőfelújításnak*, „erdőplántálásnak” azonban nincs kötelező parancsa, előírása a falutörvényekben, de szerepel az a megállapítás, hogy nagy vigyázással, „atyáink tilalom alatt felnevelték” az erdőt, és az ígéret, hogy az ezután is „felneveltetik jövőre nézve”.

A falutörvény azonban követelés, elvárás, és ez nem azonos a megvalósulással. Papolc rendtartásában (1759) olvashatjuk, hogy „eleitől fogva nem kicsiny kárával tapasztalta a falu, hogy régi eleink tilalmas erdőket ha mikor fogtak is fel, azt meg nem tartották, ha-[ne]m medio tempore levágták...” Az oltszemiek (1806) három forintra büntették a tilalmasban erdőket, „de minthogy némelyek számba se vették”, kétszeresére növelték az összeget. A szászhegyiek háromforintos tilalmukat 1813-ban duplájára emelték („a templom előtt kikiáltatott, hogy elpusztítják-e azon örökös kert helyett való tilalmas erdőket? Melyre az egész község, azaz mixta commonitás azt felelték, hogy nemhogy elpusztítsuk, sőt, aki belé merészel menni, ez napságtól fogva hat forint büntetést érdemel minden kifogás nélkül.”) A „jövendőbeli boldogulásra” való tekintettel azután ezt a tilalmat Szászhegy, Gyergyószentmiklós, Gyergyóremete egyaránt tiszteletben tartotta. Panaszoltak 1847. április 30-án Zabola faluvezetői is, akik szigorítani kívánták az erdőlés rendszerét: „Indítványoztatott az erdőlés aránt téendő intézkedés — írták a falujegyzőkönyvbe —, minthogy közönségünk e tárgyat egyezkedés útján elhatározni nem tudhatá, tehát maradott a régi rossz szokás, mely bánatot fog szülni a maradéknak.”

A falutörvények általában meghatározzák az erdő kitermelésének, a fa használatba vételének a módját. Természetesen nem mindenütt ugyanolyan módon, hiszen a bőség vagy a szükség diktálja az engedékenyebb vagy szigorúbb normaalkotást. Eléggyé gyakori azonban az a szokás, hogy a „ledőlt és feküdt”, „aszott”, „száradott” fákat kitakarítják az erdőből. Jenőfalván 1848-ban megengedik, hogy a tilalmas bükkből 4—4 szán fát hozzanak a lakosok, „de úgy, hogy fennállót senkinek nem léssen szabad levágni, sem szárazat, sem pedig nyersét”. Változatos módon, hol teljesen szabadon és bármikor, hol pedig csak egy-egy kijelölt napon, héten engedélyezik bizonyos mennyiségű fa hazafuvarozását a lakosságnak. Sok helyütt pedig „házi szükségükre” a szabad helyekről minden különösebb megszorítás nélkül termelhetnek ki tűzifát a falutagok. A XIX. század elején az étfalviak például január 12. és március utolsó napja között engedélyezik minden héten egy szekér fa vágását, s kedveznek a szegénységnek is, kimondván, hogy „a gyalogszereseknek szabadság engedtetik szekér nélkül, mikor tetszik, száraz fát hozni”.

A jó tüzi-, eszköz- és épületfát nevelő erdő gondozása rendjén ugyancsak hozzájutnak tűzifához a közösség tagjai. Papolc falutörvénye (1759) előírja, hogy a tilalmas helyek „pedig idővel a haszontalan fáktól megtisztassanak; amiket kívágnak közülle, azok

is illendőképpen felosztassanak”. Étfálván (1825—1835) a falubeliek célja cserefát nevelni, és ahol nincs, ott a nyár, gyertyán és bükk „szépit” növeszteni. Ennek érdekében a kijelölt felfogott részt a nyolctíz között egyenlően felosztják, cinkus szerint. A következő napon a tizedesek másodmagukkal kimennek a helyszínre, és négy-négy megmunkálendő táblára osztják a nyílvonás, a sorshúzás szerint nekik jutott parcellát. Ezután egy-egy tízes népe hozzákezd a tisztításhoz. A szabályozás szerint az emberek kötelesek a „horgast, földön elfolyt fát” levágni, mégpedig a föld színén tőkét nem hagyva, és az apró-cseprő bokrokat is ki kell irtaniuk. Ott, ahol sűrűn nőttek a fák, a *gyérítés* a feladatuk, úgy, hogy a fákat egymáshoz egyölnyi közelségre hagyják. A levágott és egybegyűjtött fákból azután egyenlő csomókat formálnak, amelyeken a tízesbeliek sorshúzás („cinkus”, cédula vagy rovásos pálca igénybevétele) útján osztozkodnak.

A már „öreg”, „sűrűsödött” erdőt időnként *megritkították*. A legértékesebb, legnagyobb fákat szálalással termelték ki. A zabolaiak is megjelölték, majd közerővel levágták, az útra kihordták és elosztották a tilalmasbéli szép fákat.

Az *osztás* eléggé korán rendszeressé vált a székely székekben. Em-lítettük, hogy 1586-ban Szentdemeter és Nagykend „tűzre való” erdejéből a birtokos is csak „része szerint” hordhat. Bögözön 1598-ban a tízest perelik „faosztás végett”, szintén udvarhelyszékiek 1596-ban a rét fáját termelik ki, s abból „mindeneknek” kiadják a részét. Az „osztott” erdőről is gyakran szólnak, és az udvarhelyszéki szentmihályiak az osztott erdőbeli „vág részt” említik 1663-beli rendtartásukban. A letarolásra kiszemelt és a falugyűlés által jóváhagyott vágteret előzőleg rendszerint az erdőbíró és társai parcellázzák fel megmunkálendő területre; majd „az egész falu kiményen” — mint a zalániaiak 1785. január 19-én —, és követik az utasítást: „közön-ségesen vágják le és nyessék is meg, annak utána rakásokra hordván” — osszák is fel. Ez úgy történik, hogy az 58 „cinkust” (ez esetben a szálfákból álló „részeket”) megszámozva, megnevezve húznak hozzá egy „füst-számot”, házsámot. A sors szerint jussolt fát mindenkinek idejében be kell hordani. „Minekutána mindenütt felnyilat-tatik és tizedekre felosztatik — írják az árkosiak 1830. évbéli státú-tumukban —, minden tíz maga között úgy felossza, hogy a mai nap-tól fogva öt napok alatt letakarítsa, hogy az öt nap bételésével, ha mindjárt fája ottmaradna is, marad a communitynak.” Sok helyütt tehát nem az együtt kitermelt és „kaszlyba” rakott fát osztják, hanem mindenkinek kijelölik a lábán álló fabéli jussát, és azt kell idejében hazaszállítania. A szemerjaiak 1771-ben mindkét módozatot gyakorolják. Jelzi ezt az, hogy „akár szekérszámra, akár nyílrá” osztott fáról szólnak falutörvényükben. Az szintén gyakori, hogy a community elhatározza egy-két szekér vesszőnek, karónak, tűzi-vagy épületfának a kiosztását, és ilyenkor az is előfordul, hogy reg-geli harangozás után nekiindul a falu népe, és a meghatározott nap-on vagy napokon alkonyatig együtt munkálkodik.

A *néhány szál fa kiosztása* szintén szokásos. Alsócsernátonban (1716) azt írják elő, hogy „apróság szükségre való fák, nyír, nyár, gyertyán... abból a helyből, honnan a falu megegyez, illendőkép-

pen, a szükséghez képest” adattassék „kinek-kinek limitáció szerint”. A bodokiak (1731) törvénye alapján „a falusiaknak szükségekre négy-négy szál fát adhatnak...”, s más községekben is gyakran osztanak „bizonyos fákat”.

Az építőanyagok székelyföldi legfőbbikét, az *épületfát* különösen oltalmazták az erdőrendtartást alkotó artikulusokban. Szentmihály (1639) külön súlyos bírsággal fenyegette azt, aki másnak épületre való fáját elvitte. Szemerja (1771) törvényében olvasható: „ha valaki akármilyen névvel nevezendő épületet vagy épületbe való fát vagy elpusztítana, vagy pénzért eladna, azon jószágra, amelyről eladott vagy elmozdított, soha ahelyben más fa nem adattatik”. Pelselneken (1749) az építésre való fát a falu és a possessorátus engedélyezte, és az erdőbíró hírével lehetett behozni az erdőről. Hídvégen (1799) a földesúr céduláját kellett az erdőpásztornak felmutatnia annak a jobbágnak, aki építeni akart, s ezt utólag az udvarban igazolásként kellett beadnia a felvigyázónak. Árkoson (1824–25) kijelölték azokat a tilalmas erdőket, amelyekből az építő gazdák gerendáknak és koszorúfáknak valót, s másokat, ahonnan nyár-, nyír- és bükkfákat vághattak, de „épületderekaknak vagy borna szeriben” azokból sem.

A falujegyzőkönyvek szerint adnak fát házépítésre, koszorúfának, eresznek, ereszkötésnek, pincepadlásnak és gerendának, kamarának, sütőház alá talpnak. Engedélyezik a favágást istálló, csűr, pajta, sertésól, szekérárnyék (szín), hídlás, téгла (zsendely), cövek, hídpadló, kétágas, kapuráma, malom számára, jószág oltalmára és így tovább. A szemerjai falutörvény (1727) kimondja, hogy a faluba beálló, a fiatal, új gazdának épületre való fát tartozik adni a falu. Így van ez Bodokon (1731) is. Ozsdola szabályzata (1774) így szól: „Amely új gazda épít: pincegerendának, küszöblábaknak, előfának, sodlábának [!], töltéscöveknek, csűrajtó-soroknak [osztanak fát]. És akinek a jószágát a víz mosná, annak ellenzésére cöveknek adatik cserefa, a szükséghez képest egy vagy két szál, de több nem. De ellenben kaputámasznak, kerttámasznak, fentőnek és egyéb ehhez hasonló elkerülhető dolgokra fa nem adatik.” Itt — s bizonyára mindenütt — az elhalálozottak is joga van sírja fölé fejfához. Több olyan statútum is ránk maradt, amelyben az épületfát engedélyezik ugyan, de mérsékelt taxát vesznek az igénylőktől. Oltszemen (1806) például egy szál talpfáért 8, egy szál rakóboronáért 4 pénzt kell a falu pénztárába befizetnie az építkezőnek. Számtalan feltételt szabnak azonban a cserefaadásakor.

Akinek „új épségre”, „omlófélben lévő lakóházra” kell a fa, aki „tűz miatt otthontalanná válik”, számíthat a faluközösség segítségére. Az erdőből ajándékképpen utalnak ki fát a communitynek különleges, jó szolgálatot tevő embereknek; és természetesen adnak a szék vagy a határőrezred tisztjei számára, ha ők lépnek fel intézményi kérelmezőként. Nem mindig ellenállás nélkül azonban. Az étfalviak 1832-ben a szállást, „quartélyházat” építeni kívánó katonatiszteknek felelik azt, hogy „a bírónak nincs hatalma az erdőn a maga fejtitől adni”, és amikor ismétlődik a sürgetés, azt válaszolják: „Úgy tudjuk hogy öfelsége minden reparatiókra ad költséget. Ennél fogva, ha pénzt

ad a Compagnia — ámbár nincsen fánk, de mégis communitásunk jó szívvel vészen és be is küldi...”

Az *eszközfa*-szükséglet ugyancsak számottevő lévén, az erdőrendtartásokban is találunk említést róluk. Alsócernáton (1666) ingyen ad a tilalmas erdőből nyár-, nyír- és gyertyánfát: „ökörszekerre elő-, utóágasnak, lórúdnak való fát lószekerre is, szántó tesolját, löcsfát, apró lószekerre való lajtorjás kötőrudat, kapusorkat, ekeszarvát, nyújtót és egyéb szerszámnak való fát, ki embernek hirtelen kellett, úgymint tesoljafejet et similit — pénz nélkül szabad hozni”. Ára van viszont az eplénynek, szánállnak, orsónak, „öreg szekerre való lajtorjaáll”-nak, ökörrúdnak, kerékfejnek s más „műben való” fának. Csíkszenttamás (1676) rendtartásában az áll, hogy „az fentőfát, kőrifát, kerékfákat, kerékfejet maga szükségére ki-ki vághatja iuxta quantitatem”. Ahogyan idő múltával megfogyatkozik az erdő, még az eszközfahozatalt is sokasodó feltételek korlátozzák. Jenőfalván (1815) például kerékfalfát két napon hozhat csak minden ember. Mind többször követelik meg az erdőbírák a cédulát is, ami jelzi, hogy felmutatója kérvényezte a fát a falutól s taxát fizetett érte. Zalánban (1847) a közösség dönti el, ad-e vagy nem épületre vagy eszközre való, a kérelmező előre fizet, s az erdőpásztor aláírásával kell engedélyét elláttatnia, amikor az erdőre megy.

Az „erdőkielés”, az *erdőlés* inkább a téli napokon folyt, amikor a mezei munka szünetelt és a jó havas utakon szánnal a hordás is könnyebbé vált. A kártételek eltávoztatására — nem csupán azért, mert az erdőtörvény is előírta — bizonyos napokban az erdőpásztorok ellenőrzése alatt szállíthatták haza a fát. Hídvégen a szombati, Étfalván a keddi napon volt a kihordás ideje. Árkoson az „épületbeli bornákot, eszközfákat” hetente csütörtökön és pénteken, a tilalmasbeli nyírfát pedig keddi napon fuvarozhatták be a faluba. Nem mindenki volt azonban „fogatos” ember, s a gyalogszeresek — Papolc szabályzata (1759) szerint — „felibe az idevalókkal” hozathatták be részüket. Külön tilalmazták azt, hogy idegen falusival egyezkedjenek a „marhátlanok”. Az erdőlésről 1841-ben Nagy Elek írta, hogy a székely hajnalban indul „a farkasok, medvék s vadkanok hazájába, hol napestig küszködve az idő s tél zordonságával, roppant fák levágásával s szánra rakásával hihetetlen s járatlannak látszó meredek oldalakon ereszkedik faluja felé, hová rendszeren esteli alkonyatkor szokott megérkezni”.

A „szabad erdőt” általában *egyenlő joggal* is éltek a faluközösség tagjai, és a „tilalmasból” is hasonló nagyságú parcellát, azonos mennyiségű fát osztottak mindenkinek. Volt azonban, ahol a falu közmunkáiból nagyobb részt vállaló marhás gazdák kétannyit jussoltak. Így volt ez például Zabolán és Étfalván. Ez utóbbi helységben, ha a marhás ember egy szál fát kapott, két gyalogszeresnek kellett egy részt együttesen átvennie. Hogyha pedig „valamely gyalogszeresnek társa nem akadna — mondották 1834-ben —, egy kúsdég fát, részbeli leromlott ágat vagy asszúhegyű fát a fél részbe elhozhat cinkusába”. Ugyanitt Daniel Elek kúriája után két porció szál-fát igényelnek, de a communitás nem ismeri el a nemesi telek után

járó nagyobb részesedés elvét. Ozsdolán 1774-ben a birtokos urak „dupla portiót kívánnak és vesznek”. Valójában azonban az antiqua sessio, a telek után járt a faizási jog. Mezőkölpényes 1753-as, majd 1839-es erdőhasználati rendszabálya, a Bocsok-társaság statútuma ki is mondta: „mind possessor, mind szabad, mind jobbágyoknak egy-egy nyíl adassék kinek-kinek, akár erdőből, akár szántóból”. 1840-ben Marosszék ellenezte ezt az egyenlőséget, de amint Benkő Károly megjegyezte, a kölpényesiek továbbra is az ősi használati formát őrizték meg. Aranyosszék 1840-béli erdőrendtartása előírta, hogy a házhelyek után „telekszám rendében” vágjanak fát a kijelölt táblában, s egész nyilat kapjon a nemes és a szabad székely, fél nyilat a többi. Zalánban szintén a rendi tagozódás volt a döntő. Az 1781. esztendőben a nemességnek 12, a szabadságnak 6, a jobbágyágnak (és a gyalogszereseknek) 3 szekér fát írt elő az elosztási tervezet, igaz, „minden terű fa egy garas”, tehát a falu költségeihez való hozzájárulás is a társadalmi hierarchiában elfoglalt státushoz igazodott. A vármegyei Hídvégen a XIX. század elején az a feudális rend érvényesült, amely a teljesen jobbágyosodott faluközösségekben volt gyakoribb: mindenki annyi öl fát vághat, ahány marhával szolgálja földesurát. A gyalogszereseknek, zsellérként tengődőknek pedig semmit sem adtak.

Nem egységes az úgynevezett *bebírók részesedése* sem. Általában elismerik, hogy akinek (jóllehet másutt lakik) „jószága”, „élete” van a faluközösségben, az után a részét kiveheti. Legfeljebb, mint ahogyan a nagybaconiak is 1748-ban, megkövetelik a hírtételt, hogy ellenőrizhessék őket. Gróf Mikes János polyáni kolonusainak 1841-ben a bélafalvi, kurtapataki és esztelneki közös erdőbe hetente kétszer (kedden és pénteken) engedélyezik az erdőlést, míg a helybeli, esztelneki udvarbírájának „a mindennapi erdőlésre út nyitattik”. Sok faluközösségben azonban az az ősi szokás, az „a falu végzése”, hogy a közterheket nem viselő, közvetlenül az erdőpásztorlásból részét ki nem vevő bebíró az erdőhöz jogot nem formálhat. „A külső bebíró possessoroknak — írják 1771-ben a szemerjaiak —, mivelhogy szabad erdő nem lévén, mindennap két ember által kell az erdőt őriztetni, azért se fabéli részek, se pedig makkbéli beneficiumok, hogy sertést hajtassanak, nem engedtetik.” A bebíró nemes, birtokos urak a széki statútumokban kísérlik meg jogaik kodifikálását, erdőhasználati követeléseik érvényesítését.

Nagyon szigorúak azok a végzések, amelyek az *idegen falusi bé erdőlők* zárlását, bírságolását határozzák meg. A szacsvaiak (1717) a külső embert megzalogolják, de „ha látj[ak], hogy nem bír[nak] vele”, az egész falut mozgósítaniuk kell („üssék félre az harangot, közönségesen tartozik az falu felkelni...”). A barótiak (1775) marháját kobozzák el, s azt kell „szőrin-becsűjün” megváltania a más falusi erdőből ingyen gazdálkodóknak.

3. A TAXÁÉRT, PÉNZÉRT OSZTOTT ERDŐ, A FAMESTERSÉGEK ÉS A VÍZI ÚTON PIACRA SZÁLLÍTOTT FA

A falutörvény-alkotók hite szerint az erdő nem a haszonszerzés, nem a jövedelemgyarapítás forrása. Tudatukban elsősorban is úgy szerepel, mint az életfeltételek biztosítója, a kis együttélő embercsoportnak a szükségleteit fedező vagyron, amelyet a fiak, az unokák hasonló, jövedelembeli, használati jussa is terhel. Az erdő fája tehát *el nem adható*. Szemerján (1771) törvényé is teszik, hogy a maga telkére beszállított, az osztás útján birtokába jutott fát sem szabad senkinek pénzért eladnia. A csíkszenttamásiak (1676) megengedik, hogy „kőrisfát, kerékfejet, kerékfalat” bárki maga szükségére vágghasson, de vásárra, eladni vinni senkinek sem engedik meg. Alsócsernátonban (1716) sem fát, sem abból készített eszközöket senkinek másnak eladni nem engednek. Az alapelv azonban nem örök és megmásíthatatlan. „A székely — mondják — az erdőből arat.” Nos, a feudalizmus bomlási szakaszában, de már az előző korszakban is kikerülhetetlen volt a faárukészítés és sok faluban a piac számára dolgozó „famesterség” virágzása. Egy-egy vásárlóközponthoz, városhoz közel fekvő és átlagos mértékű erdővagyon birtokló community a XIX. század első felében azért, hogy erdei „végső pusztulásra” ne jussanak, hogy „bérci pusztákká ne legyenek”, mind határozottabban tilalmazza a fa vagy fakészítményt forgalmazását. Az árkosiai szolgáltatók jó példát erre. Ők 1835-ben („minthogy erdeink elpusztítását nagyobbára a szentgyörgyi piac okozta”) megtiltják a tűzifa „kaszajul” vagy ölfaként való árusítását, de „hosszú fát szánon vagy szekeren eladni vagy piacra vinni” sem szabad, és ugyanúgy nem szállítható ki a faluból a vessző, a fuszujkakaró, az épületfa, a zsendely, valamint „a faragó mesteremberek” különféle terméke (a szán, szánáll, kerékfőfa, kerékfalfa) és így tovább. Enyhébb az ozsdolaiak végzése (1774), akik engedélyezik az osztott, levágott és hazahordott fának hazuról való eladását. A karatnaiak (1739) pedig csak azt kötik ki, hogy az idegen ember a főerdőbíró hírével szállíthassa el itt vásárolt fáját.

A faluközösség azonban a kérésre kiutalt eszközfa „illendő *taxáját*” gyakran maga is megköveteli. Az alsócsernátoniak (1666) úgy szabályozzák az erdőhasználatot, hogy azok, akik az osztott rész-nél többet kérnek, vagy sajátos célra igényelnek fát, árát tartoznak megfizetni. (Egy „öreg művbe való tölgyfának az ára, szálának, dénár 10, nyírfának, az mely művbe való, dénár 3” stb.) De ezeket is csak azok kapják, akik „mivoltok és érdemek szerint” elnyerik a faluvezetők hozzájárulását. Ugyanott 1716-ban úgy döntenek, hogy a tűzre való fát a falu népe hordja ki, rakja „kaszajba”, s adja el, „pénzzé tévén, fordítsák a falu szükségire”. A tölgyerdőt az erdőbíró együtt az erdőpásztorokkal jelöli ki szálalásra, és „akinek a falu ad, egy szál fáért adjon dénár 12. Akinek olyan speciális fa kívántatik, amicsodás abban a kihatározott helyben nem találtatik, úgymint malomtengely, kapulábtalp, pincegerendának való fa, másunnan is adjanak, de az ára dénár 36 légyen.” Étfalván 1821-ben osztás alkalmával 43-an kapnak két szál és 36-an egy szál cserefát,

azzal a feltétellel, hogy a következő alkalommal a falu költségeire „kivetett”, kirótt pénzösszeget is ebben az arányban fizessék. Esztelenen 1843—46 között ugyancsak gyakran osztanak erdőrészt, de megkövetelik az árát, sőt azt is kikötik, hogy kötelező az átvétel („minden falusi lakos hozzáállani tartozik”).

Szokásba jött az is, hogy egy-egy „kivágásra ítélt” erdőrészt vagy a szépre, nagyra növekedett szálfákat, továbbá az aszúágat, csutakot, fűrésztrókének való kidőlt és csonka hegyű, romlott fát árverésen adjanak el. Marosszék statútumában (1610—1718) olvasható például ez a bizonyásgtétel: „Vagyon ilyen panaszok is a possessoroknak, hogy némely faluk falu közönséges erdejét megtiltják és medio tempore jó pénzen eladják...” Eléggé régi gyakorlatról van tehát szó, amely azonban az idő múltával méreteiben megnövekszik. A faluközösségnek az 1848 előtti fél évszázadban szaporodnak a kiadásai, és jóllehet rovattal is háziadó-fizetésre lehet szorítani a lakosokat, jobbnak vélik a közös vagyont, a haszonvételeket áruba bocsátani. A licitáción, a kótyavetyén a többet ígérőnek Zágomban, Jenőfalván, Zabolán, Étfalván és sok más székely faluban adnak el hullott, elszáradt fát (ami inkább az erdőtisztítást, erdőgondozást szolgálja), de néha komoly összegért jelentős mennyiségű értékes faanyagot is. A zalániaiak 1846-ban 500 szál bükkfát árúsítanak el Simonius Mihály hutaarendátor úrnak, majd a következő évben ugyancsak 1000 szál fát vágat le a tilalmasból s fizet érte szerződés szerint, mivel a falu a székely huszárezrednél eladósodott és közeleg a lejárat ideje.

Az áruvá váló erdő, a csereforgalom sodrába jutó fa, egészében véve a növekvő piaci kereslet lassan bomlasztani kezdi az ősi szokásrendet. Az öröklött kötöttségek fellazulnak, majd a polgári termelőmód és életrend világa felé haladva, az óvó, védelmező, jövődőre gondoló életérzést is felváltja a csak a jelenre és a haszonra tekintő szemléletmód. Ezért írhatja Kisbaconról Benedek Elek: „Az erdő fája az én gyermekkoromban közös vagyon. Ki-ki annyi tüzelőt meg épületfát hord el onnan, amennyit csak bír: maga szükségére, eladásra is. Legtöbbet az, akinek kevés a szántóföldje, de van két lovacskája, s mert hamar végez a mezei munkával, hordja a fát piacra: ebből pótolja kenyerét.” Majd az arányosítás (1871) után csak a módos, csupán a több arányjogot szerző vagy részét a közből kiszakasztó élheti kedvére az erdőt.

A faipar és a fával való kereskedelem azonban sajátos feudális formában is kibontakozott, megteremtve a gerendát, deszkát, szendelyt termelők és tutajokon messzi földre úsztatók rétegét, s azokat a *famesterségeket*, amelyek egy-egy csoport falubeli embernek, néha majd az egész falu lakosságának teremtettek életlehetőséget, kemény, küzdelmes munkával biztosított szűkös kereseti forrást.

Valamely faféleség bősége természetesen kedvez egy-egy háziipari, kézművesipari gócpont kialakulásának. „A bükkerdő vidékén — írja Haáz Ferenc — szuszék, kéregvéka, osztováta; a fenyves közelében: deszka, zsindely, faedény,- a nyírfás berkek környékén: favilla, kéreg sótartó, nyírágseprű stb. készül. A vadcseresznyeфа hé-

jából kászut, a tölgyfából kaput, a mogyoróból kávát, gereblyenyelet stb. készítenek.” A bükk célszerű felhasználását a siklói népdal is tanúsítja:

Míg az erdön bikfa terem,
Szeretem én e kedvesem,
Míg szuszék lesz a bikfából,
Eltartom őt ez árából.

Nincs olyan fa, mint e bikfa,
Abból lessz e véka, kupa...

A fenyőfát Oroszhegyi Mihály Deák 1655-beli versében a fák császárának nevezi, mondván: „edgyik művelője ennek sendelyt csinál, / az másik peniglen deszkametszésben áll...” A két Oláhfalú, Zetelaka deszkával, zsendellyel adózása a XVII. század eleji törvénykönyvekből ismeretes. A poétizáló kedvű Mihály Deák felsorakoztatva Erdély nagy városait, büszkén kérdezi: „hova lennének el”, ha nem éltetnék őket deszkával, zsendellyel. Való igaz, hogy az erdélyi országgyűlési végzések, a városok számadáskönyvei, a földesurak költségnaplói a XVI. századtól gazdag tanúságtévő lelőhelyei a nagy és növekedő faárforgalomnak.

Udvarhely vármegye monográfiájában olvasható a székelyudvarhelyi kollégium professzorának, Szigethy Gyula Mihálynak 1829-ben írott beszámolója a szék állapotáról. Ebben a munkájában a famessterségek elterjedtségéről is szól: „majd minden gazda alkalmazatos — írja — holmi mezei s házi eszközeinek kicsinálására fából; szekere, szánja, boronája, lajtorjája, váluja, ülőpadai, ágyfája s egyebek készítésére”. Zetelakát s a két Oláhfalut azonban már úgy említi, mint olyan faipari központokat, amelyek „a vidéket is kielégítik s külföldnek is eleget” adnak. A deszka, zsendely, lécs, szőlőkaró, bútor mellett a szétszedhető boronaház, istálló, pajta is szerepel a felsorolásban. Udvarhely város tűzifaszükségletét Pálfalva, Farkaslaka is segítenek kielégíteni, s csak a református kollégium ifjai többet költenek 1000 rénes forintnál tüzelőre. „Farkaslakán, Pálfalván, Ketsedbe készítik a fakádakat, csebreket, kis hordókat, désákat, kártyákat, fatálapokat, tányérokot, borítókat. A havas alján csinálnak... tekenőket, kalánokat, orsókat, nyergeket, lapátokat, szénaművelésre való villákat, gereblyéket, nyírágseprűt... Siklódon készítik a vékákat, Agyagfalván, Ketsedben a gyapotfonó kerekeket...” és így tovább. Marosszéken, Háromszéken, Csík-, Gyergyó- és Kászsanszéken ugyancsak vannak faipari készítményeikről híressé vált falvak, a sokadalmon keresett „fábéli művekkkel” megjelenő mesterek. Az aranyosszéki nagy székely erdőt is élük nemcsak az Enyedre tűzifát áruként fuvarozók, hanem a sajátos famessterségek gyakorlóit is. Példaként hadd idézzük Mészkönek Torda város elleni pórét. 1843-ban ugyanis a Hesdát nevezetű hely tulajdonát követelik vissza. Ebben az erdőben pedig somfa termett, és „az hajdankorban az aranyosszéki sóvágókkal a tordai sóvágók a somfa csákánynyelekért oda szoktanak járni”.

A falujegyzőkönyvek határozatai, a falutörvények — láttuk — védelmezik az erdőt a famesterségek művelőivel, a fával, faáruval kereskedőkkel szemben. A nyersanyagért, hiszen a közösség kincse az, a többet fogyasztó — úgy vélik igazságosnak — kárpótlással, taxával tartozik a community-nak. Jellemző az is, ahogyan az aranyoszekiek oldják meg a kérdést: előírják a kereseknek, hogy csak munkájukért fogadhatnak el fizetséget, hiszen az anyag, a fa, az valójában a megrendelőé, a vásárlóé. A szabályalkotóknak azonban mind több gondot okoznak a faedénykészítők, a nyírágseprűkötők, a zsendelymetszők, a deszkavágásra szolgáló fűrészek tulajdonosai.

Árkos (1824) a seprűkötő cigányok ellen védelmezi nyír- és nyárfaállományát. A jenőfalviak (1827) a „tángyér-, fatál- és borítócsinálások”-ra vállalkozóknak árendálnak el nyers nyárfákat. („Az óntángyér igen ritka volt — írja Apor Péter —, mindinkább fatángyér-ről ettenek.”) Hogyha nincs is általános érvényű paragrafus az erdőrendtartásban, a falu törvényében — esetenként hoznak határozatot afelől, hogy szabad-e, s ha igen, kinek és milyen feltételek közepette zsendelyt készítenie a közös fenyőerdő fájából. A Hargita hatalmas fenyveseiben 1736-ban, 1757-ben a tulajdonos faluközösségek még szomszédos falubelieknek is engedélyt adnak „zsendelyhasogatásra”. Esztelnek, Bélafalva, Kurtapatak lakói 1847-ben pedig csak együtt szabadítják zsendelycsinálásra a fenyős helyeket, 24 pengő forinttal büntetve az önkényesen fát vágókat.

A fűrészek megszorodása szintén szül normaalkotási gondokat. *Deszkametsző* fűrész állítására egyénileg vagy egybeszövetkezve sok faluban vállalkoznak. A XVI. század elején már gyakran esik szó a székelyföldi fűrészmalomokról. Kovásznán 1608-ban — Orbaiszék jegyzőkönyvében említett vita során — jelzik, hogy „egy köz fűrészünk vagyon”. Bethlen Gábor rendelkezése és az országgyűlés döntése is szól egyes székely falvak fűrészmalom-állítási kötelezettségéről. A Gyergyói-medencéből pedig szintén ebből az időszakból marad ránk mind több deszkaalkotó üzemről szóló híradás. Az 1627. évi fejedelmi árlimitációban már külön említik ismeretes áruajtaként a gyergyói deszkát, a remetei zsendelyt. A faluközösségnek később már „a fűrészársaságok” vitáiban kell állást foglalnia, és néha, mint a szárhegyi falujegyzőkönyvben olvasható, elvi jellegű döntéseket megfogalmaznia. Ne feledjük, Csíkszentdomokoson 20—30—40 gazda is tartott közös fűrész, Csekefalván pedig még a kapitalizmusban is volt 2—3, tízesenként birtokolt fűrészmalom.

A faáru, főleg a fontosabb és a nagyobb tételekben igényelt építőanyag *szekéren, szánon* is eljutott a piacokra. A csíktaplocai protokollum 1781-ben említi, hogy Botár István „szekerességre járván Szebenben deszkával”, szolgájával vitába keveredik. A gerendával, boronával, deszkával, léccel, zsendellyel messzi tájakra szekerező székelyek azonban ritkán szerepelnek a falutörvényírók paragrafusáiban. Hasonlóképpen kevés utalást találunk *a tutajozásra* is, hiszen állami, széki határozatok rendezik a főleg malomállítók és gátak menti vámszedők, valamint a tutajokat úszatók konfliktusait. Csíkszentmihály megyéje falutörvényében (1639) azonban szó esik a fa-

luközösség erdeiben történő szállítás kérdéséről is. „Ha valaki *víz-utakat* az falu erdeiben csinál, esztendeig az bírassa, esztendő után az falura szálljon, de az az ember, az ki utat akar csinálni, az szentegyháznál elsőbbben azt az ő akaratját tartozik megjelenteni és kihirdetni, avagy [ugyanazt megtenni] falu gyűlésében.” Jánosfalvi Sándor István az 1846-ban Nagyoláhfaluban látott, Homoród hajtotta fűrészekről így ír: „Itt a folyó bé van véve a faluba, annak az utcáján végigfoly, s a fűrészek oly sűrűn rajta, hogy csaknem egymást érik...” Sok más helységnek szintén nem csupán határában, hanem belterületén is működnek fűrészmalmok, és bizonyára kialakulnak a létesítés, a munkavégzés rendjét szabályozó szokásjogi normák, csak éppen leírott formában nem bukkantunk még rájuk.

A Maroson folyó és különösképpen a gyergyói tutajozás múltja, emlékei — Márkos András, Tarisznyás Márton, Garda Dezső újabb írásai nyomán — ismeretesebbek. Folyt azonban a tutajozás a Nagy-Küküllőn, az Aranyoson és az Olton is. (1767—68-as adatok tanúskodnak arról, hogy a határőrkatona csíkszékiek és az ilyefalvi community — főként pedig az ottani malomtulajdonos — között az erdélyi főkormányshéig eljutó vita támadt a faúsztatás miatt.) 1781-ben Christián főhadnagy szeretné tutajozhatóvá tenni az Oltot le egészen Talmácsig. Érvelésében elmondja: „Mivelhogy Csíknak feltébb szép erdei vannak, mindenféle fákból álló... amelyeket a csíkiak sem nem égetnek, sem pedig épületre nem fordíthatnak — a sokaság mián. Magukban a fák megromlanak, megrothadnak, kiknek más helyeken hasznát vehetnék.” A rossz utakon két ökörrrel Madéfalváról Brassóig szállított 20—30 szál deszka fuvarozása is megromtja a marhákat. Kell tehát a vízi út és példaként — a gazdasági reformer katonatiszt — Gyergyóra hivatkozik, ahol a szegénység már régóta ezzel a vízi fuvarozással keresi a kenyerét. A dunai hajózásba bekapcsolódni, az olcsó vízi utat kihasználni akaró Erdélyben 1832-ben alakítják meg az Olthajózási Társaságot. A vállalkozás 1842-ben megszűnik ugyan, de a körülötte fölburjánzó vita, a nagyon sok hírlapbeli hozzászólás tanúsítja, milyen központi kérdésévé vált az erdőgazdaságnak is a szállítástügy súlyos kérdéseinek a megoldása. Gyökeres változást a vasút hoz. A mozgásba lendülő, szabadságért sóvárgó világ szép szavú követeként Petőfi száz vasutat, ezret követel, látva, hogy a közlekedés távolságtartó ősi formáinak reformja a társadalom forradalmi átalakulásával is szorosan egybekapcsolt.

4. AZ ERDŐ HASZNOSÍTÁSÁNAK SOKSZÍNŰSÉGE

A legeltetés, a pásztorlás rendjének vázolásakor talán sikerült érzékeltetnünk, hogy a hegyvidéki, az erdőzónabeli faluközösségek gazdálkodásában nem csupán a fának, hanem az erdei legelőnek, a szénafűnek is milyen nagy jelentősége volt. A fű, a fa eddig ismeretett hasznosítási módozatai mellett azonban még sok más olyan haszonvételi forma is létezett, amely bővítette a communitybeli ember jövedelemforrásait, és arra szorította, hogy törvényt, szabályt,

utasítást fogalmazzon az erdőbeli termelő-élet jobb rendje érdekében.

A gyűjtögető gazdálkodásnak sok hagyománya él még az erdővidéki falvakban. A legtöbbször előforduló s az emberközi kapcsolatok rendezése során a falutörvényekben is a legtöbbet emlegetett a *vadgyümölcsfáknak és termésüknek a kérdése*. Homoródszentpál statútuma (1670) így parancsolja meg a vackorfák védelmét: „ha valaki az falu határán lévő gyümölcsfákat, körtvélyfákat, almafákat akár maga erdejében, akárkijében, in summa a falu határában levágná: minden szál fa levágásáért ötven-ötven pénzre büntetődjék könyörületesség nélkül. Ha csak akkora volna is a gyümölcsfa, mint egy pálca, mind annyira büntetődjék, ha csak megkerül is.” Az erdön vadgyümölcsfát levágó, lombjáért, eszközfazerzésért vagy éppen tűzrevalóként pusztító embereket Peselneken, Nagybaconban, Papolcon, Szárazajtán háromforintos büntetéssel sújtják. Oltszemen (1806) még ezenfelül huszonöt botot is ígérnek a vétkesnek. Papolcon (1759) tilalomban vannak a vadcseresznye fák is; s az erdőpásztoroknak kell mindenütt gondot viselniük erre a sajátos közös vagyonféleségre. A vadgyümölcsöt senkinek sem szabad szüretelni addig, míg a falu fel nem szabadítja és együttes begyűjtését el nem határozza. Ozsdola falutörvénye (1774) panaszolja, hogy ritkábban, hat-hét esztendőben egyszer „kezdet a vadgyümölcs teremni. Amidőn termik is, némelyek nem várják, hogy perfectióba mehessen addig, fél üdőben vagy azelőtt is leverik, ágastól lerontják, s magok sem vehetik hasznát, más sem. Ez veszedelmes nagy kár minden szegénynek. Arra nézve végeztetett, hogy senki Szent Mihály-nap előtt vadalmát szedni ne merészeljen...” Zabolán (1847) szeptember elsején „a csengetés”-re, a harangszóval adott jelre indulhatnak meg az emberek a közerdőre vadalmát szedni. Esztelneken 1847-ben ifjabb Vass Ferencet „azért, mert a falufiakot a vadalmaverésre idő előtt felingerelte...”, igen szigorúan, hat forintba meg is büntetik. Bíróságolják azt is, aki eladja és idegennek, akár pénzért, akár ajándékként, a falu közvagyonát elprédálja. Zaláni nemesasszonyt 1781. október 24-én azért ítélnék el a faluszékén a hütösök, mert csiki embert vitt a community erdejére, ott vadgyümölcsöt szedett, hazahordta, megsajtolta, s úgy adta el égettborért.

A vadgyümölcs többféle felhasználási módja közül itt az ecetcsinálást tartják a legfontosabbnak. A XVII. századtól kezdve bőven esik szó összeírásokban almaecetről, sokszor több vedernyről is. (A vadalmát hordókba, faedényekbe gyűjtötték, „vályúkban”, sajtolókban „almatörő bottal”, „forgattyús bunkóval” megtörték; kádakba öntve annyi vízzel öntötték fel, amennyi az alma volt. Hat napig állni hagyták, majd lehúzták.)

A tavasszal, úgy május táján megfűrt nyírfa édeskés, üdítő nedvét a *viricselők* gyűjtötték. Érdekes módon az erdőrendtartások nem tilalmazták, holott nagyobb mennyiség rendszeres csapolásáról is szó lehetett, hiszen a vagyonleltárakban „viricseresztő tekenő”, „nagy viricsfogó tekenő”, „viricskád” előfordulása, sőt Alfaluban a viricsfőző ház helynév is jelzi, hogy nemcsak gyerekek fogtak fel kis kászukban egy kevéske nyírfa- vagy néhol juhharfanedvet.

Ugyanígy nem beszéltek más gyűjtögető foglalatosságokról sem, hollott málnát, szedret, epret, veres és fekete áfonyát, gombát, vadrózsa gyümölcsét, gyógynövényt, mogyorót, taplót, gubacsot, vadméhek mézét, szurkot és egyebet sokszor, sokan gyűjtöttek az erdőn.

A „makkászás”-ról már szóltunk, és arról is, hogy a tölgy-, csere-, bükkfák milyen gondos védelemben részesültek.

A *cserkéreg* hántását 1772-ben guberniumi rendelkezés tilalmazza: „a cserefák bőrök készítésekre meg nem hántassanak”. Bardócfiúszék 1800-ban azt jelenti azonban, hogy a katonarendi székelyek „a cserhántás által” tesznek kárt az erdőkben. Sok helyütt a falu végzéseiben tiltják is a csertörő malmok állítását, az iparúzők számára becses nyersanyag termelését, vagy úgy döntenek, hogy a falu adja el a cserkéreghántás jogát, vagy kótyavetyén keresnek árendást. A bodosiak 1817-ben, „mikor a tímárokkal megszegődött a community”, feljegyzik az áldomásra költött 2 forint 36 krajcárt. „A cserhaj elviteliért fizetődött a szekereseknek” nem kevesebb, mint 160 forint; de Fábján László falusbíró át is vesz a brassai tímároktól „cser árát” 400 rénes forintot. A zabolai erdőrészt 1847. március 30-án árverésen vásárolja meg egy gyalog katona 1030 rénes forintért és 4 krajcárért, azzal a feltétellel, hogy „ha történne, hogy most az idén a kérgit beszegődni nem tudná, elengedi a közönség a meghántását a következő esztendőre”. A cserkéreghántás jogát 1848. április 8-án is elárverezik 160 forintért. Említik forrásaink különben a nyír, a hárs s a vörösfenyő kérgének meghántását, és szólnak víz hajtotta csertörőkről is, amelyek naponta 2—3 mázsát dolgoznak fel.

Ugyancsak a jegyzőkönyvek tudósítanak a *hamuzsírfozés*ről. A tilalmas erdőkben nem is engedélyezik a vászonfehérítés, szappan-, kálsalétrom- és üvegyártás e sokáig nélkülözhetetlen segédanyagának készítését. Ez az erdei iparág mérhetetlen károkat okozhat, hatalmas erdőterületeket emészthet fel. Érthető, hogy a XIX. század első felében megszaporodó hamuzsírfozók gazdái, tulajdonosai lábön álló nyers fát ritkán vásárolhatnak. A taplociaiak 1841-ben udvarhelyszékieknek „hamunak való veszendő fákot” adnak el. Esztelneken 1843-ban két nagybaconi vállalkozó veszi meg a Sűgő és Fűvesbérc havason „tanálható rothadt fákot”-at hamuzsírfozásra. A Vész bükkében kitermelhető fekvő fákat a bükszádi Kurucz György bérlő ki egy esztendőre. A bükszádi és zalánpataki üvegcsürhöz még közelebb fekvő zalániak „hammat égetőket” gyakrabban bírságnak, de maga a falu ad el „haszonvehetetlen” fát ilyen magánvállalkozóknak. 1848. május 21-én még Jakots Sámuel jegyző is kér a Hatod szélén egy akkora helyet, ahol egy „lúgfozó kalyibát állíthasson” a következő Szent Mihály-napig. Az engedélyt meg is kapja, de kikötik, hogy ott „egy darab fát sem tesz kárba”. (1850-ben ő árendálja ki a falutól a hamuszedés jogát; s minden zaláni lakos szabott áron csak neki adhatja el ezt az ipari nyersanyagot.) Az 1821. esztendőből tudósít Dósa Elek erdélyi útinaplója arról, hogy Bükszád lakosainak „nagy hasznokra van az ott lévő üvegcsür, melybe pénzért dolgoznak. A hamusírt annak számára főzik. Egy mázsáért kapnak 8 Rft[ot], egy öl fáért 20 xr[t], annak béviteliért 48 xrt.”

Az erdő fáját ipari célokra helyben felhasználó manufaktúrális termelésben kétségkívül az üvegyártóké az elsőbbség. Mind a bükszádi, mind a zalánpataki üvegcsűr valósággal „leeszi”, fogyasztja az erdőt. A „hammászók” a környékbeli falvakéiba is „beléharapóznak”, csíkiakkal kaszajfákat vágatnak (például a zalánpataki üvegcsűrbeliek 1766-ban gróf Kálnoky Antalnak). A Százajzán tartott tanúvallatás rendjén kiderül, hogy éjjel-nappal, tüzzel-vassal rontják a Zalánpatakára befüggő erdőket. A kártételek, de a favásárlások is folynak mind 1848-ig, mind az azon túli évtizedekben. A XIX. század első éveiben Borszéken is megkezdődik az üvegyártás, majd a század közepén Kászonyakabfalván létesül ilyen fabrika. Az üveghuták árendásaival kell azután a közösségeknek megküzdeniük vagy megegyezve szerződést kötniük az erdő vagy fája áruba bocsátása dolgában.

Fára szorulnak, az erdőre alapozódnak *papírmalmok* is. Csíkban például 1831-ben Szentmártonban jelentkeznek bérlőként brassai papírgyártó mesterek, majd 1835 őszén Szentkirályban szerveződik meg ez a manufaktúrális iparág.

Az erdővédelem és az erdő hasznot hajtóvá tétele falvanként változóan válik a falusi törvényhozókat befolyásoló tényezővé. Vagy megszületik tehát a paragrafus (például a hídvégi rendtartásban), miszerint „a földváriaknak a bevett szokás szerint bizonyos fizetések mellett *pálinkát főzni* nem szabad”, mert emiatt az erdők „végső pusztulást kénytelenek szenvedni”, vagy pedig licitáción — szerződést kötve és azt a jegyzőkönyvben megörökítve — adnak el fát a pálinkát nagyban főző falvaknak vagy vállalkozóknak. Így van ez a *mészégetéssel* is, ami ugyancsak széki végzésben, falutörvényben tilalmaztatik. Aranyosszék 1728-ban, 1740-ben már fellép a mészégetők ellen, Árkos pedig 1760-ban hoz ilyen határozatot: „Tapasztaltatik az is, hogy az mészégetéssel az falu erdeje felettébb pusztítottatik. Úgyannyira, hogy az falunak egynéhány bérci elpusztultanak. Azért az falu közönséges megegyezésből megtiltotta, hogy a modo deinceps az falu erdein meszet égetni nem szabad, három forint bírság alatt; hanem ha az falutól megengedtetik, bizonyos conditiók alatt.” S az engedelemre sok közösségben szükség is van, hiszen több helységnek Erdély-szerte keresett árucikke a székelyföldi mész.

A *szénégetőket* Árkoson, Esztelneken szintén korlátozni igyekeznek, megszabva, milyen fából rakhatják a boksát („leromlott fenyőcsapokból vagy más heverő fáhegyekből”, „földbe álló tőkéből” és így tovább). Minden faluban szénégető vagy -vásárló a kovács, de kis paraszti vállalkozók, mesterségszerűen munkálkodók is akadnak. Kelendő is az árjuk, hiszen csak Gyergyószentmiklóson 12, Szárhegyen 4, Várhegyen 3, Alfaluban, Remetén, Tekerőpatakon, Ditróban 2—2 kovácsműhelyt írnak össze 1820-ban. A Hatodban 1836-ban hetekig szenet égetnek egyesek, és „kalákásokat gyűjtenek, s úgy hordják haza a sok szenet”. A szálláshelyből faluvá lett Székelyvasság lakói ugyancsak hagyományos foglalkozási ágként tartották számon a szénégetést, s bizony a „nyersfa”-vágástól sem őrizkedtek. (Az 1848-as puskaporgyártó háromszékiek nagyon sok faluból kapták a szükséges faszenet, s hadd említsük meg itt azt is, hogy a salét-

romkészítésnek Kézdivásárhelyen külön bizottsága volt, 1849. március 12-én pedig Zágomban salétromfőző társulat működött.) A fát fogyasztották különben a fazekasok, a téglá- és cserépegézők s több más szakmát művelő *mesteremberek* is, akiknek száma éppen a feudalizmus utolsó évszázadában növekedett meg.

Sok helyütt működött kisebb *bányahámor*, folyt *kőkitermelés*, ami mind igényelte a faluközösséggel való egyezségkötést. Sajátos módon volt erdőségbeli *borvíztulajdonos* Borszéken Szárhegy és Ditró, s az volt a már említett kilenc falu is, amelyek a bodoki borvizet együttesen gondozták, vigyázták, hogy jó státusát fönntartsák, és közös gyűlésen határozták el 1831-ben, hogy „a borvizet hordók, az azzal kereskedők: taxát fizessenek”.

Faluközösségeinkben ősi törvényként, életet irányító normaként élt végig a számba vett évszázadokban az a hit, hogy az erdő minden hasznával egyetemben a kisközösség önellátását hivatott szolgálni. A „vidék-ember”, a „külső”, az „idegen” vevőként, valójában tehát a piaci kereslet képviselőjeként nem szaporíthatta a fogyasztók rétegét. Mégis korán keletkeztek repedések ezen a szilárdnak vélt szemléleti alapzaton. Az árucsereforgalom növekvő mértékben tágította a réseket. Sokasodtak a szűkös életlehetőségeiket az erdőből bővíteni vágyó, az egyszerűen kivándorolni vagy éhen halni nem akaró erdőlők, fafeldolgozó mesterek, tutajosok, szénégetők, és növekedett a fával, faáruval, a fa kölcsönözte hőerővel készült árucikkkel kereskedők rétege. A falutörvény gyakran ismételte az elődökről a *community*-ra hagyományozódott formulát. Legfeljebb egy-két új lehetőséget engedélyező szóval módosította azt. A falujegyzőkönyv azonban megörökítette az árverések, árendálások, adásvételi egyezségek szövegét, amelyek tanúsítják a szerkezet mélyében végbemenő változásokat. Igaz, a nagyobb vállalkozó, aki nem maga és családja szükségleteire termeli ki, éli az erdőt, az általában nem a falubeli ember és nem az egybeszövetkezett *community*, hanem éppen a más vidéki, az idegen, aki taxát fizet, pénzért vesz, bérel, hogy már a gyár felé induló manufaktúrájával beépítse a falutörvények világába a kereteket szétfeszítő, az elveket megmászító új termelési mód, a tőkés rend elemeit.

A zalánpataki üvegcsűr mesterei, munkásai, a fahordó „blánások” bérmozgalmaikat említhetjük *a változás, a szerkezetmódosulás* egyik jeleként. A Kálnoky család 1692 előtt létesített, majd állandóan brassai szász, görög és román kereskedők kezén árendában lévő fabrikája keretében 1816 és 1824 között bontakozott ki olyan bérharc, amely a szék, majd a gubernium elé is eljutott. És ami szintén nem lényegtelen, a hajdani kisközösségi szolidaritás köre tágult, más irányt vett, hiszen zalánpataki vezetéssel megmozdulnak a bükszádi és fogarasvidéki (árpási, kercesórai és porumbáki) üvegcsűriek is. Hadd társítsuk ehhez azt, hogy nemcsak Háromszék, hanem Csík-, Gyergyó- és Kászonszék levéltárában is vannak olyan iratok, amelyek az említett papírmalmok munkaadói és munkásai közötti nézeteltérésekről, bérviszályokról adnak hírt. Ott tehát, ahol hajdan első-sorban a birtokos nemes, a possessor és a faluközösség többi tagja (a szabadrendi és a jobbágy) között folyt a társadalmi harc (de a

szomszédos communitással szemben még őket is időleges vagy tartós szövetségbe forrasztotta az ugyanabba a munkálkodási és fogyasztási közösségbe tartozásból fakadó érdek), észlelhetővé vált a kis közösségi alakzatok falain átömlő munkás—tőkés ellentét első hulláma is.

5. AZ ERDŐRONTÓ ÉS AZ ERDŐPÁSZTORLÓ

Az erdőhasználat rendjét vázolva szólottunk a tilalmak rendszeréről, amelynek célja az erdő megóvása, pusztításának meggátálása volt. A falutörvények, erdőrendtartások bírságot, ítélezési rendszerében, jogi tárházában szerepelt még a más osztott fabéli jussát vagy kitermelt fáját elszállító, magyarán szólva ellopó falubeliek büntetésének többféle módozata is. Az erdőrontáson, „prevarikáción” rajtakapott embereket mindenkinek jelentenie kellett, különben bűntársként állhatott a faluközösség színe elé.

A falujegyzőkönyvek tanúsítják, hogy ott, ahol még hatalmas erdőtartalék állott a communitás rendelkezésére, a hűtösök megértőbbek, enyhébb ítélethozatalra hajlamosabbak voltak. Homoródszentpál szabályozásában (1670) az olvasható, hogy aki esketés, hittétel előtt vallja meg a kártételt, lopást, tehát megmondja „szép szerént”, csak az előírt büntetést róják ki rá. Sok „könyörgését”, jövődre szóló fogadalmát hallva az esküdtek vagy a falugyűlés „belátással” ítéli meg nem egy erdőrontó cselekedetét. Ott azonban, ahol gyakori formula a statútumban az, hogy „végső pusztulásra jutottak erdeink”, a szigorúság, a törvényben előírt magas bírságot megkövetelő keménység a jellemző.

A leghvesebb küzdelmet, helységek közötti pereskedéseket, sokszor véres verekedéseket az is okozza, hogy nem mindenütt eléggé pontosan „métázott”, elhatárolt két szomszédos falu erdeje. Márpedig az idegen községbeli erdőrontót súlyosabban büntetik. Jenőfalván két gyergyószentmiklósi katonarendi székelyt zálogol meg az erdőinspektor 1827-ben, s a három láncért a faluszékén 12 rénes forintot vesznek el tőlük. 1830-ban Sólyom Ignác ugyancsak szentmiklósi gyalog katona találtatott meg „négy ökörrel, két szánnal, szolgálójával együtt a tilalmas bükkben, prevaricálás végett”. Édesapja „szép könyörgése” nyomán 75 firt-ban „békéltek meg”. Gyergyótekerőpataki Flórika Dénes két marháját vitték be az erdőpásztorok, mert „kerékfalnak való nyers bikfát levágván és vontatta a szekerehez”. Két tehenét 70 firt-ra becsülték, és 50-et követeltek tőle. Módja a fizetésre nem lévén, megfenyegették, hogy három nap elteltével árverésen adják el vonómarháit. A jegyzőkönyvben utóiratból kiderül, hogy végül 20 Rfirt. és 50 kr-ral megelégedtek. Étfalván 1821-ben két gidófalvi embert (ugyancsak „könyörületesen” nevezvén magukat) 60, illetőleg 40 firt megfizetésére köteleznek. Zalánban (1846) egy kálnoki jobbágyon „sok szép kérések és instálások után megkönyörüle” a communitás, de így is fizetnie kellett helyben 11 Rfirt-ot és 30 firt-ot váltóba. A gelencei és imecsfalvi tilalmasban er-

dőlők 1847-ben viszont csak 25 rézkrajcárt fizetnek, s egy társuknak is csupán egy forintja bánja a más falusi erdőben járást.

A *falubeliek kártételeit* változatos módon ítélik meg. Általában nem kerülhetik el a „constitutio szerint való” büntetést, és ez néhol eléggé jelentős summa. Van úgy, hogy „gyenge”, „lány” ember a bíró, vagy az erdőpásztorok engedékenyek. Akkor, ha erre fény derül, kétszeres bírságot rónak ki rájuk. Zalánban 1777-ben azonban még az is megtörténhetett, hogy a Nyír nevezetű tilalmas erdőben többen büntetlenül erdőltek, 50 frt-nyi kárt tettek, a bíró elnéző részvétele mellett. A tárgyaláson, a helyszíni szemlén a falu, a birtokosok, két határőrtszít és egy állandó táblai ülnök vett részt; végül pedig „a már egyszer megesett kárt megengedték”, de a jövőre a régi egyforintos bírságot háromra emelték. A Jenőfalvi erdőrontók 1780-ban — jóllehet mind a falu törvénye, mind a frissiben kibocsátott, ezredtől jött parancsolat óvta a bükkös erdőt — csak egy garast fizettek — a törvény színin — minden szán fáért. Ők azzal érveltek, hogy mások is szabadosan erdőltek, szénafűnek való helyeket aszaltak, és azzal is védekeztek, hogy a falu vezetői nem adták „minden embernek tudtára” a tilalmat. A megbékélést rögzítő határozat azonban a jövőre azonnali, kemény törvénykezést ígért. Ezt feltehetőleg be is tartották, mert 1790-ben a havasról fát hozó „prevarikátort” 14 Rfrt 30 kr-ra büntették. Majd az 1811-es constitúcióra hivatkozva többször „irgalom nélkül” három forintra bírságotlák, ha törvényszegésen értek valakit. 1837-ben azonban mégis beismerték, hogy „az írt constitutio ellenére az olyan prevarikátorok sok rendben meg is büntetettek, de nem a constitutio tartása szerint, hanem irgalmason”. S valóban, az engedékenység következményeképpen a kártételek számbavételekor nagy méretű aszalásra, irtásra derült fény. Kisbaconban 1829. november 1-én teljes falugyűlést tartottak Benedek János bíró házánál, miután a tilalmas cserét sokan vágták, hordották; „ezen okból — írják — minden falusi lakost megeskettek és hite után, aki mennyi szekér fát megvallott, hogy hozott, azért megbüntetettek minden szekér fáért 6 krajcárral”. Aki lábáról vágott le vagy egész terület fuvarozott haza, 15 krajcárt fizetett, a birtoktalanok pedig — akik a legtöbb kárt tettek — 30 krajcárt adtak. Érdekes, hogy a büntelének kárpótlására is gondoltak, és osztottak mindjárt nekik egy-egy szekér cserefát, éppen csak hogy ők szintén tartoztak 6 krajcárral a közösségnek. A jövőre viszont előírták a 3 forintos büntetést, és a „fennálló fát” vágókat, az aszalókat, a tüzzel fákat irtókat pedig „minden irgalom nélkül” behajtandó 12 forintos bírsággal fenyegették meg.

Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy nem csupán ígérték a rendtartás szerinti bírságot, hanem általában be is szedték, vagy mint Étfalván 1827-ben, az előírtnál még többre bírságotlák az olyan kárttevőt, aki a Gombásból vesszőt hozott és elégette: 12 magyar frt-ot fizetettek vele. A felfogott avasban gyalogszánnal erdőlők pedig hiába védekeztek azzal, hogy „csapodást” és a „föld színén elfolyt, haszontalan, vékony fácskákat tekerőnek vágtak”, a közösség tartotta magát az erdő törvényéhez, és 12 forintot fizetett a prevarikátorokkal.

Miként a határkár esetében, úgy az erdőrendtartást megszegők dolgában is a *régi szokásjogi rend szerint* jártak el a falu vezetői. Zabolán például az a gyakorlat volt érvényben, hogy a törvényszegőket az erdőbírónak jelentették, ha megzálogolni, marhát behajtani nem tudták, vagy ha egyszerűen csak friss vágást fedeztek fel. Ő az erdőpásztorokkal azonnal a helyszínre sietett, felvette a nyomot, elvégezte a „kárlátást”, megbecsülve az erdőrontó kártételének értékét, majd a falusbíróat értesítette a történekről. (A nyomozás érdekében a magyarhermányiak például „megbütözték a törzset, kivágtak egy darabot a gyanúsítottnál talált szálfából, kivitték az erdőre, és odapásztították a tuskójára”, s így bizonyították a tolvaj-ságot.) A faluszéken pedig nemcsak tanúkat hallgattak ki s elrendelték az eskütételt, hanem néha újabb helyszíni szemlére is kiküldtek alkalmas emberekből álló bizottságot. Az egész falut mozgósította viszont a kisbíró akkor, ha a tetten ért ember ellenállott. Ilyenkor az „egész faluval reamentek”. Sok gondot okozott az erdőlésből zálogként behajtott állat, hiszen azt bekötve kellett tartani, és kiváltásig, elárverezésig vagy a falu mézárszékén való kimérésig gondozni, etetni-itatni kellett. A fáradozást, a tartást természetesen szintén felbecsülték a hütösök, és megfizették az erdőtilalom megszegőjével. Az ítélet elleni fellebbezést pedig a falvak többségében nem engedélyezték.

A faluközösség sok kis belső munkavégző egységet, megszabott szerepkört, feladatot vállaló szervezetet alakított ki. Ilyen volt az *erdőpásztorok testülete* is. Az erdőt mindenkinek oltalmaznia kellett, aki fabéli részt kapott belőle. Az őrizők kapuszám szerint sorra jussolták ezt a kötelezettséget. Néhol a tízes rendelte ki őket „a maga kebeléből” szerre. A „szer” nem kímélte a nemesembert sem, sőt *erdőbíró*nak, *-inspektornak*, *-felvigyázónak* szokás volt immunitás possessort urat választani. Peselneken (1715) a gondviseletlenség okozta károk eltávoztatása végett írták státútumukban: „magunk közül mindenkor egy nemes ember rend szerint tartozzék fő erdő- és határbíroságot viselni, ki mellé is a falu magok közül tartozzék nyolc parasztembert rendelni...” Papolcon (1759) „egy fő possessor” vezérelte a 24 erdőpásztort. Zalánban (1787) „erdőbírónak tekintetes Séra urat” választották, mellé pedig 4 lovas és 2 gyalog katonát, valamint 6 jobbágyot. Csíktaplocán (1842): „erdőfőfelvigyázó tekintetes Sándor László úr, erdővicefelvigyázó gyalog katona Páll Amirás...” és akik felett „regnáltak”, azok 2 huszár-, 7 gyalogrendi és 1 jobbágy. A nemesnek az egyszerű erdőővői posztot is vállalnia kell, vagy mással betöltetnie e szerepkört. Az ozsdolaiak (1774) pedig még kétszeres szolgálatot is követelnek tőlük, így érvelve rendtartásukban: „Minthogy a méltóságos possessorátus urak, úgy mások is erdőt nem őrzöttek, ezután őrizzenek; dupláson az urak őriztessenek, mint[hogy] dupla portiót kívánnak és vesznek” a faosztáskor. Szermerján (1727) ugyanennek az elvnek az alapján „az erdőőrzésben is fele résszel tartozik” a jobbágyember, minthogy a közvagyonból is ilyen arányban részesedik.

Az *erdőpásztorok száma* 10—12, nem számítva az erdőbíróat. Papolcon azonban 24-en vannak, és pontosan, falutörvény előírása sze-

rint végzik dolgukat: „... haton a Bikkaljára vigyázzanak, tizenhét emberrel, éjjel négyvel; az alján nappal egy emberrel, éjjel kettővel.” Étfalván (1826) a kilenc faluval közös Herec őrzésére 6 embert küldenek, a többi erdőt 14-en oltalmazzák. Néhány rendtartásban ott szerepel a figyelmeztetés: gyereket ne küldjenek maguk helyett a gazdák.

Az, aki a föladatot *nem vállalja*, vagy nem teljesíti kötelezettségét, büntetést érdemel. Az általános gyakorlat a pénzbírság kirovása. Sepsiszek törvénykezési jegyzőkönyvében (1684) az áll, hogy „Nagyborosnyónak olyan törvénye van, hogy ki az erdőt nem őrzi, hanem könyörög az falu előtt, csak forinton büntetődjék”. Karatna rendtartása (1756) viszont vezet a szigorúságban. Azt, aki az erdőőrzésről „lemond”, többször a falu közé, a community javaiban való osztozkodásba be nem veszik. S ha a közösségbe újra belépni kívánna, le kell tennie egy forintot, a statúciót, a falubavétel, ez esetben visszavétel szimbolikus díját.

Az *erdőpásztorok kötelezettségeit* részletesen előírják, valamint azt is, hogy az erdőrontókkal szemben hogyan kell eljárniuk. A zalániak esküformája (1846) a követendő magatartásról is tudósít: „Én — esküszöm az Isten előtt arra, hogy a zaláni erdőpásztorságot oly móddal vállalom fel, hogy midőn akárkit a tilalom alatt lévő erdők lopásában mint tilalom ellen cselekedőt megtalálok vagy cselekedni mástól is meghalok — az olyanokat minden félelem, szeretet, barátság, atyafiság félretételével elhallgatni vagy azokkal titkon megbékélni nem kívánok, hanem az olyanokat vagy megzálagolom, vagy a közönségnek és előljárásnak bejelentem; senkit minden igaz ok nélkül vagy gyűlölségből vádolni és hurcolni nem kívánok; a közönségnek ok nélkül nyomorúságot szerezni kikerülöm; — és ha mindezek ellen cselekedni törekedném, kívánom, hogy a Mindenható világi vagyonomba, gazdaságomba szerencsét, sem ezen, sem a másvilágon boldogságot és lelkinyugodalmat ne engedjen. Isten engem úgy segítjen, és úgy adja lelkem idvességét. Ámen.”

Az erdőpásztorokat felesketik tehát, azokat pedig, *akik kötelesegmulasztásban jeleskednek, megbüntetik*. Alsócernáton (1666) három forintot ró ki a kározt felderíteni nem tudó erdőőrízőkre. A „hüteszegett pásztor”-t Papolcon (1759) hat forintig büntetik, „de ha a fizetésre elégtelen lenne, rajta hatvan csapattassék”. Taplocán (1842) az erdőrontóval alattomosan megbékélő, elnéző, sőt másnak fát adó az elpusztított fa darabjéért 12 ezüstforintot tartozik fizetni, és a büntetés másik eleme az, hogy többé „a faluba semmi hivatalra soha fel ne vétetessék”. Esztelneken (1845) ugyanígy járnak el, csak hogy itten a közjavakkal hűtlenül sáfarkodónak 24 Rfirt a bírsága. Zalánban (1847) az az erdőóvó, aki maga is prevarikáción találtatnék, „mint esküében hibázó, kétszeresen bírságotlássék meg és csúfoson elcsapattassék”, s ami ugyancsak súlyos ítéletnek minősülhetett, kimondták a rendtartásalkotók, hogy „soha közönségünk előtt szavok fel ne vétetődjenek”.

Az *erdőbírság*, úgy tűnik, kezdetben csak a községet vagy megosztottan *a falut és a hütösöket illette meg*. A csíkszentmihályiak

(1639) a büntetéspénz kétharmadát adták az ítélezőknek, az alsó-csernátoniak (1666) felét, a miklósváriak (1774—75) egyharmadát juttatták a bírónak. A többi a communitást illette meg. A XVIII. századi falutörvényekben már az erdópásztoroknak is leszámoltak a büntetésből egyharmadnyit, felerészt vagy éppen a teljes összeget, s így volt ez a későbbi időszakban is. A XIX. század első felében pedig megjelent a fizetett, alkalmazotti minőségben dolgozó erdópásztor. Esztelneken például (1845) négy erdőkerülő és egy bíró kapott 25 Rfrt-ot és a büntetés egyharmadát. Zabolán (1846) csak az erdőbírónak juttattak 5 Rfrt-ot évente. A zaláni falugyűlés 1847-ben a 12 erdőfelügyelő embernek ígért egy évre 10—10 forintot.

Az erdópásztorló szervezet a falusi bíró és az esküdség irányítását meghallgatva, a visszaéléseket, kártételeket az előljárásnak jelentve dolgozott, és a végső mozzanat, az *ítélet hozatal*, valamint a végrehajtás is a faluvezetők jogkörét szélesbítette. Szokásrendbéli eltérések azonban e téren is fellelhetők. Karatna rendtartása (1739) előírja, hogy a falu gyűlésében az erdőbíró büntessen, sőt „authoritása légyen főerdőbíró uramnak”, hogy az erdőrontót, ha falubeli, 3, ha idegen, 12 magyar frt-ra azonnal megbírságozza. Zabolán 1848. február 12-én az erdőbíró „névsor és szám szerinti levélkék”, tehát lista és elismervény kíséretében adta át a bírónak a prevarikátoroktól beszedett 32 frt. és 4 kr-nyi büntetéspénzt. Sajátos volt a szemerjai (1711) és az árkosi (1830) communitás gyakorlata, minthogy e falvakban (a „csorda series szerint”) kéthavonként váltották egymást az erdópásztorok. Egy-egy ilyen szakaszt követően a bíró, az esküdtek és az erdőbíró együtt tárgyalt és „számolt” az őrizők, valamint mások által vádoltakkal, és a büntetés végrehajtás is őket illette meg. Sok helyütt, így Esztelneken is (1842), az erdőbíró a teljes falu jelenlétében állott elő számadástétel végett. Külön számadás- és jegyzőkönyvvel, tehát teljesen önálló kis testületként működött Zalánban az erdőbíró vezetésével az (ügynevezett kétágkatona) erdőbirtokosság. Teljesen más, minden önrendelkezési elemet nélkülöző volt néhány Felső-Fehér megyei község erdópásztorlási rendje, míg másokban változtatás nélkül átvették a háromszéki szokásokat. Hídvégen (1800—1820) annyi szabadságuk volt az erdőkerülőknek, hogy első és másodízben (a fejsze, majd az erdőlőlánc elvételével) maguk büntethettek. Harmadsorban a földesúrhoz kellett az erdei kártevőt szekerestül behajtaniuk, s a possessor büntetett, adott jutalmat az őrzőknek, vagy utaltatott ki 25 pálcát számukra, ha kötelességmulasztáson érték őket.

Az erdópásztori intézmény nagyon régi; a székelyföldi falvakban pedig széleskörűen szabályozott szokásjogi rendszer szerint, százados hagyományokra alapozva működött. A jozefinista erdővédelmi mozgalom idején, majd főleg 1800 és 1815 között a székek vezetőinek kellett javaslatokat szerkeszteniük a főkormányzásoknak afelől, hogy miként lehetne ezt a rendszert jobbitani. A vélekedések, az előterjesztések természetesen elsősorban fokozottabb széki tisztí beavatkozást ajánlottak. A bardóc-fűszékiek teljes mértékben ki is vetnék volna az erdőpusztítók büntetését a faluközösség kezéből, csak a feljelentést hagyva meg az erdópásztorok hatáskörében. Marosszék

és Udvarhelyszék azt ajánlotta, hogy a vérengzések elkerülése végett ne kísérik be az erdőrontót, csak nevüket adják be. (Az sem feledhető azonban, hogy például Csíkszentmihályon már 1639-ben úgy döntöttek, hogy nem veszik el a prevarikátor állatait, csak házánál kérnek tőle zálogot.) Gondoltak arra is, hogy fizetést, ne pedig bírságbeli részesedést adjanak az erdőpásztoroknak, és követeljük meg, hogy legalább egyikük mindig jelen legyen a tilalmas erdőben, tegyenek nemesembert erdőbírónak és így tovább. Az állami beavatkozás és a külső szervek, a falu fölötti adminisztratív intézmények mind nagyobb önrendelkezést csorbító igénye az, ami elsősorban figyelmet érdemlő az alapos helyzetismeretről árulkodó jelentésekben.

A kormányzati felelősségtudat megnövekedése azonban kétségkívül Erdély-szerte megfigyelhető a feudalizmus utolsó évtizedeiben. Ebben — székely viszonylatban — talán része van annak, hogy az erdőhasználat és -oltalmazás régi intézménye (a sok gyámkodás, autoritást romboló, felelősséget megosztó hatására is) erőtlenebbé vált, vagy helyesebben a szükségletnövekedés, a piac hatásával megbirkózni már mind nehezebben tudott.

X. EGYÉB TÁRSULÁSOK A FALUKÖZÖSSÉGEKBEN

1. A SZŐLŐTERMESZTŐK SZÖVETKEZÉSE, A HEGYKÖZSÉG

A faluközösség kialakította az állattenyésztésnek és a növénytermesztésnek azt az összefonódottságukból születő rendszerét, amelyben a szántóhatár, a szénafű és az erdő szerves egységbe forrt, és a hajdankori mezei gazdaságnak egymásra építkező alapjául szolgált. Csatlakozott ehhez a szőlőnek fölfogott hely, a „szőlőhegy”, amely főképpen azáltal kapcsolódott bele ebbe a rendszerbe, hogy bizonyos szőlőbeli munkák éppen akkor következtek sorra, amikor a szántóhatárban kevesebb volt a tennivaló.

Éppen ez a különállás (ami természetesen nem csökkenti jelentőségét) indokolja, hogy a törvényalkotó székelyek is külön rendtartásban, hegytörvényben összegezzék a bortermelőik normáit. A Székelyföldet a természeti feltételek különben sem tették alkalmassá a szőlősgazdák rendjének kialakulására. 1867-beli statisztikából mutatja ki Benda Gyula, hogy a mezőgazdaságilag hasznosított terület egészen belül a szőlőnek rezervált föld milyen arányban szerepelt:

Aranyos	1,32%
Csik	—
Háromszék	—
Maros	1,03%
Udvarhely	1,09%

Borukkal hírt, nevet szerzett falvak a székely székekben is akadtak. A helynevek között is eléggé gyakori a szőlős helyre utaló, és föltételezhető, hogy ez a növény korábban még több helység határában honos volt. Így például 1596-ban a szentmihályfalviak említ

tették a szőlőhegyet, 1604-ben Keresztúron hatökrös szekérel mentek „a szőlő alá”, 1607-ben pedig még a hegyvidéki Korondon is szólnak egy „zeoleo mál teteje” nevű földről, Szemerján pedig 1727-ben már erdő a „Szőlő Máj”-nak nevezett hely.

A bortermelést, -vásárlást minden székelyföldi birtokos úr szorgalmazza. A marosszéki Toldalagi-birtokon mi magunk is tanulmányozhattuk a XVIII. századi szőlőkultúra fejlettségét, és hadd idézzük — a borkimérés jelentőségét szemléltetendő — Apor Péternek feleségéhez írott sorait: „az Istenért, igyekezzék, hogy a korcsoma meg ne szűnjék, egyébből sem kapunk edgy pénzt is”. A korcsmárást mind az országgyűlési határozatok, mind a széki statútumok szabályozzák, a szőlőtermesztők ügyes-bajos dolgaiban főként Maros-szék 1610—1718-beli szabályrendeletei igyekeznek rendet teremteni. Mindenekelőtt azt teszik törvénné, hogy „a falu közönséges szőlőhegyében” mások, s főként szomszédjaik kárára, senki pusztán, műveletlenül nem hagyhatja a maga részét. A rokon („a vér”), ha neki nem kell, a szomszéd, s ha ő sem igényli, bárki fölfoghatja s művelheti 12 évig. Ekkor is csak becsértékét lefizetve kérhetik vissza a közelebbi rokonok, az örökösök; 32 év teltével azonban még ők sem. Rendelkeznek még az utak felől, szólnak a szőlőgyepük, a szőlőpásztor-fogadás kötelező voltáról, az egres (az éretlen szőlőbogyó) korai eladásáról, a szőlőfát kivágók büntetéséről, a földesurak idő előtti szüretkezéséről és így tovább.

A hegyközségi törvények, a „hegytörvények”, amelyek a falutörvényekhez hasonló módon születtek, ugyancsak egyezségek, a hasonló érdekű, egycélú emberek közösségének rendtartásai. Jellemzi — még megyei részeken, jobbágylakta falvakban is — a nagyon széles körű önrendelkezés, a szőlősgazdák egyenlősége, amelyet rendi státusuk is ritkán s kevésbé befolyásol. A gyűjteményünkben szereplő egyetlen ilyen rendtartás, az 1790-béli nyárádkarácsonyfalvi nem csupán a szőlőtermesztés e sajátos intézményével ismeret meg, hanem arra szintén példa, hogy a faluközösség keretei között élhetnek, sőt élniük kell más, kisebb méretű közösségeknek is. Azt, amit előljáróban a tömbösödésről írtunk, igazolja ez a tágabb paraszti autonómiából a maga külön kis önrendelkezés-parcelláját kiszakító s azon felvirágzó „szőlőbeli community”.

Számításba kell vennünk azonban a szőlőművelés különleges munkarendjét, talajigényét is, ami indokoltá teszi a szőlőskertek, -földek egy csoportba — rendszerint a szőlőnek alkalmas hegyben — való egyesítését. A hegyközség természetesen nem csupán földrajzi elkülönítést jelentett. A káposztás-, a lenes-, a kenderes-, kezdetben a törökbúzás- vagy „pityókás”-kertek ugyancsak ilyenszerű egységes foltként tarkították a vetéshatár képét, anélkül, hogy önálló kis társadalmi-gazdasági alakulatba kényszerítették volna bele a természetet. A hegyközség azonban nem csupán földrajzilag különült el a szántótól, réttől, hanem a termelőmunka, az igazgatás bonyolultabb volta miatt is önállósult a community keretei között, megalkotva a szőlőtermelők közösségeként a maga rendtartását, megfogalmazva a hegytörvényt, elfogadva normaként azt, amit a „contractus”, az egyezséglevél a helybelieknek előírt.

Az érdekek, jogok és kötelezettségek azonossága Karácsonyfalván a Vén Hegyben 34, a Hangos Hegyben 53 embert tömörít. (Sokan mindkét szőlővel betelepített helyben birtokosok.) Többségük szabad székely, de van közöttük falubeli nemes birtokos, possessor, akit tisztartója képvisel, jobbágy, és akad (marosvásárhelyi és makfalvi) bebíró is.

Az együttes érdek mindenekelőtt az egyéni jogok megnyirbálását igényeli. A faluközösség világának értékrendje szerint a rendelkezési szabadság körét lezáró határsorompókat ott kell felállítani, ahol a másik embernek hátrányára való cselekedet felé megnyílik az út. Az például, aki a maga szőlőkertjét „míveletlen bongorban, gyeppen” tartja, „szomszédja kárára” cselekszik, s mint közösségtelenességben vétkes, a szőlősgazdák törvényszéke elé kerül, ahol mindaddig újra és újra büntetik, amíg parlagon heverő, elburjánosodó parcelláját ismét meg nem munkálja. Ugyanúgy a gyepon belül sem ültethet senki másnak árnyékot vető gyümölcsfát, miután az „szomszédjának kárára és bosszújára” van. A testületi zártág szintén korlátozza a tulajdonjogot. Senki sem adhatja el például másnak, idegennek saját „maga építette” szőlőjét. Ha megcselekedné — a karácsonyfalvi szokásrend szerint —, először a vérokonok, majd a szomszédok, végül a tulajdonostársak becsértékén visszavásárolhatják a földet. Hasonló megszorítások olvashatók — láttuk — a marosszéki statútumokban, de ily módon határoznak más tájegységben hegyközségi törvények megalkotói is.

A munka eredményességének biztosítása és oltalmazása itt is megköveteli „minden nyíl szőlőre esendő vég- és oldalgyepük” felállítását. Évente négyszer — mindenki kötelező részvételével — „szőlőgyepű kerülése lészen”, és nemcsak a kerítést nem állító, a rést hagyó embert, hanem az ellenőrzésről elmaradót is büntetik. Rendelkeznek az út, az ösvény, a kapu, a hágcsó, a pásztorszállás felől, és természetesen a termést védelmező szőlőpászort is megfogadják szőlővirágzás kezdetekor. A határ- és erdőőrizzőhöz hasonlatos státusú szolgálattelvő azonban itt kizárólagosan fogadott, bérért dolgozó és a kárért anyagi felelősséggel tartozó ember. Jogainak és kötelezettségeinek lajstromát is tartalmazza a hegytörvény. Őt a szőlőbíró vagy esküdtei nem fogadhatják fel csupán csak a szőlősgazdák hírével és hozzájárulásával.

A bíró és az esküdtek, a szőlőhegy elöljárósága esztendeig szerre („házalet szerint”) tölti be hivatalát. „Akinak pedig tetszik ezen hivatal — mondják a karácsonyfalviak — és magát jól viseli a reábízott dolgokban” — a szőlősgazdák engedélyével megmaradhat tisztségében.

Az öngazgató bortermelő közösség legfőbb szerve a gyűlés, amely határoz a mindenkit érintő kérdésekben, az egymás közötti vitákban, tehát fellebbezést nem engedélyező törvénykezési fóruma is a gazdáknak. A gyűlésrend méltóságára, a viselkedés, a magatartás tisztes voltára is ügyelnek, és szabályozzák „a bírság elköltésének”, az együttes italozásnak módját is.

„A karácsonyfalvi két szőlőhegynek contractusa”, miként több más hegyközségi törvény, szükségszerűen olyan paragrafusokat tar-

talmaz, mint amilyenekkel a faluközösség szervezi meg a maga életvitelét. Csonkább annyiban, amennyiben szűkebb körre, egy termelési ág jó menetének biztosítására terjed ki, de bővíti is a falusi törvényhozást éppen ennek a sajátos foglalatosságnak, a szőlőművelésnek a körében felvetődő kérdések megoldásával. A szőlőtermesztés tulajdonjogi vonatkozásai, a földesúr és jobbágy kapcsolata természetesen még sok problémát vet föl az agrárius tevékenység kutatója számára. Minekünk ez alkalommal meg kell elégednünk ennek a sajátos falusi rendtartásteremtő szükségletnek és az azt jól szolgáló jogszokásalkotásnak, a faluközösség státútumaiban nem szereplő, a community határozathozatali jogkörén kívül eső hegytörvénynek a bemutatásával.

2. AZ ÉLET VÉDELMERE EGYESÜLŐK

A székely faluközösség, amelynek szerkezeti összetevőit igyekeztünk normáiból kihámozni, a megmaradás szolgálatában állott. Mondhatnók: a falutörvény minden cikkelye az életet védelmezte. A communitybeli jogszabályok és határozatok a társas létbe, az együttes munkálkodásba igyekeztek — szintes értékrendre alapozott — szervezethez, törvényességet beépíteni és ily módon kínálni szilárd, tartós hajlékot a mindennapok békés dologtevőinek. A székely székekbeli élet 1581 és 1849 között azonban nem volt mentes a fegyveres összecsapásoktól sem. Az otthonot oltalmazó, az országvédő emberek tisztességgel küzdöttek mind a belső, mind a külső elnyomásra törekedők ellen. Ezt a harcot más történeti forrásfajta örökölte meg; nyoma maradt azonban a falutörvényekben is, és ránk hagyományozódott: „Bölöni falvának az 1690-ik esztendőbeli boldogtalan állapotban való várbarozulásnak idején közönséges akaratból lett Constitutio”-ja, a háború idején életet védelmező rendtartása.

A berekeresztúriak (1602) az ország „közönséges háborúját”-t és önmagukat okolják az írott jogszabályok terén tapasztalható fogyatékok miatt. A kisselymosi státútum (1659) útról, „küpi”-ről, gyepűről szólván, hozzáfűzi a mondottakhoz: „Háború üdőben mindazáltal a falusbíró tartozék gondot viselni.” Több háromszéki falutörvény hivatkozik „disturbiumos”, háborús időkre, ami ősi egyezséglevelük pusztulását okozta. A kuruc kori szabadságküzdelmek nyomát őrzi Peselnek „alkotmánya”, amely 1715-ben a határpásztorokat mentesíti a kárfizetéstől, olyan — bizonyára nemrégén megért — eseményre, lehetőségre gondolva, amikor „erőszakos nép vagy kitől isten oltalmazzan, tábori emberek miatt” éri gabonabeli veszteség a szántóvetőket.

Veszedelem idején menedéket nyújthattak a templomerődök, -kastélyok, a fallal, néhol bástyákkal megerősített helyek. Építésüket a XVII. század elejének eseményei sürgették, általában pedig a Székelyföld völgyeinek és medencéinek védelmére emelték őket főleg a délről, a szász városok, a Barcaság felől előnyomuló török-tatár támadások ellen oltalmat nyújtó erősségül. A székely vártemplom-

mok a szász erődrendszert fogták körül félkör alakban, és Háromszéken váltak gyakoribbakká. A bölöni szintén e rendszerbe tartozott bele, és Orbán Balázs elmondta, hogy Weiss Mihály brassai bíró — Báthori Gábor ellen küzdve — Bölön kastélyát ostromolta, mielőtt Földvárra, a végső csatája megvívására érkezett volna. Kelemen Lajos úgy vélte, hogy 1611-ben már „ostromot állott ki”, de hangsúlyozta, miszerint „a templomkastély építéséről nincs biztos adatunk”. Entz Géza írta, hogy falán ez olvasható: „Az erősség és az igen szilárd torony az Úr nevében a bölöni lakosság munkájából épült az Úr 1617. esztendejében.”

Rendtartása 1690-ből való, amikor Thököly Imre kurucai töröktár hadakkal támadtak Erdély ellen és Zernyestnél győzelmet is arattak. A háborús veszedelem miatt, mint írják: „boldog emlékezetű eleinktől az helyben épített kisded várban kellett szorulnunk...” A megmaradást szolgáló alkotmányt pedig mind a falubeliek, mind a máshonnan idemenekültek, minden rendbéliék („nemes, lófő, darabont, jobbágy”), valamint az eklézsia is törvényüként fogadták el.

A várt, de szerencséjükre be nem következő ostrom idejére két kapitányt és hét törvényt tevő bírót, hadnagyot és porkolábot választanak nagyhatalmú vezetőkül. A rend ellen vétőket, az engedelmességet megtagadókat, más javait elorozókat, viszálykodókat megfékezik, és minden előre látható rendbontást, kártevést, valamint a közösséget veszélybe sodró cselekedetet szigorúan büntetnek. A súlyos pénzbírságot a vétkeseknek mind várbeli, mind falubeli javaiból megvehetik, de a kézlevágás, sőt a halálbüntetés is szerepel a súlyosabb esetekben kimondható ítélezések sorában. Példaként csak azt említendő, hogy az őrségbe állított ember, ha a kiadott parancshoz nem tartja magát, ha tunyasága vagy vigyázatlansága miatt „zendülés vagy riadás támadna” — mondják ki az egyik paragrafusban —, „*haljon meg érette*”.

A bírságelosztás módjáról olvasva, a templomkastély fenntartóira is gondolnunk kell. A bölöniek ugyanis egy részt a szolgálattevő, törvénykező tiszteknek szántak, a második az otthont nyújtó ekléziát illette meg, végül a harmadikat az erődítést megépítő, fenntartó falu jussolta. Békeidőben sem csupán az egy hitet vallók, tehát az ugyanabba az egyházközségbe tartozók vehették igénybe a „magazinum”-ot, az élelem- és értéktárolóként hasznosítható épületrészeket. Az 1789-beli püspöki vizsgálat jegyzőkönyvéből kiderül például, hogy mind az unitárius eklézsia tagjai, mind más falubeliek a bástyákbeli szuszékokban tarthatták gabonájukat. A templomkastély négy bástyáját Székelyderzsen is az egész faluközösség építette és használta, így volt ez Homoródszentmártonban is, és a nagyajtaiak ugyancsak kötelezték a community minden lakóját, hogy a „vár” javításából vegye ki részét.

A XVI. század végi és a XVII. század eleji súlyos harcok múltán az önző és jövőt vigyázón nem kémlő vezetőket ostorozó, a jövedőért aggódó krónikás, Szamosközy István éppen a városerődök építését szorgalmazva ír le olyan sorokat, amelyek a communitybeli embertől elvárt vélekedési, magatartásbeli formát tükröznék. „Tisz-

tára örültség — írja a historikus —, ha egy-egy ember a sajátjáért aggódik, de a közösség az egészszel nem gondol... mivel minden közösség előtt egyetlen cél lebeg: először a közösség, azután egyesek java, csak eszeveszett ember gondolkozhatik úgy, hogy mindenkinek egy bizonyos résszel kell törődnie, az egészszel senkinek; a magunk házáat jól meg kell védeni, de már a várost hagyjuk csak falak híján, szántsándékkal tegyük ki az ellenség kényének-kedvének. Hiszen minden egyes polgár a közösség részecskeje...” Nos, az erőseget építő, fenntartó és szigorú határozatokkal, törvényekkel szabályozott formában együtt hasznosító communitybeli „polgárok” a közösséggel valóban összeforrott részeknek érzik, tudják magukat. Mégpedig olyan időkben, amikor — a templomkastély javításának dátumát, 1788-at megörökítő bölöniek szerint: „egyik kezünkkel munkálkodtunk, másikkal fegyvert tartottunk”.

Az önvédelemért, a szabad emberi méltóság megőrzéséért folytatott küzdelemben gyakran fogalmazódik meg újra „a vár törvénye”, az összefogás, a fegyelmezett önmegszervezés szabályzata, rendtartása. Az 1848—49-es szabadságharc és forradalom napjaiban így választ népgyűlésen vezetőket a háromszéki nép, és határozza meg együttesen a tennivalókat. 1848. október 22-én pedig Zalanban (az egyik első falutörvényt alkotó községben) azt a határozatot jegyzik be a protocollumba, hogy a „mindenfelől fenyegető ellenség elől megmentésünkre” mindenki „itthon öldöklő fegyverrel készen legyen”. S miként korábban a bölöniek, a vérzivataros napokra előjárókat választanak a maguk soraiból: kapitányt, főhadnagyot és káplárt. Az ő feladatuk, hogy „a népet jó rendbe tartsák, és a szükséges felügyeletet pontosan fenntartsák”. A nem engedelmességet a kapitány tetszése szerint megbüntetheti. Az pedig csak dicséretükre válik, hogy „nagy idő jöttkor” meghatároznak apró, de szükséges dolgokat is. Így például a kovácsok csak hat garast vehetnek el a lándzsacsínáltatóktól, s ha valamelyikük vonakodna ezért az árért dolgozni: „töstént az erdőből — a falu vagyonszociáliságából — ki-zárattassék”.

A békés élet rendjét értelmesen megszervezni tudó és közösségi összeforrottságban a végső veszedelemben jutott életet oltalmazni kész székely faluközösségbeliek világának üzeneteként idézzük azt a határozatot, amelyet levél formájában (a falusbíró, az esküdtek és a nótárius aláírásával) 1849. február 15-én küld fiainak az egyik csiki falutörvényes helység. Címzése: „Szent Mihályi közönségből a táborba kiszállott testvéreikhez.” „Felszólítunk titeket, székely véreink — írják —, hogy a táborban nemzetünkért s magatok dicsőségéért híven és igazságosan szolgáljatok... víg kedvvel, bátor lélekkel vívjatok nemzetünk szabadságáért. Mű is minnyájan 18 évestől 50 évesig fegyverbe és hadi gyakorlatok[ban] vagyunk, és mihelt szólít a szükség, veletek küsdünk...” Az igazságos szolgálatra, a víg kedvvel, bátor lélekkel vívott küzdelemre ösztökélő szavak késői utódokat biztató igékként vállalható és beiktathatók a jövővédelmére megszavazható törvénycikkelyeink szövegébe is.

A faluközösség ekkor már új minőségű hazává tágult, és a történelem a „nemzet gyűlésébe” hívta meg a falutagokat. A forrada-

lom napjaiban azután azzal a szolidaritástudattal lendültek harcba, amely az ősi communitásbeli életrendben formálódott ki, s helytállásukat is az ebben kikristályosodott értékrend tette csodálatra méltóvá. Ugyanakkor a kötöttségek világának szétzúzásaért csatába szállók, a szabadság kivívásáért életüket nem szánók éppen ezt a regifajta libertást, a faluközösségi demokráciát tették múlttá, históriává. A „szabadság, egyenlőség, testvériség” — kezdetben varázsos fényekkel világló, boldogító jövődőt ígérő — polgári társadalmában azonban sok évtizeden át még mindig ennek a kisközösségnek, a Falunak a tartóoszlopaiban kellett megkapaszkodniuk a székelyeknek, akiket sorsuk a paraszti életforma csődje felé s annyi más válságteremtő feltétel közé sodort.

II

SZÉKELY FALUTÖRVÉNYEK, RENDTARTÁSOK 1581—1846

1

Gyergyóújfalu törvénye 1581

ANNO DOMINI 1581

Mü, kik vagyunk Gyergyószékben, Újfaluban lakozandók, nemesek, darabantok és vajda urunk önegysága jobbágyi közönséggel, mind a teljes falu irattuk az emléközetre ez levelet, hogy miképpen az mü kegyelmes fejedelmünk, Báthori Christoph, Erdélyországnak vajdája, az ő maga tanácsival és országával elvégezte, hogy Székelyországban az tilalmas vetésnek rendiből a királybíráknak büntetése leszállana, akarván önegysága az ő maga jobbágyit és egyebeket ennek előtte való súlyos büntetéstől megoltalmazni, ennyi részből, hogy minden falu az ő falujában 12 hütös bírakat esküssenek, kik az tilalmas vetésnek oltalmazására gyakorlatossággal vigyázzanak, minden ahhoz való külső, belső dolgokkal, hogy az 12 hütös birákkal egyetemben az falu az királybírók büntetésin kívül megbüntessék önnön köztök való végezett bírságokkal; annak okáért mü is értvén az önegysága országával való kegyelmes végezésit, és önegységának erről kiadatott articulusát előnkbe vettük, és az önegysága végzésinek mindenben engedelmesek lévén, az 12 hütös bírakat elválasztván az mü tilalmas vetésünknek oltalmazására, az önegysága articulussa tartása szerint mindenekkel mü is végeztünk teljes faluval némely büntetésekről és azoknak bírságának megvéteiről.

Articulus primus

Az kapubírság denar 50, ha valami barom mégyen bé rajta, arról valami kár lészen, az kapus ember megfizesse a kárt, hajtópénzzel edgyütt.

Articulus 2-dus

Káros kert bírsága den. 25; ha valami barom mégyen bé rajta és kárt téssen, a kárt hajtópénzzel együtt a kertes ember megfizesse, ha pedig valami gonosz szokásos marhát mutathat ki, törvény szerint minden fizetés arra száll.

Articulus 3-tus

Ha valamely ember éjjel juhát falu híre nélkül falu szabadítása előtt a tilalmasban behajtja, annak a bírsága flor. 1, ha pedig nappal bocsátja be a tilalmasban, annak a bírsága den. 50; az hajtópénz minden 10 juhtól 1 pénz. Valamely marhát behajtnak pedig, a bírák házokhoz hajtsák, a bíró pedig kezesen ki tartozik adni, de úgy, hogy mind kárról, hajtópénzről igazat fogadjon a kezes.

Articulus 4-tus

Az tilalmasban ha valami barmat találnak, ha pásztoros leszen is, behajtsák; ha káron találják, az kárt fizesse meg az barmos ember hajtópénzzel együtt, annak a hajtópénze minden baromtól egy pénz és aprótól kettőtől egy pénz. Ha valaki az hajtó embertől az marhát elveszi, három girán maradjon érette; ha disznót találnak a tilalmasban, és kárt tészén, megfizesse disznós ember a hajtópénzzel együtt; annak a hajtópénze két öregtől egy pénz, aprótól négytől egy pénz.

Articulus 5-tus

Minden ember, ki lovát a tilalmasban tartja, ennek előtte való törvényünk szerint nyűgben s kötélén jó módon tartsa, ha valami módon elszalad és megesküszik az ember rajta, hogy jó módon tartotta, a kárt megfizesse, de bírságot ne fizessen; de ha meg nem esküszik, annak a bírsága den. 12; éjjel pedig, ha valaki lovának a kötelit elorozzák, az ember megesküszik, hogy elorozták, a kárt megfizesse, a hajtópénzt is, de bírságot ne fizessen; ha pedig más ember lova miatt szalad el, és megbizonyíttatik, minden fizetés arra szálljon.

Articulus 6-tus

Ha valahol az falu határában vagy a falu között gonosz sár vagyon, és annak megtöltése falura vagy tízesre néz, a bírák meghirdessék, hogy megcsinálják; annak bírsága flor. 1. Ha csak egy ember személyt nézi, annak a bírsága den. 25.

Articulus 7-mus

Ha valahol a falu határában utakat szántanak el, az bírának valamely felől panasz megyen felőle, a bírák tartoznak rámenni és meglátzni, az út megszabaduljon törvény szerént, az ember az elszántásért megbüntettessék három girára; ha pedig a bírák meg nem látják, a hatalmat ki cselektette, az egész falu ugyan rámenjen, és felkeressék ki-ki nyugodalmaért.

Articulus 8-vus

Az elszegődött szolgát is mind az urával együtt az 12 hüttös bírák eleibe híhassák, ha valakinek kárt tött, senki pedig ennek meg nem ítélt törvényivel a földesura eleiben ne mehessen az falu végezése szerint tilalmas vetés dolgából.

Articulus 9-nus

Ha valaki lovát vagy egyébféle barmát a csóvás parlagon pásztoroltatja vagy rákötí Szent János-napig, 3 girán maradgyon. Szent János-nap után, ha kaszálófü lészen rajta, megláttatik, azt a bírák meglássák, s az ő szabadításoknak utána minden ember bírhatja, mert a tilalmas vetés nemcsak egy ember kertivel oltalmaztatik meg.

Articulus 10-mus

Valaki szénafüben vagy irotván szénafüben lovát vagy egyéb barmát tartsa, és megbizonyíttatik, vagy valamelyik félnek törvény megyen felőle, mivel akarattal való kártétel, 3 gira a bírsága. Ezekben pedig mind a hütös bírák előtt törvény legyen, és törvény szerint büntetessék minden ember.

Articulus 11-mus

Minden tilalmasbéli való kártétel, ki nem történettel lészen, megbizonyíttatik, hogy nem akarat szerént való kártétel, annak bírsága 3 gira.

Articulus 12-dus

Minden tilalmasbéli csóvás szénafü vagy parlag ha lészen, de senki semmi biradalmával rá nem mehet az bírák híre nélkül, mert ha rámégyen maga gondolatával, 3 girán marad az ember.

Articulus 13-tius

Ha valaki a tilalmasban kárt tétet és meg nem alkuszik az káros emberrel törvénylátásának előtte, vagy megtagadná, hogy nem őmiatta vagyon a kártétel, ha bírák eleiben jutnak, 3 girán maradjon érette a barmos ember a mi módunk szerint, mivel törvényt várt rája.

Articulus 14-tus

Minden, valaki ebben ellentartó lészen a teljes falu végezésiben, kiváltképpen az ön[agysá]ga articulusának continentiája szerint, ha valaki bírságon esik, az executiónak eleiben ne állhasson; ha pedig eleiben állana, 12 forintokon maradjon az az ember. Minden bírságnak pedig a fele a bíráké, fele a teljes falué legyen.

Articulus 15-tus

Mindenekre ha jó módon az tizenkét hütös bírák gondot nem viselnek, ami az ő tiszteket nézi, és valaki a királybírónak panaszt téssen és megbizonyíttatik, hogy a bírának vigyázatlanságok miatt, lőtt a kár, az bírákra száll a tizenkét forint, és a falu tisztán marad minden büntetéstől.

Articulus 16-tus

Valaki méltatlan panaszol tisztnek falu híre nélkül: 12 forinton marad az az ember érette.

Articulus 17-mus

Minden esztendőben a hütös bírák a falut megfeleltessék, a falu is ahhoz embert válasszon, és valamint a falu megfelelel, írva legyen, és úgy büntessenek mindeneket; valami barmot pedig kifelelnék [!] tilalomszegésre, annak bírsága denár 12.

Articulus 18-vus

Valakinek az falu közül házához küldnek bírságért, a falu adta emberrel együtt egy vagy kettő a bírák közül légyen, kérje a törvénynek annyi érő marháját, az mennyit az bírság téssen, ha törvénynek nem adgya, az bírák eleiben híjják azt az embert, engedtlenségen marad az falu végzése szerént, mint lófő 8, darabant és szabad székel, jobbágy 3 girán marad érette.

Articulus 19-mus

Mivelhogy az falunak végezése volt még a régi székel szabadságnak idejében is, hogy senki az falu határában, mezőn, erdőn, falun és falu híre nélkül örökséget ne foglaljon magának, hanem falutól kövesse, ha az teljes falunak adhatája [!] lészen, meglássák azt az helyet, de a falu engedelmiből örökítse, de ha csak maga gondolatjából megyen rá, a falunak vesszen minden marhája, az örökség is; ennek pedig mindenkor három törvénnyel való tilalma volt; ebben pedig a teljes falu előtt lőtt törvény mind a hütös bírókkal együtt, a három törvény ellen három tilalman, azaz 9 girán marad az az ember, hogy az falu végzésinek engedetlen volt.

Articulus 20-mus

Ha valamely ember bírságon esik, vagy káros kerti vagyon, ki-ről mind a teljes falu végezett, mindezekben a bírák igazítani mennek az ő tisztek szerint, ha ez az ember házánál honn nem lenne, azért az bírák a bírságot ugyan megvehessék törvény szerint, amivel tartozik, háza népitől, törvénynek kérhessék a házat és zállagot vehessenek, de hatalommal marhát ne vegyenek; ha törvénynek nem adja marháját, az az ember három girán maradgyon, amint feljebb megíratattott; ha pedig az igaztételről a bírákot eltiltja, és a tilalomnak okát nem adhatja, az ok nélkül való tilalom is megmaradgyon, egy tilalom ellen három girán, három tilalom ellen 9 girán.

Articulus 21-mus

Ha valamely embernek ítéltett törvénye a bírák előtt nem tesszik, apellálhasson más falubeli bírák eleiben, újobban való ítlésnek okáért, hogyha jobban ítléne. Amen.

(SzOkI V. 124—128.; EGtSzle 2—7.)

2

**A háromszéki Zalán falutörvénye
1581. május 16.**

Zalánfalva végezése az falu jószágáról

Anno Domini 1581. esztendőben pünköst nap után való kedden mű Zalánfalvával töttünk ilyen végezést az falu földje felől, hogy az falu igyenességből választottunk tíz személt, tudniillik az falu földinek megosztására Jankó Jánost, Jankó Istvánt, Jankó Pétert, Szabó Miklóst, Silvester Jánost, Veres Benedeket, Henter Bálintot, Ko[vács] Ilyést, Szabó Balást, Veres Bernáldot ilyen móddal, [ho]gy megeskedjenek az feljül megírt tíz személy, hogy igazán mindennek az [or]szág végezése szerént elosszák, és az kit [az tíz] ember falu élő földének hagynak, kiken barmokot tartásák, valaki ah[höz n]yólna és elfoglalna abban [ötven] forinton mar[adjon], és ezen bírák erejével megvehessék az ötven forintot. Többet [!] hogyha az tíz hitesnek valamely személy hiti ellen szólna, flor. 12 maradjon, ezen bírák erejével igazat vehesenek rajta, se hibitióval [!], se repusióval [!], sem semmi törvének remedium[á]val ellene ne állhassanak. Ha penig valamely valami kisebbség szót szólna az osztás közbe egyik a másiknak, akár az hiteseknek, akár az falusiaknak, törvén szerént meglássák, és három girán maradjon. Valaki ennek nem állana, huszonöt forinton maradjon, ugyanezen bírák erejével megvehessék. De ilyen okon, hogy az ki oly darék orotas [!], azt is meglássák, és másutt tuzt orotot [!] adjanak helibe. Mégis ilyen okkal se avasnak, se egyéb tilalmasnak kert nélkül ne tarthassák. És valaki ennek nem állana, huszonöt forinton maradjon. És ennek megállására köttük bíróul Chieriék M[ihályt], Ferenczi Tamást, Erdő Lőrincet bodokiakot. Ezt műelőttünk így végezek el. Ezt az mű hitünk szerént íratuk az feljül megírt dolognak megerősítésére. Pecsétünkvel is m[egerő]sítettük. Mi bírák az tíz embert megesketők.

(SzOkI VIII. 318—319.)

3

**A marosszéki Berekeresztúr megyéjének
rendtartása**

1602, 1658, 1662

Deliberationes dominorum patronorum caeterorumque plebeorum ordinum ac totius universitatis in ecclesia Bere Kereszturiensi existente de jure ecclesiastico ab antiqua consuetudine majorum nostrorum recepto usu rite semper conservando ipso die Dominico proximo post festum Beati Michaelis arcangeli ad lucem anni 1602, in eadem Berekeresztúr in perpetuam memoriam factae et communi consensu approbatae.¹

Mi, Vágási György marosszéki esperestnek vicáriussa és Berekeresztúr megyéjének praedicátora, vajai János Deák, Marosszékben vicekapitány, Kósa Mihály Berekeresztúrról, Só Mihály, Szabadi Tamás, Gyergyai Ambrus Beréből, Tamás Deák György, Szőke Péter, Búzás János Mogyorósról, Domokos György, Kováts Máthé, Kováts Lőrinc Selyéből, nagyobb Tsont Péter, Tsont Mihály, Kendei Mihály Kendőből, Nagy Szabó János, Siklódi Gáspár Márkodból, Májai Péter, Simon István, Nagy János Májából:

Adjuk emlékezetére mindeneknek, akiknek illik, az mi jelen való levelünknek rendiben, hogy noha ennek előtte való időkben is a mi eleinknek jó szokása szerint igyekeztünk a mi egyházi gyülekezetünket jó rendtartással viselni és igazgatni, mindazáltal, holott mind az mi egyenletlenségünk miatt, s mind pedig országunknak közönséges háborúja miatt, a rendtartásban tapasztaltunk nagy sok fogyatkozásokat:

Annak okáért kiváltképpen az mi mostani praedikátorunknak, Vágási Györgynek köztünk való jó vigyázásából és intéséből, emellett a mi magunk jó indulatjából is, egész megyéül közönséges akarattal rendeltünk és végeztünk ilyen megálló és felbomolthatatlan végezeseket:

1-mo. Miérthogy az jó magaviseelő, jámbor igaz tanítótól vészen épületet, és hogy anélkül egy keresztény megye-nép is sohult nem lehet: annak okáért a praedikátor fogadása forogjon oly bizonyos személyeken, kik a tanító rendet mind tudományokban, mind erkölcsökben meg tudják ítélni és ismerni. Mindazáltal a megfogadás mindenkoron az egész megye hírével és jóakaratajából lehessen. De hogy egy vagy két személy oly ő magától felindulván, praedikátort híjjon, biztasson és fogadjon, és arra való tekintetre nézve az előbbit megutálja, azt a megye, sem a jó szokás meg nem engedi; hanem ha jó okkal akar cselekedni, úgy hogy a megyének nagyobb része véle egyetértene, quia major pars semper vincit minorem.²

2-do. Scholamestert pedig a megye fizetésére, ugyan megye akaratajából pro arbitrio suo fogadjon a praedikátor, de olyat, akit a megye is szeressen.

3-tio. Az egyházi szolgáltnak rendeltetett bérek eleitől fogván való törvény és szokás szerint ezután is megtartatik az előbbi mód szerint. Ha pedig az egyházi szolga többet kívánna a szokott bérnél, tehát ha megérdemli, a szolgálathoz képest az a megye jóakarataján válják, mennyivel jobbjítsa fizetését; az mesternek hasonlatosképpen.

4-to. A bérnek, búzának, zabnak megadásában a megye a régi szokás szerint tégyen egy bizonyos napot, alkalmas időben. És megye bírsága alatt, valakinek vetése léssen, vagy sok, vagy kevés, a bért ő maga megvigye vagy megküldje, hogy azzal a megye végezése és jó rendtartása fel ne bomoljon. Ha ki pedig meg nem vinné a bizonyos napra, és amia kárt vallana az egyházi szolga eső miatt, azt tehát, ha valami kárt vall, megbecsülvén az egyházfiak, tartozzék megfizetni az engedetlen ember, ugyan a megye büntetésével egyetemben. Annak megtakarításakor pedig egy bizonyos személyt állasson a megye elő, ki megítélje az adománt, elvihető-é, nem-é. Mindezekre kiváltképpen az esküdt egyházfiak gondot viseljenek a bírakkal együtt.

Ha kinek pedig vetése nincsen, tehát Szent Márton-napig tartozzék minden okvetlen megalégíteni az egyházi szolgát, valamivel megalégítheti egy házas ember bériről; és ha nem cselekedné, a megye bírságával együtt fizesse meg azután. Kit ha a megye meg nem venne, a tisztartó exequáljon.

5-to. Az egyházi szolgák tartoznak az ő hivataljokban eljárni és az hallgatók közt magokat úgy viselni, hogy az hallgatóknak is példaadók legyenek, lelkipásztorok lévén. És őket akarátjok ellen ne kényszerítse senki egyéb dologra, valami az ő hivataljok. Mindazáltal, ha oly szükséges dologra kívántatik, kiváltképpen az írogatásban és oly dologban, ki az ő tiszteteknek nem derogál, hát ők is azt megcselekedjék. De a jutalmat munkájoknak megfizessék.

6-to. Az egyházi szolgák kiváltképpen az isteni szolgálatban és az ő hivatalokban és jó magokviselésekben restesek és tunyák ne lennének. És ha amiatt fogyatkozás lenne, a közönséges megye őket arról meginthesse, szólíthassa. Mindazonáltal egynek, kettőnek arra szabadsága ne legyen, sőt ha valaki megye híre nélkül meg merészelné cselekedni és lepirongatni tanítóját, az megye bírságán, flor. 12 maradjon. Melyet ha az megye meg nem venne, a tisztartó exequáljon. Ha pedig a megye intése nem fogna az egyházi szolgákon, tartozzék az esperestnek bemondani a megye, és az esperest büntetése alatt legyen.

7-mo. A megye a templomra való gondviselésből tartozik megszólítani az egyháziakat; és ha mi segítség kívántatik, az egyházfiai is és [az] bíró tartozzanak minden esztendőben a megyét megállatni és megszólítani és az egyházi embereknek házokra, kertekre és épületekre a megyét, megye bírságával, rágyújtani és megcsináltatni. Kire ha ők is gondot nem viselnének, a cinterem építésével egyetemben, tehát megye bírságán maradjanak, melyet a tisztartó vehessen meg, és az egyházfiuságtól is üresek legyenek. Azonképpen ha ők reá nem hínák és valamelyik megye vagy falu el nem jőne és az épületre gondot nem viselne, azok is 12 forinton maradjanak. Melyet a megye végyen meg suis modis, és oda kelljen, ahová illik. Templom, cinterem, pap és deák házához ha mi kelletik, a tisztartót addig bé ne hozzák, hanem a megyének hírré kell tenni — ha gondja nem lészen reá, úgy hozzon. Ha pedig azoközben visitorok érkeznének, és akik miatt a fogyatkozás lenne, ne mind közönségesen, hanem az engedetlenek maradjanak büntetésben olyankor; kiket kinevezzenek és a tisztartóval exequáljanak.

8-vo. Ha pedig a megye gondviseletlensége miatt az egyházi szolgák tisztességekben és becsületekben megfogyatkoznának, és ha az ő hajlékokra és jövedelmekre s mind magokra gondot nem viselnének, tehát az egyházi szolgák elég okot adhassanak a megye ellen tőlök való eltávozásra és közülök való kimenetelre.

9-mo. A megyebéli embertől, vagy valakitől, akárki legyen, ha az egyházi embernek bántása lészen, a megyének tartozzék megjeleníteni az egyházi szolga. És a megye azt az dolognak rendi szerint vagy intéssel, vagy feddéssel, vagy törvénnyel — akárminémű a dolog — igazítsa el. És az akárki legyen, a harang alatt való személy, de a megye előtt tartozzék törvényt állani; se külső székre, se is-

panra, se földesurára ne tarthassa magát. Ki, ha lenne, 12 forinton maradjon. Ha megizennék, és r[e]á nem tartoznék az megye ellen, kinek két része az megyéjé, harmadik része a panaszolkodó személyé legyen. De mindazáltal az egyházi ember is ha mi olyat cselekszik az ő megyés emberi ellen, elsőbben a megye előtt igazodjék dolga. Ha ott valamiképpen nem tetszenék, az ő tisztartójához elvihesse, és ott legyen vége dolgának; hogy ezenképpen az ő szabadságokban ők is megmaradhassanak. Sőt inkább a megye előtt is és másutt is mindenütt az egyházi embereknek azon megye vagy egyházfiak tartozzanak oltalommal, segítséggel mellette lenni; mert a secularis ember a régi articulusoknak continentíája szerint a secularis forumon az egyházi emberrel nem perelhet, hanem az ő székin és bírása előtt. Ha pedig erre gondjok nem lenne az egyházfiaknak, és fogyatkozása lenne az egyházi embernek felőle, a megyének panaszt tévén, 12 forintot végyen a tisztartó a contumax egyházfián. De az egyházi szolgálk is a megyének minden tisztességét megadják, okot ne adjanak a háborúságra.

10-mo. Ha pedig az egyházi szolgálk egymással egyenetlenkednének valami dologból, kiváltképpen amely nem religiót concernál, a megsértett személy a megye előtt jelentse meg. Ha megye előtt jó módjával eligazíthatatik dolgok, jó, ha pedig nem, tehát a megye tartozik kiereszteni az esperest eleiben; és ha melyik büntetést érdemel, a megye ellene ne álljon az egyházi bírónak, hanem szabadsága legyen a megye házán minden időben afféle dolognak igazításában. Ha ki ellene támadna, potentián maradjon, amelyet a tisztartó exquáljon suis modis.

11-mo. Mivelhogy a vasárnap az egész kereszténység közt megtartatik és az Isten is megparancsolta, hogy az hetedik napon öt szolgáljuk: szentséges dologban foglalja ember azon a napon magát. Ez okáért ha kereszténységét és idvességét meg nem gondolja is valaki, hogy prédikációt hallgasson, de azért azon a napon 12 forint bírság alatt kézi munkát senki ne tégyen, ne dolgozzék semmit, se a világi dologban ne fáradjon, hanem ha igen nagy kételensége lenne, hanem isteni dologhoz illendőkben. Kire az egyházfiak és a bíró vigyázzon. Ha eltunyálnák, órajtok 12 forintot végyen a tisztartó. Ha egyéb időken is innepet hagy a praedikátor, amíg meg nem szabadítja a praedikátor, senki ne dolgozzék, azon bírság alatt. Item vasárnap prédikáció végéig senki korcsomát ne szolgáltatasson, se ne áruljon, ne sípoljon, hegedüljön, tomboljon, rikoltson: arra az egyházfiak és a bírák mindenik faluban vigyázzanak. És ha lenne, a megyének tartozzanak megjelenteni és a megye 12 forint bírságot venni. Ha a megye meg nem büntetné, a tisztartó büntetése alatt legyenek.

12-do. A templom, cinterem imádságnak háza és helye. Senki azért prédikáció alatt semmit ne áruljon, kiváltképpen égett bort, kalmár-árut. Hanem húst éneklés előtt és azután mindent szabad legyen árulni. De visszavonás, szitkozódás, verekedés vagy vérontás se a templomban, se a cinteremben, se a cinterem előtt egy hajtásni földön ne legyen. Ki ha lenne, 12 forinton maradjon az indító. A kalmár-árut, égettort, mit — embert hagyván hozzá — a megye elvehessen minden pénz nél[ül], ha a végezéshez nem tartanak magokat. Senki künn

ne merészeljen ülni, hanem betakarodják a templomban, mert ha valaki cselekedné, künn híjában és haszontalan dologban töltené el az időt a prédikáció alatt, tehát a megye kézi kalodát csinálván, abban rakják, és az egy napot abban töltse el. Mikor a praedikátor ez isten házába bemegy, mind férfiak, mind pedig asszonyok bemenjenek a praedikátor után, megye bírsága alatt.

13-tó. Senki praedikátorral, mesterrel az isteni szolgálat közben a templomban semmit ne pántolódják vagy panaszkodják, se meg ne szólítsa, sub poena flor. 12; ha ki mit nem tűrhet, megye előtt jelentse.

14-to. Senki templomban bé ne temetkezzék szentegyházfiak kedvek s hírek nélkül; hanem ha kinek olyan szándéka vagy, amely faluból leszen a temetés, azon falubéli egyházfiának tartozzék hírré tenni, és egy halottól flor. 5 fizetni. A temetést szépen elegyenesítse, kit ha rútol hagynának, flor. 5 bírságoltassanak.

15-to. A székek dolgából: kinek-kinek ősitől maradt helye hol volt, ott keresse székit. És ha kinek nem volna helyes széki, az egyházfiak tartozzanak helyet adni; suis modis adjon a szék-helyért den. 30.

16-to. Ha mikor halott esik valamelyik atyánkfia házában, tehát jó idejében a sírásóktól az egyházi szolgálóknak izenje meg, és ha híjják, ők is tartozzanak elmenni. Ha pedig meg nem izennék és el nem hivatnák, ők is nem tartoznak elmenni. Ha pedig künn való falukra kihínák temetni, efféléért különb fizetés járt elébb; most is aki mivel megeléghetheti őket. Ha bérít megfizette és el nem menne az egyházi szolgáló, az egy ember béri nélkül maradjon. A keresztelésben is az ők bérek megjárjon igazán.

17-mo. A szentegyházfiak olyak légyenek, kik szorgalmatosan templomra, cinteremre, praedikátor, scholamester házára, kertire igen rá vigyázzanak; rontani ne hagyják, hanem építsék. Ahhoz rendelt jövedelmeket kezekhez vegyék, és arról igaz számot adjanak minden esztendőben. Akit a megye rendel, a praedikátorral egyetemben, azok előtt; és ha mi jövedelme leszen a templomnak, azt egyebüvé ne költsek, hanem csak oda, ahova illik. Ha pedig mást akarnak tenni az egyházfiak helyében, azt a praedikátor és a faluknak eleji ítélete szerint válasszák, ki légyen méltó arra.

18-vo. Ha valaki szentegyház fűvét vagy földét, papét, deákét elfoglalta volna, tehát mindgyárást sub poena flor. 12 tartozzék kiereszteni kezéből. Ha pedig a praedikátor vagy szántani, vagy vetni akarná, tehát az egyházfiak tartozzanak földet adni. De úgy, hogy a megyét engesztelje meg az egyházi ember vagy szép szóval, vagy fizetéssel, és a megye arbitrumából viseljen az egyházfiú gondot fölöle. Ha pedig a megye a dézma miatt meg nem akarná engedni a tanítónak, ő is tartozzék a dézmát kiadni a gabonából. De oly földet rendeljenek, ki jó légyen és elegendő a szükséghez képest. Ha valahol szénafüve volna a templomnak, azonképpen kínálja meg az egyházfiú a tanítókot véle. Ha az árát letészik: őket illeti inkább. Ha nekik nem kell, adják annak, aki az árát letészik, hogy így az egyházi szolgáló magát táplálhassa ennyi sok szükséges időben és a megyének elfogyatkozott voltában.

19-no. Ha valamely vagy búzával, vagy gyümölccsel, avagy zabbal a megye valamikor a szükséghez és az időhöz képest segíteni akarja tanítóját, az ő magok jóakaratok legyen az, ha megtalálják felőle az ő tanítókat.

20-mo. Ha pedig a praedikátor amely földeket bé nem akar vetni, tehát az egyháziak olynak adják tizediben, ki igazán kiadja dézmáját, és számadással viselje gondját az egyházfiú. Ha pedig ugyan ő maga az egyházfiú a földekben bé akarna vetni, tehát hogy magát a megye előtt kétségessé ne tegye, másunnat való egyháziakat, kettőt, híjjon oda, mikor dézmája lenne; és azok megbecsülvén a dézmáját, az árán tarthassák meg magoknak. Ha magának meg nem tartja, tehát mennél jobb áron — hiti szerint — tartozzék eladni, kit felíratván, számot adhasson róla.

A kápolnákhöz azonképpen kápolnafiak legyenek, melyek magokat hittel kötelezvé, igaz számot adjanak minden esztendőben a megye és praedikátor előtt és egy vagy két megye bírása előtt, az ő módja szerint pedig a kápolnának építésére gondot viseljen, jövedelméből építse. Kit ha nem mívelne, a praedikátor panaszára a tisztartó azokon 12 forintot vehessen. Kinek egy része a tisztartóé, egyik része a praedikátoré, a harmadrésze a kápolnára keljen.

E fenn megírt articulusokat és megye végezésit, ha nem minden megye gyűlésében is, de minden esztendőben egyszer-szám az egy megye mindenek hallatára elolvassa és számláltassa a megye, hogy tudja minden ember ahhoz tartani magát; ne mondhassa senki, hogy nem tudta a jó megye végezésit. Melyet ha a megye nem cselekednék, 12 forinton maradjon, melyet az esperest rajtok megvehessen.

A praedikátorok fizetés nélkül eltemessék, ha házi gazda és gazdaasszony a megyében meghal, mivel egyéb helyeken is lévő tartott.

[1658]

21-mo. Noha 1606-dik esztendőben is Batizi János esperest idejében, ugyanezen Batizi János, Datsó Pál, Apáti Pál, Gálfalvi Gergely szentimrei praedikátor, Telegdi János szentistváni praedikátor és Tsengéri György felfalvi praedikátor előtt, et anno 1624. 11 Martii ezen régi constitutiót Petrus Bekesi Balthasar Dobokai és Petrus Borzasi visitátorok jelenléteben az egész Keresztúr megyéje jelen lévén, egyik faluból is ellene nem mondván, szám szerint huszonegy esküdt emberek, tizennégy egyháziaival egyetemben confirmálák és minden punctumokban megtartani magokat kötelezték.

De most újabban, in anno praesenti 1658 renováltatott és hártára íratott a becsületes Fogarasi Mihály uram itt való praedikátorságának idejében.

Mely articulusokat egész megye előtt megolvastatván és minden punctumaiban s cikkelyeiben helybenhagyván és örökké való megmaradására és erősségére nevek szerint ide alább megírt egyház és bírák fiai egyező értelemből és akaratból pecsétünkkel mi is confirmálván, és mind mi magunk megtartjuk, mind pedig egyebekkel megtartatjuk, a mi levelünknek bizonyosága és ereje szerint, melyet hitünk szerint íratunk meg: úgymint Kósa Bálint, Kósa Mihály és Nagy Gergely Berekeresztúrról, Sinka András, Vajda István és Istvánfi Péter

Beréből, Májai Miklós, Májai Imre és Nagy Tamás Májából, Abódi István, Szantsali György és Domokos György Márkodból, Nagy István, Tsont István és Kátai György Kendőből, Sidó Pál, Szabadi János és nagyobb Tökés Pál Mogyorósról.

Actum, datum et renovatum anno 1658 19-na Januarii.³

[1662]

Anno 1662 die 30 Junii megye gyűlésében egyező értelemről, az egyességnek s közönséges igazságnak megmaradására végeztük, hogy mikor az egyházfiak megye gyűlését hirdetnek, ha a megye gyűléséből vagy egyház bírója, vagy egyházfia elmaradna, megszólítván a megye a gyűlésben az elmaradtakat, ha egyházfia nemes, ha hivatalos, felperesnek törvént ne tégyenek, se meg ne büntessék a megszólításnak napján, hanem maradjon per non venit sententián érette; s más megye gyűlésén megszólítván, ha igaz okát adhatja elmaradásának — mint vagy betegség, vagy halál, vagy árvíz, vagy tiszteknek parancsolatja —, semmi bírságon nem marad. Ha pedig igaz okát nem adhatja, a megye hitessel előtt megbüntettessenek a vakmerő emberek.

Végeztük ezen egyezésnek megmaradásaért, hogy megye gyűlésében minekelőtte bírságnak itálához kezdene a megye, minden dolgokat Isten s az igazság szerint igazítson, hogy részegen ne láttassanak törvént tenni. Ekképpen, ha valaki a dolgoknak tilalma szerint bírságon marad — tudniillik amely dolgokról tilalmat téznek az egyházfiak —, aki meg nem tartja: aszalterítésen maradjon, megbizonyosodván, hogy ő dolga. Mely megbizonyosodott dologért ha az asztal-terítő ember pert indítana, bírságon maradjon. Anno die ut supra notatis Galambfalvi András m[anu] p[ro]fopria] orthodoxus prosenior, a berekeresztúri nemes ecclesia szentegyházbírái és -fijaival együtt.

Mivelhogy az úrnak napját tartozik a keresztény ember Istennek jó formán szentelni, józon elmével, innet régi törvénye a megyének, hogy szombat estvéjén semmi praetextus alatt senkinek ne legyen szabad dorbézolni, kalákázni és táncolni.

(Bocz József: *A berekeresztúri Deliberatum.* — TTár 1885. 783—791.; Kolozsvári József: *Egyházi fegyelemre, rendtartásra vonatkozó határozatok a berekeresztúri ref. egyházközségben az 1602. évben.* — Református Szemle 1933. 469—475.)

4

Csíkkozmás megyéjének törvénye 1608. április 24., 1688. november 30., 1692. január 3.

Constitutiones universales totius parochiae Kozmasiensis
ab antiquo observari solitae, transumptae ex antiquis scriptis,
uti sequuntur eo ordine, ut infra⁴

Eleitől fogva közönséges szokás és törvény volt Kozmás teljes megyéjében a jó rendtartásnak megmaradására az megye közönséges, szükséges dolgainak vagy in toto, vagy in parte eligazítására, hogy

bizonyos böcsületes személyeket választottak az egész megye közönséges értelméből és megegyezett akaratjából, úgymint: megyebíráit, szentegyházfiat, kik az megyét nézendő dolgokat rendelnék, igazgatnák és a megye közönséges igazságát megtartanák; kiknek plenipotencia is adatott az vakmerőknek és szófogadatlanoknak megbüntetésére, hogy az közönséges jó megálljon.

Az miképpen anno domini 1608 circa festum paschatis kozmási Tamás pap, ordinari[us] parochus idejében az teljes megye itt Kozmásan együtt lévén, választottanak megyebíráit, szentegyházfiat az szentegyház gondja viselésére, hogy az szentegyház jövedelmére, mely temetésekéből, székek bevételeiből, szántóföldek hasznaiból és egyebekből is szokott bejöni, hozza vigyázzanak; az megyebírái és szentegyházfiak felszedjék, ha valakinek afféle pénz leszen, és mikor kell, előadgyák az szentegyház szükségére hűt szerént.

Annak okáért ugyanakkor és annak utána is következő időkben sok külön-különféle szükséges dolgokról ilyen rendes végezesek löttenek, amint következnek.

Én, pater Stephanus Lakatos de oppido Udvarhely, sedis siculicis presbiter romano-catholicus assessor ordinarius adm[inistrator] r[everendorum dominum] vicariorum Transylvaniae per annos 20, r[everendorum dominum] archidiaconorum Csikiensium per annos 17, parochus Kozmasiensis ordinarius per annos 8,⁵ teszek bizonyosságot fide mea mediante ez kezem írása által, hogy ez megye könyvébe valamit írtam tulajdon magam kezem írásával, ut supra et infra, azt a régi bevött, megtartatott ususokból, az régi megye könyveinek írásiból vettem és írtam igazsággal, melyre engem a teljes megye megyeszékiben kért volt és authorált, melyet pecsétemmel is megerősítettem profutura cautela in aedibus parochialibus Kozmasiensibus, anno 1692, die 3. Jan.

Idem qui supra. P[ater] Stephanus Lakatos p[ro] t[empore] parochus Kozmatiensis.⁶

Caput I. Az megyebíráiról és szentegyházfiairól

Az megyebírósnak és szentegyházfiúsnak választása közönségesen szokott lenni feria 2. paschatis vagy circiter.

Az megyebírái és szentegyházfiak hütösök legyenek, kiket az választásnak idején mindgyárt az ordinarius parochus pap eskessen meg az megyebírósnak és szentegyházfiúsnak hivataljára az anyaszentegyháznak mindenütt elkövető hütnek formájából, mely ilyenképpen vagyon:

Forma iuramenti aedituum ecclesiae ac iudicium:⁷

Isten tégedet úgy segéljen, Boldog Asszony és Istennek minden szenti, hogy az megyebírósnak, szentegyházfiúsnak tisztiben, hivataljában akármi névvel nevezendő légyen, tehetséged szerint híven és igazán eljárj:

1. templom és megye házainak épületeiben szorgalmatoskodol, azoknak földeit, javait, egyetmástit oltalmazod és el nem idegenítéd, sőt gyarapítéd, és mi elidegenedett volt, visszahozod;

2. a templom földeiről, javairól, pénzeiről, jövedelmeiről esztendőnként számot tész az egyházi emberek előtt;
3. a pap, mester béreit igazán beszolgáltatod annak idejében;
4. megye székiben igaz törvént szolgáltatasz szegénnek, boldognak;
5. az inneszegőket, böjtszegőket, tisztátalan személyeket megbünteted;
6. ecclesiabeli tiszteidnek, vicariusodnak és esperesednek (:plébánosodnak:) engedelmes lészesz és törvényivel élsz; és egyéb minden megyebírósághoz, szentegyházfiúsághoz tartozandó hivatalban eljárás tehetőséged szerént igazán és istenesen. Isten tégedet úgy segítjen (:és úgy adja boldogságodat:).

Forma iuramenti iuratorum ecclesiae:⁸

Hogy az megye s szentegyházhoz tartozandó javainak, igasságának, végezésének megtartásában, oltalmazásában (:szorgalmas lészesz:) s megye székiben igaz törvént szegénnek, boldognak igyekezel tehetőséged szerént híven és istenesen kiszolgáltatni. (:Vide supra nro. 5., 6.)

Az megye bírái és szentegyházfiai kötelesek a templom javainak, hozzá tartozandó jószágoknak oltalmazására, megtartására, építésére; a törvénytételre, az inneszegőknek, böjtszegőknek, tisztátalan személyeknek büntetésére és azoknak büntetésére is, kik az szülés után avatás vagy áldás nélkül imitt-amott járnak, kimenvén életekről; az ecclesiái tisztekhez, vicariushoz, esperesthez és az ordinarius parochus paphoz való engedelmességre; továbbá az pap és deák háza építésére és ahhoz tartozandókra gondviselések legyen; béreket beszolgáltatassák, mikor annak ideje, akik meg nem adnák, bírsággal is megvehessék, den. 50. Az inneszegőknek büntetése flor. 1, a böjtszegőknek büntetése flor. 1, azoknak büntetése, kik az szülés után avatás vagy áldás nélkül imitt-amott járnak, flor. 1; az tisztátalan személyeknek büntetése első vétekért megye követése és egy font viasz, második vétekért megye követése és három font viasz (:forint:!) vagy flor. 1, harmadik vétekért kézi kaloda, és kicsapassék a megyéből (:úgy mindazáltal, ha az idegen, keringő személy:). A szentegyházfiainak gyertyagyújtogatásra, temjénre gondjok legyen, köznapon is az szentegyházhoz misén és vecseryén.

Az szentegyházfiai azt is eszékbe tartsák, hogy mikor pap vagy deák változik, lássák meg, mit adnak kezekbe mind papnak, mind deáknak, és mikor elmegyén onnét, vegyének számot tőlök mind külsőben, mind belsőben. Ha az megyebírái törvént tesznek és armatis manibus áll elé valaki, mivel az széken három gira annak poenája, az megye között feléni legyen, tudniillik den. 75.

Ha ki pedig böcstelen szókot szól szitkozódván, annak büntetése flor. 1.

Ha valaki hatalmaskodik az megyebírái ellen vagy szentegyházfiai ellen, ellenek támadván, zálogot kivevén kezekből, annak a büntetése flor. 12.

A megyebírája, mikor valakiket akar hívatni akár dologra, akár

egyébre, a szentegyházfiaival és ahhoz választott emberekkel, úgy-
mint tizedesekkel hivassa el; ha el nem jó, az bírsága flor. 1.

Ha csak kevés dologért híják vagy dolgozni, és el nem jó, egy font
viaszon marad, mégis el kell jóni. De ha derék dolog, kiért a megye
visitatorok előtt megkárosodnék, azért egy forintot vehet, ha valami
jó okát nem adhatja.

Ezekben és ezekhez hasonló dolgokban végeztetett egész megyés-
től, hogy ha az megyebírái és szentegyházfiai gondviseletlenek, tehát
őrajtok az megye kétannyi bírságot vehessen, mint önekik kellene ven-
niek máson.

Az megyebírái és szentegyházfiai minden esztendőben számot te-
gyenek egymás között az egyházi emberek előtt a templom, megye
jövedelmiről, pénzről és egyetmásiról, az introitusokról és erogatiók-
ról.

Az szentegyházfiainak az megye székiben levő dolgokra gondjok
legyen, hogy rendkívül való dolog ott ne történjék, mivelhogy némü-
nemü vásár is ott szokott lenni vasárnapokon és innepeken; az szék-
nek nemzetes Damokos Tamás uram főkirálybíróága idejébe kiada-
tott végezése szerint szorgalmatosan vigyázzanak, hogy senki se
vonómarháját, se lovát munkára be ne fogja vasárnapokon és nagy
innepeken, excepto, hogyha emberséges embereket megyébe vagy
menyegzőbe hínak, vagy templomhoz vagy sokadalomba megyen,
szabados legyen lovat befogni és menni vasárnapokon.

Ha nemesember dolgoznék vagy dolgoztatna jobbágyával vagy
szolgájával vasárnapon, ad flor. 6 büntetessék.

Ha parasztember cselekszi, ad flor. 2 büntetessék; ha vonómar-
háját befogná vagy fogatná valami munkára, azért is aszerént bünt-
tetessék.

Ha valakik be nem mennek az szentegyházba, hanem ott künn hi-
valkodnának, azokat ad flor. 1 büntessék. (:Aki praedicatio alól ki-
megyen, helyes okát nem adhatván, toties quoties egy font viaszt
ád.:)

Ha pedig valaki az égettboron megrészegednék mise előtt, azt ad
flor. 1 büntessék. (:A mészárosok is a húst ökrön az szentegyházhoz
ne vigyék, hanem vagy hátokon, vagy lovon.:)

Mise alatt húst ne vágjanak, ne áruljanak; kalmárok se árultas-
sanak, meddig az Urat felmutatják, hanem azután vág hassanak húst
s árulhassanak, avagy mise előtt.

Az mészárosoknak (:igaz:) vasfontjok legyen, jó húst áruljanak, és
azt a közönséges igaz áron, amint (:közönségesen:) szokták a székben
limitálni, hasonlóképpen a több eladnivaló egyetmásokat is, a bocskor-
bórt, aki jó, den. 12, az alábbvalót den. 10, az faggyúnak ejtelit
den. 20, feljebb ne adják.

A lélekével akik szitkozódna és elmondgyák, a nemesembert ad
flor. 1 büntessék; ha parasztember elmondgya, az kézi kalodába té-
tessék, és délig ott legyen, ha meg akarja magát váltani, 25 pénz-
zel válthassa meg, toties quoties elmondgyák. Ezt pedig az bírák és
polgárok hüt szerint tartoznak megmondani a tiszteknek, és affé-
le jövedelemnek két részét a tisztek az egyháziaknak a templom épü-
letire tartoznak kiadni az articulus szerint, a harmadrésze a tiszteké.

1666. esztendőben felcircularáltak és exequáltak is az megírt végezés szerént.

Eleitől fogva régi időben is mindenkor tilalma volt az (:sátoros:) innepeken való táncolásnak, királynéasszony-ültetésnek, mely pogányoktól maradt szokás ezután is tilalmas; hanem az ifiak abból az ordinarius parochus paptól vegyenek engedelmet és szabadságot; egyébaránt az büntetése mindenektől singillatim flor. 1, kik engedelem ellen táncolnak. De az engedelem is délelőtt semmiképpen ne lehessen, se pedig vecsernye alatt, mert ez tilalmas mindenkor.

Szent János estin való virrasztáson (való táncolás) semmiképpen meg nem engedtetik (sub poena flor. 1) (:éppen éjjfélig, annál inkább hajnalig vagy virrattig, hanem késő vacsora ideig, mikor ember le szokott nyugonni ágyába, az is tisztességesen; egyébaránt a büntetése flor. 1:).

Caput II. Törvények folyásiról

Közönséges megye privilégiuma, hogy akárki perelhet az megye székeiben megyét nézendő dologból az megyebírái előtt usque ad flor. 12, a megyebíráinak pecsétivel lévén az citatio; és ha kívántatik és illendő, onnan legelőszér az közönséges teljes megye gyűlésére transmittáltatik, annak utána az esperest eleibe, úgy mindazonáltal, hogy 12 forintig való per ne mehessen appellatióba a régi megtartott usus szerént.

Anno 1688, die 30 Nov[embris]. Az innepszegésről való végezés.

1. Végeztük közönségesen Kozmás megyéül, hogy valaki ezen megyében, akarmicsodás karban levő ember legyen, innepnapokon vagy vasárnap dolgoznék, comperta rei veritate, az megyebírái ne törvénnel prosequálják azon embereket, hanem az régi boldog eleinknek constitutiójok szerént megbüntethessék egy forintig, ezt pedig semminemű törvényes remediummal ne obviálhassák.

2. Ehhez képesten hasonlót kell érteni az tisztátalan személyek felől is és a megye végezése ellen való táncosokról.

3. Eleitől fogva plenipotentiájok volt az megyebíráinak és szentegyházfiainak az vakmerőknek és szófogadatlanoknak megbüntetésére, amint e megye könyvibe beírott régi végezésekből constál [...] mely plenipotentiát az közönséges megye adott nekik. Declaráljuk azért most újólág, hogy öelöttök sem jobbágy ház, sem szabad ház nem teszen akadált, hanem libere procedálhatnak és executiós büntetést tehetnek mind jobbágy háznál, mind szabad háznál a megye könyvibe beírott végezés szerént mind a bérnek feligazításában, mind az innep-, böjtszegésben, mind a tisztátalan személyek büntetésében, mind egyéb fogyatkozásoknak orvoslásában, mivelhogy ők sem jószágot nem keresnek, sem nem foglalnak.

4. Végeztük azt is, hogy megyebírái változásában valamely causas indecise fennmaradnak, eo ipso azok az új megyebíráira szállhassanak szállítás nélkül, mivelhogy minden megyebíráját illető gondviselés és terehviselés az iuramentomnak depositiója után mindgyárt rajtok szokott lenni.

5. Annak felette az innepszegők büntetése fordítottassék az oltárra, viaszra, gyertyára, temjénre; de a tisztátalan személyek büntetése

semmiképpen ne fordítottassék az oltárra, hanem a megye házainak épületire.

6. Az executióra való menetel szokott lenni nyolcadnappal az törvénybeli deliberatum után, megizenvén az executióra való menetelt a peresnek azelőtt harmadnappal.

Caput III. Építésekéről

Az templomot és körülle valókat kívül-belül építi közönségesen az egész megye; felénire Kozmás, Lázárfalva, a felére pedig Szeretszeg, Tusnád, Verebes.

A pap házát, istállóit, pajtáit, sütőházát, árnyékit, kapuit etc. építi Kozmás, a csúrit Lázárfalva. A deák házát, istállóit, sütőházát etc. építi Szeretszeg, Tusnád, a csúrit Verebes.

A két életinek körül való kerteit az egész megye tartja falukra felosztva, ilyenképpen:

A pap élete körül az udvarkapu sarkától fogva elkezdve Kozmásról tartja: az 1. tized, felfalu. A 2. tized Bocskor Miklós tájékába, a felszeg. A 3. tized Lestyán Lőrinc tájékába. A 4. tized Jónás András tájékába. Az 5. tized, az Bodrog tíze, az cinteremhez ragadva. A 6. tized Potyó Mihály tájékába, az Bodrog tíze után a csűrkerthbe.

Tusnád Szeretszegről tartja:

Az 1. tized a Korodi szegieké, az 6. kozmási tizedébe ragadván. Az 2. tized az alszegieké. A 3. tized a Sánta szegieké. Az verebesiek az Sánta szegieké után. Az 4. tized az Barta szegieké, mely ragad az lázáralfalviakéba főző arannyába.

Az lázáralfalviak az Barta szegiek után az 4. kozmási tizedbe ragadva. Ezt az lázáralfalviak két részre osztva tartják (:az melyen vagy az Víz-kapu is:), fele az Petki részre, fele az Angyalosi részre.

Az deák élete körül:

Az cinterem és kapu között az 1 láb kert az Sánta szegieké. Az udvar kis kapu mellett az 2. láb kert az Korodi szegieké. Az 3. láb kert az sütő háta megett az Barta szegieké. Az 4. láb kert, szegletre menő, az alszegieké. Az 5. láb kert a fordulásban az Sánta, Korodi és Barta szegieké közönségesen. Az 6. láb kert az kozmásiaké, a felszegieké, Bocskor Mihály tájékába.

Az 7. láb kert az Jónás András tízié. Az 8. láb kert az felfalué. Az 9. láb kert Lestyán Lőrinc tízié. Az 10. láb kert az Bodrog tízié. Az 11. láb kert az Potyó Mihály tízié. Az 12. láb kert az verebesieké, egy láb. Az 13. láb az lázáralfalviaké, egy láb a Víz-kapuvál együtt.

Caput IV. Az megye jószágai, szénafüvei, szántó földéi felől

Ha valaki az megye jószágait, szénafüveit, szentegyházi földéit, akár pap számára, akár deák számára lőtt légyen is, elfoglalja, az megye bírsága flor. 12.

Az egész megye közönségesen köteles arra, hogy minden esztendőben az megyeház mellett járó folyóvíznek az árkát ássák és tisztítsák, elkezdvén a Tekeresben, a pap szénafüvének felső végén, alá az nemzetes Henter Benedek uram kertéig Kozmásfalva végénél (:a

Lestyánok kerti nem értvén hozzá, melyet magok a Lestyánok tartoznak tartani, ásni, tisztítani:), hogy a megye jószága el ne vesszen, sub poena flor. 12.

Caput V. Pap és deák béreiről⁸

[A pap bére két kalongya búza és annyi zab, a deáké egy kalongya búza és annyi zab; fele aratáskor, fele pedig karácsonykor szolgáltatandó be. Fizetésére köteles úgy a szabad, mint a jobbágy. Az 1643. ápr. 1-i határozat szerint ki bért nem fizet, azt kalodába zárják, s makacsság esetén meg is verik. A bért pontosan kell befizetni. Kinek nincs gabonája, a papnak den. 24, a deáknak den. 12 fizet. Az özvegyasszony (a szegény) a papnak két sing vásznat, a deáknak egyet ad. Magára levő özvegyember félbért ad. A bérért vett zálog váltságdíja 3 gira. A megyebírák és szentegyházfiak nem tartoznak bért fizetni, de a bér pontos beszolgáltatása az ő kötelességek. Az 1686. szept. 15[-i] végezés szerint a vagyonos özvegyasszony, kinek fia vagy szolgálja van, egész bért fizet; aki vagyonos ugyan, de sem fia, sem szolgálja nincs, félbért fizet. Az önálló fiatal legény félbért fizet.]

Caput VI. Temetésnek rendiről

Ha valaki testamentomot tévén, valamit hagy az szentegyházba, azt a megyebírái és szentegyházfiak felszedgyék, registromba írják, és számot adgyanak róla hüt szerént.

Mikor valaki meghal, azt a papnak és mesternek mindgyárást értésére adgyák, hogy ne menjenek el hazól; ha értékre nem adgyák jó idején és hon nem lesznek, nem vethetnek bünt reájok.

Ha temetni híják akár Tusnádra, akármelyik faluba ez megyébe, el tartozik menni a kereszttel, de úgy, hogy ha testamentomot tött, adgyák meg a papnak; ha oly, hogy nem illet testamentomot tenni, és oda kívánják hogy menjen a kereszttel, comparatióba egy gyertyával tartoznak a papnak és den. 12, a deáknak pedig den. 6 s egy gyertyával, mind nagy embertől, mind a gyermektől, a többiről a közönséges igazság szolgáltatassék ki a temetésnek mivoltához képest.

Ha öregember hal meg, szabad legyen véle valamit akar testamentomba hadni az szentegyházba vagy a papnak.

Akit a sanctuariumba temetnek, öregembertől flor. 1, ifjabbtól den. 50, tizenkét esztendősnél alább den. 25. A sanctuariumon alol öregembertől den. 50, ifjabbtól den. 25, tizenkét esztendősnél alább den. 12.

Kereszteletlen gyermeket nem szabad semmiképpen betemetni szent helyre, úgymint szentelt cinterembe; annál inkább a templomba vagy felszentelt kápolnába.

Hasonlóképpen gyónatlan embert is, aki soha meg nem gyónt, gyónást is nem kívánt soha, sem pedig olyat, akit részegségében agyonütöttek és gyónás nélkül megholt; olyat sem, aki mást bajra hívott és megölettetett. Ezt tartja az anyaszentegyháznak canona is.

A templom kőfalához közelebb egy ölnél nem szabad temetkezni sub poena flor. 12. A cinteremhez is fél ölnél közelebb nem szabad temetkezni sub poena flor. 12.

A temetéskor régi üdőtől fogva megtartatott comparitio a nagy embertől a papnak 12 pénz és egy gyertya, a deáknak hat pénz és egy gyertya. A kisgyermektől pedig, amikor nem mondatik requiem, a papnak hat pénz és egy gyertya, a deáknak három pénz és egy gyertya. A koporsó megemeléséért flor. 1, melynek harmada a deáké. A vigiliáért den. 24, ennek is a harmada a deáké.

Caput VII. Székek betételéről a templomba

Ha valaki széket teszen be a templomba mód nélkül, megyebírái és szentegyházfiai híre nélkül, azt megbüntessék, együtt legyenek mind a megyebírái és szentegyházfiai. És ha törvény nélkül nem lehet, híják megyebírái elébe az szentegyházfiak, a büntetés pedig flor. 12.

Ha valaki a templomba rancorból, azaz bosszúból és haragból mást megtaszít, a büntetése flor. 12. Aki egyik székből a másikba áttalhág, vagy férfiú, vagy asszonyállat, a büntetése flor. 1.

A sanctuariumba, mely a két kis oltár között való bolthajtásig tart, és azon alól is a keresztelőkőig dél felől egy férfiember alája széeknek a talaja flor. 1, excepto, hogy a két karba járó két úthelynek, úgymint dél felől a hetedik széeknek, észak felől az ötödik széeknek egy ember alája den. 50, asszony ember alája széeknek a taxája egy embernek való den. 50.

Nicolaus Feier de Csíkszentlélek, parochus ecclesiae Szilágysomlyó pro tempore vicarius generalis episcopatus Transsylvaniae etc.¹⁰

(SzOkI VI. 431—435.)

5

A marosszéki Backamadaras, Bálintfalva és Nyárádszentlászló végzése a határkertek felől 1617. április 12.

Madarasnak, Bálintfalvának, Szentlászlónak
az kertek felől s törvényekről való levél
Anno 1617. die 12. Aprilis

Ennek az három falunak törvények felgomolyodván, úgymint Madarasnak, Bálintfalvának, Szentlászlónak, az három falu kertjek dolga felől. Ezért kellett eszvegyülni az három falunak, hogy az kertnek megbüntetését, az három falu törvényét kivitték volt az három faluból. Arra nézvén peniglen [az] azután való esküttek az három falu törvényében, hogy elébb mentenek volna az három falu törvényével, mivel az törvényt kivitték volt az három faluból, az mely ezelőtt nem volt. E[s]zekben vöttek, hogy az három falu kerti felől való törvények s végezések meggomolyodott; azért az három falunak így kellett özvegyülni. Azért az köz helyről választák Bálintfalváról Nagy Jánost, Szentlászlóról György Deákot, Madarasról Nagy Márton, hogy ennek az három falunak az mely kerti vagyon együtt, törvényét mi megíratnók, hogy lenne írott törvény róla. Azok

ez választott emberek elmenének, az mint ott eleikben adták, az minémű törvények volt az három falu kerti felől, azt ők megíraták.

Törvénye pedig ennek az három falunak ez volt, hogy ez három faluból három kertjáró bírót választanak meg, ugyan az három faluból öt eskütt embert az három falu kertinek törvénye eligazítására, s egyéb törvényeknek is, az mely a három falu közü való. És hogy az kertjáró bírónak Szentlászlóról Bálintfalvára tavasszal alá kelle-tett jönni Szent György-napban az kert mellé, az madarasiaknak is azon köz helyre fel kellett jönni az kert mellé, az bálintfalvinak is elő kellett állni az kert mellé. Azért az bálintfalvi kertjáró bíró nél-kült az két falu kertjáró bírója az kert mellé nem mehetett, azért most sem mehet; de az bálintfalvi kertjáró bíróval akármelyik ki-mehetett. Annak okáért együtt meginduljanak tavasszal az három falu kerti mellé.

Első járás: mindenik falubeli kertjáró bíró, ki-ki falujában, had-ja meg az réses embernek, hogy megcsenálja kertit. Elsőbben meg ne büntessék.

Második járás: minden rés két-két pénz. De ha egy emberen tíz rés volna is, de csak két pénz.

Harmadik járás is: minden rés két-két pénz. De az kertjáró[nak] az kertés embert az borra kell híni, anélkül meg nem ihatja. Ha az kertés ember híri nélkül megissza az kertjáró, az kertés ember nem tartozik az két-két pénzzel, úgymint az bor árával, hanem az kertjá-rónak kell megadni. De az mely embert az résel [!] híván az kert-járó, az is két pénz ára borral tartozik az kertjárónak, az bírságon kívül.

Negyedik járás: ha [ad]dig semmiképpen meg nem csenálja az rést az kertés ember, konakon marad, azaz három veder boron.

Ez törvény pedig, hogy ha ugyan minden ember kertibe menne az marha vagy az csorda is, de az mely ember kihajtja, két pénznél többre nem büntetheti. Ha valakinek kárt teszen az marha, az ki ezen a résen bemegyén, az kertés ember megtartóztathatja böcsűin az marhákat. Ha valaki marhája peniglen általmenne az tilalmasra vagy az három falu kertiről, vagy az három falu kapujáról, az az ember, akinek kárt tenne, behajtaná tehát, menjen oda az marhás ember, kínálja meg az három falu törvénye szerint az két pénzzel. Ha kívülvaló nemesember jobbágyához hajtják is, az két pénzzel kínálja meg az jobbágyot. Kínálja meg az böcsűvel is. Ha ki nem adja, panasolja bé az három falu eskütt törvénylátójának, mert az három falu törvényét úgy akarja lerontani. Azért az három falu tör-vénye ellen az az ember kilenc veder boron marad, mert azelőtt is az volt régen törvényünk, s most is az.

Ha pedig az három falu törvénylátói megbüntetnék az három falu végezése szerint, annak mégsem engedne az mennyire megbüntet-ték, harmad esztennapig az korcsomárosnak az bor árát meg nem adná, kérje az három falu kertjáró bírója, akármelyik, az bor árát attul az embertől, az kit megbüntettek. Ha ugyan konakságra veti magát, az három falu törvénylátói válasszanak három embert ahhoz az konak emberhez, az ki az három falu törvényének ellene állott és ellene rugoldoz, törvényünk az, hogy üzesse el egy tehenit annak az

konak embernek; és azt a tehenet hajtsák az korcsomároshoz. Az korcsomáros az bornak az árát vegye meg rajta. Hogyha tehene vagy egyéb marhája nem lenne, akáminemű jovaiból megvehesse az bor árát.

Ha peniglen az kecskék az kert mellett járnának vagy az kertre felhágnak, akármelyik fordulóig, béhajthassák, mind az kert mellett valókkal száz pénzen büntethesse. Ha penig törvényére kiveszik, az ki behajtja, annak jó igazsága lévén, az marhás ember az három falu törvénye szerint való bírságon marad.

Azért az ki ebben az három falu kerti felől való végezésben pert indít, tehát köz helyen, úgymint Bálintfalván, közbírónál indítsa. Az kinek penig nem tetszik az törvény, valamelyik félnek, Madarasra apellálhatnak az törvénylátókhoz, az kik akkor lesznek esküttek ehhez az három falu törvényéhez. És aki apellál, ha igazsága nem leszen [...], az apellálásért három veder boron marad. Ha Madarason sem tetszik az törvény valamelyik félnek, Szentlászlóra apellálhatnak; de oda is három veder borral apellálhatnak. Ha ott sem tetszik, onnét visszaapellálhatnak Bálintfalvára, az köz helyre; ott is három veder boron marad. De onnét — vagy tetszik, vagy nem — sohuva nem apellálhatja.

Ha peniglen valamelyik fél az kert törvény látó bírát kihíná az vetekedő kert mellé, igazságát nem adhatja, az ki kihíja, három veder boron marad. De az bálintfalvi nélkült egyik sem mehet ki — sem az madarasi, sem az szentlászlai —, de az bálintfalvival akármelyik kimehet.

Mikor az három falu törvénye felháborodott, gomolyodott volt, tehát akkor úgy végeztünk volt, hogy az három falunak öt esküttje, hogyha valami dolog az három falu kerti dolgából esik, tehát ugyanezen öt eskütt ember igazítsa a kertjáró bírakkal. Senkit bírságával oda ne hívjanak, akinek oda gondja nem leszen. Hanem ha ellenkező fél vagy az apellációban menne az dolog. De Szent György napjára — az régi szokás szerint — Bálintfalvára, az kiket az közbíró hívat, tartoznak felmenni, hanem ha oly elmúlhatatlan, vidékben való járása lenne; de az is a köz- meg kertjáró bíró hírvél legyen. De háza népében fel kell menni annak az embernek, az három falu bírsága szerint, ha vagyon.

(Pókai Sárosi cs. lvt.)

6

Menaság, Mindszent, Szentlélek, Várdotfalva, Csomortán, Pálfalva és Delne csíkszéki székely falvak rendtartása közösén bírt havasaik és erdeik használatáról 1620 körül

Mi, Balás Imre, Antal István, Tamás Pál menaságiak; Imre János, Vitus Péter, Czikó György, Kelemen Miklós mindszentiek; Gergely deák István, Marsó Veres Benedek szentlélekiek; János deák,

Domokos István várdodfalviak; Péter Pap és Miklós János csomortániak; Antal Bálint, Ágoston István pálfalviak; Csató János és Gerő István delneiek, Csíkszékben lakó nemesemberek, az több közönséges lófő nemesemberekkel, veres drabantokkal és szabad székelekkel egyetemben, kik ez felül megírt falukban laknak, adjuk emlékezetére mindenknek, az kiknek illik, de kiváltképpen az mi posteritásinknak, hogy az mennyi kaszáló havasunk mireánk az mi régi praedecessorinkról maradt, kit közönségesen Hosszú havasnak hínak, több hozzá tartozandó kaszáló- és juhtartó helyekkel, úgymint Keresztes havas, Borda havasa, Nyírlenk, Borjús teleke, Pilske és Nagy Guzurának egy része, erdeivel, mezeivel és akármi-féle birodalmival egyetemben, mely megnevezett helyeket mind az mi régi praedecessorink, mind pedig annak utána magunk is mind ezkedig békeségesen bírtunk mint szabad nemes jószágunkat minden embernek contradictió[ja] nélkül, tetszett annak okáért közönséges akarattól, hogy az minémű szabadságokkal, erős törvényekkel és büntetésekkel az mi régi eleink az megírt helyeket bírták, magunk is bírtuk és most is bírunk, in memoriam sempiternam posteritatum articulatum¹¹ megíratnók és megerősítők és megtartnók, és maradváinkkal is megtartatnók, melyeket ennek előtte való időben is az boldog emlékezetű meghalt Báthori Kristóf erdélyi fejedelem igaznak lóttnek lenni comperiálván, helybenhagyott és confirmált volt. Melyek így következnek:

1. Az törvénytételekre, büntetésekre és egyébféle gondviselésekre való bírának választására örökké való szabadságok volt és vagon most is, úgy, hogy valakiket akartanak és ismertének jó lelkiismeretű, jó ítéletű és tisztességbeli személyeket, nemesembereket, választani maguk közül választottak.

2. Külső idegen embereket, kik nem az negyedfél megye közül voltak, törvénytételre, avagy prókátorságra behozni senkinek szabadsága nem volt, most is nincsen, ha ki behozna, annak az büntetése kétszáz aranyforint.

3. Valamennyi törvényt az havas bírói töttenek, azzal minden rendeknek consensusoknak kellett lenni, úgyhogy mikor finaliter decidáltatott az causa¹², soha se székre, se táblára nem transmittálták.

4. Az hol eszténahely vagon, oda egyenlő akarattól és kérelem szerint vittek juhokat, és az eszténához régi módjuk szerint az mezőben száraztőhelyeket adtanak.

5. Ha valaki juhát, avagy egyéb marháját akarat nélkül az közönséges havasnak tilalmasába vitte és tartotta, az bírák ráválasztottak, behozatták, megtizedlették, az tizedet törvényre kezesen kiadták, és az marhás embert törvény [szerént] büntették.

6. Ha valaki az féle marhabehajtó emberekre támadott, vagy pásztor, vagy a marhás ember, és erőszakkal elvötték az marhát, az hajtók az bírának értésikre adták, az bírák az eszténára is ráküldöttek, és ott is megtizedlették; az rátamadót pedig ha megtalálták, megfoglák (:szabad volt pedig mindenütt megfogni:), behozták, és törvény szerint büntették meg; sőt ha az kártételekről elszaladott az marháival, az Tatrosig es utánamentek, ott is megtizedlették.

7. Mindenféle marhát pünkösd-napig az havasban tartani szabad volt; annak utána ha ki nem hozták belőle, behozták, megtizedleték, és az marhás embert törvény szerint büntették.

8. Ha az negyedfél megyén kívül lakó nemesembernek vagy lófőnek, avagy egyéb rendnek is az negyedfél megyében valamelyik faluban jószága és jobbágya volt is, magának oda bírni szabadsága különben soha nem volt, hanem kérelem szerint, az egy megholt csicsai vitézlő Lázár János[on] kívül, kit az mi jámbor praedecessorink az ő sokrendbeli gondviseléséiért sponte közikbe vettek és fogadtanak volt.

9. Az kaszálás rendiben ilyen mód tartatott: az havas bírái és prókatori ötödmagukkal, lófő ember negyedmagával, veres drabant és szabad székely harmaddal, az ő jobbágy másodmagával, és ki nem örökös jobbágy, egyedül.

10. Ha ki ez kívül belement, az havasból kiveszett, és annak utána könyörgés által annak módja szerint jött bele, mely büntetést mostani időben mi sokaktól floccipendáltatni agnoscálván, végeztük, hogy az ki úgy pertinaciter az havasból kiveszésének utána engedelem nélkül kaszálna, az mely szénát csinál, az az negyedfél megye közü vesszen, és annak felett az minor potentián maradjon.

11. Ha ki maga oda az havasba kaszálni nem mehetett, avagy szüksége nem volt reája, az részét másnak szabad nem volt eladni; ha eladta, kiveszett az havasból.

12. Ha valaki szénát csinál maga számára, és annak utána megismeri, hogy szüksége nem leszen rá, szabad eladni, de így, hogy elsőben az negyedfél megyebeli emberekben megkínáljon véle, ha azok közül valaki meg nem veszi, idegennek is eladhatja; de ha valami szín alatt valaki ezt cselekedné, az havasból kivesszen érette.

13. Ha valaki valami oly dolgot venne eszibe, ki ennek az végezésnek ellene és az negyedfél megyének kárára lenne, meg nem jelentené az havas bírának, annak utána rátudódik, kiveszett az havasból.

14. Ha valakit az havas bírái avagy havasban való károknak meglátására vagy marhabehozásra, avagy egyéb közönséges szükségre elfognak, el nem megyen, egy forintra büntetessék.

15. Ha mi bírságok, úgymint verekedésből, avagy szénalopásból és egyéb mián történt esni az járásban, annak az bírságát mindöröké az havas bírái vették meg.

16. Ha ki valakit törvényhez hitt, elsőben jött [?] vött [?], azután vagy evictióra, vagy bizonyásra kellett menni, megengedetett; harmadszor törvénye lött. Ha kinek penig dolga súlyosodott, egyszer tereh nélkül, másszor terével prókátorát meghihatta, de több remedium nem engedtetett.

17. Ha mikor az közönséges szükség és havasnak oltalmára való dolog kívánja, hogy valami pénzt kelletik egymásra felvetni, valaki meg nem adja: kivesszen az havasból.

18. Ha mikor kaszálásnak ideje az havasban lévén, valami tilalom történt lenni, avagy történnék: senki az tilalomra alá ne tartozzék jönni, akárki tiltaná, hanem az bírákba [!], kételenség alatt ott lévén, mindjárt törvény szerint eligazodjék; ha csak két bíró

lészen is, törvényt tehessenek, és se üdövétellel, se egyéb törvény-prorogatio ne admittáltassék, hanem mintegy brevis, úgy revideáltassék.

19. Az kaszálásnak ideje, bizonyos napja az 1612. esztendőbeli végezés szerint így peragáltassék, hogy Szent Lőrinc napján az foglaló felmenjen, napnyugatkor foglaljon, de senki ne kaszáljon, hogy az isteni méltóság az ünnepszegésért miellenünk haragra fel ne gerjedjen; ha ki pedig ez napnak előtte felmenne és csak megszállana is: az havasból kivesszen.

20. Ha valamely singularis persona, több is, egy, két, avagy három falu is azban indultatnék meg és abban titkon, avagy nyilván vagy más emberek által practicálna, hogy az havas megoszoljon ismég, mint ennek előtte, tehát az felül megírt 200 arany[forint] kötélen maradjon; annak utána, ha az negyedfél megye ráigyenesedik, úgy oszoljon meg.

(EOkl I. 343—346.)

7

Csíksszentmihály megyéjének falutörvénye 1622. március 29., 1639. február 10.

Mű, Incze Gáspár delnei, Dániel deák rákosi, Incze János szép-vízi, Csíksszékbén lakó nemes személyek, adgyuk emlékezetre mindeneknek, az kiknek illik, az mi jelen való levelünket, hogy hívatának minket elsőbben az nemzetes és vitézljő szentmihályi Sándor Péter úr és Bartalis Ferenc, Török Mihály, Kósa Imre s Koncz Bálint uramék, Varga Mátyás falusbíró és több egész falubeli eskütt emberekkel együtt, azután kicsinytől fogva nagyig mind fejenkint az Szent Mihály megyéjebeli emberek, és minket ökegyelmek megbíráván s kezeket is beadván, végezőnek és tevének ilyen örökös és állandó dolgokat, hogy mivel ennek előtte való üdőben, úgymint 1622. esztendőben 29. die Martii falu között való állapotokat elvégeztenek volt, azokat ökegyelmek elolvastatták, és ha illendő volt, helybenhagyták, és némely dolgokat augeáltak, és mostan az ide alább megírt esztendőben és napon az Török Mihály házánál ökegyelmök igaz falustól egy akaratból mielőttünk újabban ezután is kevetkezendő [!] örökös állapatra és megmaradásra confirmáltuk, mely elébbi egyenlő akaratból való végzések elsőben így következik:

Anno 1622, 29 die Martii lött végzése Szentmihály megyéjének az Török János házánál:

1. Valaki falu híre nélkül az falu havassára, avagy határára akár-miféle marhát hozna, in flor. 12 maradjon az hozó ember, akár job-bágy, akármi rendben való legyen. Az hozott marha pedig mindig az falusi közönségé.

2. Az szénafüvekből pedig mindenütt valóból, valahol mi vagon ezen az határon, minden marhát ki tartozik minden ember Szent

György-nap után harmadnappal tartani, valaki penig ezután ott tartaná s ott találtaik pásztoros marha, ha tehén barom, egy-egy forintig megbüntettessék kétszer, ha harmadszor is ott találtaik, üsse-nek meg egyet benne egy emberében. Az juhban penig 3 fogattassék el két ízben, melynek egyike az hajtóké legyen, az kettője az falué; ha harmadszor is ott találtaik, megtizedlessék, és az tizede az falu-nak jusson. Ha ménesló leszen, elfogassék benne.

3. Nyíresben penig senki semmiféle marhát ne tartson, se nyár-ban, se ősszel az juhon kívül, azt is az maga szénáján. Valaki mar-háját vagy juhát vagy egyébféle marháját odavinné, az feljebb meg-írt mód szerint büntettessék. Ha tán nem találtaik is, de bizonyos nyoma az marháknak, szabad legyen odamenni utána, és az feljül megírt mód szerint büntetni. Annak felette valakinek szénája nincs nyíresben, senki marháját oda ne vigye; ha vakmerőképpen odaviszi, az falu végezésén megbüntessék az marhás embert.

4. Az juhtól tilalmas határ az régi mód szerint Zilosteteje, Vár-uta, Asottut, Tekehida, Bocihegyese, Eperjesmál szakadattja és Katonafölde observáltassék. Ha azon alól találtaik, az feljül megírt mód szerint büntettessék. Ennek napja penig Szent Demeter napja legyen. Ezen kívül ezen büntetés alatt senki marháját vetésben ne hálassa; ha ott hálattja, minden éjjeli háláson egy-egy forintra büntettessék.

5. Ha valaki lovával az vetésben hál, és akaratjával kárt tétet és megbizonyosodik az dolog, az falu 3 forintra büntesse, az kárt penig az károsnak megfizesse, annak felette búza és szénafű között, mes-gyéken marháját ne terelje, ne őrizze egy forint büntetés alatt.

6. Senki hordásig az kalongya és szénafű között marháját ne őriz-tesse, akkor is penig innepre jutva, ne legyen szabad ott őrizni egy flor. büntetés alatt.

7. Senki más ember vetéskertit meg ne szántsa; ha penig meg-szántaná, megbizonyosulván benne, ki szántott, egy forinton bünte-tődjék.

8. Senki se este vacsorakor után marháját az vetés között ne őrizze, se hordáskor aljat senki ne hordjon; ha azt cselekszi valaki, egy forintra büntessék mindenszeri cselekedetéért.

9. Végeztük ezt is, hogy senki se nyíresi, se másutt való széna-füvit, se szántó nyílföldit faluhír nélkül se zálagon, se egyébképpen ne adja, hanem a helyi tízesit kénálja meg vele; ha meg nem veszik az falubeli emberek, azután úgy adhassa más falubeli embernek. De más falubeli embernek ugyan nem zálagosíthassa, hanem csak egy idei hasznát; ha penig valaki ezelőtt elvétette zálagon s meg nem váltja öt esztendeig, és azután a falu megváltja, annak utána az falu keziben száll, és az e nélkül marad. Az középnyl flor. 2, az kis [nyíl] flor. 1.

10. Ha valaki hajtón kívül is valakinek marháját káros helyben ta-lálja, az végezés szerint fogjon el hármát benne; ha penig arra ereje nem lenne, hogy 3-at elfoghasson, csak egyet is elfoghasson; ha pe-nig arra sem lenne ereje, tartozik az falunak megmondani.

11. Ha valaki marháját vagy hitesni, vagy másuva is kárral be-hajttják és megrekesztik, ha erővel vagy orozva elvinné vagy más-

sal is elvitetné, 3 forinton maradjon. Ha az mezőről penig valaki kárral el akarná hajtani s az marhás ember reátámadna, az is 3 forinton maradjon, az kárral is annak felette még tartozik.

12. Ha valaki az hütös emberre reátámadna akármféle zálaglásért, minden törvén nélkül reáüldjön az falu, és exequálják mind ezért és mind az több dolgokért ad florenos 6,

13. Ha az hajtókat az falu valahová küldi és perleni kezdenék az hajtókat, tartozik az falu megmenteni; ha penig az faluban valaki mellé nem akarna állani, egy-egy forinton maradjon, melyet minden törvén nélkül exequálhassanak rajtok. Ezekre az dolgokra választottuk hajtókat Sas Mihályt, Bereczk Istvánt, Incze Andrást, Szász Tamást, Abacsi Mihályt, Varga Miklóst, Varga Antalt, Gecző Tamást, Kósa Mátét, Kis Búzás Jánost, Vasmak Lőrincet. Ha penig ezekben valamelyik az falu szükségére küldetnék s el nem menne, flor. 1 exequáljanak rajtok.

Mely végezésnek megírására és pecsételésére választotta az egész falu unanimitas Sándor Pétert, Török Mihályt, Bartalis Ferencet, Kósa Györgyöt, Sándor Lőrincet, Pető Lászlót és Koncz Bálintot falusbíró, Kelemen Györgyöt, János Balást, Búzás Tamást, Kósa Lukácsot, Varga Mátyást és Bernáld Ferencet. Mely végezést mi is pecsétünkkel megerősítettük és hitünk szerint megírtuk.

Datum in proscripta possessione anno die et praenotato.¹³

Item anno 1639, 10 die mensis Februarii ezen feljül megírt elébbi végezések augeáltattak.

Az 10-ik elébbi articulus evvel augeáltatik: hogy ha valamely ember vetésen, avagy akármi káros helyen marhát látna és ereje nem lenne az behajtásra, az szintén akarná is, tartozik az az ember mindjárt megjelenteni az bírónak vagy más hites embernek, ha penig az az ember, az ki az káros helyen az marhát látna és meg nem jelentené, az falu büntesse egy forintra.

Az 11-ik articulus is augeáltatik: hogy ha valakinek marháját be találnák hajtani, tartozik az behajtó ember illendő kezesség alatt kiadni az marhát, avagy zálagot adván az az ember, az kié az marha. Ha penig erdőn találtatik afféle kártevő ember, és csak két ökrön volna, az két ökröt el ne vehessék az kárért, hogy ő is [a] tőkét házához hozhassa, hanem itthon annak az embernek házához menne az bíró vagy hites ember, kérjen illendő zálagot, ha nem adna, három girával tartozik zálagot adni és az káros felet is contentálni.

Az elébbi 13-dik articulus után végeztetik ez is:

14. Mivelhogy ennek előtte szokásuk az volt az uraimnak, hogy az havasból üdő előtt aláhozták az esztenát, valamikor akarták szénafünek széliben, mostan azért azt végeztük, hogy ennek utána Szent Mihály-napig senki az havasból esztenáját szénafünek széliben vinni ne merészelje, ha penig valaki contumacia ductus azt cselekedné, 6 frt-ra exequáltassék; ha penig vagy pásztora halna meg, vagy elszöknék, s kételenség alatt alá kellene az marháját az havasról hozni, az nyomásba vigye esztenáját.

15. Ha nyiresben penig kaszálásnak idején az birtokáról akar bemenni, szekere elejben két, avagy legfeljebb négy ökrönél többet

befogni vagy behajtani szabad ne legyen avégre, hogy ott legeltesse, mindaddig, valameddig szénája kalongyában nem leszen.

16. Az falu határán az gyepükerti mellyéket senki se ne irtsa, se ne erdölje egy hajításni földön 6 forint bírság alatt.

17. Az falu erdeit penig senki tüzzel ezután ne irtsa sub eadem poena.

18. Ha valaki vízutakat az falu erdeiben csinál, esztendeig az bír-hassa, esztendő után az falura szálljon, de az az ember, az ki utat akar csinálni, az szentegyháznál elsőbben azt az ő akaratját tartozik megjelenteni és kihirdetni, avagy falu gyűlésiben.

19. Ha az hites emberek valamely jobbágy emberre zálagolni mennek, és az az jobbágy contumacia ductus zálagot nem akarna adni, citáltassék arra, és conperta rei veritate exequáltassék 6 frt-on ez a jobbágy.

20. Ha penig az erdön valaki épületre való fát váгна, és azt más ember elvinné, citáltassék az falu elejben, és reábizonyosodván azon dolog, maradjon 6 frt-on érette, melynek az két része az hiteseké falunál, harmada az káros emberé legyen, az elhozott fa is restituáltassék.

21. Senkinek ennek utána bükkfát aszalni szabad ne legyen, ha penig levágja, hordja el onnan; de hogy úgy aszalja meg, hogy az fa fennálljon, ne legyen szabad.

22. Ha valakik penig az ellen cselekednének, avagy ha egy privatus ember ellen lenne az dolog, és törvény szerint valaki convictatnék, ne tartozzék bíróval executióra menni, hanem mind kár-ért szabad legyen az convictus embernek [...] nap elteltére az marháját elhajtani, ha penig valakinek dolga annyiban elébb menne törvény szerint, hogy novum iudiciumot kellene insinuálni falu között való dologból, tartozik az adversa pars az novumnak árát leválni veror. (?) den. 50, melynek fele falué, fele az adversa parsé legyen.

23. Valami kertbírság és egyéb zálag falu között következik mind az altízesben, az feltízesben, ennek utána egy-egy hites embernél álljon registrom szerint, ne úgy, mint addig, hogy minden hűtesnél állott.

24. Nehán való adósságért az ki tisztet nem illet, három forintig szabadosan perelhessen akárki az falu előtt, ezeknek penig az brevis szerint legyen processusa.

25. Minden esztendőnként bíró, polgár és hites ember Szent György-napban tisztitől búcsúzzék, és ha az falu rajta akarja hadni, szabados legyen, ha penig nem, mást állíthasson helyében, az kin nem akarja hadni.

(EGtSZle 50—54.; SzOkI VI. 65—69.)

8

**Az udvarhelyszéki Kissolymos falutörvénye
1659. február 12.**

Memoriale

Falu végezése,

melyet végeztek in anno 1659 die 12 Februarii

Első. Bírót esztendőnként falu közönséges egyező akaratjából válasszanak; az kit az törvények igazgatására és falu határának gondviselésére megh eskötvén. Esztendeje eltelvén, tartozék búcsúzni és számot is adni arról, ha mit az falu jövedelméből kezéhez venne vagy költené falu szükségébe.

Ha ki pedig rend szerént az bíróságot felvenni vagy viselni nem akarná, az mely rend azt tartozik viselni s arra alkalmas ember volna: három forintba büntetessék és az más esztendőben ugyan ismét reá vessék. Ha mégis szófogatatlankodik, az tiszt büntetése legyen rajta.

2. Az bíró mellé hat emberséges öreg emberek rendeltessenek, kik hüttel legyenek kötelesek az bíró mellett az törvénytételre és az falu között való dolgoknak igazgatására. Ha ki felvenni nem akarná, az is három forintban maradjon. Mindazáltal ha ki erőtlensége miatt nem viselhetné vagy ugyan le akarná tenni, esztendeje eltelvén, szabad legyen vele, az falu mást válasszon helyébe.

3. Három forint érő dologból, akár hatalom, akár verekedés, kártétel, adósság, kötés, végezés és egyéb akármilyen dolog legyen — hírnévnek, becsületnek keresése kívül —, ha az bíró eleiben híjják: törvént tartozik állani. Ha törvént nem akarna állani: három forintban maradjon és az kereseten.

4. Bíró eleiben mind törvéntre s mind bizonyságul ne pöcséttel, hanem csak egy ember állatásával híjjanak, az ki valaki valakit akar.

5. Az üdőnek, helynek, személynek állapotának meg nem nevezéséért (:mivel az emberek deáktalanok:) az pert le ne szállíthassák.

6. Az első törvényben állason, ha szemben az peres, bizonyságra kifoghasson (:ha az dolog úgy kívánja:), üdő is adassék. De ha mindenik fél készen lehet bizonyságával s elő [is] kaphatja: törvények legyen, haladék nélkül, azon széken.

7. Ha ki szemben nem lehetne azon napon, az sententiát az bírónál tiltsa ben[n] tereh nélkül. Azon túl ha eltiltja, tizenöt pénzen maradjon és végső törvénye legyen. De itt bizonyságával készen legyen, mert más székre nem haladhat, mivel az tiltással vetette el peressét az igazvételtől.

8. Ha ki együgyűségében igazságának állatásában vagy bizonyságiban megfogatkozik, az bíró egyszer engedjen újabb törvént, ki mellett ha állathatja jóval dolgát: jó. Ha nem, végső törvénye legyen.

9. Ha ki valaki szénafüvét elkaszálja, vagy föld[j]ét elszántja, zabját, búzáját s egyéb gabonáját elviszi, járja: falu között tartozék eligazítani és végső törvént venni.

10. Senki vetését, szénafüvet, sem utat három csóvával meg ne csóválja, hanem éljen falu végezésével.

11. Senki semmi színű dologért, az ki csak három forintot nézne: székre, tisztók eleiben, pecséttel ne hihasson. Se falu között való sententiát s egyéb törvényes dolgokat ne tilthasson pecséttel. Ha ki cselekedné, három forinton maradjon, és az per ugyan visszazálljon falu eleiben.

12. Falu közt való törvénbeli maradság három gira hetvenöt pénzt teszen. Falu bírsága: három forintot. Az törvénbeli maradság falu előtt: száz pénz. Procátor-vallás: két pénz. Perfelváltás, letétel: tizenkét két pénz. Tisztasága is annyi. Menedékre fogás: hat pénz. Az bíró az esküttekkel mindennel tartozik kimenni az nyertes fél megtalálására és igazat tetetni az megítélt törvén szerént.

13. Ha ki az bíróra, esküttekre támadna az törvényes igazvételekben: három forinton maradjon. Ha az törvéntevőknek, bíróknak elene szólana, valaki fenyegetne, reájok támadna, szidna — ezért, ha szék előtt vagyon, széktörésen, ha másutt történnék, engedetlenségen maradjon. Az széktörésért három girán s azonkívül falu bírságán: három forinton.

14. Az törvénbeli maradságnak két része az bíraké, harmada az pöröse legyen. Azon kívül való dologért ha perel, kára megfizetessék, és az elvett marha s egyéb, az mit keres, vissza- és megadasák.

15. Az bíró, mikor törvényes széket akar ülni, elébb egy héttel meghirdesse falu gyűlésében. Azt is, mikor indul folytatában az törvény. Az előhívások is lehessenek jó módjával, s ki-ki tartozzék rea vigyázni.

16. Békességes üdön két-két bírák rendeltessenek, az kik az falu gyepűjére gondot viseljenek. Esztendeig tartozzanak rend szerént viselni és csináltatni mind utakat, kerteket, küpüköt. Ezek is hütösök legyenek rea; kik eljárván az kerteket, hagyják meg 25 pénz bírság alatt, hogy minden megcsinálja. Azután megjárván, ha valaki kertin részét látnak, de marha el nem ment rajta: öt pénzre — ha pedig kár leszen róla, az kárt is a kertes emberen az bírák erejével zálagolják meg, és vált[as]sák ki az behajtott marhát véle.

Az út, küpü — azok tartásában is hasonlóképpen cselekedjenek. De ha ki meg nem csinálja, azért elsőbben négy pénzre büntessék. Ha az út eltörvéntelenedik s kár leszen róla, azt is megfizesse, ha ugyan nem tartja, meg nem csinálja, falu bosszújára, kárára tartja vakmerőségből.

Az gyepü s kert dolgát ez iránt ideértvén, falu bírságán maradjon, s az rajta esendő kárt is megfizesse. Ha ki zálagot nem adna, vagy az kertbírákra támadna, előhíván falu eleiben, és megbizonyosodván: falu bírságán maradjon.

Háború üdőben mindazáltal az falusbíró tartozzék gondot viselni.

17. Az tilalmosokban valakiket az bíró, polgár vagy esküttek látnak, zálagolják meg, írássák fel, mikor s hol volt — s büntessék az feljebb megírt mód szerént.

18. Ha ki alattomban — éjjel vagy nappal is — marháját tilalmosban hajtaná, s gyanakodnék valaki valakire, ha az olyan nem menti

magát, az vádló esküdjék meg: és az olyan falu bírságán maradjon, és az kárt is megfizesse.

19. Az bíró az esküttekkel együtt esztendőnként az falubeli szolga és egyéb — marhával járó — rendeket, kik magok pásztorolják, megeskötvén, ha kit egy személy valami tilalomszegedelemmel kiád, ha tagadja — bocsássák másodmagával való mentségre; ha kettő kiádja — ne menthesse magát, hanem büntetődjék falu bírságára.

20. Mikor büntetni akarnak, az kiadás szerént szemben hívatván az kiadatottat, azután büntessék. De ital közben ne ítéljenek, hanem először józanon vegyék igazításban. Efféle falu bírságára való büntetésre pedig az bíró falut gyűjtsön.

21. Falu gyűlésében minden ember [...].¹⁴

(Kissolymosi Simó cs. lvt. nr. 7.)

9

Az udvarhelyszéki Szentmihály falutörvénye 1663. június 10.

Az falutörvények levele

Mü, Miklós György kobátfalvi, Boer Márton tarcsafalvi, udvarhelyszéki, nemes filiális keresztúrszéki Bencédi János udvarhelyszéki nemesemberek, adjuk tudtára mindeneknek, az kiknek illik, mind mostaniaknak és következőknek az mü mostani jelen való levelünknek rendiben, mikoron jelen lettünk volna Udvarhelyszékben Szentmihályon az nemes és nemzetes Ugron Ferenc úrnak házánál, ez jelenlevő 1663. esztendőben, die 10 Junij, maga is Ugron Ferenc urunk maga személyében jelen lévén ugyan az maga házánál, azonkívül Tarcsafalvi Mihály és Sigmond uramék, azonkívül Szetmihály falvának teljes lakosi, azok közül lófejek, darabantok, jobbágyrenden levők jelen lévén ugyan az Ugron Ferenc uram házánál, mindnyájan falu közönséges jóvára, erdők, mezőknek, gyümölcsfáknak, gyümölcsöknek megoltalmazására, utak csinálására, azonkívül is minden falu közönséges dolgainak igazgatására [végezők] kezeket beadván münekünk, melyek így következők:

1. Ha valakit falu gyűlésében vagy bírót, vagy falu esküttjeit meghamisgatna vagy pedig valami bestelen szót szólana, avagy támadást tenne, három forint legyen az poenája, úgy ott másokkal is hasonlóképpen bánnak, büntetésen maradjon.

2. Ha valaki lelkeződik, toties quoties két pénzen maradjon, ha pedig ördög lelküvel, attával és egyéb afféle Isten ellen való szitkokkal szitkozódnék, toties quoties egy forint az bírsága, ezt pedig ha hütös ember hallja, mox et de facto megbüntettessék, csak hogy exmittálja és comprobálja, hogy nem rankorból lött légyen.

3. Ha valaki cserefát, bikfát hozna, egy szálért ötven pénzt fizessen, ha pedig nyers fát, egy szekérre d[ena]rios 25, ha aszú fát, den. 25, ha

pedig cserfát, bikfát szekeresből hozna, egy forinton maradjon. Ezekről pedig ki-ki maga adja ki magát, ha pedig esküdt ember látja meg, hűt sem kell, de az is nem bosszúból, ha valaki osztott erdejéből vág részlet elvesz [...], falu ellen három forinton maradjon. Senki pedig külső embernek se barátságért, sem pénzért fát ne adjon, tudniillik az osztott erdőből, ugyanazon poenán maradjon, tudniillik három forinton.

4. Ha valaki búzában, zabban, parlagon vagy pedig kaszálórétben, vagy pedig közönséges falu tilalmasában szánszándékkal őrizné vagy őriztetné marháját, egy forinton maradjon, ide nem értvén az lovat, ha pedig szaladásképpen, minden marháért egy-egy poltúra, csakhogy ennek jól végére kell menni, ha pedig kertet vagy falu gyepűjét hánná meg, comperta rei veritate similiter három forintra büntessék.

5. Senki három forint erő dologért székre ne menjen perleni, sem jobbágy is ura eleibe, hanem itt az falu előtt indíttassék meg minden dolog elsőben, és úgy bocsáttassák apellatióba minden dolgok, akik arra valók lesznek, tudniillik akik nem tiszt dolgát illetik; de mindazonáltal ha falu lészen perese, külső embert tartozzanak híni törvényt tenni, ebbe pedig ilyen modalitás tartassék: a bíró eskütteivel együtt, mikor megengedi az üdő, minden szeredán tartozzék törvényt ülni és az dolgokat igazításban venni, de harmadnappal azelőtt értésére adni az peresnek, ha honn nincsen, egyszer differálódjék, csakhogy végére menjenek, hogy nem a törvény előtt ment el. Ha ki tiszt peresetit [!] hozna be, falu bosszújára maradjon. Egy forint erő lopásért az falu megbüntetheti.

6. Valaki csóvát akar tenni, három csóvát tegyen fel az teteje le-szegve.

7. Ha valaki valamely embernek gyümölcsét akár nyilván, akár titkon terevel elhordana, similiter három forinton maradjon, ha megbizonyosodik, de az káros emberrel megbékélljék.

8. Ha valaki falusbírószék, eskütséget és kertbírószék, erdő- és határpásztorságot fel nem akarna venni, az ki érdemes reája, falu bosszúján maradjon, másnak adván azt az egy forintot, az ki elviseli érette, más esztendőben ugyan tartozzék felvenni azon ember, excindálván jobbágyos nemesember.

9. Ha valaki az mezőben foglalt valamint akár szántóföldet, akár szénafüvet, ab anno 1623. esztendőtől fogva tartozzék kibocsátani, ab antiquo pedig akik foglaltanak az faluban, hogyha az út attól elvesz vagy elveszet [!], tartozzék csinálni, ha pedig nem csinálhatja, tegye a régi folyásába a kertet, de hol eddig közönségesen csinálták az utat, most is úgy csinálják.

10. Hogyha valakit a bíró falu szükségében vagy magával hína, vagy küldene, és nem menne el, hogyha méltó okát nem adhatná el nem menetelének, egy forint bírságon maradjon. Ha valaki pedig támadást tenne, mikor marháját be akarnák hajtani az tilalmasból, és valamit az falu közönséges helyén egyező akaratból valami tilalmat tennének, valaki meg nem állana, similiter egy forinton maradjon.

11. Hogyha valakit hűtös embert becsülni hínak, tartozzék de necessio sub poena két forint elmenni, hogyha méltó okát nem adhatja, ha pedig hűtös ember[ek] cigánt [...] egyéb külső embert látnak, nemcsak az hűtös emberek, sőt az közönséges ember is tartozzék az bíró-

nak megmondani és vele együtt el is menni, sub poena egy forint, tilalmasban.

12. Az törvénytételben pedig ilyen modalitás tartassék: potentiáért három forint, három gira, den. 24, [...] den. 20, perletételért den. 12, tisztaság den. 6, törvényháborítás den. 12, ha falutól novumot kér, den. 12, hagyatlanságért [!] den. 24.

13. Hogyha valaki közönséges falu dolgára nem menne, den. 8 az bírsága, ha pedig nyomra hinak, nem menne, sőt pedig ha szintén nem hínak is, tudna, s el nem menne, den. 24, ebben engedelem ne legyen, ha méltó mentséggel nem leszen.

14. Hogyha valamely szegény nyomorult embernek perleni kellének az falu előtt, hogy oly emberrel, ki ellen prókátort nem kaphatna, az falu tartozzék de necessario prókátort melléje adni, vagy pedig annak mellett[e] is ne legyen szabad prókátornak szólni.

15. Mely végezés müelőttünk lett, az feljebb megírt bírák előtt, és kötelet is vetettünk közükbe flor. 12, az mely fél meg nem állana, mindaddig, míg az nagyobb rész megállja, az megálló fél az meg nem álló felen ezen bírák adta levélnek erejével megvétetheti az megálló fél az meg nem álló felen; melynek két része az bíráké legyen, az harmadrésze az megálló félé az 12 forintnak. Mely végezés müelőttünk így menvén véghez, münekünk teljes faluul kezét is adtak az fenn megírt dolgokon, és mük is az közönséges falunak adtuk az mü pécsetes levelünket igaz hitünk szerint megíratván.

(SzOkI IV. 300—303.; EMLvt. Oklevelek törzsgyűjteménye az AKTLvt-ban)

10

A háromszéki Alsócsernáton falutörvényei 1665. június 7., 1666. március 6., 1716. március 17., 1718. február 2., 1793 júniusában keltezett másolatban

Alsócsernátonfalva conclusumai

Constitutiones possessionis Alcsernaton ab universis ejusdem inhabitatoribus pro conservatione bonorum ac territoriorum totius pagi uno animi voto ac consensu anno 1666, die 6-ta Martii conditae in publicum locum primae Martii anni praesentis congregatorum conventum publicae relictae ab universis dictae possessionis inhabitatoribus approbatae ac in formam hujus libelli recens conscriptae et probatae in anno die 2 Februarii.

Anno 1666, die 6-ta mensis Martii.

Nos, Michael Kalnoki de Köröspatak, Johannes Damokos, Franciscus Bernád de Alcsernaton nobiles caeterique universae incolae et inhabitatores possessionis Alcsernaton uno animi voto ac consensu pro conservatione bonorum possessionis totius pagi facta est constitutio sub articulis infra scriptis pro perpetuo decreto inter incolas et inhabitatores Alsócsernatonienses.¹⁵

Első punctum
a tilalmas erdőről

Ha valakit a falu tilalmas erdeiben kaphatnak az erdőőrzők, ha falubeli ember, mind marhástól, szekereستől, úgy szánostól a bíró hazához bévigyék. És ha nem szolgál, az marha magájé lesz, az jobb ökre megüttesék és a húsa falu számára felosztassák; a bőre az erdőőrzőké legyen — vagy az ki ott találja —; és amellet mind lán, kötél, furu, féjszi és egyéb eszköz, mely nála vagyon, övék legyen.

Második punctum
azonról

Hogyha pedig azon tilalmas erdőben szolgál-rendet kaphatnak, az is megfogassék és minden marhástól, jovaival megfogassék, valamelyekkel ott kaphassák, a bíró házához vihessék. És ha az gazdájé a marha, igazítsa hűttel, hogy nem ő hírvél, akaratjával ment oda a szolgál; azt is, mi az ő jovai, mely a falu kézinél vadnak, azt adják meg. Ha a nemesemberek cselédji cselekeszik, hűtös bírása esküdjék azon meg, sem urának, sem asszonyának, sem neki hírvél nincsen. Azt eligazítván: a szolgál, sine omni dilatione, hat forinton maradjon; nála lévő jovai elveszenek. Ebben pedig kedvezés senkinek ne legyen, hanem a szolgál bérből az ura fizessen meg. Jó kezességen kívül ki ne adassék egy szolgál is. Törvényt a kezes ebben ne támaszthasson, hanem úgy legyen kezes, hogy ha törvényt támaszt, a kezesen kétannyit vehessenek. Ha apellálná, cum poena calumniae jöjjön vissza ide a falu eleiben. Ha pedig a gazda vagy a nemesemberek bírása el nem igazíthatják a feljebb megírt mód szerint, jobb marhája megöletessék és üttessék.

Harmadik punctum
azonról

Ha pedig valakit ott kaphatnak, bajoskodnak, vélek nem bírának, avagy elszalasztanak — úgy pedig azután házánál kaphatnák, látnák: el nem meri igazítani, mind maga, mind gazdája vagy a nemesurának bírása, maradjon hat forinton. Ennek pedig — a bírságnak — fele az esküdteké legyen a vádolóval együtt, vagy az erdőőrzőké, ha ők találják.

Aki pedig musdajos tölgyfát csak hátán hozna is, aki fentőnek vagy egyéb derék műbe való makkos bikkfát, musdajos tölgyfát megbántana vagy levágna, azért maradjon három forinton. Mely bírság simpliciter a falué legyen.

Negyedik punctum
azonról

Ezeken kívül azon tilalmas erdőből nyír-, nyár- és gyertyánfából falubeli embereknek szükségbe ökörszekérre elő-, utóágasnak, tórádnak való fát lószekérre is, szántó tesolját, löcsfát, apró lószekérre való lajtorjás kötőrudat, kapusorkot, ekeszarvát, nyújtót és egyéb apró szerszámnak való fát, ki embernek hirtelen kellek, úgymint tesoljafejet et similit — pénz nélkül szabad hozni. Ezért nem büntetik.

Egy bokor öreg szekérre való lajtorjaállat falu hírvél szabad légyen hozni, melynek az ára lészen dénár 6. Aki pedig eplén[nek], szán-áll[nak] és orsóknak való fát bátor hátán hozna is, ha levágja, maradjon flor. 1. Ez is éppen az falué. Úgy mindazonáltal, ha valaki a falutól abbéli műben való fát kérne és a falu adna, egy poltrát adjon érte. Ha oly ökörrúdnak való fát talál vágni, hogy abból kerékfej is kitelik, azért is adjon dénár 3. Ezt pedig így értvén: ha egyet levág, otthagyja, mászt vág helyiben, otthagyja — maradjon flor. 1. Ha mindeniket elvinné, maradjon flor. 6. Mely éppen az falué.

Ötödik punctum
azonról

Amely tilalmas erdőt szakasztottanak ki eleink avégre, hogy ecclesiánk építtessék abból és jövedelme is oda fordíttassék, abból is azon feljebb való rendtartás observáltassék. Az erdőbírságokat, mind pedig a pásztorok dolgából (mely bírság nem a bírónál, hanem a szentegyházfiánál álljon) templom építésibe adassék. Ezekbe senkinek kedvezés és engedelem ne légyen.

Hatodik punctum
azonról

Ha az erdőpásztorok vagy annak, akinek incumbál, az tilalmas erdőben kár lenne, comperta rei veritate, őrizetlenségek miatt esik, nem tudván, kik és mikor cselekedtek, eo facto maradjon flor. 3. Ha pedig utánamégyen, felnyomozza, megtalálja, kiadván, ki cselekedte — ne maradjon semmin. Ha pedig jobbágy házához viszik és követik a nyomot, a jobbágy házánál — sine licentia domini terrestris¹⁶ — szabadosan megkereshesse, és törvényre falu eleiben kivihesse. Ha ki nem adná a jobbágy, vagy jó szabados kezet nem állítana, eo facto maradjon flor. 6. Ha rátámad vagy bé nem bocsátja életére, flor. 6 úgy is maradjon.

Az erdőpásztoroknak is, sub poena flor. 6, semmiféle megtiltott fát szabados hozni ne légyen. Ez is éppen a falué.

Hetedik punctum
ezenről

Ha pedig valakit erdő dolgából vádolnának ezután, hogy mindek kötelesek légyenek, akik látják, végeztük közönségesen: ezután bírónak és hütösnek tartozzanak kiadni. Ha az pásztorok nem látják, semmi közök nincsen hozzá (fele a bíraké, fele pedig a falué légyen), de ha valaki látja, ki nem mondja vagy bé nem adja a bírónak, megtudván azt, flor. 6 maradjon, comperta rei veritate simili processu.¹⁷

Nyolcadik punctum
azonról

Ami az ökörpásztorok dolgát illeti, ezután mikor az marhákkal ott járnak, meghálnak, (tölgyfán kívül) szabad légyen egyébnémü lefektető holt fát az falu tilalmas erdeiből vinni tűzre; fészivel el is készíteni, de az ki nyers fát vág le, külön-külön valahány szálát vág le, minden szálért forintot maradjon, mely éppen a falué.

Kilencedik punctum
a tilalmas erdőről

Akik ebből a tilalmas erdőből fát pénzen vésznek, arra rendelt a falu egy emberséges hiteles embert, mely hittel légyen köteles annak percipiálására. Úgy, hogy mikor kér valaki, az olyan ember mindjárt tegye le a pénzt, amelyet a falu rendelt. Letévén, felírassa a falu embere. Azután mikor kiviszi, erdőpásztor hírvél vigye ki; különben ki ne vigye, vagy oda ne menjen. Ha pedig kiviszi pásztor híre nélkül, maradjon flor. 3 érette. Ha híjja a pásztor [s az] nem menyen, a pásztor maradjon flor. 3. Mindazáltal maga szükségire abroncsfát szabad hozni, de ha más falubéli embernek utrumque hozna az számára, maradjon flor. 1.

Tizedik punctum
azonról

Mivel pedig semmi a végezés is, ha annak eff[ec]tuma nem lészen, azért közönségesen edgyező értelemről mentünk erre: hogyha valaki a végezéseinknek nem állana, refraktáriuskodnék vagy zálagját elvenné, nem engedne vagy bé nem bocsátaná házába és életire — akár nemes, akár szabados, akár pedig jobbágy légyen —, megtalálván a földesurát a jobbágnak, ha az ura embert nem ad, eo facto azután a bíró elegendőképpen maga mellé elégséges embert végyen, akárhol a marháját fogják ki, és büntesse meg a bírságok szerint. Melyből semminémű törvény ne indíttassék, igazságoson úgy lévén. Alioquin privata vindicta ne indítta[ssék]¹⁸, mert néki nem sufragál a mi végezésünk.

Tizenegyedik punctum

Mínthogy eddig a megtiltott szentegyház és ecclesiánk építésére rendelt tilalmas erdőben mindenkor az egyházfiat hitták a megvett fának levágására és látására. Mivel ezután szabott rendi lészen, micsoda fának mennyi lészen az ára, melyet a szentegyházfiat percipiáljon, más senki ne. Azt felírván, számot adhasson róla. Ennek utána erdőpásztor híjjon levágására, akinek adnak, sub p[rae]notata[e] poena[e]; de ha el [nem] mégyen, oly bizonyos okot nem adhatván, ő is megbüntetessék. Ha egyházfia vészen — mivelhogy hites —, azon hiti alatt hozzon; olyant, az minéműt kért. Különben kár és gyalázat követi illetlen cselekedetiért, szintén úgy fizesse meg, mint más.

Öreg művbe való tölgyfának az ára, szálának	dénár	10
Nyírfának, az mely művbe való	dénár	3
Nyárfának, szálának az ára	dénár	3
Apróbb rendű nyír- és nyárfának	dénár	1

Mindeneket a falu közönséges helyin kérjenek; ha másutt (két-három ember előtt) benne comperiáltatván, büntetése lészen flor. 6. Hanem uno animi voto et suffragio légyen, a nemesuraim tetszésekből (főképpen a felettebb való adás); úgy mindazonáltal, hogy a falu se köttessék meg illendőképpen való faadástól: a személyeknek miveltek és érdemek szerint, pénzért vagy ajándékon, szabadságokban álljon.

Maloméptületre való fát, orsófognak valót ajándékon adjanak, illendőképpen, mivel a malmok a falunak használnak, a mostoni malmos embereknek.

Annuatim egyszer a hütös perceptor és az egyházfiai számot adjanak a tilalmas erdő jövedelméről. A zálagot soha másuvá ne vigyék, hanem a falu részire valót a perceptor kezéhez, az egyházfinak az ecclesia építésire rendeltetett erdőből valót. Soha pedig azokból az bíró vagy hites ember in privato ne végezessen senki el, hanem in publico loco légyen a végezés; a falu résziről, ha enged a falu — jó, de azt el ne engedhessék a falu kárára vagy injuriájára. Ha pedig ezek ellen cselekednének, tehát eo facto comperta rei veritate azon hitre tartozzék a bíró a hütösre megmondani, a hütös a bíróra, a perceptor mindenekre, melyre a falunak kötelesek, simili modo a szentegyházfiai sub poena flor. 6, mely éppen a falué legyen.

Ezekhez a conditiókhöz szabván magát minden Csernátonban lakó nemes és szabados vagy jobbágyrendből álló rend magát, kötelezzük a feljebb megírt módok és büntetések alatt mind magunkot és successorainkot. Senki ne apellálhasson, a falu régi szokása szerint, csak a nemesuraimék eleibe, ott végképpen elgáztassék; hanem ha rendkívül való dolgot intentálnának valamelyikünkön. Falu közönséges tilalmasát, erdeit semminemű időben nemesek, vagy azzal a falunak nagyobb részint való megedgyezés nélkül le ne vágják, erdővel senkinek ne fizessenek; hanem ha ki mit vett, fizessen meg, annak az iránt való suffragiuma se vétetődjék bé. Melyet ha ezután cselekednének, részeket vessessék örökösön a tilalmas erdőből.

Következik a falu földiről és füveiről való dolgok

A falu füve, mint eddig, úgy ezután is azon úton és módon, annyi fizetésért járjon. Annak az ára is menjen az perceptor kezibe. Ha szokott ideibe, akiknek incumb[á]l, bé nem viszik az árát, tempestive admoneáltatván felőle, tégye más le; ha infra octavum meg nem adja annak, aki letette, azután azon esztendőbéli haszon övé legyen. Ennek az árát mindaddig, az két esztendő alatt, amint felvették, ideje előtt ezután soha azt ne cselekedjék. Ha valaki cselekedné, a magáéból vehessen mást a falu.

Hogy minden ember tudhassa, jövendőre is fennmaradjon, melyikféle fordulóban mennyi földje légyen a falunak: annak a hites perceptor menjen végire. És melyik szántóföldről mennyi jövedelem légyen, esztendőnként felírván a falu könyvébe szép renddel. Annak jövedelmit is az hites perceptor percipiálja. Ha valaki ez ellen vétne, hír nélkül bévetné, árát le nem tenné, flor. 1 solvit. Melynek harmada a perceptoré, két része éppen a falué. Ha nem percipitálná vagy protestálná, nem akarná, benne lévő gabonáját ámittálja. Melyből semmi li[ti]s motio apellatio ne lehessen, sub poena calumniae; ebben prescriptiója sem engedtetik senkinek a földekben, ha szintén addig manuteneálta volna is, vagy subtiniálta volna — el akarván idegeníteni a falutól —, hanem simpliciter kifoglaltassék a kéziből akárkinek is.

Következik a falu határáról
és kertéről

1

Mivel sokaknak telekjek, kaszálókertjek, csürkertjek a falu határára függ ki, némelyek kaput, némelyek rést, némelyek pedig lyukakat szoktak kitarítani. Azért az ilyen helyeket, kártevésnek idein, minden holnapban megcirkáltasson a bíró. Ha másutt rossz kerti vagyon is, de az falu határa tilalmas helyre valamelyik kifügg: jó kertet tartozik tenni, ott semminémű marha ki ne mehessen. Mely ha jó nem léssen, haladék nélkül egy forintig büntessék. Melynek fele a falué, fele a bíróé a hütösökkel edgyütt. Ha harmadnap alatt fel nem tenné, toties quoties megbüntettessék sine misericordia.

2

A falu határára járó meljékkerteket, melyek ennek előtte való időkbén voltának — noha felesen színes dolgok által lerántattanak —, mostan senki sem teszi. Azokat is a hütösök felcirkálván, sub poena flor. 1 feltéssék, az régi mód szerint, minden helyein a falu határának. Ha fel nem tennék, toties quoties büntettessenek harmadnaponként. Melynek is fele a falué.

A földeket is, kikről meljék[kertek]et szoktak tenni, felkeressék a hitesek, és aszerint feltéssék. Azokat is azon büntetés alatt.

3

Mivel kiváltképpen a falu határáán lévő ország útjára bėjövő földeknek a lábját csaknem egynéhány ember tésszi, azoknak is inspectiója, büntetése a feljebb megírt mód szerint légyen. Ilyen declaratióval, hogy ha valaki azt levonná vagy ellopná vagy csak törné is, comperta rei veritate, nem egy forinton, hanem florenis 6 convincáltassék. Melynek fele a károsé, fele a falué légyen. Ebben is semmi exceptio ne admittáltassék, sem apellatio, comperiáltatván az dolog.

Az meljékkertet is valaki a falu híre nélkül elvonja vagy ellopja, meghányja, simili modo büntettessék. Ez nem az károsé, hanem az hütösöké a faluval együtt légyen.

4

Jóllehet egyenlő a falu határa, de hogy ez mostan reánk következett, felettebb elmerült káros emberek [kár]tételitől. Ilyen rettenetes kárt a szegénység ne valljon, végeztük közönségesen egy akaratból, hogy valakinek négy ökre vagyon a faluban, ha több, annál inkább, semminémű időben az falu határára ki ne vigye; se kézen, se kötélen ott semminémű helyen ne étesse. Hanem akinek két ökre vagyon, az szabadosan kivihesse; nappal, mikor a nap feljő, akkor vigye ki. Mikor már majd elmenni akar, akkor napvilágon hozza haza. Akinek két lova vagyon, vagy egy, az is hasonló utat követhessen, de két ökrét (egyszer vagy többször) kivinni szabad ne légyen, sub poena flor. 1. Akinek marháját naptamad[a]t előtt látják, vagy napnyugta után étetve a falu határáán, a gabona vagy búza között, büntettessék

flor. 1. Ennek is hasonfele a falué, fele a bíraké és határőrizőké legyen, Pásztora pedig illendő legyen, melyet a hütösök illendőnek ítélnék sub eadem poena.

5

Senkinek, sem éjjel, sem nappal, a falu határán más ember borsójába menni szabad ne legyen. Ha ott találja, büntesse a gazdája; ha nem, büntetődjék ad flor. 1, mégis az kárt refundálja. Megkeresvén ő, kik cselekedték, ha contumacia ductus cselekszik, ne a falut pereljék, hanem elkezdvén a bíró előtt, a sérelmes fél ez ilyen casusban apellálhasson, és valamin a falu maradna, úgy convincáltassék a széken afféle contumax cujusquamque conditionis sit¹⁹.

6

Aki a falu határában szokásos marhát tartván (akár éjjel, akár nappal), gabonába találtatnék, annál inkább ha maga mellette volna, nem egyszer, hanem többször — hajtsák bé az marháját. Ha a gazda találja, mind a kárt megvehesse, mind az egy forint az övé legyen. De ha szaladás, az addig való processus observáltassék, eligazítván.

7

Tilalmas helyet senki ne szabadítson falu közönséges híre nélkül, sub poena flor. 1. Megbünt[e] után ha odaviszi marháját, toties quoties más ember kárára ne cselekedje; szabadoson büntetődjék, valamíg meg nem szűnik.

8

Kaszával, sorlóval és egyéb kárt tévő eszközzel az falu tilalmas határába senki se menjen, míglen a takarodásnak ideje el nem jó. Hanem ha a falu a nemes uraknak egyezésekből felszabadítana, valaki megyen azelőtt, flor. 1 maradjon, a kaszája a mezőpásztoroké legyen, a forintnak is fele a falué, fele pásztoroké [s] bíraké legyen.

9

Ha nem anyaszopó borjú[t] pásztor nélkül tartja, vagy egyéb pásztor eleiben való marháját (kártévót) otthon tart: első cselekedetiért ad den. 12, másodszor flor. 1, harmadszor (ha ugyan nem szűnik meg) üttessék meg. Ide nem értvén a hizláló marháját. Aki megüti, legyen azé a húsa; de meglássa minden ember, bosszúból ne cselekedje, mert megfizeti.

10

Azt, ki szántsándékkal másnak kárt téssen vagy tétet, compe-riáltatván, egy forinton maradjon; valami kára léssen, az ki gabonájában találtatott, azt is fizesse meg.

Mely feljebb megírt dologból egy exmissión kívül semmi proces-
sus exceptio ne legyen, apellatio is, hanem csak a nemesuraimék eleiben, ott végképpen ellátassék, finaliter; vége lévén, exeutióba vé-

tessék; ha executiót nem engedne, akárhol, akármilyen névvel nevezendő marháához csak a peres is hozzányúlhat. Másuvá érte ne híhassa vagy idézhesse, hanem falu eleiben sub poena calumniae. Ezt is hozzátévén: ha négyökrös ember két ökrét kivinné, comperiáltván, vagy két lovat, többet ne vinne ki valaki. Excipiálván a nemesuraiméket, mivel mindenekben harmadosok juxta usum legem. Ha különben cselekednék valaki, flor. 1 maradjon, toties quoties.

Az utakról és sártöltésekről

Az utakat és sárokat, minden helyeken, valahol privata personák nem szokták csinálni, a falu közönségesen csinálják minden hidakat és töltéseket, úgy, hogy amint az alkalmatosság hozza, s hol s micsoda formában egyez meg a falunak nagyobb része, szabadságában álljon vagy legyen. Ez cselekedetekben egy vagy két sárbíró legyen, akik meglássák, mint viszik a gátágot, s mint kötik, amikor a falu megegyez az ághozáson.

A privata personákkal is felcircularván az utakat, megcsináltassa sub eadem poena, mely éppen övé legyen.

A pallókat is simili modo csináltassa, azon büntetés alatt. A bíró magát ebben ne elégyítse. Ezt pedig ilyen okok alatt, hogy ha gondviseletlensége miatt a falu büntetésbe esik — azt a sárbíró fizesse meg. Ha bírától vagy esküdtektől admoneáltatik, viseljen gondot rája contumacia ductus.

A Völgyet is (mikor nem nyomás) tempestive megcsináltassa.

Sártöltésbe és gátba tilalmas erdőből ágat hozni szabad ne legyen, az erdő bírsága alatt, hanem menjen jó helyre a szabad erdőbe: onnan hozzon; alioquin megbüntettetik.

Az törvénybéli processus ez lészen

[Első]

Az zárlás renddel járjon. Aki el nem menne, vagy zárlatot nem adna, vagy kirekesztené, vagy megfenyegetné, szidná, vagy elvenné a zárlatot — flor. 1 maradjon, sine misericordia megvegyék.

Második

Aki min convincáltatik — igentetés vagy zárlás által —, fele a hütösöké, fele a falué legyen. Melyben juxta quantitatem delicti engedni szabados, injuriát fenn nem tartván.

Harmadik

A bíró a hütösökkel edgyütt a maradságot végezhesse el — és külön ne, azok nélkül. A perceptor a falu részit felírja, sub poena flor. 1, toties quoties cselekszi.

Negyedik

Minden zárlatot in genere a perceptor keziben vigyenek, úgy az maradságokat is a bíró, fide mediante, tartozzék a hütösökkel kezi-

ben adni a perceptornak. Falu híre nélkül pénzt se adjon ki a perceptor, hanem falu hírével, sub poena flor. 1. Mely éppen a falué légyen.

Ötödik

A perceptor mind a zálagról vehet kezest, mikor kiviszik, mind pedig ki min maradott és miért s mivel végezett, sub poena flor. 1, felírja, csak az falué, hogy így a peresek tisztább utat követhessenek dolgokban.

Hatodik

Minden forintból a perceptornak két pénze vagyon. Azt kiveheti: edgyik pénzt a faluéból, a másikat a hütösökéből.

Hetedik

Ha valaki nem falu határért perel, sem falu kára nincsen a dolgban, hanem factum honoris et similia [?] ²⁰, ahhoz a falunak semmi közü nincsen; melynek két része az hütösöké, harmada a peresé, ebbéli törvénybéli ter[e]hnek.

A falutörvénybéli maradságok

A falu törvénye szerint való patvar	dénár	24
Három gira téssen	„	24
Revocatio instante (?)	„	24
Depositio causae	„	12
Falu között való tisztaság, ez a törvénytévké	„	2
Prohibita (?) eadem die sine onere cum onere (?) ²¹	„	12

Ezekben pedig mindenekben, a depositión kívül, harmada a peresé. A depositio éppen a falué. A többi oszolván (a falu és bíró esküdteikkel edgyütt).

Nyolcadik

Valakik ez végzéseek ellen reluctálnának, meg nem állanának, vagy állani nem akarnának, ez ellen excipiálnának, tovább való processust igrkeznének falu kárára, az olyan eo facto forinton maradjon in paratis, amelyet letégyen. Ha in paratis le nem téssi, semmi útonmódon ne apellálhasson. Ha contumacia ductus cselekszik, ante omnia a székbén patvaron maradjon. Onnan redeáljon újabban forintokkal; akármicsoda személyből álló ember légyen, sine respectu personarum, sine omni ulterioris juris processu ²². Ha mégis urgeállja, újabb convictus légyen.

Mivel eddig felettébb való sok veszekedések és illetlen cselekedetek lótnenek egymást nem értések miatt, azért végeztük közönségesen, hogy valami a falu közönséges dolga, úgymint: pap- és mesterfogadás, scholák, templom, torony építése, egyszóval ami közönséges jónkra falustól céloz. Az olyan nagy dolgokat sem megírt nemesuraimék ellen nem cselekszünk, úgyhogy valamelyik fél superálja, a potiorb párt hozhasson mind papot és mestert. Azt pedig mindeneket a falu edgyező terehviseléssel hozza.

Ispánok és visitátorok tartása is különben ne lehessen; ha valamelyik nemesember itthon nincsen, cselédjinek vagy gondviselőjének hírré adják, ha az falu megedgyez azon, hogy maga ne tartsa; folyamodván oltalomért edgyik nemesemberhez, az is a fenn megírt edgyezés szerint lehessen.

Kalnoki Mihály L. S. Damokos János L. S. Bernáld Ferenc L. S. Mivel közönségesen pecsétünk falustól nincsen, nevünk alatt Cseh Péter nevű atyánkfia pecsétivei pecsételtük meg, melyet falustól magunkénak ismerjük. *Correcta per praescriptos. Par ex vero originali sine variatione.*²³ Petrus Cseh L. S.

Anno domini 1665 die 7-ma Junii nemzetes Kálnoki Mihály ökegyelme, nemzetes Bernáld Ferenc úr jelen lévén, a jámbor faluval egyező értelemről, látván a falu határán lévő sok kártételeket, annak jobb módjával való megtartására a falu hites bírāja mellé esketének hites embereket, kik a bűnösököt minden kedvezés nélkül megbüntessék, minden személyválogatás nélkül. Ebben sem nemzetes Kálnoki Mihály úrnak, [sem] Bernáld Ferenc úrnak, sem nemzetes Damokos János úrnak, sem Barabás Péter úrnak, sem falusiaknak egynek is ne kedvezzenek, hanem valakik kárt tétetnek, mindeniket egyiránt megbüntessenek.

Ha kik pedig törvényt mozdítanának az ilyen dologban, egy forintig való dolgot s pert székre ne apellálhasson alioquin, hanem elsőbbször plene et integre tégye le az apelláló fél az egy forintot; azután, ha el akar menni, lássa a falus-hütös bíróval edgyütt.

A hütös emberek mind szegénynek, boldognak igaz törvényt tegyenek; a többiről az oda fel megírt articulusoknak continentájához tartsák magokat.

Iidem qui s[u]pra

Anno 1716 die 17-ma Maji lévén a falunak, Alsócernátonnak az ecclesia épületiben, signanter a templom héjazatjában fogyatkozás, romlás.

Az ecclesia erdeiből, úgy a falu közönséges tilalmas erdeiből különb-különbféle discursussa [lévén] a falunak, hogy miképpen usuálják. Úgy, hogy mind az ecclesia erdeje is továbbra is fennmaradjon, a falu tilalmas erdeje is tékozlásképpen el ne romoljon. A falu is a maga szükségire belőle succurálhasson. Ennek determinatiójára, ex uno animi consensu, anno et die praemissa²⁴ a Cseh Andrásné asszony házához confluáltunk, és eszerint determináltunk, patrónus urainék, úgymint t[ekintetes] nemzetes Bernád János úr, t[ekintetes] nemzetes Kálnoki Tamás úr, t[ekintetes] nemzetes Damokos István és Péter uraimék és falusi bíró Dúló Márton praesentiájokban, hoc modo:

1

Az ecclesia jószági körül, az vízparton akik füzet felverték és vernek, proprietást benne ne tartsanak? meg sem engedjük ecclesia annu[e]ntiája nélkül. Hanem ha usuálni akarja, az ecclesia consensusából légyen. Különben cselekedőkön a megyebíró végyen egy forintot.

2

Isten kegyelmességiből már ecclesiánknak lévén interesre elo[c]alt [?] pénze és búzája, melyből a ruinák restauratiójára succurálhatunk,²⁵ (melyre járandó volt eddig az ecclesiánk erdeje fája ára), azért a modo deinceps senkinek semmi úton-módon az ecclesia erdeiből ne adjanak, valamíg újabban meg nem egyez az ecclesia rajta. Ide nem értvén, ha mi fa in natura ecclesia épületihez kívántatik; melyet abból megedgyezésből hozhatnak.

A falu erdeiről

1

A szálas tölgyerdőben egy darabot, ezen a héten erdőbíró uram menjen ki az pásztorokkal és határozza ki, akinek a falu ád, egy szál fáért adjon dénár 12. Akinek olyan speciális fa kívántatik, amicsodás abban a kihatározott helyben nem találtatik, úgymint malomtengely, kap[u]lábtalp, pincegerendáknak való fa, másunnan is adjanak, de az ára dénár 36 légyen.

2

Az egyéb apróság szükségre való fák, nyír, nyár, gyertyán a Foglalásban, abból a helyből, honnan a falu megedgyez, illendőképpen, a szükséghez képest adjanak kinek-kinek a limitáció szerint. De másnak maga praetextusa alatt belőle fát ne suppedítáljon, se abból készített eszközeit másnak ne adjon, sub poena flor. 6. És ha valaki cserefa abroncsot hoz, egy szálnak ára lészen dénár 1. Mogyoró, nyír, gyertyán ingyen adattassék.

3

A tűzre való fát is hordják ki, rakják kaszajba, közönséges helyre; pénzzé tévén, fordítsák a falu szükségire. Aki a maga házához viszi, comperta rei veritate in flor. 1 maradjon. Ami ág-bog ottmarad s tőke, a falu szeriben szolgáló gyalogszer egy holnapban minden szombaton hozhat, amennyiszer akar. Nemcsak maga, hanem maga cselédjivel is, naptámadtól fogva napnyugotig; de azután ott ne találtassák sub poena flor. 1. Hacsak casus nem inpediálja, fát fejszével ott le ne vágjon, sub poena flor. 6.

4

Az aszú cserefát is, nemcsak fekvőt, hanem fennállót is, hordják ki egy köz helyre. A műbe való fa, vagy egyéb eszközre való lesz, tegyék külön rakásban, és a falu — ahová megedgyezik — becsű szerint adja oda.

Falu tilalmas határáról

1

Jóllehet az tilalmas határ dolgáról régi írott törvénye vagyon ugyan a falunak, melye[t] az idő mostani mivoltához képest némely részről ilyképpen concludáltunk: hogy aratásig senki semmiféle marháját ott ne legeltesse (a metszett lovakon kívül); azt cum venia iudicis két hétig a gyepeken, ha gabonásban, flor. 1 maradjon. A be-

teg marhákot is falu hírvél, ha roslani, kender n[y]öni kimégyen, szabadságában légyen két lovon vagy két ökrön kimenni, és ha talál — míg ott dolgát végezi —, kaszájával marhájának kaszáljon; de haza ne hozzon, sub poena flor. 1.

2

Akik marhájokot erdőre vagy más falu határára vagy maga privilegiumos helyire legeltetések okáért a gabona között két marhánál többet egyszéltiben kötve szabad ne légyen hordozni; hanem egymás után füzze, kettőnként, mind mikor jární béfogja. Úgy a lovakot is gyeplón, sub poena flor. 1.

3

Akik Mátisfalvára hajtják marhájokot, mikor arra forduló határoknak edgyike nyomásban léssen, akkor semmiképpen a tilalmas határban alá s fel hajtani nem szabad, sub poena flor. 1, hanem hajtásák a nyomáson.

4

A régi falutörvényiben való negyedik punctumáról így egyeztünk meg: hogy isten öfelsége az aratásnak ideit elhozván, amely marhán munkálkodni szokott, ha kétféle marhája van is, kiviheti; megcövekelje — legeltetheti napkelettől fogva napnyugottig. Akit napnyugott után ott találnak (ha cövekelve léssen is), poena flor. 1. Excipiálván, ha urgens necessitás kénszeríti, amely ilyen, ha fogyató gabonáját végezni akarja, vagy siető kalongyálója etc., melyet akkor végbenvihet egy óra alatt.

5

Tava[ly]ji csitkót senki ki ne vigyen szabadon, hacsak nem hámozza. Alá s fel hordozni a marháját, sub poena flor. 1, megtiltatott.

6

Ha valami hirtelenítő szüksége nem kénszeríti, úgymint asztagbéhegyezés, gabonája ha oly káros helyen vagyon, hogy lopástól vagy kártól féjti, és ehhez hasonló casusok — hírt tévén az hiteseknek vagy határőrzőknek, fogyaték kalongyáját, gabonáját béhozhatja; de sub praetextu ott ne háljon, hanem dolgát contineálja, sub poena flor. 1.

7

Ha valakinek parlagja marad, kérjen szabadságot rá az falutól vagy határbírótól. Megkaszálván szénának, megengedetik — de aprónként. Szekérrel sem egyszer, sem másszor haza ne hordja fűvül, sub poena flor. 1.

8

A falu constitutiójároi írott régi articulussait, melyeket akkor praedecessorink írásban hagytanak és protocoláltak a falu könyvei-

ben, mindenkben helybenhagyunk és aprobálunk, a fenn specificált punctumokon kívül, melyet pro futuro testimonio mi is subscriptiónk-
kal [...]

9

Akit tézsen a falu falu tilalmas határának inspectorául, az poenát constientiose, juxta qualitatem delicti exequálja, sine respectu personarum²⁶. Melyben magának két részt, határpásztoroknak egy részt adjon. És de modo procedendi instructiót adván az határpásztoroknak, melyet híven observálni tartoznak, sub poena flor. 1; a szófogadatlanságért is flor. 1, ha nem őrizné az határt, toties quoties.

Et subscriptum erat Bernáld János manu propria, Kalnoki Tamás manu propria, Damokos István manu propria, Damokos Péter manu propria, falusbíró Dúló Márton falu résziről, manu propria.

A mi jó atyáink, a jámbor régiek,
A törvényt mondották a város lelkinék.
Anélkül fennállni nem lehet senkinék.
Szükséges hát lenni falutörvényinek.

Ehhez tartsa magát jámbor és csintalan,
Vakmerő és nyakas, bátor s bátortalan,
Erős és erőtlén, gazdag s gyámoltalan,
Örökös, jövevény, tudós, bölcs s tudatlan.

Törvény és igazság ebből kimondassék.
Ki mire lesz méltó, consideráltassék.
Vétségtelen igaz megszabadittassék,
A vétkes és bűnös megbírságotlansék.

Fű, fa, vetés tiltva, s a falu utcája,
Falu gyümölcsének s kertjei karója.
E könyvben van írva módja s poenája.
Itt megtalálhatja a falu bírāja.

Descriptae et parisatae ex veris originalibus sine omni variatione per Stephanum Farkas, ab origine de Ikafalva, in anno 1793 mense Junio sub jud[ice] Stephano] Silvester:²⁷

(Damokos Dénes iratai; Imreh 1947. 18—31.)

11

**Csíkszenttamás falutörvénye
1667. január 23.**

Szenttamás falunak végezése

Ex communi consensu anno 1667, die 23 Januarii külső becsületes emberek előtt, úgymint nemzetes Borbé János uram előtt, madarasi, és Barabás György, Nagy Péter, Tamás István, Kedves Miklós ne-

mesemberek előtt, szentdamakasiak, itt Szenttamáson a nemzetes Damakos Tamás uram házában falu gyűlésében ugyan ökegyelme akaratjából mint megye bírái, mind esküttek, mind pedig az egész faluban lakos emberek jelen lévén, egy értelemről ilyen végezést tőnek, melyek így következnek:

1. Hogy mikor megye vagy falu gyűlése lenni akar, azelőtt harmadnappal meghirdessék a polgárok által, avagy a templomból mikor kijönek tempestive innepnap, hogy az esküttek rátartózhassanak; ha pedig a szükség kívántatnék, miesnap kellene hirdetés nélkül lenni, a bíró vagy polgár járja meg a falut harmadnappal azelőtt; szombat napokon délután legyen a gyűlés. Ha meghirdették a templomnál, vagy a polgárok eljártak és az esküttek el nem jönnek a gyűlésbe, 24 pénzen maradjanak, toties quoties absentálnak. A bíró vagy polgár is hasonlóképpen, ha a hirdetésben fogyatkozás esnék.

2. Háromforintos dologból mindenkor perelhessenek megyebíráik és esküttek előtt; aki min maradt, ugyan executióra két eskütt embert választván, elsőbben az deliberatiót kivévén, tehessenek executiót, két falusbeli embert rendelvén melléjük. Ha pedig valakin executiót tennének és átkozódnék, hogy arra szonnyúhozta, azt mondaná, egy forinton maradgyon. Ha pedig támadást tenne, 3 forinton maradgyon.

3. A templom- és papföldek felül így végezének: amely földek pap számára vadnak, vesse be maga a pap, ha pediglen másnak akarná adni, senki meg ne merészelje venni, és a pap se adhassa el, hanem elsőbben nemzetes Damakos Tamás urannak és megye bíráinak, falubeli embereknek hírré tévén, ökegyelmek kinek akarják eladni falustól. Ha pedig valaki contumaciter megvenné, amittálja a fructussát, ha bevetné. A templomhoz való földöket pedig valaki hír nélkül megvenné, annak is azon poenája legyen. Akik eladnák, azok maradnának 3 forinton. Ezt elvégzők, hogy a templom felé fordulóban a templomnak ami földei vadnak, minden marhás ember két-két szekér ganyét vinne azokra, akik soványok. Ezt jóakarattal ígéri minden esztendőben; ha ki nem vinne, büntetnék 12 pénzen a megye bírái, és amint a bért adgyák, a ganét is úgy vigyék meg házas személyre, és a marhátlanok terítsék el. Amely földek új ganésok, azokat, és amelyek saványak, amint alhatnak a megye bíráival, úgy adassék el, azoknak pedig jövedelmét az megye bírái igazán és híven beszoáltassák a templom épületeire.

4. Keskeny bükköt senki ne aszalhassa 3 forint büntetés alatt.

5. Falu lóköti helyei voltak, azokat keressék ki és tartsák meg falu szükségére, ha ki elfoglalná, három forinton maradgyon.

6. Amint azelőtt is végeztek volt, hogy vetés közt senki kesleg marhát ki ne hajtson, hanem járomban, ezután is úgy legyen. Az ménest is ha kihajtnák, akinek vagyan, vagy szolgájával, vagy jobbagyával hajtassa ki, egyébaránt behajthassák, és 12 pénz legyen a büntetése mind a jármatlan marhának kihajtásáért.

7. Falu híre nélkül senki juhát ki ne hazhassa se vetésre, se tarlóra, három forint büntetés alatt.

8. Nyomáskerteket is, akik az erdőn vadnak, Fertőben és Magas

erdején és egyebütt is, Szent Mihály-napig senki meg ne szabadíthassa és meg ne hányhassa 3 forint büntetés alatt azt is.

9. Az Olt vizében is senki szikannal és kappagatóval vagy maszlaggal halászni ne merészeljen maga jószágán kívül; egyébformán garküvel, habval, halászhasson, három forint büntetés alatt.

10. Lesőd pataka tilalomba legyen, senki ott halászni ne merészeljen, három forint büntetés alatt, hanem falu szükségére halászhasanak és arra tartsák.

11. Ha ezek ellen valaki törvény vége szakadtáig tisztre menne panaszlani, három forint legyen a büntetése.

12. Külső falubeli marhát juhakan kívül privatus ember ne fogadhasson falu híre nélkül, három forint büntetés alatt, a havasokba.

Ioannes Borbély de Madaras nobilis, Georgius Barabás, Petrus Nagy et Stephanus Thamas de Sz[ent] Damakos nobiles.

(SzOkI VI. 310—316.)

12

Az udvarhelyszéki Homoródszentpál falutörvénye 1670. február 15., 1740. április 11-én írott másolatban

Mű, kik ez ide alább megírt dologban kézen fogott bírák vagyunk, úgymint Benkő András, Bentzó János és Ferenc, Udvarhelyszékben, Bágyban lakó nemesemberek, adjuk emlékezetre és tudtára mindeneknek, akiknek illik, ez jelenvaló levelünknek rendiben, hogy ez jelenvaló 1670. esztendőben, die 10-ma quinta mensis Februarii, hogy mikoron volnánk ezen Udvarhelyszékben, Homoródszentpálon lakó nemes Bélla Ferenc és Bélla Boldizsár házoknál, jövének mielőnkben ezen megírt székben Homoródszentpálon lakó emberek, éppen az egész teljes falu, minden rendek, valakik ott lakos és bírós emberek, és a tekintetes és nemzetes urak, Bethlen János uram őkegyelme gondviselője, Mihály Deák nemesember és ugyan Réhdei Ferenc úr őkegyelme gondviselője, Fodor Péter, ugyan őkegyelme jobbágya és ugyan Réhdei István uram gondviselője, Szász György, ugyan őkegyelme jobbágya, az őkegyelmek jobbágyival egy consensusban lévén, és az teljes faluval edgyetértvén, és az nemzetes Szentpáli Ferenc uram őkegyelme bírāja, Dotzé Ferenc, az őkegyelme akaratójából, in summa valakik itt Szentpálon bírós emberek, és minékünk egyen-egyen, valakik Szentpálon laknak, rendrül rendre kezeket beadák, és minket az ide alább megírt dologban megbírálnak és tőnek mielőttünk egyező értelemből, egész falustól ilyen végezéseket, hogy minden törvénytelenység kiszálljon a szentpáliak közül, mielőttünk csinálának ilyen végezéseket, amely dologban minket kezek beadásával megbírálnak, mind nemesek, lófejek, lovas puskások és az három urak őkegyelmek gondviselőji és jobbágyi, a jobbágyokkal egy consensusban lévén, és egyéb jobbágyok is, in summa mindenek, valakik Szentpálon lakos és bírós emberek, amelyek rend szerint így következnek:

1-mo. Pecséttel és tizenkét forinttal való tiltásrul

Végezék azt, hogy senki se pecséttel, se kilenc csóvákka, se tiszt hagyományával, azaz tizenkét forint bírság alatt való tilalommal ne éljen semminémű károkból, kerti, mezei veteményekből, gyümölcscekből. Hanem az ki tiltani akar, mind az falu között, egy forint bírság alatt tiltson. Ha valaki pedig ezen felyül tiltana, három forinton maradjon, melyet a teljes falu a bíróval együtt és esküttekkel megvehessen mindjára rajta.

Ha támadást téssen, azért is a bíró faluval együtt reámeheessen. A támadásért is három forintra büntetessék, marháját megköthessék, meg is üthessék érette. Kinek marhája nem lenne, egyébéből is igazat vehessenek három forintig. Ha pedig semmije sincs, ami rajta vagyon, azt is levonhassák róla. Ha székre citálná érette, a székről is visszahozhassák, mégis három forintra maradjon érette. A törvénye is itt a bíró és esküttek előtt in vigore megmaradjon.

2-do. Gabonabéli kártételről

Végezék azt is, hogy ha valaki marhája valaki gabonájában kárt téssen, behajthatja; avagy ha bé nem hajthatja is, megbizonyíthatja, hogy kárt tett valaki marhája és [!] gabonájában, a kárt fizesse meg éppen. Ha pedig azelőtt is az más ember marhája ugyanazon gabonában kárt tett, az az ember, akinek marháját megkaphatják, ha hittel kibecsüli marhája étét, csak azt fizesse meg; a káros ember kereskedjék másokon. Ha pedig hitivel ki nem becsüli marhája étit, mind fizesse meg a kárt éppen. Ha pedig a marhás ember több társat akar melléje keresni, egy törvéynapig megengedtessek; és a bíró hiti s kötelessége alatt gyűtse egybe a falut és segítséggel légyen néki. Ha talál társat: jó; ha nem talál: annak utána a marhás ember gabonájára reámeheessen a káros, és hasonló gabonáját, mint az övé volt, becsú szerint elvihesse. Értésére adván a gabonás embernek is, csak hogy megbecsült kárt vessen másokra a gabonás ember. A káros ember pedig kínálja meg a marhás embert, hogy adjon böcsüst. Ha ád: jó; ha pedig nem ád: a káros ember becsültesse meg a kárát szava bevehető emberséges emberekkel. És valamire böcsülik kárát, minden törvény nélkül igazat vehessen rajta, akármi rendbéli kára légyen. Ha gabonájából igazat nem vehet, marháját is megköthesse érette, minden törvény nélkül és executio-izentetés nélkül. Ha gabonájából véssen igazat, olyan gabonát végyen el, mint az övé volt; kévét ne válogasson. Ha pedig az marhás ember a feljebb megírt egy törvéynapig több társat nem találna a kárfizetésre, ha szintén rajta exequálják a kárt is, azután se légyen késő, ha kárt gyanakodik, kereskedni a bíró segítsége által, csak hogy a káros és gabonás ember ne tartozzék egy törvéynapnál tovább várakozni.

Ha pedig valamely mezőbéli kárt valaki kertes emberre vethet törvény szerént, az káros ember a kertes embernek is megköthesse marháját érette, gabonáját is elvehesse érette, mint szintén az marhás ember, [semmin ne] maradjon érette. Ha törvényre, kezesre kérne, marháját, gabonáját ki ne tartozzék adni, vagy akármi kárért elvitt javait is, hanem megbüntethesse. Ha az meg nem adásért a székre citálna, onnan is visszahozhassa, és semmin ne maradjon éret-

te. Ha pedig azon [...] lett kárt hűtivel ki meri böcsülleni, csak azt fizesse. Ha pedig ezekben a káros ember erőtlen volna, az bíró segítségével légyen néki.

3-tio. Bíró törvényivel való citálás

Végezék azt is, hogy ha valaki bíró törvényével citálni akar valakit, csak maga is citálhatja. Ha a citátus törvény előtt megtagadná, hogy ötöt nem citálta, a citátor juráljon, ha mér ő citálta; és jurálván, a citátus ellene egy forinton maradjon; és az citátorral usque quindenam ha nem végezett, marháját megköthesse érette és az falunak huszonöt pénz fordítottassék belőle; az hetvenöt pénze az peresé légyen, az melyben a falu segítségével légyen.

4-to. Bíró és esküttekkel való zálogoltatásról

Végezék azt is, hogy ha valaki valami kárért az bíróval és esküttekkel valakit meg akar zálogoltatni, az bíró és esküttek tartozzanak hűtek, köteleességek alatt megzálogolni egy forintra, avagy amire akarja zálogoltatni. És minden forint ára zálogból az ötven pénze légyen a falué, ötven az vádlóé.

Ha pedig a bíró zálogért menne és nem adnának, vagy rájok támadnának, vagy kivennék kezekből — valahol afféle embernek marháját megkaphatják, a bíró kösse meg, és ötven pénzét adja a zálogoltató embernek; és mindaddig ki ne tartozzék adni, valamíg vagy egy forint érő zálogat oda hozza vinne, vagy meg nem alkunnék a vádló emberrel és az bíróval; de mind adja az ötven pénzt az vádló ember kezében.

Ha pedig valaki vádlására az bíró el nem menne, az vádló ember az bírónak és eskütteknek marhájokat megköthesse érette, minden törvény nélkül, és ki ne tartozzék adni mindaddig, valamíg vagy zálogot, vagy marhát kezében nem vinnének.

Ha pedig az vádlott ember megmentheti magát törvény szerint, hogy ő ártatlan az vádlásban, záloga megszabaduljon. Úgy mindazonáltal, hogy ha nem suspiciós. Ha pedig az vádlónak bizonyosága léssen, a törvény néki engedtetik, nem [az] másnak; de ha bizonyosága nem léssen, s az vádlott ember menti magát, az zálogoltató megannyi zálogán maradjon. Amelyért mindjárást a bíró annak is a marháját megköthesse, és az ötven pénzt a mentséges embernek adja, és nemón ne maradjon érette.

5-to. Erdők elviteliről

Végezék azt is, hogy ha valaki valakinek erdejében mégyen — vagy maga, vagy fia, vagy szolgálja —, és hűtivel megmondja, hogy ő csak edszer ment, nem többszer, s ha ki pedig nem meri magát menteni, hogy ő többször is nem hozott, valamennyiszer hozott, mindannyiszor egy-egy forintra zálogolja a bíró és az falu; az ő urát, ha szolga gazda híre nélkül cselekedti, a szolganak tartsa ki fizetéséből. Ha pedig nem menti magát, többször is hozott, mindannyiszor, valahányszor hozott, büntetődjék egy-egy forintra. Ha pedig felelesztett erdőben mégyen, minden szál fáért zálogoltassék egy-egy forintra. Ennek pedig ötven-ötven pénze légyen az erdős emberé;

minden forintból ötven s még ötven legyen az falué. De az bíró adja kezébe azt az pénzt vagy zálogot az erdős embernek; ebben semmi könyörületesség ne legyen.

Ha pedig maga az erdős ember benne kaphatja afféle apró, tűzre való erdőben [s] bír véle: zálogolja meg vagy vonja el a marháját. Ki ne adja addig, valamíg egy forintot nem ad neki. Ebben pedig a falunak semmi ne legyen, de ha feleresztett erdőben találja, a fel-lebb megírt mód szerint ha a bíró meg nem zálogalná, a bírón a káros ember megvehesse.

Ha pedig valakinek erdejét elvinnék, [s] nem tudná, hogy ki vitte el, az bírónak mondja meg. Az bíró az esküttekkel edgyütt keresse fel a falun, hüt szerint. Ebben pedig ilyen mód legyen, hogy mikor az falu egybengyűl, az míg isketni kezdenek, azelőtt a bíró tégyen ilyen jelentést: hogyha valaki cselekedte, mondja meg szép szerént, nem büntetik többre, hanem csak annyira, mint feljebb meg vagyon írva. Ha megmondja, jó; ha pedig esketni kezdenek, még azután mondja, az erdőbírságon kívül az olyan embert egy forintra büntessék. Azonkívül az erdőpásztorságért is az feljebb megírt büntetésre. Ha szálos fa, minden szál fáért egy-egy forint, de ha apró fa, edszeri hozásért egy forint. Azon pedig megeskessék, hogy többszer nem hozatt; valamennyiszer hozatt, annyiszor büntetődjék. Ha az bíró afféle emberrel nem bír, az faluval reamenjen.

6-to. Gabonában és szénafüben szándékkal való kártétel

Végezék azt is, hogy ha valaki valakinek akármi névvel nevezendő gabonájában, szénafüiben, sarjújában szándékkal kár[t] tétet, valamennyiszer azt cselekeszi, mindannyiszer zálogaltassa meg egy-egy forintra az káros ember, ha megtudhatja. Ha pedig meg nem tudhatja, az bíró tartozzék egybengyűjteni a falut és felkeresni; és aki nem meri magát menteni, az bíróval zálogaltassa meg. A marháját minden remediumok nélkül megköthesse, akárminémű kárért, minden törvény nélkül; és az éppen a falué legyen. De az kárt böcsű szerint (:ha tūrhetlent:) meg kell fizetni. Ebben pedig az bíró segítséggel legyen.

7-mo. Törvény remediálásról

Végezék azt is, hogy ha valaki bérit tizenötöd napra nem remedeálja, azután nem remedeálhatja.

8-vo. Közönségesen tiltott határról

Végezék azt is, hogy valaki közönséges megtiltott határban vagy éjjel, vagy nappal béúzi marháját, valamennyiszer béúzi, a bíró mindannyiszer egy-egy forintra zálogolja meg. Ha vetéskapun úzi bé, azért is egy-egy forintra, valahányszor beúzi, és az zálogköltésnek idején falu eleibe hozattattassék, minden forint ára zálog huszonöt pénzre büntetődjék. Ha pedig a marha élése felé, valami oly rossz, haszontalan parlagra valaki marháját béúzi és béereszti gabona idejében — kiváltképpen kerten —, valahányszor béúzi és bé-

ereszti, mindannyiszor huszonöt pénzre büntetődnek; de ha valakinek kárt ha téssen, ötven pénzre, és a kárt fizesse meg.

Ha pedig gyepükerten menne bé, a kertés ember is minden béüzéséért büntettesse a bíróval ötven pénzre. Amelynek huszonöt pénzét a bíró adja a kertés embernek.

9-no. Három forint érő dologért való
törvényről

Végezék azt is, hogy három forint érő dologért a bíró és esküttek előtt perelhessen, de feljebb ne légyen szabad.

10-mo. Potentiás törvény keresetiről

Végezék azt is, hogy ha valaki valakit potentiára akar keresni, az potentia egy forint légyen. Ebben is a falunak 25 pénz légyen, a többi a nyertes félé. A peres marháját megköthessék érette; ha jó kezest ád, tartozzék bizonyos napig elvenni. Amellett ha kárt akar keresni, keresheti.

11-mo. Törvény remediumokkal való
felállításról

Végezék azt is, hogy ha valaki perit absentálná, peressivel szembe nem mehetne, három remediummal állíthassa fel perit; úgymint: üdövétséggel, újabb felelettel és prókátor hivatallal. Ezenkívül több remedium nem engedtetik.

12-mo. Kertek megcsináltatásáról

Végezék azt is, hogy annak idejében a kertbírák a vetéskertet megjárják, és meghagyják a megcsináltatását. Meghagyják elsőbben harmadnapig, hogy megcsinálják, és harmadnap kimenvén — a régi szokás szerint —, a réses embereket büntessék elsőbben nyolc pénzre; ismét harmadnapra hagyják meg, hogy a résit csinálja meg. Ha ugyan meg nem csinálja, ismét zálogolják meg kétannyira, úgymint 16 pénzre. Harmadszor is hagyják meg, és akkor is ha rés léssen, megbüntessék háromszor nyolc pénzre. Ha ugyan vakmerőlködik, minden harmadnap ötven-ötven pénzre zálogolják, és ugyan a kertit is csinálja meg. Ha kinek pedig törvénytelen kerti vagyon, azt is a kertbíró tartozzék megmondani, hogy harmadnapra csinálják meg; és ismét harmadnap eltelvén, ismét törvénytelen lenne, büntessék meg négy pénzre; és ismét harmadnapra hagyják meg, akkor is mind úgy.

A kertbírák pediglen gyakorta megjárják a kerteket, és minden megjárásakor szabad légyen két zálogát meginnya. De a több zálogot hütök szerént eladják annak idejében a bírónak. De csak akkor iganak zálogot meg, az mikor a kertet mind eljárják, egyébaránt csak edgyet.

Ha pedig valaki a kertbíróra támadna és kivenné a kezéből a zálogát, a bíró azt az embert mindjáraست könnyörületesség nélkül büntesse ötven pénzre. Ha pedig fát fogna hozzá és megütné, bün-

tessék egyformára, és marháját is minden törvény nélkül megköthessék, ha egyebet nem vehetnek rajta.

Ha pedig valaki akkor honn nem lenne, az mikor a kertbírák meghagyják a kertet, s oly háza népe nem lenne, nem méltó, hogy megbüntessék. Hogyha pediglen valamely contumax ember ugyancsak nem akarná megcsinálni kertit, és zálogjáért székre citálna, onnan is visszahozhassák, egy forintra meg is büntethessék érette; semmin ne maradjon érette.

13-to. Közönségesen valamely helynek tilalmáról

Végezék azt is, hogy ha a falu vagy bíró közönségesképpen valamely helyet megtiltnak és abban valaki szántsándékkal marháját odaüzné, megtudnák, mindjárt a bíró megzálogolja, hogy tilalmast szegett, egy forintra; valamennyiszer annyiszor ha beüzi egy-egy forintra, és zálog költségének idején elérhozza.

Ha pedig azt az tiltott helyet valamikor megszabadítják, a falu egy akaratból szabadítsa meg, egy akaratból tiltsa meg. Ha az urak ökegyelmek vidéki jobbágyinak, marháinak addig ne legyen szabad odaüzni, hanem az szabad marha élésében hajtsák; mert ha odaüzi, a bíró büntesse egy forintra.

Ha pedig afféle vidéki emberek és jobbágyok marhája valakinek akármilyen kárt tenne, akár gabonájában, akár szénafüiben, akármijében, megbizonyíthatja, hogy annak marhája tette a kárt, ha szintén benne nem találna is az ember, de ha megbizonyíthatja, ha kezet nem ad a kárról, a járomból is kivonhassa a káros ember afféle jobbágyának a marháját; és ki ne tartozzék adni mindaddig, mind [!] kezet nem ad. Ha nem bír vele, a bíró is segítséggel legyen falustól néki, hogy megvehesse kárát; és marháját elvonnák is, semmin ne maradjon érette.

14-to. Egy consensusból való tilalomról és szabadításról

Végezék azt is, hogy mikor a falu tiltani vagy szabadítani akar valamit, egy consensusból tiltsanak és szabadítsanak.

15-to. Személyes ember tilalmáról

Végezék azt is, hogy pediglen valaki, csak egy személyes ember, tiltani akar valamit, a közönséges falu gyűlésébe tiltson, hogy minden embernek legyen hírével a dolog; mert ha a közönséges falugyűlésben nem tiltana, nem lenne ereje a tilalomnak.

16-to. Hordáskor való szabadításról

Végezék azt is, kiváltképpen búza-, zabhordásnak idején sohol az urak ökegyelmek gondviselői vidéki jobbágyoknak helyet ne szabadítsanak, hanem edgyetértvén a faluval, a gondviselők egy consensusból szabadítsanak mindenik fél. Torlót is egy consensusból szabadítsanak. Ha pedig a vidéki jobbágyok falu bosszújára valahol kieresztenének, az bíró mindjárt hajtja bé, és minden törvény nélkül megbüntesse. Ha kárt nem tett, huszonöt pénzre, ha kárt tétett, azt is fizesse meg. Mikor pedig a falu éppen meg akarja szaba-

dítani, edgyetértvén a gondviselőkkel akkor is, ha csak egy darab helyet szabadítnak meg is. Valaki azontúl a tilalmasba bocsátana, minden odabocsátásért büntetessék az olyan ember, ha kárt nem tétetett, huszonöt pénzre, de ha kárt tétetett, azt is megfizesse; de senki a tilalmas helyre ne merjen bocsátani.

17-mo. Bírák, esküttek, kertbírák választás[á]ról

Végezék azt is, ha mikor az bírónak, eskütteknek, kertbíráknak eltelik esztendeiek és másokat akarnak választani — kiváltképpen, eskütteket és kertbírákat —, valakit igaz szer szerént választ közönségesen az falu és fel nem akarná venni, mindjárást a falu megzálagolhassa egy forintra, meg is büntethesse egy forintra. És ugyan ez felől a kertbírószágot vagy esküttséget viselni kell.

Ha ugyan vakmerőségre vetné magát, másodszor is ugyan egy forintra az falu megbüntethesse, mégis el kell viselni; semmin ne maradjanak érette. Ha pedig törvény szerint meg akar vetekedni a faluval, hogy nem [ő szere], szabados légyen vele; mindjárást láttassa el. Ha törvény szerint szabadulhat, válasszanak mást, és akkor számot adjanak mindenekről.

18-vo. Zálogköltésnek idején valakit bestelen szóval illetni

Végezék azt is, hogy törvény napján vagy zálogköltésnek idején valaki vagy peresivel, vagy akárkivel, akár esküttekkel, akár egyéb emberrel — a célon kívül — embertelenkednék, valami gyalázatos és bestelen szóval illetve valakit, az olyan embert az falu büntesse ötven pénzre minden könyörületesség nélkül. De mindazonáltal törvény szerint kell elláttatni, hogyha bestelen szó szólott-e vagy nem.

Az falu pediglen mikor eskütt embert akar választani, meglássa, hogy igaz lelkiismeretű ember légyen.

19-no. Közönséges falu dolgáról való székre citálásról

Végezék azt is, hogy ha valaki falu káráért való dologért az székre citálná a falut, egy forintra büntetődjék; mégis a pör visszahozatódjék falu eleiben.

20-mo. Gyümölcsfáknak levágásáról

Végezék azt is, hogy ha valaki az falu határán lévő gyümölcsfákat, körtvélyfákat, almafákat akár maga erdejében légyen, akárkijében, in summa a falu határában levágná: minden szál fa levágásáért ötven-ötven pénzre büntetődjék könyörületesség nélkül. Ha csak akkora volna is a gyümölcsfa, mint egy pálca, mind annyira büntetődjék, ha csak megkerüli is.

21-mo. Szaladásképpen marhakártételről

Végezék azt is, hogy ha valaki marhája szaladásképpen, nem szándékból, kártévő helyre menne és szalasztaná, egyéb bírsága ne légyen, ha kárt téssen, azt fizesse meg; de mentse magát, hogy ő

nem szántsándékból cselekedte azt a kárt. Ha bizonyosága lenne a marhás embernek, hittel sem tartozik. Ha behajtják is, egyébbel semmivel nem tartozik, hanem csak kárral; az hajtópénzzel is, ha el nem engedik.

22-do. Utok csinálásáról való hivatalról

Végezék azt is, hogy ha mikor útsinálni hívná a bíró a falut, aki el nem akarna menni, tíz pénzre büntetődjék. Ha pedig valaki jó okot ad, hogy nem mehetett el, semmivel sem tartozik.

23-tio. Juhoknak búzavetésre való kihajtásáról

Végezék azt is, hogy amely embernek juha vagyon, mindaddig [?] szabad legyen az magáén jártatni. De senkiére ne eressze, mert ha másén jártatja, másként huszonöt pénzre büntetődik. Ha pedig az magáéra nem űzheti, hanem másén kellene általúzni, különben el ne hajtsa az másén, hanem kérje azt az embert, hogy engedje meg, hogy űzze által. Éjjel pedig senki ne űzze, mert huszonöt pénzre büntetődik.

24-to. Kertbírák tunyálkodásokról

Végezék azt is, hogy ha a kertbírák tunyálkodnának, gyakorta ki nem mennek a kertre, azalatt a kertekről kár lenne, valaki panaszlana reájok, akkor az bíró büntesse meg így egy kert zálogra.

25-to. Bíró törvény tenni maga mellé ember választásra

Végezék azt is, hogy esztendő által a bíró akiket akar (és esküttek) választani magok mellé törvény tenni (akkor, mikor törvényt tésznek), akiket akarnak, négyet; melyek híhassanak törvény tenni.

26-to. Határunkra vidéki marha béhozásáról

Végezék azt is, hogy falu bosszújára semmiféle marhát senki határunkra bé ne hozhasson. Ha béhozza, egy forintra büntetődjék, mégis a marhát kivigye. Ha székre citálná is, visszajöjjon az [...] végezés szerint.

27-mo. Fenn megírt végezesek elrontásáról

Végezék azt is, hogy ha valaki az előttünk végbenment végezeseket falubeli ember el akarná rontani vagy rontására igyekeznék, ezeknek nem engedne, ezek szerint nem akarna élni, a falusbíró a teljes faluval edgyütt felkeljen. Aki el nem akar menni, híjja az bíró, és ha nem mégyen, mindjára a bíró a faluval büntesse egy forintra. És annak az embernek, az ki a végezeset el akarná rontani, kössék meg hat forint erő marháját, és mindjára igyák be három forintig. Ha feltámad érette, ugyan üssék meg a marháját s osszák fel a húsát; semmin ne maradjon érette. Ha székre citálná a falut, onnan is visszahozhassák; és semmin ne maradjon érette.

28-vo. Bíróra vagy esküttekre zálaglásért
valaki feltámad

Végezék azt is, hogy ha ezekben a végezésekben — kit ide fel végeztünk — valaki megesnék és a bíró vagy esküttek meg akarnák zálagolni, és az az ember támadna a bíróra vagy esküttekre, annál inkább ha fegyvert vagy pálcát fogna hozzájuk — ha azt fogna és hozzáütne a bíróhoz vagy eskütt emberekhez: az olyan embert három forintra büntessék meg. Ha pediglen csak kivonná kezekből a zálogot, akkor csak egy forintra büntetődjék az vakmerő ember.

Praesentes literae sive constitutiones ex suis veris originalibus sine diminucione et augmento variacioneque prorsus omni, de verbo ad verbum pariatæ, lectæ, collectæ, comparatæ, correctæ sub propria subscriptione fideliter conscientiose die 11 Aprilis anno Domini 1740.

Extradatum per Franciscum K[andó] Dalyai juratum sedis Siculicalis Udvarhely notarium.²⁸

(Wesselényi cs. hadadi lvt.)

13

Csíkszenttamás falutörvénye 1676. július 9.

Anno 1676, die 9 Julii Szenttamás falunak falu közönséges gyűlésében való végzés, kit jövendőben meg kell tartani s tartatni mindeikkel sup poena declarata, kiket megyebírái és falusbírák esküttekkel ha meg nem tartatnának, azokat büntesse meg a tisztt.

Első, hogy a falu határja közös. Tilalamban csereerdőköt senki ne vágja, hordja semmi szükségére falu híre nélkül. Se másokot el ne titkoljon, kit lát, megzálogolnia szabad.

Az falu patakát, Babora patakát, Lebed patakát, Kőd patakát ha ki halászná, megtudják s behozzák azokat, per flor. 3 a falu megbüntesse, az három forintnak fele falu számára legyen, a falusbíró kezéhez adván, a felét azoknak adgyuk, kik kimennek, ravaszolódnak és behozzák s vigyázzák.

Az havasra és Krista mezejére ha mikor marhát hajtunk ki, senki járom nélkül ökreit ki ne merészelje hajtani a csere aljáig, avagy meddig valahol vetés és szénafű kaszálóhely leszen, legeltetésre pásztor nélkül ne hajtsa marháját, ha ki cselekedné, megtudódván, ki marhája, s megbizonyulván, flor. 3 vegyenek rajtok, s toties quoties, ha ki támadást tenne, flor. 12.

Az esküttek bíróval együtt őreájok szokott dolgokban és törvény tételében eljárjanak igazán, s valami bírságjövedelem leszen, annak fele övék, felét az bíró hüte szerént megtakarítsa falu szükségére az elébb és alább megírt bírságokban felvevén peres kezig [!]. Tilalmas utakra, vizekre vigyázzanak, és utcák csináltatására, kertek vizsgálására, utak fenntartására, ezekért megbüntetődjenek.

Az templomban járó mindenik utcákat megcsinálják jól, emberül, felosztván, egymáshoz kik közel laknak, azok két annyit, akik távol valók, felire, sup poena flor. 3, a több csináltassék ilyenkor falu szerint.

Ha falu gyűlésében az bíró ha kit hívat és el nem megyen az gyűlésben, maradgyon flor. 3, ha nincs hon, fia vagy felesége elmenjen.

Az esküttek bíróval edgyütt minden szombaton délután törvényeket tegyenek. Ha ők elmulasszák, akkor főkirálybíró és megyebírái faluval megbüntessék közönségesen flor. 3, ha az eskütt közül egy absentálja magát, bizonyos okát nem adván, den. 70 maradjon.

Ha kiket kár látja [!] el nem menne vakmerőképpen, similiter így maradjon, ha az bírón múlik el, azon flor. 1 vegyen tisztieért a falu, ha a bíró polgár el nem járván, óreá fordul az poena.

Az fentőfát, kőrifát, kerékfalat, kerékfejet maga szükségére ki-ki vághatja iuxta quantitatem, de [ha] vásárra gyűjtse valaki, venni vigyen, in eo floreno büntetődjék, in super az kerék és más fentőt vegyék el szabadoson tőle. Külső falubeli kerekes embereket megfogják, valaki eltitkolná, flor. 3 büntetődjék.

Az megye földjét megyebíró keze nélkül senki be ne vesse, gabonáját onnan el ne hordja, és megganézni meg ne merészelve sup poena flor. 3.

Az szentegyházfiai az templomban való üléseket meglátogassák, tisztítsák, mosogattassák, templomot tisztogassák, gyertyákra gondot viseljenek.

Gácsrésze oldalát és erdejét bent a patak felől valaki pusztítaná, hordaná, maradjon flor. 12, akik elpusztították, tartsák el kerttel.

Senki falu híre nélkül falu határára, ha veszen más faluból juhot, kihajtani ne merészelve, sup poena flor. 12.

Ezután utánról való dolgokat kell érteni. Ezekről az három írásból léteket jóakarajok szerint falu képiben három adá bé kezeket ezeknek megállására, Gyerekán János, Bőjte József, Erős Pál egyértelemben. Ezen az egész falu együtt közös, főkirálybíró Damokos Tamás uramnak és Pesty Márton hütös notáriusnak, Albert Istvánnak, Kristály Jánosnak Szentdamokoson lakónak kezüköt adák be falu előtt falu képiben.

(SzOkI VI. 353—360.)

14

A háromszéki Zágon falutörvénye 1680 körül

Mi, Mikes Pál, Jankó György, Jankó Boldizsár, Tamás és Péter, László László nemes személyek, zágoniak és Kónya Ferenc zágoni hütös bíró, Vajda János minor és Álbu Benedek, Antal Jakab kisebb, Bács István, Török András, Kónya Ferenc nagyobb, az falubeli embereknek több része jelen lévén tekéntetes nemzetes Mikes Pál uram

házánál, tönk ilyen megállandó végezést, hogy látván közönségesen Istennek rajtunk való csapását az sok egyenetlenség mia, az határainknak elvesztegetését az sok kártétető gonosz potentiariusok mia, így az aránt így végeznék egymás akaratjából, hogy ennek utána az sok kártétetők refrenáltassanak, hogy ennek utána ha valakit vádolnak valakik, zálagoljanak meg egy forintig; ha mentheti magát az vádlo[tt], bene quidem, semmi nélkül megmenekedjék; ha nem mentheti magát, hogy marhája az tilalmas helyen nem járt, minden marhájátul singillatim adjon elsőben három-három pénzt, másodszeri hájtásra, avagy vádolásra adjon singillatim marhájátul den. 6, az[az] 6 pénzt, harmadszoritól semmi kedvezés nélkül flor. 1. Az ki az Botmezejire ökreinek fejeket öszve nem köti és úgy üzi be, azokat is megbüntessék flor. 1, ha vádolják. Az vádolót nem kell megmondani.

Ezeket az bírságokat pedig az ide alább megírt személyek az provisorral együtt eligazítván, senki ne apellálhasson sem együtt, sem másutt; ha valaki apellálna, flor. 12 maradjon, az büntetést ugyan megvehessék rajtok.

Melyeket hogy inkább megtarthassunk, rendeltünk ezek[et] úgy mint gondviselőknék: Jankó György atyánkfiát és ökegyelme mellé záloglókot, hájtókot, Mikes Pál uram két bíróját, Jankó György uram Bogáti Bálint [nevű] jobbágját, Jankó Boldizsár uram Horvát András nevű jobbágját, Jankó Tamás uram Szász János nevű jobbágját, Jankó Péter uram Csutak András nevű jobbágját, Kun uramék jobbágjai közül Tarcsi Jánost, Henter uram jobbágját, Kelemen Lázárt, Vajna Ferenc jobbágját, Csoma Miklóst, Vajna Orbán jobbágját, Birtalan Istvánt. Az szabados részről minden tízesből egyet-egyet, úgymint Alsó Tatárszegből Álbu Benedeket, Felső Tatárszegből Álbu Pétert, Der[ék]szegből Barra Jánost, Közép Tízesből Izsák Jánost, Guruzda Tízesből Guruzda Györgyöt, Felszegből Bács Istvánt, Sáska Tízesből Andók Imrét, Hosszú Tízesből Török András.

Ez az végezés hogy erősebb legyen, ezek az personák erős hűttel követelék, hogy ennek az igazságnak elkövetésire hogy senkit bűn nélkül ex ranchore meg ne háborítsanak, hanem kit-kit igazsággal éltessenek, az előttök járó előtt igazodjék, nála nélkül semmi büntetés véghez ne mehessen.

Ez mellé az tilalom mellé addáljuk azt is, hogy ennek utána is observáltassék, hogy az határok közönséges akaratbul szabaduljanak, együtt tiltassanak, ki-ki sertésit pásztor nélkül otthon [!] ne tartsa, sub poena itidem flor. 1. Ha pedig valaki ezeken kívül hájtanánd, hájtasa az hagyott helyre, de magánosan ne büntessen, hanem azokkal az emberekkel. Ha pedig valaki hájtana marhákat, el se [!] vennék erőszakkal előle, flor. 1 maradjon, törvénye pedig az előttök járók előtt agitólódjék, ha tétetik, bene quidem, alioquin az falu eleiben apellálhasson, nemesuraimék [...] széki [!] azonban lévén, ökegyelmek az elébb fenn megírt dolog szerént flor. 12 ítéljenek.

M[ikes] P[ál], J[ankó] Gy[örgy], Jankó B[alázs], J[ankó] B[oldizsár és] T[amás].

(SzOkI VIII. 383—385.)

15
A bölöni vártemplom törvénye
veszedelem idejére
1690

Bölöni falvának az 1690-ik esztendőbeli boldogtalan
állapotban való várbanszorulásnak idején közönséges
akarattól lett Constitutio

Mivel az Isten öfelsége a bűnért ez mi nyomorult hazánkra felhozta bölcs ítéletinek súlyos ostorát, és minket mostan közönségesen kegyetlen ellenségnek országunkban való béütésével fenyeget, tettett mindnyájunknak falustól egyenlő akarattól, hogy mivel a mostani szoros ügyünkben minékünk is boldog emlékezetű eleinktől az helyben épített kisded várban kellett szorulnunk, várbeli tisztek választassanak, és azokról minden rendek, úm. falusiak, jövevények, nemes, lófő, darabont, jobbágy, sőt még az ekklesiai személyek eleiben is törvények íratassanak, mely szerént a tisztektől dependeálni mindenek tartozzanak, hogy afféle szorulásban mind a várban való engedetlenek vagy az faluban kóborlók érdemek szerént büntetődjenek, s mind mindenek az ellenségnek rabságától megoltalmaztassanak. Választottuk annak okáért egyező értelemből várbeli kapitányoknak nemes és nemzetes Ferencz Sigmond és RácZ Ábrahám uramékat ökegyelmeket, ökegyelmek mellé pedig törvénytévő bírákoknak, hadnagyoknak és porkoláboknak választattak úgymint Sennyes István, Nagy Miklós, Illyés Ferenc, Budai János, Damokos Benedek, Boros György, ifjú Kazdagh János.

A törvényeknek pedig punctumai így következnek:

1. Istennek kegyes ígérete: Hogy segítségül a te nyomorúságodnak idején meghallgatlak tégedet; szükség azért reggel és estve könyörgésünk által öfelségét megtalálnunk. Valakik azért a harangszót hallják és a könyörgésre reaérkezhetnének s tunyaságuk miatt elmulatják, büntetődjenek ad den. 24, mely büntetésnek harmadrésze vár szükségére fordíttassék, két része a tiszteké léend.

2. Naplemente után minden ember, akár mezőről, akár faluból a sorompón belül takarodjék helyére, mert akik annak utána az öröktől künn találtnak, megfogattatnak. Első cselekedetéről ha jó mentseget nem adhatnak, büntetődjenek ad flor. 3. Másodsor ugyanazonok künn tapasztaltatván, meghaljanak, mint nyilvánvaló kóborlók. Ide értetvén a másunnan ide confugiáltattak is.

3. Jézus kiáltás után estve s reggel a várból tisztek híre nélkült kimenni senki ne merészeljen, hogy így ha mi gonoszság a faluban esik, jobb móddal végire mehessenek, ki cselekedte; az ilyenek ad flor. 3 büntetődjenek toties quoties.

4. Valakik a várbeli tiszteknek szavokat nem fogadnák, vagy ellenek támadást tennének, vagy illetlen, gyalázatos szókkal illetnék, a fegyverfogásért, rájok való támadásért fél kezek vágattassék el, az illetlen gyalázásokért pedig büntetődjenek ad flor. 24.

5. A bészorult emberek között ha mi verekedés vérzéssel, szidás, morgolódás leszen, azokat a várbeli kapitányok arra rendelt embe-

rekkel együtt végképpen igazítsák el törvény szerént, minden tovább való halogatás nélkül, úgy, hogy aki halált, halállal, aki bírsággal, bír-ságot fizessen.

6. Istent káromló szókért, szitkozódásokért, van az országnak írott törvénye, büntetődjenek aszerént, akadjanak fel érette.

7. A lopók, más ember életin dülők érdemek szerént büntetődje-nek, mint az ország articulussa tartja.

8. Ha valaki eltévelyedett marhát vagy akármí egyetmást talál-na, tartozzék tiszt kezéhez adni, ha eltitkolja, mint lopó büntetődjék.

9. Mivel a szükség úgy hozta, hogy a várba bé kellett szorulnunk, senki közülünk ne merészeljen szökni vagy kimenni hír nélkül, hogy valamiképpen ellenség kezében ne essék és ott kínoztatván, kínjához képest a várbeliekre veszedelmet ne hozzon. Ha kik cselekednék, akárhol találtassanak, akármely időben meghaljanak érette.

X. Minden, valaki refugio idejő akárhonnan, úgy fogadtatik bé, hogy maga is itt léend, s együtt oltalmazza velünk mind várunkat, s mind maga jóvát. Ha ki nem cselekedí, maradjon falu számára, melyet a várba takarított.

XI. Isten megmarasztva bennünket, a várból való kiköltözésben a tisztek szabjanak rendet, akik ahhoz nem tartják magokat s tisztek híre nélkül költözködnek, büntetődjenek ad flor. 6, és így elsőben az idegenek, azután a tízesek rend szerént.

XII. Az igaztétel a várbeli bonumokból légyen, aki min elmarad, ha annyi nem lenne, külső jóvainak, úgymint örökségének harmad-része az ekklesiának számára, a két részinek felít a tisztek leválják, fele leend a falu számára.

XIII. Ha fizetnünk kell idegen ellenségnek, a másunnan idejött emberek is egyaránt velünk contribuáljanak.

XIV. Minden utakon-módokon a várbeli tisztek megmaradásra va-ló dolgokat feltalálván egyező értelemből, annak egyszóval a várban lévő minden rendek engedelmeskedjenek.

XV. Ha valakik strására állíttatnak, elejekben adott instructiójok-hoz magokat nem tartják, tunyaságok vagy vigyázatatlanságok miatt valami zendülés vagy riadás támadna, haljon meg érette.

XVI. Amely asszonyemberek veszekednek s kötődnek egymás kö-zött, a vétkesek paeniteáljanak a kézi kalodában.

XVII. Mindezekre a fenn megírt punctumokra kívántatik egyező megegyezése a falubelieknek és idegeneknek, ez pedig hogy állandóbb légyen, az mostani falusbíró Bothos Máté több fenn specificált be-csületes emberekkel együtt pecsételje meg a falu képében, az idege-nek közül is, ha kik akarják, hogy állandóbb lehessen minden istenes igyekezetünk. — Mely eszerént való conclusumban jelen volt tekin-tetes nemzetes Kálnoki Farkas uram ökegyelme is, s approbálta, és lött minden contradictió nélkül.

Scribo pro illiteratis iudicibus Bothos Máté juratus iudex,²⁹ Sigis-mundus Literati, Pals Ferenc m[anu] p[ropria], Abrahamus Rátz m[a-nu] p[ropria], Budai János m[anu] p[ropria], Sennyes István m[anu] p[ropria], Domokos Benedek m[anu] p[ropria], Nagy Miklós m[anu]

p[ropria], Bothos György m[anu] p[ropria], Illyés Ferenc m[anu] p[ropria], Kazdagh János m[anu] p[ropria].

(Orbán III. 21—22.; EMLvt. Oklevélmásolatok és kivonatok. Vegyes adományok és szerzemények. Kéziratok A. 195. A másolatról 1857. május 12-én készült, hitelesített leírás.)

16

Zalán falutörvénye 1699. március 23.

Mű, miklósvárszéki nagyajtai Donát György azon széknek vicekirálybírája, szárazajtai Kűs István és középajtai Szabó István lófű személyek recognoscimus per praesentes, quod in hoc anno 1699, die vero 23 Martii,³⁰ midőn volnánk nemes Sepsiszékbén, Zalánban nemzetes Séra István uram házánál, jelen lévén müelőttünk elsőben is az templum előtt az egész falu, kik is közönséges akaratból kérenek münköt, hogy egymás között való, falu javára s megmaradására célozó elvégezett törvényekben mint idegen emberek lennénk ökegyelmektől megbírált személyek, melyre nézve az mostani falusbíró, úgymint zaláni Koncza András két adiunctus hütösökkel, úgymint Erdő Györggyel és Bodor Istvánnal, lófű személyekkel az megnevezett Zalánfalva velünk együtt az megírt Séra István uram ökegyelme házához küldé, és ott münköt mind az hárman az falu akarátja szerint kezek beadásával megbírálván ilyen okon, hogy az mely végezéseket és egymás között való törvényeket írásban müelőnkben hoztanak és adtanak, azokat jövődő bizonyásnak okáért az mű praesentiánkban ratificálják és megerősíték megmásolhatatlanul örök emlékezetre. Mely punctumi ökegyelmeknek rend szerint az előnkben adatott írásokban így következnek:

1. Az tizenkét hütös ember büntessen minden potentiáriusok büntetésében, és az bírságnak harmada az falué, két része az hütösöké; az zálaglás pedig magokon forogjon. Az ki pedig contumaciter az zálagját elvonné, infallibiliter egy forinton maradjon. Az ki pedig zálagját törvényre kivonné, abban az előbbeni mód observáltassék, ily declaratióval, hogy minden harmadik törvényes napon az apellatiós széken törvénye folyjon, mikor reáérkezhetnek, máshuvá senki ne apellálhassa; ha mód nélkül apellál, 24 pénzzel szaparítsa büntetésit.

2. Az praedicator és scholamester jövedelmit, isten üdőt adván és alkalmatosságot, ilyen declaratióval szolgáltatassa be minden ember: Mikor meghordja az falu az praedicator kérésire, az egyik szentegyházfiú mellett legyen egy jólelkű ember, és vizsgálja meg az gabonát, ha illendő-e az elvételre, jó lelkiismereti szerint, ha illendő kéve-e; és három nap alatt minden ember behordja és harmadnap alatt büntetessenek meg.

Az praedicator és scholamester kerteit az szentegyházfiak szorgalmasan mind épületekkel procuráltassák, és minden jövedelmekre szorgalmatos gondjok legyen.

3. Az pásiton az kerteket, mind az 25 öl kertet mindenkor fenntartásák, télben-nyárban, hogy kétszer szabadulhasson az járó marhának.

4. Az Nagy Avas is minden esztendőben annak idejében az járó marháknak felfogattassék.

5. Az izentetett embert nemcsak arról examinálják, hogy maga potentiariuskodott, hanem arról is, ha mást látott, és tartozzék hűti szerint kimondani.

6. Az határkertnek büntetésében ilyen declaratio observáltassék: Valakinek kerte nyilvánvaló résnek találtatik, primo büntetessék meg den. 10; 2. den. 20; 3. den. 30; 4. totes quoties egy-egy forintra.

7. Az határookban pedig ha valakinek szénafűhelyei vannak, hogy senkinek szabadon oda hajtani nem leszen szabad, hanem járomban vagy kötélen.

8. Az falu felett való Avasban és Dögös Torkán kívül való felfogott Avasban minden szál fa egy-egy forintra tilalmaztatik.

9. Az befüggő cserék pedig egy-egy forintra tiltatnak Sorkolatig fel, és attól fogva az mint az Óvágásig megyen fel.

10. Az határok és az erdőn lévő kaszálófűvek egy-egy forintra tiltatnak. Az pásint és az Nagy Avas negyven-negyven pénzzel, totes quoties.

11. Nyírest, az mint a falu megegyezett, tízes számra hogy felosztották, úgy bírják, és az tízek magok között annak idejében osszák el; Szent Mihály-nap után communiter, az ki hol akar, ott kaszálhat, ha ott marad.

Ha valaki ezeket violálni akarná és ezek szerint nem akarna dirigáltatni, calumnián maradjon.

Ezen végezés pedig in vigore megmaradjon.

Mely dolognak nagyobb bizonyosságára és megerősítésére ezen punctumokat magunk subscriptionkkal és pecsétünkkel megerősítettük fide nostra mediante. Datum anno, die locoque in praenotatis.

Correcta per nos.

Judices iidem qui supra: Georgius Donát viceiudex regius sedis Miklósvariensis m[anu] p[ropria]. Scriba pro illiterato iudice: Stephanus Kús de Szárazajta m[anu] p[ropria], Stephanus Szabó de Középjajta m[anu] p[ropria].³¹

(SzOkI VIII. 387—389.)

17

A háromszéki Uzon falutörvénye 1699. június 12.

Uzonfalva írott törvénye

Anno 1699, die 12-um mensis Junii ex singulari mandato illustrissimi domini comitis domini Michaelis Mikes Trium Sedium Siculium Sepsi, Kézdi, Orbai et Miklós vára, supremi capitanei de Zabola et ex unanimi voto et consensu universorum incolarum possessionis Uzon leges antiquae et a praedecessoribus usuatae possessionis praedictae, nunc denuo restauratae, rectificatae et in anno prespecificato die 23

Junii in oppido Sepsiszentgyörgy loco et facie sedriae praesentibus spectabili ac generoso domino [?] Michaele Henter dictarum Sedium vice capitaneo, Balthasare Székelly vice iudice regii, cum ceterisque dominis assessoribus inductae perlectae in quibusdam difficultatibus vellificatae [!] nemineque contradicente confirmatae, et in omnibus punctis, articulis et clausulis, tam praesentibus quam in futurum successoris observationi demandatae.³²

Mü, Uzonfalvának lakosi, méltóságos gróf Mikes Mihály úr önagsága uzoni udvarházának gondviselője, kökösi Orbók Sámuel, tekintetes nemes Béldi Kelemen úr ökegyelme uzoni gondviselője, bodolai Gödri Mihály, tekintetes nemes Béldi Dávidné asszony uzoni gondviselője, Goncsa András, Pünkösti Mihály, Keserű Gergely és Péter, Szabócsi István, Kádár Ferenc, Kuti György, Pál János, Kovács Péter senior, Zajzon Pál, Zajzon Benedek, Danér Márton, Beretzky György, Kovács Mihály senior, Kovács Gergely, Kovács Péter kisebb, Kovács Márton, Földes Mihály, Istók György, Györgybíró Péter, Márk György, Jankó Tamás, Bagoly János kisebb, Lajos Mihály, Jakocs János, Pető Bálint, M[árk] Mihály, Kovács Mihály, kisebb Dankó Mihály, Pünkösti Pál, Török Pál, Kakas János és az falusbíró Kovács Tamás juratus, látván azt, hogy az eddig való törvényünkkel határunkot meg nem oltalmazhatnók az olyan emberektől, az kik sem az Istennek törvényével, sem az embereknek büntetésével nem gondolnak, határainkot, réteinket rontják és étetik, hogy azért mind magunk, s mind az szegénység valamennyire pihenést vehetne, annyi kárt ne vallanánk és ne fizetnénk, töttünk ilyen végezéseket:

1-mo. Az bíró mellé az falu közli szolgáló szabad emberek közül legyen hét, az jobbágyok közül négy; kik az bíróval pleno numero tizenketten legyenek hütösök, az polgárokon kívül. Az urak tisztartói és az exemptus nemesemberek, mikor érkehetnek, az falu gyűlésire, törvényire ha elmehetnek, hasonló voxok legyen, mint egy-egy hütös embernek. Ha pedig oda nem mehetnek, büntetéssel ne kényszerítsék, hanem az bíró az mennyi hütössel telhetik, ad minus hetedmagával törvént tehessen. Ha pedig oly dolog occurál, hogy nem igazíthatni, tisztartók és nemesuraiméket hívassák. Ha odamehetnek, bene quidem, ha pedig nem, izenják meg voxokat; úgy mindazonáltal, hogy az major pars vota megmaradgyon.

Az hütösséget az kik az üdön felvötték, viseljék. Az bíróság változásakor az hütösség is változzék; az kik érdemesek, szerre viseljék. Egyéb apróság dolgok, törvény tételén kívül, meglehet, ha az bíró negyed- vagy ötödmagával leszen is.

Csengetvén az bíró az kisebb haranggal, az hütösök bírság alatt — ha honn lésznek — tartozzanak előmenni. Ha honn [nem] leszen, tudniillik a faluban vagy az határon, tartozzék előhíni az maga cselédje. Ha elé nem menne és méltó mentsége nem lenne, 24 pénzre mindgyárt megzalogolják. Ha pedig honn az faluban lesz[en] és vakmerőképpen az csengetésre elő nem megyen, 48 pénzre zálogolják meg. Ezt pedig értjük szombati törvénynapon; jurálván az jobbágy, hogy ura dolgára volt, nem tartozik az csengetésre előmenni, ha hütös leszen is.

2-do. Ha valami falu szükségbe való pénzt vagy gabonát — kivel az falu tartozik — kelletik felvetni, csengessen az bíró az nagyobb haranggal; és az hütösökkel, tisztartó és nemesuraimékkal, az kik előmennek, felvessék azokra, az kik az haza törvénye szerint abban tartoznak. Melyeknek obtemperálni minden rend tartozzék. Az kik az olyant meg nem adnák, megzálogoltván egy forintig, törvényre ki ne adják.

Az ilyenbe pedig az ide alább megírt mód szerint contribuáljanak. Az mit pénzül kell megfizetni, minden emberre — az kik falu közti szolgálnak — egyaránt vessék. Az mit pedig szemül való gabonával kell megfizetni, vonómarhákra vessék. De úgy, hogy az jobbágy marhákra szintén annyit adgyanak, mint a szabad marhákra. Ebben pedig akár falu szeribe való ember legyen, akár falu szerin kívül való zsellér legyen, ha szántása-vetése vagyon, egyaránt vessek marha után. Az marhátlan ember, ha vetése vagyon, annyit adjon, mint egy marhára kell adni.

Az mi pedig az lopott marhák ára megfizetésit illeti és az miatt a tiszteteknek való fizetést, abban az falu szeribe szolgáló marhás emberek egyaránt fizessenek, mivel az falu szerin kívül való jobbágy és egyéb zsellér marhás emberek is megveszik lopott marhájok árát. Az nyomorult, marhátlan, vetés nélkül való szegények se az lopott marhák árába, sem az határon lőtt kárba ne fizessen[ek]. Az ki penig az ilyen felvetett pénzt és gabonát meg nem akarná adni, az falutól edgyező értelemből terminált napon az bíró zálagolhassa meg egy forintig. Ha pedig az második terminusra is meg nem adhatná, vegyék jó zálagját, melyet ve[gy]enek el annyiban, az mennyivel tartozik vesztiben.

3-tio. Az kik gabonában vagy kaszálófüben hajtának — akár éj-jel, akár nappal — marhájokot, ha bévádolják, az bíró egy forintig zálagolhassa meg. Az kit megzálogolt, hí[v]ják az zálaglók, hogy első törvénynek menjen elő az zálagja után. Ha az gazda vagy az fiú, vagy szolgálja, az ki tisztességbéli személy, hüttel megmentheti magát, az zálagját adják vissza, sem tisztaságot, sem egyéb fizetést ne adjon, de úgy esküdjék meg: sem maga az gazda, sem az fia, sem az szolgálja, sem semmi cselédgye azon tilalmas helyre nem hajtotta, sem barátjával oda nem hajtatta az akkori vádlás szerint. Ki is ha az szerint magát vagy cselédjét meg nem mentheti, meg nem mer eskünni: világosan kijó, hogy szánzándékkal tetetett kárt, azért egy forinton maradjon.

Az falusbíró vasárnap reggeli praedicatióról kijöven, az falu edgyezéséből az szombati törvényes napon kívül más napra is az templom előtt hirdesse meg, melyik napon lesz[en] falu törvénye; és az mely záloglott kárt tévő ember azon törvényes első napon tartozzék előmenni s dolgát igazítani. Ha pedig az záloglott ember az akkori falu első gyűlésire elő nem érkezhete, halasszák más falu gyűlésire.

Az kiknek nappal elszalad — vagy rés- vagy tanorkapun — az marhájok, zálagolják meg. És ha megesküszik, hogy szaladásképpen ment volt ki az marhája: első szaladás kilenc pénz; másodszor ha megesküszik, hogy akkor is szaladásképpen ment volt el, egy sustá-

kot adjon. Azután szokást vesz az marha, és szaladásnak helye ne legyen, hanem minden szaladásról megesküdjék, mégis egy-egy horgást fizessen. Ezt pedig csak az nappali szaladásról értjük, mert éjjel mindennek rekesze legyen. Kivévént azt, ha az csordából elmaradna, vagy estve az faluban eltévelyednék, és úgy menne ki; megesküvént az gazda vagy cselédje, absolváltassék. Vagy pedig valaki — vagy gazda, vagy fia, vagy szolgálja — tilalmas határ mellett, az hol néki szabad volna, őriztetné az marháját, és onnat — az pásztor vigyázatlansága vagy pedig aluvása miatt — tilalmasba menne, az nem szaladás, hanem az olyant, ha fűben megyen, 40 pénzre, ha gabonába megyen, 80 pénzre zálogolják és büntessék.

Ha kit hütös ember vádol, és az mellett egy bizonyság lészen — bár nem hütös, csak tisztességbeli személy legyen —, és egy nyomon vádolják, akkor is törvénye ne menjen másképpen. Az egy hütös bíró s polgárok vádlásán kívül, ha megesküszik, bocsás[ssá]k [?] el réá az hütre; de az bíró, polgárok ellen törvénye ne menjen. Ha pedig az tilalmasban járó marhák mellett senkit nem látnak — mivel az olyan gyakorta elbúvik —, az gazdát zálogolják ugyan meg, de ha jó hitű, nevű, tisztességbeli cselédjinek kér törvént, megengedtesék az fenn megírt mód szerént. Ha pedig nevezetesen személy szerint vádolnak valakit, az az vádolt ember esküdjék meg.

4-to. Az gabonavetések, azután, hogy kikél, mindenkor tilalmas legyen. Az szénafüvek Szent György-nap után egy héttel mindenütt tilalom alatt legyen. Az kenderrétben az ki kendermagot vét, ki ne bocsásson se réten, se az halványban, míg az kendert eltakarítják. Az vesszőt és halványban való sarjút meg ne szabadítsák. Ha pedig valaki el nem takarítaná, mikor a többi emberek, izenje meg az bíró néki, hogy harmadnap alatt elvigye. Azután az falu edgyező akaratóból szabadítsa meg. Akkor pedig egyéb marhát senki oda [ne] vigyen, hanem csak az ökrököt, hátas- és hámhúzó lovakot, kancákot. Ezek ellen az ki cselekszik, egy forintra zálogoltassa. Az egyéb marhákot addig oda ne hajtsa az pásztor, valamíg az bírót meg [nem] kérdik és az bíró — a faluval edgyütt — réá szabadítja. Ha valamiképpen valamely pásztor az ökrökön, hátas- és vonólovakon, kancákon kívül odahajtana, az bíró, az hütösök hajtsák bé, büntessék bé elsőbben egy forintig, azután valahányszor cselekszi, mindenkor két-két forintig büntessék. Az mely helyet pedig falu földinek hívnak, mely is az vonó- és hátsamarháknak tartozik, elsőbben az fenn megírt mód szerint tartassák és azon büntetés alatt bírassék.

5-to. Mikor az falu edgyező egy akaratóból az határt meg akarja szabadítani, az mely ember gabonáját, szénáját annak idejében bé nem takarítaná, az bíró az faluval edgyező értelemből izenje meg néki, hogy egy hétre eltakarítsa, mert azután az mi kár benne lesz, az falu meg nem fizeti. Melyet azután, az mely izenés után és az egy hétnek eltelése után ha valaki kárt láttat, azért az falut ne keresesse. Ha keresné is, haszontalan legyen az olyan dologban. Ha úgy kívántatik, hogy az falunak bizonyítani kellene, falusi emberek is bójárhassanak; az ellen az actor ne excipiálhasson. Ide nem értvén az üdőnek olyan alkalmatlan voltát, az mely miá bé nem takaríthatná.

6-to. Mivel eddig kötetlen szabad volt minden gabonák között az ökrököt és lovakot étetni parlagokon, szegeleteken, útfélen és egyebütt is, mely miatt sok károk lóttanak, azért ezután senki se járomban, se kötélen az olyan helyre marháját ne hajthassa; azokon kívül, az kiknek olyan magánoson való szegeletek vagyon, melyre az szabad úton reamehet, és öröktől fogva talyigában vagy szekérben odavitték az marhájokat, azután is odavihesse. Úgy mindazáltal, hogy ha az magáéről kimegyen és vádoltatik, az szerint büntetődjék, mint az mely pásztor vigyázatlansága miatt vagy aluvása miatt menne vagy szénafübe, vagy gabonába marhája. Az kik pedig új szokásból kezdettek vagy ezután kezdenék olyan helyre vinni marhájokat, kiknek eleitől fogva arra szabadságok nem volt, ezután se légyen. Éjjeli hálóban pedig senki az olyan szegeletekre virradatig ne vigye; ez ellen cselekedik, forinttal büntetődjék.

7-mo. Az juhokat, sertéseket — az hízókon kívül —, az tavalyi tinókat — az ki az anyját nem szopja — és csikókat, malacos sertéseken kívül az falu pusztáján [?] ne járjon. Az kik ez ellen cselekednének, az olyan marhát szabad légyen az falunak béhajtani és egy forintig bébüntetni. Ha bé nem hajthatják, az gazdáját zálagolják meg, és az alább megírt törvény szerint büntessék. Az marháját, avagy zálagját törvényre ne tartozzanak kiadni, hanem ha hüttel — az fenn megírt mód szerint — megmenthetné magát.

Az esztenákon való juhokat az mostani szoros üdőben [?] az faluban, avagy falu mellett szabad légyen esztenákról fejni béhajtani. De az fejés után az faluban ne légyen szabad megállítani és legeltetni. Az gabonák mellett való nyomásokon fél láb földig kitiltassák az juhoktól és csorda marháktól. Az ökröknek pedig és járó lovaknak szabad legyen — csak az gabonába ne bocsássa. Minden ember háts-, hámos lovának az falu pusztáján járni szabad légyen.

8-vo. Az mely embert azzal vádolnak, hogy az maga gabonájában vagy fűviben járatná az marháját vagy éjjel, vagy nappal, és az olyan kárért az falut perelné, ha az falu comprobálhatja — bár falusi emberekkel —, hogy az ő marhája az ő gabonájában járt volna, az olyan embernek ne tartozzék a kárt megfizetni. Azt pedig nem a szaladásra értjük, hanem aki szántszándékkal hajtja az marháját ki és az magáét is megéti az másokéval együtt; comprobálván két vagy három falusi emberrel.

9-no. Az faluban való gyümölcsöt, kerti veteményt, mákot és egyebet is senki más ember kertiből ne vigyen. Az mezőn való borsót senki az másét ne hordja. Más ember fűviből fűvet ne vigyen. Gabonát, lencsét, kévét senki ne vigye. Ez ellen cselekedik: egy forinttal büntetődjenek toties quoties, s a kárt fizesse meg.

Más ember tarlóját — tarlósabadulásig —, ha az urától, az kié az tarló, meg nem kéri, ne mérészeljen kaszálni. Búzafejet senki ne szedjen az olyan földön, akin kalongya vagyon. Az mezőn senki az aratóknak estve hazajöveledek[kor] kévét ne adjon, mivel az kévéadással sokaknak az aratók kárt téznek.

10-mo. Az juhok béhozásáról tartsa minden ember a szék végezéséhez magát. Úgy, hogy ha az falusi juhokból egy eszténa, kettő

vagy három kitelik, az juhos emberek úgy alkudjanak, hogy idegen juhot bé ne hozzanak.

11-mo. Az mezőkertek dolgát ami illeti, úgy végeztünk arról, hogy vizekre való határ ellen az kertek úgy tartassanak: az lópartók az alsó végén, a magos parton elkezdve (az falu mérje fel közönségesen) és alá a másik magos partig, ahol a marha a partra kimehet, ott mindenütt kertet tartsanak. Az hol ki nem mehet, oda ne mérjenek. Az felső tanorokkapu pedig azelőtt az hol szokott lenni, az magos parton ismét elkezdvén és az vásáros utat az mezőhöz kihagyván, a dombon hozzák a magos partra ismét. Az híd végénél túl egy tanorokkaput tartsanak. Attól az tanorokkaputól ismét elkezdvén, a sziget-martra vigyék. Ott ismét kihagyván az magos partokat (mivel ott a marha ki nem mehet), kezdjék el ismét a Kovács réten [?]. A magos parton egy tanorokkaput hagyván, az hol az falu megedgyezhet rajta. Az vízen a másik magos partig mérjék alá mindaddig, az hol az marha kimehet a résekből; mérjék fel mindaddig azon helyekre, valaholván [!] eddig a kertek voltak.

A kerteket úgy mérjék, hogy az miképpen azelőtt is, gróf Mikes úr önagyságát az kapu- és mérés kertekből kihagyjuk. Pünkösti Mihály uramnak az mely deliberatuma vagyon a kerttartásról, a megmaradjon. Azonkívül minden szántó-vető emberre egyaránt — úgy a gazdagokra, mint a szegényekre — felmérjék. Akiknek marhájok, szántások, vetések és szántóföldök nincsen, kertet ne tartsanak. Akiknek pedig vagyon marhájok, szántások, vetések és ösföldök vagyon, egyaránt kerteljenek. Az kertet is őszi vetések eleibe összel, az tavaszi vetések eleibe tavasszal tartozzanak feltenni. A tanorokkapukat a négy tízbeli emberek tartsák, ki-ki a maga tíziben. És mivel az ötödik kapu tíz nélkül — mely lészen az Béres Máté házánál a Szentgyörgy felé menő úton —, melyet elsőben tartson egy esztendeig Feltíz, másodikban Középtíz, harmadikban Nagytíz, negyedikben Nemes-tíz, et sic per consecvens³³.

12-mo. A zálagló kezesek ekképpen zálagoljanak, hogy nem várván az bíró törvényes napját, akármilyen nap, amikor megérti, hogy kárt tétetnek és vádolnak, egy csengetésre való vádlott embereket egy rend kezes tartozzék megzálogolni. A zálog pedig egy forint érő legyen. Amely kezes el nem menne, a kezességet és zálaglást végbe nem vinné, a bíró arra mindjárt más három kezest adjon, és zálagoltassa meg őket egy-egy forintig toties quoties. Aki zálogot nem engedne vinni — ajtót, kaput bezárván —, szabad legyen egy marháját elvinni, és az engedetlenségért elsőben börtöntenni egy forintig, azután mindjárt az elábbi vétkéért (amelyért nem engedte volt megzálogolni) más forintig. A zálagját senkinek törvényre ki ne adja, hanem a büntetést fizesse meg, és ha olyant pretendál, hogy ötöt nem olyan törvénnyel illették volna, mint másokat, vagy pedig ok nélkül zálagolták és büntették volna meg, comprobálhassanak utrinque [?] falusi emberekkel is — és az mit az törvény hoz, az legyen; bizonyságok vallása után aszerint büntetődjék. Ha azzal sem akar na contentus lenni, a büntetést fizesse meg, és a bíró citáltassa a székre.

13-to. Az kökösi határra az kiknek szabad marhájikat az Brassó felé menő vásáros úton kötetlen vigye le; a nagy úton és az ilyefalvi úton ne járjon. A Cserére pedig, mint eddig, két ember marháját [...] kihajthassák.

14-to. Az vízen innen való kertek, mint eddig, úgy ezután is aszerint tartassanak, az régi mód szerint, és addig, míg azelőtt is k tarták.

15-to. Az bírák és szentegyházfiai minden felszedett pénzről és egyébről, valamelyek kezekbe mennek, tartozzanak számot adni. Arra rendeltetett becsületes emberek legyenek, akik számot végyenek, azok pedig tartozzanak eljágni benne és számot venni tőlök.

Szaparnycás, rühös, fekélyes marháknak sohult az falu határán nem szabad járni. Ha pedig szántszándékkal az bíró megizentetése után ott jártatná, üssék meg.

Ex veris suis originalibus sine diminutione, augmento, variationeque prorsus aliquali pariatæ de sub sigillo extradata per me Michaelem Benkő juratum notarium Sedis Siculicalis Sepsi, Praesens copia descripta et extradata per Stephanum Antos juratum notarium Sedis Sepsi.³⁴

(Kispál cs. lvt. 92.)

18

A háromszéki Kilyén falutörvénye XVIII. sz. eleje

Kilyénfalvának régi törvényeinek megújítása
és némely szükséges dolgokról való végezési,
melyet közönséges megedgyező akarattól végeztünk
és megerősítettünk

Jóllehet ennek előtte becsületes praedecessorink s atyánkfiai falunk közönséges törvényét írásban tettek volt, de az elmúlt disturbios üdő mostohasága mia eltévelyítvén akkori bíró Benkő György, mostan közönséges egyenlő akarattól falunk régi törvényét compiláltuk és írtuk meg. Hozzátevén ezt is, hogy az mostani szűk üdöre nezve, hogy mezeinkre vetett gabonáink megmaradhassanak, írtunk újabb törvényeket is, alább megírt punctumok szerint.

1.Minthogy mind az közönséges társaságnak, mind az falubeli lakosoknak megmaradása az jó rendtartásoktól függ, erre nézve az bíró lévén az falu igazságának folytatására rendeltetett személy, hüttel is köteleztetvén arra, minden héten szombaton mindenféle határbeli, erdőbeli, rétekbeli károkról való zálagoltatásokról törvént szolgáltasson. Addig pedig valaki valahányszor vádoltatik, külön-külön zálagoltassa és büntesse az bíró az faluval edgyütt.

2.A falusi bíró az kit zálaglónak felnevez series szerint, tartozik elmenni, sub poena den. 20, ha elvégezi, ha el nem végezi, den. 40. Hanem ha valami legált impedimentuma occurálna az zálaglásra ren-

deltetett embernek; melyben tartozik az bíró elébb-mondani, de annak utána azon seriest vele [?] kiszolgáltatni.

3. Híd- és kertlátókat rendeljen az bíró per seriem három-három embert két hétig, kik tartozzanak minden héten az hidat és határkertet megkerülni és az réseket feljárni (?) és az bírónak kiadni, hogy az praefigált törvényes napra zálagjokat vetethesse és törvény szerint dolgokat eligazíthassa. Ha az kertlátók dolgokban el nem járnának, toties quoties büntetessenek ad den. 20.

4. Az ki falu hagyományára elé nem megyen, den. 20. Falu közönséges csengetésére az ki nem megyen, den. 20. Az mely gazdaembert az csengetés az tanorokkapun kívül talál, nem tartozik visszatérni, hanem házánál levő cseléd menjen az csengetésre.

5. Mikor az bíró zálaglót küld, tartozik minden ember személyválogatás nélkül zálagot adni; melyben ha valaki vakmerőlködnék — zálagot nem akarván adni —, az bíró duplicálja az zálaglót. Kiknek is ha nem engedelmeskednék, az falu közönséges házára menvén, kösse meg, in supra büntesse ad flor. 1 az vakmerőségért, az vádlásról pediglen mentse magát.

6. Ha valaki hütös ember által vádoltatik, akármi vettséget [!] maga személyében az hütös ellen törvénye nem megyen. Ha pediglen egy bizonsága találtatik, az falu bocsásson törvént az bizonsága mellett.

7. Ha valaki szántszándékkal az falu tilalmas határát éli, kivádoltatván, ha elvégezi, büntetessék ad den. 80, különben ad flor. 1; az kárt fizesse meg.

8. Ha az ugarról, az pásztor elaluván, az marha tilalmasban megyen, ad den. 50. Ha híre nélkül az tilalmasban szalad, ad den. 9. Ha pedig az pásztor az szaladó marhának futva utána lenne, immunis legyen az büntetéstől.

9. Minden ember csordából hazabocsátott marhájára úgy vigyázzon, hogy ha falu tilalmas határára kimegyen, ha falu találja, den. 9, ha az határpásztor, kárát és igasságát [?] vegye meg. Ha secundo is ott találtatik, den, 9; ha harmadikszor és többször, toties quoties den. 20 büntetessék.

10. Az Malom alól, Nagyszegből, az szemerjai hídon alól való Mart alól, ha a pásztor elaluszik, den. 50, ha pedig nem aluszik, den. 9. Ha az Malom alól az Rétre szalad, den. 9. Ha az Alsórakottyáról szalad, den. 50, az Felsőről den. 9, ha nem aluszik, különben ha aluszik, den. 50.

11. Ha jó rekesz alól éccakának idején valaki marhája tilalmasban megyen, hütivel eligazítván, hogy zár alól ment el, az kárt fizesse meg, insuper az falu büntesse ad den. 9.

12. Senki falu határán ökrét, lovát pórázon, kötelen ki ne vigye különben, ha nem az magáéra. Azt is nappal, mivel éccaka úgy sem leszen szabad, sub poena den. 40; hanem ha kimegyen szántani vagy bornálni, akkor is az magáén etesse, úgy mindazonáltal, ha az szomszéd gabonájában kárt nem tön [?]. Ha teszen [s] kivádolják az falunak, büntessék ad den. 40. Aratáskor pedig [nem szabad] az aratót kivivő és nem hordó lovakot, úgy az marhát megcövekelni vagy etetni akárkién. Haricskavetéskor is, ahol tágasság vagy, szabad

bocsátani, úgy mindazonáltal, ha tilalmasba megyen, büntetessék ad den. 50.

13. Senki ingó-bingó marhát az falu pusztáján ne jártasson, sub poena den. 50, csordába való hajtás után és csordából való eresztés előtt; hanem nappal az szopó borjúk és tavalyiak is, az kik szopják annyokot, úgy az malacos és hizó sertések, melyek is ha falu tilalmasába szaladnak, három renden ad den. 9. Annak utána ha szokásosnak ítéltetik, ad den. 50, toties quoties büntetessék. Ezenkívül való mindenféle marhák csordában járók legyenek.

14. Ennek előtte is megrögzött törvénye volt falunknak, hogy az falu közönséges pusztáján az esztenára való kivitel után senki juhát nem volt szabad legettetni. Annál inkább esztenát nem volt szabad csinálni az tanorokkapun belől. Mely törvényünket most is helybenhagyjuk és confirmáljuk, és ha valaki ennek nem engedelmeskednék, az falu minden harmadnap megbüntesse ad flor. 1, mindaddig, míg amoveálja az juhait, vagy az falu pusztájáról kifogja; excepto az bergő berbécseken kívül, akkor is idegeneket az pásztor ne hozhasson, sub poena flor. 1.

15. Az esztenára való hajtás után is senki residentiátlan ember feles juhait határunkon maga nyája között tartatni ne merészelje, feljebb megírt büntetés alatt. Hasonlóképpen senki idegen marhát maga gondviselése alá, falu prejudiciumára (:hanem ha az falu engedi;) ne fogadhasson határunkra, fenn specificált büntetés alatt.

16. Falu határkertit az ki fel nem teszi, vagy résit meg nem csinálja, kétszer büntessék ad den. kilenc-kilenc, harmadszor ad den. 50, negyedszer ad flor. 1, annak utána toties quoties refraktáriuskodnék, büntessék ad flor. 1.

17. Az falu hídján való részért elsőben den. 20, ha szólnak róla, ha nem, den. 40. Ha ugyancsak vakmerőlködnék és meg nem csinálná, toties quoties büntesse az falu ad flor. 1.

18. Valaki tilalmas erdőben akár fenn álló, akár holt fát erdőljön, büntetessék ad flor. 3. Faosztáskor pedig ha történetből nyerszet talál levágni, büntetessék ad flor. 1.

19. Ha valaki falu erdejét meggyújtaná, büntetessék az flor. 5.

20. Hídcsinálni, sártölteni, cövek felverni tartozik mindenféle faluban lakó ember elmenni, sub poena den. 50. Az falut is őrzeni, valaki az tanorokkapun belől lakik, sub poena den. 50.

21. Senki napelmente után, se szekérral, se gyalog, mihelyt az mezőn kéve leszen, az falu határára ne merészeljen kimenni, nappal is az megszemlett gabona között lappangani — különben ha kivádatatik, büntetessék den. 80. Ha pedig valaki gabonalopásban találatik, büntetessék ad flor. 1; insuper az kárt fizesse meg.

22. Minthogy eddig az borsó- és mákvetésekben azoknak elhordása miatt igen sok károk lött az falubeli lakosoknak, végeztetik közönségesen: valakinek cselédje más ember borsójában vagy mákjában találatik, kivádatolván az bírónak, büntetessék ad den. 50; úgy, ha valaki répalopásban találtnék is.

23. Minthogy az mostani szük üdőre nézve kételenítettünk határunkra törökbúzáat vetni, valaki — szemlése után — pásztor híre nél-

kül törökbúza között lappang, az pásztor szabadosan megfoghassa. Ha meg nem foghatja, az bírónak vádolja ki, és az vétkes büntet- tessék ad flor. 2, melynek fele az pásztoré, fele az falué. Ha pedig az pásztor valakit eltitkolna, ő is büntetessék ad flor. 2. Ha idegen embert talál pedig az törökbúzában, büntesse, az mint az pásztor akarja. Mikor pedig az törökbúza megérik, szedés előtt minden gazda- ember láttassa meg, és az kárt az pásztor fizesse meg.

24. Mindenféle kerteknek hordása tilalmas le[szen] (?), és ha va- laki kertlopásban találtatik, büntetessék ad den. 50. Úgy, valaki más ember csigolyáját, füzessét vágná, hasonló poenában incuráljon.

25. Kerti veteményeknek, gyümölcsöknek, apró majorságoknak el- lopása 80 pénz bírság alatt tilalmaztatik.

26. Az kilyéni Avasban (:mely eddig is kemény tilalom alatt tar- tatott:) sem belső, sem külső személynek semminemű szín és pretext- us alatt nem leszen szabad erdőlni; ha ki pedig violálná, toties quot- ies 3 forintig büntetessék irremissibilter.

27. Az falu törvénye kiszolgáltatásában ha az bíró henyélve kezd járni vagy valakinek kedvezne, az megírt punctumokban el nem járna, az falu büntesse ad flor. 1, toties quoties.

28. Végezte az jámbor falu azt is — az méltóságos urak javallá- sából —, hogy valaki éccakának idején lovát és egyébféle marháját falu pusztáján tartaná és onnét elkárosodnék, az falu nem tartozik megadni az árát. Ha pedig munkára nem megyen az vonómarha, falu pusztáján ne jártathassa. Különbén ha cselekednék, büntesse az falu ad den. 50.

29. Valaki szomszédja földét elszántja, annál inkább határköveit kiveti, az bírónak kivádoltatván, menjen két falu-hütösse, és meg- nézvén, kijárván az földet, az vétkest az földelszántásért büntessék ad den. 80; minden kőkivetésért ad den. 20.

30. Minden ember földé ellenébe való más ember gabonáját szán- táskor úgy oltalmazza, hogy ha félkévényi kárt teszen, kivádoltatván, 50 pénzre büntetessék.

31. Ország és falu határán való utaknak felszántása 50 pénzzel tilalmaztatik.

32. Az kik már jó darab üdőtől fogva falu jószágában vagy útjá- ban elfoglaltak volna, az törvény útján keresse ki az falu. Az ki most vagy ezután kertfoglalást akárholott az faluban teszen, mind- addig büntesse egy-egy forintra az falu, míg kertét levonja és az elfoglalt helyet kibocsátja; nem használván ebben sem citatio, sem certificatio, az falu járja el az maga dolgát.

33. Valaki éccakának idején tolvajt kiált és az tolvajt kézhez nem adja, büntetessék ad flor. 1; úgy az éccakai rikoltozásért és károm- kodásért büntetessék ad flor. 1.

34. Az ki az erdőőrzést elé nem mondja, büntetessék ad den. 50; úgy az ki gyermeket küldene erdőőrzeni, den. 50.

(Lázár cs. lvt. Medgyesfalvi lvt. Kilyéni Székely osztályában.)

19

**A Felső-Fehér megyei Peselnek falutörvénye
1715. május 1.**

Mi, Fejér vármegyei peselneki nemesség, látván s meg is tapasztalván a szegény megromlott falunak határunkon lévő sok károk miatt való fizetését, úgy erdőnkben is a gondviséletlenség miatt esett és ezután is következhető kárunkat, tettünk magunk között az egész faluval megegyezvén ilyen végezést:

1-o. Hogy magunk közül mindenkor egy nemesember rend szerint tartozzék fő erdő- és határbírószágot viselni, ki mellé is a falu magok közül tartozzék nyolc parasztembert rendelni, kik is hittel légyenek kötelesek.

2-o. Mind erdőből, mind mezőből a szántszándékkal tölt kárnak tilalma három magyar forint légyen, melynek ketteje a határpásztoroké, harmada a falué, úgy, hogy a nemes és fő bírónak, mind két parasztembernek, annyi cedáljon a bírságban, úgy a gabonafizetésben is a bérből és hajtópénzből.

3-o. Ha tudatlanságból vagy szaladásból esik a kártétel, a kárral és hajtópénzzel tartozik, hogy megfizesse, melyet ha oly cselekednék — gyermek, vagy oly szegény —, erdőben vagy határban kárt tenne, hogy nem volna miből fizet[ni]je, vagy még törvény szerint való időt el nem ért volna, a bírságért a falu előtt nyomattassék le, és veretessék meg érdeme szerint.

4-o. Más ember fűvét, borsóját, makkját, egyszóval akármi gabonáját valaki hordja, vesztegeti, fűzét meghányja, levágja, vagy erdőbeli és mezőbeli vad gyümölcsstermő fát, csak egy szálért is három forintot fizessen, úgy az harapégetésért is, melyért ha az határ- és erdőbíráknak valakit kiadnak, reáizenvén egyszer, hogy elémjenjen, és magát nem mentheti, három forintig való zálogját vehessék, és büntethessék meg, kiadván az falunak az harmadrészt belőle.

5-o. Valahol pedig néhai praedecessoraink idejében falu közönséges marháinak legeltető helye, csordáinak útja volt, azt tartozzanak kötelességek szerint az faluval együtt megtartani és oltalmazni, hogy azokban el ne foglaljanak, sőt ha ennek előtte olyan esett volna is, az mely erdő- és határbírák előtt világosságra jő, tartozzanak faluval együtt rehabeálni.

6-o. Mikor annak ideje eljőne, hogy valahol határt szabadítsanak marháinknak, határ- és erdőbírák hírvél légyen, az faluval megegyezvén, úgy, hogy semmiféle pásztorok azoknak hírek nélkül ne szabadítsanak, sub poena flor 3.

7-o. Ha valamely erőszakos emberek ellen erdőn vagy mezőn segítség kívántatnék az bírák mellé, tartozzanak elmenni, akiket hívtak, sub poena praespecificata; mindazonáltal ha gyakorta hívattatik, abban is jó rendet kell tartani.

8-o. Ha külső emberek vagy erdőnkben, vagy mezőnkben találtnak hatalmasul cselekedni, és marhástól-szekerestől behozhatják, bírák uraim éljenek az olyanok ellen törvénnyel az ország végezése

szerint, mivel az három forint bírságot rendeltük csak a faluban lakó és possideáló személyek ellen.

9- o. A határpásztoroknak fizetése e szerint rendeltetett: aki három köből búzát vagy annál többet ha vét, fél kalangyával tartozik, aki három köbőlnél kevesebbet, a vetés szerint, aki három köből tavaszt vetett, egy kalangyával tartozik, aki három köbőlnél alább vét, a vetés szerint, külső emberek pedig, minthogy határt nem őriznek, ha kevesebbet vetnek is, a bért adják meg, minthogy ha károk lesz, ők is megkeresik; határpásztor uraim is, ha kiknek mi károk léssen az határban, tartozzanak megfizetni, hogyha olyan erőszakos nép, vagy kitől Isten oltalmazzon, tábori emberek miatt nem esik a kár.

Az határban lévő gyepeket egyenlő értelemből engedték és hatuk az határbiráknak, de úgy, hogy egyebütt a szénafüveknek békét hadjanak, sub poena praespecificata.

10- o. Valaki a tanorokkaput nyitva hadja, mást nem látván, hogy közel utána menjen, három forint a bírsága, mégis ha amiatt akkor kár esik valaki gabonájában, fizesse meg. Ha valaki valaki kertét kihányja, úgy az határkertet is, megvilágosodván, büntetése három forint, mégis a kárt fizesse meg.

Mely végezésünknek megállására kötelezván magunkat, kezünk írásával ezen levelünket megerősítettük. Datum Peselnek, a[nn]o 1715, die 1-a Maii.

(Corpus Stat I. 351—353.)

20

Uzon határpásztorlási rendtartása 1715. május

Anno 1715 Maji Uzonfalva közönséges gyűlésében úgy egyezett meg az határpásztorok dolgából, hogy az faluban rendre viseljék a határpásztorságot; csorda-szerre az kiknek illik. Nyilat vonván azért az négy tíz, elsőben is esett a nyíl a Közép tízre. Melyből nevezet szerint ezek az határpásztorok: Földes Mihály, Tana Benedek, Szabó György, colonus Felszegi György, Bagoly János, senior Latzo Pál, Latzo János, Thot György, Zajzon János, Pünkösdi Sámuel, Illyés Gergely; Nemes tízből: Kováts András. Mely fenn specificált határpásztoroknak elejekben adott törvények ezek:

1. Hogy az mely gazda szánszándékkal gabonába hajtja vagy hajtja marháját, légyen büntetése nyolcvan pénz, ha szénafüben, negyven pénz, és a kárt fizesse meg mind az kettőről. Meglátatván az kárt becsületes emberekkel, hol is az kártétető gazda ott legyen.

Az sarjúból való büntetés legyen húsz pénz. A borsóból való büntetés, vagy mákból, legyen nyolcvan pénz, és az kárt fizesse meg.

2. Szaladás éjszaka ne legyen, hanem ha megesküszik az gazda, cselédje, vagy megbizonyítja, hogy megrekesztvén, más bocsátotta ki. Nappal legyen szaladás, de az is úgy, hogy megesküdjék maga

vagy cselédje, hogy tehetsége szerint pásztorlotta s őrzötte, s úgy ment el. Annak büntetése legyen két pénz, és az kárt fizesse meg. Az két pénz pedig egy marhától legyen nappal; éjszaka négy pénz egy marhától; az anyaszopó borjúktól egy pénz.

3. Ha pedig az falu fel nem tétetné idejében az határkerteket, és ez okon való rész mia lenne kár, ne a határpásztorok, hanem az falu fizesse meg a kárt. Aki pedig a határkertet kihánná, büntetése legyen egy forint.

4. Az ki pedig törvényre marháját ki akarja venni, a határpásztorok adják ki a falu eleiben. Onnan, ha nem szereti, apellálja a nemes székre.

5. Ezeknek pedig fizetések legyen ez szerint. Az egyes ekétől legyen egy köből gabona fizetés, melynek egy vékája legyen búza, egy vékája árpa, egyik haricska, egyik zab. Fél ekétől az megírt fizetésnek fele. Kiknek pedig semmi marhájok nincsen, hanem pénzzel szántatnak, azok egy vékát fizessenek. Azt pedig egy sétárt búzával, két sétárt tavaszgabonával fizessék.

Extradatum per me Sigismundum Székel de Killyén juratum Sepsi notarium³⁵.

(Kispál cs. lvt. nr. 110.)

21

A háromszéki Szacsva falutörvénye

1717. május 4.

Mű, sepsiszéki szacsvai praedikátor Dalnoki József, szacsvai és mogyorósi ecclesiában lakó Zágoni Sámuel, mindketten nemes személyek, adgyuk emlékezetire az mű levelünknek sorokban, midőn volnánk Sepsiszékekben Szacsván, Berde János primipilus házánál, jövőnek müelőnkben anno 1717 die 4 May ilyen becsületes személyek, úgymint Szacsva falva képiiben az falusbíró Fejér Ferenc, Berde János, Berde Gáspár lófü személyek, münket fenn specificált bírakat kezek beadásával megtalálának ilyen dolog végett, lévén Szacsva falvának ennek előtte is írott törvénye, de a sok háborúságos időkbén azok elvesztek, azért közönségesen falustól Lajos István urammal megegyezvén, tettünk egymás között ilyen jövőndőre megmaradandó törvényeket, melyek rend szerint így következnek:

I. Az falu közönséges tilalmas határát a bíró hütössivel együtt tartozik oltalmazni büntetés alatt, melyben is ezt kell observálni, valaki szántszándékkal falu tilalmas határában járhatja akárminemű marháját, vádoltatik igaz váddal, a falu den. 40 sine ulla misericordia megbüntesse, másodsor, avagy harmadsor ha vádoltatnék, büntessék f[lor.] 1, id est egy forintig.

II. Az kinek marhája tilalmas határban híre s akaratja ellen elszalad, első vétkét az falu engedje meg, másodsorzi vétkét is, ha szokásos volt az marha, mivel az ilyen marhát nehezen oltalmazhatni,

ebből is legyen engedelem, harmadszori vétkéért a falu büntesse den. 20, toties quoties.

III. Az falu közönséges tilalmas erdeje személyválogatás nélkül hogy jobban megtarthassuk az szántszándékkal való pusztítók ellen, ebben a falu ilyen modalitást kövessen: valaki igazán vádoltatik, akar szabados, akár jobbágy legyen az, hogy fejszével erdőlt volna, annál inkább az töviről levágná, akit rajta megérnek, hogy igazán vádoltattak, törvént nem kell neki bocsátani az igaz vádló ellen, büntessék den. 30, id est három sustáig; hogyha kételkednék benne, hogy ötet nem igazán vádlották, támasszon törvényt az falu előtt, hogy ő ártatlan, harmadmagával szabad legyen magát megmenteni, különben meg nem szabadul; afféle ledölt fát és földön fekvő fának ágait szabad legyen hordani, de az is úgy, hogy legyen hírével annak, akié az erdő, hogy ki akarja hordani.

IV. Az tilalmas határban kinek-kinek szabad legyen maga marháját, lovát, járó ökröt maga tulajdon pallagjára cövekelni szénafüvön is és annak ősszel sarjúján, csak másnak nyilvánvaló kárára ne essék.

V. Ha valaki valakinek marháját tilalmas határban látja, hajtsa be nemcsak a káros ember, hanem más is, és megbecsülvén a kárt, ha csorda felé leszen is a marha, a kárról tartoznak kivenni, megbecsülvén a kárt, mind a két fél jelen lévén; ha valaki kárát nem keresi, a hajtópénzt megveheti.

VI. Az ki a falu előtt mikor vagy csengetésre, vagy falu közönséges hagyott napra egybegyűlnek, és akkor egyik a másik becsületi ellen szólana, büntetődjék f[lor.] 1, id est egy forintig az vétkes, akár mely dologból is egy forintig a falunak hatalma alatt legyen, de feljebb nem; szabad legyen a sérelmes félnek dolgát apellatióban, ha feljebb egy forinton, elvinni. A csengetésre minden falu közé contribuáló embereknek, jobbágyoknak is elő kell menni; a jobbágyokat úgy értvén, ha ura szolgálatában vadnak, nem mehetnek, de ezenkívül aki magát elvonja, toties quoties büntessék meg f[lor.] 3, ha bizonyos okokkal nem tudja magát menteni.

VII. Az bíró minden holnapban a faluval együtt a tilalmas határ körül való kerteket megjárván, akiknek kertét résül találják, büntessék meg den. 20, id est húsz pénzig. A külső határunkra bíró emberek is tartoznak azon húsz pénz büntetés alatt határunk körül keretet tenni.

VIII. Az falunak legyen a kút árkán feljül tilalmas, hogy senki se halássza, rákássza, csakis a faluban levő nemesség, akiknek jobbágya vagyona, se tisztnek, sem másnak két-három embernek kedveskedni szabad ne legyen, mivel a falu közönséges haszonvevő helye, ebbe penig az nemesembernek három rész, szabad embernek kettő, jobbágyoknak egy rész; hogy penig három s négy szabad ember kedveskedjék, interdicáltatik, hanem requiráljanak az nagyobb ember közönséges engedelmeiből halászhatni. Ennek büntetése den. 20, valaki a feljül specificált jobbágyos nemesember ellen contumaciter ezt cselekedné.

IX. Az falu közönséges élő vizit ha festők rútitják, vagy a méz-szárosok a folyóvízben mosnák a marhának belit, büntetessenek den. 40.

X. Akárki, ki a faluban lakik, mikor négyet csengetnek, mivel akkor vagy lopás, vagy tolvajkiáltás, vagy gyűlés szokott lenni, azért minden ember tartozik, a csengetést hallván, előmenni, ha penig magát elvonná s jó okkal magát nem tudná menteni, büntessék den. 20, [...] ezen büntetés alatt ki-ki tartozik felkelni s oltani, falu között való sárt tölteni, falut őrzeni.

XI. Valaki szántszándékkal valaki földjít elszántja, tartozik mind a két fél a bírót hűtőssivel együtt kivinni, és az ország útját valaki felszántaná, ha valamelyik fél a falu törvényének nem engedelmessékednék, büntetésük den. 40, toties quoties.

XII. Léván a falunak a közönséges határban kaszálóhelye, ezt is 20 pénz büntetés alatt végeztük, valaki más ember füvit nem igaz úton-módon hordaná, vagy szekerivel általmeg általjárná, magunk között valókat büntetni kell toties quoties. Akik ide beerdőlnek közönséges szabad erdőnkre külső emberek, ezeket akik látják, tartoznak megzálogolni, ha látja, hogy nem bír vele, üssék félre az harangot, közönségesen tartozik az falu felkelni és az olyan erőszakos embert megzálogolni.

XIII. Tilalmas határunkon levő kaput tartozik minden ember hogy betegye, aki penig be nem teszi, büntessék den. 6.

[XIV.] Valaki falu híre s akarolja ellen határt szabadítana, büntessék flor. 1, id est egy forintig.

XV. Valaki záloglásnak idején zálogot nem adna, büntetessék den. 9. Az jobbágyos nemesembert ne legyen szabad zálogolni, hanem az jobbágyát, azt felszólítván, az falu előtt földesura is jelen lévén, igaztassék úgy az nemesember dolga a falu előtt.

XVI. Valakit rajtaérnek bizonyosan, [hogy] falu határa körül való kertet hordana, pusztítana, vagy jószágok körül való kerteket és egyéb palánkot, vetemént, káposztát lopva kitépne, az ilyen kárt tévő embereket büntessék den. 40.

XVII. Lúdját s apró bornyúit valaki az vetésen jártatná, büntetessék den. 9.

Ezt mi bírák az feljebb megírt törvényeket írtuk az mi igaz hitünk szerint; melyről adtuk az mű igaz hitbeli pecsétes levelünket az feljebb megírt napon és esztendőben. Dalnoki József m[aga] k[ezével], szacsvai praedicator. Zágoni Sámuel m[aga] k[ezével], szacsvai és mogyorósi R[esidens].

22

**Sepsiszentivány és Laborfalva falutörvénye
1717. december 11., 1719. szeptember 16., 1804. évi
másolatban**

Statuta,
avagy Sepsiszentivánnak és Laborfalvának
írott törvénye

Nos, Carolus sextus dei gratia electus Romanorum imperator semper augustus, ac Germaniae, Hispaniarum, Hungariae, Bohemiae que etc. etc. rex; archi-dux Austriae, dux Burgundiae, et princeps Transilvaniae, Memoriae commendamus tenore praesentium significantes, quibus expedit universis et singulis, quod generosus Alexius Henter de Sepsiszentiván, Cancellariae nostrae provincialis Transilvaniae registrator, coram Majestate nostra personaliter constitutus exhibuit praesentavitque majestatique litteralia quaedam instrumenta, alias statuta inter possessores possessionis Sepsiszentiván et Laborfalva sic dictas, condita supplicans debita instantia ac submissione quatenus nos eadem transumpti et transscribi litterisque nostris transum[p]tionibus inseri, et in transumpto litterarum nostrarum paria juribus suis suo modo extradavi dignarentur.

Cuius precibus veluti patriae huius legibus ac iustitiae communi consonis, faventer admissis, exauditisque praeattractas litteras, seu litteralia instrumenta sive statuta transsummenda praesentibus in literis nostris transumptionalibus inscribenda, inserendaque benigne resolvimus iussimusque (?) suo modo extradanda. Quarum quidem litterarum ac literalium instrumentorum verbalis continentia sequitur in haec verba.³⁶

Statuta, avagy Sepsiszentivánnak és Laborfalvának írott törvénye.

Jóllehet régtől fogva való helyes rendtartás és usu roboráta jeles törvényi Sepsiszentivánnak és Laborfalvának írásban megvoltanak, de a közelebb elmúlt disturbium és háború idők mostohasága miatt el nem felejthető károkat szenvedvén közönségesen, eleinktől reánk maradt írott jeles törvényinket is kárré vallottuk. Annak okáért tetszett communi voto et unanimi consensu, míg emlékezetben még megmaradtak, mind régi eleinktől bévétetett szép rendelkezéseket és törvényeket, amennyiben ratio status ac temporis megengedte, változás nélkül többire helybenhagynunk és confirmálnunk, s mind pedig successu temporis két falustól lett közönséges végezésinket s rendelkezésinket inserálnunk. Sőt külön szabott törvényünket is compiláltatnunk, posteritatisque memoriae observationis causa transscribálnunk³⁷, hogy azokhoz képest az oriálandó controversiák és difficultások igazításban menjenek, az excessusok refrénáltassanak és a szép hármónia s concordia, qua res parve quoque crescunt³⁸, megtartassék. Kezdjük ezért de ignominia.

[1.] Látván következni naponként a nagy egyenetlenséget és a csendességet megzavarodni, ha szabad lészen egymást a kösségnek bes-teleníteni. Azért a régi szép szokást követvén, tetszett közönségesen minden egymás ellen való bestelenítéseket s gyalázatokat sub poena flor. 1 interdikálni [!].

De kiváltképpen falu között és közönséges falu gyűlésében ha ki magát illetlenül viselné, vagy felebarátját bestelen szóval illetné s nem reconciliálná, incurráljon eo facto a specificált poenába³⁹.

Hasonlóképpen aki törvénykezvén, mást megállít mód és ok nélkül, sőt valaki a község közül comperiáltatik, hogy falu hütössei és esküdtek közül valót ok nélkül bestelenített vagy meghamisgatott, ha reconciliálná is a reust, a falu megbüntetheti den. 20. Harmadszor pedig flor. 1, inremissibiliter. De ha nem constál eléggé a bestelenítés és a reus extricálhatja magát hűtlésivel is.

[2.] Noha az ország articulussa világos, extál modalitásáról miképpen büntesse a falu a lopót, mindazonáltal tetszett a falu közönséges törvénye közé inserálni, hogy ez az bestelenségre vivő út is bévágatassék. Tehát valaki a két falu tilalmas határáról gabonát vagy füvet vagy szénát, akár pedig falu határa közül való vagy falubeli kertágot, sőt akárki udvaráról fát vagy akármi névvel nevezendő eszközt, egyszóval akármit is azon ház-gazdának híre nélkül s akarattja ellen titkon elvinne s ellopna, és vádoltatik, comperta rei veritate, mulctetur flor. 1. Sőt másodszori efféle cselekedetiért a reust, ha concordálna is a damnificatussal, a falu megbüntesse. Különben szabad a damnificatus[na]k a reust suo foro competenti prosequálni, ha a falu büntetése alá nem bocsátja.

[3.] Aki pedig más, akárki kertiből veteményt vagy gyümölcsöt vinne a kertgazdáknak engedelmé nélkül, s vádoltatik, comperta rei veritate, mulctetur denar 40. Harmadszor pedig mulctetur flor. 1. Evégre a kert meghágásáról is ezt értjük. A mezei borsó s mák lopásáért pedig mulctetur denar 40. Hogyha pedig illeg[itimi] aetatis gyermek ilyen és több efféle dolgokról vádoltatik, azon gyermek[ne]k szüiei vagy gondviselői (:ha árva:) jurálnak, hogy hírek s akarattjok nélkül cselekedett. Másodszori bűnéért a falu embere előtt vesszőz-tessék meg. Aki felebarátjának kárt tett, míg a damnificátusnak nem satisficiál s nem transigál, a falu nem relaxálhatja a poenát. Ellenben a falu sem tartozik remittálni a poenát ex eo: hogy a damnificátussal transigált és megbékélt.

[4.] Minthogy az ország articulussa szerint is: tolvaj kiáltásra, s harang félen verésére tartozik a falu felkelni s támadni — azért egymást bestelenségre [ingerelve, aki] az affélével a falut fellázasztja, eo facto megzálagoltassék. És ha méltó okát nem adhatja, mulctetur flor. 1. De ha mást vethet okul, comperta rei veritate, az incurrált poenában.

[5.] Minthogy a falu büntetése praesupponálja a megzálaglást, mivel büntetésnek idején zálagbédással szokott élni, azért a zálaglás [a következő] modalitások szerint practicáltassék — communi consensu concludáltatott. A falu vagy bíró series szerint exmittáljon zálaglókat, kiknek kérésére (:akitől kérnek:) a régi jó rendet ebben megtartván — ezután is zálagot adni minden falu szeriben való személy tartozik. Noha pedig az articulariter exemptus jobbágyos nemesember a jobbágyáért nem szenvedhet — de a jobbágyot megzálagolhatni az uráért, ilyen móddal: az exmittáltatott zálaglótól requiráltassék a jobbágy ura, minthogy érette zálagoltatik, kiknek requisitiójára tartozik, akár melyik azon faluban lakó jobbágyára iga-

zítván, zálagot adatni jobbágyával. Hasonlóképpen requiráltassék a dominus terrestris, midőn a falubeli szere[n][!] kívül való embere zálagoltatik meg. Különb en az ilyen személy zálagadással nem tartozik. Tartozik ellenben minden gazdaember vidékbéliekben való cselédjével is — ha falu törvényét megsértette — zálagot adatni, mint egy sellérel. Mely ha a falut nem contentálhatná a büntetésről, csapassa meg az ura, juxta qualitatem delicti, a falu emberei előtt. Az sellér vagy falu szerin kívül való ember, ha kárt tétetett is marhájával és azért vádoltatik, nem tartozik zálagot adni. Hanem ha marhája kártévő helyen taláztatik, béhajtván, szántszándékért büntetődik egy forinttal. Hogyha pedig contumaciter magát erigálván, az exmittáltatott zálaglókknak kérésekre zálagot nem adna, sem [nem] adatna, reportálván a zálaglók azon dolgot, eo facto a zálag nem adásért újabban zálaglót exmittálván: zálagoltassék és büntetessék toties quoties flor. 1, inremissibiliter. Annak utána újabban zálaglót exmittálván, az elébbeni zálagért zálagoltassék meg. Hogy pedig a dolog, melyért megzálagoltatott, jól igazításban mehessen, tartozik a megzálaglott személy zálagja után menni (:salvo jure patronatus:) és amennyiben lehet, igazítani. Szabad különben, ha contuma[c]iter posthabeálja, juxta qualitatem delicti, zálagját bébüntetni liberum es[se]⁴⁰. Ha pedig bizonyos hely és okra nézve impeditus lévén, zálagja után nem mehetne és megizenné, vagy a falu anélkül is megértené akadályát: tartozik a falu vagy hütösök azon causát differálni, in aliud tempus, más falu gyűléséig — és a zálageligazítást értésére adni a megzálagoltottnak, sub poena flor. 1. Hogy az olyannak maga mentésének és zálagjának igazsággal való eligazítására idő adatván, ne opprimáltassék a törvényre praecipitáltassék. Ha pedig akkor a megzálagoltatott személy hitivel sem méri igazítani vagy igazíthatni — juxta qualitatem delicti —, a falu törvényéhez képest lakoljon.

Adhereálunk abban is régi eleinktől bévétetett ususnak, hogy falunkban lakó embernek praetensiója lévén két falu ellen, a falusi bírót falu képi ben falunkbéli akármelyik polgárral is vagy szabad emberrel — akár a falu törvénye eleiben, akár a szék eleiben —, az iránt való szembefogás nélkül, ezután is certificáltathassa legitime, és prosequálhassa, s nem tartozik vidékbélivel certificáltatni.

[6]. Immitáljuk a régi szokást annyiban, hogy a falu előtt léjendő törvények és gyűlések ezután szombaton celebráltassanak. Ahhoz képest tartozik a bíró a perlekedni akaró instáns félnek requisitiójára törvényételre falut gyűjteni. De a léjendő törvényt praevie mind a patrónusoknak hírré adni, s mind a templom előtt vasárnap publicálni. Hasonlóképpen a faluhívogatás és -gyűjtéskor kinek-kinek kapuján vagy ablakán békiáltani s declarálni, miért kell a falunak özvegyülni; hogy így ki-ki magára s dolgára vigyázhasson. Ha pedig [a bíró] a requisitióra falut gyűjteni negligálná az apellatus causának folytatására hittel köteles patrónusnak intimatiójára, akármelyik polgár vagy hütös tartozik falut gyűjteni. És megértvén a falu a bíró hivataljában lött negligentiát, érette zálagoltassa meg. És akkor mindenekről megfelelni tartozik, és jó rátiókkal magát enodálni szabad lézen. Alioquin toties quoties elhalasztja, mulctetur flor. 1. Hasonlóképpen mulctáltassanak a bíró adjunctus esküdtei, ha negligensek in

officio similiter poenában incurrálnak, ha tiszt urak cursussát, cédo-láit cum [...] maioribus (?) patronis nem communicálják.⁴¹

[7.] Nem recedálunk abban a régi szokástól, hogy büntetés dolgá-ban perlekedőknek ezután is szabad legyen a bírót — falu képiben — szemben fogni, hogy hasonló színű dologért mást némóban hagyván, meg nem büntetett. Melyet comprobálván eo facto, nemcsak abso-lutus legyen az actor a büntetéstől, hanem talis poenában incurrál-jon a bíró a falu képiben; ha a falu evincálta, alioquin az adjunctus esküdtekkel együtt in persona; az evictio pedig úgy stál és helyes, ha az falu egész gyűlésében a potior (?) pars evictiót ígér a vox szer-int.

[8.] A falu törvényében a peresek csak de merito rei tartozzanak szólani, contendálni s litigálni, mivel egyéb cavillumok, exceptiók és bírságok excludálatnak. Mindazonáltal ide nem értjük az humagi-um [!], calumnia és tisztaság onussát; mert az homagiumnak, nemkü-lönben mint a calumniának poenája flor. 1; a tisztaságnak pedig den. 2. A falu előtt való törvényben egy személytől accedit a dolog homá-lyos lévén, az exmissió sem denegáltathatik, sem a novum; azért de-ponálván, den. 6. Similiter a condescensiónak vagy litis depositiónak onussa den. 6.⁴²

[9.] Confirmáljuk abban is a régi jó szokást, hogy zálaglás és büntetés dolgából (:melyekről írott törvénye extál a falunak:) senki sem-miképpen a külső széken ne perelhessen, hanem csak a falu előtt. A falu ítéletével s deliberátumával male contentus lévén, akármelyik peres fél provocálhassa, apellálhassa causáját felsőbb fórumra; tudni-illik falunkban resideáló patrónus és nemesuraimék eleiben tartoz-nak; és pedig az alsó fórumról transmittálni, és scriptotenus az apel-láns requisitiójára, deponálván érette dénár 3, a deliberátumot kiadni maturioris revisionis causa, reformáltatni és a deliberátumot azon fó-rumon.⁴³

[10.] Hogy pedig az appellatiós causák finaliter decedáltassanak s erumináltassanak a fenn declarált és arra delegált fórumon communi [s]citu, et una[ni]mi consensu confirmamus diuturno usu roboratam hanc consvetudinem; hoc addito; aki male apellál vagy convincálta-tik, mulctetur denar 24⁴⁴. A jobbágyos nemesember litigálván a falu-val: ha a falu az ellen bírságban esik, annak jobbágyi afféle bírság-ban nem contribuálnak. Ebből következik, hogy refusiót sem tehet a falu a bírságoknak, büntetéseknek részé[ből], melyeknek meg kell gyűlni közönséges falu szükségére, hanem a más részből, melyet a büntető bírák elkölthetnek. Ehhez járul, hogy [...] semmi módon va-lamely jobbágyos nemesember, oly bizonyos dologban egyet nem ért a falusival, mely miatt a falu bírságban esik, de azt nem értjük kár dolgában. Egyéb mulcták és bírságok, melyek az alsó fórumon nem interdicáltattak, a poenát incurráló féltől in sede superiori, ob superi-oritatem, cum duplo deponáltassanak⁴⁵. Mivel falunkban resideáló pat-rónus és nemesuraiméknak előtte finaliter termináltatnak és definiál-tatnak s dirimáltatnak az appellatus causák, szükségesnek ítéltük, hogy circiter heten ökegyelmek az olyan pereknek igazán való folytatására hittel legyenek kötelesek; a falu előtt deponálván s praestálván homá-

giumokat. Kik is, amennyiben lehet, az olyan causákat folytatni s törvényt tenni szorgalmatoskodjanak, legalább juxta quatuor tempora.

[11.] Minthogy a patrónusok híre és consensusa nélkül a falu magára semmi végzést, se törvényt ezelőtt sem szabhatott, úgy ezután is nem hozhat bé. Se hütös és esküdteket csak magára nem választhat in derogamen juris patronatus.⁴⁶ Sem határt nem tilalmazhat, sem nem szabadíthat. Kihez képest midőn oly difficultás occur[r]ál is, melyről különböző vox emergál a falu gyűlésében, az olyan causákban a falu per internuncios suos requirálja és consul[t]álja a patrónusokat⁴⁷, és egyenlő értelemből minél jobbat iránta concludáljanak; mindenkor a potior vox álljon meg, observáltassék.

[12.] Anectáltatik az is, hogy midőn oly casus occurralna, melyről a falunak írott törvénye nem extálna, hogy ususunk színe alatt ezután abusus ne grassáljon, tehát minden usus vigore praesentium invalidáltatik s kirekesztetik. In similibus casibus itaque requiráltasanak a patrónusok a falutól, et unanimi consensu quam optime végezzék felőle⁴⁸ — s ha méltónak ítéltetik, a falu írott törvénye közé inseráltathatik. Sőt [?] csupáncsak zálaglással szokatlan és új dologra senki nem kényszeríthetetik, s ne is agraváltassék. Különbén efféle casusban szabadságában légyen a megzálogoltottnak és aggravátusnak ha széken akarja-e a falut perleni vagy falu törvénye előtt.

[13.] Nem kevés költésével lévén a harang procurálása: azért, hogy annál is inkább haszontalanul ne koptassák s váslaltassék, tartozik a bíró vagy csengető primitus [?] praevie megjelenteni a csengetésnek okát, nisi periculum sit in mora et legitimum obstet impedimentum⁴⁹. Nem recedálunk eleinktől bévétetett dicséretes rendtartásról a prédikátor és mester marasztásában vagy megváltoztatásában, melyek hogy ezután is observáltassanak és aszerént közönséges tetszésből légyenek, concludáltatott: a marasztás ideje Szent Márton-napban, a megváltoztatás Szent György-nap tájban.

[14.] A csordapásztorok fogadása is ex communi consensu légyen, idejekoránt. Ki is jó kezes által praevie caveálja a kárt a falunak. És az idő megengedvén, tartozik pásztornak, míg az idő elreked, személyválogatás nélkül falunkban lakóktól eleiben adandó marhákat. És annak idejében hazaindítván, hídon által s tanorokon behajtani. Megjáván a pásztornak is Szent János-napra fél bére. Különbén ha ki contumaciter megtartóztatná, eltelvén ideje és a pásztortól vagy kezestől vádoltatik, mulctetur toties quoties denar 9, ha magát jó ratiókkal nem excusálhatja. A pásztor is tartozik annyiról számot adni, amennyi eleiben adatott. Nem tartozik a pásztor a csordában őrizni senki marháját, amely nyilván és bizonyoson laborát morbo contagioso. Sőt az olyant gazdája se eressze közibe a több falusi marháknak, sub poena flor. 1. Ha a pásztor is vádoltatik hivatalja iránt negligentiával, megzálogoltassék s el is igazítottassék.

[15.] Noha a hídnak és annak végeinek denuo eligazítása és recificatiója Szentivánt és Laborfalvát egyenlőképpen és közönségesen illeti, de apró fogyatkozás iránt híd végére való gondviselés, etiam deinceps quotannis, alternatim légyen⁵⁰.

[16.] Nemkülönbén az híd padlása is régi jó szokás szerint ezután is mindenekben úgy practizáltassék, hogy ha kinek rossz padlója

vagy rése comperiáltatik, eo facto elsőbben mulctetur denar 9. De ha contumaciter reficiálni negligálná, mulctetur denar 18, toties quoties.⁵¹

Sártöltés, út rectificatiója a köz határon ezután is unitis viribus practizáltassék. Ellenben a különös határon tanorokkapu erigálása, sártöltés, út rectificatiója azon falunak incumbál, amelynek határán találatik. A tanorokkapu pedig hogy jó légyen, intentus légyen a tanorokkapus bíró, sub poena denar 9; ha contumax, mulctetur denar 40, toties quoties.

Lévén Szentivánnak és Laborfalvának egymás között oly köz dolga, melyet ut supra patet, unitis viribus kell folytatni, azért szükségesnek ítéltük concludálni, amelyik fél negligens vagy contumax, annak képiiben egyikét esküdtei közül a másik fél megzálagoltathassa; és autoritása légyen megbüntetésére, juxta qualitatem delicti.

[17.] Noha mind Szentiván, s mind Laborfalva az őszhatárt — kivált Szent Mihály-naptól fogva Szent György-napig, annyival is inkább Szent György-nap után —, mind ősz-, s mind tavasz-határt tilalom alá fognak; de minthogy Szentivánnak különös határa is vagyon, melyet eleitől fogva külön büntetéssel is tilalmazott mindeddig, most is azon kemény büntetés alatt való régi törvényét az határ dolgából approbálja. Tehát szükségesképpen külön megífrattattuk eszerént:

Egyenlő akarattól tilalom alá fognán a határt, kiváltképpen Szent Mihály-naptól fogva a költ vetésben szántsándékkal szekérrel való járás tilalmaztatik, sub poena denar 40 — Szent György-napig. Szent György-nap után pedig sub poena denar 80.

Aki pedig ősz- vagy tavaszgabonában szántsándékkal kárt téssen vagy tétet marháival, úgy bétakarodván a határról s megszabadul az határ, toties quoties comperiáltatik, mulctetur denar 80.

A Datzkó-béli gabona is ezen tilalom alá vettetett. Azért a szántsándékkal való kártévő pari poena puniatur.

Mindazonáltal a Datzkó határán termett fűbéli — szántsándékkal tett vagy tétetett — kárért régi usus szerint mulctetur denar 40, toties quoties. Ezt értjük a szentiváni határon való torlóról s parlagról is.

A szentiváni határon való réten vagy tilalmas fűben sponte kártévő és tétető [toties] quoties comperiáltatik, mulctetur denar 40.

Szentivánban akiknek — a mező felől lakván — az örökség lábán való kerttel oltalmaztatik a falu határa, azok nem tartoznak a falu szeriben való kertméréssel, ha a magok örökségekre felfér a mérés-kert.

Laborfalva határtilalmazása állapotjában

Melynek is communi consensu annak idejében kell lenni. Eleitől deveniált régi törvényével requiescálván, ezután is maga határán gabonabéli szántsándékból lett kárért a kárt tévőt vagy marháival tétetőt toties quoties comperiáltatik, a delinquens mulctetur denar 40. Similiter a kenderbéli szántsándékból lett kárért is, a tilalmas fűben vagy réten szántsándékból lett kárért similiter denar 40. Sarjútarló és mezei parlagbéli kárért denar 18.

A határ őrzésére szükséges lévén a kert, azért annak igazán való elrendelésére falut gyűjtven, cum omnium scitu et consensu kell menni. És azután ki-ki oly intentus légyen, hogy a népes örökség lábján való résért elsőbben denar 9. Ha contumax, denar 40, toties quoties mulctáltatik.

Ha nem népes [örökségű], de bízott ember taláztatik, aki szól a delinquens mellett: az is csak denar 9. Kertmérés után vidékek (:kik benn bírnak:) admoneáltassanak, hogy bízott emberek légyen, aki mind részre vigyázzon, s mind büntetés idején mellettek megszólaljon. Különbben az olyan mint contumax büntetődik.

Az határkőről való mérés, kertbéli résért mulctetur denar 9. Másodszor 18 denar. Harmadszor, vagyis a contumax, denar 40. Itt is a bébíró vidékek iránt a megírt mód observáltassék.

Nem tartozik pedig egy mérés kernél többet tartani egy gazdaember, ha szántóföldét szaporítja is.

Amely ember vádoltatik, hogy szántáskor felebarátjának földében úgy bément a marhával s ekével, hogy megtapodásával két kéve felett való kárt tett a termett gabonában, denar 40 mulctetur. Ezt nem értjük a dőlő-földről. Ezen mód observáltassék a Szentiván részéről is, sub poena tamen graviori scilicet denar 80.⁵²

A szántsándékkal rést nyitó és rontó oly poenában incurraljon, mintha contumaciter azon helyben rése taláztatik, kiváltképpen ha a rést nem reficiálná, vagy a rés miatt kár esett gabonában vagy fűben. De oly résen való menetelért, ahol teljességgel sövényen által nem mégyen — [és] különben sem téssen kárt —, poenában nem incurralhat.

Törvénye Szentivánnak és Laborfalvának az is, hogy a vádoltatott vagy megzálogtatott embert, hittel nyilván kifelevén s kiadván két emberséges személy, ezek ellen amannak, ha szintén kész volna is jurálni, ne adjudiciáltassék s ne is admittáltassék juramenti depositió. Ezent [!] értjük: mielőtt valamely apellatiós törvényre hittel köteles assessor valakit vádol; ide járul az is: hogy valakihez, mert egy világos suspitio vagyon több afféle dologért — és afelett egy tiszteséges személytől nyilván vádoltatik, hittel —, az olyan suspect[a] sem menekedik meg hűtlésével; ne is admittáltassék. De ha kívánja a vádlót megneveztetni, minthogy a vádlásnak nyilvánvalónak kell lenni, a vádlót ki kell nevezni. És akkor, juxta qualitatem delicti, a ki-vádoltatott személy inremissibiliter puniáltassék.

Minthogy a gyarlóságból és nem szántsándékból való megszegése a törvénynek nem oly nagy büntetésre méltó, mint az eltökélt gonosz szántsándékból való, azért, hogy a büntetés a vétekhez proportionáltassék: ha ki meri igazítani hitlésivel, hogy nem szántsándékból, hanem történetből, szaladáskeppen töttek marhái kárt, a gabona szaladásból lett tilalom megszegéséért és kárért mulctetur denar 9. Úgy a réten való fűbéli szaladásból következett kárért is.

A rossz erkölcsű és szokásos marha kártétele szaladásnak nem ítéltethetik. Ezeket pedig úgy értjük: ha a kár nem felette igen notabilis. Mert a nyájnak vagy csordának gabonában való szaladása miatt, minthogy oly nagy kár gyakran következett, hogy egész hold földeket is hamar megéttetek, sárban tapodtatták, elveszítették a

pásztorok, kevésnek tartván egy forintot is fizetni, csak jóllakhassék a nyáj a gabonában. Annyival is könnyebben lévén dolgok s a kártételre tágasabb újtjok, ha szaladásból s történetből, s nem szántsándékból mondják a kárt lenni. Azért ebbéli fogyatkozásokat észrevé-
vén, a régi szokást in hac parte corrigálván, ut poena commensuratur delicto communi voto et consensu concludáttuk, ut in tali casu:⁵³ gyanúra is megzálagoltathassék a pásztor. Ki is, ha mér jurálni, hogy szaladás és nem szántsándék, a tilalom történetből való megszegésért mulctetur denar 9. De afelett a notábilis károkat, szerint meglátatván, megfizetni tartozik. Ha pedig jurálni s igazítani nem méri, a szántsándékról írt büntetéssel büntetődjék. A kárt is a megírt mód szerint refundálni tartozik.

Az esztenáról a bács, ha nem falu szerin kívül való, vagy főgazda, vagy kezes zálagot adasson.

Történhetik az is, hogy valaki kivádoltatik, hogy kárt tettenek a falu határán marhái, melyeket illegitimi aetatis gyermekecske pásztorolván, elégtelen hittel [való] eligazítására: szaladás-e vagy szántsándék a kártétel. A gazdája sem tudván, nem igazíthatja. Azért in tali casu ha mást meg akar büntetni, tartozik jurálni a kártételről: szántsándék-e vagy szaladás. Ha nem jurálna, talion maradjon.

Ha falusi marha talál[tatott] egy esztenára elégséges, a vidék-marha ki nem rekesztheti. De ha egy esztenán a falusi mind el nem férne, in tali casu introducálhatnak per supplemento vidékből a patrónusok. Különbén idegen ember marháit, kivált ha feles, a falu a maga határán patialni taxa nélkül nem tartozik.

Gabonával bévetett föld elszántásáról ha ki vádolhatja: megzálagoltassék. Ki is ha placide [?] renunciál az elszántatott földnek, benequidem, alioquin hütösökkel kijáratni tartozik, sub poena denar 40. Az oculálásért az hütösök is denar 12 contentusok légyenek. Ha pedig a vádlás sinistre lészen, a vádló talion maradjon.

Ezen mód extendáltatik, midőn valaki szénafü-elhasználásról, gazona-claratásról, jószág elkereléséről vádoltatik.

Per seriem folyván a szabad rend között a bíróság és polgárságnak hivatali, azért ki-ki maga hivatalára oly intentus légyen, hogy a falunknak tilalmas határa, rétje, erdeje és faluk őrzésében lett fogyatkozást és delinquentst kikeresse.

A falu nem őrzéséért mulctetur denar 9, békességes és csendes időben. A mostani félelmes és békességtelen időre nézve pedig mulctetur flor. 1. Határőrzésben lett fogyatkozásért denar 9. Ha contumax, denar 40. Erdő nem őrzésért toties quoties denar 40.

Mínthogy a bírságnak két részét falu közönséges szükségére megtartván, harmadrészét libere elkölthetik a büntető bírák és esküdtek. Azért a régi szokás ebben is megmaradván, mindenféle korcsomán tartozzanak falu büntetésekor készpénzért vagy zálagra adni afféle italt, amiféle korcsomároltatik, salvo jure patronatus.⁵⁴ A falusi bíró és hütösök pedig tartozzanak illendő zálagadással a korcsomára, et ad quindenam contentálni⁵⁵.

A korcsoma állapotjában observáltassék az articulus; imponáltatik a korcsomárosoknak és mészárosoknak, hogy arra rendeltetett hütösökkel az eladandó sert, pecsenyét vagy húst megláttassák s limi-

táltassák, sub poena denar 40, toties quoties. Exceptis tamen juxta constitutiones patriae excipiendis.⁵⁶

Az időnek változandó állapotához képest hol hamarabb, hol későbbre lévén a bétakarodás qua de futuris contingentibus, quo ad nos, non datur terminata veritas⁵⁷. Bizonyost a határ tilalom alól való felszabadulása iránt nem definiálhatunk különben. Amely határról végbenmegyen a bétakarodás intra octavum praevie scitu et consensu incolarum felszabaduljon.⁵⁸ Ha pedig némelyeknek még gabonája maradna hátra, cujus salvo jure az határ fel ne szabadulhatna, admoneáltassék, arra alkalmas idő adatván, ut intra octavum bétakarodjék azon határról. Melyet ha negligálna s kár követné, sibi imputet. Amely tarlóhatár elsőben az igás marhák számára szabadul [fel], post quindenam szabad legyen rideg és mindenféle marháknak, nisi series concludatur⁵⁹, és így falusi rideg marháknak az hol szabad járnok, a faluban lakó, falu szerint valók marhájok is szabadosan.

A bíró mellé szükségesképpen választassanak adjunctusok; mindenik falu részről külön. Annyira, hogy a bíró hetedmagával legyen. Együtt pedig tizenhárman légyenek. Légyenek pedig elegyesen szabad és jobbágy rendből. Amennyiben lehet, annyi jobbágy, amennyi szabad személy; igazságszerető, jó lelkesmeretűek. Ezek közül egyik részről négyen jó értelmeseek, s amennyiben lehet, írástudók; akik mind az adópénzt feljegyezhessek, s mind a falu írott törvényét megolvashassák. A többi[ek] tanulásra alkalmasabbak légyenek, ha ifjabbak is. Ezek pedig mindnyájan erős hittel légyenek kötelesek a törvénynek igazán való folytatására. A bíróság ideje eltelvén, tartozik a falunak számot adni, a falu nevezetes gyűlésében, de omnibus perceptis et administratis ac rite expensis⁶⁰, és ha megadósíttatik, satisfaciálni.

Aki maga birtokát, akármi névvel neveztessek, falu kezében adja s falu tilalmával akarja tilalmaztatni: tartozik a falu tilalmazni s róla büntetni, juxta modum in talibus observari solitum⁶¹. Melyért az olyan helynek — ha szántóföld vagy szénafűhely lészen — tarlóján vagy sarjúján a falu marhája szabadosan élődhetik.

Aki más felebarátját merő haragból, irigységből, ok nélkül és mód nélkül megzálagoltatta, ha verificálódik, tehát tuáljon tulajdonából.

Réformáljuk az eddig való abusust ez iránt, hogy amely büntetésért a falu in juss attraháltatott, az olyan causáknak finalis decisióját ezután nem praecedálhatja az executor; se zálog excontentatiója és bébüntetése. De nem értjük a militia, hídon és kerten való rések és sár dolgát, melyben periculum in mora és inmedia executiót kíván.

Amely törvények poenája nem specificáltatott, sub poena flor. 1 observáltassék. Egyik falunak sem szabad valakit egy forintig (:súlyos lévén a poena:) bébüntetni, ha nem a két falu hírével, hogy alattomban való torkoskodás ne legyen, az juristitiumok és dilatiók observáltassanak. Azért olyankor a büntetés is cessál. Sőt a zálagigazítás is nisi consentientibus partibus vel patronis, excipiálván a militiát concernáló causákat.⁶² Mindazáltal azok is, ha törvényes ellátatástól nem excludáltatnak. Az articularis dilatiók elmúlván, a falu törvénye mindjárt folyhat.

Haec omnia et singula in omnibus clausulis punctis et articulis prout sunt scripta unanimi consensu, grata, rata et acceptata pro legibus perpetuo valitura volumus prout et habemus. Actum in Szentivány. Anno millesimo septingentesimo decimo septimo, die undecimo Decembris. Eratque sinistrorsum paulo inferius.

Correcta per nosmet qui paulo infra et subscriptum illinc erat: Henter Gáspár m[anu pro]pria et paulo infra Henter Kelemen m[anu pro]pria. Dextrorsum autem subscripserant primo Henter Elek manu propria, praefixumque nomini ejus erat sigillum ejusdem super coera rubra hispanica misscessum (?); et secundo loco Henter Dávid m[anu pro]pria in alia vero facie ejusdem paginae sinistrorsum subscripserant Henter János m[anu pro]pria. Zoltán Pál m[anu pro]pria, im medio Thamás Deák m[anu pro]pria. Bartha János m[anu pro]pria, ad dextram vero Mihály Déák m[anu pro]pria et Pál-János Benedek. Postremo autem talis legebatur subscriptio: pro illiteratis Márkos János judex pagi; erant autem in simplici papiro, ac cernione consueta, nobis humilimé praesentatae.

Quas quidem nos non abrasas, non cancellatas, auctas quidem aliquin in locis synonymicis sensum magis declarantibus alias nullatenus in diversum ac oppositum variantibus im mutantibusque usu spectas, vel vitiatas sine diminutione, vel augmento variationeque prorsus qualicumque, de verbo ad verbum describi, litterisque nostris transumptionalibus inseri et inscribi, et in transumpto literarum nostrarum sub sygillo nostro authentico in majori Cancellaria Transylvanica haberi et conservari solito praenominato exponenti necessarias duximus benigne extradandas communi quoque id svadente iustitia. Datum in libera regiaeque nostra civitate saxonicali Bystricii, die decima sexta post Exaltationem sanctae crucis mensis Septembris, anno reparatae salutis millesimo septingentesimo decimo nono.

Lecta [et] correcta cum suo originali comparata et extradata per Sigismundum Kun S[a]c[r]ae c[ae]s[ar]eae regiaeque maiest[at]is provincialis gub[ernii] secretar[ium].⁶³

(Háromszék lvt. 1719. évi közigazgatási iratok. Fasc. II, nr. 8.)

23

A Felső-Fehér megyei Kantafalva törvénye 1720. július 8.

Mi, Kantafalvának possessori közönséges megegyezett akaratból, hogy kevés határinkat, szénakaszáló helyeinket jobb és nagyobb securitással bírassuk, oltalmazhassuk, megbírálván tekintetes, nemzetes Fejér vármegyei Mohai Farkas Pál uramot, mostan Kantában lakos, és Karatnai Kun Tamás uramot, mostan Fejér vármegyének felső processusának egyik szolgabíráját, ez ide alább megírt conditióknak örökös megállására, magunknak és maradékinknak, successorinknak is megtartására, hogy a modo deinceps ezen végezésünk ellen ne cselekedjék, írttuk meg anno 1720. die 8 Julii ugyan Fejér vármegye

gyében az kantai hütös bíró házánál, Gergó Mihálynál, mely e szerint következik:

1. Midőn a kaszálóhelyeket, réteket felfogni szokták, annak idejében, míg a kaszálást elvégzik, szénát betakarítanak, hordanak, se magáén, se annál inkább másokén se sollóval, se kaszával, még az üdöllökön is kaszálni ne merészeljen. Kaszálásnak, hordásnak idein kinn lovakkal ne járjon, hanem ha lovakon megyen vagy szekérrel, a magáén megkösse, másnak kárt ne tegyen, éjszakának idején ott ne háljon. Ha ki ez ellen cselekednék, az vármegye constitutiója szerint büntetessék florenis 12.

2. Kaszálásnak ideje eljövén, senki, míg megegyezett akarattól felszabadítják, az határbírák híre nélkül kaszálni ne merészeljen sub poena flor. 3. Annak előtte harmad-negyed nappal tegyék hírré.

3. Ha ki valakinek fűvét elkaszálná és ki nem adná, hanem törvényt támasztana, és megbizonyosodik, hogy nem övé, forinton marassa, és kétannyi szénával tartozik, amennyit elkaszált.

4. Mivel nyomásnak idején kert nélkül nem bírhatni sem az kantai kaszálóhelyet, sem az Codorját [?], mikor kertelésnek ideje létszen és az határbíró meghagyja, valaki 2—3 napok alatt fel nem tené, forinton maradjon.

5. Mikor az sarjút egyező akarattól az határbírák felfogják, senki lovat, tehenybarmot odabocsátani ne merészeljen, míg megszabadítja az határbíró, sub poena flor. 2, den. 50.

6. Minden ember az határnak nagyobb oltalmáért az határ helyén az kert közé ültetni való fűzet legalább 12 szálát ültessen.

7. Ha kinek éjszakának idején akármi gabonában marháját tanálják, az vármegye constitutiója szerint büntessék. Ha nappal: forintot vehessen, ha magát nem mentheti.

8. Hogy pedig ezen dolog jobb véggel mehessen végben, szeren, minden esztendőben 6 határpásztorok legyenek hittel kötelesek. Kik éjjel együtt, nappal sor szerint vigyázzanak, és ha kiket látnak, az határbíráknak beadjanak. Ha azok ellen valakik támadnának, vagy csak böcstelenítenék is, flor. 12 convincáltassanak, és ha az határpásztorokon múlték el, vagy kár lenne, az határpásztorok fizessék meg a kárt, és flor. 1 büntetessenek, toties quoties elmúlatnák. Ezeknek pedig bizonyságok azok ellen, akik vétnek, olyan legyen, hogy valakiket látnak, mivel hittel kötelesek, semmi bizonyság ne suffragáljon, hanem ha csak egyik látta és beadta is, az poenát, a conclusum ellen ha vétne, megvehessék. És ha ki támadást tenne ellenek, flór. 12 büntetessék.

9. Ha valakinek csak zálogosa, annál inkább ha valamit árendában bírna az határban, akár fűvet, akár szántó földet, elvévén az hasznát, úgymint akkori fructusát, az possessorok híre és engedelmekek nélkül az sarjúra marháját ne hajthassa. Senki marháját, akárki is, semmi szín alatt olyaknak, kiknek bennvaló fundusok nincsen, marháját be ne fogadja. Mert valaki befogadott: forinton maradjon. Az is, aki odahajtaná, büntetődjék den. 50.

10. Ez végezésünk megállására, hogy utánunk valók is observálják, köteleztessenek úgy, hogy ha valaki végezésünk ellen a modo deinceps ezen conditióknak ellen vétnének, az olyak sine dilatione az

vármegye constitutiója szerint büntetessenek flor. 12. És ha szembe lenne, ott mindjárt az határbíró törvényével certificáltassék. Ha szemben nem lenne, házától még az úton [?] is szabados legyen certifiálni ad reddendam rationem minden portionalis személyt, és semmi remédiommal, exceptióval ne élhessen, hanem ha az törvény ellen vétne, vagy peresinek böcsülete ellen szólana. Ebben penig kárvétel és minden törvényes remedium ne lehessen, az egy exmissión kívül se ne apellálhasson, hanem az határbírák előtt definitiva causa legyen egy szolgabíró praesentiájában. És aki apellálna s recurrálna, flor. 3 convincáltassék, mégis ne apellálhasson.

11. Ha idegen residentíátlan emberek marháját tanálják és behajtják, ha támadást tenne, vagy törvényt támasztana, az is az határbírák előtt igazodjék, és az vétek felől is büntetessék.

12. Ha az határpásztorok oly vakmerő emberekkel nem bírnának, hírt tévén mind az residentíás embereknek, valakik el nem mennének és vakmerőlködnének, forinton maradjon az oly személy.

13. Határbíráknak választottuk kézdivásárhelyi Bolyó Pétert, Barabai György urammal, e vármegyéről Farkas Pál és Rácz Péter urat, kik is ha mindenkor jelen nem lennének is, kettő, akármelyik, szolgabíró urammal törvényt ülhessen.

(MGtSze IV. évf. 1899. 81—83.)

24

A háromszéki Kisborosnyó falutörvénye 1724. november 8.

Anno 1724 die octáva Novembris

Küsborosnyófalva

Falu írt törvényi rend szerint így következik

1. Az bíróság, polgárság úgy járjon, hogy valakit rend szerint talál, senki magáról semmi szín alatt el ne vethesse.

2. Minden héten hetfün törvény legyen. Azon külyel háromszor egy héten — hetfün, szeredán, szombaton — csengetés legyen.

3. Ha valakit az bíró zálagoltat és polgártól vagy hütös embertől az zálagot elveszi: forint az büntetése.

4. Ha valakit megzälagolnak, és valami cselédire [!], más csengetésre kívánkozik: egyszer üdő adatik.

5. Törvényre senkinek az zálagja ki nem adatik.

6. Ha hütös ember nem vádalja az zálagoltatott embert, forintig törvényre megyen az zálagoltatott ember. Ha penig hütös ember vádalja, senkinek törvényre nem megyen.

7. Mikor valakit hütös ember vádol [és] az zálagoltatott embernek bizonsága lészen maga mentségire: az hütös ember forinton vagyon az hamis vádért.

8. Ha valaki szánszándékkal marháját gabonában hajtattja, avagy pásztoroltattja: forinton marad, minden kegyelem nélkül, toties quoties.

9. Ha valakinek kétszer vagy háromszor az marháját gabonában találják, ki meg mer eskenni, hogy sem híre, sem akaratja nem volt, hogy az marhája ott volt: két pénz az büntetése. Ha pedig negyedszer is ott találják: 33 pénzig megbüntessék, mégis az mi kárt tett, fizesse meg.

10. Ha valaki hüvelykes gabonát lopna, tarisznyával, szotyorral pusztítana: 33 pénzig megbüntessék.

Ha kaszával kaszálná az gabonát: forint az büntetése? az mákot hasonlóképpen.

11. Ha valaki kertveteményt pusztítana, és más ember gyümölcsös-kertit kóborlaná, pusztítaná, lopná: forint az büntetése.

12. Az megzálogoltatott embernek ha elegendő zálagja nincsen, magát meg nem mentheti.

13. Valaki más ember füvit kaszával hordaná, marhájával gázol-atná: 33 pénz az büntetése.

14. Az falu pallagján senki szénának ne kaszáljon, se szekeren ne hordjon. Valaki ez ellen cselekszik: forinton vagyon. Az ki pedig faluval nem adózik, semmiképpen nem szabadul.

15. Az Csiga vára avassában ha valaki erdőlne: forint az büntetése.

Ha fejszivel élő fát vág, az hátán hordja: 33 pénz. Fejszi nélkül: öt pénz. Ha holt fát, fejszivei: tíz pénz.

16. Ha valaki valakit falu közönséges gyülekezetiben bestelen szóval illetve, alkalmatlankodnék, asztalt verne, riaszkonnék, szitkozód-nék, toties quoties: 33 pénz az büntetése.

17. Mikor törvény vagyon, senki senkivel ne beszélgessen, ne za-jogjon, hanem az törvényre hallgasson. Valaki ez ellen cselekszik: 33 az büntetése.

18. Valakit szekér-szerre poroncsolnak, szófogadatlankodnék, marháját eldugna: forint az büntetése, mégis el kell menni.

19. Az igavonó marhák helyin, sem erdön, sem mezőn, esztenát senki ne csináljon, juhait ne jártassa. Valaki ez ellen cselekszik: fo-rint az büntetése.

20. Valamikor az falusi johok egy esztenára kitelnek, senkinek idegen juhot behozni nem szabad. Ide nem értvén az pásztorok ju-hai. Azoknak sem szabad többet, legfeljebb huszonötöt. Valaki ez ellen cselekednék, minden héten háromszor: egy-egy forint az bünte-tése.

21. Idegen, más helyről jött ember[nek], az ki ország adóját nem adja, korcsomét és mészárszékét nem szabad tartani. Ha valamely falusi ember szállást adna neki, s korcsomát tartana, az gazda bünte-tődjék forintig.

Minden jövevény ember penig, az ki ide jó, harmadnapon túl az falunak egy forintot tegyen le, ha itt akar lakni, contribuálni akar az faluval.

22. Senki az faluban négy fejős kecskénél többet nyárban az hazá-nál ne tartson, secus forint az büntetése, magát amoveálja az falu mellől.

23. Az Bozzai birodalmat az régi atyáinkról maradt szabadság-gal bírják az falusi lakosok. Azon kívül valók se ekével, se kaszával

ne bírassák. Az őslakosok is, ha ekével akarják szántani, valamely részit bekerteljék, secus az csordával eltapo[d]tatik. Az ki ellen cselekszik: forint az büntetése.

24. Az ökörlegeltető helyekben pedig, úgymint Peleskében, Köszörúsben, Omsos és Szeredő oldalában, az Olvaság tövitül fogván az Doborló hágajáig, az Térben, juhoknak járni nem szabad. Annál inkább esztenát csinálni nem szabad, mert valaki ez törvény ellen juhait ott jártatná, vagy esztenát csinálna, minden héten háromszor: forintig büntessék meg.

25. Mikor az falu kilenc embert kiválaszt, hogy hűtös embereket válasszanak (az kiknek szere, s négy esztendő alatt nem viselték), semmi szín alatt magokról el ne vethessék, hanem ha olyak találtnak, az ki[k] még az hűtösséget nem viselték.

26. Falu csordájából ha az marhák elszaladnak az tilalmasban, vagy bogároznak, ha az csordapásztor meg mer eskünni, hogy elegendő pásztor volt mellette, tehetsége szerént őrzötte: nagy marháról két pénz, apróról egy pénz az büntetése. Ha pedig elegendő pásztor nem volt mellette: 33 pénz az büntetése, mégis az pásztor az kárt fizesse meg.

27. Az mint az határpásztorságot az falu szerre bocsátatta, valakit az szer talál, ha alkalmas határpásztorságra, tartozék maga elviselni [vagy] más alkalmas embert tartozik fogadni; jobbágyot semmiképpen nem szabad, különben senkinek meg nem engedetik.

28. Az határpásztorok ha valaki marháját falu tilalmas határában találják, pásztor nélkül, szaladásképpen: nagy marha két pénz, apró marha: egy pénzig büntetessék. Ha kárt tett, fizesse meg az marhas ember.

Ha pedig kaszálófűben szánszándékkal jártatja: 33 pénz az büntetése. Az gabonából pedig forint, ha szánszándékkal jártatja; mégis a kárt fizesse meg.

29. Mikor az falu közönséges porcióját poroncsolják, hogy admin[isztrálják?], valahová az falu poroncsolja, harmadnapra minden ember tartozék bevinni. Ha nem, s meg mer eskenni, hogy keresett s nem talált, törvényre megyen; ha pedig vakmerőlködik: 33 pénzig büntessék meg.

30. Az falu határa, akár búzator[ló], akár tavasz, mikor megszabadul, míg az falu csordájának — nem szabad senkinek privátus embernek; igavonó marhájával — egyebütt — nem szabad odahajtani. Valaki ez ellen cselekedik: 33 pénzig büntessék, toties quoties.

31. Az Pojánt és falu felett felfogott erdőket valaki erdőlné, pusztítaná, szántaná: három forintokig az falu büntesse meg.

Ha pedig valaki tűzzel égetné s comperiáltatnék, tartozék az bíró vicetiszt uramnak kiadni.

32. Az falu határán ország és falu útjait tartozék az bíró az faluval együtt kijárni, úgy a faluban való utakat is.

Annál inkább, hogy az falu patakja tisztábban folyhasson, valakinek az patakot által nem keli, senkinek az patakot az kertiben bevenni szabad ne legyen. Valaki pedig ez ellen cselekednék, az falu egy forintig büntesse meg; ha mégis obediálná, vicetiszt uram tiszte szerint procedálja.

33. Az mi pedig az korcsona és mészárszéket illeti, idegen és más helyről idejött embereknek — akárki jobbágya legyen — korcsonát és mészárszéket nem szabad tartani; különben ha nem proporcionáliter — valamint a porciót adja. Az mészárosok pedig egymásnak tartozzanak hírt adni egymásra, senkinek ne legyen szabad ölni. Az korcsonát pedig idegen ember, jobbágy és zsellér, itt lakos embernek ha korcsonója vagy, semmi szín alatt senkinek nem szabad tartani. Valakik pedig ez ellen cselekednének: forintig büntetődjék.

34. Az mi pedig az bika tartást nézi, idegen és másunnan idejött [jövevénynek] bikát tartani nem szabad; különben esztendőnként tartozzék perbaritot minden [jövevény] megadni hatvan pénzt.

35. Az mi pedig az juhok dolgát nézi, az falu mellett egy láb földnél közelebb járnai nem szabad. Valaki ez ellen cselekednék, egy forintig megbüntetik.

(SzNM Törzsgyűjt.; Imreh 1947. 31—35.)

25

A háromszéki Szotyor falutörvénye 1727. november 1.

Anno 1727 die 1 mensis Novembris
Szotyorfalvának írott törvénye így következik

1. Ha az bíró hagyománt és törvénynapot akar hagyni, minthogy hetfün vagyon törvénynapunk, azelőtt való vasárnap az templom előtt megállítván az falut, úgy kell hagyni hagyománt; de nemcsak magától, hanem az falu akaratjából, főképpen az hütösök megedgyezésiből.

2. Ha valaki, falu-szeriben szolgáló ember, az hagyományra nem menne, hanem a bíró zálaglója honn éri, megbüntettetik den. 20, ha jó okkal magát nem mentheti.

3. Ha valaki magát az falu között illetlenül viseli, vagy dohányozna, den. 20 büntettetik.

4. Ha valakit kivádolnak az bírók, tartozik megzálogoltatni sub poena flor. 1. Az megzáloglott ember pedig hütivel megszabadul, de úgy, hogy ha hütös ember nem vádolta. Ha pedig meg akar perleni az zálaglott ember az vádlóval, tartozik az bíró kimondani az vádlót; de az melyik fél elveszti, büntetik flor. 1.

5. Az bírságot el nem engedhetjük, ha egy ellenkező leszen.

6. Az ki az falu gyűlésin az asztalt üti, den. 20 poenáztatik.

7. Ha valaki az bírót, hütösöket vagy zálaglókat, mikor falu dolgában járnak, illetlen szóval illetné, flor. 1 poenáztatik.

8. Ha valakihez zálagló megyen, és zálagot nem adna az bíró zálaglójának, az zálag nem adásért flor. 1. büntettetik, az vétségéért is külön. Mégis az egész falu tartozik elmenni és megzálogolni azt az embert, azért is flor. 1 büntettetik.

9. Az bíró minden esztendőben kétszer, ősszel és tavasszal tartozik minden embert az kert-gabona lopásért megeskütni; úgy marhájával tilalmasban járásért szolgálégenyeket is, és az ki lopásban incur-

rál, flor. 1 büntetetik. Az marhajárásért — ha fejes az gabona, az hol járt — den. 80, ha szántszándék; ha szaladás, den. 40, ha fű vagy fű-búza, szántszándékkal den. 40, ha szaladás, den. 20. Ha az szolgálát, az gazdát zálagolják érte.

10. Szent György-naptól fogva Szent Mihály-napig az tanorokkapun belől az járó-marhán kívül semmi marhát nem szabad legeltetni, az míg az csorda bejő. Ha valaki ott legeltetne: den. 40 büntetetik, ha nem beteg és sánta, és hanem ha valahova akar menni, vagy valahonnan hazajött. Az malacos disznyó, míg az malacok az csordába nem mehetnek, szabad addig.

11. Az közepső határban esztenát erigálni senkinek nem szabad. Az más két határban szabad, de ott is egy láb földnél közelebb nem szabad bocsátani, sub poena flor 1.

12. Két marhánál többet tilalmasban edgyszéltiben nem szabad elvinni, sub poena den. 40. Ha kötélén vagyon, fogja az kötelit. Ha nem fogja, den. 40 poenástatik. Senki parlagát senkinek nem szabad etetni, hanem ha aratna vagy egyebet ott kézzel dolgoznék, sub poena den. 40.

13. Ha valaki csengetne és az falut nyomra híná, hogy kára vagyon, és valaki el nem menne — az ki az tanorokkapun belől lakik —, flor. 1 büntetetik. Ha penig ok nélkül csenget vagy csengettet, az is flor 1.

14. Mikor az Bozzára marhát visznek, minden ember tartozik odaadni meddű teheneit, tulkait és oda való lovait, sub poena den. 40. Kasárvágni is toties quoties kívántatik, tartozik elmenni, ha edgy marhájánál ott több vagyon, sub poena den. 40.

15. Ha valaki az bírótól hagyománnyal meghagyott falu-szolgálatjára nem menne, den. 40 büntetetik. De úgy kell érteni, hogy az bírsággal attól az szertől meg nem menekedett, hanem ha ismét kívántatik, el kell menni, secus toties quoties megbüntetetik den. 40.

16. Az hídon való résért, melynek mértéke ez: ha az keze bokáig bémegyen: rés, den. 20 büntetetik; és ha valaki töltésben gátágot nem vinne az meghagyott napon, den. 40 büntetetik. Ha valaki az gátágot hordaná, bontaná, flor. 1 büntetetik.

17. Az tanorokkert, -kapu, ha rés: den. 10, ha csak annyi rés vagyon is, hogy az kertlátó az süveget általhajthatja rajta.

18. Ha valaki valakinek szántóföldit elszántja, és az hütösöket kihíjják, kérjenek az hütösök elsőbben is mindenkitől kezes; és melyik az poenában incurrál, den. 40 büntetetik.

Ha az határkövet kihányja: valahány kő, annyi forint bírságban incurrál. Az követ az hütösök tegyék helyire. És ha az szántóföldnek végit kiljebb szántaná határánál és bévetné: den. 40. Ha az gabonát elnyomodtatja, den. 40 büntetetik.

19. A mák- és borsószedő emberek den. 50 büntett[et]nek.

20. Az ki az marháját az tanorokkerten általszöktetné vagy kihánná, flor. 1 büntetetik.

21. Az ki gabona mellett elalozik történetből, den. 40, ha [a gabona] fejes, ha penig fű, den. 20.

22. Az határszabadítás penig legkiváltképpen az bírón és hütösökön álljon, az faluval megegyezvén.

23. Az anyaszopó borjú, mikor csorda nincs: den. 1; honn tartott malacos disznyó: den. 3 — mikor az tilalmasba szalad.

24. Az mely helyet az falu járó-marhájának megszabadít, ott lógó vagy hízó marhát nem szabad legeltetni, sub den. 40.

25. Nem szabad az tanorokkapun küljel csak egy lépésneg is marháját járom vagy kötél nélkül hajtani; hanem ha sokadalomba, sub poena den. 40.

26. Ha valakit csak tíz pénzig megbüntetnek is és el nem végezné, flor. 1 büntetetik, és ha a nemes széken akar perleni érte: addig ne perelhessen, míg az bírságot nem deponálja.

27. Ha csengetéskor valakinek vagy vendége, vagy elkerülhetetlen dolga vagyon, és az csengetést hallja, mindjárt tartozik megizenni: sub poena [den.] 20.

28. Ha valaki, mikor felszólítja az bíró, elfoghat az kire akar [!] és elbocsáttatik, csakhogy más falugyülésin — ha másnap gyűl öszve az falu is — akkor tartozik megfelelni.

29. Az zálagra az zálaglók viseljenek gondot, míg beadják, az ho-va illik.

30. Az jobbágyembert ha az falu hagyománya először éri, mint az ura-dolga: tartozik előmenni, sub poena den. 20.

31. Ha pénzüln végzi el valaki bírságát, és az bíró meghagyja, hogy megadja: tizenötöd napok alatt tartozik megadni, sub poena den. 20.

32. Vidék marhát senkinek hír nélkül nem szabad tartani az faluban, sub poena flor. 1.

33. Az bikahozás szerre jár minden esztendőben három emberen, és virágvasárnapra elő kell állítani, sub poena flor. 1. És az mely embereket bikalátni választanak, és megnézik, ha azoknak nem teszszik, hozzanak mást, sub poena flor. 1. Az árát tehen után vetik fel az emberekre.

34. Az mely ember bíró botja alatt vagyon és falu közü nem szolgál, minden esztendőben tíz poltúrával tartozik az falunak.

(SzNM Törzsgyűjt. F. 75. Cserey gyűjt. IV. fasc. 53.; Imreh 1947. 35—37.)

26

A háromszéki Szemerja falutörvénye

1727

Anno 1727

Szemerja falvának régi eleitől reá dévéniált, ab antiquo usuált és az mostaniaktól is usuáló törvényei ez szerint vadnak:

1-mo. Az ki az faluban lakó emberek közü az falu közibe akar állani vagy az falu közü ki akar állani, annak karácson hete az ideje, az ki bé akar állani, egy forinttal áll bé, az ki ki akar állani, ajándékon kiállhat, arra az béállásra penig (ha épülete nincsen) magához illendő képest, számán épületbe való fát tartozik az falu adni, ha idevaló ösfijú és örökös birodalma, jószága vagyon az faluban; de idegennek, sőt haza fiának is, ha örökös jószága nincsen az faluban,

nem tartozik adni; az ki pedig az falu közü béáll, akkor az falu közönséges terhének succumbálni kell, úgy, hogy mindenekben az falu közönséges terhit, az faluval együtt, az maga facultássa szerént supportálni kell, az falu közönséges füveiből és erdeiből is az szerint adatik rész, mint másnak, mindaddig, valamíg az falu közönséges terhit supportálja és az falu közül kiáll; ha pedig az falu közül kiáll, az falunak közönséges élőhelyeiből, úgymint fűviből és fájából, gyümölcsiből is részt nem vehet; ha pedig itt az faluban valakinek örökös funduson lakó örökös jobbágya áll bé az falu közü, annak fele rész adatik, minthogy az erdőörzésben is fele résszel tartozik, succumbálván egyéb terhek viselésének is; az szénafűből pedig az nemesembernek másfél rész adatik, az rétörzés is aszerént jár; az nemessegen ide bírós vidék emberek és possessorok erdeinkre makkra soha bé nem hozhattak, s nem is engedtetik.

2-do. Vadnak olyan erdeink, az melynek bírsága három forint minden szál fától, az több erdeinknek bírsága pedig egy-egy forint minden szekér fától, ha valaki benne erdől; az mü erdeinken pedig ab antiquo az juhjárás, legeltetés, esztenacsínálás sem falubeli embernek, sem ide bírónak és vidékeknek semmi úton-módon, semmi szín és praetextus alatt meg nem engedtetett. Ha falubeli ember tilalmas helyeken erdől, arról megzálogoltatja az falu, és ha megvalósodik, az erdő tilalmaíg megbünteti, ha pedig ide bírós vidék ember erdöltet, azt az falu elé izenteti, és ha magát meg nem mentheti, azt is a falu erdő tilalmaíg megbünteti, ha a faluban valami cselédje vagyon, azon a falu az bírságot megvészi, ha cselédje nincsen, jószágát, földit vagy szénafűvit, ha edgyik nem találtatik, másikat az bírságért elvészi, vagy pedig az földiben lévő és találtató gabonáját. Az falunak pedig szabad erdeje teljességgel suhult nincs, az egy Bodos nevű helyen kívül.

3-tio. Ha tilalmas helyeinkben, határinkban, gabonában vagy szénafűben itt az faluban lakó embernek marhája találtatik, úgy, hogy szántsándékkal ott őriztetik, azt a falu vagy határpásztor béhajtja, az ottjárásért egy forintig megbünteti, azonkívül az kárról kezest kell adni és meg kell fizetni; ha olyanformán találtatik tilalmas helyen az marha, hogy ember nincs mellette, azt a falu megzálogoltatja, és ha igazítani nem méri az szántsándékról, ötven pénzig megbünteti; ha pedig szaladás szerint szaladott el s megesküszik az marhának ura rajta, azt húsz pénzig büntetik. Hasonlóképpen az vidékben lakó, ide bírós embereknek is marhájuk ha tilalmas helyekben, vagy gabonában, vagy szénafűvekben megtaláltatik, és pásztorát is mellette találják, azt is béhajtják, és egy forintig megbünteti az falu, s a kárt is megfizeti. Ha ember nincs mellette, úgy is behajtják, és eléizentetvén, az szántsándékról ha hüttel nem meri igazítani, ötven pénzig megbünteti az falu, ha pedig megesküszik az marhás ember, és szaladásnak valósodik, húsz pénz a bírsága; az ide bírós embernek annyi a bírsága mind erdölés, mind gabonában és szénafűben való járás iránt, mint itt a faluban lakó embernek; hanem ebben vagyon különbség, hogy az ilyen excessusokról az falubeli embert egyenesen záloglással élteti a falu, az ide bírós embereket izentetéssel; ha pedig valaki valamely tilalmas helyre, olyan helyen hajtja bé

marháját, hogy kaput nyit bé, vagy kertet hány ki, arról külön nyolcvan pénzig bünteti az, falu, az szaladás szerént tilalmasba ment marhák penig ha béhajtathatnak, minden marhának két-két pénz a bírsága, azonkívül az kárról adjon kezes az marhás ember.

4-to. Az falubeli embert ha valamely dologért vagy excessusért megzálogatja az falu, ha az zálaglott ember zálagja igazítására elé nem áll és nem igazítja, azon az bírságon marad, amely dologért vádba ment és megzálogtatott; hasonlóképpen az ide bírós vidék embertől, ha izenteti a falu valamely dologért bizonyos napra, és elé nem megyen vagy küld azon napon az falu eleibe, s nem menti magát, és dolgát nem igazítja, az is azon a bírságon marad, az melyet az eléizentetett dolog valósága importál magával.

5-to. Ha az Olton innen való határunkban valamely vidéknek örökös birodalma vagyon, határkertet vagy falkertet tartozik tenni.

6-ot. Ha valaki más ember földit elszántja, az káros ember az hütösökben hármat vagy ötöt, vagy mind is, az mint az dolog kívánja, falu hagyományával kihíjja az elszántott föld színére, azt is, az ki elszántotta; ha kimégyen, mind az két fél kezes áll[ít?] az hütösöknek, közül [!] elbocsátják az földének kijárására, és amelyik comperiáltatik, hogy a másikat elszántotta, bírsága az Olton innen való határban negyven, az Olton túl valóban penig nyolcvan pénz; ha követ ásatnak fel az hütösökkel, minden kő felásásáért tíz-tíz pénz; ha penig az az ember, aki az más ember földit elszántotta, az hagyomány hivatalra ki nem megyen, s az hütösök kifáradnak híjában, azért a falu megbünteti egy forintig. Az szénafüvek dolga is ezen a törvényünkön folyt s foly ma is; ide bíró vidékről, úgymint az itt lakosról vagyon ezen törvényünk.

7-mo. Az militia servitiumára vagy postára vagy egyéb vecturára az szerin a bíró valakit kinevez és el nem megyen, azért a falu megbünteti egy forintig, mégis azon szert meg kell szolgálni. Az ki falu közönséges gyűlésire, csengetésre nem megyen, annak bírsága tizenkét pénz, ha hagyományos csengetésre nem megyen, annak húsz pénz, hacsak hiteles ratiókkal magát meg nem mentheti.

8-to. Ha valaki falu gyűlésiben valakivel vetekedik, vagy valakinek becsületi ellen szólt és bévádoltatik, azt a falu de facto megbünteti ad den. 25, ha penig az vádló ember béesküsi, ad den. 50.

9-mo. Ha valaki vagy maga, vagy cselédje valaki kertiben hír nélkül gyümölcsre, törökbúzára, veteményre vagy az mezőn valaki borsójában megyen és bévádoltatik, az falu egy forintig megbünteti.

10-mo. Ha valaki hirtelen való indulatjából valamely marhájának eltévedésiért vagy valami eltévedett portékájáért a falut egybecsengeti éjjel vagy nappal, az falu tartozik felkelni és keresni az megkárosodott ember portékáját vagy marháját, de ha el nem találták is lopni az csengető embernek marháját vagy portékáját, hanem csak eltévedett volt, azért nem lehet a csengető embert megbüntetni.

11[-mo]. Ha valaki éjjel vagy nappal ok nélkül tolvajt kiált valami indulatjából, és tolvajt nem mutathat az kiáltó ember, azért egy forintig megbünteti az falu.

12[-do]. Határkert-kerülésnek idein ha valamely embernek rése találtatik és bírságon marad, annak bírsága húsz pénz, ha kezes lészen,

ha pedig kezes nem léssen vagy maga, vagy más a bírságról, az bírság léssen den. 40. Azon részt pedig harmadnapra meghadja az falu a réses embernek, hogy feltegye; ha akkorra fel nem téski, akkor is azon a bírságon marad, toties quoties.

13[-tio]. Minthogy a falu közönséges élőhelyeire minden embernek marhája, valaki a faluban lakik, szabadosan jár, úgy azon helyekről orialó törvénykezésekbe is tartozik fizetni, ha valamelyik résziről költésünk vagy törvénykezésünk esik.

14[-to]. Szobaszemetet vagy ganéjt ha valaki utcára kihányja, megbünteti az falu ad den. 50.

15[-to]). Ha ganéjt vagy valami rútságot valaki patak folyamatjában hányja, megbüntetik egy forintig.

16[-to]. Ha valaki faluban vagy mezőn és akárhol is az falu határában közönséges útból vagy valami közönséges helyből elfoglalna és szántana vagy kertelne, azért a falu megbünteti ötven pénzig, s az elfoglalt jószágot is visszavéski a falu.

17[-mo]. Az ki korcsomát tart a faluban és igaz mértékkel nem mér, azért a falu megbünteti ötven pénzig.

18[-to]. Az sert, pecsenyét árulván, elsőbben meg nem láttatja, azért a falu megbünteti ad den. 20.

19[-no]. Szent György napjától fogva Sz[ent] Mihály-napig sem falusi juh, sem vidék juh az faluban bémenni meg nem engedetik, ha valaki béhajtana vagy benn jártatna, azt a falu megbünteti egy forintig.

20[-mo]. Ha faluban lakó ember közül valamelyik ember idegen marhát hoz bé a faluban legeltetni vagy legelni, falu híre nélkül semmiképpen bé nem hozhatja; ha az falutól megkéri és a falu respektálja bizonyos okokon és megengedi, az marhát befogadó ember kezeit adjon a falunak arról, hogy ha ellopnák is a marhát, árát ne praetendálhassa s meg se vehesse a falun; ha pedig valaki falu híre és engedelme nélkül idegen marhát tartana házánál vagy faluban, és verificálódik, az olyan embert a falu megbünteti egy forintig, s mégis az idegen marha nem patióltatik házánál.

21[-mo]. Ha valaki erdőnkben hántogatna vagy harapot gyújtana, és megvalósodik, ki dolga, azt a falu megbünteti három forintig, s az égető embert tiszt urunknak is kiadni [rendeli].

22[-do]. Ha valaki é[j]tszakának idejin részegségiből rikótozna vagy minden igaz ok nélkül lövöldözne, azt a falu megbünteti egy forintig.

23[-tio]. Ha valaki más ember kertit rontja, hordja, azt a falu megbünteti egy forintig.

24[-to]. Egy határunkban is hogy vidék juhból álló esztenát erigálhassanak, meg nem engedetik, hanem ha a faluban lévő juhokból egész esztana nem telnék, annak kipótlására megegyezésből hozhatni vidékből is.

25[-to]. Ide bíró vidék embereknek akármiféle marhájokat hogy csordáink közti beadják és azzal legeltessék, semmiképpen meg nem engedetik.

26[-to]. Ha ki határinkon vagy szénafűhelyeinken falubeli vagy vidék emberek közül (szokott rendes útját elhagyván) keresztül vagy

hosszára vert utat csinál, vagy erőszakosan jár, azt a falu megbünteti egy forintig, toties quoties comperiáltatik.

27[-mo]. Ha valamelyik csordánknak pásztort nem találtunk s nem fogadtunk, vagy fogadott pásztorunk medio tempore elszökött, olyankor azon csordát szerre őriztük, olyanformán, hogy akár falu szeribe való, akár szerin kívül való és akármi rendbéli ember, az ki azon csordában marháját jártatni és legeltetni akarja, az őrzéssel szerin mindenik rendbéli ember tartozik, az melyik penig őrizni nem akarja, azt a falu megbünteti ad den. 20 minden szerben.

28[-to]. Határ- és falkert-kerülésnek idején ha falubéli és falu szeriben való ember ott lévén azon kerülésbe és számban nem adja az kertit, és ki nem mutatja, ha szintén kerti volna is, de hogy ki nem mutatja, kert nélkül való vagy réses embernek ítéltetik, és bírságon marad in den. 20; ide bírós vidék embernek is, az ki kerttel tartozik és kertkerülésnek idein embere nincsen, az ki számba adja, hasonló büntetésen vagyon.

29[-no]. Szőlő-Máj nevű erdőkben vagy annak aljában torlósza-badulásnak idején, és egyéb időben is, hogy az juhokkal szállást üljenek, sem fáját fejszével vágják tűzre, meg nem engedtetik, erdő tilalmának bírsága alatt.

30[-mo]. Körül való szomszéd faluknak csordájokat hogy erdeinken, határinkon és ugarunkon járni legelődni ab antiquo meg nem engedték.

(EGtSzle 121—125.; SzOkl VII. 331—336.)

27

A háromszéki Bodok falutörvénye 1731. július 12.

Bodoki communitás constitutiójai

Mű, zoltáni Czérjék József és László nobiles, úgy uzoni Kádár Ferenc nemes Sepsiszéknek hütös lófű assessorai, mindnyájon sepsiszékiek, adjuk tudtára mindeneknek, akiknek illik tenore presentium literarum, quod in hoc anno praesenti 1731. die vero 12 mensis Julii⁶⁴ hivatván minket sepsiszéki bodoki tekintetes úr, idősbik Mikó Ferenc úr ily okon: lévén perlekedése sepsibodokfalvi szabad rend uraimékkal, mint faluval, az ország törvénye s nemes Háromszék conclusuma s observatiója ellen sepsibodoki jobbágyinak magazinális búzának Csíkba való vecturájára adigálása s megbüntetések iránt; melyeket megnyervén in foro sedrio, novumokat is usitata poena corruptatván legitimo modo extrahált,⁶⁵ s falusi bíró Fodor Mihály adjunctusira, Bedő Mihály és Sámuel uraimékre denuntiált sententiával, mint falura, a megírt tekintetes úr parancsolatjából sepsiszéki étfalvi falusi bíró Baktsi István, hütösseivel, Baktsi János és Péter uraimékkal uti moris et consvetudinis erat nobis adjunctis ad executionem peragendam elmentünk volna⁶⁶, falusbíró Fodor Mihály házánál az egész falu jelen lévén, s látván felettébb való megkárosodásokat, mint

ezelőtt is egynéhány úttal, úgy mostan is a falu maga falusi expressusai által (:sőt, minket is kérvén diversis viis falu expressusaival a megírt tekintetes úr ökegyelmekhez visszamenvén:) instálván instáltunk, hogy a megírt úr ökegyelme ne tekintse a falunak mostani errorát, semel pro semper a sok szegényért condonálja; s ezután ígéri a falu mindenekben engedelmességét a tekintetes úr és posteritásához; mely magok expressusai s miáltalunk esett gyakor instantiákat megtekintvén (:noha nehezen:) a tekintetes úr, s kivált a szegényeknek a mostani szűk időben való nagy szükségeket condescendála a békességre a faluval, bizonyos punctumok megtartásával. Bíró Fodor Mihály, Málnási István, Páll Sándor, Henter Márton, Simon György és Incze Pál uraimékkal falu [képiben] kezek beadásokkal minket ab utraque parte megbírálván, efelett a megírt falu a békességre való condescensióért ígír a megírt tekintetes úrnak minden két marhás ember egy-egy napi szántást és ezenkívül személy szerént minden ember egy-egy napi dolgot; akiknek pedig marhájok nincsen, két-két napi dolgot, a pedig akár kaszálás, akár aratás legyen, mi kívántatik. Ezen dolgot praestálni tartoznak csak in hoc anno, nem több esztendőben.

A punctumok pedig ez szerént következnek.

1-mo. Pap, deák fogadása, marosztása, úgy mindenféle falusi pásztorok fogadása a tekintetes úr s udvar hírével s akaratójával legyen, másként ne lehessen.

2-do. Határoknak felfogása, tiltása, tilalmasoknak megszabadítása a tekintetes úr s udvar annuentiá[já]ból legyen, requirálván a falu megtiltások, felfogások, megszabadítások iránt.

3-tio. Télben-nyárban a határkertek, porkolatkapuk [!] a tilalmas határok körül fenn legyenek, secus a hütösök büntessenek, a kertek fenn nem létele poenája szerént.

4-to. Az hütösök az határokat erős tilalomban tartsák. Falu közönséges helyeit szorgalmatosan megvizsgálják, kik hordják, pusztítják. A bűnöst juxta vindicta megbüntessék, kedvezés és engedés ábitrumokban legyen, úgy kik falu tilalmassait rontanák, étetnék, hordanák, avagy elfoglalnák.

5-to. Ha ki valakit, de kivált hütös embert tilalmasban látna, akár fűvében, akár gabonában, hogy étetné, hordaná, ki nem adná, vádolná, comperiáltatnék, bírsága forduljon reája absque ulla misericordia.

6-to. A falu avassai erős tilalom alatt legyenek; a Szentegyház avassából egy szál fáért büntetés flor. 6; a Borvíz avassából egy szál fáért flor. 4; az Alsó avasból flor. 3 legyen.

7-mo. Minden bűnöst, kik falu törvénye ellen vétének, előizentetvön, a falu hütössei büntessenek, ruminálván úgy a büntetést, hogy ha jól büntetnék, vegyék el hasznát, ha pedig rosszul, fizessék a büntetésből következhető kárt; lévén a tekintetes udvar részéről is hütös ember.

8-vo. Mikor a hütösök büntetnek, mindenkor hírt tegyenek a tekintetes udvar tiszt[j]einek; hír nélkül ne büntethessenek, hanem egytetrtvén az udvari tiszttel mindenkor.

9-no. A határpásztorokat a falu idein kiállítsa a tilalmasoknak őrizetire, és amely comperiáltatik, hogy nem őrzi, büntessék falu törvénye szerint ad [flor. 1?]; és ha a hütösök közül valamelyik észrevenné s elhallgatná, büntetessék érdeme szerint.

10-mo. A tilalmas erdőkből a falu a tekintetes úr s udvar akarátja s híre nélkül senkinek egy szál fát se adhasson. Magok között a falusiaknak szükségekre négy-négy szál fát adhatnak, többet nem; aki-nek szüksége lenne s kér, a tekintetes úr s udvar akarátjával adjanak; ide nem értvék, kik új épületeket akarnak építeni vagy elégnek.

11-mo. A büntetésnek két részit nemes Háromszéknek conclusuma szerint a falu falu-szükségire fordítsa. Büntetéseket s perceptumokat a bírák írásban folytassanak s tempore expirationis officii sui rationáljanak⁶⁷, kit hová s mire költöttek; s tekintetes udvarnak bizonyos embere előtt.

12-mo. A falu a tekintetes úr s udvar cselédjít nem vexálja s erőlteti olyanokra, melyekkel nem tartoznak; mégis tudva büntetnék, vexálnák, ha cselekednék, ezen dologról megírt sententia in statu et vigore fennmaradjon, és per quos liber, nulla prorsus resuscitatione exequáltathassa⁶⁸ a szabad rendeken, bírón mint falun.

13-tio. Falu tilalmas erdeiben ledölt[et] és csapodást senki hordani ne merészeljen, hanem a falu ossza fel. Aki pedig ez ellen cselekednék, melyik avasban cselekszi, azon poenában incurraljon. Behozott s adott cserefáját senki sub eadem poena fizetésért el ne adhassa. Ajándékozni szabad.

14-to. A tekintetes úrnak külső jobbágysai falu tilalmas erdeiben erdőlne, comperta rei veritate requirálván az udvari tisztet, tartozzék a falunak satisfactiót tenni a törvény szerint.

A falu hütössei mellett pedig rendre mindenkor falu kezessei legyenek, s azok zálagoljanak. A megzálagoltatott embert pedig, míg nem menti magát, avagy az előizentetett[et], addig bé ne büntessék, hanem ha vakmerőségre veti magát [s] elő nem menne.

15-to. A falu semmi végezést a tekintetes úr s udvar híre nélkül ne végezessen. Megyebíró, szentegyházfiát, kit az udvar nem szeret, ne tehesse. A falusbíró pedig mindennemű cédulákat az udvarnak olvasásra béhozzon.

Mely dologra és punctumok megállására magok ultro [?] magokot nemine cogente obligálván, aki vel in parte, vel in toto violálná, toties quoties a 12 punctumokban megírt sententiának poenájában incurraljon és legyen a megálló félé, mégis ezen contractus in vigore maradjon in omnibus punctis. Mielőttünk így lévén, mi is aszerént írtuk meg fide nostra mediante, és mindkét résznek futuro pro testimonio kiadtuk.

Datum Bodok apud sedes judicis jurati, anno et die ut supra.

Correcta per eosdem judices.⁶⁹ Czérjék József nobilis de Sepsizoltán és Czérjék László nobilis de Sepsizoltán, Uzoni Kádár Ferenc, nemes Sepsiszek nek hütös assessora.

(Mikó—Rhédey cs. lvt. II. Reg. Fase. VII. nr. 176.)

A háromszéki Papolc falutörvényei
1733. május 26., 1759. január 26., 1822. február

Nemes orbaiszéki papolci szabott törvény

Minden helységek s rendek között úgy tapasztaltatik, hogy még a keresztények is magokat inkább szeretik, mint felebarátokat; maga hasznát keresi inkább ki-ki, mint a másét, holott az Isten törvénye azt kívánja, hogy amit magának kíván valaki, mással is azont cselekedje. Éppen erre mutat a nemes haza törvénye is ezen mondásban: *Quod tibi vis fieri, nihil fac, quod non tibi noli.*⁷⁰ Mindezen törvények ellen való cselekedeteket tapasztalván eleitől fogva Papolcfalva is, úgy azt is, hogy sokan meg nem elégedvén a magokéval, mások jóvón kapdosnak, egymást sok dolgokban kívánják károsítani, és a közönséges haszonra ritka ember, aki célozna. Melyekre és több okokra nézve, amiket ennek előtte való időkben concludált volt a falu, azokat most is helybenhadgya cum correctione, és azokhoz megkívántató szükséges dolgokat superaddálván, szabott rendül és törvényül, mind az egész méltóságos, tekintetes possessorátus, mind pedig a falusfelek megegyezésekből, mind a jelenvalóknak, mind pedig a következőknek elejkebe adja az ide alább következő punctumok szerint. 26-dik Januarii 1759.

1. punctum. Eleitől fogva nem kicsiny kárával tapasztalta a falu, hogy régi eleink tilalmas erdöket ha mikor fogtak is fel, azt meg nem tartották, h[ane]m medio tempore levágták, mint Aszalvány oldalát, vulgo Király András kertit, aholott, most makktermő és egyébféle haszonra való fák bővön találtnak. Melyre nézve, amint ez előtt két úttal is megegyezett volt a falu némely erdők felfogásáról, úgy most újabban patrónus urak és az egész falu akaratjából felfogtuk tilalmasnak az Alsó mezőnk oldalában lévő, Bikkalja nevű helyet, a szántóföldektől és Remete farktól fogva ki a tetőn felmenő útig Zágon felől, fel a Keresztnél általmenő Zágon útjáig vagy a Kert folyásáig. Ezenkívül a Felső mezőnkön lévő minden apróság cserés és bokros helyeket, azon mezőn felül Király András kertit, Máté harapját, Középső nyír arrot, Esztenás völgyet, Mogyorós vápát, Hintória orrát, Barabullyos völgyet, Gergély orrát, Csikorgós völgyet, Függő orrát, Szemerkés völgyet, minden orraival együtt, Nyíres orrát, Hét patak tartományát a Dobra köviig, a papolci határig. Ezen helységeknek vicinussa északról a megírt kőtől fogva le a mező szélyéig a körösi határ, délről pedig a patakunkon fel s alá járó út, hazul felől a megírt Felső mezőnk.

A fenn megnevezett helységeknek fájból nem leszen szabad sem papolci embereknek, sem más bébíróknak, annál is inkább külső vidék embereknek csak egy szálat is levágni, sub poena flor. Hung. 3. Mindaddig, valamig illendő fa nevedvén, egyező akaratból valamely részét le akarja a falu vágni. Akkor is azon kiszakasztott rész egészen levágattatván, ki-ki a maga illendő részit hazavigye; ott el ne adja, kivált külsőnek. A gyalogszeresek felibe az idevalókkal behozathatják. Ha kinek magának nem kívántatik, hazul akárkinek el-

adhatja. Senki azon helyen fennálló fát meg ne hadgyon; ha pedig meghadna valaki, Szent János-napba akárki elhordhatja. Azontúl, újabban, azon hely ismét hasonló tilalomban maradjon.

A több felfogott helységek pedig idővel a haszontalan fáktól megtisztíttassanak; amiket kívágnak közüllé, azok is illendőképpen felsztassanak. Annak utána némely részit megegyezésből újabban ha le akarja vágni a falu, vagy el akarja adni bizonyos számú pénzen, akkor magok a falusiak — aki mennyéig akar hozzáállani — a pénzt tegye le elsőbben, s azután levágván, hordják el, s a helye maradjon tilalomban. Hasonlóképpen a tisztításra való fákat is bizonyos idevaló személyek megvehetik, olyan conditio alatt, hogy jövendőbéli haszonra nézendő jó fákat le ne vágjanak, sub poena flor. 3. A megtisztítás után maradt hasznos helyeknek fáji jövendőre hasonló tilalomban megtartassanak. Egyszersmind vagy egymás után az egész tilalmasok le ne vágattassanak, hanem még ezeken kívül is, ha megegyeznek közönségesen, több helyeket is foghatnak fel.

2.punctum. A megnevezett tilalmasoknak jobb móddal való megtartására rendeltetnek numero 24 erdőpásztorok. Azok közül egy tizedes lészen; azonkívül egy fő possessor erdőbíró; akik közül haton a Bikk aljára vigyáznak, tizennyolcan a felső tilalmasra. A tizedes nappal a felsőre vigyáztasson két emberrel, éjjel négygyel; az alján nappal egy emberrel, éjjel kettővel. Akik ha valakit ott megkapnak, és bírnak véle, vagy béhozzák, vagy megzálagozzák, ha pedig nem bírnának véle, hírt tévén az itthon lévő társágoknak [!], ha azok sem lennének elegendők, akkor egész falut is felköltvén, tartozzanak kimenni, három forint büntetés alatt, és a potentiáriusokat, ha resistálnak, megfogván, marhástól béhozni és érdemek szerint büntetni. De ha magokat szépen megadnák, csak a marhájokat s eszközöket hozzák bé, s elsőbben büntessék meg flor. 3; ha másodszer ott talál-tatik s béhozzatik, akkor flor. 6; harmadszor pedig flor. 12. De ha az erdőpásztorokban valami szemhunyas, mesterség, ravaszság, kedvezés tapasztaltatnék, hogy valakit a megnevezett tilalmasokból bé nem hozna, vagy arról hírt nem tenne, annál inkább ha véle megbékélvén, elbocsátaná: az olyan hűteszegett pásztor hat forintig erdőbíró úrtól megbüntettessék, mivel mint a többi, úgy ő is hittel köteleztetett az erdő őrzésére; de ha a fizetésre elégtelen lenne, rajta hatvan csapat-tassék.

3.punctum. Az egyéb szabad erdőkön és mezőkben nevededett fennálló gyümölcsstermő alma-, körtvény- és cseresznyefák hasonló tilalomba lésznek. Azokat vágni és pusztítani nem lészen szabad, sub poena flor. 3. Amelyekre a megírt tilalmas erdőpásztorok szorgalmato-son gondot viseljenek sub eadem poena.

4.punctum. Hasonlóképpen a Baszka vizén innen lévő, falu kö-zönséges eddig usuált szabad erdeiben mikor az Isten makkot ad, pásztorokot a falu maga állítson, akiket akar. Senki magát pásztor-nak ne tégye, és azok a magokéval együtt a falu sertéseit híven őrizzék, az idevaló possessorátus erdein kívül. Más falusi sertéseket hír nélkül bé ne hozzanak, sub poena flor. 3. Akiket pedig falu hí-rivel béhoznak, minden sertéstől erdőbért, két-két pénzt adjanak. A makkos-pásztorok illendő kezest adjanak, akinek házához annak ide-

jiben behajtván, amennyi ideig pásztorlották s amint híznak azon ideig, aszerint légyen a fizetés. Ha pedig ősztől fogva karácsonyig őrzik, az eddig való jó rend szerint: egy öreg sertéstől den. 10, négyről egy véka búza, egy kenyér s egy ejtel só lészen a fizetések; két malactól annyi, mint egy öregtől. Hogyha pedig annyira való makk maradna, s az idő is engedné, hogy karácson után is kihajtanák, akkor minden hétre egy sertéstől egy pénz fizetés lészen; két malactól is annyi. Ha tíz hétig pásztorolják, kenyér, búza, só egészen megadatik az őszi bér szerint; ha télidéig őrzik, fele bér lészen.

5.punctum. Az Alsó és Középső mezőkben levő füves utakat, a Felső mezőn való Csigollyás helyet, úgy a Boroszlány pusztáját, mikor nyomásba nem fordulnak, akik meg akarják kaszálni, illendő árokat fizessék meg alkalom szerint, és az fordíttassék falu közönséges hasznára, amelyről a bíró, egyebekkel együtt, tartozik raciotinálni. Ha pedig valaki alkalom és bíró híre nélkül valamelyik helyet megkaszálná, egy forintig büntetessék, mégis a rend szerint való árát fizesse meg. A több Boroszlányon alól való szabad pusztá helyek, Vész nevezetűek, melyek a felső mezőhöz tartoznak, nyomásnak idején csordának, más időkben ökor élésinek maradnak, és olyankor mind juhoktól, mind pedig más falusi marháktól sub poena flor. 3 tiltatnak. Nyíres arr és a több hozzá tartozó juhlegeltető helyei a falunak esztendőnként illendő áron eladatván, fordíttassék közönséges haszonra; a bíró racionáljon róla. Hír és alkalom nélkül azon helyekre ha valaki juhokot hajtana, három forintig büntetessék.

6.punctum. A kecsketartó emberek ősszel, télben és tavaszkor a kecskékkal csak olyan helyen járjanak az erdőn, ahová a falu szabadtítja őket. Ott is se az utakat csapodással meg ne vesztegessék és semminemű fákat le ne vagdaljanak. Akiknek tehének nem lészen, a tejiért két vagy három kecskét egész nyáron egv-egy ember honn tarthat. Azokkal is vagy a nyomáson, vagy a falutól mutatott helyen járjanak az erdőbe. Ahol az ökrök szoktanak jární, olyan helyre az erdőbe se hajtsák; annál inkább vonómarhák számára felfogott pusztákra se egyszer, se másszor ne bocsássák, sub poena flor. 3.

7.punctum. A falun kívül lévő Alsó-, Felső-hegy, Csűrös- és Csorják-kerti feli, a Tök, Gyükeres mellyéke, Aszalván pusztája és ezen kívül való helyoldalok mindenféle nagyobb és apróbb, csordába járható marháktól, annál inkább juhoktól s kecskéktől tavasztól fogva ősziig egész nyáron tilalomban lésznek és a járó marhák számára tilalomban tartatnak, sub poena flor. 3. Amelyekre a tilalmas erdői pásztorok szorgalmatosan vigyázzanak éjjel-nappal, és az ott találtató nagyobb marhákat elsőbben den. 6, az apróbbakat den. 3, azután másodsor kétannyiig, harmadszor den. 50, az apróbbakat den. 25 büntessék. Ezenkívül, ha mégis csordába nem jártatnák, a bért a falusi pásztoroknak fizettesse meg a falusbíró az olyan keringő-bógó marhákról. Ha pedig erre rendeltetett pásztorok valakinek kedveznének, személyt válogatván és az megtudódván, erdőbíró úr megbüntesse elsőbben egy forintig, ha többször comperiáltatik, büntetése duplázassék.

8.punctum. A falu erdein, akárholott is, valakinek levágott, készített bornáját, kádfáját, káváját, vesszejit, tűzifáját vagy egyebet

hír nélkül valaki elhozná s megtudódnék, az olyan személy egy forintig büntetessék, mégis akinek mijit elhozta volna, vigye házához.

9. punctum. Itt a faluban, erdőn, mezőn mindenféle foglalások kikerestvén, a kertek a falu helyiről levágattassanak, az utak mindenütt kijáratatván, megjegyeztesse, és aki azokban azután foglalást tenne vagy elszántaná a falu vagy ország útját, az olyan ember megbüntetessék 3 forintokig. Az felett senki szántóföldén vagy kaszálóhelyén se egyszer, se másszor (:elhagyván a járt utat:) verést és utat ne csináljon — kivéven az elkerülhetetlen ganéjózás dolgát, mikor az úttól távol esik valakinek földje —, sub poena flor. 1, ha nyomáson esik, ha pedig gabonában vagy fűben nyomna valaki utat, megbüntetessék két forintig, mégis a bért fizesse meg.

10. punctum. Minthogy a folyóvizünk, amelyből élünk, nyári szárazságban kicsiny szokott lenni, melyre nézve abba vagy a víz mellé, úgy az utcákra is semmi házbéli szemetet, ganét, annál inkább akárminémű dögöt senki hánni, vetni ne merészeljen. A szöcsök, tímárok a csávált bőrököt belé ne mossák, se ne áztassák; úgy a kendert se falu között, se a falun feljel vagy alol a folyóvízbe ne áztassák. A falun feljel s a faluban azért, hogy a levit [ne] igyák, alol a mezőben azért, hogy cövekléssel megszorulván a víz árka, vízarádaskor kiszakaszt és károkat téssen.

Kenderáztató tókat némely bizonyos helyeken tarthat s csinálhat akárki, de a falu útjának, malmok árkaiknak s a víz folyásának ártalmára senki tót csinálni s tartani ne mérészeljen, sub poena flor. 3. Ahol ilyenek találtnak, bétöltetessenek. A folyóvíz árka pedig mind faluban, mind a mezőben jó gondviselés alatt legyen; ahol hibás vagy szoros, igazítottassék, a gáztól [...] tisztítottassék, tágasítottassék; ha úgy kívántatik, egész falu által is illendőképpen megkésztetessék. Melyet ha posthabeálna a bíró, büntetessék flor. 3. Másként a folyóvízbe semmi fák, fű-, éger- és egyébféle ágakat belevagdolni, hánni senki ne mérészeljen, sub eadem poena.

11. punctum. Minthogy esztendőként négy rendben sokadalom és minden hétfőn vásár szokott lenni falunkban, sokadalom és vásár napján gyakorta esni szokott gyilkosság, lopás, vérengzés, verekedés, tolvaj-kiáltás; a proventus pedig nem a falué, hanem a patrónus uraké. Ezenkívül sok szenvedésünk, költésünk, postálkodásunk szokott esni az ide verbumra járó militaris tiszték és katonák miatt, és vásárra, sokadalomra jövő-menő s marhákot hajtó külső emberek miatt sokféle károsodásunk. Melyekre nézve — minthogy a vásár behozásakor is megígértetett vagy meg is íratott volt, hogy templomunkon alol ha mi rossz dolog esik vásár vagy sokadalom napján, azért külső vicetiszt urunk minket, ut falut, ne büntessen, hogy ezután is afféléktől immuniáltassunk, avégre írásba tétettük és ahhoz tartjuk magunkat.

12. punctum. Ha valami idegen ember másunnan ide falunkba jönne, aki ezelőtt itt nem lakott volna, s falunkban megtelepednék, addig a marháját falu határára, még a nyomásra se bocsássa, amíg egy forintot le nem teszen a falu számára. Azután ha lészen vonója, az vonókkal, egyébféli marhája pedig a falu csordájába járhat; azontúl a faluval contribuáljon.

13.punctum. Tehén- és sertéspásztorok mezőföldi faluk szokása szerint ketten [induljanak], egyik faluvégitől fogva a két utcán szájjal kiáltozván: hajts ki, hajts ki a marhát előmbe. Ostorral is csattogtasson, s úgy hajtsa ki a mezőre vagy fel, vagy alá, amerre útja léssen a csordának a legeltetésre.

Elsőbben a tehénpásztorok, azután a sertéspásztorok is hasonlóképpen cselekedjenek, és annak utána a mezőben vagy akárhol nyájok közül való marhát látnak a csordájokon kívül keringeni, tartozzanak a nyáj közti keríteni, melyet ha nem cselekednének és valaki marháját vagy kéré vallaná, vagy azon marha miatt gabonabeli kár esnék, a pásztor fizesse meg, mégis az engedetlenségért egy forintig büntetessék.

14.punctum. Amint in anno 1733 26-dik Máji egyező akaratból a határpásztorságról és a mezőkön lévő határkertekről, károk dolgairól és törvényekről írást tétetett volt a falu, azt most is mindenkiben helybenhagyja, melyeknek rendi eszerint következik:

Anno 1733 die 26-dik Máji. Aminthogy ennek előtte is végezte volt Papolcfalva, a falu határát miformán őrizték, most újabban egyező akarattal megegyezett a jámbor falu, nemesuraim jelenlétekben és az udvari bírák is minden részről megegyezvén, hogy minden esztendőben szerre tizenketten őrizték. Ezeknek ketteje falu embere legyen, a falu határa körül lévő kertekre viseljen gondot. Ezen tizenketten olyan gondot viseljenek mind a falu határára, mind a kertekre, hogy ami kár esik a falu határán — mind étetés, mind a kertek miá —, ők tartoznak megfizetni. Akinek két véka vetése léssen a faluban, tartozik a falu határát őrizni. Ezek ugyan szénafüvekre, rétekre is tartoznak hasonló gondot viselni és számot is adni. Ha gabonában erőszakos marhát találnak és a pásztor mellette léssen, egy forintig büntessék, s a kárt fizesse meg; ha szaladás, den. 6. Hasonlóképpen szénafüvről. Ha kaszálófübe találják és a pásztor mellette léssen, egy forint; ha sarjában, 20 pénzig büntethessék. A falu határán lévő kertekre olyan gondot viseljenek, hogy ha tiszt uram a falut dúlatja, tartoznak a falu embereit megmenteni. Akinek kára léssen, minden ember karácsonig keresse meg a határpásztorokat érette. Aki karácsonig list nem moveál, annak utána nem tartoznak számot adni senkinek káráról. A falu embereji tartoznak a réses embernek hírt tenni, és [ha] a harmadnap alatt fel nem téski, büntessék meg. Annak utána ismét [ha] harmadnap alatt fel nem téski, újabban megbüntessék. Ha semmiként fel nem téski, hanem vakmerőségre veti magát, ami kár esik, a réses ember fizesse meg; a rését is tartozik feltenni; elsőbbsen hat pénzig büntessék, secundo den. 12, tertio 24 pénzig.

Mely fenn megírt végezést a falu eszerint helybenhagyván és jóvalván, pro futuro testimonio subscriptiójával és pecsétivel meg is erősítette.

In praesentia Nicolai Kis nobilis [de] Papolc, Petrus Kis, nobilis de Papolc, Petrus Kelemen, Thomas Király, Georgius Kelemen, Franciscus [?] Csiszér, Johann[es] László judicis consules. Pro illiteratis Michael Csorja, juratus judex, David Kis, Illiea Csorja juratis sessionis Papolc.⁷¹

15.punctum. A 14-dik punctumban itt feljebb leírt compositiójához hozzáadja a falu most azt is, hogy a kertlátó hütösek a tanorokkapukra mindenütt jó gondot viseljenek, úgy készíttessék, akik arra rendeltettek, azokkal, hogy a ki- s bójárók lóhátról is megnyithassák s bételessék, hogy azok mia kár ne keletkezzék.

A feljebb megírt büntetések értetnek a nappali pásztoros, erőszakos kárt tévő marhákról, de az éjjel erőszakot cselekedők két forintig büntetessenek. Ha a marhát erőszakkal elvonná valaki a határpásztor elől, annál inkább ha támadást tenne, ha bírnak véle, fogják meg, ha nem bírnak véle, hitelesen adják ki határbíró uramnak, és őkegyelme büntettesse meg flor. 3, mégis a kárt fizesse meg. Ha éjjel sarjába találta a pásztoros marha, a pásztort büntessék meg den. 50, mégis ha kárt tett, azt is fizesse meg, ha csak étetésért s nem egyéb dologtételért hajtotta oda. Éjjeli, nappali gabonából, fűből szaladásért és béhajtásért nagyobb marhától den. 2, apróbbtól den. 1; ha kárt tett, azt is fizesse meg a marhas ember.

Aki dologra megyen mezőre, rétre, kaszálni, gyűjteni vagy aratni, ha megcövekelhető a marhája, cövekre üsse. Ha felesebb marhával leszen, a fejeket egybekötve, jó pásztorral őriztesse, hogy kárt ne tégyen. Ha pedig kár lenne miatta, a marhas ember büntetődjék den. 25, a kárt is fizesse meg. Akiknek pedig semmi dolgok rébten, tarlóban nem volna, mégis szabadítás előtt marháit szekeresről vagy kézben [?] kihajtaná s ott étetné mások bosszújára, az is büntetessék den. 25, toties quoties. Különben is a falu közönséges rétit, ősz- és tavaszhatárait marháival ne rontassa, valamíg tilalomban lesznek, sub poena flor. 1, akár falusi, akár vidék légyen, toties quoties.

A határpásztorok közül ha valaki vagy másnak kedvezne, úgy hogy egyiknek a marháját behajtaná, a másét otthagyná, vagy megzálogolná egyiket s a másikat nem, vagy pedig a maga marháját éjjel vagy nappal olyan helyen jártatná, ahonnan a másokét bé szokták hajtani, az olyan hűti ellen cselekedő személy megbüntetessék flor. 3. Őrzeni a határpásztor egy lovon elmehet, de a vezeték tilalmaztatik sub poena flor. 1.

16.punctum. Annak idejében, mikor a falu megegyezésből vagy a rétet, vagy pedig ősz- és tavasztarlókat meg akarja szabadítani, a mezőket két- vagy háromfelé kell szakasztani. Mikor az első részt a vonómarha bizonyos napokig éli, akkor a más részire bocsáttassék, és a csorda oda, ahol a vonók megjárták. Azután elébbmenvén a vonómarha, ahol s mikor helye találta, mindenkor elől őriztessek, és a csorda idővel utána bocsáttassék. A juhok pedig, amelyeket honn tartanak, őszkor, tavaszkor darabonként őriztetnek — a csorda után járjanak; se egyszer, se másszor az ökör élésre ne bocsáttassanak. Annál inkább vidék juhok valamely pásztor a falu határán se őszkor, se tavaszkor bé ne hozzon, sub poena flor. 1, toties quoties. Ha falusi juhokat egybegyűjt valaki: tavaszkor járjon a csorda élésin, őszkor vigye ki az erdőre; ott az sertések makkját meg ne étesse. Járhat a pusztá helyeken; ha a hó bényomja, járhat a mezőben is, sub poena flor. 1.

17.punctum. Mezőkben, rébten, faluban lévő kertekben törökbúzá, borsót, mákot, semmiféle gabonát, mindenféle gyümölcsököt, ve-

teményeket senki éjjel vagy nappal ne prédáljon, ne lopjon, mert ha ki cselekedné — ha rajta nem kaptatnék is, de ha hitelesen kiadat-tatik —, a falusbíró megbüntesse egy forintig, mégis a kárt fizesse meg. Ha elégtelen lesz a fizetésre, 25 csapással büntetessék.

18.punctum. Falu között éjjel vagy nappal alá s fel járó alkal-matlan részeges, kiáltozó, káromkodó, verekedő, vérengző, szüntelen — nemcsak utcán, hanem életeken, csűr, istálló, szalma, széna körül — égő pipával járó alkalmatlan személyeket a falusbíró, toties quoties meglátván, büntesse meg egy-egy forintig. Ha nem látná is, ha hitelesen kiadattatik, similiter büntetessék. Afelett, ha az ilyen alkalmatlan ember miatt tolvaj-kiáltás esnék (:amelyre ha valaki hall-ja, tartozik felkelni, sub poena flor. 3:), ha megfoghatják, adjon jó kezest arról, hogy a falut megmenti; de ha elszaladna is, tartozzék a falut megmenteni. Melyet ha nem cselekednék, fő erdő- és határ-bíró úr vétesse meg rajta. Ha pedig olyan személy volna, hogy nem fizethetne, megfogattatván, pálcázással illendőképpen büntetessék. De ha a dominus terrestris előbb érné, ott is fő erdő- és határbíró uram illendő satisfactiót praetendáljon.

19.punctum. A szomszéd faluk, Zágon, Barátos, Páké, Kőrös, ad-moneáltassanak, hogy erdőbe járással, utazással semmiféle marhájok-kal rétünkben a füvekben, mezejinken a gabonákban, szántóföldek-ben semmi kárt ne tégyenek, sőt más falukkal együtt hétivásarra, so-kadalomra jövésekkel-menésekkel, marhahajtásokkal, fű- vagy gabo-nalopásokkal semmi kárt ne tégyenek. A távulabb valókért a piacon is kiáltassék meg, hogy az országos utat observálják, senki földit, fűvit, gabonáját el ne tapodják, mert ha cselekednék, aki abban ta-láltatik, sine misericordia három forintig megbüntettetik.

20.punctum. Falu közönséges pusztájáról senkinek se lakhelyet, se egyéb valami haszonvévő kaszáló- vagy szántóföldet a titulált pos-sessorátus urak híre nélkül a falu el ne adhasson; a possessorátus urak se falu híre s consensusa nélkül.

21.punctum. Falunkban lakó halászok, vadászok és madarászok, ha kinek azok közül mi szerencséje leszen, azt addig el ne merészelje adni, míg a possessorátus uraknak és falusbíráknak hírt nem tézen; ha illendő árát megadják, tartozzék odaadni. Ha nem vészik, szabad másnak is eladni.

22.punctum. Amint ennek előtte, úgy ezután is az itt való pos-sessor urak a nyomáshatárunkon tavaszkor esztenát tétettek le. Ez-után is aszerint tétetnek, mikor tetszik, és arra az udvari juhokon kí-vül nemcsak az itt való cselédek, hanem a szomszéd falukban lévők-nek juhait, bácsoké, pásztoroké bėjőhetnek, a falunkbeli apróbb gaz-dákéval együtt. De azokon kívül falu híre s akarhatja nélkül semmifé-le vidék juh vagy makkos erdőnkre sertés valami ide tartozó jobbá-gyoké színe alatt bé ne hoztassék. Ha az urak és falusi juhokból kitelnék az eszténa, bene quidem, secus vidék juhoknak bébocsátása meglehet. Ha ki ezek ellen cselekednék, az olyan ember maga három forintig megbüntetessék, a hír nélkül béhozott idegen juh vagy ser-tés falu számára confiscáltassék.

Az eszténa a nyomáson addig légyen, míg a nyírés végbenme-gyen; aztán vigyék ki az erdőre, és azontúl egész nyáron a nyomá-

sunkon még a meddő juh se legeltessék. Hanem ha bárányok nyírésire két-három napra, míg megnyírik. Azontúl ismét vigyék ki az erdőre. Mikor béhozzák Szent Mihály-nap után az elhányásra, azután is, ha seregbe gyűjtik, vigyék az erdőre; amelyeket darabokba akarnak őrizni, a csorda helyin járjanak, amint feljebb is megírtuk. A vidék juh és egyéb marha határainkon Szent Mihály-nap után is ne járjon, sub poena flor. 1. Ha béhajtatik, minden juhtól den. 1.

23.punctum. Ha ki nyereségre berbécset, kecskét tavaszkor szedne, egy hét alatt a nyomáson jártatván, lábán eladja, szabad véle. De azontúl, ha falu nyomásán vagy falutól engedtetett helyen meghizlalja vagy legelteti, tartozzék falu számára illendő árán kivágni. Másként lábán eladni idegeneknek tilalmaztatik, sub poena flor. 3. Se egyszer, se másszor a vonómarha élésin jártatni szabad nem léssen, sub eadem poena.

24.punctum. Ezen fenn specificált punctumoknak nagyobb erősségire s megmaradására végeztetett, hogy a szer szerint járó hűtösekön kívül jó lelkiismeretű, értelmes tizenkét személy választassék a falusiak közül, minden rendekből, akik mind a felfogott erdők, tilalmas mezőkben esendő károk és minden falut illehető egy forint éró dolgokból (:melyek apelláciába nem mehetnek;) törvényt tehessenek, az engedetleneket büntessék a megírt poenák szerint secundum patrata, amely poenák közül a három- és kétforintosoknak harmada vagy az erdő- és határpásztoroké, a két része pedig a falujé legyen, a törvényt tévő hűtösökkel együtt. Az egyforintos poenák pedig a falusbírójé a zálaglókkal együtt; a határ dolgán kívül, ami a mező és tanorokkert, -kapuk dolgából következik, azon poena a tizedesé és a határpásztoroké legyen. Mindezen dolgoknak megerősítésére ex gratia egy fő possessor úr léssen, most elsőben nemcsak erdő-, hanem egyszer-smind határbíró is, akitől mind az erdőpásztorok, mind a határpásztorok tizedessei függjenek, parancsolatját megfogadják és a nehezebb dolgokat híre nélkül el ne igazítsák.

Zágoni báró Szentkereszti Sámuel m[anu pro]pria [L. S.], Divéky András m[anu pro]pria capitány, Bíbo Sámuel, Torma urak papolci bírja manu authorata, Pál János, méltóságos báró Henter Ádám úr papolci tisztartója m[anu pro]pria [L. S.], Kiss Miklós nobilis jur[atus] assessor m[anu pro]pria, Kis Farkas nobilis de Papolc m[anu pro]pria, Kis Gáspár nobilis et parochus, possessor in Papolc, Hajdú András hites falusbíró m[anu pro]pria, Váradi Ferenc m[anu pro]pria, nobilis Nagy Pál m[anu pro]pria, Kis Mihály nobilis m[anu pro]pria, Jánó Sándor hites szabad személy, Földes Bálint szabad személy m[anu pro]pria, Szebedi Ferenc szabad személy manu [pro]pria, Mikola Ferenc hites személy, Kis János nemes személy manu authorata, Csorja Zsigmond nemes személy, senior, hites ember manu authorata, Nagy Boldizsár jobbágyember manu authorata, Földes Imre jobbágyember manu authorata.

Az előbbi pontok pro confirmatione a mái napon, itten bémutatván, hírré tétetik a papolci komunitásnak, hogy ami ellenvetések ezek ellen volna, azt közönséges falu gyűléséből ide béjelentsék és ezen constitutumok purisatiójára itten elláttassék; különben ezután

anélkül is teljes teljesítésbe vétetni ezennel meghatározatnak, erre nézve ki is rendeltetvén tekintetes Kis György uram. 1822 die [...] februarii [...].

(Papole iratai 1. köteg, nr. 25.)

29

A háromszéki Szentkatolna falutörvénye 1738., 1744. június 20., 1811. évi másolatban

Szentkatolna rendtartása

1738—1744

Lévén sok contraversiája Szentkatolna falvának mind az faluban levő közönséges helyeiben, utcájiban, úgy az határaiban való rendtartásak iránt, és meg nem egyezhetvén egymás között, recurráltunk nemes Kézdiszékhez, akarván mago[n]knak contractualiter oly végezést formálni, mellyel az sok disceptatio és contraversia mind nemesuraimék és az egész lakosok közül tolláltnak, és minket ide alább subscribált személyeket kihíván sub nomine communitatis, eljöttünk in anno 1738 de die protestatur, s kezek beadásával megbírálván, az megnevezett contraversiáknak decidálására arbitrálnak a szentkatolnai falusi bíró Incze János; falu hütössei, az szabad rendek részéről Páll Mihály senior, Demen János, Luka Gábor, Luka Mihály és Demjén László; az jobbágy hütösök részéről Kovács István és Szántó Ferenc; nemesuraimék részéről néhai tekintetes alsócsernátoni Bernád János uram meghagyatott özvegye, tekintetes Kun Zsófia asszony képében, mint inspectora Elekes István uram, a tekintetes úr, Kun László uram képében az udvari bíró Páll Lőrinc, Vajna Gábor, Demén József, senior Elekes István, Cseh János, Polus Lázár, Cseh László, Cseh Tamás, Cseh Miklós, Bak Pál és Czakó János deák uram; és az mely rendtartásokat vagy írásokból, vagy usuraborált immunitájokból, az praeincurált falunak experiáltuk, confrontáltuk, hogy a modo deinceps mindenekben magokat ezek szerént accomodálják, decidáltuk a következő mód szerént.

1-mo. Tizennégy fide dignus becsületes emberek választassanak a falu közönséges mezeinek, pusztáinak, réteinek határaiban lévő lókötő helyeknek, üdöllőknek kijárására és az elfoglalt helyeknek visszafoglalására. Választattak az nemesség részéről Vajna Gábor, Elekes István és János seniorok, Polus Lázár, Cseh László és Demen Gábor uraimék; az szabad rendek részéről az falusi bíró Incze János, Páll György, Páll Mihály, Simon Ferenc és Demény János s Luka Mihály; az jobbágyok részéről Kovács István és Bog[y]ló Fülöp. Cum ea declaratione, hogy ezen személyek erős hittel legyenek kötelesek ezen contractusban specificálandó dolgoknak igazságoson, ennek tenora szerint véghezvitelére. Mely szerént praeficiálá is az falu fő arbiterinek Vajna Gábor urat az írt 14 embereknek, és procedáljanak ez szerént, úgymint: az mely helyek az üdöllők és lókötő helyek hatóles kötél mértékinél akármennyivel szélyesebbek voltak, azok

most is az szerént hagyattassanak; más helyeken pedig az régi elejeknek rendtartása szerént az lókötoző helyek hat öl kötél mérési szerént való szélyességük legyen[ek], s kijárattassanak; az szántóföldeknek és szénafüveknek lábjaian és közöttte, az hol azelőtt voltak, most is az szerént maradjanak.

Az kijárásnak idein pedig az hol búza vagy egyéb gabona szakadna az gyepekhez vagy lókötoző helyekhez, az egyúttal, aki colálta gabonáját, vegye ki belőle, és azután az kijárás szerént maradjon. Az pascuált helyeket pedig se falusi bíró, se hütösök egész falu, nemesuraimék és az possessor urak emberei színe nélkül el ne adhassak. Az Felső-mezőben Epres nevű lábban vadnak nagy oldalak, melyeket is az rend szerént való fűterméstől az természet megfosztván, azon oldalak az lókötoző helyekhez ne számoltassanak, hanem az oldalaknak tete[j]én mérettesenek ki az lókötoző helyek.

Az falu közönséges pusztáiból, utcáiból, réteiből és egyéb falut illeto jóságokból priváta personák amit elfoglaltak, ha mást érette nem adtak vagy az falutól meg nem vették s nem conveniáltak, melyet legitime az olyan emberek edoceálni tartoznak, in h[i]c causis az választott 14 emberek megvizsgálván hütök szerént az olyan helyeken való foglalásokat, igaz határáig az falunak foglalják vissza. Az kik[nek] pedig megszerzödéseket [!] tapasztalják, szabadságokban legyen azoknak magok jóságoknak proprietásáról tam literis quam humanis comprobálni, et comprobatis comprobandis⁷² az falu választott emberei is az olyan személyeknek documentumok szerént engedni. In super, ha az 14 emberek és mellettek lévő értelmes falusi lakosok meg nem egyezhetnek rajta, mennyi [!] meddig legyen az contraversiában lévő helynek bizonyos határa, ily dologban az megsértödoött fél maga jóságának határát tartozik hütével megállítani és terminálni, s úgy valóságában maradhat.

Az hol pedig határaink körül határgyepek vagy üdőllök nincsenek, hanem az régi elejek is sáncozással, gödrözéssel határozatták volt ki azon helyeket, az 14 választott emberek az faluval együtt tartoznak újólag kijárni, kisáncoltatni és gödröztetni.

Az ki az fenn specificált 14 hütös emberek közül az megírt helyeknek kihatározására, visszafoglalására ki nem menne vagy menni nem akarna, az olyan személyen 32 forintot maga hatalmával az falu megvehessen, vetethessen.

Az kijárt gyepeket pedig az kijárásnak utána az ki kiszántaná, az hütös falusi bíró megvizsgálván, ki cselekedte, akár szolga, akár falusi residens ember, akár extráneus porcionátus ember, comperiálttván az gyepeknek kiszántásáért, sine ullo juris strepitu toties quoties⁷³ egy-egy forintig megbüntesse, melyet ha az falusbíró [posthabeálna], tehát az 14 választott emberek az falusi bírót 3 forintig megbüntesse, toties quoties.

Az ki pedig az specificált 14 embereknek az megírt mód szerént való kijárások ellen, becsületek ellen való illelten szót szólana, vagy sine ulla ratione contumenkodnék, az olyan ember, ha com[m]juniter fogja injuriálni, in poena flor. 3 maradjon singillatim, azt is hozzatévén, hogy az 14 hütös emberek nemcsak egy-két helyen lévő fog-

lalásokat, hanem mindenütt, az hol találtak foglalások, az fenn megírt mód szerint visszafoglaljanak.

Hogyha pedig a 14 választott emberek közül kiváltképpen való akadály vagy betegség miatt, annál is inkább, ha valamelyik közülök coevis [I] decedálni talál, mely miatt az jó rendtartásunk véghezvitele procrastinálnának, az olyan helyében az falu más hasonló embert választván, eo non obstante, hogy falu levelében neve beírva nincsen, tartozzék az megírt poena alatt az több választott emberekkel együtt az hova kívántatik, az foglalásoknak visszafoglalására s kihatározására elmenni, úgymint sub poena flor. 32. Egyszóval annuatim akármennyin decedálnának is az 14 választott emberek közül, az falu sine mora in plenum numerum expleálni⁷⁴ tartozik.

Az határozásnak vagy kijárásnak idein pedig minden falusi residens ember personaliter az 14 választott emberekkel tartozzanak kimenni, sub poena flor. 3.

2-do. Az falu között lévő pusztákon és pászinton senkinek ökreit, tehenyeit, ménesit, sértésit nappal pásztorolni szabad ne legyen; úgy az juhokot is sem éjjel, sem nappal az esztenára való adás után. Az anyaszopó, idei vagy tavalyi borjúknak, anyaszopó, idei vagy tavalyi csitkók[nak], harmadfűnél nagyobb hámos lovaknak, kancáknak, apró malacos és hízó disznyóknak legeltetések megengedtetik.

3-tio. Az ökörscordának lévén bizonyos pascu[u]mra való helye az Feketeügy vizin túl, az Lókert nevű hely, az hídtól fogva fel az sárfalvi határszélig, az holott is idei anyaszopó borjúkon kívül se negyedfűn alól való ökörtulykoknak, se annál inkább egyéb névvel nevezendő marháknak legeltetése szabad ne legyen. Tehenyeknek, méneseknek, disznyócsordának lévén helye az nyomás; egy csordában és egy pásztorság alatt járván az ménes az tehenekkel. Ezen ökörscorda-legeltetőhely körül való kerteket pedig Szent György napjáig ha az falusi bíró fel nem téteti, az falusi bírót az határbíró sine misericordia büntesse meg 3 forintig; az privátus embert pedig, az ki fel nem akarná tenni, az falusi bíró egy forintig büntesse meg. Mely csordalegeltető hely körül való határkertnek registrumát ha elvesztette volna az falu, tartozik újjólag kimenni azon helyre és újjólag felosztani, amint azelőtt volt, vagy füstre, vagy jószágra, és regisztrálván az több határkertek registrumába vagy seriesseibe beírni.

4-to. Az tilalmas határookban lévő parragok iránt senki meg nem szoríttathatik. Úgyhogy maga jussát, amint lehet és akarhatja leszen neki, használhassa, hanem ki-ki az maga parragját akkor felszánthassa, mikor módja leszen benne. Mikor parragul lesz, addig is akár fűvit eladhatja, akár szénának csinálhassa. Ha másnak adja is, szabad leszen vele. De sem egy, sem más alkalmatossággal marháját ott legeltetni, kibocsátani, kötelen vagy kezen vagy szabadon interdicálódik. Sőt ha az parrag mellett lévő gabonákba[n] vagy más ember fűvében kár esik, azon parragos ember megfizetni tartozik; mégis az határpásztorok az marha ottjárásáért szokott bírságokat megvehetik, ha vagy egyszer, vagy másszor marhája az pallagon [comperiáltatik?], akár magáé, akár másé, az ő engedelméből.

5-to. Hogy az határookban való kártételek, gabonának vagy füveknek elhordása evitáltassék, végeztetett, hogy nap elmenetele után

senki füvet, gabonát az mezőről hordani ne merészeljen; alioquin comperiáltatván, szekerek gabonástól vagy füvestől bevitessék és megbüntetessék in flor. 3. És azon éccaka eshetendő kárt, olyan szí-
nű gabona vagy fűbélit, mely szekeren taláztatik, tartozik megfizetni. Kivéven az elkerülhetetlen szükségét, mely szükségéről requiráltat-
ván az akkori határbíró vagy falusbíró, azoknak hírekkel elmehet.

6-to. Az szántóföldek és szénafüvek végein s közötté mind lova-
kot és kancákot, az melyeken szokott élődni, mind Szent János-nap
előtt, s mind utána az faluban állandó emberek szabadon kikötözhetik;
cum ea distinctione, hogy a cövekes kötelek három ölnél hosszabbak
ne legyenek, az cövekek pedig egy arasznál s egy ten[y]érnél rövi-
debbek. Az csitkós kancákot pedig, az hol az üdőllő mellett végigme-
gyen hosszára a föld, kötözni meg nem engedtetik; úgy az vagus
[juhászoknak] és cigányoknak az lovaknak kikötözése meg nem en-
gedtetik.

7-mo. Az falu gyepeiről és üdőllőkről mindennap kinek-kinek ma-
ga házához szükségekhez képest füvet hozni az feljebb specificált ál-
landó embereknek megengedtetik oly declaratióval, hogy akiknek egy
lovok vagyon, egy héten egy szekérrel, az kiknek kettő, egy héten
két szekérrel, az kiknek több vagyon, az lovaknak számához képest
moderálja az fűhozatást. Azon fűből pedig anyaszopó csitkain, anya-
szopó borjain kívül való marhájokot ne pascuálják. Ugy az olyan
fűből szénát csinálni meg nem engedtetik, sub poena flor. 1, toties
quoties deprehendáltatik.

Oly szükségnek idein pedig, mikor vagy árvíz megjárna az ökör-
csorda-legeltetőhelyet, vagy egyéb akadály adná elő magát, mely mi-
att az ökörcsorda nem élődhetnék, vagy militia számára foglaltatnék,
olyan időkbén szabadsága lészen az falunak az gyepeken kötelen etet-
ni vagy más arra való helyet szakasztani az ökrök számára. Úgy az
kik aratásnak idein az maga ökrein mennek aratni, mind az üdőllő-
kön, mind az maga földin szabad leszen megcövekelni vagy kötelen
etetni.

8-va. Senki is sua autoritate falu akarátja ellen idegen marhákot
béhozni s falu határán legeltetni, sőt még éccaka is reggetni[!] akár-
mi renden lévő embernek is semmi szín és praetextus alatt meg nem
engedtetik. Hasonlóképpen idegen emberek juhait közönséges falu
híre s akarátja nélkül behozni meg nem engedtetik. Melyet ha ki cse-
lekednék, elsőbben egy forintig, másodsor háromig az határbíró az
falusi bíróval együtt büntesse meg; ha továbbra is az falu határán
merésznél tartani, procedáljanak az ország törvénye szerént.

9-no. Idegen vagus emberek zsellér nevezet alatt, akár nemes,
akár lófi ember árnyéka alatt itt akarván élődni, semminemű mar-
hájokot falu határán legeltetni, pásztorolni meg nem engedtetik, ha-
nem ha régi rendtartások szerént az nyomás szélére vagy oda, az
hova az falu kívánja, kilenc lépés kertet nem teszen. Ide nem ért-
vén az olyanokat, az kik jobbágyságra obligálják magokat, vagy
olyan jószágba szállnak, az mely jószág után bizonyos kert vagyon
falu határa körül. Az sátoros cigányoknak nem leszen szabad élések
és maradások harmadnapnál tovább egy falu körül. Addig is nem az

falu közi, hanem az nyomásra szálljanak, kártételnek eltávoztatásáért. Melyekre viseljen gondot az határbíró, úgy az jövevényekre is.

10-mo. Mind az három határookban és lábokban mérőföldek lévén, kiknek rend szerént egy mértékűeknek(?) kell lenni, azért ha valaki szomszédjának földit vagy szántszándékul vagy történetből el találná szántani és különben szomszédjával meg nem alhatnak, tehát az sérelmes félnek requisitiójára tartozik az falusi bíró kimenni, és azon háborgó személyeknek földök mellett kétfelől, tíz-tíz ember földekig is, ha úgy kívántatik, megmérni az földeket, és az difficultásokat megvizsgálván, az sérelmes félnek tulajdon földit vagy üresen, vagy gabonástól kezére assignálni, az vétkest pedig, ha nem conveniál vele, egy forintig megbüntetni. És ha a vétkes törvént moveálna azon dologból, comperta rei veritate, valahány borozdát elszántott, különkülön formán convincáltassék.

11-mo. Az Vízelve nevű kaszálóhelyeken nem lévén semmi üdölő és lóköző hely, prohibiáltatott, hogy senki azon helyről kaszálásnak idejéig füvet hazahordani ne merészeljen, sub poena flor. 1, toties quoties.

12-mo. Minden marhalegeltető helyeken, kaszáló- és egyéb tilalmas helyeken, ha kívántatik, minden esztendőben Szent György-naptájban az falusi bíró és hütösök által mindenfele az ország útjai kicsóváztassanak, nehogy idegen járókelőktől kaszáló- és marhalegeltető helyek károsíttassanak, rontassanak. Úgy hasonlóképpen Szent György-napján minden helyeink, kiknek tilalomban kell lenni, az falusi bírótól feltiltassanak, és az határkertek feltéssenek és renováltassanak, melyre az határbíró szorgalmatos gondot viseljen, és az falusi bírót hivatalának folytatására sub viam poena kényszerítse.

13-tio. Minden tilalmas helyekre szolgáló tanorokkapukat szántszándékkal az kik nyitva hagyják, egy forintig megbüntettessenek. Úgy tavalyi csitkójokot is kik szabadon az annyok után tilalmas határra szolgáló kapun kibocsátanak s gabona között járnai engednek, egy-egy forintig toties quoties megbüntettessenek.

14-to. Az falusi bíró minden esztendőben az régi rendtartás szerént minden bíró botja alatt lévő embert elsőbben megszálogoltatván az mezőkertek pusztítása s ellopása és elhordása iránt, annak utána inquisitiót peragáltasson: kik hordottak, pusztítottak? Az extradátusok, juxta merita, egy forintig megbüntettessenek. Az kik extradátusok nem lesznek, az zálogjok gratis adattassék vissza.

15-to. Ha valaki ezen feljebb specificált conclusumokat vel in parte, vel in toto bontogatni, violálni vagy violáltatni akarná, az residentiás vagy egyéb facultarius ember az 14 választott emberek büntetésén, 32 forinton maradjon. Mely ezen contractusunk ereivel exequáltassék is. Melyet debito tempore ha apellálni akar valaki, szabadsága legyen, és ha méltatlan apellál, in flor. 3 maradjon; requiráltatván az causa, ha vétkesnek találtatik, az előbb megírt poena is exequáltassék. Az kiknek pedig semmi facultások nem lenne, akár szabad, akár jobbágy ember legyen az, 40, negyvent csapattassanak az választott emberek mint olyan vakmerő, senkivel nem gondoló emberen, mégis ezen contractus in vigore megmaradjon.

Következnek az határpásztorság
dolgáról való punctumok

1-mo. Az határpásztorság a falun rend szerént menjen tizenhárom emberig, possessor urak, nemesuraimék és egyszóval minden rendeken egyaránt. Kik is hittel legyenek kötelesek a határ őrzésére. Mely tizenhárom közül választassék arra capax értelmes határbíró, nemesember. És ha melyik nemesuraimék közül impediáltatnék akármitől is a határőrzéssel, tartozék vagy szolgálja, vagy jobbágya által a több határpásztorokkal egyaránt őriztetni a határt.

2-do. Ha a határ vagy hajtás dolgából valaki törvént mozdítana, a határbíró előtt procedáljon, és ha e male contentus lenne a iudiciummal, apellálja a falusbíró eleibe consequenter servatis de jure servandis.⁷⁵

3-tio. A szántszándékkal való kártékonyok, akár nappaliak, akár éccakaiak legyenek, egy forintig bírságoltassanak. Szaladásért pedig, ha éccakai, 12 pénzt, ha nappali, 6 pénzt fizessenek, Cövekről történet szerént elszaladott lóról és az anyaszopó elszaladott borjúról egy-egy pénz exigáltassék. Ezenkívül a kárt is fizesse meg.

4-to. Ha valaki vakmerőképpen magát opponálván, a határpásztorok ellen támadást tenne, a határbíró három forintot exigáltathasson irremi[s]sibiliter rajta, toties quoties.

5-to. Az határra bébíró idegen possessorok tartoznak a határpásztoroknak fizetni 12 pénzt és egy kenyeret, melyet ha ki egy- vagy kétszeri requisitójokra nem praestálna, vagy egy kalangya gabonáját, vagy egy buglya szénáját elvehetik a határpásztorok a meg nem fizetőnek. A falutól pedig fűbeli szokott fizetések vagyon, verificálódván mindazáltal, hogy az határbéért kérték.

6-to. Senkinek gabonát, szénát és fűvet határbíró vagy falusbíró híre nélkül éccaka hordani szabad ne légyen, hogy annál is inkább a határban eshető kártétel eltávozathassék.

7-no. A határpásztort, aki a határőrzésben vagy henye, vagy visszavonó lenne, a határbíró egy forintig büntesse meg. In casu autem, ha valaki határbíró valamely határpásztort méltatlan meg akar na büntetni, zálagját törvényre kiveheti, és az határpásztorság előtt igazíthassa törvény szerént dolgát.

8-vo. A határpásztorság egyik Szent György-napjától fogva a más Szent György-napjáig tartson; és ha valamely ember kárt praetendál a határpásztorokon, az alatt az idő alatt olyan gondja legyen rá, hogy expirálván a terminus, úgymint Szent György-napja, nem tartoznak azután a határpásztorok okolni a kárról, ha addig litis [motus?] nem lesz benne.

9-no. Az határ dolgában az appellatio admittáltassék, csak hogyha az apelláns male apellál, három forinton maradjon. Az kárnak meglátása a Decretum tartása szerént legyen, falusi bíró és hütösök által. A kár megfizetésében ilyen mód tartassék: hogy a káros ember a határbíró meglátván contentatiója iránt, a kárban talált marhát tartozik kezibe adni a határbíró annak ideibe; és lássák, az káros és kártevő miképpen conveniálhatnak együtt. Ha pedig olyan casus esnék, hogy valamely gabonába azt praetendálná a megfogott marhájú ember, hogy nemcsak az ő marhája tette volna a kárt, ott így proce-

dáljon a megfogott marhájú ember: inquiráltasson 1-mo arról, hogy azon gabonában, amelyben megfogatott az ő marhája, annak előtte volt-e nevezetes kár, s mennyire való? 2-do arról, hogy ki marháját tapasztalták volna és hányat azon a helyen? Mely szerint ha referáltatik, hogy volt kár azelőtt is és ki marháját tapasztalták benne, az falusi bíró és hitesek s possessorok eleiben admoniáltatván, azok az fizetésben legottan társoknak íteltessenek, ha pediglen az inferáltatik, hogy kár ugyan volt azon marha behajtása előtt, de más marhát nem tapasztaltak benne, tartoznak az határpásztorok az behajtott marhájú emberrel az kárt [pro]portionaliter megfizetni, mint akik[nek a] negligentiája miatt debite nem procuráltatott az határ.

10-mo. Ha valaki ezen határpásztorság iránt lett conclusumokat vagy egészen, vagy rész szerint violálni akarná és törvént mozdítana ellene, 32 forint poenában incurraljon, a conclusum pedig in vigore megmaradjon a falu contractusa szerint.

Az megírt constitutióknak observálásában és a panaszoknak aszerint való megorvoslásában ha casuquo a főarbiter egy vagy más tekintetre nézve a maga officiumát tenni nem akarná, requiráltatván becsületes emberek által a [a]jesa parstól, hogy intra octávum megbántódását orvoslaná meg, és nem cselekedné post octavum, tehát a [a]jesa pars a főarbiter után való tizenhárom emberek közül való első ellene tanálja meg, és a feljebb megírt harminc forint poenát az ő hivataljának elmúlásáért ellene desumálja társaival együtt, nem obstálván semmi juris remedium, inhibitio, repulsio, hanem mihelyt ut supra a panasz cum reali documento kimegyen, marháját usque ad specificatae poena[e] satisfactionem⁷⁶ elhajthassák és mégis a főarbiter maga officiumát tenni sub repetitione desumptionis poenae tartozik.

Mely dolog modo quo supra mielőttünk véghezmenvén, annak erősebb megállására adjuk mi is ezen kezünk írása és szokott pecsétünk alatt költ levelet igaz hitünk szerint.

Szentkatolna, 20 Junii 1744.

Báró Apor József, ikafalvi Dombi János, nemes Kézdiszéknek vicekirálybírája, altorjai Mihaltz József, nemes Kézdiszéknek hütös assessora, albisi, moston Kézdivásárhelyen resideáló Barabás György, nemes Kézdiszéknek hütös assessora, altorjai Benkő Pál, nemes Kézdiszéknek hütös assessora és notarius, kézdiszentléleki Bartsa András, nemes Kézdiszéknek hütös lófő assessora.

(Szentkatolna protocolluma 1790—1820. Ince László megőrzésében.)

30

A Felső-Fehér megyei Karatna falutörvénye 1739. október 20.

Mi, alább subscribálandó karatnai possessorok és lakosok általván tilalmas erdőknek naponként való pusztulását, végeztük: hogy minden úton-módon tilalmas erdőknek megmaradása lehessen. Ha

valamely contumax ember nem szünnék, és rontaná és pusztítaná, hiteles emberektől végire menvén a falutól arra rendeltetett erdőbíró, a falu közönséges gyűlésében törvényesen elláttatván azon contumax embert, sine ulla misericordia megbüntesse három magyar forintokig, id est flor. Hung. 3.

Hozzátevén azt is, hogy ha valaki akár falunkbéli, akár idegen ember legyen, autoritássában legyen főerdőbíró uramnak, hogy behozassa s hozathassa, és in instanti megbüntethesse, a falusi embert 3 magyar forintokig, az idegent 12 magyar forint[okig], és ha valaki legkisebb szót szólana is becstelenségére vagy főerdőbírának, vagy pediglen más hites erdőbírának, tehát büntetessék meg 3 magyar forintokig.

Ezt is insuper hozzátevén közönséges megegyezésünkől, hogy ha valaki fát kérne számos emberektől, ne legyen szabad adni, hanem legyen közönséges falu gyülekezetiben. Ezt is végezvén, hogy mikoron az falu megegyezett akarattól tilalmas erdőt vág, senkinek ne legyen szabad eladni a maga fáját főerdőbíró híre nélkül; ha szintén főerdőbíró hírvél vészen is valamely idegen ember valamely falusi embertől fát, mikoron utána mégyen, mindenkor hírt tégyen a főerdőbírának, alioquin három forintokig megbüntetessék, ha ott deprehendáltatik.

Mely dolog miáltalunk megedgyező akarattól mindenekben eszerint menvén végben, melyet mi is subscriptionkkal megerősítettünk. Datum Karatna, 20-a 8-bris, a[anno] 1739.

(Corpus Stat I. 400—407.; EOKI I. 723—724.)

31

A háromszéki Nagybacon falutörvénye 1748. november 13.

Anno 1748 die 13 Novembris
in possessione Nagybacon

Mi, nagybaconi lakosok akartu[n]k emlékezetre mind magunk között, mind magunk után következő posteritásunkra közönséges végezésünkől ilyen megállandó törvént szabnunk. Minthogy teljességgel majd utolsó pusztulásra jutott szegény falunk s határunk a számtalan bebíró compossessorok miá, úgy naponként a szüntelen közünkben szaporodó [...] miá, hasonlóképpen más távol lévő faluból esztendőnként beszármazandó béres szolgálégyenyek iránt, kik is ottan-ottan az helyeknek nem tudása miá szüntelen károkat tésznek tilalmas erdeinkbe, úgy distingvált telegdi és sepsibaconi marhalegeltető helyeinken, mely miá csak a sok hitlés következik; ezt praecaveálni akarván, ha pediglen ki nem tudódik, hűtivel is tartozik megmenekedni. Azért töttünk ilyen törvényeket magunknak, írásban feltévén, mely írásunkot is törvényünkkel s tilalmunkkal együtt, esztendőnként a bírák változván, úgy a szolgálak is hasonlóképpen, a jámbor falunak pásztori, úgy két-három esztenán lévő idegen bėjövő pakulárok, hogy ezekben megírt tilalmakat ne tudhatnák, esztendőnként

változásokkor nékiek felolvastatnék; melyet fideliter megkévánunk, hogy a pásztoroknak felolvassák, szolgálgeényeknek, szolgatartó gazdáknak, úgy cselédes gazdáknak is, hogy tudtokra légyen, hogy ne menekedjenek hittel s nemtudással.

Ezt is végeztük magunk között, hogy ennek utána következő bíránk s hiteseink ezen tilalmaknak megszegőit magok alább megírt tilalom szerint büntessék, pénzzel, ne itallal; melyről hiteles ratiót adjanak, legistromot [!] tartván magoknak micsodás tilalomért, végezésünk szerint kit büntetnek, felírván. Fáradtságok jutalmáért egy forintból, ha el akarják költeni, elvehetnek két sustákat. Az apróbb büntetés, úgymint szaladás hajtásból, ez árticulariter légyen övék igaz fáradtságokért serénységes vigyázásokkal együtt.

Ezt is végeztük, hogy minden esztendőben bodosi, kisbaconi, bi-barcfalvi bebíró erdőllő alyánkfianak elolvassák, ha kévánják az erdőlés iránt, hogy ökegyelmek tartsák magokat a nemes szék deliberatumához, és tegyenek hírt, midőn erdőnket erdőlik, s a falu közönséges útján hozzák el s adják számba, ki-ki a maga portiója szerint, jószágának quantitása szerint mit hozott el; ezenkívül ha más utakon viszi el, büntetés nélkül ne hagyják; hasonlóképpen, ha bíránk vagy hütöseink tudva elhallgatván valamely respectusért, az olyan bírák s hütösök toties quoties comperta rei veritate büntetődjenek ad flor. Hung. 3, id est három, sine ulla misericordia. Ez légyen egészen a falu szükségire való. Ezen conclusumunk complectá[!]ja az határpásztorokat is minden időben, minthogy ők is hittel kötelesek.

Mely végezésünket hogy állandóképpen observálják, de modo ad posteros subscriptionkkal és pecsétünkkel is megerősítettük.

Idősb nagybaconi Balló József, Mildósvárszéknek egyik hütös assessora, Barta Márton, nemes Miklósvárszéknek hütös assessora manu propria, nagybaconi Bartók Elek nobilis manu propria, Bedő Péter, manu propria, bíró Varga József manu authorata, hütösseivel együtt.

1-mo. Végeztük és egyszersmind megtiltottuk, hogy Csinód lokán és Csinódon fel, a Sepsi malomtól fogva egész Dimén patak, úgy Uzon loka is a halászástól és rákászástól tilalmas leszen, Pisztrongossal együtt. Akik itt hír nélkül halásznának, rákásznának, a bíró büntesse ad flor. Hung. 1, sine misericordia.

2-do. Ha kik almafát, körtövélyfát ok nélkül juhoknak vagy egyébnek, bár eszkeznek is a magáén kívül levágna, büntetődjenek ad flor. Hung. 3.

3-tio. Ha ki cserefát vagy kéretlen, akár épületben, akár eszköznek, annál inkább juhoknak, kecskének levágna, ez is büntetődjék ad Hung. flor. 3, akárholott legyen a falu erdején.

4-to. A tilalmas Cserében bikkfát, gyertyánfát, úgy egyébféle fát is: ezt ha kéretlen levágja, büntesse ad flor. 1.

5-to. Ökörpásztorok, tehénpásztorok, disznópásztorok falu engedelme s szabadságán kívül ha tovább mennek, az hova az jámbor falu szabadítsa, toties quoties büntetődjenek ad flor. 1. Ideértvén a felhagyott határkertek régi helye.

6-to. Legnagyobb kárunk szófogatatlansága mián esnek, a juh-pásztorok mia; kik is se füveinkkel, se makkos erdeinkkel, még a

vetéseinkkel, gabonáinkkal is eleitől fogva nem gondoltak. Azért végeztük sine ulla misericordia, ha valamelyik praesummálja tilalmas helyre való általhajtását a szabad helyen kívül, büntetődjenek toties quoties deprehendátatnak ad flor. Hung. 3. Úgy ősszel sarjú idejin is, ezt pedig akkor mindjárást, mihelyt találtatnak, exigálják rajtok.

7-mo. Végeztük azt is, hogy akárki közülünk a falu törvényeit, végezéseit felhőborítja s meg nem állja, lészen — mint most is esett a makk idejin — a falu büntetése ad flor. Hung. 3. Ha nem cessál, a bíró kötelessége szerint királybíró uramnak adja ki.

8-vo. Ha kik ezek mellett a deliquensek mellett vagy falu előtt vagy hütösök és határpásztorok előtt szólana, az olyan embert is mindjárt büntessék ad flor. Hung. 1, melyet el is költhet a társaság.

9-no. Az kik ökrökkel, lovakkal szánszándékkal szénafüvekben, gabonákban kárt tesznek, úgy kaszával vagy sallóval, büntetődjenek ad flor. Hung. 1, s a kárt fizessék meg.

10-mo. Akik sollóval vagy kaszával zsák vagy nyaláb füvet visznek tilalmas helyről, magáén kívül, ezek toties quoties büntetődjenek ad den. 12. A büntetés legyen a hiteseké vagy határpásztoroké, akik a deliquenst találják. A kárt pedig fizesse meg annak, akiéből elvette, köteles lévén a határpásztor a károsnak hírt tenni.

11-mo. Akik vetés idejin szánszándékkal, holott elkerülhetnék, más ember vetésin ekével vagy szekérrel járnak, büntetődjenek ad den. 24.

12-mo. Végeztük azt is, hogy sok egyes emberek lévén falunkban, ökreiket magok nem pásztorolhatják, hanem más inasokkal, szolgálkkal őriztetik. Azért ha az ilyeneknek marhájok kárt találna tenni szaladásból, a kárt fizessék közönségesen a marhás embernek; a szaladásért pedig minden marháért két-két pénzt articulariter exigáljanak. Ha pedig szánszándékkal cselekszik a pásztor, az elébbeni poena maradjon meg, mely vagon in pucto 9-no.

Hoc addito

Az falu határain lévő, határt hasító kerteket meg szokta a bíró hütösseivel vizsgálni. Ahol rossz kertet találtak, megintetik elsőben azt, akié, másodszor megbüntetik [ad] den. 6, harmadszor [ad] den. 12. Ha pedig nem corrigálta, mindannyiszor megbüntetődött, valahányszor depraehendátatott, ad den. 12, mivel határainkban miánuk sok kárt vallottunk.

Nemkülönben a vízen való kertnek és az határkapuknak büntetése is hasonlóképpen foly.

A koromjárók valahol depraehendátanak kormos kemencét, meg szokták büntetni den. 3, mivel sok károk estenek miánna.

Midőn a bíró falut gyűtött és ha valaki elé nem ment, egy poltúrára megbüntetik. És ha a falu gyűlésében egyik a másikat meghaztatta vagy szavával megmocskolta, egy sustákra megbüntetik. Ha pedig a bíró valakit valahová kivetne falu szeribe, s vakmerőségre vetette magát a szeres ember, azért megbünteti a falu 2 sustákra.

(ErdGubLvt Nr. 1487/1775. I. 46. Miklósvárszék falutörvényei; Miklósvárszék. lvt. 1775. évi közigazgatási iratok. Fasc. II, 8. Egykorú másodpéldány.)

32

Karatna falutörvénye

1748

1-o. Minthogy a karatnai határon eleitől fogva a tilalmas határookban feles károkat tettek némely potentiáriuskodók, azoknak refrenálásukra s az határnak jobb móddal való tilalomban tartására végeztetett, hogy esztendőnkét tíz ember seriesse szerint tartozzék a határpásztorságot felvenni személyválogatás nélkül, mind nemes és jobbágyember, és szorgalmasan őrizni vagy őriztetni, kik is hittel légyenek kötelesek, aki pedig a maga seriessében fel nem akarná venni, vagy pedig maga helyett illendő határpásztorságot nem állítana, három forintig büntesse a falu meg, mégis tartozzék a határt őrizni vagy őriztetni, az megírt három forint bírság alatt, toties quoties refraktáriuskodik.

2-o. Az határnak tilalma egy forint, a faluban benn lakók, akik marhájokat az tilalmas helyeken szántszándékkal legeltetik, toties quoties comperiáltatik.

3-o. A falu csordái és juhnyájának ha egy részecskéje szaladna is a tilalmas határba, szaladásnak nem ítéltetik, mert azok mellett mindenkor jelen szokott a pásztor lenni, hanem egy forintig büntessék a határpásztorok, toties quoties, ha pedig az egész nyáj, büntessék az App[robata] Const[itutio] szerint, ut habetur Part 3. T. 33 A 1.

4-o. Tavalyi csitkót is az tilalmas határban jártatni sub poena flor. 1 szabad ne légyen.

5-o. A tilalmas határokból se szekeren, se zsákban füvet hordani haza gyepekről vagy parlagokról szabad ne légyen senkinek, aki pedig ezen végezés ellen cselekednék, ha csak látná is hites határpásztor, egy forintig büntessék a határpásztorok; tulajdon maga parlagjáról vagy kaszálóhelyiből pedig aki füvet hazaviszen, tartozzék hitivel magát defendálni, hogy az magáéból vitte, külömben egy forintig büntessék a határpásztorok, toties quoties comperiáltatik.

6-o. Ha a marha tilalmas határba szalad, egy marhától két pénz, anyaszopó borjútól egytől egy pénz, disznótól, malactól, lúdtól, hasonlóképpen egytől, egy pénz. Jól megvizsgálni a szaladást szükség, mert találtak oly emberek, kik szabad akaratjuk szerint is elcsapják marhájokat, hogy az tilalmas határba lábbogjon és jóllakjék, s két pénzzel kiváltsa az határpásztortól; ha pedig olyan ember comperiáltatik, hogy hitivel nem méri menteni magát, az olyan in poena flor, egy incurraljon toties quoties.

7-o. A határkertekről és határkapuról esett s lőtt kárt az határpásztorok megfizetni nem tartoznak, hanem azon kertes és kapus emberek, akiknek kertekről lőtt a kár.

8-o. Az határba kifüggő vagy -rúgó jószágokon senkinek rését s kaput az határban ki tartani szabad ne légyen azért, hogy az határon kár tétessen, hanem ha kaput tart határ tilalmának idején, jó zár alatt vagy jól bécövekelve tartsa, sub poena flor. 3; ha kár pedig a kirúgó jószágokról esnék, megvilágosodván benne, tartozzék azon jószágos ember megfizetni, akinek a jószágáról esett s lőtt a kár.

9-o. Ha valaki a lovára felülne, s úgy gázaltatná vagy étetné a gabonát szántszándékkal, ha az határpásztorok bé nem vihetnék, hanem elszalasztanák, az olyan potentiárius embernek a csordából a határpásztorok fogják el egy marháját, és egy forintig büntessék meg, e felett ami kárt tött, a káros embernek adják bé addig a kárig, aminthogy.

10-o. Amely ember gabonájában kár esik, akiket a határpásztorok benne kapnak, azon potentiárius ember marháját fizessék bé a károsnak, a káros is tartozzék bévinni, és kárát azon potentiáriuson praetendálni, nem a határpásztorokon.

11-o. A határpásztoroknak csak egy lovon legyen szabad a határ őrizetire kimenni, nem többen, hogyha pedig azokkal is a gabonában kárt tétetnének, aki comperiáltatik, egy forintig büntessék meg, és a kárt is fizesse meg.

12-0. A tilalmas határnak felszabadulásáig senkinek semminémű marháját ottan se cöveken, se másképpen legeltetni szabad ne legyen mind az utolsó kalangyának béviteléig, hanem olykor, mikor az határba aratni mégyen valaki, akkoron is jól megcövekelve, egy forint bírság alatt.

13-o. Hogyha pedig valaki a határpásztorokra támadást tenne, vagy ha tilalmas határból s kárból bé akarván hajtani valaki marháját, az határpásztorok eleiben állana, annál inkább ha elvenné, a falu a határpásztorokkal büntesse meg az olyan potentiárius embert minden kedvezés nélkül, amelyből továbbra való processust senki magának ne indíthassan, hanem a falu végezésével elégedjék meg, sub poena flor, három; ezt is el nem hagyván, hogy aki a határpásztorokat megfenyegetné vagy beszédével bestelenítené, diffamálná, verificálódván egy szavahihető ember relatiójából, egy forint poénében incuráljon az olyan ember.

14-o. Fizetése a rend szerint való határpásztoroknak esztendőnként a karatnai emberektől egy háztól két véka zab, amely embernek csak két vagy három véka vetése vagyon, az olyan csak egy véka zabot fizessen, a kívül bébíros emberek s possessorok egy kalangya búzát s egy kalangya tavaszt.

15-o. A falusiaknak mind ős- és tavaszbeli károkat, ha esik, zabbal fizessék meg a határpásztorok, a kívül bébíroknak az őszi gabonát ősziivel, a tavaszt tavaszgabonával.

16-o. Valamint a falu felől, hasonlóképpen akiknek a Szármány felé kimegyen a földök, tartozzanak a végire lábkertet feltenni, ha pedig fel nem tészik, s kár esik gabonájokban, tőrjék el károkat.

17-o. Aki a határba gabonájába vagy kaszálófüvibe kárát látja, a határbírának hírt tégyen, és a falu hitesseit vigye ki kár látni, akikkel a határbíró vagy egy határpásztor kimenjen, ha pedig a káros hírt nem téssen, a kárát szenvedje el, hogyha pedig hites embert nem kaphatna, tehát nemesemberrel, vagy ahhoz értő parasztemberekkel is szabad meglátatni kettővel.

18-o. A falu hitessei tartozzanak sine sallario kárlátni kimenni, ha requirálja a káros ember.

(Corpus Stat I. 426—428.)

1-o. Mivel az itt helyben lakó nemesség jobbágyaival együtt az határ és erdő őrzésében szorgalmatoskodik és alkalmatlankodik, bébíró possessor uraimék pedig, kiknek udvarházok vagy udvarházhelyek vagyon, itt nem lakván, határbíróságot nem viselnek, tehát rend szerint az udvari bírójok mint egy határpásztor a falu határának őrzésében tartozzék, vagy az olyan possessor, ki nem akarja bíróját arra engedni, egy jobbágyát rendelje érette, különben kárt ne praetendáljon.

2-o. Mivel az alsó tilalmasban, Szentlélek és Nagymező felől való határok távolabbak és szomszédokra nézve is bajosabbak a többinél, akkor légyen egy számmal több az határpásztor, és a többi is alkalmas jó emberek legyenek.

3-o. A bébíró possessorok ide küldvén szekereket, ekéjeket, feles marhákkal ott jártassák, az hol más itt lakó possessor uraimék jártatják marhájokat szabad helyeken, mivel kicsin lévén az határ, ha minden ember az magáén szabad lészen, e szerint megszabadul az határ is egészen, mely nagy kárt és romlást okozna a falu határának.

4-o. Minden ember, ha magáéban kárban talál, behajthatja onnan határbíróhoz, de nem másuvá, sőt ha kivált vidék marhákat kárban vagy az határban látna s találna is, behajthatja akárki, és az hajtópénzt olyankor nem az határpásztorok, praetendálhatják, hanem aki behajtja, annak részét az határbíró adja ki, de ha büntetés alá való, az hajtópénzen kívül való poena az feljebb megírt régi végezés szerint légyen, hogyha pedig valaki magához, bár az magáéból hajtsa, s külön hajtópénzt vagy bírságot valakin végyen, s mégis a kárt határpásztorokon praetendálja, eo facto kárának megfizetése nélkül maradjon.

5-o. Minthogy a jó rend egyenlőséget kíván, egyenlőképpen tehát a tilalmat úgy kell tartani, hogy se határbíró, se határpásztorok, se más nemesuraimék marhája a tilalmasokban ne járjon, sub poena toties quoties fl[or] 3, ha szántsándékkal hajtják; hanem szabadulásig mindeneknek egyenlőképpen légyen az határban tilalmok, de mindazonáltal falunkban eleitől fogva majd mindenkor vármegye tisztje lévén, annak lovai számára, csak éppen kiken vármegye szolgálatában continuuskodik (:ha a nagyobb része itt lakó possessor uraiméknak és a falunak;) bizonyos közönséges helyet excindál vagy nyomásból felfog, azzal contentus légyen, és ha ottan is pásztora vagy pásztoratlansága miatt kár esik, fizesse meg.

6-o. A főhatárbíró maga jártathatván maga béres szolgáját határpásztorok után, mindennap tartozzék egy határpásztor rend szerint bémenni a dispositiora, és amelyik ebben s egyébben is az határ dolgát concernálókban szófogadatlan lenne, toties quoties az határbíró egy forintig megbüntethesse és marháját elfogathassa érette.

7-o. Külön-külön helyekre az határpásztorok ne rekesszenek marhákot, és határbíró híre nélkül ne bocsássanak el titkon, bár nyilván

is magok ductusokból; hanem ha valakinek oly szorgos volna, hogy szekere, ekéje éppen ott késődnék vagy pedig egy nyáj fejős juh lenne kárba tilalmasba, kiket jó kezesség alatt bocsátván, mindjárt az határbíróval írassa bé, külömben mint tilalmat, mint kárt az olyan elbocsátó fizesse maga meg.

8-o. Ha valakinek éjtszaka kárba vagy tilalmasba taláztatik marhája, bár nappal is, és a pásztor a káros helyhez vagy azon tilalmashoz oly közel vitte volt, hogy nem strásálván talpon, közel érte a marhája, szántsándékkal valónak tulajdoníttassék, ne szaladásnak.

9-o. Valaki kárát megbecsülte, ha az határpásztorokat elsőben kérte a békességre s nem conveniáltak, a becsűpénzzel is tartozzanak a károsnak, a becsülők sallariuma pedig legyen a szerint: ha két kalangyán alól becsülnek, két poltúra, két kalangyától is annyi, két kalangyán felül tízig egy susták; azon feljül pedig hét poltúra, de ha külső embereknek becsülnek, kik itt falusbíróságot, eskütséget nem viselnek, hét poltúránál alább lássák, ha engednek; a kár pedig ha határkertről esik, mind a becsűpénz, mind azon kár a keretet tartó emberre redundáljon, úgy mindazonáltal, ha admoneáltalt azelőtt azon kertről.

10-o. Sánta és beteg marhákot gabonák közé és mellé harmadnapon túl ne hajthasson senki, akkor se másnak kárába, és ha pásztoratlan, olyankor is találják, hajtsák bé, kárt tétetvén pedig az olyan marhával bár gabonák szélyein valaki, másnak fizesse meg.

11-o. Senki tilalmas erdőből építésre is ne vihessen fát, csak erdőbíró hírével, hanem nagyobb része itt lakó possessor uraknak és a falunak egyezésiből mennyit és honnan adjanak, a ledölt és fekütt fákat a tilalmasokban annuatim osszák fel. A szénégetőket, seprükötőket és juhokkal, kecskéekkel járókat, kik ottan vagdálnának, egy forint poena alatt tiltsák ki, és ha depraehendáltak, toties quoties affélékben büntetessenek.

12-o. Az erdőn lévő kaszálók, minthogy távul vagynak és határpásztorok gyakorta nem vizsgálhatják személyekben, ha másoktól megvilágosodnak benne, ki étette, ki tette s tétette azokban a kárt, jó bizonyásra azon kártevőnek elhajthassák marháját, kárig s hajtópénzig contentumot vehessenek, vagy ha szolga és gazdája nem menti, kalodában üttess[en]jek a bíróval, míg a károssal conveniál vagy jó kezességen ki nem véteti magát, simpliciter el ne bocsáttassák. Összel és télbe is senki más ember gyepűjét sub poena flor. 3 el ne merészelje hordani az erdőről.

13-o. Sokszor esik, hogy a kártevő s tétető elszalad marhájával együtt a káros helyről, de a szaladással ne menekedhessék, hanem annak utána is mind a kárt és hajtópénzt rajta, úgy az bírságot az határbíró megvétethesse, de ha resistál, vagy maga marhájának behajtásáért valamelyik határpásztornak bosszúból elfogná marháját, 3 forint poenán maradjon.

14-o. Egy lévén az falu és határa, egyenlőképpen mind túl s mind innen a patakon lakó becsületes gazdák magok esztenájokat vagy majorrházokat szabados helyekre csinálhassák, a pásztorok is az iránt egymás ellen ne járjanak s ne veszekedjenek vagy támadjanak, sub poena fl[or], 3.

15-o. A behajtott és rekesztett marhákot az határbíró nem strásáltathatván, hír nélkül valaki onnan kiereszti, lopva elhajtja marhaját, három forintig, kárig s hajtópénzig a határbíró érette elfogathassa, mégis a bosszúért külön tartozzék conveniálni a határbírákkal.

16-o. A resistáló embert, kinek marhája itt a faluban nincsen, vagy nem itt lakos, akár esztenán lévő, akár más pásztorságban commoráló légyen, a falusbíró hitesseivel együtt tartozik megfogni, néki incumbálván az emberfogás, és nem úgy, mint tiszt rabját, hanem a faluét detentióban láncon tartani, míg maga dolgát nem igazíthatja.

17-o. Valamelyik nemesuraimék közül pedig ha marhájának behajtásáért és határpásztoroknak magok köteleességeknék végbenviteleért, egyszóval méltatlanul a határbírót vagy határpásztorokat illetlen beszédekkel tractálná, fenyegetné őket veréssel, öléssel etc., annál is inkább valamelyikre támadna, vagy megverné, non obstante nobilitari ipsius praerogativa,⁷⁷ tartozzék az olyan nemesember ezen subscriptiója és pecsétje alatt magát lekötelezett contractualis levél mellett, itt lakó possessor uraim, és falu törvényén törvényt állani, és ha poena ítéltetik, azt csak falusbíró által az határbíró mindenmű javaiból szabadosan exequáltathassa, semmi remediumokon kívül, mégis ha az megbántódott fél contentus nem lenne a falu előtt ítélt poenával, suis modis et viis külső fórumon maga sérelmét keresesse.

18-o. Az határpásztorok szorgalmatosan vigyázni tartozzanak a kalangyászókra és másoknak fűvét lopókra, elhordókra, kiket is ha deprahendálnak, szekeresetől, marhástól béhozzanak, hitek alatt possessor uraim is, falu törvényére; sőt ha az olyan kalangyászt és fűlopót az határpásztor nem találná s nem látná is helyben, de megvilágosodván benne, a károsnak tartozzanak kiadni, hogy maga káráért kalodában üttethesse az olyant; ha pedig a határpásztorok vigyázatlansága miatt lenne, és nem mérnek szólani arról, hogy nem látták s nem tudják, ki cselekedte azt, tartozzanak afféléket is megfizetni a károsnak.

19-o. Amik ennek utána is helyesnek a közönséges jókra s igazságra és jó rendtartásra valók occurrálnának, annectálni azokat is ide lehessen közönséges egyezésből.

(Corpus Stat I. 428—432.)

34

Bölon falutörvénye 1751. április 29.

Bölöni constitutiók

Anno 1751 die 29 április Bölonfalvának egész gyülekezetiben lótt conclusuma a határörzésről: Occurál elsőbben is a határpásztorok dolga. A határ dolga s őrzése ekképpen légyen; ha szánszándékkal tilalmas helyen comperiáltatik, légyen flor. 1, azonkívül a kárt is fizesse meg. Aki pedig a határ szélibe száll, az is tartatik szánszán-

déknak. Ha pedig nem határ szélibe száll, hanem távulról mégyen el a marhája, e szaladás, és légyen két-két pénz egy-egy marhától, de a kárt is fizesse meg.

A büntetésben ilyen mód observáltassék. A határpásztorok a forintos büntetést magoktól ne merészeljék bébüntetni, hanem minél hamarébb, legfeljebb egy hét alatt arra rendeltetett emberek által láttassák el, ha méltó-é a zálagolt ember a büntetésre vagy nem. Ha nem méltó, a kárnak megfizetésivel és a két-két pénzzel legyenek contentusok, ha pedig méltónak találatik, az egy forintig minden irgalmaság nélkül megbüntetessék. Harmada pediglen légyen a határpásztoroké, két része a falu jé. Ebben processus, prohibita, pár, novum az egy appellatió kivül ne admittáltassék. Az is légyen a nemes székre. Apellálván pedig, elsőbben a büntetést fizesse meg, s úgy apellálhassa s vihesse a nemes székre. A határpásztorok pedig egy forint büntetés alatt a deputált emberek decisiója nélkül megbékélleni ne merészeljék. A határpásztorokat pedig, akik inhoneste tractálják, azok mindjárt flor. 1 zálagolják meg, de úgy, hogy azokat is azon denominált emberek előtt decidáltassék. E contra ő is mást sub eadem poena ne gazoljon. Ha a határpásztorok kóborlásban találtnak, azokat, a falusi bíró assistálván, in duplo büntessék meg.

Ha a határpásztorok nem sufficiálhatnak a potentiariusoknak resistentiájára, a bíró hütösseivel együtt tartozzék assistálni.

Ha a cigányok kezeknél füvet találnak, flor. 1 zálagolják meg, mert praesumptiáltatik, hogy nem a magokéról hozták, non obstante, ha mástól venne is füvet. A lovok pedig és marhájok a falu csordái közt járjanak; ne légyen szabad jární jármos és vonómarhákkal együtt.

Ha falusi ember, akárki, akárholott a határon gabonában vagy tilalmasban marhát lát, akárki légyen az, tartozik behajtani, sub poena flor. 1, nisi legale aliquod obstiterit impedimentum.⁷⁸

Anno 1718 Bölönfalvának elégvén kastélya és minden levelei, concludáltatott:

1-mo, hogy ha valaki földmérésre kiviszi a bírót és hütösököt, és azok in facie loci valamelyik félt vétkesnek találják s ítflik, tehát a vétkest egy forintig megbüntethetik, melyet a vétkesnek se törvényre, se egyéb szín és praetextus alatt kiadni nem tartoznak, hanem azt megfizetvén, annak utána keresheti maga igazságát törvényes úton.

2-do. Concludáltatott, hogy amely ecclésia és falu erdei eddig tilalomban voltak, ezután is azon tilalom observáltassék, úgy hogy elsőbben 1 forintig büntessék a praevaricatorot, másodsor 2 forintig, harmadsor 3 forintig et per consequens, melynek harmadrészit lássa bírák és szentegyházfiai hová tészik, de két részé[t] a bírságnak az ecclésiának vagy falunak tartozzanak számba adni. Erről pedig minden esztendőben tartozzanak számot adni.

3-tio. Ha ki a falu- vagy határkertet fel nem teszi, elsőbben admoneálván a bíró, avagy polgár annak feltétele iránt, annak utána ha szót nem fogadna, megbüntetheti két poltúráig; másodsor egy sustákgig. Úgy az utak és hidak reparációiért is ha ki szót nem fogadna, megbüntethesse a bíró den. 6 elsőbben; annak utána 12.

4-to. Ha kinek kúrteje sepreten taláztatnék, az is den. 6 megbüntették. Úgy ha ki ártalmas helyre tészí vagy csinálja maga égettborfőző katlanját, avagy sütökemencéit, azt is oculálatván a bírák és hütösök, elsőbben admoneálják annak correctiója iránt; azt is leüthetik, ha nem corrigálják.

(ErriGubLvt Nr. 1487/1775. f. 46. Miklósvárszék falutörvényei; Miklósvárszék lvt. 1775. évi közigazgatási iratok. Fasc. II. 8.)

35

Karatna határozatai 1756

Anno 1756, die 23 Januarii itten ugyan Karatnán a Mike Jánosné házánál végézők el megegyezett akaratból possessorokul és közönséges falusi emberekül, hogy ennek utána senki a törvénynek kimondása után a convictus dolgában szólani, instálni ne merészeljen falunkbeli ember a bűnös mellett egy forint bírság alatt, mely bírságban aki belesik, eo facto büntesse meg a falu sine misericordia erdőbírák uraimékkal együtt az megírt egy forintig.

2-o. Egyeztünk meg ezen is, hogy valaki az erdőőrzésről lemond vagy egyszer, vagy másszor, többször a falu közé bé ne vegyék, ha bé akar állani, egy forintot elsőben tégyen le.

(Corpus Stat I. 447—448.)

36

A háromszéki Árkos falutörvénye 1760. december 3., 1766. július 18.

Árkosfalva közönséges törvényeiről való punctumok,
melyeket mostan újabban megerősítvén közönségesen
a tisztelt possessoratus urakkal együtt
Anno 1760, die 3-tia Decembris

Látván az árkosi fő és nemes possessorátus az becsületes Árkosfalvával együtt, hogy a sok igyenetlenség miatt régtől fogván mindenféle törvényei s tilalmi veszedelemben forogván: azért tetszett unanimi consensu Árkosfalvának minden tilalmas helyeiről, erdőn, mezőn, réteken és akárholott levő haszonvehető helyeiről újabban írott törvént szabni, és azt az alább specificált punctumokban leírt penáknak megvételét megtartani szükségesképpen megerősítettet.

1-mo. Az Nagy avasnak, mely is vulgo hívattatik Móricnak vagy Mária földnek, volt azelőtt tilalma flor. 3. Az mely most is helybenhagyatik, tali lege, hogy ha valaki találna kéretlen vágni: büntetődik, ut supra megíratott, ad flor. 3. Ebben pedig senkinek engedelem ne legyen. Ha pedig a bíró posthabeálna, az falu az bírón megvehes-

se minden törvén nélkül, ha comperiáltatik tudniillik, hogy vagy meg-
egyezésből, vagy egyéb színből mulatná el.

2-do. Agyagásnak, Vágott avasnak, Kis árnyéknak, Nagy árnyék-
nak, Sikó hegyinek, Ince fünek volt tilalma egy-egy forint a bírság-
ga. Ez most is helybenhagyatik, ea lege, hogy az mint az első positió-
ban meg van írva, ha ki comperiáltatik, büntetetik ad flor. 1.

3-tio. Az Borvíz erőssinek, Meszesnek, Macska várnak volt ilyen
tilalma: hogy ha valaki [a]hány szál fát vágott le falu híre nélkül,
annyi forintokat convincáltatott. Ez most is confirmáltatott in om-
nibus.

4-to. Likának, Geje árnyékának, Nagy vágásnak, Kis vágásnak,
Pecenek vágásnak volt tilalma mindeniknek flor. 3. Ez is helyben-
hagyatik.

5-to. Geje verő fele, Szoros útig fel az úton belől, az miképpen
régén fel volt fogva 3 forint bírság alatt, ez most is ezen megírt pe-
na alatt felfogatik és tartatik.

6-to. Az határkertekről volt ilyen usussa Árkosfalvának el[e]jtől
fogva: minden árkosi lakosnak és vidék embereknek, kiknek Árkoson
bennvaló örökös jószágok vagyron, tartoznak az falu körül tizenyolc
öl kertet tartani. Örök-falat, melynek szüntelen fenn kell állani.
Ilyenformán, hogy az jószágja lábján hány öl kerti találtatik, annak
fele a jószágra marad, az más fele ha ki nem telik 18 öltre, az falu
határán kipótlódik. Ezt pedig az bíró minden héten kétszer hütösei-
vel tartozik kijárni. Ha kinek rése találtatik: elsőbben büntetődik ad
den. 12, másodsor ha úgy találtatik, ad den. 24, harmadsor is ha
úgy találtatik, büntetődik ad flor. 1. Ezenkívül pedig minden har-
madik esztendőben az falu határa körül felméretik az határkert ily
formán: hogy az kinek az jószága körül fel nem fért az tizenyolc öl
kert, vagy pedig az jószága ki nem függ az határra, az falu határán
kiméretik, úgyszintén az föld lábjára is felméretik. Úgy az faluban
lakó jószágtalan ember ha marhát tart, marha ellen kilenc öl kertet
tartozik tartani. Hasonlóképpen az faluban bebíros emberek is az falu
határa körül tartozik határkertet tartani proportionaliter. Ennek is az
bírsága az fennebb megírt mód szerint observáltatik.

Az vidék embereknek pedig előre hírt kell tenni s tétetni az bí-
róknak. Erre pedig minden embernek három esztendeig gondot kell
viselni.

7-mo. Tavasszal pedig az harapégetőköt is ki kell keresni. Ha va-
laki comperiáltatik, büntetődik ad flor. 1. Melyet esketéssel is ki-
keresni az bíró tartozik. Ha pedig az bíró posthabeálna, ő bünte-
tődik.

8-vo. Tapasztaltatott, hogy a káprapásztorok az erdön igen sok
károkat tettek, hogy az gyümölcsfákat mind tilalmasban, mind sza-
bad helyeken, úgy az tilalmasban lévő sok szép fákot levágták és
pusztították, az utakat úgy bevágták, hogy nem volt képes járni.
Azért, ha valahol gyümölcsfabeli új vágás vagy tilalmasbeli új vágás
vagy az utaknak új bevágása comperiáltatik: az káprapásztorok azon
helyben vitetvén, hüttel szabadítsák magokot. Különbén idegen káp-
rákot is az erdőre telelni behozni nem szabad. Melyben ha ki com-
periáltatik, úgy mint az fa levágásáért toties quoties ad flor. 1 [bün-

tetődik]. Az idegen káprák teletetéséért ad flor. 3, úgy ha fejszé-
vel mennek az erdőre, büntetődnek ad flor. 1.

9-no. Lévén az falu határán feles kaszálóhelyek, melyekben ed-
dig sok károk lőttek annuatim. Mely iránt determináltatott, hogy az
ott levő károkat az határpásztorok tartozzanak megfizetni minden
gabonabeli károkkal együtt. Ebben pedig observáltassék olyan mód,
hogy az kit megkapnak, megkezesítvén, tartoznak megfizetni a kárt.

10-mo. Sem az Rétről, sem az falu határán levő kaszálóhelyekről
füvet hozni senkinek szabad nem leszen; hanem ha beteg marhája
leszen, ennek is csak az magáéról, zsákban, sub poena flor. 1. Hoc
excepto, hogy az tisztelt possessorátus el nem kerülhetvén, hogy
benn tartandó lovainak szekeren füvet ne hozhassanak, magokéről
mindazonáltal.

11-mo. Az gabonák közt alá s fel marháit szabadon jártatni senki-
nek szabad ne legyen; sem pedig ottan legeltetni marháit semmi szín
alatt és pretextus alatt meg nem engedtetik, sub poena flor. 1.

12-mo. Tapasztaltatott ez is, hogy mind az falu körül, mind az
határ körül levő kertekben felettébb sok pusztítások esnek, kivált
teletszaka; determináltatott ez iránt, hogy valaki comperiáltatik, min-
denkor büntetődik ad flor. 1.

13-tio. Az bíró pedig köteles legyen arra, hogy az fennebb megírt
penákból származó pénzeket szorgalmatosan felírja vagy írassa, hogy
annak idejében demonstrátiót tehessen róla. Senkinek pedig engedel-
meskedni szabad ne legyen, mert ha conveniálni találnának: immedi-
ate a bíró hütösseivel együtt büntetődik ad flor. 3.

14-to. Senkinek falu közönséges gyűlésében egymást bestelenítő
szókkal szólni szabad ne legyen. Ha kik cselekednék, az bíró imme-
diate procedáljon az olyan ember ellen. Úgy ha valaki részegen men-
ne az falu gyűlésében és ottan alkalmatlanul viselné magát, az ilye-
neknek büntetése leszen flor. 1, melyet az bíró mindjárt hozasson ki.

15-to. Ha valaki az fennebb megírt bírságláskor az falu közönsé-
ges gyűlésében szólana, hogy legyen engedelemmel az falu, az ilyen
ember mindjárt büntetődjék ad flor. 1.

16-to. Ha ki a fű-búzára kihajtaná juhait s kápráit, kivált az má-
sén legeltetésre, azt immediate büntessék ad flor. 1. És mikor annak
ideje eljő, hogy kihajtaná az fű-búzára az ember az juhait, akkor az
falu egybegyűlvén, és az falu szabadítsa meg a juhoknak a fű-búzára
való kijárást. His conditionibus: 1-mo, hogy senki setétben a faluból
a juhait ki ne hajtsa, hanem olyankor, mikor két-három puskalövés-
nére megismeri az ember, hogy ki legyen s mi legyen; 2-do, az föl-
deken keresztül juhait ne hajtsa, hanem mindaddig az úton hajtsa,
míg a maga földit eléri, az másén teljességgel meg ne álljon; 3-tio,
minekelőtte az föld megmégzesednék[?], már annak előtte indítsa ha-
za, de nem az földeken keresztül, hanem ahol az utat közelebb talál-
ja, secus cum pena solita debeat.

17-mo. Ha valaki az fennebb megírt punctumok és determinatiók
ellen cselekedvén, comperiáltatnék, azt senkinek elengedni szabad
ne legyen. Hanem ha az convictus itallal akarja elvégezni, annyi
erővel, az mint convincáltatott. De különben semmi engedelem ne
legyen.

18-vo. Mikor valamely embernek bizonyos szükségére cserefa kívántatik, tehát az régi usus szerént: hetfün, az falu közönséges gyűlésében tegyen jelentést az falunak, hogy hány szál, micsoda szükségére és melyik tilalmasban kívántatik. És az falu ha méltónak ítéli, szeredén — bíró vagy hiteles ember presentiajában — levágassék és elhozattassék, sub poena flor. 1.

19-mo. Minthogy az falu erdein levő vadgyümölcs még ideje előtt elprédáltatott, azért a modo deinceps observáltassék, hogy senkinek, míg a falu meg nem szabadítsa, se maga számára (annál is inkább eladni) szedni, hordani szabad ne legyen, sub pena flor. 1.

20-mo. Tapasztaltatik az is, hogy az mészégetéssel az falu erdeje felettébb pusztítottik. Úgyannyira, hogy az falunak egynéhány bérci elpusztultanak. Azért az falu közönséges megegyezésből megtiltotta, hogy a modo deinceps az falu erdein meszet égetni nem szabad, három forint bírság alatt; hanem ha az falutól megengedtetik, bizonyos conditiók alatt.

Több megtartásra méltó punctumok is vadnak, melyeket ennek előtte is usuáltattak, nevezetesen mikor az falu közönséges megegyezésből az tisztelt possessorátus urakkal együtt az falu teritoriumában valamely helyet fel akar fogni az vonómarhák számára, azon felfogott helyre senki marháját semmi szín és pretextus alatt ne bocsássa, sub pena flor. 1. És azon helyet senki megszabadítani ne mérészelje az bíró, falu és possessorátus urak híre nélkül. Az megszabadulásának idején pedig senki legelő [?] marháját oda ne bocsássa. Különböen valaki comperiáltatik, büntetődik ad flor. 1.

Hogy [...] ezen fő és nemes possessorátus és falu közös megegyezésből lött 20 punctumokból álló, falu conservatiójára íratott determinatiók, hogy annál is erősebb legyen, mind az fő és nemes possessorátus, mind pedig az falu hütössei az előbbekkel együtt su[b]-scriptiókkal és pecsétünkkel megerősítvén, állandónak tesszük.

Signat[um] in possessione Árkos. Anno et die ut supra not[atis].

Méltóságos Petrigevit [!] Horvath Mózes uram, méltóságos Petrigevit Horvath János uram, falusbíró Barabás Pál, Solymosi Mihály nobilis, Veres Benedek nobilis, tisztelt Benkő Ferenc uram, Pap József nobilis, Pap Mihály nobilis, S. Fr. Bogdány Ferenc, Ördög Mihály providus.

Subscripsit Samuel Nagy juratus notar[ius] pagi Árkos, notar[ius] pagi Árkos [!]⁷⁹

Anno 1766 [!] die 18 Julii.

(Árkos iratai, I. köteg, nr. 2.)

37

A háromszéki Eresztevény határpásztorlási rendtartása 1767. április 4.

Eresztevényfalva possessor uraimékkal együtt a határbírónak és határpásztoroknak ezen írásában kiadott törvénye, mely mellett hivatalokban köteleztetnek szoros vigyázással eljárni és határt őrizni,

sub poena flor. 1, toties quoties negligálják az vigyázást, mely is sequenti ordine így következik.

1-mo. Mind éjjel s mind nappal tartozzanak a határpásztorok a határbíró szavát engedelmesen megfogadni és teljesíteni; különben a határbíró panaszolván a falusbírónak, tartozzék a bíró a határbíró mellett kikelni és az engedetlen határpásztort sine misericordia egy forintig megbüntetni toties quoties.

2-do. Midőn káros helyről marhákot hajtanak bé a határpásztorok, mindenkor a határbíró házához hajtsák, hogy annyival is inkább jobban lehessen ratiotinálni a károkról. Úgy tulajdon maga marháját, az határbíróét is maga marháját.

3-tio. Az béhajtott marháknak az ura tartozik a kárt megláttatni; ha meg nem láttatja kárát, amittálja, nem tartoznak a határpásztorok megfizetni.

4-to. Amely gazda maga fűvét estve vagy nappal haza akarja hordani, tartozzék elsőbben mind az határbírónak, mind a falusbírónak hírt adni, és kicsóvázván a maga fűvét, a szomszédja fűvében kárt ne tegyen, se tétesse, különben tartozik az olyan ember hűtivel magát igazítani, hogy másnak kárt nem tett. Ha pedig rajtaérik, fizesse meg a kárt.

5-to. Valaki a tilalmasban találtatott marháját vagy maga a gazda, vagy cselédje elvonná, a határpásztorokot is diffamálván, az olyan embert a falusbíró tartozik megbüntetni falu törvénye szerént, amint a falu törvényiben világoson megvagyon.

6-to. Amely embernek marhája tilalmasba szalad és a gazda elsőben éri, vagy cselédje kihajtja, ilyenkor kárral tartozik s hajtópénzzel nem.

7-mo. A falu midőn valami részt megtilt vagy szabadít, a possessor uraimék és határpásztorok hírvél legyen.

8-vo. Az mely határpásztor marhájával nappal vagy éjszaka a falu vagy személyes ember tilalmas helyin jártatna, marháját, a határbírók kiadván, a határbíró mox et de facto az olyan határpásztort büntesse egy forintig toties quoties. Melyet a határbíró nem cselekedvén, a határbíró büntesse a falu két forintokig.

9-no. A káros midőn kárt akar láttatni, a határbírónak tartozik hírt adni és a kár mellé híni, különben amittálja kárát.

10-mo. A szolgálégény elől amely marhákot béhajtanak, ők tartoznak kivenni és a kárt, hajtópénzt fizetni; a büntetést pedig mindenkben, amint a falu törvényiben megíratott, aszerént légyen, nem kell sem nevelni, sem küssebbíteni.

11-mo. Az határbért Szent Miklós-napba tartozzék minden ember megfizetni, hogy a határpásztorok is hadd fizethessék ki a károsokot. A falu törvénye ellen semmit ne húzzanak, vonjanak.

Ezen határbíróknak és pásztoroknak adatott modus procedendit pedig tartozik a bíró két külső emberrel subscribáltatni és megpecsételtvén, a határbírónak in paribus kiadni.

Actum anno 1767, die 4-ta Aprilis.

Coram nobis Dálnoki Kováts József nobilis, Futásfalvi Balás Ferenc.

38

Árkos falutörvénye
1767. április 6., 1771. június 23.

1771

Árkosfalva törvénye⁸⁰

[A mező- vagy tanorokkapukról]

Amely tanorokkapuk rossznak találtnak, tehát azon tizednek tizedese, vagyis előljárai büntetessék ad den. 24.

[A határpásztorokról]

Ezek eddig a mezei károk. Ami pedig a faluban levő károkat illeti, a falu eddig is semminemű apróság házbeli pénz és egyéb portékabeli kárt soha nem fizetett, hanem a faluban esett marhabeli kárt. Azt is úgy, ha megesküvén a káros hetedmagával és a nyomot feladja.

[A vasárnapi rendről]

Ezen büntetésnek pedig felvétele kinek-kinek maga religióján való curatoré. Ha pedig a curator meg nem büntetne, a falusi bíró egy forintig büntesse meg a curatorokat.

[A csordapásztorokról]

... A falusbíró és hütösök kötelessége leszen, hogy az csordapásztorokat idején kiállítsák.

A pásztoroknak pedig mindenekben a falutól és bírótól kell függeni, a falu régi contractusa szerént. Különbén ha a pásztorok annak nem engedelmeskednének, toties quoties büntetődjenek a falu törvénye szerént ad flor. 1.

A pásztorok fizetése pedig legyen a régi usus és praxisis [!] szerént mindenekben.

Ezen fizetés pedig, ha egész ideig őrzi, egész bér, ha fél ideig, fél bér, a feladás szerént.

A pásztoroknak pedig nem leszen szabad a maga nyája közti senki-nek vidék marháját — bíró vagy falu híre nélkül — legeltetni s befogadni; úgy a falusiaknak is az szerént, sub poena flor. 1.

Hasonlóképpen a pásztoroknak röhös, taknyos vagy egyéb fekélyes marhát, melytől a nyáj megvesztegetődne, elszervedni nem szabad, sub pena flor. 1.

Minden ember pedig, aki pásztor gondviselése alá adja marháját, tartozik a rend szerént való bért megfizetni; úgy, hogy Szent Jánosnapig felit, azután egészen. Ha pedig valaki fizetni nem akar és vádoltatik, büntetődjék ad den. 12.

Továbbá: a pásztor, amely marhát eleiben adnak, arról tartozik számot adni. Ha elvesz a keze alól, tartozik megfizetni. A káros ember pedig a pásztoron és az kezeseken vegye meg a kárát 15 napok alatt.

Végezetre a pásztor kötelessége az, hogy ha valaki más ember marháját elhajtja vagy lovát megfogja s ráül a csordában, tartozik annak a gazdájának hírt tenni, sub pena [den.] 12...

[Az erdő tilalmáról
és tilalmas helyeiről]

... Anno 1767 die 6-ta Aprilis in communi congregatione pagi Árkos⁸¹ a méltóságos és tekintetes possessorátus consensusából lón ilyen közönséges jóra célzó megegyezés.

Felette megfogyatkozván az írt falunak csereerdeje, egyenlő akaratból tilalom alá vette mostani bíró Barabás Pál uram által az szabad cserének egy részét, mely vagyon az árkosi territoriumban, mely befűgg az árkosi felső határbeli szántóföldekre. Tilalmaztatik pedig ezen csereerdő a régi tilalmas erdőtől fogva, [tudniillik] Incefü és Szakadat nevezetű helyektől fogva Kökényes fejéig, az mint az út Szakadatról az Cseretetőn általmegyén Jádzó mezőre, Jádzó mezőről be Kökényes fejére, Kökényes fejétől le Falkabükk útjáig, attól fogva Kertpad arráig, az felmenő szántóföldek végén által — oly erős tilalom alatt, hogy semmi névvel nevezendő fát fejszével levágni, fát meghántani, harapot gyűjtani senki ne merészeljen, sub pena flor. Hung. 6. Kecskével ottan járni és ottan legeltetni telnék idején tilalmaztatik, azon 6 forint büntetés alatt. Nyárban, marhajáráskor, akik ottan hálnak, in casu necessari, valami erős időben szabad leszen tűzre fát vágni, de nem cserét, hanem nyíret, nyárat, úgy mindazonáltal, hogy amit levágnak, akkor el is égessék. Egyéb időben pedig aszúsággal tüzeljenek. Seprűágot, kávfát, járomszeget, gúzsveszőt fejszével vágni szabad nem leszen. Sőt akik effélékben comperiáltatnak, pro ratione delicti, a fennebb írt büntetés alatt penáztatnak. Ezen tilalmas erdő, akik által pásztoroltatnak, a megírt penának felit a delinquenseken, minekutána desumáltatik, az bíró által percipiálják, fáradságoknak jutalmául...

[A mezőnek tilalmairól]

... 4-to. Minthogy eleitől fogva törvénye volt Árkosfalvának, hogy ha valaki az szántóföldeken keresztülmegyén ekével, szekérrel vagy marhával, mikor be vagyon vetve, úgyszintén ha valakinek az szántófölde öszveütközik a máséval, vagy ha út vagyon is közte, azt el ne nyomottassa és az ekét felemelje rajta; vagy ha valakinek a földit az víz állja, azt a máséra ne eressze, se az utat keresztül ne ássa sub pena flor. 1. ...

Signatum Árkos, die 23-tia mensi Junii anno reparatae salutis millesimo septingentesimo septuagesimo primo. Extradatur per me. Samuelem Nagy juratum notar[ium] pagi Árkos; v[idi] Huthir capitain.⁸²

(Árkos iratai, I. köteg, 2. sz.)

39

Szemerja falutörvénye 1771. június 9.

Praeambulum

Jóllehet régtől fogván való rendtartásai és szokás által megerősített helyes törvényei Sepsiszemerjafalvának rész szerint írásban meglévén, rész szerint usu antiquo roboráltatván, annak okáért tetszett co-

muni voto et unanimi consensu, mint eleinktől bévétellett szép rendeléseket és régi törvényeket, amennyiben ratio status ac temporis megengedte, változás nélkül többire helybehagynunk és confirmálnunk, és közönséges törvényünket usu corroborálván posteritatibusque memoriae observationis causa transcribálnunk,⁸³ hogy azokhoz képest az oríálandó causák és difficultások igazításban menjenek, az excessusok refrenáltassanak, és a szép harmónia megtartassák, és az igazság kinek-kinek kiszolgáltassák.

Első articulus a lopásról

1-mo. Noha a nemes ország articulussában világosan megíratott, a lopók és kártévők miképpen büntetessenek, mindazonáltal tetszett a falu közönséges törvénye közé elegyíteni, hogy ez a bestelenségre való út is bévágattassék. Tehát: valaki falu tilalmas határáról gabonát, füvet vagy szénát, akár pedig falu határa körül való vagy falubeli kert-ágot, sőt akárki udvarából fát vagy akármi névvel nevezendő eszközö[ke]t, akár honn találtató kertet, kert-ágot, egyszóval akármit is azon ház gazdájának híre nélkül és akaratja ellen titkon elvinne és ellopna, és kivádoltatik, nyilván lévén a dolog: megbüntetessék ad flor. Hung. 1.

2-do. Ugyanazon lopó vagy kárt tévő ha másodszor efféle cselekedetiért vádoltatik: büntetődjék ad flor. Hung. 2.

3-tio. Aki pedig más, akárki kertiből kerti veteményt vagy gyümölcsöt vinne a kert gazdája engedelmé nélkül s vádoltatik, világosságra jönne a dolog: tehát büntetődjék ad den. 50.

4-to. Ha ugyanazon személyek ugyanafféle dologért másodízben is vádoltatnának: tehát bünte[te]ssenek ad flor. Hung. 1.

5-to. Valaki pedig valakinek kertit meghágja, kivált éccakának idejin, és méltó okát nem tudja adni, büntetessék ad flor. Hung. 1.

6-to. Aki mezei borsó-, törökbúza-, mák-, répa- és egyéb efféle lopásért vádoltatik, akár gazda vagy cselédje, akár szolga, büntetődjék ad flor. Hung. 1.

7-mo. Hogyha pedig nem törvény alá való gyermek ilyen s több efféle dolgokról vádoltatik, és azon gyermek szülei vagy gondviselői hütöket letészik, [hogy] hírek nélkül cselekedett is, úgy is falu vagy hütösök előtt veretessék meg vesszővel.

8-vo. Minden névvel nevezendő lopások, akár légyen itten specificálva, akár nem, ha kivádoltatnak, büntetődjenek a dolognak quantitása szerint és a kárnak mivolta szerint, akár falusi, akár idegenek légyenek.

9-no. Végeztetett pedig a lopókról és kártévőkről közönségesen, hogy ők jöllehet a vád szerint a falutól megbüntettetnek is, mindazonáltal azonkívül tartozzanak a kárt megfizetni.

10-no. Aki a lopóknak vagy kárt tévőknek helyt ad tudva, vagy vélek egyetért, az is olyan büntetésbe essék, mint a kártévő; mine-műek a pityókát hordók helyt adója is. Ha pedig casu quo olyan lopások és kártételek esnének, hogy a falusbíró hütösseivel nem volna elégséges az eligazításra, tehát ezek is semmiképpen el ne titkoltassanak, hanem statim et de facto a fővebb [!] tiszt uraknak, általadatassanak. Amely dologra jöllehet minden embernek vigyázni kell, de

mindenekfelett a bíró és hütösök tartoznak legfővebb gondot viselni. Ha pedig által nem adnák a bírák és hütösök, tudván a dolgot, egy-egy forintig büntetődjenek.

Második. A tolvaj-kiáltásról

1-mo. Minthogy az ország articulussa szerint a tolvaj-kiáltásra, harangfélreverésre tartozik a falu felkelni s támadni, azért aki ide elé nem jönne és jó okát nem adhatja, büntetődjék ad den. 24.

2-do. Ha pedig tolvaj-kiáltással vagy egyéb lármával valaki a falut ok nélkül fellármázná, akár falusi ember, akár idegen légyen, büntetődjék ad flor. Hung. 1.

3-tio. Ha pedig történék, hogy valaki veszekedésből, verekedésből és egyéb ehhez hasonló illetlen dolgokból tolvaj-kiáltással, harangfélreveréssel a falut fellármázná, amelyik fél vétségesnek találatik, büntetessék ad Hung. flor. 1.

4-to. Nemkülömben, ha valaki éccakának idejin, úgymint estvéli nyolc óra után falu közönséges utcáján kiáltással, rikoltozással, danolással, furulyalással és füttyöléssel lármázna, vagy puskával löne, akár falusi, akár idegen, akár jobbágy, akár zsellér, elsőbben büntetődjék ad den. 24, másodsor ad den. 48.

Harmadik. A gyúlásról

1-mo. Ha tűz támad a faluban és az erre adatott jelre ha ki elé nem megyen sietséggel, legalább egy háztól egy ember, büntetődjék ad den. 24.

2-do. Akik pedig tűz oltani mennek víz-edény nélkül vagy ahhoz kívántató eszköz nélkül, büntetődjenek ad flor. Hung. 1.

3-tio. Akik pedig a támadott tűzön megjelenének és illendőképben nem akarnák a sebes tüzet oltani, vagy azon tűz alkalmatossággal valaki valamit ellopna, kárt tenne, büntetődjék ad flor. Hung. 3.

4-to. Evégre, hogy tűzből következő siralmas károk eltávoztassanak, akik a házokon kívül dohányoznak, pipáznak, akár úton, akár útfélen, csűrben, csűrkerben, istállókban, mint falusiak, úgy az idegenek is büntetődjenek ad den. 24.

5-to. Minthogy a kémének, kürtök és sütökemencéknek gondviseltlensége miatt sokszor sok károk történtenek és tüzek támadtanak, ennek eltávoztatására szokás minden héten legalább egy vagy két hütös emberrel, a szeresekkel a falut megvizsgáltatni, és ahol a kürtő, kemencekémény sepretnen talátnék, vagy pedig a sütökemence körül hamuba vagy egyebütt tüzes szén talátnék vagy csak egy szikra is, büntetődjék ad den. 24.

6-to. Evégre helyesnek ítéltetett, hogy [senki] éccakának idején sertést ne perzseljen, és egyéb tüzet is ne tégyen a házon kívül és kenyérsütésen kívül. Senki pedig a határon vagy szénaréten vagy faluhoz közel circiter húsz ölnél közelebb tüzet ne tégyen; akár vidék, akár falusi, akár cigány légyen, ha ezt cselekeszi, büntetődjék ad den. 24.

7-mo. Minthogy pedig az alá s fel járó sátoros cigányok tüze miatt is némely helyeken sok házi gazdák égtenek el ezelőtt, azért közönségesen helyesnek ítéltetett, hogy afféle keringő sátoros cigányok

a mezőkapun belől meg ne szállhassanak, hanem az ugaron, a falutól egy puska lövésnyire; és -harmadnapnál tovább a határon ne üljenek, a nemes haza törvénye szerint. Ha pedig vakmerőképpen a törvény ellen cselekednének, büntetődjenek ad den. 24.

Negyedik. A mező- vagy tanorokkapukról

1-mo. Amely tanorokkapu rossznak találtatik, tehát a falunak előjárója vagy bírása büntetessék ad den. 24.

2-do. Hogy pedig a mérőkertek által eshető károk eltávoztassanak, szükségesnek ítéltetett, hogy minden, a faluban lakó emberek, úgy a bébírosok is, a ta[no]rokkertet tartani tartozzanak.

3-tio. Akinek pedig a tanorokkerti jó nem volna és a bíró a hütösökkel kötelessége szerint megjárna s rossznak találtatnék, úgy téiben, mint nyárban büntetődjék ad den. 20.

4-to. Minthogy a kertnek rosszsa miatt esnek a károk, tehát akik a tanorokkertet rontják vagy lopják, büntetődjenek ad den. 100; akár idegen, akár falusi légyen: azon kert helyibe tégyen kertet. Ha kertet nem téssen, a falusi fizessen 1 flor., a vidék pedig flor. 12.

5-to. Minden kert-feltétellel tartozó ember pedig, akár falusi, akár idegen, a maga idejében, mihelyt parancsolatot véssen, kötelességinek tartsa, hogy a kertet mindjárt feltegye, és arra gondja légyen, hogy mindenkor jó és ép légyen a kerti; ha pedig nem törvény alá való a kerti, büntetődjék ad den. 100.

Ötödik. A határpásztorokról

1-mo. Minthogy szükségességesek a mezőőrzésre a határpásztorok, tehát szükség ezeket kiállítani jó idejin, úgymint karácsonban.

2-do. Ezen határpásztorok pedig tartoznak: egyik karácsontól fogva más karácsonig minden falu tilalmas helyeit igazán őrizni s tilalomban tartani.

3-tio. A határpásztorok amely marhát tilalmasban megkapnak, tartoznak behajtani, és éjjel-nappal a hajtópénz denar 2.

4-to. Ha pedig a marha gabonában vagy kaszálófűben találtatik és behajtatik, itt is a hajtópénz denar 2 és a kár-fizetés; de ellenben a nyári vagy szopó borjú behajtása denar 1 s kár, úgy a sertés, lúd, juh denar 1 és a kár.

5-to. Valaki pedig akárminémű ősz-, tavaszgabonába szánszándékkal hajtja marháját, büntetődjék ad flor. Hung. 1.

6-to. Ha kik pedig a határpásztorokra rátámadnak, marhájokat elvésszik, hacsak eleiben állana is, hogy marháját bé ne hajtsa, noha behajtanák is, akkor büntetődjék a feltámadott ember ad flor. Hung. 1.

7-mo. A bírónak pedig ha vádolnak valakit tilalmas helyben marháját legeltetni, büntetődjék azon ember ad [den.] 50, a kárt is fizesse meg. A határpásztorok pedig nem szabad egy marhánál több marhát magával vinni; ezt is fűben étesse sub poena denar 50. És aki a tilalmas tanorokkaput kinyitaná vagy kertet hányna marháját odahajtani, bün[tetődjék] denar 80.

8-vo. Minthogy Szemerjafalva kaszálórétibe sok vidékek bírnak, ezeknek ide való jövések, marhájok kieresztése sok károkat okozván, tehát szükségesnek ítéltetett lenni, hogy amint ezelőtt, úgy ezután

is senki ne légyen szabad egyik szénaréten is vagy mezőn a marhát kiereszteni. Aki ez ellen cselekednék, akár vidék, akár falusi, büntetődjék ad den. 50, és a kárt fizesse. Sőt: ha vádoltatnék valaki ez iránt, hasonlóképpen büntetődjék ad den. 50. A templom felett való határban cöveken sem szabad etetni. A más két mezőben pedig cöveken etethet, mikor ott dolgozik.

9-no. Ha pedig kaszálás előtt valaki, kaszálófűben általmégyen és lábán lévő gabonán is marhával s szekérral; büntetődik ad den. 50 és kárt fizetéssel.

10-mo. A határpásztorok tartoznak mindenféle embernek mindenféle kárát megfizetni. Úgy ellenben mind falubeli, mind vidék tartozik bért a határpásztoroknak fizetni. Aki pedig bért nem ad, kárt sem fizetnek, sem falu, sem határpásztor. Ha pedig vidék marháját a csordába jártatja,-büntetődik ad flor. Hung. 1.

11-mo. Hogy pedig a kárnak eltávoztatása orvosoltassék: setétbe, éccakának idején senki fűért a rétbe ne menjen, se falusi, se vidék. Ha valaki hoz a magáéból, büntetődjék ad den. 12. Aki pedig más ember fűvit hozza, akár nappal, akár éccaka, ha szekéren hozza, büntetődik ad flor. 1, ha zsákba, ad den. 20; úgyszintén, az éjcekai gabonát hordók is ad flor. Hung. 1.

Ezek eddig a mezei károk. Ami pedig a faluban lévő károkat illeti, úgymint házbéli portékák elveszése, történik nevezetesen háza felverésével valakinek történhető sérelmes károsodása, ha elveszésit a falu előtt suo modo legitimálhatja, a falun praetendálhatja. Ami pedig a házán kívül való portékák elveszését [illeti], senki ne solicitálja. A marhabéli kárt pedig, ha valakinek marhája az faluból vagy istállójából akármiféle marhája gonoszul elvész, ha a falu előtt valóságát elveszésinek legitimálhatja és a falu más falunak nyomát által nem adhatja, a falu a károsnak megfizeti.

NB. Ami a falkertet nézi, valakinek a territoriumban rátája van, tartozik minden személy egyaránt kertelni, úgy egyik, mint a másik.

Midőn szekérszámra fa vagy vessző osztatik falu egyezése szerint, minden tereh két marhára osztatik. Ha pedig valaki ez ellen cselekednék, büntetődjék erdő tilalma szerint.

Hatodik. A bíró, hütösök és falu gyűlésiről

1-mo. Hogy az őfelsége szolgálatja annál jobban és helyesebben éleljen, szorgalmatos gond arra légyen, hogy bírók idejekoránt, Szent Mihály-napkor választassanak, úgy a hütösök is polgárokkal együtt. Ezek pedig legyenek ezekre a szolgálatokra alkalmas férfiak.

2-do. Mikor valami olyas falu dolga adja elő magát, tehát a bíró szorgalmatos légyen, hogy falut gyűjtessen; és ha az egész falu egybe nem gyűlhetne, legalább a hütösökkel tartozik azon dolgot eligazítani. Másképpen, ha a bíró restsége miatt a falunak valami kára történnék, tehát azon kárt a bíró tartozik megfizetni, és büntetődjék ad flor. Hung. 1. Ha pedig casu quo a bíró parancsolatjára nem comparálnának, toties quoties büntetődjenek ad den. 12. Nemkülönbén tartoznak a polgárok is jelen lenni mindenkor; és [ha] a bíró parancsolatját nem teljesítenék, toties quoties büntetődjenek ad den. 24.

3-tio. Minden ember, aki tanorokkapun belől lakik, a közönséges falu gyűlésibe ha hívatatik, tartozik elemenni; ha ki magát jó okkal nem mentheti, készpénzül fizessen den. 50; ha pedig hagyományra elő nem mégyen vagy jó okkal magát nem mentheti, fizet den. 50.

4-to. Ha casu quo falut gyűtetvén, a bíró részeg lenni tanálna, a bíró büntetődjék ad den. 24. Ha pedig valaki részegen a falu közé menne, büntetődjék ad den. 12.

5-to. Valaki pedig a falu közönséges vagy hütösök gyűlésiben, úgy akárholott légyen is, a bíró ellen szólana, bestelenitené, szavát nem fogadná, toties quoties büntetődjék ad den. 24.

6-to. Valaki magát illetlenül viseli a falu gyűlésiben, vagy attáz, teremtéz, más[t] hazuttat, hamisgat vagy egyéb alkalmatlanságot viszen végbe, büntetődjék ad den. 24.

7-mo. Minthogy minden társaságban vagy közönséges gyűlésben tisztességes a jó rendtartás, és az egymást becsülés tisztességes dolog, és eszerint szükséges a jó regula, tehát ezután senki a falu gyűlésiben doronggal, bottal és ehhez hasonló darab fákkal, sőt fejszével is ne menjen, hanem ha vagy valamit akar építeni, avagy faosztani mennek, sub poena den. 2. Hasonlóképpen dohányozni nem szabad, mikor valami törvény foly, sub poena den. 2. A bíró házánál senki részegítő italt ne igyék, míg a dolgok el nem igazodnak, vagyis dimissio nem lészen, másként a bíró büntetődik ad den. 6.

8-vo. Ha valakihez a bíró zálaglót küld akármi színű dologért, és ha a zálagló zálagot fog és azon gazda vagy cselédje a zálagot kivenné a zálagló kezéből vagy megszidná, büntetődjék flor. Hung. 1.

Hetedik. Az Olt-hídról

1-mo. Minthogy elkerülhetetlen szükségtől kényszerítvén 1732-ben Szépmezőre általjáró hidat kellett csinálnunk az Olton által, amely hídnak csinálására [valaki] nem mégyen, büntetődik flor. 1. Mikor pedig igazítására és a víznek ide vagy tova nyomására elé nem állana, büntetődik ad den. 20. Hasonlóképpen a patakokon s utakon való apró hidaink csinálására, reparálására nem compareálna, ad den. 20 büntetődik. Az Olton lévő nagy hídnak öt vagy hat padlaját minden Szent János-napján Szentgyörgyön esendő sokadalom két napjaira el kell bontanunk, hogy a réteket a sokadalmasok ne rontsák.

Item, minthogy a falunak örökös birodalma a maga határa circulusában való directio, végeztetett tehát, hogy a Szemerja között lefolyó patakba vidék embernek soholt halászni, rákászni szabad ne légyen se egyszer se másszor; ha ki megtalálatik, büntetődjék ad flor. 1, és a fogott halat [...].

Nyolcadik. A falu tilalmas erdejéről

1-mo. Szemerjafalvának szabad erdeje nem lévén, minden erdejét szoros tilalom, alatt kívánja tartani, és mivel némely része az erdőnek 3 flor., más része flor. Hung. 1 mulcta mellett conserváltatott, azért ki melyik résziben inpingáltatik, aszerint büntetetik, mint eddig, úgy ezután is a falusiak és a bécírósok; az idegenek pedig ad flor. Hung. 12, ha a falu engedelmet nem mutatta s nem mutatja, az falusiak és bécírósok absque remissione büntetődnek.

2-do. Az erdő tilalom alatt lévén, kinek-kinek részesülése esztendőnként nyilazások által szokott lenni, és aki ebben az oszlás felett hibázik, az erdőnek bírsága szerint büntetődik.

3-tio. Mivel tilalmas az erdő, aki fiatal fát, vesszőt erdői, büntetődik az erdőnek tilalma szerint és a szekérnek száma szerint, minden szekértől külön-külön bírság fizetéssel. Ha pedig bornát vág, azaz olyant, mint egy jó rakó-borna, ekkor tehát nem szekérszám szerint, hanem külön-külön minden száltól az erdőnek bírsága szerint büntetődik.

4-to. Senkinek pénzért fát a falu erdejéből, a maga osztott fájából is nem szabad adni, az erdőnek tett tilalmak bírsága szerint.

5-to. Vidékbe fát adni az erdőből, égett, romlott emberek és az templombéli szükségeken kívül, másnak nem szabad adni.

6-to. Mivel az erdő szerre őriztetik, aki maga seriessibe nem mégyen, fizet dénár 20. Nemkülönben az erdőnek valamely része égvén, oltására nem mégyen, fizet dénár 20. Az erdő őrzésére gyermek nem engedtetik, hanem a gazda.

7-mo. Mivel kerékfal-fa esztendőnként szál szerint osztatik, azaz egy gazdának, marhásnak, egy szál, ha ki illendő kerékfal-fánál nagyobb makktermő fát veszteget, fizet Hung. flor. 1.

NB. Ami pedig az erdőn elnyilazott fát nézi, egy falu szeriben lévő embernek is falu szerin kívül való ember[nek] feliben adni nem szabad, míg falu szeriben lévő embert falu köz[önségesen] meg [nem] kínál.

8-vo. Ha vidék ember és possessorok is az erdőben talátnak, az vágott fajok is a falutól confiscáltatik, ha a falu engedelmet aránta meg nem nyerheti, mégis a feljebb megírt erdőbéli bírságot megfizetik.

9-no. Amely falusi ember, akár légyen erdőpásztor, akár ne, ha alkalmatosságot vagy utat ad az erdőlésre, vagy pedig látná vidéket erdőlni és hírt nem tenne, tehát mindenik részről az erdőnek bírsága szerint büntetődik. Aki pedig erdőlot talál, az erdőben akár légyen erdőpásztor, akár ne, ha behajtja vagy hírt téssen, a bírságnak fele az olyané lészen.

10-mo. Szoros és szűk lévén a marhajárohely, amint a falusiaknak, annál is inkább a possessoroknak esztenát az erdőre nem szabad csinálni. Aki pedig juhait ott jártatná, az erdőnek bírsága szerint büntetődik. A kecskének pedig sem télben, sem nyárban nem szabad járnai az erdőn. Aki pedig erőszakoson ott jártatná, toties quoties büntetődik.

11-mo. A külső béciró possessoroknak, mivelhogy szabad erdő nem lévén, mindennap két ember által kell az erdőt őriztetni, azért se fabéli részek, se pedig makkbéli beneficiumok, hogy sertést hajtassanak, nem engedtetik.

12-mo. A specificált erdőből s mezőből, rétből valakik falu szeriben valóknak nem tartattak, nem részesültek, ámbár ha szabad személyek voltak is, [ha] tulajdon örökségek nem volt, úgyszintén az jobbágyok és zsellérek is.

13-tio. Aki a falu közé béállott, szabad személy, az onussa volt flor. Hung. 1, a jobbágy denar 50, mivelhogy fél részt vészen. Addig

pedig egyik sem részesült, míg az onussát le nem tette; ezután pedig minden servicet supportálni kell. A lakos pedig valahányszor származik: flor. Hung. 1.

14-to. Makktermésnek idején ha ki sertésit az erdön jártatja, a terméshez képest meghatározott szám felett, ha szaladásképpen: büntetődik ad den. 20, ha szánszándékkal: ad flor. Hung. 1. Akárminémű marhájokat vidék embereknek szánszándékkal erdön, mezőn, réten leghetelni nem szabad, sub poena flor. Hung. 1.

15-to. Midőn erdő, rét, mező osztatik, ha valaki illendő nyilán több nyilat tészén, büntetődik ad flor. Hung. 1, akár történetből, akár szánszándékból. A réti nyilazásban pedig valaki maga nyilához szakasztást tészén, ha szánszándék, flor. Hung. 1, ha történet, den. 24. A nyilat pedig ha valaki eltévesztvén, a falut kihívja, büntetése den. 24.

Ha valaki a falu földit vagy útját elszántja vagy füvit elkaszálja., ha zálagja mellett ad faciem loci [a hütösség] ki nem kívánkozik, büntetődik ad flor. Hung. 1, ha pedig kikívánkozik s kimennek, az Olton innen den. 40, az Olton túl pedig a kijárásnak onussa den. 80. Minden [határ]kő-felásásnak onussa den. 10. Ha pedig casu quo kimenvén jární, akár földet, akár kaszálóhelyet, amely fél erőszakra vetné magát vagy kezest nem adna, büntetődik flor. Hung. 1. Másodízben is kimenvén a hütösök jární, akkor is kezest nem adna, hasonlóképpen büntetődik flor. Hung. 1. Harmadszor is ugyan kihíván s kimenvén a hütösök, akkora a kihívó személy kezest ad mind a két részről, akkora is az erőszakos ember büntetődik ad flor. Hung. 1, mégis kijárattatik.

Ha valamely ember a felásott követ kihányná, ha jó móddal nem tudja magát menteni, hasonlóképpen büntetődik.

16-to. Minthogy minden esztendön a patak árkanak tisztítás kívántatik, azért minden, aki a faluban lakik, a bíró parancsolatjára tartozik tisztítani menni sub poena den. 100. Hasonlóképpen az Szent Péter patakára menő földeknek lábján lévő árkot. Amely ember a földé végén az árkot ki nem tisztítja, büntetődik, ha víz kimégyen, den. 100.

A kenderáztató tóra pedig minden ember úgy viseljen gondot, hogy a víz belőle ki ne menjen. Akiéből kimégyen, megbüntetik den. 100.

17-mo. Amint ennek előtte, úgy ezután is ha valaki akármi névvel nevezendő épületet vagy épületbe való fát vagy elpusztítana, vagy pénzért eladna, azon jószágra, amelyről eladatott vagy elmozdított, soha helyben [!] más fa nem adattatik.

18-vo. Minthogy ennek előtte, úgy ezután is, ámbár személyes emberé légyen a szénafű, de mivelhogy falu tilalma alatt tartatik, ha külön be nem kerteli, nem szabad másodsor sarjút kaszálni, sub poena flor. Hung. 1.

Kilencedik. A csordapásztorokról

A falusi bíró és hütösök kötelessége lészen: a csordapásztorokat idején kiállítsák.

1-mo. Az ökörpásztornak bére: minden ökor den. 6, egy véka ga-

bona, fele ős, fele tavasz s egy kenyér. Most ugyan, 1771-[ben], mivelhogy ennek előtte minden éccakára két ember ment eregeltetni, mostan pedig nem menvén: minden ökör den. 12. Oly conditióval, hogy ha fogadása szerint jó gondját viseli az ökröknek és minden éccaka megeregelteti, ha pediglen nem, az eddig való bére lészen. Kitől isten őrizzen, ha valakinek kára történnék, mivelhogy vonómarhák, a kezes tizenöt napok alatt tartozzék a káros embert contentálni. A pásztor pedig tartozik a csordával kihálni Mindszent-napig, ha az idő engedi, annak utána nappal kijárni, míg az idő engedi,

2-do. A tehénpásztornak bére: minden marha den. 5, háromról egy véka gabona, fele ős, fele tavasz, háromról egy kenyér.

Ugyan a ménespásztornak bére: minden lóról den. 6, kettőről egy véka gabona, fele ős, fele tavasz, kettőről egy kenyér. Két tavalyi csitkó egy lószám. Egy szopó, csitkó akár egy kenyér, akár egy sétár búza.

Tartozik pedig mind a két pásztor, ha kijárhat s az idő engedi, karácsonig. Ha pedig valakinek kára történnék akár a hámos lóban, akár a tehénben, 15 nap alatt tartozik a káros embert contentálni. Ami pedig az apróság marhát nézi, mikor a falunak törvénye arra hagyattatik, tartozzék a kezes a pásztort előállítani, és ha a törvény úgy hozza magával, a káros embert contentálni. Ha pedig isten őrizze, vad miá lenne a kár, ha oda nem hagyja éccakára, csak felit fizeti, amit a marha ért; ha pedig odahagyja vagy pedig nappal a csorda mellett nem volna, tartozzék egészen megfizetni. Ha pedig quasu[!] quo valami árokba béésnék valami marha, ha a pásztor gondviseletlensége miatt esik, hasonlóképpen tartozzék megfizetni; ha pedig jó móddal a falu törvénye előtt a pásztor megmenti magát, hogy nem az ő gondviseletlensége miatt esett, nem tartozik megfizetni.

3-tio. A sertéspásztornak bére: [...] egy véka gabona, fele ős, [...] kenyér, úgyszintén a tavalyi és [...] a tavaszi malacok bére: minden malac den. 1. A csordát pedig mivelhogy sokszor Szent György-nap előtt három-négy héttel, sokszor többel is, mikor az idő engedi, kihajtják, azért Szent György-kenyérrel minden gazda, akinek két sertésen feljül vagyon, tartozik egy kenyérrel, akinek pedig hármon alól vagyon, tartozik fél kenyérrel. A kárt pedig a feljebb megírt apró marháknak tenora szerint fizessék. És tartozzék, ha az idő engedi, karácsonig kihajtani. Amely gazda pedig a pásztoroknak meg nem akarna fizetni, és kivádoztatik, büntetődik den. 12.

4-to. Történnék pedig, hogy Szent János-napi sokadalomba valaki a marháját eladná, mivelhogy fél ideig őrizte, fél bérral tartozik. Minden ember mindenféle marháját tartozzék a pásztor eleibe adni sub poena den. 24, s a kárt fizesse meg.

5-to. A pásztornak pedig nem lészen szabad vidék marhát a csordába befogadni, úgy másoknak, sub poena flor. Hung. 1.

6-to. Ha történnék, hogy valaki marhát akarna telettetni, tartozzék a bírónak kezest adni, hogy ha azon marha elkárosodnék is, a falun nem praetendálja; ha pedig kezest nem ad, megbüntetődik sub poena flor. Hung. 1.

7-mo. Mivelhogy a tisztaság mindenféle dologban jó, azért ha valaki ez faluba lefolyó patakba aki valami rútságot belémosna, akár sertésbélt, akár aki feketét fest, megbüntették ad flor. Hung. 3.

8-vo. Ha valamely háztól a ház szemetje az útra kivettetik, azon háznak gazdája megbüntették ad den. 100.

9-no. Ha casu quo akármelyik nyáj pásztora elszöknék, tartozzék a kezes más pásztort állítani, akár [pedig] a nyáját rendelt ideig őrizze. Ha pedig a bíró hütösökkel együtt kezes nélkül pásztort fogadnának, tartozzék a bíró hütösökkel együtt őriztetni a nyáját.

Ha pedig valaki más ember marháját hír nélkül elfogná és rajta járna, akár gazda, akár gazda fia, akár szolga légyen, akár éjjel, akár nappal, büntetődjék ad flor. Hung. 3.

10-to. Aminthogy ennek előtte, úgy ezután is Szent György-naptól fogva Szent Mihály-napig fejős ju[h] és fejős kecskének nem szabad bejárni a faluba fejni, flor. Hung. 1, hanem akinek marhája ilyen vagy, tartozzék az esztenára adni.

[Tizedik. A szé]nafűhelyről

[...] egy darabocska kaszálóhelye, mely szénahely neveztetik Lőkötő helynek. Ezen hely, mind a több rétünk felosztatván, minden kaszálásnak idején ezen helyből ab antiquo nem participálódtak a jobbágy emberek, hanem csak a szabad személyek; és a benn lakó possessor úr annyiba participálódik, mint egyik.

Mínthogy az erdőnk tilalmas és kinek-kinek rata portiójára osztatik, akár szekérszámra, akár nyíltra, tehát az osztott jussát kinek-kinek ha karácson ott éri, azután nem szabad kihozni. Ha pedig quasu[!] quo mikor osztának vagy szekérszámra, vagy nyíltra, és napot tennének, hogy meddig lészen szabad kihozni, [és] azon nap ott érné akárkinek az osztott fáját, nem szabad ezután kihozni, mert aki vakmerőségből kihozná, az erdőnek tilalma szerint büntetődik.

Mivelhogy az határookban olyan parlagok és úthelyek vadnak, melyeket ekével nem szánhatnak s nem szántnak, tehát ezen parlagon és úthelyen lévő fűvet, mikor az falu megegyezik rajta, hogy senki ne hordja, mindaddig, míg meg nem szabadítatik, hasonlóképpen a réten való utakról nem szabad hozni, sub poena flor. Hung. 1, ha székre hozza, ha pedig zsákba hozza, den. 20.

Mikoron vagy búzatorlót, vagy tavasztorlót a falu szabadítani akar, amint ennek előtte, úgy ezután is a bíró tartozik falu gyűlésibe minden embert admoneálni, hogy harmad- vagy negyednap alatt minden ember úgy takarítsa a gabonáját, hogy ha azután megszabadulván, valakinek kára lenne gabonájában, sem falu, sem határpásztor nem tartozik megfizetni.

NB. Aki pedig elosztott réten nyilait el akarván adni, idegen, falu szerin kívül való embernek adni nem szabad, míg falu magát meg nem jelenti, hogy mi szándéka volna.

Tizenegyedik. Az éccakai és nappali strázsálásról

Mínthogy eleitől fogva a gondviseletlenség miatt sok károk történnek, szükségesnek ítéltetett, hogy fennálló s vigyázó strázsák legyenek a falukba. Aminthogy erről a méltóságos királyi gubernium

és méltóságos hadi tiszt urak méltóságos commissiójok által parancsoltatnak is. Tehát végeztetett, hogy a faluban egy fenn álló strázsza légyen a falu végin; mely strázsára a bírónak kötelessége lészen jó gondot viselni. De ehhez többek is kívántatván a parancsolat szerint, tehát akik erre a strázsálásra akár éjjel, akár nappal rendeltetnének és annak idejében ki nem állanának vagy idő előtt strázsálásból hazamennének vagy kötelességek [szerint] nem strázsálnának, akár hadi rend, akár jobbágy, akár zsellér, büntetődjék ad den. 12.

Mínthogy pedig a faluban lévő strázsáknak nagyobb kötelességek mind lopókra, mind tűzre vigyázni, tehát ha a faluban tűz támadna és mások előbb észrevennék, mintsem a strázsák, ezen restségekért büntetődjenek mindenik den. 24.

Minden szolgálégény, úgy más is, aki idejön, 15 napok alatt tartozik a falu törvényét kitanulni, mivel azon túl amiben találhatik, aszerint büntetődik.

Tizenkettedik. A postálkodásról

Mínthogy a postálkodás egyenesen az öfelsége szolgálatját néző dolog, tehát akinek a bíró parancsol a series szerint, minden haladék és tartozás nélkül tartozzék befogni s előállani, akár éjjel s akár nappal. Ha ki vakmerőségre vetné magát, büntetődjék ad flor. Hung. 1. Ha pedig casu quo a szeres ember elbúnék, a bíró, polgár és hütösök marháját megkapnák a kiparancsolt szeresnek, azt befoghassák, és hogy aufugeált, büntetődjék ad flor. Hung. 1.

A levélhordozás pedig, mivel igen szükséges és szorgos is, sok alkalmatossággal a bíró series szerint akinek adja a levelet és elvinni nem akarja s nem is vinné, a szófogadatlanságért büntetődik den. 24.

Ezen fenn specificált büntetéseknek a harmada a hütösöké, bíróval együtt, a két sustákon feljül valóknak. A két sustáig való büntetés pedig a bíróé s a hütösöké; a más két rész pedig tétessék a falu casájába, hogy mikor olyan költése esik a falunak, abból fizethessen.

*

Végezetre, minthogy minden jóknak kútfeje az isten ő szent felsége és minden keresztyén, idvességét szerető s munkálódó ember az öfelsége dicsőséginek, tiszteletinek terjesztésére köteles, tehát: minden keresztyén ember köteleztetik arra, hogy amely szent ünnepnapokat megszentelni kíván, azon szent napokat a keresztyén ember megszentelje, tehát: szekérrel a faluból ne légyen kimenni szabad, míg kétszer a templomból ki nem jönnek; úgy korcsomára innya, dorbézolni, részegeskedni, Isten ellen egeket irtóztató káromkodásokat félbe [kell] hagyni, attázni, teremtézni szabad ne légyen sub poena den. 24. Ezen büntetésnek pedig felvétele kötelességibe áll az egyházfiaknak; ha pedig az egyházfiak meg nem büntetnék vagy elhallgatnák, tehát a falusi bíró egy forintig büntesse meg az egyházfiakat.

*

Utoljára: eshetnek oly difficultások, hogy valaki más ember szénafüvit vagy nyilát lekaszálja, ha az káros maga idejében nem ke-

resi, hanem kaszálás után marad, azután nem léssen se törvény róla, se kárfizetés, kivált rét-szabadulás után.

Eleitől fogva való törvénye volt az is az falunak, hogy valamint hogy a falunak semmiféle erdeje szabadságosan nem erdöltetik, lévén nagy tilalomban, úgy az erdőn, mezőn termett [vad]gyümölcs is nincs senkinek is szabadságában, míg falu nem szabadítja. Ennek [?] felette nem szabad vidékbe se pénzért, se ingyen adni, sub poena flor. Hung. 1.

*

Ezen feljebb megírt Szemerjafalva törvényeiről való punctumok, melyeket eddig is meg[tartani] igyekezett és ezek által a maga igazságát kiszolgáltatni igyekezte, minden excessu[so]kot refrenálni, az oriált causákat törvényesen folytatni kívánta. Mely jó végekre s nagyobb observantiára nézve, és hogy a mostan dicsőségesen országgló felséges Mária Theresia nagykegyelmességű apostoli királynénk és az második Josephus császár szolgálatjára annál serényebben és hívebben előállhassunk és abban örökösön és állhatatosan megmaradhassunk, kívántuk újabban is állandóképpen ezen protocollumban mint falu törvényes könyvében béíratatni futuro pro cautela et jurium nostrorum uberiori tuitioni⁸⁴ megtartani. Mely dolog hogy annál is jobb móddal folyhasson de posteritate ad posteritatem, ennek erősségére mi magunk subscriptiókkal corroborálván és unanimi voto ennek megtartására magunkat kötelezván, kívántuk a méltóságos hadi tiszt urak és az inclyta Continua Táblának subscriptiója és protectiója alá engedelmesen submittálni, melyről fide nostra mediante átesztálunk.

Signatum Szemerja die 9-na Junij anno [...] salutis millesimo septingentesimo septuagesimo primo⁸⁵ Samuel Bora manu propria nobilis, Serester Márton bíró, Bora Sándor, Nagy Ferenc, Demeter Tamás, Kováts András, Hévízi György, Csákány István, Serester István, Horvát Ferenc, Huthir capitain.

(Szemerja iratai, 2. sz. Jegyzőkönyv, 1771—1803)

40

A háromszéki Márkosfalva falutörvénye 1772. június 15.

Márkosfalva constitutiója
(:alkotmánya:)

Mínthogy Márkosfalvának soha is még eddig jó rendtartása s törvénye nem volt, melyet ennek előtte is véghezvinni igyekeztünk, mégis effectuálni nem tudhattuk. Hanem most Isten kegyelméből in hoc anno currenti 1772 die autem 15-a pariter currentis mensis Junii,⁸⁶ nemes Kézdiszékben, Márkosfalván az angyalosi nobilis Forró István (Gelei István ökegyelmétől vett) házához öszvegyülvén, amenyiben ratio és status temporis megengedi, közönségesen végeztük és törvényünké tettük az alább megírandó punctumok szerint és a Decretumnak 10-dik titulussa 5-dik paragrafussa mellett; ahol minden

communitás s falu facultáltak maga között törvényt és rendelést szabni. Azért mi is, nemcsak ezen okból, hanem az eddig közöttünk lett s volt excessusokat reffraenálni kívánván, és ezen alább megírandó végezésinköt s rendelésünket írásban hagyni posteritatis memoriae observationisque causa,⁸⁷ hogy azokhoz képest az ezután oriálandó controversiák, difficultások aszerént igazításba menjenek és az excessusok reffraenáltassanak és a szép harmónia s concordia megtartassék, mellyel a kicsin dolog is nagyra nevededik. Hogy azért mind falu, mind pedig más gyűlésekben mindenféle rend egymásnak megadván becsülését, mindenféle dolog egymás bestelensége nélkül mehessen végbe, az alább megírandó punctumokhoz tartsa és aszerint ki-ki is viselje magát. Jóllehet primum ante et omnia de rebus ecclesiasticis⁸⁸ kelletnék szólanunk, de minthogy azokról regulamentumok extálnak, azokhoz tartjuk magunkot: azért kell

1-mo. De ignominia szólanunk, minthogy óránként nagy egy[e]sséget [?] megzavarni láttatik, ha szabad léssen egymást besteleníteni. Azért tetszett közönségesen minden más ellen való bestelenségeket, gyalázatokot s mind falu közönséges gyűlésében, mind másutt sub poena flor. Hung. 1 interdicálni. Ide értetvén a fejrénépek is. De kiváltképpen ha falu gyűlésében magát illetlenül viselné és felebarátját bestelenítené s meg nem követné: incurraljon azonnal a fenn megírt poenában. Ha pedig falu hütössei közül valakit valaki bestelenítené ok nélkül, vagy pedig hamisgatná, ha megkövetné is, a falu büntesse meg den. 50. Másodszor is inremissibiliter. De ha nem világos, az incus excusálhatja magát hitivel.

2-do. Hogy pedig a Pásint nevű marhalegeltető hely sertéstúrától s lúdganjától ne vesztegettecsék, helyesnek találta a falu, hogy a Pásint felől való rész [?] kerteltesék a Deák József ökegyelme kerti szögítől fel a Nyáguly István kertinek a külső részire, fel a templom felől valóknak, a reformata temető a felső részinek, az oláh temető a kandiaiaknak [jut]; a falu végén jártathatják [sertéseiket és lúdjait]. De mindazonáltal szabad mindenha kert[t]el, a Pásint felé jártatni. A kert-feltétel mindenkor idejekorán légyen. Egy kapuhelyen kívül, amely léssen Deák József curiájánál, vagy ahol kevesebb munkával tartatik annuatim. Ha pedig

3-tio. Nemkülönben kára az egész falunknak, hogy a határkertek mindjárt ősszel levonattatnak; de ha a gazdáktól helyben hagyattatnának is, másoktól elprédáltatnak. Melyek mián a kertek feltételével igen sok confusiók estenek s esnek, úgy hogy valóságos urától is elidegeníttetnek. Most azért végezetett, hogy a modo deinceps senki sohol a maga kertit levonni ne mérészelje, sub poena flor. Hung. 1, hanem ha karót s vesszót helybe viszi s azonnal feltészi. Ha pedig

4-to. Valaki levonná, a bíró a tízest admoniálja harmadnapra való feltételre, ha fel nem tenné: a bíró a tízesekkel együtt büntesse meg flor. Hung. 1, s mégis az ő kerti mián esett kárt fizesse meg. De ha

5-to. Valaki lopná, rontaná azon kerteket, comperta rei tamen varitate defacto et statim,⁸⁹ büntetődjék in flor. Hung. 1; a kárt is fizesse meg.

A köz paschu[u]mról

6-to. Hogy a köz marhalegeltető helyek, úgymint Pásint, Elekes tova, Tófenék, minden esztendőben 1-ma Aprilis megtiltassanak s tilalomban tartattassanak, rendre szabadíttassanak, a maga tetszése szerént.

Mindenféle lopások, kerteségekről

7-mo. Sok számos lopások a falu határaitól estenek s esnek, noha az ország törvényében világosan meg vagyon írva, miképpen büntetessenek a proportione delicti — de mégis nem gondolván az ott megírt büntetéssel, hogy azért immediate nam praesentialiter ki-ki a maga cselekedetinek jutalmát elvehesse, végezetett, hogy a bestelenségre való út is bevágattassék. Tehát: valaki a falu tilalmas határaitól gabonát, szénát vagy füvet vagy falubeli kert-ágot, sőt akárki udvaráról fát vagy akármi névvel nevezendő eszközö[ke]t vagy egy szóval akármit azon ház gazdájának híre s akaratja nélkül s akaratja ellen titkon elvinne és ellopná: experta rei veritate in poena flor. Hung. 1 marad, s mégis a kárt refundálja. Másodszori cselekedetiért az reus [ha] az károssal concludálna is, a falu megbüntesse. Ha pedig harmadszor is, akkor szabad legyen a károst suo jure competenti keresni, ha a falu büntetése alá adni nem akarja. Aki pedig más ember kertiből kerti veteményt vagy gyümölcsöt lopna, a kert gazdájának engedelmé nélkül, vádoltatik comperta rei veritate den. 40, harmadszor flor. Hung. 1 évégre; a kert meghágásának ezt értjük.

8-vo. Nemkülönbén kárával és praejudiciumával tapasztalja azt is az falu: az mezei borsót, törökbúzát, mákot igen lopják s rontják. Mely szerint ha 10 esztendősen feljül cselekszi, toties quoties büntetődjék den. 30, és a kárt refundálja. Ha pedig 12 esztendőn alól való, a szülei vagy akiknek gondviselések alatt vadnak, [azoknak] hírek s akaratjokból esett, hasonlóképpen. Ha pedig nem: juráljanak azon, hogy hírek s akaratjok nélkül esett, s másodszori vét[kü]kért az falu embere előtt — juxta qualitatem delicti — vesszőztessenek meg.

Aki felebarátjának kárt tett, míg a damnificátussal meg nem békéllik, a poenát az falu addig nem relaxálja. Ellenben az falu is, ha nem akar, nem tartozik az poenát relaxálni, ha a károssal megbékélt is. Azt is az maga kárával tapasztalja a falu, [hogy]

9-no. Az falu határáról sok személyek lovai vesztenek el gonosz-képpen, az mely lopásnak nevezetik; az melyből kijő, hogy ezen faluban is orgazdák legyenek. Minthogy az efféle cselekedet nem szokott azok nélkül esni, azért, hogy ezen nevezetes és cégéres vétek is eltöröltethetnék helységünkben, helyesnek tapasztalja a falu, hogy az afféle suspiciosus embernek, hogy minden renden lévő, de nevezetesen a suspiciosus emberek hálásra szomszédnak hírtétele nélkül befogadni ne merészeljenek. Mert ha csak egy jóhírű ember által comprobáltatik gyanús embernek valakinél való hálása, s azon éjcaka kár történnék, a szállásadó gazda tartozik eo facto azon éjcaka esett kárt megfizetni.

10-mo. Keservesen látja s minden óránként tapasztalja közönségesen a falu, de nevezetesen a jámborok, hogy sok lopások, tolvajlások ottan-ottan éjcekának idején történnék a lopók által. Azért, minthogy

némelyeknek felesége, vagy a gazda, vagy cselédje afféle ingó bonumokat ellopván existo principio, hogy a falun majd megveszi, azért végeztük, hogy az efféle ingó bonumoknak elveszésit gonosz és tolvaj úton meg nem fizessük egymásnak. Ide nem értvén az háznak erőszakosan való felverettetését és egyéb portékáknak is illendőkép-
pen való gondjaviselését. De ezek is értetnek a törvény szerint, hogy tum praeexistencia rerum furto oblatarum vel humanis doceat vel vero⁹⁰ azon egész cselédestől esküdjék meg az emlegetett törvény szerint.

Az utak, gyepek és az idegen marhák behozásáról

11-mo. Tapasztalta azt is az falu, hogy némelyik csalárd módon, magunk marhái romlására, legeleivel [!] elvonattatásával idegen falukból marhákat — mintha-mintha megvásárlották volna hoztak be, s egész nyáron határunkon jártatták. Azért aki ezután ezen móddal a falu és a maga marhájának annyiban torkát megszakasztaná akármi módon a falu akarátja ellen, hacsak szállást adna is, büntesse meg az falu a szállásadót. És a pásztor is ha ki nem adná, tudva idegen marhát őrzene, Rétre, Sajgóba, akárhova is — a gabona között jármon vagy öszveköttetve — hajtani ne merészelje senki, sub poena den. 40. De

12-mo. Az utak ezen határokon szorosak vagy néhol nincsenek is, azért végeztetett, hogy az ország útjai s Réten kijáratassanak minden utak háromölnyre, pünköst előtt.

13-to. Hasonló nagy kárával tapasztalja a falu azt is, hogy a gyepe-
re járó marhák mián közönségesen nagy károkat vallunk. Mivel mind ősz-, de nevezetesen a tavaszgabonáinkot nemcsak egyölnyre, hanem néhol felig étetik. Azért, hogy azon kártétel is eltávoztassék és egy egyfelé, más másfelé ne járjon: álljon a falu szabadságában, hol mennyi gyeget és meddig akarja megszabadítani; és ha mi kárt tétetnek, minthogy magok tudják a gypesek, a bíró a kárt lássa meg, és azután inquiráltatván, fizessék meg a gypesek.

14-to. Némely áll-ajtókon is tapasztaltatnak sok károkat tétetni: nevezetesen a Barabás István és Péter, úgy a Péter papné asszonyomék kapuikon. Végeztetett, hogy a Péter papné víz-kapuján alol bé a vízbe kert tétessék, hogy az Osztásra lejáró hely elfogattassék. Más-ként valami kár ottan esik, azon kapuk-tartók fizetik meg.

15-to. Kik az potentiákról az haza törvényében megírt articulussal semmit nem gondolván, a magok erejekben bizván, falu földeiből foglalásokat töttek s tésznek. Azért a boldog eleinkről reánk maradott, de anno 1600 die pr[otestatur] emanált contractus szerint a bíró hetedmagával, a falutól melléje rendelendő elégséges jólelkű öregekkel, idvezülendő lelkek szerint megvizsgálván a foglalást, ha foglalt s meg nem békéllik a faluval, a kerti levágattassék és insuper maradjon büntetésen, Hung. flor. 3.

16-to. Nem gondolnak továbbá sokan sem szék, az felsőbbség kiadott, pipázásról kiadott, majd minden holnapban való intésekkel, fenyegetésekkel, holott némelyikünk érzette s szenvedte és szenvedti súlyát, ma is csűr, istállóban, szalma között és más félelmes helyeken

is pipázni mérészel. Ha ki azon cselekedetiről inti, nem szégyelli mondani — füstölvén pipája —, hogy nincs tűz benne. Azért a mindennapi példák is bizonyítván, sok számos felebarátaink károkkal, a pipában való tüzet, melyet nem az, aki pipáz, vagy gazdája, hanem szomszédjinak vagy egész falunak is kárt tévén, hanem az egész falunak is pusztulást szerzett s szerezhethet. Ily okokon azért valaki csűrben, istállóban, szalma között vagy akármi névvel nevezendő félelmes helyeken is pipázni tapasztaltatik, az nemes és vitézlő rend toties quoties 50—50 pénzeket fizessen az falunak, és ha quo casu (:melytől isten őrizzen:) valakinek pipájából esett tűzzel kárt tenne, refundálni a kárt tartozzék. Az jobbágy huszonöt megérezhető pálcákot, vagy ha reducálni akarja, reducáljon den. 50. Házon kívül, faluban nem szabad [pipázni].

Határpásztorságról

17-mo. Száma nélkül láttuk, tapasztaltuk ezen faluban, hogy 16 határpásztor lévén, ki-ki minden marhájával szer szerént a falu mellé is ki négy, ki három, ki kettő, ki egy marhákkal menvén, feles károkat tévén, s azáltal a tett kárt, más szegény emberek marháját — ha egyszer ott kapják — behajtván, megvészik. Mely szerént végeztetett, hogy Osztás, Elekes tova, Sajgó, Tófenék belső helyekre, Pásintra és más közelébb való szántó- és kaszálóhelyekre marhával, lóval s egyébféle marhával őrizni, legeltetni nem szabad, egy forint bírság alatt menni ne merészeljen. Ha tovább való helyekre megyen is, sub eadem poena vinni [azon kívül], melyen maga mégyen, nem szabad, ha pedig cselekedné, mint nem igazán határt őrző ember, hite ellen tött cselekedeteiért mint hiteszegett ember hazánk törvénye szerint büntetődjék. Vadnak olyanok is, kik az szabad helyről is marhát hajtanak be hitek ellen, s meg is büntetik. Az ilyenek ellen végeztetett, hogy ha az kik efféléket cselekednének, nappali három, éjcekai két becsületes emberek által megbizonyíttatván, a határbíró először büntesse meg három forintig, 2-do tamquam perjuriousus (?) excommunicáltassék. Ha pedig a határbíró nem cselekedné, a falu is a határbíró eadem poena büntesse.

A falu közönséges földeiről és kaszálóiról

18-vo. Az Alsó Mezőben egy föld vicinussa az út, item a Vízre menőben, vicinussa a folyóvíz. Ezen két földnek árendája, egy ugar-szerig, Hung. flor. 1. Mely áll a bíró számadásában.

19-no. A falu közönséges kaszálóhelye: a Matis László földének felső végéig, az Elekes tova, Pad föld árka, Osztás végin való szegelet, szabadon a Völgynek egy része, más része zálogban, reducálván ezt is, ha meg nem étetné, osztassék tízekre, és az árendája lésszen Hung. flor. 5. De ha azon tízbéli ember más tízbéli embernek részit eladná: a megvívó embert, a nevezett tízbéli embert kitudhas-sák, simpliciter mégis a maga részit amittálja. Hanem ha el akarja adni, adja a maga tizedbéli embereknek.

Tolvaj-kiáltás és harang félenverésről

20-mo. Minthogy tolvaj-kiáltásra, harangfélreverésre az ország törvénye szerint tartozik a falu felkelni s támadni, azért egymás bes-telenségire az effélével a falut akármi időn fellázasztja, eo facto meg-zálogtassék; és ha méltó okát nem adhatja, mulctáltassék in Hung. flor. 1. De ha mást vethet okul, comperta rei veritate az incurraljon a poenában.⁹¹

Záloglásról

21-mo. Minthogy a falu büntetése parancsolja a záloglást — mi-vel büntetésnek idején záloglással szoktak élni —, azért a záloglás modalitása eszerint observáltassék, concludáltatott, hogy primo ad-moniáltassék törvényre való comparitióra, és ha nem olyas a delictum, mely personalis comparitiót kívánna, elmaradhat, de azalatt prosequáltassék. Ha pedig personalis comparitiót kívánna is, convin-cáltassék, és azután a nemesember is zálogoltassék.

1-mo. A falu vagy bíró serjes szerint exmittáljon kiknek kérések-re, akiket kérnek, akitől kérnek, a jó hármóniát megtartván, adni tar-tozik minden falu szeriben lakó ember.

2-do. Noha a jobbágyos nemesember, juxta leges patrias, nem az maga, hanem a jobbágya által zálogoltathatnék meg, de mindazonál-tal, juxta sacrum textum, amely lélek vétkezett, az haljon meg; itt is, amely test vagy ember vétkezett, az fizessen. Consequenter az ne-mesember is megzálogoltathatik az maga házatól sine praejudicio ta-men aliorum nobilium in aliis pagis residentium et consequentia.⁹²

3-tio. Midőn az falutól exmittált személyek záloglásnak idejin va-lakihez, nevezetesen jobbágy vagy zsellérhez bemennek, s támadást fog tenni, az dominus terrestris requiráltassék és dominus terrestris pro qualitate delicti certi az falu embere előtt adjon satisfactiót.

4-to. A sellér vagy falu szeriben nem lakó ember zálogot adni nem tartozik, hanem ha szándékos, immediate in Hung. flor. 1 büntettes-sék. Ha szaladás, juxta alios büntetődjék.

5-to. Ha pedig valaki záloglókra támadna és kérésekre zálogot nem adna is, reportálván az záloglók azon dolgot, eo facto az zálog nem adásért újabban a záloglót exmittálván, zálogoltassék és bün-tetessék toties quoties in Hung. flor. 1, mégis az elébbeni dologért zálogoltassák és juxta qualitatem delicti büntetessék meg.

6-to. Hogyha [!] pedig a dolog, melyért megzálogoltatott, jobban igazításba mehessen, tartozik a megzálogoltatott személy zálogja után menni, és amennyiben lehet, magát defendálni; különben szabad jux-ta qualitatem delicti bebüntetni. Ha pedig helyes és bizonyos okokra való nézve az zálogja után nem mehetne, és megizenné, vagy a falu anélkül megértené akadályát, azon dolgot más falu gyűlésire kell hadni: addig pedig zálogját kezesen kiadni tartoznak. De ha magát a falu előtt a megzáloglott legitimálja, és kijönne az, hogy csak morti-ficatióból zálogoltatott meg, a megzálogló leváljon juxta delictum.

7-mo. Ezen záloglásokból nehányszor törvény is szokott támadni. És ha valakit bíró perel, falubeli embernek nemigen helyes törvény-

be idézni. De hogy a költség s fáradság ne szaporíttassék, végeztük, hogy falubeli emberrel is véghezvitetheti, sine ulla exceptione. Már minthogy törvényről emlékezzünk, szólunk:

A törvényfolyásról ily mód observáltatik

22-do. 1-mo. Praesideál a falubíró, midőn privata personák perelnek. Ha pedig ab officio a bíró perel, a falu substituáljon praesest. De minthogy protocol[1]umának kell lenni, a falu unanimi voto válaszszon notáriust, akinél a protocol[1]um secure állhasson. Hittel is köteleztessek: tégyenek tisztaságot. Papirosra a nyertes fél fizet den. 1 1/2. Ide értjük férfi- s asszony nép között megeshető causát, aki itt akarja kezdeni.

2-do. Minden két hétben egyszer tartozzék szombat napon a bíró, falut gyűjtven, törvényt tenni. Ha pedig valaki által requiráltatik s a dolog úgy kívánja, hamarébb is. De úgy, hogy minden embernek hírt tessen a bíró; nem pedig csak úgy, hogy békiáltson a kapun, hanem a hírtévő a házba menjen bé, ott mondja meg, hogy miért gyűl össze a falu, hogy így a maga dolgáról is ki-ki gondot viselhesen, a bíró pecsétjével citáltatván vagy certificáltatván juxta qualitatem praetensionis et actionis.⁹³

3-tio. Valaki pedig a bíró inquisitiójára morosuskodnék az esküdtek vagy polgárok közül, más polgárral hívassa el a bíró a falut; és ha morosítása comperiáltatik a hívottnak: mulctetur den. 36. Ha a bíró: mulctetur Hung. flor. 1. Ide nem értvén azt, ha jó móddal magát megmentheti, mert úgy absolvá[1]tatik a dicta poena.

4- to. Hasonló poenába incurrálnak az esküdtek a negligentiáért.

5-to. A tiszt urak cursusát sub eadem poena notificálni, akiknek illik, tartoznak.

6-to. A büntetés dolgában szabad légyen a bírót szembefogni, hogy mást olyan cselekedetiért meg nem büntetett. Melyet comprobálván az objiciens, a bíró hütöseivel büntetődjék in Hung. flor. 1, ha a falu nem evincálja. Az evictio pedig stáll:

7-mo. Ha a falu egész gyűlésében a nagyobb rész evictiót fogadott.

8-vo. A falu törvényében a peresek csak de merito tartoznak litigálni; circa processum nem értjük, mert in merito testis s egyéb documentum ellen szabad juxta leges patrias véghezvinni, elkövetni; az hol a calumniae poena Hung. flor. 1, a tisztaság den. 6 egy személytől. Egyebekben is in poenalitatus a haza törvényében megírt poenának tertioi [?]. Ide járul, ha:

9-no. Az dolog homályos, exmissio in merito adatik; novum is. A condescensióknak és litis depositióknak onussa den. 6.

10-mo. Ha ki male contentus lenne a falu deliberátumával, apellálhassa, az eddig usuált mód szerint, az közelebb való falu eleibe — Matisfalvát ide nem értvén — in scriptis. Melynek onussa den. 3.

11-mo. Ha valamely causát apellálnak, de azután remittálna az apelláns, hogy finaliter termináltassék, ekkor az falu az immunis és vitézlő rendek közül válasszon 7 ahhoz értő embereket, akik ha nem hütösök, eskettessenek meg az igaz törvénytételre, és pro aequo et justo ítéljék meg finaliter. Hanem ha graciosummal él, amely csak

insinuatióból currit poena den. 6, extra dominium lesz az novizans, mely bírók disinteresusok legyenek. Amely causák apellátatnak ad decisionem usque, executioba nem vétetnek.

A csordapásztorságról

23-tio. A bíró tartozik jó idején csordapásztorokot fogadni, a faluval egybe, jó kezesség alatt egybe. Ki is az időhöz képest, mikor poroncsolják, tartozzék kiállani, a falutól meghatározandó ideig őrizni híven, s minden estve az faluban behajtani az egész csordát. Idejének eltelése után — falut gyűjtven — híven számadolni. Ha pedig ideje előtt elhagyná, a kezes tartozzék kiállani, s ad determinatum tempus az csordát őrizni. Ellenben minden gazda fele bért Szent János-napban, felit pedig az csorda berekedése alkalmatosságával fizesse meg. Beteg marhát pedig őrizni nem tartozik, in reliquo relegáltatik az haza törvényére. Úgyhogy se őrizni, se csordába hajtani az beteg marhát egy forint bírság alatt peracta legitima admonitione ne merészelje.

A hidakról

24-to. A falu határin való hidak a nemrégiben partiáltatott mód szerint tartattassanak, és minden tíz jó gondját viselni tartozik. A falu hídjára a bíró — s más hidakra is — inspicáljon. És ha ki-ki tapasztalja a maga padlás-fáját rossznak, a bíró vagy tízes hírtétele nélkül is csinálja meg. Mert ha valaki amián kárt vall, a fizeti, aki rossz hídfája mián esett a kár; vagy ha a bíró vagy tízes incuriája mián léssen, azok fizetik.

25-to. Nagy kárával tapasztalja a falu azt is, hogy a Nagy Ér árán minden esztendőben hidat többire csinál, s ellopják, nem gondolván a falu kárával, fáradságával. Azért most újabban jó móddal megcsinálván, valaki legkisebb fát vagy ágat elvészzen vagy lop, in exemplum aliorum inremissibiliter a bíró büntesse Hung. flor. 3. Ha a bíró negligálná: a falu büntesse meg a bírót in Hung. flor. 3.

A gabonában esendő károkról s szántóföldekről

26-to. Tapasztaltatik az is, hogy mind ős-, mind tavaszgabonán némelyek szánszándékkal marhájokkal járnak; azért egyenlő akarattól végeztük, hogy Szent Mihály-nap után az őszyetesen szánszándékkal senki ne jártassa marháját, mert ha jártatja, karácsonig büntetése léssen den. 40. Attól fogva farsangig den. 10. Attól fogva húsvétig den. 20. Húsvétól fogva a bétakarodásig den. 60. Mégis a kárt fizesse meg. Ha egy s ha több marha lesz is, étető marhájért, a másodikért duplicáltatik. Ide nem értvén a szaladást, mert az törvény szerint büntetődik.

27-mo. Ha ki felebarátjának egymásra rúgó földében vetett gabonájában szántáskor vagy akármikor is kárt tétet marhá[val] vagy ekével, megláttatván a kárt, ha kis, közönséges kévénel több kárt tött, a kárt fizesse meg és mulctetur den. 30. Vannak olyanok is:

28-vo. Némelyek magoknak praetensiót formálván, a szomszéd[ok] földeiket magok juditiumok szerint ítélnék, így el is szántják — contra leges patrias. Bírák, testisek és executorok magok magoknak léssz-

nek a magok erejében bizakodók. Ha 10, 20 vagy több esztendőkel is bírta a proprietarius — elszántják; és szánszándékkal szomszédjával veszekedésre való alkalmatosságot csinál. De nemcsak, hanem még régen, eleinktől az viszontagságot eltávoztató, egymás akaratjából hagyatott közgyepet is — nem gondolván az haza törvényével — elszántják; veszekedésre utat és alkalmatosságot szánszándékkal nyitának. Azért aki efféléket cselekednék, a bíró ötödmagával kijárván, a kárnak refusióján kívül mulctetur flor. 1. Ha remittálja is a bíró, a falu büntesse meg comperta rei tamen veritate.

A gyarlóságból s nem pedig szánszándékos vétkekről

29-no. Hogy a gyarlóságból s nem szánszándékból esendő megszegeése is a törvénynek nem oly nagy büntetésre méltó, mint az, aki eltökélett gonosz szánszándékból való, azért, hogy az a büntetés a vétkehez approportionálttassék, ha emberi bizonyossággal lehet megigazítani — jó, ha pedig nem, a juramentum deferáltatik a parsok közül — hazánk törvénye szerint — s consequenter a büntetés. De eszerint;

1-mo. Az egyszer elkaptatott marha ha elmégyen, szaladásnak nem tartatik.

2-do. Ide nem értjük, ha az egész csorda (ha a pásztor negligentiája mián) káros helyre megyen, mivel hirtelen csak egy fordulással is nagy kárt téssen; s ekkor a pásztor tartozzék a negligentiáért a kárt megfizetni. De ha a gazda marháját elkaptatta s a pásztor nem bírhat véle, ha a pásztor jurál, hogy ő nem kaptatta el, hanem az gazda, mulctetur den. 9, toties quoties. Ha pedig az marha gazdája kaptatta el, azon juráljon, hogy azon helyen se egyszer, se másszor nem járt s nem járatta; így magát hitivel megmenti. Ha pedig nem jurál, a szánszándékkal tett kártételről megírt punctumban írt büntetéstől magát meg nem menti, hanem büntetődik.

3-tio. Történik az is néhánykor, hogy a marhát illegitimae aetatis gyermek őrzi, s elégtelen [...] törvény szerint magát hitivel való expurgálásra. Ilykor az gazda vagy szülei juráljanak, hogy se hírek, se [tanácsok] nem [volt] azon helyre való marhái hajtattatásába. Ha nem jurál, a legközelé[bbi] punctum végén megírt módon büntetessék. Ha jurál is, a marhái által tett kárt, a hajtópénzt fizesse meg.

A kaput vagy rést nyitásról a falkerteken

30-mo. Vadnak és találatnak oly emberek is, kik magok commoditásokért mások károkra is vízre járó kapukot és réseket nyitnak s tartanak. Azért az ilyenek megvizsgáltatván, hogy közönségesen a falunak praejudicál, a falu infra tertium csináltassa be. Ha becsinálni nem akarná, azon kapu vagy résen esett kárt fizesse meg. A szófogatatlanságért a falu büntesse meg den. 36, s mégis becsinálja, vagy pedig úgy igazítsa, hogy se falu, se személyes embernek azon megírt kapu vagy rés s egyéb azon kára ne történjék; mert ha másodsor is történik, büntes[se] három magyar forintig, a kár fizetessen azon kijáró becsinálásán kívül.

A csorda határokon való járásáról

31-mo. Négyféle nyáj szokott járni határainkon. Azért ha mikor a falu szabadít valamely helyet, először az ökörcsorda járjon bizonyos [!], melyet megszabadításakor az falu határozz[on] meg, hány napokig. Másodsor a tehéncsorda. Tertio a juhnyáj. Quarto a sertésnyáj. Ezek az időhöz képest mi módon járhassanak: állanak a falu dispositiójában. Ha pedig a bíró magától, úgy a pásztor is, akár melyik maga hatalmából felszabadítana (a falu megegyezésén kívül), a falu mind a bírót, mind a pásztort büntesse meg seorsim flor. 1. Szent Mihály-nap után pedig tilalmas a vetéseken kívül nem lévén, a falu pro commoditate egyenlő egyezésből tilthat, pro qualitate temporis, ama commoditására nézve.

32-do. A bíró falu híre nélkül nem büntethet 12 pénznél feljebb a falu dolgában, mígnem a falunak nem reportálja. Ha falu nem igazítja, deliberative zálogolhat ugyan három forintig, de ut supra nem büntethet, hanem a faluval, pro quantitate delicti, akárki [?] legyen.

33-tio. Ha pedig valami interessentiába tapasztaltatik a bíró, a falu azonnal büntesse in flor. 3. Hasonlóképpen az esküdteket is, mint-hogy nekik több jó példát mutatni in exemplum aliorum.

Az égésről

34-to. Nagy hidegséggel és keresztyénekhez nem illő restséggel tapasztaljuk azt is közönségesen, ha mely felebarátunknak valamely épületi meggyúl és ég (:micsoda tűz által, nem tudatik:), jóllehet az égésre ugyan előmegyünk, de ott is némelyik nem abba jár, hogy felebarátjának segíteni kívánna, hanem hogy magának az tűz által romlandó felebarátjától a tűztől megmaradandó portékáit lophassa s praedeálja. Minthogy azért ezen kártételnek is akadály vettessék, sokféle lévén a tűznek speciese, melyeket mind tudunk, de hogy amennyiben lehet, akadályt tehessünk (a méltóságos felsőbbség ezen dologban sok rendben tött poroncsolatja mellett), végeztük magunk között azt is mi:

1-mo. Hogy akár nemes, akár katona, jobbágy, zsellér, aki oly helyt pipál (csürkert, utca, istálló), egyszóval csak két ember által megbizonyosodjék, büntetődjék den. 50 prima vice, secunda: dupla. Falun kívül meglehet.

2-do. Vadnak olyanok is, akik incuriose kemencéjeket, tűzőket procurálják, nem tartván senkitől, azért végeztetett, hogy a falu válasszon az immunisok közül a katonaság részéről, mást az jobbágy részéről is, együtt akik (mindenkor előre való hirdetés nélkül, személyválogatás nélkül, amikor tetszik) megjárván kinek-kinek házát, ha mi incuriositást találnak: büntessék 12 pénzig. Ha difficultas léssen, kettő maradjon azon háznál, egyik hívjon a szomszédból más embert, s falu gyűlésiben reportálván, törvényesen igazíttassék. Ha pedig azon visitáló emberek interessatióban találtatnak, mulctetur in flor. 1 seorsim. De:

3-tio. Vadnak olyak is, kik jóllehet az égésre előmennek s ottan pipálnak, félreállván, nem gondolván azt meg, hogy ha ezen szempillantásban felebarátján vagyon, majd más szempillantásban rajta eshetik, azért megegyezésből végeztük, hogy amikor a Szent Isten-

nek [büntetése] akármelyik felebarátunkra bocsáttatik, ne örvendjék [!], hanem lci-ki fejszével, kártya-cseberrel s egyéb afféle tőle kitelhető edényekkel menni sub poena den. 36 menjen, s ott forgo-lódjék. Nehogy nemcsak az égő felebarátja, hanem az incuria mián (:aminthogy sokszor megesett s az után is megeshetik:) egész falunk hammuvá lött s lehet is. Ezen megírt másnevű [!] égések alkalmosságával valaki csak egy pénz árát comperiáltatik lopni vagy valami portékát elsikkasztani in flor. 3 damni resortiók, in reliquis az égetésről írt articulust referálják magukra.

A faluban egy vashorgot csináltatnunk kell. De nincs még regulában. Hanem ha lesz, állani fog a falu közepiben.

A gyilkosságról

35-to. Nagy lelkünk fájdalomával tapasztaljuk, hogy mindenféle gonoszság annyira eláradott falunkban, nevezetesen a gyilkosság, mely az egész helységünkre is az istennek büntető ostorát nemcsak személyünkre, hanem helységünkre is hozhatja s hozza. A világ előtt is egynéhány gonosztévőkért közönségesen szenvedünk, hogy azért Márkosfalváról folyó rossz hírt-nevet levetkezzük s ezen mocskos hírt-nevet jó hírrel-névvvel felváltjuk s az Istennek reánk bocsátandó ostorát elkerüljük, s amennyiben lehet, falunkból ezen cégéres vétek kitöröltethessék, végeztük:

1-mo. Tudni való dolog az is: arra, hogy egymást megbecsüljük és egymásra nem támadunk, a Szent Istennek is áldását várhatjuk. De ha támadnánk is, végeztük, hogy falusi ember vasvilla, bot, lántsa, kard, fejsze vagy akármi névvel nevezendő halált okozó eszközzel szabad járni ne légyen. Minthogy itten a kutyáktól kell öröködni, azért valaki káplárpálcán kívül való pálcával comperiáltatik járni, csak egy ember által compereáltassék, mulctetur den. 36; ha nappal, két ember által megbizonyosodván, den. 40; sőt valaki látná és meg nem mondaná, s valaki észrevenné, hogy látta s ki nem adta, a nem deferáló fél maradjon azon poenában, toties quoties. De sőt:

2-do. Még az mezőre marhát hajtó gazda vagy szolgalegény ostornál egyebet, vagy vesszőnél, vinni ne merészeljen sub eodem poena.

3-tio. Se kardot, se az írt fegyvert, hanem ha más faluba vagy határszélibe megyen, különben viselni ne mérészeljen. Ide nem értvén a katonaság résziről a szolgálattételben lévő fegyverviselést.

4-to. Még a határpásztoroknak sem engedtetik meg, hanem ha a falu határa szélire megyen. De azt is nem titkon vigye, hogy ha a szomszéd falusiakot talál; mert ha falusit tilalmas helyt talál: vagy zálogolja meg, vagy hajtsa be. És ha csak szóval is, annyival is inkább cselekedettel resistálni fogna, hagyja el, és falu előtt exponálván, a falu revideálván, inremissibiliter büntetődjék in flor. 1. Másodsor in flor. 3. A kárt a hajtópénzzel egybe fizesse meg, comporta tamen rei veritate.

A jövevénekről

36-to. Tapasztaljuk azt is nagy kárunknak, hogy némely szegények az ma[gok] gonosz cselekedeteik mián az eddig lakott helyekben nem maradhatván meg s eddig lakott helyekből kibodorgani kén-

telenítettnek, Márkosfalván pedig helyet találván, mindenféle gonosz-tévő, sőt semmijek nem lévén, más jámbor tartván tőlök, praedominálnak s mortificálják a más jámborokat, s a falut is sok kárban hajtják, azért végeztetett:

1-mo. Hogyha puszta háza lészen akármelyik renden lévő embereknek s lakost fogad, addig senki semmi úton-módon semmiféle embert lakóul befogadni ne mérészeljen, valamíg a falunak hírt nem teszen és a falu nem acceptálja.

2-do. Valamíg hol való lakásától s jó magaviseléséről hiteles, jó leveleket — ha a szomszéd faluból jó is — nem producál s elő nem ad, és azután fogadhasza bé a gazda. Ha pedig a falunak

3-tio. Hírt nem tenne, s hírtétel nélkül lakost fogadna, s a falubeliek közül valakinek kára következne, az afféle — falu híre nélkül vándor embert befogadó — gazda a kárt fizesse meg, s mégis azon embert az házból lapodálja, sub poena flor. 3.

4-to. Minden rendben lévő márkosfalvi lakos tartozik hírt tenni a falunak a fenn megírt vándort befogadó ember befogadása iránt, hogy ha a falunak tetszik-e vagy sem tetszik. Ha másutt való magaviseléséről való levelet ad elő, tartozik a falu admittálni.

(Háromszék lvt. 1774. évi közigazgatási iratok. Fasc. II. 8.)

41

A háromszéki Ozsdola falutörvénye

1774. december 7.

Anno 1774 die 7-ma Decembris, anno domini

Mostani ozsdolai falus hütös bíró, primipilus Szőcs János idejében érkezhén kemény poroncsolat az nemes székely gyalog regimentől de dato ut in praemissis,⁹⁴ nemkülönben nemes Kézdiszéknek mostani érdemes vicekirálybírája, tekintetes Dombi Balázs uram által, de dato 1774 die ut supra, a méltóságos királyi gubernium comissiójából, hogy amely faluknak írásból álló törvényei vadnak, azokat a méltóságos nemes háromszéki inlyta Continua Táblára adják be. Annak okáért akarván teljesíteni Ozsdolafalva is a poroncsolatokat, maga jövődöbéli javára is tekintvén, tett közönséges gyűlésében meggyezett értelemből az méltóságos gróf és tekintetes urakkal az katonaság és jobbágyaság ilyen végezéseket és egyezéseket, amint ide alább renddel következnek.

1-mo. Minthogy ezelőtt örökös megrögzött szokása volt Ozsdolafalvának, hogy a bíró mellett 11 törvénytevő hütösök voltak, a [...] hütösség nem szerre járt, hanem aki egyszer a hütösségre beesküdtetett, holtig abba maradott, ha magát jól viselte. De [mi] októl viseltetett néhai gyalog Nyilzon, Ozsdolán lévő akkori főhadnagy úr, nem tudjuk, azon törvénytevő hütösséget szerre bocsátotta. Mely miatt Ozsdolafalvának mindennemű igazságai, rendtartásai, usussai felfordultak. Arra nézve determináltatott, hogy azon régi törvénytevő hütösség új móddal felállítassék, az lakosoknak [...]tussa szerint; úgy-

mint: a katonák közül, minthogy két[annyi] számmal vannak, mint a jobbágyság, legyen a bíróval együtt nyolc hütös, a jobbágyok közül, minthogy harmadrész szerint vannak, legyen négy hütös. Akik is hütők kötelessége szerint falunk igazságát, mind pedig személyes embernek ügyét-baját igazán kiszolgáltatni tartoznak. Arra a hütösségre v[aló] embereket pedig az falu kiválassza az értelmeseiből és jó lelkiismeretűiből. Kik is ha magokat jól viselik, holtig azon hütösségben maradjanak. Ha pedig valamelyik közülük magát jól nem viselné és hűte ellen cselekednék, legottan a hütösségtől amoveáltassék, és más arra való alkalmas ember helyibe tétessék; mégis azonkívül a maga tisztjének kiadattassék [...] büntetésének elvételére. Ezen hütösségnek pedig sok ren[dbéli] fáradtságokért extraordináriumból való menstések legyen [...] utak, hidak csinálásán és lopott marha ára fizetésén kívül. Úgy aki azok közül decedálna, a helyébe más tétessék.

2-do. Minthogy ezelőtt a falusi bíróságot akire lehetett, vagy volt alkalmas, vagy nem — jövevény, jószágtalan emberre — csak reá-tették, akár volt ügyeleti, s akár nem maga kötelességének végbevitelére, csak az egy esztendő jól s rosszul eltölt, nem gondolt semmit falunknak nagy kárával, mely miatt nagy károkat vallott szegény falunk. Arra nézve végeztetett, hogy ennek utána bírónak ős-örökös, jószágos haza fiából s ahhoz értő jó lelkiismeretű emberből tétessék a bíró. S ne egy-két ember választásából, hanem vox kérdetessék minden embertől, hogy ki legyen a bíró; hogyha valamiben hibáznék vagy kárt vallana negligentiája miatt a falu, hadd vehessen igazát rajta. Úgy mindazonáltal, hogy amely bíró magát jól viseli, nem egy. hanem két vagy három esztendeig viselje a bíróságot; minthogy őfelségének és a méltóságos királyi guberniumnak recens comissiója extál róla, hogy a bíró ennek utána adót nem fog adni. Hozzátevén azt is, hogy ha a bíró magát kötelessége szerint nem viselné, félesztendőben is más bíró tétessék helyibe.

3-tio. Minthogy ezelőtti lágy bírák miatt [a] faluban sok foglalások estek, a mezőn pedig in anno 1754-ben az országutak kijáratattak és kövezettek volt, azon kihatározás és kövezés annihilátott, kiszántatott, többire a kövek is kihányattattak, nemkülönben annak utána falu üdöllei, marhalegeltető helyei elszántattak, praedáltattak. Arra nézve végeztetett, hogy minden ugarlóban ennek utána a bíró hütöseivel és az öregekkel kimenvén, az benn való foglalásokat, országutakat, üdöllöket, marhalegeltető helyeket, egyszóval mindenmü falu helyeit, falun, erdőn, mezőn, ahol foglalások tapasztaltanak, vétessenek vissza simpliciter. Ha pedig valaki másodsor is ezekben is impingálna, a bíró hütöseivel együtt egy forintig büntesse meg. Ha mégsem szünnék harmadszor is a faluét elfoglalná — minthogy sok erőszakos emberek vadnak —, ekkor a bíró a maga tisztinek adja ki érdemlett büntetésének elvételére, akármi renden lévő ember legyen az.

4-to. Minthogy némely ember szokásba vette, hogy maga vicinumāban a más ember földit elszántsa, a káros ember látókat vivén ki, meglátatja. Ha visszalátják, törvénnyel is alig tudja visszavenni igaz jussát, sokat költ, fárad, mégis sokszor odavesz szántófölde, kaszáló-

helye [?], arra nézve végeztetett, hogy aki efféléket annak utána cselekszik, és bírót, hütösököt kételenítetik a káros kivinni, kárát revideáltatni, ha kárát megítlik, eo facto restituáltassék mind[en] törvény félretételével. Fennhagyván mindazonáltal: ha valamelyik nem contentus a három hütösnek ítéletével, egy [...] terminált napot, amidőn is öt vagy hét hütös jelen lévén, s akkor decedáltassék. És aki vétkesnek ítéltetik, a bíró ingerálván ellene, egy forintig büntesse meg hütösseivel, és a sérelmesnek pedig költségét, fáradságát is a bíró a vétkessel fizettesse meg. Ide értvén azt, hogy valamelyik félnek a hütösség közül, kik kárlátni hivattnak, ellenkezője ne legyen, mert az olyan hütös az ellenkezőnek ítéletet nem tehet. Se pedig olyan hütös ne légyen, aki azon jusshoz praetendens vér volna, hanem a feleknek egyező értelméből legyenek a hütösök. Mikor pedig ilyen kárt látni vagy gabona- vagy fű-látni a hütösség kihívatik, hárman ha jelen nem lesznek a hütösök, az ítélet meg nem állhat. Mikor kárlátni kimennek a hütösök: fizetése egynek leszen den. 7. Ha pedig olyan helyre vinné valaki a hütösököt kárt látni, hogy estig az üdő beletelnék, s ennik sem adna, az őfelsége rendelése szerint egy hütösnek a fizetése den. 30 legyen.

5-to. Minthogy a határpásztország dolga is igen rendetlenül legyen, kivált az ozsdolai lakosok közül, mert egy embernek ha egy marháját behajtsák, annyi hajtópénzt vesznek, mintha 10 marháját hajtás be. Ez iránt végeztetett, hogy minden marhától külön-külön szaladásképpen való behajtásért a hajtópénz denar kettő legyen. Az szántsándékkal való, tilalmas fűből vagy gabonából való behajtásért egy forint legyen. A szokásos marhának behajtása pedig den. 12, akár éccaka, akár nappal történjenek [!] a behajtás; azonkívül a károkat fizessék meg.

6-to. Mikor pedig valakinek fűiben vagy gabonájában kára leszen, három hütössel kárát megláttatja; a megítlt kárt a határpásztorok minden visszavonás nélkül tartoznak megfizetni törvény nélkül, ha csak valami törvényes közbevetések nincsen a károssal.

7-mo. Minthogy eddigelé semmi világos végezés erről nem volt, hogy Ozsdolán bebíró emberek gabonájának, fűinek őrzésiért az határpásztoroknak mit fizessenek, mégis ha károk következett, a határpásztorokon megvették, ha semmi határbért nem fizettek is. Arra nézve végeztetett, hogy az ozsdolai határra bebíró emberek egy köből féreje földről fizessen den. 12; avagy ha gabonája lenne — és a pénzt aratásig meg nem fizeti —, tehát aratásnak idein 12 kéve gabonája vétetessék el a határpásztorok által. Akkor pedig a megírt 12 pénzzel fel nem lehet váltani; úgy értvén ezt, hogy va[la]hány köből féreje földje van, singillatim fizessen. Hasonlóképpen, akinek egy szekér szénára való füve van, az is fizessn 12 pénzt.

8-vo. Minthogy örökös szokása volt falunknak, hogy ha valakinek szénáját buglyául, kévéit kolongyából ellopták, soha a határpásztor meg nem fizette. Kitől isten őrizzen, ha ezután történék efféle casus: határpásztor megfizetni nem tartozik. Nem hagyván ki azt is belőle, hogy akinek vetése nincsen, határpásztorságra nem kényszeríthetik.

9- no. Minthogy némelyek megszokták, hogy mihent a fű akkorát nő, hogy a kasza megfogja, mindjárt praedálni kezdik a határt, és annyi fűet hordanak, [hogya] otthon megszáraztván, rakás szénát raknak belőle. Ez iránt végeztetett, hogy ha valaki effélékben tapasztaltatik, ne a kaszája vétetessék el, hanem szekereztől-marhástól hajtassék a határbíróni, és egy forintig büntetessék. Kivéven azt, ha a határbíró vagy határpásztor hírével a magáét hozná. Így nem méltó a büntetésre, ha eo facto megmutassa, honnan hozta, és arról igazat fogad, hogy nem praetendálja.

10- mo. Minthogy a sok lány és ügyetlen bírák miatt a régi falu registroma szerint íratott s felmértett határkert dolga annyira ment, hogy már csak aki akar, a teszen a határkertet. Mely miatt egész határaink veszedelembe és kárba forognak. Arra nézve végeztetett, hogy valahány füst a faluban vagy, excepto a parochiális és a mester házán kívül, minthogy eddig is a régi registrom szerint két-felé, füst után tétetett a kert, ezután mind a négyfelé, füstre tétessék. Registrálván a falut series szerint tized számra, s minden tíznek két tizedesse lévén, minden füstre háromfelé négy-négy öl kert tétessék, negyedik felé pedig két-két öl. Aki innen kimaradna, az Aszaló helyére és a Kollál két végibe tartozik feltenni obtingentiáját. Ha ki obtingentiáját annak idejében, midőn megporoncsoltatik, fel nem tenné, a tizedes zálagolja meg, és zálagjával a kertet tétesse fel, eladván, aki a kertet felteszi érte; mégis hat pengig a szófogatatlanságért büntesse meg. Midőn pedig a határkert felmértetik — bíró, hütösök és tizedesek által —, elsőbben a méltóságos grófi és a tisztelt possessorátus urak udvari füstire dupláson felmévén a kertet, annak utána kezdődjék a lakosoknak tized-számai. Úgy mindazonáltal, hogy ha valaki ezekben contumaxkodnék és obtingentiáját fel nem akarná tenni, a tizedes is nem bírna vele, tehát a bíró ingeráljon, és egy forintig büntesse meg; mégis ami kár az ő résin leszen, azon ember fizesse meg.

11- mo. Minthogy az erdópásztoroknak restségek s vigyázatlanságok miatt, úgy lágyságok miatt is tilalmas erdeink elpusztultanak, legfőképpen az Tölgy avas, mert csak a nem hozza, akinek nem kell. Arra nézve a régi tilalma most megújítatik és publicáltatik, hogy valaki odamenyen kéretlen, hír nélkül ott tapasztaltatik vagy hittesen bevádoltatik, legottan három forintig megbüntetessék; bátor ha letörött vagy égett fát hozna is az usus szerint — a falusi bírón kívül. Némelyeknek pedig semmi bizonyos szükségek nem lévén, minden bírónak az ideiben kétszer-háromszor szokott fát kérni; és ha egy szál ígértetik, kettőt-hármat viszen be. Arra nézve végeztetett, hogy egyéb szükségre onnan fa nem adattatik. Hanem ha ős-örökös gazdaember vagy annak cselédje, tizenkét esztendőkön felyül való, meg halálozik: egy letörött vagy égett fát, ha találkozik, keresztfának lehet behozni; ha pedig földön nem találtatik, hírvél le lehet vágni. Amely új gazda épít: pincegerendának, küszöblábaknak, előfának, sodlábának, töltéscövekeknek, csúrajtó-soroknak. És akinek a jószágát a víz mosná, annak ellenzésére cövekeknek adatik cserefa, a szükséghez képest egy vagy két szál, de több nem. De ellenben kapu-

támasznak, kerttámasznak, fentőnek és egyéb ehhez hasonló elkerülhető dolgokra fa nem adatik.

Ezen Tölgy avason alól levő Akasztófa nevezetű erdő, minthogy eleitől fogva tilalomban volt az a hátulsó bérc útig, a Tölgy avas tilalmával tilalmaztaik; és többször el nem adattatik, hanem a modo [de]inceps a Tölgy avas helyben felneveltetik jövőre nézve.

A megírt bérc úton túl pedig, tudniillik a Halottak erdeje és az egész Kurta tartománya eleitől fogva tilalomba tartatott, csakhogy a tűz által erősen elpusztított. Most is azon tilalomban megmarad az martonosi határig, fel az Haportyos tónál levő, a bércről a Tekeres kopolnóra [!] bemenő útig, az Kopolnó rétig, be a verőfény, a Tölgy avasig alá és az Veres cserével együtt őriztetik, egy forint bírság alatt.

12- mo. Minthogy az ozsdolai szabad erdőre, quo jure et titulo, nem tudjuk, hat [?] falu erdől Ozsdolán kívül. Melyről most csak protest[ál] Ozsdolafalva. Ugyannyira elfogyott a tűzifa, hogy már tűzifát sem lehet kapni a havason innet, és amiatt a gyümölcsstermő fákat is majd mind levágják. Ami nagyobb, minthogy Ozsdolafalván lévő lakosoknak mezőn való szénarétek nincsen, az erdőn szoktak kaszálni és kaszálóhelyeket kert nélkült eleitől fogva szoktak tartani. Melyeket az Ozsdolán beerdőlő falusiak némelykor szemlátomást, némelykor furtim, éccakán idejönnek, és kaszálóhelyeinket elrontatják, praedálják, a gyümölcsstermő fákat kivagdadják. Arra nézve végeztetett, hogy akár ozsdolai, akár mezőföldi ember valaki szénájiban találtaik, szántsándékkal praedáltatni vagy gyümölcsstermő fát levágni, vagy nyersen szekerin vagy szánján találatnék akárholott, az ország útján is, az olyan ember megzaloglattassék és egy forintig megbüntettessék bíró, hütösség vagy erdópásztorok által.

13- tio. Minthogy mind a szabad erdő, mind pediglen a tilalmas erdő a tűz által minden tavaszon pusztítottik, tehát végeztetett: hogy valaki szántsándékkal az erdőt égeti, pusztítja, ha rajta tapasztaltatik, elfogattassék legottan, és maga tisztéhez kísértessék az erdópásztorok által, érdemlett büntetésének elvételére. Ha pedig nem tapasztaltatnék, hanem azután tudódnék ki, úgy is maga tisztének kiadattassék. Mindezekre a falusi bírónak hütösseivel együtt, úgy az erdőbíróknak is és erdópásztoroknak vigyázni kötelességekben lészen, úgy másoknak is.

14- to. Örökös szokása volt Ozsdolafalvának, hogy a vétkes embert a bíró megbüntethette egy forintig; de most annyira elment [?] a bíró hatalma, hogy most csak a fogadja szavát, aki akar. Senkin egy krajcár érő hatalma nincsen, s ami nagyobb, a legalábbvaló ember is szemtől szemben anyját, lelkit káromolja, hamisgatja, cáfolja — s meg is verték s vérbe keverték. Úgy asszony is nem áttolja a zálagot kezében megfogni, hurcolódní. Arra nézve végeztetett, hogy minden ember a bírónak, polgároknak illendő becsületeket megadja, mivel nem az magok, hanem a felsőbbségek poroncsolatjában fáradoznak. A bírónak pedig minden vétkes vagy szófogatatlan emberen hatalma lészen megbüntetni ezentül.

15- to. Minthogy a falunak sok törvényes ügyei, bajai vadnak, és azt minden emberre nem lehet bízni, hanem csak azokra, akik ah-

hoz inkábbacska értenek. Azok pedig mindenkor ajándékon nem mehetnek. Arra nézve végeztetett, aki Szentivánba a törvénybe vagy egyébüvé is törvényes dologba megyen, ha a falu elküldi, egy napra diurnuma legyen den. 30, ha pedig maga sumptusán mégyen, fizetése leszen mindenik personának den. 48, akármicsoda üdőtájban legyen. Ha pedig ezen fizetésre nem találkoznak elmenni, a dolog pedig szorgos és káros volna, amint fogadhat a bíró hütösseivel, fogadjon, hogy a falu kárt ne valljon.

16-to. Minthogy ezelőtt szabad volt minden embernek pecsenyét vágni, korcsomát tartani — ezután is szabad leszen. De oly móddal, mint ezelőtt, nem leszen szabad húst vágni, hamis mértékkel élni. Mert ezelőtt tapasztaltott, hogy némelyek döglött s némelyek beteg, nyavalyás marhájokat kivágták és pénzen eladták. Arra nézve végeztetett, hogy aki húst akar vágni, ha más faluból hozza a marhát, hiteles testimoniumja legyen, hogy igaz, nem lopott marha és egészséges és tiszta helyről való. Így bíró hírével leütheti. Ha pedig falubeli, a bírónak vagy hütösseinek hírt tegyen, lábán megmutatván a marhát, addig le ne üsse egy forint bírság alatt, és piaci árán eladhassa.

17-mo. Az bírónak kötelességében áll mindenféle mértékeket megvizsgálni, és akiket hamis mértékkel élni tapasztal, egy forintig büntesse meg.

18-vo. Minthogy sokfele lopások estek ezelőtt, és örökös, megrögzött szokása volt a falunak, hogy soha senkinek lábatlan portékáját meg nem fizette, a falu most is abban marad; és minden ember oly gondot viseljen lábatlan, akármi névvel nevezendő portékájára, hogy kitől isten őrizzen, ha elveszti vagy elhányják, senki meg nem fizeti. Úgy mindazonáltal, hogy ha valakinek kára következik, requirálván a bírót hütösseivel, tartozik a bíró felkelni és kereskedni. Ha megtalálja kárát, bene quidem, ha pedig meg nem kapja, tűrje el. Az hol pedig az ellopott portéka megtaláltatik, legottan fogattassék el, és maga tisztéhez késértessék érdemlett büntetésének elvételére; azonkívül a bíró büntesse meg. Ide értvén azt is, ha valaki más ember elejtett portékáját megtalálná és eltitkolná, meg nem adná, és mások által kitudódnék, hasonlóképpen büntetődjék.

19-no. Minthogy az erdőn minden tavaszon sok bornát, tönköt, mí[v]be való fát szoktak vágni, azokat gyakrabban el szokták lopogatni. Arra nézve végeztetett, hogy akárki ennek utána affélében tapasztaltabb, hogy a más ember keze munkáját vin[né] vagy elvitte volna — bizonyoson megtudódnék, hogy az elvitt portékát [...] elvitte —, úgy arra a helyre, ahonnan elvitte, visszavigye, másoknak példájára. Melyet ha nem cselekednék, maga tisztének kiadattassék ad satisfaciendam, mely titulált tiszt úr ha eleget nem tenne maga kötelességének, feljebb való tiszt uraknak elibe is elhathasson ezen dolog.

20-mo. Minthogy sok ember titkon, alattomban jó barátit, atyafiait az ozsdolai szabad erdőre erdőlni maga neve alatt behozta, akinek semmi köze nincsen az ozsdolai erdőhöz, se soha semmi pénzt nem adott annak defensiójára, mégis ott erdől — az ilyenek iránt végeztetett, hogy amely ozsdolai ember azt cselekedné, a bíró egy

forintig azon embert büntesse meg. A más, idegen embernek pedig vágott fái vétessenek el, marhája s eszköze simpliciter elbocsáttatván semel pro semper. Ha pedig többször azt cselekedné, akkor három forintig marhája s eszköze büntetessék meg.

21-mo. Igen ritkán kezdett a vadgyümölcs teremni. Amidőn termik is — hat-hét esztendőben egyszer —, némelyek nem várják, hogy perfectióra mehessen addig, fél üdőben vagy azelőtt is leverik, ágsától lerontják, s magok sem vehetik hasznát, más sem. Ez veszedelmes nagy kár minden szegénynek. Arra nézve végeztetett, hogy senki Szent Mihály-nap előtt vadalmát szedni ne merészeljen, egy forint büntetés alatt. Ha pedig valaki azt cselekedné és megtudódnék, vadalmája elvétesseék zsákostól, szekere, marhája arestáltassék.

22-do. Minthogy más falukban a vizekről s abban levő halakról vagyron rendelés, éspedig akárhonnán való legyen, szabadoson halászhatott eddig az ozsdolai határokon; s midőn a titulált tiszt uraknak, uraságoknak vagy tisztelendő lelkiatyáknak szükségekre kívántatik, nem lehet kapni. Végeztetett azért, hogy a modo deinceps, ha más falubeli halászok, cigányok vagy vagusok itten halászni tapasztaltatnának, tehát halászporkájok elvétetessenek, magok pedig akár erdőn, akár mezőn találtatassanak, elűzetessenek.

23-tio. Mikor a falu valami tilalmas erdőt oszt el, némely ember két, három embernek [részét] kívánja magának obtiniálni; kit egy s kit más szín alatt, a tíznek praejudiciumára. Vagy pedig némelyek más falubeli emberrel hordassák be fájokat, a falusiaknak és tíznek praejudiciomára. Ezekre nézve végeztetett, hogy senki a tízben két részt ne vágjon, hanem ha valaki maga részit eladja, a tíz meg ne engedje, se más falubeli embert a tízbe bevinni ne merészeljen, egy forint bírság alatt; hanem maga levágván, hazahordván, hazul szabad eladni.

24-to. Minthogy a méltóságos possessorátus urak, úgy mások is eddig erdőt nem őrzöttek, ezután őrizzenek; duplason az urak őriztessenek, mint[hogy] dupla portiót kívánnak és vesznek.

25-to. Minden esztendőben az bíró novemberben számot adni tartozik. Az új bíró pedig a számvitelt sürgesse haladék nélkül.

26-to. Végeztetett az is, hogy amely földei vadnak Ozsdolafalvának, minden ugar szerint váltoozanak.

(Ozsdola iratai, I. köteg, 23. sz. Ozsdola protocolluma, 1772—1828. 55—59.)

42

A háromszéki Bodos falutörvénye 1774. december 16.

A bodosi nemes communitásnak szabott törvényei
eszerént voltak a nemes
regimenttől kiadott poroncsolatok előtt

1-mo. A makkos erdőknek tilalma volt az idegenektől flor. 6, az falusiaktól flor. 3. De mikor ennek előtte négy esztendővel mü vetünk a nemes ecclesiától pénzzel, akkor erdők szaporítására feltil-

tottuk az addig szabad erdönköt a nemes Tábla hírével, 12 forint bíróságával, melyet akkor Baróton is kihirdettünk, az akkori becsületes bíró által falunkban is publicáltunk.

2-do. Mikor az mezőn, gabonában, fűben szánszándékkal való kártévő találtatott, egy forintra büntetődött, és a kárt megfizette. Ha szaladásból való kár esett, a béhajtásért 1 krajcárt fizetett, és a kárt megfizette; a nagy marhától egy krajcárt, az apró marhától egy-egy pénzt.

3-tio. Ha az bíró eskütteivel kételenített valaki által határt vetni, az határra kimenni vagy pedig akárhová, a bűnöst megbüntethette egy forintig. Ha pedig a bíró és esküttek akartak, szabadságik volt engedni, mivel magok szabadságok volt.

4-to. Az határkerteknek és sároknak meg nem csinálásokért 1-mo den. 3, 2-do 6, 3-tio 9, 4-to flor. 1.

5-to. Falu esküttei előtt folyt törvénynek tisztasága den. 3. Falusi bírótól vett novumnak onussa den. 12. Executióra való menéskori tilalomnak onussa den. 12. Repulsiónak den. 18.

Ezekkel is élt a becsületes bodosi communitás, de az nemes regiment poroncsolatját is tartottuk, miolta kiadatott.

Signat[um] Bodos 16-ta Decembris 1774.

Bíró cum tota communitate.⁹⁵

(ErdGubLvt Nr. 1487/1775. f. 46. Miklósvárszék falutörvényei; Miklósvárszék lvt. 1775. évi közigazgatási iratok. Fasc. II. 8.)

43

A háromszéki Köpec falutörvénye 1774—1775

Nemes Miklósvárszékben Köpecfalvának régi
törvényes usussáról való specificatiók usuáltattak
ez ide alább megírt mód szerint

1-mo. Őszi és tavaszi gabonás határokról és szénahelyekről ha Szent György napja eltelése után akárki maga vagy cselédje a falusiak közül marhájával szánszándékkal való kártételben comperiáltatott, ha hütös határpásztor azon kártévő helyben találta, a falu usussa szerint ad den. huszonnégy, id est 24 pénzre megbüntettette, és az megtett kárt is az ott talált persona megfizetni tartozott; és azon personát azon határpásztor hüte szerint tartozott az falu hütös bírójának kiadni, hogy az falunak megírt tilalmas helyin találtatott, és az falu az tilalomnak potentiose megrontásáért egy magyar forintra szokta megbüntetni, az tilalomnak erősebben való megtartására nézve. Ha pedig szaladásból elmenvén találtatott akárki marhája: egy krajcár-ra és az kárnak megfizetésére, ha apró marhák, egy-egy pénzre és az kárnak megfizetésére [bünttetett].

Ha pedig külső falusi potentiarius megtaláltatott, azokat ha szép szerint nem conveniált, az haza törvénye szerint bünttetett. Ha pedig csak szaladásból: a nagy marhák egy-egy krajcár-ra, az apró

marhák egy-egy pénzre, az károknak megfizetésével tartozott conveniálni.

2-do. Az határkertekről a bíró elsöbben az polgárok által megjáratván az falut, hogy minden ember az maga határkertit megvizsgálván, ha hitván, renoválja, ha résben vagyon, újólag megcsinálja. Ezt elvárván harmadnapig, azután a bíró tartozott meglátására kimenni, és az mely gazda morosus volt, hogy sem renoválni, sem megcsinálni nem akarván, az olyan rossz kertes embereket hat pénzre megbüntette. Akkor ismét megparancsolván, hogy megcsinálják, várván ismét harmadnapot, azután az bíró hütösseivel együtt tartozott megvizsgálására ismét kimenni; akkor akárkié, ha mégis rossznak találtatott, büntették 12 pénzre. Akkor ismét megparancsolván, hogy megcsinálják; de ha mégis nem, a bírák és a hütösök falut gyűjtven, általadták az falunak az ilyen vakmerő embereket. Az falu újra megbüntette egy magyar forintra. Ha mégis megcsinálni nem akarta, általadatott az helységbeli vicetiszt úrnak a megbüntetésre.

Ha pedig külső falusi volt az kertes ember, azt admoneálta a bíró, hogy megcsinálja, de ha vakmerőképpen szófogatatlankodott, megcsinálni nem akarta, az feljel megírt mód szerént [büntetődött]. Ha pedig külső falusi ember leszen és határunkon szénahelye vagy szántófelde találtatik, azon kertnek megcsináló embert keresnek, és bizonyos summáig általadja a bíró hütösseivel együtt.

3-tio. Az nyomás és szabad élő helyekről ha külső falusi marhák comperiáltatnak, az nagy marhák egy-egy krajcárra, az apró marhák egy-egy pénzre büntettetnek toties quoties; ha mégis potentiáriuskodik, az haza törvénye szerint procedálnak ellene.

4-to. Az tilalmas erdőkről, minthogy igen szűk az erdőnk, úgyannyira, hogy kéntelenítettünk más faluktól pénzen tüzelni való fát venni; a végre, hogy az erdőnk épülne, magunk egymás között meg egyezésből három forint büntetés alatt tartjuk az tilalmat; de ha külső falusiak compereáltatnak, azokat az haza törvénye szerint törvénynyel [büntetjük], hanem ha a maga jóakarattjából accordál a faluval.

5-to. Mikor a bíró közönséges falu gyűlést hirdet, avagy csak hütösseit gyűjti elé, és történik, hogy valaki egyik az másíknak ellene akármely színű dologban embertelenül és bestelenül tanál szólni, olykor az akárki előtt legyen, olykor az bíró vagy az hütösök mindjárt egy magyar forinton meg szokták büntetni, azért, hogy minden ember oly közönséges gyűlésben magát megbecsülje s az communitást respectálja.

Mely után nevünket mi is ez szerint letettük. Köpecfalvának hütös bírja p[edes] limit[aneus] Sas József; Fejér József polgár p[edes] limit[aneus]; Kocsis András provincialista. Hütösök: Bocz András, Bocz János, Beke András, Balás Ferenc, Balás János milites limit[anei]; Csíki Vaszi provincialista.

(ErdGubLvt Nr. 1487/1775. f. 46. Miklósvárszék falutörvényei; Miklósvárszék lvt. 1775. évi közigazgatási iratok. Fasc. II. 8.)

44

**A háromszéki Miklósvár falutörvénye
1774—1775**

Miklósvárának constitutiói ezek

1-mo. Ha ki szánszándékkal tilalmasban hajtja marháját és ott megtalálják, ad Hung. flor. 1 megbüntettetik.

2-do. Ha szaladásképpen megyen valakinek marhája a tilalmasban, hajtópénz den. 2, és a károk megfizetése.

3-tio. Ha ki bírót vagy határpásztort és polgárt mocskolna, tehát megbizonyítván, azon ember flor. Hung. 1 megbüntettetik. Úgy e contra a bíró is, ha másnak ártana.

4-to. Határkertnek, útnak, hídnak meg nem csinálásáért, az ki tartoznék, ha szót nem fogad, tehát egy garasig, 2-do egy sustáig megbüntetheti a bíró, et per consequens azon túl.

5-to. Ha az bíró földmérni kimegyen, [ha] valamelyik hibába esik, Hung. flor. 1 megbüntettetik. Ezt deponálván, a deliquens úgy perelhet.

6-to. A tilalmas erdőben ha ki praevaricál, in flor. Hung. 3 megbüntettetik, melynek két része az falué, harmada az bíróé.

Miklósvári bíró Barabás András manu propria.

(ErdGubLvt Nr. 1487/1775. f. 46. Miklósvárszék falutörvényei; Miklósvárszék lvt. 1775. évi közigazgatási iratok. Fasc. II. 8.)

45

**A háromszéki Nagyajta falutörvénye
1774—1775**

Nagyajtai constitutió

A régi falu usussának minden dolgokról
való törvényeknek specificatiója

1-mo. Közönséges falu gyűlésekor ha valaki szófogadatlanságból elmaradott volt, büntettetik krajcár 3.

2-do. Ha valaki felebarátját a falu gyűlésében bestelenül mortificálja, büntettetik flor. Hung. 1.

3-tio. Mikor a falusbíró valami dolgot vagy baját általadta, aki becsületesen nem viselte magát és a bíró szavát is és végezésit számba nem vette volt, büntetése flor. Hung. 1.

4-to. Mikor valami expeditióban, falu bajainak eligazításában a polgárok elküldettek, és az apák szavát valaki nem fogadta, annál inkább azokat mortificálta, annak is volt büntetése flor. Hung. 1.

5-to. Ha a polgárok a nekik kiadott parancsolatban el nem jártak, annak is singillatim flor. Hung. 1.

6-to. Ha valakit a bíró ezekért a fenn specificált dolgokért megzalogolt, elsőbben a büntetést tartoznak letenni, annak utána, ha magát a büntetésre méltónak nem tartotta, lehetett elsőbben a hü-

tösök fórumán törvényt inchoálni róla, azután gradatim feljebb falu épségire.

7-mo. Ha valaki vádoltatott kertészéssel és egyéb afféle lopócskolással [!], annak büntetése volt flor. Hung. 1.

8-vo. Ha valaki a bírót vagy esküdteket föld vagy szénafüvet mérni határozni kihíttá, aki vétkesnek találtatott, annak is büntetése volt flor. Hung. 1. Úgy aki más ember kertit elhordja, flor. Hung. 1.

9-no. Ha valaki a falu útjain, szokott ösvényein, szántóföldek végein kívül szekérrel, ekével a mások vetésin, gabonáján általment, annak is büntetése flor. Hung. 1.

10-mo. Sőt az is, ha valaki földit elszántotta vagy valami gabonáját elaratta vagy azokon szekérrel, ekével keresztülgazolt, nyomotatott, annak is büntetése flor. Hung. 1.

11-mo. Tavasszal, szorulás idején a falu engedelméből a zöld őszvetésre marháját kivezette, ha a kétfelől való borozás szomszédja vádolta, hogy megetette gabonáját, annak is büntetése flor. Hung. 1.

12-mo. Ugyan tavasszal, nyárba, ősszel, minekutána mindenféle marha a jászolyról, akolyból kimegyen, ha nappal szaladásképpen valaki gabonájában találtatott, annak hajtópénze egy krajcár, azonkívül a kár, amennyire becsültetett, tartozott megfizetni.

13-to. Ha valaki marháját gyakor ízben szaladás színe alatt elbocsátotta, kóboroltatta szánszándékkal, ha comperiáltatott, annak is büntetése volt dénár 50, ha azután is, flor. Hung. 1.

14-to. Ha pedig marháját szánszándékkal valaki gabonájában, kalangyájában, szénarétben, egyszóval falu tilalmassában hajtotta és maga is mellette találtatott, annak is büntetése flor. Hung. 1.

15-to. Ha az határpásztorok valaki marháját éccaka gabonában, szénarétben, falu tilalmassaiban találták, maga is mellette lévén, akié a marha volt, annak is büntetése flor. Hung. 1; vagy ha be akarván hajtani, támadást tett valaki, a bírónak a támadásért tartozott fizetni flor. Hung. 1.

16-to. Ha pedig az határpásztor a maga marháját titkon elhajtotta tilalmasokba, éccakanak idejin, és azért ha vádoltatott comperta rei veritate, azoknak büntetése flor. Hung. 2, mivel hütök s kötelességek ellen cselekedtek.

17-mo. Ha pedig az határpásztorok a határt nem őrizték, és a bíró esküdeivel együtt megjárván s megvizsgálván, az határpásztorokat vigyázásban nem találta, toties quoties egy-egy forint [a] büntetése.

18-vo. Ha valaki határbüt[üt] [?] és fafkerteket fel nem tette vagy annak mikor látására, vizsgálására hívatott a bírótól, nem teljesítette, büntetése 6 krajcár.

19-no. Mikor a legelőhelyeket, gabonatollókat, kaszálás után réteket ha valami legények vagy akármiféle pásztorok falu vagy bíró híre nélkül megszabadították, azoknak is büntetése singillatim flor. Hung. 1.

20-mo. Mikor forintos büntetés esett, a forintnak két része a falué, az harmada a bíróé, esküdeivel együtt. Az határpásztoroknak ha forintos büntetése esett, ha a bíró nélkül véghezvihette, ebben a bírónak vagy falunak része nem volt.

21-mo. Akár útcsinálás, aroktisztítás, kasárvágás idején szófogatlanásban találtatott, a napszámjára, azaz 6 krajcára büntettetett.

22-do. Ha valakinek szénáját, kalongyáját ellopták vagy valami gabonáját irigységből elkaszálták, az határpásztorok tartoztak róla ratiotinálni, avagy megfizetni, mivel a gazdának mind egy a kára, akár marha, akár ember által lett légyen.

23-tio. Ha valamely embernek marhabéli kára esett a pásztor gondviselése mián, azon pásztornak kezesse admoneáltatott, hogy tizenötöd nap alatt vagy hasonló marhát, vagy az árát megfizettesse azon pásztorral, akiért kezeséget vállalt volt, különben eltelvén a tizenötöd nap, a kezeseknek marháját fogva tartotta, míglen káráról contentáltatott a káros. Ha törvény orialódott is, vége szakadtáig a káros kezében volt a kezes marhája.

24-to. A rét- vagy nagy szénafüketet Szent György-nap után legalább három héttel fel kellett tenni egy hét alatt. Akkor a bíró kimenvén a faluval együtt, akinek részül találtatott az helye, avagy törvényes kerti nem volt, a bíró megbüntette elsőben egy garasig, azután harmadnap múlva két garasig, harmadszor a szófogatlan vakmerőségért egy forintig. Úgyhogy pünkösztben rés nem találtatott.

Extradatur e protocollo possessionis Nagyajta per me Samuelem Ferenczi, juratum ordinarium notarium m[anu] p[ro]pria].⁹⁶

(ErdGubLvt Nr. 1487/1775. f. 46. Miklósvárszék falutörvényei; Miklósvárszék lvt. 1775. évi közigazgatási iratok. Fasc. II. 8)

46

A háromszéki Szárazajta falutörvénye 1775. január 8.

Notationes de legibus usualibus
in Szárazajta connotatis⁹⁷
Szárazajtai constitutiók

In anno 1775 die 8-va mensis Januarii

Mi szárazajtai bírák Rettegi Péter és Nagy László hiteseinkkel együtt felsőbb tiszt uraiméktől poroncsolatot vévén arról, hogy falunknak akár usuális, akár írásban letött törvények lött légyen, egyenesen kiadnók. Mi azért a vett poroncsolatnak engedelmeskedni kívántunk, és hogy a mi falunkban mindeddig írt törvény nem volt, hanem csak az régi atyáinktól mireánk szállott és szokásbéli törvény, azért írásban foglaltuk és ezen szokásban való törvényünköt ily rendben adjuk elő:

A házak körül vagy faluban történt vétkeknek szokás szerént nálunk folyt büntetésesei:

1-mo. Ha a faluban valaki sütökemencét olyformán épített[ett], hogy annak héjazatján deszka vagy egyéb oltalom nem volt, hanem tűzhez közel szalma volt, vagy katlant, ugyan szalmához közel, azon épület alá rakott, büntettetett ad den. 50, mégis elhányatott az épség.

2-do. Ha a háznak kemencéje, kúrteje vagy fedele kormosnak lettébb találtatott, az bíráktól büntettetett ad den. 50.

3-tio. Ha a lakosok közül valaki a tüzelőhelyhez kenderit vagy pozdorjáját közel száraztani tette, annál is inkább sokat ott tartotta, [büntetett ad] den. 50.

4-to. Ha valaki a hamvat oly helyen, vagy ház alatt, vagy egyéb helyeken töltötte volna le, melyből kár következhetett volna, [büntetett ad] den. 50.

5-to. Valamely lakos a kert sátorát [!] a falu útjára vagy sertéit [!] kihányta, az olyan elrontatott, mégis bírsága volt den. 50.

6-to. Ha valamely lakos a falu folyóvizibe valami gazságot hányt és comperiáltatott, [büntetett ad] den. 50.

7-mo. Ha törvénynek idején a bíró presentijában valaki mást megszidott vagy gonoszt szólott, [büntetett ad] den. 18.

8-vo. Ha valakit a bíró útcsinálni porncsolt és nem mentek, avagy nyomra, [büntetett ad] den. 12.

9-no. Vagynak oly hidak falunkban és határinkon, melyeket építeni és tartani különös személyes emberek tartoznak; melyet ha nem cselekednének, és valami károk történnek gondatlanságok miatt, a kárt megfizetni tartoznak.

10-mo. Falunknak határainkra szolgáló tanorokkapuit személyes emberek tartják, kik ha tilalom idején fel nem tészik bírák porncsolatjára, szokták büntetni ad den. 12.

11-mo. Úgy ha valakik a falu határára vagy kaput, vagy réset tartanak ki a magok jószágokról comperiáltatván, büntetettek ad den. 12.

12-mo. Ha valaki a határkertet fel nem teszi, post admonitionem, toties quoties büntetetik⁹⁸ ad den. 6.

13-tio. Vagynak erdeink oly tilalom alatt, hogy ha valaki abban hír nélkül a lakosok közül élő és makktermő fát levág, s comperiáltatik, [büntetetik ad] flor. 3.

14-to. Ugyancsak azon erdőkben száraz vagy terméketlen fát aki hír nélkül vágni merészel, [büntetetik ad] den. 18.

15-to. Tertio: az erdőkben vagynak másokkal határosok, kik miatt kemény tilalom alá kellett vetni; minek okáért akár lakos, akár idegen légyen az, toties quoties comperiáltatik, büntetessék ad flor. 12.

Hoc excepto: tüzelőfát a lakosok hozhatnak.

16-to. A falu határán lévő vadgyümölcsfáknak tilalma mindeddig nálunk volt flor. 3.

De erőszakosokat tapasztalván falunk a kecskepásztorok között, kik büntetések után is pusztították a fákat szemlátomást, azért concludáltatott anno 1724-ben, hogy valaki fejszével erdön őrizné a nyáját, büntetessék ad flor. 12.

17-mo. Ha valamely idegen erdőkben taláztatik, az megírt punctumok szerint, amely erdőben taláztatik, aszerint büntetetik. Ha pedig támadást térszen, akkor dupláztatik.

18-vo. Határainknak pásztorságával nem akartuk terhelni bíráinkot, hanem szoktunk fogadni vagy inkább rendelni határbírákat, kik annak idején minden károkról számot adnának határpásztorokkal együtt. A büntetésnek hatalma is kezekbe engedtetett; de ha fontos bírság léjend, akkor a határbíró a falusi bírót az ítlethe előhívni és annak ítleit meghallgatni tartozik, minthogy a falusi bírónak alá-

ja vettetett. Ezen határbíráknak pedig az ítéletben ilyen szokások vagyón:

1-mo. Ha valaki comperiáltatik gabonában erőszakoson marháját őrizni, bírsága flor. 1.

2-do. Ha szénafüben erőszakoson őrizi marháját, flor. 1.

3-tio. Ha valakinek marhája elszalad s megtaláltatik, den. 2.

4-to. Ha oly gabonában vagy szénafüben találtatik, melyben kárt tenne, a kárt tévő a kárt tartozik megfizetni, azonkívül a hajtópénzt megadni, den. 2.

5-to. Ha valamely erőszakos kártévő a határpásztoroknak resis-tálna, erőszakoskodnék, flor. 1.

6-to. Ha a határpásztor valakit megzálogolni akarván, zálagját erőszakoson a határpásztorok kezéből elvonné, den. 50.

19-no. Falunknak pásztoraival ilyen szokása vagy törvénye vagyón: minden pásztornak különös contractusának kell lenni, írásban. Mely contractusban letött punctumok szerint annak idejében a falu számot vévén pásztoraitól a conditio szerint, a meglótt dologról a falu ítéletet téssen. Mégpedig úgy, hogy akár a gazda, akár a falu pász-tora promoveálja a causát a falu törvényszékiről, addig ne promoveálhassa egyik fél is, míg a tizenöt forintot nem deponálja.

(ErdGubLvt Nr. 1487/1775. f. 46. Miklósvárszék falutörvényei; Miklósvárszék lvt. 1775. évi közigazgatási iratok. Fasc. II. 8.)

47

A háromszéki Középajta falutörvénye 1775. január 18.

Középajta falvának

ezután mindenkben megtartó törvényes levele

1-mo. Valaki falu tilalmasában szántszándékkal kárt téssen vagy tétet, azt minden haladék nélkül valahányszor a gonoszt cselekszi, annyi forintra büntetessék.

2-do. Valaki pedig nem akaratjából vagy tudatlanságból bírságon esik, ha megesküszik a törvény előtt, hogy nem akaratjából, hanem tudatlanságból esett a dologh, ad den. 6 szabaduljon, a kárt penigh fizesse meg.

3-tio. Valaki a marháját a mezőn kiköti s a kötélről elszalad, s mindjárt megköti, semmire ne büntetődjék; de ha félóráig vagy egy óráig meg nem köti, esküdjék meg, hogy a kötélről szabadult el, den. 6 büntetessék. Ha meg nem esküszik penigh, den. 40. A kárt, akit az marhája tett, fizesse meg.

4-to. A megzálogosított embernek zálagját szombaton reggel a közönséges falu gyűlésében igazítsák. Ha jelen nem lehet a megzalogosított ember, avagy ha jelen is — ha kívánja, egyszer zálag-nak eligazítását elhalasszák. Másodszor, ha ugyan nem compariál, bír-ságra ítéljék. Ha pedig harmadszor remedizálni akar, 12 pénzzel álljon elé. Ha méltó mentsége léssen penigh, hogy miért nem jö-hetett az zálagja után, sine onere igazításban vegyék zálagját.

5-to. Ha egy esztenára való juh kitelik a faluból, a bácsok alkudjanak meg együtt, nehogy egymásra való nézve bácsok legyenek és sok juhot gyűjtsenek a határra. Azt semmiképpen ne legyen szabad sehonnan hozni; ha pedig hoznak, minden harmadnap egy-egy forintra büntessék mindaddig, míg hazaadja az juhokat.

6-to. Valaki perlekedni akar valami dologért: elsőbben a falu előtt perlekedjék. Az zálagját a korcsomáról tartozzanak kiadni, de ugyan ennek büntetésit tegyék. Ha megnyeri a falut, megveheti a falun; ha az falu megnyeri valamin, ugyan az büntetés minden executió nélkül megvételessék.

7-mo. Ha az falu erdejiben vagy határán kár leszen, különben meg nem tudhatják, ki tette a kárt, akire a falu gyanakodik, azt a falu zálagoltassa meg, s ha hittel meg nem menti magát, büntessék törvény szerint.

8-mo. Ha valakinek nyáron által az határon kára leszen, az közelebbig következendő karácsonig keresse az határpásztorokon, mert azontúl meg nem ítéltetik, hanem ha az határpásztorok igazat fogadnak a megfizetéséről.

9-no. Ha valaki harapot gyűjtana s megtudódik, az erdő tilalma szerint büntessék; ha szabad erdőben, egy forintra.

10-mo. Ha valaki zálaglótól a zálagot elveszi, vagy ha kér zálagot s indulattal beszél s nem ad, büntetessék az oly ember ad flor. 1.

11-mo. Aki a falu erdejiben makkot szedne, vagy juhát, egyéb marháját az makkra jártatná, a falu sertésnyáján kívül, büntetessék ad flor. 3.

12-mo. A falu erdejiben lévő, aki adja sértésit, mikor szerre őrzik a nyáját, tartozzék minden ember szeri-pásztort állítani, mert ha nem, s elvész a sertése valakinek, nem adja meg a falu az árát. Aki szeribe pásztort nem állít penig, ad den. 24, mégis pásztort állítson.

13-tio. Csordakihajtás után senki disznaját másnak bosszújára honn ne tartsa. Az engedetlen valahányszor vádoltatik, büntethessék ad den. 20.

14-to. Valaki a mezőn más ember borsójában, mákjában, úgy a faluban is hagyma, káposzta, gyümölcs és akárminémű kerti veteményiben comperiáltatik, ad flor. 1 büntetessék. Úgy aki a megírt károknak tilalmába valakit lát, tartozzék kivádolni a bírónak, s ha eltitkolná s kitudódnék, a büntetések érette: hogy eltitkolta, 12 esztendőn feljül, ad flor. 1, a kárt adja meg; az alább való idejűt pedig atya, anya vagy gazdája vigye az falu elejibe, s annak rendi szerint büntesse vesszővel; ha nem cselekednék, a falu aty[j]át, any[j]át vagy gazdáját toties quoties büntessék ad flor. 1.

15-to. Aki más ember földit elszántsa, akinek elszántották földit, hívassa ki a hütösököt; azt, aki elszántotta földit, büntessék ad flor. 1, mégis az hütösök járják ki földit, s aki elszántotta, bírságon legyen, mely külön a hütösöké, ad den. 40; s a föld megtartassék a maga dominiumában s megköveztelessék.

16-to. Aki a határkövet akár borozdából, akár föld végiről kimozdítaná, comperta rei veritate büntessék ad flor. 1; mégis a kő helybe állíttassák.

17-mo. Valaki valakinek vetését földe mellett kiszántja vagy dőlő földiben ekéjit fel nem emeli vagy vetésin általmenne s ekekabaláját fel nem emelné, büntetessék ad flor. 1.

18-vo. A bírságnak két része a falu szükségire fordíttassék, a harmada lészen a hütösöké.

19-no. A bikatartással, akinek tehene van, minden ember tartozik; még a papok is. A falu tartozik bikatartót tartani. Ha jól nem tartják, büntetődjenek ad flor. 1. Úgy a bikalátó is, ha nem vizsgálná, hanem eltitkolná s kedvezne, büntetődjék ad flor. 1. Aki pedig bikabért nem akarna fizetni, esküdjék meg, hogy tehenit a falu csordájába azon időn nem jártatja, amikor jártatja pedig, akkor tartozzék megadni; ha nem adná, büntetessék ad den. 18.

20-mo. Aki pedig falu gyűlésiben nagy indulattal, haraggal beszélene, csendesen nem viselné magát, törvényre nem hallgatna, hanem kiáltozna s mást diffamálna, haragra ingerlene, büntetessék ad den. 20.

21-mo. Sert aki korcsomárol, pecsenyét aki vág, mészáros-megvizsgálás után cselekedje. Aki különben cselekszik, büntetessék ad den. 12. Akinek kitött cégére vagyon akármelyféle korcsoméra, a falu expressusának tartozik adni, azon megveheti; aki nem teljesítené, büntetessék ad den. 12.

22-do. Ha valaki szeres vagy őfelsége, vagy hazánk szolgálatjára, s szót nem fogadna, akár éjjel, akár nappal, büntetessék ad flor. 1; mégis a szer rajta maradjon, s úgy mondják elébb a pert. De ezen poenán kívül a bíró ne büntethessen.

23-tio. Rendkívül való részeg lévén, éccaka valaki rikoltozna, lövöldözne, büntetessék ad den. 40.

24-to. Útra ház szemetit, udvaron való g azt, patakba valami tisztátalan állatot ne vessen, úgy akárminémű marhának bélit ne mossa, vagy lúgzó hammát patakba ne töltse, ganét patak martjára ne hányjon, úgy semmi g azt. Valaki comperiáltatik, toties quoties büntetessék ad flor. 1.

25-to. A falu kapuját aki nyitva hagyja, büntetessék ad den. 6. Úgy a csengetésre vagy falu közti való hivatásra — egy órára vagy félre — el nem mégyen: ad den. 6. Ha pedig falu törvényivel hijják az embert s nem cedál, s jó mentsége nem lészen: ad den. 12. Úgy eszerint útcsinálásra, sártöltésre aki el nem menne: ad den. 18.

26-to. A határkertek körül oly curiosus legyen a bíró hütösseivel együtt, hogy midőn kertlátni megyen, a törvénytelen kertes embert megbüntesse ad den. 9. Ha másodsor résül találtatik, ad den. 40. Harmadszor ad flor. 1 — mindaddig, míg kertét feltészi.

27-mo. Aki a tavaszhatárban szánt, haricskaelvetésig szabad legyen ott éteni. De hazamenvén ekéivel, marháját odahajtani senki nem merészelje, mert valaki cselekszi, megbüntettetik ad flor. 1.

28-mo. Midőn a falu erdeiben ha az isten makkot ád, úgy engedtetik a jobbágyságnak, mint a szabadságnak, minthogy együtt supportálják a terhet.

29-mo. Valaki comperiáltatik, hogy káprákkal erdőn jár és fejszét viszen magával, büntetessék ad flor. 3.

30-mo. Amidőn valami helyet tiltani vagy szabadítani akarnak, falu hírével cselekedjék, minthogy sokszor esett meg a dolog, falu híre

nélkül szabadítottak. Ha a bíró vagy valaki azt cselekszi ezután, megbüntetik ad flor. 1.

31-mo. Hozzáadván ezen törvényekhez a pipázást, ha valaki házán kívül, udvarán, csűrbe, istállóba, utcán pipál, büntetessék 1-mo ad den. 3, et per consequens mindenkor gradatim. A kormot, ha valakinek kormos kemencéje, házi hijja korommal teljes lészen, toties quoties büntetessék ad den. 16, ide értvén ehhez tartozó minden congruens circumstantiákból történhető több apró törvényeket is.

NB. Ezen feljebb megírt 31 punctumokból [!] és a mellé annak-tálandó törvényeket aki meg nem akarná tartani, büntetessék dupláson.

NB. Középjata falvának a mi időnkben, ennek előtte mind ez ideig voltanak ilyen conclusumai.

1-mo. Ha valaki valakinek szántóföldit elszántotta vagy szénafüvit elkaszálta, legfeljebb száz pénzre büntették.

2-do. Ha valaki valakinek gabonáját, szénáját, füvit, sarjút et cetera [étette], comperta rei veritate a kárt megfizette, ötven pénzre megbüntettetett.

3-tio. Ha valaki határkertet fel nem tett, 5 pénzre büntettetett.

4-to. Az erdő dolga concernál az ecclesiai büntetésre, mert falu erdeiről senkit nem büntetnek.

Ezen falu levele mindenkor a bírónál álljon, minden punctumaiban observáltassék minden rendektől a megírt mód szerént. Ha a bíró elvesztené, büntetessék ad flor. 1.

Stephanus Jakab et Stephanus Ország, jurati judices pagi középajtensis. Signatum Középjata, 18-va Januarii 1775.⁹⁹

(ErdGubLvt Nr. 1487/1775. f. 46. Miklósvérszék falutörvényei; Miklósvárszék lvt. 1775. évi közigazgatási iratok. Fasc. II. 8.)

48

A háromszéki Barót falutörvénye 1775. május 5.

A baróti komunitásnak ilyen rendtartási és törvényei vagynak a tilalmas erdeiről és mezeiről.

1-mo. Ha valaki az baróti lakosok közül a tilalmas és makkos erdőnkben comperiáltatik, ennek poenája 3 magyar forint, mely a falu cassájába tétetik, a falu közönséges szükségire erogáltatik.

2-do. Ha pedig külső vagy idegen ember ezen tilalmas erdőnkben találatnék, az ilyen személy maga díján változik a haza törvénye szerént. Az marháját pedig szőrin-becsűjin váltsa meg, ezzel büntetetik.

3-tio. Ha pedig valaki szánszándékkal marháival a mezőn gabonában comperiáltatik, ennek büntetése egy magyar forint, és ami kárt tett az aestimatio szerént, azt tartozik megfizetni és a károssal megbékélni.

4-to. Ha pedig kaszálóban és szénafüveken tudva szánszándékkal eteti marháját, ez megtaláltatik, 4 sustákra büntetetik, és ami kárt tett, azt tartozik megfizetni.

5-to. Ha pedig szaladásképpen valakinek marhája a tilalmasban és kárban találtatik, ekkor minden marhájától egy-egy krajcárt fizet hajtópénzt, és ami kárt tett, azt aestimatio szerént tartozik megfizetni.

6-to. Midőn föld-járni mennek a hütösök valakinek, hogy a szántóföldet elszántotta vagy füvet elkaszálta a szomszédja, a hibás fél egy forintra büntetetik.

7-mo. Midőn parancsolja a bíró, hogy a láb-kerteket feltegyék vagy új hídfát tegyenek a hibás helyében, ekkor aki szót nem fogad, 6 krajcárra büntetetik.

8-vo. Midőn parancsoltatik a bírótól az útcsinálás az ország útján, aki szót nem fogad, büntetetik 6 krajcárra.

9-no. Elküldvén a falusbíró az határpásztorokot határőrízni, ha szót nem fogadnak, a falusbíró megbüntetheti a határbírót 6 krajcárra.

10-mo. Ha kormos kemence találtatik, annak a büntetése egy garas, id est 3 krajcár.

11-mo. Hogyha valaki ekével, szekérrel az más ember vetésin általmegyén, büntetődik 6 krajcárra.

12-do. Hogyha valaki törvény idejin a bíró praentiója alatt lévő személy valakit megszidna vagy böstelen szókkal illetve, az ilyen büntetődik 4 sustákra, és megköveti az bántódott félt.

13-to. Ha valaki sütökemencéit úgy építi, hogy annak héjazatja vagy födele nem volna, azonnal leüttetik. Úgy ha tüzihez közel szalmás épület vagy félelmes helyre épített volna.

Stephanus Ágoston judex militaris, Michael Keserű jurat[us] limi[taneus], Michael Balas jurat[us] limi[taneus], Georgius Jakab juratus colonus.

Fide nostra mediante attestamus. Anno 1775 die 5-ta Mai. Baroth.¹⁰⁰

(ErdGubLvt Nr. 1487/1775. f. 46. Miklósvárszék falutörvényei; Miklósvárszék lvt. 1775. évi közigazgatási iratok. Fasc. II. 8.)

49

Zalán határozata 1780. március 1.

Conclusum pagi Zalán

Anno 1780 die 1-dik Martii Zalánfalva egyenlő akarattól öszvegyülvén a falusbíró Kűs Ferenc lovas katona házához ily okon: látván és minden napon tapasztalván a vidék és külső falukból való bebíró possessorok által minemű sok insolentiákat szenved mind a zaláni communitás, úgy a régi ős bebíró possessorátus közönségesen, azért hogy a modo deinceps [...] senki is a bebíró possessorat ne szaporíthassa in praejudicium antiquitatis. Látván, hogy némely nyughatatlan emberek nem nézvén falu és magok posteritási jövendőbeli kárát, hanem ottan-ottan kívánnak introducálni idegen possessorat.

Mert mind *communitas*, mind igaz *bebíró possessor* hasznára célozván, tetszett elvégezni a zaláni *communitásnak*, hogy ezután ki-ki megszűnjék az idegen *bebíró possessor* *introductiójától*; elvégezvén egyenlő akaratból a *titulált possessorátus* urakkal, célozván mind maguk és *posteritások* hasznára és jóvára, erdeje, mezeje, egyszóval minden *commune bonum* *usuálásában*, csak az haza törvényiben lévő *punctumok* szerint, elvégezte a zaláni *communitás* *titulált possessor* urakkal együtt, hogy ezután se *titulált possessor*, se *bebíró possessor*, se *katona jurisdictio* alatt lévő ember, egyszóval senki is idegen *bebíró possessor* semmi *szín és praetextus* alatt ne *introducálhasson*.

Mely végezésünk ellen ha valaki *contumacia ductus* merészelne *cselekedni* és az idegen *possessor* kívánná *szaporítani*, tehát amely *jussa* mellett kíván valaki idegent *introducálni*, azon *jussát*, *jószágát* *ammittálja*, és ezen *conclusumunk* mellett a *cselekedőnek* *jószága* *falu hasznára fordíttassék* s *elfoglaltassék*; minden *törvénymozdítás[on]* kívül, mégis *decretalis calumnián* maradjon. Mely *poenát* *Zalánfalva* a meg nem állón, akár *provincialista* részen, akár *katona jurisdictio* alatt legyen, egy *provincialista* és egy *haditiszt* által *exequálhasson*.

Mely végezésünköt minden résziben *ratehabeálván* és *jónak* ítélvén a *tisztelt possessorátus*, *neveink tulajdon* *magunk megírásával* és a *katonarenden* lévő *hat emberek subscriptionkkal* *megegerősítvén* *futuro pro testimonio*, *usuális pecsétünkkel* is *corroborálván*.¹⁰¹

(A. „Zaláni *communitás* jegyzőkönyve” 1771—1787. Vass Béla megőrzésében.)

50

Kézdioroszfalu határrendtartása

1782

Határőrzésről és határpásztorságról
való *punctumok*

1-mo. *Közönséges falu akaratjából* a falu két részre *szakaszthatván*, *végeztetett*, hogy *edgyik része* egy *esztendőben*, a *más része* *következőképpen* *esztendőnként*, *szerin [örizze a határt]*. Minden, *valakinek* az *határon* *vetése* *vagyon* és *lészen*, minden *kifogás* nélkül *tarthatók* az *határpásztorságot* *felvenni* és *viselni*; úgy *következőképpen* (:ha *efféle*:) a *kárt* *megfizetni*; ha *ki pedig* *vakmerőségre* *vetvén* *magát*, *felvenni* *nem akarná*, a *falusbíró* *büntesse* egy *forintig* *mindannyiszor*, *amennyiszer* *szófogatatlankodik*.

2-do. Ha *kiknek* a *gabonájában* *kára* *esik*, *hírt adván* az *határbíró* *nak* vagy *határpásztorságnak*, az *falusi bírót* két *becsületos hites emberrel* *vigye ki*, *akiket* a *falusi bíró* és *határbíró* *denominálnak*, *kik is* a *kárt* *meglátván*, *jó lelkek* *esméreti* *szerint* *vékaszámra* *megbecsülvén* a *kárt*, *fizessék* *meg* az *határpásztorok*. *Notandum*. Ha *valamely embernek* *kára* *gabonájában* vagy *fűviben* *találtatik*, azon *kárt* *abban* a *gabonában* vagy *fűben*, az *mely* *lészen*, azon *ottan* *találtott* *marhákon* *mind* a *kárt*, *mind* *pedig* a *bírságot* az *határpásztorok* *megvehessék*.

3-tio. Ha valamely kártékony embernek marháját vagy zálagját az határpásztorok megkapják, adják a káros embernek, és az is tartozzék elvenni, maga contentumáig kezeset vetvén róla, repartíálás után összel [?], karácson előtt.

4-to. Hogy az határörzés jó móddal lehessen, a kárnak eltávoztatása végett semmiféle marhát föld végén gyepeken, egyebütt is az határban, aki tilalomban lesz, senkinek őrizni szabad ne légyen. Különben ha ki rajta találtatik, az egy forint büntetés rajta engedelem nélkül vétessék meg.

5-to. Mint eddig is törvénye volt a falunak: szabadításkor is se lóval, se egyéb marhával éccaka gabonák közt való gyepeken hálni szabad ne légyen cövekes kötél nélkül; a feljebb megírt büntetés szerint.

6-to. Az határ megmaradására tartozván, a tanorokkerteknek és -kapuknak gondviselésére az falusi bíró szorgalmatos gondot tartson; kivált a vetések körül való kertekre és kapukra. És ha ki a tanorokkaput nyitva hagyván, vádoltatnék, az bíró kedvezés nélkül büntesse egy forintig. Ha pedig a bíró elmúlatná, a bírót büntesse meg az határbíró hasonlóképpen egy-egy forintig.

7-mo. Az gabona között a marhát vagy cöveken, vagy kötélnél fogva étesse minden. Aki különben cselekednék, büntessék két poltúráig mindannyiszor, amennyiszor tapasztaltatik. Aki pedig a gabonában kárt tétel, ha éppen benne sem tapasztaltatik is, de ha megbizonyosodik, hogy ő tette, a kárt tartozik megfizetni, ha hitelesen megtudódik. Kivált ha szánszándékkal cselekeszi, 1 forintig büntessék meg, s a kárt is fizesse meg.

8-vo. A gyepeken és utakon egymás mellett három vagy négy marhánál többet jártatni és őrizni szabad ne légyen.

9-no. Valamely marha mellett pásztor lészen, ha gabonában tapasztaltatik, szaladásnak nem lehet nevezni, hanem mint szánszándékos kártékony, úgy büntetessék.

10-mo. Az csitkós kancákat az oldalföldek mellé ne cövekeljék; vagy ha cövekelik, csitkáját pásztorolják, akiké; különben ha kárt tészén, az anyját lehessen bévinni és kárra kiadni.

11-mo. Minthogy a fübéli kár is pretendáltatik, illő, hogy a határpásztoroknak füből is légyen valami részecske falu közönséges helyéből — ha lészen.

12-mo. Minthogy a határ szoros voltát vetvén, mind csorda- s mind juh-pásztorok túrheterlen károkat tésznek, azért amelyik a pásztorok közül, akár juh-, akár csordapásztor légyen, ha béadatik, az határbíró büntesse egy-egy forintig, valahányszor a gabonabéli kártétel vádoltatik; megvizsgálván a nyomot is, hogy micsoda marha tette az kárt.

13-tio. Az határra bébíró possessorok minthogy az határt nem őrzik s őriztetik, ha kárt pretendálnak, tehát tartoznak az határpásztoroknak egy kalangya gabonát adni, akár ősz, akár tavasz légyen. Az hogyha pedig ebből valami perlekedés támadna az határpásztorok iránt, az falu tartozik feltámadni mellettek igazságból. Not[andum]. Különben is a határbérrel tartozzék, tudniillik a bebíró ember.

14-to. Ha nyári takarításkor olyan ember tapasztaltatnék, akár idevaló lakos, akár külső, aki vagy henyésége, vagy egyéb balszándékból nem kívánna gabonája körül szorgalmatoskodni, forgódni, látván ezt, admoniáltassék azon gabonás gazda; és ha harmadnap alatt bétakarítja, jó, hogyha nem: abban esendő kárát magának tulajdonítja — kárát az határpásztorok nem tartoznak megfizetni.

15-to. Az határt az határpásztorok Szent György-naptól fogva az más Szent György-napig tartoznak őrzeni.

16-to. Az simplex vádra ugyan nem büntethet az határpásztor, se kárt nem vehet; de az határbíró az faluban 12, tizenkét esztendőön fellyel minden rendbélieket megfeleltetvén, az kiket hitek után vádlás szerint kiadnak, azoknak marháját az gabonabéli kárért foghassák el az határpásztorok. Ezen felettetésre pedig aki vakmerőségből elé nem menne, az falusi bíró akármi névvel nevezendő bonumából az falu törvénye szerint egy forintig büntesse vagy büntettesse meg.

17-mo. Határ dolgából ha valami törvényes dolog történnék, elsőbben folyjon határbíró előtt, másodsor falusi bíró előtt, ha pedig ottan el nem végeződnek, tehát akinek tetszik, az maga baját igazítsa más úton-módon az tiszt urak előtt.

18-vo. A borsó és mák iránt concludáltatott, hogy az kiket vádolnak a mák és borsó rontása felől, az falusi bíró engedelem nélkül az faluval együtt büntessék meg falu törvénye szerint egy forintig. Az kárról pedig adja által az bíró az határbírónak, s következőképpen az határbíró az károsnak, és az vehessen igazat rajta.

19-no. Senkinek a vetéseken marhával alá s fel járni szabados ne legyen. Aki pedig deprahendáltatnék, az határpásztoroknak szabadoson behozhassák, meg is büntettessék, mint a szánszándékkal kárt tévő embert; ha pedig a határpásztorok nem találják, a falusbíró zálogoltassa meg, s állítsa az falu eleibe, s ha [...] tapasztalni fog[...], [büntető]djék falu törvén[yén].

20-mo. Az határpásztorok[nak] határörzeni egy lovon, nem is több[ön], léssen szabad menni; és ha va[la]ki a gyepen étetni akar, na, kantárszáron étessen; de egy lónál többön tilalmasban menni nem szabad, különben a bíró büntesse azon határpásztort, ha megvilágosodik; és egy lóval is úgy szabad, hogy közönséges faluhely legyen.

21-mo. Amely böcsületes gazda kárát praetendálja az határpásztorokon, üdőnek idein Szent Márton-napig admoniálja a határbíró kárának [megfizetésére]...

22-do. A jószág után való határkertek, a nádra [?] menők tudniillik ekképpen következnek: egész jószágra tizenhat öl kertek és a fél jószágok után 8 öl kertek, akik télbe s nyárba fennállók.

Legelő a Barabás uramé, a falu mellett 16 öl, amelyeket ezek teszik fel rész szerént, tudniillik: Szabó Ferenc, Dani István, Dani Demeter, Mihály István, Kovách Márton.

51

**A maroszzéki Karácsonyfalva hegyközségi törvénye
1790. január 27.**

A karácsonyfalvi két szőlőhegynek
contractusa ez 1790-ben

Mű, nemes Küküllő vármegyével edgyesült nemes maroszzéki káposztásszentmiklósi Nagy László és Kádár Zsigmond, mindketten az írt vármegyének hites assessorai, kik ez ide alább megírt dologban kézen fogott közbírák vagyunk, adjuk tudtára és örök emlékezetére mindeneknek, akiknek illik, mostaniaknak és következőbelieknek: ez mi compositionalis levelünknek ideje alatt quod in hoc anno praesenti 1790 die vero 27-ma mensis Januarii,¹⁰² midőn lettünk volna hivattottak ezen nemes Küküllő vármegye marasi circulussában Karácsonyfalvára vajai tisztelt Harkó Péter uram kedves házastársa, nemzeti Imreh Klára asszony nemes lakóházához; az holott is jelen lévén mielőttünk az írt karácsonyfalvi határokból régtől fogván épített Vén Hegy és Hangos nevezetű két szőlőhegyeknek szőlősgazdái közönségesen, magak személyesen és mandatarikusak nevekben és képekben is, kik is önként való megedgyezett jóakaratajokból, nem kényszerítésből, ezen elintézett jó végekre nézve, nekünk külön-külön jobb kezeknek beadásak mellett, hogy minden névvel nevezendő praevaricatiók, kártételek eltávoztassanak és mindkét nevezett szőlőhegyeknek törvényes kertekben, vagyis gyepükben lejendő tartattatások minden időben egyaránt fenn állíttathassék és megtartathassék, ilyen alább megírta törvényvel megedgyező punctumakra egymás között contractualiter menének és lépének, hogy tudniillik:

1-mo. Valakinek a Hangos és Vén Hegy nevezetű szőlőhegyekben szőlőföldjek vagyon, míveletlen bongorban, gyepben senki is ne tartsa. Az illetén személy, akinek ily színű míveletlen szőlőföldje talál-tatik, a szőlőbíró által admoniáltassék, tavasszal és ősszel egymás után mindkétszer nyolcadnapra, olyformán, hogy pusztá szőlőföldjét míveletlen ne tartsa. Melyet ha nem observálna és azon esztendőben szomszédja kárára míveletlen tartaná és hagyná, az olyatén személy a szőlőbíró által a szőlősgazdák eleiben 8-adnapi törvényre szólíttas-sék meg. S ott elláttatván, ha helyes és bevehető okát nem tudja adni míveletlen hagyatt szőlőföldjének, akkor mindjárt három magyar fo-rintig irremissibiliter megbüntettessék. Melyet ha továbbra is a kö-vetkezendő esztendőben contumacia ductus míveletlen és parlagban hagyna s tartana, újabban azért három forintig megbüntettessék, s mindaddig ekképpen observáltassék, míg azon pusztájának mívelése s míveltetése effectumba mégyen. Az ily színű dolgokért lejendő ad-monitio személy szerint légyen.

2-do. Ezen szőlőhegyekben idegeneknek szőlőt bírnia a verus hae-reseken kívül szabad nem lészen. Ha valaki pedig idegent beléhozna: a vér vagy szomszédja, vagy ha ezek nem, a possessorok törvényes becsú szerint elvehessék s magakévé tehessék.

3-tio. Mindkét szőlőhegyekben a gyepűn belől senki is akármí név-vel nevezendő gyümölcsfákat a maga szőlőiben, szomszédja kárára és bosszújára, tartani ne merészljen. Aki pedig vakmerőképpen feleba-

rátja kárával nem gondolna, a szőlőbíró által admoniáltassék, hogy intra octavum szomszédja kárára léjendő azon fáját vágja ki és tegye el onnét. Melyet ha nem cselekszik, ugyan a szőlőbíró által a szőlősgazdák eleiben 8-adnapra hivattassék meg vakmerőségéért, és ezt is megláttatván, ha illendő lészen, minden kedvezés nélkül három magyar forintig büntessék meg, s az fája is kivágattassék. A szőlő lábján és gypű szélin kevés gyümölcsfa megmaradhat; úgy mindazonáltal, hogy ha itten is szomszédjának kárára nem lészen. Különbén itt is csak úgy lészen állapotja az olyatén fáknak, amint fennebb megíratott.

4-to. Minthogy nem ok nélkül, sőt helyesen rendeltetett a szőlő közepin lévő szekérút, annak a két végében jó két kapu tartassék minden időben. A szőlőpásztor kalibája pedig mindenkor köz helyen tartattassék, oly móddal, hogy az pásztor kalibájához való ösvénycsinálással senki is más ember szőlője között ösvényt ne csináljon. Aki ez ellen cselekszik és megtudódik, a szőlőbíró megszólítása mellett, mind az ilyen személy, mind aki a kaput nyitva hagyja, egy-egy forintig megbüntettessék. Eszerént a kapuk minden időben betéve tartassanak. A szőlőbe bejáró hágszó a szőlősgazdák közönséges igazításak szerént légyen, és csak azon helyen tartattassék, ahová a szőlősgazdák intézik.

5-to. Akárki is ezen szőlőhegyekből se maga, se cselédje egrest a városba vagy akárhová is hordani és eladni szabad ne legyen semmi szín és praetextus alatt, hanem tulajdon a maga házához főzni akárki vihet. Melyet cselekedjék a pásztor hírével, nem titkon. Aki pedig megbizonyosodik, hogy egrest vagy akár szőlőt hordott és eladott, ide értetvén a pásztor is, az olyatén személy három magyar forintig irremissibiliter megbüntettessék.

6-to. Akiknek a nevezett szőlőhegyekben szőlőjek vagyon, egyébkor szőlőkarót házához vinni ne merészljen, hanem csak mikor szőlőjét karózza. Akkor is jó bizonyosága légyen, hogy tulajdon magáét, nem a másét vitte. Valaki pedig megbizonyosodik, hogy a más ember szőlőjéből akármiféle karót nappal vagy éjszakának idején gonoszul a szőlőből kihúzz, vagy pedig ha valaki a más szőlőjéből maga szőlőjébe a karót általenné, a szőlőbírákat a káros felvén, megkeresni tartoznak akármiféle kárt is, és az megtaláltatván, az olyan személy is a megírt három forint büntetésen maradjon.

7-mo. Mindkét szőlőhegyek körül a szőlősgazdák magok jelenlétekben minden nyíl szőlőre esendő vég- és oldalgyepüket megmérdekelvén[!] s igazságosan listába vévén, minden ember a maga vég- és oldalgyepűit akármely időben olyan megcsinálva tartsa, amelyen sem az ember, de kiváltképpen a marha által ne mehessen a szőlőbe, mely miatt valakinek kára következék. Mert ha kinek a gypűje rosszasága miatt kára következik, a gypűs ember fizeti meg. Ha pedig a szőlőgyepű-kerülésben első admonitio után a második kerülésben is gypűje akárkinek is résben találtatik, ekkor büntetődik négy pénzig. Ha ismét, a harmadik kerülésben is résben lészen, negyvennyolc pénzig, a negyedik kerülésben ha ismét résben találtatik azon gypű, ekkor a vakmerőségért egy magyar forintig irremissibiliter büntettessék. Továbbá, mégis ha csak meg nem csinálná, toties quoties az egy-

egy magyar forint büntetést el nem kerüli. Ha pedig akárki is a más ember gyepűjén által- s meg általmégyen, valahányszor meglátatik, mindannyiszor 12 pénzig büntetődik.

8-vo. Mindezen két szőlőhegyekben ha más faluban lakó possesorak taláztatnak, a gyepűjek csinálása végett tavasszal a szőlőbíró egy versen hírt adnia tartozik. És ha ki meg nem csinálja gyepűit, mindannyiszor a hetedik punctum szerént büntetődik.

9-no. Amikor a szőlőgyepű kerülése lészen, minden gazda vagy cselédje ott légyen, s minden esztendőben négy versen kerülessék meg; és ha ki meg nem jelenik s méltó oka jelenlétinek nem lészen, megszólíttassék, s 12 pénz büntetésen maradjon.

10-mo. Egyik szőlőhegyben is szőlőpásztort a szőlőbíró vagy esküdtjei magokra, a szőlősgazdák hírek és akaradjak ellen fogadni ne merészeljenek. S ekkor is jámbor és józanéletű, jó hírű-nevű tiszta embert fogadjon, nem valami vándort, sem nem olyan személyt, aki mi szokásunk és törvények alatt ne légyen. Ha pedig a megfogadandópásztor ellen olyan méltó okak taláztatnak, mely a szőlősgazdáknak nem tetszenek, az olyatén személyt meg ne fogadják. Mely ellen ha ki erőszakosan cselekednék, azért is három forintig büntetődjék.

11-mo. A szőlőpásztort a szőlőbe jó idején, nem későn fogadni kelletik, mihelyt a szőlő virágozni kezd, három magyar forint büntetés alatt. Melyet a bírák szenvedjenek el, ha rajtok múlik, nem vigyázván s vigyáztatván az időre.

12-do. A szőlőpásztor kötölössége az, hogy hitelve és a keze alá bízott szőlőhegyeket teljes igyekezettel, éjjel-nappal mindennemű kártól megőrizni kívánja. Sem maga, sem mások által senkinek is szőlőjében kárt nem téssen s tetet.

A szőlőhegyet magára nem hagyja. Jó barátjait, atyafiait, háza népét rossz végre magához nem jártatja. Az italtra nem veszteget, mindenkor józanon és igazán viseli hivatalát. Senkit ok nélkült meg nem bánt.

A gonosztévőt, akit a factuman talál, megfogja; ha méltó, meg is köti. Akinek a gonosztévő kárt téssen, annak a tolvajt kezében adja. Azon tolvajt pedig haladék nélkült megszólíttatván s a szőlős fórumán megbizonyosadván a dolog voltaképpen, három forintig megbüntettessék, és a kárt is fizesse meg a gonosztévő. Ha pedig a kárnak urát nem tudja adni a szőlőpásztor, megbecsültetvén a kár, minden haladék nélkült fizesse meg a pásztort. Melyet ha nem akarna, különben a szőlősgazdák a bérből is fizettessék meg.

Még ez is kötelességiben áll a pásztornak, hogy amikor a szőlő kezd érni, a kutyáktól és madaraktól puskával, ostorral, csergettyűvel serényen és fáradhatatlanul őrizze. Ha pedig maga egyedül elégséges nem lenne, megjelentvén a szőlőbírónak, a bíró segítséget adni tartozzék; de úgy, hogy ha azon segítségek által is ha kár deprehdáltatik, amint a lopónak dolga megíratott, akképpen légyen és folyjan annak is törvénye.

A pásztort pedig amikor szüreti idő lészen, mindvégig a szedetlen és hátramaradott szőlőt, míg meg nem szedődhetik, a kártól őrizni és oltalmazni köteleztetik, három magyar forint büntetés alatt. Amikor is a szőlőgyepűn belől a napnak lemenetele után feljöveteleg a pásztort

ran kívül senki se járjan és ne légyen; mely akármely időben is ekképpen observáltassék, három forint bírság alatt, hanem ha olyas gyümölcsös vagyon, melyet magának kell őrizni és szedni.

Ami nézi továbbá a pásztornak tartását, minden szőlősgazda szerre enni vinni tartozik, ez iránt jó rendet tartván. A fizetésit a pásztornak a szüreti időben minden szőlősgazda megfizetni tartozik. Ha ugyancsak valamelyik a szőlősgazdák közül künn a szőlőhegyen bérít meg nem fizetné, annak utána egy nyolcadnapra hazul kifizetni tartozik, hacsak a megfizetést valamely bevehető akadály nem impediálja. Különben eltelvén a nyolcadnap, megbizonyosadván, hogy vakmerőségből cselekszi az ilyen ember a meg nem fizetést, egy magyar forintig megbírságotassék, és amije találtatik az olyan személynek, abból tegyenek contentumat minden haladék nélkült a bírák. Melynek exequutori a szőlősgazdák légyenek. A bére iránt pedig a pásztor maga autoritásából senkit is illetlen szavaival meg ne bántson és meg ne sértsen, a most fennebb írt egy forint poenaltás alatt. Ha mi panasza lészen pedig a pásztornak, adja a szőlőbírák eleiben, és tartoznak eligazítani, ha különben nem, törvényesen is. Mely szerint ha a szőlőpásztor is az ide megírt punctumak ellen hibázik s törvénytelenül viseli magát, szüret előtt csak egy héttel is kivethessék a szőlősgazdák minden fizetés nélkül.

13-o. A szőlőbírság vagy esküdség esztendeig viseltessék, mely következék házalat szerint. Akiknek pedig tetszik ezen hivatal és magát jól viseli a reabízott dolgokban, a szőlősgazdák engedelmeből tovább is viselheti hivatalát. Ha pedig felvállolni ezen hivatalt nem akarná, holott házalat szerint következend, az ily alkalmatossággal egy magyar forint bírságon maradjon mindenik személy külön-külön.

14-to. A szőlőbírák kötölösségek ez is, hogy a megnevezett két szőlőhegyekre, azoknak gyepüire, kapuira, pásztoraire s azokról szóló minden törvényeire hitek szerint gondat tartsanak, és ha mi csorbaság esik azokban, megorvaslásában eljárjanak. Mindenekkel a jó rendet az ehhez alkalmaztatott törvény szerint megtartassák.

15-to. A szőlőbíró- és esküdtválasztás és ezeknek hivatalra hittel léjendő köteledezések nem a mezőn akárholott is, hanem valamely szőlősgazdának házánál, az hol illendőbb lészen, ott menjen végben.

16-to. Amikor a szüreti idő elkövetkezendik, ezeknek megszedésére megegyezett akarattól légyen a terminált idő és nap. Úgy, hogy kettő lévén a szőlőhegy, sőt némelyeknek a szőlősgazdák közül más határookban is lehet szőlőjek, mely szerint mindenik helyet egy napon és egyszersmind ne szüretezzék, hanem egyiket előbb elvégezvén, úgy kezdjenek annak másikához. Az ily színű végezés pedig minden szőlősgazdának, úgy a külső bebíróknak, egyenlőképpen tudtakra adassék, és ekképpen minden szőlősgazda magát ehhez alkalmaztatván, maga autoritásából a rendelt idő előtt szüretezni ne mérészeljen, hanem ha bizonyos okai miatt ezen szabadságra magának engedelmet nyer a szőlősgazdaktól. Különben ha ki ezen punctum ellen vakmerőképpen hibázni bátorkodik, három magyar forint bírságon maradjon irremissibiliter.

17-mo. A szőlőbíró és esküdtek úgy vizsgálják és csináltassák meg a hibás gyepüket, hogy azok igazán minden kedvezés nélkült és nem

bosszúból legyenek; kivált ha megrótattak a bírságlásra. Melyben ha a szőlőbírák ezek szerént el nem járnak és hibázni deprehendáltak, in eo casu tehát a szőlősgazdák magok közül egyet elbocsátván a magok fórumakra, azzal megszólíttatván a szőlőbírákat s ezekhez tartozó hiteseket, ekkor külön-külön mindenik egy-egy magyar forintig megbüntetessék, és mindannyiszor, valahányszor ezek ellen hibáznak.

18-vo. Valamikor a szőlőbíró a szőlők állapotja iránt valamely időre-hagyást vagy gyűlést bocsát, azt rendre, egyik háztól a másikhoz hírré tenni vagy elmondani tartoznak. S a rendelt helyre, az hova a gyűlés bocsátatott, minden szőlősgazda vagy personálissa előmenjen, és ottan ami végezés egyenlő akaratból a törvénnyel megegyező léssen, minden ahhoz tartsa magát. Mert aki ezek ellen hibázik vagy meg nem jelenik ottan s méltó okát nem adhatja, 12 pénz bírságon marad. Mely szerént akármely színű gyűlése légyen a szőlősgazdának, a szőlőbírák rendre szólógnassák meg a szőlősgazdákat, és ha kik jelen lenni nem találtatnak, az ilyeneken a 12 pénz bírság obser-váltassék.

19-o. Még ez is kötelességekben áll a szőlőbíráknak, hogy a szőlőben történhető megeshetett minden névvel nevezendő károk iránt, nemkülönb a szőlőpásztor hibás magaviselete iránt is, egy héttel szüret előtt eskettessen. És akit valamely törvénytelen cselekedettel és kártétellel kiadnak, az olyan személy azonnal citáltassék a szőlősgazdák eleiben egy rendelt időre, és ottan megvizsgálván a dolgot, ki-ki érdeme szerént büntetessék. Mely bírságnak exequitióját a szőlősgazdák, a megesett kárnak megfizetésével együtt, teljesíteni kötelezetnek. Melyet ha ezen exequitióra rendelt személyek elmulatnának és a sérelmesnek kárát meg nem fizettetnék, ekkor a sérelmes és kárt vallott fél panaszolván a külső offitolátusnak a 12 magyar forint poenalitást — ezen levelünknek ereje mellett —, az illetén személyen megvehesse minden törvényes kifogásokon kívül.

20-do. Amely háznál a szőlősgazdának mikor gyűlése vagy törvényfolyása léssen, akkor, sőt egyébkor is, minden ember egyik a másikat érdeme szerént megbecsülje. Egymást illeten szókkal ne illessék, ne szidják és fenyegezzék. Házban ne pipázzanak. Minden a maga rendjén üljön, és senki törvény alatt süvegít fejében ne tartsa. Gyermekek és asszonyember a törvényben ne legyen, és senki is részezen törvényt ne tegyen; s az atyafi is atyafia ellen ne deliberáltathassan. Különb valaki ezen punctumnak valamely része ellen hibázik, az illetén személy megszólíttatván in instante, egy magyar forintig irremissibiliter megbüntetessék.

21-o. Amikor a szőlősgazdák akárminémű bírságát elkölteni egybengyűlnek, minden ember ekkor jelen légyen; és ha a bírság [hárrom] forintokon feljül való léssen, az azon feljül való része a közönséges szükségre meghagyattassék. Mely szerént azon megmaradatt rész a szőlőbíró kezében menvén, arról számalni tartozik, hogy azt hová és minémű szükségre fordította légyen. Amikor pedig az ilyen színű bírságot isszák, ha valamely gazdának kedve léssen ahhoz, a maga részit házához vitetheti. Különb a közönséges helyre gyűlt bírságivó személyeknek a bort vagy egyéb italt az ajtón kivinni sza-

bad nem léssen; és minden háztól csak egy bírságát ivó személy legyen jelen a bírságívásban. Az holott is senkinek is botot, dorongat vagy akárminémű fegyvert azon házhoz vinni szabad nem léssen. A bírságnak felszedését pedig minden szőlősgazda rendre akik kezeseknek neveztetnek, felszedni és a korcsomárosnak hiba nélkült adminisztrálni tartoznak. Különbén ha ki ezen punctumnak megírt akár mely cikkelye ellen hibázik, az ezelőtt megírt 20. punctum szerént bírságotlatik.

22-o. Akár törvényes vagy akárminémű dolog legyen igazításra való, melyek a szőlőkben történtenek, mindazoknak megorvaslása és decisioja e szőlősgazdák előtt menjen végben. Úgy pedig, hogy annak eligazítottat voltát a szőlősgazdák elől se székre, sem akármely tisztnek is ítélettételire ne apellálhassa sem szőlősgazda sem pásztor akárminémű cselekedetiért is, hanem amint egyszer a szőlősgazdák által ellátatatt vagy elintéztetett, aszerént maradjon. Ha ki pedig ezen punctumban megírt végezést nem observálná, sőt az ellen contumacia ductus cselekednék, az olyatén személy 12 forint bírságon maradjon, mégis azon dolog, amelyben hibázatt, a szőlősgazdák által lett ellátás szerént maradjon. Ezen megírt bírságnak pedig exequutori a szőlősgazdák legyenek, és ami[j]e találtatik az olyatén hibázatt személyeknek, abból végyenek contentumat; és abból jött jövedelem a közönséges haszonra fordítottassék. Sőt ha történnék, hogy az olyan személynek annyi érő vagy semmi bonuma nem találtatnék s gonosz-ságai is azt érdemlené[k], magistratualis fogságra is adattathassék.

23-to. Mindkét szőlőhegyekben lévő közönséges utakból senki is semmi szín alatt csak legkisebbet is el ne foglaljon, se foglaltassan, úgy, hogy mindenütt az egészvágás szekér kár nélkült eljárassan. Melyet ha valaki nem obs[erválna és akármely szükségre s haszonra] hagyatt útból elfoglalna, egy magyar forintig büntetessék, mégis a kihatározatt út helyben maradjon.

24-o. Se télben, tavaszban, nyárban és ősszel is a szőlőgyepün belől semmiféle finakok, gyermekek vagy léányok, sőt még nagy emberek is, még akiknek szőlőjek vagyon is kinevezett szőlőhegyekben, annál is inkább akiknek nincsen, ott szévedezni [!], virágot, gombát vagy akárminémű legkisebb ott lévő dolgokat a más szőlőjében sze-degetni, abban járni ne merészeljen, különben akárki legyen az, nagy és kicsin, aki ezen punctum ellen hibázik, minden kedvezés nélkült egy magyar forintig bírságotlatassék. Nemkülönbén ha valaki cserme-jét más ember szőlőjéből titkon és alattomban ellopja vagy hordja, s maga gyepüire rakja, vagy más ember szőlőjébe általhánta, az olyatén személy toties quoties cselekedéndi, mindannyiszor egy magyar forintig büntetessék.

25-o. Hogyha valaki irigységből, bosszúból vagy akármi színű elszánt gonosz szándékából a pásztor vagy akármely különös ember kalibáját meggyújtaná és elégetné vagy elpusztítaná, rontaná, és az megbizonyosodik, hogy akármely részében is ki cselekedte legyen az abbéli kárt, azon kárnak becsú szerint való árát a kárt tévő személy fizesse meg; mégis a szőlősgazdák által három magyar forintig bírságotlatassék meg.

26-o. A szőlőpásztornak szokott fizetése lészen a Hangos nevezetű szőlőhegyben, a napkeleti részén való oldalán egy nyíltól negyedfél poltra és egy 1/4 rész kenyér; a napnyugati részén, a túlsó oldalán a Tóth János szőlőjéig minden nyíl szőlőtől két poltura, azon túl pedig három poltura s 1/4-ed rész kenyér; e mellé egy fazék étel minden szőlősgazdától.

Hasonlóképpen a Vén Hegyben is minden öl szőlőtől lészen a fizetés négy pénz, minden tíz öl szőlőtől egy kenyér; e mellé pedig minden szőlősgazdától egy fazék étel adattassék a szőlőpásztornak. Ha ki pedig kenyeret vagy ételt nem adhat, egyezzek a szőlőpásztorral az idő szerént, amint együtt megegyezhetnek.

A szőlőpásztor pedig, ha a fennebb megírt kötelességei ellen törvénytelenül, károsan és hibáson viseli magát, egy héttel is szüret előtt minden fizetés nélkült a szőlősgazdák kivethessék a szőlőből, mégis [...] fizettessék cselekedete szerént.

27-o. Ezen már megírt contractus és punctumak minden tavaszon a szőlősgazdáknak jelenlétekben, egybegyűlésekben felolvastassanak, egy versen legalábbis, hogy senki magát azzal ne mentesse, hogy nem tudta vagy elfelejtette légyen.

A Vén Hegy nevezetű szőlőhegyben lévő szőlősgazdák, kik a már megírt punctumaknak felolvastatásában jelen voltak és azoknak megtartásokra s tartattatásokra kezeknek beadásak alatt magokat kötelezték, nevek szerént ezek:

1. Ifiabb Tóth Mihály, 2. Tóth Bálint, 3. Tisztelt Harkó Péter uram, 4. Tisztelt Gillyén Sámuel uram, 5. Ifiabb Sebestyén István, 6. Tóth Márton, 7. Tóth Ferenc, 8. Keresztesi Mihály, 9. Tóth Dániel, 10. Idősb Tóth János, 11. Tisztelt Tóth Pál uram, 12. Tisztelt Csíki János uram, 13. Idősb Csíki János, 14. Nagy József, 15. Idősb Szigeti Sámuelné, 16. Szabó Ferencné, 17. Sebestyén Mihály, 18. Tisztelt Zsigmond úram, 19. Sebestyén János, 20. Dósa István, 21. Szabó Márton, 22. Keresztesi Mihály. Akik pedig távollétek miatt jelen nem voltak, ezek: 23. Jakafi posteritási, 24. Tisztartó Csíki István, 25. Jósa Pál és László, 26. Erdős György, 27. Katana Lászlóné, 28. Marosvásárhelyi Veres József, 29. Dósa Mihály, 30. Tisztelt Harkó Mária, 31. Imre Ferenc, 32. Imre Mihály, 33. Erdős Ferenc, 34. Erdős József.

Az Hangos nevezetű szőlőhegyben lévő szőlősgazdák, hasonlóképpen akik a megírt punctumaknak felolvasása hallgatásában s azoknak minden cikkelyei megtartásokban s tartattatásokban jelen voltak s magokat kezek beadásával kötelezték, ezek:

1. Katana György, 2. Keresztesi Mihály, 3. Tisztelt Tóth Dániel uram, 4. Tisztelt Tóth Pál uram, 5. Szigeti Sámuelné, 6. Nagy[obb] Firtos Zsigmond, 7. Csíki János, 8. Tisztelt Gillyén Sámuel uram, 9. Tisztelt Harkó Péter uram, 10. Tóth Ferenc, 11. Tisztelt Tóth György uram, 12. Sebestyén Mihály, 13. Illyés Antal, 14. Szabó Márton, 15. Tóth Mihály, 16. Tóth András, 17. Tóth Márton, 18. Tóth Bálint, 19. Dósa István, 20. Szóts Bukor, 21. Szóts János, 22. Ifiabb Tóth János, 23. Tóth József, 24. Tóth László, 25. Szövérdi Csíki György képében Szóts Illyés (:bírván szőlőj[...]:), 26. [...], 27. Sebestyén István, 28. Sebestyén István, 29. Tóth János, 30. Katana János colonus, 31. Molduván Vaszi, 32. Méltóságos Tordai Klára asszony képében mandatarius,

33. Erdős János, 34. Gidó Márton, 35. Ifiabb Szigeti Sámuel, 36. Tóth Mózes, 37. Ifiabb Tóth Mihály, 38. Burján János, 39. Fekete Illyés, 40. Oroszfai Gergely, 41. Özvegy Szabó Ferencné, 42. Nagy József, 43. Furujás János. Akik pedig távollétek miatt jelen nem voltak, vagy egyéb különös akadályok okozták, ezek: 44. Erdős György, 45. Erdős Ferenc, 46. Tisztelt Csíki János, 47. Katana Lászlóné, 48. Makkfalván lakó Illyés András, 49. Tisztelt Harkó Ferenc uram, 50. Tisztelt Sebestyén Zsigmond, 51. Tisztartó Csíki István uram, 52. Aszalós Mártonné, 53. Jósa Pál és László.

Mely contractusban megírt punctumoknak miáltalunk és előttünk lett felolvastatása és a nevezett két szőlőhegyekben lévő szőlősgazdáknak és possessoroknak azok iránt önként való szabad jóakarattól s tetszésekből lett megegyezések ezek szerént ment legyen véghez, arról írtuk és adtuk tulajdon kezeink írásával és szokott pecsétünkkel megerősített ezen contractualis levelünket, jövődöbéli bizonyáságul a mi igaz hitünk szerént.

Datum anno, die, locoque supra notatis.¹⁰³

Káposztásszentmiklósi Nagy László, Káposztásszentmiklósi Kádár Zsigmond. Correcta per eosdem.

(Toldalagi cs. lvt. Fasc. VII. nr. 12.)

52

Szentkatolna határrendtartása

1790. május 14.

Szentkatolna conclusumai

Anno 1790 die 14-ta Maii közönséges falu gyűlése lévén, e következő conclusumok tétettek:

1-mo. Az falu contractusában, nevezetesen az határpásztorokról írott végzéseken az első punctumban tanáltatik, hogy 13 emberek az határbíróval együtt az határ őrzésére rendeltessenek. Ezek közül az határbíró nemesember legyen. Ez iránt az mostani körülállásokra nézve és azért is, hogy az ember-szám azoltától fogva sokra szaporodott, végeztük, hogy most szaporíttassanak az határőrzésre az határpásztorok 16 számra, határbíróval is. Non obstante, hogy az megírt punctumok szerént eddig nemesember viselte mindenkor az határbíroságot, most ezen esztendőben tetszett azért nekünk Intze János ökegyelmét határbírónak rendelni, hogy azon [...] kézügyben nemesember nem lakik, mindazonáltal ezzel a contractusunknak ezutánra is praejudicálni nem akarunk, hanem az illetén causában mindenkor cum consensu possessorum tétessék az határbíró.

2-do. Eddigelő úgy usuáltatott, hogy az határban történt kárról mindenkor tavasszal repartíaltattak és hajtattak; mivel pedig ebben magunknak nagy alkalmatlanságot tapasztaltunk, azért közönségesen végeztük, hogy ezután ősszel, Szent Márton-nap előtt mindenkor az határbíró a károkat repartíálja, kinek-kinek adja ki, és Szent Márton-nap előtt hajtassa fel. De akinek kára vagyon, az is tartozik az határbírót idején koránt reqvirálni, sőt ha az reqvisitióra az kárt nem re-

partiálná, úgy fel nem hajtáná, az káros ember egyik határpásztornak marháját megkötheti. Ha Szent Márton-nap előtt vagy pedig még míg az marha kijárna, addig a káros maga kárát nem kérné, azután nem tartozik az határbíró felhajtani. Hogy az kár könnyebben és hitelesebben repartíaltassék, mindenkor a határbíró a falutól kérjen ki [segéltségére] ahhoz értő becsületes [...].

3-tio. Az határbíró az hajtásról és károkról való prothocollumot igazán tartozik vinni és napról napra rendivel az diáriumot meg [is?] tartani, úgy, hogy mikor valami difficultás adja elő magát, azt ott producálja a falu előtt, vagy pedig személyes embereknek tartozik megmutatni. Egyébképpen az falu contractusa mindenekben nemcsak helybenmaradjon, hanem hogy amennyi résziben [azokban] valami abusosok jöttenek bé, azok tolláltassanak.

4-to. Minthogy a törökbúzavetés is idővel béharapózott, hasznos gabonának is tartjuk közönségesen; de ellenben fájdalmason tapasztaltuk, hogy rész szerént a törökbúzavetésben a prédáló emberek által történik az kár, rész szerént másféle állatok által. Azért, hogy ennek is az mennyiben lehet, eleit vehessük, közönségesen végeztük, hogy valamint mindenféle marhák, úgy az prédáló emberektől is tartoznak az határpásztorok a törökbúzát őrzeni és a kárt megfizettetni. A törökbúzakarban találtató akárminémű marhák az falu contractusa szerént büntetessenek. A kártévő emberek pedig, akik tapasztaltatnak, hogy az más ember törökbúzájában akár éjjel, akár nappal prédálnak, első találásban 1 magyar forintig, azután pedig valahányszor tapasztaltatnék, mindenkor három-három magyar forintokig büntetessenek. Azonkívül aestimatio szerént a kárt is fizessék meg. Ha pedig a törökbúzába nem tapasztaltatik, de nála akárholott is törökbúza találtatik, töstént a határbíró eleibe vezetessék, és toties quoties egy forintig büntetessék. Sőt ha az factumról elszaladva, azután az hol megtaláltatik, vitessék az határbíró eleibe, hasonló büntetés végett.

Tetszett azt is közönségesen elvégeznünk, hogy az jobb rendtartás annál is inkább ebben gyarapodjék és a gonoszság el ne palástoltassék: absolute nem léssen szabad az mezőről sem magáéból, sem máséból csak egy cső törökbúzát behozni, az fenn írt büntetés alatt. Azért az határpásztoroknak kötelességek léssen a tanorokkapuban a törökbúzának idejekor az mezőről jövőket megvizsgálni. In casu ha határpásztor effélékben tapasztaltatik, annak büntetése az falu előtt in duplo légyen, minden kifogás nélkül.

5-to. Senkinek is a törökbúzáját nem léssen szabad addig leszedni, míg az falu arra közönséges értelemről ősszel egy napot rendel, és azon napon tartozik kezdeni a szedésit, nem elébb. Addig pedig akinek kára léssen, láttassa meg. Tollózni addig szabad nem léssen, az feljebb írt büntetés alatt, míg a törökbúza mind bétakarítottatik.

6-to. Az tisztelt Elekes família mivel az Dónáth-bokrát valami városi személyes embereknek adván, keservesen tapasztaljuk, hogy arra az helyre szaladott marháink az városba zálogoltatnak, és ottan ország usussa ellen büntetettnek. Azért ez iránt [határozatott], hogy Szentkatolnára az falusi bíró és commendánshoz hajtsanak az városiak, nem pedig az városba. Az méltóságos Cantons Commandónak

írattassék egy instantia, melyet az falusi commendáns elvigyen és resolútiót impetuáljon. Az is tétessék fel az instantiába, hogy poroncsolja meg az méltóságos Cantons Commando az városi ide bebíró embereknek, hogy az szentkatolnai helyeken lévő pascuatiótól őrizkedjenek. Melyre való nézve az határbíró nemcsak azon határainkat, az melyekben gabonáink vagynak, hanem az nyomásba fordult határunkat is tartozzék őriztetni.

7-mo. Mivel azt is tapasztaltuk, hogy az falu bikája igen sok károkat tett, és béhajtván, senki ki nem váltja. S ha az kár reá repartíáltatik is, nincsen ki megfizesse, s következőképpen az kárt látató gazda kárban marad. Azért az bírák az falu bikáját bocsássák csorda-szerre, és ki-ki estve az bikát hajtja vagy hajtassa magához. Az ki pedig ezt elmúlná (:számot tartván a rendes szerre az bírák:), az bikára repartíált kárt fizesse meg. Hogy pedig a bikának is egy keveset kedvezünk, elvégeztük közönségesen, hogy májusban kár-ra ne repartíaltassék, júniusnak első napjáig. Ha pedig senki az falu bikáját ki nem akarná az határbírótól váltani, hogy ottan soká ne éhezzenek, az határbíró hírt adatván az falusi bírának, az bírák tartozzanak kiváltani, és kin maradott el az bika-szer, [azt] felkeresni és azon mind az hajtáspénzt, mind az kárt [felszá]molni.

(Szentkatolna protocolluma, 1790—1820. 1—3. Incze László megőrzésében.)

53

A Felső-Fehér megyei Hídvég erdőrendtartása 1799. október 1.

Az hídvégi erdőknek
prevaricatiója iránt való compositio
(Egyezőlevél gróf Nemes Ádám és gróf Mikó István között
a hídvégi erdőbeli praevaricatiók elkerülésére nézve)

Mi hídvégi possessorok, kik alább nevünket felírtuk, állallátván azt, hogy ha az hídvégi úgynevezett Mikó-erdőt az eddig való mód szerént éljük, tulajdon magunk is egészen kifogyunk belőle. Rész szerént megegyeztünk vala azon, hogy az egész erdőt a birodalomhoz képest a törvény tartása szerint felosztjuk. Aminthogy a nemes vármegye avégre maga érdemes tagjait ki is rendelte vala. De mivel a nyári gazdaság s már szintén következő szüret hátráltatott bennünket, hogy az idén az erdőt felmérthessük és az régen óhajtott osztályt tökéletesen elvégezthessük: arra való nézve, hogy az erdő voltaképpen el ne pusztuljon — csak ezen következő tételre — az iránt e következő egyezsége lépünk:

1-mo. Magunk számára nézve a télen is az eddig való mód szerint fogunk erdőtletni: csupán az Hídvég lakó embereink által.

2-do. Az embereinknek magok tűzőkre szabados erdőlést engedünk.

Megtiltjuk ellenben közönségesen, hogy senki is közülök eladni s avégre is fát rakni ne merészeljen. Aminthogy embereket fogunk kinevezni avégre, hogy őket megvizsgálja, és valakit praevaricatió-

ban talál, bejelentse. Bizonyos lévén benne a bejelentett személy, hogy az eladni levágott fája nemcsak az, hogy az udvarok számára elvételik, hanem afelett testében is keményen megbüntetik.

3-tio. Ha valamelyik az embereink közül építeni akar, szándékát az udvarnak jelentse, és onnan kérjen szabadságot arra, hogy a megkívántató építésre fát is hány szalát hozhasson; melyről az engedelmet ad[ó] udvarak olyan cédulát adjanak, melyből hány, miféle fát és ott az erdőnek melyik részéből hozza, meg lehessen látni. Az erdőpásztor azt magához vévén, az udvarának mutassa be. Az adandó számon kívül pedig se vágni, se hozni a fenn írt büntetés alatt senki is ne merészeljen.

Mely ebbeli egyezésnek tökéletes megtartására és embereinkkel léjendő megtartására kötelezzük magunkat 200, id est kétszáz forint büntetés alatt. Melyet a megálló fél, toties quoties, a meg nem álló félen ennek ereje mellett exequáltathasson, mégis ezen egyezés a maga tökéletes erejében megmaradjon.

Költ Hídvégin, októbernek első napján, 1799. esztendőben. Gróf Nemes Ádám, gróf Mikó István.

(Mikó—Rhédey cs. lvt. I. Reg. Fasc. II. nr. 69.)

54

Az erdőpásztorok rendtartása Hídvégin 1800—1820

Erdőpásztorok kötelessége

A hídvégi erdőpásztorok hittel és esküvéssel köteleztettek arra, hogy az hídvégi erdőt szorgalmasan eljárják és megőrizték, nehogy kötelességeknek elmellőzése miatt a hídvégi erdő továbbra is romlást és pusztulást szenvedjen. Azért szoros kötelességek lészen:

Először. Hogy minden héten kétszer, sőt ha érkehetnek, háromszor is az erdőt eljárják, és akiket a tilalmasban találnak, legottan megzálagolják. Akik pedig cserefát vágtanak volna le, az olyanoknak megzálaglása nem elég, hanem a földesuraknak minden haladék [nélkül] hírt kell tenni, mert az ilyent a maga földesura testi büntetéssel is meg fogja büntetni.

Másodszor. Az erdőpásztoroknak jutalmok a lészen, amit a zálaglásban kaphatnak. Úgy mindazonáltal, hogy ezen részben is tartoznak a jó rendet megtartani. Úgy mint: elsőbbszöri hibás cselekedetekért a colonusoknak csak a fejszéjeket lehet elvenni; azt pedig, aki másodszor is ezen praevericatióban találtatik, láncának elvételével is meg lehet büntetni — úgy mindazonáltal, hogy személyválogatás a büntetésben ne légyen. Aki pedig ezen tilalmas cselekedetet harmadszor is elkövetné, az olyant tartozzanak az erdőpásztorok (cserefával vagy tilalmas erdőből hozott akármely megrakodott szekeret) a földesúrhoz behajtani. Az ilyent pedig a földesúr helyben mindjárt megbüntesse; a behajtóknak is jutalmat adjon.

Harmadszor. A cserefának levágása, minthogy legártalmasabb és veszedelmesebb, azért kötelessége légyen az erdőpásztoroknak benn

a faluban is vigyázni. Nemcsak az utcákon, hanem — egy hétben legalább egyszer — a házakot is eljágni. És akinél akárminémű, a megtiltás után hozott cserefa találtaik, azt a földesuraknak hírré tegyék.

Negyedszer. Minthogy a birtokos possessorok a Bükkös erdőből senkinek is több öl fát vágni nem engednek, mint amennyi marhával földesurat szolgálnak. A gyalogszereseknek vagy lipitoroknak egy öl fát sem engednek. Azért ezen rendeléshez is az erdópásztorok magokat alkalmaztatván, az olyanokat, kik ez ellen vétnek, a megírt mód szerint büntetni tartoznak.

Ötödször. Ha az erdópásztor a megírt kötelessége ellen vétene, tudniillik ha az erőszakos erdőlőket nem büntetné, hanem atyafiságért, barátságért vagy egyéb különös hasznáért az ilyeneknek megvizsgálásokat és büntetéseket elmúlatná, annál inkább ha a tilalmak általhágásában önnönmaga rossz példa adó lenne, a 25 pálca büntetéseknek jutalmát bizonyoson várhatja.

Hatodszor. Akinek cserefára vagy romladozott épületének, vagy jószága körül felállítandó lézsás kertjének megújítására nézve szüksége lenne, az ilyen tartozik földesurának magát jelenteni; ki is néki evégre cédulát fog adni. Mely nélkül az ilyen szükségekre nézve is cserefát vágni és vinni szabad nem léssen. Azért az ilyenek tartoznak a földesúr céduláját előmutatni, különben a megírt büntetésen maradnak.

(Mikó—Rhédey cs. lvt. I. Reg. Fasc. XII. nr. 300.)

55

Hídvég rendtartása 1800—1820

A hídvégi határon való
szükséges rendtartások

Minthogy a tapasztaltatik, hogy a colonusok minden híradás és egyetértésen kívül, maguk szabad tetszésekből, a földesurak híre és szabatságmegadása nélkül, mihelyt olyas gabona érőfélben vagyon, de némelykor azt sem várván, egyenként, ki-ki magak tetszésekből nappal és éjjel kimennek: a tilalmas határt és gabonákat felprédálnak, marhájukat a járomból kieresztvén, a szomszéd gazdáknak, úgyszintén a földesuraknak nagy károkat tésznek. Járomhúzó marháknak tilalmas külön helyeket nem igyekeznek fenntartani. Sőt a torlóban maradott határokat, köz helyen való kaszálóréteteket, ha gabona és széna feltakarítottatik, azakat nemhogy továbbra is tilalom alatt tartanak (vagy a sarjúra, vagy a depascuatióra való nézt), hanem azokban minden hír nélkül marhájukat bebocsátják, minden rend nélkül felprédálják. Melyekből azan kedvetlen következesek származnak, hogy a rétek többnyire a tavaszhatárokkal egy contignuitásban lévén, a tavaszgabonákban tetemes károkat tésznek. Marhájokat a törökbúzákban, zabban, haricskában, kölesben és egyéb tavaszgabonákban bécsapják, vagy a marhák magaktól is — éjjel, sőt nappal is — elcselengenek, tetemes károkat tesznek. Onnan behajtatván, temérdek versengések, verekedések, marhaelkötetések, éheztetések, panaszak szár-

maznak. Melyeknek elkerültetésére közönséges megegyezésből [...] földesurak egyeztünk meg, hogy

1-mo. Valamint az őszgabona, úgy a tavaszhatárok mindaddig fel nem szabadíttatnak, valameddig egészen a határok bé nem takaríttat-tanak. De akkor is csak a földesurak hírek és akaratjokból eshetik az meg. Ekkor is a marhák számára megállított pascumaira juhoknak menni teljességgel nem szabad.

A tavaszhatár szomszédjában levő kaszálók pedig soha addig fel nem szabadíttatnak a marhalegelésre, valameddig a tavaszgabona be nem takaríttatik és a fenn írt mód szerint fel nem szabadíttatik.

2-do. Se az ősz-, se a tavaszhatárból semmiféle vetemény a földesurak egyetértésén kívül be nem hozattathatik, azon okból, hogy mind az ősz- és tavaszhatárakban vagyon vetve kender, borsó, lencse, mák, pityóka, fuszujka, disznódinnye; ezeket ha béhordani akarják és annak ideje tökéletesen eljött, akkoron a falusiak a földesurakkal egyetértőleg [menni], a megállított parancsolat szerint, hogy azakat mind a földesurak, mind a közönség egy héten és napokon gyűjt-hessék egybe, s annak utána fényes nappal egy erővel hordják be, nem pedig éccakának idejin.

3-tio. Semmiféle mezei dologra [...], még csak az erdőre is éccakának idejin menni, se marhával, se gyalog menni ki a faluból nem szabad az határpásztorokon és falu hütesein s udvari tiszték s udvarok pásztoraik kívül. De ezek is csak a határőrzés[re] és praevericatorok ellen, nem pedig dologra.

4-to. A gabonapálinkát, mind a felséges királyi fő igazgató tanács sok rendbeli tilalmazásánál fogva, mind a földesúrnak tetemes és érezhető kárainál fogva, kemény büntetés terhe alatt főzni nem szabad. Se pedig a földváriaknak a [be]vett [?] szokás szerint bizonyos fizetések mellett pálinkát főzni nem szabad. Ezen főzés által a földesurak erdejekben tetemes károkat okoznak, és [az erdők] végső pusztulást kéntelének szenvedni.

5-to. Minthogy a fennálló törvények szerént is a korcsomajuss és -haszon egyenesen csak a földesurakat illeti, itten Hídvégin pedig a bévett rossz szokás szerént, mely ugyan szüntelen tilalmaztatott, de mégis (a közönség engedetlen lévén) korcsomárolni szoktak. Tehát meghatározottat, hogy csupán a földesurakon kívül senkinek semmiféle italt korcsomárolni nem merészeljen és nem szabad. A földesuraknak pedig az megállított fogadókban lehet korcsomároltatni, hogy annál fogva és azon praetextus alatt, hogy a földesuraknak korcsomárol — mások ne korcsomárolhassanak.

6-to. Minthogy az erdők már annyira elpusztultak, hogy kevés idő múlva még tűzifa sem leszen erdeinkben, tehát keményen megtiltatik a földesurak egyetértéséből, hogy a falusi közönségnek se télbe, se nyárban egy héten, úgymint szombaton kívül, fát vinni nem szabad. Sőt még csak az erdőben is semmi szín és titulus alatt menni nem szabad szekérrel; akkoron is lábáról fát levágni nem szabad. Csupán a földön heverő fákból szabad tűzifát hordani. Ha épületre való fára vagy vesszőre, karóra volna szüksége a colonusoknak, ekkoron földesuraiknak jelentvén, ha szükségesnek látja építését — szabadság-cédulát nyerjen, és csak úgy mehet az erdőre; különben behajtat-

nak. De karónak, vesszőnek és még épületeknek is (kivéven a talpfáknak valót) cserefára szabadság nem adatik, a földesurak egyetértésénél fogva.

7-mo. Az colonusok által többé az erdőkben az orotás meg nem engedtetik. És ha mégis orotni vagy helyeket kaparítani mérészelnek, azak magak földesurai által elvétetődnek. Minthogy eddig is igen nagy káraikat tapasztalták a földesurak abban, hogy erdejekből és mezejekből a colonusak sok szántó- és kaszálóhelyeket orottak és felfogtak. Tehát azakat szükségesnek tartatta a possessorátus számba vétetni s a magak dispositiója alá venni. Mely szerint a köz egyetértésből azak számbavétetődvén, árakat a földesurak magak emberei között, a birtok és igazság szerint úgy fogják felosztani vagy használtatni, valamint jobbnak fogják ítélni.

Ezen 8 [!] punctumnak megállására és megerősítésére a közönséges possessorátus egyetértésénél fogva magunkat kötelezzük: megtartani s embereinkkel megtartatni — a törvény által kiszabott praevericationalis büntetés terhe alatt. Birtokunkban lévő szolgáló embereinket pedig, akik ezen határozásainkat általhágni mérészelnek, azakat mindannyiszor vagy 25 pálca ütésekkel vagy 3 forintokkal megbüntettetni tartozunk. Vagy ha azt mi[n]k földesurakul magunk cselekedni nem akarnók, tehát [...] vármegyei tisztjei által is megbüntetni köteleztünk. Mely földesúri egyezésünk hogy mindenekben ezek szerint ment végben, azt bizonyítjuk magunk tulajdon al[á]írásaival és szokott pecséteink megerősítésével.

(Mikó—Rhédey cs. lvt. 1. Reg. Fasc. VIII. nr. 262.)

56

Az udvarhelyszéki Magyarhermány falutörvénye 1803. november 21.

Ezen folyó 1803. esztendőben, november 21-ik napján megegyező akarattól az magyarhermányi nemes communitás az militáris bíró, Damokos Ilyés által öszvegyülvén a fenn említett bíró házához, tőnek szép megegyezésből közönségesen mindenekről ilyen meghatározást, melyek így következnek renddel:

1-mo. Minthogy Szép árka [?], Tölgyes ága, Kerek bükk, és a Bükösön kimenő úton felyül ennek előtte atyáink tilalom alatt felnevelték [az erdőt], mostan újra a nemes communitás megegyező akarattól meghatározák, hogy aki ezen fenn kitett erdőben akármicsoda színű fát erdőljön, minden kegyelem nélkül 3 magyar forintokra megbüntettetik. Hasonló módon az is, aki azon helyen mást erdőlni tapasztal és a falusi bírónak által nem adja.

2-do. Hasonlóképpen Barna hágót, Fajka bükköt, Csókás or[r]áig és Esztenahely patakáig fel, egy fának levágása vagy megaszalása, akárki is hírtétel nélkül és engedelem nélkül levágja vagy megaszalja, tudniillik a cserefát, minden kegyelem nélkül 3 magyar forintokra megbüntettetik.

3-tio. Hogy midőn Szent György napja eltelvén, senki is a tilalmas határban másoknak károkra szénafüben erdőlni, szekérral járnai vagy pediglen gabonában szekérral, avagy öszvekötött fejű ökörrel gázlat (:annál inkább az ökrit kieresztené:), akárki is azok ellen hibázik: az ilyen személy minden kegyelem nélkül 25 kr-[ra] megbüntettetik. Hasonló módon, aki hordáskor, szabadítás előtt a tóróban az ökrit kiereszti, akár lovát is, 25 kr-[ra] pennáztatik.

4-to. Hasonló módon az bevett szokás szerint a falu erdején és a személyesek helyein lévő rend kívül való favágás — közönségesen megegyezvén, meghatározta a communitás —, aki a falu osztályán kívül vág, akár személyes helyin, akár falu erdején, az ilyen praevaricátor 1 magyar forintokra megbüntettetik.

5-to. Hogy minden ember mind tilalmas, mind nyomás idején akár melyik határban a közönséges falu útján járjon; mert aki azon kívül láttatik, minden hiba nélkül 12 kr[ra] megbüntettetik.

6-to. Az utcákon és más félelmes helyeken való pipázás, szalmás hijjakban és más félelmes helyeken kopac gyertyával való járás, akárki is megláttatik és tapasztaltatik, 25 kr-[ra] megbüntettetik.

7-mo. Midőn az bíró falut gyűjtet, az polgár által eljáratván, és a gazda honn vagyon és a falu gyűlésében meg nem jelenik, akkor puncto 6 kr-[ra] megbüntettetik. Hasonló módon, aki falu gyűlésében minden ok nélkül háborúságot indít és veszekedik, az ilyen 25 kr-[ra] büntettetik, és competens tisztjinek kiadatik.

8-vo. Minthogy itten az határpásztorok nem olyan számadók, mint más communitásokban, azért meghatározták: minden tilalmasban, szénafüben, sarjúban, zabban megtaláltató praevaricátor, aki azon tilalmas helyeken találtatik, minden hiba, instantia nélkül 1 magyar forintokon megbüntettetik, és competens tisztjinek általadatik.

9-no. Midőn a közönséges falu határa körül lévő kerteket a bíró a törvényes fenntartás végett [...], minden személy az maga kertit törvényesen fennállítsa. Mert aki ez ellen hibázik és a hitesség kimenetelkor és kertlátáskor hibáson találják: elsőbben is 12 kr-[ra] megbüntettetik, akárki is légyen, a második látáskor 25 kr-[ra], és competens tisztjinek minden kifogás nélkül a büntetés végett általadatik.

10-mo. Minthogy a bíró nem a maga gazdaságának folytatására kívánja az falut — mikor szükséges — egybegyűjteni, hanem a közönséges falu bajainak eligazítása végett, ez okáért midőn a bíró az polgár által falut gyűjtet, minden gazda, akit a poroncsolat honn talál, szorgalmatosan a falu gyűlésiben megjelenjék ki-ki. Aki pedig meg nem jelenik — betegség vagy királyi szolgálat el nem fogja — minden kifogás nélkül 1 garasra megbüntettetik.

11-mo. Hogy minden falusi gazda az falu gyűlésiben midőn öszve vagyon gyűlve, egymás ellen való háborúságot senki is ne szerezzen, olyos beszédeket szólván, amely mián háborúság következik. Melyet akárki is ha cselekszik, és ezen punctum ellen hibázik, az ez ellen hibázó személy 25 kr-[ra] minden hiba nélkül megbüntettetik.

(Máthé János megőrzésében. Iratgyűjtemény 1. sz.)

57

**A háromszéki Oltszem falutörvénye
1806. november 2.**

Constitutiók,

melyeket az oltszemi birtokosok és lakosok
egymás között állítottak 2-ma Novembris 1806

Méltóságos gróf hídvégi Mikó Miklós úrfi őnagysága fájdalommal érezvén az oltszemi communitás sok rendetlenségeit az határookban, kaszálókban, tilalmas erdőkben tett teméntelen károkat, úgy a faluban benn a gonosztévők által terhes lopásokat; tehát őnagysága mint oltszemi fő possessor igyekezett ezeket az illetlenségeket, károkat és törvénytelenégeket az oltszemi communitás között a következő constitutiók által megorvosolni. Az írt oltszemi communitást ezen 1806-ik esztendőben november 2-ik napján a maga oltszemi méltóságos udvarába hívatta, és az oltszemi communitás meghallgatván az őnagysága által felállítandó constitutiókat, önként, minden erőltetés és kényszerítés nélkül magát annak megtartására kötelezvé.

A constitutiók ezek

1-ször. Minthogy a falu közönséges gyűlésében mond[hat]ni soha semmi dolog a maga valóságában a helytelen embereknek lármázások miatt el nem igazíthatott, hanem inkább az idő vesztegetődött, tehát ennek utána közönséges falu gyűlése ne tartassék, hanem a falusbíró és a mellette lévő hat hütös emberek száma 12-re, az idősebb értelmes falusi emberekből esztendőnként a falusbíró változásakor, mindenkor, ha fogyott, pótolassék ki; és ha az előbbeni esztendőbeli választottokat nem tetszik meghagyni, a communitás ekkor azok helyibe másokat választhat a possessorátus edgyetértéséből; és ez egyszer falu közönséges gyűlése esztendőnként legyen, s ekkor a communitás előtt a volt falusbíró egész esztendőbeli perceptumairól s erogatumairól hitelesen tartozik számolni.

2-szor. Valamit a falusbíró azon kinevezett tizenkettöd magával ítél és végez: a falusiaknak nyakat és fejet kell hajtani, s semmi egyéb remedium fenn nem hagyatik, hanem a tekintetes vicekirálybíró úr eleiben való apellatio.

3-szor. A falusbíró híre s engedelme nélkül senki is a járókelő embereknek szállást ne adjon, annyival is inkább házánál ne tartsa, velek ne dorbézoljon; mert a [más]különben cselekedő, ha a feltett alkalmatosságtól számlálva nyolcadnap alatt valami lábasmarhabeli kár a faluban esik, tartozik megfizetni s a károst kielégíteni.

4-szer. Senki is a jószágának a faluból kirúgó kaput semmi szín alatt ne tartson, mert ha valami kára történik és a nyom arra talál, a falu mái naptól fogva meg nem fordítja.

5-ször. Ha valaki a gabonában vagy kaszálóhelyen, ide érve a személyes emberek kertjeiket is, marháival prédáltat — tehát azonkívül, hogy a tett kárt tartozik megfizetni, szenvedjen maga a prédáltató jó 25 ütést, és azonfelül fizessen 3 magyar forintot az esküdtségnek.

6-szor. A communítás tilalmas erdeje büntetése 3 magyar forint volt eddig, de minthogy némelyek számba se vették, azért határozott, hogy valaki a falusiak közül ezután a communítás erdejében tapasztaltatik erdőlni: fizessen 6 magyar forintot az esküdtségnek, és amellet 25 pácát szenvedjen.

7-szer. Az erdei gyümölcsöt és makkot valaki a felszabadításig szedi s hordja, 3 magyar forintokkal és 25 csapásokkal büntetődjék.

8-szor. Az eddig volt szokás szerint a falu közönséges tilalmas erdejéből az egész épületet fundamentomból építő embereknek adatik. Ily meghatározással, hogy egy szál talpfáért 8 pénz, egy szál rakóboronáért 4 pénz fizetődjék a communítás cassájába, és a fának mennyiségét az épülethez képest az esküdtség tartozik meghatározni, a possessorátus edgyetértéséből.

9-szer. Valaki az esküdtség ellen szól, büntetése 1 magyar forint és 25 pác, semmi menedék nem engedtetvén.

10-szer. Az esküdtség tartozik minden héten szombaton délután egy órakor összegyűlni, az ügyes-bajos dolgokat jó lelkiesmérettel ellátni s igazítani.

11-szer. Ami pénz gyűl a büntetésből, annak harmadrészét az esküdtség elköltheti a maga számára, két része pedig tétetődjék a communítás cassájába, és fordíttassék közönséges költségre a possessorátus consensusából.

12-szer. Valakit a communítás és a possessorátus a falusbíró mellé esküdtnék kiválaszt és nevez, ha fel nem akarná vállalni, büntetődjék 3 magyar forinttal, s amellet mégis a communítás és a possessorátus akarátja teljesíttessék.

Mikó Miklós fő possessor, Bartsainé asszony önágyasága dominális bírój[ja], Simon Márton, a constitutiókor beesketett esküdtek nevei s egyszersmind communítás kezessei: Bíró Gál László, Lórintz Sámuel, Lórintz József, Rápolti Mihály, Rápolti József, Rápolti István, Kisgyörgy József, Kotsis János, Czintos Mózes.

(Mikó—Rhédey cs. lvt. II. Reg. Fasc. IV. nr. 115.)

58

A háromszéki Lécfalva falutörvénye 1807. január 4.

Nemes háromszéki lécfalvi communításunk minden dolgainak a jobb móddal való folytatása végett lépett ilyen egyezésre e folyó 1807-dik esztendőben, januáriusnak 4-dik napján: Hogy választassanak ki minden famíliából az értelmesebbek, kik is teljenek ki huszonnégyszemélyekre, mely huszonnégyszemélyeket a communítás kiválasztván, s mindjárt a közönség előtt beesketvén, kötelelességek lészen minden communításunkat illető dolgokat jó lelkiismerettel a következő punctumok szerént folytatni, s communításunk is pedig ezen személyeknek s ezeknek rendeléseinek a pontok szerént engedelmeskedni.

1-o. Kötelesek lesznek ezen communitásunk által kiválasztott személyek mindjárt a kirendeltetett helyre elémenni, valamikor a falusbíró vagy hütössei által meghívattatnak, hacsak odahaza leszen s nem ágyban fekvő beteg, kivéven a királyi poroncsolatot, halált s törvényt, mely meghatározott fontos exceptiókon kívül ha mindjárt félóra alatt meg nem jelennek, tehát a bíró a kiválasztottakkal actu és mindjárt ötven pénzket desummáljon az olyan személyen, ha pedig refraktáriuskodnak, toties quoties edgy magyar forintig büntesse. NB. Ugyanezen büntetés alatt a bíró polgárjaival tartozzék mindenkor jelen lenni.

2-o. Ugyan kötelesek lesznek a falunknak vagy communitásunknak régi jó usussait v[agy] szokásait a lehetőségig megtartani, melyek nyomait régi protocol[um]ainkban látjuk, úgmint erdő dolgában, pásztorok fogadásában, határainkon lévő minden névvel nevezendő károk dolgában, felfogásban, szabadításban, határprédálók s pásztorok regulázásában, korcsmárosoknak mértékeik megvizsgálásában, falunk füvinek s annak határának jó móddal való conservatiójában s több effélékben, mely pontocsák ellen hibázókat s dolgokat ha ezen communitásunk által kiválasztott személyek béhunyt szemmel néznék s kötelességek szerént az alább megíratandó büntetések szerént meg nem büntetnék, tehát communitásunk toties quoties büntesse ezen személyeket együttvéve három magyar forintig.

3-o. Midőn pedig olyan dolog adja elő magát, hogy ezen communitásunk által kiválasztott 24 személyek egész communitásunkat communicatio végett öszve kívánná gyűjteni, tehát a bíró vagy hütössei által házankint a kirendelt helyre meghíván, a fennebb megírt exceptiókat kivéven, midőn a csengetés elvégződik, egész communitásunk megjelenjék, melyet ha valaki elmúlatna, tehát toties quoties ötven pénzekkel büntetessék. Ha pedig a polgár nem találna valakit elhívni, azon személynek büntetését tartozik megfizetni.

4-o. Törtéven pedig (:mint ennek előtte is:), hogy az erdőre vagy az egész communitásnak, vagy edgy részinek ki kellenék menni, amint a communitásunk által kiválasztott személyek jobbnak látják s kirendelik, tehát aszerént tartozik communitásunk engedelmeskedni, ha pedig communitásunk közül valaki nem engedelmeskednék azon órában, amikorra a rendelés leszen, büntetessék azon személy három magyar forintokig toties quoties.

5-o. Sok törvényes és egyéb bajai lévén communitásunknak, amelyek a gyakor postásságot megkívánják, most pedig a posta-szer öszve zavarodván, újra kezdődik posta-szer szerént Bodor Dávid uramon. Mely postásság menjen protocollum szerént, ki hova s mibe járt, e pedig minden személyválogatás nélkül légyen, amint következik. Aki pedig szer szerént, amint parancsoltatik, bé nem fogna, toties quoties edgy magyar forintig büntetődjék, és amennyivel a falusbíró fogadni kéntelenítettik, azt is tartozzék megfizetni, kivéven azt, hogy vagy a falu határán kívül lenne marhája, vagy pedig befoghatatlan beteg lenne, mert úgy tartozik a szomszédja befogni. A communitás által kiválasztott 24 személyek is éppen úgy tartoznak a postálkodással, mint más.

6- o. Mindenféle határprédálók és lopók (:a kár általadatván a határbíróknak:) büntetődjenek három magyar forintokig, a kár pedig repartíáltassék azon személyekre in duplo. Az éjszakai hordók is éppen ezen büntetéssel büntetődjenek. Melyek két része a protocolum szerint a cassába bétetetődjék, harmada pedig a bíraké légyen. A vasárnapi munkások is e szerint büntetessenek.

7- o. A határpásztorok akármi névvel nevezendő tilalmasban tanáltatván, vagy szava bévehető ember által a kiválasztott személyeknek vagy bírának bémondattatván, büntetődjenek 3 magyar forintokig. Ennek is harmada a bíraké, két része pedig a cassába tétetessék.

8- o. Tapasztalt dolog az egymás földeit elszántók között a sok visszavonások, azért akik affélékben inpitigálnak és bíró által ellátatnak, tehát az ilyen személyek büntetessenek egy magyar forintig, a pedig legyen az ellátóké. Az ilyen elszántott földet pedig senki vissza ne szántsá, hanem megláttassa, mert különben az is a másnak büntetésén marad. Úgyszintén szántás alkalmatosságával akiknek földjük a Vcu [!] határra rúgnak, azokon marhájokkal s ekékkel megtérni tiltatnak, akik pedig mégis azokon megtérnének s kárt tennének s tetetnének, azok is a tétetett kárral és edgy magyar forinttal büntetessenek toties quoties, azok is pedig, akik szekérrel vagy marhával keresztül-kasul járni merészelnék a gabonákon, nemkülönben az utak, gyepek elszántói és határkövek kihányói.

9- o. Minthogy pedig már a pityókaültetés bőv mértékbe bėjött, ezután az abban tétetendő kár is, mint szintén a törökbúza, borsó, mák s fuszujka, az határpásztorok számadásában fog lenni. Ezen megírt gabonák lévén pedig a kívántsibbak, igen nagy és sok károk tapasztalatnak, mely nagy károknak eltávoztatások végett végeztetett, hogy a lopó edgy magyar forinttal és a kárral, a gazda pedig, aki a maga életiben megsütni s -főzni engedné, ki nem adná a lopót, három magyar forintokkal büntetessék. Ide járul az is, hogy valameddig az tallók bé nem szabadulnak, sem felszedni, sem pedig törökbúza-tallózni semmiféle ember kimenni ne merészeljen, mert ha valaki ez ellen cselekednék, toties quoties fél magyar forintokkal büntetessék és kárfizetéssel. Ezen egész punctumban lévő lopók és tollózók büntetésének módja a régi usus szerint meghagyatik, hogy akiket az határpásztorok kapnak meg, azok büntessék (:de ezen meghatározott büntetéssel, mert ha valamit ebből elengednek, hasonló büntetésen maradnak:). Akiket pedig a bírák kapnak meg, azokat a bírák büntessék a meghatározott büntetés szerint, hanem az orgazdákat, akik az efféle lopott portékákat házaiknál behunyt szemmel nézik s ki nem adják, a communitás által kiválasztott személyek fogják büntetni, ugyan a meghatározott büntetéssel, mely büntetésnek két része a cassáé, harmada pedig azoké lészen, akik az ilyen orgazdákat megbizonyítások mellett ki fogják adni.

10- o. Abban is igen nagy károk tapasztaltatnak, hogy kaszálás s aratás alkalmatosságával marhájokat sokan az kalongyák s bugják között etetik, végeztetett pedig, hogy ezentúl senki meg ne merészelve marháját a más ember földjire, szénafüvire hajtani, valameddig

meg nem szabadul egészen, hanem ki-ki a maga tollójára vagy kaszálóhelyire cövekelje vagy kösse meg, ez is pedig csak akkor, amikor ott dolgozik. Valaki pedig ezen rendelést általhágja, az olyan személyt a határbíró fél magyar forintig büntesse meg elsőben, azután pediglen toties quoties edgy magyar forintig. Ide értetődnek azok is, akik marhájokot a gyepeken vagy füves utakon etetni merész[e]lik.

11-o. Nagy kárainkot tapasztaljuk a korcsmárosoknak és mészárosoknak hibás mértékeikben, azért határozatotott ezen rossznak eltávoztatására, hogy K[ézd]i vásárhely lévén az emporialis városunk, onnan communitásunk hozasson mindenféle igaz mértékeket, melyek megpecsételtetvén, tartassanak a falusbíró házánál, ezen mértékekhez pedig úgy alkalmaztassák minden mészárosok s korcsmárosok mértékeit s azokat meg is pecsételtessék, hogy ha valamelyik ezen communitásunk mértékeivel nem edgyező mértékekkel élne s mérne, elsőben is megbüntettessék fél magyar forintig, másodszor edgy magyar forintig, harmadszor s azután is toties quoties három magyar forintig. Ezen büntetéseknek is harmada a bíraké, két rész pedig a cassáé legyen. Hasonló büntetéssel büntettessenek a molnárok is, ha hibásnak találtatnak.

12-o. Nagyon elhatalmazván communitásunkban a sok aprólékos lopások, úgymint majorságok, szántóvasak s kertek elorozása, tehát ezen rossznak is elhárítására végeztetett, hogy akik effélékbe elegyítik magokat, comperiáltatván, toties quoties büntettessenek edgy magyar forintig, és a kárt prestálják; s ekklesia-követetés végett adattassék által a Domesticum Consistoriumnak, de ha mégis meg nem szűnnek, adattassék által a localis tisztnak.

13-o. Végeztetett továbbá az is, hogy senki ezen fenn megírt pontokban hibázókat patrociniálni ne merészelje, hanem ha valakit szószólójának vallván, magát menteni kívánná. Comperiáltatván pedig azok, akik az ilyen kártékony embereknek pártjokat kívánják fogni, toties quoties büntettessenek fél magyar forintig. Ide járul az is a jó rend fenntartására, hogy a törvényeknek folytatások alkalmosságával senki se a törvénytévőköt, se az törvénykezőköt, se a bizonyságokat semmi névvel nevezendő mocskos vagy illetlen szókkal illetni ne merészelje (:a communitás által kiválasztott személyeket pedig azután se:), mert aki azt merész[e]li cselekedni, jel adattatván az praesestől, az ajtó bététessék, és actu edgy magyar forintig büntettessék.

14-o. Keservesen tapasztalja communitásunk kivált a szegényeire nézve, hogy midőn communitásunk holmi törvényes vagy egyéb dolgaira nézve pénzt kéntelenítetett felvetni, a hosszas felhajtás mián a bírák némelyektől kétszer is felvették, másoknál pedig az afféle felvetésekből még máig is benn vagyon, erre nézve határozatotott, hogy midőn communitásunk szüksége az oly pénzfelvetéseket kívánja, tehát az olyan felvetetett pénzt minden ember tizenötöd nap alatt megfizesse. Ezen pénz pedig úgy fog felszedettetni, hogy készítettessék egy lista, melybe minden embernek neve beíratassék, házról házra való következés szerént; azon lista pedig a communitásunktól kivá-

lasztott 24 személyek által pecsételtesék meg, és így ezen listával mind a katona, mind pedig a provinciális bíró edgyütt megindulván, amint ki-ki megadja, jegyezze fel, kalamárist, pennát hordozván magával. Aki pedig a másodszeri eljárást is elvárná, akkor a bírák szedjenek annyit érő zálogokat, imponálván azon személyeknek, hogy ha a tizenötöd nap bételelésével meg nem fizetnek, a zálogok kótyavetyéztetni fognak, mely pénzről a bíró a lista szerint számolni tartozik 30 napok alatt.

15-o. Végeztetett az is, hogy ha a bírák, hütösök és polgárok a magok hivatalokat és kötelességeket restesen vinnék, vagy a communitas által kiválasztott személyeknek parancsolatjaikon melyek a communitas dolgait illetik, nem teljesítik actu, tehát edgy-edgy fél magyar forintig büntetessenek toties quoties. Szaporodván a tökéletlenség, szaporodik a büntetés is.

16-o. Ezen fenn megírt pontok ellen hibázóknak büntetései, a bírákat illetőkön kívül, edgy arra készítettetett protocolumba mindenkor inferáltassanak, melyből (:hogy a communitas költsége ennyivel is kisebbedjék:) legyen egy bizonyos cassa, mely a bírónál álljon, és belőle communitas dolgaira költvén, arról számoljon, határozatott.

17-o. Legelső és fő kötelességévé tétetődik ezen communitásunk által kiválasztatott személyeknek, hogy regestrum nélkül szerteséjjelel lévő és veszedelemben forgó minden communitásunkot illető leveleinket összevegyűjtsék és őket regestrumba vegyék, mely regestrumok közül edgyik mindenkor álljon a praesesnél, a másik pedig a falu ládájában azon személynél, akit a kiválasztott 24 személyek a jó conservatio végett választanak, mely láda vagy mindenkor zár s pecsét alatt álljon, vagy pedig annak kulcsa a communitásunktól kiválasztott személyek közül a praesesnél álljon.

18-o. Utoljára még az is határozatott, hogy ezen communitásunk által kiválasztatott személyek minden actákat protocolum szerint folytatván, inprotocoláljanak.

19-o. Végeztetett az is, hogy már ezután a határbíró listáját tartozik beadni a kiválasztott személyeknek, és azok fogják repartiálni a kárt, úgy pedig, hogy a határbíró is pásztoraival jelen legyen, ezen repartiált kárt pedig kiadván a határbírónak, ki is edgy 15-ötöd napi admunitio mellett kinek-kinek kárát kiadván, 30 napok alatt tartozik befizetni, melyet ha akkorra meg nem fizetne, tehát szabadon zálogolhassa meg az olyan személyt. Akik ellenállának, büntetessenek 3 magyar forintig. A határpásztorok mi módon való őrzésit azon kiválasztott személyek ki fogják adni, kivéve azt, hogy mivel már [...] fizetés vagon, az határbíró repartiálja (?).

20-o. Határozatott az is, hogy tavasszal mindjárt azon személyek s bírák minden utakat kijárjanak, mely utakat aztán aki elmerészelne szántani, büntetessenek 3, három magyar forintokig toties quoties.

Ezen fennebb megírt és punctumok szerint feljegyeztetett és ezen kívül ezekhez tartozó communitas ügyeire és bajaira nézve egyezésekre közönségesen mi magunkat és posteritásunkot megmásolhatatlanul tizenkét magyar forint büntetés alatt kötelezzük, s mégis ezen

edgyezés örökösön in vigore maradjon, melyet tulajdon nevünk aláírásával meg is erősítettünk. Írtuk nemes Kézdiszékben, Lécfalván, néhai nemes Bodor János uram özvegye lakóházánál, ezen 1807-dik esztendőben, Januáriusnak 4-dik napján.

(Bodor György: *Egy falutörvény a XIX. század elejéről*. — Ethn 1968. 2. sz. 257—260.)

59

Az udvarhelyszéki Homoródszentmárton határrendtartása 1808. április 11.

Homoródszentmártoni birtokosok végezése
a tilalomnak megtartások iránt, 1808-ban 11-a Aprilis

Homoródszentmártoni teljes közönségnek végezése a határoknak, rétekek tilalomba tartásokról.

1. Elvégezte a nemes communitás, hogy minden esztendőben Szent György-nap előtt egy határbíró és annak gondviselése alá 10 határpásztorok választassanak. Melynek következtésül határbíró pedig legyen mindenkor ős örökös possessor.

2. Választott is a nemes közönség mindeneknek egyenlő akaratjából határbíró, akinek kötelessége leszen az

3. Hogy mikor a határpásztorok kineveztetnek, azt erős hittel eskesse bé a tilalomnak megtartására. Mégpedig azt is feltéven, hogy sem magok a határpásztorok magok marhájokkal, sem másokéval a határokat és réteket nem praedáltatják, praedáltatni nem engedik. Ha valakit praevericatióban megtalálnak, magokat is mind praevericatorok megfogják, ha megfoghatják, s ha meg nem foghatják s elszalasztják, azt is az határbírónak toties quoties comperiáltatik, beadják. A határbíró is köteles leszen feljedzeni, s minden efféle cselekedetiért 1 forintra [büntetődjék]. Ha fűben térszen kárt, úgyszintén gabonában is, a határbíró különös jedzéseben írja fel, hogy mikor a határpásztorok számadásra szoríttatnak, a káros ember excontentáltathassék. Ha pedig a praevericator elszalad, a marháját megkaphatják a határpásztorok, a marhátot hajtják a határbíróhoz. A határbíró [a marhát ki ne adja], míg a krajcárt minden marháról meg nem fizetik; a kárért is adjon zálagot, [ha] nem adna, a marhát ki ne adja. Azt pedig a jedzőkönyvben a határbíró jedgyezze fel: minemű kárt tettek a határoknak és a réteknak, kinek micsoda és mennyiért van benn a zálagja. A káros ember pedig kárát tartozik töstént megbecsültetni.

4. Ha valamely kárt tévő embert tilalmas határoknak vagy réteknak a határpásztorok másodsor találhatnak, a fenn írt mód szerint húzattassanak számadásra és a kárnak megfizetésire. De ha harmadsor is kárban tanáltatnak, minden tovább való halogatáson kívül a határbíró büntesse 3, három forintra, s azt egyszeriben is exeqválja rajta. Ezt ha többször is cselekszi, toties quoties három forintig büntetődjék, s a kárt is [meg]fizesse. Végtére ha panasz megyen mégis a kárt tevő marha ellen, a büntetés dupláztassék.

5. Megvagyon a pásztorokról való instructióban is, hogy senki éjjel vagy estve maga vonómarháját ki ne válassza a pásztor elől, hogy azzal másoknak kárt tegyen. Az ilyeneket is a pásztor köteles léssen a határbírónak beadni, hogy azok is a feljebb írt mód szerint büntetődjenek.

6. A rétekben és kaszálókban esett károkat Szent János-nap után egy héttel a határpásztorok feladásokból a határbíró köteles légyen az inlyta possessorátusnak és a falusbírónak, notáriusoknak, hütösöknek jelentést tenni, s a jedzőkönyvből a kaszálókban esett károkat feladni, hogy azokból eruálván a károkat, minden káros contentáltathassék, kész szénául azon megvétetődjék executio tenus, akik a fűben károkat tettek; a sarjában pedig hasonlóképpen Szent Mihály-napkor.

7. A búzavetésekre is oly szorgalmatos gondot viseljenek a határpásztorok, hogy senki juhval, sertéssel a vetéseket ne étesse. Onnan is béhajtásák, s mindjárt megbüntessék egy krajcárig minden juhot vagy sertést, a ludat pedig egy-egy pénzig. Ha többször is találtatik, mindenkor dupláztassék a büntetés. Ha kárt tesznek, azt is fenn írt mód szerint fizessék. Nevezetesen pedig akiknek semmi vetések nincsen [és] a másokéra hajtani merészelik apró marhájokat, az illetének egyszeriben három-három forintig büntetessenek, mégis a hajtópénzt s a kárt is fizessék.

8. Aratáskor a szorult ember jelentse szorulását a határpásztoroknak, a határpásztor a határbírónak, a határbíró tegyen jedzést róla, hány kalongyát kíván learatni a szorult ember; s a határpásztor előtt többet ne is mérészeljen bévinni a magáéból is. Mikor pedig derék aratás léssen, senkinek naplemente után napfeljöttéig nem leszen szabad a magáéból is gabonát hazavinni; hanem nappal, s akkor is a határpásztorok vigyázzanak, hogy senki a másét el ne lopja. Aki pedig ilyen lopásban találtatik, törvény szerint büntetődjék mint lopó, mégis a kárt fizesse. Senki a más tollóját vagy sarjóját ne kaszálgassa, ne étesse, úgy járombeli ökrivel is meg ne állapodjék a földin etetni, hanem csak míg a gabonáját felrakja, hogy a magáét megettvén, osztán a másén élődjék marhája megszabadításkor. Aki pedig ezek ellen praevaricál, úgy büntetődjék, mint aki a rétet praedálja. Tollózni se mérészeljen senki menni mindaddig, míg a búzahatár bé nem takarodik. Az ilyen tollózók[tól] pedig, akik kalongyák között találtatnak, a gyűjtött gabonát vegyék el a határpásztorok; legyen övék, mégis 6 pálcával veregessenek meg az ilyen szegények.

9. A tavaszhatárban is a határpásztorok mindenféle gabonára tartoznak gondot viselni, s arról is úgy számolni, mind feljebb egyebekről; nevezetesen akit a zabban tanálnak marhájokkal etetni, azt oly móddal feladni a határbírónak, mint egyéb gabonában. Arról is oly büntetést értve, mint feljebb.

Senkinek pedig nem léssen szabad, gazdáknak is, a magok török-búzájokból, fuszujkájokból, borsójokból, babjokból, tökjokból, pityókájokból, akármilyen egyéb veteményekből is hazavinni a határpásztor híre nélkül, mert aki ez ellen cselekszik, ha egyéb kára következik, senki meg nem fogja fizetni. Ezt a jelentést pedig a határpásztor tegye meg a határbírónak.

10. Mikor a törökbúzaszedésnek ideje eljön, azt senki addig le ne merészelje szedni, míg a teljes communitas arról határozást nem téssen. A zabhatár is egyenlő akaratból szabadíttassék fel. Ekkor is semmi szín alatt a marhák szabadon ne járjanak.

11. Ha idegen, úton járó ember tilalmas határt étet, a határpásztorok 3 forintos csóvákat tartván, egyszeribe zálogolják meg 3 forintig. A zálogot adják a határbíró kezébe. Onnan ki se adattassék, míg ki nem váltja a praevaricator. A három forint büntetés pedig mindenekre nézve tétetessék cassába a határbíró által, s annak harmadrésze legyen a határpásztoroké, a más két része pedig a határbíróé.

12. A beteg marháknak sem léssen szabad tilalmas határookban, szélhelyeken, út mellett satöbbi étetni. Hanem ha beteg marhája léssen, tartsa otthon maga kóstján. Ha mégis ez ellen cselekszik, büntetődjék mint a rét praevaricatora.

13. Senkinek nem lesz szabad (:ide nem értvén a régi tanorokokat:) az ugarban vagy akármelyik határban vagy réten új tanorokot békeríteni, vesszővel békertelni. Úgyis az erdőpusztítás meg lévén tiltva öfelségítől, akik ezt cselekszik, büntetődjenek az öfelsége circulálta normativum szerint.

14. Ha valamelyik határpásztor hite és kötelessége ellen a praevaricatorral titkon, a határbíró híre nélkül, megegyeznék, az ilyen határpásztor három forintig büntetődjék a praevaricator helyett, a kárt és hajtópénzt fizesse; mégis csúfosan a határpásztorok seregéből kicsapattassék.

15. A határbíró rendelésiből menjenek mindenkor oda, ahová leg-szükségesebb léssen, a határpásztorok; mert ha nyakaskodnak, elé nem állanak, az illetén a határbíró által fél magyar forintig büntetődjék. Ha ezen büntetés sem használ, csapattassék [el].

16. A falusbíró pedig a pásztorok eleibe tett instructiót oly szorosan megtartassa a pásztorokkal, hogy ha abban vétke comperiáltatik a bírónak, a külső tiszteknek kiadattatik büntetés végett.

17. A határbírónak is kötelessége a léssen, hogy Szent György-napkor, Szent János-nap után egy héttel, aratáskor, Szent Mihály-napkor gyűlést hirdessen; jedzőkönyvivel, határpásztoraival, a cassával megjelenjék, és mindenekről számoljon.

18. A határpásztorok a béhajtás aránt oly gondoskodással légyenek, hogy mind határban, mind rétekben akármennyi kár történjék, a kárt tévő marhára, szám szerint egy marhának egyszeri behajtására fél véka gabona kárnál vagy rétből öt portio széna kárnál több ne essék. Mert ha a sok praedálás mián több kár esnék, tartoznak a határpásztorok az alább írt bérekből kifizetni; nem egyébért, hanem azért, hogy a pásztorok annál szorgalmasabban őrizzék a határt, rétet, és igyekezettel légyenek több-több marháknak kárból való béhajtásokra.

19. A határbírónak és pásztoroknak ezen fennebb írt terhes és szoros megtartás végett keményen megporoncsoltatott kötelességek szerint való fáradságoknak jutalmazásául határozott a nemes teljes communitas minden szántó két marhára egy-egy véka búza vagy törökbúza pásztorbért. Akiknek pedig marhájok nincsen, mégis szántó-

földjök vagy szénarétek vagyon a határon, tartozzék felit, azaz fél véka gabonát fizetni. Ezen pásztorbérnek 6-talítása a határbíróé. A többit a határbíró tartozzék pásztorai között egyenlő[en] felosztani.

Ezen határbérnek felvételében légyen segítségül a falusbíró két hütösseivel a határpásztoroknak, hogy ha különben nem, executio tenus is, minden kifogás nélkült azon pásztorbért akárkin exeqválhassák. Az eddigelé szokásban volt sok törvénytelen húzások, úgymint a tizenkettedik kosár törökbúza határbér-fizetés, minthogy a tekintetes officialatus által is toláztatott volt, tehát azon, most is azon meg kíván nyugunni a possessorátus és a teljes communitás.

20. Akik ezen fenn írt végezésekkel nem gondolván, marhájokkal praevaricálnak, marhájokat erőszakkal úton vagy útfélén, vagy határban is elveszik hatalmason a béhajtók elől, falu tilalma szerint büntetődjenek, mind feljebb is, három forintokig. A tekintetes tisztesség pedig büntesse tizenkettőig a székelyt, a colonust annyi pálcáig. A kárt is fizessék a szokott behajtó két pénzzel edgyütt, minden marhától külön-külön.

Mely végezésünket további végezésünkig observáljuk Homoródszentmártonban, 11-a Aprilis, 1808-ban.

Kováts László homoródszertmártoni birtokos, Gidófalvi Sándor és Gyárfás Zsigmond, mi is mindketten homoródszentmártoni birtokosok.

(Jakó Zsigmond megőrzésében.)

60

Csíkjenőfalva határrendtartása 1815. március 14.

Constitutio

Minthogy ennek előtte számtalan esztendőktől fogva az határunkban a vetésmezőkön mindenféle némű gabonáinkban és szénafühe-lyeinkben az engedetlen, gonosztévő cselédek mián számtalan és megbecsülhetetlen károkat vallott az egész communitásunk, melyet tovább nem szenvedhet. Erre nézve, hogy az eddig elkövetett sok kártételeket az határunkból, a gonosztévő cselédeket a falunkból kiirt-hassuk és megzabolázhassuk, a jenőfalvi communitásunk egész falu gyűlésit tartván die 14-dik Martii 1815-be, ahol is megedgyezett akaratból ké[ny]telenített a communitásunk ezen alább leírt constitutióra lépni, úgymint:

1. Ha valamely ember barmait, lovait szánszándékkal másnak kárába hajtsa étetni és e megtudatik bizonyoson, az olyan ember minden marhájáért fizessen tizenkét forintot, és a kárt mindjárt megfizesse; és a testi büntetést bízzák az elöljáró tiszt urakra.

2. Amely ember a marhát pásztor nélkül a vetésmezőre jártatja és tartja, hasonló büntetése légyen, valamint az első punctom tartja.

3. Amikor a szénafü körül tartandó kertek felállítatnak a szénafüvek között lévő részekben, szélyekben étetni tiltatik. Úgy hasonlóképpen szénahordás idején senkinek szab[ad] nem lészen a felszabadulás előtt a szénafükerten felyül az ökrit elcsapni. Aki ez ellen cse-

lekszik, minden marhájáról egy forint büntetése lészen; azonkívül testi büntetése a fenn írt módon.

4. Amely ember Osztorosba vagy Fodor komlója nevezetű havasokban fel akarja hajtani az ökreit, a fejeket összekötve, s úgy hajtja fel és alá. Éjszakán pedig egyképpen sem lészen szab[ad]. Aki ez ellen cselekszik, a harmadik punctom szerint büntetessék meg.

5. A vetésmezőn lévő parlagokon, a vetések között fel egészen a marharegelőig, ahol lénia vagy csóválás tétetik, azon alól ha megtaláltatik szánszándékkal étetni, az olyan embernek minden marhájáról egy forint büntetése lészen, maga pedig a tiszt urak által büntetessék meg.

6. Azt is elvégezte a communitás, hogy a falu közül a vetésmezőre a két tíznek csak két út tartassék, amelyen az ökrököt hajtogassák az erdőre és haza; tudniillik a Felső tíznek Küshágódon, az Alsó tíznek pedig Kerekfenyőn; egyebütt nem szabad. Aki megtaláltatik, egyebütt a marháját hajtáná, olyan büntetése [lészen], mint a tilalmat felszegőnek.

7. Amely embernek olyan cselédje nincsen, akire a vetések között reá lehessen bízni az ökörpásztorlást, rekesztessék az ökre a nyomásmezőre.

8. Amely ember akárhol is a más ember kertjeit elégetné vagy akármi módon is kíváná posztítani, az olyan ember ha megtudatik, minden irgalom nélkül három forint légyen a büntetése. Mégis az elpusztult kertet megkertelje, és ha nem akarná teljesíteni, tiszti hatalom mellett is reászorítassék.

9. A juhnyáj mindenkor a Havasban a nyárolóhelyen Kúsasszony-napig helyben maradjon.

10. Hátra nem hagyván azt is, hogy az midőn a szénafüvek körül tartandó kertek felállítatnak, az midőn a határinspector hírt tézen, vagyis poroncsolni fogja a falubéli lakosokat, minden ember tartozik megjelenni. Aki meg nem jelenne, 3, azaz három Rforintig büntetessék meg a falu által.

(Csíkjenőfalva jegyzőkönyve, 1812—1837. Csíkszeredai múzeum. Dokumentációs anyag.)

61

Gyergyószárhegy határozata 1822. január 18.

Constitution

Mínthogy a nemes mixta commonitás münkö, ide alább subscribáltakot és esküdteket váloszta mixta com[muni]tásunk ezen sérelmes bajnak eligazítására, hogy ezen tilalmas erdőnköt, mely vetéskert helyett szolgál s szolgál is, úgyannyira, hogy ha kipusztulunk belőle, tehát több mint tizenkétezer láb kertek kellenék helyibe. Azért is csak azon törekedünk: prede[ce]ssorunkról réánk maradott jó harmónia fenntartassák, úgy posteritásunk nyugodalmát megszerezhetvén jövendőre nézve, azért az alább írt közönséges akaratból ilyen consti-

tutiót határoztunk, és az azelőtt való régi, öreg atyáink constitutióját eszerént erősítők meg, úgymint:

1-mo. Minthogy szembetűnhető jövődöre nézve a felső tilalmo-sink elpusztulása, úgyannyira, hogy ki sem lehet nevezni, hogy Szentmiklós határa felől mennyi láb kertek fognak kelleni, a fennebb megnevezett tizenkétezer láb kerten feljül; mely csak a mű hatá-runkba kívántatik — és honnan s micsoda erdőből?

Ezen keserves nagy nyomorúságunk elhárítása végett kívántuk nemcsak úgy tartani, hanem meghangathatatlanul alondaítani [!] is, úgy hogy az 1804-ik esztendőbeli érdemes esküdtek, amely kitetszik a falu constitutiójából, az olyan vakmerő falusi feleinkre, akik azon constitutio ellen hibáztak és vakmerőül beléharapóztak, azoknak büntetésül határoztak volt három forint büntetést.

1813-ban pedig újonnan a templom előtt kikiáltott, hogy elpusztítják-e azon örökös kert helyett való tilalmas erdönket? Melyre az egész község, azaz a mixta commonitás azt felelték, hogy nemhogy elpusztítsuk, sőt aki belé merészel menni, ez napságtól fogva hat forint büntetést érdemel minden kifogás nélkül.

Úgy 1812-ben — az belémenne prevarikálókra — megbővítvén a tilalmat, három forint büntetés határoz[ta]t[ván].

Amelyekből kitetszik, hogy azon esküdtek mixta communitásunknak nem romlására, hanem jóvára és jövődöbéli boldogulására volt. Azért mű is, ez jelenvalók, újra megerősítvén és meghongathatatlanul alondaíttattuk [!], úgy, hogy valaki ezentül belé merészel vakmerőül menni, minden kifogás nélkül a fája confiscáltassék, és a falu cassájába fog menni az ára. A több érdemes bírák constitutióját helybenhagyván, és mű is, még keményebb megtartás végett, három forint büntetést határoztunk meg.

Mely egyezés, vagyis constitutio az teljes mixta commonitás jóakaratiójából esett, hogy ide hátrább Szentmiklóssal nehogy talántán mind Remetével törvénykezzék. Az szárhegyi mixta commonitás — amint a Gyergyószentmiklóssal való métális levele is tartja —, hogy a szárhegyi határban a Güdüön levő erdőt kert helyett tartják a szárhegyiek, azért még az szentmiklósiaknak is nem szabadosok erdőlni oda.

Signatum Gyergyószárhegy, die 18 Januarii 1822.

Béres Antal primipilus bíró, Oláh Antal hütös, Fazakos Ferenc hütös, Szász József, nemes Gyergyószék postája, Fülöp Ferenc, nemes Gyergyószék assessora, Szabó Máté militáris bíró, huszár Csergő István hütös, gyalog katona, Cimbalmos István hütös, gyalog katona, Sajgó Antal hütös, gyalog katona, Weress Fülöp hütös, gyalog katona, Szabó Pál hütös, gyalog katona, Páll József hütös, gyalog katona, Szabó Antal hütös, huszár, Gentsi János, Kolumbán József határinspector, Puskás István notárius.

(Szárhegy iratai. I. sz. Szárhegy jegyzőkönyve, 1804—1834.)

62

Árkos falutörvényei

1824. március 10., 16., október 15., 1825. március 12.,
1826. május 1., december 2., 1830. január 19., február 27.,
1832. november 8., 1835. december 9., 1841. március 20.,
1845. február 22.

Árkosfalva protocollumban protocolált törvényei
A tilalmas bérceknek tizennyolc
punctumokból álló pontjai

Mű, Árkosfalvának mostani lakosai, úgymint méltóságos és tekintetes birtokosai és ezen elegyes nemes közönségnek nagy részit formáló katona renden lévő birtokosai, méltóságos fő possessorunk, Daniel Elek uram önegységával lett egyetértésünkből és jóváhagyásából, ezen folyó 1824-ik esztendő Martius 10-ik napján fontolóra vévén azt, hogy néhai őseinktől reánk maradott és nagy tilalom alatt felnevelt csere avassaink és mindennémű bükkös erdős bérceink régi törvényeinknek ellenére csaknem a végső pusztulásra jutottanak. Mely szerént nemhogy eddigelé új erdőnevelésre tudtunk volna meg-egyezni, de inkább annak elpusztulása napról napra gyarapodott. Úgy, hogy ha előre nem gondoskodnánk, nemcsak az épületbéli szükséges fánkot, de még tűzifánkot is bajoson szerezhetnők meg. Melyekre nézve, mind a mostani élő emberek hasznára, mind pedig a következő successoraink boldogságára, az erdőbéli haszonvehetés, megtiltás és megtartás végett írtuk e következő constitutiót törvényül.

1-mo. Nagy pusztulására volt mind szabad, mind pedig mindennémű tilalmas erdeinkre nézve az, mely szerént a communitásunkban lévő faragó mesteremberek eddig a magok számára a tilalmas erdőből kikért eszközfákat csak piacra eladni dolgozták fel, úgymint kereket, szánat s a [t[öb]bi], és ezek miatt az épületbéli fa is úgynnyira megszűkült, hogy azt vagy nagy bajjal, vagy pedig éppen fel sem lehet találni. Végeztetett, hogy az alább megnevezendő eddig is tilalom alatt volt, ezúttal is újonnan tilalom alá hozandó erdőkből szánáll, kerékfőfa, kerékfalfa s a [t[öb]bi], semmiféle eszközfa senkinek, se maga hasznára, se piaci munkára ne adattassék. Hogyha pedig valaki ezen constitutio ellen vakmerőképpen hibázik, toties quoties megaláltván, büntetessék 3 magyar forintokig.

2-do. Hatforintos Csere avas jóllehet ennek előtte is tilalomba tartott, de annak nyár- és nyírfáiból nemcsak épületbéli, hanem egyéb szükségekre is adattattak, cserefáiból pedig hasonlólag kútgémekre és épületekre is. Mely rossz rendtartás miatt az erdő nemcsak használtatott, hanem majd pusztulásra is jutott. Annak okáért végeztetett, hogy a nevezett hatforintos csereerdő a Mező szélitől fogva Bonyha árkáig a 6 magyar forint büntetés terhe alatt úgy bétiltatódjék, hogy annak se nyár-, se nyírfáiból, se cseréből mostantól kezdve se épület[nek], se kútgémnek, se regimentnek, se szék számára egy is le ne vágattassék. Kivévén azt, hogy ha egy történhető tűz által épületeinkbe kárt szenvednénk, az eddig is volt szokás szerént adattassék egy házra négy-négy, egy csúrré hasonlólag négy szál fák.

3-tio. Bonyha és Várhégynek minden részei 6 magyar forint tilalom alatt úgy felfogattatik, hogy ezen bérceknek cserefából semmi szín alatt egyet is levágni szabad nem lészen. Ami pedig illeti a nyár-, nyír- és bükkbornáknak használatását, azok csak csupa épületekre fordíttassanak. Hogyha valaki ottan tűzifát erdőlni megtalál-tatik, a már megnevezett erdő tilalma szerént megbüntetődjék.

4-to. Közép hegy, Alsó és Felső Egevesze 6 magyar forint büntetés terhe alatt úgy fogatik fel, hogy oda se épületbéli, se eszközféért [menni] mostantól kezdve mindaddig szabad nem lészen, valameddig az egyetértésből azon haszonra meg nem szabadíttatik. Mindazonáltal ezen bérceknek leromladozott heverő fáinak elhasználatásában hogy a közönség a birtokossággal egyetértőleg téjendő négyhédi terminus eltelése alatt elhordhassa: ezen juss mind a két részről felhagyatott.

5-to. Kurta bérc, Csomós bérc, Dészvás bérc, Kerek hegy egészen — 3 magyar forint büntetés tilalma alatt — oly móddal fogatott fel, hogy onnat eszközféát, épületbe való bornákot és kerékfalját minden ember csak a maga szükségire — illetőleg a communitástól kérve és annak elhozatalát megjelentve — kaphasson. Egyébaránt pedig heverő fáinak elhasználatása a 4-ik pont alatti mód szerént eshessék meg.

6-to. Nagy köhös, Kús köhös, Lapos bérc és Pisztrangos 6 magyar forint tilalom alatt úgy fogatik fel, hogy ezekben se gyalogszerrel, se szekérral, se tűzi-, se egyébféle szükségre való fát levágni szabad nem lészen. Mely egész új felfogottnak határa Hágó körtövélynél kezdve a Sós Mihályné árnyéka felől felmenő út, Magyaros kasár pusztájáig, onnat a pusztá külső szegitől egyenesen be Vadas patakáig, azon alól le végig Vadas pataka.

7-mo. A mindennapi szabad erdőlésre maradnak Hosszú bérc, Szép bérc, Köves ponk, Vadas Bédő avasa, Égett bérc, Sós Mihályné árnyéka, Langos mészpest.

8-vo. Ülü fészek, Köves arr, Nagy és Kús vágás lika, Fialat avas, Macska vár, alsó és felső Meszes hágó Körtövély alsó pusztájáig, Sikó hegy, Agyagás, Kús árnyék, Vágott avas, Csukjon, Ince fű — ezen megnevezett bérceknek cserefái 3 magyar forint büntetés alatt úgy hagyatott tilomba, hogy onnat minden épületbéli szükséges fákat kérve, hozatalát megjelentve, ki-ki kaphasson. Az ezen bérceken lévő nyír- és égerfák a Nagy pataktól a Kőröspataki szélig minden esetre a 3 magyar forint bírság alatt felfogatott (kivéven Deresnyét).

9-no. Meghatározatott, hogy se a tilalmas, se a szabad erdőből szánat, vesszót, fuszujkakarót, szekeret piacra vinni vagy a háztól is eladni a faluból ki (:minthogy ezáltal pusztult nagyobbára el az erdő:), 3 magyar forint büntetés alatt ezután nem szabad semmi szín alatt.

10-mo. Minthogy az épületbéli fák mind a tilalmas erdőkből adatatnak, senkinek a faluból épületet, bornát, téglát, se semmi épületbe való fát kiadni 6 magyar forint büntetés alatt, valamint szintén meszet égetni és azt is a faluból kiadni senkinek szabad nem lészen.

11-mo. Megtiltatott 3 magyar forint alatt az, hogy a jövevény lakosoknak semmi szín alatt se piacon, se a háztól fát eladni nem szabad ezután.

12-mo. Tapasztaltatott hogy a gyalogszánások nem a közönséges szabad, hanem a tilalmas csereerdőkbe cserefákat nyesnek és gazolnak el. Mely ebbéli prévarikáció 3 magyar forint büntetés alatt tiltatott meg. És ezentúl az írt büntetés alatt egynek is a tilalmas erdőben menni fejszével szabad nem lészen.

13-to. A kovácsoknak a tilalmas erdőben csak a földbe álló tőkéből szabad szemet égetni. Valaki ez ellen hibázik, úgy az is, aki eladni szemet égetne akárhol is, 3 magyar forintig büntetődik.

14-to. A haraptúz gerjesztők az articulus értelménél fogva kemény büntetés alá rekesztettek.

15-to. Igen nagy kárákat csináltak a seprűkötő, kalános cigányok a nyír- és nyárfákba. Úgy mások is: seprűágakért nemcsak megnyesték a fát, hanem le is vágják és elgazolták. Végeztetett, hogy valaki ezentúl a felfogott és tilalom alatt lévő bérceknek nyírfáit vagy megnyesi, vagy le is vágja, 3 magyar forintig büntetődik.

16-to. Senki a más ember készített fáját az erdőről 3 magyar forint büntetés alatt el ne vigye.

17-mo. Amidőn valamelyik birtokosnak vagy más ezen falunak lakosai közül a tilalmas erdőből valamely bizonyos szükségére fa kívántatik, az abbéli jelentés mindenkor a közönség gyűlésibe essék. Nem pedig úgy, hogy — mint eddig szokásban volt — csak a bírós és hűtösség előtt. Valamint azon, úgy más közönség tartása — polgár vagy hűtös ember által — adassék a méltóságos fő birtokos úrnak tudtára, ahová is gondviselője megjelenik.

18-vo. Valamint ezen erdők használása elrendelése fő birtokos, méltóságos Daniel Elek urammal egyetértőleg ment véghez, hasonlóul sem ezen egyezés, sem a tisztelt méltóságos úr tudtán kívül semmi változtatást nem téssen a közönség. Úgy az ezen falu határán akármi névvel nevezendő tilalmakat, felszabadításokat nemcsak jelenti, hogy már megestek, hanem a méltóságos fő birtokos úr vagy gondviselője megegyezésén kívül semmi afféléket közönségesen nem téssen ezen árkosi közönség és annak bírái.

Mely az erdőlés rendiről 18 pontok alatt írt constitutiók az én egyetértésemmel hozatván, azokat ezennel helybenhagyom és megerősítem, Árkoson, Martiusnak 24-ik napján az 1824-ik esztendőben. Daniel Elek, nemes Miklósvárszék királybírója, Kös István falusbíró, Barabás Dániel nemes székely, Rofaj István hűtös, Barabás János helybeli comissarius, Barabás Benedek falusi hűtös, Barabás Lukács komunitás hűtösse, Barabás Pál hűtös, Szabó József falusi hűtös, Benkő Sándor nemes, Bíró Sámuel falu notáriusa, Pírbát Bálint hűtös, Barabás Jakab [?] hűtös, Weres András hűtös, Domokos Benedek hűtös, Útő István falusi hűtös, Barabás Mózes falusi hűtös.

A lopásoknak meg- vagy nem fizetéséről

Anno 1824 die 16-a Martii, itten Árkoson a mostani fungens bíró, Kös István házánál hűtösség gyűlése tartatott, méltóságos Daniel Elek uram önagysága személyesse, Nagy József ökegyelme jelenlétében. Amidőn is elvégeztetett mind az árkosi nemes hűtösség, mind pedig a tisztelt méltóságos személyesse egyetértéséből az: mely szerént sok esztendőktől fogva igen sok károkat és házbeli portékáknak gonoszul

ellopattatásoknak árát az eddigelé volt rossz usus szerént (:a faluban lakott szegénységre is fel kellettvetni, úgy, mint a tehetősebbek-re:) megfizetni ké[ny]telenítettett communitásunk. Ezen törvénytelen szokás eltöröltessék, azért, hogy ezentúl communitásunk boldogságára senkinek semmiféle színű házbéli portékák, akármik légyenek is azok, akárha pénz is, akár jószágáról, akár pedig házából ellopattasának — meg ne fizetessenek, végképpen meghatározott. (:Kivéven azt, hogyha valakinek a falu kerületin belől, akár istállójából, akár kertjiből valami lábás marháját el találnák lopni, nyomot adván, tartozzék a communitas megfizetni, hite letétele mellett:.)

Küs István falusbíró, Barabás Lukács hütös, Tegző Tamás falusi hütös, Rofaj István falusi hütös, Bakó Sámuel hütös polgár, Bíró Sámuel falunótárius, Barabás Mózes falusi hütös, Ütő István falusi hütös, Pírbát Bálint hütös, Kolan [?] Miklós, Göntz Elek hütös polgár, Barabás Benedek falusi hütös. Megegyez Barabás János helybéli commissarius. A közönség által 1824-ik esztendő Martius 16-ik napján hozott azon constitutióját, mely szerint a faluban okozandó károk, a marhákon kívül, senkinek meg ne fizetessenek — helybenhagyom. Árkoson, Martius 24. napján az 1824. esztendőben, Daniel Elek.

A mészárosokról hét pontokban írt constitutiója

Anno 1824 die 15-a Octobris fontolóra vévén communitásunk azt, hogy a mészárosok minémű rendeletlenséget visznek véghez a falu mészárszékiben, hogy tudniillik minden limitatio nélkül, azon az áron. ahogy tetszik, marhát ütnek; nemcsak, hanem a mészárszékbe belet, bőrt s vért, úgy egyéb egészség ellenére szolgáló darabokat berakván, azokkal a mészárszékbe elbüdösítették. Ezek felett a mostani szűk pénz ideje alatt a húst nemcsak árán feljül vágták, hanem a hús közti fontra a marhának fogát, szárcsontját, körmét, máját felrakván, mint a jó húst, úgy adták el.

Végeztetett a mai napon egész communitásunk egyetértéséből:

1-mo. Minden mészáros, aki húst vág a falu mészárszékibe, ütni való marháját elsőbben a rendelések szerént limitáltassa, hogyha pedig limitatio nélkül megüti, toties quoties büntetődik 3 magyar forintokon.

2-do. A mostani szűk állapothoz mérsékelve, amíg ezen mostani szükségé lészen a pénznek, 4 krajcáron feljül egyik mészárosnak is a húsnak fontját vágni szabad nem lészen. Melyet ha teljesíteni nem akarnának, toties quoties büntetődjenek az elől is írt 3 magyar forintokon. Azért is, ha szárcsontot, máját fontra tésznek.

3-tio. Minden mészáros a megírt büntetés alatt a mészárszékbe tisztán tartsa. Oda vért, bőrt, belet bevinni szabad nem lészen 3 magyar forint büntetés alatt.

4-to. Ezen bírságokat a communitas bírása tartozik minden kedvezés nélkül a hibásokon felvenni, számadásban adni, valamint szintén megvizsgálni azt is, hogy a hús elfogyása után tisztán hagyott-é a mészárszék.

5-to. Ezen constitutióhoz értődik az is, hogy akik tímármesterséget folytatnak, minthogy azok sokféle bőrrrel s döggel hajolnak, 3 magyar

forint büntetés alatt eltiltatnak a húsvágástól, s mégis ha contumaciter vágnának, a húсок confiscáltassék.

6-to. Ezen constitutiót se a communitás bírójának, se más személyes embernek megváltoztatni mindaddig szabad nem leszen, ugyan 3 magyar forint büntetés alatt, míg azt a communitás megváltoztatni vagy alábbszállítani jónak nem látja a rendelések szerént.

7-mo. Ugyan a mészárosok rendeletlenségiből észrevette ezen nemes communitás, hogy a kecske- és juhhúsnak is fontját eddigelé 4 krajcáron vágták, mely ezúttal 3 krajcárra határozottatott. Azért hogyha valamelyik mészáros akár a mészárszékbe, akár a maga házánál a juh- és a kecskehúsnak fontját a meghatározott 3 krajcáron feljel vágná, azon hibáért mindenkor büntetődjék 3 magyar forintig, s ezen hibát a bíró ha kedvezésből negligálna, azon poenán maradjon.

Mely ezen constitutiókat magunk nevei aláírásával megerősítettünk.

Küs István falusbíró, Bíró Sámuel communitás notárius, Barabás Benedek falu hütöse, Rófaj István hütös, Veres Dániel nemes possessor, Tot Zsigmond nemes székely, Bakó Sámuel hütös, Botz Antal v. káplár, Barabás György nemes székely, Veres András invalidus strázsa, Göntz Elek hütös polgár. Az 1824-ik esztendő október 15-ik napján hozottatott végzéseket a mészárosságra nézve, hét pontokba foglalva, magam is helybenhagyom. Árkos, 6-ik április 1825. Daniel Elek királybíró.

*

Anno 1825 die 12-da Martii ezen árkosi nemes hütösség a méltóságos possessorátus egyetértésével a következő dolgokat protocollomba íratni és örökké megmaradni határozta.

A vízpuskáról

1-mo. Igen nagy szüksége lévén népes communitásunknak az ezen helységbe uralkodni szokott véletlen tűz megoltására egy olyan vízpuska, mellyel ezen falusi épületeket mind a tüztől oltalmazni, mind pedig a történhető tüzet megoltani lehessen, evégre, hogy egy közönséges nagyságú, sárgarézből öntött csőjű, cserefa kádjával, veresrézzel kibérelve, vasas szekerivel elkészítve, szüntelen vizet adó vízpuska légyen. Meghatározottatott, minthogy ennek ára kifizetése a communitás cassájából lészzen, a megnevezett nagyságú vízpuskának megszerzéséhez könnyebben juthasson a communitás, méltóságos Daniel Elek uram önagysága magára vállalta, hogy a közelebb Kolozsvárra menő útjába a communitás hasznára megszerzi. Meghatalmaztatott a communitás által, hogy Kolozsváron a megírt mekkoraságú vízpuskát megszegődje, contractust expediáltasson. Mely contractust a communitásnak beküldvén vagy behozván, hogy a meghatározandó summa pénzről előre gondoskodhassék, és hogy mikor elkészül, ki is fizethesse communitásunk.

A határokon lévő fűzfák levágattatásáról

2-do. Tapasztaltatott az, hogy a falu kerületin kívül, a mezőben sok falusi emberek magok földjök védelmére fűzberkeket neveltek.

Melyből a lett, hogy a kártévő verebek ott szállást vervén, onnan nagy sergénként kijárva, az egész határunkon gabonáinkban megbecsülhetetlen károkat tettek. Jónak láttuk azért, hogy a falu kerületin kívül, a mezőben akárholott találtatható füz- és égerfák mind levágattassanak. Meghatározatott, hogy ezentúl senkinek a falu határában fákat nevelni szabad nem lészen. Hogyha valaki mégis ezen határozás ellenére ültetne, büntetődjék 6 magyar forintokig. Mégis a comunitás bírójának kötelessége legyen a faluval leváogatni.

Ami pedig a mostani fennálló fák levágását illeti, azok úgy levágattassanak, hogy azoknak félsinges tőkéjéknél magasabb ne maradjon. És ha felbokroznak, minden esztendőkbén megnyesettessenek, hogy a madaraknak abban szállások ne lehessen.

A nyár-, nyír- és égerfák határozásáról

3-tio. Nagy kárára volt eddig tilalmas erdeinknek az, hogy abból nyár-, nyír- és égerfáink nemcsak gérendáknak és koszorúfáknak használtattak, hanem azokat némely építő emberek épületdérékának is vágta és hordottak. Amelyből a következett, hogy már most gerenda- és koszorúfákat igen bajoson lehet tilalmas erdeinkben találni. Annak okáért végeztetett, hogy ezután senkinek is a tilalmas erdőkben épületderekának vagy borna szeriben nyár-, nyír- és égerfákat vágni szabad nem lészen. Akik ez ellen cseleksznek, toties quoties az erdő tilalmán büntetődnek. Hanem a fenn megírt fák a tilalmas erdőkben gérendáknak és koszorúfáknak illendőleg adatnak az építő gazdáknak.

A Hatforintosban és Bonyhán találtak praevaricatorokról

4-to. A Hatforintos és Bonyha nevű tilalmas csereerdeinkben az idegen praevaricatorok megbecsülhetetlen károkat tettek eddig. Most is szüntelenül praevaricálják. Annak okáért végeztetett az idegen praevaricatorok iránt, hogy aki ezután a Hatforintos és Bonyha nevű tilalmas erdeinkben megtaláltatik praevaricálni, úgy minden névvel nevezendő tilalmas bércünkben, büntetések lészen ezüstpénzben 12 Rforint és 30 krajcár.

A tilalmas erdők taxájáról

5-to. Az is meghatározatott, hogy ezután akárki is comunitásunk tagjai közül akármelyik tilalmas erdőben ményen erdőlni, valahány szekerével ottan erdő, annyi erdőtilalmat fizet.

Mely ezen constitutiókat neveink al[á]írásával megerősítünk.

Szabó József commonitásbíró, Bíró Sámuel juratus notarius, Pilbát Bálint hütös, Tegző Tamás hütös, Györke József hütös, Kús Miklós hütös, Ütő István hütös, Barabás Lukács hütös, Barabás Bálint hütös, Barabás Mózes falusi hütös, Botz Antal káplár. Az 1825-ik esztendő március 12-ik napján hozatott és ezen 5 pontok alatt írott végezéseket magam is helybe[n]hagyom. Árkos, 6-ik Április 1825. Daniel.

*

Anno 1826 die 1-ma Majii teljes comunitás gyűlése tartatván, iten Árkoson, a falu házánál. Proponáltatott:

A Nagy avasi és Vágotti osztályokról

1-mo. Hogy egynéhány esztendővel ezelőtt némely commune terrenumok, úgymint Nagy Avas és Vágott nevezetű közhelyek felosztván gazdaság szerint, mindenik kikapván a maga részit s bírta e máj napig. Történt pedig, hogy azon commune terrenumokba részes gazdák közül magtalanul elhalálozván, magok ebbéli részeket vagy előre eladták, vagy pedig halálok után a közelebről való atyafi vérség jussán elfoglalta. Holott ezen osztály a közterheket viselő falu tagjainak adatott a megírt mennyiségben.

Végeztetett: minthogy a communitás a nevezett helyeket a közszolgálatviselés után osztotta, e máj naptól fogva közönséges megegyezésből a nevezett osztályokat el nem adhatja, senki meg nem veheti, és a magtalan meghalálozottaknak részeket a közelebről való atyafi el nem tarthatja. És amint eddig is tapasztaltott, eszerént: senki két vagy több részeket a szaporodások praejudiciumára nem bírhat. Hanem a communitás mindazoktól, akik eddig ezt nem observálták, mind pedig azoktól, akik ezután is magtalan meghalálnak — elvegye, és más szaporodott, közterhet viselő gazdának adja. Melyre a bírák tartoznak ügyelni.

A farkast és medvét lövők fizetéséről

2-do. Proponáltott, hogy erdeinkbe nyáron által kapni szokott farkasok és medvék csak egy nyáron is többet, mint 10—12 darab marháinknál elpusztítanak; melynek megelőzését sokszor elpróbálván, minden igyekezetekből semmi lett; az egész communitás minden esztendőben kimenvén, azon ragadozó vadállatok közül egyet is elpusztítani nem tudott.

Elvégeztetett, hogy valaki communitásunk erdején vagy mezején farkast vagy medvét lő, megbizonyosodván, hogy az általa lövetett meg, béhozván a faluba, a communitás közcassájából a farkaslövésért 3 Rft[ot], a medvelövésért pedig 6 Rft-ot kapjon. Melyet toties quoties a communitás bírása kifizetni tartsa köteleességének.

A vadászok pedig, akik ilyen szerencsére találnának, ezen protocoliónál fogva a szorgalmasabb vigyázatra serkentetvén, mindenkor megkaphassák a megírt jutalmat, ide nem értvén az idegeneket.

A malacok bére meghatározásáról

Anno 1826 die 2-da Decembris tartatott hűtösség gyűlésében előfordulván az, hogy itten Árkoson a communitás tagjai és a sertéspásztorok között a csordában kijáró malacokra nézve iszonyú sok contraversiák származnak, és mivel az ennek előtti megírott és praedecessorainkról reánk maradt törvényeinkben világos nyomát a csordában járó malacoknak meghatározásáról nem látjuk. Ezen okból, hogy az ennek utána következhető, mind a communitás, mind pedig a pásztorok részéről való zenebonák eltávoztassanak, tetszett a nemes communitásnak a következő határozást tenni és egyszersmind protocoláltatni is, úgymint:

1-mo. A karácson tájékán léendő malacok, amelyek a csordába hajtattatnak, úgy vétetődnek, mint nagy sertések, és annyi bért kelletik reájok adni, mint a nagyokra.

2-do. A Szent György-nap táján léendő malacokra csak malac-bért, azaz csak pénzt és kenyeret tartozik fizetni a gazda.

Mely illetén határozását communitásunknak tulajdon subscriptiónkkal megerősítjük, Árkoson, a fennebb írt esztendőben, napon, a communitás gyűlőházánál. Péter Mózes notárius.

A faosztásról

Anno 1830 die 19-a Januarii teljes communitás gyűlése tartatván, meghatározatott,

1-mo. Hogy az ezelőtt is szokásba volt és a szentgyörgyi erdőszélyen osztott cserefabéli osztály szerént, mely szerént, hogy a szélyen már elkezdett nyíl egészen Sűgó árkáig folytattassék és levágattassék az eddig observált usus szerént, mégpedig úgy,

2-do. Hogy a mai napon kimenvén, újra a szélyen lévő nyíl kijegyztessék és tízekre felosztassék.

3-tio. Minekutána mindenütt felnyilaltatik és tizedekre felosztatik, minden tíz maga között úgy felossza, hogy a mai naptól fogva öt napok alatt minden ember maga fáját úgy letakarítsa, hogy az öt nap bételésével, ha mindjárt fája ott maradna is, marad a communitásnak.

4-to. Ha akárki is azon napok alatt akár napfeljövele előtt, akár naplemente után azon erdőbe mégyen, akár maga fájáért, akármi szín alatt, szánnal vagy szekérrel, az erdő tilalma szerént büntetődik.

[1830. február 27.]

Mint népes communitásunkban communitásunk tagjai épületbeli bor-nákot, eszközfákot, kerékfalat kérnek szükségekre a szokott tilalmas erdőből, úgy tapasztaltatott, hogy az erdőnkön azon tilalom alatt levő bércek nagy pusztulást szenvedtek, s még jobban elpusztulnak, ha mindennap lesz azon kikért fáknak elhozása; s jobbnak ítélné lenni, ha minden héten csak két nap lenne szabad, s azon két napot communitásunk nevezné ki.

Ezt fontolóra vévén a communitás bírása feladását, az possessorátus urak az communitással egyetértve jónak is ítéltetett lenni. Mely kikért fáknak elhordására határozatott minden héten két nap, azaz csütörtök és péntek.

Az ily szükséges fáknak elhozására oly conditio határozatott, hogy aki ezen kinevezett napon kívül megtanáltatik, [ha] az fenn említett szükséges fákat hozná is, az erdő tilalma szerént büntetődik; s azon kikért fát pedig a kikérő mindenkor tartozik az erdőbírónak tudtára adni az odamenésekor; és az ki ez ellen hibázik, az eddig usuált törvény szerint megbüntettetik.

Mínthogy még communitásunk szükségekre még nyírfát is szoktak kérni, s adatott is a tilalmas erdőből, az melyet legjobban Várhegyen lehet megtanálni, ennek is az elhozása keddre határozat; mind szintén a léc; ha pedig az fennebb írt más bércekről, az honnan az többi fák adattatnak, az fenn írt két napon leszen szabad.

Az erdőpásztorokról

Az is proponáltatott, hogy eddig az erdőpásztorok az mely falusi lakosokat megtanáltak erdei praevaricatióba, azért semmi jutalmat nem

kaptak; s az mián az őrizet is igen gyengén van az falusfeleink aránt; és hogy az bírságból részesednének fáradságokért minden erdőpásztorok, akik az mikor seriesbe vannak, ha praevaricatorokat tanálnának.

Ezt is fontolóra vévén mind a possessorátus urak, mind az communitás, jónak ítélte lenni; ily meghatározással, hogy azon bírságot, az melyet az erdőpásztorok az communitás bírójának praevaricatorokat kivádolnak, az három részre osztassék; úgy, hogy egyharmad rész menjen az erdőpásztoroknak; az más két részt elosztván; fele az hütösségnek, az más rész pedig az falu cassába. Hasonlólag, kik az ily praevaricatorokat akárki is megtanálja és a communitás bírójának tudára adja, hasonlólag kapja az jutalmat.

Mínthogy az erdőpásztorok csorda-series szerént minden két holnapba változnak, úgy határozatott, hogy az második holnap végén az communitás bírója hütösseivel és az erdőbíróval az praevaricatorot exequálja, úgyszintén az, ki más által vádoltatik is.

Az mindeddig ususba volt az idegen praevaricatorok aránt: fele része az bírságnak most is helybehagyatott, hogy az erdőpásztorok kapják.

A vetésétekről és annak bírságáról

Anno 1832 die 8-a Novembris teljes communitás hívatván, az egész gyűlésben az a sérelem és abusus proponáltott, hogy a vetéseket szánszándékos kicsapásokkal, marhákkal és még sertésekkel is gazoltatják, a puha földit tapodtatják, étetik, és azáltal oly károk okoztatnak, hogy annak megakadályozása elkerülhetetlenül szükséges.

Végeztetett, hogy a határpásztorok minden személyválogatás nélkül akárkinek a vetéseken találtató marháit, úgy sertéseiket is, ha a vetéseken talátnak, töstént behajtsák, és elsőben minden marháért egy-egy garas hajtópénzt vegyenek annak gazdájától. Ha pedig azon gazdának másodsor is behajthatják a vetésről, ekkor hajtópénzt fél forintot fizessen. Harmadszor pedig egy-egy forintot. S mindezeket ha a határpásztorok elmulatnák, a communitás a vetésekbe károkat vallana és a határpásztorok nem őriznék a vetéseket, úgy a tolló legelőket is mint falu tilalmasát, akkor mindenkor, valahányszor kötelességeket nem tészik, büntesse a falu a határbírókat egy-egy forintig határpásztoraival együtt.

Ezen megnevezett hajtópénz közül a határpásztoroké a garas, a második és harmadik bírság pedig a falué legyen és számadásba menjen. A szánszándékos vetéspusztítók pedig 3 magyar forintig személyválogatás nélkül büntetődjenek, mégis a határpásztoroknak a garast, azonkívül a többit a falunak [megfizessék]. S ha a szánszándékosok a falunak ki nem adatnak, megtudván a bíró vagy hütösök, a határpásztorokat 3 forintig büntessék meg; és ezen írott törvényhez szorosan hozzá tartsa a bíró és hütösség a határpásztorságot. Ide hátrább is:

A Nagy avasi Pityókás kert őrizetiről

Viszont a proponáltott, hogy a Pityókás kert őrzése az eddig való usus szerént károsnak esmertetett, mert az eddig való pásztorai sok károsodásokat és praevaricatiókat néztek el. Úgy annál fogva sok

praevaricatiók történtek a Pityókás kertbe, úgy a pityókákba is, nevezetesen a sertések által.

Végeztetett, hogy ezentúl a Nagy avasi Pityókás kert őrizete a falu határpásztoréi legyen. Kik is esmerjék kötelességeknek azon kertet őrizetek alá venni, őrizni, onnan minden marhát, ami nem szánszándékkal hajtatik oda, egy-egy garas hajtópénzért hajtásá bé, a sertéseket pedig mind a más tilalmas határból és sétár kár fizetés mellett.

A határpásztorok száma pedig ezúttal 15 számra szaporítottott; hogy minden esztendőben annyi légyen, végeztetett.

A faeladás megtiltásáról

Anno 1835 die 9-na Decembris tartatott egész communitás gyűlésében az a közsérelem vétetett fontolóra, minekutána ezen protocollumban 1824-ben — teljes egyetértéssel a nemes possessorátussal — minden erdős bércünknek tilalmi törvényül megíratk, az időtől fogva nemhogy erdeink nevedek volna, hanem napról napra végső pusztulásra maradnak. Melynek okát ott találta fel ezen közönség, hogy minekutána a szabad erdők elhasználtattak, lakosainknak nagy része a fával való kereskedést üzven, még a tilalmas erdőköt is pusztítani kezdték; nagy részt pedig le is pusztították, bércünk pusztákká maradtak. Nem használván a megírott büntetést, a közerdőkből azon bírságokot — a sepsiszentgyörgyi piacon — nemcsak megszerzik, hanem nagy kereskedést is üznek; még a gyalogszeresek is kaszalyokat raknak. Úgyannyira, hogy a magunk szükségünkre való tűzifánkot is igen bajoson szerezheti meg a más rész. Ide hátrébb például (:ha egy szerencsétlen romlás találná közönségünköt;) nem lézen miből legszükségesebb épületeinket felépítsük, annál kevésbé maradékainknak. Mely mostoni és következhető károknak megelőzésére nézve szükségesnek látta közönségünk meghatározni és közönséges törvényünknek felvenni azt, hogy a vásárba viendő, interesbe adandó faeladás megtiltassék. Melyekre nézve meghatározatott az:

1-mo. Hogy minden falusfelünk a meghatározandó bércéből csak annyit erdőljön, amennyi háza tüze szükségire elegendő.

2-do. Se ölfául, se kaszajul, se hosszú fát szánon vagy szekéren eladni vagy piacra vinni, se kalákába más faluba, se interesbe, se ajánékba a faluból kivinni szabad nem lézen a mai naptól kezdve. Mely ellen ha valaki hibázik, azt a személyt a közönség mindannyiszor büntesse hütössei által, valahányszor ezen határozás ellen hibázik, 6 — hat magyar forintig. Mégpedig úgy, hogy akár egy szál fát, akár egy terhet vigyen ki a faluból, mindannyiszor fizesse a hat forintot, valahány terhet találna kivinni és eladni.

3-tio. A jövevény birtokotlan [!] embereknek pedig itt a faluban is eladni a megírt tilalom alatt nem szabad.

Kötelességivé tétetik azonban a helybéli bíránk ökegyelmének: ezen határozást teljesítésbe vétetni, a békírosoknak tudokra adatni, ezen határozásra nézve szoroson vigyázni s vigyáztatni és az ez ellen hibázókot hasonló büntetés alatt el nem szenvedni, hanem a bírságot felvenni és arról számadolni.

Ezen határozást a közönség részéről tertiose, a helyben lakó birtokos urakkal pedig tulajdon magok vagy megbízottjaik által subscri-

bálva megerősíthessék. Költ Árkoson az elől megírt napon és esztendőben a közönség gyűlőházánál, a teljes közönség gyűlésében. Árkosi Péter Mózes communitás notáriusa, Barabás Bálint communitás bírása, Barabás János Háromszék táblabírása, Haggi Gidro György, méltóságos Daniel Elek főispány úr önagyasága árkosi árendátora, Benkő Sándor possessor.

Erdő és sarjú tiltása

1841-be március 20-ik napján teljes közönség gyűlése tartatik, az hová nagy számmal lévén a nép öszvegyűlve, polgár Csiki György jelentése szerint a méltóságos gróf udvara is meg vala híva, személyesen tisztartója, Jantso Sámuel uram. Amidőn is fontolóra vétett:

1-ben. Szemmel láthatólag pusztulása lévén erdeinknek, nevezetesen most Kerekhegyre kerülvén a serjes, mert a több bércek elpusztultak. Kerekhegyet nevezetesen ezen a télen kíméletlenül pusztítani kezdették, mert sokan eszközfát kérvén az eddig volt szokás szerint, annak színe alatt teméntelen tűzifát hordottak; és ha még így tart, két-három esztendők alatt azon erdők is végpusztulásra jutandó.

Határozás: Kerekhegy lévén egyedül azon erdős bérünk, ahonnan mind tűzi-, mind eszközfákkal élhet több időig közönségünk, elvégeztetett ezen teljes gyűlésbe az, hogy ezen Kerekhegy — több ahhoz való bércekkel, úgymint Csomosbérc és Deszkás bércekkel — úgy feltiltassék, hogy onnan a mai naptól kezdve senki élő fát se tűzire, se eszközfának ne erdőlhessen a 6 magyar forint bírság alatt. Oly megegyezéssel, hogy midőn a közönségnek tűzifára vagy eszközfára szüksége van, ahogy a körülállás kívánja, oszt részenként bizonyos számú fákot; amiből ki-ki eszközfáját is tartozik kiállani. Kivévé a kerékfalfát, amit ki-ki esztendőként egyszer egy terhet megkaphasson. Addig, amíg kerékfalfa léssen ott; azután pedig senki se kapjon. Azt is osztályon kívül; bornát pedig az eddig voltak szerint.

Ennek következésibe szükségesnek látta közönségünk azt,

a) hogy bizonyos elpusztult erdős bérceink felfogassanak új fák nevelésire. Mely végre meghatározatott az, hogy Hosszúbérc, Szépbérc, Kövesponk, Vadas, Bedő avasa, Gyepű tetejéig, a Magyarós kasárba keresztülmenő útig 6 magyar forint bírság alatt felfogassék. Ami azon tilalom alatt a máj naptól kezdve fel is fogatott és tilalom alá is vettetett,

b) minthogy erdeink elpusztítását nagyobbára a szentgyörgyi piac okozta, mert abból sok kereskedés üzetett, hogy ezentül senki az 1835-ik esztendőbe, december 9-ik napján törvényül írt protocolatio ellenére, a 76. és 77. lapon megnevezett tilalom szerint: senki a falun kívül fát eladni vinni akármí szín alatt ne merészeljen, 6 magyar forint bírság alatt. Melynek következésibe

c) a szükséges tűzifák, kertnek való vesszők és fuszujkakarók megszerzése tekintetiből felszabadíttatik Görgő árnyéka, az hová hetenként napozva lehessen menni. Azonkívül pedig, hogy egyik s másik időközbe is elhordja, nem szabad, 6 magyar forint bírság alatt. Amire

az erdőpásztorok fognak szoros vigyázattal lenni és a szánszándékos praevaricatorokat az erdő tilalma szerint büntetni.

2. Fontolóra vétetett továbbá az is, hogy a felső határba midőn az akár ős-, akár tavaszvetéssel használtatik, a régi rossz usus szerint midőn a gabona learattatik, mindjárt aratás után azon határbéli sarjú pusztíttatni kezd. S jóllehet ezt a hűtösség szokta eddig őriztetni, de ez is nem felelvén meg a kívánságnak, sok praevaricatoroktól mind a tollói fü, mind a sarjúk még szabadítás előtt elétettetnek, s mikor a határ megszabadult, sem a falu marhája, sem a személyesek hasznot nem kapnak.

Határozás: a mai naptól kezdve a felső határnak sarjútermése is, úgy, mint a Rét tilalma, általadatik a határpásztoroknak. Akik is kötelesek lesznek annak sarjútermését is éppen úgy megőrizni, mint a Rét sarjúját, a kárról számolni a tulajdonosoknak, minden történetes marhát 1 krajcárig és portio kárig bírságot. Ha pedig szánszándékosok lennének a praevaricatorok, azt külön-külön 3 forintig bírság alá a falu törvényire adni kötelesek legyenek. Ide értetnek minden tilalmas határok, úgymint: Dió hegye, a középső és alsó határok is, amelyeket éppen a megírt tilalom szerint őrizzenek, a károkról számoljanak és fizessenek a tulajdonosoknak. Ezekre a közönség bírása szoroson vigyáztatva hűtőseivel, vegye és vétesse teljesedésbe ezen határozatot, a hibásokat a megírt mód szerint büntetni.

Barabás Benedek közönség bírása, Barabás Daniel jegyző, Barabás Daniel hűtős, Szabó József hűtős, Péter József hűtős, Bíró József, Gélei József, Tegző Tamás hűtős, Barabás Lukács hűtős, Szabó Pál hűtős, Bedőházi Sámuel hűtős, Vass József hűtős, Bentze Benedek szabad székely a teljes közönség nevében. Barabás János táblabíró, Benkő Sándor possessor. Ezen constitutio pontjaiba csupán a b) alatti egyezés, mely szerint a szentgyörgyi piacra viendő tűzifa vitele tilalmaztatik, valamint a felső határba leendő sarjúnevelésre való intézet, magok tökéletes erejekben általam is helybenhagyattatnak. De a tilalom alá hozandó bérecek feltiltását teljességgel el nem ismerem, és ellene protestálok, a feltiltás aránt. Kőröspatak, március 21-én, 1841, gróf Kálnoky György.

A gabona s tilalmas határok rendetlen pusztításának megakadályozásáról

1845-ben, Februárius 22-ikén közönség gyűlésébe indítványba hozták az árkosi közönségbe eláradott szánszándékos gabona s tilalmas határok rendetlen pusztítása megakadályoztatása táblabíró és helybeli biztos, Barabás János által. Mit a közönség figyelemre véve, még azon napon jegyzőkönnyileg megállítá s megbízá a hűtösséget: minden tilalmas határ kártételek megakadályozásáról egy tervet készíteni. Ki is egybegyűlvén, a tilalmas határok, gabonaételesek megakadályoztatására e következő pontokat tette szükségessé megállítandónak és megtartandónak:

1. Minden tilalmas és bévetett határok legyenek a határpásztorok szoros felvigyázások és számadások alatt egész a felszabadításig. Ahonnan a határpásztorok május holnapja első napjától kezdve hajtsanak.

a) A tévelygő s tilalmas határokba megtalálendő marhákat, mint eddig is, országosan megállított 1 váltó krajcár és 1 sétár kár fizetés mellett, béiratva.

b) Hogyha szánszándékos gabona vagy tilalmas fű és sarjú, vagy szabadítás előtti kártévőket találnak, azokat külön-külön 3 magyar forintig mint prédálókot megbüntessék. Mely bírságnak harmada a község cassájába menjen, két rész pedig a határpásztoroké.

c) A szánszándékos kártétetők által okozott károk tüstént megbecsültessenek, s azokat nem sétár kár [...], hanem az egész kárról vegyenek eleget.

2. Hogy a határpásztorok ezután rossz példát ne mutassanak, a gabonák s tilalmas határok őrzésére nem leszen szabad marhával őrizni menni, 3 magyar forint büntetés terhe alatt. Kivévén azt, hogyha a kártévőt nem lehetne gyalog elfogni.

3. Hogyha a határpásztorok mind az őrzésbéli hanyagságba, mind a szánszándékos kártételbe észrevéttnek, vagy a kártévőkkel titkon megbékélnek, minden kihágások ügyében a község bírása ellenőrségre hatalmaztatik meg. Aki hűtösseivel észrevéve a határpásztorok kicsapongásait vagy a kártévőkkel való titkos megbékéléseket, az olyan határpásztort, akit észrevészen, vagy a határbíró ki nem adná — mindannyiszor mint hiteszegett határpásztort 3 magyar forintig bírságojjon; s azon bírságnak két részét tegye falu számadásába; így a hűtös embert is, ha hűte ellen cselekszik.

4. Tapasztalt dolog az, hogy mihelyt a határon két, három darab gabonát learatnak vagy lekaszálnak, mindjárt vagy szabadon étető marhák bojognak a határon, vagy szekérbe fogva is elmenyen, mintha valamit vinni akarna; ezen szín alatt marháját jól tartja, éteti, utat mutat a kártételre másnak is. Az ilyen étető úgy nézettsék, mint szánszándékos kártévő, 3 forintig büntetessék mindannyiszor, valahányszor rajtakapattik.

5. Szánszándékos prédálóknak vétetik még az is, aki két, négy s több marhát is vagy bédugott haranggal, vagy harang nélkül a tilalmas gabona- vagy szénasarjú-határba behajt kárt tenni. Az ilyenek bécsapott marháiktól félreállnak, hogy szánszándékos kártévőknek ne találtassanak. Vagy hazulról elkapott marháikat kieresztik és kihajttják, mintha nem tudnák, hova lettek marháik, csudálkoznak, ha behajttanak; azért [ezek] a burjánszedés színe alatt mák-, fuszujka-, török-búza-, pityókatarisnyálók és fosztogatók is szánszándékos és 3 magyar forintos bírságra határozatnak.

6. Nagy prédálásra való bűvőhelye a prédálóknak Katonnya; mi a Vak árokig fel a határhoz tartozik, és azt nagyobbára a lelki tanítók bírják canonica portióba. De igen kevés haszonnal, mert még jó előre megetetik Katonnya kaszálóját, kaszálás után felszabadítják s étetik. Ilyen a köröspataki határrész; a Szépmezőre szántani, hordani járók dolga is, mert a kártévő befogja ekéibe vagy szekérbe marháját, s amíg a határon keresztül megyen járomba marhájával, a két útfelen ropant károkat téznek, sok gabonát megetetnek. Azért az ilyenek is szánszándékos kártévők, és külön-külön 3 forint büntetés alá valók, s mégis az okozott kárt fizessék meg.

7. A határkertek kijárása s jó állapotban való tartása illeti nemcsak a közönség bíróját, hanem a határpásztorokat is. Kik ha valami réseket észrevesznek, töstént hírt adjanak a közönség bírójának; ki a jobbágybíróval együtt, harmadmagával, minden két hétre egyszer a rossz határkertek kijáráására kimenni esmerje kötelességének s négy polgárokkal töstént két-két garasig felzálogoltatni. Akik pedig jó idején, Szent György-nap előtt határkertjeiket két intésre is fel nem tenék, akkor töstént 30 krajcárig zálogtassa meg.

8. Károson tapasztaltatott az, hogy némelyek a falu határába privát helyeket kerttel bírván, onnan a tilalmas határokba, gabonákba sok kárt tétetnek. S ha kertjeből kiment vagy szánszándékoson kicsapott marhákat találnak a határpásztorok, azt mondják a kertések, hogy kiszöktek. Azonba ha meg nem találják, a határba teméntelen sok gabonaétetéseket visznek véghez. Minek megakadályozására szükség azt tenni ezen közönségnek:

Hogy azon privát birtokosok ha kerttel akarják használni jussokat, ami az erdőnek is nagy pusztítására szolgál, mert onnan erdőt is, mezőt, gabonát is pusztítanak — tehát hogyha ezeknek kerteket nem törvényesnek vagy éppen résesnek találja a kertjáró bíró és esküdttség, mindenkor megzálogoltassa és büntesse 3 magyar forintig. A rés vagy rossz kert miatt okozott kárt a határon a határpásztorok azokra becsülte[ssé]k; s mégis mindaddig kertekbe marhát ne hajtsanak, amíg a határ is fel nem szabadíttatik, mert ezen külön privátjokot nagyobbára sokan azért tartják rossz kertbe, hogy onnan a határba és gabonákba alattomoson prédálhassanak. Sokan pedig azért, hogy árkolás és cöveklés vagy más úton a másét magokéhoz foglalhassák.

9. Rossz bevett szokást gyakoroltak darab időtől fogva a határpásztorok abba, hogy mihelyt a határ annyira lefogyott, a határba lévő legelőőrizetről lemondottak, s csak az imitt-amott még aratatlan vagy learatott néhány kalongya gabonát őrizték. Marhájakot pedig szertibe csapva a határon, még a vetéseken is, utat mutattak a prédálásra másoknak is. Mely rossznak megelőzésére megállíttatik az, hogy a határoknak nemcsak gabonáját, hanem a tilalmas legelőjít, vetésit egyaránt őrizzenek. És onnan a történeteseket mindenkor két-két garas hajtópénzre hajtsák be; a szánszándékosokat pedig mindannyiszor 3 (három) magyar forintig bírságozzák. Ennek is harmadrészt, az 1 magyar forintot a bíró vegye számadásba, s minden szánszándékos prédálókot jövőndő tudás végett név szerént számadásába felírjon.

A tilalmas legelőhatárok felszabadulása a közönség rendelkezésibe hagyatik.

10. Minden, a határoknak történendő károk a tulajdonosok által igazságon megbecsülte[ssé]k — csak azon esetre szaparíttattak a határpásztorok 12-ről 15-re, melyre hogy a határokat és gabonákat annál hívebben és nagyobb szorgalommal őrizzék és ne prédálják. Így senki is a közönségbe igazán megbecsülte[ssé]k kárát nem tartozik elengedni, hanem már elég jövedelem lévén a határpásztorok keze alá adva, azokat a károkat mind megfizessék, a prédálókot az okozott károkat megvenni esmérjék kötelességeknek. Hogyha tehát a szánszándékos prédálók és a fennebbi esetekbe megtaláltatottak ezen igazságon épült határozatnak nem engednek, az okozott károkat és bírságokat nem fi-

zetnek — tartozik a határbíró a közönség bírójának kiadni. Kinek kötelessége legyen, illető törvényhatóságához, testi büntetés útján is a kárt, bírságot megfizettetni.

A határpásztorok pedig ha az igazán megbecsültetett károkat nem fizetnek, a káros által panasz tételén a bírónak, tartozik a hűtösség törvénye eleibe idéztetni. Ahol a kár felfedeztetvén, az okozó fél költségire ífletet tenni. S ha így se fizetné, 3 magyar forint bírságon marasztani.

11. Hogy a károk feladásába, úgy a sétár károk béírásába is kihágások ne történjenek, végeztetett, hogy minden káros megbecsültetett kárát a hűtösség vagy közönség előtt, úgy a határpásztorok is a sétár károkat, úgy a szánszándékkal okozottakat is ugyanott hitelesíttetni [köteleztetnek]. Mert sokszor megtörtént és csaknem alacson gyakorlatba jött, hogy mikor a határpásztorok elindulnak ősszel ekebér, sétár kár felszedésire, elsőbben azt kérdik meg a gazdától: mi kára van? Ekkor, ha soknak tetszik, azok is egynéhány sétárral megszorítják a káros kárára. Mégpedig olyan behajtásokkal, miről a káros se nem tud, se senki nem vallotta, de engednie kell a károsnak, mert egyedül nem elégséges 15 határpásztort meghamisítani.

12. Midőn a felső határ vetésbe áll és gabonatermésbe van, az az Eke út, mely a Vár utcától, vagyis a falutól egész az Orotásig, az erdőig menyen, a határon végig fel — egész nyáron által a gabonaprédálásra legnagyobb alkalmatosság. Ahol déltől fogva estig, estvétől fogva másnap délig örökké hajtának a marhák fel s le, vagy öszvekötvé, vagy kötetlen, egy-egy gyermek által négy s hat marhák is. Bémennek a marhák a gabonákba, egyik az úton innen, a más túl — vagy akarva, vagy nem —, az erdőig fel örökké gabonát eszik; békap a gabonába, s nem eszik az erdőn. S hogy mégis jól tarthassa marháját a prédáló, ketten-hárman öszveállva, még fényes nappal is bécsapják a gabonákba marhájokat kárt tenni, jóllakni. Ekkor egy őrző áll Törökcsicsaj tetein, a más Közép dombon: nézni a határpásztor jövetelit. Ha jó — már el tudják a bokorba kergetni. Így a határpásztor semmit se kap egyebet kárnál. Ha nem jó, addig eteti a gabonát, míg majd kihatad. A más elindul éjfélkor marhájával hazafelé, s virradtig eregel a gabonákba. S ilyen s több efféle alattomos mesterségekkel véghetetlen sok kárt tudnak okozni. Mint 1842-ben, csupán az erdő mellett gróf Kálnoki György úrnak több becültetett, mint 70 köből gabona kára, mit a határpásztoroknak meg kellett fizetni. Hát még az ott szomszédos másoknak? Vagy pedig Katonya árkába? Bédugja ökreit a kártévő, s onnét a rá jövő földek termésait merőbe semmivé teszik. S így megbecsülhetetlen s felszámíthatatlan kár okoztatik, minek a megnevezett út és az Orotási kapu főbb okai.

Határozatott: hogy mikor a felső határ vetésbe áll akár ősz-, akár tavaszgabonával, ezen az úton se öszvekött, se kötetlen marhákat az erdőre nem léssen szabad hajtani, 3 magyar forint bírság alatt. Annyival is inkább, hogy így nemcsak az út mellett levő földek gabonatermésai megkíméltetnek (ahol évenként termésbe több száz köből károk lettek), kikerültetnek: a szántóvető annyi kárt nem vall. Hogy tehát ezen határozat annál sikeresebb legyen: az Orotási kapu merőbe tolláltatik, vetéses időbe annak helye békerteltesség és szo-

ros vigyázat alá tétetik. Mire nemcsak a határpásztorok, de a közönség bírása is kertjáráskor, mindenkor figyelmezzon; és azt résbe hagyni vetéses időbe soha pusztán ne hagyja, hanem annak jó módon való tartására egy szaporodást rendeljen. Ami közhely pedig ezen kapuért biratott, az a közönség hasznára fordíttassék és használtassék ezután.

A mezei rendőrségi cikke[lye]ket én is megerősítem. Kivévén a 12. pontot, amelyben a Vár utcából menő út iratik elzárattatni. 1845. szeptember 21. Gróf Kálnoki György; gróf Haller Anna.

Barabás Ferenc közönség bírása, Útő Mihály közönség jegyzője.

(Árkos iratai. I. köteg, 2. sz. Árkos jegyzőkönyve, 1824—1845.)

63

Az aranyosszéki bogáti közös szántóföldek törvénye 1827. február 19.

Constitutio

Elsőben is a birodolamra nézve

1-mo. Ezúttal is megállítatik az, hogy a bogáti praedialis szabad szántóföldeket csak a székbéli residentias nemes birtokosok, törökös székely és székely szabadsággal élő jószágos hazafiak bírassák, másoknak kirekesztésekkel, mégpedig ezen székes helynek eredeti természete szerint fiúról fiúra olyformálag, hogy a successio csak a fiúra vagy ennek elfogyásával, a fiú-leányra szállhasson — amidőn pedig ezekre nézve is defectus lenne, ekkor az említettek közül a legelsőbb törvényes foglalóra maradjon — mely foglalásnak módja alább eléfordul.

2-or. Minthogy ezen praedialis helynek tulajdonságát mostan is a nemes szék magának reselválja s annak birtokosai mindnyájon csak usu fructuariusok, ennél fogva egy birtokosnak sem léssen szabad a birtokába lévő hely tulajdonsága iránt semmiféle titulust introducálni, sem semmi szín, szín vagy praetextus alatt akárkivel is tractálni, elannyira, hogy azt sem pénzért, sem gabonáért vagy marháért vagy akármi névvel nevezhető jóért a birtokos másnak nem adhatja, sőt valamely efféle toldás mellett cserét sem tehet, ha szinte ott akarna is cserélni, annyival is kevésbé más helységbe elcserélve; de sőt szorgalmatos ügyekezetnek felébresztése tekintetéből felibe való szántás végett se léssen szabad másnak általengedni, ki-ki vagy tulajdon, vagy pénzen, vagy dologgal fogadott erejével szántsa; — jobb módal eshető művelésére és sikeresebb használására nézve mindazonáltal ezután is megengedtetik az, hogy a törökbúzával vethető hely, (:ennek természetére kurta idő alatt sok napszamos kívántatván:) felibe való kapálásra adathassék, úgyszintén a termésnek maga idejébe lehető bégyűjthetéseért a részbe lehető adattatás is szabad léssen, minden másféle műveltetésre való általadás kirekesztetvén, s egyszersmind azon helynek a tulajdonos által eső szünteleni művelés kötelességévé tétetvén kinek-kinek oly kifejezéssel, hogy midőn akárki azt művelni vagy elégtelen, vagy henye lenne, avagy kaszálónak vál-

toztatni akarná, azonnal más mívelhetőnek s szorgalmatosnak birtokába jusson a mindjárt említendő móddal.

3-szor. Megállítatván mindezek szerint mind az, hogy vagy fiú és fiú-leány successión (:mely szinte mindegy:) és a defectus esetibe törvényes foglalás útján lehet főbbként birtokosa valaki a törvényes birtokosok közül az említett praedialis szabad szántóföldnek, annál fogva a birtokosnak elhalálazása utáni dispositióra just nem tarthat, mind pedig az, hogy annak csak az azt szüntelen mívelésben tartó birtokos lehet tulajdonosa — az arra nem elégséges, vagy azzal a megállított módok ellenére szembetűnőleg vagy alattamas csalárd-sággal mívelő pedig elrekesztetik; tehát ezúttal is megállítatott, hogy az efféléket észrevéő lehető törvényes birtokos azon helyet, melyben vagy praevaricatiót tapasztalt, vagy míveletlenséget vett észre (:melyet is a míveletlenség harmadik esztendejébéli pünköst harmadnapjáig fog observálni:) mindeneknek előtte vagy elborázdalással, vagy máskénti megjegyzésével íranta eredendő perlekedésének jelé-ül megjegyez, annak utána az alább írandó móddal appropriál — úgy tudniillik:

4-to. Hogy a praetendálandó praevaricatióknak akármelyik neme észrevételekor remélve annak törvényes megbizonyíttatását is, a mindjárt írt móddal tégye meg az említett jedzést, azután annak addigi birtokosát a törvényes vicekirálybírótól váltandó pecsét erejénél fogva, ezután nem harmad-, mint eddig, hanem 8-adnapra a Constitutionale Forumra idéztesse, és akkor keresetének megbizonyítására a kellett hiteles bizonyításai és előre a Forum színére diurnum gyanánt bétéjendő három forintra határozott asztalpénz mellett inactionálja, és alperese ellen mindvégig perit kifolytatni ügyekezzen, hogy vagy az említett jegy megtétele után 8-adnappal képzelt alperessét az írt móddal idézni, vagy az idézet után a másodsor következett 8-adnap, vagy netalám ha akkor a törvényes királybíró valamely törvényes akadályai miatt a Constitutionale Forumat meg nem ülhetné (:melyet a ferián szintűgy, mint a törvényes időszakazon megülttet-het:) ezen Constitutio erejénél fogva a királybíró által adandó napon megjelenni elmúlatná, vagy ha megjelennék is, keresetét törvényesíteni elégtelen lenne; nemcsak hogy alperesse keresete alól feloldoztatik, hanem bétett három forintja elvesztése mellett alperesse költségét, fáradságát, méltatlan hurcoltatását is visszatéríteni köteles lé-szen. A Constitutionale Forum bírái pedig lé-sznek:

5-to. Praeses vagy előlülő mindenkor maga a törvényes vicekirálybíró, és nem más, hacsak a királybíróval valami atyafiság vagy a dologbéli befolyás attól el nem rekeszti, az ilyen esetekben pedig az, akit az akkori főtiszt úr fog előlülőnek nevezni — tagjai vagy a törvényes alszék kifogás alá nem jöhető rendes ítélobírái, vagy az assessorok közül azok, akik a magok jó viseletekkel és elmebéli tehetségekkel magokat mások felett megkülembeztették, ezeket akkor is, amidőn maga a vicekirálybíró lesz praeses, midőn törvényes okból nem lehetne maga, amidőn pedig az említett okból más, ekkor a főtiszt úr nevezze ki a Forum megülhetésére adandó terminuskor előre azért, hogy a felek, ha lenne, azok ellen helyes reflexiókat megte-hessék addig is, míg a Forum egybegyűlne, következőleg az akkori

judicatus exceptio kikerültessék, ezúttal is a cél szerént rövidítését munkálkodván az ezen Forumon folyó pereknek, melyeknek további folytatására meghatározottatott.

6-or. Ha a 8-adnapi idézésre az idézett alperes meg nem jelenne egész nap, akkor délutáni órán hozassék ellene per nonvenit sententia — s ha azt 8-adnap alatt vagy a fő-, vagy [a] vicekirálybírák tiltó és megújító pecséték erejénél fogva az alperes meg nem akadályoztatja, minden más törvényes menedékek kirekesztésével elégtételben kelletik venni magának az előlülőnek, vagy ha nem érkeznek, az ítéletet hozott s az előlülő által kirendelt bírának, vagy ha délután megjelenne, akkor a Forum előtt supervenientiat insinuáljon, és maga részéről is a remélhető absolváltatás esetibe visszanyerendő, a convictiókor pedig elvesztendő három forintját tégye bé, azután magával az actát zártalékjaival együtt eredeti valóságokban közöltetni kívánván, legottani védelmezését úgy megtenni s továbbra replicáját is beadni, légyenek azok akár in exceptivis, akár meritorie tételve, úgy ügyekezzenek, hogy még azon napon sententiát nyerhessenek, különben ha késedelme okozná a másnapi viszonti egybegyűlést, azon a napon bétett három forintját másnap ugyanannyival pótolni kéntelenítetik, az első három forint a bírák diurnumába maradván. — Amidőn meg nem jelent tiltó és megújító pecsét erejénél fogva volt felperessit a nyert ítélet elégtételben való vételével eltiltja, ekkor azon a praesestől terminust kérjen, és arra azelőtt ugyan 8-adnappal törvényesen idéztesse, amikor is oly készen álljon védelmező feleletivel, hogy többszöri menedékkal nem élhet, hanem végső ítéletet nyer, és ha veszteni talál, magán csak a biradalmon kívül segíthet a derék székre téjendő appellatioja mellett — úgyszintén akkor is, midőn előbbi megjelenésekor tett maga mentségei után is vesztene, és az ekkor instantane jelentendő novum simplex mellett is elkövetendő másodszeri védelmezésekor eshető vesztese állapotjában is, mivel ezen esetben is biradalmán kívül tétetik. — Továbbá mikor oly occultus casus adná elé magát, hogy hitletételre lenne szükség: ekkor is ha a felek közül valamelyik a másiknak hitére bocsátaná a dolgot, s az attól, akinek a másiktól ajánltatott a hitletétel, nemcsak letenné, hanem acceptáltatnék is amattól, ekkor is végképpen termináltassék a per — ellenbe, ha a hitletétel valamelyiknek az ítélszék által határozatnék, és ezen ítélet a feleknek akármelyikétől felsőbb vizsgálatra kérettetnék, már akkor a per és ítélet a hitnek letéttetésével elhalasztásával biradalman belől bocsáttassék által, mégpedig minden leveleknek, allegatióknak és ahhoz tartozóknak eredeti valóságokba léjendő általküldése mellett, hogy így is a költség és hosszas perlekedés kikerültessék. — Mely önként vagy más úttal is felsőbb vizsgálat alá kerekedő ilyen színű pereknek folyamadtára nézve meq-állítatott:

7-mo. Hogy azokat a törvényes derék szék mindenkor extraserialiter lássa el, és azokba, melyekbe az előbbi nyertes fél hasonlólag nyert, semmi további menedéket nem engedve elégtételre az előbbeni Forumra relegálja, azokba pedig, melyekbe az első nyertes succumbál, s azomba semmi törvényes menedékkal nem élt, hogy azzal

is élhessen, az előbbi Forumon menedéket engedjen, de igen kurta időnek kiszabása mellett.

8-vo. Lefolyván az említett utakon és móddal a felek perei, hogy az azokba kellő ítéletek mindenképpen törvényes elégtételt is érjenek, ha néálám valamely esetbe a megnyerettetett katona lenne is, minthogy azoknak is bogáti perei a Constitutionale Forumra tartoznak, minden megtehető módon eszközöltessenek.

9-no. Ezen előrebocsátott perlekedés módja, amint előre is megjegyztetett, a történhető praevaricatiónak észrevételéből eredett perekre határozatatt olyformán, hogy amidőn a szomszédoknak földeik elszántása felett eredne kötődések, ekkor a rendes és törvényes után és királybírói kibocsátás mellett kijártathatja; csak azért az írt perlekedésre szorulni nem kell, és midőn nem praevaricatio adna okot a perlekedésre, hanem valóságos caducitas vagy defectus virilis sexus adná elé magát, ezen történetbe az első törvényes elfoglalónak említett jegy tétele nemcsak eredhető perét jövendőlj jegynek tartatik, hanem pedum positiónak, annál fogva nem ezen első foglaló fog magának alperest keresni, hanem lehető felperessel fogják perelni, ha kedvek lészen — hogy ha pedig ezen foglaláskor történhető mindenféle versengések, sőt netalám verekedések elkerültethessenek, erre nézve meghatározatatik, hogy abban az esetbe[n], ha valaki az első foglaló jegyét kihányná, s azáltal vérengzésre és verekedésre utat nyitna, akkora büntetésen marasztassék, mekkora egy potentiae pae-nalitas, amely a szegények cassájába tétessék bé, az elfoglalt föld mégis az első elfoglalóé légyen. — Azon esetben pedig, ha kettő egyszerre érkezne egy földhöz, hogy azt mint első elfoglaló magának ki-jegyezné, s egymás között szépen meg nem egyeznének, hanem versengés támadna köztek, mind a két fél a fennebb megírt és említett célra fordítandó büntetésen marasztassék külön-külön, mégis a contraversia alatt lévő, az elfoglalni akart föld egyik felé se légyen — ellenbe[n] a praevaricatiót tapasztalt rész említett jegyével semmi törvényes foglalást az akkori birtokosra nézve nem tészen, hanem azzal másokat, akik talám hozzá hasonló móddal észrevették ugyan a praevaricatiót, de mégis míg addig törvényes idézetet nem tettek, rekeszti el attól, hogy azok nálánál hamarább lehessenek a praevaricator felperesei — önként folyván ezekre nézve az is, hogy az ily felperesek addig magokénak nem is tarthatják a megjegyzett földet, míg ítéletesen el nem nyerik, s aszerént annak birodalmába nem iktattatnak, mindaddig az alperes se használja az inactionált részt.

10-mo. A praemittáltattak szerént folytatandó ügyekben, ha valamelyik félnek hamisan készült okleveleivel való élése világosodnék meg, azonnal, ha ezt a felperes rész tenné, keresetit, ha az alperes, az inactionált földit vessessék el — afelett ilyen cselekedetekért fiscalis kereset alá vettessenek, s annak módja szerént büntetést szenvedjenek.

**Csikjenőfalva határrendtartása
1835. május**

Anno 1835 Máyi Constitutio
Örökösön tartandó

A jenőfalvi commonitás megegyezett akarattal gyűlést tartván, mind az katonai, mind pedig az provinciális státus részről, ez okon, hogy látván a közönség a sok külön-különbféle helytelenséget és régulatlan viseleteket, hogy végre mindezeket szükséges jó rendbe hozni és megtartani, vagyis megtartatni minden rendbéliekkel a közönség között. Mely constitutióban foglaltatik az alább írt punctumok, úgymint:

1-mo. A juhnyájoknak a havasból nem léssen szabad lejönni mindaddig, míglen a vetésben lévő határ egészen fel nem szabadul. Amely esztenabíró vagy pásztor ez ellen cselekszik, büntetése léssen három ezüst magyar forint; mégis a juhnyájak visszavezettetnek a havasba, az illő helyekre.

2-do. Amely embereknek szarvas vonómarhájok vagyon, az olyan embereknek hámos ménesei a vetések között jární meg nem engedtetik.

3-tio. Amely emberek tehénmarhákat szoktak vonónak tartani, az olyan embereknek sem léssen szabad az, hogy a vonótehényeiket a vetések között mindennap reggel el és este hazahajtogatni, hanem midőn járomban nem akarják fogni, a bornyaikat is hajtsák az erdőre, és otton fejjék, használják tejeket. Ha ezt nem cselekszik, elfogatnak onnan, és a nyomásmezőre rekesztetnek.

4-to. Sokan szokták ökreiket seresben adni, és az ilyetén seres ökrök miatt is sok károk szoktak történni; minthogy tudniillik csak minden bizonyos gondviselés nélkül szabadon, pásztor nélkül járó marhák. Ez is tudtára adatik minden embereknek, akik mégis seresben adják ökreiket a vetések közí, onnan hazahajtván és a nyomásmezőre fognak rekesztetni.

5-to. Szokásban vétetvén az is, hogy közönségesen midőn szekérel járunk, ahol jobb utat látván, vagy szénafű, akár szántóföldekre bátran szoktak menni, jární. Ez is megtiltatik, hogy senki se bátorodjék az utat elhagyni és a más ember jószágára menni; egy ezüst magyar forint büntetés alatt.

6-to. Igen szoktak némelyek a vetésmezőről füvet hordani. Ez is tiltatik, mivel ezáltal a vetésekben sok károk szoktak megtörténni, az mely szenvedhetetlen. Aki megtanáltatik, büntetése léssen egy magyar ezüstforint.

7-mo. Az is meghatározatván, hogy amely embereknek marháí szánszándékkal való kárban megtaláltatnak, behajtván, minden egy marhának váltsága léssen egy ezüst magyar forint.

8-vo. A történetes marhákról pedig, melyek kárban találtatnak, a hajtópénz léssen minden egy marháról elsőbben egy krajcár váltóban, másodsor egy ezüstkrajcár, harmadszor egy ezüst magyar forint, negyedszer rekesztetnek a nyomásmezőre.

9-no. Az is ide járulván, hogy a fenn írt és határozott büntetésen kívül a kártétel megvételeitől senki el nem zárattatik, hanem becsű szerint minden embereknek jussa légyen kárát megkeresni,

10-mo. A határpásztorok nagyon panaszkodnak az iránt is, hogy ők iparkodnak vigyázni kötelességek szerint, de némely inspektorok nekik a hajtópénzt, amely fáradságoké[rt] illeti, igazán ki nem szolgáltatják; ez is meghagyatik, hogy az inspektorok a hajtópénzt nekik szolgáltassák ki.

11-mo. Az is meghatározatván, hogy a fenn kitett büntetéspénzeknek, kivéven az illető hajtót, két része a falu cassájába tétessék, a harmadrész pediglen a határinspektoroké légyen pásztoraival együtt.

12-mo. Ha pediglen a történnék ezenközben, hogy az határinspektor vagy pásztor is alattomoson efféle történetekben valakivel megbékélnének, tartozzanak fizetni három ezüst magyar forintokat a cassába; mégis ezenkívül további megintés végett előljáróink tiszt urak hatalma alá bízattatnak.

13-tio. Azt is hátra nem hagyván, hogy nagyon örökött szokásban vagyon vétetve az is, hogy mihent a határ annyira szabadulhat, mindjárást a vetések mellé és úgy hasonlóképpen az szénafüvek mellé megkívántató szükséges kerteket és ezenkívül is minden esetre nézet, némely emberek tűzre, prédára szokták hánni; ez is megtiltatik. Úgy hasonlóképpen az erdön lévő csűrök gerezdje, födele és veteteje és más őszölő és tavaszoló szállás-kalibák és az ilyen helyen találtató marhák szükségére való léckosárkertek megrontása is; melyet rontani, vagdalni szoktak a gonosz rossztévő cselédek. Ez is megtiltatik. Mindezek, akárki is légyen ezen tizenharmadik és utolsó pont ellen hibádzó, nagy ember vagy gyerek, e mind egy büntetése lészen. Elsőbben az, hogy amely prédán érettetik vagy személyesen, vagy igaz bém bizonyításnál fogva, tehát amit elposztított, a tulajdonosnak állítja az előbbeni jó estátusában [!] helyére. Ezenkívül pediglen fizessen a cassába három ezüst magyar forintokat; mégis a maga gonosztettéért további megintés végett bízattatnak az előjáró tiszt urak hatalmába.

Mely tizenhárom pontból álló constitutio a communitás gyűlése előtt felolvastatván és mindenekben helybenmaradván hagyatott, melyet bizonyítunk az ide zárt supkribensek [!] sig[natum] die ut supra, úgymint

Borbély István falusbíró, Szentes József falus esküdt, Gegő Mihály falus esküdt, Korda János falus esküdt, Bálint József notárius, Antal István határinspektor, Farkas Zsigmond providus bíró, Szentes József káplár, Korda Imre huszárkáplár.

(Csíkjénőfalva jegyzőkönyve II., 1812—1837. Csíkszeredai Múzeum. Dokumentációs anyag.)

65

**Kézdimartonfalva
rendtartásának néhány pontja
1837**

Kézdimartonfalva közönsége jegyzőkönyvi kivonata

Ha az elhunyt nemzetek történeteit megtekintjük, úgy látjuk, hogy minden közönség, nép csak addig virágzott és nevededett, míg a törvénynek engedelmeskedett és egyetértett; úgy van, mert a törvény és engedelmesség az ember méltósága s az élet boldogsága. Ez korlátozza a gonosztevőt ottan-ottan kitűzött célzataiban, ez védi özvegyek, árvák jogait. Hanem változók az emberi gondolatok, változnia kell a törvényeknek is, s az idő szelleméhez szükséges azokat alkalmaztatni. E célból indult ki közönségünk, ezért kellett elődeinkről ránk maradt törvényeket változtatni s a nem tetszők helyett újokat alkotni e folyó 1837-i év Mindszent havába. Adja isten, hogy az előhaladás és kivilágosodásnál fogva oda jusson közönségünknek minden tagja, hogy az büntető törvényeket ne lehessen használni.

A kézdimartonfalvi közönség tagjai megegyezéséből a következő törvényeket egybeszedte, és minekutána teljes falu gyűlésében felolvastatott és helybenhagyatott, ez könyvbe be is írta, 1837-ik év Szent András havában

Pávai Vajna Ferenc

[3. lapról:]

Falu szabad bíróját s hűtösseit illető törvények.

4-er. A Pásint árkát, minden esztendőben Pünkösöd előtt alkalmas időt keresvén, ki kell ásatni vagy hanyatni. Aki ez ellen hibázik, egy magyar forint leszen a büntetése.

5-ör. A falu napkeleti során lévő jószágok végén lévő árkot az ottan lakó gazdák minden évben pünkösztre tartoznak kihányani. Azt ki elmúlhatja, azt a bíró egy magyar forintig megbüntetheti.

11-er. Az falu végén lévő két hidat a bíró a falu pénzéből helyreállítani köteleztetik ezután is.

[13. lapról:]

A faluban lakó minden személyeket illető törvényekből.

1-er. A Pásint árka tisztítása végett minden házat tartó gazda egy alkalmas dolgot küldeni tartozik, mert ellenkező esetben egy magyar forintig a hűtösség megbüntetheti.

Hogy a jegyzőkönyvből úgy íratott ki, mint itt van, bizonyítatik. Kézdimartonfalván, 1872. szeptember 15-én. Kovács Miklós jegyző.

(Háromszék lvt. 1837. évi tiszti hivatali iratok. Fasc. II. 8.)

Csíktaploca határozatai
1837

Constitutiones pagi Csíktaploca de anno 1837

Taploca nemes elegyes közönség gyűlésében meghatározott közakarathból, hogy a falu Rétjén keresztüljáró töltés (kőből, négy öl szélességre és a hely minéműségéhez képest illő magosságra való töltés) végett Taploca Várdotfalva nemes elegyes közönséget felszólítja, hogy Várdotfalva is, valamint eddig is, azon tekintetből, hogy az erdőlésre s más szükségre nézve is ott járván, ez ideigtől töltsék is bizonyos részit; most is ezután azon tekintetből kívánja-e kőből, állandó módon az eddig tartott út mennyiségét elkészíteni vagy nem. Mert ha cselekszi, jó, és ezután is azon két közönség által készíten-dő úton eljárni nem fognak akadályoztatni. Ellenkező esetben — minthogy a Rét töltése az esztendőnkénti ággal való töltés mellett is mindég járhatatlanná leszen — egyszer állandós utat készíthesse-nek. Taploca nemes elegyes közönsége azon gyűlésbe meghatározta, hogy maga ereitől kitelve is megkészítse; s ha Várdotfalva meg nem készítené maga részit, azon esetben Taploca új helyen, kőből kirak-ván, állandó utat készítvén, a várdotfalviakat azon keresztül erdőlni s azt azáltal rontani meg nem szenvedik. S hogy ezen határozás sü-keresíthessék, megállapították a következőképpen, hogy

1-mo. Mindaddig, míglen az egész út tökéletesen készen lehet s minden részen jóvá tétetik, esztendőnként múlhatatlanul június 1-ső napjától 15-ikig minden, akiknek ígás vonómarhájok volna (légyen a ló vagy ökör), egy pár marha után egy fél öl, azaz egy fél öl követ hordani s a készíten-dő töltésre vagy töltés mellé, ahova az előljárók rendelik, behordani s számba adni kötelesek leszenek. Szin-tén úgy: négy tehene akinek volna (fejő vagy meddű), fél öl követ, ha kettő, egy fertály követ berakni köteles. Az egyteheneseket, csit-kókkal vagy borjúkkal bírókat pedig ilyen renddel fogják hajtani: gyalogszerbe, akinek egy tehene leszen, három napot, akinek borja vagy csitkaja, ha nem szopók, hanem rúgottak, két napot, s akinek semmi marhája nincsen, egy napot menni köteles leszen.

Smidőn ily renddel mindenik tartozásait lefizette, ha a kőbéra-kás munkája mégse vitethetnék végbe, azon esetbe a szükséghez ké-pest ugyanezekre a sor újra kirovatik, az igatartó marhájokat ide nem értvén, mivel egy fél öl kő hozása tizenkét napokba vétettetik, ahhoz képest azokat kőbérakásra is szoríttatni nem lehetne, hanem inkább gyalogszereseket két-három tehenekeket tartók szoríttathatnak gyalogszeres munkára, a szükséghez képest. Mely esetbe kőrákással terheltetni nem fognak, és szeptember 1-ső napjától kezdve 15-ikig éppen oly mennyiséggel és renddel leszenek, és mint az elegyes közön-séghez tartozandók, min[d]nyájon megtenni s minden jószágot bíró ember (akár légyen marhája, akár nem) jószága után egy öl követ berakni köteles.

2-do. Meghatározott az, hogy akárki marháját eladná, mégis ha egyszer marhát esztendőben tartott, a marha számához képest gya-logszerben is a maga szolgálatját megtenni köteleztetni fog. Máskép-

pen a történhetne, hogy a töltésmunka végbemenetelig eladná, s annak végbemenetelivel mást venne, s így a dolgot kerülő a közönséget kívánná kijátszogatni. Azért mihelyest valamely esztendőbe marháját a faluba látja, ha eladná is, a nincsen mentségül nem fog szolgálni.

Hogyha pedig jobbágy az úri, a katona pedig a katonai szolgálat miatt a kirendelt napokra ki nem állhatna is az szolgálatra, az olyan az alább kitett büntetés alól ment léssen; úgy mindazonáltal: a szolgálattól való megszabadulása után másnap mindjárt a maga részről is eleget tenni köteles, a kiszabott büntetés terhe alatt. És minthogy a jobbágy egy héten csak két napot szolgál urának, csak annyi napokkal is lehet egy héten elmaradni.

3-tio. Hogy a dologra minden előálljon, amiatt hátramaradás [ne legyen], de az ilyen terehnek is egyikről a másikra való csalfa úton leendő elhárítása ne történhessen meg, határoztatott, hogy [ha] a bírák az írt napokra és üdökre ki nem rendelnék a falusiakat azon munkára, a hozzátartozandó előjárók segedelmekkel a bírák a falu cassájába fizessenek két-két ezüstforintokat. Azonkívül azon esztendőben a Rétből semmi szín alatt a hozzátartozandó előjárókkal részt ne kapjanak annak felosztásakor; és ősszel pedig a pénzbeli büntetés a bírásra éppen úgy reájok háromolni fog in duplo, minthogy akkor a Rétbéli rész nem vétellel nem büntethetik. Ahelyett a pénzbeli büntetés léssen kettőztetve. A bírák segédjei pedig, kik a bírókkal együtt töltést (:azon esetben, míg szolgálatot tesznek:) tenni nem kötelesek, hanem [ha] a bíró rendelésit nem teljesítenék és segítségekre nem volnának naponként, egy ezüstforintig fognak megbüntettetni mindannyiszor, [ahányszor] eleget tenni s előállóni elmúlatnák. A törvényes mentségnek azonban itt is hely fog adattatni, és

4- szer. Hogy a falusi népet is reájavenni s hajtani lehessen rendesebben követ hordani tartozók, ha a kőhordást egymás után nem tészik, amely nap hír nélkül félbenhadná, két ezüstforintot fizet büntetésül. S aki a követ bé nem hordaná, fél ölért hat ezüst forintot fizetni köteles, mégis a Rétbéli nyílrészt azon esztendőben nem fogja kapni. Akik pedig gyalogszerbe állonának ki, egy napért egy ezüstforintot fizetnek. Valamint a gyalogszereseken, úgy a kőhordókon is a kiszabott büntetést minden kedvezésen kívül felvégye; legkisebb engedelem se adattassék, hanem a bírák azonnal, magok hatalmuktól exequálják. Hogy ezt a maga rendes útján akadály nélkül megtenni lehessen a közhaszon tekintetiből, meghatároztatott végre, hogy ezen mostoni egyesség és végzés inprothocoláltassék, és

5-ször. A közelébb tartandó marchális tekéntetes gyűléshez, úgy a nemes Regiments Commandóhoz erősítés végett bémutattassék.

6.A taplocai Rétre nézve végeztetett a nemes elegyes közönség gyűlésében, hogy ezután ha a pásztorok akármi más falusi idegen marhátot a közönség híre nélkül befogadnának, valaki észreveszi, [és] a közönség bírójának tudtára adandja, annak darab marhájától négy garast ezüstbe a bíró a pásztor bériből töstént kiadja, a felit csakugyan a [pásztorok] bériből, a falu cassájába egy-egy darab marhától, valahányszor rajta találattik, mindannyiszor egy ezüstforintot a bíró bévégyen.

7. Meghatározott továbbá, hogy a taplocai utcák kijártottassanak; ahol sérelmesnek lenni láttotik a kert vagy épület kitétele által megszorított utcahely, ott a kertet vagy épületet kitévő a falusbíró által intessék meg, hogy 15-öd napok alatt bévegye. S ha bé nem venné a 15 napi intés után, a plenipotentiarius úr azokat mind a tekintetes felcsíki törvényszék eleibe oculator urak és commetaneusok kikérésére meghívatván az utcák rendbehozását eszközteni, a nemes közönség kéri vállolt plenipotentiájánál fogva végbevenni. A közcassából addig költség adadni határozván, míg az azt okozók maga rendes útján visszafizetni kényszerítettetni fognak, s rajtok felvéteik.

8. Megállapított az is, hogy a taplocai egész határ a falu költségén törvényesen körülteendő halmok hányása által (:minekutána az szomszédok törvényesen előre 15 napi hírtétel által megintetnek:), elkezdvén az Aranyas kútnál, erdön s mezőn s mindenütt, míg ismét az Aranyas kútnál béfejeztetik, kijártottassék. Az assessor urak által arról egy tökéletes határjáró-levél készítettessék; s ennek ösztönzője tekintetes csíkszentmihályi, most Taplocán residáló Sándor László úr lévén, mint Taploca elegyes nemes közönségnek törvényes plenipotentiarius, hogy végben is vigye a falunk közköltségén, ezennel meg is kértük. A nemes elegyes közönség meghatározta továbbá azt is, hogy az egész falu a határjárásra kimenjen, s amelyik gazda a kirendeltetésre ki nem menne, minden napra egy ezüstforinttal fog büntettetni. S ha önként azt pénzül meg nem fizetné, mint a falu terheit viselni nem akaró szófogadatlan, engedetlen s a köz hasznát nem teendő, annyi esztendőig fog kimaradni a falu felosztandó köz Rétje hasznavételitől, ahány ezüstforintokat kellett volna fizetnie.

(Csíktaploca iratai. 70. köteg, 2. sz. „Taploczai jegyzőkönyvek”, 1837—1865. 4—6.)

67

Csíkjenőfalva határrendtartása 1838. március 5.

Constitutio

Folyó 1838-dik esztendő böjtmás hava 5-dik napján egész falu gyűlése tartatván, mely gyűlés alkalmatosságával közönségesen egyetértőleg megegyeztünk azon az okon, hogy némely makacos, nyakas emberek a falusi bírák parancsolatival, úgy ami az határbírói illeti, valami vetéskertek jó karban való tartása tárgyában ügyet sem vetnek, elvárják egytől három vagy négyig a parancsolatot; tehát az ilyen makacos, szófogadatlan embereknek megorvoslására constitutiót határozott meg nemes communitásunk, amelyek az ide alább megnevezett pon[c]tomok szerint következnek, úgymint:

1-mo. Aki a falusi bíró parancsolatjára az éjjeli pattrból [!] és a falusi hidak, pallók, künn és benn való utak helyreállításából szófogadatlanságból kimarad, úgy akármilyen névvel nevezendő közjóra megszólíttatik és meg nem jelenik, ha gyalog kapta a parancsolatot,

30, harminc krajcárral, ha pedig szekérrel, 1, azaz egy Rforinttal büntetődik meg.

2-dik. Aki a vetéskertjét annak rendes idejében egy parancsolatra, a megparancsolt napra fel nem teszi, 3 Rénes forintokig megbüntetődik minden kifogás nélkül.

3-dik. Úgy a rétek körül való kerteket is aki az első megszólításra fel nem teszi, 3 Rénes forintokig büntetődjék meg. Mégis, ha a történnék, hogy a rétek körül rés találtatnék, abban az esetben a határbírónak kötelességévé tétetik, hogy azon réseket akárkivel is kerteltesse bé, és a rés után járandó fruktust, aki békertelte, a használja el — azon az okon, hogy azáltal más privátusok kárt ne szenvedjenek. Kivéven azt, hogyha valami királyi szolgálat vagy valami egyéb szerencsétlen eset nem akadályoztassa a birtokost.

4-dik. A fenn való szénafüvek mellett tartandó falu kertjén aki meg nem jelenik, amidőn a community meghatározza, hogy feltétetődjék, egy Rforint leszen a büntetése.

5-dik. Aki a vetéskerteket vagy akármi színyű állapotban használható kerteket szánzándékkal megront, avagy tüzére elhasználás végett felnyes, avagy hazaviszen, az olyan kert-prévarikátor [ha] a legkisebb kertfával megtaláltatik, akár erdőn, akár falu között, tüssént 3 Rforinttal megbüntetődik. Még az olyan személyek is, akik afféle kert-prévarikátor okát észrevesznek és be nem jelentik, hasonló büntetés alá húzattassanak, mint a kert-prévarikátor.

6-dik. Valamely ember barmait és lovait szánzándékkal másnak kárára hajtsa étetni, és a megtudódik bizonyoson, az olyan ember minden marhájától fizessen három Rforintokat; mégis ami kárt tétett, azt mindjárt megbecsülés után megfizesse, és a testi büntetés csinnyához képest a tiszt urak hatalmától függjön.

7-dik. A juhnyájak mindenkor a havasban, a nyároló helyeken Küssasszony-napig helyben maradjanak. Aki ennek ellenére cselekszik, tizenkét Rforintokkal büntetődik meg; hacsak valami bébizonyítható ok nem akadályoztassa a helyben ülést.

Amely fennebbi büntetések meghatározásából valami bėjövend, annak a két része a falu kasszájába tétessék, a harmadrésze pedig, aki annak utánajár, fírad — azé legyen.

Mely ebbéli meghatározott büntetések hogy a közönség egyezéséből e fenn írtak mód szerént végeztetett, amelynek úgylétéről bizonyítunk és nevünk al[á]írásával megerősítünk, a túl fenn írt eszten-dőben és napon.

Szekeres István káplár, Korda Imre káplár, Imre János falusi bíró, Gegő Mihály, Simon Ferenc, Ágoston József, Korda János, Gegő Mihály esküdtek. Megírtam Szentés József notárius.

Látta Jenőfalván az 2-do Julii 1838, Molnár Ignác hadnagy, stations commendans.

(Csíkjenőfalva jegyzőkönyve III., 1838—1848. 3—4. Csíkszeredai Múzeum. Dokumentációs anyag.)

68

Csikjenőfalva erdőrendtartása
1838. július 8.

Constitutio

Folyó 1838-ik esztendő július 8-ik napján egész falu gyűlése tartott, és ezen gyűlésünkben közönségesen egyetértésünkből némely helyeken holmi szakadék erdőnköt meghatároztuk tilalom alá tenni, az alábbi mód szerint, úgymint:

1. Terts egész környékével együtt, úgy Gyertyános egészen tilalom alá tétetett, hogy ottan semmiféle névvel nevezendő fákat nem leszen szabad levágni, avagy is felperzselni; három Rénes forint büntetése leszen az olyan embernek, aki a legkisebb fát levágja, minden egy levágott, vagyis elpusztított fától. Kivévén a tilalmas mellett való oldalkertet; azt is csak úgy, hogy az haszonvehetetlen, borzos fákból [álló].

2. Ami az bükkfát illeti, akár kaszálóban, akár erdő között legyen, az egész határunkban mindenütt megtiltatott, hogy ennek utána nem leszen szabad levágni meghántás végett, sem pedig megaszalni, avagy is vágott fának felválni. És aki annak ellenére cselekednék, az elkészített fa ellicitáltatik, mégis három Rénes forintokig minden egy fáért megbüntetődjék.

3. Osztorosban a Nyíres sorok és ottan a környékben a nyírfák tilalom alá tétettek, azzal a meghatározással, hogy aki a legkisebb nyírfát meghántsa vagy levágja, töstént három Rénes forintokig egy fáért megbüntetődik.

4. Ide járul az is, hogy a határunkban, ahol mi szakadék erdők vannak, akárhol is legyen az, ezután nem leszen szabad senkinek megaszalni elfoglalás végett. Mert tapasztalásba vettük, hogy az épületnek megkévántató fát nem lehet határunk erdejében megtalálni már most is, de ha mégis az erdőaszalás meg nem szüntetődik, még utoljára más faluktól ké[ny]telenítettünk a szükséges fákat megszerezni. Azért tehát megtiltatott az ezután való aszalás, azzal a megjegyzéssel, hogy aki ezen tilalomnak ellenére cselekszik, az olyan ember a megaszalt erdőt becsú áron megfizeti. Mégis marad a munkájával, a hely birodalom alá nem jöhet.

5. Hátra nem hagyván azt is, hogy akik juhokkal és kecskékkal télnék idején az erdőn szoktak regéltetés végett jární, az olyan regéltető pásztoroknak nem leszen szabad magával fészét hordozni, sem pedig semmiféle fákat levagdálni; mert az olyan pásztor ha fészével megtaláltatik, három Rénes forintig megbüntetődik.

Amely fennebb meghatározott tilalmak és büntetések hogy a nemes communitás gyűlésében határozatott meg, annak valóságos ügylétéről bizonyágot teszünk a fenn írt esztendőben és napon.

Imreh János falusi bíró, Simon Ferenc, Gegő Mihály, Korda János, Gegő Mihály, Márton Dávid esküdtek, Szentes József notárius. Korda Imre káplár, Kedves Gergely jubilált káplár, Gyenge Lajos, Antal József, Márton Tamás, Gábor János.

**Szentdomokos, Szenttamás, Jenőfalva, Dánfalva,
Madaras és Karcfalva együttes rendtartása
1841. szeptember 22.**

Constitutio

Mű, az alolírt hat falu közönségei, minekutána több eléfordult esetekből kellemetlenül tapasztaljuk azt, hogy szarvosmarhák s lófiak farkok és serényeik levagdalása vidékünkbe megbecsülhetetlen kárunkra napról napra gyarapodik, azon alattomos gonoszságnak megakadályoztatására a következő pontok alatti constitutiót hoztuk.

1-ben. Tilalmaztatik a hat falu kebelében lakó minden renden lévő bennlakóknak porászt, gyeplőt vagy akármely, a fenn említett farkakból készíthető portékákat viselni.

2-szor. Akik ezen tilalom ellenére farkakból vagy serényből készíteni szokott akármely néven nevezendő szerszámokat viselni mérésznének, az olyanok elsőbben minden személyválogatáson kívül egy pengő forintig — másodsor kettőig — [megbüntetessenek], s innen kifolyólag mindenkor kétszeresen. Senkinek azon mentsége fel nem vétetvén, hogy ha netalán a fennebb megtiltott portékákat a tulajdon marhái farkokból készítettnek lenni bébizonyítná is.

3-szor. Hasonló büntetés alá lesznek vetendőek azok is, akik az esküdtek tudta és jelenlétén kívül a szításoknak lófarkokat adnának el. Minthogy eddigelé az is tapasztaltatott, hogy még olyan emberek is affélével kereskedtek, akik lófiat nem tartanak.

4-szer. Hogy pedig ezen közjóra elkerülhetetlenül megkívántató célirányos constitutióink tökéletes teljesedésbe vétethessék, szükségesnek határoztuk, hogy elsőbben az illető előljáró urak ennek megerősítése végett tisztelettel szólíttassanak fel. S midőn a megtörtént, mindenik közönség iktattassa jegyzőkönyvbe. S annak utána egy bizonyos napon elkezdve 15 napok folyta alatt háromszor mindenik a maga kebelében olyképpen hirdettesse ki, hogy akik az első kihirdetés napjától számítva 30 napok alatt bocskorkötő porászokat, gyeplőköt s több efféléket le nem raknának, azontúl minden kifogáson kívül a második pont alatt meghatározott büntetésen marasztassanak.

5-ször. Hogy ezen határozatunk annál bizonyosabban célra vezethessen, ennek teljesedésbe vételére köteles mindenik közönség az önkebeléből egy arra alkalmas individumot — a büntetésből befolyó pénzek jutalomképpen átengedése mellett — oly utasítással kinevezni, hogy ha valakiken elmellőzésből a megállított büntetést fel nem venné azonnal, mint rábízott kötelességet híven nem teljesítő: 4 pengő forinttal büntetessék. Ide nem értve azon esetet, hogyha valaki ellen erőszakos ellentállása miatt kötelességét nem tehetné, mely esetben az erőszakos az illető előljáróinak bejelentendő léssen. Megjegyezvén utoljára azt is, hogy a kinevezendő biztosoknak elégtévő, vagyis büntetésbéli jogok nemcsak a tulajdon közönségeik bennlakóira, de sőt az egész hat falubeliekre mindeniknek köteles teljesítése ki léssen terjesztve.

Mely illetén a közjót élémozdító constitutióink megtartására nézve tulajdon neveinket alája írjuk. 1841-ik év szeptember 22-ke.

Szentdomokos nevében: lófő Szabó József bíró, lófő Kósa Albert., lófő Báts Márton, lófő Bíró Antal, lófő Kedő János, lófő Hídvégi József esküdtek, Miklós Péter notárius.

Szenttamás nevében: lófő Bara Márton bíró, Ágoston József, Kationa András, Leveles József esküdtek, Bíró András notárius.

Jenőfalva nevében: Bíró Imre bíró, Vízi Mihály, Kasza József, Ferentz György, Gyenge Lajos esküdtek, Szekeres Mihály, notárius helyettese.

Dánfalva nevében: Süket Márton bíró, Kristóf Mátyás, Gáll József, Fülöp Simon esküdtek, Szabó Mihály notárius.

Madaras nevében: Ördög Ferenc, Páll István, Kozma István esküdtek, Bálint Ferenc falusbíró, Antal Ferenc káplár, Kozma János notárius.

Látta és helybenhagyta Székely Zsigmond alkirálybíró, és figyelmezteti a nemes hat faluk közönségét, hogy ezen constitutiót az illető birtokos nemesurakkal is aláíratni eszközöljék.

Szörcei Szörtsei Imre.

Látta és helybenhagyá Boros Elek és Sándor Mihály birtokosok.

Látta és helybenhagyá szentdomokosi Sándor Ignác, nemkülönben Székely Lajos birtokos.

Láttam és szívesen helybenhagyom, Szenttamás, november 13-án 1841, Betzman József százados, a 8-dik század osztálykormányzója.

Helybenhagyom, Barálti Zsigmond nemes személy.

Helybenhagyom, méltóságos Kozma Gábor úr dominális bírāja, Szígyártó István, Madaras.

Láttam és megegyezem benne, Süket János táblabíró.

Láttam és helybenhagyom, Rákos, die 13-ik Novembris 1841, Fodor István főhadnagy és interim 7-dik század kormányzója.

Láttam és helybenhagyom, dánfalvi Kováts György birtokos.

Látta[m] és tökéletesen megegyezem, Weér György lovas feldhadnagy.

Láttam és tökéletesnek üsmérem, szentdomokosi Kurkó János táblabíró.

Megerősíti Mihály Gergely birtokos.

Láttam és helybenhagyom, Szentdomokos, Decembris 3-ik 1841, Sándor főhadnagy, helyettes kormányzó.

(Csíkjénőfalva jegyzőkönyve III., 1838—1848. 45—47. Csíkszeredai Múzeum. Dokumentációs anyag.)

70

Szentkatolna ismét jóváhagyott falutörvénye 1841. november 14.

Szentkatolna falvának a faluba lévő közönséges helyei, útjai, úgy határaiban lévő rendtartások iránt nemes Kézdiszék kebléből kikért tisztek és táblabírák megerősítések alatt 1744-ben, június hava 20-ik napján kidolgozott határozásoknak pontjai. Melyek az 1841-ik October 31-kén tartatott falu gyűlésében felolvastatván és elfogadtatván,

ezutáni pontosabb megtartás végett ezen jegyzőkönyvbe is beírni határozatott.

[Következik apró, jelentéktelen szövegbeli módosításokkal az 1738—1744-es falutörvény szövege.] (l. 29. sz.)

A fennebbi szerződés a mostani környüállásokhoz képest is igen szükségesnek találtatván, ezennel felújítatott és egyszersmind, mint-hogy teljes falu gyűlése hirdettetett, nemcsak, hanem egy ezelőtti falu gyűlésébe ennek felújítása meghatározott volt; ezennel számo-soknak neveink aláírásával megerősítették s annak következésül ar-bitereknek megválasztatnak a nemes részről: főarbiternek tekintetes Cseh Ignác úr, méltóságos Kálnoki Sándor tekintetes úr, Elekes Má-tyás, tekintetes. Bak Mihály és Cseh Sándor urak; a vitézlő katona rendből: Györbiró Mihály főhrer, Demény József káplár, Matis István, Dimény Gábor, Szalai József; az jobbágy rendből: Fülöp János, Nyá-guj Ferenc, Harai Ferenc, Kováts József és Szigethi István. Azzal mindazonáltal a megjegyzéssel, hogy mivel az érdekllett szerződés pontjai között az 7-ik és 15-ik pontok nem a mostani idő szellemi-hez valók: ezennel elenyésztetni határozattak. Az előbbeni pontok-hoz még az függesztetvén, hogy az tilalmas helyeknek felszabadítá-sok mindég az arbiterek által határozódják meg, ami után a faluba tétessek közhírré. Aki pedig a kihirdetés előtt tilalmas helyeket szán-szándékkal szabadítana, mindegyik személyesen a fentebbi pontok alatt kötött szerződés szerént büntetessék.

Költ Szentkatolnán, November hava 14-ik napján, 1841-ik évben.

(„Szentkatolna falva jegyzőkönyve 1837. május harmadikától” 33—46. Incze László megőrzésében.)

71

Csíktaploca erdőrendtartása

1842. május 3.

Constitutio

A csíktaplocai nemes elegyes közönség tapasztalván azt, hogy né-mely emberek levágván a legszebb fákat, abból egy tőkét elvive a többit veszni hagyták; de különben is nemcsak a falusiak, hanem az idegenek is pusztítván sokféleképpen úgyannyira, hogy a dőlt fák miatt szarvas és juh marhák legeltetés üdein bátron nem járhatnak, s az erdő nagy pusztulásával mégis a ledöltött fákat veszni hagyják. Ezen tetemes károk eltávoztatása tekintetéből mái napon a taplocai falusbíró Györpál István ökegyelme házánál tartatott nemes elegyes közönség gyűlésében meghatározatott, hogy

1. A kaszálókon kívül sohunnan fennálló nyers fát egyszer se vág-jon semmi szín alatt.

2. Csupán a nemes falu közönséges gyűlésében [a] szükséges esz-közfáknak cédula mellett való adás[a] engedtetett meg.

3. Azt is úgy, hogy az erdőpásztor jelenlétében s cédula által-adása mellett csak annyit vághat le, amennyi engedtetett meg.

4. Úgy szükséges épületekre is éppen ily módon való szabadság mellett nyúlhat fennálló, nyers fákhöz.

5. S ez naptól fogva ezután 3 egymás után lefolyó esztendő bétéléséig csak a ledőlt fákat hordhatják; de azt se kereskedés vagy eladás végett.

6. S a mostoni, készen lévő új ölfákon kívül ha valaki ahhoz csatolva a dőlt fából készítené és eladná, azon esetben annak árát duflán befizesse a nemes falu cassájába.

7. És aki rajta találtatnék a megnevezett helyen kívül fenn álló nyersfa vágáson, aszaláson, annyival inkább ölfavágáson, valahány nyers fát valaki elpusztít, minden fáért külön-külön minden irgalom, kegyelem és engedelmén kívül 12—12 ezüst Rforintot töstént a nemes falu a maga hatalmánál fogva késedelem nélkül, tanáltató felkelhető, s ha az elegendő nem volna, fekvő jovaiból is exequálja.

8. Amely büntetésnek két része az erdőpásztoroké és főgondviselőjé légyen, a más harmadrész a nemes közönség cassájába a falu hasznára adattassék bé.

9. S avégre felállított erdő-főfelvigyázó az erdőpásztorokkal együtt, kiknek száma 12 légyen (:a főn kívül:), a három részről, a proportióhoz képest.

10. Kiválosztatván, a falusi bíró házánál keményen megeskettesenek, s ha hütök megszegésével, köteleességek ellenére akármelyik is közülök valakivel alattomba megbékellenék vagy elnézné valakinek ebbéli kártételét, annyival inkább ha valakinek adna fát, mint köteleességit pontosan nem teljesítő hűteszegett megfizetni köteles az elpusztított fáknak darabját: 12 ezüstforintjával. És mint hűteszegett a jurisdictionnak jelentessék bé érdemlett büntetésének megkapása végett, és a faluba semmi hivatalra soha fel ne vétetessék.

11. A falusiak, amint fennebb is írva vagyon, mától fogva fát vágni megszűnnek; amit a bírák polgárai által tudtokra adni kötelezettek.

12. Az üdegenekre nézve pedig az határoztatott, hogy töstént tudtokra adattassék a várdotfalvi nemes elegyes szomszéd közönségnek, azzal a barátságos kéréssel, hogy valamint mű feltiltásunkot írásba közöljük az erdő feltiltására nezet, úgy nemes Várdotfalva elegyes közönség is amiként tilalmát tenné írásba, velünk közölni ne terheltelessék.

13. A kaszálókból pedig a marhák kitiltása után a kaszálás utáni, marhák számára való felszabadításig semminémű fát a kaszálónak tulajdonossa híre s akarata nélkül vágni szabad nem lézen.

14. Ezen constitutio megtartására váloztattak ezek: Erdő-főfelvigyázó tekintetes Sándor László úr. Erdő-vicefelvigyázó gyalog katona Páll Amirás. Erdőpásztor: gyalog katona Balás Ferenc, gyalog katona Anda Péter, providus Intze Péter, gyalog katona Lajos János, gyalog katona Páll József, gyalog katona Molnár Ferenc, gyalog katona Gegő Antal, huszár Péter Ferenc, gyalog katona Sántus József, gyalog katona Gáll István, huszár András István.

Taplocán, 3-dik Maii 1842; nemes falu gyűlésében kiadta Ábrahám Ferenc főhrer és falu jegyzője.

**Szentkatolna tűzoltási rendtartása
1846. március 23.**

Szentkatolna statutuma a tűzoltásról

Az folyó 1846-ik év március 23-án providus Harai József lakóházánál közönség gyűlése tartatván, szabad-bíró Fekete Ferenc ökegyelme előterjeszté, miként a tegnapi nap gonosz ember tüze által falunkba történt égés alkalmával bizonyíta a szomorú tapasztalás, hogy az már 1844-ik év december 31-én tett határozás következtlenül maradt, mivel a tűz oltására felállított, falunk tizedekre felosztásával üdvösen tett intézmények nem teljesítettek; mire határozatott:

1-ör. Az felállított örök kettős figyelemmel teljesítsék kötelességüket, az már meghatározott büntetés terhe alatt.

2-or. Az tizedesek az már előbb elindított táblát, melyre a kötelességek fel vannak jegyezve, az határozat szerént köröztessék szorgalmasan.

3-or. Kötelezettek a tizedesek, hogy az előfordulandó tűz alkalmával az falunak azon részébe lévők, akik a tűznek kitéve nincsenek, előre hetenkénti intézkedés útján a tizedgyekbe lévő személyeket úgy rendelni, hogy azoknak egy része gyalog, öntő jó kártyával, más része pedig szekerekkel a tűz helyén rögtön megjelenjenek; nemcsak, de a tűz helyén kötelezettek a tizedes a maga emberei után figyelmeznii, hogy vajon azok megjelentek-e s kötelességeknek eleget tésznek-e.

4-er. Tapasztaltatván, hogy a lajtorják nem léte miatt a segítségre sietőknek nincsen módjokba az épületekre felmenni, s ezáltal a hirtelen terjedő, de gyakran kevés igyekezettel megakadályoztatható tűznek ellen nem léphetnek, határozatott, hogy minden háztartó gazda három holnapok eltelése alatt udvarára egy hosszú lajtorját szeressen, mint az tűz megakadályoztatására egy múlhatatlan eszközt. Eltelvén a három holnap, a tizedesek nézzenek utána, s ki ezen határozatot nem teljesítette, [tartozzanak] egy váltó forintig megbüntetni, melyből azután azon gazdának a lajtorja szerzettessék meg.

5-ör. Mivel tapasztaltatott, hogy az határozatok vagy éppen nem teljesítettek, avagy alaptalan s egyoldalú mentségekkel kijátszadtatnak; ezennel szoroson meghatározatit, hogy valamint a tizedes, úgy a tizedben lévők is az előfordulható szerencsétlen esetben a szabály szerinti segítséggel hogyha a tűzhöz nem járulnak, minden kifogást elmellőzve egy rénes forintig váltóba megbüntettessék. Azon személynek pedig, aki oltóeszközökkel a maga szekerevel legelőbb a tűz helyén megjelenik, az tűz után, másnap, az falu közpénztárából fiztessék egy forint pengő pénzbe. A büntetésre nézve mentségül szolgáljon azon egyetlen eset, ha a faluba valaki a tűz alkalmával idehaza nem volna.

6-or. A gyalogszeresek tartoznak egy öntözőkártyával minden tizből megjelenni, 30 krajcár büntetés terhe alatt.

7-er. A megtörtént égés után legfeljebb harmadnap alatt kötelezettek a közönség bírása gyűlést tartani, ahol is a tizedesek mind-

nyájan megjelenvén, a tizedekben tett munkálkodásokról a tűz körül, jelentést tésznek; amidőn az szabályok[nak] ellenszegülők rögtön meg is büntettetnek.

Cseh Sándor, Elekes Mátyás, Györbiró János őrmester, Bánfi Farkas, Bak János, Györbiró Mihály, Haralyi Ferenc, Dimény Gábor, Fekete Ferenc bíró, Páll Salamon notárius.

(„Szentkatolna falva jegyzőkönyve 1837. május harmadikától”, 90—92. Incze László megőrzésében.)

[Vákát oldal]

III

JEGYZETEK

Rövidítések jegyzéke

AKTLvt	—	Románia Szocialista Köztársaság Akadémiája Történeti Levéltára Kolozsvár-Napocán az ÁLvt-ban
ÁLvt	—	Állami Levéltár
AMN	—	Acta Musei Napocensis
AnIIst	—	Anuarul Institutului de Istorie Cluj
Apor 1903	—	<i>Br. Apor Péter verses művei és levelei (1676—1752) Monumenta Hungariae Historica. Scriptores.</i> Kiad. Szádeczky Lajos. II. Bp 1903.
Archiv	—	Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde, Hermannstadt, A. F. Bd. I—IV, 1845—1850; N. F. Bd. 1—L, 1853—1944.
Árkos iratai	—	Árkos község iratai a SszgyÁLvt-ban
AtSzle	—	Agrártörténeti Szemle
B	—	București, Bukarest
Bánffy cs. lvt.	—	A Bánffy család levéltára az AKTLvt-ban
Báthory lev.	—	<i>Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király levelezése.</i> Szerk. Veress Endre. I—II. Kvár 1944.
Benkő: <i>Marosszék</i>	—	Benkő Károly: <i>Marosszék ismertetése.</i> Kvár 1868—1869.
Benkő 1971	—	Benkő Samu: <i>Sorsformáló értelem.</i> B 1971.
Benkő 1977	—	Benkő Samu: <i>A helyzettudat változásai.</i> B 1977.
Bloch 1974	—	Bloch, Marc: <i>A történelem védelmében.</i> Bp 1974.
Bogáts 1943	—	Cs. Bogáts Dénes: <i>Szemerja község és ref. egyházának története.</i> Sszgy 1943.
Bogáts: Okl.	—	Cs. Bogáts Dénes: <i>Háromszéki oklevél-szójegyzék.</i> Kvár 1943.
Bp	—	Budapest
Chaunu 1971	—	Chaunu, Pierre: <i>A klasszikus Európa.</i> Bp 1971.
Corpus Juris	—	<i>Corpus Juris Hungarici — Magyar Törvénytár.</i> Bp 1900.
Corpus Stat	—	<i>Corpus Statutorum Hungariae Municipalium. A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye.</i> I. Az erdélyi törvényhatóságok jogszabályai. Szerk. Kolozsvári Sándor és Óvári Kelemen. Bp 1885.
Cserei 1800	—	Cserei Farkas: <i>A magyar és székely asszonyok törvénye.</i> Kvár 1800.
Csíktaploca iratai	—	Csíktaploca község iratai a CszsÁLvt-ban
cs. lvt.	—	családi levéltár
Cssz	—	Csíkszereda
CszsÁLvt	—	Csíkszeredai Állami Levéltár
Damokos Dénes iratai	—	Damokos Dénes iratai a SszgyÁLvt-ban.
Demény 1976	—	Demény Lajos: <i>Székely felkelések a XVI. század második felében.</i> B 1976.
Domokos 1977	—	Domokos Pál Péter: <i>Háromszék és Csíkszék adóügyi összeírása, 1703.</i> — AtSzle 1977, 3—4. sz.
Dósa 1861	—	Dósa Elek: <i>Erdélyhoni jogtudomány.</i> I—III. Kvár 1861.
Duby 1962	—	Duby, Georges: <i>L'économie rurale et la vie des campagnes dans l'Occident médiéval.</i> Paris 1962.

- Duby 1978 — Duby, Georges: *Emberek és struktúrák a középkorban*. Bp 1978.
- EGtSzle — Erdélyi Gazdaságtörténelmi Szemle I. évf. Kvár 1897.
- Egyed 1973 — Egyed Ákos: *Az utazás divatja*. B 1973.
- Ekv — Emlékkönyv
- EM — Erdélyi Múzeum
- EME — Erdélyi Múzeum-Egylet
- EMGE — Erdélyi Magyar Gazdasági Egylet
- EMSZTT — *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár*. Szabó T. Attila gyűjt, és kiad. I. B 1975, II. B 1978.
- EOE — *Erdélyi országgyűlési emlékek*. Szilágyi Sándor kiad. I—XXI. Bp 1875—1898.
- EOkl — *Erdészeti Oklevéltár*. Szerk. Tagányi Károly. I—III. Bp 1896.
- ErdGubLvt — A Gubernium Transylvanicum Levéltára a MOL-ban
- Eresztevényi cs. lvt. — Az Eresztevényi család iratai a SszgyÁLvt-ban
- Eszterházy cs. lvt. — Az Eszterházy család levéltára az AKTLvt-ban
- Ethn — Ethnographia
- f. — füzet
- Gurevics 1974 — Gurevics, A. J.: *A középkori ember világképe*. Bp 1974.
- Hobsbawm 1964 — Hobsbawm, Eric J.: *A forradalmak kora (1789—1848)*. Bp 1964.
- Hstadt — Hermannstadt
- Hszék lvt. — Háromszék levéltára a SszgyÁLvt-ban
- Imreh 1947 — Imreh István: *Székely falutörvények*. Kvár 1947.
- Imroh 1973 — Imreh István: *A rendtartó székely falu*. B 1973.
- Imroh 1979 — Imreh István: *Erdélyi hétköznapok. 1750—1850*. B 1979.
- Imreh—Pataki 1970 — Imreh István—Pataki József: *Adatok Udvarhelyszék állattartásához (1570—1610)*. — Aluta 1970.
- Jakab—Szádeczky 1901 — Jakab Elek és Szádeczky Lajos: *Udvarhely vármegye története a legrégibb időtől 1848-ig*. Bp 1901.
- Jánosfalvi Sándor 1942 — Jánosfalvi Sándor István: *Székelyhoni utazás a két Homoród mellett*. Kvár 1942.
- Kilyéni Székely 1818 — Kilyéni Székely Mihály: *A Nemes Székely Nemzetnek Constitúciójai, Privilégiumai, a Jóság leszállását tárgyazó némely törvényes ítéletei, több hiteles Leveles-tárokából egybe-szedve*. Pesten 1818.
- Kispál cs. lvt. — Kispál (László) családi levéltára az AKTLvt-ban
- Kissolymosi Simó cs. — A Kissolymosi Simó család levéltára az AKTLvt-ban
- Klly — Különnyomat
- Kriza 1975 — Kriza János: *Vadrózsák*. B 1975.
- KvÁLvt — Kolozsvár-Napocai Állami Levéltár
- Kvár — Kolozsvár
- Lázár cs. lvt. — A Lázár család levéltára az AKTLvt-ban
- Lötsey Spielenberg 1837 — Lötsey Spielenberg László: *A nemes székely nemzetek jussait világosító némely darab levelek, többek által magyar nyelvre fordítva, némelyek pedig eredetileg magyar nyelven*. Mvhely 1837.
- Mészkő lvt. — Mészkő község levéltára a KvÁLvt-ban
- MGTszle — Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle
- Miklósvárszék lvt. — Miklósvárszék levéltára a SszgyÁLvt-ban
- Mikó—Rhédey cs. lvt. — A Mikó és Rhédey család levéltára az AKTLvt-ban
- MOL — Magyar Országos Levéltár, Bp
- MtT — Művelődéstörténeti tanulmányok
- Mvhely — Marosvásárhely
- NéprÉrt — Néprajzi Értesítő
- NéprKözl — Néprajzi Közlemények
- NyIrk — Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények
- Orbán I—VI. — Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása*. I—VI. Pest 1868—1873. I. Udvarhelyszék. 1868; II. Csíkszék. 1869; III. Háromszék. 1869; IV. Maroszsék. 1870; V. Aranyosszék. 1871; VI. Barcaság. 1873.

- Oroszfalui iratai — Kézdioroszfalva község iratai a SszgyÁLvt-ban
 Ozsdola iratai — Ozsdola község iratai a SszgyÁLvt-ban
 Papolc iratai — Papolc község iratai a SszgyÁLvt-ban
 Pókai Sárosi — A Pókai Sárosi család levéltára az AkTLvt-ban
 cs. lvt.
 Prodan 1968 — Prodan, David: *Iobăgia în Transilvania în sec. XVI. I—II. B 1968.*
 — Răduțiu, Aurel — Gyémánt, Ladislau: *Repertoriul actelor oficiale privind Transilvania tipărite în limba română. 1701—1847. B 1981.*
 Răduțiu—Gyémánt
 1931
 Schuler-Libloy: — Schuler von Libloy, Friedrich: *Deutsche Rechtsdenkmäler der Siebenbürger Sachsen.* — Archiv 1806 (VII. k. 3. f.); 1867 (VIII. k. 3. f.) és 1870 (IX. k. 1. f.).
Deutsche Rechtsdenkmäler
 Schuler-Libloy — Schuler von Libloy, Friedrich: *Siebenbürgische Rechtsgeschichte. I—III. Hstadt 1867—1868.*
 1867—1868
 Sszgy — Sepsiszentgyörgy
 SszgyÁLvt — Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár
 Stahl 1958 — Stahl, Henri H.: *Contribuții la studiul satelor devălmășe românești. I. B 1958.*
 StUBB — Studia Universitatis Babeș—Bolyai, Series Historia
 Surdu 1942—1943 — Surdu, Bujor: *Știri despre dreptul românesc din Transilvania. Protocolul din Porcești.* — Revista Arhivelor 1942—1943.
 Szabó 1969 — Szabó István: *A középkori magyar falu.* Bp 1969.
 Szabó 1890 — Szabó Károly: *A régi székelység. Székely történelmi és jogi tanulmányok.* Kvár 1890.
 Szádeczky 1908 — Szádeczky Lajos: *A székely határőrség szervezése.* Bp 1908.
 Szárhegy iratai — Szárhegy község iratai a CszsÁLvt-ban
Székely felkelés — *Székely felkelés 1595—1596.* Szerk. Benkő Samu, Demény Lajos, Vekov Károly. B 1979.
 Szemerja iratai — Szemerja község iratai a SszgyÁLvt-ban
 Szentimre iratai — Szentimre község iratai a CszsÁLvt-ban
 SzNM Törzsgyűjt. — A Székely Nemzeti Múzeum Törzsgyűjteménye a Sszgy-ÁLvt-ban
 SzOkl — *Székely Oklevéltár.* Szabó Károly—Szádeczky Lajos—Barabás Samu kiad. I—VIII. Kvár 1872—1934.
 Tárkány Szücs 1981 — Tárkány Szücs Emő: *Magyar jogi népszokások.* Bp 1981.
 Teutsch 1883 — Teutsch, Friedrich: *Beiträge zur alten Geschichte des Schenker Stuhles und der Markgenossenschaft im Sachsenland.* — Archiv (1883. XVII. III. f.).
 TN — Terra Nostra
 Toldalagi cs. lvt. — A Toldalagi család levéltára az AkTLvt-ban
 Törzsgyűjt. — Törzsgyűjtemény az AkTLvt-ban
 Trócsányi 1976 — Trócsányi Zsolt: *Az erdélyi fejedelemség korának országgyűlései.* Bp 1976.
 Trócsányi 1980 — Trócsányi Zsolt: *Erdély központi kormányzata 1540—1690.* Bp 1980.
 TSzle — Történelmi Szemle
 TTár — Történelmi Tár
 Udv. lvt. — Udvarhelyszék Levéltára
 Udv. Protocollum — Udvarhelyszéki törvénykezési jegyzőkönyvek. Székely Nemzeti Láda az AkTLvt-ban
 Veszely 1860 — Veszely Károly: *Erdélyi egyháztörténelmi adatok.* I. Kvár 1860.
 Vulcănescu 1970 — Vulcănescu, Romulus: *Etnologie juridică.* B 1970.
 Wesselényi cs. lvt. — A Wesselényi család hadadi levéltára az AkTLvt-ban

A SZÉKELY FALUTÖRVÉNYEK VILÁGA

A bevezető tanulmányban megkíséreltük mind szerkezeti megalapozottságában és egybeszervezettségében, mind működésében elemezni a faluközösséget. Arra is törekedtünk, hogy mozgásrendjét, az egyes funkciók változásának folyamatát nyomon kövessük és jelezzük. Az előjáróban mondottak legfőbb forrásai, adatszolgáltatói a *falutörvények* voltak (kiegészülve természetesen a *communitásra* vonatkozó törvények, kormányhatósági, valamint széki rendelkezések anyagával). A szövegben rendszerint utalunk a falutörvény keltezésére, s így a citált adatok ellenőrzése, tágabb szövegösszefüggésben való tanulmányozása nem ütközik akadályokba, bennünket pedig felment az alól, hogy jegyzetekkel ennek a kötetnek a második részére hivatkozzunk. Számolva azzal, hogy egyes kifejezések csak a múltban voltak használatosak, sajátos intézményt, társadalmi réteget jelöltek, korszerűsítésükről, mai helyesírási normák szerinti átírásukról néhány esetben lemondottunk. Így a szerző felelős azért, hogy látszólagos következetlenséggel szerepel itt a *communitas*, a *constitutio*, a *protocollum* és a *possessor*, és nem a *kommunitas*, a *konstitúció* stb.

Másodszorban a *falujegyzőkönyvek* anyagából idéztünk és rájuk alapoztunk. A falu és a dátum említése ez esetben is — miként a falutörvényekében — lehetővé teszi a tovább kutató tájékozódását és felment bennünket a hivatkozások tömegétől, számtalan lapalji jegyzet közlésétől. Annál is inkább kellett a *protocollumokra* hagyatkoznunk, mert a mindennapok gyakorlatát ez a forrásfajta őrizte meg a legnagyobb bőségben és valóságos voltában. A Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár őrzi a legtöbb székelly falu-könyvet. Az itteni sorozatban található Árkos, Bereck, Esztelnek, Étfalva, Ilyefalva, Kézdioroszfalu, Ozsdola, Szemerja, Szentkatalna, Papolc, Zabola, Zalán *protocollumai*, amelyeket a leggyakrabban hasznosítottunk (a levéltári jelzetük hasonló: pl. Árkos község iratai). A XVIII., valamint a XIX. század első feléből ránk maradt falujegyzőkönyvek még a következő helységekre tartalmazznak igen gazdag, nagyon szép anyagot: Barót, Besenyő, Geslence, Hatolyka, Kanta, Köpec, Martonos, Nagyborosnyó, Polyán, Szacsva, Sepsiszentkirály, Zágón. A Csíkszeredai Állami Levéltárban községi, néptanácsi iratok jelzettel ellátott kötegekből kérhettük ki Csíktaploca, Szárhegy, Szentimre jegyzőkönyveit. A Csíkszeredai Múzeum dokumentációs anyagából pedig Csíkjenőfalva, Szentgyörgy, Kászon Altíz és Feltíz falu-könyveit jegyzetelhetjük. Az Udvarhelyi Múzeum hasonló gyűjteményéből Városfalva anyagát hasznosíthattuk. A Kolozsvári Állami Levéltár állagaiban szintén több székelly falura vonatkozó iratsomó található. Ezek közül a vargyasit és az oláhfalusit nézhettük át (I. Különböző falvak jegyzőkönyvei. Vargyas község iratai S. IV. D. 9. 1801. 2—4. és S. IV. 2. IV. szám alatt). Végül magánmegőrzésben lévő (felsőrákosi, magyarhermányi, szentkatalnai és zaláni) *protocollumokat* is faggathattunk a faluközösség életrendje felől. Természetesen a széki levéltárak anyagában is kerestük a falvakra vonatkozó utalásokat. A további történeti felkutatás, az agrárhistoria, az anyagi művelődés múltjának feltárása számára — és ezt igen erőteljesen hangsúlyoznunk kell — az általunk vállaltára fogott kiadatlan és eddig még fel nem dolgozott levéltári forrásanyag igen kis része a feldolgozásra, hasznosításra váró, hatalmas, kiaknázásra érdemes iratok tömegének.

A megjelentetett okmányok közül a leggyakrabban természetesen a *Székelly Oklevéltár* nyolc kötetében közzétett forrásokat tanulmányoztuk; bizonyos esetekben hivatkozunk is rájuk. A székelly székek rendtartásai megtalálhatók a *Corpus Statutorum* első kötetében.

A törvényekre, országgyűlési, kormányhatósági végzésekre, a rendeletekre vonatkozó gazdag irodalomból idézzük Werbőczy István *Hármaskönyvét* (Bp. 1897), az EOE-t, a *Corpus Juris* sorozatban megjelent *1540—1848. évi erdélyi törvények* című kötetet (Bp 1900), amely mind az *Approbata*, mind a *Compilata constitutiók* szövegét tartalmazza. — L. még: Herlea, Alexandru, Şotropa, Valeriu, Floca, Ioan N.: *Vechile legislații transilvănene. I. Approbatae Constitutiones.* — Mitropolia Ardealului 1970, 7—9. sz. 427—615.; *Udvari, kormányzéki rendcletek* (KvÁLvt, Kéziratok. A. 195.); G[ál] L[ászló]: *Az erdélyi diaeták végzéseinek nyomdokai és a Compilata Constitutio után költi articulusok kivonatja* (I. Kvár 1837); *Az erdélyi diaeták végzéseinek foglalata időszakok és tárgyak szerint* (II. Kvár 1838); *Az erdélyi diaetá és országos végzések foglalata* (III. Kvár 1838); Lötsey Spielberg László: *Országgyűlés, a Felsőföldi Udvar és Királyi Fő Kormány által kiadott szabályok, vagy is útmutató felsőbb rendeletek.* 3. kiadás. Mvhely 1838; Jiga, Caius

T.: *Ordine guberniale transilvane și alte publicații românești (1766—1848)*. Brassó 1970; Răduțiu—Gyémánt 1981.

A régi, a sajátos székely jogi vonatkozásokra I. Cserei 1800; Kilyéni Székely 1818; *Erdélyi nagyfejedelemségben nevezetesebb törvényes dolgok, melyek vagy törvényen, vagy törvényes szokáson gyökerezetnek; nem különben a nemes székely nemzetnek nevezetesebb különös törvényei...* Debreczenben 1831 (Az 1791-dik esztendőbeli diaétalis provisionalis articulusok c. kötetben 97—142.); Lötsey Spielenberg 1837; Vargyasi Szolga János: *A székely törvényről ötven kérdései és ezen kérdésekre: hol és micsoda esetekben lehet tett uttyán (via facti) törvényesen bänni, ötven feleletjei-nek*. Mvhely 1838; Dósa 1861; Schuler-Libloy 1867—1868; Szabó 1890; Connert János: *A székelyek alkotmányának története a XVI. és XVII. században*. Székelyudvarhely 1906; Bónis György: *Magyar jog — székely jog*. Kvár 1942.

A székelység történetére vonatkozó könyvészeti anyag összefoglalását lásd *Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára* (Szerk. Csutak Vilmos. Sszgy 1929. 682—779. — Az új szemléletű székely história és a dokumentáció a következő külön megjelentetett kötetekben is nyomon követhető: Böződi György: *Székely bánja*. 2. kiad. Kvár é. n. [1938]; Imreh 1947; uő: *Majorsági gazdálkodás a Székelyföldön a feudalizmus bomlásának idején*. B 1956; Pataki József: *A csiki vashámor a XVII. század második felében*. Csz. 1971; Benkő Samu: *Murokország*. B 1972; Imreh 1973; Károlyi Dénes: *Székely vértanúk 1854*. B 1975; Demény 1976; uő: *A székelyek és Mihály vajda*. B 1977; Egyed Ákos: *Háromszék 1848—1849*. B 1978; Imreh 1979; *Székely felkelés*; Egyed Ákos: *Falu, város, civilizáció*. B 1981; L. még: Egyed Péter: *Intézmények, erkölcsök és személyes szabadság a székely társadalomban*. = Korunk 1978. 11. sz. 919—925.

Az első fejezetben (*A falutörvény születésének körülményei, megírásának oka és módja*) felhasznált, de főleg az idézett szerzők művei közül a következőket említjük meg: Bloch 1974; uő: *La société féodale*. Paris 1968; uő: *Mélanges historiques*. Paris 1963; Gurevics 1974; Duby 1962; Duby 1978; Hobsbawm 1964; Braudel, Fernand: *Civilisation matérielle, économie et capitalisme, XVe—XVIIIe siècle*. Paris 1979; Chaunu, Pierre: *La civilisation de l'Europe classique*. Paris 1966; uő: *L'histoire sérielle; bilan et perspectives*. = Revue roumaine d'histoire, B 1970. 3. sz.; Kula, W.: *Théorie économique du système féodal. Pour un modèle de l'économie polonaise, XVIe—XVIIIe siècles*. Paris 1970.

Balázs Ferenc cikke (*A Hurkajuki Társaság utat mutat*) az Erdélyi Fiatalokban jelent meg (1933. 2. sz. 41—46.). — A lozsádi határrendtartást I. Törzsgyűjt. 1584. április 15.) Dályára I. Trócsányi 1980. 278. — Hésziodoszt Trencsényi-Waldapfel Imre fordította (*Istenek születése. Munkák és napok*. B. 1976). Tagányi Károly jelentős írását (*A hazai élő jogszokások gyűjtéséről*) az Ethn közölte (1918, 1—4. f.). A Benedek Elektől idézett sorok forrása a továbbiakban is elsősorban az *Édes anyaföldem* (Bp 1920).

A falutörvény szülőföldje: a kis tömbökre tagozott közösségekkel teli világról írottakhoz I. Huizinga, Johan: *A középkor alkonya*. Bp 1976; a „räzeși”, „clăcași” és vegyes jellegű román falutipológiára I. Herseni, Traian: *Teoria monografiei sociologice*. B é. n. [1934], 124—127.; Gusti, Dimitrie: *Sociologia militans*. I—II. B 1946; Stahl, Henri H.: *Sociologia satului românesc*. B 1946; Gusti, Dimitrie: *A szociológiai monográfia*. (Szerk. Balázs Sándor) B 1976; I. még Nerej, Drăguș, Clopotiva monografiáit. — A szász faluközösségről: Teutsch 1883. 526—591.; uő: *Zur Geschichte von Reps*. = Archiv 1876. 155—186.; uő: *Aus dem sächsischen Dorfleben des 18. Jahrhunderts*. = Neuer Volkskalender 1908. 77—87. — Vö. Imreh István: *Jegyzetek néprajzról és néptörténetről*. — Korunk Évkönyv 1976. 243—249.; uő: *Unele probleme și metode noi în cercetarea istoriei agriculturii feudale*. = TN II. 1971. 361—373.; uő: *A Kolozsvár városában megbúvó falu*. = Utunk 1974. 25. sz.

A Szabadság, önrendelkezés és írott szokásjogalkotás című 8. alfejezethez lásd Fodor István: *Marosvásárhely oklevéltára 1360—1659*. = Krónikás füzetek 1938. 1—2. sz. 39.; EOE VIII. 124. — Gurevics 1974. 169—171.; Raumer, Kurt von: *Absoluter Staat, korporative Libertät und persönliche Freiheit*. = Historische Zeitschrift 1957. 55.; Roth, Günther D.: *Kurze Wirtschaftsgeschichte Mitteleuropas*. München 1961; Tárkány Szücs 1981; Bónis György: *A székesfehérvári törvénytől az „országos szabadságig”*. Székesfehérvár évszázadai. II. 1972. 83—102. — A példák for-

rásai: Benkő 1977. 156.; Duby 1978. 30.; SzOkl VIII. 348—350.; Pápai Páriz Ferenc: *Békességet magamnak, másoknak.* (Kiad. Nagy Géza) B 1977. 580—581.; Orbán IV. 147—149.; SzOkl VII. 372—374.; Váró Ferenc: *Bethlen Gábor kollégiuma.* Nagyenyed 1903. 97—128.; Szilágyi Sándor: *Bethlen Gábor fejedelem levelezése.* Bp 1886—1887. 55—59. — A falujegyzőkönyvekre: Kulczykowsky, Mariusz: *Les activités industrielles des paysans premontagneuses.* — *Annales* 1969. 1. sz.; Szabó 1969. 90. — Az írásbeliségre: Jakó Zsigmond: *Írás, könyv, értelmiség.* B 1976. 288—289.; uő: *Începuturile scrisului în păturile laice din Transilvania medievală.* = *Studii și cercetări de istorie* (Cluj) 1956; Szabó T. Attila: *A szó és az ember,* B 1971. 37.; Benkő 1971. 183—205.; Benda Kálmán: *Emberbarát vagy hazafi?* Bp 1978. 298—299.; Berecz Gyula: *Háromszék vármegye népoktatási intézeteinek története.* Brassó 1893. 46, 59—60, 76.; Sipos Gábor: *Marosszéki népoktatás a XV. századtól 1848-ig.* = *MtT* 1980. 107—135.; Dankanits Ádám: *Az oktatásügy kezdeteiről Székelyföldön.* = *Korunk* 1970. 11. sz. 1733—1736.; uő: *XVI. századi olvasmányok.* B 1974; *Ratio educationis.* (Kiad. Mészáros István) Bp 1901; Protopopescu, Lucia: *Contribuții la istoria învățământului din Transilvania 1774—1805.* B 1960; Mărza, Iacob: *Noi contribuții documentare la cunoașterea învățământului din Transilvania în secolul al XIX-lea.* = *Revista de istorie* 1976. 9. sz. 1215—1222. — A jegyzőkönyvvezetésre: Jakab—Szádeczky 1901. 382.; SzOkl VII. 98, 375.; KvÁLvt, Kőpecre és vidékére vonatkozó iratok (XVII—XIX. sz.) XR nr. 1—177.; Egyed Ákos: *A megindult falu.* B 1970. 34.

Az ősi rendtartástól a kodifikálásig és a rendeletzőnig c. 9. alfejezetre vonatkozólag I. Chaunu 1971. 15.; Hobsbawm 1964. 17.; Bocșan, Nicolae: *Bibliographie des lumières roumaines.* = *Cahiers roumains d'études littéraires* 1979. 2. sz. 76—92.; *Enlightenment and Romanian Society.* (Szerk. Pompiliu Teodor) Cluj-Napoca 1980; Markov, Walter: *Die Brücke der Aufklärung. Enlightenment and Romanian Society.* 152—161.; Winter, Eduard: *Der Josephinismus.* Berlin 1902; Hajdu Lajos: *II. József igazgatási reformjai Magyarországon.* Bp 1932; Benda Kálmán: *A jozefinizmus és jakobinusság kérdései a Habsburg-monarchiában.* = *TSzle* 1965. 4. sz. 388—422.; uő: *Habsburg-abszolutizmus és rendi ellenállás a XVI—XVII. században.* Bp 1975; *Die Entstehung des modernen souveränen Staates.* (Szerk. Hans Hubert Hofmann) Köln—Berlin 1967; Hartung, Fritz: *Der aufgeklärte Absolutismus.* Uo. 152—172. — Conrad, Hermann: *Recht und Verfassung des Reiches in der Zeit Maria Theresias.* Uo. 288—344.; Mathias, Benrath: *Ständewesen und Absolutismus in Ungarn des 18. Jahrhunderts.* = *Südostforschungen* 1905. 347—355.; *Aufklärung.* (Szerk. Carl Göllner—Heinz Stănescu) B 1974. — A kodifikálásra: Hajdu Lajos: *Adalékok a XVIII. századi erdélyi kodifikációs törekvések történetéhez.* = *Jogtudományi Közlöny* 1980. 10. sz. 637—647.; Nagy Lajos: *Igazságügyi szervezeti reformtörekvések az erdélyi jogirodalomban.* = *Jogtudományi Közlöny* 1980. 10. sz. 633—683.; Csizmadia Andor: *Az erdélyi jog fejlődése a fejedelmi korban.* = *Gazdaság- és Jogtudomány* 1975. 147—168. — A helyi státúumok bekérésére I. Udvt. Közigazgatási iratok, 16. sz. köteg, 82. sz. csomag, 14. sz. — Hajdu Lajos: *II. József igazgatási reformtörekvései... Tanulmányok Tolna megye történetéből.* V. Szekszárd 1974. 231.; Șotropa, Valeriu, *L'influence de l'humanisme dans le développement du droit en Roumanie.* = *Revue des études sud-est européennes* 1981. 4. sz. 681—703. — Lásd még a szász székekre: Schuler-Libloy: *Deutsche Rechtsdenkmäler.* 83—122. — A havasalföldi és moldvai hasonló törekvésekre: Georgescu, Valentin Al. — Popescu, Emanuela: *Legislația agrară a Țării Românești (1773—1782).* B 1970; *Istoria dreptului românesc.* I. B 1980; Hașdeu, Bogdan Petriceicu: *Obiceiurile juridice ale poporului român.* B 1978. — Erdélyre: Erdélyi Híradó 1842. 410.; 1843. 572.; 1845. 607. stb. — A központi igazgatás eluralkodására: Kovács, Iosif: *Măsurile oficialității habsburgice de înlocuire a conducerii autonome a satelor din Transilvania (1859—1866).* — *StUBB* 1980. Fasc. 2.

A Rokontalan-e a székely falutörvény c. 10. alfejezet első mondataiban olvasható idézetek forrása Jakab—Szádeczky 1901. 392. és Orbán III. 21—22. — Az értékelésekre: Szabó 1969. 90—91.; Wellmann Imre: *Közösségi rend és egyéni törekvések a 18. századi falu életében.* = *TSzle* 1980. 3. sz. 386—388, 418—420. — Tárkány Szücs 1981. 23—26. — Jakó Zsigmond jellemzése a jobbágyparaszti önrendelkezésről: A gyalui vártartomány urbáriumai. Kvár 1944. LXV. — Vö. Corpus Stat I. 299. — Az instrukciókra: KvÁLvt, Wass cs. lvt. Fasc. LVIII. 1. sz. — MGTszle 1901. 416. — A román paraszti helyi szabályozásra: Șotropa, Valeriu: *Întroduce și bibliografie la istoria dreptului român.* Cluj 1937; *Istoria dreptului*

românesc. I. 133—138, 172—179. (L. a „ius Valachicum” kérdéskörét.) Pascu, Ștefan — Hanga, Vladimir: *Crestomație pentru studiul istoriei satului și dreptului R.P.R.* B 1963; Ursuțiu, Liviu: *Relațiile agrare pe domeniul Gurghiu în secolele XVII—XVIII.* Cluj-Napoca 1976. 19—20.; Fotino, George: *Contributions a l'étude des origines de l'ancien droit coutumier roumain.* Paris 1925; Retegan, Simion: *Contribuții privind organizarea comunității săteșeti din Transilvania secolului al XIX-lea.* — AnIst 1976. 193—215.; Surdu 1942—1943. 367—394. — A román és szász együttes falugazgatásra: Imreh, Ștefan — Mureșan, Camil: *Un nou izvor pentru cunoașterea vieții satului din Transilvania la sfârșitul secolului al XVIII-lea.* = AMN 1968. 215—226.; Mureșan, Camil — Imreh, Ștefan: *Probleme de istorie socială și agrară în protocoalele satului Romos 1805—1847.* — StUBB 1970. 21—30.; a szász székekben rendtartásokra 1. Wolff, Johann: *Anregungen und Aufgaben.* Zum Landbau der Siebenbürger Sachsen. = Korrespondenzblatt 1880. 12. sz. 117—121.; Schuler-Libloy: *Deutsche Rechtsdenkmäler.* 1867. 83—122.; uő: *Materialen zur Siebenbürgischen Rechtsgeschichte.* Hstadt 1862; Teutsch, Friedrich: *Beiträge zur sächsischen Agrargeschichte.* = Korrespondenzblatt 1900. 4. sz. 49.; Binder Pál: *Közös múltunk.* B 1982. 33, 36—37, 58, 67, 84.; Nussbächer, Gernol: *Oltszakadát múltjából.* Új Idő 1966. jún. 9.; uő: *Das Dunnesdörfer Statut von 1680.* — Volkszeitung 1966. febr. 1. — A szászszédsági szervezet: Tönnies, Ferdinand: *Gemeinschaft und Gesellschaft. Grundbegriffe der reinen Soziologie.* Berlin 1920. III. kiad.; Schubert, Hans-Achim: *Nachbarschaft und Modernisierung. Eine historische Soziologie traditionaler Lokalgruppen am Beispiel Siebenbürgens.* Köln—Wien 1980. (Studia Transylvanica VI.) — Wittstock idézett könyve 1981-ben jelent meg. A szászvárosiakra: Corpus Stat I. 607—610. — Általában a falutörvényekre: Weber, Max: *Wirtschaft und Gesellschaft.* Tübingen 1972. 222.; *Weistümer.* Gesammelt von Jacob Grimm. I—VII. Göttingen 1840—1878 (a VII. kötet összefoglaló); *Österreichische Weistümer.* I—XVI. (Az első kötet 1870-ben jelent meg, majd 1875 és 1891 között öt kötetben adta ki az Akadémia a tiroli falutörvényeket. Stájerország és Karintia két kötetet igényelt. Alsó-Ausztria háromat. Felső-Ausztria rendtartásai 1956-ban jelentek meg négy kötetben, majd 1966-ban adták ki a tizenhatodikat, a tiroli első kötethez társuló kiegészítést, pótlást.); Tremel, Ferdinand: *Wirtschafts- und Sozialgeschichte Österreichs.* Wien 1969. 8, 15.; Lütge, Friedrich: *Deutsche Sozial- und Wirtschaftsgeschichte.* Berlin, Heidelberg, New York 1966. III. kiad.; Bader, Karl Siegfried: *Studien zur Rechtsgeschichte des mittelalterlichen Dorfes.* I—III. Weimar 1957, 1962, Wien—Köln—Graz 1973; Patzelt, Erna: *Entstehung und Charakter der Weistümer.* Wien, Leipzig 1924; Maunier, R.: *Introduction au folklore juridique.* Paris 1938. — A lengyel archaikus parasztközösségekkel a lódzi egyetemen K. Zawistowicz-Adamska vezetésével foglalkoztak. — A norvég paraszti jogot K. Ostberg tizenegy kötetben adta ki (*Norsk Bonderet.* Oslo 1914—1936, 1952). — Újabb magyar falutörvény-publikáció: Belényesy Márta: *Beregi falutörvények a XVIII. század fordulójáról.* = NéprKözl 1957. 1—2. sz. 264—285. — Belényesy Márta—Horváth Antal: *Tiszaujhely falutörvénye 1611—bői.* — NéprKözl 1957. 3—4. sz.

A faluközösség, a földközösség, az íratlan és az írott népi szokásjog külön-külön gazdag irodalommal rendelkező kérdéskör, nehéz volna tehát e keretekben a gazdag külhoni irodalom felsorolása. Olvasóinknak ezért javallunk néhány, forrásokat bővebben feldolgozó és értékelő írást: Stahl, Henri H.: *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești.* I. B 1958. 13—28.; Panaitescu, P. P.: *Obștea țărănească în Țara Românească și Moldova.* B 1964. 51—64.; Horváth Pál: *A középkori falusi földközösség jogtörténeti vonatkozásai.* Bp 1960. 5—87.; Tárkány Szücs Ernő: *Living Legal Customs of the Common People of Europe.* — World Anthropology. Toward a Marxist Anthropology. The Hague. 1979; uő: *Az európai jogi néprajz eredményei és feladatai.* — Létünk (Újvidék) 1976. 3—4. sz. 86—107. — Vö. *Congres international consacré a l'histoire des COMMUNAUTES RURALES.* Varsovie 25—30 mai. 1976; Chaunu 1971. 184.

*

A II. fejezet első kérdéskörének (A falutagság, a falubavétel) elemzése rendjén az előbbieken már említett forrásokból is idéztünk. Ismét hivatkozunk egyesekre, és jelezzük mások használatát: Dósa 1861. II. 166.; Szádeczky 1908. 486—487.; SzOkl VII. 322. (Keresztúrfalvára); Szendrey Ákos: *A népi társadalom tagozódása.* — Ethn 1937. 196.; Demény 1976. 19—21.; SzOkl VIII. 365—368. (Udvarfalva); SzOkl VI. 189. (Nagyborosnyó); Kovách Géza: *Erdélyi jobbágyok panaszevelei.* B 1971. 43—45. —

A kovásznai adat Földes László néprajzos szíves közlése. — A falusbíróságra, a falusbíró szerepkörére l. Imreh 1973. 310.; megemlítjük még: Răduțiu Aurel: *Instituțiile sătești din țările române în secolul al XVIII-lea*. — StUBB 1981. 1. sz. 35—40. — János Zsigmond rendelkezésére: SzOkl II. 177.; Bogáts 1943. 12.; Apor 1903. 232—233.; EGtSzle 143—144.; Jánosfalvi Sándor 1942. 58—59.; SzOkl II. 123. Corpus Stat I. 341.; Szabó 1890. 203—222.; Szele György: *A székelyudvarhelyi nemesség és polgárság kiváltsági jogi pöre*. Debrecen 1913. 42. — Viski Károly: *Bírópecsét*. Népünk és Nyelvünk 1930. 98—110. — Báthory lev. I. 119. (Vö. SzOkl III. 335.); EOE III. 127.; *Székely felkelés*. 158—159. (Vö. Udv. lvt. Székely Lada. 56. sz. VIII. 1. Az 1614-es conscriptio); Endes Miklós: *Csik-, Gyergyó- és Kászonszékek (Csík megye) földjének és népének története 1918-ig*. Bp. 1938. 52.; Trócsányi 1976. 126.; Apor 1903. II. 384—385.; SzOkl VII. 395.; *Udvári, kormányzati rendeletek*. 8.; Cserrei 1800. 8—9.; Jakab Elek: *Húsvéti határkerülés a Székelyföldön*. Hetilap 1854. máj. 3. Vö. Egyed 1970. 37. — A jegyzőre l.: Imreh 1973. 75—86, 310.; Szabó Miklós: *Az erdélyi falujegyzői intézményről*. = MtT 1979. 185—196.; Benkő 1971. 60., Benkő 1977. 356. — Jegyzőkönyvre: Jakab—Szádeczky 1901. 382. — A tízesre és tízdesekre: Szabó István: *A falurendszer kialakulása Magyarországon (X—XV. század)*. Bp 1971. II. kiad.; Maksay Ferenc: *A magyar falu középkori településrendje*. Bp 1971. 91—110.; Milleker Rezső: *A székely tízesek*. Debrecen 1939; Bogáts: Okl. 146.; uő: *Adatok a régi Háromszék topográfiájához helynévkutatások alapján*. = EME Ekv. Kvár 1934. 91. — Mușlea, Candid C.: *Contribuții la instituția „Veciniei” la români brașoveni*. = Studii și articole de istorie 1957. 317—344.

*

A *békéltetők, az igazságtévők*. A *faluszéke törvényszéki rendje* című III. fejezetre lásd: Corpus Juris 118.; Bónis György: *Erdélyi perjogi emlékek*. Id. Szász Károly perjogi előadásai 1836. Kvár 1942. 83.; SzOkl I. 315.; Corpus Stat I. 63—64.; EOE VII. 1619.; uo. VIII. 237.; Dósa 1861. III. 58.; *Regulationen, Sammlung aller Regulationsvorschriften, welche vom Jahr 1795 bis zum Jahr 1805 für die sächsischen Nation in Siebenbürgen von allerhöchsten Orten erlassen wurde*. Hstadt 1839; Surdu 1942—1943. 367—394. — A perrendtartás ismeretlenebb vonatkozásaira l. Domokos 1977. 438. • *Magyarországi és erdélyi urak. Pálffy János emlékezései*. (Kiad. Szabó T. Attila) I. Kvár 1939. 42—46.; Imreh István — Szeszka Erdős Péter: *A szabófalvi jogszokásokról*. = Népismereti Dolgozatok 1978. 201—202. — A román népi ítélező jogszokásokra: Nagy Lajos: *Igazságügyi szervezeti reformtörekvése ...* 677.; Vulcănescu 1970. 49, 196—205. 207. 209.; Wardegger, Nicolae: *Organizarea judecătii și desfășurarea procesului în satele din Munții Apuseni*. — Sargeția 1972. 143—148.; Ursuțiu, Liviu: *Foruri de judecată, judecătii globale pe domeniul Gurghiu între anii 1652—1715*. & AMN 1972. 195—203.; Dragomir, Silviu: *Valahii în nordul Peninsulei Balcanice*. B 1959; *Istoria dreptului românesc*. I. 377—457. — Az úriszék székely vonatkozásaira l. Corpus Stat I. 135. 162. — Orbán II. 4. — Jakab—Szádeczky 1901. 360. — Tamási Áron: *Szülföldem*. Kvár 1939. 104.

*

Az *egészség, a rend, a biztonság oltalmazói* c. IV. fejezet kérdéseire: Kocziány László: *Őszi harmat után... Szemelvények két ismeretlen XVIII. századbeli énekesszövegből*. B é. n. [1957] 165.; Kriza 1975. 61, 134. 218.; *Mezőkövesdi Újfalvy Sándor emlékiratai*. (Gyaluy Farkas kiad.) Kvár 1941. 313.; Orbán II. 36.; EOE VIII. 131.; Bogáts: Okl. 36.; Marienburg, Lucas J.: *Geographie des Grossfürstenthums Siebenbürgen*. Hstadt 1813. I. 45.; Răduțiu—Gyémánt 1981. 178. — Vö. Imreh 1979. 28—29, 289—290. — Cserely Zoltán a SszgyÁLvt-ból valók.

*

A *dicséretes tisztesség, a jó erkölcs őrizői* c. V. fejezet forrásai közül a következőket említjük: Jurij Levada: *A vallás társadalmi természete*. Bp 1969. 109.; Jaroszewski, Tadeusz M.: *Személyiség és közösség*. Bp 1974. — Veszely 1860; Bogáts 1943; Juhász István: *A székelyföldi református egyházakról*. Kvár 1947; Jávor Katalin: *Egy 19. századi presbitéri jegyzőkönyv tanulságai. Népi kultúra — népi társadalom*. V—VI. Bp 1971. 71—101.; Endes Miklós: *Erdély három nemzete és négy vallása autonómiájának története*. Bp. 1935.; Benkő: *Maroszzék*. 198—199; 210—211.; Tóth György: *Unitárius egyházi törvények a papválasztásról*. Kvár 1910; Dávid György: *Az erdélyi református egyházköziség XVII. századbeli képe*. Mvhely

1929; Orbán III. 197.; A zaláni egyházközség lvt. A Zaláni Ecclesiának Libellusa. 1736—1818; A kovásznai egyházközség lvt. Az orbai ref. egyházmegye lvt. Prothocolom. (!) I. 3. sz. (1731—1746), 5. sz. (1759—1769); uo. Kovásznai egyházi iratok. 1772—1902; EOkl I. 442, 572., II. 605—606.; EOE VIII. 324.; Imreh 1979. 25—36, 289—290. — A szigorú bírságotlásra: *Székely felkelés*. 173—175. — A cirkálásra: Balás Gábor: *Erdély jókora jogtörténete*. Bp 1979. 206. — Degré Alajos: *Az erdélyi büntetőjog történetéhez*. = Jogtudományi Közöny 1980. 10. sz. 690. — Pál-Antal, Alexandru: *Scaumul Mureş. Istoricul instituțiilor scaunale*. = Revista Arhivelor 1967. 2. sz. 133. — Jakab—Szádeczky 1901. 360. — Veszely 1860. 288. = MGtSzIe 1898. 466. — SzOkl VII. 95—90. — A továbbiakra: Somló Bódog: *A szokásjog*. Klny. Kvár 1914. 3. 12.; Tárkány Szücs 1981. 796. — Búbájosságra, boszorkányságra: SzOkl VII. 95—96. — Szádeczky 1908. 579.; Apor 1903. II. 401—405, 405—422, 425—454. — Ítélezésekre: SzOkl VI. 412—414.; Schuler-Libloy 1867—1868. I. 232.; Ethn 1909. 190—191.; Benedek Elek: *Édes anyaföldem*. 21.; EOE VII. 512—513.; SzOkl VI. 194.; VII. 152—153.; Orbán III. 180—181.; Fodor István: *Krónikás füzetek*. III. Mvhely 1938, 10, 21.; Trócsányi 1976. 173. — Az alsócsernátoni vasárnapi szokásra: Bodor János: *Utam*. I. Kvár é. n. 52—57.

*

A *közterhek hordozóinak közössége* c. (VI.) fejezethez I. Szabad György: *Madách „politikai hitvallása”*. = Irodalomtörténeti Közlemények 1973. 4. sz. 359.; SzOkl II. 187.; Báthory lev. II. 181.; Ud. Protocollum 101/b; uo II/2. A. — Connert János: *A székelyek intézményei a legrégibb időktől az 1562-iki átalakulásig*. Kvár 1901. 82.; SzOkl II. 108.; EOE II. 50—51, 91, 122—123.; SzOkl IV. 215—218.; Csetri Elek — Imreh István: *Erdély változó társadalma 1767—1824*. B 1980. 17—20.; SzOkl VII. 320.; Király István: *A Habsburg elnyomatás és ennek kihatása Alcsík társadalmi rétegződésére a XVIII. sz. első felében*. = Acta Hargitensia 1980. 49—72.; Erdélyi Híradó 1842. 9. sz.-tól, majd Kemény Zsigmond folytatólagos cikkei. Vö. 1945. 38—40, 47. sz. stb.; Friedenfels, Eugen von: *Joseph Bedeus von Scharberg*. I. Wien 1876. 324—331.; Barițiu, Gheorghe: *Părți alese din istoria Transilvaniei*. Sibiu 1889. I. 365—367.; Erdélyi János: *Népdalok és mondák*. Pesten 1846. II. 237.; SzOkl VII. 255.; Kolozsvár-Napocai Történeti és Archeológiai Intézet. Az 1848/49-es fényképmásolat-archívum: 29258—29279. sz.; G[ál] L[ászló]: *Az erdélyi diaeták végzéseinek nyomdokai és a Compilata Constitutio után költ articulások kivonatja*. 147.; *Háromszék vármegye. Emlékkönyv*. (Szerk. Potsa József) Sszgy 1899. 29.; Egyed 1973. 138.; Szádeczky 1908. 41. — A közmunka kérdéskörére I. SzOkl VII. 393, 395—396.; AKTLvt. Kéziratok. A. 195.; SzOkl VII. 392, 408.; Az 1848/49-es fényképmásolat-archívum. 20. doboz, 8318—21/1848. sz.; Teleki Domokos: *A székely határőrség története*. Bp 1877. 116, 207—208.; Imreh István: *Utak, utazások, szállítások Erdélyben*. = Művelődés 1980. 8—9. sz. 74 — Uő: *A falu-számadás*. = Falvak Dolgozó Népe 1968. 38. sz. 7.; Domokos 1977. 441.; KvÁLvt. Mike Sándor gyűjteménye. Rendszeres Bizottmány munkálatai. 1841—1844. IV. sz.; *Szabályok vagy is útmutató felsőbb rendelkezések*. Mvhely 1838. 80. — Maine Summer Henrik: *A jog őskora*. Bp 1875. 104. — Uő: *Village Communities in the East and West*. London 1871; EOE VII. 435.; SzOkl VI. 193.

*

A *földet közösen birtokló falu* című VII. fejezet bevezető soraihoz I. Chaunu 1971. 175.; Sombart, Werner: *Der moderne Kapitalismus*. München és Lipcse 1921. 4. kiad. I—II.; Ifj. Barta János: *A kelet-európai felvilágosult abszolútizmus agrotechnikai nézeteiről*. = AtSzle 1976. 3—4. sz. 273—298.; Domokos 1977. 440.; Pál-Antal, Alexandru — Chertes, Aurel: *Populația scaunului Mureş la începutul secolului al XVIII-lea*. = Studii și materiale. III—IV. Tg. Mureş 1972. 10, 40.; Nagy Elek: *Székely gazdálkodás*. = Magyar Gazda 1841. 7. sz. 99.

A több falu közföldjére: SzOkl I. 109—112.; III. 33—36, 177—178, 328—329.; V. 150—151.; VIII. 322—324.; EMSzTT I. 719.; Imreh 1979. 19—24, 288—289.; Jakab Elek: *Marosszék közhavasa*. = Marosvidék 1877. 40—42. sz.; Benkő: *Marosszék*. 244—246.; SzOkl VII. 210.; Balló István: *Adatok a csíki Negyedfél megye havasainak közös birtoklásáról*. — MGtSzle 1899. 301—312.; EOkl I. 343—346. — Vámszer Géza: *A székely vagon- és földközösség*. = EME Ekv. Tordai vándorgyűlés. Kvár 1939. 55—62.; Szentimre iratai. 20. sz. köteg, 1. sz.; Orbán III. 57.; Hszék vm. lvt. (1836. évi tanúvallatás a Hatod-perben); uo. 5. sz. köteg (6. sz. A hat község

erdőperének jegyzőkönyve)) EOkI II. 605—609.; Egyed 1973. 100—101.; Jánosfalvi Sándor 1942. II. 6—7.

A falu közös földjéről írottakhoz l.: SzOkI I. 221. (Vö. Kilyéni Székely 1818. 23.); *Székely felkelés.* 148—152.; Marx—Engels Művei 46/1. Bp 1972.; L. Kövér György: *Az orosz obscsina története (Áttekintés a hetvenes évek szovjet szakirodalmáról).* = TSzle 1978. 2. sz. 338—354.; Maksay Ferenc: *A magyar falu középkori településrendje.* Bp 1971. 187.; SzOkI II. 227. — Udv. Protocollum II/2. A.; Toldalagi cs. lvt. 1/a csomó. sz. n.; SzOkI VIII. 367.; Trócsányi Zsolt: *Erdélyi összeírások. A történeti statisztika forrásai.* (Szerk. Kovacsics József) Bp 1957. 286.; Bánffy cs. lvt. I. Nemz. Fasc. 54. nr. 12.; Lázár cs. lvt. Conscr. 1713.; EMLvt. Urbaria et Conscriptiones. 1736; Wesselényi cs. lvt. Conscr. 1774; Tagányi Károly: *A földközösség története Magyarországon.* = MGtSzle 1894. 199. kk. (Legutóbb *Az ősi társadalom magyar kutatói* c. kötetben (Bp 1977) jelent meg együtt Beöthy Leó, Lánczy Gyula, Somló Bódog tanulmányaival. Zsigmond Gábor gondozásában.)

A közjavakban való részesedés jogcíméről mondottakhoz l. Bloch 1974, 142.; SzOkI II. 123., Dósa 1861. II. 197.; Kilyéni Székely 1818. 254—259.; *Újabb adattár a vargyasi Dániel család történetéhez* (Kiad. Kelemen Lajos) Kvár 1913. 7.; Varga János: *Jobbágyrendszer a magyarországi feudalizmus kései századaiban (1556—1767).* Bp 1969. 476, 483.; Eszterházy cs. lvt. 119. sz. 1586. nov. 24.; Trócsányi 1980. 278.; Bloch 1974. 141.; Egyed 1973. 73.; SzOkI VI. 31—32.; Udv. Protocollum II/2 A.; SzOkI VIII. 365.; VI. 189.; VIII. 379.; Kovách Géza: *Erdélyi jobbágyok panaszlevelei.* 37—38.

A közhatárokról és azok megosztásáról l. Szendrey István: *Egy alföldi ura-*

dalom a török hódoltság után. Bp. 1958. 139. — Tagányi Károly előbb említett ta-

nulmánya (344—345.) mellett lásd: Varga István: *Tagányi Károly a régi magyar*

községről. = AtSzle 1957. 1—2. sz. 8—14.; Szabó 1969. 66—71.; Földes László: *Fü-*

vönosztás, gyepszegés. = Magyar Nyelv 1976. 3. sz. 332—334.; Kresz Mária: *Nyíl-*

jegyek Nyárszón. = NéprÉrt 1975; Tárkány Szücs 1981. 682—706.; SzOkI VIII.

368.; Orbán V. 92—93.; Cserei 1800. 82, 97—98.; *Erdélyi Történelmi Adatok.* III.

Kvár 1858. 249—253.; Udv. Protocollum II/1 F. — EMLvt. Urbaria et Conscriptio-

nes. 1736; *Székely felkelés.* 153—154.; Tarisznyás Márton: *Gyergyó történeti nép-*

rajza. B 1982. 73—74.; Kósa László: *A burgonya Magyarországon.* Bp 1980. 19—24.)

Bogáts: Okl. 106.; SzOkI I. 216—217.; Orbán IV. 198—199, 207.; Imreh Barna: A

Bándi-tó. = Művelődés 1970. 2. sz. 16—17.; Benkő József: *Udvarhely megye leírása*

(Specialis Transilvania. Terra Sicularum.) Kiad. Szabó András. Kvár 1944. 76.

A közjavakbeli részesedés arányára: SzOkI II. 250, 125, 183, 187, 192.; IV. 50—52.; Udv. Protocollum II/3 E. 275.

A közföldfoglalásra és az irtásra: Engels Frigyes: *A német paraszthabóriá.* Bp 1949. 21, 167.; Weber, Max: *Gazdaságtörténet.* Bp 1979. 74.; SzOkI III. 336.; II. 279.; Báthory lev. II. 173—174.; SzOkI IV. 91—92.; Imreh 1979. 80—85.; Domokos 1977. 437.; EOkI III. 7—8.; II. 890.; Udv. Protocollum II/1 C; EOkI II. 773., Kriza 1975. 383.; Kölönte Béla: *Gyergyó története.* Gyergyószentmiklós 1910. 46.; Béla Bartók et Zoltán Kodály: *Chansons populaires de Transylvanie.* Bp 1921.; vö. Takács Lajos: *Egy irtásfalú földművelése.* Bp. 1976.

A közföld-felosztásra: SzOkI IV. 311—315.; Vágó Béla: *A székely társadalom a madéfalvi veszedelem korában.* B 1957. 159.; AKTLvt. Kéziratok. Udvari, kormányzékai rendeletek. A. 195. (VI. C. 2. sz.); Kilyéni Székely 1818. 256—259.; Lötsy Spielberg 1837. 78—95.; *Székely kongresszus.* (Szerk. Buday Barna) Bp 1902.

371.; L. még H. H. Stahl és P. P. Panaitescu több ízben idézett munkáit; Ștefănescu, Ștefan: *Evoluția proprietății feudale în Țara Românească pînă la secolul al XVII-lea.* = Studii 1958. I. sz. 53—65.; Constantiniu, Florin: *Relațiile agrare din Țara Românească și Moldova în secolul al XVIII-lea.* B 1972; Alekszandrov, V. A.: *Szelszkaja obscsina V Roszszi (XVII-nacsalo XIX V).* Moszkva 1976; Soboul, Albert: *La communauté rurale (XVIIIe—XIXe siècles).* *Problèmes de base.* = Revue de Synthèse 1957. 283—315. A földközösség igen-igen széles körű régi és új nemzetközi történeti és néprajzi irodalmát idézni itt, ez alkalommal nincs módunkban, de mindenképpen utalnunk kell tanulmányozásuk nélkülözhetetlenségére az itthoni viszonyok megértése érdekében.

*

A mezei gazdaság rendjét biztosító közösség kérdéskörével foglalkozó VIII. fejezet első alfejezetéhez I. Réthly Antal: *Időjárás események és elemi csapások Magyarországon 1701—1800-ig.* Bp 1970. 70—71.; Kriza 1975. 184. — MGtSzele 1898. 590—593, és Prodan 1968. 11. 587—592. (Instructio egregio Georgio Egry provisorii arcis Georgeny, 1592); Benkő Károly: *Csík, Gyergyó és Kászón leírások.* Kvár 1853. 41.; ErdGubLvt. Inseminationis universae tam autumnalis quam vernalis Inclyti Magni Principatus Transylvaniae e Tabellis Confrontatoriis Anni 1761/2 exceptae.

A földművelés rendszerére (2. alfejezet): Orbán III. 54.; Weber, Max: *Gazdaságtörténet.* 26.; Wellmann Imre: *Földművelési rendszerek Magyarországon a XVIII. században.* = AtSzele 1961. 3—4. sz. 344—370.; Tagányi Károly: *A hármasművelésű rendszer behozatala Erdélyben.* = MGtSzele 1894. 21—26.; Costăchel, V. — Panaitescu, P. P. — Cazacu, A.: *Viața feudală în Țara Românească și Moldova (sec. XIV—XVII).* B 1957. 38—39.; Edroiu, Nicolae: *Începuturile literaturii economice românești 1780—1810.* Cluj-Napoca 1978. 206—208.; Olteanu, Ștefan: *Încercări experimentale de asolament cercalier în Moldova, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea.* = TN I. 1969. 71—75.; *Székely felkelés.* 148. (Vö. Udv. Protocollum II/2 D. 117.); L. még: Thiel, Rudolf: *Beiträge zur sächsischen Agrargeschichte.* = Archiv 30. 1902. 399—430.; Imreh, Ștefan — Pataki, Iosif: *Contribuții la studiul agriculturii transilvănene (1570—1610).* = AMN 1969. 187—209.; Bogáts: Okl. 97.; Egyed 1973. 134.; Farkas Árpád: *Erdélyi kisgazdaságok állattartási formái és azok teljesítőképessége.* = Mezőgazdasági Közöny 1941. 12. sz. 14.; Orbán II. 4.; AtSzele 1965. 250.; Apor 1903. 192.; SzOkl VI. 350.; Milotai Ferenc: *Az erdélyi gazda.* I. Nagyenyed 1838. 116.; ua. II. 1839. 21.

A legeltetés rendje című 3. alfejezethez I. Imreh—Pataki 1970. 169—184.; SzOkl II. 329.; VII. 283; Benda Gyula: *Statistikai adatok a magyar mezőgazdaság történetéhez. 1767—1867.* Bp 1973.; Domokos 1977. 441.; Apor 1903. 210.; Vasárnapi Újság 1847. 670. sz. 190.; SzOkl VI. 342—343.; EOkl II. 454, 796.; Udv. Protocollum III/E.; Bogáts: Okl. 91.; Corpus Stat I. 76—77.; Imreh—Pataki 1970. 174.; vö. Duby 1962. I. 252.; Jakab—Szádeczky 1901. 359.; Imreh—Pataki 1970. 177—179.; Kövári László: *Székelyhonról.* Kvár 1842. 97, 103.; Jánosfalvi Sándor 1942. II. 21—22.; Orbán I 96.; Márkos András: *Válaszok ismeretlen kérdezőnek.* (Kiad. Banner Zoltán) Kvár 1980. 26—39.; Apáczai Csere János: *Magyar Encyclopaedia.* (Kiad. Szigeti József) B 1977. 343.; Pethe Ferenc: *Pallérozott mezei gazdaság.* II. Posen 1808—1813. 690.; Földes László: *Rideg lótarítás a székelyeknél.* — NéprKözl 1958. 1—2. sz. 33—34.; Andrásfalvi Bertalan: *Wald-Viehhaltung in Südost-Transdanubien. Viehwirtschaft und Hirtenkultur.* Bp 1969. 391—401.; Vuia, Romulus: *Tipuri de păstorit la români (sec. XIX — Începutul sec. XX).* B 1964. 191, 195, 213.; uő: *Țara Hațegului și regiunea pădurenilor.* Cluj 1926; Morariu, Tiberiu: *Viata pastorală în Munții Rodnei.* B 1937; *Tanulmányok Tolna megye történetéből.* (Szerk. K. Balog János) Szekszárd 1976. 408.; Erdélyi János: *Népdalok és mondák.* — Lásd még Kriza 1975. 180—181. — *Háromszéki magyar népköltészet.* (Konsza Samu gyűjteménye. Szerk. Faragó József) Mvhely 1957. 270. stb.; Kozma Ferenc: *A Székelyföld közgazdasági és közművelődési állapota.* Bp 1879. 249.; Gazda Klára: *Gyermekvilág Esztelneken.* B 1980. 77—78.

A pásztortlásra (4. alfejezet): Imreh István: *Székelyöldi paraszti jegyzőkönyvek pásztortlási határozatai, 1717—1928.* = AtSzele 1959. 1—4. sz. 161—190.; EMSzTT II. 206.; SzOkl VI. 49—50.; Szabó T. Attila: *Daczó Máté várnagy három levele Nádasdy Tamáshoz.* — Nyírk 1962. 2. sz. 373—376.; SzOkl VI. 192.; vö. Tálasi István: *A kiskunsági pásztorkodás.* Bp 1936.

A szántóhatár védelméről, határkapuról, határkertről szóló 5. alfejezethez (a gabonafélések terméseredményére): Imreh István: *Agrártörténetírás és a székely*

múlt megismerése. = Aluta 1970; Imreh 1979. 114.; vö. Rhédey cs. lvt. Fasc. VI. nr. 3.; Kornis cs. lvt, 998. doboz; Trócsányi Zsolt: *Erdélyi összeírások. A történeti statisztika forrásai.* 291—292.; Benkó: *Marosszék.* 43. — A továbbiakra: Györfly István: *Magyar nép — magyar föld.* Bp 1942. 332, 341, 354—355, 407—408, 500.; Szabó T. Attila: *Két falu- vagy mezőkapu adat Moldvából és Erdélyből. Nép és nyelv.* IV. B 1980. 342—343.; Kós Károly: *A kalotaszegi kosarozó juhászat.* = *Miscellanea Ethnographica* I. Kvár 1947. 2—3. Klny.; Pamfile, Tudor: *Agricultura la români.* B 1913. 28.; Vulcănescu 1970. 55.; A dálnoki tanorokkaput Faragó József közlése alapján említjük; az 1880-as években szüntették meg; K. Nagy Sándor: *Blharország.* Nagyvárad 1884. II. kiad. 152. — A falvak közötti határkertre: EOE IV. 527.; SzOkl V. 161.; Theil, R.: *Beiträge zur sächsischen Agrargeschichte.* 402.; Teutsch 1883. 554—555.; MGtSzele 1897. 83—86.; Eszterházy cs. lvt. 1586. nov. 24. A „mezei rendőrségről” (6. alfejezet): Erdélyi Híradó 1846. 156. sz. 413—414. — Lekky István: *A mezőgazdaságról és mezőrendőrségről.* Bp 1899. V.

A hagyományosság bomlásáról szóló 7. alfejezetre: Imreh István: *Kemény Dénes „Érdekegység”*. = Művelődés 1968. 10. sz. 60—61.; Vasárnapi Újság 1843. 499. sz. 781. (Vö. Gazeta Transilvaniei 1884. 144. sz.); Tessedik Sámuel és Berzeviczy Gergely: *A parasztlak állapotáról Magyarországon*. Bp 1979. 7.; Ifj. Barta János: *A kelet-európai felvilágosult abszolútizmus agrotechnikai nézeteiről*. = AtSze 1976. 273—298.; Wellmann Imre: *Tessedik Sámuel*, Bp 1954. 40—49.; *Erdélyi mezőgazdasági munkaterv*. Összeállította az EMGE. Kvár 1944. 5.; Márkos: *Válaszok ismeretlen kérdésekre*. 26.; Egyed Ákos: *Falu, város, civilizáció*; Gazda József: *Így tudom, így mondom*. B 1980. 50.; Vajkai Aurél: *A magyar nép életmódja*. Bp 1943. 161. — Vö: Csetri, A. — Engel, C.: *Prima lucrare agronomică din Transilvania*. — TN II. 1971. 269—278.; Kozán Imre: *Fekete ugar*. B 1978. 56—64.

*

A IX., *Az erdőlak közössége* c. fejezethez az általános vonatkozásokra I. Stahl 1958. I. *Pădurea* c. II. fejezetét. 226—268.; Giurescu, Constantin C.: *Istoria pădurii românești din cele mai vechi timpuri până astăzi*. B 1973; Șotropa, Valeriu: *Pădurile din districtele românești din Transilvania*. — TN III. 1973; Prodan 1967. I. 333—337., Benigni von Mildenberg, J. H.: *Statistische Skizze der Siebenbürgischen Militär-Gränze*. Hstadt 1834. (*Waldkultur* c. fejezet. 50—60.); *Az erdőgazdálkodás története Magyarországon*. (Szerk. Kolossváry Szabolcsné) Bp 1975; Csöre Pál: *A magyar erdőgazdálkodás története. Középkor*. Bp 1980; Mager, Friedrich: *Der Wald in Altprussen als Wirtschaftsraum*. Ostmitteleuropa in Vergangenheit und Gegenwart. 7. Köln—Graz 1960. I—II.

Az erdő igazgatása című első alfejezethez: Tagányi Károly: *A modern erdőszeti kultúra keletkezése hazánkban*. — MGtSze 1896. 125—141.; Vlahicára és Kápolnásfalura: EOkI II. 858.; uo. I. XIX. és XX.; Eszterházy cs. lvt. 119. sz. 1586. nov 24.; Makkai László: *Hadik András az erdélyi mezőgazdaságról* = AtSze 1957. 1—2. sz. 49—50.; EOkI II. 445—463.; Sabău, Vasile: *Evoluția economiei forestiere în România*. B 1946. 471—485.

Az erdőhasználat rendjére (2. alfejezet) I. EOkI I. XII—XIV.; Bogáts: Okl. 145.; Hegyi Imre: *A népi erdőkielés történeti formái*. Bp 1978. 130—131.; EOkI II. 797.; Szász Lőrinc: *A gyergyócsomafalvi fakitermelők szakszókincse*. = NyIrK 1971. 2 sz.; Udv. Protocollum II/I F.; EMSzTT I. 54.; Nagy Elek: *Székely gazdálkodás*. 100.; Benkő: *Marosszék*. 343—344.; EOkI III. 451.

A 3. alfejezetben (*A taxáért, pénzért osztott erdő, a famesterségek és a vízi úton szállított fa*) tárgyalt kérdésekre: Haáz Ferenc: *Udvarhelyszéki famesterségek*. Kvár 1942. (Mihály Deák versét is lásd ott: 69.); Jakab—Szádeczky 1901. 550—556. Mészkö lvt. 1843; Apor Péter: *Metamorphosis Transylvaniae*. B 1978. 34.; Jánosfalvi Sándor 1942. II. 4—5.; Czeglédy János [Markos András]: *Tutajozás a Maroson a múlt században*. = Ethn 1969. 212—234, 431—446.; Tarisznyás Márton: *Gyergyó történeti néprajza*. 171—179.; Garda Dezső: *Gyergyóremetei erdőmunkások tegnap és ma. Változó valóság*. B 1978. 133—142.; Hszék lvt. Fasc. VI. 8. 1767—68; Fasc. V. 3. 1782; AkTLvt. Udvari, kormányzati rendeletek. VI. C. 2. sz. (Összeállította Dálnoki Incze József.); Gazeta de Transilvania 1845. 89. sz.; Wolff, Carl: *Aktenmässige Darstellung der Geschichte der Altschiffahrt*. Hstadt 1866.

A közerdeő hasznosításának sokszínűsége (4. alfejezet) kérdésköréhez I. Molnár István: *Adatok a Hargita nyugati részének gyűjtőerdő gazdálkodásához*. = Miscellanea Ethnographica, Kvár 1947. I. 49—57.; Imreh, Ștefan: *Despre începuturile industriei capitaliste din Transilvania în prima jumătate a secolului al XIX-lea*. B 1955.; Jakó Zsigmond: *A magyarpataki és a kalini hamuzsír-huta története*. B 1956.; Dósa Elek erdélyi útinaplója. A Babeș—Bolyai Egyetem Könyvtára. Kézirattár, 1874. sz.; Pál-Antal Sándor: *Date referitoare la istoricul morilor de hirtie din Ciuc*. — Studii și materiale I. Tg. Mureș 1969; Orbán I. 95.; Tagán Galimdsán: *Fakitermelés és szénégetés Székelyvárságon*. = NépÉrt 1945. 1. sz. 32—35. — A hutamunkások bérmozgalmaira vonatkozó adatokat Árvay Józsefnek köszönhetem (l. Háromszék lvt.).

*

A X. fejezet (*Egyéb társulások a faluközösségekben*) első részéhez I. Benda Gyula: *Statistikai adatok a magyar mezőgazdaság történetéhez, 1767—1867*. 181, 265, 344.; Imreh—Pataki 1970. 138.; Apor 1903. 373.

A hegyközségek: Belényesy Márta: *Adatok a régi hegyközségek történetéhez.* = NéprKözl. 1958. 1—2. sz. 280—295.; bőven közöl hegyközségi törvényeket a MGTsZle; I. még Kós Károly: *Népi szőlőművelés Szászmuuzsnán. Népélet és néphagyomány.* B. 1972. 97—107.; Bulencea, Athanasie: *Viile și vinurile Transilvaniei.* B. 1975.

A „vár” törvényére: Orbán I. 162—163.; II. 21—22.; Kelemen Lajos: *Adatok öt székelyföldi unitárius templomkastély történetéhez; Művészettörténeti tanulmányok.* I. B. 1977. 213—222.; Opreșcu, Gheorghe: *Bisericile cetăți ale sașilor din Ardeal.* B. 1956. — Entz Géza: *Székely templomerdők.* Klny. a Szépművészet 1944. évi számából. 1—8.; Fabritius—Dancu, Juliana: *Sächsische Kirchen-burgen aus Siebenbürgen.* Sibiu 1980; Szamosközy István: *Erdély története (1598—1599, 1603).* Bp. 1977. II. kiad. 396—397.; az 1848/49-es fényképmásolat-archívum. 37. doboz. 17357: 1848. sz.

SZÉKELY FALUTÖRVÉNYEK, RENDTARTÁSOK

A székely falutörvények első összefoglalójának szánjuk ezt a kötetet. Szeretnénk, hogy mind a már megjelent, mind az évtizedek folyamán gyűjtött rendtartásokat, a communityk alkotmányait együtt vehesse kézbe, lapozgathassa, tanulmányozhassa az olvasó, a néptörténet kutatója. A kiadottak forrásait, valamint az első ízben közölt kéziratok lelőhelyeit a publikált anyaggal együtt ismertetjük. Az eddig ismeretlenek összegyűjtésében (nyomra vezető tanácsadással, a megtalált státútum átadásával, lemásolásával vagy a falusi szabályozást rejtő jegyzőkönyv rendelkezésünkre bocsátásával), majd kiadásra való előkészítésük alkalmával az elmúlt majdnem négy évtized rendjén sokan voltak segítségünkre: így elsősorban Kelemen Lajos, Jakó Zsigmond, Szabó T. Attila, Árvay József, Trócsányi Zsolt, János Pál, Incze László, Máthé János, Pataki József, Kiss András, Szabó György. Önzetlen segítőkészségüket hálás szívvel köszönjük meg, valamint azok fáradozásait is, akik igaz baráti együttérzéssel segítettek munkánkban. Támogatásuk nélkül a 22 falutörvényből álló „vagyonunk” nem gyarapodhatott volna újabb 50 rendtartással. Számuk ma csak azért nem haladhatja meg a százat, mert sajnos 1945. március 29-én a Székely Nemzeti Múzeum más értékeivel egyetemben 35 székely community végzése égett porrá a zalaegerszegi állomáson. Hiszünk azonban abban, hogy a további kutatások során a historikusoknak még sikerül újabbak nyomára bukkanniuk.

Megjelent még rövidített vagy csak pontokba összefogott formában Kőröspatak 1640 és 1666, valamint Csehérdfalva 1649 és szintén 1666-beli falutörvénye (I. Jakab—Szádeczky 1901. 367—368, 392.—395.). A teljes szöveget tartalmazó — a tarsafalvi Pálffy (Pálffy) György levelesládájából való — eredeti iratokat sajnos nem sikerült fellelnünk. Az *Erdészeti Oklevéltárban* Tagányi Károly közzétette néhány miklósvárszéki falu törvényének erdőügyi paragrafusait. (Ugyanazokat, helyesebben a kilenc említett székbeli falutörvény másolatát megtaláltuk a sepsiszentgyörgyi levéltárban. Ezek azonban meghibásodtak, és a legtöbbjét középen égett rész tette olvashatatlaná. Végül a MOL-ban sikerült a teljes és ép példányokra rábukkanni.) A falutörvények közé egy aranyosszéki közös vagyont szabályozó státútumot is fölvevünk, nélkülözhetetlennek érezve a bennefoglaltakat. Az egyházmegyei két rendtartás és a hegyközségi szabályozás szigorúan véve nem tekinthető falutörvénynek, de ugyancsak szükségesnek éreztük az életviszonyok sokoldalúbb bemutatása és a faluközösségi jogi írásbeliség teljességének megismertetése érdekében beiktatni a constitutiók, a határ- és erdőrendtartások sorába. A Felső-Fehér megyei Karatna, Peselnek, Hídvég szabályalkotásainak székelyföldi keretben való közlését azért tartottuk szükségesnek, mert ma a székely falvak sorába tartoznak ezek a hajdan „megyei” jogrenddel élő települések. Emellett a tájegységbeli egybevetésekre, a főleg szabad székely és a jobbágyfalvak közötti azonosságok, hasonlóságok, valamint eltérések megállapítására is lehetőséget kínálnak.

Hadd említsük meg végül azt, hogy ez a kiadvány szorosan egybekapcsolódik *A rendtartó székely falu* című kötetünkben közölt és feldolgozott falujegyzőkönyvi adalékokkal.

Az eredetileg betűhíven lejegyzett szövegeket a mai írásmód szerint írtuk át, azért, hogy olvasásukat megkönnyítsük, követve a Kriterion hasonló kiadványai szerkesztése rendjén kialakult szabályokat. A rövidítéseket feloldottuk, a pótlásokat, kiegészítéseket szögletes zárójellel közöltük. A szokatlan, a hibásan írt szavakat a legszükségesebb esetekben felkiáltójellel jelöltük, s a bizonytalan, nehezen kibetűzhető szavakra, olvasatokra kérdőjellel hívtuk fel a figyelmet. Szükségesnek látszott — néhány ízben — a kéziratok (főleg másodpéldányok, több évtized múltán újrámásolt rendtartások) szövegében fellelhető bizonyosnak vélt íráshibákat, következetlenségeket is javítanunk, a szöveg jobb megértése érdekében. Nem javítottuk, egységesítettük viszont a csak Székelyföldön szokásos sajátos kifejezési formákat, mind a szövegűség, mind pedig az esetleges nyelvészeti jelentőségük miatt.

A falutörvények eredetijének leőhelyét jeleztük, a kéziratok részletekbe menő leírásával azonban adósok maradtunk. A nyomtatásban megjelenteket ugyanis a szerzők rendszerint csak egy-egy régi magángyűjteményre hivatkozva említették, a kiadatlanok pedig a földesúri vagy széki levéltárakban általában nagy ívalakban, egykorú másolatban maradtak fenn, vagy pedig falujegyzőkönyvekbe beírva őrződtek meg.

A rendtartások szövegében gyakoriak a főleg jogi vonatkozású latin szövegrészek, mondatok, kifejezések. Fordításukat részben jegyzetszerű formában külön közöljük, részben a szójegyzékben kíséreltük meg hajdani jelentésüket ismertetni. A gyakrabban előforduló, két-három vagy több szóból is összeálló szokásos formulákat szintén a szójegyzékbe foglaltuk be.

LATIN SZÖVEGRÉSZEK FORDÍTÁSA ÉS EGYÉB JEGYZETEK

¹ A berekeresztúri eklésia patrónusainak s más közrenden lévőeknek és az egész közösségnek határozatai az elődeink régi bevett szokásai szerinti egyházi jussról, amelyeket mindenkor jó megtartás végett az 1602. év Szent Mihály arkangyal ünnepe után következő vasárnap ugyanazon Berekeresztúron állítottunk össze örök emlékezetre, és amelyeket mindenki közös beleegyezésével hagytunk jóvá.

² mert a nagyobb rész mindig legyőzi a kisebbet

³ Végeztetett, kiadott és megújított az 1656. év január 19-én.

⁴ Az egész kozmási egyházközség régi írásokból átirat, régtől fogva megtartani szokott közösleges constitútiói, amint az alábbi rendben következnek

⁵ Én, Udvarhely mezővárosi Lakatos István atya, székely széki római katolikus pap, 20 éven át az erdélyi főtisztelendő vikárius urak püspöki helytartói rendes ülnöke, 17 éven át a főtisztelendő csíki főesperes urak (ülnöke), 8 éven át Kozmás rend szerint való plébánosa

⁶ A jövő biztosításaként a kozmási parochiális házban az 1692. év január 3. napján.

Ugyanaz, mint fennebb, Lakatos István atya, ez idő szerint kozmási plébános.

⁷ Az egyháziak és (egyházi) bírák eskümintája

⁸ Az egyházi esküdek eskümintája

⁹ Rövidített kivonatos közlés

¹⁰ Csíkszentléleki Feier Miklós, a szilágysomlyói egyház plébánosa, ez idő szerint Erdély általános püspöki helytartója stb.

¹¹ Az utódok örök emlékezetére cikkelyenként

¹² végérvényesen eldöntődött a per

¹³ Kelt a fönt említett faluban az előbb írt évben és helyen

¹⁴ A kissolymosi falutörvényei másolása annak idején félbeszakadt. (Hiányzott mintegy 16 további artikulusa.) A másolás — idő múltával — sorra kerülő kísérletek az eredeti azonban már nem volt a gyűjteményben fellelhető. Értékes volta miatt nem mondhatunk le a lejegyzett pontok közléséről, bízva a falurendtartás későbbi teljes anyagának közreadási lehetőségében.

¹⁵ Alsócsernáton falutörvényei, amelyeket ugyanannak összes lakosai 1666. március 6. napján közös akarattal és beleegyezéssel az egész falu javainak és határainak megőrzése végett szereztek, miután folyó év márciusának első napján a nyilvános helyen összegyűlteknek az egyezségét közzétették; (ezeket a törvénye-

ket) a mondott falu valamennyi lakosa jóváhagyta és ezen könyvecske formájában mostan összeírta és jóváhagyta az év februárjának 2. napján.

Az 1666. évben, március hó 6. napján.

Mi, kőröspataki Kálnoki Mihály, Damokos János, Alsócsernátomi Bernád Ferenc nemesek és Alsócsernátón falu valamennyi többi lakosa és otlakója egy szóval és akarattal szereztük, az egész falu birtoka javainak megőrzésére készült ez a constitutió az alább írott cikkelyek alatt Alsócsernátón lakosai és az otlakók közti örök dekrétum gyanánt.

¹⁶ a földesúr engedelmé nélkül

¹⁷ megbizonyosodván az ügy igazsága hasonló perből

¹⁸ Egyébként magánbosszú ne indíttassék

¹⁹ a makacs akármilyen állapotú legyen

²⁰ becsületbeli ügy(et) és hasonlókat

²¹ Tilalom ugyanaz napon, teher nélkül, bírsággal

²² személyekre való tekintet nélkül, az utólagos törvénykezés minden pereskedése nélkül

²³ Az előbb írtak által javítva. Változtatás nélküli másolat a valóságos eredetiről.

²⁴ egyöntetű vélemény alapján, az előbb említett évben és napon

²⁵ melyből a károk helyrehozására segítséget nyújthatunk

²⁶ az büntetést (bírságot) lelkiismeretesen, a vétség minősége szerint hajtsa be, tekintet nélkül a személyekre

²⁷ Az igaz eredetiről minden változtatás nélkül leírva és összehasonlítva az ikafalvi származású Farkas István által az 1793. év június havában, Silvester István bírósága alatt.

²⁸ Jelen levél egy constitutió igaz eredetijéről minden rövidítés, hozzáadás és módosítás nélkül szóról szóra lemásolva, elolvasva, összeolvasva, összehasonlítva, kijavítva hűségesen és lelkiismeretesen saját aláírása alatt az Ur 1740. esztendejében április 11. napján.

Kiadva Dályai K(ándó) Ferenc, Udvarhely székely szék hites jegyzőjétől.

²⁹ Írom az írást nem ismerő bírák helyett Bothos Máté hites bíró.

³⁰ ezennel elismerjük, hogy ebben az 1699. évben, mégpedig március 23. napján

³¹ hitünkre. Kelt a fent írt évben, napon és helyen. Javítva általunk. Ugyanazon bírák, mint fenn: Donát György miklósvárszéki alkirálybíró, maga kezével. Az írást nem ismerő bíró helyett íródeák: Szárazajtai Kiss István, maga kezével, Közéapajtai Szabó István, maga kezével.

³² Az 1699. évben, június hava 12. napján méltóságos gróf Zabolai Mikes Mihály úr, a három székely szék, Sepsi, Kézdi, Orbai és Miklósvár főkapitánya különös parancsolatjára és Uzon falu valamennyi lakosának egyöntetű akaratából és beleegyezésével a fent említett falu régi s az elődöktől használt törvényeit most ismét megújították, kiigazították és az előbb jelzett évben, június 23. napján Sepsiszentgyörgy mezővárosában, a törvényes szék helyén és színe előtt, tekintetes és nemzetes Henter Mihály, a mondott székek vicekapitányának, Székely Boldizsár alkirálybírójának s a többi ülnök uraknak jelenlétében bemutatták, felolvasták (bizonyos nehézségeket illetően megigazították), minden ellentmondás nélkül megerősítették s minden pontjában, cikkelyében és záradékában mind a mostaniaknak, mind a jövődó utódoknak figyelmébe vették.

³³ és így folytatólagosan

³⁴ Igaz eredetijéről minden kisebbités, hozzáadás és módosítás nélkül, teljességgel lemásolva és pecsét alatt kibocsátva általam, Benkő Mihály, Sepsi székely szék hites jegyzője által. Jelen másolatot leírta és kiadta Antos István, Sepsiszek hites jegyzője.

³⁵ Kiadatott általam, Kilyéni Székely Zsigmond, Sepsiszek esküdt jegyzője által.

³⁶ Mi, VI. Károly, Isten kegyelméből a rómaiak mindig (örökös) felséges választott császára, valamint Németország, a Hispániák, Magyarország és Csehország stb. stb. királya, Ausztria főhercege, Burgundia hercege és Erdély fejedelme jelen írásunkkal hirdetve adjuk emlékezetre mindazoknak, akiket illet, mindeneknek és egyeseknek, hogy nemzetes sepsiszentiváni Henter Elek, erdélyi tartományi kancelláriánk regisztrátora felségünk előtt személyesen megjelenván, felmutatta és benyújtotta felségünknek azt az oklevelet, illetve végzést, amelyet Sepsiszentiván es Laborfalva nevezetű falvak birtokosai kötöttek egymással, és könyörögvén illen-

dő kéréssel és alázattal, hogy mi azon végzést átírjuk és átvételi oklevelünkbe belefoglaljuk és átírásban oklevelünk mását a jogszokásoknak megfelelő módon kiadni kegyeskedjünk.

Kérését, mely a haza törvényeivel és az igazsággal mindenben egyezik, kegyelmesen meghallgattuk és elfogadtuk; a fent említett írásbeli szerződést vagy oklevelet, illetve végzést átírva és jelen átírási levelünkbe beiktatva, és belefoglalva jóváhagyólag megoldottuk és kibocsátani rendeljük. Az említett okirat, illetve szerződés szó szerinti tartalma a következő:

³⁷ törvényünket is összeszedegtetnünk és átírnunk az utókor emlékezetében való megtartásának okáért

³⁸ a szép összhang és egyetértés, amely útján a kis dolgok is megnőnek, megtartassék (rövidített idézet Sallustius *Jugurthájából*, 10, 6.)

³⁹ ha nem engesztelné meg, ezáltal essék a megnevezett büntetésbe

⁴⁰ ha macacsul elmellőzi, a vétség minősége szerint szabad legyen zálágját bébüntetni

⁴¹ Hasonlóképpen büntetessenek a bírónak segédkező esküdtei, ha hanyagok a szolgálatban, hasonló büntetésbe esnek, ha tiszt urak postáját, cédoláit a legnagyobb földesurakkal nem közlik.

⁴² Hasonlóképpen a kereset leszállításának vagy perletételnek bírsága 6 dénár,

⁴³ az ítéletet (végzést) kiadni az ügy alaposabb megvizsgálásáért, megváltoztatni és az ítéletet (végzést) azon fórumon

⁴⁴ arra kirendelt törvényszéken közhatározattal és egyhangúlag jóváhagyjuk ezt a tartós gyakorlástól megerősített szokást, ezzel a hozzáadással: aki rosszul fel-lebbez vagy elmarasztaltatik, bírságoltassék meg 24 dénárral

⁴⁵ melyek az alsó törvényszékeken nem tiltattak, a felsőbb széken a büntetést a hibázató féltől, a felsőbbségért, kétszeresen tétessenek le

⁴⁶ a földesúri jog kárára

⁴⁷ közbenjárói által keresse meg és kérdezze meg a földesurakat

⁴⁸ minden gyakorlat a jelen irat erejével érvényét veszti és kirekesztetik. Tehát hasonló esetekben kerestessenek meg a földesurak a falutól és egyhangú közhatározattal végezzenek felőle mennél jobban

⁴⁹ hacsak nem lesz veszedelem a késedelemben és törvényes akadály (nem) áll útban (a mondat első felét lásd T. Livius 38, 25, 13.)

⁵⁰ ezután és évenként rendre, váltakozva legyen

⁵¹ De ha macacskodón újracsinálni elmulasztaná, büntetessék 18 dénárra, annyiszor, ahányszor (cselekedné).

⁵² de azért mégis súlyosabb büntetés (bírság) alatt, tudniillik 80 dénár (alatt)

⁵³ ezen a helyen kijavítván, közakarattal és egyhangúlag elvégezzük, hogy a büntetés arányosíttassék a vétékhez, mint a következő esetben:

⁵⁴ főnmaradván a földesuraság joga

⁵⁵ és tizenötöd napra kielégíteni

⁵⁶ kivéve mégis a haza végzései (constitúciói) szerinti kivételezendőket

⁵⁶ a jövő esélyeire nézve, ami bennünket illet, nem adatik befejezett igazság

⁵⁸ nyolcadnapon belül a lakosoknak előzetes tudtával és beleegyezésével fel-szabaduljon

⁵⁹ ha csak a sorrendet meg nem állapítják

⁶⁰ minden bevételről és beszolgáltatásról és a szabályszerű kiadásokról

⁶¹ az ilyen (ügyekben) megtartani szokott mód szerint

⁶² Sőt a zálogigazítás is a felek vagy földesurak hozzájárulása nélkül, kivéve a katonaságot illető ügyeket.

⁶³ Mindezeket összességükben és egyenként valamennyi záradékában, pontjaiban és cikkelyeiben úgy, amint közös megegyezéssel leírtak, jóknak, helyeseknek, érvényeseknek, örök érvényű törvényeknek akarjuk és tartjuk. Kelt Szent-iványon, 1717. december 11-én.

És bal felől kissé lejjebb (ez) volt: Javítva általunk, kik kissé lejjebb azon a helyen írtuk alá: Henter Gáspár maga kezével, és valamivel alább Henter Kelemen maga kezével. Jobb felől pedig elsőnek aláírta Henter Elek maga kezével, neve előtt vörös spanyolviaszba nyomott pecsétje; második helyen Henter Dávid maga kezével; ugyanazon lapnak másik oldalán, bal felől aláírtak Henter János maga kezével, Zoltán Pál maga kezével, Bartha János maga kezével, jobb felől pedig Mihály Deák maga kezével és Pál-János Benedek. Végül ilyen aláírás olvasható: Az írást nem ismerők helyett Márkos János falusbíró. Egyszerű papírra írva, a megszokott tintával, nekünk alázatosan bemutatva.

Ezeket a törlésektől mentes, nem érvénytelenített, sőt a lényeges, de a használatban egykor megromlott és különböző ellentétes módon értelmezhető és megváltozott, hasonló szövegezésű helyeken még meg is bővített (törvényeket) minden csonkítás, hozzáadás és változtatás nélkül, szóról szóra lemásoltattuk, átiró oklevelünkbe belefoglaltattuk és iktattattuk és az erdélyi nagyobb kancelláriában használt és őrizett közhitelű, nagyobb pecsétünkkel a fentebb említett kérelmező részére kegyelmesen kiadtattuk, amint ezt a közigazság is javallta. Kelt a mi szabad királyi szász városunkban, Besztercén, szeptember havának, a szent kereszt felmagasztaltatása ünnep utáni tizenhatodik napján, a visszanyert üdvösségnek ezerhét-száztizenkilencedik évében.

Összeolvasva és javítva. Eredetijével összehasonlította és kiadta Kun Zsigmond, a császári és királyi felség tartományi kormányzékének titkára.

⁶⁴ a jelen levél tartalmánál fogva, hogy a jelen 1731. esztendő július havának 12. napján

⁶⁵ megnyervén a szék bíróságán, perújításokat is a szokott bírsággal megsemmisítettven törvényes úton vett ki

⁶⁶ amint a törvény és a szokás volt, bírótársainkkal elmentünk volna a végrehajtást véghezvinni

⁶⁷ hivatalának lejárta idején (lejártakor) számoljanak el

⁶⁸ megírt ítélet a maga állapotában és hatályában fennmaradjon és általuk szabadon, teljességgel semmiféle perfelelevenítés nélkül hajthatassa végre a szabad rendeken

⁶⁹ Kelt Bodokon az esküdt bíró házánál, a fenti évben és napon. Javítva ugyanazon bírák által.

⁷⁰ Ha valamit magadnak akarsz, semmit ne tégy, amit magadnak nem akarsz. (Tóbiás könyve 4, 16 parafrázálva, de van, aki Alexander Severus császárra vezeti vissza.)

⁷¹ Jelen voltak: nemes papolci Kis Miklós, nemes papolci Kis Péter (P. H.), Kelemen Péter (P. H.), Csiszér Ferenc (?) (P. H.), László János (P. H.), a bíró tanácsosai. Az írástudatlanok helyett Csorja Mihály esküdt bíró (P. H.), Kis Dávid (P. H.), Csorja Illés (P. H.), Papolc falu esküdtjei.

⁷² jószágoknak tulajdonáról mind írásokkal, mind emberekkel (tanúkkal) bizonyítani és a bizonyítandókat bizonyítva (vagy a bizonyítandók bizonyításával)

⁷³ minden bírói ítélet nélkül annyiszor, amennyiszor

⁷⁴ késelem nélkül teljes számra kiegészíteni

⁷⁵ következetesen megtartva a jog felől megtartandókat

⁷⁶ a jelzett büntetés megfizetéséig

⁷⁷ nemesi szabadságát sem véve figyelembe

⁷⁸ hacsak nem gátolná valamely törvényes akadály

⁷⁹ Aláírta Nagy Sámuel, Árkosfalva esküdt jegyzője.

⁸⁰ Az 1771. június 23-án keltezett árkosi falutörvénynek a kökösi vagy szemerjai rendtartás szolgálhatott mintául. A „Preambulum”-ban erre utaló — másolásból eredhető — szavak szerepelnek: „Jóllehet régtől fogván való rendtartásai és szokás által megerősített helyes törvényei Sepsikökösfalvának írásban megvoltanak...” Igen sok pont viszont vagy az 1760-as árkosi falutörvényben van meg, vagy pedig a szemerjai 1771-essel megegyező. Az itt közzétett pontok azok, amelyek ezek mellett szerepelnek mint 1767-es és 1771-es külön végzések.

⁸¹ Árkos falva közösleges gyűlésében

⁸² Kelt Árkoson a megújított üdvösség ezerhét-százhetvenegyedik éve június havának 23. napján. Kiadott általam, Nagy Sámuel, Árkos falu hites jegyzője által l(áttam) Huthir kapitány

⁸³ törvényünket használat által megerősítvén, és hogy a jövődöbeliek emlékezetükben megtartsák, átirunk

⁸⁴ a jövő biztosítékaként és jogaink bővebb védelmébe

⁸⁵ Kelt Szemerján a megújított üdvösség ezerhét-százhetvenegyedik éve június 9. napján.

⁸⁶ ezen folyó 1772. év ugyancsak folyó június havának 15. napján

⁸⁷ hogy a jövődöbeliek emlékezetükben megtartsák

⁸⁸ először és mindenelőtt az egyházi dolgokról

⁸⁹ Mindazonáltal tényleg és azonnal megtudván az ügy igazságát

⁹⁰ azután a lopással szerzett dolgok előbbi létezését vagy emberileg (tanúval) bizonyítsa, vagy valóban

⁹¹ ha kitudódik az igazság, az essék büntetésbe

- ⁹² mégis a többi falvakban lakozó más nemesek jogsérelme és következménye nélkül
- ⁹³ tudósítván a követelés és kereset mineműsége szerint
- ⁹⁴ (azon a dátumon, mint az előbbieknél)
- ⁹⁵ Aláírva Bodoson, 1774. december 16-án. Bíró az egész közösséggel.
- ⁹⁶ Kiadatik Nagyajta falu jegyzőkönyvéből általam, Ferenczi Sámuel esküdt rendes jegyző által, saját kezűleg.
- ⁹⁷ Jegyzetek a szárazajtai feljegyzett szokásos törvényekről.
- ⁹⁸ fölszólítás (intés) után büntetetik, amennyiszor, annyszor
- ⁹⁹ Jakab István és Ország István Középjata falvának esküdt bírái. Kelt Középjatán, 1775. január 18-án.
- ¹⁰⁰ Ágoston István katonarendi bíró, Keserű Mihály határőr esküdt, Balás Mihály határőr esküdt, Jakab György jobbágy esküdt. Hitünkre bizonyítjuk. 1775. év május 5. napján, Baróton.
- ¹⁰¹ Aláírásunkkal megerősítvén jövődöbéli tanúság gyanánt szokásos pecsétünkkel is megerősítvén.
- ¹⁰² hogy jelen 1790. esztendő január havának 27. napján
- ¹⁰³ Kelt a fennebb írt évben, napon és helyen.

SZÓ- ÉS KIFEJEZÉSJEGYZÉK

A, Á

- ab antiquo — régtől, régóta
- ab antiquo usuál — régóta használ
- ab officio — hivatalból
- abrogál — érvénytelenít, eltöröl
- absentál — hiányzik
- absoluta — teljes, korlátlan
- absolutus — korlátlan, bevezgett, tökéletes
- absolvál — feloldoz
- absque — kívül, nélkül
- absque remissione — (perbeli) visszaküldés, elengedés, megbocsátás nélkül
- abusus — visszaélés
- abutál — visszaél
- ab utraque parte — mindkét fél részéről
- accedál — hozzájárul
- acceptál — elfogad
- accionált — kereset alatt lévő, bepelelt
- accomodál — alkalmaz, intéz
- accordál — megegyezik
- acta — ügyirat
- actor — felperes, panaszló
- ad hoz, -hez, -höz, -ig
- addál — hozzáad
- ad faciem loci — helyszínrre
- adhereál, adhaereál — csatlakozik
- adigál — rábír, hozzáad
- adiunctus — segéd, helyettes
- ad minus — legalább
- admittál — megenged, elfogad
- admoneál — figyelmeztet, megint
- admonitió — intés (törvénybeli előintés), felszólítás
- ad posteros, ad posteres — a későbbiekhez, az utódokhoz, az eljövendőkre
- ad satisfaciendam — a teljesítésére (vminek)
- ad specificatam poenam — a megnevezett bírságra
- adta, atta — ördögadta, teremtette (káromkodás)
- adversa pars — (perbeli) ellenfél
- aestimatió — becslés
- agitálódjék — itt: tárgyalassék
- agnoscál — elismer, beismer, fölismer
- agrávál — terhel, súlyosbít, bevádol
- alakor — régi búzaféle gabona (Triticum monococcum)
- alioquin — másként, különben
- alius — más(ik), különböző
- Állandó Tábla — Continua Tábla (1763 és 1790 között működő megyei és széki igazságszolgáltató és közigazgatási hatóság Erdélyben)
- allegatió — vitatás, állítás, perbeli „felelés”
- amittál — elveszít, elhagy, elbocsát
- a modo deinceps — mostantól kezdve
- amoveál — elmozdít, eltávolít
- annectáltatik — hozzácsatoltatik
- annihilál — megsemmisít
- anno (et) die ut supra rotatis — a fentebb írt évben és napon
- anno domini — az Úr évében (azaz időszámításunk szerint)
- anno et die — évben és napon
- anno et die ut supra — a fenti évben és napon
- annuatim — évenként
- annu(e)ntia — beleegyezés
- ante — előtt

ante omnia — mindenekelőtt
 antiqua sessio — régi telek, ősi belsőség
 antiquitatis — itt: régi falutagság
 apellál — fellebbez
 Approbata Constitutio, Approbatae Constitutiones — jogszabálygyűjtemény; 1653-ban állították össze
 appropriál — megszerez, tulajdonává tesz
 arbiter — döntőbíró; falun bizonyos feladatot végző ember; vagy csoportjuk (arbiterek)
 arbitrium, arbitrum — tetszés, döntés, ítélet
 árenda — haszonbér
 árestom — fogház, tömlőc
 armatis manibus — fegyveres kézzel
 árnyék — szín
 articuláris — becikkelyezett
 articulus — törvénycikk
 articulusának continentíája — törvénycikkének tartalma
 assertálja — állítja, vallja
 assessor — ülnök
 assignál — ráruház, rábíz, kiró
 attestátum — bizonyító(levél), tanúsítvány
 assistálás — jelenlét, támogatás
 attrahál — von
 aufugeál — elfut, elszökik (a faluból)
 augeál — növel, erősít
 authorál — hitelesít, megerősít, fölhatalmaz
 autoritás — tekintély, méltóság

B

béka — a szarvasmarha nyelve alatt támadt csomós daganat; varszerű csomó a ló lábán
 beneficium — javadalom, kedvezmény
 bene quidem — jól van, legyen
 berszány — legelőt bérlő, önálló juhász, juhsgazda
 besteleníteni — becsteleníteni, gyalázní, becsülete ellen szólni (vkinek)
 bitang marha — a pásztorlás elől elbitangolt, eltévelyedett marha
 blánás — fakitermelő; fát vágó, esetleg fát eladó ember
 bokor — pár
 bongor — pusztaszőlő, szőlő
 bongoros — bozótos, bokros
 bonum — jószág, vagyontárgy
 böjtmás hava — március hónapja
 Brache — ugar, parlag
 brevis — rövid perióduszak
 бүтү — vég, valaminek a vége, végső része

C

caducitás — magvaszakadás
 calumnia — rágalom, hamis vádaskodás, patvar
 canon — szabály, egyházi törvény, előírás
 canonica portio — egyházi rész
 Cantons Commandó — kerületi (határörkatonai) parancsnokság
 capax — képes
 capitalis — fejenkénti adó
 capitatum — fejenként
 capitia, capetia — kepe
 caput — fejezet
 cassatio — eltörlés, megsemmisítés
 casu quo — történetesen, esetlegesen, az esetben
 casus — eset
 causa — ügy, per, tárgy, ok
 caveál — jótáll, kezkesedik
 cavillum — kötődés, ellenvetés
 cedál — enged (a falunak)
 cégér — jel (korcsmároló, árusító jelvénye)
 certi delicti — bizonyított, kétségtelen (vétségek)
 certificatio — pörbe hívás, idézés
 ciborium — szentségtartó
 cinkus — nyílcedula, sorshúzásnál osztójel (fa, papiros)
 cinkushúzás — nyilvános sorshúzás, osztokodásnál kihúzott jel (majd: cinkus — osztályrész)
 cinterem — templomkert, -udvar
 circa — körül
 circálás — ellenőrzés, nyomozás
 circiter — körülbelül
 circulált — körbejártatott, köröztetett, publikált (jogszabály)
 circulus — kerület
 circumstantia — körülmény
 citáció, citáció — (törvénybe) idézés, perbehívás
 coevis, coevus (coaevus) — egykori, egyidejű
 colál — művel
 colonus, kolonus — jobbágy
 collector — adószedő, pénzbeszedő
 commetaneus — határos, szomszédos
 commissio — rendelet, utasítás; bizottság
 commoditás — kényelem, haszon
 commoráló — lakó, lakozó
 commune bonum — közös jószág
 commune bonum usuálásában — közös jószág használatában
 commune terrenum — közföld
 communicatio — közlés
 communi consensu — közös megegyezéssel
 communitás — közösség, faluközösség

communi voto — egyöntetű, egyhangú szavazattal
 comparatio — összehasonlítás, kerestet, papnak járó díj
 compareál — megjelenik, mutatkozik
 comperiál, compariál — kiderül, nyilvánvalóvá válik
 comperta rei veritate — kiderülvén a dolog valósága, a valónak (igazságnak) megtudása után
 compositio — (perbeli) egyezés
 compossessor — közbirtokos
 comprobál — bebizonyít, igazol, megerősít
 concernál — érint
 concludál — végez, határoz
 conclusum — határozat
 concordál — egyetért
 concordia — egyetértés
 condescensió — (perről való) lemondás, elállás, (per)átszállítás
 conditio — állapot, helyzet, feltétel
 condonál — megbocsát, elenged, elnéz
 confirmál — megerősít
 confiscál — elkoboz
 conflual — összegyűjt, összegyűl
 confrontál — szembesít
 confugiált — menekült, (menedékkért a faluhoz) fordult (személy)
 confusio — zavar, megzavarodás
 congruens — megegyező, egybehangzó
 conperta rei veritate l. comperta ...
 consecvens — következetes
 consensus — egyetértés, beleegyezés
 consentiál — beleegyeznek
 consequenter — következképpen, következetesen
 consequentia — következmény
 conservatio — megőrzés, megtartás
 considerál — megfontol, meggondol, tekintetbe vesz
 consilium — tanács
 constál — bizonyos, nyilvánvalóvá válik
 constitutio — falutörvény, a faluközösség alkotmánya
 Constitutionale Forum — az aranyos-széki bogáti közföldek ítélkező széke, élén a vicekirálybíróval
 constitutum — falutörvény, közös határozat
 contentál — kielégít
 contentum — megelégedés
 contentus — megelégedett
 contignuitás, continuitás — folytatás
 continentia — tartalom
 Continua Tábla l. Állandó Tábla
 continuo — folytonosan, állandóan, rögvest
 contractualis levél — írott szerződés, falutörvény
 contractualiter — szerződésileg, megegyezőleg

contradictio — ellentmondás
 contribuál — hozzájárul, adózik
 controversio, contraversia — egyenetlenség, ellentét, vita, perlekedés
 contumaciter — makacskodón, nyakas-kodón, megátalkodottan
 contumacia ductu(s) — makacskodástól vezérelve, ellenkezéstől, megátalkodottságtól vezetettve
 contumax — makacs, nyakas, szembezálló
 contumenkodnék (contumaxkodnék) — makacsul szembeszegülne, ellenállana, vakmerősködné
 conveniál — megegyeznek (vkivel)
 convertálás — valamire fordítás
 convictus, convictus — elítélt, bűnös
 convincál — elmarasztal, elítél, rábizonyít
 coram nobis — előttünk
 corpus — (jogszabály (gyűjtemény, törvénytár-; test
 correcta per praescriptos eosdem — kijavítva az előbb írtak által
 correctio — javítás
 corroborator — megerősítő, együttesen aláíró
 cuius — kié, akié
 cum — val, -vel
 cum omnium scitu — közhatározattal
 cum poena solita debeat — szokott bírságával kellessék (büntetni)
 cum venia iudicis — bíró engedelméből
 curia, kúria — nemesi telek, udvarház
 curiosus — gondos, törődő
 currit — megy, szalad
 cursus — jegyzet, jegyzés; itt: körbejáratott rendelkezés

Cs

csemetés — harangozás
 csergettyű — kerepelő (madarakat riasztó)
 csermeje, csermelye — (szőlő)venyige
 csigolya — kosárfonó fűz
 csínya — vétsége
 csóva — tilalomjel, birtokhatárjel
 csűr gerezdje — egymásra keresztbe rakott boronák

D

dagadó béka l. béka
 damnificátus — károsított, károsult
 damnum — büntetés, vétkekesség
 darabontság — fejedelmi, udvari katonarend
 de — -ból, -ből, -ről, -ről, felől

deák — kántor, tanító, latinos művelt-ségű személy
 debite — kellően
 debito tempore — kellő időben
 decedál — elhaláloz
 decidál — dönt, elrendez
 decisio — döntés, végső elintézés
 declarál — kijelent, kihirdet
 declaratio — kijelentés, magyarázat, kötelezés
 decretalis calumnia — törvénybeli büntetés, patvarkodás
 decretum — határozat, törvény; bizonyos esetekben a Hármaskönyv
 de die protestatur — a napot illetően tiltakoznak
 de facto — valóban, természetesen
 defectus — itt: megszakadás
 defectus virilis sexus — fiági megszakadás
 defensio — védelem, védekezés
 deferál — bevádoló, elsőbbséget engedő
 definita causa — bevégzett per
 deliberative — határozatilag, ítéletképpen
 deliberatum — határozat, ítélet, döntés
 delictum — vétség, bűncselekmény
 deliquens — vétő, bűnös
 de merito — érdemben
 de merito rei — a dolog lényegét (érdemét) illetően
 de modo — vminek a módjáról, mértékéről
 de modo ad posteros — mostantól a jövődöbeliekig
 demonstratio — bemutatás, igazolás
 den., denarius — dénár, pénz (a magyar forint századrésze)
 de necessario, de neceso — szükségképpen
 denominált — megnevezett, kijelölt
 denuntiált — itt: kihirdetett
 denuo — újból, ismét, megint
 deperdita — veszteség
 deponál — letesz
 depositio — letétel, megszüntetés
 depositio causae — perről való lemondás
 de posteritate ad posteritatem — utódokról utódokra
 deprehendál — rajtakap
 deputál — kiküld
 derogál — ellentmond, kisebbít, csorbít
 derogamen juris — jogkisebbités, -csonkítás
 dértzeg — délceg, ménesbeli fiatal ló, szilaj, vadló
 desumnál — (pénzösszeget) behajt, leró
 desumptionis poenae — behajtandó bírságok
 detentio — letartóztatás

determinál — megállapít
 dézma — dézsma, tized
 diarium — napló
 die — napon, napján
 dies — nap
 die ut supra — a fent írt nap
 diffamál — rágalmaz, gyaláz, hírbe hoz
 differál — elhalaszt, eltér
 dif(f)icultás — nehézség, kifogás, vita
 dilatio — elodázás, (perbeli) halasztás
 dimissio — elbocsátás, (perben) elbocsátó levél
 directio — igazgatás, vezetés
 dirimál — eldönt, eligazít
 disceptatio — vetélkedés, vita, egyetlenség
 discursus — vita, beszélgetés
 disinteresátus — pártatlan, részre nem hajló
 dispositio — rendelkezés
 distinctio — megkülönböztetés; itt: felvétel
 distingvál — megkülönböztet
 disturbium, disturbium — zűrzavar, zavargás, háborgós idő
 diurnum — napszám, napibér, -díj
 diversus — különböző
 Domesticum (Domesticus) Consistorium — megyeszéke, presbitérium
 dominális bíró — uradalmi bíró
 dominium — uradalom
 dominus terrestris — földesúr
 Domus Historia — parókia-, egyházközség-történeti feljegyzések
 donáció — adomány
 donatarius — adományos
 döröckölő — dűrűckölő, ványoló, kálló, zúzó
 ductus — irány; itt: irányvétel
 duplicál — kettőz, kétszeresére emel

E, É

eadem (poena) — ugyanazon (büntetés)
 ecclesia, eklézsia — egyházközség
 edoceál — kitanít, megismerttet, tanúsággal bizonyít
 effectuma — foganatja; alkalmazása
 egészvágás szekér — széles tengelyű, széles nyomtávú szekér
 égettbor — borpárlat, pálinka
 élet — belsőség, telek
 eleyes falu — itt: határörkatona és jobbágyfalu
 ellicitáltat — elárverezett
 elocált — kiadott
 előfa — (feltehetőleg) talpfa,
 elprédál, elpraedál — elpusztít, elveszteget
 emanál — (iratot) kibocsát, kiad
 emergál — feljut, felvergődik

emporiális — kereskedelmi, forgalmas (hely)
 enodál — kimagyaráz, kibont, kifejti
 eo facto — azonnal, legott
 eo ipso — magától értetődően, természetesen, éppen azért
 eplén, eplény — szántalpakat egybefogó keresztfa
 eregeltető — terelgető, lassan legettelve hajtó
 erigál — fölemel, létesít
 erogatio — kiadás, elköltés
 erogatum — kiadás
 eror, error — hiba, tévedés
 eruminálni — átgondolni, meghányingvetni
 esztana — juhszállás
 et — és
 evictio — szavatosság, megoltalmazás
 evincál — oltalmaz (a falu), szavatol
 ex — -ból, -ből
 exceptio — kifogás, (perbeli) óvásemelés; kivétel
 excepto — kivéve
 exceptus — kivételes
 excessus — kihágás, garázdálkodás
 excindál — kiszakít, kivág, kivesz
 excipiál — kifogásol, óvást emel, kivesz
 excommunicál — kizár, kivet, kiközösít
 excontentál — kielégít
 excusál — magát menti
 executio — végrehajtás
 executio tenus, executione tenus — a végrehajtásig
 exemptus — kiváltságos, mentesség
 ex eo — abból kifolyólag
 exequál — végrehajt
 ex gratia — jóindulatból
 exigatio — behajtás, követelés
 existál — létezik
 ex isto principio — ebből az elvből
 exmissio — kibocsátás (perbeli bizonyításra), időadás a bizonyításra
 exmittál — időt nyer, hogy a védelemről gondoskodhassék, időt ad a bizonyításra
 expeditio — küldetés
 expansio — kiadás, költés
 experiált — tapasztalt
 experta rei veritate — kitapasztalván a dolog igazságát
 expirál — letelik, érvényét veszti
 exponál — elmond, előad
 expressus — kiküldött, kirendelt
 ex ranchore — ráncorból, haragból, gyűlöletből
 extál, exstál — van, fennáll, létezik
 extendáltatik — kiterjed
 extradatare — kiadatni, hitelesíteni
 extradatum (extradatur) per me — kiadott, kibocsátott, hitelesített általam

extradátus — kiadott
 extra dominium — birtokon kívül
 extraneus — külső, idegen, más falubeli ember
 extráneus porcionátus — bébíró
 extraordinariae — rendkívüli módon
 extraserialiter — soron kívül
 extricál — kibonyolít, kibont

F

factum — tény, ügy
 facultárius — anyagi képességű, vagyoni tehetségű
 facultás — képesség, tehetség
 falkert — határkert
 felcircál — felkutató, megvizsgál, számba vesz
 félsinges — kb. 25 cm-es
 fentőfa — kerékhez való küllőfa
 feria — a hét valamelyik napja, ünnep
 festum paschatis — ünnep, a legelőre hajtás ünnepe, Szent György-nap
 fidelitás — hűség
 fide mediante — hite szerint
 fide nostra mediante — a mi hitünk szerint
 finak — fiú, siheder, suhanc
 finális — végső, végérvényes
 fiscális actió — kereset; ügyészi, tisztii kereset, fenytő per
 fiscus — kincstár, államkincstár
 fiú-leány — fiúörökös hiányában annak jogait és kötelezettségeit a székely jog szerint jussoló, fiúsított leánygyermek
 floccipendál — semmibe vesz, fumigál, keftymál
 florenus — forint
 flor. Hung. — magyar forint (100 dénár), azaz 50 krajcár
 font — régi súlymérték, kb. 0,56 kg
 főkonzisztórium — egyházi főtanács
 fővebb — főnebbvaló, felettes
 frájter, freiter — örvezető
 Frucht — termés; itt: termőhatár
 fructus, fruktus — gyümölcs, termés; jövedelem
 fundus — telek
 fungens — működő, eljáró
 furtim — titkon, alattomban
 furu — fúró
 futurum — jövő
 führe — szakaszvezető
 füst — önálló családi háztartás, tűzhely, adózási egység

G

garas — három krajcár (Groschen)
 garkú — halászi anyag

General Commando — hadi főparancsnokság
 generalis sedria — generális szék, megyei közgyűlés, derékszék
 gira — márka, ezüstpénz
 gradatim — lassanként, fokozatosan
 gränitzer — határőrkalona
 grassál — hatalmaskodik
 graciosus — kegyelmes
 gratis — ingyen
 gubernium — főkormányzók

H

Haber, Hafer — zab
 hagyatlanság — igazítandókat ki nem tűző
 hagyomány — gyülekezésbe (megjelensre) való meghívás, idézés
 hajdina — tavasszal vetett ősi gabonafajta (l. haricska)
 halvány — holtmeder, elázott szántó
 harapégető — avarégető
 haricska l. hajdina; belőle készült kása és puliszka (Fagopyrum esculantum)
 házalat — házsorja, -sorrend
 hibitio l. inhibitio
 his, hiis — ezeknek, ezekkel
 his conditionibus — ezen feltételekkel
 hoc excepto — azzal a különbséggel
 homágiüm, homágiom — díj
 horgás, horgas — pénzegység

I, Í

id est — azaz
 idem qui supra — mint fent
 iidem qui supra — ugyanazok, akik fentebb
 ignominia — szégyen, becstelenség
 illegitimae aetatis — nem törvényes korú; 12 évesnél fiatalabb
 immediate — tüstént, közvetlenül
 imminetia — közelgetés, közelség
 immitál — másol, követ
 immunis — mentes (szabad, nemesi státusú)
 impediál — akadályoz, meggátol
 impedimentum — akadály
 impeditus — gátolt, elfoglalt
 impingál — kikényszerít, beleütközik
 imponál — helyez, meghagy, ráró; itt: rákényszerít
 imputál — beszámít, felszámít
 in absentia — távollétében
 inactionálja — perbe fogja
 inactionált — kereset alatt lévő, perbe fogott
 in aliud tempus — más időre áttenni, halasztani
 in anno praesenti — jelen esztendőben

in casu autem — abban az esetben pedig
 inchoálni — kezdeni
 inclyta — tekintetes, méltóságos
 incola — lakos
 inctus — alperes, vádlott, bepanaszolt
 incumbál — (akinek) kötelessége, rá tartozik
 incuriája — gondatlansága
 incuriosus — hanyag, gondatlan
 incurralni — esni, jutni; hibáztatni
 indecise — határozat nélkül, eldöntetlenül
 in eo casu — abban az esetben
 in exemplum aliorum — mások példájára, okulására
 in facie loci — a tett színhelyén
 infallibiliter — csalhatatlanul, biztosan, bizonyosan
 inferál — felhoz, említ
 infra octávum — nyolcadnapon belül (törvényszolgáltatásra való idő alatt)
 infra tertium — három nap alatt
 in genere — általánosságban
 ingerálván — beavatkozván, ráerőltetvén
 ingerens — perbeavatkozó
 inhibitio — (perbeli) eltűntetés
 inhonesto — gyalázatosan, tisztességtelenül
 injuria — igazságtalanság, bántalom, jogtalanság
 in merito — érdemben
 in natura — természetben
 in paratis (pecuniis) — készpénzben
 in parte — részben
 inpediál l. impediál
 inpingál l. impingál
 inpitigál — vádol
 in praejudicium antiquitatis — a régiség rovására (ártalmára)
 inquiráltat — nyomoztat, vizsgálatot tart
 inquisitio — vallatás, (oklevéllel) bizonyítás; régi nevén: tudományvétel
 inquisitor — a cirkáló bizottság tagja
 in reliquis — egyébként, egyebekben
 inremissibiliter, irremissibiliter — irgalmatlanul, visszavonhatatlanul
 inserál — beiktat, besorol, belefoglal
 insinuál — bejelent, előterjeszt
 insolentia — dölyfösség, szemtelenség
 inspicál — felülvizsgál
 instál — kér, kérvényez
 instáns — kérvényező
 instantane — azonnal, nyomban
 instantia — kérés, kérvény; hatóság
 in super — fölötte még, ezentúl még, azonfelül
 in tali casu — ilyen esetben
 integritás — egység
 intentum — szándék, törekvés
 intentus — valamire irányzott, figyelő

interdicál — megtilt
 interesre elo(c)ált — kamatra kiadott
 interossentia — érdekelttség
 intra octavum l. infra octávum
 introducálni — bevezetni; bevétetni
 introitus — bevétel, jövedelem
 invalidál — érvénytelenít
 in vigore — érvényben
 irotván — irtvány
 irremissibiliter l. inremissibiliter
 isketni — esketni
 item — továbbá, hasonlóképpen
 itidem — éppúgy, hasonlóképpen
 iuramentom, juramentum — eskü, hit
 letétele
 iuratus l. juratus
 iuxta — szerint
 iuxta qualitatem delicti — a vétség mi-
 nősége szerint
 iuxta quantitatem delicti — a minőség
 nagysága szerint

J

jubilált — nyugállományba vonult, le-
 szerelt
 judex — bíró
 judicatus exceptio — bírósági kifogás,
 óvásemelés
 judicis consules — bíró tanácsosai
 iuditiūm — ítélőképeség
 jurál — esküszik
 juratus, iuratus — esküdt, felesküdt
 jogi személy
 iuristitiūm — törvénykezési szünet, jog-
 nyugvás ideje
 iuxta — szerint
 iuxta alios — mások mellett
 iuxta quattuor tempora — kántorbőj-
 tők szerint
 iuxta usum legem — törvény szerint

K

kalamáris — tintatartó
 kaloda — a bűnös kezét, lábát, nya-
 kát kétfelé nyíló lapjai közé záró
 (fa) büntetőeszköz
 kalongya, kalangya — 22—26 kévből
 álló gabonarakás
 kancellária — az erdélyi fejedelemség
 legfőbb kormányszerve, majd a Habs-
 burg-uralom idején Erdély közigazga-
 tási és bírósági ügyeit a legfelső fo-
 kon intéző, önálló kormányzati in-
 tézmény
 kappagató — tapogató (?) (feneketlen
 kosár halászához)
 káprapásztor — kecskepásztor
 kártya — fakanna (vízhordó, -tartó)

kasár, kosár — a marha vagy juh sza-
 badban való elrekesztésére fából ké-
 szített, szétszedhető kerítés
 kászu — fakéregből készített edény
 káva — a kosár vázához szükséges
 vessző; kútkáva
 kert — kerítés
 kélli — felső ruhadarab (?)
 királybíró — a szék élén álló, a főis-
 pánéhoz (főkirálybíró), illetve alis-
 pánéhoz (alkirálybíró) hasonló jog-
 állású és hatáskörű székelyföldi tiszt-
 ségviselő
 kolonus l. colonus
 konakon marad — konokság vétkén ma-
 rad, az engedetlenség, makacosság
 büntetését megfizeti
 kost — takarmány
 koszorúfa — gerenda, az oldalfalak
 felső részén húzódik végig és a
 szarufákat tartja
 kótyavetye — árverés
 köből — ármérték, négy véka; terü-
 letmérték (a két köből magot befo-
 gadó szántó egy holddal egyenlő)
 kötél, kötelvetés — kötelezettség tel-
 jesítését biztosító bírság
 kötélén maradjon — kötelmén marad-
 jon, bírságát megfizesse
 krajcár — 50 kr — egy magyar fo-
 rint; 60 kr. — egy rénes forint
 kúrteő — halászati eszköz, a vejsze ré-
 sze (amelyben a hal fogva marad)
 Kűsaszony-nap — Kisasszony-nap
 (szept. 8.)
 küsdég — kicsi, kisdéd

L

lábbog — úszkál, lábál, cél nélkül jár
 laborat morbo contagioso — járványos,
 ragályos betegségben szenved
 laesa pars — sértett fél
 lajtorja — létra
 lapodálja — vesse ki
 legált — törvényesített
 legitime — törvényesen
 legitimus terminus — törvényes idő-
 pont
 lélekeződik — szitkozódik
 lénia — itt: jelzővonal, -sor
 lésza — (sövény-, karó-, léc)kerítés
 libellus — (számadási) könyvecske
 liber — szabad
 licitál — árverez
 limitál — megszab
 lipitor — föld nélküli, rendszerint más
 telkén lakó, szellérféle szegény em-
 ber
 lis — pör
 litigál — pereskedik
 litis contestatio — perbe bocsátkozás

litis depositio — perről való lemondás
 litis motio — törvénybe hívás
 litterae procuratoriae — ügyvédvalló
 levél
 locoque — hely, helyben
 lócsfa — a szekértengely végére tá-
 maszkodó, a szekéroltal felső részét
 tartó ívelt rúdnak való fa
 ludi magister — iskolamester, tanító
 lustra — katonai szemle, számbavétel

M

magistrualis — hivatalos, közigazga-
 tási
 major pars votuma — a nagyobb rész
 (a többség) szavazata
 male — rosszul, gonoszul
 malitiosus — rosszindulatú
 mandataris — megbízott
 manu authorata — fölhatalmazott kéz-
 zel (aláíró)
 manu propria — saját kezűleg (aláíró)
 manuteneál — bír, birtokol, megtart,
 kezénél tart
 maradság — elmaradottság; büntetés-
 díj
 marchális szék — vármegyei vagy szé-
 ki közgyűlés ítélőszéke
 Mark — faluközösség
 maszlag — csattanó maszlag (*Datura*
stramonium), mérgező növény
 medio tempore — időközben
 meghangathatatlanul alondaítani (meg-
 hongathatatlanul alondaíttattuk) —
 talán: megingathatatlanul állandósí-
 tani (végezni)
 megmézgesedik — itt: sárossá (lággyá)
 válik
 mense — hónapban
 mensis — hónap
 meritális — érdemleges
 meritum — érdem
 métális levél — határkijáró levél
 militáris bíró — határörkatoná bíró
 militia — katonaság
 Mindszent-nap, Mindenszentek — no-
 vember 1.
 minor potentia — kisebb hatalmasko-
 dás (bírsága)
 misericordia — irgalom, könyörületes-
 ség
 mora — halasztás, késedelem
 morose — késedelmesen
 morosus — kedvetlen
 mortificáció — sanyargatás, keserítés,
 gyilkolás
 moveál — indít, mozgat
 mox et de facto — azonnal és tény-
 leg, akkor és legott
 mulcta — bírság, büntetés
 mundér — egyenruha, katonaöltözék

musdajos tölgy — fanév (l. a köznyelv-
 ből kivesszett muszdaj — muszdaj
 szavakat); egyesek szerint kocsányta-
 lan tölgy (*Quercus petraea*)

N

Nagyboldogasszony-nap — augusztus
 15.
 nam — mert, valóban, bizony, hiszen
 necessarius — szükséges, elkerülhetet-
 len
 negligentia — nemtörődomség, hanyag-
 ság
 nemine cogente — nem kényszerítve
 senkitől
 nemo — senki
 nobilis — nemes
 non obstante — nem állhat ellene, nem
 akadályozván
 normatívum — szabályozás, rendelet
 notandum — megjegyzendő
 notárius — jegyző
 notificál — följegyez
 novizáns — perújítást kérő, pert újító
 novum — perújítás
 novum simplex — új okot s bizonyúsá-
 got ad be a perújító fél
 numero — szám szerint, létszám sze-
 rint

O, Ó

obediál — engedelmeskedik
 óbester — ezredes
 objiciens — ellenvetést tevő
 obligálja — kötelezi
 observáltassék — figyelembe vétessék,
 megtartassék
 obtemperál — engedelmeskedik, magát
 készségesen alkalmazza
 obtineál — megszerez, elnyer
 obtingentia — illeték
 oculatio — helyszíni szemle
 occultus casus — vizsgálatra szoruló,
 tisztázatlan ügy
 occurálna — adódna elő, fordulna elő
 oculator — vizsgáló
 officium — hivatal
 offitiolátus, officiolátus — tisztség, hi-
 vatal, megyei kormányzat
 omnis — minden
 onus — teher, bírság
 opponál — szembehelyez, vitatkozik,
 ellenáll
 opprimál — elnyom
 ordinarius parochus — rend szerint va-
 ló plébános
 oriálódó, oriáló — keletkező, támadó
 orotás — irtás
 osztováta — szövöszék

Ö, Ó

öl — (orgia) 1,896 m (hat láb)

ölfa — 4 m³ (tűzifa)

P

paeniteál — itt: bűnhődik

pakulár — juhász(bojtár), (havasi) juh-pásztor

palánk — kerítés

pántolódni — kötekedni, civakodni

pár — másolat, duplum

pari poena puniatur — hasonló bírsággal büntetetik

parochus — (megyés) pap, plébános

parrag — parlag

partiáltatott — (részekre) osztatott

participáció — részesedés

particula — rész (földdarab)

pascuál — legeltet

passus — útlevel (utazási engedély)

patiálni — elszenvedni, eltűrni

patráló — elkövető

patrocínál — pártfogol, oltalmaz, használ

patroléroz — őrzőjáratot végez

patronus — földesúr

patrul, patró — őrzőjárat

patvaron — a perlekedők gonosz szándékú mesterkedésének (calumnia) büntetésén (marad)

pedes(tris) limitaneus — gyalogos határőr

pedum positió — akadályoztatás

pena l. poena

pennáztatni — vagyis poenáztatni, bünteteni, bírságotlatni

pénz l. den

per — -on, en, -ön, át-, keresztül (vmi által)

peracta legitima admonitione — törvényes megintést tévén

peragibilis — keresztülvihető

perceptor — adószedő

perceptum — bevétel

percipiál — beszéd, behajt, megkap

perelye, perellye — (feltehetőleg) szarufa

perfectió — tökéletesség; elvégzés

perjuriosus — hitszegő, hamisan esküvő

per non venit sententia — az alperes meg nem jelenése miatt (vizsgálat nélkül) hozott ítélet

per seriem — rendre, sorban

personális — helyettes, személynök

pertinaciter — konokul

Pfert — Pferd, ló

pixidárius — gyalog katona

placide renunciál — szelíden lemond, visszalép

pláj — őrhely az országhatáron

plájász — határőrző (katona)

plene et integre — teljesen és egészen

plenipotencia — meghatalmazás

plenipotentiárius — meghatalmazott, teljhatalmú megbízott

pleno numero — teljes számban

poena — büntetés, bírságrész

poltra, poltora, poltura — egy garasnak (három krajcárnak) a fele

porgolát kert — határkert

portéka — használati tárgy, ingóság

portio — adó, rész

portionátus — (birtok)részes, részbirtokos

positio — tétel, pont

possessio — falu, birtok

possessor — birtokos, birtokos nemesúr

possideál — birtokol

post admonitionem — felszólítás, intés után

posteritás — utód, leszármazott; utókor

posthabeál — elmulaszt, elhanyagol, mellőz

post octavum — ünnep nyolcada után (néha az ünnepeket követő hét egésze)

post quindenam — ünnep tizenötöd napja után

potentia — hatalmaskodás

potentialiter — erőszakosan, hatalmaskodva, hatalmasul

potior(b) (pars, párt) — erősebb, tehetősebb, a másikat felülmúló (fél, párt)

practizálni — gyakorolni

praeambulum l. preambulum

praecedál — megelőző

praecedentia — elsőbbség

praecipitál — siettet

praedál — prédál

praedecessor — előd

praedium — puszta

praedominál — túlsúlyban van, uralkodik

praeficiál — élére állít, előjárójává, vezetőjévé tesz

praefigál — kitűz

praepudicium — kár, sérelem, előítélet

praemissa, praemissus — előrebocsátott

praemittál — előreküld, előrebocsát

praenotata — előbb írt, előbb említett

praenotatio — előjegyzés

praesentia — jelenlét

praeses — elnök

praesumptiál — feltételez, gyanúsít

praesupponál — feltételez, előre feltesz

praetendál — igényel, keresetet támaszt

praetensio — igény

praetextus – ürügy, kifogás
 praevicator, prevarikátor — kártávó
 (határ-, erdőrontó, -károsító)
 praevie — előre, megelőzőleg, eleve
 praxis (praxis) — gyakorlat, szokás
 preambulum, praeambulum — előszó,
 bevezetés, előrebocsátás, meqjegyzé-
 sek
 prescriptio — itt: kedvezés, előjog
 prestál — megad, teljesít
 prima vice — első ízben, alkalommal,
 esetben
 primipilus — lófő
 primitus praevie — a megelőzőnél (is)
 előbb
 primo — először, első
 privát, privátum — magán, külön,
 egyéni (tulajdon)
 privata persona — magánszemély
 pro — ért, gyanánt
 pro arbitrio suo — saját tetszése sze-
 rint
 procátor — ügyvéd, védőügyvéd
 procedál — eljár, kijár, előrehalad
 processus — eljárás, per, ügy, (köz-
 igazgatási) terület
 procrastinál — elnapol elhalaszt
 procurál — készít, elintéz
 producál — előad, bemutat
 profugus — szökött
 pro futuro — jövődőért
 pro futuro testimonio — jövődöbeli
 tanúság gyanánt
 prohibiál, prohibeál — (el)tilt, tilal-
 maz, akadályoz
 pro illiteratis — írást nem ismerőkért,
 írástudatlanokért
 proponál — javasol
 proportio — arány
 proportionaliter — arányosan
 proprietarius — tulajdonos
 proprietási juss — tulajdonosi jog
 prorogatio — elnapolás, meghosszabbí-
 tás, elhalasztás
 prosenior — az esperességben a lelké-
 szek előljárójának helyettese
 prosequál — eljárást foganatosít, ül-
 döz
 pro sequo et justo — egyenlően és
 igazságosan
 protectio — oltalom, védelem
 protestatio — tiltakozás
 protocolált — jegyzőkönyvbe vett
 proventus — jövedelem, bevétel
 providus — előrelátó, gondos; személy-
 név előtt az illető nemtelen, vagyis
 jobbágy voltának jelzője
 provincialista — széki igazgatás alá
 tartozó, jobbágyrészen való
 provisor — udvarbíró, felügyelő, fel-
 vigyázó, gondnok
 provocál felhoz, idéz
 publicálni — közhírré lenni

publico loco — közhelyen
 punio — (meg)(büntet, megbosszul
 purisatio — tisztázás

Q

qua — mint, -ként, gyanánt
 qualitas — milyenség, képesség, tulaj-
 donság
 quantitas — mennyiség, szám
 quarto — negyedszer
 quietantia — nyugta
 quindena l. post quindenam
 quo — ezért, ezáltal
 quod — hogy, mert, minthogy
 quo jure et titulo — milyen jogon és
 címen

R

raciocinál, ratiotinál — számadoltat
 radina — gyermekágyas asszonynak
 vitt ételajándék
 rancor, ráncor — harag, bosszú, gyűlöl-
 let
 rata portio — ráeső, őt illető rész.
 (mennyiség)
 ratehabeal — érvényesnek tekint, mege-
 rősít
 ratificál — jóváhagy, megerősít
 ratio — ok, számadás, értelem
 ratione — ügyében, okéért
 ratio status ac temporis — a helyzet
 és az idő követelménye
 ratiotinál l. raciocinál
 readéménéál — rájut; itt: reáhyagomá-
 nyozódik
 recedál — visszavonul, letesz vmiről
 recens — friss, újkeletű
 recognoscál — elismer, beismer
 reconciliálni — kibékülni
 rectificatio — javítás, kiigazítás
 recurrálni — folyamodni
 redeál — visszaszáll, visszatér
 redenda ratio — (törvénybeli) okadás
 referál — jelent, előad
 reficiál — újracsinál, elkészít
 reflexió — meqjegyzés, észrevétel
 reformálni, réformálni — megújítani,
 helyreállítani
 refraeneál, refrenál — megzaboláz, meg-
 fékez
 refraktáriuskodik — ellenszegül, ellen-
 kezik
 refugium — menedék
 refundál — megtérít, visszaad
 refusio — visszatérítés
 regestrom, registrom — jegyzőkönyv,
 jegyzék, lajstrom
 regeltelés — legeltetés
 regiment, regement — ezred

registrum l. registrom
 regium — királyi ember; itt: (fogott) közbíró
 regula — szabály, rendszabás
 rehebeál — visszaszerez, visszanyer
 relatio — jelentés
 relatoria — jelentés, jelentő levél, válaszlével
 relaxál — elenged, lazít, enyhít
 relegál — visszaküld, utal, utasít
 reluctál — ellenszegül, ellenáll
 remédiom, remedium — perorvoslat
 remissio — visszaküldés, visszaűző ítélet
 remittál — visszabocsát, -ad
 rénes forint, Rft. — rajnai forint (60 krajcár, azaz 120 dénár)
 repartíál, reparciál — feloszt, kivét, kiro
 replica — válasz, felelés (perben)
 reportál — előterjeszt, jelentést tesz
 repulsio, repusio — ellenzés, visszaítés (birtokperekben az ítéletvégrehajtás gátlása)
 requiem, requem — katolikus gyászistentisztelet, gyászmise, halotti mise
 requirál — folyamodik, igényel, megkér
 requisitio — megkeresés, kérés
 residentiás — székhellyel bíró
 resistál — ellenáll
 resolvál — határoz, rendel
 resortio — újraosztás
 respectál — tiszteletben tart, tekintettel van
 restituál — visszaad
 reus — vádlott, bepanaszolt, alperes
 revocatio — visszavonás
 roborál — erősít
 rondál — elismer, helybenhagy, megerősít
 ruina — rom, romlás
 ruminare — átgondolni, meghányi-vetni

S

sacrum textum — szent (egyházi törvény) szöveg
 salgamum — katonai eltartás, szolgálmány
 sallárium — fizetés
 salvo jure — jogfenntartással
 salvo jure patronatus — a (földes)úri jog fenntartásával
 salvum sit — engedelemmel legyen (mondva)
 sanctuarium — (templom)szentély
 satisfactio — elégtétel, kártérítés
 scholamester — tanító
 scriptotenus — az írásnak megfelelően
 seculare forum — világi (törvény)szék
 secularis ember — világi ember

secundo — másodszor
 secundum patrata — másodszori elkövetés
 securitás — biztonság
 securius — biztosabban
 secus — másként, különben
 semel pro semper — egyszer s mindenkorra
 sententia — ítélet
 seorsim — külön
 seorsim et singillatim — külön és egyenként
 seresbe, seriesbe — sorba, szerbe
 series, serjes — sor, szer
 servicét — szolgálatot, szolgáltatást
 servitium — szolgálat
 sétár — sajtár
 sibi imputet — magának tulajdonítsa
 signanter — jelesen
 sikotyú, sikoltyú — kapcsolóeszköz, amellyel a téslát (tézsolát) az ekéhez csatolják
 simili modo — hasonló módon
 similiter — hasonlóképpen
 simplex — egyszerű
 simpliciter — egyszerűen
 sine — nélkül
 sine dilatione — (perbeli) halasztás nélkül, halogatás nélkül
 sine misericordia — irgalom nélkül
 sine onere — bírság nélkül
 sing — kb. fél méter
 singillatim — egyenként (külön-külön)
 singularis persona — egyedüli, magán-személy
 sinistre, sinister — kedvezőtlenül, bal-szerencsésen
 sodláb — kemenceláb
 sokadalom — vásár
 solicitál — szorgalmaz, követel
 solló — sarló
 solvál — old, fölment
 specificál — megnevez, kimutat, jegyzékbe vesz
 sponte — önként
 stál — áll, igaz, érvényben marad
 statim et de facto — legott, mindjárt, azonnal és ténylegesen
 Stations-commendáns — (határőrkaton)állomás-parancsnok
 status temporis — helyzet, az idő állása, az idő járása
 statutio, statúció — beiktatás, szabályrendelet
 sua autoritate — saját akaratából
 sub eadem poena — ugyanazon büntetés alatt
 subiugati — alávetettek, leigazoltak; itt: jobbágy-sorba jutott székelyek
 submittál — alárendelődik, alávet
 sub nomine communitatis — a faluközösség neve alatt

sub poena calumniae — hamis vád (rágalom) terhe alatt
 sub poena declarata — a kijelentett (kihirdetett) büntetés terhe alatt
 sub poena praespecificata — az előbb kimutatott (megjelölt) bírság terhe alatt
 sub praenotatae poenae — az előbb feljegyzett bírság (terhe) alatt
 sub repetitione (poenae) — (a bírság) visszakövetelésének terhe alatt
 subscriptio — aláírás
 substituíál — helyettesül állít
 subtiniálta — fenntartotta, eltartotta
 successio — örökség, leszármazás
 successor — utód, örökös
 successu temporis — idő múltával
 succumbál — alul (vesztes) marad
 succurál — segítséget nyújt, támogat
 sufficiál — bír, képes, elégséges
 suffragálván — beleegyezvén, részavazván
 suffragium — szavazat, szavazati jog, segítség
 sufrágál — segít
 suis modis et viis — a maga módján és útján
 sumptus — költség
 suo foro competenti — az ő illetékes bíróságán
 suo jure competenti — az ő illetékes jogán, jogcímén
 superaddál — hozzáad, kipótol, ráad, ráfizet
 superál — felülmúl, meghalad, megelőz
 superveniál — odavetődik, következik
 supkribens, subscribens — aláíró
 supleál — pótol, helyettesít
 suplimentum — kiegészítés, pótlás
 suppedítál — szolgáltat, ad
 supportál — elvisel
 supra — fölül, fent
 suspitió, suspició — gyanú
 susták — aprópénzegység: 6 krajcár vagy 12 dénár

Sz

szaparnyica — szopornyica, állatbetegség
 Szent András hava — november
 Szent Demeter-nap — október 26.
 Szent György-nap — április 24.
 Szent János-nap — június 24.
 Szent Lőrinc-nap — augusztus 10.
 Szent Márton-nap — november 11.
 Szent Margit-nap — július 13.
 Szent Mihály-nap — szeptember 29.
 Szent Miklós-nap — december 6.
 szer — sor, rend
 szévedez — széledez
 szikany — szigony (halászathoz)
 szonnyúhozni — szomjúhozni
 szuszék — gabona(liszt)tartó láda

T

Tábla — a vármegye (a szék) törvényszéke
 tabula regia — Királyi Tábla (Marosvásárhelyen)
 tali — oly, ilyen, következő
 tali lege — oly törvénnyel
 talio — megtorlás
 tamen — éppúgy, hasonlóképpen
 tamquam — (éppen úgy) mint, valamint
 tanorokkapu, tanorkapu — falukapu, bekerített füves részen való kapu, vetéskapu
 taxa — bér, díj, illeték
 tempestive — idejekorán, jókor, idején
 tempore — időben, idejében
 tenora — tartalma, tanúsága
 territorium, territorium — terület, kerület, határ
 terminált — végzett, határidőként szabott (nap)
 tertio — harmadszor, harmadsorban
 tesolja, tesolya — (szekérmél, ekénél) pótrúd a vonóállatok számára; az eketaligához kapcsolt vonórúd járuléka; sikolytúval csatolódik
 testimonium — tanúbizonyosság
 testis — tanú
 tisztaság — (a vád alóli) tisztázás (díja), az igaztalanul vádló bírsága
 titulált — címzett, szólított
 tolál, tollál — eltöröl, eltávolít, megszüntet
 tolló — tarló
 toties quoties — annyiszor, ahányszor, amennyiszor
 tönköly — tavasszal vetett búzafajta (Triticum sativum spelta)
 tractál — beszéddel terhel, tárgyal
 tractálás — bánásmód, tárgyalás
 transigál — elintéző, befejez
 transmittálás — átküldés (a per áttétele a felsőbb bírósághoz), felterjesztés
 tribus et generationes — nemzetségek és ágak
 tuál — fedez; itt: a magáéból visszatérít
 turbál — háborgat, zavar

U, Ú

ullo — valamely
 ultro — önként
 unanimi consensu — egyhangúlag, egyetértőleg
 unitis viribus — egyesült erővel
 uno animi voto — egyhangú szavazattal
 urgeál — sürget, szorgalmaz, erőltet

usque, usque ad — -ig (egyre, folyton)
 usu antiquo (roboráltatván) — ősi gyakorlattal (megerősítettén)
 usufructuarius — hasznélvező
 usuroborált, usuroboráta — a gyakorlat által megerősített
 usus — szokás, gyakorlat
 ut — minthogy, amint
 ut praemissus est — mint fentebb mondtuk
 utrinque — mindkétfelől, -részről
 utrumque — mindkettő
 ut supra el infra — amint fennebb és lennebb
 ut supra patet — amint fennebb kiderül

V

vagus — kóbor, csavargó, állandó lakhely nélküli
 vectura, vektura — fuvar, szállítás
 veder — urna, 10 icce, 11,30—11,32 l (ma 10 l)
 vel — vagy, akár
 vendikál, vindikál — követel
 verbum — szó, kifejezés; itt: parancsszó

vero — igazán
 versen — -szor, -szer,- ször, alkalommal, ízben
 verus haeres — igaz örökös
 via — út
 vicarius — helynök (a püspök helyettesítője)
 viceiudex regius — alkirálybíró
 vicinus — szomszéd
 vide — lásd
 vidék ember — vidékbeli, más falusi ember
 vidék juh — vidékbeli, más falusi juh
 vide supra — lásd fentebb
 vigilia — az ünnep előestje, éjszakai istentisztelet, virrasztás
 vigor — érvényesség
 vindicta — bosszú, elégtétel
 vindikál I. vendikál
 violál — megsért
 virdít — kornyikál, ordít
 virgott — perlekedett, veszekedett
 visitator — egyházi ellenőrző látogatást végző
 votum, vox — szavazat
 vulgo — általában

Z

zeke — (felső)kabát

HELYNÉVMUTATÓ

Abosfalva, Abásfalva, Homoródabásfalva — Abuş (Hargita m.)
 Ábránfalva — Obrăneşti (Hargita m.)
 Agyagfalva — Lutiţa (Hargita m.)
 Aldoboly — Dobolii de Jos (Kovászna m.)
 Alfalu I. Gyergyóalfalu
 Almás, Homoródalmás — Mereşti (Hargita m.)
 Alsócernáton — Cernatul de Jos; ma Felsőcernátonnal együtt: Cernat (Kovászna m.)
 Alsórákos — Racoşul de Jos; újabban: Racoş (Brassó m.)
 Altorja — Turia (Kovászna m.)
 Angyalos — Angheluş (Kovászna m.)
 Árapatak — Araci (Kovászna m.)
 Árkos — Arcuş (Kovászna m.)
 Árpás — Arpaşu de Sus (Szeben m.)
 Árvádfalva, Árvátfalva — Arvăţeni (Hargita m.)
 Backamadaras — Păsăreni (Maros m.)
 Bágy — Bădeni (Hargita m.)
 Bágyon — Bădeni (Kolozs m.)

Bálintfalva, Nyárádbálintfalva — Bolintineni (Maros m.)
 Bálványosváralfa — Unguraş (Kolozs m.)
 Bánffyhunjad — Huedin (Kolozs m.)
 Bánfalva — Bancu (Hargita m.)
 Barátos — Brateş (Kovászna m.)
 Bardócfalva, Bardóc — Brăduţ (Kovászna m.)
 Barót — Baraolt (Kovászna m.)
 Bécs — Wien (Ausztria)
 Békás, Gyergyóbékás — Bicazul Ardealului (Neamţ m.)
 Bélafalva — Belani (Kovászna m.)
 Belényes — Beiuş (Bihar m.)
 Béltek — Beltiug (Szalmár m.)
 Bere, Székelybere — Bereni (Maros m.)
 Bereck — Breţcu (Kovászna m.)
 Berekeresztúr — Bîra (Maros m.)
 Besenyő — Pădureni (Kovászna m.)
 Beszterce — Bistrita (Beszterce-Naszód m.)
 Bethlenfalva — Beclean; Székelyudvarhelyel összeépült község (Hargita m.)

- Bibarcfalva — Biborțeni (Kovászna m.)
 Bikafalva — Tăureni (Hargita m.)
 Bikfalva — Bicfalău (Kovászna m.)
 Bodok I. Sepsibodok
 Bodos — Bodoș (Kovászna m.)
 Bogács I. Bogeschdorf
 Bogárdfalva — Bulgăreni (Hargita m.)
 Bogeschdorf, Bogesdorf, Bogács — Băgaci (Maros m.)
 Borszék — Borsec (Hargita m.)
 Borzsova, Cslkborzsova — Bîrzava (Hargita m.)
 Botfalva — Bod (Brassó m.)
 Bögöz — Mugeni (Hargita m.)
 Bölön — Belin (Kovászna m.)
 Bözöd — Bezid (Maros m.)
 Bözödújfalva — Bezidu Nou (Maros m.)
 Brassó — Brașov (Brassó m.)
- Cófalva — Țufalău (Kovászna m.)
- Csanád, Erdőcsanád, Erdőcsinád — Pădureni (Maros m.)
 Csatószeg — Cetățuia (Hargita m.)
 Csegez — Pietroasa (Kolozs m.)
 Csehérfalva, Csehértfalva, Csehétfalva — Cehețel (Hargita m.)
 Csekefalva — Cochești (Hargita m.)
 Csíkcsicsó — Ciceu (Hargita m.)
 Csíkjenőfalva, Jenőfalva — Ineu (Hargita m.)
 Csíkkarcfalva, Karcfalva — Cîrța (Hargita m.)
 Csíkkozvás, Kozvás — Cozmeni (Hargita m.)
 Csíksomlyó, Somlyó Șumuleu — ma Csíkszereda része (Hargita m.)
 Csíkszentgyörgy — Ciucsîngeorgiu (Hargita m.)
 Csíkszentimre, Szentimre — Sîntimbru (Hargita m.)
 Csíkszentkirály Sîncreieni (Hargita m.)
 Csíkszentlélek — Lelicieni (Hargita m.)
 Csíkszentmihály — Mihăileni (Hargita m.)
 Csíkszentmiklós — Nicoleşti (Hargita m.)
 Csíkszentsimon — Sînsimion (Hargita m.)
 Csíkszenttamás — Tomești (Hargita m.)
 Csíkszereda — Miercurea Ciuc (Hargita m.)
 Csíktaploca, Taploca — Toplița-Ciuc; ma Csíkszereda része (Hargita m.)
 Csobotfalva — Cioboteni; ma Csíkszereda része (Hargita m.)
 Csókfalva — Cioc; ma Hármasfalva (Maros m.)
 Csomakörös, Körös — Chiuruș (Kovászna m.)
 Csomortán — Șoimeni (Hargita m.)
- Dálnok — Dalnic (Kovászna m.)
 Dálya, Székelydália — Daia (Hargita m.)
 Dánfalva — Dănești (Hargita m.)
 Delne, Csíkdelne — Delnița (Hargita m.)
 Déva — Deva (Hunyad m.)
 Ditrő, Gyergyóditrő — Ditrău (Hargita m.)
 Domonkosfalva, Domokosfalva — ma Tamásfalva része (Kovászna m.)
- Egerpatak — Aninoasa (Kovászna m.)
 Erdőcsinád I. Csanád
 Eresztevény — Eresteghin (Kovászna m.)
 Esztelnek — Estelnic (Kovászna m.)
 Étfalva, Étfalva-Zoltán — Etfalău (Kovászna m.)
- Fancsal — Fîncel (Hargita m.)
 Farcád — Forțeni (Hargita m.)
 Farkaslaka — Lupeni (Hargita m.)
 Felfalu, Marosfelfalu — Suseni (Maros m.)
 Felsőboldogasszonyfalva — Feliceni (Hargita m.)
 Felsőfalu I. Kászonteltíz
 Felsőrákos — Racoșul de Sus (Kovászna m.)
 Felsőszentmihályfalva — ma Alsószentmihályfalvával együtt: Mihai Viteazu (Kolozs m.)
 Felsőtorja, Torja — Turia de Sus; Altorjával együtt: Turia (Kovászna m.)
 Felvinc — Vințu de Sus; Marosveresmarttal együtt: Unirea (Fehér m.)
 Fenyéd — Brădești (Hargita m.)
 Fogaras — Făgăraș (Brassó m.)
 Fotos I. Martonos
 Futásfalva — Alungeni (Kovászna m.)
 Füle, Erdőfüle — Filia (Kovászna m.)
- Gagy — Geoagiu (Hargita m.)
 Gegeș — Ghinești (Maros m.)
 Gelence — Ghelinta (Kovászna m.)
 Gidófalva — Ghidfalău (Kovászna m.)
 Görgény, Görgényszentimre — Gurghiu (Maros m.)
- Gyalu — Gilău (Kolozs m.)
 Gyergyóalfalu — Joseni (Hargita m.)
 Gyergyóbékés I. Békás
 Gyergyóremete — Remetea (Hargita m.)
 Gyergyószentmiklós — Gheorgheni (Hargita m.)
 Gyergyótekerőpatak — Valea Strîmbă (Hargita m.)
 Gyergyóúrjfalva — Suseni (Hargita m.)
 Gyerőmonostor — Mănăstireni (Kolozs m.)
 Gyimeslökök, Gyimesfelsőlökök — Lunca de Sus (Hargita m.)
 Gyulafehérvár — Alba Iulia (Fehér m.)

- Harasztos — Călărași (Kolozs m.)
 Hatolyka — Hătuica (Kovászna m.)
 Havad — Neaua (Maros m.)
 Havadtó — Viforoasa (Maros m.)
 Hidas — Podeni (Kolozs m.)
 Hidegkút l. Székelyhidegkút
 Hídvég, Olthídvég — Hăghig (Kovászna m.)
 Hodos — Hodoșa (Maros m.)
 Homoródszentmárton — Mărtiniș (Hargita m.)
 Homoródszentpál — Sînpaul (Hargita m.)
- Ilke, Ülke — Ulcani (Hargita m.)
 Ilyefalva — Ilieni (Kovászna m.)
 Imecsfalva — Imeni (Kovászna m.)
- Jánosfalva, Homoródjánosfalva — Ionești (Brassó m.)
 Jenőfalva l. Csíkjenőfalva
- Kadicsfalva — Cădișeni (Hargita m.)
 Kál, Székelykál — Călușeni (Maros m.)
 Kálnok — Calnic (Kovászna m.)
 Kanta, Kantafalva — egybeolvadt Kézdivásárhellyel (Kovászna m.)
 Kápolnásfalu — Căpălnița (Hargita m.)
 Káposztásszentmiklós — Nicoleşti (Maros m.)
 Karácsonyfalva, Karácsonfalva, Nyárádkarácsonyfalva — Crăciunești (Maros m.)
 Karatna, Karatna-Volál — egybeolvadt Torjával (Kovászna m.)
 Kászonfeltíz, Felsőfalu — Plăeșii de Sus (Hargita m.)
 Kászonjakabfalva — Iacobeni (Hargita m.)
 Kendő — Cindu (Maros m.)
 Kénos — Chinușu (Hargita m.)
 Kercsed — Stejeriș (Kolozs m.)
 Kercsesora, Oprakercesora — Cîrțișoara, Streza-Cîrțișoara (Szeben m.)
 Keresztúr, Székelykeresztúr — Cristuru Secuiesc (Hargita m.)
 Keresztúrfalva — ma Székelykeresztúr része
 Ketsed, Kecset — Păltiniș (Hargita m.)
 Kézdimartonfalva — Mărtineni (Kovászna m.)
 Kézdiorszfalu — Ruseni; egyesült Kézdivásárhellyel (Kovászna m.)
 Kézdiszentlélek — Sînzieni (Kovászna m.)
 Kézdivásárhely — Țîrgu Secuiesc (Kovászna m.)
 Kilyén — Chilieeni (Kovászna m.)
 Kisbacón — Bățanii Mici (Kovászna m.)
 Kisborosnyó — Boroșneiu Mic (Kovászna m.)
 Kisfalud — Satu Mic (Hargita m.)
 Kissolymos — Șoimoșu Mic (Hargita m.)
- Kobátfalva — Cobătești (Hargita m.)
 Kolozsvár, Kolozsvár-Napoca — Cluj-Napoca (Kolozs m.)
 Komolló — Comolău; összeépült Rétytel (Kovászna m.)
 Konstantinápoly — Istanbul (Törökország)
 Korond — Corund (Hargita m.)
 Koronka — Corunca (Maros m.)
 Kotormány — Cotormani; ma Csíkszentgyörgy része (Hargita m.)
 Kovászna — Covasna (Kovászna m.)
 Kozmás l. Csíkkozmás
 Kökös — Chichiș (Kovászna m.)
 Kölpény l. Mezőkölpény
 Köpec — Căpeni (Kovászna m.)
 Kőröspatak — Crișeni (Hargita m.)
 Kőrös l. Csomakőrös
 Kőröspatak — Valea Crișului (Kovászna m.)
 Köszvényes — Mătrici (Maros m.)
 Kövend — Plăești (Kolozs m.)
 Közéapajta — Aita Medie (Kovászna m.)
 Kurtapatak — Valea Scurtă (Kovászna m.)
 Küküllővár — Cetatea de Baltă (Fehér m.)
- Laborfalva, Szentiván, Szentivánlaborfalva, Szentivánlaborfalva — Sîntion-lunca (Kovászna m.)
 Lázárfalva — Lăzărești (Hargita m.)
 Lécfalva — Leț (Kovászna m.)
 Lemhény — Lemnia (Kovászna m.)
 Lengyelfalva — Polonița (Hargita m.)
 Lokod — Locodeni (Hargita m.)
 Lozsád — Jeledinți (Hunyad m.)
 Lövéte — Lueta (Hargita m.)
- Madaras, Mezőmadaras — Mădăraș (Maros m.)
 Madaras, Csíkmadaras — Mădăraș (Hargita m.)
 Madéfalva — Siculeni (Hargita m.)
 Magyarhermány — Herculian (Kovászna m.)
 Magyaró — Măgheruș (Hargita m.)
 Magyarújfalú, Borsaujfalú — Vultureni (Kolozs m.)
 Mája — Maia (Maros m.)
 Makfalva — Ghindari (Maros m.)
 Maksa — Moacșa (Kovászna m.)
 Málnás — Malnaș (Kovászna m.)
 Malomfalva — Morăreni (Hargita m.)
 Malomfalva — Morești (Maros m.)
 Márkod — Mărculeni (Maros m.)
 Márkosfalva, Kézdimárkosfalva — Mărcașu (Kovászna m.)
 Marosbogát — Bogata (Maros m.)
 Marosvásárhely — Țîrgu Mureș (Maros m.)
 Martonfalva l. Kézdimartonfalva

- Martonos, Fotosmartonos — Fotoș (Kovászna m.)
 Mátisfalva — Mățișeni (Hargita m.)
 Menaság, Csíkmenaság — Armășeni (Hargita m.)
 Mészkö — Cheia (Kolozs m.)
 Mezőbodon — Papiu Ilarian (Maros m.)
 Mezőkölpény, Kölpény — Culpui (Maros m.)
 Mezőmadaras I. Madaras
 Mezőszentmárton — Sînmartinu de Cîmpie (Maros m.)
 Miklósfalva — Nicolăești (Hargita m.)
 Miklósvár — Micioșoia (Kovászna m.)
 Mindszent — Misentea (Hargita m.)
 Moha — Grînari (Brassó m.)
- Nagyajta — Aita Mare (Kovászna m.)
 Nagybacon — Bățanii Mari (Kovászna m.)
 Nagyborosnyó — Boroșneul Mare (Kovászna m.)
 Nagyenyed — Aiud (Fehér m.)
 Nagykend — Chendul Mare; Kiskenddel együtt: Chendu (Maros m.)
 Nagyszőlős, Grossalisch — Seleuș (Maros m.)
 Názánfalva — Nazna (Maros m.)
 Neudorf — Noul (Szeben m.)
- Nyárádkarácsonyfalva I. Karácsonyfalva
 Nyárádmagyarós, Nyárádmogyorós — Măgherani (Maros m.)
 Nyárádselye — Șitea Nirajului (Maros m.)
 Nyárádszentimre — Eremieni (Maros m.)
 Nyárádszentlászló — Sînvășii; hozzátartozva Gálfalvához (Găiești) (Maros m.)
 Nyújtód — Lunga (Kovászna m.)
- Ócfalva — Oțeni (Hargita m.)
 Ohába — Ohaba (Brassó m.)
 Oklánd — Ocland (Hargita m.)
 Oláhfalva I. Kápolnásfalva, Szentegyházfalva, Vlahica
 Olasztelek — Tălișoara (Kovászna m.)
 Oltszem — Olteni (Kovászna m.)
 Oroszfalu I. Kézdiorszfalu
 Oroszhegy — Dealu (Hargita m.)
 Oszdola, Osdola — Ojdula (Kovászna m.)
- Örményes — Urmeniș (Beszterce-Naszód m.)
- Páké — Pachia (Kovászna m.)
 Pálfalva, Csíkpálfalva — Păuleni (Hargita m.)
 Papolc — Păpăuți (Kovászna m.)
 Patakfalva — Văleni (Hargita m.)
 Páva — Pava (Kovászna m.)
- Peselnek, Kézdikóvár — Petriceni (Kovászna m.)
 Petőfalva — Peteni (Kovászna m.)
 Polyán, Aranyospolyán — Poiana; ma Torda része (Kolozs m.)
 Porumbák — Porumbacu de Sus (Szeben m.)
- Rákos — Vălenii de Arieș; hozzátartozva Várfalvához (Kolozs m.)
 Rava — Roua (Maros m.)
 Recsenyéd — Rareș (Hargita m.)
 Remeteszeg — Remetea; Marosvásárhely része (Maros m.)
 Retteg — Reteag (Beszterce-Naszód m.)
 Réty — Reci (Kovászna m.)
 Romosz — Romos (Hunyad m.)
- Sámsond, Mezősámsond — Șincai (Maros m.)
 Sándorfalva — Alexandrița (Hargita m.)
 Sárfalva — Tinoasa (Kovászna m.)
 Sárpatak — Glodeni (Maros m.)
 Segesvár, Schässburg — Sighișoara (Maros m.)
 Selye I. Nyárádselye
 Seprőd — Drojdii (Maros m.)
 Sepsibacon — ma Nagybacon része (Kovászna m.)
 Sepsibodok — Bodoc (Kovászna m.)
 Sepsiszentgyörgy — Sfîntu Gheorghe (Kovászna m.)
 Sepsiszentkirály — Sîncrai (Kovászna m.)
 Siklód — Șiclod (Hargita m.)
 Somlyó I. Csíksomlyó
 Sospatak, Székelysospatak — Săușa (Maros m.)
 Sóvárad — Sărățeni (Maros m.)
 Sükő — Cireșeni (Hargita m.)
- Szabófalva — Săbăoani (Neamț m.)
 Szacsva — Saciova (Kovászna m.)
 Szalonta — Salonta (Bihar m.)
 Szárazajta — Aita Seacă (Kovászna m.)
 Szárhegy — Lăzarea (Hargita m.)
 Szászfalu — Sășăuși (Kovászna m.)
 Szászrégen — Reghin (Maros m.)
 Szászváros — Orăștie (Hunyad m.)
 Székelyderzs — Dirjui (Hargita m.)
 Székelykál I. Kál
 Székelykeresztúr I. Keresztúr
 Székelykocsárd — Lunca Mureșului (Fehér m.)
 Székelyudvarhely, Udvarhely — Odorheiu Secuiesc (Hargita m.)
 Székelyvarság — Vârșag (Hargita m.)
 Szemerja — Simeria; ma Sepsiszentgyörgy része (Kovászna m.)
 Szentágota, Agnetheln — Agnita (Szeben m.)
 Szentdemeter — Dumitrești (Maros m.)

Szentdomokos — Sîntdominic (Hargita m.)
 Szentegyházásfalva l. Vlahica
 Szentgyörgy l. Sepsiszentgyörgy
 Szentimre l. Csíkszentimre
 Szentimre — Székelyudvarhelyhez csatolva (Hargita m.)
 Szentiván, Szentiványlaborfalva l. Laborfalva
 Szentkatolna — Cătălina (Kovászna m.)
 Szentkirály l. Csíkszentkirály
 Szentkirály, Székelyszentkirály — Sîncrai (Hargita m.)
 Szentlászló, Homoródszentlászló — Vasileni (Hargita m.)
 Szentlélek — Bisericeni (Hargita m.)
 Szentlélek l. Csíkszentlélek
 Szentmárton l. Homoródszentmárton
 Szentmárton, Csíkszentmárton — Sînmartin (Hargita m.)
 Szentmihály l. Csíkszentmihály
 Szentmiklós, Székelyszentmiklós — Nicoleni (Hargita m.)
 Szentsimon l. Csíkszentsimon
 Szenttamás l. Csíkszenttamás
 Szépvíz — Frumoasa (Hargita m.)
 Szerdahely, Reussmarkt — Mercurea, Miercurea Sibiului (Szeben m.)
 Szereda l. Csíkszereda
 Szeretszeg — megszűnt helység; l. Csíktusnád Szeretszeg nevű tizesét
 Szilágysomlyó — Şimleu Silvaniei (Szilágym.)
 Szilisztra (Bulgária)
 Szotyor — Coşeni (Kovászna m.)
 Szováta — Sovata (Maros m.)
 Szörce — Surcea (Kovászna m.)
 Talmács — Tâlmăciu (Szeben m.)
 Tamásfalva — Tamaşfalău (Kovászna m.)
 Taploca l. Csíktaploca
 Tarcsafalva — Târceşti (Hargita m.)
 Teke — Teaca (Beszterce-Naszód m.)
 Telegd — Tileagd (Bihar m.)
 Telegdibacon l. Sepsibacon

Telekfalva — Teleac (Hargita m.)
 Torboszló — Torba (Maros m.)
 Torda — Turda (Kolozs m.)
 Torja — Turia (Kovászna m.)
 Torockó — Rimetea (Fehér m.)
 Torockószentgyörgy — Colţeşti (Fehér m.)
 Tusnád, Csíktusnád — Tuşnad (Hargita m.)
 Udvarfalva — Curteni (Maros m.)
 Udvarhely l. Székelyudvarhely
 Uzon — Ozun (Kovászna m.)
 Ülke l. Ilke
 Vadasd — Vadas (Maros m.)
 Vaja — Vălenii (Maros m.)
 Váralja, Firtosváralja — Firtuşu (Hargita m.)
 Várdotfalva l. Csíksomlyó (ma Csíkszereda része)
 Várfalva — Moldovenesti (Kolozs m.)
 Vargyas — Vîrghiş (Kovászna m.)
 Várhegy — Subcetate (Hargita m.)
 Varság l. Székelyvarság
 Vasláb — Voşlăbeni (Hargita m.)
 Vécke — Veţca (Maros m.)
 Verebes — Vrabia (Hargita m.)
 Vingárd, Weingartskirchen — Vingard (Fehér m.)
 Vlahica, Szentegyházásfalva — Vlăhiţa (Hargita m.)
 Volál l. Karatna
 Zabola — Zăbala (Kovászna m.)
 Zágon — Zagon (Kovászna m.)
 Zalán — Zălan (Kovászna m.)
 Zernyest — Zărneşti (Brassó m.)
 Zetelaka — Zetea (Hargita m.)
 Zoltán l. Étfalva-Zoltán
 Zsögöd — Jigodia; ma Csíkszereda része (Hargita m.)

LEGIUIREA SĂTEASCĂ ÎN SECUIME

Societatea feudală în general, desigur și cea transilvană, a favorizat zămislirea unor comunități rurale mai mult sau mai puțin autonome. Comunitățile sătești din scaunele secuiești pot fi considerate tocmai asemenea formațiuni. Autorul volumului de față dă la iveală culegerile normelor locale consemnate în scris, *legile sătești* ale acestor comunități, din perioada 1581—1840. În aceste statute s-au conservat vechile tradiții ale autogovernării țărănești. Secuții, în urma atribuțiilor militare și grănicerești ce le reveneau, și-au putut salvagarda în mare parte statutul de țăranii liberi; ei au dezvoltat o cultură scrisă care a contribuit de asemenea la păstrarea cu succes a autonomiei. Și acest lucru s-a înfăptuit, desigur, în condițiile unei lupte neîncetate cu pătura moșierească, cu ofițerimea companiilor de grăniceri, iar începând din perioada absolutismului iluminist și cu puterea centrală. Statul tindea deja de pe atunci la stăpînirea și unificarea multiplelor forme ale dreptului consuetudinăr și la eludarea dreptului local prin reglementări oficiale. Legile comunitare au evoluat în condițiile unei conviețuiri contradictorii, dar și a permanentei confruntări cu instrucțiunile moșierești, ca și cu activitatea legislativă a statului habsburgic.

Antologia cuprinde în majoritate descrierea unor obiceiuri rurale consemnate în convenții scrise, adunate timp de mai multe decenii de către autor și publicate întâia oară în prezentul volum. Acestea sînt în general reglementări privitoare la toate relațiile umane ale satului, norme privitoare la gospodărirea pămîntului, a pădurii și vicii, colecții de norme referitoare la bunurile profesionale sau scaunale.

În studiul introductiv intitulat „Lumea legilor sătești din Secuime”, autorul trece în revistă cauzele și condițiile apariției legilor sătești, apoi analizează conținutul documentelor. Insistă mai pe larg asupra condițiilor de viață care pot fi cunoscute din dreptul popular scris și din protocoalele sătești.

Prezentînd comunitatea sătească, studiul se referă mai întîi la membrii și conducerea comunității (judele sătesc, jurații etc.), iar apoi dezbate modul de funcționare a diverselor domenii de activitate, a cadrelor vieții umane reglementate de către comunitate.

Autorul tratează și problema organului central al comunității, adunarea sătească, scaunul de judecată al satului. Forul legislativ sătesc este — pînă la anumite limite — un organ judecătoresc, pacificator, care sancționează abaterile și abuzurile, urmărind forme procedurale tradiționale, minuțios elaborate.

Un capitol special se consacră acelor reglementări care au drept scop apărarea sănătății sătenilor, păstrarea liniștii, securității, a ordinii publice. Fruntașii satului au vegheat de asemenea cu vîgilență, alături de biserică, asupra respectării principiilor buneii cuviințe, au protejat bunele moravuri, au sancționat cu asprime conflictele, bătaia, furtul, desfrîul etc.

Satul feudal este totodată comunitatea celor care îndeplinesc numeroase servituti colective. Repartizarea judicioasă a poverii impozitelor, organizarea echitabilă a participării la diversele lucrări publice presupun de asemenea o intervenție. Ajustorarea nevoiașilor sau a celor pǎgubiți din diverse cauze s-a formulat tot ca un imperativ al solidarității comunitare.

Legiuirea sătească trebuie în mod necesar să se extindă și la activitatea economică cotidiană. Pămînturile, pășunile, pădurile satului trebuiau protejate, administrate. Trebuia prescris modul de folosință, stabilită proporția beneficiului din bunurile comune, ca și sancționarea celor care au dăunat intereselor comunității. Teritoriul scaunelor secuiești fiind bogat în păduri, trebuie apreciată și semnificația reglementărilor legate de gospodărirea acestora.

Dar satul este o comunitate nu doar prin proprietate, ci și prin natura sa economică. Uzul ogorului, ordinea lucrărilor, protecția recoltei trebuiau organizate și cuprinse în regulamente, ca, spre exemplu, modalitatea și condițiile folosirii pășunii.

Luate în ansamblu, materialele scrise ale comunității rurale, legile sătești, ea și analiza atribuțiilor legiuitoare ale comunității ne oferă imaginea complexă a structurii și funcțiilor uneia dintre componentele esențiale ale societății feudale, comunitatea sătească.

GESETZGEBUNG IM SZEKLERDORF

Die Feudalgemeinschaft im allgemeinen, und natürlich auch die siebenbürgische, hat die Herausbildung mehr oder weniger autonomer ländlicher Siedlungen begünstigt. Als solche können die Dorfgemeinschaften der Szeklerstühle angesehen werden. Der Verfasser veröffentlicht im vorliegenden Band die schriftlich festgehaltenen *Lokalstatuten* dieser Dorfgemeinschaften aus den Jahren 1581—1846. In diesen Statuten sind die alten Überlieferungen der bäuerlichen Selbstverwaltung erhalten geblieben. Die Szekler konnten dank ihrer militärischen und Grenzschaufgaben zu gutem Teil ihr freies Bauerntum retten und ein Schrifttum entwickeln, das gleichfalls zur erfolgreichen Verteidigung ihrer Autonomie beigetragen hat. Das ist natürlich unter den Bedingungen eines ständigen Kampfes verwirklicht worden, der gegen die Adligen, die Offiziere der Grenzschaufkompanien und — seit der Zeit des aufgeklärten Absolutismus — auch gegen die Zentralgewalt geführt wurde. Der Staat war schon damals bestrebt, die vielfältigen Formen des Überlieferungsrechtes zu beherrschen und zu vereinheitlichen, sowie das einheimische Rechtswesen mit behördlichen Regelungen zu ersetzen. Die Gesetze der Gemeinwesen entwickelten sich unter den Bedingungen eines konfliktträchtigen Zusammenlebens, aber auch einer ständigen Konfrontation mit den grundherrlichen Verfügungen und mit der Gesetzgebung des Habsburgerreiches.

Die Sammlung enthält hauptsächlich die Beschreibung ländlicher Gebräuche, die in schriftlichen Übereinkommen festgehalten sind und die der Verfasser seit mehreren Jahrzehnten zusammengetragen hat und nun erstmals veröffentlicht. Es handelt sich meistens um Regelungen aller zwischenmenschlichen Beziehungen im Dorf, um Normen für die Bearbeitung des Bodens, die Nutzung des Waldes und der Weinberge, um Sammlungen von Richtlinien für die Verwaltung des Eigentums der Kirche oder der Stühle.

Die Einführung unter dem Titel „Die Welt der Szekler Lokalstatuten“ verfolgt die Ursachen und Umstände der Herausbildung der dörflichen Satzungen und analysiert den Inhalt dieser Quellen. Eingehender werden die Lebensbedingungen dargestellt, die aus dem geschriebenen Volksrecht und aus den dörflichen Verhandlungsprotokollen kennengelernt werden können.

Auf die Dorfgemeinschaft eingehend, werden in der Studie zunächst die Mitglieder und die Führer der Gemeinde (Richter, Geschworene usw.) vorgestellt und dann die Funktionsweise der einzelnen Tätigkeitsgebiete, der von der Gemeinde geregelte Rahmen des menschlichen Lebens behandelt.

Der Verfasser musste auch die Frage des Zentralorgans der Gemeinschaft, der Dorfversammlung und des Richterstuhls des Dorfes untersuchen. Das gesetzgebende Forum des Dorfes ist — in gewissen Grenzen — eine Richter- und Schlichtungsinstanz, die die Übertretungen und Willkürakte nach überlieferten, eingehend ausgearbeiteten Prozeduren bestraft.

Ein besonderes Kapitel ist jenen Regelungen gewidmet, die die Gesundheit der Dorfbewohner, die Bewahrung der Ruhe, der Sicherheit und der öffentlichen Ordnung betreffen. Zusammen mit der Kirche wachen die Führer des Dorfes aufmerksam über das gute Benehmen, über die Achtung der guten Sitten und bestrafen streng die Streitigkeiten, Schlägereien, Räubereien und die Sittenlosigkeit.

Das feudale Dorf ist zugleich die Gemeinschaft jener, die zahlreiche öffentliche Lasten zu tragen haben. Die gerechte Aufteilung der Steuern und der Teilnahme an verschiedenen öffentlichen Arbeiten setzt gleichfalls den Eingriff der Dorfführung voraus. Ebenso ist der Hilfsdienst für Arme und — aus verschiedenen Ursachen — Geschädigte ein Gebot gemeinschaftlicher Solidarität.

Die dörfliche Gesetzgebung musste notwendigerweise auch die alltägliche Wirtschaftstätigkeit erfassen. Die Äcker, Weiden und Wälder des Dorfes mussten geschützt und verwaltet werden. Die Art ihrer Ausbeutung musste vorgeschrieben werden, der Anteil an der Nutzniessung des Gemeineigentums festgelegt werden; gleichfalls mussten jene, die den Interessen der Gemeinde zuwider handelten, bestraft werden. Da das Gebiet der Szeklerstühle reich an Wäldern ist, sind die Regelungen ihrer Bewirtschaftung überaus aufschlussreich.

Doch ist das Dorf nicht nur eine Gemeinschaft von Eigentümern, sondern auch eine wirtschaftliche Gemeinschaft. Die Nutzung des Ackers, die Reihenfolge der

Arbeiten, der Schutz der Ernte mussten organisiert und reglementiert werden, so z. B. auch die Art und Weise, in der die Hutweide verwendet werden darf.

Im Allgemeinen bieten die Schriftwerke der Dorfgemeinschaften, die dörflichen Satzungen und die Analyse der gesetzgebenden Befugnisse der Gemeinde die Möglichkeit, ein komplexes Bild von Struktur und Funktion einer der Hauptkomponenten der feudalen Gesellschaft, der dörflichen Gemeinschaft, zu entwerfen.

[Vákát oldal]

TARTALOM

I A SZÉKELY FALUTÖRVÉNYEK VILÁGA

I. A falutörvények születésének körülményei, megírásának oka és módja	7
1. Az első székely falutörvények és a minták.....	7
2. Kik foglalták írásba a szokásokat, kiktől való a nép törvénye?.....	9
3. Milyen formások közepette született meg a falu statútuma?	12
4. A falutörvényt erősítő ósiség.....	15
5. A rendtartás szerződésszerűsége és elismertetése ...	18
6. Mivel indokolják a falubeli törvényhozás szükségességét?.....	21
7. A falutörvény szülőföldje: a kis tömbökre tagozott közösségekkel teli világ.....	26
8. Szabadság, önrendelkezés és írott szokásjogalkotás	29
9. Az ősi rendtartástól a kodifikálásig és a rendeletözönig.....	36
10. Rokontalan-e a székely falutörvény?.....	41
II. A faluközösség tagjai és vezetői	46
1. A falutagság, a falubavélel.....	46
2. A falusbíró	51
3. A hűtős, a polgár és a nótárius	61
4. A tízes és a tizedes	66
III. A békéltetők, az igazságtevők. A faluszéke törvénykezési rendje	70
1. A falu ítélőszéke.....	70
2. A komunitás perrendtartása.....	77
IV. Az egészség, a rend, a biztonság oltalmazói	88
1. A tisztaság és az egészség gondja	88
2. A rend és a nyugalom biztosítása	91
3. A strázsálás megszervezése.....	93
4. A tűzoltás rendje	96
V. A dicséretes tisztesség, a jó erkölcs őrizői	99
1. Egyházköztség, faluközösség és felsőbbtség.....	99
2. A pap és a tanító fogadásának, a kepefizetésnek a rendje, módja	105
3. A megyeszéke. A tolvajság, paráznság, táncolás, ünneprontás, káromkodás, becstelenítés büntetése	108
VI. A közterhek hordozóinak közössége	120
1. Az adófizetés együttes vállalása, a véradó lerovása	120
2. A „közönséges” falu dolga.....	127
3. A falusbíró számadása.....	135
4. A közös kárviselés. Segítés a bajbajutottakon.....	139
VII. A földet közösen birtokló falu	145
1. Előjáróban a mezei gazdaságról.....	145
2. A szék vagyona, több falu közös birtoka.....	147
3. A falu közös földje.....	154

4. A közjavakban való részesedés jogcíme	157
5. A közhatár megosztásának módja, a részesedés aránya	164
6. A közföldfoglalás, az irtás.....	176
7. A közhelyfelosztás	182
VIII. A mezei gazdaság rendjét biztosító communitás	188
1. A földhasználat és a munka rendjét megszabó falu.....	188
2. A fölművelés rendszere. A két vagy három fordulóra osztott határ	192
3. A legeltetés rendje.....	203
4. A pásztorlás.....	215
5. A szántóhatár védelme. Határkapu, határkert.....	224
6. Határrend, határpásztorlás, határkár	231
7. A hagyományosság bomlása és a korszerűsödés szükségessége	241
IX. Az erdőlékek közössége	243
1. Az erdő igazgatása	243
2. Az erdőhasználat rendje	246
3. A taxáért, pénzért osztott erdő, a famesterségek és a vízi úton szállított fa.....	254
4. A közerdő hasznosításának sokszínűsége	258
5. Az erdőrontó és az erdőpásztorló	263
X. Egyéb társulások a faluközösségekben	268
1. A szőlőtermesztők szövetkezése, a hegyközség	268
2. Az élet védelmére egyesülők.....	271

II SZÉKELY FALUTÖRVÉNYEK, RENDTARTÁSOK 1581—1847

1. Gyergyóújfalu törvénye, 1581	275
2. A háromszéki Zalán falutörvénye, 1581	279
3. A marosszéki Berekeresztúr megyéjének rendtartása, 1602, 1658, 1662	279
4. Csíkkozmás megyéjének törvénye, 1608	285
5. A marosszéki Backamadaras, Bálintfalva és Nyárádszentlászló végzése a határkertek felől, 1617	292
6. Menaság, Mindszent, Szentlélek, Várdotfalva, Csomortán, Pálfalva és Delne csíkszéki székely falvak rendtartása közösen bírt havasaik és erdeik használatáról, 1620 körül	294
7. Csíkszentmihály megyéjének falutörvénye, 1622, 1639	297
8. Az udvarhelyszéki Kissolyos falutörvénye, 1659	301
9. Az udvarhelyszéki Szentmihály falutörvénye, 1663	303
10. A háromszéki Alsócsernáton falutörvényei, 1665, 1666, 1716, 1718, 1793	305
11. Csíkszenttamás falutörvénye, 1667	317
12. Az udvarhelyszéki Homoródszentpál falutörvénye, 1670, 1740	319
13. Csíkszenttamás falutörvénye, 1676	327
14. A háromszéki Zágon falutörvénye, 1680 körül	328
15. A bölöni vártemplom törvénye veszedelem idejére, 1690.....	330
16. Zalán falutörvénye, 1699	332

17. A háromszéki Uzon falutörvénye, 1699	333
18. A háromszéki Kilyén falutörvénye, XVIII. század eleje	339
19. A Felső-Fehér megyei Peselnek falutörvénye, 1715	343
20. Uzon határpásztorlási rendtartása, 1715.....	344
21. A háromszéki Szacsva falutörvénye, 1717.....	345
22. Sepsiszentivány és Laborfalva falutörvénye, 1717, 1719, 1804	348
23. A Felső-Fehér megyei Kantafalva törvénye, 1720	357
24. A háromszéki Kisborosnyó falutörvénye, 1724	359
25. A háromszéki Szolyor falutörvénye, 1727	362
26. A háromszéki Szemerja falutörvénye, 1727	364
27. A háromszéki Bodok falutörvénye, 1731.....	368
28. A háromszéki Papolc falutörvényei, 1733, 1759, 1822.....	371
29. A háromszéki Szentkatolna falutörvénye, 1738, 1744, 1811	379
30. A Felső-Fehér megyei Karatna falutörvénye, 1739	385
31. A háromszéki Nagybacon falutörvénye, 1748	386
32. Karatna falutörvénye, 1748	389
33. Peselnek falutörvénye, 1749	391
34. Bölön falutörvénye, 1751	393
35. Karatna határozatai, 1756	395
36. A háromszéki Árkos falutörvénye, 1760, 1766	395
37. A háromszéki Eresztevény határpásztorlási rendtartása, 1767	398
38. Árkos falutörvénye, 1767, 1771.....	400
39. Szemerja falutörvénye, 1771.....	401
40. A háromszéki Márkosfalva falutörvénye, 1772	412
41. A háromszéki Ozsdola falutörvénye, 1774	423
42. A háromszéki Bodos falutörvénye, 1774	429
43. A háromszéki Köpec falutörvénye, 1774—1775	430
44. A háromszéki Miklósvár falutörvénye, 1774—1775	432
45. A háromszéki Nagyajta falutörvénye, 1774—1775.....	432
46. A háromszéki Szárazajta falutörvénye, 1775	434
47. A háromszéki Középjáta falutörvénye, 1775	436
48. A háromszéki Barót falutörvénye, 1775	439
49. Zalán határozata, 1780	440
50. Kézdioroszfalu határrendtartása, 1782	441
51. A marosszéki Karácsonyfalva hegyközségi törvénye, 1790.....	444
52. Szentkatolna határrendtartása, 1790	451
53. A Felső-Fehér megyei Hídvég erdőrendtartása, 1799	453
54. Az erdőpásztorok rendtartása Hídvégen, 1800—1820	454
55. Hídvég határrendtartása, 1800—1820	455
56. Az udvarhelyszéki Magyarhermány falutörvénye, 1803	457
57. A háromszéki Oltszem falutörvénye, 1806	459
58. A háromszéki Lécfalva falutörvénye, 1807	460
59. Az udvarhelyszéki Homoródszentmárton határrendtartása, 1808	465
60. Csíkjenőfalva határrendtartása, 1815	468
61. Gyergyószárhegy határozata, 1822	469
62. Árkos falutörvényei, 1824, 1825, 1826, 1830, 1832, 1835, 1841, 1845	471
63. Az aranyosszéki bogáti közös szántóföldek törvénye, 1827	486
64. Csíkjenőfalva határrendtartása, 1835	490
65. Kézdimartonfalva rendtartásának néhány pontja, 1837	492

66. Csíktaploca határozatai, 1837	493
67. Csíkjenőfalva határrendtartása, 1838	495
68. Csíkjenőfalva erdőrendtartása, 1838	497
69. Szentdomokos, Jenőfalva, Dánfalva, Madaras és Karcfalva együttes rendtartása, 1841	498
70. Szentkatolna egy évszázad múltán ismét jóváhagyott falutör- vénye, 1841	499
71. Csíktaploca erdőrendtartása, 1842	500
72. Szentkatolna tűzoltási rendtartása, 1846	502

III JEGYZETEK

Rövidítések jegyzéke	503
A székely falutörvények világa	508
Székely falutörvények, rendtartások	517
Latin szövegrészek fordítása és egyéb jegyzetek	518
Szó- és kifejezésjegyzék	522
Helynévmutató	534
Legiuirea sătească în secuime (Rezumat)	539
Das gesetzgebende Szeklerdorf (Zusammenfassung)	540

A könyv szerkesztője: Hatházy Ferenc
Műszaki szerkesztő: Bálint Lajos
A megjelenés éve: 1983. Alak: 70×100/16
A nyomás kezdete: 1983. XI. 17.
Papír: 80 g-os famentes
Kiadói ívek száma: 44,97
Nyomdai ívek száma: 34,25
Tizedes osztályozás nagy könyvtárak számára:
894 511—4, kis könyvtárak számára: 894 511

Tiparul executat sub comanda nr. 379/1983,
la Întreprinderea Poligrafică Cluj
Municipiul Cluj-Napoca
B-dul Lenin nr. 146
Republica Socialistă România

